MOKSLINĖS MINTIES ŠVENTĖ 2023

STUDENTŲ MOKSLINIŲ STRAIPSNIŲ RINKINYS

MRU
Mykolo Romerio universitetas

MOKSLINĖS MINTIES ŠVENTĖ 2023

Studentų mokslinių straipsnių rinkinys

Mykolo Romerio universitetas

Vilnius, 2023

REDAKTORIŲ KOLEGIJA

Prof. dr. Eglė Bilevičiūtė (pirmininkė)
Dr. Kristina Kenstavičienė (vykdančioji redaktorė)

Prof. dr. Virginijus Bitė
Doc. dr. Raminta Bardauskienė
Prof. dr. Lyra Jakulevičienė
Doc. dr. Juozas Valčiukas
Prof. dr. Agnė Tvaronavičienė
Doc. dr. Dovilė Sagatienė
Prof. dr. Romas Prakapas
Prof. dr. Odeta Merfeldaitė
Prof. dr. Snieguolė Matulienė
Prof. dr. Birutė Pranevičienė
Prof. dr. Giedrė Valūnaitė-Oleškevičienė

Straipsnių recenzentai:

Aistė Augustauskaitė-Keršienė, Dainius Bernotas, prof. dr. Eglė Bilevičiūtė, doc. dr. Tomas Butvilas, doc. dr. Miglė Černikovaitė, prof. dr. Ieva Deviatnikovaitė, doc. dr. Jolita Dudaitė, dr. Gintarė Gulevičiūtė, prof. dr. Valdonė Indrašienė, Evelina Ivanauskienė, doc. dr. Violeta Jegelavičienė, prof. dr. Brigita Kairienė, Remigijus Kalašnykas, Agata Katkonienė, prof. dr. Inga Kudinavičiūtė-Michailovienė, dr. Pavelas Kujalis, Rūta Latinytė, prof. dr. Snieguolė Matulienė, prof. dr. Odeta Merfeldaitė, prof. dr. Lina Mikalonienė, dr. Jolita Miliuvienė, prof. dr. Liudmila Mockienė, Dovilė Murauskienė, prof. dr. Lina Novikovienė, prof. dr. Andrejus Novikovas, Brigita Palavinskienė, Alina Petrauskienė, doc. dr. Jolanta Pivorienė, prof. dr. Romas Prakapas, doc. dr. Asta Railienė, prof. dr. Rita Raudeliūnaitė, prof. dr. Vainius Smalskys, prof. dr. Andrius Stasiukynas, Ilona Šaltė, prof. dr. Giedrė Valūnaitė-Oleškevičienė, Marius Venskus, dr. Linas Žalneriūnas, doc. dr. Gintautė Žibenienė.

Visos leidinio ir leidybos teisės saugomos. Šio leidinio arba kurios nors jo dalies negalima taisyti, dauginti ar kitaip platinti autoriui ir leidėjui nesutikus.

© Autorių kolektyvas, 2023

ISSN 2783-8196

© Mykolo Romerio universitetas, 2023

TURINYS

ĮŽANGOS ŽODIS 9
Eglė Bilevičiūtė, Agnė Tvaronavičienė

EDUKOLOGIJA

1. MOKYTOJO LYDERIO PAVEIKSLAS IR KYLANTYS SUNKUMAI BENDRADARBIAUJANT SU KOLEGOMIS 11
Justina Stacevičienė

2. SKAITMENINIŲ MOKYMO PRIEMONIŲ PANAUDOJIMAS UGDANT PRADINIO UGDYMO MOKINIŲ BENDRADARBIAVIMO KOMPETENCIJĄ LIETUVIŲ KALBOS PAMOKOSE: MOKYTOJŲ POŽIŪRIS 28
Dalia Valaikienė

3. MATEMATIKOS INTEGRAVIMO GALIMYBĖS EKONOMIKOS IR VERSLUMO PAMOKOSE III–IV GIMNAZIJOS KLASĖSE 51
Edgaras Barkovskis

4. UGDOMOJO VADOVAVIMO TAIKYMAS PLĖTOJANT JAUNIMO KARJEROS KOMPETENCIJAS 75
Rita Raukaitė

5. STUDENTŲ KARJEROS KOMPETENCIJŲ UGDYMO(SI) POREIKIAI AUKŠTOJOJE MOKYKLOJE 94
Laimutė Kodienė

FILOLOGIJA

6. CONCEPTUAL METAPHORS OF DEATH: A STUDY BASED ON THE BRITISH NATIONAL CORPUS 114
Viktoriia Tarsis

KOMUNIKACIJA

7. PREZIDENTO G. NAUSĖDOS GEROVĖS VALSTYBĖS VIZIJOS KOMUNIKACIJA 132
Skaistė Mickūnaitė

8. INTERNETINĖS REKLAMOS KAITOS TENDENCIJOS IR PAVEIKUMAS VARTOTOJŲ ELGSENAI COVID-19 PANDEMIJOS METU 148
Gabrielė Vindžigelskytė

9. ELEKTRONINĖS LEIDYBOS PROBLEMOS IR VYSTYMOSI PERSPEKTYVOS: LIETUVOS RAJONINIŲ BIBLIOTEKŲ ATVEJIS 177
Skaistė Vasiliauskaitė-Dančenkovienė

10. KORPORATYVINIO ISTORIJŲ PASAKOJIMO VAIDMUO LIETUVOS ĮMONIŲ KOMUNIKACIJOJE 197
Indrė Leškuvienė

PSICHOLOGIJA

11. PRIERAIŠUMO DIMENSIJŲ SĄSAJOS SU ROMANTINĖS AISTROS TIPAIS ... 221
Justyna Roževič

12. MOTINYSTĖS PATYRIMAS ANKSTYVAME VAIKO AMŽIUJE 236
Gabrielė Lubauskaitė

SOCIALINIS DARBAS

13. "WHAT SAYS THE STUDENT?": A VIEW OF THE GHANAIAN EDUCATIONAL SYSTEM THROUGH THE LENS OF TERTIARY STUDENTS 261
Sylvia Boamah Yeboah

14. INVESTIGATING SCHOOL COUNSELLORS' SELF-PERCEIVED COMPETENCY IN TACKLING IN-SCHOOL ADOLESCENTS' MENTAL HEALTH PROBLEMS IN ILORIN, KWARA STATE, NIGERIA 284
Noah Agbo, Feyisayo Adebayo-Sani

15. THE CORRELATION BETWEEN HIGHER EDUCATION AND WOMEN'S EMPOWERMENT: A STUDY IN DHAKA, BANGLADESH 312
Md Habibur Rahman

16. ARE THERE SOCIAL SUPPORT SERVICES FOR MALE VICTIMS AND PERPETRATORS OF DOMESTIC VIOLENCE? 332
Jegede Oluwaseun Ayotunde

17. THE PERSPECTIVES OF PROFESSIONALS ON A MULTIDISCIPLINARY APPROACH TO SUICIDE PREVENTION AMONG ADOLESCENTS IN SLOVAKIA 350
Leila Salimova

18. DIGITAL SOCIAL WORK IN PROFESSIONAL PRACTICE: THE PERSPECTIVES OF INDONESIAN SOCIAL WORKERS 376

Brelyantika Indra Jesa

19. VAIZDO MODELIAVIMO TAIKYMO YPATUMAI VAIKAMS, TURINTIEMS AUTIZMO SPEKTRO SUTRIKIMĄ 393

Lukas Kamarauskas

20. SPECIALISTŲ, DIRBANČIŲ SU AUTIZMĄ IR KITŲ RAIDOS SUTRIKIMŲ TURINČIAIS VAIKAIS, KOMPETENCIJŲ TOBULINIMAS TARPINSTITUCINIO BENDRADARBIAVIMO KONTEKSTE 410

Eglė Steponėnienė, Gabrielė Malinauskienė, Rusnė Žilytė

21. TAPIMAS ATVEJO VADYBOS PROCESO DALYVIU ANKSTYVOJOJE PAAUGLYSTĖJE 427

Rūta Sungailienė

22. LAIKINOSIOS GLOBOS KOKYBĘ UŽTIKRINANČIOS PRIELAIDOS LAIKINŲJŲ GLOBĖJŲ POŽIŪRIU 446

Jurgita Grinkevičienė

23. SOCIALINIO DARBO EKSTREMALIOMIS SĄLYGOMIS KAIMIŠKOSE VIETOVĖSE VERTINIMAS: PASLAUGŲ GAVĖJŲ PATIRTIS 471

Nijolė Kriaučiūnienė

24. ŽALOS MAŽINIMO PRINCIPŲ TAIKYMAS SOCIALINIŲ DARBUOTOJŲ IR „LYGUS – LYGIAM“ KONSULTANTŲ VEIKLOJE 489

Aistė Petuškaitė

TEISĖ

25. ATEITIES TEISININKO PROFESIJA TECHNOLOGIJŲ KONTEKSTE 509

Ada Tarasevičiūtė

26. NEPAPRASTOSIOS PADĖTIES KILMĖ, SAMPRATA IR ATSKYRIMAS NUO KITŲ TEISINIŲ REŽIMŲ 544

Orinta Pakštytė

27. PASYVIOJI RINKIMŲ TEISĖ LIETUVOS RESPUBLIKOJE: SAMPRATA, ISTORINIS ASPEKTAS IR AKTUALŪS TEISINIO REGULIAVIMO POKYČIAI 561

Martyna Puodžiūtė

28. SOME ASPECTS OF THE INITIAL ASSESSMENT OF THE QUALIFICATION OF JUDGES IN UKRAINE 576
Mykhailo Vlasov

29. EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ KONVENCIJOJE GARANTUOJAMŲ TEISIŲ IR PAGRINDINIŲ LAISVIŲ APSAUGA COVID-19 PANDEMIJOS METU 595
Kornelija Mažulytė-Radavičienė

30. THE HISTORY OF ADMINISTRATIVE JUSTICE IN UKRAINE: ORIGIN, DEVELOPMENT AND CURRENT STATE 626
Denys Barabash

31. ADMINISTRACINIŲ PROCEDŪRŲ KODEKSAS LENKIJOJE 646
Emilija Gutauskaitė

32. ADMINISTRACINIAI SPRENDIMAI 661
Agnė Paluckaitė

33. ONLINE HATE SPEECH AND THE RESPONSIBILITY OF USERS 676
Roberta Rombolà

34. PAVOJINGAS KĖSINIMASIS KAIP BŪTINOSIOS GINTIES TEISĖTUMO SĄLYGA 690
Ugnė Urbonaitė

35. NETIESIOGINĖS TYČIOS IR NUSIKALSTAMO PASITIKĖJIMO ATRIBOJIMO PROBLEMOS 708
Emil Oberlian

36. ES INVESTICIJŲ PANAUDOJIMAS KAIP PRIEMONĖ LIETUVOS EKSPERTINIŲ ĮSTAIGŲ VEIKLOS TOBULINIMUI KRIMINALISTINĖS TECHNINĖS POLITIKOS PERSPEKTYVOJE 730
Eimantas Švelnys

37. LIETUVOS IR UKRAINOS KRIMINALISTŲ BENDRADARBIAVIMAS: PAGRINDINĖS KRYPTYS IR ĮŽVALGOS 747
Emilija Garškovaitė, Laura Bagdonaitė, Matas Linkevičius, Ilona Tamelė

38. KRIMINALISTINIS VAIZDO FIKSAVIMAS PER ŽMOGAUS SAUGUMO, JO TEISIŲ IR LAISVIŲ PRIZMĘ VILNIAUS MIESTE 769
Laura Kunigėlytė-Kvaraciejė

39. ĮVYKIO VIETOS TYRIMO PRAKTIKA LIETUVOJE IR JOS TOBULINIMO GALIMYBĖS 787
Armina Daugnoraitė

40. PREKYBOS ŽMONĖMIS NUSIKALTIMŲ KRIMINALISTINĖ CHARAKTERISTIKA 811
Gertrūda Kaminskaitė

41. DINGUSIŲ BE ŽINIOS ASMENŲ REIŠKINIO SAMPRATA, SOCIALINĖS IR KRIMINOLOGINĖS PRIEŽASTYS 832
Andrija Pačinskaitė

42. KALTĖS YPATUMAI KILUS SUTARTINEI ATSAKOMYBEI LIETUVOJE IR VOKIETIJOJE 860
Meda Baranauskaitė

43. REVISING CORPORATE GOVERNANCE WITHIN THE REORIENTATION TOWARDS SUSTAINABILITY 873
Kateryna Varava

44. ĮVAIKINIMO KONFIDENCIALUMAS LIETUVOS RESPUBLIKOJE IR JO PROBLEMATIKA 896
Austėja Klimaševskytė

45. NELYDIMŲ NEPILNAMEČIŲ IŠ UKRAINOS TEISINIS STATUSAS LIETUVOJE. 912
Danielė Levickytė

46. NEPILNAMEČIO VAIKO POREIKIŲ ĮVERTINIMAS NUSTATANT IŠLAIKYMO DYDĮ 929
Renata Palekienė

47. VARTOTOJO APSAUGA NUO NESĄŽININGŲ SUTARČIŲ SĄLYGŲ IR NESĄŽININGOS KOMERCINĖS VEIKLOS: „OMNIBUS“ DIREKTYVOS NAUJOVĖS 958
Eglė Striškaitė

VIEŠASIS ADMINISTRAVIMAS IR VADYBA

48. VALSTYBĖS TARNYBA KAIP STIPRAUS VADOVO KONCEPTAS 978
Sonata Grigaliūnienė

49. REGIONINĖ POLITIKA TEORINIU POŽIŪRIU SOCIOEKONOMINĖS NELYGYBĖS KONTEKSTE 998

Evaldas Daunoravičius

50. ELOGE – SAVIVALDYBIŲ Į(SI)VERTINIMAS PAGAL DVYLIKA GERO VALDYMO PRINCIPŲ. LIETUVOS ATVEJIS 1018

Vaiva Lukoševičienė

51. LEAN ĮRANKIŲ TAIKYMAS VIEŠŲJŲ PASLAUGŲ SRITYJE: TRETINĖS ASMENS SVEIKATOS PRIEŽIŪROS ĮSTAIGOS ATVEJIS 1038

Andrius Stasiukynas, Martyna Atraškevičienė

52. LEAN SISTEMOS TAIKYMAS MOKYMOSI ĮSTAIGOJE. KRETINGOS RAJONO PAGRINDINĖS MOKYKLOS PAVYZDYS 1060

Samanta Mikniūtė

ĮŽANGOS ŽODIS

Mykolo Romerio universitetas nuo pat pirmos pažinties kviečia savo studentą priimti galimybę mokytis iš patyrusių mentorių kaip unikalią dovaną, skatina nedelsiant pačiam imtis mokslinės veiklos, auginti save kaip galimą ateities mokslininką.

Mykolo Romerio universitete 2000 metais startavo Teisinės minties šventė, kuri palaipsniui transformavosi į Mokslinės minties šventę, kuriai studentai rengdavo mokslines publikacijas ir per iškilmingą renginį jas pristatydavo universiteto bendruomenei ir jos svečiams. Graži ir prasminga studentų mokslinių renginių tradicija tęsėsi iki pat 2016 metų. Šiandien vartydami mokslinius leidinius aptiksime ne vieno garbingo visuomenės nario pirmuosius bandymus tirti įvairius reiškinius, spręsti sudėtingas problemas.

Teisės mokyklos dėstytojų būrelis 2021 metais iškėlė mintį atgaivinti renginio Teisinės minties šventės tradiciją ir suteikti jai naują modernią formą. 2022 metais sėkmingai buvo surengta *Teisinės minties šventė 2022*, kuri jau 2023 metais viso universiteto bendruomenės pastangomis išaugo iki Mokslinės minties šventės. Dar 2022 metų rudenį buvo organizuotas veiklų ciklas, kuris apėmė įvairias paskaitas, diskusijas, dirbtuves, bendravimą su patyrusiais mokslininkais, mentorystę, mokslinių straipsnių rengimą, publikavimą ir jų pristatymą baigiamajame renginyje, kuriame paminėtas ir Mykolo Romerio gimtadienis. Ciklo veiklose įgyti įgūdžiai turėtų ne tik esmingai padėti studentams studijų metu rengti rašto ir baigiamuosius darbus, bet ir praversti kasdienėje veikloje, kai tenka rengti daug įvairaus pobūdžio dokumentų, kuriems reikia aukšto raštingumo, gero pasirengimo ir analitinių kompetencijų. Vienas iš šio ciklo tikslų – didžiausią potencialą turinčius studentus įkvėpti rinktis mokslininko kelią ir akademinę karjerą.

Leidinys „Mokslinės minties šventė 2023“ vainikuoja milžinišką bendrą visų MRU fakultetų studentų ir jų dėstytojų darbą. Atrinkti studentų moksliniai

straipsniai buvo recenzuoti patyrusių mokslininkų, geriausi darbai buvo apdovanoti renginyje *Mokslinės minties šventė 2023*.

Gerbiamas skaitytojau, šiame leidinyje rasi Mykolo Romerio universiteto studentų mokslinius darbus, kurie parengti studentų pasirinktomis temomis ir jų pačių iniciatyva, tad atspindi jaunajai kartai rūpimus mokslo ir praktikos probleminius klausimus ir siūlo jų sprendinius. Toks leidinys – šventė mokslinei minčiai, gaivaus oro gūsis mokslo pasauliui.

Kviečiame skaityti ir švęsti drauge!

Prof. dr. Eglė Bilevičiūtė
Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės instituto profesorė

Prof. dr. Agnė Tvaronavičienė
Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės instituto profesorė

MOKYTOJO LYDERIO PAVEIKSLAS IR KYLANTYS SUNKUMAI BENDRADARBIAUJANT SU KOLEGOMIS

Justina Stacevičienė

E. paštas justinastaceviciene@gmail.com

Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas

Kuratorė doc. dr. Gintautė Žibėnienė

E. paštas zibeniene@mruni.eu

Santrauka. Straipsnyje atskleidžiamas mokytojo lyderio paveikslas ir kylantys sunkumai bendradarbiaujant su kolegomis. Remiantis literatūros analize pastebėta, kad mokytojas lyderis bendradarbiaudamas su kolegomis susiduria su iššūkiais. Išsiaiškinta, kad bendradarbiavimo reiškinys nėra pakankamai nagrinėtas. Straipsnyje keliama *problema*: kokie sunkumai kyla mokytojui lyderiui bendradarbiaujant su kolegomis? *Tyrimo tikslas* – atskleisti mokytojo lyderio paveikslą ir kylančius sunkumus bendradarbiaujant su kolegomis. *Tyrimo uždaviniai:* 1) atskleisti mokytojo lyderio paveikslą teoriniu aspektu; 2) atskleisti mokytojo lyderystės sampratą mokytojų lyderių požiūriu; 3) pristatyti mokytojo lyderio sunkumus bendradarbiaujant su mokytojais. Tyrimo *objektas* – mokytojo lyderio paveikslas ir kylantys sunkumai bendradarbiaujant su kolegomis. Straipsnyje pateikiami 2022 metų liepos – rugpjūčio mėnesiais atlikto tyrimo rezultatai. *Tyrimo metodai:* mokslinės literatūros analizė, giluminis interviu.

Tyrimo rezultatai parodė, kad mokytojo lyderystei svarbūs požymiai: motyvuojantis elgesys, idėjų generavimas, išskirtinumas, kompetencijų ir savybių visuma (gebėjimas būti ryžtingam, organizuoti, nuolat mokytis). Įdomu tai, kad mokytojai lyderiai apibrėždami mokytojo lyderystei svarbius požymius neįvardijo bendradarbiavimo su kolegomis. Tiriant mokytojų tarpusavio bendradarbiavimą

paaiškėjo, kad mokytojai lyderiai susiduria su šiais sunkumais: mokytojų pasyvumu dėl prasmės neturėjimo, neformalaus bendravimo stokos, didelio darbo krūvio dėl pamokų skaičiaus ir nereikalingos dokumentacijos pildymo.

Reikšminiai žodžiai: mokytojas lyderis, bendradarbiavimas, bendradarbiavimo sunkumai.

Įvadas

Bendrųjų programų atnaujinimo gairėse[1] akcentuojama mokytojų lyderystės nauda mokyklai, savarankiškai ugdymo turinio kūrybai, skatinančiai mokytojus priimti savarankiškus ugdymo turinio formavimo sprendimus. Šios nuostatos orientuoja į mokytoją kaip pagrindinį ugdymo turinio kūrimo mokyklos lygmeniu subjektą[2]. Bendrosios programos sukuria prielaidas įgyvendinti tarpdalykinę integraciją, tačiau pagrindinė sąlyga integracijai yra mokytojų tarpusavio bendradarbiavimas. Mokyklos lygmens veiksniai gali būti valdomi kuriant pokyčiams atvirą bendradarbiavimo kultūrą imantis lyderystės[3]. Veiksminga mokytojų lyderių pagalba mokykloje užtikrina didesnį kūrybinį potencialą, pasižymi naujoviškų mokymo(si) metodų taikymo įvairove ir įtraukia kitus mokytojus į bendrą veiklą[4]. „Stipri lyderystė yra mokyklos vystymosi pagrindas, kai dauguma mokytojų nori tobulėti, nebijo pokyčių, būna ryžtingi, atviri naujovėms.“[5] Mokytojai lyderiai bendradarbiaudami su mokytojais formuoja mokyklos

1 „Bendrųjų programų atnaujinimo gairės“, 2019 m., žiūrėta 2022 m. gruodžio 2 d., https://www.nsa.smm.lt/wp-content/uploads/2020/01/bendruju-programu-atnaujinimo-gaires_internetine-versija.pdf.

2 Ramutė Bruzgelevičienė, *Ugdymo turinio kūrimas mokyklos lygmeniu: galimybės ir iššūkiai* (Vilnius: Nacionalinė švietimo agentūra, 2020), https://smsm.lrv.lt/uploads/smsm/documents/files/teisine_informacija/ugdymo-turinio-kurimas-mokykliniu-lygmeniu-ramute-bruzgeleviciene.pdf, 28.

3 „Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministro 2022 m. rugpjūčio 24 d. įsakymas Nr. V-1269 „Dėl priešmokyklinio, pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo bendrųjų programų patvirtinimo““, TAR, 2022-08-24, Nr. 17452.

4 Aelita Skarbalienė, „Mokytojų lyderystės ir jos sąsajos su švietimo kokybe“, *Švietimo problemos analizė*, (16) (2015): 1-8.

5 Aušrinė Gumuliauskienė ir Asta Vaičiūnienė, „Mokytojų lyderystės raiškos ir jos skatinimo ypatumai bendrojo ugdymo mokykloje“, *Mokytojų ugdymas* (24) (2015): 25-47, https://etalpykla.lituanistikadb.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2015~1442995870209/, 28.

kultūrą, bendras vertybes, bendrą viziją, skatina institucinio lygmens pokyčius, integruoja naujoviškas edukacines idėjas į ugdymo procesą[6]. „Mokytojas lyderis dalinasi idėjomis, mintimis, savo profesinius tikslus sieja su mokyklos pažanga, jaučia atsakomybę už mokyklos sėkmę."[7] Mokytojų bendradarbiavimui trukdo tokie veiksniai kaip nepakankama pedagogų kompetencija ir patirtis, jų darbo neįvertinimas, nelankstus mokyklų požiūris į ugdymo reikalavimo pokyčius, nėra motyvavimo sistemos, skatinančios dalytis idėjomis, trūksta komandinio pedagogų darbo[8]. Siekiant gerinti mokytojų tarpusavio komunikaciją mokykloje turėtų būti sukurta palanki darbo aplinka, užtikrinamas pasitikėjimas vienas kitu, organizuojamas komandinis darbas ir mokymai lyderystės kompetencijoms stiprinti[9]. Taigi siekiant pokyčių švietime, taip pat siekiant palaikyti naujoves ir užtikrinti švietimo kokybę, vėl svarbi mokytojų lyderystė ir mokytojo lyderio veikla bendradarbiaujant. Mokytojo lyderio veiklą įvairiais aspektais nagrinėjo Lietuvos ir užsienio mokslininkai (Monkevičius, Čiužas[10]; Fix ir kt.[11]; Palumbo ir

6 Ramazan Cansoy ir Hanifi Parlar, „Examining the relationship between school culture and teacher leadership". *International Online Journal of Educational Sciences* 9(2) (2017), https://www.researchgate.net/publication/316897190_Examining_the_Relationship_between_School_Culture_and_Teacher_Leadership, 9.

7 Jūratė Valuckienė, Milda Damkuvienė, ir Sigitas Balčiūnas, „Kaip kvalifikacijos tobulinimas užsienyje stiprina mokytojų lyderystę?", *Švietimo problemos analizė, Švietimo ir mokslo ministerija* Nr. 8 (151) (2016), https://erasmus-plius.lt/wp-content/uploads/2016/02/2016-bir%C5%BEelis-nr.-8-151lt.pdf, 2

8 Jūratė Česnavičienė ir Emilija Urnėžienė, „Mokytojų kolegialaus bendradarbiavimo ypatumai siekiant profesinio tobulėjimo", *Mokytojų ugdymas*, (26) (2016): 15-24. https://etalpykla.lituanistikadb.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2016~1507019772239/, 26.

9 Justinas Monkevičius ir Renaldas Čiužas, „Mokytojų profesinių besimokančių bendruomenių sampratos konceptualizavimas besimokančių organizacijų tyrimų kontekste", *Socialinis ugdymas: mokslo darbai* t. 40, Nr. 1 (2015): 40.

10 *Ibid.*

11 Geertje Marieke Fix et al., „Learning within sustainable educational innovation: An analysis of teachers' perceptions and leadership practice", *Journal of Educational Change* 22 (2020): 1–15. https://doi.org/10.1007/s10833-020-09410-2.

Manna[12]; Cheung ir kt.[13]; Lee[14]; Meyer, Richter ir Hartung-Beck[15]; Sterret ir kt.[16]). Akcentuojama, kad mokytojo lyderystė yra svarbus veiksnys, lemiantis mokyklos vystymąsi ir efektyvumą kaip demokratinių vertybių sklaidą, bendrų vertybių formavimą, gerą mokytojų bendradarbiavimą, ugdymo kokybę[17]. Atlikta nemažai tyrimų apie mokytojui lyderiui būdingas kompetencijas ir savybes. Pabrėžiama, kad viena iš svarbiausių mokytojo lyderio savybių yra bendradarbiavimas. Šiam reiškiniui nagrinėti svarbu aptarti sunkumus, sietinus su mokytojų tarpusavio bendradarbiavimu. Ši sritis mažiau nagrinėta, todėl keliama *problema*: kokie sunkumai kyla mokytojui lyderiui bendradarbiaujant su kolegomis? *Tyrimo tikslas* – atskleisti mokytojo lyderio paveikslą ir kylančius sunkumus bendradarbiaujant su kolegomis. *Tyrimo uždaviniai:* 1) atskleisti mokytojo lyderio paveikslą teoriniu aspektu; 2) atskleisti mokytojo lyderystės sampratą mokytojų lyderių požiūriu; 3) aptarti mokytojo lyderio sunkumus bendradarbiaujant su mokytojais. Tyrimo *objektas* – mokytojo lyderio paveikslas ir kylantys sunkumai bendradarbiaujant su kolegomis. *Tyrimo metodai:* mokslinės literatūros analizė, giluminis interviu.

1. Mokytojo lyderio paveikslas teoriniu aspektu

Mokytojas lyderis – tai pedagogas, kuris atsakingai vykdo savo funkcijas ir

12 Rocco Palumbo ir Rosalba Manna, „Making educational organizations able to change: A literature review", *International Journal of Educational Management* 33(4) (2019): 734–752.

13 Rebecca Cheung, Thomas Reinhardt, Elisa Stone ir Judith Warren Little, „Defining teacher leadership: A framework", *Phi Delta Kappan* 100(3) (2018): 38-44. https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0031721718808263.

14 Euniji Lee, Marko Neumann, Susanne Boese ir Kai Maaz, „Implementation processes of site-based management at schools in challenging circumstances in Germany: Principals' and teachers' perceptions of openness fand consensus in target setting processes", *Studies in Educational Evaluation* 70 (2021): 1–9. https://doi.org/10.1016/j.stueduc.2021.101003.

15 Andre Meyer et al., „How can principal leadership practices promote teacher collaboration and organizational change? A longitudinal multiple case study of three school improvement initiatives", *Journal of Educational Change* (2022): 1-31. https://link.springer.com/article/10.1007/s10833-022-09451-9.

16 William Sterret, Michele A. Parker ir Kris Mitzner, „Maximizing Teacher Time: The Collaborative Leadership Role of the Principal", *Journal of Organizational and Educational Leadership* 3(2) (2018): 1. https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1180119.pdf.

17 Julianne Wenner ir Todd Campbell, „The theoretical and empirical basis of teacher leadership: A Review of the literature", *Review of Educational Research* 87(1) (2016): 134-171. doi:10.3102/0034654316653478.

jaučia aistrą savo darbui, kuris supranta, kad tai yra jo pašaukimas. Būtent tokie mokytojai augina mokinius lyderius, siekia mokyklos tikslų įgyvendinimo ir švietimo sistemos veiklos efektyvumo[18]. Mokytojai lyderiai atsakingai dirbdami savo darbą lemia pokyčius ugdymo procese. Jie prisideda prie mokyklos bendruomenės produktyvumo ir besimokančiųjų bendruomenės formavimo. Mokytojai lyderiai dažniausiai pasižymi šiomis savybėmis: noru pirmauti, aukštų rezultatų siekimu, troškimu būti įvertintam, ryžtingumu, gebėjimu įveikti baimę ir nerimą. Tokie mokytojai geba būti kritiški, turi stiprų atsakomybės jausmą ir geba motyvuoti mokinius ir kolegas[19]. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad lyderystė nėra tik tam tikrų savybių rinkinys. Šalia asmeninių pedagogo savybių būtinos ir kompetencijos, kurias mokytojas turi nuolat ugdyti ir stiprinti. Žukauskienė ir Bernatavičienė[20] akcentavo, kad mokytojų lyderystė apima tokias kompetencijas kaip kūrybiškumas ir inovatyvumas, bendravimas ir bendradarbiavimas. Būtent šias kompetencijas turintis mokytojas gali prisidėti prie bendradarbiavimo kultūros mokykloje kūrimo, ugdytinių vertybinių nuostatų formavimo ir ugdymo kokybės užtikrinimo.

Cheung ir kt.[21] pabrėžė, kad mokytojo lyderystė atsiskleidžia bendradarbiaujant su kitais mokytojais, veiksmingai modeliuojant mokymo(si) procesą, išmanant išteklių vadybą ir žinant, gebant ginti savo teises. Todėl galima teigti, kad šių dienų mokytojas turi būti stiprus, gebantis vadovauti, nebijantis pokyčių, rodantis tinkamą pavyzdį, turintis aiškią viziją ir siekiantis užsibrėžtų tikslų. Toks mokytojo lyderio paveikslas būtų lyg varomoji jėga švietimo sistemoje, kuri tiesiogiai veiktų ugdymosi kokybės užtikrinimą.

Literatūros analizė padėjo atskleisti, kad mokytojo bendradarbiavimas su

18 Skarbalienė, *supra note*, 4: 1-8.

19 Živilė Talalienė ir Henrika Šečkuvienė, „Muzikos mokytojo lyderystės gebėjimų raiška“, *Pedagogika* (2015): 134-146.

20 Lilia Žukauskienė ir Toma Bernatavičienė, „Priešmokyklinio ugdymo mokytojo lyderystės raiška“, *Regional formation and development studies: journal of social sciences* (2) (2021): 210-220.

21 Cheung, Reinhardt, Stone ir Little, *supra note*, 13: 38-44.

kolegomis yra vienas esminių lyderio bruožų. Monkevičius ir Čiužas[22] išskyrė mokytojų bendradarbiavimo tokius akcentus: bendras požiūris, bendri įsitikinimai ir vertybės, bendra atsakomybė už mokinio mokymosi rezultatus, abipusis pasitikėjimas, kolektyvinis mokymasis, profesinis susidomėjimas (tyrinėjimas), atviras bendravimas, partnerystė, pagarba ir parama. Šios bendradarbiavimo formos padėtų kurti palankią mokyklos kultūrą, kurioje mokytojai jaustųsi svarbia bendruomenės dalimi. Nguyen ir Ng[23] nustatė, kad bendradarbiaudami mokytojai gali ne tik dalytis savo idėjomis, tačiau ir spręsti ugdymo procese kylančius sunkumus.

Reikia pasakyti, kad mokytojų bendradarbiavimas yra svarbus veiksnys, padedantis integruoti švietimo pokyčius ugdymo procese. Akcentuotina, kad stipri mokytojų lyderystė gali paveikti mokytojų bendradarbiavimą, nes būtent mokytojai lyderiai turi gebėjimą padėti kolegoms burtis į komandas, dalytis patirtimi, tobulinti savo kompetencijas ir motyvuoti mokytojų komandas aktyviai įsitraukti į pokyčių procesus[24]. Svarbu atskleisti mokytojų tarpusavio bendradarbiavimo pranašumus: moralinę paramą, padidėjusį produktyvumą, darbo krūvio sumažinimą, darnų komandinį darbą, realių lūkesčių įgyvendinimą, profesionalų kolektyvą, vertingas ir naujoviškas idėjas, mokyklos paramą, galimybę mokytis, nuolatinį mokymąsi[25]. Mokytojai, kurie turi bendradarbiavimo patirties, yra labiau linkę vesti netradicines pamokas, tiki savo veiksmingumu ir yra labiau patenkinti savo darbu[26]. Taigi, mokytojų bendradarbiavimas lemia individualų ir profesinį tobulėjimą, nes mokytojai semiasi patirties iš kolegų. Bendradarbiavimas skatina entuziazmą tarp mokytojų, mažina įtampą, nerimą, gerina emocinę būseną.

22 Monkevičius ir Čiužas, *supra note*, 9.

23 Dong Nguyen ir David Ng, „Teacher collaboration for change: Sharing, improving, and spreading", *Professional Development in Education* 46(4) (2020): 638–651. https://doi.org/10.1080/19415257.2020.1787206.

24 Meyer et al., *supra note*, 15.

25 Česnavičienė ir Urnėžienė, *supra note,* 8: 15-24.

26 Jolanta Navickaitė ir Jolanta Urbanovič, *Lyderystė autonomiškoje mokykloje. Monografija* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2016). https://www.researchgate.net/profile/Jolanta Urbanovic/publication/315843238_Leadership_in_Autonomous_School/links/58eb99a5a6fdcc9657676256/Leadership-in-Autonomous-School.pdf.

Bendradarbiaujantys mokytojai jaučia didesnį pasitenkinimą darbu ir įsipareigojimą tobulėti[27].

Mokytojų bendradarbiavimas yra daugiau nei keitimasis informacija su kolegomis. Tai yra svarbi organizacinių pokyčių sąlyga, ypač kai kuriamos mokytojų komandos naujovėms diegti[28]. Empiriniai tyrimai rodo, kad mokytojai, kurie bendradarbiauja tobulinant mokyklos politiką (t. y. priimant sprendimus ir diegiant naujoves), yra labiau įsipareigoję organizaciniams pokyčiams ir, savo ruožtu, palaiko tvarų pokyčių įgyvendinimą[29].

Svarbu išskirti mokytojo lyderystės raiškos būdus bendradarbiaujant su kolegomis:

1) mokytojas lyderis inicijuoja grupines diskusijas, padeda kolegoms spręsti problemas, nebijo pokyčių ir skatina juos;
2) mokytojas lyderis dalijasi su kolegomis turimais mokymo ištekliais;
3) mokytojas lyderis skatina bendradarbiavimą naudodamasis šiuolaikinėmis IKT platformomis („Zoom“, „Moodle“);
4) mokytojas lyderis leidžia stebėti savo pamokas vesdamas pavyzdinę pamoką;
5) mokytojas lyderis stebi ir konsultuoja kolegas, padeda kolegoms diegti naujoves.
6) mokytojas lyderis būna kūrybiškas ir skatina savo kolegų kūrybiškumą;
7) mokytojas lyderis kurdamas mokymo strategijas atsižvelgia į mokinių poreikius ir padeda savo kolegoms įtraukti tėvus į mokymosi procesą[30].

Tačiau bendradarbiaudamas su kolegomis mokytojas lyderis neišvengiamai susiduria su sunkumais. Demir[31] pažymėjo, kad mokytojai dažniausiai dirba savo

27 Sterret, Parker, ir Mitzner, *supra note,* 16.

28 Fix, *supra note,* 11: 1–15.

29 Palumbo ir Manna, *supra note,* 12: 734–752.

30 Valuckienė, Damkuvienė ir Balčiūnas, *supra note*, 7.

31 Kamile Demir, „The Effect of Organizational Trust on the Culture of Teacher Leadership in Primary Schools“, *Educational Sciences: Theory and Practice* 15(3) (2015): 621-634. https://eric.ed.gov/?id=EJ1067440.

klasėje, domisi tik savo pamokos kontekstu ir nėra linkę įsitraukti į bendrą mokyklos veiklą. Mokytojo sunkumus bendradarbiauti su kolegomis paveikia ir silpna mokyklos kultūra, kurioje vyrauja nedraugiški santykiai. Svarbu paminėti, kad būtent grįžtamojo ryšio nebuvimas neigiamai veikia mokytojų tarpusavio bendradarbiavimą. Skarbalienės[32] tyrimas padėjo atskleisti Lietuvos mokytojų bendradarbiavimo su kolegomis silpniausiai vertinamas veiklas. Tyrime nurodyta, kad mokytojams sunku bendradarbiauti su kitomis švietimo institucijomis, taip pat mokytojai lyderiai susiduria su pedagogų pasyvumu skatindami juos tobulinti savo kompetencijas. Tačiau esminis sunkumas sietinas su bendradarbiavimu telkti kolegų gebėjimus, kompetencijas ir žinias mokinių poreikiams tenkinti ir ugdymo turiniui realizuoti.

Apibendrinant galima teigti, kad mokytojas lyderis – tai pedagogas, kuris dirba jausdamas pašaukimą, atsakingai vykdo savo funkcijas, tobulėja pats ir ugdymosi procese augina kitus. Jis skatina ir padeda įgyvendinti švietimo naujoves, naujoviškus sprendimus. Mokytojas lyderis bendradarbiaudamas su kolegomis susiduria su sunkumais. Mokslinės literatūros analizė atskleidė, kad sunkumai labiausiai sietini su mokytojų pasyvumu dirbant komandoje, nenoru dalyvauti bendroje veikloje, projektuose. Dar vienas svarbus bendradarbiavimą sunkinantis veiksnys – laiko, kuris būtų skirtas bendrauti, pasidalyti patirtimi, diegti naujoves, stoka. Mokytojai dažnai dirba savo kabinete, domisi tik savo mokomojo dalyko ypatumais, skiria nepakankamai laiko ir noro įsitraukti į kitas mokyklos veiklas. Taip pat paminėtina, kad mokyklose egzistuoja silpna bendruomenės kultūra, t. y. nepasitikėjimas vienas kitu, nenoras dalytis savo idėjomis. Taip pat mokyklose nėra pakankamai skatinamas mokytojų tobulėjimas, mažai dėmesio skiriama kompetencijų tobulinimui, pamokų stebėjimo kultūrai. Pagalba kolegai yra reikšminga bendradarbiavimo forma. Būtent šie veiksniai nulemia mokytojų tarpusavio bendradarbiavimo sunkumus.

32 Skarbalienė, *supra note*, 4: 1-8.

2. Tyrimo organizavimas ir metodika

Empirinis tyrimas atliktas 2022 metų liepos – rugpjūčio mėnesiais. Pasirinktas giluminis interviu, nes jo metu tyrimo dalyvis gali labiau atsipalaiduoti, pasakoti jausmingai ir emocingai, taip prisiminti net detalesnius savo profesinės veiklos faktus. Taip pat tyrėjas turi galimybę komunikuoti su savo srities ekspertais, kurie turi įgiję išskirtinės patirties, gali surinkti „gyvesnę“ informaciją nei vykdant struktūrizuotą interviu. Giluminis interviu leidžia suvokti su nagrinėjama problema susijusius ypatumus, sužinoti netikėtų, niekada nenagrinėtų faktų. Giluminio interviu metu siekiama suprasti reiškinį „iš vidaus“, t. y. iš tyrimo dalyvio perspektyvos. Norint tai pasiekti būtina sugebėti užmegzti nuoširdaus pasitikėjimo ryšį tarp tyrėjo ir tyrimo dalyvio. Giluminio interviu metu yra sukurtos palankios sąlygos (pakankamai laiko ir t. t.) atskleisti sunkumus, sietinus su mokytojų tarpusavio bendradarbiavimu.

Tyrimo populiaciją sudaro šeši mokytojai, X savivaldybės administracijos sprendimu gavę nominaciją „Metų mokytojas“. Prieš atliekant tyrimą buvo numatyta atlikti dešimt giluminių interviu (t. y. mokytojų, kurie 2012–2022 metais X savivaldybėje yra gavę „Metų mokytojo“ nominaciją). Nustačius, kad gauti duomenys pradėjo kartotis, imtis buvo sumažinta. Šiam tyrimui geriausia buvo tinkama atvejų atranka, kai nustatomi tam tikri kriterijai, kuriuos turi atitikti pasirenkami atvejai. Kriterinė atranka – „tai atranka, kai imtis formuojama, gretinant atvejus, kurie atitinka tyrėjo nustatytus kriterijus ir gali suteikti jam turiningos informacijos“[33]. Tokia atranka užtikrina tyrimo duomenų kokybę, nes informaciją pateikia kompetentingi, turintys ilgą patirtį specialistai, o tai yra būtina norint atskleisti šią temą. Pasirinkta kriterinė atranka, kadangi imties vienetai bus atrinkti pagal tam tikrus nustatytus kriterijus:

1) mokytojai, turintys 20 ir daugiau metų darbo stažą pedagoginėje srityje;

33 Vilma Žydžiūnaitė ir Stanislav Sabaliauskas, *Kokybiniai tyrimai. Principai ir metodai* (Vilnius: Vaga, 2017).

2) mokytojai, X savivaldybės administracijos sprendimu gavę „Metų mokytojo“ nominaciją.

Tyrime dalyvavo mokytojai, įgiję daug patirties ugdymo procese, aktyviai dalyvaujantys įvairiuose projektuose mokykloje ir už jos ribų, taip pat mokytojai, kurie įvertinti X miesto savivaldybės lygmeniu ir gavę „Metų mokytojo“ nominaciją. Pateikiamos bendros tyrimo dalyvių charakteristikos (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. *Bendros tyrimo dalyvių charakteristikos*

	Kvalifikacinė kategorija	**Darbovietė**	**Pedagoginio darbo stažas**	**Išsilavinimas**
A1	Pradinių klasių mokytoja ekspertė	progimnazija	25 m.	Aukštasis universitetinis
A2	Ugdymo karjerai specialistė metodininkė	progimnazija	26 m.	Aukštasis universitetinis
A3	Specialioji pedagogė metodininkė	progimnazija	25 m.	Aukštasis universitetinis
A4	Pradinių klasių mokytoja ekspertė	progimnazija	22 m.	Aukštasis universitetinis
A5	Pradinių klasių, ankstyvojo anglų kalbos ugdymo mokytoja metodininkė	progimnazija	21 m.	Aukštasis universitetinis
A6	Pradinių klasių mokytoja ekspertė	progimnazija	27 m.	Aukštasis universitetinis

Tyrimo etika. Siekiant gerbti tyrimo dalyvio nepriklausomybę jam buvo pateiktas sutikimas dalyvauti tyrime, jis galėjo sutikti arba atsisakyti dalyvauti interviu ir jo noro buvo paisoma. Siekiant išsaugoti tyrimo dalyvių privatumą buvo užkoduoti jų vardai ir pavardės, pateikti tik interviu teiginiai. Taip negalima identifikuoti konkretaus asmens. Interviu metu tyrėjas išliko neutralus, nevertino tyrimo dalyvio, nekritikavo jo, nebandė pakeisti jo nuomonės. Visi klausimai buvo užduoti korektiška forma, vengta keblių ir provokuojančių klausimų. Buvo palaikomas dalykiškas pokalbis, kalbėta tik apie profesinės veiklos patirtį.

3. Tyrimo rezultatai

3.1. Mokytojo lyderystės samprata mokytojų lyderių požiūriu

Pirmiausia buvo siekiama išsiaiškinti, kas yra mokytojo lyderystė. Informantų buvo klausiama, kaip jie apibūdintų mokytojų lyderystę. Analizuojant duomenis išskirtos *keturios subkategorijų grupės*: *motyvuojantis elgesys* (pavyzdys, pagalba kitiems); *idėjų generavimas* (iniciatyvumas, nebijantis naujovių), *išskirtinumas* (drąsus, unikalus), *kompetencijų / savybių visuma (gebėjimas būti ryžtingam, organizuoti, nuolat mokytis)* (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. *Mokytojų lyderystės samprata*

Kategorija	**Subkategorija**	**Empirinio tyrimo indikatorius (teiginys)**
Mokytojų lyderystės samprata	Motyvuojantis elgesys	*„<...> lyderis yra tas žmogus, kuris eina kartu su komanda ir ją veda... bet galbūt eina greičiau, galbūt turi svaresnį žodį.“ (A1)* *„<...> einantis į priekį, gebantis vesti, gebantis nurodyti kitiems kryptį, pastebėti, kam sekasi gerai, ką reikia padrąsinti.“(A2)* *„<...>rodantis pavyzdį kitiems, teikiantis pagalbą reikiamu momentu.“ (A3)*
	Idėjų generavimas	*„<...> kai tu bendraudamas kolektyve turi idėjų, jas generuoji, uždegi jas pas visus kolegas ir jie kažkaip imasi kartu iniciatyvos.“ (A5)* *„<...> pedagogikoje tas gerasis lyderis, iš kurio mokosi, imi idėjas ir kuris tave tobulina, kartu tas idėjas.“ (A1)*
	Išskirtinumas	*„<...> nebijantis būti „nepatogiu“, būti su savo kitokia nuomone, galbūt nepatogus kažkam... lyderis ne visada yra populiarus. Jis turi mokėti pasakyti ne.“ (A3)* *„<...> tai mano pasirinkimas įvyko žiūrint aktyvius mokytojus ir galvojant: „O ką aš galėčiau padaryti kitaip?“ <...> man tas lyderis dar yra nekopijuoti, nesekti, ypač kas dabar jauniems žmonėms madinga, tai sekti privačias mokyklas, įvairiausias pedagogines tendencijas ir idėjas.“ (A2)*

	Kompetencijų / savybių visuma	*„<...> gebėjimas sklandžiai viską organizuoti, paskirstyti ir galiausiai prisiimti atsakomybę.“ (A6)* *„<...> pats organizuoja įvairius renginius, konkursus, projektus, dalyvauja įvairiose veiklose už mokyklos ribų.“ (A5)* *„<...> paprašo įtraukti į tam tikras veiklas, į tam tikrus projektus, organizuoti įvairias veiklas. Jis negali būti visada švelnus katinas, jis turi turėti ir savo užsispyrimą ir toną, kitą kartą būna tokių situacijų.“ (A4)* *„<...> nuolat besimokantis, dalijantis savo patirtį kitiems. <...> palaikyti kolegiškus pagarba grįstus santykius <...> vadovas, stiprus, mokantis spręsti problemas.“ (A1)* *„<...> pilnas optimizmo, energijos žmogus, nuolat kažką kuriantis, vykdantis.“ (A6)*

Išanalizavus apklausos rezultatus galima teigti, kad informantų atsakymai buvo įvairūs. Vieni tyrimo dalyviai akcentavo, kad mokytojų lyderystė – tai pedagogų elgesys, kuris daro įtaką kolegoms, įkvepia juos veikti, dalyvauti mokyklos veikloje. Toks mokytojas yra pavyzdys mokyklos bendruomenėje, nes jis yra aktyvus, stengiasi padėti kitiems. Taip pat lyderis moka suburti komandą ir būti jos vedliu. Penki iš šešių informantų pabrėžė, kad mokytojų lyderystė – tai kompetencijų ir savybių visuma. Kalbant apie lyderio kompetencijas galima išskirti tokias: mokėjimas organizuoti, deleguoti, komunikuoti, prisiimti atsakomybę, taip pat ryžtingumas, nuolatinis tobulėjimas, optimizmas. Kai kurie informantai mokytojų lyderystę apibūdino kaip idėjų generavimą, iniciatyvumą, naujų mokymo(si) metodų taikymą, paminėjo, kad lyderystė yra išskirtinumas, drąsa reikšti savo nuomonę, išsakyti savo pastebėjimus.

Prie lyderio savybių galima priskirti ryžtingumą, nuolatinį tobulėjimą, optimizmą. Du informantai mokytojų lyderystę apibūdino kaip idėjų generavimą, iniciatyvumą, naujų mokymosi metodų taikymą ir paiešką. Kai kurie iš tyrimo dalyvių paminėjo, kad lyderystė – tai išskirtinumas, drąsa reikšti savo nuomonę, išsakyti savo pastebėjimus. Vienas iš informantų nurodė, kad *„kiekvienam iš mūsų darbe tu negali būti patogus. Kaip ir pradžioje sakiau, lyderis prisiima atsakomybę,*

lyderis turi būti suprantantis, kad ne visiems jis tiks ir patiks" (A4). Galima teigti, kad lyderis yra žmogus, kuris savo požiūriu ir mąstymu gali skirtis nuo kitų. Jis turi nuomonę ir savo poziciją kiekvienu klausimu, o ne tik atkartoja kitų žmonių žodžius ir nuostatas.

3.2. Mokytojo lyderio iššūkiai bendradarbiaujant su mokytojais

Tyrimo metu siekta sužinoti, su kokiais iššūkiais susiduria lyderiai bendradarbiaudami su kolegomis. Išskirtos *keturios subkategorijų grupės: mokytojų pasyvumas* (prasmės neturėjimas, nepasitikėjimas); *neformalaus bendravimo stoka* (nuotolinis mokymas, užimtumas), *darbo krūvis* (daug pamokų, pavargimas), *nereikalingos dokumentacijos pildymas* (ataskaitos, auditas) (žr. 3 lentelę).

3 lentelė. *Mokytojo lyderio iššūkiai bendradarbiaujant su mokytojais*

Kategorija	Subkategorija	Empirinio tyrimo indikatorius (teiginys)
Tarpusavio bendradarbiavimo sunkumai	Mokytojų pasyvumas	*„<...> labai dažnai išgirstu, artėja pensija, nemato prasmės, tiesiog kam to reikia, laiko neranda, sveikatos neturi, noro nėra."(A1)* *„<...> ateina paskutinę dieną prieš renginį ir niekas nieko nepadarė. Visi pavargę, visi pamiršę. Kam čia reikia? Tada imiesi viena." (A4)* *„<...> jie nebejaučia prasmės vardan ko, o įvairios švietimo reformos nužudė pasitikėjimą, kad bus kitaip. Tikrai adekvatūs, stiprūs mokytojai sako: „Deja, aš nebetikiu, kad kažkas pasikeis." (A2)* *„<...> mokytojai sako, kad jiems daug kas nepriklauso, niekas už tai nemoka, jeigu aš noriu, tai pati ir daryk." (A5)*
	Neformalaus bendravimo stoka	*„Seniau ir gimtadienius paminėdavome, būdavo tokia neoficiali šventė labai graži, dabar ta šventė pasikeitė, tai aišku gal dėl kovido pasekmės, nes nesusitikdavome. Pasveikiname tiktai žinutėmis arba skambučiu, norėčiau, kad būtų didesnis bendravimas." (A3)* *„Susitinkam per susirinkimus, net mūsų susirinkimai du metus buvo nuotoliniu būdu, tai, įsivaizduokite, nebėra tokio žmogiško ryšio." (A5)*

	Darbo krūvis	*„<...> dažniausiai girdžiu nuolatinį mokytojų nuovargį, atrodo jie visada pavargę. Nesakau, kad ir man tokių dienų nebūna, bet kartais tikrai atrodo, kad tam tikri mokytojai atsikelia jau pavargę.“ (A6)* *„<...> jie turi per daug pamokų, ir tie žmonės, kurie turi didelį pamokų krūvį, dažnai lieka neapdovanoti valandomis, nes nebetelpa už darbą bendruomenėje, jie yra aktyviausi nariai. Pavyzdžiui, jeigu, tai tebūnie ar dorinio dalyko ar menų mokytojas, kuris turi mažesnį krūvį, jis dirba per kelias mokyklas.“ (A2)*
	Nereikalingos dokumentacijos pildymas	*„<...> per daug dokumentacijos mokytojams, per daug popierizmo. Gal pas mus čia laikina, kai kokybės auditas jis gal praeis ir jis panaikins daug dokumentacijos.“ (A4)* *„<...> daug veiklos, nesusijusios su pamoka ir vaiku. Strateguojame, veiklos planus kuriame, procentus skaičiuojame, koks dabar įgyvendinimo rodiklis bus, kaip jį įgyvendinsime, kokiais kriterijais remsimės ir taip toliau. Būdamas darbo grupėj šituos dalykus turi daryti, apibendrinti, pateikti bendruomenei, rašyti rekomendacijas.“ (A5)*

Apibendrinant galima teigti, kad pagrindinis mokytojų lyderių iššūkis bendradarbiaujant tarpusavyje – mokytojų pasyvumas. Informantai teigė: *„<...> siūlai idėją, palinguoja galvomis. Pasako kad: taip taip įdomu, darom darom. Ateina laikas daryti – lieki vienas. Atsiranda iš komandos vienas kitas žmogus, kuris kažką padaro, praktines užduotis ar, sakykime, jeigu varžybos – medaliukus, padėkos raštus. Bet visi kiti organizaciniai klausimai lieka man vienai ir atsakomybė man vienai, bet kokia olimpiada, renginys ar projektas. Tokios kad vieningos komandos pas mus mokykloje bent šiuo metu nėra.“ (A4); „<...> jie net nenori galvoti – apsikrauti, galima taip sakyti, su tokiais susiduriame. Ir yra mokytojų, kurie uždaro duris ir išeina, o mes čia dirbame, stengiamės, o kai reikia skirti atlyginimą, tai jis gauna tokį patį.“(A5).* Pedagogai nemato prasmės, dėl ko stengtis, nes jie ne visada yra išgirstami. Taip nurodė vienas iš informantų: *„Aš susiduriu su mokytojų abejingumu, kai reikia dalyvauti analizuojant, aptariant atnaujintas programas, nes labai retai atsižvelgiama į mokytojų dalykininkų pastabas ir tai daroma*

visiškai kitaip."(A2). Galima daryti prielaidą, kad noro ir iniciatyvos gali trūkti dėl motyvacijos stokos arba mokyklos motyvavimo sistemos nebuvimo. Be to, mokytojų abejingumas gali atsirasti ir dėl nepakankamo savo kolegų įvertinimo. Keletas iš informantų teigė, kad būtent nuotolinis mokymas atitolino mokytojus vienus nuo kitų, todėl jie pasiilgo gyvo bendravimo, kai gali glaudžiau sąveikauti vieni su kitais, dalytis mintimis ir idėjomis. Dauguma mokytojų šalia pamokų turi ir kitų papildomų darbų, pvz.: *„Kadangi aš esu pirmininkė, tai viskas man yra: STEAM veikla, IKT veikla, visi renginiai, strateginiai planai, veiklos planas... Užpildyti įsivertinimo dokumentus ir dar visų pradinių klasių mokytojų ataskaitų, o tai apskritai yra labai daug, ir STEAM veiklos, ir IKT veiklos, ir pamokos netradicinėje aplinkoje, ir pamokos lauko klasėse, ir išvykos, ir edukacijos." (A4)*. Tad dėl didelio darbo krūvio gali strigti mokytojų tarpusavio bendradarbiavimas arba jis bus ne itin kokybiškas. Informantų manymu, perteklinė biurokratija mokytojams atima daug laiko, kurį jie gali skirti tarpusavio komunikacijai. Taip teigė vienas iš informantų: *„Būna metodiniai ir vedi, ir protokolą parašai, apsvarstai olimpiadų, renginių, išvykų klausimus. O dabar reikia ir pažangumą, ir kokybę pamatuoti, ir apie vaikus aprašyti." (A5).*

Išvados

1. Mokytojų lyderystė – tai kompetencijų ir savybių visuma, elgesys, kuris įkvepia kitus mokytojus aktyviai dalyvauti mokyklos veikloje, kuris įtraukia mokytojus į bendrų projektų rengimą, veda komandą link bendro tikslo. Mokytojas lyderis pasižymi tokiomis kompetencijomis kaip mokėjimas planuoti, organizuoti, valdyti konfliktus, vesti derybas, taikyti naujus mokymosi metodus, geba bendradarbiauti.
2. Bendradarbiavimas – būdingas mokytojo lyderio bruožas. Bendradarbiavimas skatina keitimąsi gerąja edukacine patirtimi, stiprina pasitikėjimą tarp įvairių sričių specialistų, plėtoja palankias sąlygas rengti bendrus projektus, generuoti naujoviškas ugdymo idėjas ir jas integruoti į ugdymo procesą.

3. Atlikus empirinį tyrimą atskleista, kad mokytojas lyderis bendradarbiaudamas su mokytojais susiduria su šiais iššūkiais: mokytojų pasyvumu dėl prasmės neturėjimo, neformalaus bendravimo stoka, padidėjusiu darbo krūviu dėl pamokų skaičiaus ir perteklinės biurokratijos. Mokytojas lyderis gali prisidėti gerinant mokytojų tarpusavio bendradarbiavimą, teikdamas konsultacinę pagalbą, palaikydamas ir motyvuodamas kolegas kuriant palankų mikroklimatą, taip pat organizuodamas neformalius susitikimus, dalydamasis lyderyste.

THE IMAGE OF THE TEACHER LEADER AND DIFFICULTIES THAT ARISE IN COOPERATION WITH COLLEAGUES

Justina Stacevičienė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. This article reveals the characteristics and competencies of a teacher leader based on the analysis of theoretical sources, and also presents how teacher leaders define teacher leadership. Based on literature analysis, the teacher leader is characterized by cooperation with others. The problem raised in the article is the set of difficulties that the teacher leader faces when cooperating with their colleagues. The purpose of the research is to reveal the image of a teacher leader and the difficulties that arise when working with colleagues. The research tasks were: 1) to reveal the image of the teacher leader in a theoretical aspect; 2) to reveal the concept of teacher leadership from teachers' point of view; and 3) to present the difficulties of the teacher leader in cooperation with teachers. The object of the study is the picture of the teacher leader and the difficulties in cooperation with colleagues. The research was conducted in July–August 2022. Research methods involved an analysis of scientific literature and in-depth interview.

The results of the study show that teacher leadership requires: motivating behavior, idea generation, uniqueness, and a set of competencies/characteristics (ability to organize, be decisive, be a learner). Interestingly, the teacher leaders did not mention collaboration with colleagues when defining the attributes important to teacher leadership. Regarding cooperation among teachers, it became clear that teacher leaders encounter the following difficulties: passivity of teachers due to lack of meaning; lack of informal communication; high workload due to the number of lessons; and filling out unnecessary documentation.

Keywords: teacher leader, cooperation, difficulties.

SKAITMENINIŲ MOKYMO PRIEMONIŲ PANAUDOJIMAS UGDANT PRADINIO UGDYMO MOKINIŲ BENDRADARBIAVIMO KOMPETENCIJĄ LIETUVIŲ KALBOS PAMOKOSE: MOKYTOJŲ POŽIŪRIS

Dalia Valaikienė

E. paštas dalia.jadzeviciute@gmail.com

Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas

Kuratorius prof. dr. Romas Prakapas

E. paštas prakapas@mruni.eu

Santrauka. Evoliucionuojančios skaitmeninės technologijos spartina ekonomikos, švietimo ir kitų socialinių sričių raidą. 2020 m. pandemija pastūmėjo pasaulinę švietimo bendruomenę integruoti inovacijas į ugdymosi procesą, tačiau prioritetu išliko XXI a. žmogui būtinų kompetencijų ugdymas. Suvokus, kad mokinys turi būti mokymosi patirčių bendraautorius, ugdymą pradėta organizuoti panaudojant skaitmenines priemones – taip personalizuojamas ugdymo turinys ir puoselėjama mokinių tarpusavio sąveika.

Šiuo tyrimu nustatyta, kad švietimo bendruomenės supranta, jog būtina plėtoti skaitmeninę kompetenciją, kadangi netikėtas perėjimas į nuotolinį ugdymą nebuvo sklandus dėl šių kompetencijų stokos ir techninio nepasiruošimo. Pradinių klasių mokytojai suvokia mokinių bendradarbiavimo svarbą įgyvendinant atnaujintas lietuvių kalbos programas, tačiau pasigenda vieningos skaitmeninių priemonių sistemos, atliepiančios besimokančiųjų poreikius.

Skaitmeninių priemonių panaudojimas lietuvių kalbos pamokose bendradarbiavimo kompetencijai ugdyti nepriklauso nuo pedagogo gebėjimo kurti socialinius ryšius ir valdyti procesus pamokose. Mokytojai bendradarbiavimo kompetenciją įvardija kaip svarbų gebėjimą, bet neugdo lyderystės ir socialumo

pasitelkdami skaitmenines ugdymosi priemones.

Reikšminiai žodžiai: skaitmeninės priemonės; atnaujinta pradinio ugdymo lietuvių kalbos programa; bendradarbiavimo kompetencija.

Įvadas

Skaitmeninės technologijos ir jomis grįstas ugdymas(is) papildė švietimo sistemos galimybes. Nuotolinis ir hibridinis mokymasis paskatino šiuolaikinės mokyklos mokytojus keisti įprastus ugdymo metodus ir ieškoti iki šiol neišbandytų medžiagos perteikimo būdų. Todėl labai svarbu, kad šis pokytis pastūmėtų švietimo specialistus susivienyti, plačiame informacijos lauke atrasti ir praktiškai pritaikyti skaitmenizaciją mokinių naudai. A. Melnikovas[1] tyrime, kurio tikslas – teoriškai pagrįsti nuotolinio mokymo funkcijų kaitą besikeičiant technologinei ir edukacinei aplinkai, nurodo, kad „sparčiai besivystančios technologijos sudaro sąlygas naujų mokymo metodų ir formų plėtrai“. Gyvendami daugiakultūrėje visuomenėje ir pasitelkdami skaitmenines technologijas mokiniai turi galimybę bendrauti ir ugdytis kitokia sparta nei jų mokytojai. Mokyklos vizija turi būti nukreipta į ugdymą ateičiai, jaunų žmonių – rytdienos sprendimų priėmėjų – į gebėjimą žinias ir potencialą suvienyti siekiant bendro tikslo.

Renkantis ir įgyvendinant ugdymąsi svarbu tinkamai suplanuoti mokinių mokymosi veiklas. Pasak S. Salavati[2], skaitmeninių technologijų naudojimas turėtų remtis tradiciniu švietimu ir esamu stipriu žinių pagrindu. Šiai nuomonei antrina E. Salakhova ir M. Shamsitdinova[3], kurios teigia, kad technologijos ne tik palengvina kasdienį mokytojo darbą, bet ir suteikia galimybę pereiti nuo žinių perteikimo

1 Aleksandras Melnikovas, „Nuotolinio mokymo funkcijų genezė technologinio ir edukacinio virsmo paradigmų kontekstuose“, *Tiltai* 1 (2017).

2 Sadaf Salavati, “Use of digital technologies in education: The complexity of teachers’ everyday practice” (Diss. Linnaeus University Press, 2016), https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1039657/FULLTEXT01.pdf.

3 Elza Salakhova ir Manzura Shamsitdinova, “Advanced Pedagogical Technologies in Education in the 21-st Century”, *Theoretical & Applied Science* 5(85) (2020), https://api.scienceweb.uz/storage/publication_files/283/131/56b-6c72e5846___283-full-61028efe51fad.pdf.

prie kūrybinės diskusijos, bendrų tyrinėjimų ar kitų naujų mokymo(si) formų. Pasak V. Dzobelovos ir kt.[4], skaitmeninės technologijos švietime sukuria naujų galimybių individualizuoti mokymąsi, atsiranda naujų bendradarbiavimo modelių ir daugėja novatoriškų ir patrauklių mokymosi strategijų. L. Gogia[5] taip pat akcentuoja šiuolaikinių technologijų panaudojimo švietime ir jų prieinamumo svarbą. Autoriaus teigimu, skaitmeninių technologijų taikymo švietime tikslas yra sukurti tokias besimokančiųjų bendruomenes, kurios siektų bendradarbiauti ir dalytis patirtimis, pasiektų aukštesnįjį mokymosi pasiekimų lygį.

Maria José Sousa ir kt.[6], M. Barkauskaitė ir A. Brandišauskienė[7], M. Teresevičienė, A. Volungevičienė ir V. Žydžiūnaitė[8] teigia, kad svarbiausias uždavinys yra ne tik kurti ar atrasti mokymo(si) procesui tinkamų skaitmeninių priemonių, bet ir kūrybiškai jas naudojant ugdyti mokinių bendrąsias kompetencijas. Pandemijos laikotarpiu vaikams praradus didelę dalį socialinių ryšių susiduriama su komunikavimo trūkumu. Tikslingas skaitmeninių priemonių taikymas ir ugdymo(si) proceso papildymas gali padėti mažinti atsiradusį atotrūkį tarp mokinių ir atskleisti kitokias bendravimo ir bendradarbiavimo galimybes.

Skaitmeninių išteklių panaudojimas paverčia mokymosi procesą įdomiu ir dinamišku. D. Gudonienė, D. Rutkauskienė ir A. Lauraitis[9] nurodo, kad naująsias technologijas reikia derinti su individualizuoto konstruktyvaus mokymo(si)

---

4 Valentina Dzobelova, Larisa Aguzarova, Alisa Olisaeva ir Elena Kornilova, "Digital Technologies in Education and their Influence on Modern Society", *New Silk Road: Business Cooperation and Prospective of Economic Development* (2019), https://www.atlantis-press.com/proceedings/nsrbcped-19/125937811.

5 Laura Gogia, "Collaborative curiosity: Demonstrating relationships between open education, networked learning and connected learning", in *10th International Conference on Networked Learning* (Lancaster University, UK, 2016), http://networkedlearningconference.org.uk/abstracts/pdf/S3_Paper3.pdf.

6 Miguel Gonzalez-Loureiro, Maria José Sousa ir Hugo Pinto, „Culture and innovation in SMEs: the intellectual structure of research for further inquiry," *European Planning Studies, Taylor & Francis Journals* vol. 25(11) (2017): 1908-1931.

7 M. Barkauskaitė ir kt., *Edukologijos inžinerijos link: teorijos ir praktikos sanglauda* (Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2015).

8 Margarita Teresevičienė ir kt., *Technologijomis grindžiamas mokymas ir mokymasis organizacijoje. Monografija* (Vytauto Didžiojo universitetas, Versus Aureus, 2015).

9 D. Gudonienė, D. Rutkauskienė, A. Lauraitis, „Pažangių mokymosi technologijų naudojimas ugdymo procese", *Informacijos mokslai* Nr. 66 (2013).

strategijomis, o tarpasmenines sąveikas plėtoti per nuolatinį bendravimą, dalijimąsi žiniomis ir patirtimis, komandinį darbą įvairiose mokymo(si) aplinkose ir reflektuojant savo ir komandos darbo rezultatus. Siekdami šių tikslų pedagogai naudoja įvairias skaitmenines priemones, vadinamas atviraisiais mokymosi ištekliais (angl. *Open Educational Recources*).

Atnaujinant Bendrojo ugdymo programas stengiamasi atliepti skaitmeninių technologijų panaudojimo ugdymosi procese poreikį, jį modernizuoti, o skaitmeninį raštingumą ir informacinį ugdymą rekomenduojama integruoti į visus mokomuosius dalykus. Tačiau šių rekomendacijų ne visada pavyksta laikytis dėl įrangos trūkumo, nepakankamos mokytojų kompetencijos ir kt.[10]. Dažnai mokytojai tik papildo medžiagos pateikimą vizualizacijomis arba pasinaudodami keliais atvirais mokymosi ištekliais. Skaitmeninės mokymo priemonės sudaro galimybę pradinių klasių mokinius išoriškai motyvuoti ir įtraukti į interaktyvų mokymąsi lietuvių kalbos pamokose.

Mokytojai, kurdami skaitmenines priemones (pateiktis, pamokų įrašus, žaidimus įvairiose platformose), siekia suderinti technologijas su esamomis didaktinėmis nuostatomis. Kita vertus, vadovėlių rengėjai tekstus ir užduotis parenka siekdami ugdyti mokinių skaitmeninę ar komunikavimo kompetencijas varžydami griežtais reikalavimais. Todėl Nacionalinės švietimo agentūros parengtose rekomendacijose[11] vadovėlių autoriams ir vertintojams rekomenduoja sieti informacinio raštingumo ugdymą su visu ugdymo turiniu jau nuo pradinių klasių (pvz., integruoti trumpų, įtraukiančių tekstų kūrimą, kurie galėtų būti viešinami socialinėse medijose).

Viena iš šešių Lietuvos respublikos vyriausybės reformų – Švietimo struktūrinė reforma – skirta ne tik mokyklų, universitetinių ar profesinio mokymo įstaigų

10 Šarūnas Gerulaitis, Gražvydas Kazakevičius ir Marija Načaitė, *Mokinių mokymosi gerinimas: į pagalbą mokytojui. Metodinė priemonė* (Ugdymo plėtotės centras, UAB„Manifestus, 2016).

11 Salomėja Bitlieriūtė, „Rekomendacijos vadovėlių autoriams ir vertintojams: kaip integruoti medijų ir informacinį raštingumą vadovėliuose“, Nacionalinė švietimo agentūra, 2021, https://duomenys.ugdome.lt/saugykla/tvs/14/files/Rekomendacijos_vadoveliu_autoriams_ir_vertintojams_2021_S.B..pdf.

optimizacijai, bet ir saugios mokyklos kiekvienam kūrimui ir ugdymui ateičiai. Tikimasi, kad įgyvendinus reformą „bus užtikrintas geriausias išsilavinimas kiekvienam, suteikiant XXI a. būtinas kompetencijas“ (Švietimo struktūrinė reforma[12]). Kritinio mąstymo ugdymas, atsižvelgimas į kūrybinį mokinio potencialą, komandinis darbas ir šiuo metu atnaujinamas ugdymo turinys šiame strateginiame dokumente nurodomi kaip pagrindiniai ugdymo ateičiai iššūkiai ir tikslai.

Tyrimo objektas – skaitmeninių mokymo priemonių panaudojimas siekiant ugdyti mokinių bendradarbiavimo kompetenciją lietuvių kalbos pamokose.

Tyrimo tikslas – atskleisti skaitmeninių mokymo priemonių panaudojimą siekiant ugdyti pradinių klasių mokinių bendradarbiavimo kompetenciją lietuvių kalbos pamokose.

Tyrimo tikslas įgyvendintas atsakant į klausimus: kaip informacinių technologijų naudojimas prisideda prie mokymosi bendradarbiaujant metodikos taikymo? Kiek skaitmeninių priemonių naudojimas skatina bendradarbiavimą lietuvių kalbos pamokose? Kaip skaitmeninių priemonių naudojimas atsispindi pradinių klasių lietuvių kalbos pamokose? Kaip mokytojų naudojamos skaitmeninės priemonės veikia mokinių bendradarbiavimą lietuvių kalbos pamokose?

1. Tyrimo metodologija

Empirinio tyrimo metu buvo siekiama išsiaiškinti mokytojų požiūrį į skaitmeninių mokymo priemonių panaudojimą siekiant ugdyti mokinių bendradarbiavimo kompetenciją lietuvių kalbos pamokose. Remiantis atlikta mokslinių šaltinių analize padaryta išvada, kad mokytojų gebėjimas naudotis atviraisiais ugdymosi ištekliais gali padėti vaikams ugdytis keturias lietuvių kalbos veiklos sritis ir bendradarbiauti. Siekiant nustatyti, kaip šių išteklių ir priemonių panaudojimas

12 Lietuvos Respublikos Vyriausybė, „6 struktūrinės reformos“, 2019, https://lrv.lt/uploads/main/documents/files/Atnaujintas%20reform%C5%B3%20leidinys(1).pdf.

veikia mokinių bendradarbiavimą, pasirinkta kokybinio tyrimo metodologinė prieiga.

Kokybinis tyrimas atliekamas pasitelkiant dokumentų analizę ir tiesiogiai bendraujant su tiriamaisiais, situaciją nagrinėjant be išankstinių nuostatų ir siekiant aprašyti tyrimo objektą, o ne jį paaiškinti. Mokyklos vidaus dokumentų analizė pasirinkta dėl galimybės gauti informacijos apie mokyklos deklaruojamus strateginius tikslus ir realią veiklą, taip pat pasiekimus per pastaruosius dvejus mokslo metus ugdant mokinių bendradarbiavimą pasitelkus skaitmenines technologijas. Dokumentų analizei buvo naudojami Lietuvos didmiesčio bendrojo ugdymo mokyklos veiklos dokumentai: strateginis planas, metinės veiklos plano ataskaita, ugdymo(si) proceso organizavimo nuotoliniu ir mišriu būdais tvarka. Atliekant šią analizę siekiama atskleisti mokyklos prioritetus ir veiklos organizavimą įtraukiant skaitmenines priemones į kasdienį ugdymo procesą. Kokybinių tyrimų – sutelktosios grupės (*focus)* interviu ir dokumentų analizės – duomenys analizuojami turinio analizės metodu, išskiriant prasminius vienetus ir jų ryšius. Šio metodo tikslas edukologijos požiūriu yra nustatyti: kaip tiriamą problemą per savo patirtį suvokia pedagogai; kokie panašumai ir skirtumai yra tarp teorijos ir raiškos socialinėje realybėje, mokytojų praktikoje; kokie yra veiklos tobulinimo ar kompetencijų plėtojimo poreikiai.

Kokybiniam tyrimui atlikti pasirinktas vienas generalinės aibės vienetas – bendrojo ugdymo mokyklos pradinio ugdymo mokytojai. Tikslinė dalyvių atranka buvo apgalvota norint gauti informacijos, susijusios su tyrimo kontekstu – sutelktosios grupės (*focus)* diskusijoje savanoriškai dalyvavo vienos bendrojo ugdymo įstaigos pradinių klasių mokytojai, savo darbe naudojantys skaitmenines technologijas. Grupės narių sąveikai, patogumui ir diskusijų dinamiškumui buvo sudaryta socialiniu požiūriu homogeniška sutelktoji (*focus)* grupė.

Rengiant tyrimo instrumentą atsižvelgta į pedagogų patirį naudojant skaitmeninės ugdymo priemones. Diskusijos klausimai padėjo nuodugniau analizuoti

skaitmenizavimą reglamentuojančius dokumentus, tinklaveiką organizacijos viduje ir ištirti, su kokiais iššūkiais susiduria pradinių klasių mokytojai ir kokias galimybes taikyti skaitmenines technologijas jie turi savo mokykloje. Pasak C. L. Scott[13], bendradarbiaujant vyksta spartus dalijimasis žiniomis ir gerąja patirtimi, besimokančiųjų progresas greičiau pastebimas, o mokytojų prasmingas turimų išteklių ir įrankių panaudojimas gali padėti lanksčiai reaguoti į atskirų besimokančiųjų socialinius poreikius. Tad diskusijai buvo parengti ir klausimai, orientuoti į praktiškai naudojamų skaitmeninių priemonių naudojimo pamokose poveikį mokinių bendradarbiavimui lietuvių kalbos pamokose. Vykdant tyrimą vadovautasi laisvanoriškumo, konfidencialumo, išankstinės nuostatos nebuvimo principais[14].

Sutelktosios (*focus)* grupės diskusijos metu surinkti empiriniai duomenys pirmiausia buvo transkribuojami, po to nuosekliai skaitomi išskiriant prasminius vienetus ir suteikiant jiems atskirus kodus[15]. Analizės metu buvo išskirtos 4 kategorijos ir 12 subkategorijų (žr. 1 pav.)

13 Scott, C. L., "The Futures of Learning 3: What Kind of Pedagogies for the 21st Century", *Education Research and Foresight Working Papers, UNESDOC Digital Library* (2015).

14 Liudmila Rupšienė, *Kokybinių tyrimų duomenų rinkimo metodologija* (Klaipėdos universitetas, 2007), ISBN: 978-9955-18-248-1.

15 Agnė Sūnelaitytė ir Vilma Žydžiūnaitė, „Pasirengimas darbo pasauliui: naujų darbuotojų nuomonė apie mokymosi rezultatų pritaikomumą darbo vietoje", *Profesinis rengimas: tyrimai ir realijos* Nr. 25 (2014): 32-40.

1 pav. *Interviu metu gautų duomenų skirstymas į kategorijas ir subkategorijas*

2. Tyrimo rezultatai

2.1. Mokyklos pasirengimas naudoti skaitmenines priemones

Mokyklos pasirengimas naudoti skaitmenines priemones prieš įvedant visuotinį nuotolinį ugdymą. Mokyklos strateginiame plane (2018–2022 m.) rašoma, kad ji sukaupusi sėkmingos patirties kuriant ir panaudojant IT priemones. Jame taip pat numatoma atnaujinti esamą senstančią kompiuterinę ir vaizdo įrangą, kasmet pagal galimybes įsigyti elektroninius vadovėlius, sukurti belaidžio ryšio prieigos erdves atviram ir saugiam naudojimui – įsigyti *Fortigate* ar kitą lygiavertę paslaugą ir antivirusinę programą. Mokyklos vadovybė numačiusi diegti priemones ugdymui administruoti: dokumentų valdymo e. sistemą, *Mobis*, e. tvarkaraščių programą ir panašias sistemas. Remiantis mokyklos 2020 metų veiklos plano įgyvendinimo ataskaita, įgyvendinta dalis šių strateginių tikslų: įdiegta nauja belaidžio ryšio įranga skaitykloje, pasirašyta sutartis su partneriu dėl projekto „Saugios elektroninės erdvės vaikams kūrimas“ įgyvendinimo, įsigyta antivirusinė programa. Mokytojų buvo klausiama, ką jie gali papasakoti apie

mokyklos pasirengimą dirbti su skaitmeninėmis priemonėmis prieš paskelbiant karantiną: „ <...> *pati pradžia, ji buvo tikrai sunki, todėl kad nei mokykla nebuvo pasiruošusi, nei mes, mokytojai, nebuvome pasiruošę*“ [I1].

Taip pat informantai dalijosi mintimis apie tai, kokia kompiuterine ir kita technologine baze jie turėjo galimybę naudotis prieš karantiną: „<...> *kontakte turėjau išmaniąją lentą, tik tiek. O kad vaikai kažką turėtų, tai yra bendras mokyklos*“ [I2]. „*Kadangi jau po truputį buvo ruošiamasi, kad viskas bus į skaitmeninę erdvę perkeliama, <...>, tuomet aš ėjau su vaikais į kompiuterių klasę, kad pasimokyti pradinukams susipažinti su kompiuteriu. Mes ėjom tiek, kad laukė mūsų tokie testai. Tik dėl to.*“ [I1]. Mokykloje dirba informacinių technologijų specialistas, kiti skaitmeninėmis technologijomis besidomintys kolegos, kurie pagelbėja esant poreikiui: „<...> *mums padėjo kompiuterių specialistas sujungti kompiuterius, padėjo ir dar daugiau mokytojų, pirmą kartą atėjus su pradinukais. <...> mokiniai pamato kompiuterį, tada labai apsidžiaugia ir pusė nemato negirdi, ką sakai, o nori spausti ir tą ir aną.*“ [I1].

Mokyklos turimos skaitmeninės priemonės ir technikos trūkumas. Analizuojant duomenis paaiškėjo, kad mokytojai turėjo galimybę mokytis seminaruose ir mokyklos administracijos organizuojamuose mokymuose. Mokytojams buvo suteikta galimybė jungtis į virtualią mokymosi erdvę: „<...> *suteikė platformą darbui, per tas dvi savaites, kiek sugebėjom, tiek įveikėm.*“ [I2]. 2020 m. veiklos ataskaitoje minima, kad pradėjus mokytis nuotoliniu būdu suaktyvėjo įvairių mokymo aplinkų naudojimas (*Google Classroom*, *EMA pratybos*, *Eduka*). Nurodoma ir tai, kad mokykla neturėjo sąlygų užtikrinti skaitmeninių priemonių panaudojimą kontaktinių pamokų metu: „<...> *po to pasipylė tokių įvairių pasiūlymų, bet jie ten arba mokami, tai įvairių ten mokytojų kažkokių, bet <...> apskritai – bazės nėra.*“ [I2]. Trūko kompiuterių ir planšetinių kompiuterių: „*Tai tikrai tos pirmos pamokos, tokia tiktai susipažinimui pagalba, bet ir vienas kabinetas visoj mokykloj <...>, kurį dalinasi visos 1–8 klasės.*“ [I1], o elektroninėmis pratybomis kiekvienos

klasės mokinius aprūpindavo tėvai. Turima nedidelė technologinė mokyklos bazė ir jos naudojimo dažnumas rodo, kad mokykla iki įvedant nuotolinį mokymą skaitmenines priemones naudoti buvo pasiruošusi iš dalies.

Mokyklos turimos ir dabar naudojamos skaitmeninės priemonės ugdymui. Atsiradus poreikiui ugdymosi procesą organizuoti nuotoliniu būdu, mokykla pradėjo kurti skaitmenizavimą reglamentuojančius dokumentus, sukūrė specialią interneto svetainę – pagalbą mokytojams, mokiniams ir jų šeimoms, taip pat specialistams, dirbantiems mokykloje. Svarbu paminėti, kad mokytojai pasitiki įdiegtos naudojamos virtualios mokymosi erdvės saugumu: „*Ir tas labai pasijautė, kad po nuotolinio. Mokykla pasirūpino, kad visiems mokiniam paštai sukurti. Kad <...> būtų lengviau ir mokytojam – mažiau pašalinių žmonių gali ateiti į pamoką. Tam tikra apsauga.*“ [I1].

2020 m. veiklos įgyvendinimo ataskaitoje pateikiama informacija, kad pedagogai tobulino savo kvalifikaciją efektyvesniam nuotoliniam mokymui. Administracija pasirūpino, kad pedagogai būtų apmokyti, kaip naudotis e. ugdymosi aplinka. Gauta papildoma technika (70 planšetinių kompiuterių), kuri naudojama mokinių mokymuisi namuose ir / ar mokykloje. Tai patvirtina ir informantai: „*Planšetės. Na ir duoda, stengiasi irgi pasibandyti, <...> tai ir mokytojams ten ar planšetes jeigu naudoti nuotoliniam mokymui. Su pieštuku. Kaip piešimo lentą davė tokių. Na, bando atrasti tokių lengvesnių priemonių skaitmeninių. Bet aš manau, kad tai įtakojo būtent nuotolinis mokymas – kad reikia daugiau planšečių, reikia čia atnaujinti tą kompiuterinę bazę.*“ [I1]. Mokykla, parengusi naują ugdymo planą, įtraukė informatiką į pradinių klasių pamokas. Šiuo metu tai ne atskira, o su kitais dalykais integruojama disciplina: „*Na ir šiaip juos įveda į tą platformą. Yra pamoka skirta informacinių technologijų ir jie yra apmokomi. Ir dabar vyko čia šviežiai mokymai, kai situacija pablogėjo. Vėl priminimas. Jie turi paštus sukurtus.*“ [I3].

Strateginiame plane minimas tobulintinas mokyklos veiklos aspektas – metodų

įvairovė pamokose. Šiai sričiai tobulinti strateginiame plane numatyti uždaviniai bei priemonės. „<...> *buvo apklausa, kiek vaikai yra pasiruošę ir buvo sudaryta lentelė. Ir mokytojai turėjo užpildyti, kam ko trūksta. Tai čia arba mokykla būtų pasirūpinusi planšete arba net klausimas interneto galimybės. Tai tiesiog buvo tokia lentelė ir užklausimas.*“ [I3]. Mokyklos skaitmeninių priemonių bazės ugdymosi proceso įvairinimui, pagal mokytojų įvardinamą poreikį atnaujinamas nuosekliai. Taip pat atnaujinama ir turima technologinė bazė.

2.2. Mokytojų pasirengimas naudoti skaitmenines priemones

Mokytojų technologiniai įgūdžiai ir savijauta prieš įvedant nuotolinį mokymąsi. A. Melnikovo[16] tyrime išskirtos edukacinių nuotolinio mokymo paradigmų raiška, kintant mokytojo vaidmeniui ir technologinėms galimybėms, atskleidė ir tyrime. Gilinantis į mokyklos pedagoginės bendruomenės pasirengimą naudoti skaitmenines priemones prieš nuotolinį ugdymą informantų atsakymai atskleidžia, kad pirminė emocinė reakcija į staiga įvykusius pokyčius ir siūlomą pagalbą ruošiantis kitokiam ugdymui buvo neigiama, ji įvardijama kaip perteklinė: „<...> *mums kas antrą dieną vis kažkokie nauji mokymai, tai iš tikro galvoje pynėsi ir <...> tikrai atrodė neįmanoma.*“ [I1]. Mokyklos strateginiame plane pateikta informacija, kad mokytojų profesiniams poreikiams tenkinti pakanka kvalifikacijos tobulinimui skirtų MK lėšų. Tad galima numanyti, kad skaitmeninėms pedagogų kompetencijoms tobulinti šios lėšos nebuvo skirtos arba mokytojai nepakankamai įsisavino mokymų medžiagą ir netaikė ugdymosi procese turimų žinių.

A. Volungevičienė ir kt.[17] pabrėžia, kad mokytojai, rengdami technologijomis grindžiamą mokymosi turinį, turi gebėti jį organizuoti ir pateikti skirtingais būdais. Tačiau tyrimo metu mokytojai įvardijo turimų įgūdžių stoką nurodydami,

16 Melnikovas, *supra note,* 1.

17 Teresevičienė ir kt., *supra note,* 8.

kad skaitmeninės priemonės, kurias naudojo savo darbe buvo daugiau demonstracinio pobūdžio. Be to, pedagogai buvo nelinkę naudotis skaitmeniniais ištekliais kūrybai ar socialinei programinei įrangai naudoti: „<...> *labai daug laiko atimdavo, kol surenki informaciją*“ [I3], „ <…> *kiekvienai dienai tikrai to nedarai vien dėl laiko* <...> *stokos. Kokiai netradicinei dienai gali paruošti, paieškoti ir filmuką ir žaidimą pritaikyti* <…>“ [I1]. Informantai įvardija ir tai, kad situacija kiek keitėsi pradėjus naudoti skaitmenines priemones kasdien: „*Mes tikrai dirbdami nuotoliu mokėmės ir išmokom kažkokias* <...> *priemones ar* <...> *programas panaudoti, kur galim pačios pritaikyti, ar filmuką kažkokį išsiversti, ar titruoti.*“ [I1].

Turimų techninių priemonių vertinimas. Įvairūs technologiniai sprendimai gali praplėsti gebėjimą lanksčiai prisitaikyti prie švietimo sistemos pokyčių, ugdyti gebėjimą kūrybiškai jas pritaikyti ir įtraukti mokinius į aktyvų mokymąsi. Iš tyrimo duomenų matyti, kad pedagogai anksčiau nebuvo linkę domėtis skaitmeniniais ištekliais ir juos naudoti pamokose. Tai tik pastiprino abejojimą savo kompetencijomis: „*Visiems buvo naujovė – visiems prie visko prisipratinti buvo labai sunku.*“ [I1].

Išanalizavus duomenis matyti, kad turimas technines priemones mokytojai vertina palankiai, tačiau įvertino ir savo laiko resursus – vengė naudotis mokykloje esančiais kompiuteriais: „<...> *kiek laiko užima – vėl jas pasikrauti, susinešti, išsinešti, saugiai jas laikyti. Tai va, visiems labai gražiai skamba skaitmenizuotos klasės, bet aš galvoju, mokytojui tai yra krūvis tą paruošti ir vėl kažkur sudėlioti.*“ [I3]. Reaguojant į tokį mokytojų požiūrį 2022 metų mokyklos veiklos plane numatyta parengti mokyklos darbuotojų skaitmeninių kompetencijų tobulinimo virtualią paramos sistemą su vaizdo įrašais, rekomendacijomis ir svarbiausia informacija. Mokyklos interneto puslapyje, skirtame nuotoliniam mokymuisi, skelbiama informacija apie tai, kokiomis konkrečiomis skaitmeninėmis priemonėmis gali naudotis visi pedagogai ir mokiniai.

Skaitmeninių priemonių naudojimo pamokose poreikis. Strateginiame veiklos plane nurodoma, kad mokykla naudojasi „Google“ aplinka, kuria mokiniams e. paštus ir planuoja, kad kiekvienais metais šios skaitmeninės mokymosi erdvės naudojimas bus platesnis nei praėjusiais. Tačiau iš mokytojų atsakymų matyti, kad šių priemonių naudojimo prasmės iki prasidedant nuotoliniam mokymui jie nematė ir kėlė klausimus, kiek jos gali būti vertingos edukologiniu požiūriu.

Tyrimo rezultatai patvirtino R. Kondratavičienės[18] tyrimą, kuriame atskleista iki nuotolinio ugdymo vyravusi problema, kad mokytojai netaiko turimų informacinio raštingumo įgūdžių ir nenaudoja skaitmeninių priemonių dėl informacijos ir poreikio stokos: „<...> *ar mums kaip mokytojams tai tik gražiai skamba, ar tikrai* <...> *ir reikalinga.*“ [I3]. Šis pastebėjimas ir ugdymosi proceso organizavimas pirmojo karantino metu paskatino į 2021 metų veiklos planą įtraukti punktą apie pedagogų kvalifikacijos kėlimą šiose srityse: nuotolinis ugdymas, vertinimas ugdant, pažangos siekimas ir įtraukusis ugdymas.

2.3. Metodinė pagalba mokytojams

Metodinės pagalbos mokytojams pasiūla. Strateginiame mokyklos veiklos plane numatyta iš mokinio krepšelio, 2 GPM proc. paramos, salių nuomos, paramos ar tikslinio finansavimo įsigyti *Eduka* vadovėlius, *EMA* pratybas, *Padlet, Quizizz, Kahoot!* ir kitokias priemones ugdymui įvairinti. Mokytojai patvirtina, kad mokykla aprūpina klases skaitmeninėmis priemonėmis, kurias naudoja savo pamokose: „<...> *aš esu gavus šiemet Eduten matematikos platformą* <...> *ir Eduką* <...>“ [I3]. Pateikus klausimą apie Nacionalinės švietimo agentūros sudarytus metodinės pagalbos ir nemokamai prieinamų skaitmeninių įrankių sąrašus, skirtus pradinių klasių lietuvių kalbos įgūdžiams ugdyti, informantai teigė, kad jais nesinaudoja; „<...> *tų bazių kažkokių yra milijonai, bet ten tikrai gaišti laiko, kol*

18 Renata Kondratavičienė, „Virtualios mokymosi aplinkos naudojimas pradiniame ugdyme besikeičiančios edukacinės paradigmos kontekste“, *Mokslo darbai* 1 (5) (2016): 113-119, https://alytauskolegija.lt/wp-content/uploads/straipsniai/Kondrataviciene.pdf.

ten vėl prisijungi, registruojiesi, slapyvardžiai – pamiršti, kas, kur, kurios.“ [I2].

Išryškėjo, kad mokytojai nėra patenkinti siūlomų priemonių išsibarstymu ir pritaikomumu: „*O pas mus, kartais toks vaizdas man susidaro, kad kažkas lyg ir bando gerus dalykus kažkokius daryti, bet pasižiūrėję iš vienų šalių ar iš kitų, ir net pavadinimai, <...> praktikas panaudoja. Bet tada vieni bando vienoj <...> erdvėj vieną kažką sukurti, kiti <...> kitur... Nėra vieningumo.*“ [I1]; „*Nėra visko <...> kad būtų labai sistemiškai, struktūruotai sudėliota pagal klases. Bent jau pagal pradinis-pagrindinis. Tikrai labai trūksta struktūros.*“ [I1]. Iš to matyti, kad pradiniam ugdymui skirtas priemones mokytojai vertina kritiškai, o sudarytais sąrašais nesidomi ir ten esančių priemonių netaiko savo praktikoje. Taip pat pastebėtina, kad lietuvių kalbos pamokose mokytojai neskatina vaikų klausytis garso knygų: „*Kažkaip neskatinam, kol kas bandom skaityti patys.*“ [I2].

Metodinės pagalbos mokytojams trūkumas. Lietuvoje sukurtas skaitmeninis edukacinis turinys mokytojams atrodo nepakankamai išplėtotas: „*Aš esu labai pasigedusi kokybiškos medžiagos. Pavyzdžiui, anglų kalba yra labai daug visko ir tikrai aukšto lygio. Lietuvių kalba nieko. Tai tada turėčiau dirbti dvigubai – arba įgarsinti, arba titruoti. Tiesiog sėdėti ir kurti medžiagą. Tai čia yra didžiulis darbas, kad tą kokybišką produktą turėti.*“ [I2]. Taip vėl akcentuojamos laiko sąnaudos priemonių paieškai, pritaikymui ir išbandymui, kurias mokytojai norėtų minimalizuoti: „ *<...> kad mokytoja sutaupytų to laiko, norėtųsi, kad būtų kažkokia skaitmeninė bazė. Kur įeini ir gali tikrai panaudoti vieną ar kitą filmuką, ar kažkokį įrašą. Dabar reikia pačiam visko ieškoti, gaminti*“ [I3]. „*Kai viskas vienoje vietoje, tai labai patogu. Tai laiko sutaupys, jėgų, pastangų*“ [I4].

Dar vienas trūkumas, su kuriuo susiduria mokytojai, – skaitmeninės priemonės neišverstos į lietuvių kalbą ir taip nepritaikytos mokiniams. Su nostalgija informantai prisimena skaitmenines priemones, kurios veikė pasitelkus *Flash* funkciją: „*<...> prisimenu tuos robotukus savo laiku. Tai <...> buvo aišku, ką tu ten gali rasti. <...> jie dabar jau atrodo kitaip, jau savo atgyvenę. Bet tuo metu kažkaip tai*

visiškai jie man buvo naujovė, kuri visai patraukli.“ [I2]. „*Tu galėdavai ir žaidimo forma pasibandyti ir pažaisti, o paskui jau galėdavai kaip ir testą atlikti. Tai kažkas buvo panašaus, bet paskui jie nebeatsinaujina <...>. Nebėra tos programos.*“ [I1].

Patys pradinių klasių mokytojai turi idėjų, tačiau neturi galimybės jų įgyvendinti, todėl siūlo tokią skaitmeninių priemonių sistemą kurti bendromis pajėgomis: „*Nepaprastai būtų gerai, jei būtų vienoje vietoje. Mes dabar renkame iš visų pusių ir ieškai ką iš kolegės, iš artimo, iš interneto, žodynų, uždavinynų.*“ [I4]. „*Pajėgos turėtų būti respublikos mastu. Turėtų televizija, aktoriai įgarsinti medžiagą kokybišką, kiekvienos srities žinovai kažką padaryti tokio, kad būtų geriausia. Ir tiesiog padaryti mums pasiekiamą. Pavyzdžiui „Nacionalinė geografija“ anglų kalba – yra puikūs filmai apie ten kokius atogrąžų miškus. Viskas – tu parodai, visi pažiūrėję išgriūna. Tai vat reikia tokios medžiagos.*“

Bandymas sukurti mokytojų siūlomą sistemą yra švietimo portale *emokykla* https://www.emokykla.lt/nuotolinis/skaitmenines-mokymo-priemones, kuriame pateikiamos rekomenduojamos skaitmeninės mokymosi priemonės, tinkančios nuotoliniam ar mišriam mokymui organizuoti. Tačiau išfiltravus šias priemonės pagal ugdymo sritį, lietuvių kalbos ugdomąjį dalyką, matyti, kad siūloma 10 atvirųjų išteklių, kurie ne visiškai tenkina mokytojų poreikį.

2.4. Mokytojų požiūris į bendradarbiavimo kompetencijos ugdymo svarbą

Bendradarbiavimo kompetencijos akcentavimas planuojant ir organizuojant ugdymosi procesą. Vienas iš išskirtų stipriųjų mokyklos veiklos aspektų išorinio vertinimo metu – socialumas – mokiniai nori ir moka bendrauti ir bendradarbiauti, dalyvauti bendrose veiklose. Sutelktosios (*focus*) grupės diskusijos metu atsiskleidė G. Žibėnienės ir V. Indrašienės[19] aptarta žinių konstravimo per socialinę sąveiką svarba. Pasitvirtino, kad mokytojai supranta bendradarbiavimo

19 Gintautė Žibėnienė ir Valdonė Indrašienė, *Šiuolaikinė didaktika. Vadovėlis* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2017), https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/16217/30_Siuolaikine%20didaktika.pdf?sequence=1.

svarbą: „<...> *mums reikės būti tarp žmonių. Tai bendradarbiavimas labai svarbu*." [I1] Tačiau sykiu išryškėjo ir tai, kad planuodami ugdymosi procesą jie ne visada planuoja, kaip įgyvendins šiai kompetencijai ugdyti reikiamus metodus: „*Nežinau, kiek tą apgalvojam iš anksto, bet stengiuosi pagalvoti. Bet dirbdama tą pačią akimirką, tai visą laiką stengiuosi. Man tai svarbu, kad jie bendradarbiautų, bet kiek man tai pasiseka ir kiek to įvyksta, tai nežinau, kaip tai pasverti. Ne kiekvieną dieną, ne kiekviename darbe, bet aišku, visąlaik <...> bendradarbiavimo norisi. Kad jis išliktų, kad jo būtų pamokoj, gyvenime, tiek visą laiką*." [I4] Galima teigti, kad bendradarbiavimas tarp mokinių *gimsta* pamokose: „<...> *gauna dvi knygas, turi perskaityti, pasiruošti po tris klausimus, vienas kitą apklausti. Gaunasi tokia natūrali diskusija apie jų skaitytą knygą, poromis*." [I2]

Pastebėtas ir mokytojų atsižvelgimas į kiekvieno mokinio savitumus, kuriais, pasak J. Povilaitytės ir J. Lenkauskaitės[20] tyrimo, organizuojant ugdymosi procesą siekiama įprasminti turimą patirtį, suprasti save kaip autentišką mokymosi išteklių: „*Nuo asmenybės priklauso – vienam to reikia, kitam visai ne. Dabar aš matau tokių intravertiškų vaikų, kurie žymiai greičiau, sklandžiau atliks tą darbą sau negu grupėje. Manau čia priklauso nuo vaiko. Kitam gal atvirkščiai reikia padrąsinimo*." [I2]

Pastebimas neigiamas poveikis mokinių sąveikai. Išanalizavus gautus duomenis paaiškėjo, kad mokytojai identifikuoja A. Kalvaičio[21] tyrime aptartos modernios pamokos aspektą ir išskiria neigiamus požymius. Nors NMVA vertintojai 2018 m. mokinių bendradarbiavimą fiksavo beveik pusėje stebėtų pamokų, analizuojant diskusijos metu gautus duomenis susidurta su neigiama mokytojų patirtimi organizuojant komandinį darbą: „*Šiaip aš nežinau, ar grupinis darbas tikrai efektyvus. <...> Nes tu gali patekti į tokią komandą, kurioje pasislėpsi už kito*

20 Jovita Povilaitytė ir Jurgita Lenkauskaitė, „Mokinio autentiškos patirties įprasminimo būdai pradinio ugdymo procese", *Jaunųjų mokslininkų darbai* (50)1 (2020).

21 Albinas Kalvaitis, *Mokymo ir mokymosi priemonių naudojimo pamokose praktika ir pokyčiai Lietuvos bendrojo ugdymo mokyklose* (Vilnius: Nacionalinė švietimo agentūra, 2018), http://www.nmva.smm.lt/wp-content/uploads/2020/07/Mokymo-ir-mokymosi-priemoniunaudojimas-pamokose.pdf.

ir nieko nedaryti. Pavyzdžiui, jei tu nori lyderiauti, o tau nepavyksta lyderiauti irgi nieko gero. <...> labai daug psichologinių niuansų grupiniams darbe. <...> sukrenta viena grupė vienokia, kita – kitokia. Kažkas lieka. <...> Tai aš nesu labai didžiulė šalininkė pastovaus grupinio darbo. Čia daugiau toks kaip paugdyti kompetencijas, paįvairinti. Bet kad jis būtų efektyvus, nemanau. <...> Vienam kitam grupėje sužibėti patiks ir tiks, bet kitai daliai tas grupinis darbas jokios naudos, gal net žalos gali atnešti." [I2]

Gilinantis į tai, kokią žalą mini mokytojai, pateikti papildomi klausimai atskleidė šiuos mokytojų nuogąstavimus: „*Didesnių grupių stengiuosi vengti, nes <...> pasislepia „aš čia neveiksiu, nelabai supratau ir nesistengsiu suprasti, tegul, aš čia papiešiu ką nors*". [I1] „*<...> būna tokie kaip tik „kas kurį". Ne kad sužinoti vienas iš kito, o kuris geriau pasirodyti bando <...> nesistengia sužinoti vienas iš kito, o tik ką aš geriau padariau.*" [I4]. Tad galima daryti prielaidą, kad mokytojai vengia taikyti bendradarbiavimui skirtus metodus baimindamiesi mokinių nesutarimo ir iš to kylančių susitarimų nesilaikymo, mokinių tarpusavio konfliktų ar pavienių mokinių atsitraukimo ir demotyvacijos.

Pastebimas teigimas poveikis mokinių sąveikai. Verta pastebėti, kad mokytojai išskiria ir teigiamą komandinio darbo mokinių santykiams poveikį. Dalydamiesi savo istorijomis jie nevengia pasidžiaugti sėkme: „*Mes su vaikais bandėm socialinį-emocinį, netradicinio ugdymo diena buvo, tai vaikai grupėmis dirbo ir visai neblogai pavyko. Jie tarpusavy bendravo kurdami lėles, tada vaidindami tą pačią pasaką. Tai čia reikėjo visko – ir komunikavimo, sutarimo, kas už ką bus atsakingi. Tai tiesiog labai pasidžiaugėm gebantys tą daryt.*" [I3]. Taip pat mokytojai įžvelgia ilgalaikį bendradarbiavimo metodų taikymo poveikį: „*Jei burtų keliu sukrenta, ir gal anksčiau nelabai bendravo, jie bando bendrauti gavę užduotį, jei nedidelės grupelės.*" [I1].

Džiaugiamasi ir tuo, kad mokiniai atranda vieni kitų teigiamas savybes ir išmoksta priimti kitą: „*<...> nebereikia nuo pradžių to daryti, jis jau savaime*

išmoksta daryti ir dirbti drauge, dviese, trise, keturiese. Na kaip ir augam palaipsniui. <...> Džiaugtis tada smagiau, kai keliese padarai, negu aš vienas ir sau.“ [I4]; „*Jei mažesnė grupė, tai turi įtakos, kad jie bendrauja, nors anksčiau nebendravo. O jie tikrai tai užduočiai susiburia ir bando ją atlikti.*“ [I1]. Mokytojai pastebi, kad dažnai taikant grupinį darbą arba darbą poromis, skirstymasis vaidmenimis palaipsniui tampa mažiau iššūkių reikalaujančiu procesu: „*Yra kas tikrai labai – tu čia gražiausiai pieši, tai papuoši tą kampą. <...> Tu čia gerai rašai, be klaidų, mums mažai reikės taisyti. Jie iš karto išsirenka.*“ [I1].

Naudojamos skaitmeninės priemonės mokinių bendradarbiavimui skatinti. Mokyklos 2021 metų veiklos plane numatyta, kad pradinio ugdymo mokytojai, dalyvaudami projekte „Informatikos ir technologinės kūrybos ugdymo programos įgyvendinimas pradinėse klasėse“, naudosis *Teachers Lead Teachers* parengtu ugdymo turiniu ir gebės integruoti informatiką į ugdymosi procesą. Šiuo metu kaip dažniausiai naudojamus skaitmeninius įrankius mokytojai įvardija žaidimų platformas: „*<...> vaikams patikdavo Kahoot! žaisti – <...> ir įdomu ir žaidimas.*“ [I3], virtualias lentas: „*Padlet'ą daug kas naudojo.*“ [I2], taip pat *Eduka* klasė, elektroninių pratybų platformą *EMA*, Lietuvos mokytojų kurtas interaktyvias pateiktis, *Google* įrankius: „*O grupiniam darbui naudojam Jamboard.*“ [I1].

Dažniausiai pasikartojantis įrankis, naudojamas informantų darbe, – mokyklos veiklai pritaikyta *Google Classroom* virtuali mokymosi erdvė: „*Mano pagrindinis tai Classroom'as buvo patogu labai. Jei vienas planšetę turėjo, kitas kompiuterį, tai iš tėvelių sulaukdavau to, kad „mokytoja, kai patogu, kad viskas vienoje vietoje“. Mokytojai bandė iš vienur ir kitur prisijaukinti patogiausią sau aplinką, tai tėvams buvo labai sunku, <...> nesupranti, kur pulti. Man tikrai buvo patogu, kad viskas vienoje vietoje <...>*“ [I1]. Kaip didžiausią minėtos platformos privalumą mokytojai įvardija tai, kad ji visiškai išversta į lietuvių kalbą ir mokiniai be papildomos pagalbos moka ja naudotis: „*Visi įrankiai labai patogūs. Ir didžiausias pliusas, kad visa platforma sutvarkyta lietuvių kalba. Vienas iš pliusų čia.*“ [I1].

Tyrimo metu paaiškėjo, kad šiuo metu, kai nevykdomas nuotolinis ugdymas arba vykdomas mišrus ugdymosi būdas, skaitmeninių ugdymosi priemonių klasėse pradinių klasių mokytojai sąmoningai vengia baimindamiesi dėl išryškėjusių kai kurių mokinių priklausomybės nuo ekranų požymių ir motyvuodami tuo, kad mokantis nuotoliniu būdų suprastėjo mokinių akademiniai rezultatai: „<...> *dabar skaitmenines priemones mažiau panaudojam. Daugiau juodo darbo <...>, nes labai daug spragų. Tai kad daugiau šių priemonių naudočiau, nemanau. <...> kad jie patys rašytų, patys dirbtų, o ne tiesiog stebėtų ir vartotų mano pateiktą medžiagą. <...> mano klasėje yra tokių <...> priklausomų nuo telefonų, kompiuterių, tai aš nenorėčiau skatinti dar sėdėjimo prie kompiuterio papildomai.*“ [I2]; „<...> *pritrūko tikrai kontaktinio mum darbo <...> ypač pradinukams, kuriems reikia tikrai mokytis rašyti, pasakoti <...> buvo tokios papildomos, ko irgi ar išmokom, ar įdomiau knygas perskaitytas užpildyti jau elektroninėj erdvėj prašiau, sakysim, ar kur papildomas toksai darbas po pamokų ką jie gali atlikti. O pamokose – ne.*“ [I1]. Stebint šį mokytojų požiūrį ir skaitmeninių ugdymosi priemonių taikymo vengimą, 2022 metų veiklos plane numatyta įsigyti skaitmenines priemones pagal pedagogų poreikius ir sudaryti sąlygas mokiniams mokytis įvairesniais būdais.

Išvados ir diskusija

Užklupus visuotinei pandemijai perėjimas į technologijomis grįstą mokymą pedagogams nebuvo sklandus. Savo ugdymo praktiką pedagogai papildo vadovėlių autorių ir leidyklų kurta vaizdine, vadovėlį papildančia medžiaga, naudoti kitus atvirosios prieigos skaitmeninius įrankius bendradarbiavimui vengiama. Nors mokykla suteikia mokytojams ir mokiniams galimybę naudoti virtualią mokymosi aplinką, tačiau ją bendradarbiavimui mokytojai naudojo tik nuotolinio mokymosi metu.

Pradinių klasių mokytojai bendradarbiavimą tarp mokinių stebi ir vertina kasdienėje jų sąveikoje. Atkreipiamas dėmesys į tai, kad darbas grupėse lietuvių

kalbos pamokose turi dvejopą poveikį, kuris priklauso nuo pedagogo gebėjimo kurti santykį su mokiniais, pastebėti jų skirtybes ir valdyti procesus. Įvardijama, kad bendradarbiaudami mokiniai pažįsta ir išmoksta pripažinti kitoniškumą, palaipsniui lengviau išmoksta susitarti ir pasidžiaugti kito sėkme, sistemingai reflektuodami daryti pokyčius savo elgsenoje. O netinkamai organizuojamas ar moderuojamas komandinis darbas gali kelti didelių iššūkių mokinių tarpusavio santykiams ir smukdyti mokymosi motyvaciją. Mokytojai įvardija bendradarbiavimo kompetenciją kaip būtiną gebėjimą siekiant atskleisti kiekvieno mokinio stiprybes ir lyderystę.

Pastaraisiais metais kintant ugdymosi paradigmai kinta ir ugdymosi patirčių planavimo, organizavimo būdai ir priemonės. Bendradarbiavimu ir diskusija paremtas mokymasis siejamas su prasmingo ir refleksyvaus mokymosi forma. Tokio mokymosi papildymas šiuolaikine technologine aplinka ir skaitmeninėmis priemonėmis lemia efektyvų mokinių kompetencijų ugdymąsi, skatina savarankiškumą ir kritinį mąstymą sparčiame informacijos sraute[22]. Išanalizavus empirinio tyrimo rezultatus apie skaitmeninių priemonių panaudojimą pradinių klasių mokinių bendradarbiavimo kompetencijai lietuvių kalbos pamokose ugdyti buvo pastebėta, kad informantams šiuolaikiniai bendradarbiavimą skatinantys metodai yra žinomi ir taikomi pamokose. Informantai minėjo ir tai, kad lietuvių kalbos pamokose bendradarbiavimo kompetencija ugdoma to neakcentuojant mokiniams ir ne visada planuojant iš anksto. Komandinis darbas įvardijamas kaip galimybė gerinti klasės mikroklimatą, kelti mokymosi motyvaciją ir gebėjimą priimti sprendimus. O skaitmeninių priemonių naudojimas nuotolinio ugdymosi metu ar organizuojant mišrų mokymą padeda mokiniams puoselėti tarpusavio ryšius.

22 Melnikovas, *supra note,* 1.

Tuo pačiu J. Žėkaitė ir kt.[23] tyrė skaitmeninę atskirtį, kuri buvo ryškiai juntama nuotolinio mokymosi pradžioje. Dalis abiejų tyrimų rezultatų sutapo ar papildė vieni kitus – pastebėta, kad pradinių klasių mokiniai turėjo nepakankamai žinių ir įgūdžių, kad galėtų laisvai valdyti skaitmenines priemones pirmojo COVID-19 karantino metu, o mokytojai nepasitikėjo savo skaitmenine kompetencija. Tačiau palaipsniui, aprūpinant ugdymosi proceso dalyvius reikiama technika ir interneto prieiga, ugdymasis vyko sklandžiau. Tai taip pat parodo, kad pedagogams teko daug mokytis, kad galėtų užtikrinti sklandų ugdymąsi. Socialinei atskirčiai, kilusiai dėl nuotolinio mokymosi, mažinti buvo skirta mažai dėmesio – pedagogams sudėtinga koordinuoti sprendimus ir kompleksiškai spręsti socialinius ir skaitmeninius iššūkius derinant veiksmus su socialiniais pedagogais ar psichologais. Tyrimo duomenys atskleidžia, kad mokytojai ir dabar, ugdymą vykdant mokyklose, ne visada atkreipia dėmesį į bendradarbiavimo ir komunikavimo svarbą mokinių savijautai.

Skaitmeninių įrenginių naudojimas pamokose priklauso nuo to, kokią virtualią mokymosi aplinką ar programas mokytojai geba ir yra pasirengę naudoti. Tyrimo metu gauti duomenys antrina 2021 m. atliktos Nacionalinės švietimo agentūros apklausos duomenims[24], kad, tinkamai panaudojus mokyklos lėšas skaitmeninėms priemonėms įsigyti, galima paskatinti mokyklos bendruomenes naudotis ugdymą papildančiomis priemonėmis, kurias siūlo teorinėje dalyje aptartos įmonės (EDUKA klasė, EMA elektroninė mokymosi aplinka, Vyturio skaitmeninių knygų biblioteka ir kt.).

Tyrimas parodė, kad kintantis požiūris į skaitmenizaciją mokykloje mokytojams sukėlė nerimą, nes jie susidūrė su keliamais didesniais reikalavimais naudoti

23 Jovita Žėkaitė, Ieva Adomaitytytė-Subačienė, Vaiva Schoroškienė ir Erika Speičytė-Ruschhoff, „Skaitmeninės atskirties veidai: formaliojo ugdymo dalyvių požiūris į skaitmeninę atskirtį ir jo kaita nuotolinio ugdymo laikotarpiu pandemijos sąlygomis“, *Acta paedagogica Vilnensia* 47 (2021), https://etalpykla.lituanistikadb.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2021~1647790368197/J.04~2021~1647790368197.pdf.

24 Evaldas Bakonis ir Gediminas Dubonikas, *„Skaitmeniniams mokymo(si) ištekliams skirtų lėšų naudojimo 2021 m. statistinė analizė* (Vilnius: Nacionalinė švietimo agentūra, 2022), 7, https://www.nsa.smm.lt/wpcontent/uploads/2022/02/Skaitmenos_ataskaitos_analize_2022-02.pdf.

skaitmenines ugdymosi priemones. Nors mokytojai supranta, kaip įvairūs technologiniai spendimai gali praturtinti mokinių ugdymosi patirtis, pedagogai įvardija šiuos išryškėjusius trukdžius: skaitmeninės mokytojų kompetencijos, atvirųjų mokymosi išteklių ir techninių sprendimų mokyklose trūkumas. Tyrimo rezultatai patvirtino literatūros dalyje aptartą Tarptautinio EBPO tyrimą TALIS 2018, kuriame nurodoma, kad skaitmeninių technologijų Lietuvos mokyklose trūksta. Nacionalinės švietimo agentūros leidinyje „Skaitmeniniams mokymo(si) ištekliams skirtų lėšų naudojimo 2021 m. statistinė analizė, 2022“ skelbiama, kad „šalyje 2020 metų pabaigoje mokyklose <...> 100-ui mokinių teko vidutiniškai 25 kompiuteriai“, o 2021 metais mokyklos savo technines bazes papildė daugiau nei 4200 kompiuterių. Šiame NŠA tyrime daroma išvada, kad dalis pedagogų kvalifikacijos tobulinimui skirtų lėšų buvo panaudotos ne skaitmeninei kompetencijai tobulinti.

Pažymėtina, kad 2022 m. atnaujintos pradinio ugdymo lietuvių kalbos programos projektas parengtas taip, kad mokiniai mokytųsi bendrauti virtualiose aplinkose, tad skaitmeninio turinio naudojimas yra skatinamas. Tačiau tyrimo metu išaiškėjo, kad lietuvių kalbos pamokose mokytojai vengia jas naudoti dėl suprastėjusio pradinių klasių mokinių raštingumo. Aptariant atvirųjų išteklių naudojimą pamokose paaiškėjo, kad mokytojai prisiima atsakomybę už skaitmeninių priemonių kūrėjų klaidas. O nesant nacionaliniu lygmeniu sukurto pradiniam ugdymui skirto skaitmeninio sprendimo, mokytojai naudoja savo laiko resursus jų kūrimui.

THE USE OF DIGITAL TEACHING AIDS IN PRIMARY EDUCATION TO DEVELOP THE COOPERATIVE COMPETENCIES OF STUDENTS IN LITHUANIAN LANGUAGE LESSONS: TEACHERS' POINTS OF VIEW

Dalia Valaikienė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. The evolution of digital technologies is accelerating developments in economics, education, and other fields of social studies. In 2020, the COVID-19 pandemic forced the global education community to integrate innovation into the educational process. However, in the 21st century, the development of human competencies still remains a priority. Given that the student must be a co-author of the learning experience, education has to be organized using digital tools while still keeping its content personalized in order to nurture students' educational interaction.

Empirical research has found that educational communities understand the need to develop digital competencies, as the unexpected transition to distance learning has not been smooth because of the lack of such competencies and technical preparedness. Primary school teachers perceive the importance of students' cooperation in the implementation of updated Lithuanian language programs but are lacking unified digital media systems that meet the needs of learners. The use of digital aids and tools to develop cooperation competencies in Lithuanian language lessons does not depend on the educator's ability to build social connections and manage processes in the classroom. Teachers identify collaborative competence as an important skill, but do not develop leadership and social skills through digital learning tools.

Keywords: digital tools, updated primary education Lithuanian language program, collaborative competence.

MATEMATIKOS INTEGRAVIMO GALIMYBĖS EKONOMIKOS IR VERSLUMO PAMOKOSE III–IV GIMNAZIJOS KLASĖSE

Edgaras Barkovskis

E. paštas edbarkovskis@stud.mruni.eu; e.barkovskis@gmail.com

Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas

Kuratorė doc. dr. Violeta Jegelavičienė

E. paštas violeta.suboc@mruni.eu

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjama matematikos, ekonomikos ir verslumo ugdomųjų dalykų integracijos svarba bendrojo ugdymo įstaigose. Tyrimo metu nustatyta, kad nėra bendros nuomonės dėl matematikos taikymo ekonomikoje. Darbe analizuoti ir aptarti skirtingų ekonomistų požiūriai į matematikos taikymą ekonomikoje leidžia daryti išvadą, kad matematika yra svarbi, kadangi nėra geresnio būdo paaiškinti paklausos ir pasiūlos ar kainų ir sąnaudų principus be skaitinių pavyzdžių. Darbe aprašytos skirtingų mokomųjų dalykų integravimo galimybės taikant horizontalią, vertikalią ir dalinę integraciją ugdyme. Nustatyta, kad matematikos integravimas ekonomikos ir verslumo pamokose galimas ir turi būti skatinimas per realius gyvenimiškus pavyzdžius. Straipsnyje pateikti metodiniai ekonomikos ir verslumo, taip pat matematikos integravimo būdai, nurodyti konkretūs pavyzdžiai. Straipsnio rezultatai ir pateiktos užduotys ekonomikos ir verslumo mokytojams galėtų būti gairės ruošiantis pradėti taikyti atnaujintas ekonomikos ir verslumo programas nuo 2023 / 2024 mokslo metų, kai ekonomika ir verslumas taps pasirenkamu dalyku iš visuomeninio ugdymo bloko. 2024 / 2025 mokslo metais atsirandantis išorinis ekonomikos ir verslumo apibendrinamasis vertinimas – pagrindinio ugdymo mokinių pasiekimų patikrinimas, brandos darbas, tarpinis patikrinimas ir brandos egzaminas – reikalaus mokinių bazinių

žinių sprendžiant struktūrines užduotis.

Reikšminiai žodžiai: matematika, ekonomika ir verslumas, matematikos taikymas ekonomikos ir verslumo pamokose, integracija, galimybės.

Įvadas

Dalykų integracija bendrojo ugdymo įstaigose yra vienas iš prioritetų norint pasiekti, kad mokymasis būtų priartintas prie mokinio bendrųjų kompetencijų ir realios gyvenimo patirties. Integravimo gairės[1] nurodo, kad bendrosios ir dalykinės kompetencijos gali būti sėkmingai ugdomos integruojant skirtingas mokomąsias programas. Tam yra sukurti keturi modeliai: programos integravimas į vieną dalyką, kelių mokomųjų dalykų temų jungimas, atskiro kurso rengimas sujungiant skirtingus mokomuosius dalykus ir visų mokomųjų dalykų įtraukimas į mokyklos gyvenimo sritis.

Analizuojant literatūrą išsiaiškinta, kad trūksta mokslinių straipsnių, parodančių ekonomikos ir verslumo, taip pat matematikos integravimo galimybes III–IV gimnazijos klasėse. Sharma[2] nustatė, kad matematikos integravimas į ekonomikos ugdymą gali padidinti mokinių įsitraukimą, motyvaciją ir mokymosi rezultatus. Autorė taip pat mini, kad duomenų ir matematinių modelių naudojimas gali pagerinti mokinių supratimą apie ekonomines sąvokas, be to, pabrėžia matematinių modelių naudojimo svarbą mokant mikroekonomikos. Fitzmaurice, O'Meara ir Johnson[3] nurodo, kaip gyvenimiškos situacijos gali būti pritaikomos matematikos pamokų metu. Autoriai rekomenduoja mokytojams integruoti matematiką į kitus ugdomuosius dalykus, ją priartinant prie gyvenimiškos patirties

1 „Integravimas", Kompetencijų ugdymas, žiūrėta 2022 m. lapkričio 26 d., https://www.ugdome.lt/kompetencijos5-8/pagrindinis/pagrindiniai-kompetenciju-ugdymo-aspektai/i-kompetencijas-orientuoto-ugdymo-gaires/integravimas/.

2 Sharma Aishna, „Needs assessment analysis of economics curriculum in Indian urban schools: integrating mathematics and the context", *SSRN Electronic Journal* 1/1 (2022): 1-23, https://doi.org/10.2139/ssrn.4054372.

3 Olivia Fitzmaurice, Niamh O'Meara ir Patrick Johnson, „Highlighting the relevance of mathematics to secondary school students – why and how", *European Journal of STEM Education* 6/1 (2021): 1-23, https://doi.org/10.20897/ejsteme/10895.

ir parodant jos aktualumą ir svarbą ateities profesijoms. Nepaisant šių privalumų, tarpdalykinė šių ugdomųjų dalykų integracija nėra ištirta, vis dar trūksta išsamių gairių, kaip integruoti matematiką į ekonomikos ir verslumo ugdymą gimnazijos klasėse. Todėl norint efektyviai integruoti matematiką į ekonomikos ir verslumo ugdymą reikalingi tolesni tyrimai ir praktinės strategijos.

Ekonomikos ir verslumo programa III–IV gimnazijos klasėse buvo atnaujinta atsižvelgiant į socialinio ir ekonominio gyvenimo raidą ir besikeičiančius visuomenės poreikius[4]. Bendroji dalyko programa sudaryta taip, kad mokiniai, sąmoningai pasirinkę šį dalyką, gebėtų priimti ekonomiškai pagrįstus sprendimus, išmoktų prisitaikyti prie kintančios ekonominės, politinės, technologinės situacijos ir taptų atsakingi už savo elgesį ir priimamus sprendimus[5]. Norint to pasiekti ekonomikos programa mokyklose remiasi tarpdalykine integracija. Viena iš galimybių – ekonomikos ir verslumo pamokose naudoti matematikos pamokų metų įgytas skaičiavimo, lygčių sudarymo ir jų sprendimo, procentų skaičiavimo, įvairių grafikų brėžimo ir interpretavimo, kitas ugdytinių žinias.

Matematikos bendroji programa[6] nurodo, kad matematikos išplėstinis kursas yra skirtas nuosekliai ugdyti gebėjimą spręsti problemas, mąstyti matematiškai ir yra orientuotas į tolimesnes skirtingų sričių studijas, parodo matematikos integravimo galimybes su skirtingomis ugdymo turinio sritimis, taip pat ekonomika ir verslumu. Sprendžiant uždavinius ekonomikos srities kontekste išryškėja matematikos taikymo svarba šiuolaikiniame gyvenime.

2024 / 2025 mokslo metais ekonomika ir verslumas tampa privalomai pasirenkamu dalyku iš visuomeninio ugdymo bloko. Taip pat atsirandantis išorinis

4 Laima Girdauskienė ir Irena Pekarskienė, „Vidurinio ugdymo ekonomikos ir verslumo bendrosios programos įgyvendinimo rekomendacijų projektas“, *Skaitmeninio ugdymo turinio kūrimas ir diegimas*, žiūrėta 2022 m. spalio 10 d., https://www.emokykla.lt/upload/EMOKYKLA/BP/2022-10-10/REKOMENDACIJOS_Aurelija/Ekonomikos%20ir%20verslumo%20BP%20VU%20%C4%AER_2022-10-10_2.pdf.

5 *Ibid*.

6 „Švietimo Portalas“, Matematikos bendroji programa, žiūrėta 2022 m. lapkričio 26 d., https://www.emokykla.lt/bendrasis/bendrosios-programos/atnaujintos-bendrosios-programos.

apibendrinamasis vertinimas leis mokiniui sutelkti dėmesį į savarankišką asmenybės ugdymą, sąmoningą mokymąsi ir kompetencijų ugdymąsi[7]. Akivaizdu, kad atsirandantis išorinis ekonomikos ir verslumo vertinimas pareikalaus mokyklas baigiančių jaunuolių matematikos žinių, todėl svarbu integruoti šiuos du dalykus, kad mokiniai gebėtų tinkamai pasiruošti pritaikyti savo žinias. Vertinimo metu bus pateikiami struktūriniai klausimai, susiję su praktine veikla ir duomenų interpretavimo uždaviniais[8]. Remiantis Nacionalinės švietimo agentūros (NŠA) paskutinių penkerių metų duomenimis[9] (2018–2022 m.), Vilniaus miesto savivaldybėje matematikos brandos egzaminą vidutiniškai išlaikė 81,2 proc. laikiusių asmenų, todėl galima teigti, kad mokiniai turi būtinus matematikos pagrindus, kuriuos galėtų panaudoti integruojant matematiką kituose dalykuose.

Straipsnio tikslas – atskleisti matematikos integravimo galimybes ekonomikos ir verslumo pamokose III–IV gimnazijos klasėse.

Straipsnio uždaviniai:

1) atskleisti matematikos reikšmę ekonomikos moksle;
2) atskleisti matematikos ugdymo turinio integravimo galimybes ekonomikos ir verslumo pamokose;
3) pateikti metodinius ekonomikos ir verslumo bei matematikos integravimo būdus.

Tyrimo objektas – tarpdalykinė integracija.

Tyrimo metodas – teorinis (literatūros analizė).

1. Matematikos taikymas ekonomikoje

Šį skyrių sudaro matematikos taikymo ekonomikoje literatūros analizė.

7 Girdauskienė ir Pekarskienė, *supra note*, 4.

8 „Švietimo Portalas“, Ekonomikos ir verslumo bendroji programa, žiūrėta 2022 m. lapkričio 26 d., https://www.emokykla.lt/bendrasis/bendrosios-programos/atnaujintos-bendrosios-programos.

9 „Nacionalinė švietimo agentūra“, Rezultatai, žiūrėta 2022 m. lapkričio 26 d., https://www.nsa.smm.lt/stebesenos-ir-vertinimo-departamentas/pasiekimu-patikrinimai/brandos-egzaminai/rezultatai/.

Literatūra apima skirtingų ekonomistų idėjų, kokiu mastu matematika turėtų būti naudojama ekonomikoje, palyginimą. Straipsnyje yra analizuojami XIX–XX ir XXI amžiaus mokslininkų darbai.

1.1. Matematikos reikšmė ekonomikos moksle

Matematikos taikymas ekonomikoje prasidėjo nuo ribinio prekių gamybos pokyčio kaštų ir naudos nagrinėjimo – ribinės analizės. Ekonominės minties istorijos vadovėlio autoriai Colander ir Landreth (2002)[10] pabrėžia, kad ribinės analizės idėjos nebuvo priimtos iš karto, o buvo plėtojamos ir įgyvendinamos palaipsniui nuo ribinės revoliucijos 1870–1900 m., kai paklausos teorija buvo pirmasis pastebimas ribinės analizės pritaikymas. Matematikos poreikis ekonomikoje yra svarbus, nes ji būtina argumentų aiškumui ir kiekybinėms prognozėms, kurios leidžia palyginti dabar stebimą ekonominę situaciją su ankstesniais laikotarpiais. Vienas iš šios idėjos šalininkų buvo L. Walras (1834–1910). Pradėjęs nuo paprastos matematinės lygties, Walras padidino jos sudėtingumą ir tikėjo įrodęs, kad visos atskiros rinkos išlaiko balansą, jei visos kitos rinkos taip pat išlaiko balansą[11].

W. Jevons (1835–1882) skatino matematikos naudojimą ekonomikoje, bet paprastai ir suprantamai, sakydamas, kad „mūsų mokslas turi būti matematiškai paprastas vien todėl, kad jis nagrinėja kiekius“[12]. Pasak Colander ir Landreth[13], Jevons išsakė idėjas, kaip matematinius metodus pritaikyti ekonomikoje, ir sustiprino skaičiavimo idėją sutelkdamas dėmesį į naudingumo maksimizavimą. Jo matematinės naudingumo funkcijų lygtys padėjo jam daryti prielaidą, kad „suvartotų prekių kiekiai ir naudingumo kiekiai yra dalūs“ (238).

---

10 Harry Landreth ir David Colander, *History of Economic Thought* (South-Western College Pub. 4 th edition, 2002).

11 Remigijus Čiegis ir Raimondas Čiegis, „Matematikos taikymo ekonomikos teorijoje ribos: austrų ekonomikos mokyklos požiūris“, *Klaipėdos universitetas,* 35, 3 (2021), https://doi.org/10.15181/rfds.v35i3.2278.

12 Margaret Schabas, “Alfred Marshall, W. Stanley Jevons, and the Mathematization of Economics”, *The University of Chicago Press* 80, 1 (1989): 63, https://www.jstor.org/stable/234344?readnow=1&seq=4.

13 Landreth ir Colander, *op. cit.*

Kita vertus, ekonomistai Marshall (1842–1924) ir Keynes (1883–1946) manė, kad matematika yra per daug sudėtinga, todėl ją reikia atskirti nuo ekonomikos. Marshall teigimu, „per didelis pasitikėjimas matematika gali mus suklaidinti ieškant intelektualių kelių, įsivaizduojamų problemų, neatitinkančių realaus gyvenimo sąlygų“[14]. Indukcijos ir dedukcijos metodus jis laikė vienodai svarbiais ir reikalingais ekonomikai. Marshall pastebėjo, kad sunku interpretuoti ekonominį reiškinį, nes yra daug kintamųjų, turinčių jam įtakos. Todėl jis sugalvojo kitus kintamuosius išlaikyti pastovius (*ceteris paribus*) ir tirti tik tuos, kurie turi reiškiniui įtakos[15]. Kitas ekonomistas J. Keynes savo darbe „Bendroji užimtumo, palūkanų ir pinigų teorija“ (1936)[16] nurodo, kad „per didelė dalis naujausios „matematinės“ ekonomikos tėra prasimanymai, tokie netikslūs kaip ir pradinės prielaidos, kuriomis remiamasi, todėl autorius gali pasimesti realaus pasaulio sudėtingumo ir tarpusavio priklausomybės pretenzingų ir nenaudingų simbolių labirinte“.

Klausimas, kiek matematikos reikėtų naudoti ekonomikoje, išlieka diskutuotinas. Paprasčiausias ekonomikos apibrėžimas teigia, kad tai yra mokslas apie išteklių paskirstymą. Tad aišku, kad nėra geresnio būdo paaiškinti paklausos ir pasiūlos ar kainų ir sąnaudų principus be skaitinių pavyzdžių, todėl matematika yra privalomas ekonominės analizės įrankis. Ekonomikoje algebra padeda apskaičiuoti įvairių rūšių kaštus, statistika naudojama tikimybei matuoti ar prognozėms sudaryti, o skaičiavimai leidžia ekonomistams apskaičiuoti skirtingas ekonominiams modeliams būtinas funkcijas. Pasak Janeway[17], ekonomistai nenumatė 2008 metų finansinės krizės ne todėl, kad matematika buvo pernelyg vyraujanti ekonomikos jėga, bet todėl, kad naudojo per paprastą matematiką. Kitson[18] dėl

14 Hans Brems, „Marshall on Mathematics“, *The University of Chicago Press* 18, 2 (1975): 584, https://www.jstor.org/stable/725308?seq=2#metadata_info_tab_contents.

15 Neva Goodwin, *Microeconomics in Context* (New York: Routledge, 2019).

16 John Maynard Keynes, *The General Theory of Employment, Interest and Money* (Political economy), 485-486, https://political-economy.com/general-theory-of-employment-interest-and-money/.

17 „Does economics need less maths or more?“, Research, University of Cambridge, žiūrėta 2022 m. lapkričio 26 d., https://www.cam.ac.uk/research/features/does-economics-need-less-maths-or-More.

18 *Ibid*.

to ginčijasi ir teigia, kad, norėdami išvengti krizės, ekonomistai turėtų „mažiau akcentuoti matematiką, o daugiau – intelektą ir įžvalgas".

Apibendrinant galima pasakyti, kad nėra vieno teisingo atsakymo, ar matematika turėtų būti taikoma ekonomikoje, ar ne. Šiuolaikinį matematikos ir matematinių modelių vyravimą ekonomikoje lemia tiek Walras, tiek Jevons matematikos panaudojimas jų darbuose. Tai yra priežastis, kodėl ekonomistai šiais laikais daug geriau suvokia matematinės analizės galią. Kontrargumentai nurodo, kad ekonomika turėtų būti sudėtingesnė, todėl matematika turėtų būti išbraukta iš jos, nes matematika yra mechaninė ir linkusi į paprastumą. Jei matematika naudojama ekonomikoje, ji turi būti taikoma tiksliai ir mokslininkai turėtų vengti klaidų, kad būtų gauti kuo tikslesni rezultatai arba būtų sudarytos teisingiausios ateities prognozės.

2. Ugdomųjų dalykų integracija

Šį skyrių sudaro įvairių straipsnių, ugdymo gairių ir ugdymo programų analizė. Aptariama integruoto turinio idėja ir skirtingos integracijos galimybės.

2.1. Integruoto ugdymo idėja

Neretai viešojoje erdvėje nuskamba mintis, kad Suomijos švietimo sistema yra viena geriausių pasaulyje, o mokytojo profesija šioje šalyje – prestižinė[19]. Vienas iš pagrindinių Suomijos švietimo sistemos sėkmės faktorių yra mokytojo autonomija. Mokytojas pats pasirenka ugdymo aplinką ir metodus, todėl didelė dalis pamokų yra integruotos į skirtingas disciplinas. Integracija, kaip nurodoma „Lietuvių kalbos žodyne"[20], yra atskirų dalių sujungimas į vieną sistemą. Lakkala[21]

19 Karolina Wilk, „The best educational systems in the world on example of European and Asian countries", *Holstica* 8, 3, (2017), https://sciendo.com/article/10.1515/hjbpa-2017-0028.

20 „Lietuvių kalbos žodynas", Integracija, žiūrėta 2022 m. lapkričio 26 d., https://www.lietuviuzodynas.lt/terminai/Integracija.

21 „Suomių švietimo sėkmės paslaptis – mokytojų laisvė veikti", Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija, žiūrėta 2022 m. lapkričio 26 d., https://svietimas.vdu.lt/suomiu-svietimo-sekmes-paslaptis-mokyto-

pabrėžia, kad integruotų pamokų principas yra ugdytinių supažindinimas su vienu reiškiniu visose (ar keliose) pamokose vienu metu. Tai leidžia mokiniams pritaikyti tiriamus reiškinius skirtingose situacijose, srityse ir aplinkose.

Lietuvoje diskutuojama apie dažnėjančią dalykų integraciją ir artėjimą prie holistinio požiūrio į mokymą ir mokymąsi. Skirtingų dalykų integravimo gairės[22] nurodo, kad dalykų integracijos nauda siejasi su sumažėjusiu mokymosi krūviu ir padidėjusia mokinių motyvacija, kadangi mokiniai įgyja patirties, kaip panaudoti turimas žinias gyvenimiškoms situacijoms, taip pat yra lavinamos kūrybingumo, kritinio mąstymo ir bendradarbiavimo kompetencijos. Statkauskienė[23] pateikia metodines rekomendacijas tarpdalykinei integracijai mokyklose ir teigia, kad, integruojant skirtingus mokomuosius dalykus su aktualiomis temomis, asmuo, kuris mokosi, yra labiau motyvuojamas mokytis ir gilinti savo turimas žinias.

Apibendrinant teigtina, kad skirtingų mokomųjų dalykų integracija yra svarbi norint labiau pritraukti ugdymo turinį prie gyvenimiškos patirties, taip suteikiant mokiniui aiškesnes mokomųjų dalykų pritaikymo gyvenime galimybes.

2.2. Horizontali, vertikali ir dalinė integracijos

Horizontali integracija pasižymi tų pačių ar panašių temų skirtinguose mokomuosiuose dalykuose suderinimu (Gairių derinimo pažyma 2019)[24]. Bet kuriai horizontaliai integracijai įgyvendinti svarbu yra išrinkti ir diferencijuoti tas ugdymo programų dalis ir elementus, kurie yra aktualūs skirtingų dalykų ugdymo tikslams pasiekti[25]. Pavyzdžiui, matematikos bei ekonomikos ir verslumo

ju-laisve-veikti/.

22 „Skirtingų dalykų integravimo gairės“, Sisteminis požiūris į STEAM ugdymo taikymą mokyklose, žiūrėta 2022 m. lapkričio 26 d., http://steamedu.eu/wp-content/uploads/2019/07/Skirtingu-dalyku-integravimo-gaires.pdf.

23 Loreta Statkauskienė, „Metodinės rekomendacijos su ugdymo turinio integravimo schemomis ir pavyzdžiais“, *NŠA,* (2020): 7, https://sodas.ugdome.lt/metodiniai-dokumentai/atsisiusti/12408/cbc3a036-46e8-4719-a08e-495a551fc631

24 „Gairių derinimo pažyma“, Mokykla2030, žiūrėta 2022 m. lapkričio 26 d., https://www.mokykla2030.lt/wp-content/uploads/2019/08/Gairiu-derinimo-pazyma-2019-08-21.pdf.

25 Statkauskienė, *op. cit.,* 10.

horizontali integracija galėtų būti naudojama aiškinantis paprastųjų ir sudėtinių procentų (palūkanų) skaičiavimo formules, sudarant ir sprendžiant įvairias tiesines ir kvadratines lygtis, naudojant artimetinę ir geometrinę progresijas, braižant grafikus ir kitas temas („Matematikos bendroji programa“ 2022[26]; „Ekonomikos ir verslumo bendroji programa“ 2022[27]). Tokia integracija leidžia mokiniams išmoktą teoriją matematikos pamokų metu pritaikyti praktiškai su realiais gyvenimiškais pavyzdžiais ekonomikos ir verslumo pamokose.

Vertikali integracija yra skirtingų mokymosi temų integracija (Gairių derinimo pažyma 2019, 6)[28]. Pavyzdžiui, jeigu ekonomikos ir verslumo pamokose yra kalbama apie ribotus išteklius, įvairius mokesčius, nedarbą, infliaciją, bendrąjį vidaus produktą ir t. t., matematika padeda pritaikyti teoriją praktiškai su realiais gyvenimiškais pavyzdžiais atliekant skaičiavimus.

Dalinei integracijai būdinga tai, kad ji yra orientuota į ryšį tarp vieno pagrindinio ugdomojo dalyko ir integruojamos srities ir yra leistina iki tol, kol neigiamai neveikia pagrindinio dalyko[29]. Pasak Kvieskienės[30], didžioji dalis mokytojų dažniausiai taiko dalinę integraciją tarp temų, nes tai yra paprasčiau ir nereikalauja kito dalyko mokytojo įsitraukimo.

2.3. Ekonomikos ir verslumo bei matematikos integravimas

Matematikos svarbą skirtingose disciplinose mokiniai dažniausiai vertina neigiamai. Jie teigia, kad matematika yra sudėtinga, kad ne kiekvienas geba ją suprasti ar pritaikyti praktiškai[31]. Daug moksleivių (tiek turinys žemų, tiek

26 „Švietimo Portalas“, Matematikos bendroji programa, žiūrėta 2022 m. lapkričio 26 d., https://www.emokykla.lt/bendrasis/bendrosios-programos/atnaujintos-bendrosios-programos.

27 *Ibid*.

28 „Gairių derinimo pažyma“, Mokykla2030, žiūrėta 2022 m. lapkričio 26d., https://www.mokykla2030.lt/wp-content/uploads/2019/08/Gairiu-derinimo-pazyma-2019-08-21.pdf.

29 Statkauskienė, *supra note,* 23.

30 „Integruotas mokymosi turinys – didesnei ugdytinių įtraukčiai“, Švietimo naujienos, žiūrėta 2022 m. lapkričio 26 d., https://www.svietimonaujienos.lt/integruotas-mokymosi-turinys-didesnei-ugdytiniu-itraukciai/.

31 Asta Pūtienė, „Mokinių matematikos pasiekimų vertinimo kokybės tobulinimas pagrindinėje mokykloje“ (magistro baigiamasis darbas, Lietuvos edukologijos universitetas, 2015), https://gs.elaba.lt/object/elaba:6938840/.

aukštų pasiekimų) mano, kad matematika yra sausas, nuobodus ir nereikšmingas mokslas[32]. Fitzmaurice, O'Meara ir Johnson[33] teigimu, mokyklos privalo praplėsti mokinių supratimą apie matematikos vertę ir pateikti plačias tolesnių studijų ir karjeros galimybes, kurias ji atveria. Puiki terpė tai pasiekti galėtų būti matematikos ir kitų dalykų integracija. Matematikos įterpimas sprendžiant realaus pasaulio kontekstų užduotis gali pabrėžti jos svarbą mokiniams, o mokytojams būti priemonė, skatinanti moksleivių motyvaciją, susidomėjimą ir pasiekimus[34]. Pečiuliauskienė ir Damauskienė[35] taip pat teigia, kad kiekvienas mokinys turėtų išsiugdyti teigiamą požiūrį į matematiką, pasitikėjimą savo žiniomis, gebėjimą pritaikyti savo žinias praktiškai, t. y. susipažinti su įvairiomis profesijomis, kurios yra susijusios su matematika, kad būtų akcentuota jos praktinė nauda, ateities perspektyvos ir domėjimosi ja galimybės. Tai galėtų būti daroma ir per ekonomikos ir verslumo pamokas, supažindinant su įvairiomis situacijomis iš banko, verslo, valstybės valdymo, analitikų ar kitų profesijų atstovų pozicijų, kuriant užduotis, paremtas realiais pavyzdžiais.

Apibendrinant galima teigti, kad integruoto ugdymo idėja mokyklose suteikia mokiniams galimybių plačiau pritaikyti žinias, didina mokinių motyvaciją gilinti turimas žinias ir plėsti savo akiratį. Mokytojams, praktikuojantiems integruotą mokymą, nebereikia būti tik žinių šaltiniu, jie gali tapti partneriais ir patarėjais, kurie moko mokinius būti kritiškiems, padeda jiems rasti įvairius atsakymus ir ugdo mokinių pasitikėjimą savimi.

---

32 Theresia Laurens et al., "How Does Realistic Mathematics Education (RME) Improve Students' Mathematics Cognitive Achievement?", *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education* 14, no. 2 (September 12, 2017), https://doi.org/10.12973/ejmste/76959.

33 Fitzmaurice, O'Meara ir Johnson, *supra note,* 3: 7.

34 M. Honey, G. Pearson, and H. Schweingruber, *STEM Integration in K-12 Education: Status, Prospects, and an Agenda for Research* (Washington, DC: National Academies Press., 2014), https://restemproject.files.wordpress.com/2014/10/nrc_stem_summary_2014.pdf.

35 Palmira Pečiuliauskienė ir Damauskienė Loreta, „Dešimtos klasės mokinių matematikos pasiekimų vertinimo įtaka mokymosi motyvacijai", *Pedagogika* 109, (2013): 110, https://etalpykla.lituanistikadb.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2013~1369508811338/J.04~2013~1369508811338.pdf.

3. Matematikos taikymas ekonomikos ir verslumo pamokose

Šioje dalyje aprašomas matematikos taikymas ekonomikos ir verslumo pamokose, pateikiamos konkrečios užduotys ir jų sprendimo būdai.

3.1 Temos, kurioms reikia bazinių matematikos žinių

Pasak Lietuvos laisvosios rinkos instituto (LLRI)[36], ekonomika yra priskiriama prie socialinių mokslų, kadangi ji tiria žmonių elgesio aspektus – kodėl jie priima vienokius ar kitokius sprendimus. Tačiau visa tai gali būti įrodoma matematiniais skaičiavimais.

Toliau yra aprašomos ekonomikos ir verslumo pamokose nagrinėjamos temos, kurioms reikia bazinių matematikos žinių. Taip pat yra nurodomos užduotys ir jų sprendimo būdai atitinkamoms temoms.

3.2. Paklausa, pasiūla, pajamų maksimizavimas, elastingumas, rinkos kaina

Kiekvienas žmogus kasdien susiduria su skirtingais pasirinkimais. Žmonės taip pat stebi ir kainų pokyčius, kurie neretai priklauso ne tik nuo didėjančios infliacijos, bet ir kitų skirtingų veiksnių. Šilėnas ir Vyšniauskaitė[37] paklausos sąvoką aiškina kaip žmonių norą ir galėjimą įsigyti kažkokį kiekį paslaugų ir prekių už skirtingas kainas. O pasiūlos sąvoka yra žmonių noras ir galėjimas parduoti tam tikrą kiekį paslaugų už atitinkamą kainą. Pasiūlą ir paklausą galima pavaizduoti matematinėmis funkcijomis $Q_D = f(P)$ ir $Qs = f(P)$, kurių tiesinės funkcijos atrodo taip[38]:

$$Q_D = a - b \times P \text{ ir } Q_S = a + b \times P.$$

36 „Užduotys mokiniams: nori suprasti ekonomiką? Pripažink, kad visko nežinai!“, Lietuvos laisvosios rinkos institutas, žiūrėta 2022 m. lapkričio 26 d., https://www.llri.lt/svietimo-centras/ekonomika-aktyviai-2/nori-suprasti-ekonomika-pripazink-kad-visko-nezinai.

37 Žilvinas Šilėnas ir Vyšniauskaitė Marija, *Ekonomika per 31 valandą* (Vilnius: Lietuvos laisvosios rinkos institutas, 2017).

38 Danutė Poškienė, Railienė Ginta ir Marijus Keršys, *Ekonomika XI – XII klasėms I dalis* (Vilnius: TEV, 2008).

Čia Q yra kiekis, D – paklausa (angl. *demand*), S – pasiūla (angl. *supply*), P – kaina (angl. *price*), o a ir b – koeficientai, kurie yra apskaičiuojami ekonomistų remiantis skirtingais metodais.

Paklausos pokyčius keliantys veiksniai yra: pirkėjų skaičius, jų pajamos, prekių ar paslaugų kainos, žmonių pomėgiai, vartojimo tradicijos, sezoniškumas ir vartotojai[39]. O pasiūlą lemiantys veiksniai yra: gamintojų skaičius, kitų prekių kainų pokyčiai, naudojamos technologijos, gamybos išteklių kainos, mokesčiai, ateities įvykių lūkesčiai[40].

Toliau yra pateikiamos galimos užduotys, susijusios su pasiūlos, paklausos, pajamų maksimizavimo ir rinkos kainos temomis III gimnazijos klasėse ir jų sprendimo būdai.

1. Skėčių paklausą parduotuvėje nusako lygtis P = 20 – Q. Skėtis kainuoja 10 eurų. Kokios yra pardavimo įplaukos (PĮ)? Prasidėjus rudeninėms darganoms skėčių paklausa išaugo – bet kuria kaina perkama 5 skėčiais daugiau, o kaina padidėjo 2 eurais (iki 12 eurų). Kokios dabar pardavimo pajamos?[41].

Sprendimas. Iš paklausos lygties išreiškiame Q_1:

$P_1 = 20 - Q_1 \rightarrow Q_1 = 20 - P_1$

Pardavimo įplaukos, kai kiekis lygus Q_1, yra:

$PĮ = P_1Q_1 = 20P_1 - P_1^2 = 20 \text{ x } 10 - 10^2 = 100$ (Eur).

Paklausa pakito, Q padidėjo 5 vienetais, todėl reikia pertvarkyti paklausos lygtį:

$Q_2 = Q_1 + 5 = 20 - P_2 + 5 = 25 - P_2$

Dabar pardavimo įplaukos yra:

$PĮ_2 = P_2Q_2 = 25P_2 - P_2^2 = 25 \text{ x } 12 - 12^2 = 156$ (Eur).

Atsakymas. 100 Eur ir 156 Eur.

39 Poškienė, Railienė ir Keršys, *supra note,* 38.

40 *Ibid.*

41 Kazimieras Lipskis, *Ekonomikos praktikumas IX – XII klasėms* (Vilnius: TEV, 2005).

Spręsdami šį uždavinį ir žinodami skirtingus veiksnius, lemiančius paklausos pokyčius (šiuo atveju – sezoniškumą ir vartotojų įpročių pokytį), moksleiviai supras, kad pardavimo pajamos tiesiogiai priklauso nuo pasiūlos pokyčių (parduotuvės uždirba daugiau, todėl jos yra suinteresuotos parduoti daugiau už brangiau).

2. Pasiūla išreiškiama lygtimi Q = –10 + 5P. Kokios yra pardavimo įplaukos, kai rinkos kaina lygi 5 eurams? Kaip pasikeis pardavimo įplaukos, kainai padidėjus 20 proc.? Koks vidutinis pasiūlos elastingumas šiame kainų intervale?[42]

Sprendimas. Kai kaina lygi 5 eurams, parduodamas kiekis Q_1 ir pardavimo įplaukos PĮ yra:

$Q_1 = -10 + 5P_1 = -10 + 5 \text{ x } 5 = 15$ (vnt).

$PĮ_1 = P_1Q_1 = 5 \text{ x } 15 = 75$ (Eur).

Naujoji kaina:

$P_2 = P_1 + 0{,}2P_1 = P_1 + 0{,}2 \text{ x } 5 = 6$ (Eur).

Tada parduodamas kiekis Q_2 ir pardavimo pajamos įplaukos $PĮ_2$ yra:

$Q_2 = -10 + 5P_2 = -10 + 5 \text{ x } 6 = 20$ (vnt).

$PĮ_2 = P_2 \text{ x } Q_2 = 6 \text{ x } 20 = 120$ (Eur).

Pardavimo įplaukos padidės dydžiu:

$\Delta(PĮ) = PĮ_2 - PĮ_1 = 120 - 75 = 45$

Vidutinį pasiūlos elastingumą nustatome pagal formulę:

$$E\ vid = \frac{(Q\ -\ Q\ )}{(Q\ +\ Q\ )}\ x\ \frac{(P\ +\ P\ )}{(P\ -\ P\ )} = \frac{(20-15)}{(15+20)}\ x\ \frac{(5+6)}{(6-5)} = \frac{11}{7} \approx 1{,}57$$

Atsakymas. 75 Eur, padidės 45 Eur, 1,57.

Spręsdami šį uždaviniai moksleiviai ne tik supras, kad, keičiantis kainai, keičiasi ir pardavimo įplaukos, bet ir gebės nustatyti, kaip elastingumas lemia gamintojų reakcijas į kainų pokyčius. Šiuo atveju |E| > 1, todėl galima teigti, kad

42 Lipskis, *supra note*, 41.

pasiūla yra elastinga ir pasikeitus kainai gamintojai į rinką norės tiekti daugiau prekių ar paslaugų.

3. Ledų paklausa ir pasiūla aprašoma lygtimis $Q_D = 15 - 5P$ ir $Q_S = -5 + 15P$. Užėjus karščiams, paklausa išaugo – bet kuria kaina ledų perkama 4 vienetais daugiau. Kokia buvo rinkos kaina iki užeinant karščiams ir kokia ji nusistovėjo karščių metu? Kokie kiekiai buvo perkami vienu ir kitu atvejais?[43]

Sprendimas. Kainą ir kiekį iki karščių nustatome sulyginę paklausos ir pasiūlos lygtis:

$$15 - 5P = -5 + 15P$$

$$20P = 20$$

$$P = 1 \text{ (Eur)}$$

$$Q_D = 15 - 5 \times 1 = 10 \text{ (vnt).}$$

Norint žinoti, kokia kaina nusistovėjo ir kokie kiekiai perkami padidėjus paklausai, reikia persitvarkyti paklausos lygtį – Q padidinti 4 vienetais:

$Q_{D2} = 15 - 5P + 4 = 19 + 5P$

Dabar paklausa ir pasiūla aprašomos lygtimis:

$Q_{D2} = 19 - 5P$ ir $Q_S = -5 + 15P$

Atlikę tuos pačius, kaip ir sprendimo pradžioje, veiksmus, gauname:

$19 - 5P = -5 + 15P$

$20P = 24$

$P = 1{,}2$ (Eur)

$Q = 19 - 5 \times 1{,}2 = 13$ (vnt).

Atsakymas. 1 Eur ir 1,2 Eur. 10 vnt. ir 13 vnt.

Spręsdami šį uždavinį moksleiviai nustatys rinkos kainą ir kiekį. Nors ledų paklausa bet kuria kaina padidėjo 4 vienetais, mokiniai, išsprendę uždavinį, matys,

43 Lipskis, *supra note*, 41.

kad ledų buvo nupirkta tik 3 vienetais daugiau. Jie galės daryti išvadą, kad to priežastis – išaugusi ledų kaina.

Apibendrinant pasakytina, kad spręsdami šiuos aprašytus uždavinius mokiniai taikys matematikos pamokų metu įgytas skaičiavimo, lygčių sudarymo ir jų sprendimo žinias. Svarbu paminėti, kad visus šiuos uždavinius galima dar labiau susieti su matematika ir paprašyti mokinių nubrėžti grafikus ir juos interpretuoti.

3.3. Asmeniniai finansai (pajamos, paskolos, palūkanos, procentai)

Kiekvienas asmuo susiduria su tam tikrais finansiniais įsipareigojimais, todėl yra svarbu nuosekliai planuoti ir stebėti savo biudžetą. Tam būtinos finansinio raštingumo žinios, kurios yra gilinamos ekonomikos ir verslumo pamokose III gimnazijos klasėse („Ekonomikos ir verslumo bendroji programa“, 2022)[44]. III gimnazijos klasėse neretai mokiniai jau būna dirbę tam tikrus darbus vasaros metu, o dalis dirba ir savaitgaliais ar po pamokų, tačiau retas žino, kaip yra apskaičiuojamas darbo užmokestis, todėl, pasitelkiant skaičiavimus, tai galima gana paprastai išsiaiškinti. Išsiaiškinus, kas yra mėnesinis minimalus atlyginimas (MMA), neapmokestinamas pajamų dydis (NPD), *brutto* ir *netto* atlyginimai, kokie mokesčiai yra sumokami iš atlyginimo, kas yra papildomos pensijų pakopos, galima kartu apskaičiuoti gaunamą atlyginimą į rankas ir visos darbo vietos kainą.

1. *Brutto* atlyginimas yra 1358 eurai. Asmuo taiko NPD, bet papildomai pensijai nekaupia. Apskaičiuokite *netto* atlyginimą ir visos darbo vietos kainą. Gyventojų pajamų mokestis (GPM) yra 20 %, privalomas sveikatos draudimas (PSD) – 6,98 %, valstybinis socialinis draudimas (VSD) – 12,52 %, darbdavio sumokami mokesčiai – 1,77 % (užduotis parengta darbo autoriaus).

Sprendimas. Remiantis NPD formule[45] NPD = 625 – 0,42 × (Darbo

44 „Švietimo Portalas“, Ekonomikos ir verslumo bendroji programa, žiūrėta 2022 m. lapkričio 26 d., https://www.emokykla.lt/bendrasis/bendrosios-programos/atnaujintos-bendrosios-programos.

45 NPD formulė galiojanti 2023 m., „NPD, PNPD Taikymas (20 Str.) - VMI,” VMI, https://www.vmi.lt/evmi/npd-pnpd-taikymas-20-str.-1.

užmokestis – MMA) ≤ 1 925 eurų), apskaičiuojame taikytiną NPD.

NPD = 625 – 0,42 × (1358 – 840) = 407,44 (Eur). Tai reiškia, kad nuo šios sumos nebus skaičiuojamas gyventojų pajamų mokestis (GPM).

Toliau yra nustatoma suma, nuo kurios bus skaičiuojamas GPM:

1358 – 407,44 = 950,56 (Eur).

Gavę šią sumą, galime skaičiuoti tiek mūsų, tiek darbdavio sumokamus mokesčius:

GPM = 950,56 – 20 % = 190,11 (Eur)

PSD (skaičiuojamas nuo visos sumos) = 1358 – 6,98 % = 94,79 (Eur)

VSD (skaičiuojamas nuo visos sumos) = 1358 – 12,52 % = 170,02 (Eur)

Darbdavio sumokami mokesčiai (skaičiuojami nuo visos sumos) = 1358 – 1,77 % = 24,04 (Eur).

Nustatę visus mokesčius, galime apskaičiuoti *netto* atlyginimą ir darbo vietos kainą:

Netto atlyginimas = 1358 – 190,11 – 94,79 – 170,02 = 903,08 (Eur).

Darbo vietos kaina = 1358 + 24,04 = 1382,04 (Eur).

Atsakymas. 903,08 Eur ir 1382,04 Eur.

Išsprendę šį uždavinį moksleiviai supras, kokia dalis atlyginimo yra skiriama mokesčiams ir kiek kainuoja darbo vieta darbdaviui.

Suradę *netto* atlyginimą, mokiniai galės apskaičiuoti disponuojamąsias pajamas pagal formulę DP = C + S. Čia C – pajamos, skiriamos vartojimui (angl. *consume*) ir S – neišnaudotos pajamos, skiriamos santaupos (angl. *savings*)[46]. Matydami liekančias santaupoms pajamas, moksleiviai gali priimti sprendimus pinigus investuoti. Su mokiniais galima aptarti skirtingus taupymo būdus: indėlius, vertybinius popierius, investicinius fondus ir investicines bendroves, investicinį gyvybės draudimą, pensijų draudimą ir investavimą į pensijų fondus. Toliau pateikiamos užduotys su pasirinkimu investuoti į indėlius, sprendimo priėmimu

46 Poškienė, Ginta ir Keršys, *supra note,* 38.

(kur prekė pigesnė) ir kokia yra nekilnojamojo turto vertė dabar.

2. Apskaičiuokite, kokia suma susidarys banke po 6 metų, jei po metų įnešite 900 Eur, dar po 2 metų – 1100 Eur ir dar po 2 metų – 900 Eur. Metinė palūkanų norma yra 7 %[47].

Sprendimas. Naudojantis sudėtinių palūkanų formule $F = P(1 + i)^t$, kur F yra suma, kuri bus gauta po 6 metų, P – pinigų suma, kuri yra įdedama į banką, i – palūkanų norma ir t – metai, nustatome, kad:

$F = 900(1 + 0{,}07)^5 + 1100(1 + 0{,}007)^3 + 900(1 + 0{,}07) = 1262{,}30 + 13477{,}55 + 963 = 3572{,}84$ (Eur).

Atsakymas. 3572,84 eurai.

3. Kompiuterių parduotuvėse „Pas Simą“ ir „Pas Joną“ toks pat kompiuteris kainuoja 899 eurus. Prieš šventes kompiuteriui taikytos nuolaidos: parduotuvėje „Pas Simą“ kaina sumažinta 30 %, o parduotuvėje „Pas Joną“ kaina iš pradžių sumažinta 10 %, o po to nauja kaina sumažinta dar 20 %. Kiek kainavo kompiuteris parduotuvėje „Pas Simą“ sumažinus kainą? Kokia buvo galutinė kompiuterio kaina parduotuvėje „Pas Joną“? (Matematika. Pagrindinio ugdymo pasiekimų patikrinimo užduotis 2019)[48].

Sprendimas.

Norint surasti, kiek kainavo kompiuteris „Pas Simą“ parduotuvėje, reikia:

899 x 0,3 = 269,7 (Eur),

899 – 269,7 = 629,3 (Eur).

Galutinė kompiuterio kaina „Pas Joną“ parduotuvėje bus randama:

899 x 0,1 = 89,9 (Eur)

899 – 89,9 = 809,1 (Eur)

809,1 x 0,2 = 161,82 (Eur)

809,1 – 161,82 = 647,28 (Eur).

47 Lipskis, *supra note*, 41.

48 „Matematika. Pagrindinio ugdymo pasiekimų patikrinimo užduotis, 2019“, NŠA, žiūrėta 2022 m. lapkričio 26 d., https://www.egzaminai.lt/failai/8035_2019_MAT_PUPP-1.pdf.

Atsakymas. 629,3 Eur ir 647,28 Eur.

4. Tarkime, jūs norite parduoti butą ateinančiais metais už 110 000 Eur. Kokia buto dabartinė (esama) vertė (Eur), jeigu nuoma šiuo metu sudaro 10 proc. buto vertės? (Ekonomikos ir verslo olimpiada 2019)[49].

Sprendimas. Norėdami nustatyti dabartinę kainą, naudojame formulę $PV = FV \times \frac{1}{(1+i)^n}$, kur PV yra dabartinė vertė, FV – būsimoji vertė, i – palūkanų norma ir n – laiko periodas. Įrašę reikšmes į formulę gauname:

$PV = 110\,000 \times \frac{1}{(1+0{,}1)^1} = 100\,000$ (Eur).

Atsakymas. 100 000 Eur.

Apibendrinant pasakytina, kad spręsdami šiuos uždavinius mokiniai taikys matematikos pamokų metu įgytas procentų skaičiavimo žinias ir gebės jas praktiškai pritaikyti gyvenimiškoms situacijoms. Svarbu paminėti, kad, pavyzdžiui, skaičiuojant *netto* atlyginimą, galima mokiniams leisti „eksperimentuoti" ir skaičiuoti atlyginimą taikant / netaikant NPD, kaupiant / nekaupiant papildomai pensijai (2,7 % ar 3 %). Visais atvejais galima prašyti mokinių interpretuoti gautus duomenis ir daryti išvadas, kaip kis atlyginimo dydis atitinkamai didėjant ar mažėjant mokesčiams. Be to, skaičiuodami būsimą indėlio vertę, nuolaidas, dabartinę ar būsimą vertę, mokiniai gali modeliuoti gyvenimiškas situacijas, taip gilindami savo finansinio raštingumo žinias.

3.4. Bendrasis vidaus produktas, nedarbas, infliacija

Šiame poskyryje nagrinėjamos užduotys ir jų sprendimo būdai skirti bendrojo vidaus produkto, nedarbo ir infliacijos temoms IV gimnazijos klasėse. Poškienė, Railienė ir Keršys[50] BVP apibūdina kaip užbaigtų šalyje pagamintų prekių ir paslaugų, skirtų galutiniam naudojimui per tam tikrą laiko tarpą (dažniausiai

49 „Ekonomikos ir verslo olimpiada 2019", Lietuvos mokinių neformaliojo švietimo centras, žiūrėta 2022 m. lapkričio 26 d., https://www.lmnsc.lt/uplfiles2/I%20variantas%20uzdaviniai%20vertintojams_2019.pdf.

50 Poškienė, Ginta ir Keršys, *supra note,* 38.

metus), vertę. BVP skaičiavimai remiasi matematine formule BVP = C + I + G + X – M, kur C yra namų ūkių vartojimo išlaidos (angl. *consumption*), I – verslų investicijų išlaidos (angl. *investments*), G – vyriausybės išlaidos prekėms ir paslaugoms (angl. *government spending*), X – eksportas (angl. *exports*) ir M – importas (angl. *imports*).

1. Šalies vartojimo išlaidos sudaro 70 %, o investicijos – 15 % BVP. Vyriausybės išlaidos yra 4,2 mlrd., eksportas – 8,1 mlrd., importas – 9,3 mlrd. Remdamiesi šiais duomenimis, apskaičiuokite šalies BVP[51].

Sprendimas. Iš sąlygos žinoma, kad C = 0,7BVP, I = 0,15BVP, G = 4,2 mlrd., X = 8,1 mlrd. ir I = 9,3 mlrd.

Remiantis formule BVP = C + I + G + X – M, nustatome:

BVP = 0,7BVP + 0,15BVP + 4,2 + 8,1 – 9,3

BVP = 0,85BVP + 3

0,15BVP = 3

BVP = 20

Atsakymas. BVP yra lygus 20 mlrd.

Spręsdami šį uždavinį moksleiviai gebės apskaičiuoti šalies BVP, supras, kokią įtaką šalies BVP turi eksportas / importas ir kiti kintamieji.

2. Pirmaisiais metais nominalusis BVP buvo 500 mlrd., VPKI (vartojimo prekių kainų indeksas) = 125, o gyventojų skaičius – 25 mln. Antraisiais metais nominalusis BVP padidėjo iki 612 mlrd., VPKI iki 150, o gyventojų skaičius iki 26 mln. Apskaičiuokite antrųjų metų realųjį BVP pirmųjų metų kainomis, nominaliojo ir realiojo BVP bei realiojo BVP, tenkančio vienam gyventojui, procentinį pokytį[52].

Sprendimas. Kaip bazinius skaičiuojame pirmuosius metus. Tų metų nominalusis ir realusis BVP turi sutapti. Kiek pakilo kainos antraisiais metais, nustatome antrųjų metų $VPKI_2$ = 150 padaliję iš pirmųjų metų $VPKI_1$ = 125 ir padauginę iš

51 Lipskis, *supra note*, 41

52 *Ibid.*

100:

$$VPKI = \frac{VPKI1}{VPKI2} \text{ x } 100 = \frac{150}{125} \text{ x } 100 = 120$$

Antrųjų metų realusis BVP yra:

$$RBVP_2 = \frac{612}{120} \text{ x } 100 = 510 \text{ mlrd.}$$

Nominaliojo BVP procentinis prieaugis sudaro:

$$\frac{(NBVP2 - NBVP1)}{(NBVP1)} \text{ x } 100 = \frac{612 - 500}{500} \text{ x } 100 = 22{,}4\%$$

Analogiškai surandame realiojo BVP prieaugį:

$$\frac{(RBVP2 - RBVP1)}{(RBVP1)} \text{ x } 100 = \frac{510 - 500}{500} \text{ x } 100 = 2\%$$

Jei gyventojų skaičius pirmaisiais metais buvo N_1 = 25 mln., o antraisiais – N_2 = 26 mln., tai realiojo BVP, tenkančio vienam gyventojui, procentinis prieaugis yra apskaičiuojamas taip:

$$\frac{\frac{RBVP2}{N2} - \frac{RBVP1}{N2}}{\frac{RBVP1}{N1}} = \left(\frac{RBVP2 \text{ x } N1}{RBVP1 \text{ x } N2} - 1\right) \text{ x } 100 = \left(\frac{510 \text{ x } 25}{500 \text{ x } 26} - 1\right) \text{ x } 100 = -1{,}92\%$$

Atsakymas. 510 mlrd., 22,4 %, 2 % ir – 1,92 %.

Spręsdami šį uždavinį moksleiviai gebės apskaičiuoti šalies realųjį BVP antraisiais metais pirmųjų metų kainomis, taip pat nustatys, kiek pakilo kainos antraisiais metais ir gebės nustatyti BVP, tenkančio vienam šalies gyventojui, procentinį pokytį.

3. Šalyje yra 20 mln. darbingo amžiaus gyventojų. Darbo ištekliai sudaro 15,8 mln. gyventojų. Darbo paklausa ir pasiūla aprašomos lygtimis $Q_D = 30 - 1{,}5W$ ir $Q_S = -5 + 2W$, kur W yra valandinis atlyginimas, lygus 10,6 Eur. Apskaičiuokite nedarbo ir užimtumo lygius[53].

Sprendimas. Į paklausos ir pasiūlos lygtis įrašome W reikšmę, gauname:

Q_D = 30 – 1,5 x 10,6 = 14,1 mln. žmonių. Paklausa šiuo atveju nurodo, kiek žmonių yra samdoma.

Q_S = –5 + 2 x 10,6 = 16,2 mln. žmonių. Pasiūla šiuo atveju nurodo, kiek žmonių

53 Lipskis, *supra note*, 41.

dirba ir ieško darbo.

Bedarbių skaičius = $Q_S - Q_D$ = 16,2 – 14,1 = 2,1 mln.

Nedarbo lygis = $\frac{\text{bendarbiai}}{\text{darbo jėga}} \text{ x } 100 = \frac{2,1}{16,2} \text{ x } 100 = 13\%$

Užimtumo lygis = $\frac{\text{Užimti gyventojai}}{\text{Atitinkamo amžiaus gyventojai}} \text{ x } 100 = \frac{14,1}{20} \text{ x } 100 = 70,5\%$

Atsakymas. 13 % ir 70,5 %.

Naudodamiesi skaičiavimais moksleiviai gebės apskaičiuoti šalies nedarbo ir užimtumo lygius, taip pat galės plačiau domėtis tuo, kas turi būti daroma, kad nedarbas sumažėtų (makroekonomikos politikos taikymas).

4. Infliacijos tempas yra lygus 10 %, palūkanų norma – 8 %. Kokia bus po dvejų metų 1000 eurų indėlio nominalioji ir realioji vertės[54]?

Sprendimas. Nominalioji vertė yra randama pagal formulę $F_{nom} = P(1 + i)^t$, kur F yra pinigų suma, P – indėlio vertė dabar, i – palūkanų norma ir t – metai. Pagal formulę nustatome:

$F_{nom} = 1000(1 + 0,08)^2 = 1166,4$ Eur.

Jei infliacija nesikeičia ir yra 10 % per dvejus metus, tai per pirmuosius ir antruosius metus pinigai nuvertės du kartus po 1,1 karto.

Realioji vertė nustatoma pagal formulę $F_{real} = \frac{\text{Fnom}}{(1 + i)2} = \frac{1166,4}{1,21} = 963,97$ Eur.

Atsakymas. 1166,4 Eur ir 963,97 Eur.

Spręsdami šiuos uždavinius moksleiviai sužinos apie infliacijos reiškinį, gebės nustatyti pinigų vertę dabar ir ateityje, priimti geriausius ekonominius sprendimus.

Apibendrintina, kad spręsdami šiuos uždavinius mokiniai taikys matematikos pamokų metu įgytas skaičiavimo, lygčių sudarymo ir jų sprendimo, grafikų braižymo ir interpretavimo žinias. Realūs ir kasdieniai pavyzdžiai padės jiems suprasti dviejų mokomųjų dalykų naudą. Kadangi mokiniai turės galimybę rinktis ekonomikos ir verslumo egzaminą nuo 2024 / 2025 mokslo metų, jiems reikės taikyti matematikos žinias sprendžiant įvairiausius uždavinius, interpretuoti

54 Lipskis, *supra note*, 41.

statistinius duomenis ir grafikus ir kt.

Išvados ir rekomendacijos

Šio darbo tikslas buvo atskleisti matematikos integravimo galimybes ekonomikos ir verslumo pamokose III–IV gimnazijos klasėse. Remiantis iškeltais uždaviniais įvade, suformuluotos darbo išvados:

1. Atskleista matematikos svarba ekonomikos moksle. Nors nėra bendros nuomonės dėl matematikos taikymo ekonomikoje, darbe analizuoti ir aptarti skirtingų ekonomistų požiūriai dėl matematikos taikymo ekonomikoje leidžia daryti išvadą, kad matematika yra svarbi, kadangi nėra geresnio būdo paaiškinti paklausos ir pasiūlos ar kainų ir sąnaudų principus be skaitinių pavyzdžių, todėl matematika yra privalomas ekonominės analizės įrankis. Be to, ekonomikoje naudojama algebra padeda apskaičiuoti įvairių rūšių kaštus, statistika – matuoti tikimybę ar sudaryti prognozes, o skaičiavimai leidžia ekonomistams apskaičiuoti skirtingiems ekonominiams modeliams būtinas funkcijas. Iš aptartos literatūros matyti, kad matematikos taikymas ekonomikoje visais laikais kėlė įvairių diskusijų, svarbiausias klausimas – kokio sudėtingumo matematika turi būti naudojama ekonomikos moksle.
2. Atskleistos matematikos ugdymo turinio integravimo galimybės ekonomikos ir verslumo pamokose. Darbe aprašytos skirtingų mokomųjų dalykų integravimo galimybės taikant horizontalią, vertikalią ir dalinę integraciją ugdyme. Remiantis literatūra buvo nustatyta, kad matematikos integravimas kituose ugdomuosiuose dalykuose (įskaitant ekonomiką ir verslumą) galimas ir turi būti skatinimas per realius gyvenimiškus pavyzdžius.
3. Pateikti metodiniai ekonomikos ir verslumo bei matematikos integravimo būdai. Matematikos ir ekonomikos intgeravimo galimybės geriausiai atsiskleidžia temose, kurioms reikia bazinių matematikos žinių. Tai yra pasiūlos / paklausos skaičiavimas, pajamų maksimizavimas, asmeninių finansų temos, skirtingos makroekonomikos temos, kurios parodo, kad yra galimybė suderinti ekonomikos ir verslumo bei matematikos pamokas.

Norėdami pasiekti didžiausią tarpdalykinės integracijos naudą, ekonomikos ir verslumo bei matematikos mokytojai turėtų bendradarbiauti tarpusavyje ir ieškoti bendrų sąlyčio taškų. Pirma rekomendacija yra dviejų dalykų mokytojams kurti skirtingus, gyvenimiška patirtimi grįstus projektus, kurių metu mokiniai naudotų skirtingose pamokose įgytas žinias ir suprastų išmoktų dalykų praktinio panaudojimo galimybes. Antra, kurti įrankius, padėsiančius taikyti matematiką ekonomikos ir verslumo pamokų metų. Tai galėtų būti įvairūs realūs pavyzdžiai, išvykos į įmones ar gamyklas, tiriamieji projektiniai darbai ir kita. Trečia, ateityje galėtų būti rengiamos studijos, kuriose būtų tiriama, kaip praktinis matematikos integravimas ekonomikos ir verslumo pamokose pakeitė mokinių žinias.

Akivaizdu, kad, kalbant apie skirtingų dalykų integraciją, ekonomikos ir verslumo pamokoms matematika yra vienas geriausių dalykų parodyti ir sujungti gyvenimiškas situacijas su teorija. Integruodami du skirtingus mokomuosius dalykus, mokytojai priartins savo dėstomą dalyką prie gyvenimo ir plėtos mokinių bendrąsias kompetencijas. Tai gali paskatinti mokinius gilinti savo žinias, jas plėtoti ir taikyti kasdienėse situacijose. Skirtingų mokomųjų dalykų integracija gali teigiamai paveikti mokinių motyvaciją mokytis, kadangi teorijos ir teoremų mokymasis atmintinai be praktinio pritaikymo šiandien yra sunkiai suvokiamas. Taip pat matematika nepakeičiama mokiniams, kurie rinksis laikyti ekonomikos ir verslumo brandos egzaminą ar rengti brandos darbą.

THE POSSIBILITIES OF INTEGRATING MATHEMATICS IN ECONOMICS AND ENTREPRENEURSHIP CLASSES IN HIGH SCHOOL GRADES III–IV

Edgaras Barkovskis

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. This paper examines the importance of integrating mathematics, economics and entrepreneurship lessons in public education institutions. The analysis and discussion of different economists' views on the use of mathematics in economics lead to the conclusion that mathematics is essential because there is no better way to explain the principles of supply and demand or prices and costs than by using numerical examples. The paper describes the possibilities of integrating different subjects through horizontal, vertical, and partial integration in education. It finds that integrating mathematics in economics and entrepreneurship lessons is possible and should be promoted through real-life examples. The paper presents methodological approaches to integrating economics, entrepreneurship and mathematics, and gives concrete examples. The paper's results could serve as a guideline for teachers of economics and entrepreneurship in preparation for the introduction of updated economics and entrepreneurship curricula from the 2023/2024 school year, when economics and entrepreneurship will become an optional subject in the social education block. In the 2024/2025 school year, the external summative assessment of economics and entrepreneurship will require students to have at least a basic mathematical knowledge to solve structured tasks.

Keywords: motivation, integration, mathematics, economy and entrepreneurship, application of mathematics in economics and entrepreneurship lessons.

UGDOMOJO VADOVAVIMO TAIKYMAS PLĖTOJANT JAUNIMO KARJEROS KOMPETENCIJAS

Rita Raukaitė

E. paštas rita.raukaite@gmail.com

Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas

Kuratorė prof. dr. Odeta Merfeldaitė

E. paštas o.merfeldaite@mruni.eu

Santrauka. Tyrimo tikslas – ištirti ugdomojo vadovavimo taikymo būdus plėtojant jaunimo karjeros kompetencijas. Šiam tikslui įgyvendinti pusiau struktūruotu interviu buvo apklausti septyni atvirų jaunimo centrų ir erdvių jaunimo darbuotojai. Tyrimui atlikti taikyta mokslinės literatūros analizė, dokumentų turinio analizė ir kokybinis tyrimas – pusiau struktūruotas interviu. Nustatyta, kad ugdomasis vadovavimas taikomas tiek individualiems asmenims, tiek organizacijų veikloje, tiek edukacinėje sistemoje. Nustatyta, kad pagal išsikeltus tikslus ir susitikimo pobūdį taikomi skirtingi metodai. Analizuojant ugdomojo vadovavimo taikymą, plėtojant jaunimo karjeros kompetencijas atviruose jaunimo centruose / erdvėse išsiaiškinta, kad veikloje dalyvaujantis jaunimas neturi motyvacijos, o didžioji dalis darbuotojų – ugdomojo vadovavimo kompetencijų. Taip atviruose jaunimo centruose / erdvėse karjeros kompetencijos, pasitelkiant ugdomąjį vadovavimą, plėtojamos minimaliai.

Reikšminiai žodžiai: jaunimas, karjeros kompetencijų plėtojimas, ugdomasis vadovavimas, atviras jaunimo centras / erdvė, karjeros kompetencijos.

Įvadas

Temos aktualumas ir naujumas. Jauno asmens gyvenime karjeros pasirinkimas tampa vienu įtempčiausių ir atsakingiausių gyvenimo sprendimų ir vienu

svarbiausių asmens prioritetų galinčiu patenkinti jo fiziologinius, socialinius, saugumo, materialinius ir saviraiškos poreikius[1]. Sprendimą, lemiantį karjeros pasirinkimus, jaunas asmuo dažniausiai priima remdamasis informacija įgyta per tėvus, draugus, mokytojus, socialinius santykius ir remdamasis savo asmenybės bruožais, socialine ir ekonomine padėtimi, savivoka, akademiniais pasiekimais ir darbo perspektyvomis[2,3]). Visa tai veikia jauno asmens karjeros kompetencijų plėtotę ir sudaro galimybę siekti sėkmingos karjeros.

Teigiamą sąsają tarp karjeros kompetencijų ugdymo ir sėkmingos asmeninės karjeros plėtojimo pabrėžia daug autorių – Akkermans ir kt.[4]; Mahmood, Ali, ir Bilal[5]; Blokker ir kt.[6]; Park[7]; Presti ir kt.[8]. Išskiriamos esminės karjeros kompetencijos – bendrosios, specialiosios (asmeninė, socialinė ir mokymosi) ir profesinės, kurių ugdymas būtinas plėtojant asmeninę karjerą. Moksliniuose šaltiniuose nurodoma, kad jauno asmens karjeros kompetencijų ugdymą labiausiai veikia

1 Guščinskienė Jūratė ir Čiburienė Jadvyga, „Į studentą sutelktos studijos kaip karjeros kūrimo prielaida“, *Šiuolaikinės visuomenės ugdymo veiksniai 3*(1) (2018): 171.

2 Peter Akosah Twumasi et al., „A systematic review of factors that influence youths career choices—the role of culture“, *Frontiers in Education* 3 (2018): 2.

3 Radhika, C. ir S. Ramkumar, „Parental Influence On Career Aspirations And Career Choice Of College Students“, *City* 34 (2018): 468.

4 Jos Akkermans, Kristina Paradniké, Beatrice I. Van der Heijden ir Ans De Vos, „The best of both worlds: The role of career adaptability and career competencies in students' well-being and performance“, *Frontiers in psychology* 1678 (2018): 1-13.

5 Asad Mahmood, Haythem Ali ir Adil Bilal, „The mediating role of career competencies between institutional learning environment and career success: a process model for producing tvet skilled workforce“, *Journal of Quality & Technology Management* 15(1) (2018): 57-81.

6 Rowena Blokker et al., „Building a sustainable start: The role of career competencies, career success, and career shocks in young professionals' employability“, *Journal of Vocational Behavior* 112 (2019): 172-184.

7 Yong-Ho Park, „Career competencies of human resource development practitioners“, *The Journal of Asian Finance, Economics and Business* 7(4) (2020): 259-265.

8 Alessandro Lo Presti, Vincenza Capone, Ada Aversano ir Jos Akkermans, „Career Competencies and Career Success: On the Roles of Employability Activities and Academic Satisfaction During the School-to-Work Transition“, *Journal of Career Development* 49 (2021): 107-125.

ugdymo įstaigos[9,10] ir šeima[11,12]. Esama nemažai ugdymo metodų ir formų, padedančių plėtoti karjeros kompetencijas. Išskiriami tokie metodai: patirtinis refleksyvus ugdymas(is), refleksyvus dienoraščio rašymas, kompetencijų aplanko rengimas, asmeninės vizijos kūrimas ir įgyvendinimas, projektine veikla ir bendradarbiavimu grįsta mokinių sąveika ir kt. Nors moksliniuose šaltiniuose dažnai pabrėžiama įgytos patirties ir reflektavimo kaip savianalizės ir savęs pažinimo būdo svarba ugdant jaunimo karjeros kompetencijas, tačiau tokia metodika kaip ugdomasis vadovavimas nėra išskiriama. Be to, pasigendama mokslinės literatūros, kurioje būtų analizuojama galimybė jauno žmogaus karjeros kompetencijas plėtoti pasitelkiant būtent ugdomąjį vadovavimą.

Ištirtumas. Analizuojant mokslinės literatūros šaltinius nustatyta, kad ugdomojo vadovavimo metodikos taikymas švietimo sistemoje plačiai analizuojamas užsienio literatūroje[13,14,15,16]. Mokslininkų teigimu, ugdomasis vadovavimas švietime taikomas tiek pedagogų, tiek mokyklų lyderių, tiek mokinių ugdymo procesuose. O lietuvių moksliniuose darbuose šia tema aptinkama tik keletas

9 Guščinskienė ir Čiburienė, *supra note*, 1: 167-182.

10 Normah Zakaria et al., „Effective Competency-Based Training Learning Environment towards Career Competencies Amongst Vocational Students“, *Journal of Engineering Science and Technology* 13 (2018): 18-26.

11 Goda Kaniušonytė, „Optimalus paauglių psichosocialinis funkcionavimas ir suvoktas tėvų elgesys: raidos trajektorijos ir pokyčio mechanizmai“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2017), https://repository.mruni.eu/handle/007/14714.

12 Radhika ir Ramkumar, *supra note*, 3: 468-470.

13 Lorraine Hammond ir Wendy Moore, „Teachers Taking Up Explicit Instruction: The Impact of a Professional Development and Directive Instructional Coaching Model“, *Australian Journal of Teacher Education* 43(7) (2018): 110-133.

14 Marlon R. Valdez ir Phillip G. Queroda, „Leadership Coaching Competencies of Public Secondary School Heads“, *Asian Journal of Multidisciplinary Studies* 2(1) (2019): 93-98.

15 Britnie Kane Delinger ir Brooks Rosenquist, „Relationships Between Instructional Coaches' Time Use and District- and School-Level Policies and Expectations“, *American Educational Research Journal* 56(5) (2019): 1718–1768.

16 Julie Cohen, Vivian Wong, Anandita Krishnamachari ir Rebekah Berlin, „Teacher Coaching in a Simulated Environment“, *Educational Evaluation and Policy Analysis* 42(2) (2020): 208–231.

tyrimų, atliktų Rudžinskienės[17] ir Kudinovienės, Kietavičienės[18], kuriuose pateikta mokinių ir mokytojų ugdymo analizė pasitelkiant ugdomąjį vadovavimą. Užsienio mokslinės literatūros analizė atskleidė, kad ugdomojo vadovavimo metodika gali būti taikoma tiek individualiems asmenims, tiek komandoms, išskiriant atitinkamus ugdymo metodus, pagal tikslus ir siekius. Lietuvių moksliniuose darbuose ugdomojo vadovavimo metodika daugiau analizuojama iš individualaus ugdymo perspektyvos ir pasigendama darbų, kuriuose būtų analizuojamas komandos ugdomasis vadovavimas[19,20]. Akivaizdu, kad ugdomojo vadovavimo metodikos taikymas švietimo sistemoje plėtojant jauno žmogaus karjeros kompetencijas vis dar netirtas ir neanalizuotas reiškinys.

Mokslinės literatūros analizė atskleidė, kad karjeros kompetencijų plėtotė yra tiesiogiai susijusi su karjeros sėkme[21,22,23,24,25,26]. Ši perspektyva iškelia būtinybę ne tik plėtoti karjeros kompetencijas, bet ir suprasti, kaip jos veikia jauno žmogaus augimą. Mokslinės literatūros analizė taip pat atskleidė, kad karjeros kompetencijos apima asmeninę, socialinę, mokymosi, profesinę ir bendrąsias kompetencijas. Galima pasakyti, kad mokslinėje literatūroje daugiausia kalbama

17 Rasa Rudžinskienė, „Koučingo metodo taikymo galimybės mokytojų profesinėje veikloje“, *Acta paedagogica vilnensia* 31 (2013): 126-140.

18 Jolita Kudinovienė ir Oksana Kietavičienė, „Netradicinių ugdymo formų taikymas verslumui ugdyti technologijų pamokose“, *Technologinio ugdymo aktualijos* (2014): 61-71.

19 Aleksandras Bortnikas, „Ugdomojo vadovavimo taikymo principų svarba šiuolaikinėje paslaugų organizacijoje“, *Mokslinių konferencijų medžiaga* (2018):19-26.

20 Edvinas Barkauskas, „Ugdomojo vadovavimo vertinimas Lietuvos organizacijose“ (bakalauro baigiamasis darbas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2020), https://www.vdu.lt/cris/entities/etd/2e5997dc-5e56-4422-9882-cccdc9df2f55/details.

21 Jos Akkermans ir Maria Tims, „Crafting your career: How career competencies relate to career success via job crafting“, *Applied Psychology* 66(1) (2017): 168-195.

22 Akkermans, Paradniké, Van der Heijden ir De Vos, *supra note*, 4: 1-13.

23 Mahmood, Ali ir Bilal, *supra note*, 5: 57-81.

24 Blokker et al., *supra note*, 6: 172-184.

25 Park, *supra note*, 7: 259-265.

26 Presti, Capone, Aversano ir Akkermans, *supra note*, 8: 107-125.

apie asmeninę[27,28,29], mokymosi[30,31] ir profesinę[32,33] kompetencijas. Išsiaiškinta, kad užsienio literatūroje karjeros kompetencijos analizuojamos pagal asmens žinojimą užduodant sau klausimus „Žinau, su kuo?“, „Žinau, kaip?“, „Žinau, kodėl?“[34,35,36]. Tačiau tyrimų lietuvių kalba apie karjeros kompetencijų plėtotę iš šios perspektyvos trūksta. Būtina pabrėžti, kad mokslinėje literatūroje daugiausia kalbama apie asmens karjeros kompetencijų plėtotę, todėl trūksta informacijos apie jauno žmogaus karjeros kompetencijų plėtojimą.

Tyrimo objektas – ugdomasis vadovavimas kaip jaunimo karjeros kompetencijų plėtojimo įrankis.

Tyrimo tikslas – ištirti ugdomojo vadovavimo taikymo metodiką plėtojant jaunimo karjeros kompetencijas.

Tyrimo uždaviniai:

1) išanalizuoti ugdomojo vadovavimo teorinius aspektus;
2) aptarti jaunimo karjeros kompetencijų ugdymo galimybes;
3) ištirti ugdomojo vadovavimo taikymą siekiant plėtoti jaunimo karjeros kompetencijas.

---

27 Renata Korsakienė ir Rasa Smaliukienė, „Šiuolaikinė karjera individo požiūriu: karjeros modeliai, jų sąsajos ir reikšmė“, *Verslas: teorija ir praktika* 15(1) (2014): 84-92.

28 Regina Vitkauskaitė-Glatkauskienė , „Studentų karjeros valdymo kompetencijų ugdymas taikant aktyvius mokymo (-usi) strategijas“, *Mokslas verslui (S2B): tyrimai ir inovacijos* 2 (2015): 213-225.

29 Vilija Bitė Fominienė ir Aurelija Abračinskaitė, „Karjeros kompetencija–sėkmingos karjeros veiksnys: būsimų turizmo vadybininkų požiūris“, *Aukštųjų mokyklų vaidmuo visuomenėje: iššūkiai, tendencijos ir perspektyvos* 1 (4) (2015): 38-44.

30 Vitkauskaitė-Glatkauskienė, *op. cit.*

31 Fominienė ir Abračinskaitė, *op. cit.*

32 Korsakienė ir Smaliukienė, *op. cit.*.

33 Vitkauskaitė-Glatkauskienė, *op. cit.*

34 Mina Beigi, Melika Shirmohammadi ir Michael Arthur, „Intelligent career success: The case of distinguished academics“, *Journal of Vocational Behavior* 107 (2018): 261-275.

35 Homayoun Pasha Safavi ir Mona Bouzari, „The association of psychological capital, career adaptability and career competency among hotel frontline employees“, *Tourism management perspectives* 30 (2019) : 65-74.

36 Nilgun Avci, „The effects of professional competency and workplace social networking on hotel employees' career success“, *Anatolia* 31(4) (2020): 651-661.

1. Tyrimo organizavimas ir metodika

Atvirųjų jaunimo centrų ir erdvių koncepcijos[37] siekiamybe įvardijamas jaunas žmogus, kuris yra ne tik sveikas ir gerai jaučiasi, tačiau taip pat turi aukštą savivertę, plačiai išugdytas asmenines ir socialines kompetencijas ir geba aktyviai ir integraliai įsitraukti į bendruomeninius ir visuomeninius procesus. Taip atvirų jaunimo centrų veiklos apraše[38] numatoma organizuoti veiklas, kurios skatintų jaunimo motyvacijos ir gebėjimų ugdymą, užtikrinantį sėkmingą integraciją į darbo rinką. Atsižvelgiant į organizacijų išsikeliamus tikslus ir artimą jų sąlytį su jaunais asmenimis nuspręsta ištirti, kiek ir kaip atviruose jaunimo centruose ir erdvėse plėtojamos karjeros kompetencijos pasitelkiant ugdomojo vadovavimo metodiką.

Tyrimui atlikti pasirinkta kokybinio tyrimo metodika ir atliktas pusiau struktūrizuotas interviu, apklausti atvirų jaunimo centrų ir atvirų jaunimo erdvių darbuotojai iš visos Lietuvos. Interviu buvo atliekamas individualiai su kiekvienu informantu naudojant pokalbių programą „Zoom“, sudarant galimybę jiems jaustis patogiai ir laisvai. Ruošiantis pusiau struktūrizuotam interviu buvo atlikta mokslinės literatūros analizė, pagal kurią sudarytas klausimynas su 16 atviro tipo klausimų, padedančių atskleisti jaunimo darbuotojų požiūrį į ugdomojo vadovavimo pasitelkimą ugdant jaunimo karjeros kompetencijas. Klausimyną sudarė trys blokai, apimantys ugdomojo vadovavimo proceso analizę ir pritaikymo galimybes, karjeros kompetencijų ugdymo perspektyvą ir ugdomojo vadovavimo pritaikymą atvirų jaunimo centrų ir erdvių veikloje ugdant karjeros kompetencijas. Tyrimo „prisisotinimas“ pastebėtas apklausus septynis informantus.

Atliekant tyrimą buvo pasitelkti geranoriškumo, pagarbos asmens orumui ir teisės gauti tikslią informaciją principai. Užduodant klausimus atsakymuose

37 „Atvirųjų jaunimo centrų ir erdvių koncepcija“, žiūrėta: 2022 m. lapkričio 30 d. https://neformaliai.files.wordpress.com/2013/09/atviru-jaunimo-centru-ir-erdviu-koncepcija.pdf

38 „Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2012 m. gruodžio 11 d. įsakymas Nr. A1-570 „Dėl atvirų jaunimo centrų veiklos aprašo patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, 2012-12-15, Nr. 146-7548.

nebuvo įmanoma įžvelgti informantų tapatybės, nebuvo pažeistas jų orumas, o klausimai buvo užduodami aiškiai, nesukeliant diskomforto. Informantai buvo supažindinti su tyrimo tema, jiems buvo nurodoma, kad gauta informacija bus naudojama tik tyrimui įgyvendinti, o jų asmens duomenys nebus naudojami tyrime. Kiekvienas informantas tyrime dalyvavo savo asmeniniu pasirinkimu ir visiškai nepaveiktas nei tyrėjo, nei aplinkos.

Tyrimo metu buvo apklausti septyni atvirų jaunimo centrų ir erdvių darbuotojai iš visos Lietuvos, kurie buvo atrenkami pasitelkus tikslinės atrankos būdą. Atranka įgyvendinta pagal kriterijų, kuriuo siekta apklausti atvirų jaunimo centrų ir erdvių darbuotojus, turinčius tiesioginį sąlytį dirbant su jaunimu. Siekiant išlaikyti informantų anonimiškumą, 1 lentelėje pateikiami duomenys apie informantus užkoduoti skirtingais vardais.

1 lentelė. *Tyrimo dalyvių charakteristika*

Pakeistas informanto vardas	Darbo vieta	Pareigos
Rūta	Atviras jaunimo centras	Direktorė / jaunimo darbuotoja
Inga	Atvira jaunimo erdvė	Jaunimo darbuotoja
Algirdas	Atviras jaunimo centras	Direktorius / jaunimo darbuotojas
Beata	Atviras jaunimo centras	Jaunimo darbuotoja
Lina	Atviras jaunimo centras	Jaunimo darbuotoja / dailės terapeutė
Monika	Atvira jaunimo erdvė	Jaunimo darbuotoja
Agnė	Atvira jaunimo erdvė	Jaunimo darbuotoja

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis tyrimo instrumentu

2. Tyrimo rezultatų analizė

Pasak Brazienės ir Mikutavičienės[39], jaunimui po mokyklos arba studijų baigimo sekasi kur kas sunkiau ieškotis darbo, kuris būtų nuolatinis ir gerai

39 Rūta Brazienė ir Inga Mikutavičienė, „Lietuvos jaunimo perėjimas iš švietimo sistemos į darbo rinką: švietimo, darbo ir užimtumo politikos aspektas“, *Viešoji politika ir administravimas* 12 (1) (2013): 109.

apmokamas. Autorių teigimu, šiai amžiaus grupei darbo paieškos procesas apskritai trunka kur kas ilgiau. O Trumpickaitė ir Spiriajevas[40], cituodami Lisauskaitę, papildo, kad darbdaviai mano, kad jaunimas yra neatsakingas ir neturi būtinos darbo patirties. Akivaizdu, kad toks darbdavių požiūris kelia jauno žmogaus gyvenime ne tik baimę, bandant įsidarbinti, bet ir nusivylimą siekiant karjeros. Tačiau to būtų galima išvengti, jeigu jaunas, žmogus baigdamas mokymąsi ugdymo įstaigose, turėtų išplėtotas karjeros kompetencijas. Taip jis ne tik įgautų drąsos, stimulo eiti į priekį, tačiau sugebėtų parodyti savo vertę darbdaviams, kurių organizacijose jaunas žmogus norėtų įsidarbinti. Taip išryškėja didžiulis poreikis užtikrinti efektyvų ir visavertišką ugdymąsi jauno žmogaus gyvenime, kuris padėtų ugdyti karjeros kompetencijas. Kadangi ugdomojo vadovavimo metodika padeda sukonkretinti tikslus, pažinti darbo ir tobulėjimo galimybes, perduoda atsakomybę už veiksmų ir sprendimų įgalinimą ir didina motyvaciją ir savęs pažinimą[41], tyrimo metu buvo siekiama išsiaiškinti, kaip atviruose jaunimo centruose ir erdvėse yra taikomas ugdomasis vadovavimas plėtojant jaunimo karjeros kompetencijas.

Tyrimo rezultatų analizė atskleidė, kad ugdomojo vadovavimo taikymas plėtojant jauno žmogaus karjeros kompetencijas atviruose jaunimo centruose / erdvėse ne visada atitinka ugdomajam vadovavimui būdingas savybes. Akcentuojama, kad informantai išskiria nukreipimą, raginimą, įrodinėjimą, „palydėjimą“ ir praktikos įgijimą kaip ugdomajam vadovavimui būdingus bruožus, kuriais remiantis jie ugdo jaunimo karjeros kompetencijas atviruose jaunimo centruose/ erdvėse (2 lent.). Akivaizdu, kad informantų pažymimi ugdymo metodai plėtoja mokymosi kompetenciją – „bandom ugdyti tą lyderystę, paskirstyti tuos darbus, leisti save išbandyti“ (Rūta), socialinę ir profesinę kompetencijas – „norime

40 Reda Lisauskaitė, „Nedarbas Lietuvoje, jo struktūra ir tendencijos“, *VU EF studentų mokslinės draugijos konferencija. Straipsnių rinkinys* (2016): 137–147, cituota iš Viktorija Trumpickaitė ir Eduardas Spiriajevas, „Jaunimo užimtumas ir įsidarbinimo galimybės Klaipėdoje: socialinis geografinis požiūris“, *Regional Formation and Development Studies* 32(3) (2020): 108.

41 Agota Raišienė ir kt., „Veiksmingos vadybos gairės: teorinės įžvalgos ir Lietuvos organizacijų atvejai“, *Mokslo studija* (2014): 283.

<...> palydėti tam tikros profesijos keliu ar karjera. Konsultuoti, analizuoti <...> situacijas, įtraukti į mūsų veiklas“ (Agnė), asmeninę kompetenciją – „<...> mes norime jiems padėti <...> kažkur nukreipti tinkama linkme“ (Agnė) ir bendrąsias kompetencijas – „turime vieną <...> pačią pagrindinę kryptį jaunuolius vesti, (pabrėžia) doros keliu. Atsisakyti žalingų įpročių <...> nelabai geros draugystės“ (Algirdas). Tačiau mokslinėje literatūroje aptinkama įrodymų, kad informantų nurodomi karjeros kompetencijas ugdantys metodai nėra būdingi ugdomojo vadovavimo metodikos taikymui. Tai patvirtina Juozaičio (2012) išskiriama mintis, kad ugdomojo vadovavimo paskirtis – ne mokyti, o lavinti asmens mąstymo įgūdžius[42]. Akcentuotina, kad minėti informantų išskirti ugdymo bruožai ypač būdingi mentorystei. Taigi galima teigti, kad tyrimo metu gauti duomenys atitinka Raišienės ir kt.[43] teiginį, kad ugdomasis vadovavimas dažnai tapatinamas su konsultavimu, mentoryste, psichoterapija ir kitais metodais.

2 lentelė. *Atviruose jaunimo centruose / erdvėse vykdomas ugdymas*

Kategorija	Subkategorija	Informanto teiginys
Renginiai	Susitikimai	„<...> vyksta, tarkim, pokalbiai. Gal kam įdomu būtų, pavyzdžiui, pasišnekėti su aktorium. Papasakotų apie stojimą į muzikos ir teatro akademiją.“ Lina „<...> laisvas susitikimas, neįpareigojantis kažko, nes na, mūsų ir yra tokia erdvė, kad visiškai neįpareigoti, jeigu, na, tu nori tiesiog būti, mes ir leidžiame būti.“ Monika
	Paskaitos	„Mes tikrai esame jau sudarę tokią galimybę jau nuo 14 metų, kai ateina pas mus atėjus išgirsti apie profesijas, atlikti tam tikrus testus, išklausyti lektorius.“ Rūta „<...> sužinant, ką jis, kur jo stipriosios pusės ir taip tikslingai jį nukreipti pirmiausiai į mokymus.“ Monika „Taip pat aš pati asmeniškai ruošiau pranešimą jaunuoliam, skaidres paruošiau apie sėkmingą įsidarbinimą.“ Agnė

42 Rudžinskienė, *supra note*, 17: 127.

43 Raišienė, *supra note*, 41: 259.

	Dirbtuvės	„Vyksta tam tikri susitarimai, kartais taikau dailės terapijos intervenciją, pabandom nusipiešti, kažkokią situaciją, kaip jisai jaučiasi, arba kur jisai yra šiandien.“ Lina „Na aišku papildomai nukreipiant tai pagal asmenybę. Tai įvairios irgi dirbtuvės.“ Monika
	Prevenciniai renginiai	„Taip pat ir dalyvaujame socialinių paslaugų centro atvejų analizėse, poreikių nustatymuose, vykdome jų prevencinius planus.“ Rūta „Ir mes norime jiems padėti pasiekti ar iš viso siekti kažko, ar kažkur nukreipti tinkama linkme. Taip pat organizuojame prevencinio pobūdžio veiklas. Dirbame ties keliomis iš tikrųjų.“ Agnė
	Grupiniai užsiėmimai	„Ir tikrai daug jaunuolių ateina, kurie jau yra registruoti užimtumo tarnyboje, arba ateina į grupinius užsiėmimus, gauti tas kompetencijas.“ Rūta „Darbas grupėse yra toks kaip pagrindinis. Dabar toksai ateina, kaip supervizijas kartais darom, tokius kaip emocijų užsiėmimus turim kartais. Vaidinimai. Vaidmenų žaidimai.“ Inga
	Pramoginiai renginiai	„Mes čia bandom visaip, ir per muziką, ir per fotografiją, ir per dailę, ir per keliones, ir per susitikimus, ir per pasikvietimus, ir tiesiog piknikai kieme, piknikai viduje. Valgymai, kavų arbatų gėrimai. Gulėjimai, į žvaigždes žiūrėjimai. Ta prasme. Visi įmanomi būdai.“ Lina
Pagalbos teikimas	Konsultacinė pagalba problemų sprendimo klausimais	„<...> turime susitikimus su jaunuoliais. Ir labai yra skirtingai, kartais mes tikrai darome įdirbį elgesio korekcijai, bet turime tą siekiamybę <...> ugdyti ir tą lyderystę.“ Rūta „Tam tikrose situacijose darom individualius pokalbius.“ Inga „<...> kartais užtenka tas metodas pokalbis ar ne su jaunuoliu <...> iš pokalbio pats jaunuolis (pabrėžia) išsigrynina kažkokį tai sprendimą.“ Algirdas „<...> dirbant su problematišku jaunimu tu kiekvieną dieną susiduri su įvairiausiais iššūkiais, su blogais dalykais jų gyvenime ir jiems <...>, pabandai <...> padėti, nors kartais būtent dirbant su tuo nemotyvuotu jaunimu, jie to nenori.“ Algirdas „<...> mes ne pedagogai esame, aišku, stengiamės ir tą psichologinę pagalbą suteikti, ir įsigilinti į tas problemas, padėti jas išspręsti.“ Beata „Vienam <...> reikia tiesiog jį sumotyvuoti, kad jis pagaliau išsikraustytų iš tėvų namų, kitam – kad liautųsi <...> nakvynės namuose <...>. Keliam problemą, sutariam tą metodiką, bet kokio tokio struktūruotos konsultacijos metodiką.“ Lina

	Konsultacinė pagalba karjeros klausimais	„Mes apskritai turim išsirašę į veiklos planą, kad mes prisidedam prie karjeros kompetencijų plėtojimo ir visokeriopos pagalbos.“ Rūta „Jei yra poreikis, renkantis profesiją dirbame ir su užimtumo tarnyba, turime ir konsultantą, kuris čia būna ir padeda.“ Rūta „<...> kuriuose suteikiame informaciją apie tas kompetencijas, apie galimybę ieškotis darbo, kaip jo ieškotis, kaip kalbėt su darbdaviu ir panašiai.“ Rūta „<...> mes turime informavimo ir konsultavimo tašką, tai jaunuoliai gali kreiptis, mes norime padėti jiems atrasti ir suteikti jiems tas galimybes. Galbūt net palydėti tam tikros profesijos keliu.“ Agnė
Programos	Savanorystės programa	„Aišku, tam yra platūs klodai savanorystės. Mes savo įstaigoje priimame 10 metų tarptautinius savanorius, vietinius savanorius.“ Rūta „<...> tai tada mes tikslingai ir pradedame dirbti, susipažįstant, taikant va tokius neformalius bendravimus <...> savanorystę.“ Monika
	Praktikos suteikimo programa	„<...> pasitaiko, kad ateina tikrai aktyvūs jaunuoliai, turintys daug idėjų, tai tiesiog bandom ugdyti ir tą lyderystę, paskirstyti tuos darbus, leisti save išsibandyti.“ Rūta „Ką mes ir bandome suteikti jaunuoliams patiems įgauti organizacinės patirties, renginių vedimo, rengimo ir su tais verslais.“ Agnė
	Bendradarbystės programa	„<...> bendradarbiaujam su karitu, maltiečiais. Tikrai palaiko. Palaikom bet kokį tą jauno žmogaus norą ir tikrai per tai gaunama daug kompetencijos.“ Rūta „Tai kažkaip nusprendėm, kad norime išsirinkti kelias organizacijas ir kelis verslus, su kuriais bendradarbiausim, kontaktuosim ir jog turėtume <...> kelis pasirinkimus jaunuoliams, kur jie galėtų pasipraktikuoti.“ Agnė

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis atlikto tyrimo duomenimis

Išanalizavus tyrimo metu gautus duomenis nustatyta, kad atviruose jaunimo centruose / erdvėse daug dėmesio jaunam žmogui skiriama suteikiant jam pagalbą ugdyti karjeros kompetencijas įvairiomis kryptimis (2 lent.). Rūta išskiria pagalbos suteikimą visose gyvenimo situacijose – „stengiamės niekada (pabrėžia) neuždaryti savo durų visada išklausyti <...> pats eiti savo keliu ir jeigu reikia, klausti, pagelbėti, padėti, nurodyti..“, taip ugdant asmeninę jauno žmogaus kompetenciją. Algirdas ir Lina nurodo pagalbą sprendžiant problemas: „<...> kiekvieną dieną

susiduri su įvairiais iššūkiais, <...> ir jiems kiek pavyksta pabandai <...> padėti.“, „<...> keliam problemą, sutariam metodiką. Susitinkam, sutariam, apie ką mes dirbam.“ (2 lent.), taip sudarant sąlygas mokymosi ir bendrųjų kompetencijų ugdymui. Monika išskiria pagalbą, jauną žmogų nukreipiant individualia, jam aktualia kryptimi – „padėti ugdytis būtent per tai papildomai nukreipiant tai pagal asmenybę“, o Agnė pažymi pagalbą siekiant tikslų ir padedant jaunam žmogui atrasti jo karjeros kryptį – „ir mes norime jiems padėti pasiekti ar iš viso siekti kažko <...> pas mus jaunuoliai gali kreiptis, mes norime padėti jiems atrasti ir suteikti jiems tas galimybes“, taip plėtojant profesines kompetencijas. Akivaizdu, kad pagalbos suteikimas jaunam žmogui atvirų jaunimo centrų / erdvių veikloje neatsiejamas nuo karjeros kompetencijų ugdymo. Mokslinės literatūros analizė atskleidė, kad taikant ugdomojo vadovavimo metodiką pagalba suteikiama padedant ugdomam asmeniui pačiam per savianalizę suprasti savo veiksmų ryšius, pasirinkimus ir pasekmes. Mokslinėje literatūroje nurodoma, kad ugdomasis vadovavimas sudaro sąlygas realizuoti žmogaus potencialą jam pačiam savarankiškai, atsakingai priimant sprendimus įvairiomis gyvenimo situacijomis, taip prognozuojant jų padarinius ir tai reflektuojant[44]. Taip išryškėja ugdomojo vadovavimo vienas pagrindinių tikslų – padėti spręsti asmens gyvenime kylančias problemas palaikant ugdomojo vadovavimo specialistui ir suteikiant pagalbą ugdytiniui visus problemų sprendimo būdus atrasti ir įgyvendinti pačiam.

Ugdant jaunimo karjeros kompetencijas pasitelkiant ugdomąjį vadovavimą, išryškėja keletas ugdomojo vadovavimo specialisto vaidmenų. Rudžinskienė[45] išskiria šešis, glaudžiai vienas su kitu susijusius, ugdomojo vadovavimo specialisto vaidmenis, padedančius ugdomajam savarankiškai spręsti kylančias problemas:

1. *Brokerio vaidmuo* – padeda ugdytiniui paaiškinti ir apibrėžti produkto ir / ar paslaugų specifikacijas.

44 Rudžinskienė, *supra note*, 17: 127.

45 Rasa Rudžinskienė, „Ilgalaikių bedarbių karjeros projektavimo kompetencijų ugdymas(is) taikant koučingą“ (daktaro disertacija, Šiaulių universitetas, 2015), 57-58, https://epublications.vu.lt/object/elaba:11699815/.

2. *Fasilitatoriaus vaidmuo* – ugdytiniui padeda atrasti tinkamas įžvalgas ir suvokimus, padedančius prieiti prie atitinkamų išvadų ir sprendimų priėmimo. Šis vaidmuo tinkamesnis komandiniam ugdomajam vadovavimui, kadangi specialistas šiuo atveju gali padėti išnagrinėti problemą ir susitarti su grupe žmonių, kokių tolesnių veiksmų reikia imtis norint pasiekti numatytus tikslus.
3. *Mokytojo vaidmuo* – padeda šalinti su žiniomis, suvokimu ir įvairiais įgūdžiais susijusias ugdytinio spragas, užpildo jas perduodamas žinias ir mokydamas ugdytinį visą veiklą atlikti savarankiškai. Šis vaidmuo tinkamas tada, kai reikia perduoti naujų įgūdžių visumą ir yra vykdomas pagal iš anksto numatytą planą.
4. *Patarėjo vaidmuo* – specialistas, pateikdamas problemos analizę ir rekomendacijas, ugdytiniui suteikia nešališką informaciją apie įvairius problemų sprendimo variantus ir alternatyvias galimybes.
5. *Konsultanto vaidmuo* – suranda problemos sprendimo būdą ir pateikia jį ugdytiniui kaip patarimą ar rekomendaciją.
6. *Mentoriaus vaidmuo* – remdamasis turima patirtimi ir supratimu, pateikia galimus variantus, kaip valdyti įvairias situacijas ir problemas, susijusias su individualiu asmeniu.

Tyrimo rezultatų analizė atskleidė, kad šiuos ugdomojo vadovavimo specialisto vaidmenis galimai pasitelkia ir atviruose jaunimo centruose / erdvėse veikiantys informantai, ugdydami jauno žmogaus karjeros kompetencijas. 2 lentelėje pateikiami tyrimo rezultatų duomenys atskleidžia, kad ugdomojo vadovavimo specialisto, fasilitatoriaus vaidmenį galimai galėtų taikyti Algirdas, kadangi jo padedami jauni žmonės atranda tam tikrų įžvalgų ir suvokimų: „<...> pagalba tarp manęs ir jaunuolių, apsisprendimas jų tolimesniam gyvenimui <...> dirbdami jaunimo centre turime vieną kryptį <...> pradėti, gal būt, kažkokį kitą gyvenimo etapą.“ Mokytojo vaidmenį galimai taiko Rūta, padėdama šalinti su žiniomis susijusias ugdymo spragas: „<...> mes <...> esame <...> sudarę tokią galimybę <...>

pas mus atėjus išgirsti apie profesijas, atlikti tam tikrus testus išklausyti lektorius <...> daug jaunuolių ateina <...> grupinius užsiėmimus, gauti tas kompetencijas apie galimybę ieškotis darbo, kaip jo ieškotis, kaip kalbėti su darbdaviu ir pan.“. Patarėjo vaidmenį, pateikiant problemų analizę ir rekomendacijas, galimai taiko Rūta – „<...> jeigu tu tada kažkur matysi, kad tau reikia mūsų pagalbos, patarimo pasakyk“ ir Lina – „<...> ir tos temos būna labai skirtingos vienam, pavyzdžiui, reikia tiesiog jį sumotyvuoti, kad jis išsikraustytų pagaliau iš tėvų namų, kitam, kad liautųsi <...> nakvynės namuose“. O konsultanto vaidmenį, surandant problemos sprendimo būdą ir pateikiant jį jaunam žmogui, galimai taiko ir Rūta – „<...> pats eiti savo keliu ir, jeigu reikia, klausti, pagelbėti, padėti, nurodyti“ ir Lina – „<...> keliam problemą, sutariam metodiką <...> susitinkam, sutariam apie ką mes dirbam“, taip pat Algirdas – „vienam ar kita sprendimų priėmimui <...> kažkokią tai išeitį rasti“. Mentoriaus vaidmenį, padedant valdyti įvairias situacijas, galimai įgyvendina Rūta – „būnant autoritetu nukreipti ir taip iš tikrųjų stengtis sumotyvuoti tą jauną žmogų“ ir Agnė – „<...> mes norime jiems padėti pasiekti ar iš viso siekti kažko ar kažkur nukreipti tinkama linkme“. Kadangi tyrimo metu paaiškėjo, kad tik Rūta ir Lina turi ir žinių, ir įgūdžių tinkamai ir kokybiškai pritaikyti ugdomojo vadovavimo metodiką, būtų galima teigti, kad atviruose jaunimo centruose / erdvėse ugdant jaunimo karjeros kompetencijas, pasitelkiant ugdomąjį vadovavimą, daugiausia atliekami mokytojo, patarėjo, konsultanto ir mentoriaus vaidmenys.

Tyrimo rezultatų analizė atskleidė, kad atvirų jaunimo centrų / erdvių veikloje plėtojant jaunimo karjeros kompetencijas įgyvendinamas tiek individualus, tiek komandinis ugdomasis vadovavimas (2 lentelė). Lina akcentuoja, kad individualius susitikimus su jaunais žmonėmis taiko prieš ugdomojo vadovavimo metodikos taikymą „tie jaunuoliai, kurie ateina, kiekviena jų situacija yra individuali ir atėjimas iki koučingo jis būna vėlgi labai skirtingas ir tos temos būna skirtingos“, todėl tikėtina, kad ir ugdomojo vadovavimo metu jos veikloje įgyvendinamas

individualus ugdymas. O Rūta mini grupinius užsiėmimus – „<...> daug jaunuolių ateina <...> grupinius užsiėmimus, gauti tas kompetencijas apie galimybę ieškotis darbo, kaip jo ieškotis, kaip kalbėti su darbdaviu ir pan.“ (2 lentelė). Taip nustatytas mokslinės literatūros ir tyrimo duomenų analizės atitikimas, kad ugdomajam vadovavimui būdingas tiek individualus, tiek komandinis ugdymo proceso organizavimas[46]. Akivaizdu, kad atviruose jaunimo centruose, kuriuose veikia Rūta ir Lina, atliekamas individualus ir grupinis ugdomasis vadovavimas.

Mokslinėje literatūroje taip pat nurodoma, kad ugdomojo vadovavimo procesui yra būdingas produktyvumo, efektyvumo ir kryptingumo siekis žengiant numatyto tikslo link[47]. Atlikus mokslinės literatūros analizę pabrėžiama, kad taikant ugdomąjį vadovavimą būtina išsikelti tikslus, nusimatyti tikslų įgyvendinimo perspektyvą ir konkrečius žingsnius, kaip jų būtų galima pasiekti[48,49]. Rūta, Lina, Monika ir Agnė nurodo šiuos procesus kaip ugdymo procese taikomus metodus (2 lentelė). Taip išryškėja perspektyva, kad laiko planavimas, tikslų išsikėlimas ir darbų suskirstymas etapais padeda ugdyti bendrąsias ir mokymosi kompetencijas. Tačiau tikėtina, kad Monika ir Agnė šiuos procesus įgyvendina taikydamos kitus ugdymo metodus, o Rūta ir Lina juos pritaiko naudodamos ugdomojo vadovavimo metodiką (2 lentelė).

Apibendrinant tyrimo rezultatus būtų galima teigti, kad atviruose jaunimo centruose / erdvėse karjeros kompetencijų ugdymui skiriama nemažai laiko ir pastangų. Atviruose jaunimo centruose / erdvės daug dėmesio skiriama ryšiui užmegzti su jaunais žmonėmis ir pagalbai jiems suteikti. Atlikto tyrimo analizė atskleidė, kad informantai yra susipažinę su ugdomojo vadovavimo metodika ir suvokia bei įvardija jos teikiamą naudą ir pagrindinius aspektus, kuriais remiasi ugdomojo vadovavimo metodikos pritaikymas. Tačiau didžioji dalis atvirų jaunimo

46 Barkauskas, *supra note,* 20: 29.

47 Rudžinskienė, *supra note*, 17: 128.

48 *Ibid.,* 126-140.

49 Bortnikas, *supra note,* 19: 19-26.

centrų / erdvių darbuotojų neturi tinkamos kvalifikacijos ugdomojo vadovavimo metodikai pritaikyti ir negali užtikrinti tinkamo, visavertiško ir efektyvaus karjeros kompetencijų plėtojimo pasitelkiant ugdomąjį vadovavimą. Nustatyta, kad atviruose jaunimo centruose / erdvėse ugdomojo vadovavimo metodika dažnai tapatinama su konsultavimu ir mentoryste. Kita vertus, poroje atvirų jaunimo centrų taikoma būtent ugdomojo vadovavimo metodika pasitelkiant mokytojo, patarėjo, konsultanto ir mentoriaus vaidmenis, ugdant jauno žmogaus karjeros kompetencijas. Teigtina, kad tuose atviruose jaunimo centruose / erdvėse, kuriuose ugdomasis vadovavimas yra taikomas, daugiausia dėmesio konsultuojant yra skiriama asmeninės, gyvenimo ir šiek tiek karjeros sritims. Nustatyta, kad šiuose centruose taikant ugdomąjį vadovavimą jaunimo karjeros kompetencijų plėtojimui laikomasi pagrindinių ugdomojo vadovavimo metodikos reikalavimų: ugdymas vykdomas užduodant klausimus, išsikeliami tikslai, nustatoma norima pasiekti situacija, numatomi konkretūs žingsniai, skatinamas lygiavertis santykis, palaikomas artimas ryšys, skatinama savianalizė ir sprendimų paieška. Nustatyta, kad tie atvirų jaunimo centrų / erdvių darbuotojai, kurie taiko ugdomąjį vadovavimą, savo veikloje yra išsiugdę klausymosi ir gebėjimo paskirstyti užduotis įgūdžius. Atlikto tyrimo rezultatai taip pat atskleidė, kad jauni žmonės, kurie lankosi atviruose jaunimo centruose / erdvėse, turi mažai motyvacijos, kuri suteiktų galimybę kokybiškai ir efektyviai pritaikyti ugdomojo vadovavimo metodiką plėtojant jaunimo karjeros kompetencijas. Tyrimo metu išsiaiškinta, kad atviruose jaunimo centruose / erdvėse, kuriuose yra taikomas ugdomasis vadovavimas, jaunas žmogus pirmiausia yra tinkamai „paruošiamas“ (ugdomas kitais būdais) šiai metodikai pritaikyti, kol atsiranda jauno žmogaus poreikis ir motyvacija spręsti vienas ar kitas kylančias problemas pačiam. Akcentuotina, kad žemas motyvacijos lygis taip pat turi tiesioginės įtakos karjeros kompetencijų plėtotei taikant ir kitus ugdymo metodus, taip užkertamas kelias aktyviam ir visavertiškam karjeros kompetencijų ugdymui pasitelkiant ir kitus ugdymo metodus. Taigi nustatyta,

kad ugdomojo vadovavimo taikymas plėtojant jaunimo karjeros kompetencijas atviruose jaunimo centruose ir erdvėse minimaliai įgyvendinamas ir gana sunkiai pritaikomas.

Išvados

Ugdomojo vadovavimo taikymas plėtojant jaunimo karjeros kompetencijas atviruose jaunimo centruose / erdvėse nėra efektyvus. Nustatyta, kad didžioji dalis atvirų jaunimo centrų / erdvių darbuotojų yra girdėję apie ugdomąjį vadovavimą, supranta, kam jis yra taikomas, numano pagrindinę šios metodikos naudą, tačiau nesuvokia pagrindinių metodikos aspektų ir taip ugdomąjį vadovavimą supranta gana paviršutiniškai ir dažnai tapatina su konsultavimu ir mentoryste. Atskleista, kad ugdomojo vadovavimo metodiką ugdomojoje veikloje naudoja itin maža dalis atvirų jaunimo centrų / erdvių darbuotojų. Jų veikloje, taikant ugdomąjį vadovavimą, daugiausia plėtojama asmeninė, gyvenimo ir kartais – karjeros sritys ir taikomi mokytojo, patarėjo, konsultanto ir mentoriaus vaidmenys. Manytina, kad tie atvirų jaunimo centrų erdvių darbuotojai, kurie taiko ugdomąjį vadovavimą savo veikloje, yra išsiugdę klausymosi ir gebėjimo paskirstyti užduotis įgūdžius ir taiko tiek komandinį, tiek individualų ugdomąjį vadovavimą. Nustatyta, kad jauni žmonės, kurie lankosi atviruose jaunimo centruose / erdvėse, nėra motyvuoti ir turi gausybę socialinių problemų, dėl kurių kyla sunkumų taikyti ugdomojo vadovavimo metodiką.

Rekomendacijos

Atvirų jaunimo centrų ir erdvių darbuotojams

1. Tyrimo metu nustatyta, kad labai maža dalis atvirų jaunimo centrų / erdvių darbuotojų yra baigę ugdomojo vadovavimo mokymų programą arba tiesiogiai susidūrę su šios metodikos taikymu. Taip atvirų jaunimo centrų / erdvių darbuotojams **rekomenduojami** ugdomojo vadovavimo

kursai, mokymų programa arba skatinamas išorės ugdomojo vadovavimo specialisto įtraukimas į atvirų jaunimo centrų / erdvių veiklą.

2. Tyrimo duomenys atskleidė, kad atvirų jaunimo centrų / erdvių veikloje per susitikimus, renginius, paskaitas ir mokymus daugiausia yra ugdomos socialinės, profesinės ir mokymosi kompetencijos, o mažiausia dėmesio skiriama asmeninės kompetencijos ugdymui. Taip pat nustatyta, kad jauniems žmonėms, kurie lankosi atviruose jaunimo centruose / erdvėse, trūksta motyvacijos. Tad **rekomenduojama** daugiau dėmesio skirti jauno žmogaus asmeninės kompetencijos ugdymui, kuris atlieptų jo vidinę motyvaciją ir norą veikti. **Rekomenduojama** taikyti savęs pažinimą ir savianalizę skatinančius metodus, pvz., ugdomojo vadovavimo metodiką, patirtinį refleksyvų ugdymą, refleksyvaus dienoraščio rašymą ar kt.

3. Išsiaiškinta, kad atviruose jaunimo centruose / erdvėse taikant ugdomąjį vadovavimą, karjeros kompetencijos plėtojamos minimaliai – daugiausia dėmesio skiriama gyvenimo ir asmeninės srities ugdymui, mažiau – karjeros. Taip pat nustatyta, kad ugdomąjį vadovavimą taikantiems specialistams trūksta klausymosi ir grįžtamojo ryšio įgūdžių, taip pat tam tikrų žinių apie kokybišką metodikos pritaikymą. Taigi pirmiausia **rekomenduojama** dažniau taikyti ugdomąjį vadovavimą plėtojant jaunimo karjeros kompetencijas ir, antra, **rekomenduojami** papildomi ugdomojo vadovavimo mokymai daugiau orientuoti į karjeros ugdomąjį vadovavimą.

THE APPLICATION OF EDUCATIONAL LEADERSHIP IN THE DEVELOPMENT OF YOUTH CAREER COMPETENCES

Rita Raukaitė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. The aim of this research is to investigate the application of educational leadership in the development of youth career competencies. To achieve this goal, 7 youth workers from open youth centers and spaces were interviewed using a semi-structured interview method. For the research, the analysis of scientific literature was used alongside the analysis of the content of documents and qualitative research – a semi-structured interview. It was established that educational leadership applies both to individuals and the activities of organizations and the educational system. It was noted that different methods are used depending on the goals set and the nature of the meeting. It was also observed that career competencies include personal, social, learning and professional competencies, for the development of which different methods are applied. Analyzing the application of educational leadership in developing youth career competencies in open youth centers/spaces, it was observed that young people are not motivated, and employees do not possess educational leadership competencies. In this way, in open youth centers/spaces, career competencies are almost not developed through educational leadership.

Keywords: youth, development of career competencies, educational leadership.

STUDENTŲ KARJEROS KOMPETENCIJŲ UGDYMO(SI) POREIKIAI AUKŠTOJOJE MOKYKLOJE

Laimutė Kodienė

E. paštas l.kodiene@mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas

Kuratorė prof. dr. Asta Railienė

E. paštas asta.railiene@mruni.eu

Santrauka. Straipsnyje analizuojami aukštosios mokyklos studentų karjeros kompetencijų ugdymo(si) poreikiai. Keliami probleminiai klausimai, susiję su karjeros ir karjeros sėkmės samprata, analizuojamas studentų požiūris į karjeros kompetencijų svarbą ir poreikį jas ugdytis, aptariamos galimos strategijos ir jų tinkamumas, karjeros informacijos ir pagalbos šaltiniai, karjeros paslaugų apimtis, tinkamumas ir poreikis. Tyrimo rezultatai rodo, kad studentai vadovaujasi šiuolaikiniu požiūriu į karjerą, supranta aktyvios asmens pozicijos svarbą ugdant(is) karjeros kompetencijas ir vystant karjerą, suvokia karjeros kompetencijų svarbą, siekia jas tobulinti, aktualiausiomis laiko savęs pažinimo ir karjeros įgyvendinimo srities karjeros valdymo kompetencijas. Tinkamiausiomis strategijomis karjeros kompetencijų ugdymui renkasi individualias konsultacijas, saviugdą, patyriminius mokymus, susitikimus su darbdaviais ir alumnais. Atsakymų į karjeros klausimus studentai ieško artimiausioje studijų aplinkoje, o priimtiniausiu karjeros informacijos šaltiniu studentai laiko internetinius išteklius. Nustatyta, kad studentai nėra pakankamai susipažinę su aukštosios mokyklos teikiamomis karjeros paslaugomis, pageidauja daugiau susitikimų su darbdaviais, stokoja informacijos apie darbo ir praktikos vietas, konsultacijų pasirengimo darbo pokalbiui tema.

Reikšminiai žodžiai: karjeros valdymas; karjeros kompetencijos; karjeros paslaugos; aukštasis mokslas; studentas.

Įvadas

Karjeros klausimų sprendimas lydi asmenį visą gyvenimą. Asmuo turi galimybes mokytis visą gyvenimą, išbandyti naujas sritis, bet kada pradėti studijas ar sugrįžti studijuoti. Karjera nebėra apibrėžta organizacijų ribų, asmuo vysto savo karjerą įvairiomis kryptimis ir prisiima atsakomybę už savo sprendimus. Iš šios atsakomybės kyla ir reikmė suprasti savo karjeros valdymo reikšmingumą, gebėti karjerą valdyti atsižvelgiant į nuolatinius aplinkos pokyčius.

Švietimui keliamas tikslas padėti žmonėms pažinti karjeros galimybes, ugdyti gebėjimą savarankiškai valdyti savo karjerą, kurti verslą[1]. Aukštosios mokyklos privalo padėti studentams priimti racionalius karjeros sprendimus, įgyti įgūdžių, sukurti ryšius su galimais darbdaviais. Studentai jau priėmė vieną svarbiausių savo gyvenimo sprendimų – pasirinko studijas. Aukštosios mokyklos siekia teikti kokybiškas karjeros paslaugas ir padėti pasirengti sėkmingai karjerai. Vyksta socializacijos procesas, kai siekiama, kad asmuo pažintų save, vystytų santykius su kitais, įgytų ir planuotų savo kompetencijas, ugdytų atsakomybės jausmą, o susidurdamas su iššūkiais pasitelktų vidinius išteklius[2]. Lyderiaujančios institucijos apsvarsto teikiamas karjeros paslaugas, vis labiau atsižvelgdamos į studentų poreikius ir lūkesčius[3].

Į studentų karjeros valdymo procesus gilinosi Kuijpers, Schyns ir Scheerens, Greenhaus, Callanan ir Godshalk, Akkermans, Brenninkmeijer, Huibers, ir Blonk, Dey ir Cruzvergara, Jackson ir Wilton, Hudson ir Klein-Collins ir kiti. Lietuvoje pirmieji bandymai apibrėžti karjeros kompetencijas 2003 m. atlikti Kučinskienės,

1 Valstybinė švietimo 2013-2022 m. strategija, 2013.

2 Giovanna Campanella, „Career Guidance from an Educational Perspective: A Proposal within Universities", *FormaMente* 10, no. 3/4 (July 2015): 83–96. https://search-ebscohost-com.skaitykla.mruni.eu/login.aspx?direct=true&db=asn&AN=114259593&site=ehost-live

3 Sean Hudson ir Rebecca Klein-Collins, „More than Just a Job Search: Relevant, Intentional, and Accessible Career Services for Today's Student (and Returning Adults)", *Council for Adult and Experiential Learning*. Council for Adult and Experiential Learning, January 1, 2018. https://search-ebscohost-com.skaitykla.mruni.eu/login.aspx?direct=true&db=eric&AN=ED586520&site=ehost-live.

publikuoti Stanišauskienės (2004), Rosinaitės (2008) darbai, vėliau parengta Valicko, Rosinaitės, Antanaitytės ir Grakausko metodinė priemonė (2008). Karjeros valdymo kompetencijų sritį tyrė ir Dailidienė (2014), Lamanauskas ir Augienė (2015), o vystant projektą „*Aukštųjų mokyklų studentų ugdymo karjerai ir karjeros stebėsenos modelių plėtotė ir įdiegimas, su studentais dirbančių profesinio orientavimo specialistų kvalifikacijos tobulinimas, jiems skirtų priemonių sukūrimas (I etapas)*“ remiantis gerąja užsienio šalių patirtimi identifikuotos keturios karjeros valdymo kompetencijų sritys, suformuluota penkiolika studentų karjeros valdymo kompetencijų.

Tyrimo problema. Lietuvoje karjeros kompetencijų sritis pastaruosius dešimt metų mokslininkų tyrinėta nedaug. Vykstant nuolatiniams pokyčiams darbo rinkoje, taip pat pasaulinių pokyčių kontekste, reikalingi nauji moksliniai darbai ir tyrimai, kurie leistų geriau atliepti studentų poreikius nuolat besikeičiančioje aplinkoje. Keliami probleminiai klausimai: koks yra vyraujantis studentų požiūris į karjerą ir karjeros sėkmę? Kokią reikšmę studentai teikia karjeros kompetencijoms? Kokios yra tinkamiausios karjeros kompetencijų ugdymo(si) strategijos; kokiais informacijos šaltiniais ir kokia pagalba studentai naudojasi? Kiek teikiamos karjeros paslaugos atliepia studentų karjeros kompetencijų ugdymo(si) poreikius?

Tyrimo rezultatai gali pasitarnauti kuriant studentų, aukštosios mokyklos personalo, mentorių, darbdavių ir absolventų bendruomenes, kurios kartu siektų bendro tikslo – padėti studentams siekti savo tikslų ir įgalinti sėkmingai valdyti savo karjerą.

Tyrimo objektas – X aukštosios mokyklos studentų karjeros kompetencijų ugdymo(si) poreikiai.

Tyrimo tikslas – išanalizuoti studentų karjeros kompetencijų ugdymo(si) poreikius aukštojoje mokykloje.

1. Studentų karjeros kompetencijų ugdymo(si) kryptys aukštojoje mokykloje: teorinis pagrindimas

Stanišauskienė nurodo, kad pokyčiai pasaulyje ir žmogaus aplinkoje nulėmė karjeros sampratos kaitą[4]. Tai – globalizacija[5], demografiniai pokyčiai[6], technologijų vystymasis[7], darbo rinkos ir organizacijų bei profesijų kaita[8]. Akcentuojamas asmens judėjimas tarp organizacijų, lankstumas ir su tuo susijusi karjeros valdymo kompetencijų svarba[9], sąmoningas karjeros plėtojimas[10]. Mokslininkų šiuolaikinės karjeros sąvokos apibrėžimuose akcentuojama tęstinumo idėja[11] arba tam tikras vystymasis – autoriai į apibrėžimą įtraukia procesą, judėjimą[12], kūrimą[13], tobulėjimą ir savirealizaciją[14]. Socialinis sąvokos aspektas išryškintas Rosinaitės[15] ir Stanišauskienės[16] apibrėžimuose.

Tradiciškai karjeros sėkmė matuota remiantis objektyviais rodikliais – alga,

4 Vilija Stanišauskienė, *Karjeros kūrimas: vadovėlis* (Kaunas: Technologija, 2016).

5 Mark A. Kenyon ir Heather T. Rowan Kenyon, „The Globalization of Career Services", *New Directions for Student Services* no. 148 (Winter 2014): 93–102. doi:10.1002/ss.20111.

6 Kristina Paradnikė, Auksė Endriulaitienė ir Rita Bandzevičienė, „Career Self-Management Resources in Contemporary Career Frameworks: A Literature Review", *Management of Organizations: Systematic Research* no. 76 (June 2016): 91–106. doi:10.7220/MOSR.2335.8750.2016.76.6.

7 Renata Korsakienė ir Rasa Smaliukienė, „Šiuolaikinė karjera individo požiūriu: karjeros modeliai, jų sąsajos ir reikšmė", *Verslas: teorija ir praktika* 15, no. 1 (2014): 84-92.: Paradnikė, Endriulaitienė ir Bandzevičienė, *supra note,* 6: 91–106. Gerard A. Callanan, David F. Perri ir Sandra M. Tomkowicz, „Career Management in Uncertain Times: Challenges and Opportunities", *Career Development Quarterly* 65, no. 4 (December 2017): 353–65. doi:10.1002/cdq.12113.

8 Jos Akkermans ir kt., „Competencies for the Contemporary Career: Development and Preliminary Validation of the Career Competencies Questionnaire", *Journal of Career Development* 40, no. 3 (June 2013): 245–67. doi:10.1177/0894845312467501.; Callanan, Perri ir Tomkowicz, *supra note,* 7: 353–65. Rita Keibienė, Laimutė Jonaitienė ir Sigitas Daukilas, „Studentų Profesinės Motyvacijos Tyrimas", *Sveikatos mokslai* 22, no. 5 (2012): 173-79.

9 Akkermans ir kt., *supra note*, 8: 245–67.

10 Korsakienė ir Smaliukienė, *supra note,* 7: 84-92.

11 Vikinta Rosinaitė, „Karjeros sampratos konstravimas Lietuvoje" (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas. 2010).

12 Nijolė Petkevičiūtė, *Karjeros valdymas: asmeninė (individualioji) perspektyva : mokomoji knyga* (Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2006).

13 Rosinaitė, *op. cit.,* 11.

14 Bronislovas Bitinas, *Ugdymo filosofija: vadovėlis* (Vilnius: Enciklopedija, 2000).

15 Rosinaitė, *op. cit.,* 11.

16 Vilija Stanišauskienė, *Karjeros kūrimas: vadovėlis* (Kaunas: Technologija, 2016).

pozicija, paaukštinimu[17]. Augant paties asmens vaidmeniui kuriant karjerą ir priimant sprendimus, karjeros sėkmė nebegali būti išmatuota vien objektyviais rodikliais. Aktualizuojami subjektyvūs karjeros sėkmės rodikliai: galimybė atlikti prasmingą darbą, augimo galimybės, galimybė kurti aukštos kokybės produktą ar paslaugą, savarankiškumas[18].

Valdydamas karjerą asmuo renka informaciją, numato ir kelia tikslus, juos peržiūri[19]. Karjeros kompetencijos daro poveikį asmens gerovei, absolventų karjeros pasiekimams ir ilgalaikei sėkmei[20]. Kuijpers, Shyns ir Sheerens[21] nuomone, išaugus asmens atsakomybei už savo karjerą, karjeros kompetencijos gali būti suprantamos kaip asmens savarankiškas darbo ir mokymosi patirties valdymas siekiant pageidaujamos karjeros pažangos. Vadovaujantis karjeros teorijomis, Lietuvos mokslininkų darbais ir Jungtinių Amerikos Valstijų, Kanados ir Australijos modeliais, sukurtas ir Lietuvos karjeros kompetencijų modelis, jame išskirtos keturios karjeros kompetencijų sritys: (1) **savęs pažinimo** (karjerai svarbių asmenybės ypatumų pažinimo ir asmens raidos įtakos karjerai pažinimo kompetencijos); (2) **karjeros galimybių tyrinėjimo** (karjeros informacijos rinkimo, įvertinimo ir naudojimo, pasaulinių ekonominės, socialinės, technologinės raidos tendencijų tyrinėjimo, užimtumo galimybių tyrinėjimo, mokymosi galimybių tyrinėjimo kompetencijos); (3) **karjeros planavimo** (karjeros vizijos kūrimo, karjeros sprendimų priėmimo ir karjeros plano sudarymo kompetencijos); (4) **karjeros įgyvendinimo** (asmeninių finansų, mokymosi proceso, darbo paieškos proceso

17 Kristen M. Shockley, „Development of a New Scale to Measure Subjective Career Success: A Mixed-Methods Study", *Journal of Organizational Behavior (John Wiley & Sons, Inc.)* 37, no. 1 (January 2016): 128–53. doi:10.1002/job.2046.

18 *Ibid*.

19 Petkevičiūtė, *supra note*, 12; Jeffrey H. Greenhaus, Gerard A. Callanan ir Veronica M. Godshalk, *Career Management* (4th ed. Thousand Oaks (Calif.): Sage Publications, 2010).

20 Denise Jackson ir Nicholas Wilton, „Developing career management competencies among undergraduates and the role of work-integrated learning", *Teaching in Higher Education* 21(3), (2016): 266–286. DOI:10.1080/13562517.2015.1136281

21 Kuijpers, M. A. C. T., Schyns, B., & Scheerens, J. „Career Competencies for Career Success", *Career Development Quarterly* 55(2) 168–178. https://doi-org.skaitykla.mruni.eu/10.1002/j.2161-0045.2006.tb00011.x

valdymo, įsitvirtinimo darbe, karjeros pokyčių valdymo ir karjeros derinimo su kitomis sritimis kompetencijos)[22]. Karjeros kompetencijos yra ypač svarbus karjeros resursas, sietinas su studentų ekonomine gerove ir studijų rezultatais[23]. Intencionalios ir prieinamos karjeros paslaugos sudaro sąlygas plėtoti studentų karjeros kompetencijas[24]. Mokslininkų teigimu, karjeros paslaugos turi atliepti studentų ir darbdavių poreikius, todėl siūloma įvertinti karjeros paslaugas, kad jos išliktų konkurencingos ir efektyvios[25]. Užsienio autorių tyrimai atskleidžia, kad studentai yra per daug užimti, kad naudotųsi karjeros paslaugomis, arba kad jų nedomina karjeros paslaugos, ar jie nemano kad jos naudingos[26]. Hudson ir Klein-Collins duomenimis[27], studentai nesuvokia tokių paslaugų vertės ir dažnai net nežino, kad tokios paslaugos teikiamos. Tyrimų rezultatai[28] atskleidžia, kad studentai pasižymi menkais karjeros sprendimų priėmimo gebėjimais. Internetas yra pagrindinis jų informacijos šaltinis, tačiau jie nesinaudoja specializuotomis svetainėmis ar karjeros platformomis. Požiūris į įsidarbinimą pasyvus, studentai dažnai neturi ilgalaikio karjeros plano. Galima daryti išvadą, kad itin svarbus vaidmuo aukštajai mokyklai tenka didinant paslaugų žinomumą ir aktyvumą įtraukiant studentus į pasirengimą karjerai. Karjeros centrams įgyjant daugiau įtakingumo ir resursų, vystant ryšius su suinteresuotomis šalimis, jie turi galimybę įtraukti studentus, pasiūlyti jiems pagalbą, susijusią su praktikos ir įsidarbinimo

22 Arūnas Valickas ir kt., *Asmeninės karjeros valdymas: metodinė priemonė dėstytojui* (Vilnius: Lodvila, 2014).

23 Jos Akkermans ir kt., „The Best of Both Worlds: The Role of Career Adaptability and Career Competencies in Students' Well-Being and Performance", *Frontiers in Psychology* 9 (September 12, 2018): 1678. doi:10.3389/fpsyg.2018.01678.

24 Hudson ir Klein-Collins, *supra note*, 3.

25 June Y. Lee ir Sheetal J. Patel, „An Innovating Business Model for the Higher Education Sector: A Platform-Based Approach to University Career Services", *Industry and Higher Education* 34 (2) (2020): 91–99. https://search-ebscohost-com.skaitykla.mruni.eu/login.aspx?direct=true&db=eric&AN=EJ1247615&site=ehost-live.

26 Julia Panke Makela ir kt., „The value of using career services: A comparison of users and non-users", [Technical Report]. Champaign, IL: *The Career Center, University of Illinois at Urbana-Champaign,* (2014).

27 Hudson ir Klein-Collins, *supra note*, 3.

28 Claudia Crişan, Anisoara Pavelea ir Oana Ghimbuluţ, „A need assessment on students' career guidance", *Procedia-Social and Behavioral Sciences* 180, (2015): 1022-1029.

galimybėmis, mentoryste, patyriminiu mokymu[29], sukurti paslaugų kultūrą, skatinančią ankstyvą, aktyvų ir nuolatinį studentų įsitraukimą į karjeros tyrinėjimą ir rengimąsi jai[30].

Mokymosi visą gyvenimą kontekste karjeros paslaugos turėtų būti organizuotos taip, kad būtų prieinamos dirbantiems asmenims, taip pat dėl sveikatos ar kitų situacijų nuotoliniu būdu studijuojantiesiems[31]. Teikiant karjeros paslaugas turi būti suformuota ekosistema palaikant ryšius su visomis suinteresuotomis šalimis: įmonėmis, organizacijomis ir socialiniais partneriais[32]. Karjeros paslaugų teikėjai turėtų formuoti karjeros informacijos šaltinių ekosistemą, tam gali pasitarnauti technologijos, platformos, socialiniai tinklai[33]. Didinant prieinamumą akcentuojamas bendradarbiavimas aukštosios mokyklos viduje tarp padalinių ir specialistų. Karjeros paslaugų specialistai ir studijų konsultantai (akademiniai patarėjai) esant poreikiui turėtų nukreipti vieni pas kitus, vystyti bendras programas ir naudoti bendrus išteklius[34]. Mokslininkai teigia, kad ugdant studentų karjeros valdymo kompetencijas būtinas aktyvus karjeros specialistų įsitraukimas, nes dažnai studentai priima sprendimus dar nepasiekę brandos ir neturėdami pakankamų kompetencijų[35]. Suteikiant studentams įvairiapusės patirties ir galimybių, reikia palaikyti ryšį su absolventais – alumnais[36]. Ryšiai su alumnais

29 Farouk Dey ir Christine Y. Cruzvergara, „Evolution of Career Services in Higher Education", *New Directions for Student Services* 2014, no. 148 (Winter 2014): 5–18. doi:10.1002/ss.20105.

30 Hudson ir Klein-Collins, *supra note*, 3.

31 *Ibid*.

32 June Y. Lee ir Sheetal J. Patel, „An Innovating Business Model for the Higher Education Sector: A Platform-Based Approach to University Career Services", *Industry and Higher Education* 34 (2) (2020): 91–99. https://search-ebscohost-com.skaitykla.mruni.eu/login.aspx?direct=true&db=eric&AN=EJ1247615&site=ehost-live.

33 Mun Yuk Chin, Chelsea A. Blackburn Cohen ir Matthew T. Hora, „Examining US Business Undergraduates' Use of Career Information Sources during Career Exploration", *Education + Training* 62 (1) (2020): 15–30. doi:10.1108/ET-05-2019-0103.

34 Katherine E. Ledwith, „Academic Advising and Career Services: A Collaborative Approach", *New Directions for Student Services* 2014, no. 148 (Winter 2014): 49–63. doi:10.1002/ss.20108.

35 Crişan, *supra note*, 28: 1022-1029.

36 Hudson ir Klein-Collins, *supra note*, 3. Brian A. Iannucci, „Creating a Sustainable Nationwide Career Services Model: Meeting Students' Needs in a Changing Employment Environment", *IABS Journal* 1 (2) (2017): 9–19. https://search-ebscohost-com.skaitykla.mruni.eu/login.aspx?direct=true&db=bsu&AN=124572445&site=ehost-live; Dey ir Cruzvergara, *supra note*, 29: 5–18.

praturtina studentų patirtį, pademonstruoja studijų ir karjeros galimybes, plėtoja aktualią darbo rinkos informaciją[37].

Plėtojant karjeros paslaugas reikia ir naujos, patrauklesnės bendradarbiavimo ir karjeros paslaugų teikimo formos. Siekiama ieškoti mažiau formalių ir labiau įtraukiančių susitikimų būnant arčiau studento[38]. Kalbėdami apie karjeros paslaugas mokslininkai taip pat siūlo jas laikyti ne resursu, o patyrimu – galimybe patirti, turėti rūpestingus mentorius, kurie padeda kurti studentų karjeros kelionę[39]. Aukštosioms mokykloms rekomenduojama rengti daugiau „užimtumo seminarų", per kuriuos darbdaviai informuotų studentus apie ekonomikos tendencijas ir jų poveikį darbo rinkai[40]. Mokslininkų teigimu, karjeros paslaugos turėtų būti teikiamos atsižvelgiant į skirtingą supratimą ir pasirengimą, skirtingus prioritetus paslaugų teikimo formoms[41]. Taigi, paslaugų turinio ir formų individualizavimas ir diferencijavimas gali padėti efektyviai ir tikslingai teikti karjeros paslaugas, didinti studentų įsitraukimą.

2. Tyrimo organizavimas ir metodika

Siekiant išanalizuoti studentų karjeros kompetencijų ugdymo(si) poreikius aukštojoje mokykloje pasirinkta kiekybinio tyrimo strategija. Dėl santykinio taikymo patogumo, laiko sąnaudų, respondentų pasiekiamumo[42] pasirinktas kiekybinio tyrimo metodas – elektroninė anketinė apklausa. Tyrimo instrumentas – autorės sudarytas klausimynas, kurį sudarė 16 įvairaus tipo uždarieji ir pusiau uždarieji klausimai. Nuomonei ir požiūriui išsiaiškinti daugiausia taikyta Likerto

37 Brian A. Iannucci, „Creating a Sustainable Nationwide Career Services Model: Meeting Students' Needs in a Changing Employment Environment", *IABS Journal* 1 (2) (2017): 9–19. https://search-ebscohost-com.skaitykla.mruni.eu/login.aspx?direct=true&db=bsu&AN=124572445&site=ehost-live.

38 Dey ir Cruzvergara, *supra note*, 29: 5–18.

39 *Ibid*.

40 Jackson ir Wilton, *supra note*, 20.

41 Michael S Garver, Samuel A Spralls III ir Richard L Divine, „Need-based segmentation analysis of university career services: Implications for increasing student participation", *Research in Higher Education Journal 3*, 1 (2009).

42 Inga Gaižauskaitė ir Svajonė Mikėnė, *Socialinių tyrimų metodai: apklausa: vadovėlis* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014).

skalė, taip pat pateikti dichotominiai klausimai, klausimai su teiginiais, su kuriais reikia sutikti ar nesutikti. Tyrimo instrumento validavimui naudotas vidinio suderinamumo Cronbacho alfa (α) koeficientas[43]. Nustatyta, kad visos tyrime naudojamos skalės turi aukštą vidinį suderinamumą ir Cronbacho alfa reikšmė svyruoja nuo 0,782 iki 0,935.

Tyrimo duomenys buvo renkami 2021 m. vasario mėnesį. Nuorodos į elektroninį klausimyną buvo siunčiamos studentams į jų elektroninius paštus. Tyrimas buvo vykdomas laikantis tyrimo etikos principų: laisvanoriškumo, konfidencialumo, sąžiningumo, anonimiškumo principų, analizuojami apibendrinti duomenys.

Tyrimo respondentai – X aukštosios mokyklos bakalauro ir magistro nuolatinių ir ištęstinių studijų studentai. Imties sudarymo būdas – paprastoji atsitiktinė atranka. Imties tipas – tikimybinis. Generalinė aibė yra 3891 studentai. Nustatyta 5 proc. leistina paklaida. Reprezentatyvi imtis apskaičiuota pagal Paniotto formulę yra n = 350 respondentų. Kvietimas išsiųstas 3891 bakalauro ir magistro studijų studentui, gauta 114 visiškai užpildytų anketų. Pabrėžtina, kad tikslinę grupę sudarė tik Lietuvos studentai. Tai nėra pakankamai respondentų, kad galima būtų laikyti tyrimo duomenis reprezentatyviais. Tai yra **esminis tyrimo ribotumas**. Išsiuntus kvietimą dalyvauti tyrime per pirmąją savaitę sulaukta apie 100 tinkamai užpildytų anketų, tačiau vėliau vykę pasauliniai įvykiai turėjo įtakos anketos atsakomumui. Prasidėjus kariniams veiksmams Ukrainoje, priminimai užpildyti anketą buvo beveik nerezultatyvūs. Susidūrus su karo grėsme, studentų interesai šiuo atveju greičiausiai buvo susiję su saugumo klausimais, o streso būsena drastiškai sumažino reagavimą į raginimą pildyti anketą. Vis dėlto tam tikras prielaidas apie tendencijas, požiūrius ir nuomones galima įžvelgti ir nagrinėti atsižvelgiant į gautą duomenų kiekį.

Statistiniams duomenims analizuoti pasitelkta duomenų apdorojimo programa

43 Gaižauskaitė ir Mikėnė, *supra note*, 42.

IBM SPSS Statistics 28 versija, lentelių sudarymui pagal SPSS duomenis – *MS Excel, MS Word* programos. Gauti duomenys aprašomi ir vertinami naudojantis aprašomosios statistikos metodais. Ryšiams tarp požymių nustatyti buvo naudotas Chi kvadrato $\chi 2$ kriterijus ir Spearmano koreliacijos koeficientas r_s.

3. Tyrimo dalyvių charakteristika

Tyrime dalyvavo 114 respondentų, iš kurių moterys sudarė 80,7 proc. atsakiusiųjų, o vyrai – 19,3 proc. Didžioji dalis respondentų buvo 18–23 m. amžiaus asmenys (55,3 proc.). 30–35 m. amžiaus grupei priklausantys respondentai sudarė 12,3 proc. Po 10,5 proc. respondentų priklausė 24–29 m. ir 36–41 m. amžiaus grupėms. Nustatyta, kad tyrime dalyvavo 7,9 proc. respondentų, priklausančių 42–47 m. amžiaus grupei ir 3,5 proc. respondentų, kurių amžius buvo 48–53 metai. Vertinant respondentų demografinius duomenis pagal amžių matyti, kad jų amžius labai įvairus ir studijos išlieka aktualios visą asmens gyvenimą. Tai rodo asmenų savarankiškumą valdant savo karjerą – keliant ir iš naujo apsvarstant tikslus, priimant svarbius karjerai sprendimus ir pan. bet kokiame amžiuje. Nustatyta, kad tyrime dalyvavo 63,2 proc. I studijų pakopos respondentų (iš jų: 27,2 proc. buvo pirmo kurso studentai, 20,2 proc. – antro, 12,3 proc. – trečio ir 3,5 proc. ketvirto kurso studentai). 36,8 proc. respondentų sudarė studentai, studijuojantys II pakopos studijų programose (iš jų: 19,3 proc. – I kurso ir 17,5 proc. – II kurso studentai). Didžioji dalis respondentų yra dirbantys studentai (59,7 proc.). Tik studijuojantys nurodė 37,7 proc. respondentų, 2,6 proc. respondentų nurodė studijuojantys ir savanoriaujantys.

4. Tyrimo rezultatų analizė

Šiuolaikinė karjeros samprata susijusi su gebėjimu mokytis ir prisitaikyti prie pokyčių, jai būdingi novatoriškumo, iniciatyvumo principai[44]. Be to, šiuolaikinei

44 Vilija Stanišauskienė, *Karjeros kūrimas: vadovėlis* (Kaunas: Technologija, 2016).

karjerai būdingas sąmoningas jos plėtojimas[45]. Nustatyta, kad didžiosios dalies respondentų (67,5 proc.) individuali karjeros samprata atliepia šiuolaikinį požiūrį į karjerą –visą gyvenimą trunkanti asmens darbo ir mokymosi patirčių seka[46]. Nustatyta, kad respondentų amžius reikšmingos įtakos požiūriui į karjeros sampratą neturėjo ($\chi2 = 7,347$; $df = 15$; $p = 0,947$, kur $p < 0,05$). Mokslininkų teigimu, karjeros sėkmės vertinimui būdingas dualumas: objektyvūs ir subjektyvūs sėkmės rodikliai[47]. Tyrimo rezultatai apie studentų požiūrį į karjeros sėkmę atskleidė subjektyvius karjeros sėkmės kriterijus: savirealizaciją (37,7 proc.), pasitenkinimą dirbamu darbu (37,7 proc.), gyvenimo vaidmenų dermę (7 proc.). Objektyvūs karjeros sėkmės rodikliai buvo pasirenkami labai retai: pareigas kaip karjeros sėkmės išraišką pasirinko 6,1 proc. respondentų, o statusą – 2,6 proc. Šie radiniai patvirtina šiuolaikine karjeros sampratos paradigma grįstą respondentų požiūrį (1 pav.).

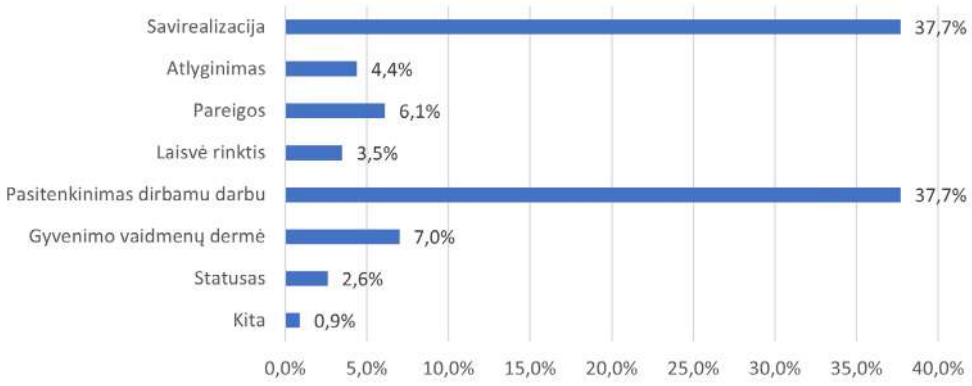

1 pav. *Respondentų pasiskirstymas pagal pasirinktą karjeros sėkmės supratimą (N = 114).*

Daugiausia svarbos respondentai teikia karjeros derinimo su kitais gyvenimo

45 Korsakienė ir Smaliukienė, *supra note,* 7: 84-92.

46 Valickas ir kt., *supra note,* 22.

47 Shockley, *supra note*, 17: 128–53; Yan Shen ir kt. „Career success across 11 countries: implications for international human resource management“, *International Journal of Human Resource Management* 26(13) 2015: 1753–1778. DOI:10.1080/09585192.2014.962562. Vikinta Rosinaitė, „Studentų karjeros kompetencijų ugdymas: empirinis efektyvumo sąlygų įvertinimas”, *Acta Paedagogica Vilnensia* 22 (2009): 76-87.

vaidmenimis kompetencijai (M = 4,62), karjeros sprendimų priėmimo kompetencijai (M = 4,52), įsitvirtinimo darbe kompetencijai (M = 4,48) ir karjeros pokyčių valdymo (M = 4,45), taip pat karjerai svarbių asmenybės ypatumų pažinimo kompetencijai (M = 4,41) (žr. 2 pav.). Tyrimo rezultatai rodo karjeros derinimo su kitais vaidmenimis kompetencijos svarbą. Tai atliepia kitų tyrėjų įžvalgas, kad didėjantis gyvenimo tempas, vykstantys darbo rinkos ir kartų pokyčiai kelia iššūkius vaidmenų derinimo procese[48]. Mažiausiai svarbios, respondentų nuomone, yra pasaulinių ekonominės, socialinės, technologinės raidos tendencijų tyrinėjimo (M = 3,96), užimtumo galimybių tyrinėjimo (karjeros galimybių tyrinėjimo kompetencijų sričiai priklausančios kompetencijos) (M = 4,00), asmens raidos įtakos karjerai pažinimo (savęs pažinimo kompetencijų sritis) (M = 4,07) kompetencijos. Darytina prielaida, kad esant lengvai prieinamai informacijai, karjeros informacijos tyrinėjimu grįstos kompetencijos atrodo savaime suprantamos ir ištobulintos. Pabrėžtina ir tai, kad nors kiti tyrimai pažymi asmens raidos ypatumų pažinimo svarbą ne tik planuojant karjerą, bet ir išlaikant karjeros ir kitų vaidmenų dermę[49], respondentai šiai kompetencijai skyrė mažiausiai svarbos. Nors perspektyvinė pasaulinių tendencijų analizė, karjeros sprendimų priėmimas šios informacijos kontekste laikoma vienu iš veiksnių, užtikrinančių jauno žmogaus ekonominę gerovę ateityje[50], tyrimo rezultatai atskleidė, kad studentai mažiau svarbia laiko pasaulinių tendencijų tyrinėjimo kompetenciją (M = 4,05). Tai atliepia naujausių tarptautinių tyrimų duomenis, kad šiuolaikinio jaunimo karjeros siekiai menkai siejasi su prognozuojama darbo rinkos paklausa, o jų karjeros pasirinkimų laukas turi mažai ką bendro su prognozuojama darbo pasaulio kaita[51].

48 Valickas ir kt., *supra note,* 22.

49 Andrius Valickas ir kt., *Asmeninės karjeros valdymas studentui* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2015).

50 Takashi Inaba ir Mariagrazia Squicciarini, „ICT: A new taxonomy based on the international patent classification", *OECD Science, Technology and Industry Working Papers, 2017*/01, OECD Publishing, Paris. http://dx.doi.org/10.1787/ab16c396-en.

51 Pauline Musset ir Lucia Mytna Kurekova, „Working It Out: Career Guidance and Employer Engagement OECD Education Working Papers, No. 175." *OECD Publishing* (2018). https://search-ebscohost-com.skaitykla.mruni.eu/login.aspx?direct=true&db=eric&AN=ED585601&site=ehost-live.

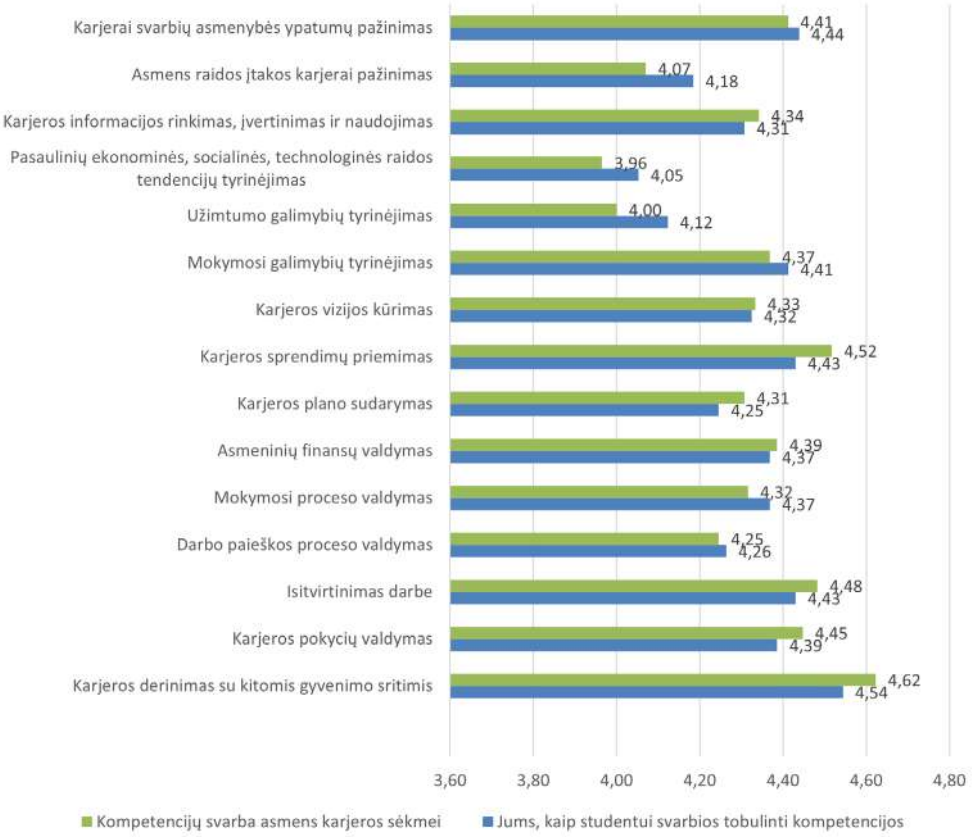

2 pav. *Respondentų požiūris į kompetencijų svarbą asmens karjeros sėkmei ir svarbą jas tobulinti studijuojant (N = 114).*

Nustatytas labai nedidelis atotrūkis tarp karjeros kompetencijų svarbos karjeros sėkmei ir svarbos tobulintis šias kompetencijas vertinimo leidžia teigti, kad studentai ne tik suvokia jų svarbą, bet ir siekia jas tobulinti studijų laikotarpiu. Galima teigti, kad asmenys tampa mažiau priklausomi nuo organizacijų ir priima atsakomybę už savo karjeros vystymą[52]. Nustatyta, kad kuo vyresnis respondentų amžius, tuo mažiau svarbios tobulinti yra tokios karjeros kompetencijos kaip asmens raidos įtakos karjerai pažinimas ($r_s = -0{,}248$, $p = 0{,}008$), karjeros informacijos rinkimas, įvertinimas ir naudojimas ($r_s = -0{,}283$, $p = 0{,}002$), karjeros

52 Émilie Lapointe ir kt., „Development and Validation of a Commitment to Organizational Career Scale: At the Crossroads of Individuals' Career Aspirations and Organizations' Needs", *Journal of Occupational & Organizational Psychology* 92 (4) (2019): 897–930. doi:10.1111/joop.12273.

vizijos kūrimas ($r_s = -0{,}286$, $p = 0{,}002$), karjeros plano sudarymas ($r_s = -0{,}239$, $p = 0{,}010$), asmeninių finansų valdymas ($r_s = -0{,}285$, $p = 0{,}002$) ir darbo paieškos proceso valdymas ($r_s = -0{,}270$, $p = 0{,}004$).

Studentai teikia pirmenybę ir pageidauja konsultuotis karjeros klausimais individualiai (M = 4,53). Saviugdos kaip strategijos pasirinkimas (M = 4,43) rodo, kad studentai jaučia atsakomybę už savo karjerą ir yra pasirengę dėti asmenines pastangas tobulindami karjeros valdymo kompetencijas. Tai atliepia tarptautinio tyrimo rezultatus, pabrėžiančius studentų gebėjimų naudotis vidiniais ištekliais įveikiant karjeros iššūkius[53] ugdymo svarbą. Kaip tinkamą karjeros kompetencijų ugdymo strategiją respondentai vertina patyriminius mokymus (M = 4,40) ir susitikimus su darbdaviais, alumnais (M = 4,32). Akcentuotina, kad studentai gerokai prasčiau vertina dalyvavimą karjeros dienose / mugėse. Tai atliepia ir užsienio mokslininkų tyrimus, teigiančius, kad karjeros mugės nebėra tokios aktualios[54]. Šiuo atveju reikėtų iš naujo apsvarstyti karjeros paslaugų koncepciją ir jos turinį grįsti į besimokantįjį orientuotu požiūriu (žr. 3 pav.).

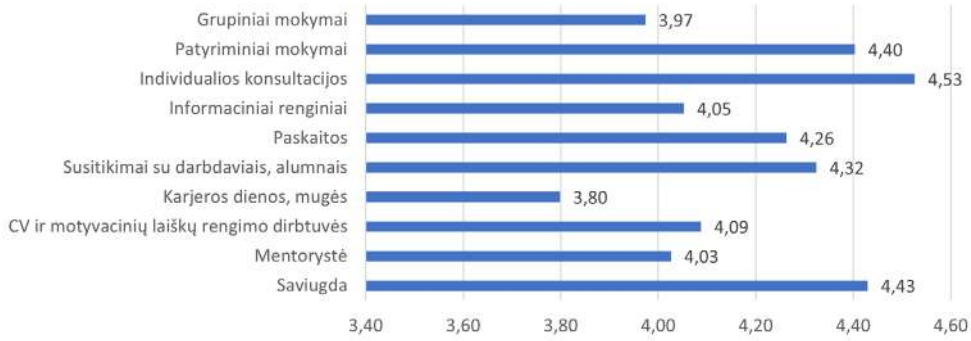

3 pav. *Respondentų atsakymų į klausimą apie karjeros valdymo kompetencijų ugdymo(si) strategijų tinkamumą vidurkiai (N = 114).*

Nustatyta, kad kuo tinkamesne karjeros kompetencijų ugdymo strategija respondentai laikė susitikimus su darbdaviais, tuo labiau vertino ir karjeros

53 Campanella, *supra note*, 2: 83–96.

54 Dey ir Cruzvergara, *supra note*, 29: 5–18.

dienas / muges (r_s = 0,600, p < 0,001), CV ir motyvacinių laiškų rengimo dirbtuves (r_s = 0,601, p < 0,001); kuo labiau vertino mentorystę, tuo labiau tinkama strategija laikė karjeros muges / dienas (r_s = 0,507, p < 0,001); kuo tinkamesnė strategija buvo CV ir motyvacinių laiškų dirbtuvės, tuo labiau vertino mentorystę (r_s = 0,567, p < 0,001).

Nustatyta, kad pagalbos karjeros klausimais studentai ieško artimiausioje savo studijų aplinkoje: kreipiamasi į kitus studentus (M = 3,16), dėstančius dėstytojus (M = 2,82) ir studijų vadybininkę (-ą) (M = 2,54). Taigi, padalinių ir specialistų bendradarbiavimu grįsta karjeros kompetencijų ugdymo integracija į studijų dalykus galėtų būti tinkama strategija, padedanti studentams vystyti karjerą[55].

Nustatyta, kad dažniausiai respondentai karjeros informacijos ieško dominančių organizacijų interneto svetainėse (M = 3,83), darbo paieškos portaluose (M = 3,80), aukštosios mokyklos tinklapyje (M = 3,05). Darytina prielaida, kad studentai labai tikslingai ieško jiems tinkamos karjeros informacijos. Tai atliepia ir Hudson ir Kein-Collins teiginį, kad studentai ieško informacijos, atitinkančios jų poreikius ar siekius[56]. Tyrimo rezultatai atliepia Crisan ir kt. atlikto tyrimo[57]rezultatus, kad internetas yra pagrindinis studentų karjeros informacijos šaltinis, tačiau nesinaudojama specializuotomis svetainėmis ar karjeros platformomis.

Kiek daugiau nei trečdalis (36 proc.) respondentų neturi tvirtos nuomonės apie paslaugų teikimo aukštojoje mokykloje pakankamumą. 32,5 proc. mano, kad karjeros paslaugoms studentams dėmesio yra skiriama pakankamai, 25,4 proc. manymu, – nepakankamai dėmesio. Galima daryti prielaidą, kad tokie rezultatai gali būti nulemti nežinojimo apie teikiamas paslaugas arba jų vertės nesuvokimo

55 Julia Panke Makela ir kt., „The value of using career services: A comparison of users and non-users". [Technical Report]. Champaign, IL: *The Career Center, University of Illinois at Urbana-Champaign,* (2014). Katherine E. Ledwith, „Academic Advising and Career Services: A Collaborative Approach", *New Directions for Student Services* no. 148 (Winter 2014): 49–63. doi:10.1002/ss.20108.

56 Hudson ir Klein-Collins, *supra note*, 3.

57 Crişan, *supra note*, 28:1022-1029.

faktoriaus[58]. Nustatyta, kad studentai geriausiai informuoti apie studijų mainus (M = 4,01), mentorystės programą (M = 3,71), skelbiamą informaciją apie darbo ir praktikos vietas (M = 3,64) (žr. 4 pav.). Labiausiai aukštojoje mokykloje respondentai pasigenda susitikimų su darbdaviais (M = 3,80), informacijos apie darbo ir praktikos vietas teikimo (M = 3,75), konsultacijų pasirengimo darbo pokalbiui tema (M = 3,72). Pabrėžtina, kad stebimas daugumos paslaugų trūkumas, o didžiausias atotrūkis tarp teikiamų paslaugų ir poreikio stebimas konsultacijų pasirengimo darbo pokalbiui srityje (–0,68) ir susitikimų su darbdaviais srityje (–0,55).

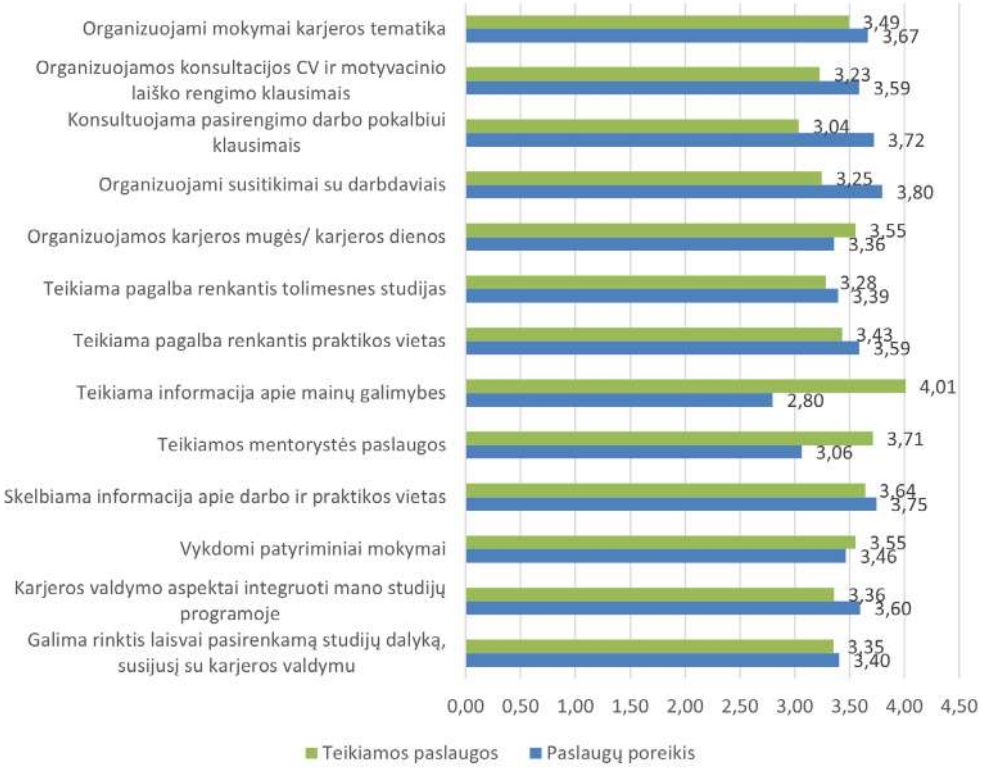

4 pav. *Teikiamos karjeros valdymo kompetencijų ugdymo paslaugos ir paslaugų poreikis (trūkumas) – palyginimas (N = 114).*

Nustatyta, kad respondentams, kuriems:

58 Hudson ir Klein-Collins, *supra note*, 3.

- trūko mokymų karjeros tematika, trūko ir konsultacijų CV ir motyvacinių laiškų rengimo ($r_s = 0{,}508$, $p < 0{,}001$) ir konsultacijų pasirengimo darbo pokalbiui ($r_s = 0{,}529$, $p < 0{,}001$) klausimais;
- trūko konsultacijų CV ir motyvacinių laiškų rengimo klausimais, trūko ir konsultacijų pasirengimo darbo pokalbiui klausimais ($r_s = 0{,}716$, $p < 0{,}001$);
- kuo labiau trūko susitikimų su darbdaviais, tuo labiau trūko ir pagalbos renkantis praktikos vietas ($r_s = 0{,}501$, $p < 0{,}001$) ir karjeros valdymo temų studijų programoje ($r_s = 0{,}574$, $p < 0{,}001$);
- kuo labiau trūko informacijos apie darbo ir praktikos vietas, tuo labiau trūko ir pagalbos renkantis praktikos vietas ($r_s = 0{,}610$, $p < 0{,}001$) ir karjeros valdymo temų studijų programoje ($r_s = 0{,}564$, $p < 0{,}001$);
- kuo labiau trūko karjeros valdymo temų studijų programoje, tuo labiau trūko pagalbos renkantis tolimesnes studijas ($r_s = 0{,}563$, $p < 0{,}001$), pagalbos renkantis praktikos vietas ($r_s = 0{,}547$, $p < 0{,}001$) ir galimybės rinktis laisvai pasirenkamą dalyką ($r_s = 0{,}690$, $p < 0{,}001$).

Nustatyta, kad kuo aukštesniame kurse respondentai studijuoja, tuo mažiau jiems trūksta šių paslaugų: pagalbos renkantis praktikos vietas ($r_s = -0{,}305$, $p < 0{,}001$), informacijos apie darbo ir praktikos vietas ($r_s = -0{,}373$, $p < 0{,}001$). Darytina prielaida, kad aukštesnių kursų respondentai jau turi daugiau darbinės patirties, yra geriau įvaldę karjeros valdymo kompetencijas ir yra savarankiškesni vystant savo karjerą. Tai atliepia Hudson ir Klein-Collins tyrimo rezultatus, akcentuojančius skirtingą studentų karjeros planavimo patirtį: vieni dar tik pradeda sąmoningai planuoti karjerą, kiti jau turi sukaupę karjeros tikslų įgyvendinimo patirties[59]. Tyrimo rezultatai iš dalies atspindi Garver ir kt. išskirtus karjeros paslaugų gavėjų-studentų – segmentus[60]: nustatyti konkrečių praktikos galimybių ieškotojų, nesinaudojančių karjeros paslaugomis, į individualias konsultacijas

59 Hudson ir Klein-Collins, *supra note*, 3.

60 Garver, Spralls III ir Divine, *supra note*, 41.

orientuotų studentų ir konkrečių labiausiai jiems tinkančių karjeros galimybių ieškančiųjų segmentai.

Išvados

Šiuolaikinė karjeros sampratos paradigma yra siejama su visą gyvenimą trunkančio mokymosi ir darbo patirčių seka. Šiuolaikinės karjeros sampratos kontekste asmeniui tenka vis didesnė atsakomybė už savo karjerą. Asmens karjeros sėkmė gali būti matuojama tiek objektyviais, tiek ir subjektyviais rodikliais. Identifikuojamos keturios karjeros valdymo kompetencijų sritys, aktualios aukštojo mokslo kontekste: savęs pažinimas, karjeros galimybių tyrinėjimas, karjeros planavimas ir karjeros įgyvendinimas. Aukštosioms mokykloms būtina nustatyti ir atliepti studentų ir darbdavių poreikius, integruojant karjeros valdymo kompetencijų ugdymą į studijų dalykus, teikiant karjeros paslaugas, suteikiant reikalingą informaciją ir išteklius. Studijų metu formuojama aktyvi studentų pozicija savo karjeros atžvilgiu tam pasitelkiant dėstytojus, karjeros specialistus, administraciją, taip pat mentorius, alumnus ir darbdavius.

Tyrimu nustatyta, kad studentai:

- vadovaujasi šiuolaikine karjeros samprata, o karjeros sėkmę daugiausia sieja su savirealizacija ir pasitenkinimu veikla. Karjerą jie daugiausia supranta iš asmeninės pozicijos;
- suvokia karjeros valdymo kompetencijų svarbą, siekia jas tobulinti. Jiems aktualiausios savęs pažinimo ir karjeros įgyvendinimo srities karjeros kompetencijos. Tinkamiausiomis strategijomis karjeros kompetencijų ugdymui laiko individualias konsultacijas, saviugdą, patyriminius mokymus, susitikimus su darbdaviais ir alumnais;
- karjeros klausimais dažniausiai kreipiasi į kitus studentus, dėstančius dėstytojus ir studijų vadybininką (-ę), o priimtiniausiu karjeros informacijos šaltiniu laiko internetinius išteklius;

– nėra pakankamai susipažinę su aukštosios mokyklos teikiamomis karjeros paslaugomis. Jie labiausiai stokoja karjeros paslaugų, susijusių su darbo paieškos procesu (CV, motyvacinio laiško rengimas, pasirengimas darbo pokalbiui, darbo paieškos strategijos), studijų praktikos vietos pasirinkimu (kaip pasirinkti tinkamiausią praktikos vietą, kaip susieti studijų praktiką su karjeros tikslais), ilgalaikių karjeros tikslų numatymu (tolimesnės studijos, mokymasis, darbo ieška).

Tyrimo rezultatai atveria galimybes X aukštojoje mokykloje plėtoti į studentą orientuotas karjeros paslaugas ir tobulinti jų turinį. Tyrimo rezultatai taip pat atveria galimybes tolimesniems tyrimams, kurie būtini siekiant efektyvaus ir tvaraus karjeros paslaugų aukštojoje mokykloje teikimo.

STUDENTS' NEEDS IN THE DEVELOPMENT OF CAREER COMPETENCES IN A HIGHER EDUCATION INSTITUTION

Laimute Kodiene

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. The aim of this article is to define students' needs in the development of career competences, key strategies and resources, as well as the volume and nature of career services in the context of a personal career. This research was conducted by using a quantitative research method – an electronic survey.

The analysis reveals that students mostly perceive their career as sequence of experiences in study and work, and relate career success to subjective notions of self-realization and satisfaction. They are ready to develop their competences and they are familiar with the importance of constant growth. The strongest emphasis was placed on the importance of self-knowledge and the competences

belonging to the career implementation domain. Students indicated a shortage of meetings with employers, information about work and internship opportunities, and practical training on job application.

Keywords: career management, career competences, career services, higher education, student.

CONCEPTUAL METAPHORS OF DEATH: A STUDY BASED ON THE BRITISH NATIONAL CORPUS

Viktoriia Tarsis

E-mail vitarsis@stud.mruni.eu

Mykolas Romeris University

Supervisor prof. dr. Linas Selmistraitis

E-mail selmistraitis@mruni.eu

Summary. The current paper is based on the premise of cognitive linguistics. The aim of this research is to identify metaphorical expressions containing the word death and relate them to conceptual metaphors. The objectives of the current paper are to analyse the British National Corpus and to select metaphorical expressions containing the word death from concordance lines. This is done in order to group metaphorical expressions according to their source domain and to define the most frequently used conceptual metaphors. The scope of the research includes 1,000 concordance lines with metaphorical expressions of death in the British National Corpus. The methodology of the current research is based on a qualitative approach and the application of the conceptual metaphor analysis method. The research indicated that conceptual metaphors containing the word death are based on the following 12 source domains: an object, an experience, a state of mind, a living being, an unlawful act, a punishment, a game, a journey, sickness, an accident, and a container. Conceptual metaphors suggesting that death is an object, death is a living being, death is the end and death is an unlawful act reflect the most popular ways of conceptualising death in texts.

Keywords: cognitive linguistics, conceptual metaphor, source domain, target domain, British National Corpus.

Introduction

In human speech, metaphors occupy a large proportion of words and expressions. Every human constantly uses and creates metaphors, perhaps not even noticing this themselves. Metaphors perform many different functions and play a very important role in language, helping to designate and talk about new concepts or simply discuss abstract things in terms of other concepts.

Within the framework of the cognitive linguistics approach, the metaphor covers a large number of cases of understanding one concept in terms of completely different, unrelated concepts.

The relevance of this study is determined by current trends in the study of metaphors in the light of cognitive theory. The aim of this research is to detect and analyse conceptual metaphors containing the word *death* and define their source domains. The objectives of the current paper are as follows:

- to give an explanation of what cognitive linguistics and conceptual metaphors are, as well as to analyse the use of conceptual metaphors in fiction;
- to find metaphorical expressions containing the word *death* in the British National Corpus;
- to identify their source domains and analyse them;
- to relate source domains to conceptual metaphors;
- to establish the frequency of identified conceptual metaphors.

The scope of the research includes an analysis of 1,000 examples from total of 19,600 concordance lines containing the word *death* in the fiction section of the British National Corpus.

The methodology of the current research is based on a qualitative approach with the application of the conceptual metaphor analysis method.

1. Conceptual metaphors: structure and semantics

Metaphors are very commonly used in literature, poetry, music, as well as in our everyday communication. A metaphor is a figure of speech that uses the formula "A is B" – or, more simply, "one thing is another thing". Metaphors cannot be taken literally, otherwise they make no sense.[1]

The linguistic metaphor, as Mohler, Bracewell, Hinote and Tomlinson claimed, "serves as a vehicle for human communication and understanding, and as such, has been found to be extremely prevalent in natural language".[2] Deignan[3] clarified that linguistic metaphors are the main type of evidence provided in support of the existence of conceptual metaphors from the earliest works on the theory of conceptual metaphors to the present day. Deignan also observed that metaphors are ideological, and there is an extensive body of literature in which the analysis of linguistic metaphors is performed to identify conceptual metaphors and analyse ideological positions.

As for the conceptual metaphor, Kövecses[4] pointed out that theory on this topic began with the book *Metaphors We Live By*, by George Lakoff and Mark Johnson. Since then, numerous studies have been carried out in numerous academic disciplines, including psychology, linguistics, sociology and computational linguistics. Kövecses clarified that this research "has confirmed, added to and also modified original ideas of Lakoff and Johnson".

1 Alice Underwood, „Metaphors", Grammarly: Grammarly blog, 2021. https://www.grammarly.com/blog/metaphor/

2 Michael Mohler, David Bracewell, Mark Tomlinson, and David Hinote, *Semantic Signatures for Example-Based Linguistic Metaphor Detection* (Aclanthology.org: Association for Computational Linguistics, 2013). https://aclanthology.org/W13-0904/.

3 Alice Deignan, *From Linguistic to Conceptual Metaphors* (Core.ac.ak: Routledge, 2017). https://core.ac.uk/download/pdf/74233298.pdf.

4 Zoltán Kövecses, "Conceptual metaphor theory", in *Routledge Handbook of Metaphor*, ed. Elena Semino, and Zsófia Demjén (Routledge 2017). https://www.researchgate.net/publication/311403391_Conceptual_metaphor_theory.

Lakoff and Johnson[5] themselves, giving examples such as ARGUMENT IS WAR or LIFE IS A JOURNEY, emphasised that their most important assertion was that human consciousness and thought processes are metaphorical and that a metaphor is not just a matter of words and language, but is constantly used in everyday life, including the most ordinary details. Metaphors structure our perception, orientation in the world and attitude towards other people, and Lakoff and Johnson explained the simple difference between a conceptual metaphor, which is "a natural part of human thought", and a linguistic metaphor, which is "a natural part of human language".[6]

According to Gibbs,[7] unlike previous theories of metaphors and metaphorical meaning, the "conceptual metaphor theory proposed that metaphor is not just an aspect of language, but a fundamental part of human thought. Indeed, most metaphorical language arises from pre-existing patterns of metaphorical thought or conceptual metaphors". Gibbs also considered it important to note that the theory of the conceptual metaphor has nothing to do with forms of language such as irony, metonymy and oxymora, and therefore cannot be a general theory of the figurative understanding of language.

According to Šeškauskienė,[8] one of the central postulates of the conceptual metaphor theory refers to the provision of a metaphor not as an embellishment or decoration of the text of an author, but as a tool, a mechanism that arises at the level of thinking, reasoning and experiencing, and that is universal for a person.

Unlike the linguistic metaphor, the main characteristic of the conceptual metaphor is the presence of two domains, and these two domains have special

5 Lakoff George and Mark Johnson, *Metaphors We Live By* (London: The university of Chicago press., 1980). https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/M/bo3637992.html.

6 *Ibid*.

7 Raymond W. Gibbs Jr., *Evaluating Conceptual Metaphor Theory* (Taylor & Francis, 2011). https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/0163853X.2011.606103.

8 Inesa Šeškauskienė, „The Language of Research: Argument Metaphors in English and Lithuanian", *Vertimo studijos* 4 (2011): 46-60, https://www.zurnalai.vu.lt/vertimo-studijos/article/view/10572/8579.

names: "The conceptual domain from which we draw metaphorical expressions to understand another conceptual domain is called source domain, while the conceptual domain that is understood this way is the target domain. The target domain is the domain that we try to understand through the use of the source domain".[9] Kövecses noted that, from the point of view of cognitive linguistics, a metaphor is defined as an understanding of one conceptual area from the point of view of another conceptual area, and he also gave examples of what this means: "This includes when we talk and think about life in terms of travel, disputes in terms of war, love also in terms of travel, theories in terms of buildings, ideas in terms of food, social organisations in plant terms and many others. A convenient shorthand way to capture this view of metaphor is as follows: CONCEPTUAL AREA A IS CONCEPTUAL AREA B, which is called conceptual metaphor".

There is a difference between the formulas "A IS B" and "CONCEPTUAL AREA A IS CONCEPTUAL AREA B". As already mentioned, a linguistic metaphor consists of words and phrases, and it is important to know what it means otherwise it will seem meaningless because it does not use a direct meaning in itself. Meanwhile, a conceptual metaphor consists of concepts and can be understood through understanding other things, not through comparison. In fact, conceptual metaphors can be constructed through the analysis of a linguistic metaphor. A conceptual metaphor is objectified in language and speech by a linguistic metaphor, and not vice versa. When using linguistic metaphors, one can speak indirectly about the metaphor in thinking about the actions of cognitive metaphorical processes. A metaphor may appear to be made up of words or other linguistic expressions derived from the terminology of a more specific conceptual domain, but conceptual metaphors underlie the system of related metaphorical expressions that appear on the linguistic surface.

9 Zoltán Kövecses, *Metaphor: A Practical Introduction* (Oxford University Press, 2010). https://www.academia.edu/19034509/Metaphor_A_Practical_Introduction_Second_Edition.

It is no secret that metaphors are used much more often and more purposefully in literary works than in ordinary conversations in everyday life. Compared with ordinary, everyday communication, literature is more often associated with the extensive use of metaphorical expressions. Manoogian[10] compared the metaphor in science fiction with the metaphor used in fiction and described metaphors in fiction as "emotionally strong creative metaphors which make a strong aesthetic impact on the reader". Freedman[11] observed that "it falls comfortably within the scope of cognitive linguistics to determine that metaphors in poetry and literature are built of the same raw materials as everyday conceptual metaphors." Freedman also perceived that metaphors are a way for authors and poets to be creative so that readers can access their meaning, and even if literary metaphors are completely new, people can still understand them because they maintain the structure of underlying conceptual metaphors.

Conceptual metaphors, in fact, are a very important part of fiction – not only because they can decorate literary language, but also because they help the reader to better understand the author's work. Andreev and Fomicheva[12] stated: "The analysis of clusters of metaphorical use of language in a work of fiction, understood widely as all instances of figurative language use, can throw significant light on its subject and theme and can potentially contribute to the process of better understanding of imaginative prose by penetrating to the cognitive foundations of the linguistic choices made by the author."

Andreev and Fomicheva also carried out research to identify conceptual metaphors in the works of ten different authors, who, according to them, can

10 Alex Manoogian, "The Conceptual Metaphor Change is Motion and its Extension in Science Fiction", *Journal of Global Research in Education and Social Science* 7 (2) (2016): 121-126. http://ysu.am/files/81510144031-.pdf.

11 Gene Combs and Jill Freedman, „Narrative Poststructuralism, and Social Justice: Current Practices in Narrative Therapy", *The Counseling Psychologist* Volume 40, Issue 7, 2012. https://doi.org/10.1177/0011000012460662.

12 Vladimir Andreev and Zhanna Fomicheva, „Metaphorical Modeling in Fictional Prose as a Reflection of Its Thematic Focus", *Mediterranean Journal of Social Sciences* 7(3) (2016): 263-267, https://www.richtmann.org/journal/index.php/mjss/article/view/9109.

be attributed to the postmodern trend in contemporary literature. They found that the system of metaphors represented by the basic concepts of contemporary fictional discourse provides an effective way of investigating the world view presented in these works of fiction, and allows us to discover the essence of the basic ideas of the author. This then makes it possible to re-create fragments of the world view of the creator of the text through an analysis of selected concepts and metaphor as a key means of their representation.[13] They concluded that metaphor is a very widespread phenomenon that covers all realities in works of modern fiction, and added that "making sense of literary discourse cannot take place without understanding the metaphorical models underlining the linguistic 'surface' of the literary text".

To summarise, it can be concluded that people often use conceptual metaphors in literature, in ordinary conversations, or even in thoughts, but conceptual metaphors in fiction are different from those that people use in everyday life. Although they may indeed seem like mere decorations of literary language, this is not the case at all. As it transpires, the conceptual metaphor is a fairly common occurrence in fiction, and can sometimes become the foundation for writing a work. Moreover, authors use these metaphors purposefully as conceptual metaphors can help them to more accurately convey the ideas, feelings and meaning that they want to convey to the reader, and for the reader it is easier to understand the ideas of the author.

13 Andreev and Fomicheva, *supra note*, 12.

2. An Investigation of Conceptual Metaphors of Death in the British National Corpus

2.1. Source domain: OBJECT

The largest number of examples of the conceptualisation of death was found in the conceptual metaphor DEATH IS AN OBJECT. Death can be conceptualised as (1) a material object that can be touched, handled, possessed, and brought; (2) an object that can be seen, examined, and owned by somebody; (3) something that exists in more than one instance; (4) a thing which can be counted; and (5) a plural object, which exists in a huge amount so that it is equated to a flow that cannot be counted. It can also be conceptualised as (6) an object that can be made, prepared, or created by shaping or putting parts together, often using a certain substance or material; or (7) something that one can fake or remake. (8) As a result of adding other things, death can be changed, (9) so much so that it becomes another object. Death also can be conceptualised as (10) an object that has weight and is difficult to hold, carry, or drag due to its weight. It can also be an object that (11) can be built, bought, and used as a means of transportation – as a vehicle. Death also can be represented as an object that (12) can be considered, studied, researched and defined, (13) compared, (14) shown, (15) described and (16) replaced. It can also be (17) some kind of event, until which a countdown is kept, (18) which can be accelerated.

(1) […] it doesn't *bring death* home to anyone […].

(2) Just *look at the death* of Harold Bishop.

(3) […] consider it as just another incident or *another death* […].

(4) […] over 300 horses chasing each other round three Flat meetings today – *not much death there*.

(5) The consequence is an apparently endless *flow of death*, injury and destruction of property.

(6) not gasps and blood and falling about – that isn't what *makes it death*.

(7) […] she decides to *fake her own death* and disappear.

(8) […] the intervention of a wholly unexpected and exceptional circumstance might *make the death unnatural*.

(9) […] non-medical causes may *turn* a 'natural' *death* into an 'unnatural' one.

(10) […] gathering weight as it goes on, until, finally, it is *heavy with death*.

(11) Do you think *death could possibly be a boat?*

(12) […] the *death is being treated* as suicide and a report is being prepared for the coroner.

(13) […] but it is a manifestly low mental element *compared with the death* which results.

(14) Post mortem *showing death* by natural causes.

(15) […] fact whether *he would describe the death* as unnatural or not.

(16) […] the woman who chooses silence *instead of another death.*

(17) That call triggered the *countdown to her death.*

(18) Some doctors may even *hasten death* with the pain-killing drugs they administer […].

2.2. Source domain: THE END

Another popular way of conceptualising death is DEATH IS THE END. Death can appear as (19) the end of life which is about to come, as the cessation of existence, or as an existence that is coming to an end, as (20) the only end that can exist, the end of everything, or (21) as an imminent end of life. It can also be conceptualised as (22) the reason why something stops working, in this case *a poison*, so death is conceptualised as the only thing that can end the effect of the poison. Death can also be considered as (23) an ending of all that has been moving before and has now *stopped to death*, which means *stopped forever*.

(19) […] in the novel she *comes near to death* […].

(20) The only beginning is birth and the only *end is death* […].

(21) […] which leaves the victim *close to death* […].

(22) The poison preys upon the vitals and is only *extinguished by death* or, by as fatal a cure, the accomplishment of its own desires.

(23) I tell you it's all *stopping to a death*, it's boding to a depth, stepping to a head […].

2.3. Source domain: EXPERIENCE

Since the conceptualisation of death is analysed, the examples of the conceptual metaphor DEATH IS AN EXPERIENCE show death only as a negative experience. Death can be conceptualised as (24) an experience that has already been lived through in the past and which causes fear in the present, and (25) as a case, an event, or adverse experience that never happened before but still causes fear. Death can also be (26) a useless experience that brings absolutely nothing.

(24) […] his dad was *gunned to death* in the street there only three years ago.

(25) And the thing, *the biggest thing* that we've been afraid of *is death* […].

(26) […] on the Western Front imbibing increasing quantities of whisky, *saw death*, the escape into nothingness […].

2.4. Source domain: STATE OF MIND

Similar to the previous domain, the conceptual metaphor DEATH IS A STATE OF MIND shows death only from the negative side. Such a concept helps to express and amplify already strong negative emotions, making them even more impressive and vivid. Death can be considered as (27) a state of mind in which a person feels intense anxiety or (28) a state of very strong fatigue, exhaustion from something and a total dislike for something. It can also be conceptualised as a condition in which (29) one experiences negative feelings such as shock, devastation or (30) a state of extreme fear, which is quite a popular way of conceptualising death.

Furthermore, it also could be (31) a state of general disorder of body functions due to mental shock, (32) a condition of extreme fatigue, scrutiny, or exhaustion, as well as (33) boredom, a state in which a person feels terribly bored.

(27) […] yet *the apprehension was almost death* to her.

(28) Well I can tell you I'm sick to death of it.

(29) Geyer, *devastated by the death* of Penrith team-mate Ben Alexander […].

(30) […] and the village pastor who appeared from the other direction was nearly *frightened to death.*

(31) Sally was dad's lynch-pin and *her death was a great shock* […].

(32) Thanks to these people's scaremongering, *we were plagued by death threats.*

(33) They *bored me to death* […].

2.5. Source domain: LIVING BEING

Another popular example of the conceptualisation of death is DEATH IS A LIVING BEING. The most common example is to perceive death as (34) a living being that can be seen live, met face to face or (35) whose face can be stared at, considered and studied. Death can also be conceptualised as (36) a being, which could be a reaper, that comes to take life. Since a person is not immortal, eventually they will die – that is, in any case, their life will end and be taken by death. It also can appear as (37) a being that pursues, tries to find, plays hide and seek, or hunts for its target. Moreover, death can be considered (38) as a role in the script of a movie, a play, or a scene that a person, probably an actor, is trying to act. In addition, it can be (39) a being, with whom one can make or cancel an appointment, or choose to ignore or avoid. Furthermore, death can be perceived as (40) a relationship or friendship, most often love or marriage in which one of the participants can deceive the other or cheat on them, or (41) a relationship between two people when one manages to win the favour of the other. It can also

represent (42) relationships where both partners can come to an agreement, as well as (43) the relations of two people who, due to the fact that they cannot come to an agreement, begin to argue and experience conflict.

(34) […] million men, women and children are *facing death* by starvation in Somalia.

(35) He thought he was *staring death in the face*.

(36) […] *death comes to us all*, etcetera, and consequently he would have died anyway […].

(37) Jason Priestly is *haunted by the death* of a close pal […].

(38) […] you've got it all wrong... you can't *act death.*

(39) Daredevil TV reporter Kate Adie last night *shrugged off a brush with death.*

(40) […] parachutist Terry Wakenshaw *cheated death* when he was hit by his plane a second after he leaped out.

(41) […] and I've *conquered death.*

(42) Prince Charles helped his close friend Lady Romsey *come to terms with the death* of her child from cancer, she reveals today.

(43) Whether coroner's duty to investigate *death conflicting with* rule against determining civil liability.

2.6. Source domain: UNLAWFUL ACT

The conceptual metaphor DEATH IS AN UNLAWFUL ACT is also quite popular throughout the corpus. Death could be perceived as (44) a crime, an offence, an unlawful act in which one may be involved, or (45) an unlawful act that has a victim and that can be tried in court. Another example which is quite common is considering death as (46) a crime, such as a murder case that can be investigated. This could be (47) an unintentional offense due to negligence or (48) an offense that was committed on purpose. It could also be an unlawful act (49) that was

committed as a result of reckless driving or (50) a deliberate crime committed by the method of poisoning, and can be (51) followed by the adverse consequences of causing physical, financial or psychological harm.

(44) Robin, 45, of Paisley, Scotland, was *involved in the death* of his wife […].

(45) […] *his death was still a case of murder*, the officer added.

(46) Could have been an *inquiry into a death.*

(47) […] *bad driving of a motor vehicle* may carry an obvious risk of *causing death* or serious injury, as may bad navigation of a ship or an aircraft […].

(48) […] an *unlawful act* (wilful neglect of the child) which *caused death.*

(49) […] we should call the offence reckless driving, but the *occurrence of death* […].

(50) Moreover, *death caused by poisoning*, the most pre-meditated of all murders […].

(51) This finality makes it proper to *regard death* as *the most serious harm* that may be inflicted on another […].

2.7. Source domain: PUNISHMENT

Throughout the corpus, there are quite a few examples of the conceptual metaphor DEATH IS A PUNISHMENT. The most popular way of conceptualising death as (52) a punishment is when it is given for an offense, unlawful act or (53) treason. It also can be considered as (54) a punishment for those who are sick with a deadly sickness, or (55) even as a sentence for being old, handicapped or socially difficult, as if being in this state is a crime that carries a death sentence.

(52) Treatment Families dread *sentencing* loved ones *to death*, doctors hate being forced to play God and lawyers fear the minefield of legislation […].

(53) *Death was* the alleged *penalty* for those who divulged the secrets of the order.

(54) […] if after a Jury has deliberately decided that a person ought to be *put*

to death […].

(55) […] to numerous elderly, handicapped or socially difficult people being *nominated as* involuntary *candidates for death*.

2.8. Source domain: GAME

The conceptual metaphor DEATH IS A GAME was also found. In this domain, death is perceived as (56) a game of luck that uses dice where one cannot predict the outcome, a game in which the result depends on the numbers on the dice, or (57) a game that uses standard playing cards of different suits. Death can also be conceptualised as (58) a serious wide-scale game – a match or championship that can be replayed where another round can be taken, as well (59) a "game over" without the possibility to start again.

(56) Towing drivers are *dicing with death*, too.

(57) Lester Piggott and three other jockeys *came within an ace of death* yesterday […].

(58) […] just in case he was *involved in a sudden death play-off.*

(59) Dying is not romantic, and *death is not a game* which will soon be over.

2.9. Source domain: JOURNEY

Another conceptual metaphor to analyse is DEATH IS A JOURNEY. Death can be conceptualised as (60) a journey in which there is a planned specific path or a way along which one can follow or travel, or (61) where one can choose one's own path for travel, and the way of death is one of the options. Death also can be considered as (62) a final destination of a journey, near which (63) one can be stopped, hover and be stuck. (64) Death can also be not only the final point of the journey, but the very beginning of a journey or a starting point, as well as (65) a destination to which it remains to walk, drive, or reach in just a few minutes. It can also mean the distance itself in minutes from the destination.

(60) Unfortunately, that kind of life is getting to be a *way of death* now.

(61) […] decision by her as to her way of life -- or her *way of death.*

(62) And an *accident may lead to death* […].

(63) Watson, who *hovered near death* […].

(64) […] purposes of the latter allowance the four-year period can be regarded as *beginning with that death.*

(65) Husband *minutes from death* with rare allergy.

2.10. Source domain: SICKNESS

Death can be conceptualised as (66) a hazard which is detrimental to health, as (67) a deadly illness, (68) a disease that brings intense and excruciating pain, or be itself (69) a source of suffering. Death can also be perceived as (70) a disease that can have complications if not properly treated, (71) as a worsened or aggravated form of a disease, or (72) as a serious illness with little chance of survival.

(66) […] infertility and *death afflict* his wife and children.

(67) […] he had obtained a post mortem report identifying the *medical cause of death* […].

(68) […] saying he wanted to die because he had cancer and *could not face an agonising death*.

(69) If you or any member of your family *suffer death*, bodily injury or illness arising from negligence of our suppliers […].

(70) […] can be obviated by making sure that the verdict does not state that the *death was aggravated* by the lack of care of any particular person or persons […].

(71) […] forms of *meningitis which cause* deafness, blindness, and brain damage as well as *death.*

(72) […] were always liable to all the debts of a deceased person which *survived his death.*

2.11. Source domain: ACCIDENT

Death can also be expressed in the concept DEATH IS AN ACCIDENT. Death can be perceived as (73) an accident that can occur due to any circumstances, (74) an accident that can occur as a result of an omission, oversight, lack of attention, or as (75) an accident that could have been prevented or (76) that could have happened but was avoided.

(73) […] there was considerable evidence before him that the *death would not have occurred* but for delays experienced by the deceased's family in contacting […].

(74) In some instances *death is caused fortuitously.*

(75) The lack of liability in unlawful act manslaughter for an omission which *caused death* has been criticised on the grounds that an omission, especially a deliberate one […].

(76) […] singer with Donington stars The Almighty, *missed death* by inches […].

2.12. Source domain: CONTAINER

Another way of conceptualising death is DEATH IS A CONTAINER. Death can be considered as (77) a glacial crevice into which a person jumps at will in order to take their own life. It can also be (78) a space into which one can make a jump into the unknown, where life can end due to one's own inattention or forgetfulness, and can be conceptualised as (79) a place, in this case most likely the foot of a mountain or a rocky surface of a mountain, where one can lose one's life due to an accident by falling from a mountain. Death can (80) even be the brink of mountain, brink of a rock or brink of any high place from which one can fall.

(77) He waited to *plunge to his death into a crevasse.*

(78) A young bungee *jumper plunged to his death* – after forgetting to attach

the rope.

(79) A British mountaineer who *plunged* 2,000 ft *to his death* in the French Alps […].

(80) […] a rare kidney disease which brought her to the *brink of death*.

Conclusions

Conceptual metaphors make it possible to understand extremely complex situations, phenomena and abstract concepts. These metaphors are so natural that their metaphorical nature, as a rule, goes unnoticed, and often conceptual metaphors are taken as a direct description of certain things.

In this study, 1,000 concordance lines with the word *death* were analysed from the British National Corpus, 149 tokens were found, and each example of a conceptual metaphor was analysed separately and was related to its source domain. Conceptual metaphors of death were based on the following 12 source domains: *an object*, *the end*, *an experience*, *a state of mind*, *a living being*, *an unlawful act*, *a punishment*, *a game*, *a journey*, *sickness*, *an accident*, *and a container.*

The research indicated that the following two conceptual metaphors were the most frequent: DEATH IS AN OBJECT and DEATH IS A LIVING BEING. Death as an object can be touched, seen, held, carried or owned. Death as a living being can be met face to face, seen, considered or stared in the face. Although slightly less frequent, the conceptual metaphors DEATH IS THE END and DEATH IS AN UNLAWFUL ACT were used quite often. The most popular way of conceptualising death as the end is as the final result and the end of everything. The conceptual metaphor DEATH AS UNLAWFUL ACT describes death as a crime that can be investigated, which is not surprising, since death plays an important role in the world of unlawful acts and crimes.

The variety of the source domains containing conceptual metaphors of death can be explained by the fact that people are prone to reflect on the topic of death

using various language means, in which the conceptual metaphor plays one of the most important roles. This is because death is an integral part of a human life as everyone encounters or witnesses it in the course of their journey.

KONCEPTUALIOSIOS MIRTIES METAFOROS BRITŲ NACIONALINIAME TEKSTYNE

Viktoriia Tarsis

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva

Santrauka. Šis straipsnis yra pagrįstas kognityvinės lingvistikos įžvalgomis. Tyrimo tikslas – nustatyti metaforinę raišką su žodžiu *mirtis* ir susieti ją su konceptualiosiomis metaforomis. Straipsnyje iškeliami šie uždaviniai: išanalizuoti nacionalinį Britų tekstyną ir atrinkti metaforinius posakius su žodžiu *mirtis*, sugrupuoti metaforines raiškas pagal jų šaltinio sritį ir apibrėžti dažniausiai aptinkamas tekstuose konceptualias metaforas. Tyrimas remiasi kokybinio tyrimo metodologinėmis prieigomis ir atliktas taikant konceptualiosios metaforos analizės metodiką. Tyrimo metu išanalizuota 1000 tekstyno konkordanso eilučių su metaforinėmis išraiškomis, kuriose vartojamas žodis *mirtis.* Tyrimas parodė, kad konceptualios metaforos su žodžiu *mirtis* yra kildinamos iš dvylikos šaltinių sričių: objektas, pabaiga, patirtis, proto būsena, gyva būtybė, neteisėtas veiksmas, bausmė, žaidimas, kelionė, liga, nelaimingas atsitikimas, konteineris. Konceptualios metaforos MIRTIS YRA OBJEKTAS, MIRTIS YRA GYVA BŪTYBĖ, MIRTIS YRA PABAIGA ir MIRTIS YRA NETEISĖTAS VEIKSMAS atspindi populiariausius mirties konceptualizavimo būdus tekstuose.

Reikšminiai žodžiai: kognityvinė lingvistika; konceptualioji metafora; šaltinio sritis; tikslo sritis; Britų nacionalinis tekstynas.

PREZIDENTO G. NAUSĖDOS GEROVĖS VALSTYBĖS VIZIJOS KOMUNIKACIJA

Skaistė Mickūnaitė

E. paštas skmickunaite@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas

Kuratorius doc. dr. Marius Kalinauskas

E. paštas m.kalinauskas@mruni.eu

Santrauka. Politinio lyderio komunikacijos tikslas yra pateikti rinkėjams, suinteresuotoms grupėms tikslą ir viziją, kurie sutelktų veiksmui. Prezidento buvimas simboliškai pagrindine politine figūra reikalauja atitinkamos komunikacijos, kuri pastiprintų Konstitucijoje numatytus įgaliojimus. Prezidentas Gitanas Nausėda laimėjo rinkimus su galiojančiu pažadu ir kvietimu kurti gerovės valstybę Lietuvoje. Moksliniai darbai, nagrinėjantys aukščiausio rango politikos formuotojų komunikacinę raišką, Lietuvoje nėra dažni. Taip pat tyrimų, kurie nagrinėtų prezidento Gitano Nausėdos komunikacinių žinučių ir gerovės valstybės modelių raiškos sąsajas, trūksta. Straipsnio tikslas yra atskleisti gerovės valstybės raidą, modelius ir G. Nausėdos gerovės valstybės vizijos atributus, pasireiškiančius viešose komunikacinėse žinutėse. Šiam tikslui pasiekti atlikta lingvistinė turinio analizė, išnagrinėtos viešos G. Nausėdos kalbos, sakytos 2019–2022 m. Tyrimo rezultatai atskleidė, kad G. Nausėdos komunikacijai labiausiai būdingas konservatyvusis gerovės valstybės raiškos modelis.

Reikšminiai žodžiai: gerovės valstybė, Gitanas Nausėda, politinė komunikacija, gerovės valstybės modeliai.

Įvadas

Literatūroje nėra pateikiamas vieningas ir aiškiai apibrėžtas gerovės valstybės terminas. Daug tyrėjų remiasi ar interpretuoja populiariąją G. Espingo-Anderseno gerovės valstybės definiciją. Ji suvokiama kaip valstybės įsipareigojimas išsaugoti tam tikrą minimalų gerovės lygį savo piliečiams[1]. Panašūs aiškinimai pateikiami ir lietuvių tyrėjų darbuose: gerovės valstybės tikslas – socialinės rizikos eliminavimas arba sumažinimas[2]. V. Smalskys pateikia platesnį apibrėžimą nurodydamas politikos sritis, kurias apima ši koncepcija. Gerovės valstybės kontekste nagrinėjamos socialinės viešosios politikos kryptys, suvokiamos kaip socialinė politika plačiąja prasme, kurią sudaro šie posistemiai: darbo užimtumo ir socialinės rūpybos politika, pensijų politika ir šeimos politika[3]. Tačiau apibendrinimui labiausiai tiktų pasiremti Joakimo Palme[4] teiginiais, kad neįmanoma ir galbūt visai nereikšminga tiksliai apibrėžti, kokia valstybės veikla turi būti priskiriama gerovės valstybės charakteristikai. Jo nuomone, gerovės valstybės sąvoka gali būti suvokiama euristiškai, t. y. kaip fenomenas, apimantis įvairiausius institutus, kurių veikla liudija, kad valstybė prisiima atsakomybę garantuoti atitinkamą materialinę gerovę savo piliečiams.

Yra dvi esminės gerovės valstybės atsiradimo sąlygos. Pirmoji – kapitalizmas, antroji – demokratinė visuomenė[5]. V. Guogis ir G. Svirbutaitė-Krutkienė[6] teigia, kad gerovės valstybė yra socialinės raidos stadija. Pasiekus tam tikrą raidos lygmenį, esant laisvai rinkai (kapitalizmui) ir laisvai visuomenei (demokratijai), susikuria neišvengiamas visuomenės tipas, pasižymintis materialine gausa, laisve,

1 Gosta Esping-Andersen, *The three worlds of welfare capitalism* (Polity Press. 1990).

2 Arvydas Guogis ir Svirbutaitė-Krutkienė, „Gerovės valstybės sampratos ir matavimų problemos“, *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai* 25 (1) (2020).

3 Vainius Smalskys, „Gerovės valstybės ir socialinės viešosios politikos krypčių teoriniai aspektai“, *Viešoji politika ir administravimas* Nr. 11. (2005).

4 Joakim Palme, „Pension Rights in Welfare Capitalism“ (Doctoral Dissertation Series No. 14. Stockholm: Stockholm University, Swedish Institute for Social Research, 1990).

5 Richard Moris Titmuss, *Essays on the Welfare State* (London: Allen & Unwin. 1958).

6 Guogis ir Svirbutaitė-Krutkienė, *op. cit.*

tolerancija. Nurodoma, kad tokių valstybių piliečiams svarbios laisvės, lygybės ir solidarumo vertybės, pačią gerovės valstybę jie traktuoja kaip socialinės ir ekonominės politikos rinkinį. Šis rinkinys yra įgyvendinamas per efektyvų biurokratinį aparatą, kuris žmonių laikomas vienu svarbiausiu gerovės valstybės bruožu. Be to, gerovės valstybės koncepcija istoriškai ir dabar apima tokias svarbias socialinės politikos sritis kaip socialinė apsauga, sveikatos draudimas, darbo rinkos politika ir švietimo sistema[7]. Autorių nuomone, gerai išvystytos socialinės apsaugos, pirmiausia – vadinamųjų socialinių rizikų atvejais, tokių kaip senatvė, neįgalumas, liga, motinystė, nelaimingas atsitikimas darbe, bedarbystė, gerovės valstybė yra neįmanoma. Šiuo metu gerovės valstybėse socialinės paslaugos vis labiau įgyja aktualumą, pvz., paslaugos namuose senyvo amžiaus asmenims ir neįgaliesiems. Pasak A. Guogio[8], pastaruoju metu gerovės valstybės sąvoka plečiasi įtraukiant į jos turinį „žaliąjį kursą“ ir skaitmeninimą, kuri veda prie vadinamosios „ekovalstybės“ kūrimo teorijos ir praktikos.

Šios vertybės atsispindi ir prezidento G. Nausėdos gerovės valstybės vizijoje: „Lietuva – stipri, teisinga, žalia ir inovatyvi gerovės valstybė.“[9] Viena iš mokslinių publikacijų, kuriose nagrinėjama prezidento G. Nausėdos gerovės valstybė, – A. V. Rakšnio ir A. Guogio[10] straipsnis, analizuojantis prezidento veiklą, inicijuotus pokyčius kuriant gerovę Lietuvoje. Tačiau iki šiol netyrinėta vien tik komunikacinė gerovės valstybės vizijos pusė. Šiame straipsnyje nagrinėjamos G. Nausėdos gerovės valstybės vizijos komunikacinės žinutės. Darbo tikslas – nustatyti prezidento Gitano Nausėdos komunikacinių žinučių ir gerovės valstybės modelių raiškos sąsajas. Tyrimui atlikti taikomi kokybinės turinio analizės,

7 Jolanta Aidukaitė, Natalija Bogdanova ir Arvydas Guogis, *Gerovės valstybės kūrimas Lietuvoje: mitas ar realybė?* (Vilnius : Lietuvos socialinių tyrimų centras. 2012).

8 Arvydas Guogis, „Prezidentas Gitanas Nausėda ir gerovės valstybė“, LRT, 2021 m. birželio 15 d., https://www.lrt.lt/naujienos/pozicija/679/1431362/arvydas-guogis-prezidentas-gitanas-nauseda-ir-geroves-valstybe.

9 „Lietuvos Respublikos Prezidento Gitano Nausėdos kalba", 2020 m. spalio 28 d., https://www.lrp.lt/lt/prezidento-vizija-lietuva-stipri-teisinga-zalia-ir-inovatyvi-geroves-valstybe/34937.

10 Arvydas Guogis ir Adomas Vincas Rakšnys, „Prezidento vaidmuo gerovės valstybės kūrimo procesuose: Lietuvos Respublikos Prezidento G. Nausėdos atvejis“, *Tiltai* Nr. 1 (2021): 121–131, DOI: 10.15181/tbb.v86i1.2263.

palyginimo, sintezės metodai. Analizuojami G. Nausėdos pasisakymai ir viešos kalbos, pasakytos nuo 2019 m. liepos mėn. (nuo prezidentinės kadencijos pradžios) iki 2022 m. metinio pranešimo. Jose tyrinėjami gerovės valstybę palaikantys teiginiai, susiejant juos su teorinėmis gerovės valstybės modelių sąvokomis. Tyrimo rezultatai leidžia geriau suvokti aukščiausio valstybės politiko viešų pasisakymų turinio atitikimą gerovės valstybės koncepcijai.

Gauti rezultatai prezidento viešųjų kalbų turinio analizėje leidžia konstatuoti, kad naudojami teiginiai prezidento kalbose ir iniciatyvos socialinės apsaugos srityje daugeliu atveju sutampa su konservatyviajam gerovės valstybės modeliui priskiriamais bruožais. Jie sutampa ir nedisonuoja su A. V. Rakšnio ir A. Guogio darbe pateikta išvada, kad G. Nausėda bendrąja prasme pasisako už bismarkinio korporatyvaus konservatyviojo kontinentinės Vakarų Europos (vokiškojo) modelio kūrimą šalyje, kuris modelių tipologijoje pagal socialinius pasiekimus užima tarpinę padėtį tarp liberalaus marginalinio ir institucinio perskirstomojo modelių.

1. Gerovės valstybės koncepcija

1.1. Istorinė pradžia

Viena iš gerovės valstybės atsiradimo aplinkybių konkrečiu laikotarpiu yra tai, kad ši koncepcija yra išsivysčiusio kapitalizmo fenomenas[11]. Anksčiausios apraiškos siejamos su vokiškąja tradicija ir Otto von Bismarcko įdiegtomis reformomis XIX a. antroje pusėje[12]. *Sozialstaat* – socialinės ar gerovės valstybės koncepciją – sudarė įstatymų paketas, reglamentuojantis privalomąjį socialinį draudimą. 1883–1889 m. Vokietijoje buvo priimti trys įstatymai, įtvirtinantys socialinio draudimo sistemą: sveikatos draudimo, draudimo nuo nelaimingų atsitikimų, senatvės ir

11 Julia O'Connor, „From Welfare State to Gendering Welfare State Regimes", *Current Sociology* 44 (2) (1996): 1–124.

12 David Garland, *The Welfare State: A Very Short Introduction* (Oxford University Press, 2016).

neįgalumo draudimo įstatymą[13]. Ši sistema apėmė išmokas, kurių dydis, o dažnai ir mokėjimo trukmė priklausė nuo darbo stažo ir nuo pajamų dydžio, gauto iki socialinės rizikos atsiradimo[14]. Darbuotojų ir darbdavių įmokos sudarė finansinį mechanizmą išmokoms padengti. Taip įtvirtintas principas, kuriuo valstybė prisiėmė atsakomybę už dirbančių asmenų likimą, norėdama „tiesiogiai susieti juos su centrine valdžia, siekdama lojalumo“[15]. Vokiškasis *Sozialstaat* modelis įtvirtino teisėtus ir gana stiprius tarpininkus (profesines sąjungas, darbuotojų asociacijas ir pan.) ir reikšmingų įgaliojimų valstybei suteikimą[16] vardan socialinės taikos ir bendro sutarimo.

Istorinėje perspektyvoje žymesnio gerovės valstybės koncepcijos plitimo, socialinio teisingumo, taikos ir gerovės imta siekti tik po Antrojo pasaulinio karo. Pagrindus padėjo Atlanto chartijos pasirašymas 1941 m. tarp JAV ir Didžiosios Britanijos. Chartija įtvirtinti nauji šių šalių politikos principai[17]. Chartija skelbė, kad šalys „rems bendradarbiavimą pasauliniu mastu siekiant darbo sąlygų ir socialinės saugos gerinimo bei ūkio pažangos; po karo sieks tokios taikos, kuri garantuotų tautų saugumą ir laisvą bei materialiai aprūpintą žmonių gyvenimą“[18]. Po Atlanto Chartijos pasirašymo Didžiojoje Britanijoje įvykdytos naujoviškos socialinės reformos. Williamas Henry Beveridge'as inicijavo socialinės apsaugos modelį 1942 m[19]. Šiose gairėse buvo pristatyta Didžiosios Britanijos socialinės apsaugos sistema, kurios pagrindas yra universalios sveikatos, nemokamo

13 Hanco Jürgens, „Identity loss; identity regained? Recent transitions of the Dutch and German social welfare states in a European perspective“, *Montesquieu paper* No. 4, žiūrėta 2022-10-25, https://www.montesquieu-instituut.nl/9353202/d/montesquieu_paper4.pdf.

14 Aidukaitė, Bogdanova ir Guogis, *supra note*, 7.

15 Esping-Andersen, *supra note,* 1.

16 Gabrielė Taminskaitė, „The evolution of social (welfare) state model and its influence on the social security of France“, *Teisė* 111 (2019): 158-177. https://doi.org/10.15388/Teise.2019.111.9.

17 „Atlanto chartija, 1941“, žiūrėta 2022 m. lapkričio 28 d., https://avalon.law.yale.edu/wwii/atlantic.asp.

18 „Visuotinė lietuvių enciklopedija“, žiūrėta 2022 m. spalio 28 d., https://www.vle.lt/straipsnis/atlanto-chartija.

19 „UK Parliament, Beveridge Report, 1942", žiūrėta 2022 m. spalio 28 d., https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/livinglearning/coll-9-health1/coll-9-health/.

švietimo, visiško užimtumo, būsto, socialinės apsaugos paslaugos[20]. Joje pateiktas idėjas apie 1945 m. buvo imta vadinti gerovės valstybe (angl. *welfare state*). Tai buvo suvokiama plačiąja prasme kaip socialiniai ir ekonominiai pokyčiai, skirtingų visuomenių raidos stadijos. Modeliu buvo suteikiama pagrindinė, vienoda socialinė išmoka visiems nepriklausomai nuo ankstesnio uždarbio, įmokų ar darbo rezultatų. Iš pažiūros tai solidaresnė sistema, palyginti su Bismarcko modeliu, bet nebūtinai panaikinanti konkurenciją. Tik retais atvejais ši sistema galėjo pasiūlyti tokio lygio išmokas, kad jos gavėjams suteiktų tikrą alternatyvą darbui[21].

Analizuojant istorinę pradžią nesunku įvertinti, kad socialinės apsaugos politika yra viena iš gerovės valstybės pagrindinių dalių, nors pati šio fenomeno samprata daugialypė ir vienareikšmiškai neapibrėžiama. Jai būdingas solidarumas, valstybės ryšys su darbuotoju mainais už socialines garantijas. Svarbu pažymėti, kad socialinės apsaugos politika kaip gerovės valstybės dalis ima vystytis Vakarų Europoje XIX a. pabaigoje, subrendus kapitalizmui ir einant į pabaigą Antrajam pasauliniam karui – tada, kai pasireiškė staigūs, masiški industrializacijos, darbo santykių, tradicinių socialinių normų pokyčiai[22]. Sutariama, kad visos šiuolaikinės nacionalinės socialinės apsaugos sistemos gali būti interpretuojamos kaip tiesioginės istorinių Bismarcko ar Beveridge'o sistemų pasekėjos[23]. Skirtingi gerovės valstybės tyrėjai sutaria, kad šie modeliai niekur nėra taikomi tiesiogiai, bet su tam tikromis adaptacijomis. Belgija, Prancūzija ir Vokietija priskiriama Bismarcko tipui; Danija ir Didžioji Britanija – Beveridge'o, Nyderlandai ir Italija turi abiejų tipų požymių[24].

20 Andrius Bitinas, Juozas Tartilas ir Jovita Litvaitienė, *Socialinės apsaugos teisė* (Vilnius: Mykolo Riomerio universitetas, 2011).

21 Esping-Andersen, *supra note,* 1.

22 Christopher Pierson, „Origins and development of the welfare state 1880-1975", 1988, http://rszarf.ips.uw.edu.pl/welfare-state/pierson.pdf

23 Aidukaitė, Bogdanova ir Guogis, *supra note*, 7.

24 *Ibid*.

1.2. Gerovės valstybės modeliai

Mokslinėse analizėse remiamasi gerovės valstybės tipologijos pradininko Titmusso[25], ypač jo teorinį įdarbį apibendrinusio ir praplėtusio Espingo-Anderseno[26] gerovės modeliais. Metodologiškai gerovės valstybės problemika visada pirmiausia remdavosi kiekybiniu ir kokybiniu valstybinės socialinės apsaugos išsivystymo laipsniu – pagal tai G. Espingas-Andersenas[27] ją suskirstė į tris pagrindinius modelius (liberalųjį, konservatyvųjį, socialdemokratinį). Vėliau šie modeliai buvo išplėsti iki penkių – jau susiformavusį Pietų Europos (Viduržemio) ir dar besiformuojantį Vidurio ir Rytų Europos šalių gerovės valstybių modelius[28].

Pirmasis, liberalusis modelis aptinkamas anglosaksiškose valstybėse, Didžiojoje Britanijoje. Valstybės vaidmuo socialinėje politikoje yra minimalus, o socialinė parama skiriama tik pažeidžiamiausioms visuomenės grupėms, kai gyventojai negali savimi pasirūpinti. Valstybės vaidmuo – skurdo ir nelygybės švelnintojos, nes apskritai tikimasi piliečių asmeninės iniciatyvos ir savarankiškumo, kai jie pasikliaudami rinka gerovę užsitikrintų patys. Vidurinis ugdymas yra nemokamas visiems, todėl tokia priemonė traktuojama kaip alternatyvi individo apsauga nuo socialinės rizikos veiksnių. Socialinės apsaugos sektoriuje skatinama privačių paslaugų teikėjų veikla, viešojo ir privataus sektorių bendradarbiavimas[29].

Antrasis modelis vadinamas konservatyviuoju, kontinentinės Europos, korporatyviuoju, įsigalėjęs Vokietijoje, Prancūzijoje, Belgijoje, Austrijoje[30]. Autorių teigimu, į socialinę apsaugą ir didžiausias socialines garantijas pretenduoja dirbantys asmenys, o gerovės politika yra diferencijuota socialinio statuso pagrindu. Šių autorių nuomone, daug daugiau atsakomybės už socialinę apsaugą tenka

25 Richard Moris Titmuss, *Essays on the Welfare State* (London: Allen & Unwin, 1958).

26 Esping-Andersen, *supra note,* 1.

27 *Ibid*.

28 Guogis ir Svirbutaitė-Krutkienė, *supra note*, 2.

29 Bitinas, Tartilas ir Litvaitienė, *supra note*, 20.

30 Aidukaitė, Bogdanova ir Guogis, *supra note*, 7.

darbdaviams nei valstybei. Įvairios socialinės klasės ar profesijų grupės turi teisę į skirtingas socialines paslaugas, išmokas ir garantijas. Vadovaujamasi nuostata, kad socialinė apsauga didina darbo našumą ir efektyvumą. Konservatyviojoje koncepcijoje gali būti numatytos socialinio draudimo privilegijos valstybės tarnautojams ir privalomojo socialinio draudimo sistemos, pagal kurias išmokų dydis ir kokybė priklauso nuo kiekvieno asmens dalyvavimo darbo rinkoje ir jo sumokėtų įmokų socialinio draudimo sistemai[31]. Šiame modelyje daug dėmesio skiriama tradicinės šeimos institutui. Skiriamos socialinės garantijos skatina motinystę, bet paprastai neremia nedirbančių moterų.

Esant trečiajam, socialdemokratiniam gerovės valstybės modeliui, valstybė yra laikoma socialinės apsaugos dominante ir prisiima didžiausią atsakomybę. Šis modelis grindžiamas solidarumu, universalumu, lygybe ir būdingas Skandinavijos šalims. Siekiama įtraukti visus piliečius į socialinę apsaugą, nepriklausomai nuo statuso, o pašalpos ir finansavimas teikiamas valstybės. Šis modelis pasižymi aukšta dekomodifikacija, t. y. kai socialinės išmokos ir paslaugos tampa teise (individas gali pragyventi nedalyvaudamas darbo rinkoje)[32]. Šeima remiama, tačiau moterys nepatiria spaudimo rinktis motinystę.

Ketvirtasis modelis – Pietų Europos korporatyvinis-klientelistinis. Tai – socialinio draudimo socialinės apsaugos modelis, kuris remiasi socialine partneryste darbo rinkoje ir socialinėje politikoje, taip pat katalikiška socialine subsidiarumo samprata (Mangen 2001, cit. iš Aidukaitė et al.[33]). Politinis prioritetas suteikiamas pensijoms ir universaliai, labai socializuotai sveikatos apsaugai.

Penktasis modelis – Rytų Europos pokomunistinis korporatyvinis-klientelistinis. Pokomunistiniam gerovės valstybės režimui galima priskirti tokius bruožus: socialinio draudimo vyravimas socialinės apsaugos sistemoje, didelė apimtis,

31 Bitinas, Tartilas ir Litvaitienė, *supra note*, 20.

32 Esping-Andersen, *supra note,* 1.

33 Aidukaitė, Bogdanova ir Guogis, *supra note*, 7.

tačiau gana žemas išmokų lygis ir socialinės apsaugos ryšys su sovietine / komunistine patirtimi[34].

Lietuva jau yra gerovės valstybė, nes Lietuvoje valdžios institucijos įgyvendina priemones, kuriomis siekiama užtikrinti gyventojų gerovę[35]. Tačiau sudėtinga nustatyti aiškų modelį, kuris atspindėtų šalies socialinę politiką. Atkūrus nepriklausomybę pasirinktas bismarkinis korporatyvusis modelis, kuris tik vėliau ėmė judėti link liberaliojo marginalinio modelio[36]. Pasak J. Aidukaitės, N. Bogdanovos ir A. Guogio[37], postkomunistinių valstybių negalima analizuoti ir lyginti pagal klasikinę gerovės valstybės tipologiją. Lietuvą galima vadinti postkomunistine gerovės valstybe arba „minimalios“ gerovės valstybe (šis terminas gali būti pasitelktas, jei Lietuvą lyginsime su išsivysčiusių ES šalių gerovės valstybės modeliais). Tai reiškia, kad valstybė formaliai prisiima atsakomybę už savo piliečių gerovę, tačiau suteikiamos socialinės garantijos ne visada garantuoja orų pragyvenimo lygį į socialinę riziką patekusiems (susirgusiems, sulaukusiems senatvės, netekusiems darbo ar atsidūrusiems skurde) piliečiams.

2. Prezidento Gitano Nausėdos gerovės valstybė

2.1. G. Nausėdos gerovės valstybės vizija rinkiminės kampanijos metu

Politinė agitacija ar rinkiminė kampanija turi panašų tikslą – bandyti paveikti motyvaciją ir daryti įtaką sprendimų priėmimo procese tam tikroje visuomenės grupėje[38]. Komunikacija kampanijų metu sudaro rinkėjų interesų ir lūkesčių nustatymą, visuomeninių problemų identifikavimą ir jų sprendimo būdų pateikimą.

34 Aidukaitė, Bogdanova ir Guogis, *supra note*, 7.

35 Justas Mundeikis, „Ekonomistas Mundeikis: kas yra „Gerovės valstybė“?“, *delfi*, 2019 m. spalio 1 d., https://www.delfi.lt/verslas/nuomones/ekonomistas-mundeikis-kas-yra-geroves-valstybe.d?id=82394799.

36 Guogis ir Rakšnys, *supra note*, 10.

37 Aidukaitė, Bogdanova ir Guogis, *supra note*, 7.

38 Rüdiger Schmitt-Beck and David M. Farrell, *Do Political Campaigns Matter? Campaign effects in elections and referendums* (London and New York: Routledge, 2002).

Gitanas Nausėda apie savo ketinimus kandidatuoti į LR prezidento postą paskelbė 2018 m. rugsėjo 17 d., savo pirmajame viešame pareiškime nurodydamas politinį siekį – *„stiprinti Lietuvą kaip gerovės valstybę“*[39]. Tai buvo pirmoji jo kaip oficialaus kandidato į LR prezidentus kalba, kurioje pirmą kartą paminėta gerovės valstybės idėja ir pateiktas jos trumpas apibūdinimas: *„Gerovė – tai ne tik orios visų šalies piliečių pajamos. Gerovė – tai teisė gauti kokybiškas sveikatos apsaugos ir švietimo paslaugas. Gerovė – tai asmens orumas ir pasitikėjimas vienas kitu ir sava valstybe.“*[40] Kandidatas kiek abstrakčiai, tačiau iš karto pateikė orientacinę vertybinę kryptį, į kurią bus orientuotos programinės nuostatos. Tų pačių metų lapkritį G. Nausėda pristatė prezidentinės kampanijos gaires, kuriose buvo išskirti trys pagrindiniai principai – pagarba, saugumas, gerovė[41]. Kandidatas pabrėžė, kad gerovės valstybės kūrimas turėtų būti kertinis aspektas jam tapus LR prezidentu. Šiam tikslui pasiekti buvo išskirtos keturios prioritetinės politinės veiklos sritys: „Lietuvą reikėtų stiprinti ekonominiu, socialiniu, kultūriniu ir švietimo aspektais.“[42] Šios veiklos sritys ir principai vertybiškai sutampa su gerovės valstybės koncepcijai priskiriamomis sritimis. Savo programoje numatytai gerovės valstybės koncepcijai įgyvendinti kandidatas išskyrė penkis rodiklius[43]:

1) nuo 7,3 iki 5 kartų sumažinti pajamų skirtumą tarp daugiausiai ir mažiausiai uždirbančių gyventojų;
2) nuo nuo 30 proc. BVP iki 35 proc. padidinti biudžeto pajamas;

39 Stasys Gudavičius, „Gitanas Nausėda pranešė dalyvausiąs prezidento rinkimuose“, *Verslo žinios*, 2018 m. rugsėjo 17 d., https://www.vz.lt/verslo-aplinka/2018/09/17/gitanas-nauseda-pranese-dalyvausias-prezidento-rinkimuose.

40 *Ibid.*

41 Gytis Pankūnas, „G. Nausėda pristatė prezidentinę kampaniją: nepartiškumas yra mano privalumas“, *LRT*, 2018 m. lapkričio 12 d., https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/233745/g-nauseda-pristate-prezidente-kampanija-nepartiskumas-yra-mano-privalumas.

42 *Ibid.*

43 Agnė Černiauskaitė, „G. Nausėdos pažadai: pristatė penkis žingsnius, kuriais gerins gyvenimą Lietuvoje“, *Lietuvos rytas*, 2019 m. gegužės 6 d., https://www.lrytas.lt/lietuvosdiena/aktualijos/2019/05/06/news/g-nausedos-pazadai-pristate-penkis-zingsnius-kuriais-gerins-gyvenima-lietuvoje-10239099.

3) skirtumo tarp atlyginimų sostinėje ir regionuose mažinimas: mažesnių apskričių atlygio padidėjimas iki 85 proc. sostinės regiono vidurkio;
4) ES fondų lėšų panaudojimas, nukreiptas konkurencingumui didinti ir kovai su regionine atskirtimi;
5) Lietuva pagal švietimo kokybės ir moksleivių gebėjimų rodiklius, patenkanti tarp 20 geriausių valstybių pasaulyje.

Svarbu pažymėti, kad socialinį gerovės valstybės aspektą sudaro ekonominis-socialinis saugumas (pajamos), socialinė įtrauktis, socialinė sanglauda ir socialinis įgalinimas[44]. 4 iš 5 rodiklių kandidato programoje skirti ekonominio-socialinio saugumo ir įtraukties skatinimui. Tai leidžia daryti prielaidą, kad rinkiminėje programoje pateiktos nuostatos labiausiai dera su socialdemokratiniu gerovės valstybės modeliu. Tačiau kandidatas rinkiminės kampanijos metu neidentifikavo konkretaus gerovės valstybės modelio, kurį ketintų įgyvendinti Lietuvoje. J. Mundeikis[45] pastebi Gitano Nausėdos nenuoseklumą politinių pažiūrų atžvilgiu. Įvertinus daugelį pasisakymų rinkiminės kampanijos metu, pažiūras galima apibūdinti „socialiai konservatyviomis ir ekonomiškai libertarinėmis“[46]. Rinkėjams siunčiama žinutė, kad kandidatas nėra griežtai nei politinėje kairėje, nei dešinėje. Nausėdos rinkiminė kampanija apeliuoja į labai plačios visuomenės dalies interesus (orios pajamos, kokybiška sveikatos apsauga, švietimas). Kurdamas gerovės valstybės vaizdinį, jis kėlė lūkesčius, būdingus aukšto pragyvenimo lygio šalims. Kandidato rinkiminė komunikacijos strategija pasižymėjo veikiau ne problemų konstatavimu, o vizijos kūrimu (stiprinti Lietuvą kaip gerovės valstybę). Penki rodikliai labiau veikia kaip tos vizijos kūrimo priemonės, o ne kaip problemų sprendimo būdai. Dėl šios priežasties kandidato komunikacija yra pozityvi. Kita vertus, „gerovės visiems“ idėja, neaiški politinė orientacija ir nepasirinktas

44 Guogis ir Rakšnys, *supra note*, 10.
45 Mundeikis, *supra note*, 35.
46 *Ibid*.

konkretus gerovės valstybės modelis rodo, kad Gitano Nausėdos rinkiminės kampanijos komunikacija siekė įtikti ir paveikti kuo platesnę rinkėjų dalį.

2.2. G. Nausėdos gerovės valstybės modelio atitikimas klasikinei tipologijai ir jį palaikantys teiginiai

Tik vienas prezidento interviu su žiniasklaidos atstovais leidžia konkrečiau suprasti jo gerovės valstybės viziją klasikinės tipologijos kontekste. Jame G. Nausėda aiškiai teigia: „*Skandinavijos valstybės šiuo metu yra kitokioje situacijoje. Teigti, kad mes automatiškai, arba matematiškai, perkelsime Skandinavijos gerovės valstybės modelį į lietuvišką dirvą, tikrai šiuo metu neišeina.*“[47] Tapęs prezidentu G. Nausėda viešai pasisakė, kad Vokietijos (bismarkinis, konservatyvusis) gerovės valstybės modelis Lietuvai yra tinkamiausias[48]. Gerovės valstybės tyrėjai pritaria, kad šalies vadovas pasisako už bismarkinio korporatyvaus konservatyviojo kontinentinės Vakarų Europos (vokiškojo) modelio kūrimą šalyje, kuris modelių tipologijoje pagal socialinius pasiekimus užima tarpinę padėtį tarp liberalaus marginalinio ir institucinio perskirstomojo modelių[49].

Vienas iš konservatyviojo modelio bruožų – visuotinai priimtas perėjimas prie „tvarios“ šeimos politikos, t. y. tokios, kuri yra palanki gimdymui, skatina lyčių lygybę ir vaikų gyvenimo galimybes iš nepasiturinčių ir migrantų šeimų[50]. 2021 m. ir 2022 m. metiniuose pranešimuose užsimenama apie minimalias paramos priemones šeimoms: „*Siekdamas sumažinti pandemijos pasekmes šeimoms, inicijavau vienkartines išmokas vaikams ir padidintas išmokas vaikams su negalia, vaikams iš daugiavaikių ir nepasiturinčių šeimų. Tai nors šiek tiek pagerino 330 tūkstančių*

47 Indrė Jurčenkaitė, „Lietuvoje – kaip Vokietijoje: kodėl G.Nausėda išskyrė konservatyvią gerovės valstybę ir kokia ji?“, *15min,* 2019 m. spalio 7 d., https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/lietuvoje-kaip-vokietijoje-kodel-g-nauseda-isskyre-konservatyvia-geroves-valstybe-ir-kokia-ji-56-1211600?copied.

48 Jurčenkaitė, *supra note*, 47.

49 *Ibid.*

50 Hinrichs, K., „A Social Insurance State Withers Away. Welfare State Reforms in Germany – Or: Attempts to Turn Around in a Cul-de-Sac“, in B. Palier (Ed.) *A Long Goodbye to Bismarck?: The Politics of Welfare Reform in Continental Europe* (pp. 45–72) (Amsterdam University Press, 2010). http://www.jstor.org/stable/j.ctt46n02d.6

šeimų padėtį.“[51] Apimant platesnį šeimų gerovės kontekstą įgyvendinta lygaus starto prezidentinė iniciatyva: „<...> *pradėtas įgyvendinti Lygaus starto paketas, kurį pasiūliau, siekdamas atverti ikimokyklinį ugdymą vaikams iš socialinės rizikos šeimų.*“[52] Nors prezidentas savo pasisakymuose gana dažnai pabrėžia šeimos svarbą, vienoje iš kalbų tikino, kad „<...> *šeimų labui mes vis dar padarėme per mažai*“[53]. Vertinant paramą šeimai gerovės valstybės modelio kontekste, trūksta sisteminio palaikymo šeimoms priemonių plano. Kita vertus, prezidento gerovės valstybės vizijoje numatytas bendras atskirties mažinimo prioritetas, kuris siekia poveikio platesniu mastu, įtraukiant šeimas, žmones su negalia, pensininkus.

G. Nausėdos gerovės valstybės vizija labiausiai siejasi su vokiškuoju konservatyviuoju gerovės valstybės modeliu per socialinio draudimo ir socioekonominių sąlygų gerinimo dėmenis. Nedarbo draudimo sistemos požiūriu prezidentūros komunikacijos grupė skelbia, kad „*prezidentas matytų tikslingumą jaunimui ir vyresnio amžiaus žmonėms diferencijuoti stažo reikalavimą bei išmokos mokėjimo trukmę pagal amžių ir išdirbtą laiką*“[54]. Ši nuostata visiškai sutampa ir patvirtina bismarkinio modelio principus, kai socialinių naudų ir išmokų dydis priklauso nuo kiekvieno asmens dalyvavimo darbo rinkoje ir jo sumokėtų įmokų socialinio draudimo sistemai. Vertybiškai gerovės valstybės vizijoje išskirdamas teisingumą ir spręsdamas socialinės nelygybės klausimus, G. Nausėda yra inicijavęs keletą jau patvirtintų ir įsigaliojusių įstatymų pataisų. Mokestinę naštą prezidentas siekė mažinti du kartus inicijavęs neapmokestinamojo dydžio didinimą (NPD)

51 G. Nausėda, „Metinis pranešimas, 2021“, žiūrėta 2022 m. lapkričio 15 d., https://www.lrp.lt/lt/prezidento-kalbos-ir-sveikinimai/lietuvos-respublikos-prezidento-gitano-nausedos-metinis-pranesimas/36206.

52 Gitanas Nausėda, „Metinis pranešimas, 2022“, žiūrėta 2022 m. lapkričio 15 d., https://www.lrp.lt/lt/prezidento-kalbos-ir-sveikinimai/lietuvos-respublikos-prezidento-gitano-nausedos-metinis-pranesimas/38609.

53 Gitanas Nausėda, „Lietuvos Respublikos Prezidento Gitano Nausėdos sveikinimas Tarptautinės šeimos dienos proga“, LRP, žiūrėta 2022 m. lapkričio 15 d., https://www.lrp.lt/lt/lietuvos-respublikos-prezidento-gitano-nausedos-sveikinimas-tarptautines-seimos-dienos-proga/36192.

54 „Prezidentas: turime geriau apsaugoti pažeidžiamiausius žmones nuo nedarbo“, žiūrėta 2022 m. lapkričio 15 d., https://www.lrp.lt/lt/prezidentas-turime-geriau-apsaugoti-pazeidziamiausius-zmones-nuo-nedarbo/35536.

uždirbantiems mažiausias pajamas[55]. Gerinant vyresnio amžiaus žmonių ekonominę padėtį patvirtintos įstatymo pataisos, kurios numatė senatvės pensijų didinimą nuo 2022 metų sausio[56]. 2021 m. G. Nausėda inicijavo socialinio draudimo pataisas, kurios netekusiems darbo žmonėms su negalia sudarė sąlygas gauti visą jiems priskaičiuotą nedarbo draudimo išmoką. Kita vertus, 2022 m. skaitydamas metinį pranešimą G. Nausėda teigė, kad „<...> *ligšiolinis gyventojų pajamų augimas neleis gilėti socialinei atskirčiai ir skurdui, tačiau vargu ar padės juos sumažinti. Todėl kryptinga socialinė politika tampa dar svarbesnė. Ji turi būti nukreipta į pažeidžiamiausias visuomenės grupes*“[57]. Šis požiūris, kada socialinė parama skiriama tik pažeidžiamiausioms visuomenės grupėms, gali būti priskiriamas liberalios gerovės valstybės koncepcijai. Taip pat kaip ir šalies vadovo skiriamas dėmesys švietimo kokybei gerinti. G. Nausėdos rinkiminės kampanijos metu identifikuotas Lietuvos, pagal švietimo kokybės ir moksleivių gebėjimų rodiklius patenkančios tarp 20 geriausių valstybių pasaulyje, siekinys ir jam skirtos priemonės gali būti taikomos ir liberaliajam modeliui. Šiame modelyje švietimas laikomas pagrindine priemone asmenims apsisaugoti nuo galimų socialinių rizikų.

Išvados

Išanalizavus gerovės valstybės istorinę pradžią nesunku įvertinti, kad socialinės apsaugos politika yra viena iš gerovės valstybės pagrindinių dalių, nors pati šio fenomeno samprata daugialypė ir vienareikšmiškai neapibrėžiama. Jo kompleksiškumą nulėmę skirtumai tyrėjų suklasifikuoti į atskirus modelius. Vieno iš jų – bismarkinio korporatyviojo konservatyviojo gerovės valstybės

55 „Svarbiausios Prezidento veiklos kryptys“, žiūrėta 2022 m. lapkričio 15 d.„ https://www.lrp.lt/lt/geroves-valstybe/svarbiausios-prezidento-veiklos-kryptys/37558.

56 „Prezidentas: atnaujintas pensijų įstatymas užtikrins nuoseklų pensijų augimą ir mažins senjorų skurdą“, žiūrėta 2022 m. lapkričio 15 d., https://www.lrp.lt/lt/prezidentas-atnaujintas-pensiju-istatymas-uztikrins-nuoseklu-pensiju-augima-ir-mazins-senjoru-skurda/35256.

57 Gitanas Nausėda, „Metinis pranešimas, 2022“, žiūrėta 2022 m. lapkričio 15 d., https://www.lrp.lt/lt/prezidento-kalbos-ir-sveikinimai/lietuvos-respublikos-prezidento-gitano-nausedos-metinis-pranesimas/38609.

modelio – pagrindu prezidentas G. Nausėda remiasi įgyvendindamas savo gerovės valstybės viziją Lietuvoje. Vizijos įgyvendinimas tapo problemiškas ne tik dėl pačio fenomeno sudėtingumo, tačiau ir dėl priešrinkiminės dabartinio šalies vadovo komunikacijos. Ja buvo siekiama įtikti ir paveikti kuo platesnę rinkėjų dalį, nes G. Nausėda siekė neidentifikuoti savęs kaip aiškią politinę orientaciją turinčio kandidato, o siūloma gerovės valstybės vizija nesusieta su konkrečiu modeliu ar tipologija. Tapęs prezidentu šalies vadovas viename interviu atskleidė, koks gerovės valstybės modelis tiktų Lietuvai, t. y. bismarkinis, konservatyvusis. Trumpa prezidento viešųjų kalbų turinio analizė leidžia konstatuoti, kad naudojami teiginiai prezidento kalbose ir iniciatyvos socialinės apsaugos srityje daugeliu atveju sutampa su konservatyviajam gerovės valstybės modeliui priskiriamais bruožais.

THE COMMUNICATION OF THE VISION OF THE WELFARE STATE OF PRESIDENT G. NAUSĖDA

Skaistė Mickūnaitė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. The purpose of a political leader's communication is to provide voters and interest groups with a purpose and a vision that mobilizes them for action. The presence of the President as a key political figure requires appropriate communication that reinforces the limited powers provided for in the Constitution. President Gitanas Nausėda won the election with a valid promise and call to create a welfare state in Lithuania. It is unique that President Nausėda won the election by communicating not by asking to join a fight against or for, but by offering an abstract vision – a welfare state. This vision, which received a lot of attention not only among the public but also among political experts, revealed that

it is incognizable in public discourse. Therefore, the concept of the welfare state in political discourse is problematic and requires additional research. The purpose of this article is to reveal the historical origins of the welfare state, its models, and the communication of the implementation of Nausėda's welfare state model in Lithuania in order to convince and inform groups of interest.

Keywords: Welfare state, models of the welfare state, Gitanas Nausėda, political communication.

INTERNETINĖS REKLAMOS KAITOS TENDENCIJOS IR PAVEIKUMAS VARTOTOJŲ ELGSENAI COVID-19 PANDEMIJOS METU

Gabrielė Vindžigelskytė

E. paštas gabrielevindzig@gmail.com

Mykolo Romerio universitetas

Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas

Komunikacijos institutas

Kuratorė Gintarė Gulevičiūtė

E. paštas gintare.guleviciute@mruni.eu

Santrauka. COVID-19 pandemijos metu įvesti ribojimai prekybos, aptarnavimo, paslaugų sektoriuose pakeitė nusistovėjusią ir skubančią visuomenę, taip pat jos elgsenos įpročius. Internetinės reklamos, rinkodaros ir komunikacijos srityse taikytos naujos priemonės ir sprendimai, kuriuos lėmė šios pandemijos metu priimti suvaldymo būdai ir įrankiai. Pagrindinė šio darbo problema: kaip internetinė reklama keičiasi ir veikia vartotojų elgseną COVID-19 pandemijos metu? Todėl straipsnyje internetinės reklamos sąvoka nagrinėjama teoriniu lygmeniu, o vartotojų požiūrį į naujausias reklamos tendencijas ir jų elgsenos pokyčius atskleidžia anketinės apklausos rezultatai, reziumuojami bendrieji ryšiai ir aspektai. Atskleista, kad internetinės reklamos kaitos tendencijos ir paveikumas vartotojams buvo aiškiai matyti šiuo krizės metu. Respondentų nuomone, išryškėjusios tendencijos: didesnis internetinių reklamų skaičius tinklalaidėse (angl. *podcasts*), tinklaraščiuose (angl. *blogs*) ir socialiniuose tinkluose; nuomonės formuotojų, rekomenduotojų ir pasakojamosios reklamos išaugimas, kuris skatina šios auditorijos apsisprendimą įsigyti produktus. Taip pat nustatyta, kad prekės

ženklai, komunikuodami apie savo atsakomybę, paskatina vartotojus įsigyti prekes ir, priešingai, neigiamai vertinama prekės ženklo reputacija atgraso vartotojus nuo sprendimo pirkti. Tai ypač išryškėjo pandemijos metu. Mokslinio tyrimo objektas – internetinės reklamos pokyčiai ir paveikumas vartotojų elgsenai COVID-19 pandemijos metu. Šį fenomeną grindžia ir įrodo naujausia užsienio mokslinės literatūros teorinė analizė, empirinis duomenų rinkimas – anketinė apklausa, kurioje dalyvavo 196 respondentai 2022 metų balandžio 26 – gegužės 3 dienomis, ir gautų rezultatų analizė.

Reikšminiai žodžiai: COVID-19 pandemija, internetinė reklama, vartotojų elgsena, paveikumas, kaitos tendencijos, prekės ženklas, komunikacija.

Įvadas

Vartotojų srauto pritraukimas yra vienas pagrindinių įmonių tikslų norint tapti lyderiaujančia ir sėkminga rinkos dalyve. COVID-19 pandemija pakeitė jau nusistovėjusią, išmaniąją, skubančią visuomenę ir jau rutina tapusį gyvenimą, pripildytą internetinių reklamų. Jos metu nustatyta didesnė reklamos, žiniasklaidos, TV ir socialinių tinklų įtaka vartotojų elgesiui[1]. Todėl įmonės, norėdamos išlikti ir gauti nors minimalią apyvartą, tam skyrė nepaprastai daug dėmesio: keitė reklamos strategijas, formatus, priemones, ėmėsi taikyti įvairių variacijų rinkodaros strategijas. Dalis jų įveikė šią krizę sėkmingai, o jų komunikacijos strategijos buvo efektyvios ir tapo ilgalaikėmis priemonėmis siekti sėkmingų rezultatų vėliau. Visa tai skatino analizuoti vartotojus ir jų elgsenos pasikeitimus, imta nagrinėti vartotojų lūkesčius, psichologinius motyvus pirkimo kelyje. Todėl formuluojama problema: kaip internetinė reklama keičiasi ir veikia vartotojų elgseną COVID-19 pandemijos metu?

Šio darbo tema nauja ir aktuali įvairių sričių (rinkodaros, komunikacijos,

1 Chen Yan ir kt., „Factors Affecting the Consumers Online Shopping During the COVID-19 Pandemic in China“ *Revista Argentina de Clínica Psicológica* 30, 1 (2021): 853-864, doi:10.24205/03276716.2020.2081.

psichologijos ir kt.) atstovams ir vartotojams, tačiau mokslinių straipsnių, tyrimų ar publikacijų vis dar nėra gausu. Lietuvos lygmeniu ypač trūksta tyrimų ir analizės moksliniu pagrindu internetinės reklamos, vartotojų elgsenos temomis. Matyti didėjantis mokslinių tyrimų, anotacijų ir įžvalgų kiekis užsienyje. Dėl šios priežasties yra svarbu ir naudinga išanalizuoti *internetinės reklamos sampratą* ir *paveikumą vartotojų elgsenai* teoriniu lygmeniu ir remiantis gautais empirinio tyrimo rezultatais nustatyti tendencijas ir veiksnius, darančius įtaką vartotojų apsisprendimui pirkti COVID-19 metu. Šio **tyrimo uždaviniai**:

1) pateikti internetinės reklamos teorinius aspektus: sampratą, išryškėjusias tendencijas ir priemones;

2) identifikuoti reklamos sąsają su vartotojų elgsena, išskirti pagrindinius vartotojų charakteristikos bruožus ir jų psichologiją pirkimo procese;

3) atlikti anketinę apklausą, kuri atskleistų vartotojų požiūrį apie internetinę reklamą COVID-19 pandemijos metu ir iki jos, reziumuoti tyrimo rezultatų ryšį ir aspektus.

1. Internetinės reklamos kaita

1.1. Internetinės reklamos vaidmuo ir koncepcija

Pasaulyje vykę ekonominiai, socialiniai, politiniai ir kultūriniai pokyčiai turėjo įtakos internetinės reklamos augimui, o jos vaidmuo ir reikšmingumas viešuose ir privačiuose verslo sektoriuose nuolat kito. Ypač svarbus spartusis technologijų vystymasis, naujųjų medijų ir komunikacijos kanalų raida, kurie nepaprastai pakeitė reklamos vykdymą ir verslo aplinką[2]. Remiantis rinkos ir vartotojų duomenų bendrovės „Statista“ duomenimis (žr. 1 pav.), 2001–2021 metais internetinės ir mobiliosios paieškos sistemos „Google“ didžioji dalis pajamų, gautų iš

2 Parul Deshwal, „Online advertising and its impact on consumer“, *International Journal of Applied Research* 2, 2(2016): 200-204.

reklamų, kiekvienais metais tik didėjo[3]. Paveiksle matomas nuolatinis pajamų augimas iš internetinės reklamos, tai įrodo internetinės reklamos aktualumą ir pelningumą įmonėms.

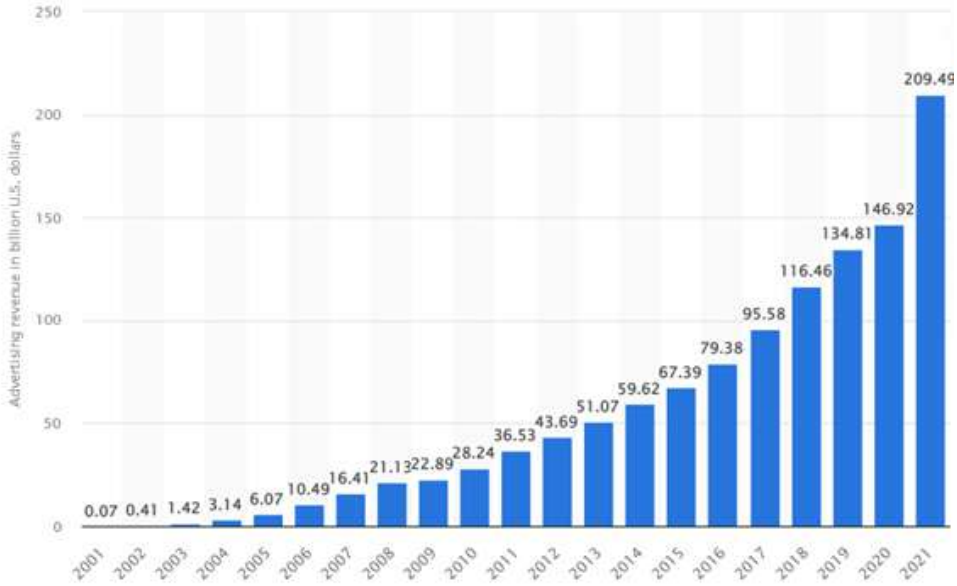

1 pav. *„Google“ reklamos pajamos 2001–2021 metais*

Autorių M. Dahlen ir S. Rosengren teigimu, prieš 20 ar daugiau metų sukurti įvairūs reklamos apibrėžimai turėtų būti tobulinami dėl reklamos pokyčių[4]. Todėl atkreipiamas dėmesys į pačių reklamuojamų produktų koncepciją, tikslus ir galimybę prekės ženklams tokiu būdu paveikti vartotoją atlikti **teigiamą veiksmą – pirkimą** – jų įmonei. Skaitmeniniai pokyčiai, interneto naudojimo augimas, didesnės vartotojų galimybės ir kiti įvairūs veiksniai lemia internetinės reklamos suvokimą kaip nuolatinių globalinių ir technologinių pokyčių paveiktą, pakeistą įprastos reklamos formą, jos rūšį. Todėl matyti, kad internetinės reklamos tikslas – ne tik informuoti klientus apie prekę ar paslaugą, skatinti įsigyti ją ir taip

3 „Google: annual advertising revenue 2001-2021“, Statista, žiūrėta 2022 m. lapkričio 20 d., https://www.statista.com/statistics/266249/advertising-revenue-of-google/.

4 Micael Dahlen ir Sara Rosengren, „Reply to the Comments on “If Advertising Won’t Die, What Will It Be? Toward a Working Definition of Advertising”“, *Journal of Advertising* 45 (2016): 359-363, https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00913367.2016.1204968.

pasiekti potencialią pirkėjų dalį. Tai sykiu yra „masinės komunikacijos rūšis, kuri remiasi tradicine reklamos forma“, tačiau susijusi su naujausiais techniniais reikalavimais ir kuria savo komunikacijos strategijas[5]. Šiuo apibrėžimu nesistengiama nutolti nuo tradicinės reklamos pradmenų, minimos naujos techninės galimybės, tačiau sąvokoje nėra užsimenama apie reklamos užsakovą – **prekės ženklą, vartotojų paveikumą** ir pasigendama tikslų. Toks apibrėžimas atskleidžia tik dalį reklamos esmės.

Tačiau kiti autoriai teigia, kad internetinę reklamą vertėtų suvokti kaip komercinę prekės ženklo veiklą, kuria siekiama paskatinti žmones pirkti produktus ar paslaugas[6]. Šioje sąvokoje išskiriamos esminės detalės: prekės ženklas, vartotojai ir aiškiai įvardijamas tikslas. Internetinė reklama gali būti apibrėžta kaip įvairiais formatais internete pateikiamas komercinis turinys, kurio tikslas – informuoti vartotoją apie prekę ar paslaugą. Galima teigti, kad internetinė reklama yra neatsiejama nuo prekės ženklų komunikacijos, vartotojų esamų ir naujų apsipirkimo įpročių, taip pat tai didina pačios prekės žinomumą. Tai prekės ženklams padeda tapti lydere ir išsiskirti šių dienų rinkoje[7]. Reklama internete yra neatsiejama nuo poveikio tikslinei vartotojų grupei, o užkoduota komunikacijos žinutė stipriai veikia vartotojų suvokimą ir požiūrį į pačią reklamą. Galima daryti išvadą, kad internetinės reklamos sąvokoje svarbu išryškinti jos naujumą ir tikslą, todėl ji apibrėžtina kaip komercinis turinys ar komunikacinė žinutė, kuria norima pasiekti tikslinę vartotojų dalį ir **paveikti jų apsisprendimą,** požiūrį į prekės, produkto, paslaugos aplinką (įmonę, prekės ženklą, pačios prekės savybes).

5 Deshwal, *supra note*, 2.

6 Sally Laurie, Kathleen Mortimer ir Fred Beard, „Has Advertising Lost Its Meaning? Views of UK and US Millennials“, *Journal of promotion management* 25, 6(2019): 765-782, https://doi.org/10.1080/10496491.2018.1536623

7 Ashamayee Mishra ir D. K. Mahalik, „Impact of Online – Advertising on Consumer“, *International Journal of advanced research* 5, 6(2017): 1935-1939, doi: 10.21474/IJAR01/4625.

1.2. Internetinės reklamos priemonės ir jų tikslai

Naujausios reklamų tendencijos, tikslai ir komunikacinių strategijų planas leidžia kryptingai priimti sprendimus, įvertinti reklamos vykdymo procesą ir to rezultatus įmonėse. Internetinės reklamos tikslai yra gana abstrakčios gairės, tačiau kiekvienas tikslas susideda iš kelių uždavinių. Būtent jie yra esminiai ir nedideli žingsniai, vedantys link tikslų įgyvendinimo. Šių žingsnių nevertėtų praleisti komunikacijos ar rinkodaros specialistams. Juk reklaminės kampanijos planavimas yra kelias link sėkmingo prekės pardavimo. Todėl šių tikslų nustatymas ir vėlesnis jų rezultatų analizavimas leidžia priimti atitinkamai pagrįstus sprendimus, kad pasirinktos reklamos priemonės būtų veiksmingos ir efektyvios.

Internetinės rinkodaros priemonių skirstymą autoriai R. Žitkienė, V. Girčys, M. Zitkė ir I. Bartuševičienė skirsto į dvi kategorijas: **bendrąsias** ir **pažengusiąsias** (žr. 1 lentelę)[8]. Šis skirstymas remiasi technologiniu, skaitmeniniu pagrindu, dėl kurio pakito internetinių priemonių galimybės.

1 lentelė. *Internetinės reklamos priemonė*

Internetinės reklamos priemonės	
Bendrosios priemonės	**Naujausios, pažangios priemonės**
Interneto svetainė (angl. *website*)	Turinio rinkodara – tinklaraščiai (angl. *content marketing – blogs*)
Reklaminiai skydeliai (angl. *banner ads)*	Mobiliųjų programėlių reklamos (angl. *mobile app advertising*)
Rėmimo reklama (angl. *sponsorship*)	Partnerių rėmimas (angl. *affiliate marketing*)
Paieškos sistemos (angl. *search engines*)	Valdikliai (angl. *widgets*)
Elektroninis paštas (angl. *e-mail*)	Pasikartojančios reklamos (angl. *retargeting ads*)
	Socialiniai tinklai (angl. *social media*)
	Elektroninės konferencijos (angl. *webinars*)

Kadangi internetinės reklamos **pagrindinis tikslas yra paveikti vartotoją**, tad didžioji dalis internetinių reklamos priemonių klasifikuota pagal reklamos

8 Rima Zitkiene ir kt., „Model of Impact of Social Networks on Internet Marketing of Enterprises“, pranešimas konferencijoje The 20th International Scientific Conference Globalization and its Socio-Economic Consequences 2020, 2021 m. sausio 13 d.

sąveiką su vartotojais. Taip siekiama nustatyti veiksnius, lemiančius vartotojų pasirinkimą įsigyti tam tikros įmonės produktą ar paslaugą. Dėl šios priežasties yra pastebimas internetinės reklamos ir priemonių paveikumas vartotojų pirkimo psichologijai. Išskiriamos aštuonios internetinės reklamos priemonės: klasifikuota reklama (angl. *classified*), vaizdinė reklama (angl. *display*), partnerių rėmimas (angl. *affilation*), paieškos sistemos (angl. *search engines*), elektroninis paštas (angl. *e-mail*), socialiniai tinklai (angl. *social media*), raiškioji medija (angl. *rich media*) ir mobilieji telefonai (angl. *mobile*).

Skirtingų autorių internetinės reklamos klasifikavimas į formatus papildo straipsniuose jau žinomas įžvalgas ir pateikia naujų. Autoriai J. Falcão ir P. Isaías (2020) detalizuoja socialinių tinklų ir paieškos sistemų reklamą; Ma, Li ir Wildman (2015) analizuoja klasifikuotą reklamą internete, mobiliuose įrenginiuose, paieškos sistemose. Reklamos universitetų profesoriai J. D. Leckenby ir H. Li (2004) išanalizavimo internetinės reklamos formatus ir jų efektyvumą. Šių autorių klasifikacija kiek skiriasi nuo P. Deshwal (žr. 1 lentelę), kurio klasifikaciją būtų galima papildyti iššokančiomis (angl. *pop-up*), rėmimo (angl. *sponsorship*) reklamomis, reklaminiais skydeliais (angl. *banner ads*), nuorodomis (angl. *hyperlink*) ir bendrąja priemone – interneto svetaine[9].

Rinkodaros ir komunikacijos specialistai vykdo tikslinės **rinkos tyrimus,** kurie atskleidžia išskirtinius auditorijos bruožus, savybes ar požiūrį įvairiais klausimais. Tai leidžia išrinkti kuo efektyvesnes reklamos priemones, kad vartotojai pirkimo kelyje atliktų svarbiausią – pirkimo – veiksmą. Išnagrinėtos priemonės nuolat keičiasi, priklausomai nuo pasaulyje esančių įvykių, pokyčių ir tendencijų įvairiose srityse. Taip pat internetinės reklamos priemonių taikymo mastai nuolat kinta. Šiuo atveju „Google“ reklamų pajamų augimas 2001–2021 metais rodo ypač didelį internetinės reklamos augimą, tad minėtos priemonės buvo

9 Hairong Li ir John D. Leckenby, „Internet Advertising Formats and Effectiveness“, (2004), https://brosephstalin.files.wordpress.com/2010/06/ad_format_print.pdf,

naudojamos vis dažniau (žr. 1 pav.). Didelis reklamos pajamų šuolis pastebėtas pandemijos laikotarpiu 2020–2021 metais – net 62,57 milijardų JAV dolerių, kai kasmet 2001–2019 metų pajamos iš reklamų svyruodavo nuo 0,34 iki 18,35 milijardų JAV dolerių.

1.3. Internetinės reklamos efektyvumas

Reklamos efektyvumas – tai įvertinimas, kiek konkreti reklama ar reklamos kampanija atitinka kliento nurodytus tikslus. Ankstesnės klientų žinios apie reklamos ar prekės šaltinį ir šaltinio patikimumą jau seniai buvo laikomi informatyvius ir įtikinamus rezultatus lemiančiais veiksniais, o vartotojai, tikėtina, imlesni informacijai iš šaltinio, kurį jie jau laiko žinomu ir patikimu. Tačiau P. Deshwal išvados atskleidžia, kad interneto *vartotojai yra labiau orientuoti į apsipirkimo tikslą*, todėl internetines reklamas vertina griežčiau nei kitose žiniasklaidos priemonėse[10]. Tad vartotojų požiūriu įkyrios internetinės reklamos atgraso nuo jų pakartotinio apsilankymo toje pačioje svetainėje, todėl tokių reklamų efektyvumo lygis yra žemas.

Skirtingų internetinių reklamų priemonių efektyvumas matuojamas skirtingais faktoriais, tačiau esminiai jų išlieka tie patys. Raiškiosios medijos skelbimai naudojami labai plačiai, tačiau vis dar trūksta supratimo apie jų poveikį vartotojų dėmesiui, įsitraukimui, interaktyvumo didinimui didinant konversijas, paspaudimų rodiklius arba tikslias efektyvumo priemones. Todėl šiam efektyvumo stebėjimui, vartotojų sąveikos su svetaine matavimui rinkodaros specialistai naudoja šiuos rodiklius (žr. 2 lentelę)[11]:

10 Deshwal, *supra note,* 2.

11 Ginger Rosenkrans, „The Creativeness and Effectiveness of Online Interactive Rich Media Advertising“, *Journal of Interactive Advertising* 9, 2(2009): 18-31, DOI: 10.1080/15252019.2009.10722152.

2 lentelė. *Internetinės reklamos efektyvumo rodikliai*

Internetinės reklamos efektyvumo rodiklis	Apibūdinimas
Skelbimų paspaudimų rodiklis (angl. *click-through-rate*, *CTR*)	Reklamjuosčių, socialinių tinklų, mobiliųjų įrenginių ir vaizdinių reklamų efektyvumas dažniausiai matuojamas šiuo paspaudimų rodikliu. Svarbu, kad analizuodami šio mato rezultatus specialistai atkreiptų dėmesį į pačių **vartotojų įsitraukimo lygį** prieš paspaudžiant skelbimą.
Skelbimo parodymas 1000 vartotojų (angl. *cost per mile, CPM*)	Internetinės reklamos parodymas 1000 vartotojų. Šis rodiklis ypač aktualus, kai svarbu ne tik kliento pirkimo veiksmas, tačiau ir prekės ženklo žinomumo didinimas. Rodiklis gana aiškus jos užsakovui ir yra vienas populiariausių.
Mokestis už konkretų veiksmą (angl. *cost per action, CPA*)[12]	Reklamos kainodaros modelis, kai mokama už konkretų kliento atliktą veiksmą: apsipirkimą, paslaugos užsakymą, anketos duomenų užpildymą, naujienlaiškio prenumeravimą.

Šie pagrindiniai internetinės reklamos efektyvumo rodikliai yra derinami tarpusavyje, todėl modelių taikymo principas tampa mišrus. Internetinės reklamos efektyvumas yra matuojamas ir atsižvelgiant į pelningumo rodiklius, todėl išskiriamas dar vienas – našumo modelis.

Interneto vartotojų veiksmus, kuriais reaguojama į šiuos rodiklius, galima apibrėžti kaip jų atsakymus į įvairias internetinės rinkodaros kampanijas, konversijas: kainos pasiūlymo užklausas, pirkimo įvertinimus, prisijungimus prie internetinės svetainės, produkto ar prekės įsigijimus, naujienlaiškio prenumeratą, įmonės socialinių tinklų sekimą. Minėtiems rodikliams ir modeliams taikomi proporcingi skaičiavimai, leidžiantys tiksliai išmatuoti reklamos efektyvumą. Pavyzdžiui, po internetinės reklamos parodymo vartotojui paspaudimų rodiklis (*CTR*) matuojamas kaip proporcija paspaudimų skaičiaus iš parodymo skaičiaus[13]. Todėl galima daryti išvadą, kad šie skaičiavimai yra tikslūs ir aiškiai nustato internetinės

12 Sunghoon Kim ir Moon Young Kang, „Understanding online users by segmenting their search keywords: empirical analysis from online auto insurance search advertising“, *International Journal of Advertising* 4 (2021), DOI: 10.1080/02650487.2021.1988392.

13 *Ibid.*

reklamos efektyvumo dydį pagal vartotojo atliktus atsakomuosius veiksmus.

Vartotojų atliekamais veiksmas yra matuojamas internetinės reklamos efektyvumas, tačiau verta atkreipti dėmesį ir į pačios reklamos detales ar vartotojų elgsenos nuspėjamumą ar nenuspėjamumą. Įrodyta, kad reklamos paspaudimus veikia tokie metodai kaip: personalizavimas pagal vartotojų elgseną, dizaino elementai, animacija ir spalvos, dydis, emocijos, kurias sukelia reklama. Loyola Marymount universiteto rinkodaros studijų profesoriai išskiria veiksnius, turinčius įtakos reklaminių skydelių įtraukimui ir efektyvumui[14]. Bene vienos populiariausių internetinės reklamos tipų – reklaminių skydelių – vizualiniai sprendimai, jų dydis ir įvairios savybės yra dizaino elementai. Jie turi įtakos reklamos įtraukimui ir efektyvumui, tad šis sąveikaujantis ryšys lemia paspaudimų skaičių ir rodiklį. Kitų mokslininkų teigimu, siūloma segmentuoti internetinės paieškos sistemos raktinius žodžius, kad būtų nustatyti vartotojų elgsenos ypatumai pagal paieškos lauką[15]. Todėl yra gausu vartotojų elgsenos modelių, kuriais remiantis galima pritaikyti ir personalizuoti internetinės reklamos tipą, priemonę ir kitas techninės ir vizualines detales, kurios būtų efektyvios.

1.4. Internetinės reklamos bruožai COVID-19 pandemijos metu

2019 metais COVID-19 pandemija sukrėtė visą pasaulį ir paskatino daug pokyčių įvairiose verslo, sveikatos, politikos, technologijų srityse ir žmogaus asmeninio gyvenimo. Reklamos agentūrų ir šios srities specialistų gyvenimas pasikeitė per naktį: įprastas darbas virto darbu iš namų, įmonės reklamai sumažino skirtus biudžetus, perorientavo savo komunikacijos strategijas, siekdami sutelkti dėmesį į sveikatą ir saugumą, prekės ženklų įvaizdį[16]. Ne išimtis – rinkodaros ir

14 Aidin Namin, Mithchell L. Hamilton ir Andrwe J. Rohm, „Impact of message design on banner advertising involvement and effectiveness: An empirical investigation", *Journal of Marketing Communications* 26, 2(2020): 115-129, DOI: 10.1080/13527266.2017.1393767.

15 Kim ir Kang, *supra note,* 12.

16 Laura F. Bright ir Hope Jensen Schau, „Pop-Up Special Section Introduction: Advertising and COVID-19—Examining the Impacts of the Pandemic on Agencies, Consumers, and Brands", *Journal of advertising* 50, 3(2021): 217-220, https://doiorg.skaitykla.mruni.eu/10.1080/00913367.2021.193365.

komunikacijos sritys, kuriose pokyčiai prasidėjo nuo pirmųjų pandemijos akimirkų. COVID-19 pandemija populiariojoje spaudoje ir akademinėje literatūroje įvardijama kaip **„juodosios gulbės“** įvykis, kuris yra netikėtas ir stipriai paveikus[17]. Įmonėms kilo rimtų iššūkių ieškoti naujų metodų, kaip atkreipti klientų dėmesį į jų prekės ženklą. Kadangi didžioji dalis prekybos persikėlė į internetą dėl karantino ribojimų, įmonės turėjo atrasti tinkamą rinkodaros kelią. Bekontaktės paslaugos, apsipirkimas, aptarnavimas tapo svarbu visame pasaulyje, nes tradicinis vartojimas turėjo keistis internete. Dėl šios priežasties internetinio turinio ilgis tapo trumpesnis, glaustesnis ir paprastesnis[18].

Didžioji dalis paslaugų, prekybos, aptarnavimo ar pramogų persikėlė į internetą, tad ir prekių ženklai savo veiklą adaptavo skaitmeninėje erdvėje. „Karantino laikotarpiu verslui teko persiorientuoti į pasikeitusią vartotojų elgseną, taip el. prekybos rinkoje Lietuvoje atsirado dešimtys naujų internetinių parduotuvių, o rinkos senbuviai fiksavo kelis kartus didesnius pardavimų (pajamų) augimo tempus.“[19] Įvesti pandemijos plitimo sustabdymo būdai lėmė internetinės veiklos augimą: internetinių parduotuvių susikūrimą, jau esamų tobulinimą, internetinės reklamos sklaidą, prekių ženklų ir vartotojų bendravimą skaitmeninėmis priemonėmis. Tad internetinė reklama buvo reikšminga COVID-19 pandemijos kontekste, matyti jos aktualūs pokyčiai ir tendencijos.

Pandemijos metu daugiau dėmesio buvo skiriama reklamoms, kuriose naudojami **emociniai raginimai, kreipiniai**[20]**.** Prekės ženklai nustato tris pagrindines reklaminių pranešimų temas: solidarumas, pasitikėjimas ir atsparumas įtraukiant

17 Bright ir Schau, *supra note*, 16.

18 Ha Eun Kim, Yoon- Na Cho ir Nara Youn, „COVID-19 Uncertainty and Temporal Framing in Advertising for Online Experiential Consumption“, *Journal of advertising* 50,3 (2021): 280-289, https://doi-org.skaitykla.mruni.eu/10.1080/00913367.2021.192791.

19 Jolanta Baronaitė ir Eglė Gotautienė, „Elektroninės prekybos bei vartotojų elgsenos pokyčių COVID-19 pandemijos laikotarpiu Lietuvoje statistinė analizė“, *Studijos – verslas – visuomenė: dabartis ir ateities* įžvalgos Nr. 6 (2021): 18-28, DOI: https://doi.org/10.52320/svv.v0iVI.189.

20 Charles R. Taylor, „Advertising and COVID-19“, *International Journal of Advertising* 39,5(2020): 587-589, DOI: 10.1080/02650487.2020.1774131.

COVID-19 pandemijos kontekstą[21]. Sykiu įmonių logotipai pritaikyti prie susidariusios situacijos ir pradėtos naudoti **grotažymės**: „stay home“, „lik namuose“, taip išreiškiant palaikymą ir supratimą dėl pandemijos pasekmių žmonijai[22]. Nustatyti tokie ryškiausi šios srities internetinės reklamos pokyčiai COVID-19 pandemijos metu:

1) išryškėjęs socialinių tinklų vaidmuo;
2) vaizdo įrašų turinio paklausa;
3) pokalbių robotų svarba interneto svetainėse;
4) tinklaraščių aktualumas[23].

Per COVID-19 pandemiją vartotojai vis daugiau laiko praleisdavo socialiniuose tinkluose, todėl rinkodaros specialistai ir reklamuotojai galėjo lengviau užmegzti ryšį su vartotojais per socialinių tinklų platformas „Facebook“, „Twitter“, „Instagram“[24]. Atsižvelgiant į tai, prekės ženklų bendravimas su vartotojais šiose platformose, jų komunikacijos žinutės ir internetinė reklama daug efektyviau pasiekė vartotojus. Todėl tikėtasi potencialių klientų apsipirkimo ar kito naudingo veiksmo. Streso ir slogių minčių laiku svarbu **geros emocijos siuntimas pirkėjui** reklamuojant prekes, tad prekių ženklai pasitelkė nuomonės formuotojus (angl. *influencer*), rekomenduotojus, kurie savo socialiniuose tinkluose pozityviai dalijosi naudojamais produktais, reklamuojamomis prekėmis[25]. Be to, pasakojamoji reklama ar nuomonės formuotojų reklama buvo viena populiariausių per pandemiją dėl kuriamo **ryšio su vartotojais**, o balso teikiama akcentuojamoji informacija buvo svarbi strategija **suaktyvinti auditorijos pojūčius** ir net

21 Bright ir Schau, *supra note,* 16.

22 Álvaro Jiménez-Sánche, Vayas Ruiz ir Vasilica Maria Margalina, „Governmental Communication and Brand Advertising During the COVID-19 Pandemic“, (2020), https://www.researchgate.net/publication/343124040_Governmental_Communication_and_ Brand_Advertising_During_the_COVID-19_Pandemic.

23 Mohammad Omer, „Pandemic COVID-19: impact on digital marketing. Journal of Contemporary Issues in Business and Government“, *Journal of Contemporary Issues in Business and Government* Vol. 27, No. 4 (2021), DOI: 10.47750/cibg.2021.27.04.014.

24 *Ibid*.

25 Rūta Puidokaitė-Savickienė ir Simona Širvelė, „Internetinės rinkodaros priemonių taikymo versle aktualumas COVID-19 pandemijos sąlygomis“.

aptarnauti žmones, kuriems yra sunku skaityti ar kurie turi regos negalią. Taip pat COVID-19 pandemijos metu prekių ženklai, kurie į savo reklaminį turinį įtraukė **atsakingą elgesį**, apsaugines sveikatos priemones, buvo laikomi aktyviais prekės ženklais[26]. Interneto vartotojai, jaučiantys nerimą šiuo laikotarpiu, atkreipė dėmesį į prekių ženklų komunikaciją apie tai. Tad tokie vartotojai jautė stipresnį ryšį su prekių ženklais, kurie atsakingai skleidė informaciją apie pandemiją, padėjo vartotojams nusiraminti dėl iškilusių klausimų, galėjo nuraminti ir net suteikti psichologinę pagalbą. Todėl vieni prekių ženklai pristabdė savo įprastą reklaminę kampaniją, visą dėmesį atkreipdami į COVID-19 pandemijos situaciją, kiti, atvirkščiai, stebėdami vartotojų poreikius į savo strategiją įtraukė **palaikymą ir informaciją apie pandemiją**. Tad rinkodaros specialistai, atkreipdami dėmesį į šiuos vartotojų poreikius, atitinkamai keičia ir savo komunikacijos žinutes ir reklamas šiuo sunkiu periodu. Tokios kompanijos kaip „Ford“, „Aldi“, „Google“ skleidžia paramą tokiomis žinutėmis: „Mes čia dėl jūsų“, „Kur pagalba, ten yra vilties“[27].

Daugiau laisvo laiko leido vartotojams žiūrėti įvairius vaizdo įrašus, filmus, tinklalaides (angl. *podcast*) karantino metu. Vartotojų aktyvumas šiose platformose buvo itin didelis, todėl taip buvo plečiamas prekės ženklo žinomumas ir produktų ar paslaugų reklamavimas. Vaizdo įrašo turinio platformose, tokiose kaip „Youtube“, internetinė reklama itin svarbi, nes reklaminiai skydeliai ir vaizdinė reklama aktyviai įtraukiama į šio pobūdžio internetinį turinį. Tinklalaidžių metu dalijamasi rekomendacijomis ir reklama, minimi prekių ženklai, kurie prisideda prie skleidžiamo turinio gyvavimo. Šiose platformose aptikta ilgesnio turinio

26 Heather Shoenberger, Eunjin Kim ir Yuan Sun, „Advertising during COVID-19: Exploring Perceived Brand Message Authenticity and Potential Psychological Reactance“, *Journal of Advertising* 50, 3(2021) 253-261, DOI: 10.1080/00913367.2021.1927914.

27 Peeter W. J. Verlegh ir kt., „Don't Worry, We Are Here for You": Brands as External Source of Control during the Covid-19 Pandemic“, *Journal of Advertising* 20, 3(2021) 262-270, https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/00913367.2021.1927913?needAccess=true.

internetinė reklama nei tradicinėse sklaidos priemonėse iki šiol[28]. Tai lėmė tokių platformų kaip „Youtube“ mažesnes reklamavimo kainas, vartotojų galimybėms skirti daugiau laiko tokiam turiniui stebėti, teigiamam ryšiui tarp pasakojamojo turinio, joje skleidžiamos reklaminės žinutės ir vartotojų kurti. Verta paminėti ir tinklaraščius (angl. *blogs*) ir tinklalaides (angl. *podcast*), kurie pirmauja pagal pasaulinių turinio tiekėjų „Netflix“ ir „Amazon Prime“ sąrašą[29]. Be to, didelė dalis įmonių pristatė dirbtinio intelekto robotus, kurie suteikia informacinę pagalbą apie įmonę, prekės ar paslaugos detales, apsipirkimo, produkto grąžinimo galimybes, garantinį laikotarpį ir kitus aktualius klausimus[30]. Šalia pokalbių langelių matyti įvairi reklama, taip pat pokalbių metu galimas ir produktų pasiūlymas vartotojui atsižvelgiant į jo poreikius ir norus. Todėl skaitmeninės rinkodaros specialistams tai leidžia parduoti savo produktus ar paslaugas pasitelkiant šias platformas.

2. Internetinės reklamos poveikio vartotojų elgsenai teorinės prielaidos

Šios publikacijos antrajame skyriuje analizuota vartotojų elgsena pirkimo procese bendruoju požiūriu ir nagrinėti jų psichologiniai motyvai. Daugiausia dėmesio skiriama atskleisti internetinės reklamos vaidmens svarbą ir pokyčius vartotojų pirkimo procese COVID-19 pandemijos metu.

2.1. Vartotojų elgsenos charakteristika ir psichologija pirkimo procese

Vartotojai, kurie renkasi apsipirkimą internetu, elgiasi kitaip nei klientai, pasirinkę tradicinius apsipirkimo kanalus, dėl galimybių nevaržomai lyginti prekes, įsigyti jas jiems patogiu metu, nenaudodami papildomų pastangų. Todėl

28 Tao Deng, Daradirek Ekachai ir James Pokrywczynski, „Global COVID-19 Advertisements: Use of Informational, Transformational and Narrative Advertising Strategies“, *Health communication* 37, 5(2020): 628-636, https://www-tandfonlinecom.skaitykla.mruni.eu/doi/epub/10.1080/10410236.2020.1859725?needAccess=true.

29 Omer, *supra note,* 23:134.

30 *Ibid*.

internetinės rinkodaros specialistams tapo svarbu pirmiausia atlikti vartotojų segmentavimo analizę, kad klientų savybės būtų išaiškintos[31]. **Vartotojo elgsena** – vartotojo veikla, susijusi su prekių ar paslaugų pirkimu, naudojimu, domėjimusi ja, taip pat vartotojo emocijos ar psichologija šiuo metu[32]. Todėl vartotojas neturėtų būti suvokiamas tik kaip pirkėjas, o jo elgsena – tik kaip prekės įsigijimas. Tai apima kur kas platesnį požiūrį – vartotojo suinteresuotumą prekėmis ar paslaugomis, jo domėjimąsi prekių ženklais, jų lyginimą, kitų pirkėjų atsiliepimus. Tačiau prekės įsigijimas – bene svarbiausias vartotojo elgsenos veiksmas pardavėjui, o prekybai persikėlus į internetą šią sąvoką vertėtų papildyti tokiais vartotojų veiksmais: internetinės parduotuvės prekių pasiūlos peržiūra, panašių prekės ženklų lyginimas jų svetainėse, socialiniuose tinkluose, atsiliepimų ir rekomendacijų skaitymas.

Vartotojų elgsenos klasifikavimas keitėsi įvairiais laikotarpiais priklausomai nuo pokyčių žmonių gyvenime, galimybių ir jų nuolat kintančių poreikių. Todėl vartotojų elgsenos klasifikavimą galima skirstyti į: *klasikinius modelius*[33], *šiuolaikinius modelius*[34] ir *modelius internete.* Šiame straipsnyje daugiausia dėmesio skiriama vartotojų elgsenai internete.

Įvairūs veiksniai lemia vartotojo ketinimą pirkti, o tai yra vienas iš įvairių vartotojo elgsenos modelių etapų. Skaitmeninės žiniasklaidos įmonės ir tinklai stebi ir apibendrina vartotojų elgesį internete, analizuoja dėsningumus, duomenis, numano individualius vartotojo pomėgius, pageidavimus, geografines vietoves ir taip **personalizuoja internetinę reklamą**. Autoriai[35] įvardija suvokiamą

31 Ezgi Akar, „Customers' Online Purchase Intentions and Customer Segmentation During the Period of COVID-19 Pandemic", *Journal of internet commerce* 20,3 (2021): 371-401, https://www-tandfonlinecom.skaitykla.mruni.eu/doi/epub/10.1080/15332861.2021.1927435?needAccess=true.

32 Frank Kardes ir kt., *Consumer Behavior* (Mason, South-Western Cengage, 2011).

33 Nicosia modelis (1966), Howard-Sheth modelis (1973), J. A. Howard (1989), Engel modelis (1990).

34 K. Lewin ir J. C. Mowen (1987), E. N. Berkowitz (1992), M. Solomon (1994), L. G. Schiffman.

35 Shafique Ur Rehman ir kt., „The moderating role of trust and commitment between consumer purchase intention and online shopping behavior in the context of Pakistan", *Journal of Global Entrepreneurship Research* 9, 43(2019), https://link.springer.com/article/10.1186/s40497-019-0166-2.

įsigijimo naudingumo ir apsipirkimo paprastumą ir svarbą internete, kurie yra vieni svarbiausių technologijų priėmimo modelio psichologinių veiksnių, stiprinančių ketinimą pirkti ir atkreipti dėmesį į šiuos kintamuosius. Šie komponentai nagrinėti kitų tyrėjų[36], tai yra socialinės ir psichologinės teorijos technologijų priėmimo modelio (angl. *technology acceptance model*, toliau – TAM) dalys. Naudingumas ir paprastumas – komponentai, kuriais aiškinamos vartotojų subjektyvios normos ir požiūris, kurie lemia jų ketinimus atlikti konkretų veiksmą pirkimo procese. Tačiau šią teoriją papildė planuoto elgesio teorija (angl. *theory of planned behavior*, toliau – TPB), susiejanti auditorijos narių įsitikinimus ir elgesį. TPB paremta pagrindiniais trimis principais: požiūriu, subjektyviomis normomis ir elgesio kontrole, formuojančiais potencialius vartotojo elgesio ketinimus. TAM teorijoje nėra įvardijamas elgesio kontrolės aspektas, kuriuo paremta TPB teorija. Tad autoriai pažymi, kad remiantis TPB galima geriau numatyti asmenų ketinimus ir elgesį, kadangi vartotojų elgsena priklauso ne tik nuo požiūrio ir subjektyvių nuostatų, tačiau ir nuo vartotojo savikontrolės iki pirkimo veiksmo ir po jo.

Norint analizuoti vartotojų psichologiją pirkimo procese verta suprasti auditorijos ypatybes ir bruožus, nuo kurių tai priklauso. Auditorijos nariai klasifikuojami pagal šiuos **demografinius kriterijus**: lytį, amžių, psichografines savybes ar elgsenos panašumus ir skirtumus. Vieno tyrimo metu buvo atskleista, kad moterys daugiau laiko praleidžia internete naršydamos ir apsipirkdamos internetinėse parduotuvėse, kurios yra technologiškai paprastesnės[37]. Pastebėta, kad pažinimo poreikis vyrauja vyriškos lyties atstovų, o emocinis – moteriškos. Taip pat skirtingų lyčių atstovai skiriasi tuo, kaip atsakingai, įdėmiai apdoroja informaciją. Moterys skiria daugiau dėmesio nuodugniai informacijos analizei, parodo

36 Ezgi Akar, „Customers' Online Purchase Intentions and Customer Segmentation During the Period of COVID-19 Pandemic", *Journal of internet commerce* 20,3 (2021).

37 Carolynn McMahan, Roxanne Hovland ir Sally McMillan, „Online Marketing Communications", *Journal of Interactive Advertising* 10,1(2013): 61-76, DOI: 10.1080/15252019.2009.10722163.

daugiau jautrumo, geriau atliepia į žodines reklamas ir užduoda daugiau klausimų. O vyrai lengviau suvokia vaizdines reklamas, paveikslus ir kitą neverbalinę medžiagą. Verta paminėti, kad skirtingų kartų atstovų apsisprendimas pirkti skiriasi pagal jų amžių[38]. Remiantis Lietuvos oficialaus statistikos portalo duomenimis, 2017–2021 metais didžiausia pirkėjų auditorija buvo 25–34 metų amžiaus, o 35–44 metų amžiaus pirkėjų buvo kiek mažiau[39]. Tad privalu atsižvelgti į šiuos kriterijus taikant internetinės reklamos kampanijas, suvokti vartotojų psichologiją pagal šiuo vertinimus.

Vartotojų apsisprendimą įsigyti prekę ir jo psichologiją nagrinėja ir detalizuoja daug įvairių modelių ir teorijų. „FCB" metodas (angl. *Foote, Cone, Belding*) leidžia interpretuoti vartotojo pirkimo elgesį ir jo reikšmę priimant sprendimus. Jis sudarytas iš keturių reikšmingų veiksnių: mąstymo, jausmų, didelio ir žemo įsitraukimo[40]. Šis modelis rodo, kad reklamuotojai turėtų naudoti informacinius pranešimus, kai vartotojai yra aktyvūs, ir siūlyti racionalius produktus, o emocinius pranešimus demonstruoti tada, kai vartotojai yra lengvai paveikiami. Priimant sprendimą pirkti utilitarinius produktus, objektyvus informacijos gavimas yra svarbesnis už subjektyvias nuomones. Didelė produkto funkcinė nauda yra svarbiausia. Tačiau priimant sprendimą pirkti hedoninius produktus subjektyvi nuomonė yra reikšmingesnė nei objektyvi informacija, nes daugelis hedoninių produktų savybių yra neaiškios ir vertinamos labai subjektyviai. **Impulsyvumas** veikia vartotojų ketinimus pirkti internetu, todėl prekių ženklai naudoja strategijas, kuriomis tikisi paveikti šią vartotojo psichologinę būseną. Todėl impulsyvumas ir racionalumas pasireiškia vartotojų elgsenoje renkantis skirtingo tipo

38 Rashad Yazdanifard, „How Consumer Decision Making Process Differ From Youngster to Older Consumer Generation", *Journal of Research in Marketing* 2, 2 (2014): 151-156, file:///C:/Users/jbnjbjnkm.vbg/Downloads/HowConsumerDecisionMakingProcessDifferFro mYoungstertoOlderConsumerGeneration.pd.

39 „Asmenys, pirkę ar užsakę prekių ar paslaugų internetu atitinkamoje amžiaus grupėje", Oficialios statistikos departamentas, žiūrėta 2022 m. lapkričio 2 d., https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?indicator=S4R001#/.

40 Hyuk Jun Cheong ir Sufyan Mohammed Baksh „Purchase Situations and Information-Seeking in Brand-Related User-Generated Content", *Journal of Promotion Management* Vol 27, No 5 (2021): 740-764, https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10496491.2021.1888171?journalCode=wjpm20.

produktus ar dėl lyties, amžiaus, išorinės aplinkos.

2.2. Internetinės reklamos vaidmuo vartotojų pirkimo procese COVID-19 pandemijos metu

Internetinės reklamos vaidmuo pirkimo procese yra išskirtinis ir ypač svarbus prekių ženklams. Tai apima įmonių įvaizdžio pristatymo funkciją, prekės įsigijimo skatinimo funkciją. Kol interneto fenomenas dar buvo iššūkis daugumai pasaulio žmonių, efektyviausia reklama buvo iš „lūpų į lūpas“ ar rekomendacijos, atsiliepimai verbaliniu būdu. Tačiau tokio pobūdžio reklamos internete virto *atsiliepimų*, *apžvalgų*, *forumų ir socialinių tinklų reklama*, kuri tapo labai vertinga rinkodaros specialistams, kurie galėtų greitai reaguoti ir atitinkamai priimti sprendimus pagal vartotojų poreikius[41]. Todėl COVID-19 pandemijos metu tokio pobūdžio reklama ypač išaugo, o tai sukėlė teikiamas emocijas, nusiraminimą ir psichologiniu lygmeniu ypač veikė vartotojus. Šiuo laikotarpiu apribojus galimybes žmonėms bendrauti kontaktiniu būdu, tokios platformos ir reklamos jose buvo ypač aktualios ir išgyveno „aukso amžių“. Vartotojų **rūpesčių pripažinimas** ir demonstruojami aktualūs sprendimai interneto reklamose padeda visoms suinteresuotoms šalims: vartotojai jaučiasi ramūs ir gali atkurti asmeninės kontrolės jausmą, o prekės ženklams naudingas didesnis prekės ženklo išskirtinumas ir kuriamas ryšys. Empiriniuose tyrimuose autoriai[42] pademonstravo, kad prekių ženklai iš tiesų yra lyg „saugūs prieglobsčiai“ šiais dviprasmiškais pandemijos laikais, kai asmenys trokšta *tvirtumo*, *saugumo*, *aiškumo*. Pandemijos metu išaugus internetinės reklamos fenomeno klausimui, vyksta daug tyrimų, kokiomis aplinkybėmis prekinio ženklo reklama yra efektyviausia. Vis dėlto skelbimuose pageidaujamas socialiai atsakingas įmonių elgesys: kaukių dėvėjimo, dažno rankų plovimo ir socialinio atsiribojimo skatinimas pandemijos metu[43]. Tačiau didžioji

41 Yazdanifard, *supra note*, 38.

42 Verlegh ir kt., *supra note*, 27.

43 Bright ir Schau, *supra note,* 16.

dalis vartotojų yra linkusi geriau vertinti tokią komunikaciją ir reklamas, todėl tai lemia ir apsipirkimą atitinkamoje elektroninėje parduotuvėje. Atlikto tyrimo metu[44] nustatyta didesnė išorinių veiksnių įtaka, spaudimas, skatinimas vartotojų elgsenai internete šiuo laikotarpiu. Tačiau tuo laiku interneto vartotojai impulsyviai sprendimų stengėsi nepriimti dėl ateities neaiškumo. Apsisprendimas pirkti dažniausiai įvykdavo tik po kažkiek laiko, atitinkamai įvertinus visą riziką, naudą, pasekmes ar pranašumus. Todėl internetinis reklamos vaidmuo plačiai nagrinėjamas tolesnėje straipsnio dalyje.

3. Internetinės reklamos poveikio vartotojų elgsenai COVID-19 pandemijos metu tyrimas

Šiame skyriuje detaliai analizuojamos internetinės reklamos kaitos tendencijos ir išskiriamas paveikumas vartotojų elgsenai COVID-19 pandemijos metu iš respondentų pusės. Remiantis kiekybinio tyrimo rezultatais pateikiamos įžvalgos apie internetinės reklamos pokyčius, aktualumą, paveikumą vartotojų elgsenai pandemijos metu. Tyrimo duomenys atskleidžia apklaustųjų nuomonę apie internetinę reklamą ir jos taikymo galimybes šiuo krizės laikotarpiu. Pasirinktas kiekybinis tyrimas ir atlikta anketinė apklausa Lietuvoje. Gauti duomenys leidžia atlikti analizę bendruoju požiūriu apie internetinės reklamos pokyčius, ryšius su vartotojų elgsena COVID-19 pandemijos metu.

3.1. Tyrimo metodologija

Tyrimo problema –COVID-19 pandemijos metu vykę pokyčiai įvairiose srityse neaplenkė ir internetinės reklamos. Jos fenomenas nuolat nagrinėjamas, tačiau šios sveikatos krizės metu trūko naujausios informacijos apie vykstančius pokyčius Lietuvoje. Analizuota mokslinė literatūra leido suprasti internetinės reklamos kaitą, įsivyravusias tendencijas, paveikumą vartotojų elgsenai COVID-19

44 Chen Yan ir kt., „Factors Affecting the Consumers Online Shopping During the COVID-19 Pandemic in China“, *Revista Argentina de Clínica Psicológica* (2021): 853-864, doi:10.24205/03276716.2020.2081.

pandemijos metu. Tai paskatino platesnio nagrinėjimo kiekybinį tyrimą, kuris atskleistų didelės auditorijos nuomonę apie tai šiuo metu.

Tyrimo tikslas – išsiaiškinti, kokios internetinės reklamos kaitos tendencijos įsivyravo COVID-19 pandemijos metu ir kaip jos veikė vartotojų elgseną.

Tyrimo metodas – kiekybinis tyrimas, kuriuo orientuojamasi į anketinės apklausos masiškumą[45]. Masiškumas ir didelis atsakymų kiekis yra reikšmingi elementai, leidžiantys įvertinti vartotojų nuomonę ir suformuluoti aiškias išvadas, paremtas skaičiavimais. Ištyrus respondentų požiūrį, bendrosios išvados atskleis visos visuomenės požiūrį ir nuomonę apie minėtus klausimus, jų aktualumą auditorijai. Pasitelkta internetinė apklausa naudojantis „Google Forms“ dokumentų formų šablonais dėl tikslinės auditorijos pasiekiamumo visoje Lietuvoje. Apklausoje pateikta statistinių duomenų analizių technika: matavimo skalės ir uždarieji klausimai[46]. Panaudota 13 uždarų klausimų su vienu ar keliais atsakymų variantais ir 1 klausimas remiantis Likerto skalės klausimų tipu. Uždari klausimai leidžia aiškiai matyti vartotojų nuomonės pasiskirstymą. Likerto skalės klausimų tipai suteikia darbui kokybiškumo ir leidžia išaiškinti vartotojų nuostatas ir požiūrį. Kiekybinio tyrimo rezultatai išsiskiria savo tikslumu, tvirtumu, validumu ir reliabilumu[47]. Autoriai R. Prakapas ir T. Butvilas taip pat atkreipia dėmesį į vertybių neutralumą, anonimiškumą, taip yra sudaromos galimybės respondentams nepatirti tyrėjo spaudimo ir užtikrinti rezultatų realistiškumą ir patikimumą.

Tyrimo imtis ir laikas: anketinėje apklausoje dalyvauja 196 respondentai 2022 metų balandžio 26 – gegužės 3 dienomis, o šis imties dydis yra optimalus siekiant gauti tikslius tyrimo rezultatus. Tyrimo imties nustatymui naudota V. I. Paniotto formulė[48]:

---

45 Jolanta Aleknavičienė, Aušra Pocienė ir Maryja Šupa, *Kaip parašyti mokslinį rašto darbą? Mokomasis leidinys* (Vilniaus universitetas, 2020), 39, https://www.fsf.vu.lt/dokumentai/Kaip_parasyti_mokslini_darba_2020_EL.pdf

46 Romas Prakapas ir Tomas Butvilas, *Mokslinio tiriamojo darbo logografika studijoms, Mokomasis leidinys* (Mykolo Romerio universitetas, 2011), Microsoft Word - mokslinio tiriamojo darbo logografika v.doc (mruni.eu).

47 *Ibid*.

48 Kęstutis Kardelis, *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai* (Šiauliai, 2005).

$$n = \frac{1}{\Delta^2 + \frac{1}{N}}$$

n – imties dydis;

Δ – imties paklaidos dydis 7 %;

N – generalinis visumos dydis (bendras Lietuvos gyventojų skaičius 2 795 000).

Reikiamas respondentų skaičius gautas remiantis šia formule, kai yra 95 % tikimybė, 7 % paklaida ir gyventojų – visumos – dalimi, kuri yra 2 795 000. Vis dėlto mažesnės paklaidos taikyti nepavyko, todėl teko nusistatyti 7 % paklaidą. Tyrimo metu gauti rezultatai ir teorinė analizė leidžia įžvelgti tam tikras tendencijas, kurios nesikeistų esant didesniam imties vienetui.

3.2. Tyrimo rezultatų apžvalga

Apskaičiavus tyrimo imties dydį apklausti 196 respondentai. Teorinėje dalyje nustatytų tendencijų ir įžvalgų pagrįstumui įrodyti pasitelktas kiekybinis tyrimo metodas. Respondentų demografiniai duomenys pateikti 2 paveikslėlyje. Moterų, dalyvavusių anketinėje apklausoje, skaičius siekė 56,1 %, o vyrų – 42,3 %. Skirtumas tarp dalyvavusių respondentų nėra didelis.

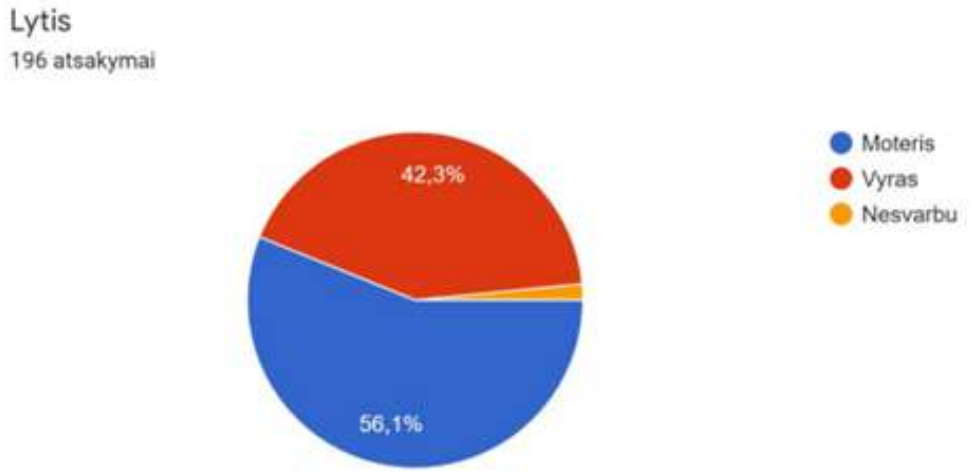

2 pav. *Kiekybinio tyrimo respondentų pasiskirstymas pagal lytį*

Atlikus apklausą paaiškėjo respondentų pasiskirstymas pagal statusą. Didžiausia apklaustųjų dalis (46,9 %) yra aukštųjų mokyklų studentai, kiek mažesnė dalis – 30,6 % visų respondentų sudaro aukštųjų mokyklų studentai, kurie dirba. 17,9 % visų apklaustųjų dirba, tačiau nesimoko. Nustatyta, kad tyrime dalyvavę respondentai yra asmenys, kurie tik studijuoja, studijuoja ir dirba arba tik dirba, o tik 4 respondentai iš visų 196 apklaustų asmenų nesimoko, nestudijuoja ir nedirba. Organizuotoje apklausoje tik 5 asmenys iš 196 pažymėjo, kad yra mokiniai vidurinėje mokykloje. Todėl didžioji dalis apklaustųjų yra pilnamečiai asmenys, dirbantys, išsilavinę arba vis dar studijuojantys asmenys, tai rodo jų savarankiškumą ir aukštą intelektinį suvokimą aktualiais klausimais.

Toliau apklausoje pereinama prie klausimų, kuriais siekiama išsiaiškinti vartotojų požiūrį į susidariusią situaciją COVID-19 pandemijos metu, internetinės reklamos pasiekiamumą ir reklamos pranešimų matomumą. Net 59,2 % respondentų atsakė, kad COVID-19 pandemijos įvesto karantino metu pastebėjo gerokai didesnį internetinių reklamų skaičių nei iki to, o 30,1 % visų apklaustųjų tik iš dalies sutiko – jų nuomone, internetinių reklamų skaičius šiuo laikotarpiu šiek tiek padidėjo nei prieš tai. Maža dalis atsakė (10,2 %), kad internetinių reklamų skaičius nepakito nei prieš COVID-19 pandemiją, nei jos metu. Vos 1 respondentas iš 196 atsakė, kad internetinių reklamų sumažėjo COVID-19 pandemijos metu. Todėl akivaizdu, kad *internetinių reklamų parodymas gerokai arba iš dalies išaugo, o bendruoju požiūriu – išaugo.*

Atlikus teorinę analizę išsiaiškinta, kad vartotojai vis *daugiau laiko praleido socialiniuose tinkluose*, tai įrodo ir interneto vartotojų ilgesnį laiko praleidimą internete. Kiekybinio tyrimo rezultatai tai pagrindžia, nes net 68,4 % respondentų atsakė, kad COVID-19 pandemijos metu ir karantino metu internete praleisdavo daugiau laiko nei iki tol. 55 respondentai iš 196 pažymėjo, kad internete praleidžiamas jų laikas pandemijos metu padidėjo šiek tiek, o vos 7 iš visų 196 apklaustųjų teigė, kad laiką internete leisdavo vienodai pandemijos metu ir iki to.

Reikšminga apžvelgti, ar vartotojų apsisprendimui pirkti *turėjo įtakos prekės ženklo dėmesys COVID-19 pandemijai* ir komunikacija, veiksmai, su tuo susijusios reklamos. Beveik pusė (44,9 %) apklaustųjų teigė, kad jų apsisprendimui pirkti retai turi įtakos įmonių dėmesys, komunikacija ir veiksmai COVID-19 pandemijos metu. Kiek mažiau, 28,1 % atsakiusiųjų pažymėjo, kad renkasi apsipirkti tik iš tokių prekės ženklų, kurie komunikuoja, reklamuoja ir viešina informaciją apie COVID-19 pandemiją. 35 respondentai iš 196 dažniausiai atkreipia dėmesį į tai, stengiasi pirkti iš tokių prekės ženklų, tačiau ne visada pavyksta. Mažiausią tyrimo dalyvių dalį sudarė 18 žmonių, kurie teigė, kad jiems nerūpi prekės ženklo komunikacija ir jie perka į tai nekreipdami dėmesio. Gauti duomenys patvirtina teorinės analizės įžvalgas ir įvairių nagrinėtų autorių faktus, kad COVID-19 pandemijos metu išaugus išorinių dirgiklių skaičiui įsigyti prekes, prekinio ženklo reklama ir komunikacija yra svarbi ir tai yra atsakingas įmonių elgesys: kaukių dėvėjimo ir panašus, kuris didina ir vartotojų ketinimą apsipirkti. Galima daryti išvadą, kad prekės ženklų komunikacija, reklamos ir kiti atsakingi veiksmai buvo svarbūs vartotojų elgsenai COVID-19 pandemijos metu, o tai lėmė jų apsisprendimą įsigyti prekes ar paslaugas iš jų.

Svarbu išsiaiškinti tai, ar, apklaustųjų nuomone, jie yra paveikūs internetinės reklamos tiesioginiam arba netiesioginiam skatinimui įsigyti prekę. Beveik pusė respondentų (44,4 %) atsakė, kad internetinės reklamos skatinimui įsigyti prekes ar paslaugas yra paveikūs rečiau nei dažniau (žr. 3 pav.). Nežymus skirtumas matyti tarp atsakiusiųjų, kad yra visada paveikūs (24,5 %) ir dažniau nei rečiau (23,5 %). Vos 15 apklaustųjų iš 196 nurodė, kad internetinės reklamos skatinimui jie nėra paveikūs. Atsižvelgiant į šiuos duomenis pasakytina, kad vartotojai yra paveikūs internetinės reklamos skatinimui įsigyti prekes.

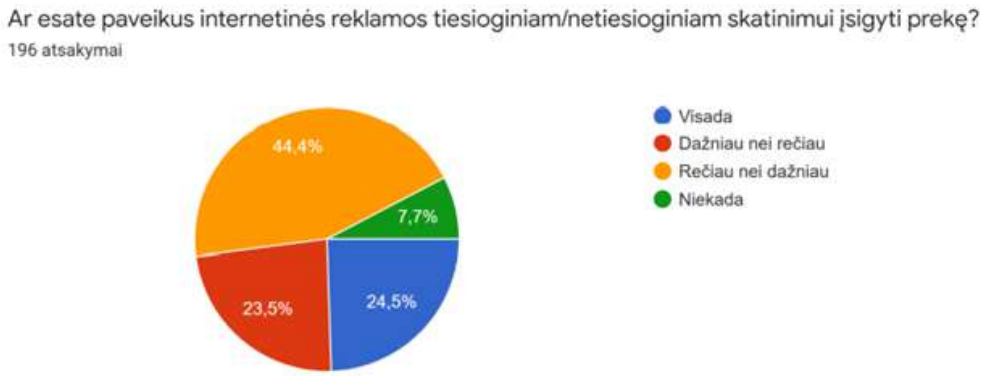

3 pav. *Respondentų nuomonės pasiskirstymas dėl jų paveikumo internetinės reklamos tiesioginiam arba netiesioginiam skatinimui įsigyti prekę*

Paaiškėjo respondentų išrinktos interneto platformos, kuriose internetinė reklama buvo labiausiai pastebima COVID-19 pandemijos metu. Daugiausia respondentų – 182 iš 196 – pažymėjo reklamą socialiniuose tinkluose. 50 % apklaustųjų pasirinko reklamą tinklalaidėse, tačiau matyti didelis skirtumas tarp daugiausiai pažymėjimų surinkusios reklamos socialiniuose tinkluose ir 48 tinklalaidžių. Todėl galima daryti išvadą, kad socialiniai tinklai tapo viena populiariausių ir labiausiai matomų internetinės reklamos viešinimo platformų, o tinklalaidžių aktualumas, nors mažesnis nei socialinių tinklų, tačiau vis dėlto svarbus.

Tolimesni klausimai svarbūs norint išaiškinti nuomonės formuotojų, rekomenduotojų, pasakojamos reklamos svarbą, kuri teorinės analizės dalyje buvo nagrinėta. Respondentai labai nedideliu skirtumu išskyrė dvi savybes: **turinio svarbą vartotojams** (70,9 %) ir **unikalumą** (69,4 %), kurios svarbios tokio tipo reklamose. Taip pat 78 respondentai iš 196 nurodė empatijos svarbą. Galima daryti išvadą, kad nuomonės formuotojų, reklamuotojų reklamose labiausiai vartotojų dėmesys atkreipiamas į turinio svarbą vartotojams ir unikalumą.

Apklausos metu paaiškėjo, kad nuomonės formuotojų reklama vartotojams labiausiai įsiminė COVID-19 pandemijos metu (75 %), kiek mažesnė respondentų dalis – 59,7 % – pažymėjo, kad reklaminiai įrašai socialiniuose tinkluose taip pat buvo populiarūs. Šios reklamos buvo išskirtos ir teorinės analizės dalyje.

Remiantis autorių išvadomis, nuomonės formuotojų reklama tapo populiariausia ir pasiekė vartotojus labiausiai. M. Omer teigimu, socialiniai tinklai tapo viena labiausiai lankomų, platformų, į kurią keliamos reklamos pandemijos metu. Todėl daroma išvada, kad nuomonės formuotojų reklama ir įrašai socialiniuose tinkluose buvo viena labiausiai naudojamų reklamos formų pandemijos metu.

Anketinės apklausos gauti duomenys įrodo, kad tinklalaidžių ir tinklaraščių naudojimas išaugo COVID-19 pandemijos metu, nes 51 % apklaustųjų pažymėjo, kad atrado nuo 1 iki 3 naujo turinio skleidėjų šiose platformose. Taip pat net 38,3 % respondentų atrado net nuo 5 ir daugiau tinklalaidžių ir tinklaraščių skleidėjų. Tai įrodo teorinės analizės pagrįstumą, nes autorius M. Omer išskiria ypač didelį šių platformų populiarumą pandemijos metu.

Vienas iš anketinės apklausos klausimų buvo sudaryta situacija, kuria siekiama atskleisti vartotojų požiūrį ir galimą elgseną šioje situacijoje. Įsivaizduojamoje situacijoje aprašytas neatsakingas prekės ženklo elgesys, komunikacija ir reklamos COVID-19 pandemijos metu. Neatsakingas elgesys žymimas kaip apsaugos kaukių nedėvėjimo skatinimas, saugaus atstumo tarp žmonių nesilaikymas parduotuvėse ir pan. Didžiausia dalis, 38,8 % respondentų, pažymėjo, kad toks elgesys sukels susierzinimą, todėl jie neplanuos pirkti prekių ir apie tai pasidalys su draugais. Nežymiai mažesnė dalis – 36,2 % respondentų – teigė, kad tai sukels šoką, pyktį, todėl niekada nepirks prekių iš šios parduotuvės ir apie tai pasidalys su draugais, praneš atsakingoms institucijoms. 29 respondentai iš 196 pažymėjo, kad tai sukels tiesiog abejingumą, todėl praleis tai. Respondentų, kuriems tai nesukėlė jokių emocijų, buvo 12, o likę 8 apklausos dalyviai teigė, kad toks prekės ženklo elgesys ir komunikacija sukels menką susierzinimą, tačiau jie pirks prekes iš tokių prekės ženklų. Galima daryti išvadą, kad vartotojams yra svarbus prekių ženklų atsakingumas viešojoje erdvėje, todėl jie tam skiria daug dėmesio, o iš neatsakingų prekių ženklų neketina įsigyti prekių ir apie tai dalijasi su kitais.

Paskutinysis anketinės apklausos klausimas buvo sudarytas pasitelkiant

Likerto skalę. Skalėje nuo 1 (silpnas emocijos lygis) iki 5 (stiprus emocijos lygis) bendruoju požiūriu respondentai įvertino savo emocijas, kurias sukėlė matytos internetinės reklamos, kuriose buvo palaikymo žodžių, pvz., „mes su jumis“ „lik namuose“, „prisidedame prie pandemijos mažinimo“, taip pat supratimo apie pandemijos sunkumą pradžioje. Supratimo emociją kaip labai stiprią (5 balais) pažymėjo 75 apklaustųjų, 4 balais – 43, 3 balais – 33, 2 balais – 17, 1 balu – 15, o 10 žmonių nesukėlė šios emocijos. Šie palaikymo žodžiai sukėlė empatijos jausmą 65 respondentams, kurie labai stipriai jautė tai. 4 balais tai įvertino 36 respondentai, 3 balais – 30, 2 balais – 15, 1 balu – 23, o 27 apklausos dalyviams tai nesukėlė šio jausmo. Dėl šių žinučių nerimo nejautė 93 respondentai, pesimizmo nejautė 111 apklaustųjų, egoistiškumo – 119 žmonių. O teigiamos emocijos – *supratimas, empatija, ramybė ir pozityvumas* – buvo jaučiamos labiausiai, nes vaizdžiai matyta, kad daugiausia vartotojų žymi nuo 3 iki 5 balų. Labai mažai respondentų daliai tai nesukėlė šių teigiamų emocijų arba jos jaustos silpnai. Galima daryti išvadą ir pritarti autorių nuomonei, kad tokia palaikanti prekių ženklų komunikacija ir reklamos teigiamai veikia vartotojus ir jie tai jaučia.

Apibendrinus pateiktus duomenis galima daryti išvadą, kad vartotojai internete praleido daugiau laiko COVID-19 pandemijos metu nei iki tol ir yra paveikūs internetinės reklamos tiesioginiam ar netiesioginiam skatinimui įsigyti prekes. Sykiu vartotojai pastebėjo ir didesnį internetinių reklamų skaičių šiuo laikotarpiu, o ypač populiarios buvo reklamos socialiniuose tinkluose ir tinklalaidėse. Nuomonės formuotojų, rekomenduotojų ar pasakojamosios reklamos tapo ypač aktualios vartotojams pandemijos metu, o jose svarbiausi šie bruožai: turinio svarba vartotojams, unikalumas ir empatija. Taip pat tyrimo duomenys atskleidė, kad palaikančios žinutės COVID-19 pandemijos metu suteikia supratimo, ramybės, pozityvumo ir empatijos jausmą.

Iš gautų rezultatų galima daryti išvadą, kad vartotojams ypač svarbi prekių ženklų atsakinga komunikacija, veiksmai ir reklamos apie COVID-19 pandemijos

klausimus. Tai lemia didesnį vartotojų ketinimą įsigyti prekes iš atsakingų prekių ženklų. O neatsakingas įmonių elgesys vartotojams kelia neigiamas emocijas: pyktį, susierzinimą, be to, jie neliks abejingi ir dalynsis apie tai su kitais. Apibendrinus teorinę ir tyrimo medžiagą taip pat galima teigti, kad interneto vartotojai šiuo krizės laikotarpiu atrado įvairaus turinio tinklalaides ir tinklaraščius, kuriuose pastebėjo tam tikras internetinės reklamos formas.

Išvados ir rekomendacijos

1. Išanalizavus internetinės reklamos teorinius aspektus – sampratą, išryškėjusias tendencijas ir priemones, galima teigti, kad internetinė reklama nuolat keičiasi dėl pasaulyje vykstančių pokyčių ir raidos technologiniame, socialiniame, ekonominiame gyvenime, todėl internetinės reklamos sąvokoje svarbu išryškinti jos naujumą, tikslą, tad ji apibrėžtina kaip komercinis turinys ar komunikacinė žinutė, kuria siekiama pasiekti tikslinę vartotojų dalį ir paveikti jų apsisprendimą, požiūrį į prekės, produkto, paslaugos aplinką – įmonę, prekės ženklą, pačios prekės savybes.
2. Remiantis teorine analize, norint nustatyti internetinės reklamos paveikumą vartotojų elgsenai, reikia išsiaiškinti internetinės reklamos efektyvumą, todėl šiam nustatymui internetinės reklamos srityse yra taikomi tokie rodikliai: skelbimų paspaudimų rodiklis (angl. *click-through-rate, CTR*), reklamos parodymas 1000 vartotojų rodiklis (angl. *cost per thousand, CPM*), mokesčio rodiklis už bet kurį konkretų veiksmą (angl. *cost per action, CPA*), našumo ir mišrus modeliai.
3. Apibendrinant mokslinės literatūros analizę ir tyrimo duomenis galima teigti, kad COVID-19 pandemija lėmė internetinės reklamos pokyčius ir vartotojų požiūrį ir elgsenos pokyčius į tai, todėl vartotojai ėmė daugiau dėmesio skirti prekių ženklų komunikacijai. Mokslinė informacija ir tyrimo medžiaga atskleidė tendenciją, kad vartotojai teigiamai vertina prekės ženklus ir ketina prekes įsigyti iš tokių prekės ženklų, kurie sunkiose situacijose (COVID-19 pandemija) demonstruoja supratimą, empatiją, pozityvumą komunikacijos žinutėse ir interneto reklamose, naudoja tokius

emocinius raginimus: „mes su jumis“ „lik namuose“, „prisidedame prie pandemijos mažinimo“ ir pan.

4. Mokslinė analizė ir empirinio tyrimo duomenys atskleidė, kad COVID-19 pandemijos metu išaugo internetinės reklamos socialiniuose tinkluose, tinklalaidėse, tinklaraščiuose, o nuomonės formuotojų, rekomenduotojų ir pasakojamoji reklama tapo populiariausia ir paveikiausia vartotojų elgsenai šiuo laikotarpiu. Nustatyta tendencija, kad pandemijos metu vartotojai atrado naujų tinklaraščių ir tinklalaidžių turinio skleidėjų.
5. Remiantis anketinės apklausos duomenimis teigtina, kad vartotojai internete tapo aktyvesni ir praleido daugiau laiko, taip pat ir atidesni prekių ženklų reklamoms, tad pastebėję neatsakingą elgesį pandemijos atžvilgiu vartotojai susierzindavo ir nuspręsdavo neįsigyti prekių iš šios parduotuvės, o apie tai pranešdavo savo draugams ar atsakingoms institucijoms.

Remiantis rastais mokslinės teorinės analizės faktais ir empirinio tyrimo duomenimis, galima išskirti dvi rekomendacijas, kurias siūloma taikyti Lietuvos ar kitų šalių rinkodaros, komunikacijos ar viešojo valdymo srities specialistams, prekių ženklų įvaizdžio formavimui, strategijos organizavimui.

1. Prekių ženklams rekomenduojama sukurti komunikacijos ir rinkodaros strategijas, gaires ar planus, kuriuos būtų galima pritaikyti krizių situacijose, kad prekių ženklų įvaizdis nenukentėtų tokiais laikotarpiais, įmonė nepatirtų vidinės krizės, jaustųsi pasiruošusi, o įmonei netektų susidurti su ryšio nutrūkimu tarp jos ir pirkėjų.
2. Rinkodaros ir komunikacijos įmonėms ar šiems skyriams siūloma nuolat atnaujinti potencialių ir esamų vartotojų elgsenos tyrimus, remiantis vartotojų pirkimo modeliais ar elgsenos teorijomis pirkimo procese. Tai leistų matyti vartotojų elgsenos tendencijas, poreikius, tad remiantis šiais duomenimis būtų galima personalizuoti naujas internetines reklamos priemones, būdus, kurie lemtų didesnį vartotojų dėmesio atkreipimą ir potencialius jų pirkimus.

ONLINE ADVERTISING TRENDS AND THEIR IMPACT ON CONSUMER BEHAVIOR DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Gabrielė Vindžigelskytė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. The restrictions introduced during the COVID-19 pandemic in the trade, service sectors have changed the established and fast-moving society and its behavioral habits. New tools and solutions have been applied in the fields of online advertising, marketing and communication, resulting from the containment methods and tools adopted during this pandemic. The main question of this work is: How did online advertising change and affect consumer behavior during the COVID-19 pandemic? Therefore, the article examines the concept of online advertising at a theoretical level, while the latest trends and changes in consumer behavior are revealed in the results of a questionnaire survey, and general relationships and aspects are summarized. It is revealed that changing trends and the impact of online advertising on users were clearly visible during this crisis. Emerging trends include: a greater number of online advertisements in podcasts, blogs and social networks; and the growth of influencers, recommenders and narrative advertising that drives the purchasing decisions of this audience. An important trend can also be seen between the responsible communication of brands and the greater intention of consumers to purchase goods; on the contrary, the negative attitude of consumers towards the image of brands and the decision not to purchase goods is determined by irresponsible communication from the point of view of the pandemic.

Keywords: COVID-19 pandemic, online advertising, consumer behavior, impact, changing trends, brand, communication.

ELEKTRONINIŲ LEIDINIŲ VARTOJIMO PROBLEMOS LIETUVOS RAJONINĖSE BIBLIOTEKOSE

Skaistė Vasiliauskaitė-Dančenkovienė

Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas

Kuratorė doc. dr. Miglė Černikovaitė

E. paštas miglec@mruni.eu

Santrauka. Straipsnio tikslas – nustatyti elektroninių leidinių vartojimo rajoninėse bibliotekose tendencijas ir jų priežastis, pateikti siūlymus dėl elektroninių leidinių vartojimo Lietuvos rajoninėse bibliotekose skatinimo. Tyrimo metodai: mokslinės literatūros apžvalga, aprašomoji antrinių šaltinių statistinė analizė, kokybinis ekspertų tyrimas, kiekybinė skaitytojų apklausa. Teorinėje dalyje apžvelgiama elektroninės leidybos raida ir vystymasis, pagrindinės sąvokos, elektroninių leidinių klasifikacija, kokybės kriterijai, techninės specifikacijos, sklaidos kanalai, autorių teisių aspektas, elektroninės leidybos tendencijos, prognozės ir realijos. Atliktas tyrimas leido nustatyti vartotojų prioritetus, išsiaiškinti, kaip jie susiję su informacijos apie elektroninius leidinius pateikimu bibliotekose. Remiantis teorijos analize ir tyrimo duomenimis daromos išvados apie aktualias elektroninės leidybos problemas, elektroninių leidinių naudojimą Lietuvos rajoninėse bibliotekose, esamos komunikacijos veiksmingumą. Teikiami pasiūlymai, kaip pagerinti komunikaciją ir aktyvinti elektroninių leidinių vartojimą per bibliotekas.

Reikšminiai žodžiai: elektroninė leidyba; Lietuvos rajoninės bibliotekos; skaitytojų įpročiai ir jų prioritetai.

Įvadas

Elektroninė leidyba, į Lietuvą atėjusi XX amžiaus paskutiniaisiais dešimtmečiais, šalyje plėtojosi ne taip sparčiai kaip kitose šalyse, tačiau laikui bėgant užėmė tvirtą poziciją. Elektroninės leidybos tema aktualizuota ir analizuota įvairiais aspektais – verslo modelio, kokybės kriterijų, autorinių teisių ir kt. – tiek moksliniuose straipsniuose, tiek platesnės apimties moksliniuose darbuose. Augant elektroninių leidinių pardavimo apimtims ir vartotojų susidomėjimui elektroniniais leidiniais, buvo prognozuojama, kad elektroninė leidyba išstums tradicinę. Prognozėms nespėjus pasitvirtinti, elektroninių leidinių pardavimų ėmė mažėti, Lietuvos vartotojų susidomėjimas jais liko ribotas, o akademinė bendruomenė nebeskiria tiek dėmesio šio segmento tyrinėjimui nepaisant to, kad yra ne visiškai ištirtų aspektų, pvz., elektroninių leidinių sklaida visuomeniniais kanalais, kurie yra valstybės dotuojamos kultūros įstaigos, ar komunikacija, kurios dalis yra informacijos apie elektroninius leidinius pateikimas vartotojams, ir kt.

Lietuvos rajoninių bibliotekų kaip elektroninių leidinių visuomeninio sklaidos kanalo, suteikiančio teisėtą prieigą prie įvairių elektroninių leidinių, atvejis dar nebuvo tyrinėtas, – šio darbo autorei nepavyko rasti panašaus tyrimo. Toks tyrimas papildytų elektroninės leidybos akademinius tyrimus nauju aspektu. Antra, nepaisant pradėjusių mažėti elektroninių knygų pardavimų šio amžiaus antrojo dešimtmečio antroje pusėje, daroma prielaida, kad 2020 metais jų poreikis galėjo itin išaugti. Ši prielaida siejama su pasauline COVID-19 pandemija, kai per 2020 metus daugelyje pasaulio valstybių, taip pat ir Lietuvoje, buvo įvestas griežtas karantinas. Lietuvoje karantino laikotarpiu buvo (yra) draudžiama ar ribojama kultūros įstaigų, tarp jų ir viešųjų bibliotekų, veikla. Knygynų, kaip nebūtinųjų prekių parduotuvių, veikla griežtojo ribojimo laikotarpiu taip pat buvo sustabdyta. Tiek knygynų, tiek bibliotekų vartotojai neteko galimybės naudotis knygynų parduotuvėse ar bibliotekų fonduose esančiais fiziniais ištekliais, todėl daroma

prielaida, kad galėjo išaugti elektroninių leidinių poreikis. Darbo autorės manymu, dėl paminėtų visuomenės gyvenimo pokyčių elektroninės leidybos tema vėl yra verta aktualizuoti. Trečia, darbe daroma prielaida, kad didelė dalis vartotojų neteikia prioriteto elektroniniams leidiniams ir nevertina viešųjų bibliotekų kaip elektroninių leidinių sklaidos kanalo dėl nepakankamos komunikacijos. Jei visuomenė turėtų daugiau informacijos apie elektroninius leidinius, jų teigiamybes, skaitymo galimybes naudojantis įvairiais įrenginiais, taip pat teisėtą prieigą per viešąsias bibliotekas, šiais ištekliais naudotųsi aktyviau. Darbo autorės manymu, komunikacijos aspektas elektroninės leidybos tyrimų srityje yra svarbus, nes komunikacija suteikia informacijos ir visuomenėje gali padėti sklaidyti sustabarėjusias nuostatas, susijusias su elektroniniais leidiniais. Taip pat gali prisidėti prie vartotojų požiūrio į intelektinės nuosavybės vartojimą pokyčio, skatinti visuomenę rinktis teisėtus ir legalius sklaidos kanalus.

Tyrimo problema. Lietuvos rajoninių bibliotekų fondai jau nuo 1998 metų papildomi elektroniniais leidiniais, turinčiais materialią laikmeną, o po 2001 metų per Lietuvos integralią bibliotekų sistemą (LIBIS) suteikiama prieiga prie nematerialių elektroninių leidinių, tačiau elektroninių leidinių vartojimo bibliotekose tendencijos nėra išsamiai tyrinėtos akademiniuose darbuose. Tyrimo problema formuojama klausimu: kokios yra elektroninių leidinių vartojimo tendencijos, kaip vartotojų e. leidinių pasirinkimai susiję su komunikacijos intensyvumu ir efektyvumu?

Tyrimo objektas – elektroninių leidinių vartojimas Lietuvos rajoninėse bibliotekose.

Darbo tikslas – nustatyti elektroninių leidinių vartojimo rajoninėse bibliotekose tendencijas ir pateikti siūlymus dėl elektroninių leidinių vartojimo Lietuvos rajoninėse bibliotekose skatinimo.

Tyrimo uždaviniai:

1) išanalizuoti elektroninės leidybos teorines prieigas ir vystymosi tendencijas Lietuvoje, nustatyti elektroninių leidinių vartojimo tendencijas;
2) įvertinti elektroninius leidinių komunikacijos efektyvumą Lietuvos rajoninėse bibliotekose, išsiaiškinti, kaip tai paskatintų elektroninių leidinių vartojimą;
3) pateikti įžvalgas dėl elektroninių leidinių vartojimo skatinimo Lietuvos rajoninėse bibliotekose.

Tyrimo metodai. Darbe pateikiama literatūros ir šaltinių analizė, kuri padeda išskirti elektroninės leidybos problemas. Taip pat pristatomas elektroninių leidinių vartojimo Lietuvos rajoninėse bibliotekose tyrimas, pateikiami ir analizuojami tyrimo metu gauti duomenys, jais remiantis daromos išvados ir teikiamos rekomendacijos. Tyrimas vykdytas taikant mišrų metodą. Vykdyta ir kiekybinė vartotojų apklausa internetinės apklausos būdu, duomenys apdoroti „MS Excel“ programa. Vykdant tyrimą buvo laikomasi mokslinės darbo etikos reikalavimų: bibliotekų specialistų dalyvavimas tyrime, grįstas savanoriškumo ir konfidencialumo principu; vartotojų apklausa vykdyta užtikrinant savanorišką vartotojų įsitraukimą ir anonimiškumą.

1. Elektroninės leidybos apžvalga

1.1. Elektroninės leidybos samprata, raida pasaulyje ir Lietuvoje

Varnienė ir Vaškevičienė (2020) vartoja sąvoką, kuria elektroninė leidyba apibūdinama kaip „medžiagos elektronine forma pateikimas, siekiant padaryti šią informaciją prieinamą visuomenei“. Elektroninė leidyba E. Tilkevičiūtės (2012) darbe apibūdinama kaip spaudinių paruošimas elektroninėmis priemonėmis, kad po to juos būtų galima reprodukuoti spausdinimo metodais arba išleisti internete. Elektroninė leidyba – informacijos pateikimas visuomenei, kai informacijos

turinys saugomas, perteikiamas ar platinamas skaitmenine forma ir pasiekiamas tik informacinių technologijų įranga. Elektroninė leidyba apibūdinama kaip leidyba, kurioje informacija yra skleidžiama per kompiuterinius tinklus arba pateikiama naudojimui kompiuteriuose tinkamu formatu (Gudaitytė G., 2012, p. 7).

A. Gudinavičius (2012) išsamiai aptaria elektroninės leidybos raidos etapus ir išskiria įvykius, kuriuos laiko svarbiais elektroninės leidybos momentais. Skaitmeninės knygos atsiradimo prielaida įvardija skaitmeninės erdvės ir kompiuterių atsiradimą. Iki tol, kol internetas tapo tarptautiniu tinklu ir kol buvo lėtas ir mažai prieinamas, elektroninius leidinius platinti tinklais nebuvo galimybių. Pirmas viešo interneto puslapio sukūrimas laikomas kokybiniu postūmiu interneto naudojimui ir efektyviai skaitmeninės informacijos sklaidai. Plintant ir pingant interneto ryšiui, didėjant jo pralaidumui ir prieinamumui, elektroniniai leidiniai pradėti saugoti ir platinti tinkle. Pradėjus internetu platinti skaitmenines knygas, kilo standartizuoto formato poreikis (Gudinavičius A., 2012, p. 39–41). Iki 2001 m. ypač spartėjo komunikacijos ir informacinių technologijų plėtra, ištobulėjo ir atpigo skaitmeninės technologijos, skaitmeninių duomenų saugojimo laikmenos, didėjo interneto pralaidumas. Internetas tapo svarbia priemone ieškant informacijos, komunikacijai ir prieigai prie dokumentų. Internetas taip pat pakeitė leidėjų ir bibliotekų santykius – leidėjai pradėjo laikyti skaitmenines knygas savo serveriuose ir pardavinėti bibliotekoms prieigą už tam tikrą mokestį. Be to, per šį laikotarpį užaugo nauja vartotojų karta, kuri kitaip elgiasi su informacija ir kitaip ją apdoroja (Gudinavičius A., 2012, p. 45). Šiame darbe ši karta vadinama Y, gimusi po 1980 metų, tačiau dabar jau kalbama apie Z kartą, gimusią po 2000 metų, kuri labiau pažengusi informacinių technologijų naudojimo srityje.

Įdiegus elektroninio rašalo skaityklėse technologiją, ekranas nespinduliuoja ir nevargina. „Apple“ įrenginiai parametrais ir funkcijomis lenkė kitus, nes turėjo ne tik skaityklėms būdingas savybes, bet ir kompiuterio funkcijas. Po 2010 skaitmeninių knygų vartojimo apimtys pasaulyje sparčiai išaugo (Gudinavičius A.,

2012, p. 49)

S. E. Arnold ir E. S. Arnold išskiria tris elektroninių išteklių raidos etapus (žr.1 pav).

1 pav. *Elektroninių išteklių raidos etapai.*
Sudaryta autorės (pagal Varnienė R., Vaškevičienė A., 2002)

„Lietuvoje elektroninės informacijos kūrimas prasidėjo tuo metu, kai pasaulis ją jau vartojo“ (Varnienė R., Vaškevičienė A., 2002, p. 40). Pirmiausia kūrėsi mėgėjiškos svetainės, ilgainiui – profesionalios: „vyriausybinių, komercinių ir kitų organizacijų tinklapiai, periodinių leidinių bei knygų svetainės“ (Varnienė R., Vaškevičienė A., 2002, p. 40). Elektroninių periodinių leidinių kasmet gausėjo plėtojantis internetui. 2001 m. pradžioje pastebima „didėjanti lietuviškų elektroninių išteklių svarba bei autorių suinteresuotumas leisti leidinius kompaktiniuose diskuose ar publikuoti juos internete“ (Varnienė R., Vaškevičienė A., 2002, p. 42). Savo tinklapius turėjo 38 tradicinės leidyklos, 16 iš jų greta tradicinės leidybos teikė ir elektroninės leidybos paslaugas (Varnienė R., Vaškevičienė A., 2002, p. 42). Pasitelkus interneto paieškos sistemas jau buvo galima rasti vertingų elektroninių leidinių.

1.2. Elektroninių leidinių klasifikacija

Elektroninė leidyba plačiąja prasme apima visus duomenis, laikomus kompiuteryje, paskelbtus internete, perduodamus internetu ar įrašytus į skaitmenines laikmenas. Jai priskiriamos elektroninės knygos, periodiniai elektroniniai žurnalai, laikraščiai, naujienų portalai, tinklaraščiai, muzikos, fotografijos, vaizdo kūriniai,

kompiuterių programos, duomenų bazės. Tokia elektroninių leidinių gausa ir specifinės jų savybės turi įtakos klasifikacijai. „Elektroniniuose dokumentuose pateikiama informacijos gausa, jos pateikimo formos, turinio ir paskirties įvairumas sąlygoja elektroninių leidinių klasifikacijos daugialypiškumą." (Galilienė, Aputytė, 2009).

A. Gudinavičius (2012) nurodo, kad pagal prigimtį elektroninė knyga gali būti sukurta skaitmeninėje erdvėje arba suskaitmeninta. Jis skiria tris elektroninių knygų grupes pagal skaitmeninės formos pasirinkimą: a) nesudėtingos techninės struktūros, susidedančias tik iš statinio teksto; b) multimedijos knygas, turinčias platų galimų išraiškos būdų spektrą; c) praplečiančios tradicines knygas (tradicinės ir skaitmeninės knygos kombinacija).

Bibliotekose prienami įvairūs elektroniniai leidiniai – elektroninės knygos, periodiniai leidiniai, duomenų bazės, kt. – saugomi skirtingose laikmenose. Bibliotekininkystėje remiamasi ISBD(ER), kuris reglamentuoja bibliografinio aprašo struktūrą, terminologiją. (Varnienė R., Vaškevičienė A., 2002, p. 39). Vadovaujantis NEDILID (*Networked European Deposit Library*) dokumentais, išskiriami elektroninių išteklių tipai pagal laikmeną ir prieigą:

1) autonominiai – fizinės elektroninės informacijos laikmenos, atsietos nuo tinklo, pavyzdžiui, CD-ROM, DVD ir kt.;
2) hibridiniai – fizinės elektroninės informacijos laikmenos, turinčios ryšį su tinklu;
3) neautonominiai – nuotoliniai elektroniniai ištekliai, esantys pasauliniame kompiuterių tinkle (internete) ir prieinami interaktyviu režimu.

1.3. Elektroninių leidinių kokybės vertinimas

E. Tilkevičiūtė (2012) ir G. Gudaitytė nurodo (2012) elektroninės leidybos privalumus ir trūkumus. Dalis elementų abiejų autorių darbuose pasikartoja, dalis išryškinami atskirai, todėl sudaryta lentelė, kurioje apibendrintos abiejų autorių

įžvalgos.

1 lentelė. *Elektroninės leidybos privalumai ir trūkumai*

Privalumai	**Trūkumai**
paprasta paieška	interneto ryšio būtinybė
patogi navigacija	elektroninių leidinių valdymo problemos
greitas ir paprastas pasiekiamumas	*piratavimas*
interaktyvumas	formatų konvertavimas (suderinamumas)
galimybė skaityti patogiausiu laiku ir patogiausioje vietoje	elektroninių leidinių nepastovumas, trumpaamžiškumas
žemesnė kaina ar nemokama prieiga	ribota lietuviškų išteklių pasiūla
neužima vietos	reikalingas įrenginys skaitymui
naudoja mažiau gamtos išteklių	nuovargis skaitant ekrane
galimybė susikurti asmeninį archyvą	prastas dizainas
galimybė vienu metu užsiimti keliomis veiklomis[1]*	kompiuterinio raštingumo stoka, psichologinis pasipriešinimas technologijoms[2]

Šaltinis: sudaryta autorės pagal Tilkevičiūtė E. (2012); Gudaitytė G. (2012)

Skaitmeninių leidinių rekomendacinius nurodymus pateikia įvairios organizacijos, pvz., MINERVA, W3C, NISO, kt. Mokslininkai atkreipia dėmesį į tai, kad techninės specifikacijos ir standartai kinta priklausomai nuo technologijų, tačiau informacijos pateikimo ir jos kokybės aktualumas išlieka nepriklausomai nuo technologijos (Gudinavičius A., 2012, p. 29).

Apibendrinant galima teigti, kad leidinio patrauklumas yra susijęs su vartotojo patirtimi. Elektroninis leidinys gali suteikti tiek teigiamos, tiek neigiamos patirties – tai priklauso nuo leidinio kokybės, kuriai dėl kitokio pateikimo, keliami papildomi reikalavimai, palyginti su tradiciniais leidiniais. Vartotojas, susidūręs su nekokybiškais elektroniniais leidiniais, dėl neigiamos patirties nusivils ir ateityje teiks prioritetą tradiciniams leidiniams. Kita vertus, dažnai vartotojai baiminasi

1 Vartotojas, naudodamasis skaitymui pritaikytu įrenginiu, kuriame įdiegtos modernios technologijos, gali tuo pačiu metu skaityti elektroninius leidinius, rašyti momentinius pranešimus, klausytis muzikos ir kt. Tai įvardijama kaip vienas svarbiausių privalumų. „Elektroninio leidinio skaitytojas gali pats organizuoti savo darbus ir juos valdyti viename įrenginyje.“ (Gudaitytė G., 2012, p. 13). Šis veiksnys ypač aktualus Z kartai.

2 Tai nėra elektroninio leidinio trūkumai, o daugiau kliūtys, galinčios turėti įtakos elektroninių leidinių vartojimui, o sykiu ir elektroninės leidybos tendencijoms.

tų dalykų, su kuriais neturi jokios patirties – niekada neskaičius elektroninių leidinių susirasti, užsisakyti, parsisiųsti ir skaityti elektroninį leidinį pirmą kartą yra iššūkis, ypač vyresnės kartos žmonėms, kurių naudojimosi informacinėmis technologijomis įgūdžiai ne tokie geri kaip Y ar Z kartos. Šiame darbe elektroninių leidinių kokybės tiek turinio, tiek sąsajos atžvilgiu vertinimas laikomas svarbiu aspektu, galinčiu turėti įtakos tokių leidinių vartojimui.

1.4. Elektroninių leidinių sklaidos kanalai

Skaitmeninės technologijos nuo XX a. paskutiniojo dešimtmečio pasiūliusios naujų galimybių, atvėrė naujus komunikacijos ir informacijos sklaidos kanalus. Iki 2020 m. pasaulinis tinklas WWW tapo vienu iš svarbiausių informacijos teikimo ir gavimo šaltinių kasdienybėje. „Kiekvieno žmogaus delne internetas atsirado kartu su išmaniaisiais telefonais. Anksčiau norint prisijungti prie interneto reikėdavo ieškoti vietos su kompiuteriu bei interneto prieiga, o šiandien internete mes esame visur: viešojo transporto stotelėje, lifte, laukdami eilėje parduotuvėje.“ (ELTA, 2021-03-22). Su interneto ir išmaniųjų įrenginių sklaida išauga ir galimybės naudotis elektroniniais ištekliais. Darbe rajoninės bibliotekos ir jų komunikacija su vartotojais vertinama kitų sklaidos kanalų kontekste. Viešosios bibliotekos kaip sklaidos kanalas aptariamos plačiausiai, kiti – nedetalizuojami.

Elektroninių leidinių platinimas yra interneto ir žiniatinklio komunikacijos dalis, todėl svarbu suvokti interneto komunikacijos modelį (Gudaitytė G., 2012, p. 12). Lietuvoje elektroniniai leidiniai platinami įvairiais kanalais. Galima išskirti keletą pagrindinių (žr. 2 pav.).

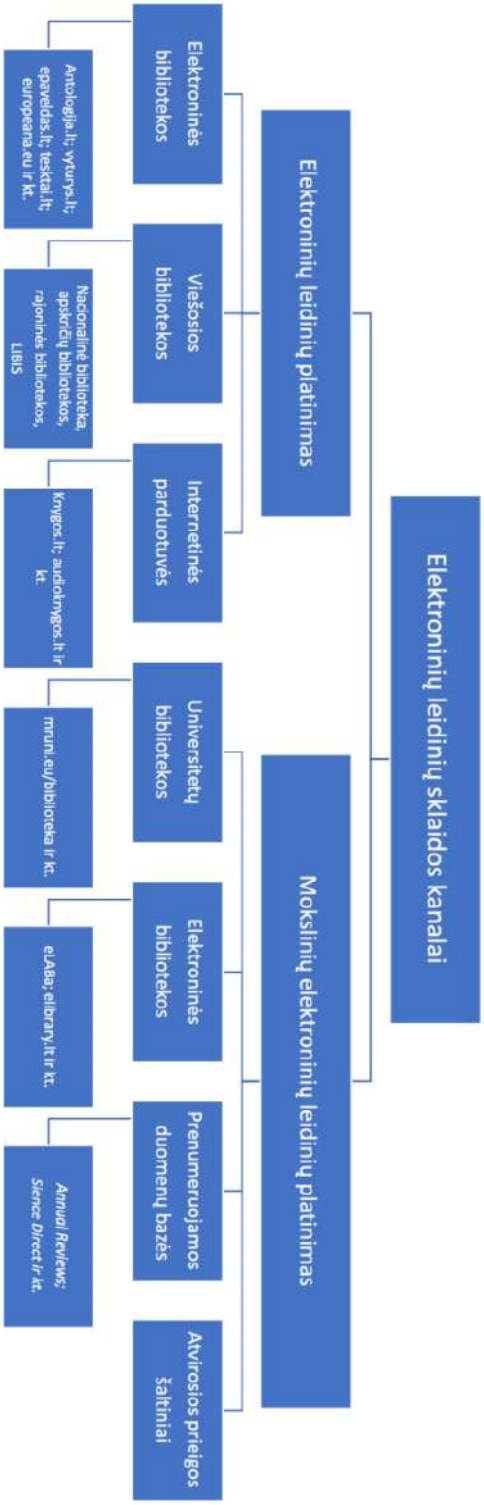

2 pav. *Elektroninių leidinių sklaidos kanalai. Sudaryta autorės*

2014 m. atlikto leidėjų tyrimo duomenimis, Lietuvoje labai svarbiu skaitmeninių leidinių sklaidos kanalu laikyta kito platintojo internetinė svetainė, nuosavą internetinę svetainę svarbiu platinimo kanalu laikė daugiau kaip pusė leidėjų, o mažiausiai svarbiu skaitmeninių knygų platinimo kanalu laikyti knygynai ir akademinės bibliotekos. Mažiau nei pusė respondentų įžvelgė viešųjų bibliotekų svarbą platinant skaitmenines knygas. Didelė dalis leidėjų svarbia elektroninių knygų platinimo kliūtimi laikė „skaitmeninių knygų platinimo modelio per bibliotekas trūkumą“ (Macevičiūtė E., kt., 2014). Iš tiesų elektroniniai leidiniai kėlė tam tikrų iššūkių platintojams, kurie ilgą laiką užsiėmė tik spausdintų leidinių platinimu, taip pat ir bibliotekoms, – jiems teko ryžtis technologiniams pokyčiams, nes „elektroninių išteklių buveinės montuojamos pasaulinio voratinklio serveriuose“ (Varnienė R., Vaškevičienė A., 2008).

2. Metodologija

Darbe taikomi skirtingi duomenų rinkimo metodai – bibliotekininkų interviu (į tyrimą įsitraukė 11 bibliotekų, 2 miesto ir 9 rajoninės, tai sudaro 18,3 procentų visų bibliotekų), internetinė skaitytojų apklausa (apklausti 557 respondentai, vykdyta tikimybinė atranka), antrinių šaltinių statistikos analizė. Apklausų duomenimis siekiama papildyti duomenis, gautus atlikus literatūros analizę. Skirtingi metodai vienas kitą papildo ir leidžia gauti tikslesnius duomenis analizei. Interviu ir apklausa vyko 2020-03-13–2021-06-17, ji apėmė COVID-19 pandemijos laikotarpį. Bibliotekininkų apklausa siekta gauti statistinių duomenų apie vartotojų elgseną, o kiekybine vartotojų apklausa siekta išsiaiškinti vartotojų patirtis ir, sugretinus abiejų apklausų duomenis, nustatyti elektroninių leidinių bibliotekose tendencijas ir jų priežastis.

Tikslas – nustatyti, kaip aktyviai vartotojai naudojasi elektroniniais ištekliais rajonų bibliotekose.

Tyrimo uždaviniai:

1) identifikuoti elektroninių leidinių vartojimo tendencijas Lietuvos rajoninėse bibliotekose, išskirti problemas ir nustatyti priežastinius ryšius;
2) įvertinti, kokią įtaką elektroninių leidinių vartojimui turėjo karantinas;
3) išsiaiškinti, kaip informacija apie galimybes naudoti elektroninius leidinius pateikiama vartotojams rajoninėse bibliotekose;
4) įvertinti, kokia informacija apie galimybes naudoti elektroninius leidinius ir kokiais kanalais pasiekia vartotojus;
5) nustatyti susidomėjimą elektroniniais leidiniais lemiančias priežastis ir priemones.

Iškeliamos hipotezės

Hipotezė Nr. 1. Elektroniniai leidiniai rajoninėse bibliotekose nėra plačiai naudojami, tačiau dėl karantino ribojimų išaugo elektroninių leidinių poreikis, kuris gali būti ilgalaikis ir turėti įtakos elektroninei leidybai.

Hipotezė Nr. 2. Nepakankamai efektyvi komunikacija apie elektroninius leidinius, jų teikiamas galimybes ir prieigą prie elektroninių leidinių per rajonines bibliotekas, turi įtakos ribotam vartotojų susidomėjimui.

3. Tyrimo rezultatų analizė

3.1. E. leidinių situacijos analizė Lietuvos rajoninėse bibliotekose

Lietuvoje visuomeniniu elektroninių leidinių sklaidos kanalu laikytinos viešosios bibliotekos, išlaikomos biudžeto lėšomis. Veikia nacionalinė biblioteka, viešosios apskričių ir savivaldybių bibliotekos. Jas jungia bendra sistema LIBIS – Lietuvos bibliotekų integrali sistema. Taip pat yra mokyklų, aukštųjų mokyklų, muziejų ir kitų bibliotekų. Tyrime, siekiant išsiaiškinti elektroninių leidinių vartojimo tendencijas regionuose, orientuojamasi į savivaldybių – miestų ir rajonų centrų – viešąsias bibliotekas, kurių yra 60. LIBIS duomenimis, skaitytojų

pažymėjimų, užsakomų per viešąsias bibliotekas, skaičius kasmet augo (3 pav.).

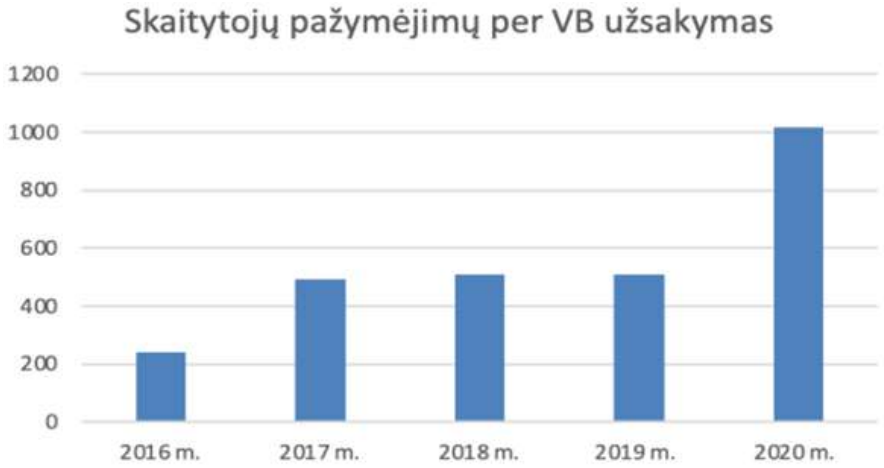

3 pav. *Skaitytojų pažymėjimų per viešąsias bibliotekas užsakymas, LIBIS*

2020 m. skaitytojų pažymėjimų, užsakomų per viešąsias bibliotekas, skaičius išaugo beveik dvigubai, palyginti su prieš tai buvusių trejų metų duomenimis, o nuo 2016 m. – keturis kartus – nuo 242 iki 1016. Turint bet kurios (rajono, miesto, apskrities, nacionalinės) viešosios bibliotekos skaitytojo pažymėjimą, galima naudotis visų Lietuvos viešųjų bibliotekų paslaugomis ir LIBIS sistema.

Bibliotekų apklausos duomenys parodė, kad karantinas turėjo įtakos leidinių išdavimui. Du trečdaliai interneto apklausoje dalyvavusių respondentų, 7 iš 11 (63,63 proc.), pažymėjo, kad bendras leidinių išdavimas sumažėjo, dvi bibliotekos (18,18 proc.) nurodė, kad karantinas neturėjo įtakos, viena (9,09 proc.) – kad leidinių išdavimas padidėjo, ir viena biblioteka pasirinko kitą variantą, nurodė, kad leidinių išdavimas liko toks pats, tačiau pirmojo karantino metu biblioteka skaitytojų neaptarnavo ir tuo metu nebuvo jokio išdavimo. Kituose skyriuose analizuojant leidinių išdavimo statistiką šie duomenys nagrinėjami išsamiau.

3.2. Kokybinio bibliotekų tyrimo rezultatai

Apibendrinant 11 bibliotekų tyrimo rezultatus galima teigti, kad rajoninės

bibliotekos yra skirtingo dydžio tiek filialų, tiek vartotojų, tiek fonduose turimų leidinių skaičiumi. Elektroniniais ištekliais rajoninių bibliotekų fondai pradėti pildyti skirtingu laikotarpiu, daugiausia 1990–2010 metais. Bibliotekų fondai visų rūšių elektroniniais ištekliais papildomi nuolat, daugiausia garsiniais (CD) ir mišriais (DVD), kiek mažiau kitais elektroniniais leidiniais. Elektronines knygas siūlo mažiau nei pusė respondentų. Procentinė elektroninių išteklių dalis fonduose labai maža, tačiau ji auga.

Elektroninių išteklių išdavimas rajoninėse bibliotekose priklauso nuo vartotojų skaičiaus ir nuo turimos leidinių pasiūlos. Daugiausia išduodama garsinių (CD) ir mišrių (DVD) elektroninių leidinių. Procentinė išduodamų elektroninių leidinių dalis nuo bendro išdavimo labai maža. Per penkerius metus elektroninių išteklių išdavimas rajoninėse bibliotekose nuolat mažėjo, o 2020 m. sumažėjimas ypač ryškus. Tai susiję su tuo, kad rajoninės bibliotekos dažniau siūlo leidinius materialiose laikmenose, o elektronines knygas ne materialiose laikmenose išduoda tik mažesnė dalis rajoninių bibliotekų, didesnė dalis nukreipia vartotojus į LIBIS sistemą. LIBIS sistemoje vartotojų skaičius nuosekliai augo, o pagal skirtingus LIBIS rodmenis, 2020 m. yra piko metai, kada tiek vartotojų skaičius, tiek išduodamų leidinių skaičius visose amžiaus grupėse smarkiai pakilo. Todėl galima teigti, kad tam įtakos turėjo karantinas. Vartotojų apklausos duomenys rodo, kad karantinas neturėjo įtakos elektroninių išteklių pasirinkimui bibliotekose, bet vartotojai ėmė dažniau skaityti elektronines knygas. Rajoninių bibliotekų ir LIBIS pateikta statistika rodo, kad aktyviausios elektroninių leidinių vartotojų grupės yra iki 15 m., 24–55 m., 55–65 m. Ikimokyklinio ir jaunesnio mokyklinio, darbingo ir priešpensinio amžiaus grupės. Iš aktyviausių grupių iškrenta vyresnių klasių mokiniai, studentai ir pensinio amžiaus žmonės.

3.3. Kiekybinio bibliotekos vartotojų apklausos tyrimo rezultatai

Vartotojų kiekybinė apklausa atspindi skirtingų savivaldybių gyventojų ir

skirtingų bibliotekų vartotojų požiūrį. Joje dalyvavo įvairaus amžiaus ir išsilavinimo respondentai, aktyviausios grupės sutampa su aktyviausiomis bibliotekų elektroninių išteklių vartotojų grupėmis, tai darbingo amžiaus žmonės. Vertinant bibliotekų vartotojų demografines charakteristikas galima apibūdinti tipinį bibliotekos lankytoją, t. y. vidutinio amžiaus 36–55 m. (43,3 proc.), moteris (79 proc.), turinti aukštąjį universitetinį išsilavinimą (58,9 proc.), dirbanti pagal darbo sutartį (41,7 proc.). Palyginus su LIBIS pateiktais duomenimis, e. knygų vartojimo ir išdavimo pasiskirstymas pagal lytį pateikiamas 8 paveiksle.

Iš diagramos matyti, kad moterų vartotojų skaičius žymiai didesnis nei vyrų, moterims išduodamų elektroninių knygų skaičius kelis kartus didesnis, palyginti su vyrams išduodamų elektroninių knygų skaičiumi. Tai rodo, kad, vertinant pagal lytį, LIBIS sistemoje moterys yra aktyvesnės elektroninių knygų vartotojos.

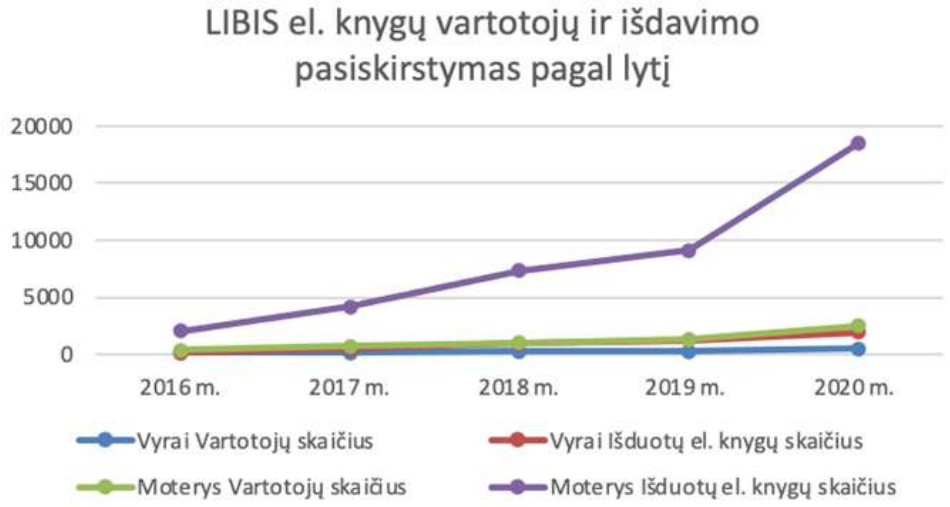

4 pav. *Elektroninių knygų vartotojų ir išdavimo pasiskirstymas pagal lytį, LIBIS*

Dėl įsitraukimo svarbūs interneto prieigos ir skaitmeninio raštingumo aspektai. Vartotojai žino įvairių rūšių ir formatų elektroninius leidinius, tačiau CD ir DVD nesieja su bibliotekų elektroniniais ištekliais. Elektroninių išteklių atskirų sklaidos kanalų ir duomenų bazių žinomumas nėra didelis, o vartojamumas

dar mažesnis. Didesnė dalis vartotojų rajoninių bibliotekų nevertina kaip elektroninių išteklių sklaidos kanalo, renkasi kitus kanalus, daugiausia nemokamus, tarp kurių – ir nelegalūs. Asmenys, skaitantys elektronines knygas, domisi ne tik mokslo, bet ir kitokio pobūdžio literatūra. Jiems svarbu tiek turinio, tiek vartotojo sąsajos kokybės kriterijai. Svarbiausi: turinys, parsisiuntimo galimybė, vaizdo ryškumas, kaina, išdėstymas, patogi paieška, legalumas. Didelė dalis respondentų pažymėjo, kad neskaito elektroninių knygų.

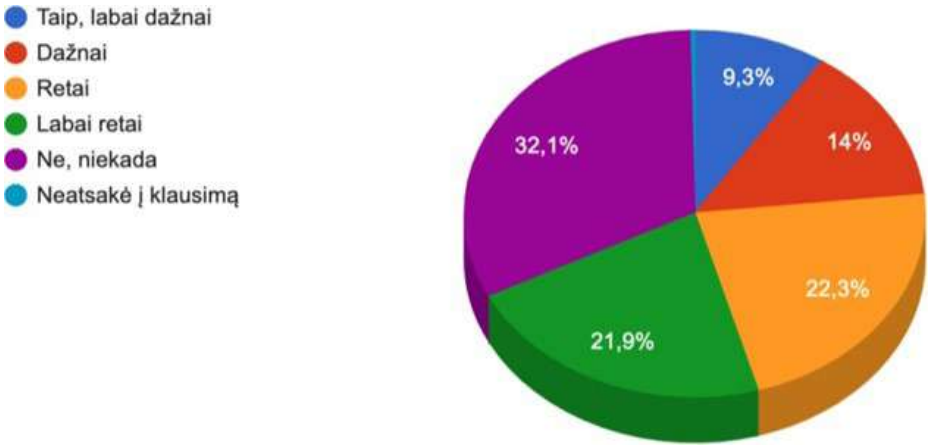

5 pav. *Elektroninių knygų naudojimas vartotojų požiūriu*

Pagrindinės priežastys – ne tik tai, kad skaitytojai linkę rinktis popierines knygas, bet ir informacijos arba įgūdžių trūkumas. Dėl tų pačių priežasčių menkai naudojamasi elektroniniu katalogu, o skaitykles nukonkuruoja išmanieji įrenginiai.

Informacija apie elektroninius išteklius bibliotekos aktyviausiai pateikia per savo interneto svetaines ir socialinius tinklus, taip pat žodžiu, skaitytojams besidomint ištekliais. Skaitytojus informacija veiksmingiausiai pasiekia per interneto svetaines ir žodžiu. Tačiau tyrimas parodė, kad bendrai informacijos apie galimybes naudotis elektroniniais ištekliais per rajonines bibliotekas trūksta, kaip ir įgūdžių jais naudotis. Bibliotekos mažai išnaudoja mokymų galimybę. Kaip informacijos pateikimo būdas į virtualią erdvę perkeltos parodos. Karantino laikotarpiu

išaugo nuotolinių paslaugų, prieigos prie skaityklų ir archyvų dokumentų poreikis, tačiau rajoninių bibliotekų skaitmeninimo galimybės ribotos. Atlikus bibliotekų ir vartotojų tyrimus ir palyginus abiejų tyrimų rezultatus nustatyta:

Hipotezė Nr. 1. Elektroniniai leidiniai rajoninėse bibliotekose nėra plačiai naudojami, tačiau dėl karantino ribojimų išaugo elektroninių leidinių poreikis, kuris gali būti ilgalaikis ir turėti įtakos elektroninei leidybai. ***Hipotezė pasitvirtino.***

Elektroniniai leidiniai rajoninėse bibliotekose nėra plačiai naudojami dėl ribotos pasiūlos, turimi elektroniniai ištekliai sudaro labai mažą dalį, dažnai iki 2 proc. visų išteklių.

Nors karantino laikotarpiu rajoninių bibliotekų vartotojų skaičius ir lankymosi dažnumas sumažėjo, išaugusį elektroninių leidinių poreikį nematerialiose laikmenose rodo LIBIS duomenys ir iš dalies vartotojų apklausos duomenys.

Hipotezė Nr. 2. Nepakankamai veiksminga komunikacija apie elektroninius leidinius, jų teikiamas galimybes ir prieigą prie elektroninių leidinių per rajonines bibliotekas turi įtakos ribotam vartotojų susidomėjimui. ***Hipotezė pasitvirtino.***

Nors bibliotekos nurodė skirtingus informacijos pateikimo kanalus vartotojams, didelė dalis apklausos dalyvių savo atsakymuose pažymėjo, kad jiems trūksta informacijos tiek apie bibliotekų turimus elektroninius išteklius, prieinamas duomenų bazes, elektroninius katalogus, tiek apie tai, kaip naudotis ištekliais nuotoliniu būdu. Trūksta ne tik informacijos, bet ir įgūdžių, todėl labai svarbus vartotojų konsultavimas. Pagrindinis informacijos apie elektroninius išteklius bibliotekose pateikimo ir suradimo kanalas yra interneto svetainės, tačiau vartotojų apklausos duomenys parodė, kad vartotojai nėra gerai susipažinę su bibliotekų turimais ištekliais. Be to, vartotojams aktualu ne tik gauti informaciją apie elektroninius išteklius, bet ir informaciją, kaip jais naudotis, reikia formuoti įgūdžius, juos stiprinti ir skatinti skaitytojus, o tai Lietuvos rajoninėse bibliotekose taikoma retai. Mokymai ir konsultavimas panaudojami per mažai.

Išvados

Išanalizavus elektroninės leidybos vystymąsi, teorinėje dalyje nustatytos aktualios ir problemos: Lietuvoje elektroninė leidyba neturi tokių tvirtų pozicijų kaip anglakalbėse šalyse dėl mažos rinkos – tai pažymi ir leidėjai, ir platintojai; nepaisant esamos teisinės bazės ir technologinės apsaugos, vis dar kyla autorių teisių problemų, nes vartotojai siekia leidinius naudoti nemokamai ar kuo pigiau.

Atlikus tyrimą nustatytos elektroninių leidinių vartojimo tendencijos Lietuvos rajoninėse bibliotekose: rajoninių bibliotekų elektroninių leidinių ištekliai yra riboti, daugiausia siūlomi elektroniniai leidiniai materialiose laikmenose, tai nėra patogu vartotojams; didesnė dalis bibliotekų neturi fonduose elektroninių knygų ir vartotojus kreipia į LIBIS; pasiūla naudotis mokamomis duomenų bazėmis rajoninėse bibliotekose yra maža; bibliotekų galimybės skaitmeninti leidinius yra ribotos, tačiau suskaitmenintų leidinių poreikis yra, ypač jis išryškėjo karantino metu; vartotojai yra linkę rinktis elektroninius leidinius nematerialiose laikmenose, kuriuos galima įsigyti nuotoliniu būdu. Nustatyti priežastiniai ryšiai: informacijos, galimybių ir įgūdžių trūkumas tarp vartotojų; vis dar stipri moralinė nuostata, kad popierinė knyga yra geresnė.

Vertinant bibliotekų vykdomą e. leidinių komunikaciją ir informacijos pateikimą nustatyta, kad Lietuvos rajoninėse bibliotekose pagrindiniai informacijos pateikimo būdai yra bibliotekų interneto svetainės ir paskyros socialiniuose tinkluose, kiti būdai, nors ir skirtingi, naudojami rečiau; daugiausiai vartotojų informaciją apie elektroninius leidinius sužino iš bibliotekų interneto svetainių arba bibliotekininkų, nepaisant bibliotekų pateikiamos informacijos vartotojams trūksta informacijos apie elektroninius leidinius ir naudojimosi jais galimybes rajoninėse bibliotekose; vartotojams trūksta informacijos, kuri padėtų susiformuoti ir išsiugdyti įgūdžius; informacija apie elektroninius leidinius ir jų vartojimo galimybes vartotojus veiksmingiau pasiekia kitais kanalais nei per rajonines

bibliotekas.

Kiekybinio tyrimo metu nustatyta informacija, kuria remiantis daromos įžvalgos dėl elektroninės leidybos vystymosi: dabartiniai vartotojai siekia naudotis elektroniniais leidiniais nemokamai, tačiau jiems svarbu legalumas – šią nišą gali užpildyti bibliotekos; vartotojams svarbūs tiek vartotojo sąsajos, tiek turinio kriterijai, kuriuos įgyvendina autoriai (kuria turinį), leidėjai (turinį įformina ir susieja) ir platintojai (suteikia prieigą, užtikrina paiešką); vartotojams aktuali ne tik mokslinė ar mokslo darbams reikalinga, bet ir kitokio pobūdžio literatūra elektroninėje erdvėje, reikalinga didesnė kokybiškų leidinių pasiūla tiek iš leidėjų pusės, tiek kalbant apie jų sklaidą per bibliotekas; karantino ribojimai parodė, kad svarbu skaitmeninti tik archyvuose ar tik skaityklose prieinamus leidinius ir padaryti juos prieinamus nuotoliniu būdu vartotojams – tą galėtų daryti bibliotekos.

Rekomendacijos

1. Siekiant didinti vartotojų susidomėjimą rajoninių bibliotekų elektroninių leidinių ištekliais svarbu didinti jų pasiūlą – plėsti ne tik garsinių ir mišrių leidinių laikmenose, bet ir nuotoliniu būdu pasiekiamų elektroninių knygų skaičių, didinti prieigą prie mokamų duomenų bazių, sudaryti sąlygas nuotoliniu būdu pasiekti archyvuose ar skaityklose turimus leidinius, juos suskaitmeninant.
2. Siekiant skatinti vartotojus daugiau naudotis rajoninių bibliotekų elektroninių leidinių ištekliais būtina informaciją pateikti ne tik elektroninėje erdvėje, bet ir kitais kanalais, išnaudoti individualų ar grupinį konsultavimą, mokyti vartotojus naudotis elektroniniu katalogu, užsisakyti ir parsisiųsti leidinius, pirmuosius kartus padėti jiems tai padaryti.

THE PROBLEMS OF THE USE OF ELECTRONIC PUBLICATIONS IN LITHUANIAN DISTRICT LIBRARIES

Skaistė Vasiliauskaitė-Dančenkovienė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. This article reviews the problems and development prospects of electronic publishing, analyzing the case of Lithuanian district libraries. The purpose of the article is to determine the trends and reasons for the use of electronic publications in district libraries and to present proposals for the promotion of the use of electronic publications in Lithuanian district libraries. The following research methods are used: review of scientific literature, descriptive statistical analysis of secondary sources, qualitative research of experts, and quantitative survey of readers. The theoretical section reviews the evolution and development of electronic publishing, basic concepts, the classification of electronic publications, quality criteria, technical specifications, distribution channels, copyright aspect, trends, forecasts and the realities of electronic publishing related to the provision of information about electronic publications in libraries. Based on the analysis and research, conclusions are made about the problems of electronic publishing theories in Lithuanian district libraries and the effectiveness of the communication used. Suggestions are made on how to effectively communicate and activate the price of electronic publications through the library.

Keywords: electronic publishing, Lithuanian district libraries, readers' habits and their priorities.

KORPORATYVINIO ISTORIJŲ PASAKOJIMO VAIDMUO LIETUVOS VIEŠBUČIŲ KOMUNIKACIJOJE

Indrė Leškuvienė

Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas

Kuratorė doc. dr. Miglė Černikovaitė

E. paštas miglec@mruni.eu

Santrauka. Sparti technologijų plėtra, interneto ir medijų prieinamumas, didelis informacinis triukšmas organizacijoms teikia ne tik neribotas galimybes daug greičiau pasiekti tikslines auditorijas, greitai dalytis grįžtamuoju ryšiu, bet ir kelia tam tikrų iššūkių. Organizacijos, siekdamos ilgalaikio konkurencinio pranašumo, privalo kurti vertę auditorijoms, tačiau vertė jau seniai neapsiriboja tik finansiniais rodikliais, materialiuoju turtu ir galia. Tam organizacijos korporatyvinei komunikacijai pasitelkia kūrybiškesnius, taikomuosius metodus, pvz., istorijų pasakojimą, kuriuo naudojamasi kaip įrankiu pasiekti vartotojus skaitmeninėje ir socialinėje medijoje. Straipsnio tikslas – nustatyti istorijų pasakojimo taikymo ypatumus organizacijos išorinėje ir vidinėje komunikacijoje. Tyrimo metodai: mokslinės literatūros analizė, pirminių ir antrinių šaltinių analizė, atrinktų Lietuvos viešbučių korporatyvinės komunikacijos kokybinė turinio lyginamoji turinio analizė soc. tinkluose. Tyrimo rezultatai parodė, kad Lietuvos viešbučių komunikacijoje korporatyvinis istorijų pasakojimas tyrimo laikotarpiu nebuvo plačiai taikomas. Tai leidžia daryti išvadą, kad šis metodas dar nėra populiarus organizacijų komunikacijoje, trūksta nuoseklumo ir pastovumo. Ekspertų nuomone, korporatyvinis pasakojimas yra vienas efektyviausių ir todėl perspektyviausių komunikacijos metodų. Ypač dėl to, kad, į darbo rinką ateinant Z ir Y kartoms, šis metodas tampa svarbus komunikacijoje. Tyrimo rezultatai parodė,

kad būtina išmanyti korporatyvinio pasakojimo elementus, jį planuoti ir žinoti jo tikslą. Vienas svarbiausių korporatyvinio pasakojimo bruožų – paveikumas per emociją.

Reikšminiai žodžiai: korporatyvinis istorijų pasakojimas; naratyvas; išorinė ir vidinė komunikacija; organizacijos.

Įvadas

Darbo aktualumas. Organizacijos strateginėje komunikacijoje pasikliauja istorijų pasakojimu kaip įrankiu, padedančiu pasiekti vartotojus skaitmeninėje ir socialinėje medijoje, kad sukurtų bendradarbiavimą, vieningą komunikaciją tarp visų bendruomenės narių ir sutelktų juos tarpusavyje (Černikovaitė, 2020). Korporatyvinio pasakojimo teorija teigia, kad istorijų pasakojimas yra visuotinai pripažįstamas komunikacijos metodas, kuris atliepia įvairialypės organizacijos struktūros komunikacijos poreikius ir yra viena sėkmingiausių komunikacijos strategijų (Barker & Gower, 2010). Ši strategija yra sėkminga, nes žmonės linkę mąstyti per istorijas, sieti istorijas su savo patirtimi, kurti vaizdinius savo vaizduotėje (Gallo, 2020).

COVID-19 pandemijos ir postpandeminiu periodu organizacijoms tenka spręsti pandemijos sukeltus naujus iššūkius, pvz., darbuotojų trūkumą tam tikruose sektoriuose, kai kurių industrijų, pvz., viešbučių, patrauklumo praradimą, darbo iš namų sukeltą socialinį atsiribojimą, lojalumo stoką, sparčius pokyčius ar net krizes, kurių sprendimai glaudžiai susiję su organizacijų reputacijos, patrauklaus darbdavio įvaizdžio, socialinės atsakomybės komunikacija organizacijų viduje ir išorėje. Šiame kontekste organizacijoms dar svarbiau tampa kurti tokias žinutes ir iniciatyvas, kurios sukelia emocinį patrauklumą – pasitikėjimo, vieningumo, priklausymo jausmą. Korporatyvinis pasakojimas tampa itin svarbus sprendžiant minimas problemas ar net krizes.

Temos naujumas. Užsienio mokslinėje literatūroje naratyvinė paradigma ir

jos naudojimas korporatyvinėje komunikacijoje pasitelkiant istorijų pasakojimo metodą siekia praeito amžiaus devintąjį dešimtmetį. Korporatyvinį pasakojimą mini Putnam, Van Hoeven, ir Bullis (1991, cit. iš O'Neil, 2002), David M. Kopp, I. Nikolovska, Katie P. Desiderio, Jeffrey T. Guterman (2009), Deal ir Kennedy (1999), Boyce (1996), Forman (2020), Riel, Fombrun (2007), Gill (2011), Boje, (2003), Mitchell ir Clark (2021) ir kt. Lietuvoje korporatyvinių istorijų pasakojimo galimybes organizacijų komunikacijoje nagrinėja Siudikienė (2016).

Mokslinė tyrimo problema: kaip istorijų pasakojimas gali padėti Lietuvos įmonėms korporatyvinėje komunikacijoje spręsti iškylančias problemas ir krizes?

Darbo tikslas – remiantis moksline literatūros analize ir empiriniu tyrimu nustatytais korporatyvinio istorijų pasakojimo elementais, nustatyti istorijų pasakojimo taikymo ypatumus organizacijos išorinėje ir vidinėje komunikacijoje.

Darbo tikslui pasiekti iškelti tokie darbo **uždaviniai:**

1) išanalizuoti teorinius korporatyvinės komunikacijos aspektus ir istorijų pasakojimo sampratą, elementus, struktūrą;
2) turinio analizės metodu ištirti viešbučių Lietuvoje išorinę komunikaciją tinklapiuose ir socialinėse medijose, nustatyti korporatyvinės istorijų pasakojimo komunikacijos elementus palaikant ryšius su išorinėmis tikslinėmis auditorijomis;
3) pusiau struktūruoto interviu metodu išanalizuoti komunikacijos ekspertų nuomonę apie Lietuvos viešbučių naudojamą korporatyvinį istorijų pasakojimą vidinėje ir išorinėje komunikacijoje.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros analizė, pirminių ir antrinių šaltinių analizė, penkių Lietuvos viešbučių viešosios korporatyvinės komunikacijos turinio lyginamoji analizė tinklapiuose ir soc. tinkluose, pusiau struktūruotas interviu ir gauto turinio analizei panaudotas hermeneutinės analizės metodas.

1. Korporatyvinė komunikacija, jos tipai ir reikšmė organizacijos reputacijai. Literatūros apžvalga

Korporatyvinė komunikacija visose organizacijose vyksta nuolat, ji gali būti įvairi: horizontali, vertikali, išorinė, vidinė, formali ir neformali, jungianti darbuotojus vienus su kitais ar įvairaus lygio vadovais, komunikacija su partneriais, tiekėjais, klientais ir kitomis auditorijomis. Nors ne visa komunikacija yra svarbi, bet visa komunikacija lemia šio proceso dalyvių ir stebėtojų suvokimą apie organizacijos įvaizdį, prekės ženklą ir reputaciją. Korporatyvinę komunikaciją van Riel ir Fombrun (2007) apibrėžia kaip taktinių ir strateginių medijos priemonių visumą, kuriomis ji remiasi komunikuodama su tikslinėmis auditorijomis, taip pat žinutės turinį, kurį ji skleidžia per šias medijas. Korporatyvinės komunikacijos sistema apima rinkodaros komunikaciją, viešuosius ryšius, ryšius su investuotojais ir darbuotojų komunikaciją, mokymų ir karjeros ryšių, marketingo, krizės ar ekstremalių situacijų komunikaciją. Ji taip pat apima institucinę komunikaciją, kurią organizacija vykdo, siekiant paveikti tam tikrų klausimų viešąją nuomonę ir iš to kylančias viešas diskusijas (Goodman, 2022). Autoriai Cornelissen (2014) ir Goodman (2022) apibrėžia korporatyvinę komunikaciją kaip vadybos funkciją, kuri kuria veiksmingą visos vidinės ir išorinės komunikacijos koordinavimo sistemą, kurios bendras tikslas yra sukurti ir palaikyti palankius ryšius su tikslinėmis auditorijomis, nuo kurių priklauso organizacija. Todėl galima daryti išvadą, kad komunikacija apima visas organizacijos veiklos sritis, kurios, kad ir skiriasi savo funkcijomis ir vaidmeniu organizacijoje, stipriai susijusios komunikaciniais ryšiais ir tarpusavio priklausomybe.

Autoriai Cornelissen (2014) ir Goodman (2022) savo darbuose pabrėžia, kad šiuo metu norint turėti konkurencinį pranašumą, į komunikaciją reikia žiūrėti kaip į strateginį įrankį. Nebepakanka disponuoti verslo ir technologiniais ištekliais, kurie yra lengvai kopijuojami, organizacijos turi suprasti sąveikos su aplinka svarbą, tačiau tik holistinis požiūris į aplinką, taigi, ir į korporatyvinę

komunikaciją, gali atskleisti konkurencinio pranašumo prielaidas (Drūteikienė, 2017, p. 17). Van Riel ir Fombrun (2007), Cornelissen (2014), Goodman (2022) teigimu, praeitame amžiuje vyravęs fragmentiškas požiūris į organizacijos komunikaciją, kai atskiri departamentai optimizuodavo tik savo tikslus užuot dirbę organizacijai kaip visumai, yra pasenęs ir šiuolaikinės informacijos ekonomikos fone nebeefektyvus. Organizacijos nebegali būti vertinamos kaip „socialiniai faktai", kurių viduje vyksta komunikacija. Todėl jos suvokiamos kaip komunikacijos proceso metu vykstančių, identifikuojamų ir suvokiamų patyrimų visuma (Cooren et al., 2011). Kintantis požiūris į organizacijų komunikaciją ir jos svarbą įvedė ir tokias sampratas kaip „korporatyvinė reputacija", „korporatyvinis identitetas", „korporatyvinis brendingas". Korporatyvinė komunikacija dirba su „korporatyvine reputacija", t. y. su organizacijos identiteto ir įvaizdžio visuma. Organizacijos reputacija egzistuoja visada, o ne tam tikru laiko momentu. Tai vertybinės charakteristikos (sąžiningumas, padorumas, atsakingumas ir kitos, nebūtinai teigiamos), kurias žmonės sieja su organizacija (Konieczna, 2010). Įmonių reputacijai taip pat yra labai svarbi laiko dimensija – reputacija nesukuriama per dieną, tai ilgalaikis ir nuolatinis procesas. Įmonės istorija kuria jos reputaciją.

Dažniausiai komunikacija organizacijoje skirstoma į ***vidinę ir išorinę komunikaciją.*** Vidinė organizacijos komunikacija yra susijusi su informacijos sklaida organizacijos viduje, mokymosi procesais, grupiniu darbu, inovacijomis ir bendrų sprendimų priėmimu. Išorinė – su visa komunikacija, kuri vyksta su išorine aplinka. Kai kurie autoriai į organizacijos komunikaciją žvelgia kaip į integralią komunikacinę struktūrą, kuri jungia tikslines auditorijas su organizacija. Pasak van Riel ir Fombrun (2007), visa organizacijos komunikacija vyksta vertikaliai ir horizontaliai, viduje ir išorėje, formaliai ir neformaliai.

Jiems pritaria ir (Blundel & Ippolito, 2008, p. 11), kurie teigia, kad vidinė ir išorinė komunikacija integruojasi, o skirtumai tarp vidinės ir išorinės komunikacijos išnyksta.

Vidinė komunikacija. Vidinė komunikacija apima informacijos sklaidą organizacijos viduje. Vidinė komunikacija organizacijoje gali būti suprantama kaip pasidalijimas žiniomis tarp organizacijos narių arba kaip organizacijos narių tarpusavio sąveika siekiant tam tikro tikslo (Baršauskienė, Janulevičiūtė-Ivaškevičienė, 2005, p. 127). Vidinė komunikacija vyksta tarp įvairių hierarchinių lygių ir yra tiek horizontali, tiek vertikali.

Išorinė komunikacija. Išorinė komunikacija apima perduodamą informaciją iš konkrečios organizacijos į išorinę aplinką. Išorinė komunikacija formuoja teigiamą ir pozityvų organizacijos įvaizdį. Taip pat išorinė komunikacija perduoda informaciją iš vienos verslo organizacijos į išorinę aplinką. Tai vyksta palaikant ryšį su esamais arba potencialiais klientais formuojant teigiamą organizacijos įvaizdį visuomenėje, keičiantis informacija su kitomis organizacijomis, organizacijai bendraujant su valdžios institucijomis (Gregory, 2010, cit. iš Karpavičiūtė, 2016). Galima teigti, kad visa išorinė organizacijų komunikacija yra jos įvaizdžio formavimas kūrimas, ir palaikymas, o jos reputacija – iš to išplaukiantis rezultatas. Geras, ilgalaikis įvaizdis pasiekiamas tiktai kryptingomis, nuosekliomis, ilgalaikėmis pastangomis. Bivainienė ir Šiaudkulytė (2007) (cit. iš Karpavičiūtė, 2016) taip pat akcentuoja, kad dinamiškai besikeičianti verslo aplinka, didėjanti konkurencija ir technologijos verčia verslo dalyvius atkreipti dėmesį į aplinką: klientus, tiekėjus, konkurentus, visuomenės nuomonės formuotojus, bendruomenę. Taip kuriamas ryšys su aplinka ir formuojamas viešasis įvaizdis. Autorės Baršauskienė ir Janulevičiūtė-Ivaškevičienė (2005), apibendrindamos ryšius su visuomene apibrėžia kaip svarbią vadybos funkciją, kuri padeda išlaikyti abipusę organizacijos ir visuomenės komunikaciją (Baršauskienė, Janulevičiūtė-Ivaškevičienė, 2005, p. 130). Bakanauskas (2012) savo darbe pamini ir D. Picktono ir A. Broderick (2001) ryšių su visuomene aspektą kaip pastangas valdyti krizines situacijas ir keisti negatyvią visuomenės nuomonę, palaikyti organizacijos įvaizdį ir suorganizuoti specialius renginius (pvz., spaudos konferencijos) (Bakanauskas,

2012).

Organizacijos vertybės lemia ir darbuotojų nuomonę apie darbdavį. Vidiniai ryšiai su darbuotojais ir tai, kaip jie suvokia organizaciją, gali tapti puikia nemokama reklama (Bakanauskas, 2012, p. 194–195). Organizacijos tikslingai organizuoja savo išorinę komunikaciją darbdavio įvaizdžiui (angl. *employer branding*) formuoti. Mokslinėje plotmėje darbdavio įvaizdis apibūdinamas kaip atpažįstamo ir unikalaus darbdavio tapatybės kūrimo procesas. Šia komunikacija per darbdavio prekės ženklą organizacijos gali perteikti naudą darbuotojui: karjeros galimybes, darbo ypatybes, savo verslo kultūrą. Efektyviai komunikuodamas šias sritis, darbdavys gali pritraukti tinkamus darbuotojus (Backhaus & Tikoo, 2004, p. 502; Nilsson & Nordgren, 2012; Berthon et al., 2005; Ambler & Barrow, 1996, cit. iš Kacprzak et al., 2021). Iš komunikacinės pusės į tai žvelgiama kaip į viską, kas komunikuojama (sąmoningai ar ne) esamam ar būsimam darbuotojui (Mayo, 2001, p. 123, cit. iš Kacprzak et al., 2021).

Išsamus visų organizacijos išorinės komunikacijos kanalų sąrašas matyti 1 paveiksle. Vis dėlto svarbu ir komunikacijos forma, kuri turi įtakos susidomėjimui ir įsitraukimui – ypatingas dėmesys skiriamas vizualumui ir personifikacijai (Žarnauskaitė, 2017).

1 pav. *Išorinės komunikacijos kanalai*
Šaltinis: sudaryta pagal Matkevčienė, 2013

Apibendrinant galima teigti, kad svarbiausia organizacijos komunikacijos užduotis yra tai, kaip ji suvokiama visose tikslinėse auditorijose, todėl, formuojant organizacijų korporatyvinę strategiją, būtinas integralus požiūris į organizaciją kaip į visumą. Organizacijos išoriniai ryšiai apima ryšius su žiniasklaida, klientais, visuomene, investuotojais, būsimais darbuotojais ir kt. Ji apima kasdienę, pokyčių, krizinę, finansines ataskaitas, veiklos komunikaciją, rinkodarą ir kt. Vidinė ir išorinė organizacijų komunikacijos susipina daugeliu aspektų, pvz., darbuotojai, kurie identifikuoja save su organizacijos vertybėmis, skleidžia žinią už organizacijos ribų, tampa ambasadoriais, taigi savotiškais darbdavio atstovais.

2. Korporatyvinis istorijų pasakojimas

2.1. Korporatyvinio istorijų pasakojimo samprata

Šiuolaikinės istorijų pasakojimo sampratos pagrindą XX a. 9-ajame dešimtmetyje suformulavo Fisher (1985). Jo teigimu, organizacijos, plėtodamos korporatyvinę komunikaciją, pasitelkia istorijų pasakojimą. Istorijų pasakojimas gali būti taikomas plačiau, siekiant įvairesnių tikslų – kurti ir atkurti reputaciją,

įvaizdį, taip pat ir krizių komunikacijoje. Mokslininkai korporatyvinio pasakojimo sampratą pateikia įvairiai. D. Siudikienė (2016) korporatyvinį pasakojimą apibrėžia kaip komunikacijos strategiją su tikslu papasakoti organizacijos interesų grupėms įdomią ir įtikinamą istoriją, kurioje derėtų ne tik įvairūs organizacijai svarbūs faktai ir skaičiai, bet ir įkvepiančių žmonių veiklos pavyzdžiai, nugalėti sunkumai, nuoširdūs darbuotojų prisipažinimai, taigi tai, kas susiję su žmonių emocijomis. Van Riel ir Fombrun (2007) teigimu, korporatyvinis pasakojimas – tai struktūrizuotas tekstinis aprašymas, kuris perteikia įmonės esmę, kai kuriama žinutė visoms interesų grupėms, padedama sustiprinti ryšius tarp darbuotojų ir organizacijos, sėkmingai pateikti organizaciją konkurencinėje aplinkoje.

Browning (1992) istorijas apibrėžia kaip komunikaciją apie asmeninę patirtį, pasakojamą kasdieniame diskurse, istorijas, kurių vaidmuo – per įprastą organizacinį pokalbį perduoti istorinius įvykius. Gabriel (1991) teigimu, istorijos yra poetinės įvykių rekonstrukcijos, kuriose pasakojimo tikslumas aukojamas siekiant patenkinti gyvybiškai svarbius poreikius ir troškimus, kartais nesąmoningus, kuriais dalijasi organizacijos dalyviai.

Pasak D. Siudikienės (2016), istorijos suteikia galimybę komunikuoti greitai, natūraliai, aiškiai, įtikinamai, tiksliai, intuityviai, linksmai, jaudinamai ir interaktyviai (Denning, 2000, cit. iš Siudikienė, 2016). „Jose pakanka įtampos ir draminių elementų, o tai padeda išlaikyti auditorijos dėmesį. Be to, geros istorijos pateikia efektyvius praktinius sprendimus, nes jos padeda žmonėms suvokti esmę paprastais būdais ir išlieka atmintyje kur kas ilgiau nei abstrakčios idėjos.“ (Siudikienė, 2016). Panašiai istorijų poveikį apibūdina ir kiti autoriai. Gill (2011b) nurodo, kad istorijos peržengia amžiaus grupes, kultūras, lytis ir patraukia visų auditorijų dėmesį nepaisant jų kilmės. O pasak Sinclair (2005) (cit. iš Gill, 2011b), istorijos turi didelį socialinį efektą ir yra pasiekiamos per įvairius kanalus. Istorijose naudojamas pranešėjo asmeninis elementas, kuris leidžia jam konstruoti prasmę, derančią su gavėjo idėjomis ir tikslais, todėl pasakojimas tampa dar

patrauklesnis (Sinclair, 2005; Simmons, 2006, cit. iš Gill, 2011b).

Kalbant apie istorijų pasakojimo dedamąsias, išskiriami emocinis, intelektinis ir socialinis aspektai (Siudikienė, 2016, Gill, 2011b, Dahlstrom, 2014). Įdomu tai, kad organizacijos, ieškodamos emocinės sąsajos su tikslinėmis auditorijomis, akcentuoja tai grupei svarbų emocinį „kabliuką", pvz., „Volvo" akcentuoja saugumą, o turistinės organizacijos arba viešbučiai pabrėžia patyrimą (angl. *experience*), pvz., Kempinski viešbučių grupė per istorijas skleidė savo vertybes taip užmegzdama asmeninį ryšį su auditorija (Bossard, 2016). Istorijos procese vyksta siuntėjo ir gavėjo sąveika, tad istorijos visada turi grįžtamąjį ryšį, kai gavėjas sukuria asmeninę prasmę. Klausantis ar skaitant istoriją, siuntėjas ir gavėjas tampa jos dalimi. Murray (2011, p. 140–141) rašo, kad siekiant įžvelgti istorijos detales aktyvuojama vaizduotė. Tyrimai rodo, kad klausydami istorijos širdimi ir protu žmonės suaktyvina savo vaizduotę ir bendrai kuria istoriją (angl. *co-create*).

Apibendrinant galima teigti, kad korporatyvinėje komunikacijoje naudojamas istorijų pasakojimas turi efektyvų ir daugialypį poveikį auditorijai – organizacinės kultūros supratimą, darną tarp komandos narių ir kokybiškesnius santykius su vidinėmis ir išorinėmis tikslinėmis auditorijomis. Internetinės platformos suteikia galimybę užmegzti santykį su auditorija per emocinį, intelektinį ar socialinį ryšį ir interaktyviai sąveikauti su auditorija, įtraukti ją į turinio kūrimo procesą, paveikti organizacijai naudingos elgsenos veiksmus.

2.2. Korporatyvinio istorijų pasakojimo tikslai ir struktūra

Dažniausiai laikomasi požiūrio, kad bet kuris pasakojimas turi turėti įprasminantį naratyvą, plėtojamą susiejant tam tikrus įvykius ar žmonių patirtis į nuoseklų ir rišlų pasakojimą, užbaigiamą tam tikru moralu ir paskatinimu tikslinei auditorijai padaryti savo išvadas (Siudikienė, 2016). Organizacijos, siekiančios tikslingai naudoti pasakojimą, privalo žinoti, kokie elementai pasakojimą daro pasakojimu, o ne tik įvykių chronologija, kada ir kokią pasakojimo struktūrą

taikyti. Kad pavyktų geriau suprasti, kokie elementai būdingi pasakojimui, pirma reikia išsiaiškinti, kokiais tikslais yra naudojami pasakojimai, kokios gali būti pasakojimų temos, o tai, pasak Barker ir Gower (2010), diktuoja siekiamas rezultatas. Pasakojimu siekiama įtvirtinti pokyčius, perteikti autentiškos lyderystės pavyzdžius, puoselėti korporatyvinę kultūrą, parduoti prekes, paslaugas ar idėjas. Pasak Siudikienės (2016), temų spektras labai platus: pasakojimai gali būti apie organizacijos įkūrimą ir jos įkūrėjus, lyderius, darbuotojus, įveiktus iššūkius ir išmoktas pamokas, organizacijos ateitį ir jos viziją, produktus ar paslaugas, vartotojų patirtį ir išspręstas jų problemas, organizacijos veiklą, svarbius įvykius, reikšmingus pasiekimus, prekės ženklo istorijos ir kt. Visas šias temas sieja vienas svarbus aspektas – transformacinis komponentas. Kiti autoriai (pvz., Chautard & Collin-Lachaud, 2019) labai panašiai klasifikuoja pasakojimo modelius pagal tikslą:

a) pokyčių pagalbininkas (pvz., naujų procedūrų įgyvendinimas, darbuotojų įsitraukimas);

b) veiklos įrankis (pvz., vaidmuo užtikrinant komunikacijos efektyvumą, komercinį pasirodymą);

c) prasmės kūrimo įrankis (procesas, kurio metu įprasminama patirtis), kultūros žymuo (pvz., organizacinės kultūros perteikimas naujiems darbuotojams);

d) įtikinimo ir lyderystės priemonė.

Laikantis naratyvinės paradigmos teorijos traktuojama, kad istorija turi turėti naratyvią logiką arba, pasak literatūros kritiko D. Lodge, – „klasikinę pasakojimo vienybės idėją“: ji turi turėti pradžią, vidurį ir pabaigą. Tačiau Ricœur (1991, cit. iš Chautard & Collin-Lachaud, 2019) teorijoje istorijos nėra linijinės, o progresuoja nuo pradžios iki pabaigos ir nuo pabaigos iki pradžios. Todėl ne visos istorijos turi aiškią struktūrą, o svarbiausiu tampa gebėjimas perteikti mintį, kuri turi prasmę ir įkvepia istorijai gyvybės. Tad ne visi pasakojimai turi visus tikros istorijos

prerekvizitus ir, pasak autorių, būtent tokios istorijos yra dažniausiai naudojamos korporatyvinėje komunikacijoje (Gabriel, 2004; Boje, 2001, cit. iš Chautard & Collin-Lachaud; 2019). Vis dėlto daug autorių (Rodriguez, 2020; Lisa Cron, 2012; Woodside et al., 2008; Siudikienė, 2016; Forman, 2013b) akcentuoja, kad pasakojime visada turi būti: siužetas, veikėjas, laikas ir vieta, konfliktas, pabaiga. Šie elementai plėtojami remiantis 5K tradiciniais klausimais (Erikson, 2021):

e) veikėjas (protagonistas) – kas jis?
f) siužetas – kas vyksta?
g) laikas ir vieta – kur ir kada šie įvykiai vyksta?
h) konfliktas – kodėl tai vyksta?

Pasakojimo struktūra nusako tai, kaip šie elementai yra sudėlioti. Rodriguez (2020, p. 21) atskiria istorijos struktūrą nuo technikos. Technikos gali ir turi retsykiais keistis, kad prisitaikytų prie auditorijos poreikių. O istorijos struktūra – tai pagrindas, nediskutuotini istorijos elementai: veikėjas, siužetas, išvados, emocijos, universali tiesa. Galima pakeisti veikėją, galima pakeisti siužetą, tačiau niekada negalima išimti veikėjo ar siužeto, kadangi be jų pasakojimas nebegali vadintis pasakojimu. Siužete nebūtinai turi atsispindėti problema, kurią sprendžia produktas ar paslauga, tai gali būti ir konfliktas, kurį patiria protagonistas istorijoje ir kaip ši istorija pažadins jame tuos jausmus, su kuriais turėtų identifikuotis tikslinė auditorija (Rodriguez, 2020). Visi šie elementai yra skirti pasiekti norimą poveikį. Cron (2012) pritaria Rodriguez (2020), kad pagrindiniai elementai nediskutuotini, tačiau autorė, skirtingai nuo minėtų mokslininkų, labiau susitelkia į pasakotojo pokytį: kad ir kaip prieštaringai tai skambėtų, istorija nėra apie siužetą ar net apie tai, kas jame vyksta. Istorija yra apie tai, kaip mes keičiamės, o ne apie tai, kaip keičiasi aplinkinis pasaulis. Klasikinės geros istorijos siužetas paprastai žymi protagonisto pokytį, užduočių, kliūčių ar iššūkių įveikimą, kurie padeda jam atrasti naują tiesą (Woodside & Megehee, 2009). Kai kurių pasakojimų naratyvas rutuliojasi veikėjo (protagonisto) kovoje su priešu (antagonistu) ir

dažniausia pasibaigia protagonisto pergale. Pavyzdžiui, protagonistas – turistas, antagonistas – blogas oras, žemės drebėjimas, bloga patirtis dėl kelionės ar viešbučio kambario, pan. (Woodside & Megehee, 2009). Tokia fabula idealiai tinka turizmo sektoriuje ar rinkodaros specialistams, kuriantiems istorijas siekiant įtikinti vartotojus dėl to, kaip produktai ar paslaugos pagerina ar net pakeičia jų gyvenimo kokybę.

Pasakojimo elementus ir struktūrą papildo „spalvos". Istorijos gali būti nuo labai žemų iki labai aukštų spalvų. Spalva šiuo atveju apibrėžiama kaip struktūriniai elementai, įtraukiant lyrizmą, vaizdingą aprašymą ir ryškias detales, pvz., herojiškas, komiškas ir (arba) romantiškas (O'Neil, 2002). Gallo (2020, p. 118) pabrėžia analogiją kaip vieną iš priemonių sudėtingiems dalykams paaiškinti. Analogija yra puikus įrankis, dėl kurio abstraktūs dalykai tampa aiškesni. Į priemonių sąrašą autorius siūlo įtraukti ir metaforą, anaforą. Pasak autoriaus, metaforos būtinos komunikacijoje mokymuisi, pažinimui, pardavimų srityje, pvz., vaizdžiai parodyti gaminio pranašumus. Anaforos tinka kuriant judėjimo, augimo įspūdį ir stiprina idėją, o stiprios idėjos įsirėžia mūsų atmintyje (Gallo, 2020, p. 284–286). Pasakojimo efekto stiprinimą mini ir Siudikienė (2016). Pasak jos, norint pasiekti norimą pasakojimo efektą, kiekvienam tekstui būtini draminiai elementai (Siudikienė, 2016).

1 lentelė. *Korporatyvinio pasakojimo schema*

PASAKOJIMO TIKSLAS	PASAKOJIMO ELEMENTAI	PASAKOJIMO STRUKTŪRA	PASAKOJIMO PRIEMONĖS	KANALAI	PASAKOTOJAS
Veiksmams inicijuoti	*Veikėjas (-ai) (protagonistas, antagonistas)*	*Pradžia*	*Metafora*	*Socialinė medija*	*CEO*
Dalytis žinioms	*Siužetas / naratyvas (herojiškas, komiškas, ryšys, kūrybiškumas)*	*Vidurys*	*Analogas*	*Iš lūpų į lūpas*	*Vadovas*
Paskatinanti žmones veikti kartu	*Laikas ir vieta*	*Pabaiga*	*Anafora*	*Interviu*	*Darbuotojas*
Vedanti žmones į ateitį	*Konfliktas (problema)*		*Vaizdingos detalės*	*Susirinkimai*	*Partneris*
Blogoms naujienoms neutralizuoti	*Rezultatas (universali tiesa, pokytis)*		*Lyrizmas*	*Forumai*	*Klientas*
Pranešti kitiems, kas jūs esate	*Emocijos*			*Tinklaraščiai*	
Vertybėms perduoti	*Autentiškumas*			*Televizija*	

Šaltinis: sudaryta pagal Denning, 2008; Ramzy, 2007; Rodriguez, 2020; Cron, 2012; Woodside et al., 2008; Siudikienė, 2016; Forman, 2013b; Erikson, 2021; Woodside & Megehee, 2009; Gallo, 2020.

Apibendrinti įvairių autorių korporatyvinio pasakojimo elementai ir struktūros, tikslai, kanalai ir pasakotojai vaizduojami 1-je lentelėje. Kadangi tarp mokslininkų nėra bendros nuomonės dėl to, kokie elementai ir pasakojimo struktūra yra privalomi, darbe laikomasi nuomonės, kad pasakojimą nuo įvykių sekos skiria šie elementai: siužetas, veikėjas, laikas ir vieta, pasakojimas turi pradžią ir pabaigą. O kiti elementai, pavyzdžiui, konfliktas, priklauso nuo pasakojimo tikslo. Pvz., pasakojimas dalijantis žiniomis nebūtinai skatins veiksmą, todėl jame neturi būti konflikto ar problemos sprendimo siužeto. Krizių komunikacijai labai tinka iššūkio, nuotykių ar varžybų siužetai. Pasakojimas vertybėms perduoti turės visus elementus – protagonistą, problemą, trukdį – antagonistą ir rezultatą, kuris rodo,

kokiomis vertybėmis vadovavosi veikėjas. Draminių elementų įpynimas į pasakojimą padeda užmegzti emocinį ryšį, nuo kurio priklauso, ar pasakojimu bus patikėta ir ar klausytojas ims veikti. Šie elementai būtini pasakojimams pokyčių metu. Tam naudojamos tokios kalbos priemonės kaip anafora, kuri tinka kuriant judėjimo, augimo įspūdį, metafora, kuri padeda užmegzti emocinį ryšį su klausytoju, o analogija padeda perteikti sudėtingus dalykus paprastai.

3. Tyrimo metodologija

Kokybiniai tyrimai (kokybinė turinio analizė ir struktūruotas ekspertų interviu) pasirinktas todėl, kad tyrimo objektas – korporatyvinis pasakojimas – yra gana naujas ir dar nepakankamai plačiai taikomas korporatyvinės komunikacijos metodas. Straipsnyje siekiama išsamiai išnagrinėti esamą realią situaciją, remiantis išanalizuotu turiniu nustatyti, ar organizacijos naudoja pasakojimo elementus ir struktūras ir kokiais tikslais tai daro, jeigu daro, taip pat – padaryti specifines išvadas (Tidikis, 2003, p. 359–362).

Tyrimo tikslas – nustatyti korporatyvinio istorijų pasakojimo taikymą organizacijų komunikacijoje. Darbo tikslui pasiekti iškelti tokie darbo **uždaviniai:**

1) turinio analizės metodu ištirti penkių Lietuvos viešbučių išorinę komunikaciją istorijų pasakojimo principu socialinėse medijose ir tinklapiuose;
2) nustatyti penkių Lietuvos viešbučių korporatyvinės istorijų pasakojimo komunikacijos elementus palaikant ryšius su išorinėmis auditorijomis;
3) kokybinio tyrimo – ekspertų apklausos pusiau struktūruoto interviu metodu analizuoti ir apibendrinti komunikacijos ekspertų nuomonę apie Lietuvos viešbučių naudojamą korporatyvinį istorijų pasakojimą vidinėje ir išorinėje komunikacijoje.

Tyrimas atliktas pasitelkus kokybinės ***turinio analizės metodas ir pusiau struktūruotas interviu*** iš komunikacijos ir rinkodaros ekspertų, taip pat gautų duomenų analizė ir apibendrinimas. Atlikta penkių Lietuvos viešbučių viešosios

korporatyvinės komunikacijos turinio analizė, išanalizuoti socialinės medijos ir viešbučių tinklapiai. Viešbučiai pasirinkti todėl, kad pastarieji dveji metai buvo itin dinamiški paslaugų ir viešbučių sektoriuje. Sunkios karantino pokyčių ir įtakos veiklai aplinkybės, pandemijos sukelti iššūkiai darbo rinkoje sudaro palankias prielaidas išnaudoti korporatyvinį pasakojimą išorinėje komunikacijoje.

Pasirinkti du komunikacijos laikotarpiai:

1) 1) 2020-03-16 iki 2021-06-30, kai įsigaliojo pirmasis karantinas ir atsirado griežti draudimai. Laikotarpis svarbus todėl, kad viešbučiai nebegalėjo tęsti veiklos, nors formaliai neprivalėjo užsidaryti, o laikotarpį galima vadinti neišvengiamų pokyčių laikotarpiu;
2) 2) 2021-07-01 iki 2021-12-31, šiuo laikotarpiu viešbučiai ir toliau turėjo derintis prie nuolat kintančių apribojimų, o juos dalinai atlaisvinus, atsakyti į išaugusią paklausą ir iš to kylančius sunkumus dėl darbuotojų stygiaus.

Imtis ir atranka. Turinio analizei pasirinkti penki viešbučiai: „Hilton Garden Inn Vilnius City Centre“ 4*, „Radisson Blu Hotel Lietuva Vilnius“ 4*, „Amberton Hotel Klaipėda“ 4*, „Moxy Hotel Kaunas Centre“ 3*, „Vytautas Mineral Spa“ 4*. Pasirenkant viešbučius buvo atsižvelgiama į lokaciją – Vilnius, Kaunas, Klaipėda ir Birštonas, taip pat ar viešbutis priklauso tarptautinei, nacionalinei viešbučių grupei, ar nepriklauso grupei. Renkantis buvo atsižvelgiama į viešbučio klientų segmentaciją ir tikslines grupes, o klasifikacija pagal žvaigždutes nebuvo svarbus faktorius. Todėl buvo pasirinkti skirtingi viešbučių tipai: į verslo klientus orientuotas viešbutis „Hilton Garden Inn Vilnius City Centre“, į konferencijų turizmą – „Radisson Blu Hotel Lietuva Vilnius“, į SPA turizmą – „Vytautas Mineral SPA“, į vietinį jaunimą ir aktyvų laisvalaikį mėgstančius turistus – „Moxy Hotel Kaunas Centre“, į pajūrio verslo ir laisvalaikio turizmą orientuotas viešbutis „Amberton Hotel Klaipėda“.

Pusiau struktūruotam interviu buvo atrenkami komunikacijos specialistai atsižvelgiant į jų kompetenciją, patirtį komunikacijos srityje. Baležančio ir

Žalimaitės (2011) teigimu, ekspertų skaičius yra nustatomas klasikinėje testų teorijoje suformuotomis metodologinėmis prielaidomis. Pasak teorijos, sprendimų patikimumą ir ekspertų skaičių sieja ryšys, ir nedidelės grupės sprendimų ir vertinimų tikslumas yra reprezentatyvus, tai reiškia, kad daugiau negu 80 proc. patikimumas yra tinkamas padaryti šio tyrimo išvadas (žr. 2 paveikslą).

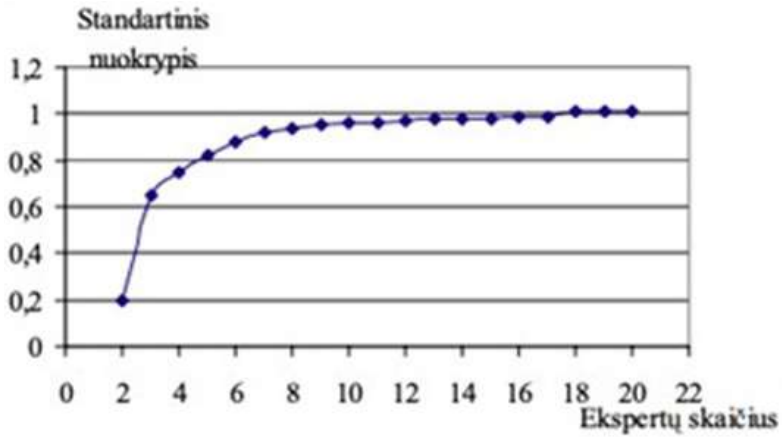

2. pav. *Ekspertų vertinimų standartinio nuokrypio priklausomybė nuo ekspertų skaičiaus. Šaltinis: Baležentis, Žalimaitė (2011)*

Ekspertiniam interviu buvo atrinkti 10 respondentų – 2 komunikacijos agentūros įkūrėjai ir 8 praktikai, komunikacijos ekspertai. Pagal kriterijus: 1) daugiau negu penkerių metų nuolatinė darbo patirtis; 2) darbo pobūdis, susijęs su organizacijų komunikacija; 3) efektyvių ir neefektyvių korporatyvinės komunikacijos sprendimų patirtis. Dalyviai apklausoje dalyvavo savo noru ir neatlygintinai.

2 lentelė. *Kokybinio tyrimo ekspertų sąrašas ir jų kompetencijos pagrindimas*

	Pareigos	**Patirtis dirbant su organizacijų komunikacija**
1 ekspertas	„Café Piar“ agentūroje: korporatyvinė komunikacija, vidinė komunikacija, rinkodaros komunikacija, ryšiai su visuomene, krizių vadyba, mokymų ir renginių organizavimas, viešasis sektorius.	Komunikacijos ir viešųjų ryšių srityje darbuojasi bent 11 metų. „Café Piar“, moterų universiteto „WoW University“ įkūrėja.

	Pareigos	Patirtis dirbant su organizacijų komunikacija
2 ekspertas	Socialinių tinklų ir skaitmeninės rinkodaros agentūros vadovė, kuri specializuojasi prabangių viešbučių ir restoranų industrijoje.	2014 m dirbo Ibizos viešbučių reklamos kampanijoje, Toliau karjerą tęsė „Ibiza Gran Hotel“ viešbutyje, o 2021 m. įkūrė agentūrą Lietuvoje, dirba su viešbučio „Pacai“ prekės ženklu, „Go Vilnius“ projektu „International House Vilnius“.
3 ekspertas	Mokymų akademijos įkūrėjas, nuo 2012 m. specializacija – kurti *storyselling* įrankius.	Veiksmingo įrankio *storysellingo* treneris ir mentorius. Autorinių mokymų programų autorius: „Storyselling Lab“, „Management Lab“.
4 ekspertas	„Radisson Blu Hotel Lietuva“ pardavimų ir rinkodaros direktorė.	Karjerą viešbutyje pradėjo nuo 2002 m. kaip „Reval Hotel Lietuva“ rinkodaros vadovė, o nuo 2005 m. – pardavimų vadovė, atsakinga už keturis „Reval Hotel“ viešbučius Lietuvoje. 2010 metais viešbutis prisijungė prie tarptautinės „Radisson Hotels“ viešbučių grandinės ir tapo „Radisson Blu Hotel Lietuva“.
5 ekspertas	Patirtis komunikacijų ir mokymų srityje – apie 20 m.	Specializuojasi viešbučių komunikacijoje ir miesto prekės ženklo formavime.

Šaltinis: sudaryta autorės.

Tyrimo etika. Tyrimo dalyviai buvo iš anksto informuoti apie tyrimo tikslą, gautas jų žodinis sutikimas dėl interviu ir apklausos pokalbių. Tyrimas atliktas laikantis etikos principų: privatumo, anonimiškumo ir konfidencialumo.

4. Tyrimų rezultatų analizė

4.1. Kokybinio turinio analizės rezultatai

Apibendrinant ***pirmojo laikotarpio*** (nuo 2020-03-16 iki 2021-06-30) viešbučių komunikaciją galima teigti, kad viešbučių korporatyvinė komunikacija buvo gana vangi. Visų viešbučių didesnė dalis komunikacijos buvo vykdoma rinkodaros ir komercijos tikslais. Dideli pokyčiai, įvykę karantino metu nors ir stipriai paveikė jų veiklą, nepakeitė viešbučių įprasto komunikacijų ritmo ir didelių pokyčių neįnešė. Išskirti verta „Hilton Garden Inn“ viešbučio pradėtą pasakojimų

apie „Safety Officer“ darbuotojus seriją. Tai parodo, kad buvo vykdoma apgalvota, tą pačią naratyvinę liniją išlaikanti vertybinė komunikacija, kuri iš dalies atitiko pasakojimo struktūrą. Kitų viešbučių komunikacija apsiribojo vos viena žinute, kurią galima traktuoti kaip pasakojimą, tačiau tai nerodo, kad viešbučiai tikslingai naudoja pasakojimo metodą kaip veiksmingą komunikacijos strategiją tikslams pasiekti.

Ištyrus visų viešbučių žinutes ***antruoju laikotarpiu*** (nuo 2021-07-01 iki 2021-12-31), vis dėlto galima teigti, kad beveik visi viešbučiai labiausiai koncentravosi į rinkodaros ir komercines žinutes. Korporatyvinių žinučių kiekis išliko beveik toks pats kaip ir pirmuoju periodu. O pasakojimo metodas nėra taikomas nuosekliai, greičiau – padrikai, todėl galima teigti, kad kai kuriais atvejais net atsitiktinai. Esminis skirtumas yra tas, kad šiuo periodu viešbučiai daugiau dėmesio skyrė komunikacijai apie darbo kultūrą, darbdavio įvaizdžio žinutėms ir darbo skelbimams. Tai patvirtina, kad antraisiais pandemijos metais viešbučiai susidūrė su didelio masto darbuotojų trūkumo problema, tačiau dauguma viešbučių neskyrė tinkamo dėmesio savo komunikacijai, neturėjo strategijos, nesilaikė vientiso, apgalvoto ir tikslingo naratyvo, kuris padėtų išorinei auditorijai perteikti organizacijos kultūrą ir darbdavio įvaizdį, kuris pritrauktų ir sudomintų potencialius kandidatus. Dauguma korporatyvinio turinio žinučių turi korporatyvinio istorijų pasakojimo elementus: pradžią, pabaigą, siužetą, dramines detales, herojų nuotraukas. Žinutės atspindi vertybes, organizacijos kultūrą, užmezgamas stiprus emocinis ryšys su auditorija. Tikėtina, kad kiekvienas randa sau svarbią prasmę, derančią su jo vertybėmis, idėjomis ir tikslais – toks ir yra pasakojimo tikslas ir poveikis.

4.2. Interviu tyrimo rezultatai ir jų analizė

Apibendrinant ekspertų išsakytas įžvalgas ir nuomones apie korporatyvinį istorijų pasakojimą galima teigti, kad iš esmės ekspertai patvirtina teorinėje dalyje

dėstytus teorinius aspektus apie pasakojimo tikslus, elementus ir poveikį, taip pat jo įtaką organizacijos kultūros ir reputacijos formavimui. Dauguma jų labai panašiai vertina ir pasakojimo taikymo galimybes, poveikį. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad nei tarp mokslininkų, nei tarp praktikų nebuvo aiškių nuostatų, kokie yra privalomi pasakojimo elementai. Dauguma įvardijo, kad tai labai priklauso nuo pasakojimo tikslo, taigi galima daryti išvadą, kad pirmiausia pasakojime svarbu žinoti jo tikslą. Pasakojimas, kad ir koks natūralus yra, turi būti apgalvotas ir struktūrizuotas. Bendresnė visų ekspertų nuomonė buvo pasakojimo poveikio klausimu: visi išskirtinai pabrėžia emocinį pasakojimo poveikį, nuoširdumo ir tiesos faktorių. Emocinis įtraukimas daro pasakojimą patraukliu ir pamėgtu žanru korporatyvinėje komunikacijoje, nors vis dar atsargiai taikomu Lietuvoje.

Visi ekspertai sutinka, kad pasakojimas korporatyvinėje komunikacijoje yra svarbus ir skatintinas naudoti tokiose srityse kaip darbdavio įvaizdžio formavimas, ypač kai apie organizaciją pasakojimo metodu kalba patys darbuotojai. Taip pat būtent pasakojimo metodu galima sumažinti auditorijos skepticizmą KSA komunikacijos atžvilgiu. Kalbant apie pokyčių komunikaciją, net keli ekspertai-praktikai savo pateiktais pavyzdžiais iliustravo sėkmingą komunikacijos pokytį viešbučių sektoriuje. Tačiau įdomu išskirti, kad, komunikacijos ekspertės nuomone, pasakojimas nėra tinkamas krizių metu. Ištikus krizei, komunikacija turi būti skaidri, aiški, tiksli ir konkreti. Tai kelia diskusiją šiuo klausimu, kadangi, net kelių mokslininkų nuomone pasakojimu, galima sumažinti krizės poveikį, juo galima pasiruošti krizei ir tęsti tą patį naratyvą po krizės (Kopp et al., 2011; Černikovaitė, 2020).

Vertindami korporatyvinio pasakojimo naudojimą ir perspektyvas Lietuvoje dauguma kalbintų ekspertų manė, kad organizacijos neišvengiamai vis dažniau naudos šią strategiją dėl kelių priežasčių: pasakojimo paveikumo per emociją, sąveikos su auditorija, besikeičiančios organizacijų struktūros – projektiniais, o ne hierarchiniais ryšiais paremtų santykių, Z kartos įsiliejimo į darbo rinką. Tačiau

ekspertai atkreipė dėmesį į tai, kad net jei šis gebėjimas yra prigimtinai gana natūralus, nereikėtų jo laikyti savaime suprantamu dalyku, todėl yra tam tikros technikos, būdai, kurių organizacijos komunikacijos specialistai turėtų mokytis.

Išvados

1. Atlikus mokslinės literatūros analizę nustatyta, kad organizacijos korporatyvinė komunikacija su vidinėmis ir išorinėmis auditorijomis kuria organizacijos tapatybę, o organizacijos reputacija yra reikšmingiausias šios funkcijos rezultatas. Šiuolaikinės organizacijos reputacija – tai vertybinės charakteristikos, kurias žmonės sieja su organizacija. Tiek mokslinės literatūros analizė, tiek ekspertų nuomonė leidžia teigti, kad istorijų pasakojimas yra vienas įtaigiausių korporatyvinės komunikacijos metodų.

2. Remiantis moksliniais šaltiniais, korporatyvinį pasakojimą galima formuluoti kaip pasakojimą, kuriuo kuriama vertybėmis paremta žinutė, sustiprinta spalvomis ir įpinta į siužetą, kuri pabrėžia organizacijos unikalumą ir kuri padeda užmegzti emocinius, socialinius ir intelektinius ryšius su auditorija. Apibendrinant įvairių mokslininkų mintis dėl to, kokia turi būti pasakojimo struktūra, galima teigti, kad pasakojime turi būti veikėjas, siužetas, laikas, vieta, pradžia ir pabaiga, taip pat universali tiesa, tačiau reikia pastebėti, kad ir mokslininkai pripažįsta, kad ne visi pasakojimai turi visus reikiamus prerekvizitus, o svarbiausiu pasakojime tampa gebėjimas perteikti mintį, kuri įkvepia istorijai gyvybės.

3. Empirinė viešbučių išorinės komunikacijos kokybinė turinio analizė atskleidė, kad nuoširdumo elementas ir vertybinis turinys, taip pat draminės detalės užmezga emocinį ryšį ir bendrakūrystę su auditorija, net jei žinutėje nėra visų istorijai būdingų elementų. Todėl galima daryti išvadą, kad vienas svarbiausių korporatyvinio pasakojimo elementų yra jo emocinis patrauklumas ir autentiškumas. Autentiškumo faktorių pabrėžė ir ekspertai. Atlikus turinio analizę buvo nustatyta, kad Lietuvos viešbučių išorinėje komunikacijoje pasakojimo metodas nėra taikomas nuosekliai. Tai rodo,

kad dauguma viešbučių neturi korporatyvinės komunikacijos strategijos ir neišnaudoja šio metodo savo komunikacijoje. Išskirti galima tik darbdavio įvaizdžio komunikaciją, kuriai bent keli viešbučiai skyrė daugiau dėmesio. Tačiau tik vienas viešbutis tai darė nuosekliai, pasitelkdamas tikrus herojus ir jų istorijas, įgalino korporatyvinį pasakojimą siekiant darbdavio įvaizdžio kūrimo išorėje.

4. Iš pusiau struktūruoto interviu galima teigti, kad, ekspertų nuomone, korporatyvinis istorijų pasakojimas ne tik Lietuvos viešbučių, bet ir kitų sektorių korporatyvinėje komunikacijoje dar nėra plačiai taikomas. Pasak ekspertų, korporatyvinėje socialinės atsakomybės komunikacijoje vis dar vyrauja faktų kalba, o pandemijos sukelti pokyčiai nepakeitė viešbučių korporatyvinės komunikacijos metodų arba tai vyksta per lėtai. Kalbant apie darbdavio įvaizdžio komunikaciją, visų ekspertų bendra nuomonė, kad darbdavio įvaizdžio komunikacija bus įtaigi tada, kai jis bus patvirtinamas darbuotojo pasakojimu apie jo tikrą patirtį. Apibendrinant ekspertų nuomones galima teigti, kad organizacijos neišvengiamai vis dažniau naudos šią strategiją dėl kelių priežasčių: pasakojimo paveikumo per emociją, sąveikos su auditorija, besikeičiančios organizacijų struktūros, Z kartos įsiliejimo į darbo rinką. Tačiau tyrimo rezultatai, ekspertų informacijos ir mokslinės literatūros analizė rodo, kad net jei visi žmonės iš prigimties yra pasakotojai, korporatyvinis pasakojimas turi turėti tikslą, turi būti apgalvotas ir paruoštas, todėl organizacijos komunikacijos specialistai turėtų išmanyti teorinius šio metodo aspektus.

Rekomendacijos

1. Remiantis atliktu tyrimu ir išvadomis, organizacijų komunikacijos, viešųjų ryšių ir net rinkodaros specialistams siūloma integruoti korporatyvinį pasakojimą į savo komunikacijų strategijas, tačiau rekomenduojama gilinti teorines žinias apie pasakojimo struktūrą, o numatant komunikacijos strategiją aiškiai žinoti, kokių tikslų siekiama pasakojimu ir pagal tikslą parinkti elementus.

2. Organizacijos turėtų daugiau dėmesio skirti nuosekliai ir vientisai KSA atsakomybės komunikacijai. Tačiau tam, kad ši komunikacija būtų sėkminga ir sumažintų išorinės auditorijos skepticizmą, siūloma keisti vidinės komunikacijos metodus, pasitelkti pasakojimą, įtraukti darbuotojus į šią veiklą ir tęsiant tą patį naratyvą komunikuoti šią veiklą išorinėms auditorijoms per darbuotojų lūpomis pasakojamas istorijas.
3. Darbdavio įvaizdžio komunikacija prasideda organizacijos viduje, todėl organizacijų vadovams siūloma pasitelkti šį metodą vidinėje lyderystės komunikacijoje, kad užsimegztų ryšys su darbuotojais, kurie gali tęsti tą patį kultūros naratyvą išorėje ir taip formuoti geidžiamo darbdavio įvaizdį, tačiau rekomenduojama keisti siužetus, kad būtų išvengta nenatūralumo efekto.
4. Atliktas tyrimas rodo, kad pasakojimas gali būti geras įrankis komunikuoti pokyčius ar reaguoti į krizes, tačiau mokslinėje plotmėje apie tai mažai duomenų, o ekspertų ir mokslininkų nuomonės šiuo klausimų išsiskyrė. Siūloma atlikti tolimesnius tyrimus ir ištirti pasakojimo metodo pasitelkimą pokyčių ir krizių komunikacijoje.

THE ROLE OF CORPORATE STORYTELING IN THE COMMUNICATION OF LITHUANIAN HOTELS

Indrė Leškuvienė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. The rapid development of technologies, the availability of the Internet and media, and a large amount of informational noise not only provide organizations with unlimited opportunities to reach target audiences much faster and share feedback quickly, but also pose certain challenges. Organizations must

create value for audiences in order to achieve long-term competitive advantage, but value has long gone beyond financial metrics, tangible assets and power. For this, organizations use more creative, applied methods for corporate communication, such as storytelling, which is used as a tool to reach consumers in digital and social media. The purpose of this article is to determine the peculiarities of the application of storytelling in organizations' external and internal communication. The research methods used in this study include: analysis of scientific literature, analysis of primary and secondary sources, and qualitative comparative content analysis of the corporate communication of selected Lithuanian hotels in networks. The results of the study show that, in the communication of Lithuanian hotels, corporate storytelling was not widely used during the study period. This allows us to conclude that this method is not yet widely used in organizational communication as it lacks consistency and stability. According to experts, corporate storytelling is one of the most effective and therefore promising communication methods. This method becomes especially important in communication when generations Z and Y enter the labor market. The results of this research show that it is necessary to understand the elements of the corporate story, plan it and know its purpose. One of the most important features of corporate storytelling is impact through emotion.

Keywords: corporate storytelling; narrative; external and internal communication; organizations.

PRIERAIŠUMO DIMENSIJŲ SĄSAJOS SU ROMANTINĖS AISTROS TIPAIS

Justyna Roževič

E. paštas jurozevic@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas

Kuratorė prof. dr. Rita Bandzevičienė

E. paštas rbandze@mruni.eu

Santrauka. Šio darbo tikslas – nustatyti sąsajas tarp prieraišumo dimensijų ir romantinės aistros tipų, atskleisti vyrų ir moterų romantinės aistros skirtumus. Tyrime dalyvavo 177 respondentai: 18–35 m. jaunieji suaugusieji, surinkti patogiosios atrankos principu (77,4 % moterų, 22 % vyrų, 0,6 % kita), amžiaus vidurkis – 24 metai (SD = 4.4). Tyrime naudojamos metodikos: suaugusiųjų prieraišumo skalė (angl. *The Experiences in Close Relationships-Revised (ECR-R) Questionnaire*), romantinės aistros skalė (angl. *Romantic Passion Scale*). Tyrimo rezultatai parodė, kad obsesyvios aistros įverčiai statistiškai reikšmingai nesiskyrė tarp vyrų ir moterų grupių. Taip pat buvo atrasta, kad prieraišumo nerimo dimensija ir obsesyvios aistros tipas yra teigiamai susiję, t. y. didesnis prieraišumo nerimas yra susijęs su didesniu obsesyvios aistros lygiu. Be to, nustatyta, kad prieraišumo vengimo dimensija ir harmoningos aistros tipas neigiamai susiję, t. y. didesnis prieraišumo vengimas yra susijęs su žemesniu harmoningos aistros lygiu.

Reikšminiai žodžiai: prieraišumo dimensija, romantinė aistra, harmoninga aistra, obsesyvi aistra, jaunieji suaugusieji.

Įvadas

Šio tyrimo objektas – prieraišumo dimensijų sąsajos su romantinės aistros

tipais. Pirmasis tyrimo konstruktas – aistra – paprastai daugumoje meilės teorijų yra vienas iš pagrindinių komponentų, tiesiogiai veikiančių romantinių santykių patyrimą[1]. R. J. Vallerand pasiūlytame ir tyrimų patvirtintame[2,3,4,5] dualistinės aistros modelyje (DAM) nurodomos dvi aistros rūšys: obsesyvi ir harmoninga. Manoma, kad kiekviena skirtingai veikia romantinių partnerių bendravimą, elgseną ir, apskritai, santykių patyrimą. Teigiama, kad harmoninga aistra (HA) apima lankstesnę įsipareigojimo partneriui formą nei obsesyvi (OA) ir todėl leidžia žmogui efektyviau derinti romantinę gyvenimo sferą su kitomis, taip pat nulemdama aukštesnę suvokiamą tarpusavio santykių kokybę[6].

Antras tyrimo konstruktas – prieraišumo dimensijos. Paprastai dar vaikystėje susiformavę prieraišumo ypatumai veikia kaip „prizmė", per kurią žmogus suvokia pasaulį, ir kaip pagrindas, nukreipiantis strategijas, kurias individas panaudoja artimiems tarpasmeniniams santykiams reguliuoti[7]. Suaugusiojo prieraišumas yra apibrėžiamas kaip poreikių, įsitikinimų ir emocijų reguliacijos strategijos, veikiančios žmogaus socialinį elgesį, tam tikru būdu paveikiantį tarpasmeninių santykių formavimąsi ir jų kokybę. Taigi, tikėtina, kad individualūs prieraišumo ypatumai bus susiję ir su romantinės aistros, kurią žmogus jaučia savo partneriui, tipu. Šiame darbe pasirinkta remtis dimensiniu prieraišumo modeliu, kuriame

1 Robert J. Sternberg, „Construct validation of a triangular love scale", *European journal of social psychology* 27, 3 (1997): 313-335, https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-0992(199705)27:3<313::AID-EJSP824>3.0.CO;2-4.

2 Robert J. Vallerand, „On the psychology of passion: In search of what makes people's lives most worth living", *Canadian Psychology/Psychologie Canadienne* 49, 1 (2008): 1, https://doi.org/10.1037/0708-5591.49.1.1.

3 Robert J. Vallerand, „On passion for life activities: The dualistic model of passion", *Advances in experimental social psychology* 42, (2010): 97-193, https://doi.org/10.1016/S0065-2601(10)42003-1.

4 Sophia Jowett, Marc-Andre K. Lafreniere ir Robert J. Vallerand, „Passion for activities and relationship quality: A dyadic approach", *Journal of Social and Personal Relationships* 30, 6 (2013): 734–749, https://doi.org/10.1177/0265407512467748.

5 Noemie Carbonneau ir Robert J. Vallerand, „On the role of harmonious and obsessive romantic passion in conflict behavior", *Motivation and Emotion* 37, 4 (2013): 743–757, https://doi.org/10.1007/s1103 1-013-9354-5.

6 Virginie Paquette, Maylys Rapaport, Ariane C. St-Louis ir Robert J. Vallerand, „Why are you passionately in love? Attachment styles as determinants of romantic passion and conflict resolution strategies", *Motivation and Emotion* 44, 4 (2020): 621-639, https://doi.org/10.1007/s11031-020-09821-x.

7 Erica Hepper ir Katherine B Carnelley, „Attachment and romantic relationships: The role of models of self and other", iš *The psychology of love*, Michele Paludi (Praeger, 2012), 133–154.

išskiriamos dvi pagrindinės prieraišumo dimensijos – nerimo ir vengimo. Nerimo dimensijai yra būdinga atstūmimo ir apleidimo baimė; vengimo dimensijai – diskomfortas dėl artumo ir tarpusavio priklausomybės.

Temos aktualumas. Tema aktuali, kadangi žmogaus prieraišumo stiliaus dimensijos veikia tarpasmeninių santykių kokybę ir pasitenkinimą jais. Nors neabejojama, kad susiformavęs prieraišumo stilius, kuriam būdingos nevienodai išreikštos vengimo ir nerimo dimensijos, bus susijusios su skirtingais aistros tipais, vienareikšmiškų atsakymų apie konkrečias sąsajas kol kas nėra. Šis tyrimas grindžiamas santykinai nauju – dimensiniu – prieraišumo modeliu. Tema aktuali ir praktiniu požiūriu, kadangi patvirtintos sąsajos tarp prieraišumo dimensijų ir aistros tipų gali padėti geriau suprasti romantinių santykių formavimosi mechanizmus ir jų tobulinimo būdus.

Taigi, šio **darbo problema** – prieraišumo dimensijų sąsajos su romantinės aistros tipais. Empirinių tyrimų rezultatai rodo, kad prieraišumo stilius, susiformavęs dar vaikystėje, veikia suaugusio žmogaus tarpasmeninius santykius, ypač su artimaisiais, taip pat romantinius. Be to, naujausi tyrimai atskleidžia, kad romantinių santykių kokybei svarbesnis veiksnys gali būti ne atskiras žmogui būdingas prieraišumo stilius, bet tam tikros prieraišumo dimensijos, būtent, vengimo ir nerimo dimensijos. Tačiau klausimas apie šių dimensijų ryšį su svarbiausiomis romantinių santykių charakteristikomis – aistros tipais – lieka atviras, nes trūksta empirinių tyrimų. Šis tyrimas turėtų suteikti papildomų duomenų apie kol kas diskutuojamas sąsajas tarp prieraišumo stiliui būdingų nerimo ir vengimo dimensijų, taip pat harmoningos ir obsesyvios aistros tipų.

Keliami tikslai – išsiaiškinti dviejų prieraišumo dimensijų (nerimo ir vengimo) ryšius su romantinės aistros tipais (harmoninga ir obsesyvia). Taip pat bus siekiama atskleisti vyrų ir moterų romantinės aistros skirtumus.

Keliami uždaviniai:

1) nustatyti vyrų ir moterų romantinės aistros skirtumus;

2) nustatyti ryšį tarp prieraišume partneriui išreikšto nerimo ir romantinės aistros tipo;

3) nustatyti ryšį tarp prieraišume partneriui išreikšto vengimo ir romantinės aistros tipo.

Keliamos hipotezės:

H1. Vyrams, palyginti su moterimis, labiau būdingas obsesyvios romantinės aistros tipas.

H2. Su prieraišumu susijęs nerimas yra teigiamai susijęs su obsesyvios aistros tipu ir neigiamai susijęs su harmoningos aistros tipu.

H3. Su prieraišumu susijęs vengimas yra neigiamai susijęs su harmoningos aistros ir obsesyvios aistros tipais.

Metodika. Siekiant patikrinti tyrime iškeltas hipotezes, kintamųjų tarpusavio ryšiams įvertinti buvo taikomas Pirsono koreliacijos koeficientas. Siekiant patikrinti galimus lyčių skirtumus, susijusius su harmoninga ir obsesyvia romantine aistra, buvo remiamasi Stjudento T kriterijumi nepriklausomoms imtims. **Naudojami instrumentai**: suaugusiųjų prieraišumo skalė (angl. *The Experiences in Close Relationships-Revised (ECR-R) Questionnaire*)[8], romantinės aistros skalė (angl. *Romantic Passion Scale*)[9].

1. Prieraišumo samprata

Remiantis Bowlby, prieraišumas – kūdikio ir globėjo emocinis ryšys, pasireiškiantis tendencija ieškoti ir siekti artumo su prieraišumo objektu, ypač suvokiamos grėsmės akivaizdoje[10]. Šis emocinis ryšys leidžia kūdikiui aktyviai tyrinėti ir

8 Catherine Ratelle, Noemie Carbonneau, Robert J. Vallerand ir Genevieve A Mageau, „Passion in the romantic sphere: A look at relational outcomes“, *Motivation and Emotion* 37, 1 (2013): 106-120, https://doi.org/10.1007/s11031-012-9286-5.

9 R. Chris Fraley, Niels G Waller ir Kelly A. Brennan, “An item response theory analysis of self-report measures of adult attachment”, *Journal of personality and social psychology* 78, 2 (2000): 350-65, https://doi.org/10.1037/0022-3514.78.2.350.

10 John Bowlby, *Attachment and Loss Vol.1: Attachment and Loss* (New York: Basic Books, 1969).

įvaldyti savo aplinką, užmegzti ryšius su kitais šeimos ir bendruomenės nariais[11]. Tyrėjai vadina šį procesą motinos (arba globėjo) kaip „saugios bazės“ (angl. *secure base*) panaudojimu.

Bowlby prieraišumo teorija remiasi idėja, kad prisirišimas prie artimojo žmogaus (t. y. globėjo) yra bazinis poreikis. Teorijos klasiko teigimu, žmonės gimsta su įgimta elgesio sistema, skirta šiems prieraišumo ryšiams suformuoti. Ši prieraišumo sistema „aktyvuojasi“ tada, kai naujagimis jaučia grėsmę / baimę, o sukeltos nemalonios emocijos skatina atkurti saugumo jausmą (kurį suteikia globėjas). Šį tikslą naujagimis pasiekia išreikšdamas tam tikrą prisirišimo elgesį (pvz., verkia, palaiko akių kontaktą, šypsosi) ir taip sumažina „atstumą“ tarp jo ir globėjo, savo veiksmais skatindamas jį laikyti šalia[12].

Prieraišumo teoriją galima būtų apibendrinti trimis teiginiais, aiškiai suformuluotais antrame Bowlby trilogijos tome: pirmasis teigia, kad tada, kai asmuo yra įsitikinęs, kad prisirišimo figūra jam bus prieinama bet kada, kai jis to nori ir reikalauja, jis bus daug mažiau linkęs į intensyvią ar lėtinę baimę nei asmuo, kuris dėl kokių nors priežasčių neturi tokio pasitikėjimo. Antrasis teiginys yra susijęs su kritiniu laikotarpiu, kurio metu toks pasitikėjimas susiformuoja, ir teigia, kad prisirišimo figūrų prieinamumas arba jų trūkumas kūdikystėje, vaikystėje ir paauglystėje suformuoja tam tikrus lūkesčius (dėl tarpasmeninių santykių), kurie yra linkę išlikti nepakitę visą likusį gyvenimą. Trečiame teiginyje tvirtinama, kad įvairūs prisirišimo figūrų jautrumo / prieinamumo lūkesčiai, kuriuos individai sukuria kūdikystėje, vaikystėje ir paauglystėje, yra tų asmenų ankstyvosios patirties su globėjais atspindžiai[13].

Pagal individualius skirtumus, susijusius su nerimo ir vengimo išreikštumu

11 Cindy Hazan ir Philip Shaver, „Romantic love conceptualized as an attachment process“, *Journal of Personality and Social Psychology* 52 (1987): 511-524. https://cursa.ihmc.us/rid=1LQ53SVWH-1P938YS-7KK/Romantic%20love%20conceptualized%20as%20an%20attachment%20process.pdf.

12 Hepper ir Carnelley, *supra note*, 7: 133–154.

13 John Bowlby, *Attachment and loss, Vol. 2: Separation: anxiety and anger* (New York: Basic Books, 1973).

vaikų elgesyje (išsiskyrimo su motina momentu), Ainsworth, remdamasi savo pastebėjimais, išskyrė tris prieraišumo stilius: saugų, nerimastingą ir vengiantį (vėliau buvo nustatytas ketvirtas stilius – dezorganizuotas)[14].

Prieraišumo teorija itin sėkmingai paskatino mokslininkus tirti emocinių ryšių formavimąsi ir kokybę visais gyvenimo etapais, t. y. ne tik vaikystėje. Pagrindinė prielaida, kuria remiamasi tiriant suaugusiųjų prieraišumą, teigia, kad suaugus pagrindinėmis prieraišumo figūromis, suteikiančiomis paguodą, paramą ir saugumo jausmą, tampa romantiniai partneriai.

1.1. Prieraišumo stilių vaidmuo romantiniuose santykiuose

Romantinių partnerių ir globėjų-vaikų santykiuose galima įžvelgti nemažai panašumų, pvz., tam tikro fizinio kontakto tipai ir hormono oksitocino išsiskyrimą, kuris, veikdamas centrinę nervų sistemą, sukelia prieraišumo, dosnumo ir pasitikėjimo jausmus[15]. Be to, itin panaši yra prieraišumo vystymosi seka: pirmiausia romantiniai partneriai siekia artumo, tada, grėsmės / nerimo akivaizdoje ieško saugaus prieglobsčio savo partneryje ir galiausiai (panašiai kaip kūdikiai) pradeda naudoti savo partnerį kaip „saugią bazę“, kuri sumažina stresą tyrinėjant aplinką, galimybes, idėjas[16]. Taigi, jeigu romantinių partnerių ir vaikų-globėjų santykiai yra tokie panašūs prieraišumo aspektu, galima kelti prielaidą, kad ir skirtingi prieraišumo stiliai įvairiai veiks romantinius santykius.

Šios srities tyrėjai nerekomenduoja klasifikuoti žmones į atskirus prieraišumo stilius[17], tačiau siekiant teorijoje išsamiau paaiškinti galimus individualius skirtumus, susijusius su patiriamu prieraišumo saugumu / nesaugumu, buvo pasirinkta

14 Ainsworth, Mary D. Salter, “Patterns of infant-mother attachments: antecedents and effects on development”, *Bulletin of the New York Academy of Medicine* 61, 9 (1985): 771-91.

15 Hepper ir Carnelley, *supra note*, 7: 133–154.

16 Marie E. Heffernan, R. Chris Fraley, Amanda M. Vicary ir Claudia Chloe Brumbaugh, “Attachment features and functions in adult romantic relationships”, *Journal of Social and Personal Relationships* 29 (2012): 671 - 693. https://doi.org/10.1177/0265407512443435.

17 Glenn I. Roisman, R. Chris Fraley ir Jay Belsky, “A taxometric study of the Adult Attachment Interview”, *Developmental psychology* 43, 3 (2007): 675-686, https://doi.org/10.1037/0012-1649.43.3.675.

šiuos skirtumus aprašyti remiantis keturių stilių klasifikacija.

1.1.1. Saugaus prieraišumo stiliaus atspindėjimas romantiniuose santykiuose

Vienų iš pirmų prieraišumo stilių ir romantinių santykių koreliacijos tyrinėjimo prekursorių Hazan ir Shaver atlikto tyrimo (1987) metu buvo iškelta ir patvirtinta hipotezė, kad saugiai prisirišusių individų (t. y. žmonių, kuriems yra būdingas žemas su prieraišumu susijusio nerimo ir vengimo lygis) meilės patirčiai yra būdingas pasitikėjimas, mažesnė artumo baimė, draugystė ir teigiamos emocijos. Be to, buvo nustatyta, kad saugų prieraišumo stilių turintys žmonės dažniau tiki ilgalaike / patvaria meile, paprastai pasižymi didesniu pasitikėjimu kitais ir teigiamesniu savęs įvertinimu nei nerimastingai / vengiančiai prisirišę žmonės. Aukštas pasitikėjimo lygis kartu su saugiu prisirišimu leidžia sukurti stiprų emocinį ryšį ir pagerina pasitenkinimą romantiniais santykiais[18,19]. Tokie asmenys yra labiau linkę sukurti stabilias santuokas ir suteikti savo vaikams palankias sąlygas sveikai ir saugiai vystytis[20].

Saugus prieraišumo stilius yra susijęs su labiau intymiais, kokybiškais ir subalansuotais romantiniais santykiais, paremtais tarpusavio pasitikėjimu, aukštesniu savęs vertinimu, laisvesniu jausmų ir poreikių reiškimu, atviru palaikymo ir paguodos ieškojimu savo partneryje, efektyvesniu konfliktų valdymu ir mažesniu išsiskyrimo nerimu[21,22].

---

18 Hazan ir Shaver, *supra note*, 11: 511-524.

19 Aqsa Yaqoob ir Nasreen Bano, „Trust as a Mediator between Secure Attachment Style and Marital Adjustment in Married Individuals“, *Pakistan Journal of Psychology* 51, 2(2020):1.

20 John Bowlby, *A Secure Base: Parent-child Attachment and Healthy Human Development* (New York: Basic Books, 1988).

21 Dorota Katarzyna Suwalska-Barancewicz ir Alicja Malina, “Samoocena i styl przywiązania jako predyktory oceny zachowań komunikacyjnych własnych oraz partnera”, *Pattern Recognition* (2018): 65-82. doi:10.4467/20843879PR.18.017.9358

22 Julia Knoke, Julia Burau ir Bernd Roehrle, “Attachment Styles, Loneliness, Quality, and Stability of Marital Relationships”, *Journal of Divorce & Remarriage* 51 (2010): 310 – 325, https://doi.org/10.1080/10502551003652017.

1.1.2. Nerimastingo prieraišumo stiliaus atspindėjimas romantiniuose santykiuose

Nerimastingu prieraišumo stiliumi pasižyminčių individų (t. y. žmonių, kuriems yra būdingas aukštas su prieraišumu susijusio nerimo lygis ir žemas su prieraišumu susijusio vengimo lygis) romantiniai santykiai dažniausiai būna kupini nesaugumo jausmo (kilusio iš žemesnio pasitikėjimo lygio), pavydo ir konfliktų[23]. Tokiems žmonėms artumo / intymumo ir kitų pritarimo gavimas yra pagrindinis vertės jausmo šaltinis, tačiau dėl intensyvios atstūmimo baimės (nulemtos nerimastingo prieraišumo stiliaus) to artumo niekada nepakanka, o tai, savo ruožtu, sukelia nesusipratimus romantiniuose santykiuose[24]. Nerimastingas prieraišumo stilius yra siejamas su žemesne saviverte ir abejojimu savimi, tokie žmonės dažnai ir lengvai įsimyli, tačiau sunkiai randa stabilius, ilgalaikius partnerius[25,26,27].

Taigi, žmonės, kuriems būdingas nerimastingas prieraišumo stilius, romantiniuose santykiuose trokšta artumo, tačiau negali visiškai pasitikėti partneriu. Dėl žemos savivertės ir atstūmimo baimės jie gali pernelyg aštriai reaguoti į bet kokią nujaučiamą grėsmę santykiams, reikalauja daug nuolatinio dėmesio ir gali naudoti įvairias manipuliacines taktikas tam, kad užtikrintų savo partnerio artumą / prieinamumą.

1.1.3. Vengiančio prieraišumo stiliaus atspindėjimas romantiniuose santykiuose

Anot Hazan ir Shaver, vengiantį prieraišumo stilių turinčių žmonių (kuriems yra būdingas žemas su prieraišumu susijusio nerimo lygis ir aukštas su prieraišumu susijusio vengimo lygis) meilės patirtis pasižymi artumo / intymumo baime

23 Hazan ir Shaver, *supra note*, 11: 511-524.

24 Hepper ir Carnelley, *supra note*, 7: 133–154.

25 Hazan ir Shaver, *supra note*, 11: 511-524.

26 Suwalska-Barancewicz ir Malina, *supra note*, 21: 65-82.

27 Lin Shi, "The Association Between Adult Attachment Styles and Conflict Resolution in Romantic Relationships", *The American Journal of Family Therapy* 31 (2003): 143 – 157, https://doi.org/10.1080/01926180301120.

ir nepasitikėjimu. Tokie žmonės labiau abejoja romantinės meilės egzistavimu ir jos patvarumu. Papildoma analizė atskleidė, kad vengiantys asmenys prisipažino esą nutolę / atsiskyrę nuo kitų žmonių, tačiau nesijautė vieniši, o tai sustiprina argumentą, kad vengiantį prieraišumo stilių turintys žmonės labiau nei kiti vertina savo nepriklausomybę ir laisvę, ir dėl to romantiniuose santykiuose gali dažnai jaustis nejaukiai ir užgniaužtai, o pastangos išlaikyti nepriklausomybę gali neleisti jiems užmegzti artimų santykių[28]. Vengiantys partneriai teikia mažiausiai paramos, kai jos reikalauja partneriai, o jeigu vis dėlto nusprendžia išreikšti rūpestį, tai yra linkę būti šiek tiek kontroliuojantys[29]. Tarpasmeninių konfliktų sprendimo metu vengiantį prieraišumo stilių turintiems individams būdingas problemos ir su ja susijusių diskusijų vengimas[30].

Taigi, vengiantis prieraišumo stilius romantiniuose santykiuose atsispindi dideliu laisvės ir nepriklausomybės siekiu, emociniu šaltumu, atsiribojimu, atvirumo ir pasitikėjimo stoka, o visa tai yra nulemta giliai įsišaknijusios, kūdikystėje suformuotos artumo baimės.

1.1.4. Dezorganizuoto prieraišumo stiliaus atspindėjimas romantiniuose santykiuose

Paetzold, Rholes ir Kohn siūlo idėją, kad, skirtingai nuo vengiančio ir nerimastingo stiliaus, pagrindinė dezorganizuoto prieraišumo savybė yra romantinių partnerių baimė apskritai. Ši prisirišimo figūrų baimė skatina prieštaringą ir painų elgesį. Dezorganizuotai prisirišę žmonės stengiasi kreiptis į partnerį nelaimės metu, tačiau šis kreipimasis gali atrodyti chaotiškas ar nenuoseklus, nes jų (partnerio) baimė gali staigiai sukelti norą atsiriboti nuo prisirišimo figūros. Atsižvelgiant į minėtus aspektus galima būtų kelti prielaidą, kad dėl tuo pat metu žmoguje

28 Hazan ir Shaver, *supra note*, 11: 511-524.

29 Brooke C Feeney ir Nancy L. Collins, "Predictors of caregiving in adult intimate relationships: an attachment theoretical perspective", *Journal of personality and social psychology* 80, 6 (2001): 972-94. https://doi.org/10.1037/0022-3514.80.6.972.

30 Shi, *supra note,* 27: 143 – 157.

konfliktuojančių pykčio ir baimės, dezorganizuotai prisirišę žmonės pasižymės įtartinumu, nepasitikėjimu partneriais, neapibrėžtumu ir nenuosekliu elgesiu, o visi šie veiksniai prisidės prie nesupratimo, kaip apskritai palaikyti artimus santykius ir ženkliai mažesnio pasitenkinimo jais[31]. Dezorganizuoti suaugusieji dažniau išgyvena pykčio ir priešiškumo jausmus, taigi, tikėtina, kad dėl to jų santykiams neretai yra būdingas moralinis / fizinis smurtas. Dėl to, kad tokie žmonės yra linkę mažiausias problemas interpretuoti kaip grėsmę jiems ir jų santykiams, nereikėtų iš jų tikėtis empatijos ir palaikymo, nes net savo partnerio nelaimėje jie pastebės grėsmę sau ir jaus poreikį padidinti atsargumą ir savisaugą[32].

Visi aptarti teiginiai apie dezorganizuotą prieraišumo stilių ir jų poveikį romantiniams santykiams yra prognostinio pobūdžio dėl empirinių tyrimų, atliktų šia tema, stokos. Apibendrinant teigtina, kad aptariamu prieraišumo stiliumi pasižymintiems žmonėms dažnai būdingas yra kontroliuojantis, nejautrus, nepasitikintis elgesys, kuris kartais priveda prie smurto prieš partnerį.

2. Kategorinis ir dimensinis prieraišumo modeliai

Viena iš ilgalaikių mokslinių diskusijų yra susijusi su klausimu, ar kategorinis prieraišumo stilių modelis, kuriame aiškiai apibrėžti skirtingi prieraišumo stiliai, yra tinkamas suaugusių žmonių prieraišumo tyrimams. Kai kurie autoriai abejoja, kad tyrimo dalyvių skirstymas į grupes pagal prieraišumo stilių pakankamas, kad atskleistų individualius, su prieraišumu susijusių santykių ir elgesio skirtumus, nes galima ir prieraišumo stiliaus dinamika, t. y. kitimas laike. Fraley ir Waller[33], taikydami RSQ klausimyną, ištyrė 600 studentų prieraišumo tipus ir atskiras dimensijas. Autoriai padarė išvadą, kad tyrimo duomenų analizė nepatvirtino

31 Ramona L Paetzold, W. Steven Rholes ir Jamie L. Kohn, "Disorganized Attachment in Adulthood: Theory, Measurement, and Implications for Romantic Relationships", *Review of General Psychology* 19, 2 (2015): 146 - 156. https://doi.org/10.1037/gpr0000042.

32 *Ibid.*

33 Fraley, Waller ir Brennan, *supra note*, 9: 350-65.

kategorinio prieraišumo modelio tinkamumo. Kur kas patikimesnė, tiksliau atskleidžianti individualius prieraišumo skirtumus ir pokyčius pasirodė informacija apie atskiras prieraišumo dimensijas[34]. Dar anksčiau, Brennan, Clark ir Shaver, išanalizavę skirtingas prieraišumo stilių nustatymo metodikas, galiausiai nustatė, kad jas visas galima apibendrinti remiantis dviem prieraišumo dimensijų terminais: nerimas ir vengimas[35]. Nerimo dimensijai yra būdinga atstūmimo ir apleidimo baimė; vengimo dimensijai – diskomfortas dėl artumo ir tarpusavio priklausomybės34.

Atsižvelgiant į minėtas išvadas ir psichometrinių metodikų raidą teigtina, kad daug tyrinėtojų pradėjo konceptualizuoti individualius prieraišumo skirtumus naudodami dimensinio prieraišumo modelį, kuriame daroma prielaida, kad suaugę žmonės labiausiai skiriasi pagal su prieraišumu susijusio nerimo ir vengimo lygį, o šių dimensijų kombinacijos atitinka teorinius prototipus, akcentuojamus kategoriniuose prieraišumo modeliuose[36,37].

Remiantis tokiu požiūriu ir šiame darbe pasirinkta tyrinėti ne romantinės aistros sąsajas su atskirais prieraišumo stiliais, bet skirtingų tipų aistros ryšius su reikšmingomis prieraišumo stilių dimensijomis – nerimu ir vengimu.

3. Dualistinis aistros modelis: romantinė aistra

Vallerand pasiūlė teorinę aistros sistemą, orientuotą į motyvacinius procesus, kurie yra intensyvaus ir ilgalaikio įsitraukimo į veiklą pagrindas. Šis modelis išskiria harmoningą ir obsesyvią aistrą veiklai, kuri, tariamai, išsivysto priklausomai

34 Chris R. Fraley, Nathan W. Hudson, Marie E. Heffernan ir Noam Segal, „Are adult attachment styles categorical or dimensional? A taxometric analysis of general and relationship-specific attachment orientations", *Journal of personality and social psychology* 109, 2 (2015): 354-68.

35 Audrey Brassard, Amanda Shaver ir Bobbi Lussier, „Attachment, sexual experience, and sexual pressure in romantic relationships: A dyadic approach", *Personal Relationships* 14 (2007): 475-493. https://doi.org/10.1111/j.1475-6811.2007.00166.x.

36 Fraley, Hudson, Heffernan ir Segal, *supra note*, 34: 354-68.

37 Chris R. Fraley ir Phillip R. Shaver, „Adult Romantic Attachment: Theoretical Developments, Emerging Controversies, and Unanswered Questions", *Review of General Psychology* 4 (2000): 132 - 154. https://doi.org/10.1037/1089-2680.4.2.132.

nuo žmogaus asmeninių charakterio savybių. Dualistinis aistros modelis (DOM) remiasi prielaida, kad su veikla / aistros objektu galima susitapatinti / jį internalizuoti dviem skirtingais būdais, kurie veda prie tam tikro aistros tipo išsivystymo. Harmoninga aistra (HA) atsiranda dėl vadinamos „savarankiškos internalizacijos", kuri sukuria motyvacinę jėgą, skatinančią įsitraukti į mylimą veiklą laisvanoriškai. O obsesyvi aistra (OA) kyla iš stipraus, nekontroliuojamo susitapatinimo su veikla / aistros objektu. Šio tipo internalizacija kyla dėl stipraus vidinio spaudimo todėl, kad žmogaus savivertė priklauso nuo jo veiklos, arba dėl to, kad susijaudinimo jausmas, atsirandantis dėl įsitraukimo į veiklą, tampa nekontroliuojamas[38].

Remiantis DOM, romantinė aistra yra apibrėžiama kaip stiprus troškimas, nukreiptas į romantinį partnerį, kuris yra mylimas ir su kuriuo palaikomi svarbūs santykiai, į kuriuos investuojama daug laiko ir energijos[39]. Taip pat kaip ir aistros veiklai atveju, yra siūlomos dvi romantinės aistros rūšys – obsesyvi (OA) ir harmoninga (HA). OA atveju žmonės jaučiasi „kontroliuojami" jų romantinių santykių – tai dažnai neigiamai paveikia kitus svarbius gyvenimo aspektus, o subjektyviai suvokiamas vidinis spaudimas skatina asmenį jaustis įpareigotam siekti tokių santykių. Kai kurie tyrimai aptiko tendenciją, kad vyrams yra būdingi aukštesni OA balai negu moterims[40,41]. O HA atveju individas sąmoningai pasirenka užmegzti romantinius santykius ir nesijaučia tam įpareigotas – dėl to tokie žmonės dažniausiai efektyviai derina tarpusavyje visas savo gyvenimo sritis. Taip pat buvo atrasta, kad HA skatina adaptyvių emocijų reguliavimo strategijų naudojimą, o tai, savo ruožtu, teigiamai prognozavo žmogaus gerovę (angl. *well-being*)[42]. Kita

38 Carbonneau ir Vallerand, *supra note,* 5: 743-757.

39 Paquette, Rapaport, St-Louis ir Vallerand, *supra note,* 6: 621-639.

40 Frederick L. Philippe, Robert J. Vallerand ir Geneviève L. Lavigne, "Passion Does Make a Difference in People's Lives: A Look at Well-Being in Passionate and Non-Passionate Individuals", *Applied Psychology: Health and Well-being* 1 (2009): 3-22, https://doi.org/10.1111/j.1758-0854.2008.01003.x.

41 Paquette, Rapaport, St-Louis ir Vallerand, *supra note,* 6: 621-639.

42 Ariane C. St-Louis et al., "On Emotion Regulation Strategies and Well-Being: The Role of Passion", *Journal of Happiness Studies* 22 (2020): 1791-1818. https://doi.org/10.1007/s10902-020-00296-8.

vertus, rezultatai parodė, kad OA riboja porų adaptacinių emocijų reguliavimo strategijų naudojimą ir net prognozuoja neadaptyvių strategijų, kenkiančių individo gerovei, naudojimą[43]. Be to, Paquette ir kolegų tyrimo rezultatai parodė, kad HA atveju žmonės, spręsdami santykių problemas, yra labiau linkę naudoti adaptyvias konfliktų sprendimo strategijas nei OA atveju. Taigi, galima būtų teigti, kad HA romantiniuose santykiuose suteikia daugiau naudos tiek porai, tiek individui.

Išvados

Šiuo tyrimu buvo siekiama nustatyti sąsajas tarp prieraišumo dimensijų (nerimo, vengimo) ir romantinės aistros tipų (harmoninga, obsesyvi). Taip pat šiame tyrime buvo siekiama patikrinti galimus lyčių skirtumus, susijusius su obsesyvia romantine aistra.

Buvo pastebėtos statistiškai reikšmingos sąsajos tarp prieraišumo nerimo dimensijos ir obsesyvios aistros, taip pat prieraišumo vengimo dimensijos ir harmoningos aistros. Tai reiškia, kad kuo didesniu prieraišumo nerimu pasižymi žmogus, tuo labiau jam būdingas obsesyvios aistros tipas, kuo didesniu prieraišumo vengimu pasižymi žmogus – tuo mažiau jam būdingas harmoningos aistros tipas. Nebuvo atrasta statistiškai reikšmingų sąsajų tarp prieraišumo nerimo dimensijos ir harmoningos aistros, taip pat nebuvo atrasta statistiškai reikšmingų sąsajų tarp prieraišumo vengimo dimensijos ir obsesyvios aistros. Be to, apibendrinus tyrimo rezultatus galima teigti, kad individualūs romantinės aistros ypatumai nėra susiję su lytimi. Šiame tyrime reikšmingų skirtumų, susijusių su obsesyvios ir harmoningos aistros vidurkiais vyrų ir moterų grupėse, nerasta.

Galima teigti, kad pagrindiniai šio tyrimo tikslai buvo pasiekti ir gauti rezultatai papildė romantinės aistros determinantus tiriančių autorių tyrimus arba, atvirkščiai, pateikė kai kuriuos priešingus rezultatus, tačiau tai tik atskleidžia tolimesnių mokslinių tyrimų šioje srityje poreikį.

43 Paquette, Rapaport, St-Louis ir Vallerand, *supra note,* 6: 621-639.

Rekomendacijos

Norint patikimiau patikrinti sąsajas tarp tiriamų konstruktų, ateities tyrimuose reikėtų surinkti didesnę ir reprezentatyvesnę imtį. Tai leistų daryti labiau pagrįstas statistines išvadas ir leistų tiksliau tirti galimus skirtumus tarp grupių remiantis tyrimo dalyvių demografiniais rodikliais, kurie galėtų būti įtraukti kaip kontroliuojami faktoriai. Ateityje atliekant panašius tyrimus apie respondentus reikėtų surinkti daugiau demografinės informacijos, kuri galėtų padėti aptikti daugiau reikšmingų sąsajų / galimų tiriamų konstruktų determinantų (pvz., paskutinių / esamų romantinių santykių trukmė). Papildomai derėtų respondentų apklausą atlikti gyvai, kadangi internetinis duomenų rinkimo būdas neleidžia kontroliuoti jokių šalutinių kintamųjų, riboja tyrimo dalyvių galimybę užduoti patikslinančius klausimus kilus neaiškumų.

Siekiant užtikrinti didesnį rezultatų patikimumą būsimi tyrimai galėtų tirti romantinę aistrą lemiančius veiksnius su abiem partneriais, naudojant diadinę duomenų analizę[44]. Būtų įdomu ateities tyrimuose ištirti, kaip vieno partnerio prieraišumo ir romantinės aistros ypatumai veikia kito partnerio romantinę aistrą.

44 Ratelle, Carbonneau, Vallerand ir Mageau, *supra note*, 8: 106-120.

THE RELATIONSHIP BETWEEN DIMENSIONS OF ATTACHMENT AND ROMANTIC PASSION

Justyna Roževič

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. The aims of this study are to identify the relationship between dimensions of attachment and romantic passion and to reveal the differences in romantic passion between men and women. In total, 177 young adults (aged 18–35; 77.4% women, 22% men, 0.6% other) participated in the research. The average age was 24 years (SD = 4.4). A convenience sample was chosen for the research. The following psychological assessment measures were used: The Experiences in Close Relationships-Revised (ECR-R) Questionnaire; the Romantic Passion Scale. The results of the study show that there were no statistically significant differences in obsessive passion ratings between the male and female groups. It was also found that the attachment anxiety dimension and obsessive passion are positively related – i.e., higher attachment anxiety is associated with higher levels of obsessive passion. In addition, it was found that the attachment avoidance dimension and harmonious passion are negatively related – i.e., higher attachment avoidance is associated with lower levels of harmonious passion.

Keywords: attachment dimension, romantic passion, harmonious passion, obsessive passion, young adults.

MOTINYSTĖS PATYRIMAS ANKSTYVAME VAIKO AMŽIUJE

Gabrielė Lubauskaitė

E. paštas gabrielelub@gmail.com

Mykolo Romerio universitetas

Kuratorė Rūta Barkauskaitė

E. paštas rubark@mruni.eu

Santrauka. Motinystė – tai patyrimas, kuris iš esmės keičia moters gyvenimą nepriklausomai nuo moters amžiaus ar vaiko sveikatos būklės, ypač pirmą kartą tapus motina. Šio tyrimo **tikslas** – atskleisti pirmą kartą motinomis tapusių moterų patyrimus ir išgyvenimus per pirmuosius dvejus vaiko gyvenimo metus. **Tyrimo dalyviai** – tyrime dalyvavo keturios pirmą kartą motinomis tapusios moterys, kurių amžius tyrimo metu buvo nuo 31 iki 36 metų. **Tyrimo metodika** – duomenys buvo renkami struktūruoto pusiau giluminio interviu būdu. Surinktiems duomenims nagrinėti buvo pasitelkti Braun ir Clarke[1] teminės analizės rekomenduojami etapai. **Tyrimo rezultatai** – atlikus duomenų analizę išgrynintos keturios pagrindinės temos: 1) suvokta motinystė; 2) savęs (ne)matymas motinystėje; 3) keturios išjaustos motinystės; 4) ištverti augantį vaiką. Paaiškėjo, kad pirmą kartą motinystę patiriančiai moteriai pirmieji vaiko gyvenimo metai fiziškai yra gerokai sudėtingesni nei antrieji. Antraisiais vaiko gyvenimo metais motinos susiduria su savarankiškėjančio vaiko etapu, kuris joms kelia ir baimę, ir džiaugsmą. Pasakytina, kad per pirmuosius dvejus metus mamoms būdingas poreikis būti idealiomis, jos jaučia, kad save praranda arba atranda motinystėje, be to, moterys jaučia stiprų norą nekartoti savo motinų klaidų.

1 Virginia Braun and Victoria Clarke, *Successful qualitative research: A practical guide for beginners* (SAGE Publications, 2013).

Reikšminiai žodžiai: motina, pirminis motiniškumas, pakankamai gera motina, tapatybė.

Įvadas

Motinystė – psichologiškai gili transformacija[2], kuri laikoma vienu reikšmingiausių gyvenimo įvykių[3]. Tapsmas motina kiekvieną moterį aplanko skirtingu metu, tačiau nuo tada, kai moteris pasijunta esanti mama, šis vaidmuo ją lydi visą gyvenimą, kartu keisdamas ir ją kaip žmogų[4,5].

Problema. Dažniausiai tiriamas itin jaunų arba vyresnių motinų patyrimas. Jos priklauso tokiam amžiaus tarpsniui, kuris mokslinėje literatūroje neapibrėžiamas nei kaip brandžios, nei kaip jaunos mamos. Tokio amžiaus tyrimų, kai analizuojama motinystės patirtis, trūksta; dažniau jie atliekami tuo atveju, jeigu motina augina sunkia liga sergantį vaiką arba pati serga. Be to, dažniausiai tokie tyrimai atliekami siekiant ištirti vieną su motinyste susijusį aspektą, tačiau nuoseklus motinų patyrimas per pirmuosius dvejus vaiko gyvenimo metus nėra tirtas. Pabrėžtina, kad motinystė yra vertinama kaip savaime suprantamas dalykas[6], dėl to vengiama gilintis į tai, kokius sunkumus patiria motinos.

Naujumas. Mokslinėje literatūroje apstu tyrimų apie tėvų ir vaikų tarpusavio santykius vaiko auginimo kelyje, tačiau šis tyrimas nuo kitų skiriasi tuo, kad orientuojamasi vien į motinų patirtį. Beveik nėra tyrimų, kuriuose būtų nagrinėjama motinystės patirtis ankstyvaisiais metais ir nuosekliai atskleidžiami motinos patiriami išgyvenimai. Be to, šis tyrimas pasižymi naujumu, nes išryškinamas

2 Kate Babetin, "The Birth of a Mother: A Psychological Transformation", *Journal of Prenatal & Perinatal Psychology & Health* 34 (5) (2020): 410–28.

3 Erick Fromm, *Meilės menas* (Kaunas: Verba vera. 2014).

4 Sophie Hennekam, "Identity Transition during Pregnancy: The Importance of Role Models", *Human Relations* 69 (9) (2016), doi:10.1177/0018726716631402.

5 Cindy K. Barha and Liisa A.M. Galea, "The Maternal 'baby Brain' Revisited", *Nature Neuroscience* 20(2) (2017), doi:10.1038/nn.4473.

6 SungHee Nam et al., "Mothers' Willingness to Sacrifice for Their Children: An Exploratory Approach", *Journal of Comparative Family Studies* 53(3) (2022): 356-381. doi: 10.3138/jcfs.53.3.040.

toks amžiaus tarpsnis, kai mokslinėje literatūroje tokio amžiaus motina neapibrėžiama nei kaip brandi, nei kaip jauna mama.

Aktualumas. Motinystės tema ypač aktuali, nes tapsmas motina – gyvenimą keičiantis etapas, kai kiekviena moteris susiduria su įvairiais iššūkiais[7]. Sunkumai, kuriuos išgyvena moterys, stipriai veikia jas ir jų suvokimą apie save kaip apie mamą[8], dėl to svarbu aktualizuoti šią temą.

Tyrimo nauda. Tikimasi, kad šis darbas praplės ir pagilins požiūrį apie pirmą kartą motinystę patiriančias mamas ir jų išgyvenimus, kurie vyksta palaipsniui augant vaikui. Be to, šis tyrimas gali padėti tiems, kurie analizuoja motinų patirtis ir stebi dėsningumus, pasikartojančius beveik kiekvienos motinos patirtyje, taip pat suprasti unikalią patirtį, kurią išgyvena pirmą kartą motina tapusi moteris.

Remiantis aptarta problemika, keliamas šio tyrimo **tikslas** – atskleisti pirmą kartą mamomis tapusių (nebe jaunų ir dar ne brandžių iki 35 metų) moterų patirtį ankstyvame vaiko amžiuje. Todėl tyrimu siekiama atsakyti į klausimą: „Kaip pirmą kartą mama tapusi moteris išgyvena motinystę per pirmuosius dvejus vaiko gyvenimo metus?“.

Tikslui pasiekti buvo išsikelti tokie **uždaviniai:**

1) atskleisti tapsmo motina ypatumus;
2) išsiaiškinti, kaip moterys patiria motinystę per pirmuosius dvejus vaiko gyvenimo metus.

1. Literatūros analizė

1.1. Motinystės reikšmė ir tapsmo motina ypatumai

Motinystės reikšmė

Motina – tai žmogus, kuris nuo pirmųjų vaiko gyvenimo dienų formuoja jo

7 Sarah Hubert and Isabelle Aujoulat, “Parental Burnout: When Exhausted Mothers Open Up”, *Frontiers in Psychology* 9 (2018), doi:10.3389/fpsyg.2018.01021.

8 Hsin-Hui Huang et al., “Maternal Confidence and Parenting Stress of First-Time Mothers in Taiwan: The Impact of Sources and Types of Social Support”, *Healthcare* Vol. 10. No. 5 (2022).

psichiką[9]. Visuomenėje daug kalbama apie vaiką ir jo auklėjimą, rečiau apie mamas ir jų patirtį auginant vaiką. Dažnai moterys vis dar yra vertinamos pagal tai, ar turi vaikų. Nors minėtas požymis nenusako moters vertės, neginčytina, kad motinystė – ypatingas gyvenimo etapas. Psichoterapeutė Kate Babetin rašė, kad moters gyvenime tapsmas motina yra psichologiškai gilus pokytis, kuris jos gyvenimui turi daugiausia įtakos[10]. Kad motinystė moteriai yra vienas reikšmingiausių įvykių gyvenime, patvirtina ir psichoanalitikas Erichas Frommas. Jo nuomone, žmogus siekia būti kūrėju, o vaiko turėjimas šį norą patenkina. Dėl minėtų priežasčių vaikas – moters gyvenimą įprasminantis kūrinys, kuriam moteris perteikia visą savo meilę ir rūpestį[11].

Vienas žymiausių vaikų psichoanalitikų Donaldas Woodsas Winnicottas taip pat teigė, kad būti mama išmokstama palaipsniui: „Net ir motinos turi išmokti būti motiniškomis iš savo pačių patirties.“[12] D. Winnicottas, analizuodamas motinos ir vaiko santykį, išskyrė reiškinį, kurį pavadino pirminiu motiniškumu. Anot jo, tai specifinė psichikos būsena, kuriai būdinga atida ir jautrumas naujagimiui, kuris siejamas su atvirai reiškiama, jautria ir derama atida vaiko raiškai[13]. Matyti, kad buvimas motina nėra paremtas išankstiniu žinojimu, veikiau priešingai – moteris prieš tapdama motina palaipsniui mokosi šio vaidmens. Be to, motina tradiciškai traktuojama kaip pasiaukojimo simbolis. Nors dalis moterų vis dar pasiruošusios padaryti viską dėl savo vaiko, naujausio išsamaus tyrimo išvados parodė, kad naujoji karta motinystės nebesieja su besąlygišku pasiaukojimu[14].

Tapsmo motina ypatumai

Motinystės jausmas moteris aplanko skirtingu metu. Vienos jį jaučia vaikui

9 Thomas Auchter and Laura Viviana Strauss, *Psichoanalizės terminų žodynėlis* (Vilnius: Vaga, 2003).

10 *Ibid*.

11 *Ibid*.

12 Donald Woods Winnicott, *Vaikas, šeima ir išorinis pasaulis* (Vilnius: TEV, 2000).

13 *Ibid*.

14 *Ibid*.

dar negimus, kitos iškart po vaiko gimimo. Nutinka ir taip, kad moterims motinystės jausmas ateina palengva, augant vaikui. Pažymėtina, kad nors biologinė vaiko motina turi galimybę motinystės jausmą patirti vaikui dar negimus, tačiau pajutimas, kad esi motina, gali įvykti ir tada, kai moteris dar tik pradeda planuoti nėštumą[15], o tapsmo mama procesas lemia nemažus jos gyvenimo pokyčius.

Moteris pajunta motinystės pradžią tiek fiziškai, tiek emociškai: pirmiausia pokyčiai įvyksta jos viduje, o vėliau ir išorėje. Akcentuojama, kad didžiausi pokyčiai įvyksta pirmą kartą tapus motina. Tyrimų autoriai sutinka, kad šis procesas veikia moters smegenis. Kim[16] teigė, kad stresas labiausiai veikia pirmą kartą kūdikio susilaukusių moterų smegenis; be to, autorė nurodo, kad nėštumo metu smegenyse vyksta pokyčiai, padedantys moteriai apsiprasti su motinyste. Hoekzema ir kt.[17] nustatė, kad motinystė keičia moterį, nes pirmiausia ši patirtis keičia jos smegenis. Tyrimas, kurio dalyvės – pirmą kartą motinomis tapusios moterys, parodė, kad nėštumas moterims sukelia ilgalaikius smegenų struktūros pokyčius, vienas iš jų – pilkosios smegenų medžiagos mažėjimas. Šie rezultatai atskleidžia, kad nėščioji ruošiasi vaiko gimimui, nes visus smegenyse vykstančius pokyčius tyrimo autoriai sieja su moters siekiu „persiorientuoti“, t. y. rūpintis kūdikiu ir jo poreikiais.

Motinos tapatumas

Palaipsniui augantis kūdikio pasitikėjimas motina suteikia jam galimybę atskirti tai, kas „ne aš“ nuo savojo „aš“[18]. Tačiau rečiau kalbama apie tai, kad tuo metu, kai kūdikis išgyvena šiuos procesus, moteris susiduria su savo pačios tapatumo virsmais[19]. Amerikiečių psichoanalitikas, tapatumo tyrinėjimų pradininku

15 Winnicott, *supra note*, 12.

16 Kim Pilyoung, “How Stress Can Influence Brain Adaptations to Motherhood”, *Frontiers in Neuroendocrinology* (2021), doi:10.1016/j.yfrne.2020.100875.

17 Elseline Hoekzema et al., “Pregnancy Leads to Long-Lasting Changes in Human Brain Structure”, *Nature Neuroscience* 20 (2) (2017): 287–96. doi:10.1038/nn.4458.

18 Donald Woods Winnicott, *Žaidimas ir realybė* (Vilnius: Vaga, 2009).

19 Elizabeth K. Laney et at., “Becoming a Mother: The Influence of Motherhood on Women’s Identity Development”, *Identity* 15 (2) (2015): 126–45. doi:10.1080/15283488.2015.1023440.

laikomas Erikas Eriksonas tapatumą apibrėžia kaip žinojimą, kas esi, kokios yra tavo vertybės, ir kaip gebėjimą save realizuoti[20]. Eriksono teigimu, tapatumas formuojasi visą gyvenimą. Tai pastebima ir moters gyvenime, kai gimus vaikui jos gyvenimas pasikeičia iš esmės. Nesvarbu kada – gimus kūdikiui ar dar nėštumo metu – mama patiria tapatumo virsmą, t. y. ji ima suvokti save kaip motiną, priskiria sau kitą vaidmenį. Be to, tapatybė – tai savęs pažinimo procesas, kuris trunka visą gyvenimą.

Pakankamai gera motina

„Geriausias motinystės pagrindas yra natūralus pasitikėjimas savimi." D. Winnicottas tyrinėjo mamos ir vaiko ryšį. Psichoanalitikas teigė, kad vaikui nereikia tobulos mamos. Jis buvo pirmasis, kuris aktualizavo „pakankamai geros mamos" sampratą. Pakankamai gerą motiną jis apibūdino kaip tokią, kuri lanksčiai prisitaiko prie vaiko poreikių ir jos prisitaikymas po truputį silpnėja su atitinkamai augančiu vaiko sugebėjimu atsakyti į adaptacijos trūkumą ir jo tolerantiškumą frustracijai. Pakankamai gera mama, anot Winnicotto, pripažįsta kūdikio visagalybę; tokia moteris pasitiki savimi, tinkamai atpažįsta ir tenkina vaiko poreikius[21].

Neretai motinos siekia tobulumo, bet tai kenkia ir joms, ir jų kūdikiams. Kad motinos jaučia spaudimą būti tobulomis, patvirtina Henderson, Harmon ir Newman tyrimas, kuriame atskleista, kad tiek jaunos, tiek vyresnio amžiaus motinos jaučia spaudimą būti idealiomis mamomis savo vaikams. Dėl šios priežasties motinos patiria daugiau streso, nerimo ir jaučia didesnį nepasitikėjimą savimi[22].

20 Erick Erikson, *Youth: Identity and crisis* (New York: Norton, 1968).

21 Winnicott, *supra note,* 18.

22 Angie Henderson, Sandra Harmon and Harmony Newman, "The Price Mothers Pay, Even When They Are Not Buying It: Mental Health Consequences of Idealized Motherhood", *Sex Roles* 74 (11–12) (2016): 512–26. doi:10.1007/s11199-015-0534-5.

1.2. Motinystė pirmaisiais dviem vaiko gyvenimo metais

Pirmieji vaiko metai – tai gyvenimo tarpsnis, kai vaikas negali pats savimi pasirūpinti, todėl motina yra visiškai už jį atsakinga. D. Winnicottas rašė, kad tik gimus kūdikiui mama prisitaikydama prie jo leidžia išgyventi visagalybės iliuziją, o vėliau tą iliuziją privalo kuo švelniau sugriauti parodydama vaikui tikrąjį pasaulį. Tai yra pokytis nuo visiškos priklausomybės iki savarankiškumo, taip vaikas supranta save kaip atskirą žmogų[23]. Ypač pirmaisiais metais motinos daug mažiau miega, o prastas miegas prisideda prie patiriamo nuovargio, nes kūdikio poreikius dažniausiai reikia tenkinti ir savo pačios miego laiku[24]. Dėl minėtos priežasties pirmieji vaiko gyvenimo metai moteriai yra sudėtingi tiek fiziškai, tiek emociškai, nes juntamas didelis nuovargis.

Antraisiais vaiko gyvenimo metais mama turi vis daugiau laisvės, nes vaikas tampa savarankiškesnis ir moka išsakyti savo poreikius. Antruosius vaiko metus amerikiečių vaikų psichoanalitikė Fraiberg pavadino nepriklausomybės paskelbimu. Ji taip pat teigė, kad pradžioje kūdikis visiškai priklausomas nuo tėvų, kurie tenkina vaiko poreikius, o laikui bėgant ši priklausomybė mažėja[25]. Vaiko laisvė atsiranda dėl to, kad jis aiškiai pradeda suvokti savo atskirumą ir jį realizuoja prieštaravimu tam tikriems mamos paliepimams. Būtent D. Winnicottas išskyrė, kad kūdikio ir mamos vienybės etapas tęsiasi iki metų, o nuo metų vaiko priklausomybė nuo mamos mažėja[26].

1.3. Motinos ir vaiko ryšys

Motinos ir vaiko ryšys pradeda megztis nuo pirmųjų dienų, kai tik moteris

23 Henderson, Harmon and Newman, *supra note*, 22.

24 Liu Bai, Corey J. Whitesell, and Douglas M. Teti, "Maternal Sleep Patterns and Parenting Quality During Infants' First 6 Months", *Journal of Family Psychology* (2019). doi:10.1037/fam0000608.

25 Selma Horowitz Fraiberg, *Stebuklingi metai. Kaip suprasti ir įveikti ankstyvosios vaikystės sunkumus* (Vilnius: VAGA, 2017).

26 *Ibid*.

sužino, kad laukiasi. Devynis mėnesius būsima mama, bendraudama su vaiku, stengiasi jį pažinti ir suprasti[27]. Tačiau nėštumo metu svarbu stebėti ne tik augančio kūdikio būklę, bet ir būsimos mamos savijautą. Rossen ir kt., atlikę tyrimą, išryškino sąsają tarp mamos savijautos nėštumo metu ir ryšio kūrimo gimus vaikui. Kuo geresnė motinos savijauta, tuo stipresnis motinos ir vaiko ryšys jam gimus[28].

1.4. Santykių su motina reikšmė

„Negalime duoti to, ko neturime", – teigia A. Kurienė. Motinos įprastai stengiasi atiduoti savo vaikui viską ir suteikti geresnį gyvenimą nei turėjo pačios. A. Kurienės teigimu, moterys, prisimindamos savo vaikystę, lygina save su savo motinomis. Dažnai motinos, pasielgusios netinkamai, atpažįsta, kad taip elgėsi jų pačių mamos, ir prisimena, kad buvo pažadėjusios sau to nekartoti. Kūdikio susilaukusios moterys prisimena savo pačių patirtį vaikystėje, nes gebėjimas būti motina formuojasi bendraujant su savo motina nuo pat vaikystės[29].

1.5. Tyrimo problemika

Problema. Atlikus išsamią literatūros analizę nustatyta, kad dažniau tyrimai atliekami siekiant analizuoti vaikų išgyvenimus, rečiau orientuojamasi į motinų patirtį. Tačiau tyrimai, kurie atliekami siekiant ištirti motinų patirtį, dažniausiai yra tie, kuriuose žvelgiama į motinos sunkumus dėl sergančio vaiko arba pačios motinos ligos. Motinystė nuvertinama, traktuojama kaip savaime suprantamas moters gyvenimo etapas, tačiau stiprių išgyvenimų patiria ir sveikų vaikų motinos, todėl šį fenomeną tirti verta. Vadinasi, išsamių kokybinių tyrimų apie

27 Aušra Kurienė, *Kaip užauginti žmogų* (Vilnius: Alma littera, 2016).

28 Larissa Rossen et al., "Predictors of Postnatal Mother-Infant Bonding: The Role of Antenatal Bonding, Maternal Substance Use and Mental Health", *Archives of Women's Mental Health* 19 (4) (2016): 609–22. doi:10.1007/s00737-016-0602-z.

29 *Ibid*.

pirmąją motinystės patirtį per pirmuosius dvejus vaiko metus trūksta.

Pabrėžtina, kad kokybinių tyrimų, kuriuose būtų atskleidžiama didžioji dalis išgyvenimų, patirtų per pirmuosius dvejus vaiko gyvenimo metus, nėra daug. Dažniausiai tyrėjai akcentuoja vieną ar du aspektus, kuriuos išgyvena motina, o tokie tyrimai dažniau atliekami kiekybinio metodo būdu. Todėl šis tyrimas apima motinystės tapsmo procesus, gyvenimo pokyčius tampant ir tapus mama, fizinius sunkumus po gimdymo, iššūkius, su kuriais tenka susidurti pirmaisiais vaiko gyvenimo metais, taip pat savarankiškėjančio vaiko atsiskyrimą nuo motinos antraisiais vaiko metais. Pasakytina ir tai, kad šis amžiaus tarpsnis Lietuvoje yra mažai tyrinėtas, ypač kokybiniu metodu.

2. Tyrimo metodologija

2.1. Kokybinio tyrimo pasirinkimo motyvai

Tyrimas atliktas taikant kokybinį metodą. Ši tyrimo metodika pasirinkta todėl, kad ji, skirtingai nei kiekybinis metodas, leidžia daugiau sužinoti apie žmogų ir labiau susipažinti su jo asmenine patirtimi. Kadangi kokybinė metodologija neturi griežto apibrėžtumo tiek kuriant klausimus, tiek analizuojant duomenis, tai šis tyrimas leido tyrinėti ir atrasti naujas temas ir reiškinius[30].

2.2. Duomenų rinkimo ir analizės metodai

Šiame tyrime dalyvių patirtys surinktos pasitelkiant giluminį pusiau struktūruotą interviu. Giluminis interviu suteikė galimybę užmegzti ryšį su tyrimo dalyvėmis ir atskleisti jų asmeninę patirtį. Ilgas pokalbis, priešingai nei apklausa, reikalauja išsamesnių atsakymų į klausimus, kurie tyrimo dalyvėms leido atskleisti savo istoriją iš įvairių perspektyvų. Be to, papildomi klausimai interviu metu padėjo pagilinti kiekvienos tyrimo dalyvės pasakojimus ir suteikė galimybę

30 Braun and Clarke, *supra note*, 1.

savo istorijas atskleisti plačiau, pateikti joms svarbias detales[31].

Šio tyrimo duomenys analizuojami teminės analizės būdu, kuris yra plačiai taikomas atliekant kokybinius tyrimus. Teminė analizė pasirinkta todėl, kad šis metodas leido lanksčiau pažvelgti į duomenis, atsakyti į tyrimo klausimus ir yra tinkamas analizuoti bet kokio tipo duomenis. Be to, teminės analizės metodas leido analizuoti individualų mamų patyrimą, atrasti bendrus bruožus ir sąsajas tarp jų patirčių[32].

2.3. Tyrimo dalyvės ir atrankos procesas

Taikyta kriterinė atranka, kuri geriausiai padėjo atrinkti tyrimo dalyves. Kriterinė atranka – tai toks atrankos būdas, kuris padeda, taikant tam tikrus tyrėjo suformuluotus kriterijus, atrinkti dalyvius[33]. Tyrimo dalyvėms buvo taikyti atrankos kriterijai siekiant imties homogeniškumo tam, kad jų patirtys būtų kuo panašesnės ir leistų siekti patirčių apibendrinamumo.

Tyrimo dalyvių atrankos kriterijai:

a) mama, auginanti vieną vaiką;
b) mama, auginanti biologinį vaiką;
c) mamos amžius 31–36 metai;
d) vaiko amžius tyrimo metu 2–3,5 metų.

2.4. Duomenų rinkimas

Interviu su tyrimo dalyvėmis vyko 2022 metų vasario – balandžio mėnesiais. Vidutiniškai interviu truko 52–62 minutes. Tyrimo dalyvėms buvo užduoti šeši pagrindiniai klausimai. Dažniausiai pasikartojantys papildomi klausimai buvo susiję su prašymu papasakoti daugiau apie jau pradėtą istoriją siekiant praplėsti

31 Braun and Clarke, *supra note*, 1.

32 Jonathan A. Smith, *Qualitative psychology: A practical guide to research methods* (London: Sage Publications, 2015).

33 Braun and Clarke, *supra note*, 1.

jų pasakojamą.

Pagrindiniai interviu klausimai:

1. Kokias mintis Jums kelia žodis „motina“, o kokias „mama“?
2. Kas Jums yra motinystė?
3. Kada Jums prasidėjo motinystė?
4. Papasakokite apie save kaip apie mamą.
5. Pasakokite apie savo motinystes patirtį iki tol, kol Jūsų vaikui sukako dveji metai.
6. Papasakokite apie motinystės iššūkius.

2.5. Tyrimo dalyvių demografinės charakteristikos

Lentelėje pateiktos dalyvių demografinės charakteristikos išlaikant anonimiškumą. Dalyvių vardai pakeisti (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. *Tyrime dalyvavusių moterų ir jų vaikų charakteristikos*

Eil. nr.	Tyrimo dalyvės (slapyvardžiai)	Šeimyninė padėtis	Moters amžius	Vaiko lytis	Vaiko amžius
1.	Viltė	Ištekėjusi	31 m.	Berniukas	2 m. 1 mėn.
2.	Saulė	Ištekėjusi	36 m.	Berniukas	2 m. 9 mėn.
3.	Lėja	Ištekėjusi	36 m.	Mergaitė	3 m. 5 mėn.
4.	Sigita	Ištekėjusi	33 m.	Mergaitė	2 m. 11 mėn.

3. Tyrimo radiniai ir jų aptarimas

Atlikus keturių tyrimo dalyvių pasakojimų teminę analizę, buvo siekiama atskleisti temą: „Motinystės patyrimas ankstyvame vaiko amžiuje“. Duomenų analizės metu sukurti 929 kodai, kurie buvo skirstomi į atskiras pirmines temas. Tolesniame apibendrinimo procese susidarė 15 pirminių temų, kurios buvo sujungtos į keturias pagrindines temas su potemėmis. Jos atspindi tiriamą reiškinį – motinystės patirtį iki tol, kol pirmajam ir vieninteliam vaikui sukanka dveji metai. Suformulavus pagrindines temas, nubraižytas galutinis temų ir potemių

žemėlapis (žr. 1 pav.).

Duomenų analizės metu išskirtos keturios pagrindinės temos:

1. Suvokta motinystė.
2. Savęs (ne)matymas motinystėje.
3. Keturios išjaustos motinystės.
4. Ištverti augantį vaiką.

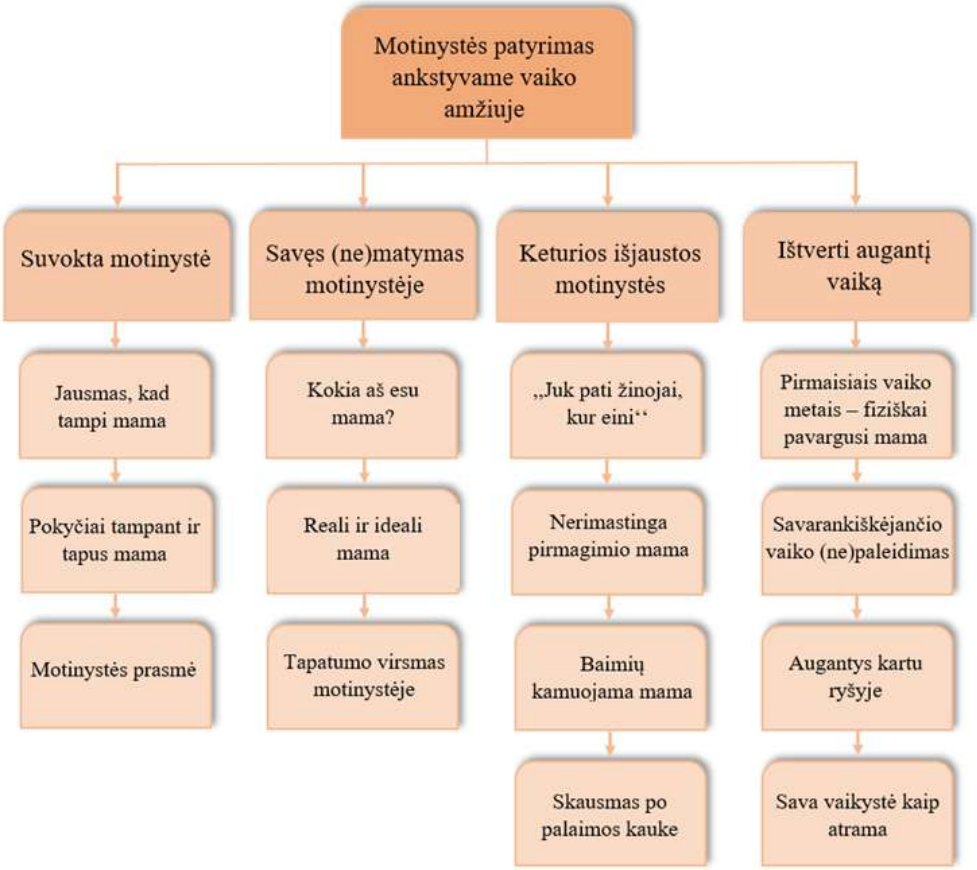

1 pav. *Teminės analizės metu išryškėjusių temų ir potemių žemėlapis*

3.1. Suvokta motinystė

Jausmas, kad tampi mama. Remiantis tyrimo rezultatais ir Babetin išsakytomis

mintimis[34] apibendrintina, kad moterys motinomis pasijunta skirtingu metu. Tyrimo rezultatai ir Babetin atskleidžia tai, kad moterys motinystės jausmą pajuto dar neturėdamos vaikų – nėštumo metu arba tik pradėjusios norėti vaikų arba kur kas anksčiau nei prieš nėštumą. Visa tai atsispindėjo ir šio tyrimo dalyvių pasakojimuose: *„Gali būt, kad man motinystė prasidėjo jau netgi, kai sužinojau, kad aš pastojau, nes jau tada prisimenu, kad mano smegenys kažkaip persirašė po tos žinios <...>“* (Lėja); *„Tai pajutau gal, kai jau pradėjau lauktis, jau kai sužinojau, kad yra ta gyvybė“* (Sigita); *„O motinystė man jau seniai yra prasidėjus, aš jau labai daug metų norėjau vaikų, bet tie vaikai nepasirinko ilgai mūsų <...>“* (Viltė).

Pokyčiai tampant ir tapus mama. Tyrimo metu paaiškėjo, kad tada, kai moteris pradeda jaustis esanti mama, apie šį jausmą „informuoja“ pokyčiai, pirmiausia prasidedantys suvokime, o vėliau atsispindintys ir gyvenime. Be to, rezultatai parodė, kad moterys motinystę išgyvena kaip gyvenimo lūžį, kuris keičia gyvenimą: šie rezultatai tapatūs ir kitų autorių atliktiems tyrimams, kuriuose tyrinėjama motinystė[35,36,37]. Motinystės pradžią moterys galėjo atpažinti dėl visiškai pasikeitusio mąstymo – tarsi „smegenys persirašė“, dėl to motinos negalėjo galvoti apie nieką kita, tik apie nėštumą ir būsimą vaiką, nebejautė prasmės veikti to, ką iki šiol veikė, tapo keblu susikaupti dienos darbams. Šias įžvalgas papildo mokslininkai, tyrinėjantys moterų smegenis nėštumo metu. Hoekzema ir kt.[38] pateikė paaiškinimą, dėl ko nėštumo metu įvyksta reikšmingų smegenų struktūros pokyčių, – mažėja pilkosios medžiagos. Kim[39] teigė, kad struktūriniai pokyčiai įvyksta dėl to, kad moteris galėtų sėkmingai „persiorientuoti“ į kitą gyvenimo vaidmenį – motinystę. Esminius gyvenimo pokyčius atskleidė ir šio tyrimo dalyvių

34 Babetin, *supra note*, 2: 410–28.

35 *Ibid.*

36 *Ibid.*

37 Bleidorn Wiebke et al., “Stability and Change in Self-Esteem During the Transition to Parenthood”, *Social Psychological and Personality Science* 7 (6) (2016): 560–69. doi:10.1177/1948550616646428.

38 Hoekzema, *supra note,* 17.

39 Pilyoung, *supra note,* 16.

pasakojimai: „<...> *kažkokį tai lūžį gyvenimo išgyvenau* <...>“ (Saulė); „<...> *pajutau darbe beprasmybę sužinojus.*“ (Lėja); „<...>*mano smegenys kažkaip persirašė po tos žinios* <...>“ (Lėja).

Duomenų analizė parodė, kad motinystė leidžia atskleisti naujas ir unikalias kiekvienos moters savybes. Pirmiausia paaiškėjo, kad motinystė suteikia brandos, tačiau Denissen kt.[40] atlikę longitudinį tyrimą nustatė, kad žmogaus brandos tėvystė tiesiogiai nelemia. Šie autoriai išsiaiškino, kad tėvai, turintys vaikų, jaučia didesnį pasitenkinimo gyvenimu lygį, nei tie, kurie vaikų neturi. Minėta tendencija patvirtina ir šio tyrimo rezultatus, nes beveik visoms motinoms vaikas – pilnatvės žymuo. Šio tyrimo rezultatai parodė, kad moterims motinystė sustiprino atsakomybės jausmą, nes tarsi per vieną dieną rūpesčių padvigubėjo – jos tapo atsakingos ne tik už save, bet ir už savo vaiką. Gray ir Barnett[41] tyrimas papildo šiuos duomenis. Jų teigimu, sustiprėjęs atsakomybės jausmas dėl kūdikio sietinas su pandemija, o būtent šio tyrimo didžioji dalis dalyvių pirmuosius metus su kūdikiu išgyveno pandemijos metais, todėl pandemija taip pat galėjo prisidėti prie šių rezultatų. Nors šiuo aspektu tyrimų autoriai nepasisakė, tačiau straipsnyje aptariamas tyrimas parodė, kad motinoms motinystė taip pat suteikė kantrybės, vaikiškumo ir nerūpestingumo, ir visi šie veiksniai leidžia tarsi iš naujo išgyventi savo vaikystę: „<...> *visiškai pasikeitęs gyvenimas, ne toks kaip buvai, atrodo tokia branda įvyko.*“ (Saulė); „*Na tai ta atsakomybė ir dar kad tas brandumas, tai turbūt irgi per tą meilę, kurios anksčiau irgi tokios stiprios, tokios tvarios gal ir nepatyrei* <...>“ (Saulė); „<...> *buvau visai kitoks žmogus su visai kitais prioritetais, tikslais, norais, o kai tapau mama persidėliojau prioritetus.*“ (Lėja); „<...> *žiauriai nekantri, o dabar tikrai žiauriai turiu kantrybės* <...>“ (Viltė); „<...> *trūko tos pilnatvės* <...> *vaikas užpildo.*“ (Sigita).

40 Wiebke et al., *supra note,* 37.

41 Gray A. and Barnett J., „Welcoming new life under lockdown: Exploring the experiences of first-time mothers who gave birth during the COVID-19 pandemic“, *British Journal of Health Psychology* (2021). DOI:10.1111/bjhp.12561.

Motinystės prasmė. Pirmieji dveji motinystės metai padėjo moterims išsigryninti motinystės prasmę, kuri šio tyrimo dalyvėms išryškėjo per pasiaukojimą, kurį lydi vidinis noras. Tačiau Nam ir kt.[42] akcentavo, kad naujausioji karta motinystės nebesieja su absoliučiu pasiaukojimu. Atlikto tyrimo rezultatai rodo, kad motinystę moterys regi kaip galimybę pratęsti savo giminę, palikti ką nors po savęs, atiduoti duoklę pasauliui. Tokios mintys patvirtina Ericho Frommo (2014) pastebėjimus, kad motinystė įprasmina moters gyvenimą, nes ji tampa kūrėja, t. y. sukuria kai ką savo. Motinos savo vaikus traktuoja kaip didžiausią dovaną, svajonės išsipildymą ir gyvenimą įprasminančią vertybę: „*Tai didelis gyvenimo etapas* (pauzė)*, kuris turi pradžią, bet turbūt nėra pabaigos.*“ (Saulė); „<...> *priimu kaip didžiausią dovaną man, kuri gyvenime įvyko, bet kartu ir atsakomybę labai didelę. Ir norėčiau, kad svoris to kaip dovana būtų didesnis negu atsakomybė, nes atsakomybė šiek tiek taip gal, netgi sakyčiau, tą motinos kelią apsunkina* <...>“ (Lėja); „*Motinystė man reiškia* (pauzė) *nu kaip, nežinau savęs pratęsimą* <...>“ (Viltė).

3.2. Savęs (ne)matymas motinystėje

Reali ir ideali mama. Tyrimo metu motinų iniciatyva iškilusi tema apie idealias mamas atskleidė, kad noras būti tobula kyla iš geriausių ketinimų savo vaikui, tačiau mamos nėra visiškai tikros, kaip turėtų elgtis tobula mama. Winnicottas[43] paaiškina, kad tobulos mamos vaikui nereikia, jam reikia pakankamai geros mamos. Viena vertus, mamos mano, kad blogos mamos neegzistuoja, kita vertus, teigia, kad geros mamos yra tos, kurios pavalgydina ir aprengia savo vaiką (tenkina fizinius poreikius), o iškilus tam tikriems sunkumams supranta, kad gera mama turi būti šalia vaiko (tenkina emocinius poreikius). Šią mintį taikliai išskleidžia Winnicottas[44] teigdamas, kad vaikui svarbu, kad mama būtų pakan-

42 Nam et al., *supra note*, 6.

43 Winnicott, *supra note*, 12.

44 *Ibid.*

kamai gera – tokia, kuri pradžioje prisitaiko prie vaiko poreikių, o vėliau su laiku atsitraukia, visu tuo metu tinkamai atliepdama kūdikio poreikius, pasitikėdama savimi ir būdama nuoširdi. Be to, remiantis autorės atliktu tyrimu ir Henderson ir kt.[45] mintimis, paaiškėjo, kad tiek jauno amžiaus, tiek vyresnės motinos jaučia spaudimą būti tobulomis. Atlikto tyrimo rezultatai rodo, kad didžiosios dalies motinų tobulos mamos įsivaizdavimas atitinka ir ją pačią, tik viena iš visų respondenčių nurodė visiškai priešingą tobulos ir savęs pačios kaip motinos portretą. Minėtas teiginys patvirtina ir Shloim ir kt.[46] tyrimą, kuriame teigiama, kad kai vaikas ima savarankiškėti, mamos „paleidžia“ kontrolę ir kiek atsipalaiduoja, nebesiekia būti tobulos. Be to, Bleidorn ir kt.[47] tyrimu atskleista, kad mažėjantis pasitikėjimas savimi tiesiogiai susijęs su pirmojo vaiko gimimu, nes mamoms ši patirtis nauja, dar neišgyventa. Aptariamo tyrimo dalyvėms nebuvo lengva reflektuoti save, viena iš jų daugiau norėjo kalbėti apie tai, kokia mama ji nėra, o ne apie tai, kokia yra iš tikrųjų, kitos apie save kalbėjo atviriau, tačiau atskleidė ir tai, kad mamos kartais norėtų būti kitokios:

„*Realiai kokia esu mama? Ar kokia norėčiau būti?*“ (Lėja); „*Bet kas nors įvyksta ir tada supranti, kad tiesiog gera mama turi išklausyti tą vaiką, leisti jam galbūt nesinervuoti, leisti pažaisti tą savo žaidimą, kad ir viską betvarke* <...>“ (Saulė); „<...> *negaliu savęs įvertint ten aš ar bloga mama, ar gera mama, nu aš galvoju, kad tas viduriukas toks.*“ (Sigita); „*Aš manau, kad aš esu gera mama* <...>“ (Viltė).

Tapatumo virsmas motinystėje. Remiantis atlikto tyrimo rezultatais teigtina, kad moterys išgyvena savo tapatumo virsmą visu motinystės metu, kuris prasideda jau būnant nėščiai. Pirmiausia moteris tapatinasi su motinos vaidmeniu. Antrieji vaiko gyvenimo metai – naujas etapas, nes keičiasi vaikas, vadinasi, kinta

45 Henderson, Harmon, and Newman, *supra note,* 22.

46 Shloim, N. et al., ““Motherhood Is like a Roller Coaster… Lots of Ups, Then Downs, Something Chaotic… “; UK & Israeli Women's Experiences of Motherhood 6-12 Months Postpartum”, *Journal of Reproductive and Infant Psychology* 38 (5) (2020): 523–45. doi:10.1080/02646838.2019.1631448.

47 Wiebke et al., *supra note,* 37.

ir motinos vaidmuo – mama ieško pusiausvyros tarp dirbančios moters ir motinos vaidmenų. Tyrimo rezultatai patvirtina Sophie Hennekam[48] teiginius, kad tapatumo virsmas prasideda jau nėštumo metu. Hennekam nurodo, kad po motinystės atostogų moteris vėl naujai patiria savo tapatumo pasikeitimus ir tada jau susiduria su sunkumu dėl to, į kurį vaidmenį turėtų koncentruotis labiausiai. Be to, šio tyrimo analizė išskleidžia tapatinimosi temą, t. y. su kuriuo žodžiu jos save tapatina. Rezultatai parodė, kad tyrimo dalyvės nelinkusios tapatintis su žodžiu „motina", nes jis asocijuojasi su grubumu, šaltumu, atsiribojusia mama, kuri rūpinasi tik fiziniais vaiko poreikiais. Moterys labiau linkusios tapatinti save su žodžiu „mama", nes jis sietinas su švelnumu, taip pat su mama, kuriai rūpi vaiko emociniai poreikiai.

Didžioji dalis moterų motinystės metu save pamiršo, nes visą dėmesį telkė tik į vaiką ir jo poreikius – šį reiškinį pastebėjo Laney ir kt.[49]. Tirdami motinas jie nustatė, kad savęs praradimo jausmas motinystėje yra būdingiausias pirmą kartą motinomis tapusioms moterims. Minėtą reiškinį aktualizavo ir kiti autoriai, jie teigė, kad didelis tapatinimasis su vaiku lemia jauseną, kad save „praradai"[50, 51]. Visa tai atsispindėjo ir atlikto tyrimo dalyvių pasidalinimuose: *„Nu nu gal ir aš per mažai skiriu sau dėmesio, tiesą pasakius, tai kaip ir buvo prieš tai tai lygiai taip pačiai ir dabar galbūt, galbūt ir per mažai sau to dėmesio skiriu, bet aš vertinu tą sau dėmesį, kad aš galiu išeit į darbą <...> čia mano tas vadinamas laikas."*; *„<...> pasiilgstu kada knygą paskaityt, jau neatsimenu kada knygą skaičiau <...>"* (Sigita); *„<...> tai jeigu aš vakare užsiimsiu savo reikalais, nu tai kada aš su juo pabendrausiu, nu tai man tai taip nepriimtina."* (Viltė).

Šis tyrimas taip pat atskleidė, kad vienai tyrimo dalyvei vaiko gimimas leido pagaliau atsigręžti į save. Besirūpindama vaiku mama pastebėjo, kad ima labiau

48 Hennekam, *supra note,* 4.

49 Laney et al., *supra note*, 19: 126–45.

50 *Ibid*.

51 Shloim et al., *supra note*, 46.

rūpintis savimi – skiria daugiau dėmesio ir laiko savo poreikiams, pomėgiams, ko anksčiau nedarydavo: „<...> *atrodė, kad karjera yra labai svarbu ir aš, aišku, kryptingai ėjau ta kryptim ir kartais savęs nepagailėdavau, užmiršdavau, kad reikia išlaikyti poilsio ir darbo balansą* <...> *tai suvokiau tik tai, kai vaikas gimė.*"; „<...> *tu automatiškai ir priimi tą režimą sau ir žinai, kad dabar vaikas miega kelias valandas, tai tą laiką aš skirsiu poilsiui sau, ko anksčiau nebūdavo.*" (Lėja).

3.3. Keturios išjaustos motinystės – atskira kiekvienos tyrimo dalyvės patirties dalis

„Juk pati žinojai kur eini". Tyrimo dalyvė teigė, kad motinystei ruošėsi, tačiau tai neapsaugojo nuo patirtų sunkumų, o atsakymai į klausimus, kaip reikėtų pasielgti vienoje ar kitoje situacijoje, ateidavo ne iš karto. Winnicottas[52] paaiškina, kad moteris būti motina mokosi iš savo patirties, todėl natūralu, kad sunkumų, susijusių su motinyste, išvengti neįmanoma net tam ruošiantis. Kurienės[53] teigimu, pasiruošimas motinystei yra rekomenduojamas. Bektas[54] aiškino, kad nežinojimas kaip elgtis dar labiau skatina nepasitikėjimą savimi, dėl to visos motinos patiria neužtikrintumą dėl savo veiksmų vaiko auginimo klausimais. Aptariamo tyrimo dalyvė motinystei ruošėsi, tačiau ne viskas susiklostė taip, kaip ji tikėjosi. Visus iššūkius respondentė priėmė kaip natūralius, todėl susidarė įspūdis, kad ji iš tikrųjų žinojo, kas jos laukia, ir nusiteikė sunkumams: „*Buvau ir seminaruose, ten kai laukiesi, ten irgi apie tai kalbėjo ir internetiniuose seminaruose* <...> *tai irgi prisidėjo prie suvokimo, kas bus ir net ir dabar visai mielai paskaitau* <...> *kodėl aš viena, kodėl man negali kiti padėt ir panašiai arba juk pati žinojai, kur eini* (juokiasi) <...>" (Saulė).

Nerimaujanti pirmagimio mama. Teminės analizės metu atskleista, kad

52 Winnicott, *supra note*, 12.

53 Kurienė, *supra note*, 27.

54 Bektas M. et al., „Paroxysmal nocturnal hemoglobinuria: current treatments and unmet needs", *Manag Care Spec Pharm* (12-b Suppl) (2020): 14-S20. doi: 10.18553/jmcp.2020.26.12-b.s14.

tyrimo dalyvė nuolatos patiria nerimą, kadangi iš anksto nežino, kaip elgtis, dėl to yra linkusi perdėtai kontroliuoti savo vaiką. Tyrimo dalyvė vaikystėje buvo verčiama daryti tai, ko nenorėjo (t. y. valgyti). Augindama savo vaiką ji pastebėjo, kaip nejučia šį veiksmą pakartojo ir auklėdama savo vaiką. Fraiberg[55] patvirtina, kad dukros iš motinų perima tam tikrus dalykus ir nejučia perkelia juos į santykį su vaikais. Be to, tyrimo rezultatai rodo, kad moteris buvo linkusi skatinti vaiką užsiimti per daug veiklų ir siekti, kad vaikas būtų ypač talentingas ir protingas, tačiau vėliau pati suprato, kad tai yra tik jos pačios neišpildytos svajonės. Tai suvokusi mama labiau atsipalaidavo ir iš dalies „paleido“ kontrolę, – tai patvirtina Shloim ir kt.[56], kuris nustatė, kad, vaikui pradėjus savarankiškėti, motinos atsisako siekio būti visapusiškai tobulos. Dėl visų šių priežasčių tyrimo dalyvė jaučia nuovargį, yra pavargusi dėl motinos vaidmens. Zambrano[57] pabrėžia, kad susilaukus vaiko miego kokybė prastėja, o tai yra susiję su didesniu nerimo lygiu. Atlikto tyrimo dalyvė patiria daug intensyvių emocijų, kurios dažniausiai užplūsta tada, kai vaikas ar mama ką nors daro pirmą kartą, kai kas nors dar yra nepatirta: *„<...> trūksta laiko sau <...> ir naujai pažiūrėčiau į motinystę. <...> nėštumo metu turėjau labai daug nerimo, po gimdymo, kadangi pirmas vaikas <...>“*; *„Atrodė, kad dėl kiekvieno kosulio, dėl kiekvieno pilvelio skausmo kildavo didelis stresas ir tas nerimas.“*; *„<...> su tuo nerimu irgi reikėjo tvarkytis, nes atrodė, kad gal net netinkamas laikas dabar, tarkim vien dėlto, kad dar namų neturėjom tokių, galbūt tų namų nebuvimas buvo tiktai nerimo suprojektavimo objektas šaknis.“* (Lėja).

Baimių kamuojama mama. Tyrimo metu nustatyta, kad viena iš mamų visada yra kamuojama baimių dėl savo vaiko saugumo ir tai sieja su savo pačios amžiumi, nes būdama jauna tokių baimių neturėjo. Huang ir kt.[58] manymu, moterys išgyvena įtampą, nes pirmą kartą tapusios motinomis susiduria su naujais, dar

55 Fraiberg, *supra note*, 25.

56 Shloim et al., *supra note*, 46.

57 Karolina Enquist Källgren, *María Zambrano's Ontology of Exile– Expressive Subjectivity* (Springer, 2019).

58 Huang et al., *supra note*, 8.

nepatirtais iššūkiais. Be to, atliktas tyrimas parodė, kad sustiprėja atsakomybės jausmas už vaiką[59]: „<...> *tokia baimė ir jeigu, neduok dieve, tas vaikas gal kažkur kažkas jam nu ar bus jam kažkokia liga ar dar kažkas <...> kad tas vaikas sau kažko nepasidarytų, gal užmigsi, gal tu jį užspausi, nu buvo toks, ištisa tokia baimė.*“ (Sigita).

Skausmas po palaimos kauke. Iš tyrimo rezultatų matyti, kad tyrimo dalyvė savo poreikius nuvertina, visą savo laiką stengiasi skirti tik vaikui, nors ir jaučiasi pavargusi. Šis moters pasiaukojimo aspektas prieštarauja Nam ir kt.[60] išskirtam požiūriui, kad motinystė nebėra griežto pasiaukojimo simbolis, nes mama linkusi paaukoti viską dėl vaiko gerovės. Svarbu paminėti, kad tyrimo dalyvė jaučia daug skausmo dėl vaikystėje patirtų sunkumų, tačiau pasislėpusi po „palaimos kauke“ siekia, kad vaikas matytų mamą laimingą, nes tiki, kad tada ir vaikas jausis laimingas: „<…> *verkiau, verkdavau iš tikrųjų, nes tas bejėgiškumas iš tikrųjų labai šūdinas jausmas, verkdavau <...> ai, dar visą laiką galvodavau: jei aš būsiu laiminga, tai ir mano vaikas bus laimingas.*“ (Viltė).

3.4. Ištverti augantį vaiką

Pirmaisiais vaiko metais fiziškai pavargusi mama. Pirmaisiais vaiko gyvenimo metais mama būna fiziškai pavargusi, nes vaikas – priklausomas nuo mamos, jo poreikius tenka atliepti nuolat. Šiuos rezultatus papildo Bai ir kt.[61], kurie teigė, kad pirmieji vaiko metai yra tokie, kai mama mažiau miega ir dėl to jaučia didesnį nuovargį. D. Winnicottas[62] pagrindžia tai teigdamas, kad mamai tenka nemenka užduotis tik gimus kūdikiui padėti išgyventi visagalybės iliuziją, nuolat tenkinant jo poreikius, tačiau vėliau tą iliuziją svarbu palaipsniui sugriauti, atsitraukti nuo vaiko. Taigi, pirmieji vaiko metai tyrimo dalyvėms buvo didžiausias iššūkis,

59 Huang et al., *supra note*, 8.

60 Nam et al., *supra note*, 6.

61 Bai, Whitesell, and Teti, *supra note*, 24.

62 Winnicott, *supra note,* 18.

nes, pirmiausia, joms reikėjo atsigauti po gimdymo. Vėliau mamos susidūrė su sunkumais, nes vaikas buvo priklausomas nuo mamos, o tai, reikia sutikti, vargino tiek fiziniu, tiek emociniu požiūriu: *„Na, pirmiausia, tai fiziškai buvo sudėtinga, nes pati savim negalėjau pasirūpinti <...> nes, atrodė, vat dabar būsiu mama, už kitą žmogų atsakinga ir aš jau čia pilna darbų turiu ir kai supranti, kad pačiai sunku nueiti nusiprausti <...> beveik trys mėnesiai ir buvo tas periodas sunkesnis.“* (Saulė); *„<...> pradžioj, kai gimė, tai buvo didelis labai nuovargis, tai čia normalu, tu esi be miego, tu esi be be, nu ten su keliom valandom ir viskas <...> tai, galima sakyt, kad kokį pusmetį taip ir buvau be miego.“* (Sigita).

Savarankiškėjančio vaiko (ne)paleidimas. Antrieji vaiko metai – tai etapas, kai vaikas kiek atsitraukia nuo motinos: šis tarpsnis motinai yra džiugus, bet kartu kelia liūdesį. Tyrimas parodė, kad pirmieji vaiko žingsniai motinoms asocijuojasi ir su laisve, ir atsiribojimu nuo jų. Eriksonas[63] patvirtina, kad vaikas pradeda tolti nuo mamos, nes suvokia savo atskirumą. Savarankiškėjantis vaikas ir daugiau laisvės turinti mama kelia džiugius jausmus toms, kurios įvertina, kad su šiuo etapu įgauna daugiau laisvės. Winnicottas[64] patvirtina, kad savarankiškėjantis vaikas – tai judėjimas nepriklausomybės link. Šio tyrimo rezultatai parodė, kad antrieji vaiko metai yra savarankiškėjančio vaiko metai. Selma H. Fraiberg[65] patvirtina, kad antraisiais metais vaikas vis labiau pradeda suvokti savo atskirumą. Atlikto tyrimo dalyvėms savarankiškėjantis vaikas sukėlė prieštaringus jausmus, vienoms tai – laimė ir laisvė, kitoms – liūdesys, nes vaikas nuo mamos tolsta: *„<...> keičiasi ta gyvenimo rolė, na, vis daugiau savarankiškumo įgyja vaikas, na ir pati savarankiškumo gauni, laisvės kažkokios <...>“* (Saulė); *„<...> žymiai lengviau, nes to laiko likdavo truputį <...>“* (Viltė); *„<...> kai vaikas išmoko vaikščioti ir ėmė pamažu tolt nuo manęs, galbūt tuo metu aš šito nesupratau, bet nesąmoningai*

63 Erick Erikson, *Youth: Identity and crisis* (New York: Norton. 1968).

64 Winnicott, *supra note,* 18.

65 Fraiberg, *supra note*, 25.

atsirado kažkoks gal slogutis <...> o kai vaikas ima po truputį tolt nuo tavęs ir ima savarankiškėti, ir pamažu atsiskyrinėt, emociškai pasidaro kažkokią tuštumėlę, pradedi išgyvent dėl to." (Lėja).

Augantys kartu ryšyje. Vaikas perima jausmus, kuriuos jaučia mama, ir abu tampa tarsi vienas kito atspindžiu. Be to, augant vaikui kartu keičiasi ir prisitaiko mama, todėl jų ryšys – abipusiai auginantis. Šiuos rezultatus patvirtina Laney ir kt.[66] tyrimas, kurio metu buvo nustatyta, kad mamos jaučia tai, ką jaučia ir jų vaikai. Be to, Barha ir Galea[67] pritaria teigdami, kad motina geriausiai moka suprasti savo kūdikį. Atliktas tyrimas parodė, kad jeigu tėvai tarpusavyje konfliktuoja, suserga ir jų vaikas; jeigu tėvai meluoja, vaikas taip pat iškart tą supranta: „*<...> neapsakomai stipri meilė, kuri yra, nu turbūt gimsta kartu su vaiku ir jinai tik stiprėja. Na, man atrodo, kad šis periodas nuo gimimo iki dviejų metų na yra labai svarbus ir pačio kūdikio, vaiko vystymesi, na ir kaip mamos suvokime <...>*" (Saulė); „*<...> konkrečiai kalbant tai būna, kad ir vaikas suserga, kai tėvai konfliktuoja.*" (Lėja).

Sava vaikystė kaip atrama. Teminė analizė parodė, kad motinos ir dukros ryšys turi įtakos auginant savo pačių vaikus. Minėtą tezę patvirtina Winnicottas[68] teigdamas, kad gebėjimas būti motina pradeda formuotis dar vaikystėje, kai kuriamas santykis su savo pačios mama. Šio tyrimo rezultatai parodė, kad mamos, susilaukusios pirmagimio, pradeda labiau vertinti savo santykį su mama, o tam pritaria Sheeran ir kt.[69], savo tyrime jie išryškino aspektą, kad pirmą kartą besilaukianti moteris su savo motina sukuria stipresnį ryšį. Sophie Hennekam[70] tyrime akcentuojama, kad moterys savo motinas linkusios įvardyti kaip sektinus pavyzdžius, tačiau šio tyrimo rezultatai atskleidė, kad motinos nenori kartoti tų

66 Laney et al., *supra note*, 19.

67 Barha and Galea, *supra note,* 5.

68 Winnicott, *supra note,* 18.

69 Glym P. Hallam et al., "The Neural Correlates of Emotion Regulation by Implementation Intentions", *PLoS ONE* 10(3) (2015), https://doi.org/10.1371/journal.pone.0119500.

70 Hennekam, *supra note,* 4.

klaidų, kurias padarė jų motinos: „<...> *galvoji galėjo būt geriau ir panašiai, tai bandai būt geresnis savo vaikui.*“ (Saulė); „<...> *kitaip mus auklėjo, kitaip suprato* <...>“ (Viltė); „<...> *nes mano mamos ir mano santykis su maistu buvo įtemptas* <...> *aš pati to nesuprasdama, bet tą įtemptą santykį su maistu atkartojau dukrai. Aaaa, vėliau įsisąmoninau, tai ir šiek tiek nuėmiau tos kontrolės maisto atžvilgiu, ir suteikiau daugiau laisvės vaikui pačiam rinktis, ko ji nori.*“ (Lėja).

Išvados

Motinystė – gyvenimą keičiantis etapas. Atlikto tyrimo rezultatai iš dalies patvirtina ankstesnių tyrimų išvadas, kad ryškiausi pokyčiai pastebimi pirmą kartą mamomis tapusių moterų gyvenime – įvyksta smegenų struktūriniai pokyčiai, vėliau pokyčiai pastebimi ir moters asmenybėje (didėja branda, stiprėja atsakomybės jausmas).

Tyrimo metu buvo atskleista, kad tampant ir tapus motina išgyvenami tapatumo virsmai: persiorientavimas į motinos vaidmenį, vėliau profesinio moters vaidmens ir motinos vaidmens sumaištis. Moteris lydima savęs praradimo arba atradimo, noro būti nepriekaištinga arba priešingai – suvokimo, kad yra ideali.

Visoms tyrimo dalyvėms pirmieji motinystės metai – fiziškai sudėtingiausi, nes vaikas ypač priklausomas nuo mamos. Antrieji – daugiau laisvės mamai suteikiantys metai, nes vaikas savarankiškėja, o tai mamą ir džiugina, ir liūdina. Mamą liūdina tai, kad vaikas nuo jos tolsta.

Mamos ryšį su vaiku pradėjo kurti dar nėštumo metu. Laikui bėgant mama ir vaikas tampa vienas kito atspindžiu – vaikui augant kartu prisitaiko ir keičiasi mama.

Auginant vaiką sava vaikystė tyrimo dalyvėms tampa atrama, nes jos stengiasi suteikti vaikui geresnį gyvenimą nei gyveno pačios, todėl tėvų klaidos čia tampa atskaitos tašku, nuo kurio prasidėjo pokyčiai auginant savo vaikus.

Būsimi tyrimai

Ateityje galima tirti skirtingo amžiaus tyrimo dalyves ir palyginti jaunos ir brandesnės moters motinystės patirtį.

Taip pat galima atlikti kokybinį tyrimą, kurio metu būtų analizuojama tėčių patirtis ankstyvame vaiko amžiuje. Būtų galima tirti, kaip jie išgyvena pasikeitimus gimus vaikui, su kokiais sunkumais susiduria, kaip keičiasi jų santykis su vaiko mama.

Verta tirti biologinių ir įsivaikinusių mamų patirtį ir palyginti jų tapsmo mama procesus.

THE EXPERIENCE OF MATERNITY IN THE EARLY AGE OF A CHILD

Gabrielė Lubauskaitė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. Motherhood is an experience that fundamentally changes a woman's life, regardless of the woman's age or the child's state of health, especially after becoming a mother for the first time. The purpose of this study is to reveal the experiences of women who have become mothers for the first time in the first 2 years of their child's life. The research participants were composed of 4 women who became mothers for the first time, aged 31–36 years old at the time of the research. Data were collected by means of a structured semi-in-depth interview. The stages recommended by Braun and Clarke's thematic analysis were used to analyze the collected data. After data analysis, 4 main research themes were refined: 1) perceived motherhood; 2) self (not) seeing in motherhood; 3) four felt motherhoods; and 4) enduring a growing child. It turned out that for a woman

experiencing motherhood for the first time, the first year of a child's life is physically much more difficult than the second. In the second year of the child's life, mothers face the stage of the child becoming independent, which causes them both fear and joy. It should be noted that during the first two years, mothers are characterized by a need to be ideal, and they feel that they lose or find themselves in motherhood. In addition, women feel a strong desire not to repeat the mistakes of their mothers.

Keywords: mother, primal motherhood, good enough mother, identity.

"WHAT SAYS THE STUDENT?": A VIEW OF THE GHANAIAN EDUCATIONAL SYSTEM THROUGH THE LENS OF TERTIARY STUDENTS

Sylvia Boamah Yeboah

E-mail salmby18@gmail.com

Mykolas Romeris University

Supervisor Marika Lotko

E-mail marika.lotko@rsu.lv

Summary. Without a doubt, students are some of the most important stakeholders in Ghana's formal educational system. After all, many facets of the academic structure are designed with students' interests in mind to ensure that they are being provided with quality training and education. It is therefore of utmost importance that the experiences of students in each stage of the educational structure are rightly recorded for evaluation that would in turn inform augmentation where necessary. The University of Ghana was used as the research location in this study, with its students as participants. Data was collected through a qualitative method: phone interviews with 50 students. The findings of this study confirmed that Ghanaian University students' experiences of education mostly occurred in and revolved around the formal classroom setting. The study also revealed a myriad of challenges that students encounter in the Ghanaian educational system, among which are both personal and structural challenges that hinder effective teaching and learning. For the purpose of policy making and the implementation of changes in the educational system, some recommendations are made and their implications on the practice of social work in Ghana are highlighted.

Keywords: education, Ghanaian student, educational system, Ghana, experiences, challenges.

Introduction

Education can be described as a structural method laid down to help an individual (child or adult) gain knowledge, skills, experience and a sound way of acting. There are three main types of education: formal education, informal education and non-formal education. Formal education usually occurs under predetermined conditions in the classroom or school; informal learning or education refers to the type of education that occurs independent of the classroom, that is at home or anywhere else, under more spontaneous conditions; and non-formal education refers to a planned form of learning that occurs outside the classroom, such as community or organization-based training.[1] The focus of this paper is on formal education at the tertiary level. In precolonial Ghana (as in many parts of Africa), training and learning were informal and non-formal practices, where knowledge was transmitted orally or through apprenticeships. This was backed by a strong socio-cultural milieu which ensured active participation in life. However, with the arrival of European merchants and Christian missionaries, the formal education system followed, which introduced reading, writing and arithmetic.[2] Then, the main purpose was to produce educated local people to work as storekeepers and clerks in commerce, industry, and government. Through these people, the roots of the country's formal educational system were planted. By the time Ghana gained independence in 1957, that educational system had greatly developed and was considered one of the best in sub-Saharan Africa (SSA).[3] Since then, the Ghanaian educational system has undergone numerous modifications, each an attempt to improve the quality, relevance and

1 Dib, C. Z., "Formal, non-formal and informal education: concepts/applicability", in *AIP conference proceedings,* American Institute of Physics Vol. 173, No. 1 (1988): 300-315.

2 Debrunner, H., *A History of Christianity in Ghana* (Accra: Waterville Publishing House, 1967). McWilliams, H. O. A. and Kwamena-Poh, M. A., *The Development of Education in Ghana* (London: Longman, 1975).

3 K. Acheampong, "Revisiting Free Compulsory Universal Basic Education (FCUBE) in Ghana", *Comparative Education 45*(2) (2009): 175-195.

structures of the training being delivered. In the current educational structure, a child starts at the Basic School Level, which starts from Primary one to six, from age 6 to 12, and then continues with Junior High School from age 12 to 15. From this level, students then proceed to Senior High School for 3 years, then to the tertiary level for 2 to 4 years[4]. The secondary and tertiary levels offer vocational and technical education, training and job apprenticeship, and teacher training.[5] The significance of formal education cannot be overstated. This is because education equips individuals with useful skills such as writing, good and sound communication skills, and employability skills which they make use of throughout their lifetime.[6] Education also provides individuals with opportunities to study or learn about diverse things, which include how other cultures survive, and implement various ideas for the development of their societies. Being a very powerful agent, education promotes social and economic development by improving the health and wellbeing of individuals.[7] This, in turn, contributes to social stability and improvements in the livelihood of individuals around the world.[8] Parankimalil also attests to this fact through his assertion that education over the years has played significant roles in the development of every country, most especially in the development of its human resources.[9] It is therefore no wonder that the advancement of formal education has been a priority for every successive government of Ghana.

The student plays a critical role in the educational system of any country, and

4 Samuel Adu-Gyamfi et al. "Educational Reforms in Ghana: Past and Present", *Journal of Education and Human Development* 5(3) (2016): 158-172.

5 Adu-Agyem, J., and Osei-Poku, P., "Quality Education in Ghana: The Way Forward", *International Journal of Innovative Research and Developmet*, 1(9) (2012).

6 *Benefits of Education* (Retrieved from Education Encyclopedia - State University, 2020).

7 *Benefits of Education* (Retrieved from Global Partnership for Education, (2020). https://www.globalpartnership.org/benefits-of-education.

8 Abdulghani Al-Shuaibi, "The Importance of Education", (2014). https://www.researchgate.net/publication/260075970_The_Importance_of_Education.

9 Parankimalil, J. *Meaning, Nature and Aims of Education* (Retrieved from John Parakimalil, 2012, March 26). https://johnparankimalil.wordpress.com/2012/03/26/meaning-nature-and-aims-of-education/.

the same applies to the Ghanaian educational system. The ability and mindset of a student should therefore be of utmost concern to Ghana, and their issues should be properly addressed. An extensive evaluation of the existing literature attests to the fact that some significant research has been conducted into the experiences of students across various stages of the Ghanaian education systems. Admittedly, this research has produced mixed results, with some reporting positive findings and others reporting negative findings.

For instance, in his evaluative research into students' experiences concerning the teaching of Mathematics in Junior High Schools, Ampadu concluded that with respect to teaching techniques, students were highly appreciative of their teachers' use of both the teacher-centered approach (because it gave them access to adequate explanations of theories and prevented them from making mistakes) and the student-centered approach (because it enabled them to compare and discuss new ideas with their colleagues).[10] An exploratory study conducted by Hanson and Asante also revealed that students of the University of Education in Winneba, Ghana, in particular regarded the introduction of a new hybrid approach to teaching and learning (which included online learning) in a positive light.[11] These participants indicated that the new hybrid approach helped them to learn better and increased their access to learning materials. In these and other instances, the experiences of students in the Ghanaian educational system were positive and encouraging.

On the other hand, Abubakari determined in an analytical study that many students from rural areas and deprived communities have similar experiences, such as frequent teacher absenteeism and difficulty in accessing their schools due

10 E. Ampadu, "Students' Perceptions of their Teachers' Teaching of Mathematics: The Case of Ghana", *International online Journal of Educational sciences* 4(2) (2012).

11 Hanson, R., and Asante, J. N., "An exploration of experiences in using the hybrid MOODLE approach in the delivery and learning situations at the University of Education, Winneba, Ghana", *Journal of Education and Practice* 5(12) (2014): 18-23.

to bad roads.[12] Gender dynamics have shown that female students have to live up to cultural expectations such as early marriages and the roles expected of them as females in Ghanaian society. However, in a study by Abubakari in 2018, it was revealed that among all of these, students persevere with the help of families and kinsmen (especially in cases where parents cannot afford their education) and their hopes for the future, helping them to strive hard for academic success.[13] Students also attest to the fact that teachers in their respective schools are not adequately motivated. This is evident in a study conducted by Agbofa at the University of Cape Coast.[14] The findings of this study revealed that around seventy percent (70%) of students expressed that their tutors were not motivated enough. All of the tutors confirmed this and explained that the University and Government do not adequately motivate them.

Students in Ghana, most especially slow learners and students who are not able to keep up with their peers, struggle to reach educational successes. They are victimized by their peers who mock them, whilst others refuse to associate with them. They face severe punishments from their teachers for not participating in in-class activities or not getting things right in class. There is minimal support from the family in times like these, leaving students to feel out of place and not wanted.[15] This explains how the educational system does not accommodate students with learning disabilities and how all students are treated the same. This can largely be blamed on the large number of students crammed in classrooms, with very few teachers to teach them. Hence, particular attention is not paid to each student's needs to help the tutor understand the difficulties some students

12 Z. Abubakari, ""Not Giving Up": Ghanaian Students' Perspectives on Resilience, Risk, and Academic Achievement", *Sage Journals*, (2018): 1-13.

13 *Ibid*.

14 F. K. Agbofa, *Challenges and Prospects Facing Students of Distance Education in Ghanaian Public Universities: The Case of University of Cape Coast Study Center* (Cape Coast, 2012).

15 Okyere, C., Aldersey, H. M., and Lysaght, R., "The experiences of children with intellectual and developmental disabilities in inclusive schools in Accra, Ghana", *African Journal of Disability* (2019): 1-11.

face in assimilating what is being taught.

There is also the issue of an overloaded curriculum, mostly at the Basic School level and in the Senior High Schools. Students have to deal with a very broad and loaded curriculum within a very short period before taking exams.[16] In the final exam for both the Basic School and the Senior High School (SHS), students are to commit to memory all they have learned for the past 9 years and 3 years, respectively, since exam questions span all these years of learning. Students then face the challenge of having inadequate time to learn the loaded curriculum, which also puts pressure on their tutors, since most teachers rush through the syllabus to finish within the allocated time and also prepare the students for the final year exams. The results of this review are a strong indication that the experiences of many students in the country are less than encouraging. Though there are reports of some positive feedback, they tend to be overshadowed by negative experiences. This indicates the need for more analysis and evaluation where students' experiences are concerned in order to ascertain whether this is indeed the real situation. More importantly, further analysis and evaluation would inform the creation of solutions to reported problems and suggestions for the improvement of systems that are already working.

For the quality of education that Ghana strives for, and to assist students to contribute their quota to the development of the country, it is of utmost importance to understand the views of students on the educational structure, including their experiences and challenges. Knowing the importance of education to the development of the country makes it essential for all stakeholders (such as government agencies, non-governmental organizations, students and teachers) to make a joint effort to ensure that exceptional educational tenets are implemented, and that higher rates of academic successes are achieved. To attain these and

16 P. H. Armah, *Overview and challenges of Ghana's educational system: How to fix it* (2017, September 15). Retrieved from academia.edu: https://www.academia.edu/34610399/overview_and _challenges_of_ghana_s_education_system_how_to_fix_it.

other goals, it is of utmost importance to ascertain students' experiences in the Ghanaian educational system. This will help understand what they face or go through as students and what needs to be worked on or improved upon in the formal educational system. Hence, this study examines the perspective of Ghanaian students on the educational system. Further, the impact of this study will inform policymakers and other stakeholders as to how best to solve our educational challenges.

1. Method

Research design

A qualitative approach was used to explore the quality of Ghana's educational system, the challenges being faced, and the way forward from the perspective of students. Specifically, the use of virtual interviews with a qualitative design was adopted. A phenomenological approach was also adopted to gain the participants' perspectives and to provide deeper insights into their thoughts.[17] Thus, this approach helped the researcher gain a clearer understanding of the lived experiences of the participants.

Sampling technique

The sampling scheme adopted for the research was probability and non-probability sampling, under which stratified sampling was used. Stratified random sampling is defined as "a process in which a population is divided into subgroups and a predetermined portion of the sample is randomly drawn from each subgroup".[18] Thus, in this study, the division of the population into subgroups was based on the college system at the University of Ghana, including the various schools and departments under them. This provided a fair representative

17 M.Ibrahim, *Types of Qualitative Research* (2016, March 27). Retrieved from ResearchGate: https://www.researchgate.net/publication/299532851_Types_of_Qualitative_Research.

18 Panacek, E. A., and Thompson, C. B., "Sampling Methods: Selecting Your Subjects", *Air Medical Journal* (2007): 75-78.

sample of the university and students' way of thinking according to what they study. This approach was also used as a means to ensure that the students who were chosen for the study were those who had actually gone through the normal Ghanaian educational system, which is from creche, to kindergarten, to primary school then through junior and senior high school and then into university. This was important since not all students in the university might have gone through this system of education; some were home schooled; others may not have been schooled in the country until the tertiary level; and some are foreign students only on exchange programs at the university.

Sample size

Fifty students were selected from the University of Ghana to participate in the research, out of which 14 were selected for the in-depth interviews and 36 for focus group discussions. There was an equal selection of both male and female participants for the study as per the University of Ghana's fair representation of both males and females.

Three students were selected from each of the four colleges, while two participants were selected from the city campus for the in-depth interview. Then, nine participants were selected for the focus group discussion from each of the four colleges, taking into consideration the various schools and departments within each college. This ensured that there would not be two or more participants from the same school or department.

Data collection and analysis

The primary data was the main source of data for the study, and was collected in the field among University of Ghana students. A semi-structured interview guide was used for data collection. The interview guide consisted of the demographics of participants, students' assessments of the educational structure, their experiences, challenges that properly addressed the needs and concerns of the students, and their suggested ways of improving the educational system. In

accordance with COVID-19 guidelines, the interviews were conducted via phone in hour-long calls. However, all ethical guidelines governing the conduct of research were observed. The data for the study was then analyzed based on the themes under which the findings of the study were organized.

2. Results

Six major organizing themes revolving around the subject emerged. This study aimed to examine students' experiences in Ghana's educational system. These organizing themes are: the pace of teaching in class; effective teacher/lecturer evaluation; identification of strengths and weaknesses; life as a Ghanaian student; the best part of the school; and the welcoming environment in the school.

2.1. Pace of teaching in class

Absorption rates differ per individual and based on the media used in giving information. The majority of the participants were of the opinion that the pace of studying in Ghana was neither too fast nor too slow, thus being acceptable.

One participant attributed this to the kind of teachers one encountered – some taught at a good pace, others at a slower pace:

"I have encountered teachers who are really fast in their teaching and don't mind if the students understand what they are teaching. But I have also encountered teachers who will take their time and don't care whether they finish with the syllabus or not. They mostly care about the understanding of the students. So, it depends on the individual teacher or lecturer" (Enoch – participant 38).

Several participants stated that studies in Ghanaian schools are conducted at a rapid pace as a result of teachers being in a rush to complete the syllabus in a short period of time, to the detriment of the students:

"I think our educational system teaches us to learn or grasp a whole lot of things within a short period of time. And I think it is not helpful. Because for my nursing

school for example, if you take the course outline, you will see that this topic has to be treated for the first week but you could realize that the first week, they will treat a topic that is supposed to be treated in the third week or the fourth week. So, we use the first week to treat all the topics. They expect you to learn everything within that time frame because they want us to finish early so that we will have time and have some clinical experiences from the wards too. So, I don't think it helps" (Christiana – participant 30).

2.2. Teacher/Lecturer evaluation

Participants mentioned that teacher evaluations were rarely done at the elementary, Junior High, and Senior High School levels, but were more common at the university level, where evaluations for lecturers were conducted at the end of every semester. Meanwhile, at this level, their opinions and responses were rarely taken into account. Some participants stated that they had not seen any results or changes as a result of their complaints:

"*To be honest, I don't really see any changes because it is the same lecturers and the same mode of teaching that is rendered every year. So, we ask ourselves, is something really done about it, is it just done for them to put it down. I think something could be done about it because I don't really see any change*" (Eric – participant 24).

In some cases, students had no idea whether or not their evaluations were taken into account because they took place at the end of the academic semester and they mostly had new lecturers teaching them the following semesters. Thus, they may never have the opportunity to be taught by these lecturers again:

"I don't know if the responses are being acted upon because I am evaluating a lecturer who teaches me this semester. Another semester, another lecturer altogether comes to teach me so I don't get the opportunity to assess the lecturer again. And I remember a lecturer who taught me in level 100 and has never taught me again and so if I conduct evaluation on him in level 100, I will never be given the opportunity

again to assess him in another level so I will not be able to tell if something has changed" (Ernestina – participant 41).

Participants' comments were not all negative; some, though few, mentioned that they had the opportunity to be taught again by some lecturers and that they had noticed some improvements after evaluations:

"*Some lecturers come to throw the papers on us and walk away without explaining to us so on the evaluation, in reporting the lecturer, I had to report the situation and the next semester she came and she was teaching, it was better; she did not come to just dump the stuff on us and walk away. She told us when she was available and when you go in there at that time, you will see her there assisting students so it was quite effective*" (Mary – participant 21).

"*Because I had instances where my lectures have evaluators come around to evaluate them and also discuss with the students so I know that our concerns are taken into consideration*" (Brenda– participant 39).

2.3. Identifying strengths and weaknesses of students in the educational system

The concept of being empowered through education was explored. Participants were somewhat unsure whether education had helped them identify their strengths and weaknesses or provided an avenue for them to work on their strengths and weaknesses. A large number of participants responded in the affirmative and mentioned how education had built them up for both academia and corporate work as well as to face the real world:

"*So, strengths and weaknesses, University of Ghana like this helps you in public speaking because we do a lot of presentations and I think it is the same for JHS; those times when you want to stand for a prefect position, you will have to write a manifesto and be able to speak out, convince people to vote for you. So, with that it helps you with public speaking*" (Emefa – participant 10).

"*I am not a mathematics person so due to the training that I have received, I*

was able to discover that I am not a mathematics person but rather arts. So, I saw that my strength is in the arts and my weakness is in the mathematics and science aspects" (Martin – participant 7).

"*We are providing them with knowledge, we are also trying to instill discipline in them, we are doing our best to teach them emotional intelligence and how to live with people, we are also teaching them survival skills*" (Martin – participant 7).

Some participants, however, mentioned that education had not helped them to identify their strengths and weaknesses. They explained that some of the teachers do not help students to identify their strengths and weaknesses. These teachers do not care much about the students:

"*Every teacher has his method of teaching students and for some, their focus is only on delivering the lesson and going their way. They don't seek to identify the strengths and weaknesses of the students and find ways of helping to strengthen and then building upon them*" (Sandra – participant 41).

2.4. Life as a Ghanaian student

The perspective of participants was also sought on how life has been for them under the Ghanaian educational system. The majority of the participants believed that education in Ghana is stressful and challenging due to inadequacies in academic mentorship, parental apathy, and the lack of systems to ensure students' personal wellbeing. A few others expressed their discontent with the rigid and smothering nature of the academic calendar:

"*Life as a Ghanaian student is quite tough because you have to be more for yourself, you have a few to rely on to prepare for examinations. When you are in school, you will decide on being like this or that and you will learn and pass your exams but things like mentorship that will prepare you adequately to be who you want to be are not there. It is all about learning what's in the syllabus and going your way. Sometimes, you don't even get assistance with the challenges that befall you. The*

second point is, you have parents who don't care much about your wellbeing as a student because they feel it is your duty to study so whatever means you will use to study, they don't care about it" (Ernestina – participant 41).

"It is mostly difficult because as I was saying, if the things in the system were more flexible, we wouldn't find it too hard. There's always work to do and sometimes being a student, you don't even have time to breathe. You are just bombarded with too much to do and before you realize, time has already passed without doing or achieving anything. So, it is not always easy, it is hard" (Portia – participant 42).

Others, on the other hand, expressed satisfaction with the Ghanaian educational system, preferring it to those in place outside the country:

"I think it is not too stressful. I think it is just about learning what you have been asked to learn and producing it at the end of an academic semester or term and that is all. There is not too much to learn. You just have to reproduce what the lecturers are teaching and try your best to pass the evaluation" (Grace – participant 5).

"It is interesting, maybe for the course I read but it was interesting. It was interesting because we have to share each and everyone's opinion on things and I realized that we always have to agree on a particular root and you have to go to places and get to know people better. And in the long run, we developed ourselves and our country. So that is it for me" (Mary – participant 21).

2.5. The best part about school

Feedback from participants not only concerned the negative experiences of schooling in Ghana, but also how it had impacted their lives positively. The majority of the participants discussed how the educational system had exposed them to a lot of opportunities which had really assisted and exposed them to many things that they doubt they would have received otherwise:

"You are exposed to a lot of things like teachings on our cultural heritage which is really interesting so I think so far, that's what has interested me as a student" (Eric

– participant 4).

"So, the opportunities you get at the university are one of the best. It is one thing that is really nice about the university. The opportunities there are one of the best parts of the education system. For example, I had the opportunity to go for peer counselling classes, seminars and programs that sincerely speaking, if I were on my own, I would never have gotten it" (Gerald– participant 1).

"The same SHS has afforded people the opportunity to be able to socialize, meet people, establish real bonds and contacts, identify their challenges and potential opportunities. So that is all. I will say that it's the SHS that has groomed me more than the university" (Ekow – participant 16).

Other participants mentioned how they had established both professional and informal connections during their educational journey which will go a long way to helping them in the future:

"You meet a lot of people and diverse cultures and you will learn a lot from people with different cultures and you are equipped with knowledge which is the basic thing. That is what I learnt from attending school in Ghana" (Emefa – participant 10).

"Within that free environment, you get to meet a lot of people and know more people and establish connections. It is a wonderful experience" (Anas – participant 2).

"One of the greatest things about them is the networking and exposure and I have lots of them from senior high school and the university. Maybe more exposure at the university" (Fidel – participant 33).

A warm and affable environment goes a long way to determining effective teaching and learning in school. Almost all participants agreed that they always felt welcome in school. Both their colleagues and teachers contributed to creating a welcoming atmosphere in school:

"I don't know but I just feel like anytime I go to school, everyone is willing to pour out their hearts and teach you and even if they are not, it is about how you receive it.

You don't let people's behavior bring you down, you just have to focus on what you have come to do" (Enoch – participant 38).

"In the class, everyone is free; the lecturer is free with everyone and you are able to ask him any questions and there is no discrimination too. Everybody sees everyone as a sister" (Joyce – participant 13).

"Well, for one, my lecturers are accommodating and welcoming and they made us see the need to talk to them if we have any problem or anything. And well, my class is like a family sort of, where you can find comfort" (Akua – participant 15).

A few others had different opinions and expressed how the school environments they experienced were not welcoming:

"When I was in basic school, I didn't feel that was my place, because some of the teachers are really wicked, like very wicked because, I remember we had a math teacher and then, he had a problem with a student and he extended the problem to us, like he was really treating us badly, you couldn't ask any questions when he came to class" (Gyamaa – participant 22).

"It is only when you are unable to pay your fees and the head teacher is chasing you or harassing you or in instances where you are unable to provide for yourself educational material and you are asked not to ask anyone in the examination, that is when you don't feel welcome" (Nana K. – participant 9).

This indicates that, while some of the students had positive feedback regarding the manner of teaching, there was some negative feedback that shows the other face of this phenomenon to fully illustrate university life in Ghana.

Figure 1 indicates the basic and sub themes for each organizing theme.

3. Discussion of findings

Many students kept falling behind in class due to the fast-paced nature of delivery in their various classrooms and subjects. It was noted that a lot of pressure was mounted on them to understand everything that was being taught in class,

and in most instances it appeared their teachers did not have any sense of empathy because they moved on to teach other topics, thereby increasing the workload on them. For others, they simply replicated exactly what was being presented to them without having a proper understanding of what was taught. For them, their parents and teachers were only interested in seeing that they scored the highest grades, and they felt obligated to ensure that they produced results without necessarily worrying themselves with understanding and the implications it would have in their future lives.

In addition, most students are unable to grasp what they are being taught in class because it is overly theoretical, with no form practical backing to provide some form of support. What makes this worrying according to the majority of participants is the mode of delivery – they accused teachers of being in a hurry to complete the curriculum, as such not putting much effort into ensuring that students understood what they were being taught and that all students were benefiting equally.

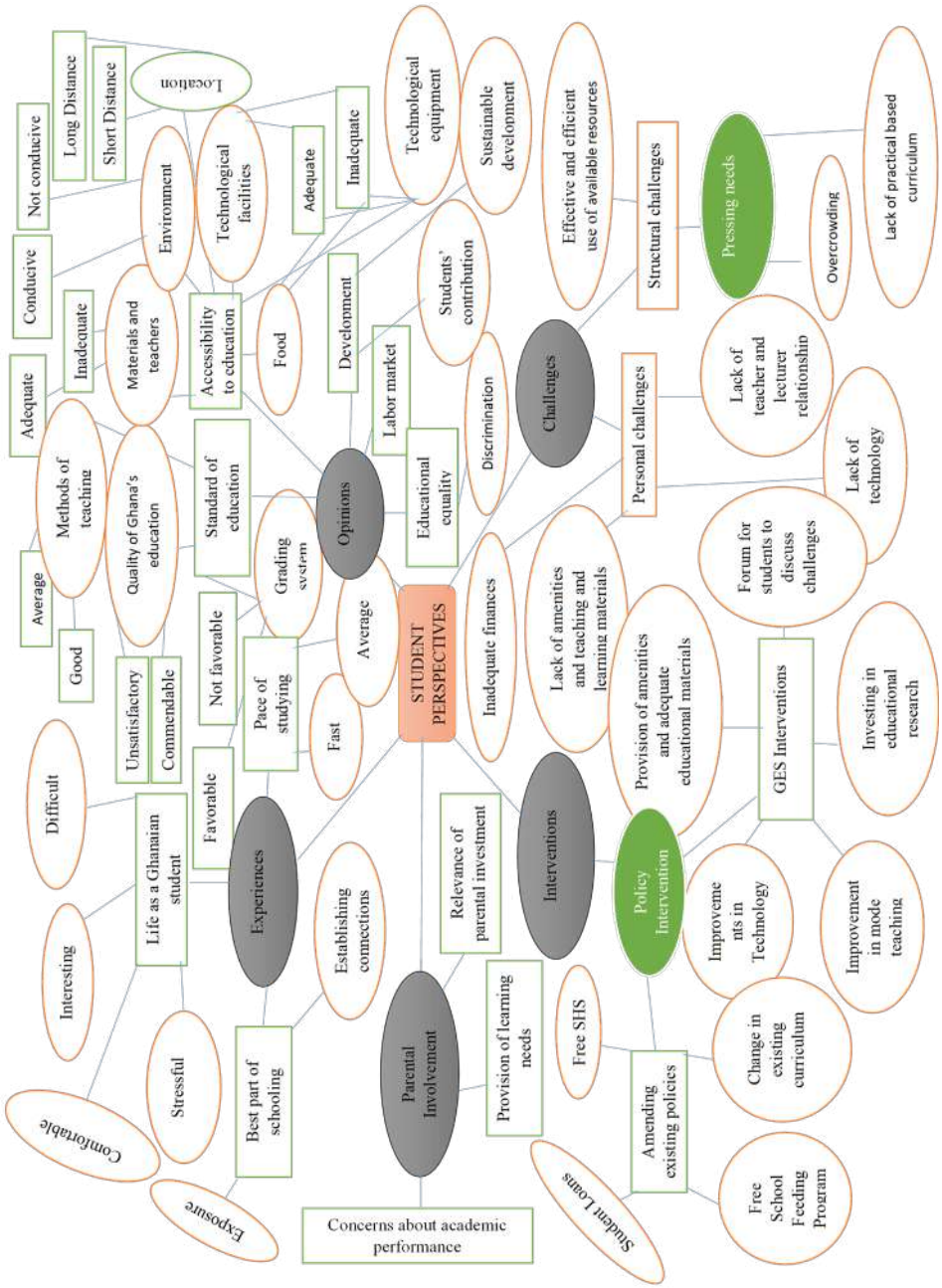

Figure 1. *Thematic analysis of students' opinions on the educational system in Ghana*

These are reiterated in the findings of Armah, where he describes the educational curriculum as being fragmented and overloaded.[19]

Research by Eunita et al. explains how each country has its own planning and development procedure for curricula[20] that is either decentralized or centrally designed. The curriculum is centrally managed in some nations, like Burkina Faso, Ghana, France, and Zimbabwe, while it is decentralized in other nations, including Australia, Canada, the United Kingdom, and the United States. This is evident in this research, where, from the perspective of teachers, the curriculum is packed, yet the time available for execution is very limited. In addition to this, teachers have been denied the rights to set questions for the final exams of their students. Now, because the examining body sets the questions based on the available curriculum, they try their best to complete the syllabus out of goodwill so that their students are able to attempt every question they are presented with and move on to the next level. As much as they would like to promote an equal understanding amongst students and subjects, this hinders the completion of the curriculum and the progress of students. From all indications, our educational system and its delivery is mainly concerned with completing the educational curriculum than developing the minds and personalities of individual students in the classroom. This is similar to the findings of Eunita et al., stating how under a system that is centrally planned instructors are simply given the mandate to implement curricula that they were not involved in creating.[21]

On the other hand, the evaluation of teachers is an activity that is not being performed or promoted in our schools. Teacher evaluations are not common in the basic school, Junior High School or Senior High School. Most students get

19 P. H. Armah, *Overview and challenges of Ghana's educational system: How to fix it* (2017, September 15). Retrieved from academia.edu: https://www.academia.edu/34610399/overview_and _challenges_of_ghana_s_education_system_how_to_fix_it,

20 Eunitah, V., Chindedza, W., Makaye, J. and Mapetere, K., "Centrally designed curricula in developing educational contexts: Challenges and possibilities", *Standard Journal of Education and Essay* 1(3) (2013): 40– 44.

21 *Ibid*.

the chance to evaluate their lecturers at the university level, although there are hardly any changes after their evaluation. This is not good, since evaluations are a platform for students' voices to be heard, and they often felt ignored. Alarmingly, these evaluations took place at the end of the semester when lectures for the semester had come to a close; hence, if there was a problem it had already been endured and would be of no use since most students had different lecturers the next semester. Students are not being given a chance to assess the services of the teachers that teach them. Moreover, even in advanced learning institutions where the opportunity to assess teachers is given, the outcome of such assessments remains unknown to students, since there is no feedback given to respective students. Because these evaluations are conducted at the end of the semester, students receive no opportunity to determine if changes have indeed been made. The cycle, however, continues, since there are no proper checks; no one is made accountable for the poor delivery of services. Bemile et al. also reported similar findings in their research on "Course and Lecturer Evaluation by Students at Higher Institutions: Review and Challenges (The Case of Methodist University College Ghana)". Their study further reveals that, although not exclusively, there is a direct correlation between the standard of teaching and the standard of student learning.[22] Hence, there is a need to assess lecturer-taught courses in order to boost teacher responsibility and enhance educational outcomes for students.

Life as a Ghanaian student is not a fairy tale – it is characterized by difficulties and different levels of stress. This can be blamed on the structure of the educational system, which is not so flexible, along with the lack of amenities, materials and the various challenges students face. All of these make life as a Ghanaian student very hectic and tough. However, in some instances, others experience some level of comfort with some interesting experiences. This indicates that there

22 Bemile, R. K., Jackson, O. A., and Ofosu, J. B., "Course and Lecturer Evaluation by Students at HigherInstitutions: Review and Challenges (The Case of Methodist University College Ghana)", *OpenScience Repository Computer and Information Sciences, Online(open-access)* (2014): 1-13.

is also a benefit to having to attend school in Ghana, and there are many positive outcomes that come along with this, such as the establishment of connections, making lifelong friendships and exposure to many opportunities as a student.

The educational system does not just impart knowledge, but also helps in the identification of strengths and weaknesses. The educational system can be commended for helping students identify their strengths, building upon them, and identifying where their weaknesses are. Amongst all of these observations, it is clear that our schools provide avenues to grow and to make meaningful connections and build lifelong friendships, as well as to expose students to numerous opportunities.

4. Recommendations

The government needs to prioritize practicality over theory-based teaching or add skill-building modules to the curriculum. With this, the entire curriculum needs to be amended and positioned to be futuristic, providing syllabi and equipping teachers to teach students significant skills that are needed for the future and not things that are considered archaic in comparison with other countries. Also, the government must cover private schools in the free SHS policy and give them an avenue to provide free education to Ghanaian children. In order for free education to be accessible to all children, more schools need to be built and more trained teachers need to be hired, so as to reduce the numbers in classrooms. This would give teachers ample time to deliver and to ensure that each student's needs are met.

There should be an introduction of training for teachers in other areas like counseling, mentorship and other skills and methods that are essential in meeting the varying demands amongst students. This will be much more conclusive and in depth when research is prioritized and becomes the bedrock for development, decision making as well as policy making.

4.1. Implications for social work practice

In Ghana, there are social workers whose primary responsibility is to assist students going through problematic events in school. They are called school social workers. Social workers play a critical role in the educational system in Ghana. The psychological and social wellbeing of students is supported by these school social workers. The duties of the school social worker include engaging students, parents, and teachers, counseling pupils on personal and psychological issues, as well as addressing pertinent school topics such as teen pregnancy, illegal drug use, and social adjustment problems. The school social worker may deal with pupils individually, in groups, or in sessions that are held for the entire school.

As counselors, social workers can help with the various psychological and emotional stresses that the student faces. Students deal with various emotional stresses that come about due to academic work and troubles with student-lecturer or student-student relationships, which can affect their state of mental health. Hence, they can provide coping strategies for the student through counseling, assist them with some forms of classroom problems and provide a safe environment for the student amidst all the challenges that they might face.

School social workers can also serve as educators and equip staff in schools, especially the teaching staff, on the need to better understand circumstances that can hinder the academic progress of a student. This can be done by the social worker through training programs for teaching staff on how best to support a student to achieve higher academic success. A student can easily become distracted from their academic life or fail as a student as a result of many issues such as economic challenges, family problems or health issues. A well-informed teacher who understands the factors that can affect a student and make them perform poorly will be in a better position to assist the student in getting back on track.

The government alone cannot solve all of the problems confronting the

educational system, mostly in terms of the provision of amenities and educational equipment and materials. The social worker can liaise with various communities and help obtain resources from the community to meet some of these needs. The social worker can also serve as an advocate here in seeking support for community services, such as the community coming together to build more educational facilities to respond to the needs of students.

With the skills and expert knowledge the social worker possesses they can provide consultations on educational policies and help bring up policies that are in the best interests of the student. These policies can address students' needs effectively without further challenges evolving from them. One step further, social workers as policy analysts can assist in the better implementation of more educational programs (such as improved methods of teaching) that address each child's needs.

Conclusion

The Ghanaian educational system has granted educators the privilege of structuring the educational system, putting the onus on students to navigate it in order to succeed. If the system exists for the sake of their education, it must be beneficial to the majority. This study has revealed a plethora of challenges that students face in the Ghanaian educational system, and while these include both personal and structural challenges that impede effective teaching and learning, we must not make the mistake of choosing one over the other, as both factors work in tandem in students' pursuit of knowledge. More so, for the realization of the potential of students, there has to be not just structural and systemic changes but also effective communication and collaboration between professionals working in the educational sector in Ghana. Social workers in Ghana play vital roles in helping students achieve learning through balanced social, psychological and emotional health. Students also owe it to themselves to utilize the methods made

available to them in the teaching and learning process, and their views, challenges, and experience ought to form the basis for their education.

„KĄ SAKO STUDENTAS?": GANOS ŠVIETIMO SISTEMOS ĮVERTINIMAS REMIANTIS AUKŠTŲJŲ MOKYKLŲ STUDENTŲ NUOMONE

Sylvia Boamah Yeboah

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva

Santrauka. Teigtina, kad studentai yra viena iš svarbiausių Ganos formaliosios švietimo sistemos suinteresuotųjų šalių. Atsižvelgtina į tai, kad daug akademinės struktūros aspektų yra sukurti atsižvelgiant į studentų interesus siekiant užtikrinti, kad jiems būtų suteiktas kokybiškas mokymas ir išsilavinimas. Todėl labai svarbu, kad kiekviename ugdymo struktūros etape būtų teisingai užfiksuota mokinių patirtis, kuri padėtų vertinti ir tobulinti reikiamas sritis. Tyrimo vieta pasirinktas Ganos universitetas, o jo studentai tapo tyrimo dalyviais. Duomenys buvo renkami kokybiniu metodu, telefonu iš 50 studentų. Šio tyrimo išvados patvirtino, kad Ganos universiteto studentų mokymosi patirtis dažniausiai susijusi su formalia grupe. Tyrimas taip pat atskleidė daug iššūkių, su kuriais susiduria studentai Ganos švietimo sistemoje. Tarp jų yra ir asmeninių, ir struktūrinių iššūkių, trukdančių efektyviam mokymui ir mokymuisi. Politikos formavimo ir švietimo sistemos pokyčių įgyvendinimo tikslais buvo pateiktos kai kurios rekomendacijos ir pasekmės socialinio darbo praktikai Ganoje.

Reikšminiai žodžiai: švietimas, Ganos studentas, švietimo sistema, Gana, patirtis, iššūkiai.

INVESTIGATING SCHOOL COUNSELLORS' SELF-PERCEIVED COMPETENCY IN TACKLING IN-SCHOOL ADOLESCENTS' MENTAL HEALTH PROBLEMS IN ILORIN, KWARA STATE, NIGERIA

Noah Agbo

Mykolas Romeris University, Lithuania

Feyisayo Adebayo-Sani

University of Ibadan, Oyo State, Nigeria

Supervisor doc. dr. Angela Almasiova

E-mail angela.almasiova@ku.sk

Summary. The population of Nigeria is mostly youthful, with around 40% being below 18 years old. Most of this group attend either primary or secondary school. The adolescence period is a delicate period that heralds mental health issues, especially for in-school adolescents. Therefore, support is needed, which must be provided by competent school counsellors working in several schools. This study ascertains the self-perceived competency levels of school counsellors in tackling mental health problems for in-school adolescents. **Method:** This paper uses qualitative research with a convenient sampling technique. The study was carried out among 37 participants, which included senior secondary school counsellors, teachers who were recognised as and performed the role of school counsellors, and stakeholders of counselling services in private and public secondary schools in Ilorin, Kwara state, Nigeria. **Results:** School counsellors perceived their competency levels to be high, especially with some enablers in place, such as their positive attitudes, passion for the job, experience and on-the-job training. However, social barriers, physical barriers, a lack of human and material

resources and unmet expectations were seen as barriers to school counsellors' competency in addressing the mental health issues of in-school adolescents in Ilorin, Kwara State, Nigeria. **Conclusion:** School counsellors are a functional part of the school system and thus should be empowered to contribute to the well-being of in-school adolescents.

Keywords: competency, school counsellor, adolescent, in-school, mental health problems, Nigeria.

Introduction

Nigeria generally has a young population, with over 40% being children and adolescents under 18. Of children aged 6–12, 59% attend primary school, while 49% of those aged 13–18 attend secondary school.[1] Adolescence occurs between the ages of 10 and 19. It is the transitory period from childhood to adulthood, and can be characterised by a range of emotions arising from school-related challenges, intellectual endeavours, identity crises, social issues, and biological changes.[2] A good transition through this period helps teenagers develop strong cognitive, interpersonal, social, and mental resilience; nevertheless, academic and mental health difficulties can occur when adolescents' development is not adequately monitored. Besides being a major determinant of childhood and teenage morbidity, unaddressed mental health issues have also been recognised as contributing to school-related troubles in school-aged children and adolescents.[3] Some of the mental health problems disturbing adolescents include internalising and externalising problems. Depression, anxiety, shyness, low self-esteem, peer

1 Association for Child and Adolescent Psychiatry and Allied Professions in Nigeria (ACAPAN), "School Mental Health Policy Guide for Nigeria", 2019, https://www.ptonline.com/articles/how-to-get-better-mfi-results.

2 Jane Kroger, "Identity In Adolescence", *Identity In Adolescence* 2004, 1–269, https://doi.org/10.4324/9780203346860.

3 Olayinka Atilola et al., "Towards School-Based Mental Health Programs in Nigeria: The Immediate Impact of a Depression-Literacy Program among School-Going Adolescents and Their Teachers", *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health* 16, no. 1 (2022): 1–11. https://doi.org/10.1186/s13034-022-00503-9.

pressure, social isolation, and difficulties with social assertion are internalising problems, whereas externalising problems include physical and verbal aggressiveness, wrath, irritation, and defiance.[4]

Schools serve as a vital part of the lives of all adolescents because they provide them with the required training to become responsible future citizens. Around 20% of children and adolescents have suffered mental health challenges in the form of social, emotional, and behavioural disorders at some point.[5,6] Mental health problems raise the potential for academic underachievement and invariably lead to a child's poor standard of life.[7,8] Schools are expected to play a significant role in their students' mental health. School counsellors and other educational professionals are expected to monitor the mental health of learners in schools. As a result, they are poised to detect mental health concerns in schools early and to provide timely solutions. In Nigeria, for example, school counsellors, teachers, school health nurses, and other professionals must follow guiding policies from both the health and education sectors to protect the mental health of in-school adolescents.[9] School mental health is a feature of school health services, which are targeted at increasing students' overall academic productivity and mental wellbeing. The school setting is considered a point of contact for assessing students, families, and communities, as well as for addressing identified educational needs and learners' wellbeing. A South African study demonstrated how useful school counselling and psycho-educational intervention may improve students'

4 "Africa", *Africa Journal of Nursing and Midwifery* 19, no. 3 (2017): 1–13, https://doi.org/10.25159/2520-5293/2219.

5 Caldarella, P., Christensen, L., Kramer, T. J., and Kronmiller, K. „Promoting social and emotional learning in second grade students: A study of the *strong start* curriculum", *Early Childhood Education Journal* 37(1) (2009): 51–56. https://doi.org/10.1007/s10643-009-0321-4.

6 Loades, M. E., and Mastroyannopoulou, K., "Teachers recognition of children's mental health problems", *Child and Adolescent Mental Health* 15(3) (2010): 150–156. https://doi.org/10.1111/j.1475-3588.2009.00551.x.

7 *Ibid*.

8 Katherine Weare and Melanie Nind, "Mental health promotion and problem prevention in schools: What does the evidence say?", *Health promotion international* 26 (2011): Suppl 1. i29-69. 10.1093/heapro/dar075.

9 Association for Child and Adolescent Psychiatry and Allied Professions in Nigeria (ACAPAN), "School Mental Health Policy Guide for Nigeria".

good school experiences.[10]

A school counsellor is a professionally trained practitioner tasked with assisting all students' academic, career, and social-emotional development through efficient implementation of comprehensive school counselling services.[11] School counsellors work with human and material resources to help meet students with mental health problems.[12] To meet the overwhelming amount of mental health issues among adolescents, the service of school counsellors is required. Counselling knowledge and the abilities of school counsellors to handle students' mental or emotional health concerns can benefit in-school adolescents in Nigeria. For the benefit of future generations and students' wellbeing, school counsellors' abilities must keep up with contemporary trends, practices, and events in young people's lives.

In Sub-Saharan Africa, evidence posits that substantial levels of mental health problems exist among in-school children and adolescents, with around 1 in 7 in-school children and adolescents reportedly suffering from a mental disorder.[13] Furthermore, a systematic study covering 16 sub-Saharan countries reported high prevalence of mental health problems such as depression, anxiety disorders, emotional and behavioural difficulties and suicidal behaviour in the general adolescent population, including school-going adolescents.[14] Similarly, previous studies have shown the increased prevalence of mental health problems ranging

10 Bronwynè J. Coetzee et al., "What Should a Universal School-Based Psychoeducational Programme to Support Psychological Wellbeing amongst Children and Young People in South Africa Focus on and How Should It Be Delivered? A Multi-Stakeholder Perspective", *School Mental Health* 14, no. 1 (2021): 189–200, https://doi.org/10.1007/s12310-021-09465-3.

11 Diane M. Reese, "School Counselor Preparation to Support Inclusivity, Equity and Access for Students of Color With Disabilities", *Frontiers in Education* 6, no. March (2021): 1–12, https://doi.org/10.3389/feduc.2021.588528.

12 Lorraine Dekruyf, Richard W Auger, and Shannon Trice-black, "The Role of School Counselors in Meeting Students' Mental Health Needs: Examining Issues of Professional Identity", *Faculty Publications - Graduate School of Counseling, George Fox University* 11 (2013): 271–82.

13 Melissa A. Cortina et al., "Prevalence of Child Mental Health Problems in Sub-Saharan Africa: A Systematic Review", *Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine* 166, no. 3 (2012): 276–81, https://doi.org/10.1001/archpediatrics.2011.592.

14 Astrid Jorns-Presentati et al., "The Prevalence of Mental Health Problems in Sub-Saharan Adolescents: A Systematic Review", *PLoS ONE* 16, no. 5 May (2021): 1–23, https://doi.org/10.1371/journal.pone.0251689.

from emotional problems such as depression and behavioural and conduct problems to cognitive or learning difficulties among students, along with enuresis, substance use, and post-traumatic stress disorder in Nigerian schools.[15,16,17] Also, the prevalence of psychiatric morbidity or general psychopathologies among school-going children and adolescents in Nigeria ranges between 15% and 20%[18]; these include anxiety disorders (15%), depressive disorders (9–21%), lifetime substance use and abuse (15–52%), suicidal behaviours (12–30%), hyperactivity (8–9%), PTSD (2%) and conduct disorders (36%).[19]

There is a correlation between mental health problems and complex problems in school. Adolescents with mental health issues frequently battle with school life, which can lead to absenteeism. In a school-based mental health program carried out in Nigeria, it was reported that a school-based depression-literacy program has the potential to improve the knowledge and awareness of in-school adolescents regarding depression and other mental health issues.[20] Introducing good school mental health services might lessen the impact of these issues. However, various factors, including the quality of services given, may impede or limit the usefulness of these services. Due to the high frequency of mental morbidities impacting

15 M. O. Bakare, "Attention Deficit Hyperactivity Symptoms and Disorder (ADHD) among African Children: A Review of Epidemiology and Co-Morbidities", *African Journal of Psychiatry*, 2012, https://doi.org/10.4314/ajpsy.v15i5.45; Ronald C Kessler et al., "Lifetime Prevalence and Age-of-Onset Distributions of Mental Disorders in the World Health Organization's World Mental Health Survey Initiative", *World Psychiatry : Official Journal of the World Psychiatric Association (WPA)*, 2007; Angela I. Frank-Briggs and E. A.D. Alikor, "Anxiety Disorder amongst Secondary School Children in an Urban City in Nigeria", *International Journal of Biomedical Science* 6, no. 3 (2010): 246–51.

16 Chibueze Anosike et al., "Prevalence of Depression and Anxiety, and Attitudes toward Seeking Help among First-Year Pharmacy, Medical, and Nursing Students at a Nigerian University", *Currents in Pharmacy Teaching and Learning* 14, no. 6 (2022): 720–28, https://doi.org/10.1016/j.cptl.2022.06.002.

17 Aishatu Abubakar-Abdullateef, Babatunde Adedokun, and Olayinka Omigbodun, "A Comparative Study of the Prevalence and Correlates of Psychiatric Disorders in Almajiris and Public Primary School Pupils in Zaria, Northwest Nigeria", *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health* 11, no. 1 (2017): 1–12, https://doi.org/10.1186/s13034-017-0166-3.

18 Atilola, *supra note*, 3: 1–11.

19 Cortina et al., *supra note*, 13.

20 Atilola, *supra note*, 3.

school adolescents in Nigeria,[21,22,23] school-based psychologists or school counsellors must have working knowledge and practices of techniques to manage these difficulties. However, few studies have investigated school counsellors' perceived competency in addressing these challenges, and in order to properly carry out the tasks required of school counsellors, the question of how they perspective their skills is critical. Several studies, including one by Ibeziako, Omigbodun, and Bella,[24] have highlighted the necessity of mental health service delivery in schools, as many children do not have access to mental health treatments. Teachers have also reported that monitoring and emotional care were mostly the responsibility of school psychologists or counsellors.[25] Unfortunately, few studies have been conducted on the quality of service provided by school counsellors in Kwara State and throughout Nigeria. Based on this premise, this paper examines school counsellors' self-perceived competency in helping adolescents with mental health problems in schools. This study also explores the barriers and enablers of school counsellor's self-perceived competency in addressing mental health issues among in-school adolescents in Ilorin, Kwara State, Nigeria.

1. Methodology

The study used in this research was a descriptive cross-sectional study that employed a qualitative data collection method. Focus group discussions and in-depth interviews were conducted to explore the competency of school counsellors

21 Atilola, *supra note*, 3.

22 Abubakar-Abdullateef, *supra note*, 17.

23 Anosike et al., *supra note*, 16.

24 Ezinwanne Christiana Azfredrick, "Use of Counselling Services by School-Attending Adolescent Girls in Nigeria", *Journal of Child and Adolescent Mental Health*, 2015, https://doi.org/10.2989/17280583.2014.953955; Nisha Dogra et al., "Nigerian Secondary School Children ' s Knowledge of and Attitudes to Mental Health and Illness", 2011, https://doi.org/10.1177/1359104511410804; Patricia I Ibeziako, Olayinka O. Omigbodun, and Tolulope T. Bella, "Assessment of Need for a School-Based Mental Health Programme in Nigeria : Perspectives of School Administrators", 20, no. June (2008): 271–80, https://doi.org/10.1080/09540260802000354.

25 Wendy M. Reinke et al., "Supporting Children's Mental Health in Schools: Teacher Perceptions of Needs, Roles, and Barriers", *School Psychology Quarterly*, (2011). https://doi.org/10.1037/a0022714.

in the provision of school-based interventions to tackle mental health problems in in-school adolescents. The focus group discussions and in-depth interviews also explored the barriers and enablers of school counsellors' self-perceived competency in handling mental health problems among in-school adolescents. The study involved 37 participants, including senior secondary school counsellors, teachers who performed counselling roles and stakeholders of counselling services in private and public secondary schools in Ilorin, Kwara state. A list of all schools under the three local governments in Ilorin was obtained from the Kwara State Ministry of Education. The convenience sampling method and purposive technique were employed to recruit school counsellors and teachers who performed the role of a school counsellor in private schools who met the inclusion criteria of the study.[26] Information was collected using two instruments:

- A questionnaire on respondents' characteristics – a self-administered questionnaire to obtain the demographic information of study participants and information about their years of experience dealing with students' counselling.
- An interview guide: an interview guide with questions tailored to elicit responses from counsellors concerning their perceptions about mental health problems among adolescents in schools and the current methods they employ in identifying and addressing mental health problems amongst adolescent students in their various schools.

The participant's responses to the interview questions were transcribed verbatim and entered into the QDA Miner Lite software for thematic qualitative analysis. Ethical approval was obtained from the University of Ilorin Teaching Hospital (UITH) Ethical review committee, while permission to collect data in schools was obtained from the Kwara State Ministry of Education. Written informed consent was also voluntarily obtained from participants. Using QDA miner lite, transcripts fed into the software were evaluated many times for emerging ideas

26 M.Butina *et al.*, "Conducting Qualitative Research Introduction", *clinical lab sci*, 28(3) (2015): 186–189.

and grouped into themes. The researchers highlighted quotes and phrases from the interviews that were important to the study. The researchers cycled over the transcripts until consistency was found and groupings were clear. Categories were designated, transcripts were classified, and quotations on each category were gathered and examined for correlations within and across data sources. Finally, the researchers organised and improved the categories of the participants' ideas until they were finalised. The emergent concepts were then addressed as categories were arranged.

2. Findings

2.1. Description of the participants of the study

The results of this study were based on four focus group discussions comprising 31 public school counsellors and six in-depth interviews with private school counsellors in the Ilorin metropolis.

A total of 37 school counsellors or teachers acting in the capacity of counsellors participated in this research. Two school categories were represented in this study (public and private). The three local governments in the Ilorin metropolis were represented in the study (see Table 1). There were 13 (35.1%) participants from Ilorin South, 16 (43.2%) participants from Ilorin East, and 8 (21.6%) participants from Ilorin West. The number of males who participated in the study was 12 (32.4%), with 25 (67.6%) females. The number of Christians was 13 (35.1%), with 23 (62.2%) Muslims; 1 participant did not indicate their religious affiliation. The mean age of the study participants was 42 years (SD = 6.8), the average age of the males was 42 (SD = 5.3), and the average age of the females was 42 (SD = 7.5). Three participants indicated that their highest qualification was secondary education, 20 had tertiary education (bachelor's degree and NCE), and 13 had postgraduate degrees (PGDE and master's degrees).

Ten (27.0%) of the participants admitted that they knew people living with mental health problems. Of these people, only 3 individuals were able to specify the particular mental health problem the individual had, 4 described the symptoms of the individual and the specific illness, and the other 3 had no information about the specific diagnosis. Thirteen (35.1%) of the participants had previously had access to mental health information: 6 (45.5%) attested to receiving this information formally (through seminars organised for state-wide counsellors, interactions with medical personnel, and in their course of study), and 7 (55.5%) indicated non-formal access to mental health information (through personal research and social media).

Table 1. *Demographic characteristics of participants*

Demographic variables	**Frequency** ***N* = 37**	**%**
Gender		
Male	12	32.4
Female	25	67.6
Religion		
Christian	13	35.1
Muslim	23	62.2
Local Government Area		
Ilorin East	16	43.2
Ilorin South	13	35.1
Ilorin West	8	21.6
Type of school		
Public	31	83.8
Private	6	16.2
Highest educational level		
Secondary	3	8.1
Tertiary	21	56.8
Postgraduate	13	35.1
Occupation		
Counsellor	34	91.9
Teacher	3	8.1

Demographic variables	**Frequency** ***N* = 37**	**%**
Age in years (*n* = 34)		
25–34	5	14.7
35–44	17	50.0
45–60	12	35.3
Years of experience (*n* = 35)		
Below 10	26	74.3
Above 10	9	25.7
Marital status		
Single	2	5.4
Married	35	94.6

2.2. Qualitative findings

The results of the qualitative methods, including focus group discussions and in-depth interviews, are presented in this section. The findings are presented based on the research focus and summarised into broad and emerging themes alongside quotes that reflect each of these themes.

School counsellors commonly perceived their competence in addressing mental health problems among in-school adolescents, where the identified theme is high competence.

2.3. High competence

Participants' perceptions about their competence in addressing mental health problems among in-school adolescents varied based on their years of experience, the resources available to them and the current practices they engage in.

One participant said that she was confident her methods helped the students she had counselled; however, her interventions did not restore students with intellectual problems or learning difficulties to the same functional level as their peers.

"As a counsellor, you must be able to help these students; I have the confidence

of helping them because I've come across few of them. I'll not say successfully it's still under progress because the last one I had an encounter with, I've not been able to know her current state because I left the school, but I believe before I left, the girl is doing well, but not with her normal mates" (female, private school counsellor, 5 years of experience).

"I am so confident (laughs), well I have so much confidence in the method I use but I am also open to learning because the best thing about any job, is always learning at a job, always improving yourself, so if I see that a particular method will work better than what I am doing or work alongside with what I am doing, I am willing and I am ready to learn but I have so much confidence in what I do right now" (female, private school counsellor, 6 year of experience).

"I am sure that they work. Yes, I am very sure those methods work because I do follow up... and sometimes, many times, I see improvement… through their test's score too, I do follow up to that extent. Then for the nurse, I do communicate with her and she too gives me feedback" (female, private school counsellor, 11 years of experience).

One participant mentioned that their previous academic experience had empowered them with effective and practical strategies for addressing mental health problems and that they utilise these strategies despite the barriers attributed to their counselling roles.

"Since we have trained for it, like all the techniques we needed is in our brain. Take for instance that of CBT (Cognitive Behavioural Therapy), we have them and the likes, those things is on our head, so we are to put them into use… We try our possible best as a counsellor with the little resources we are having" (male, public school counsellor, 5 years of experience).

2.4. Barriers and enablers to school counsellors' self-perceived competence in addressing mental health problems among in-school adolescents

Various themes were identified as facilitators of school counsellors' competence in addressing mental health problems among in-school adolescents. Participants identified counsellors' personal characteristics and training as facilitators to addressing mental health problems.

2.4.1. Personal characteristics as enablers

From the transcribed interviews and focused group discussions, the participants in this study described personal characteristics under two sub-themes: the counsellor's passion and their attitudes. According to the participants, the counsellor's passion and attitudes are personal factors contributing to school counsellors' competency in their quest to address mental health problems in in-school adolescents.

Counsellors' passion

Participants mentioned the role of an individual's passion in facilitating the counselling process. Participants mentioned how their attitude and passion towards helping students had helped to break the ice and helped them get students to trust them better.

"Well, anything you want to do in life what is important is the passion that is there, not maybe the monetary aspect of it that matters, with mere seeing them, when they come around gives me joy and it's my joy to see them doing well academically and in all aspects… I don't get tired, if I don't see them, I have to just look for them make friends with them, how I can influence them positively" (male, private school counsellor, 4 years of experience).

"...it is something that I chose to do, I volunteered, and I kind of bring up myself to that level. I do a lot of study, a lot of research on my own" (female, private school counsellor, 6 years of experience).

Counsellors' attitude

When asked about their attitude towards adolescents in school, the participants recounted that the manner, approach and behaviour that school counsellors use in addressing students play a huge role in determining if the students avail themselves of the school counsellor's services. In this case, school counsellors ought to shun judgmental attitudes and display emotional intelligence when relating with in-school adolescents.

"…there are some people, when you say hospitality, they are gifted in that area …one thing is first approach, because of the way you're harsh you know that act of love is not in you, students won't come to you to express their problems but the moment they discover that this person is approachable, they can go to him anytime" (male, private school teacher, 10 years of experience).

"I was taught not to label a child especially for teenagers. You know like, a child is a perpetual thief, he is always stealing even when there is no need, you know that is more or less a psychological problem and some of these children are well provided for, but, I don't want to label that child a thief. I don't want to call that child a stupid child, I don't want to call that child aggressive child… once I see the problem, I look for ways to help" (female, private school counsellor, 6 years of experience).

"As we all know that the counsellor must be empathetic and sympathetic in nature" (male, public school counsellor, 6 years of experience).

2.4.2. Training

Training is another broad theme with one sub-theme – previous exposure to information. Participants mentioned the role of their previous exposure to mental health training in facilitating the counselling process. Participants mentioned the essential skills, tools and techniques they picked up from their previous training.

Previous exposure to information

During the interview, it was observed that participants' previous exposure to information about mental health, either through training or practical experience, adds to their competence as school counsellors. The quotes from the participants show how training in mental health courses helps them discharge their duties as school counsellors, helping to address mental problems in in-school adolescents.

"I got these from my prior training as a counsellor, when I was acquiring my Master's degree we were asked to conduct all these tests and since then I had it I knew it would be useful for my students because I had been practising as a guidance counsellor, so I just photocopy it for my students and wherever I go to I leave it for the school to use so the next counsellor would be able to utilise it" (female, private school counsellor, 5 years of experience).

"I'm not a psychologist but we did a bit on it (psychology) when we were in school" (male, private school counsellor, 5 years of experience).

"During that course we have obtain, or during that course we are running, we have what we call 'rehabilitation something', it's part of the course, and it give us the information to help us to know the how the counsellor should act on some health problem" (male, public school counsellor, 14 years of experience).

Barriers: A variety of themes were identified as barriers to school counsellors' perceived competence in addressing mental health problems among in-school adolescents. Some barriers to counsellors' competence in addressing mental health problems among in-school adolescents were identified and presented as physical, time, psychological and social barriers.

Physical barriers: From the analysis of the interviews and focus group discussions, physical barriers were highlighted as a main theme because they were described as one of the challenges capable of affecting school counsellors in fully addressing mental health problems in in-school adolescents.

Poor infrastructure

Poor infrastructure is a sub-theme. Recounting their experience as school counsellors, the participants reported poor infrastructure as a component of physical barriers.

"...we have a place we counsel students; every student is free to go to the place, but I must tell you that the place is not conducive enough. If somebody is not mentally okay, if you're taking to somewhere to rest, I think the area should just be conducive" (male, private school teacher, 10 years of experience).

"…there's no conducive environment for the counselling session. At times, we supposed to have individual counselling or group counselling. If at all, any time that we are doing group counselling, it can be done on the assembly ground. And then look at the number of the students, it's always getting rowdy. And when it comes to individual counselling, you need to excuse teachers or students before we can attend to clients because there is no private or specific counselling room in some schools" (female, public school counsellor, 20 years of experience).

"…we're in need of these small things for these new intakes... So that we will be able to do our job very well" (male, public school counsellor, 15 years of experience).

"…there is no conducive office. Like in this office now, there's no fan, no light, so it is not conducive as you can see, this is something else" (female, public school counsellor, 8 years of experience).

Lack of resources

From the participants' responses in this study, lack of resources was identified as a sub-theme. The lack or inadequate provision of resources largely affects school counsellors' capacity and competence in addressing adolescents' mental health problems.

"Like the last time I requested many things from my principal... Even I mention that radio or MP (music player). You know music is therapy, at times if we

want to deal with students with these kinds of problems, even you can show them a TV program that can let them wipe away these problems. All these things, we lack them in our office and Apart from that even electricity that we're to use, is not there..." (male, public school counsellor, 5 years of experience).

"And then when we talk of the gadget that we can make use of, like we supposed to have computer because we are already in jet age now. So, in some schools, there are no computers and then when they talk of this tablet or laptop, both government and ministry, individual, they did not even produce this thing to easier the job for the counsellors. So, these are the problems that we are facing" (female, public school counsellor, 21 years of experience).

Human resource deficiency

Human resource deficiency is another sub-theme of the barriers to school counsellors' competence in addressing mental health problems. Inadequacy or insufficiency of school counsellors and the unwillingness of school owners to recruit qualified school counsellors tends to exacerbate the burden of work on the few school counsellors available to provide counselling services to the vast majority of adolescents in school.

"One of the barriers, you know in this school like I've said we don't have much teachers in the school, you know it's a private school, at times the owners of the school won't give you privilege to exploit what you have and by the time you tell them that this is what you need they'll see it as if you're trying to give them extra work, except we have those people that really have passion" (male, private school counsellor, 5 years of experience).

Unmet expectations

One of the challenges in addressing adolescents' mental health problems in school is the expected outcome not becoming a reality. This can mount undue stress and pressure on the school counsellors to produce magic, especially for profound cases of mental health problems in school.

"The challenge sometimes is when you tried to work on a child and it looks like there Is no difference, I feel bad. I shouldn't ordinarily, because I am not the one that made that child but then, when it looked like you are not getting result" (female, private school counsellor, 6 years of experience).

Other conflicting responsibilities

Another sub-theme which is a significant challenge in addressing mental health issues in school is the duality of responsibility on the shoulders of school counsellors. Due to staff shortages in most schools, school counsellors are made to perform tasks other than what they are primarily trained for. In some cases, school counsellors multi-task and double as classroom teachers while also performing the duty of the school counsellor. This irregularity impairs the smooth counselling process, as recorded in the interview through some quotes below.

"We teach, you do the administrative work at times, you record the cumulative aspect of it, you mark exams, so it's affecting it" (male, private school counsellor, 5 years of experience).

"Most of the counsellors that teach they are just struggling to do it and some of them will say shebi (isn't it) just for me to go to the class, I will go to class while the counselling aspect is suffering" (female, private school counsellor, 11 years of experience).

"Let's say it's too hard for the person to be handle the two at a times (counselling and teaching), he cannot handle the two at a time because as you are facing the student, there will be different things. As you are facing students, you have to read book before you go to the class and then you still want to attend to students. So, you can't mix two together; you are supposed to handle one" (male, public school counsellor, 14 years of experience).

"I have been relieved from teaching so, I would have mentioned it as a challenge, which has always been as challenge cause combining the two is never easy. At any point it is not easy, cause, it limits my time with them, I had, I virtually have

little time with those… I have been relieved from going to classes, so, now I am majorly focusing on counselling" (female, private school counsellor, 11 years of experience).

"At times these students they want full attention and as a counsellor you're being employed and have a lot of things to do" (male, private school counsellor, 5 years of experience).

2.4.3. Lack of opportunities for further training

According to the participants in this study, the lack of opportunities for further education or continuous professional development is a barrier to fully addressing mental health issues in in-school adolescents. This is quite understandable because when professionals have access to more knowledge on their craft/job, there is every possibility that they will improve in their service delivery.

"At a point, I even thought of seeking for serious formal education in that area but unfortunately, the school where I applied to, there were some issues... I thought of online (education at) National Open University and I discovered that they don't even offer anything on psychological counselling. So, it was even at that point that I now started making research on my own" (female, private school counsellor, 6 years of experience).

2.4.4. Social barriers

As a main theme, social barriers were captured as a challenge inhibiting school counsellors' capacity to address mental health problems in in-school adolescents. Three sub-themes were obtained: 1) lack of parental cooperation, 2) poor recognition of counsellors' roles, and 3) lack of passion.

Lack of parental cooperation

In order to achieve sustainable results when working with children and the adolescent population, there has to be a synergistic relationship between parents

and professionals. In this case, between school counsellors and the parents of in-school adolescents with mental health problems.

"Let me pick a typical situation, I called a parents attention and I asked them some questions and I discovered that child had that issue when he was younger (he had a) medical issue and they didn't notice that it is affecting the child. I tried to persuade the parent to take that child for test and they told me they have done it and I told them to go and do it again. But I am not sure they did and eventually, the child was withdrawn from the school because, he started exhibiting some things that were embarrassing to even to the parents and to the school. So instead of doing all of that they withdrew the child and sincerely, I haven't heard anything about the child" (female, private school counsellor, 6 years of experience).

"Another barrier is the parents themselves. If you're trying to help their wards at times, they may take it the other way around. Some parents may be thinking that you're poke nosing to their affairs, so they can even take it to another length which you are not expected" (female, public school counsellor, 4 years of experience).

"I don't know, if you say referral, maybe writing a letter or something, I can't say that I have done that, when you study the environment and the people you work with… here generally, parents don't even want a situation where it will look like my child has this problem. Let nobody… sometimes they've noticed such things at home, but they kept it, they didn't do anything about it since they have discovered it" (female, private school counsellor, 6 years of experience).

Poor recognition of counsellors' roles

When asked about other challenges mitigating school counsellors' competence in addressing the mental health issues of in-school adolescents, they mentioned the school management's lack or poor recognition of their roles as school counsellors.

"In most cases, we are not well recognised. The school management Most of

our duties, they don't allow us to do it properly or the way it's supposed to be" (female, public school counsellor, 6 years of experience).

"…we are even the heart of the school because we know everything pertaining to the student …therefore, we should be given adequate recognition, that they admire our work, they should appreciate our work, but instead of that, they will be doing a kind of…they will be rating themselves that they are our seniors… they don't give us the full honour as the heart of the school. So, therefore, we are limited to do some of our work…" (female, public school counsellor, 4 years of experience).

Lack of passion

The participants reported a lack of passion and drive for the profession, which they believe is largely because some school counsellors never intended to become school counsellors at the beginning of their careers and became school counsellors due to some systemic or educational failure.

"From my research I discovered that many people end up being guidance and counsellors most time is like they couldn't study any other course and then probably the particular school authority say ok, you applied for this course, you jamb mark or whatever is not up to that particular course, let us give you this, and when you make people to study or you just want to give them something to study, not because it is from their heart, not because They have passion for it, they won't be very effective..." (female, private school counsellor, 6 years of experience).

3. Discussion

Ten (27.0%) participants admitted that they knew people with mental health problems. This could be because the socio-demographic questionnaire used to gather this information was retrieved from participants before the commencement of the interviews. Of these people, only 3 individuals were able to specify the particular mental health problem the individual had, and 4 described

the individual's symptoms and specific illness. In contrast, the other 3 had no information about the specific diagnosis. Moreover, the participants who said they knew people with mental illness attributed mental health problems more to emotional and behavioural problems than intellectual or learning problems. The general description of mental health problems given by these participants indicates their level of knowledge about mental health and their perceptions of what symptoms to identify in students. Participants identified these previously encountered mental health problems as indicative of more extreme mental illnesses such as psychosis or schizoaffective disorders. Mood-associated disorders such as depression and anxiety were hardly mentioned as previously encountered mental illnesses. Thirteen (35.1%) of the participants had previous access to mental health information through seminars organised for state-wide counsellors, interactions with medical personnel, or in the course of study, personal research and through social media. Studies in Nigeria[27] as well as in other parts of the world on school counsellors and teachers or school counselling services have shown low levels of knowledge about mental health problems, and the nature of the informal sources of mental health information that these counsellors have received or been exposed to could be an indication as to why knowledge about mental health problems has remained average among teachers and school counsellors over the years.

3.1. School counsellors' perceived competence in addressing mental health problems among in-school adolescents

Participants' perceptions about their competence in addressing mental health problems among in-school adolescents varied based on their years of experience, the resources available, and the current practices they engage in. Participants who had been serving as counsellors for more than five years strongly believed

27 Azfredrick, *supra note*, 24; Dogra et al., *supra note*, 24; Ibeziako, Omigbodun, and Bella, *supra note*, 24.

that their counselling style effectively addressed mental health problems across public and private schools; this could be due to the duration of access to care by the students they had looked after.

This study observed no difference between private and public-school counsellors regarding competence or perceived self-efficacy. However, private school participants reported more complementary efforts to their methods in handling mental health problems among students, such as school awareness programs. Participants mentioned that they engaged students in befriending or interactive sessions, which were effective in getting students to open up and be receptive to the counselling process. Previously, indigenous counselling had not been given attention in Nigeria's school counselling programme, and Ahmadu (2009) reiterates that school counselling is heavily dependent on de-contextualised strategies to help promote resilience and mental health among youths. Teachers' and counsellors' involvement in the counselling process also indicates the need to encourage more psychological interventions in school settings.

In this study, participants with higher educational or postgraduate qualifications mentioned the use of specialised tools in assessing mental health problems among adolescents compared to counsellors who attained basic tertiary education. However, assessment tools identified by the participants of this study were specific to learning and academic problems. This could be explained by the findings of Atilola and Ola that only 17% of school counsellors used an assessment tool in their counselling sessions.[28] Participants in this study noted the use of conversational methods in identifying students' emotional and psychological needs. These processes can help counsellors monitor students' emotional states but are not baseline diagnostic tools for these problems. The absence of specific emotional diagnostic tools could be the reason that mental health problems among in-school adolescents are underreported in Nigeria.

28 Atilola, *supra note*, 3.

Participants' positive and high perception of their counselling capacities could facilitate the improvement of service usage by students.[29] However, this could also lead to resistance in school counsellors' acceptance of training needs. When individuals perceive themselves or their methods as highly competent or efficient, chances are they would resist interventions and suggestions with the potential to alter this perception. This could, in turn, make service delivery by school counsellors different from the recommendations and needs of school counselling services by students, creating a gap in service delivery.

3.2. Perceptions of school counsellors regarding facilitators and barriers to their self-perceived competence in addressing mental health problems among in-school adolescents

In this study, a variety of themes were identified as facilitators of school counsellors' competence in addressing mental health problems among in-school adolescents. Participants identified counsellors' personal characteristics, such as passion, empathy, a sympathetic attitude, and confidentiality as major facilitators of school mental health services. This study also identifies the impact of training as facilitators of school counsellors' competence in addressing mental health problems.

Some barriers to counsellors' competence in addressing mental health problems among in-school adolescents were identified and presented as physical, time, and social barriers. Physical barriers included poor infrastructural structures and a lack of resources. Chigona and Chetty, Karangu and Muola observed that a lack of facilities (such as counselling rooms/laboratories) in a school has significant influences on the delivery of counselling services and lack of counselling facilities. This also has a negative impact on the uptake of counselling services by

29 Michelle Mitcham-Smith, "Relationships Among School Counselor Self-Efficacy, Perceived School Counselor Role, and Actual Practice" (Doctoral Dissertation, 2005), 2004–19.

in-school adolescents.[30] In-school adolescents in Ibadan also agree that the lack of this infrastructure is a major hindrance to their utilisation of school counselling services.[31] Participants in this study reported reasons why mental health services were ineffective among adolescents similar to those reported by more than half of the participants in a study by Reinke et al.,[32] including: inadequate parent support programs, a lack of prevention programs for students with externalising behaviour, poor prevention programs for internalising programs, and a lack of staff training and coaching. Atilola and Ola also reported that school-based counsellors identified poor facilities and a lack of training as their main challenges.[33] In addition, teachers provided their opinions regarding whether certain factors were barriers to supporting children with mental health needs in schools. The top three barriers were insufficient school mental health professionals, a lack of training in dealing with children's mental health needs, and a lack of funding for school-based mental health.

Participants in this study mentioned the relationship between social stigma towards students with mental health problems and the use of counselling services as a barrier to addressing mental health problems. This conclusion supports that of Azfredrick,[34] who suggested that stigma can prevent an individual from using counselling services. Atilola and Ola claimed that some studies agree with this and revealed that students avoid the use of mental health services because they do not feel the need or are embarrassed about seeking help. Atilola and Ola also noted that only 47% of school children referred for counselling actually attended sessions.[35] In accessing medical and psychological services, the patient or client

30 Azfredrick, *supra note*, 24.

31 Tolulope Bella-Awusah et al., "Should Mental Health Be Addressed in Schools ? Preliminary Views of In-School Adolescents in Ibadan, Nigeria", *International Journal of School Health* 6, no. 2 (2019), https://doi.org/10.5812/intjsh.85937.Research.

32 Reinke et al., *supra note*, 25.

33 Atilola, *supra note*, 3.

34 Azfredrick, *supra note*, 24.

35 Atilola, *supra note*, 3.

has to decide to attend such services or seek help. Help-seeking is influenced by different factors such as cultural factors, attitudes and beliefs regarding illness, and the realisation of the patient that help is needed, as noted by Barry, Doherty, Hope, Sixsmith and Kelleher.[36]

4. Strengths and limitations of the study

This study aimed to learn more about school counsellors' abilities to manage mental health issues in in-school adolescents. The study's qualitative methodology promoted the investigation of facilitators and obstacles to school counsellors' competency. The study gathered data from private and public educational sector participants from multiple local governments with diverse economic levels, allowing the findings and proposed actions to be generalised to other local governments in Kwara state. Regardless of the exploratory strategy utilised to obtain the conclusions of the research, the study has limitations. Because the data was gathered through face-to-face interviews, information bias may have occurred due to recollection and social desirability (the bias in self-reported data described by the respondents' need to seem good for social acceptance and self-protection).

Conclusion

According to the findings of this study, school counsellors demonstrated a certain level of competency about intellectual, behavioural, and emotional mental health problems among in-school adolescents. When equipped with the necessary resources – such as conducive counselling rooms, student mental health record storage facilities, more trained personnel, recognition in the school setting, and ongoing training on assessment and first aid methods for dealing with emotional and psychological problems among students – they can address mild

36 Barry, M. M., Doherty, A., Hope, A., Sixsmith, J., and Kelleher, C. C., "A community needs assessment for rural mental health promotion", *Health Education Research* 15 (2000): 293-304.

mental health symptoms and make referrals to help address mental health issues.

Recommendation

Regular mental health awareness programs should be held in schools, and counsellors should be given the chance to deliver these programs.

School owners should invest in resources, create distinct counselling structures, and conduct training for school counsellors to keep them informed with recent trends in the counselling profession.

The government should fund mental health education for public school counsellors.

Healthy ties between schools, parents, and members of society should be developed. Parent–Teacher Association (PTA) meetings should include mental health awareness programs in which counsellors' roles are expanded.

Suggestions for future research

It would be interesting to see the extent of the collaborative effort of multidisciplinary teams in education, especially in developing preventive and intervention activities against the mental health issues of adolescents in school.

NIGERIJOS KWARA VALSTIJOS ILORINO MOKYKLŲ KONSULTANTŲ KOMPETENCIJŲ TYRIMAS SPRENDŽIANT MOKYKLOSE ESANČIŲ PAAUGLIŲ PSICHIKOS SVEIKATOS PROBLEMAS

Noah Agbo

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva

Feyisayo Adebayo-Sani

University of Ibadan, Oyo State, Nigerija

Santrauka. Nigerijos gyventojai dažniausiai yra jauni, apie 40 % jų yra jaunesni nei 18 metų. Dauguma jų taip pat yra pradinės arba vidurinės mokyklos lankytojai. Paauglystės laikotarpis yra subtilus laikotarpis, kuriam dažnai būdingos psichikos sveikatos problemas, ypač mokyklinio amžiaus paaugliams. Todėl jiems reikia paramos, kurią turi suteikti keliose mokyklose dirbantys kompetentingi mokyklų konsultantai. Šiame tyrime buvo nustatytas mokyklų konsultantų kompetencijos lygis sprendžiant mokyklose esančių paauglių psichikos sveikatos problemas. Atliktas kokybinis tyrimas, pasirinkta atitinkama atrankos technika. Tirti 37 dalyviai, tarp kurių buvo vyresniųjų vidurinių mokyklų konsultantų, mokytojų, kurie atliko mokyklų konsultantų vaidmenis, konsultavo privačiose ir valstybinėse vidurinėse mokyklose Ilorine, Kvaros valstijoje. Nustatyta, kad mokyklų konsultantų kompetencijos lygis yra aukštas, ypač jeigu pasitelkiamos tam tikros priemonės ir nuostatos: teigiamas požiūris, aistra darbui, patirtis ir mokymas darbo vietoje. Atliekant tyrimą Ilorine, Kvaros valstijoje, nustatyta ir socialinių kliūčių, fizinių kliūčių, žmogiškųjų ir materialinių išteklių trūkumas, taip pat nepatenkinti lūkesčiai. Šios kliūtys sudarė sunkumų mokyklų konsultantams, pasiruošusiems spręsti mokinių paauglių psichikos sveikatos problemas. Darytina

išvada, kad mokyklų konsultantai yra funkcinė mokyklos sistemos dalis, todėl jie turėtų būti įgalioti prisidėti prie mokyklose besimokančių paauglių gerovės.

Reikšminiai žodžiai: kompetencija; mokyklos konsultantas; paauglys; mokykla; psichikos sveikatos problemos; Nigerija.

THE CORRELATION BETWEEN HIGHER EDUCATION AND WOMEN'S EMPOWERMENT: A STUDY IN DHAKA, BANGLADESH

Md Habibur Rahman

E-mail mdrahman1@stud.mruni.eu

Mykolas Romeris University, Lithuania / Catholic University in Ruzomberok, Slovakia

Supervisor doc. dr. Tomas Butvilas

E-mail tbutvilas@mruni.eu

Summary. Women's participation in higher education has increased over the last few decades. Nonetheless, in Bangladesh, fewer women than men participate in tertiary education. A great number of highly educated women in the city of Dhaka are unable to support their families financially. However, the majority of women who work quit their jobs in the middle of their careers due to societal taboos, an unstable work environment, a lack of family ties, and poor childcare facilities. The purpose of this study is to assess how social and familial factors affect higher-educated women's inclination to stay in their professions. This study focuses on the perspectives of the participants regarding the issues of education, empowerment and family roles, and intends to assess how they define empowerment concerning their own experiences of everyday life. Following a qualitative approach, the researcher conducted in-depth interviews as a data collection tool to identify women's reasons for leaving their job. This study attempts to review the major challenges that higher-educated women are facing in the job sector. At the same time, research shows the relationship between women's empowerment and other social factors that ensure a secure job environment for women.

By comparing the education level of two generations (participants and their mothers), the preliminary findings suggest that women are progressing in educational enhancement. Moreover, according to this research, teenage marriage is detrimental to women who desire to work. Additionally, a favorable finding is established regarding working women and their anticipated number of children. Finally, several recommendations are made to improve the situation.

Keywords: higher education, women empowerment, family support, job security, Dhaka city.

1. Introduction

The advancement of a current society depends to a broad extent on the quality of higher education. The parameters of higher education vary from country to country. In Bangladesh, enrollment for further studies after the completion of 12 years of schooling is marked as higher study[1]. Usually, people's enrollment to further study after high school level in honors or a diploma is an indicator of higher education[2]. The role of higher education is to prepare students to share knowledge and with the foresight to accept various obligations. In particular, higher education has created the opportunity to accelerate development in developing countries[3]. The attainment of higher education has been taken as a solution to tackle social injustice. Women overcome different situations according to their social positions and family settings. The social value of womanhood in the colonial period and the present status of women in our society remain static.

1 K. A. Islam and Umme Salma, "The role of private universities in higher education of Bangladesh: an empirical investigation", *International Journal of Finance and Banking Research 2*, no. 4 (2016): 121-128.

2 Sarker, Md Fouad Hossain, Rafi Al Mahmud, M. Saiful Islam and Md Kabirul Islam, "Use of e-learning at higher educational institutions in Bangladesh: Opportunities and challenges", *Journal of Applied Research in Higher Education* 11, no. 2 (2019): 210-223.

3 Cathy Mae Toquero, "Challenges and opportunities for higher education amid the COVID-19 pandemic: The Philippine context", *Pedagogical Research* 5, no. 4 (2020).

In colonial India, women's social status was dependent on men[4]. From the post-Vedic period, women started to be deprived in the field of education and other rights. In the 19th century, Rajaram Mohon Roy, Ishwar Chandra Vidyasagar, and other social workers started a movement for women's education, the prevention of the Sati system, and the prevention of child and polygamous marriages[5]. Education enables women to accept more power both in traditional family settings and in the modern context, giving them much control over their own lives and influencing them to take decisions in their families[6]. Although plenty of literature attests to the fact that higher education creates scope for women to be empowered, it is observed that earlier studies could not highlight those prerequisites that infrastructural development and society could provide in promoting women's empowerment. The empowerment of women has been distinguished by multidimensional issues such as education, household decision-making, the right of free movement, discussing family planning with the husband, and the representation of political and legal rights[7].

However, although the rate of women's enrollment in higher education is increasing in our country, there exist inconsistencies between the rate of their access to education and the outcome of this in society[8]. In more detail, sometimes higher education implies modernization, which transforms social equity, democratization, and more within the socio-economic system as a distinguished instrument in our society. Higher education can amplify human capabilities and knowledge by which women can be assisted with awareness of gender inequality

4 A. R. Saravanakumar and K. R. Padmini Devi, "Indian higher education: Issues and opportunities", J*ournal of Critical Reviews* 7, no. 2 (2020): 542-545.

5 Pawan Agarwal and G. Kamalakar, "Indian higher education: Envisioning the future", *The Indian Economic Journal* 61, no. 1 (2013): 151-155.

6 Ruth B. Dixon, *Rural Women at Work: Strategies for Development* (RFF Press, 2013).

7 Anu Dandona, "Empowerment of women: A conceptual framework", *The International Journal of Indian Psychology* 2, no. 3 (2015): 35-45.

8 Jennifer Ma, Matea Pender and Meredith Welch, "Education Pays 2016: The Benefits of Higher Education for Individuals and Society. Trends in Higher Education Series", *College Board* (2016).

and other significant ideologies and practices[9]. As research involved with dealing and understanding the dynamics of the process of exercising empowered status in an urban family space demonstrates, this requires a great deal of engagement with lots of effort and time at a deeper level – both of research issues and respondents. This study only covers highly educated, married women. Therefore, incorporating uneducated women into the labor market and the challenges thereof will be a future challenge for the researcher to contribute towards.

1.1. Goal of the study

The goal of this study is to explore the impact and challenges of higher education on women's empowerment and understand how women's empowerment influences different social factors.

1.2. Objective of the study

The following research objectives will be addressed in this study:

- To identify the impact of higher education on women's empowerment in Dhaka city;
- To determine the primary obstacles that highly educated married women experience in maintaining their jobs in Dhaka city;
- To justify the relationship between women's empowerment and other social factors.

2. Methodology

2.1. Type of research

This study followed a qualitative research procedure. The methodology of this research covers some sequential steps including study area selection, primary

9 Beth Mintz, "Neoliberalism and the crisis in higher education: The cost of ideology", *American Journal of Economics and Sociology* 80, no. 1 (2021): 79-112.

data collection through in-depth interviews, secondary data collected from various websites and published journals, then analysis and arrangement of the information according to the study objectives.

2.2. Study area

This research was conducted in Dhaka city, the capital of Bangladesh. Its convenient location to conduct research and the availability of expected research participants were the reasons behind choosing Dhaka as a research area. Dhaka is situated at the center of the country, with the maximum number of educational institutions and a range of employment opportunities[10]. With its location, Dhaka is the most desirable destination for living and professional accomplishment for most people in Bangladesh[11]. The inhabitants of Dhaka city maintain a distinct nature of living which is distinguishable for metropolitan city dwellers. Due to the growing impact of urbanization and the disintegration of the family space, urban Dhaka possesses a much more fragmented unit of social structure.

2.3. Sampling

Regarding sampling, this research follows purposeful sampling, which made it possible to conduct and complete this research on time. The research population for this study was highly educated (tertiary level) women in Dhaka, Bangladesh. The selection of the interviewees was primarily based upon three criteria: (1) highly educated women who are currently working and have a child/children; (2) highly educated women who worked before but are currently unemployed and have a child/children; and (3) highly educated women who have never worked/are unemployed and have a child/children. Only highly educated women whose

10 H. M. Imran et al., "Impact of land cover changes on land surface temperature and human thermal comfort in Dhaka city of Bangladesh", *Earth Systems and Environment* 5 (2021): 667-693.

11 Pramanik, Md Monjure Alam, and Demetris Stathakis, "Forecasting urban sprawl in Dhaka city of Bangladesh", *Environment and Planning B: Planning and Design* 43, no. 4 (2016): 756-771.

child/children were between 0–20 years old were considered as interviewees; if any child crossed the age limit (age 20 or above), the participant was excluded. The total number of interviewees was 36. There were 12 interviews conducted per each of the participant criteria. Therefore, there were 36 interviews conducted in total.

2.4. Data collection tools and analysis method

This study involved both primary and secondary data. For primary data collection, this study considered in-depth interviews, where 36 participants were interviewed to explore the challenges and obstacles in their job sectors (who are educated and married), the role of the family for highly educated married women in empowering themselves, and the relationship between women's empowerment and other social factors. This study employed thematic analysis as its data analysis technique. This method was chosen because of its effectiveness when analyzing qualitative research, and it was performed in accordance with the research themes. Thematic analysis makes it simple to transform our quantitative data into a qualitative form. Ultimately, coding then makes it easy to organize this information.

2.5. Ethical considerations

All participants signed informed consent forms after the study's goal was described to them, and participation in the study was voluntary. They were also informed that they may stop their participation in the study at any time without any repercussions. Additionally, no names were used and participants' data were kept private.

3. Findings

3.1. Impact of higher education on women's empowerment

Women from Bangladesh have traditionally been systematically abused by men[12]. Despite economically productive activities, they are discouraged from working in financial activities, not allowed to move alone outside their households, are proscribed from making their own decisions, and are denied access to available resources[13]. One of the most crucial ways to equip women with the knowledge, skills, and confidence they need is through higher education[14], as it helps to improve their status within the family and brings a reduction in inequalities[15]. Higher female educational attainment can have reverberations throughout the family and beyond generations[16]. Female empowerment itself is a broad context, so the impact of higher education considers five principal variables (controlling power over resources, income-generating activities, family decision-making, reproduction health decisions, and woman's rights and their violation) of women's empowerment. Research shows the progression and comparison of these variables and their influence in women's everyday lives.

Research shows that higher education has the greatest influence on increasing income-generating activities for women. It is also indicated that women's participation in income-generating activities varies with their level of education and that it is rises notably at the level of higher education, where it accounts for more

12 Tulshi Kumar Das, Rituparna Bhattacharyya, Md Fakhrul Alam and Amina Pervin, "Domestic violence in Sylhet, Bangladesh: Analysing the experiences of abused women", *Social change* 46, no. 1 (2016): 106-123.

13 Jasmine Jaim, "Bank loans access for women business-owners in Bangladesh: Obstacles and dependence on husbands", *Journal of Small Business Management* 59, no. sup1 (2021): S16-S41.

14 S. J. Sandhya, "Impact of Education in Women Empowerment of in Bagalkot District, Karnataka", *Asian journal of social sciences & humanities* 4, no. 2 (2015): 87-94.

15 Sowjanya Shetty and V. Hans, "Role of education in women empowerment and development: Issues and impact", *Role of Education in Women Empowerment and Development: Issues and Impact (September 26, 2015)* (2015).

16 Santi Setyaningsih, C. P. Rucita, Ummu Hani and Ilma Nurul Rachmania, "Women empowerment through creative industry: a case study", *Procedia Economics and Finance* 4 (2012): 213-222.

than half of the women without a higher education degree. However, a remarkable proportion of higher-educated women are financially inactive despite achieving their higher degrees. On the other hand, women with degrees have a more prominent role in the household decision-making process and in reproductive health decisions. Nevertheless, it is visible from the research that higher education is assisting women in marking their dominant and commanding existence within their households and reproductive health decisions. Finally, two further variables control power over resources, as women's rights and the rates of their violation also increase depending on their higher degree, but the improvement of these positions is somewhat slower than other variables. According to this study, participants do not have full power of control and rights in their families even though they have a higher education degree, but married women who are working have more control over family decisions compared to married women who are not working.

3.1.1. Numbers of children

According to research, a woman has a lower likelihood of having children the more educated she is[17]. This is a crucial connection since having fewer children per woman and delaying marriage and having children may result in more resources being available for each child and higher health and survival rates for mothers and children. What proportion of this is correlation and to what degree is there causation? The total fertility rate (TFR) in a population and various levels of female education are most obviously negatively correlated. According to current rates of age-specific fertility, TFR is the number of children a woman can anticipate having throughout her lifetime[18]. In Dhaka among women with various

17 Claudia Goldin and Lawrence F. Katz, "Transitions: Career and family life cycles of the educational elite", *American Economic Review* 98, no. 2 (2008): 363-369.

18 Sandy Baum, Jennifer Ma and Kathleen Payea, "Education Pays, 2013: The Benefits of Higher Education for Individuals and Society. Trends in Higher Education Series", *College Board* (2013).

levels of education, the study revealed TFR patterns throughout time.

Two criteria that are connected to one another are the number of children a participant has and their professional life. According to the survey, working women are less likely to want to have more than two children. According to the participants, they cannot care for more than two children because of their profession and family commitments. Among the participants who had never worked, having additional children was a top priority. It is interesting that this depends on the individual; for instance, some working women prefer to have more than two children. They claim that because they have the resources to support children, this is not an issue that will prevent them from doing their jobs.

3.1.2. Early marriage

To prevent child marriage and ensure that women may reach their full potential, education plays a vital role. The longer a female attends school, the less likely it is that she will be married before turning 18 and have children while still a teenager[19]. It is typical for women to stop attending school after getting married, thus never finishing their higher education[20]. Women are frequently expected to care for the home, children, and extended family in their roles as wives or mothers. Married girls confront a variety of real obstacles to obtaining an education, such as household chores, stigma, being expelled from school, and gender stereotypes that keep them at home[21].

However, this research found that early marriage for women can influence women's participation in the job sector. In this study, it was found that women

19 Ahmed Abdus Saleh et al., "Sociodemographic factors and early marriage among women in Bangladesh, Ghana and Iraq: An illustration from Multiple Indicator Cluster Survey", *Heliyon* 7, no. 5 (2021): e07111.

20 SM Mostafa Kamal, Che Hashim Hassan, Gazi Mahabubul Alam and Yang Ying, "Child marriage in Bangladesh: trends and determinants", *Journal of biosocial Science* 47, no. 1 (2015): 120-139.

21 Jahar Bhowmik, Raaj Kishore Biswas and Sorif Hossain, "Child marriage and adolescent motherhood: A nationwide vulnerability for women in Bangladesh", *International journal of environmental research and public health* 18, no. 8 (2021): 4030.

who were married below 20 years of age could not continue on to higher studies, and at the same time they could not continue their job. On the other hand, those who got married after 20 years of age usually had enough time to complete their education and managed to attain their desired job. In this study, most of the participants were married after their 20s. They mentioned that this was one of the strongest reasons for the completion of their higher studies. Among participants who never worked but had a tertiary degree, the majority were married before their 20s. Therefore, it was found that early marriage has a significant negative influence on women's empowerment.

3.2. Challenges for highly educated married women to overcome in order to pursue their jobs

3.2.1. Single family structure

Due to time constraints, extreme stress, and conflicting behavioral expectations, people may struggle to balance their roles at home and at work. The conflict between the two spheres has been a subject of research, despite the fact that this research has primarily concentrated on how work variables affect the home. Based on the incompatibility between people's jobs and homelife, this research presents two basic points of view. Role pressure in the family and workplace has been linked to bad outcomes, according to this study. As a result, the degree of involvement in the family role will hinder involvement in the work role, leading to home-work conflict (HWC); on the other hand, the degree of involvement in the work domain can impede performance in the family role, increasing strain-based, time-based, or behavior-based work-home conflict.

However, this research also focuses on differences in educational qualifications between two generations, the participants and their mothers, and focuses on how family structures can influence women in their job sectors. Analyzing the

data of employed women in Dhaka city, the research found that most employed women completed post-graduation and the remainder of the respondents completed only graduation. By comparing two generations (the participants and their mothers), we found that the respondent's mothers are not well educated, but the landscape is different for the education level of the respondents. Figures 1 and 2 show the educational qualification of both the participants and their mothers, respectively. In Figure 1, only one-tenth of the participant's mothers completed their undergraduate degrees. However, most of them even did not complete higher secondary school. On the other hand, Figure 2 shows that all the respondents completed at least their graduation degree. This means that despite having less educational experience, mothers are sending their daughters to educational institutions to achieve higher education even though they do not have an educational background.

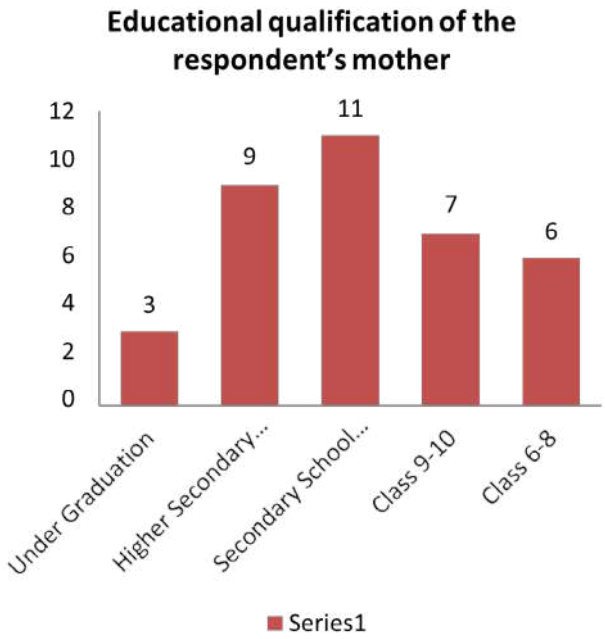

Figure 1: *Educational qualification of respondents' mothers*

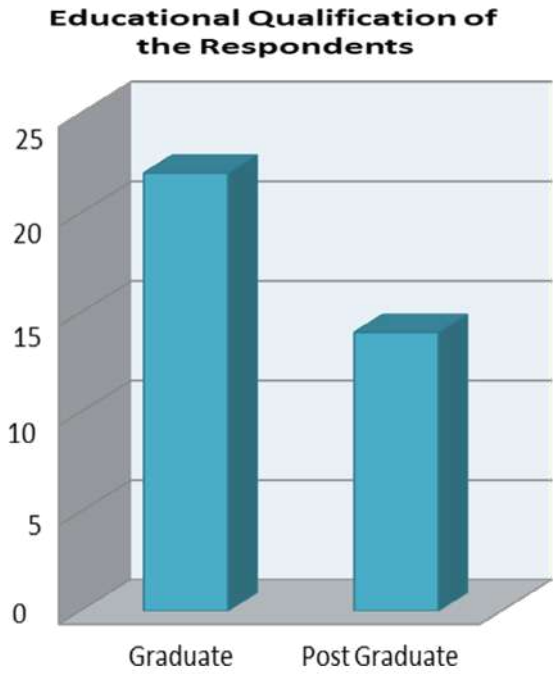

Figure 2: *Educational qualification of the respondents*

According to the field survey, around one-third of women are working in different job sectors. They are able to continue their job because their family is supporting them, especially their mother who takes care of their children in their absence, and all of them belong to a joint family (live with their husband, children, father, and mother). According to participant Rabita, during her working hours, her mother takes care of her children. That is the reason why she can continue her job, and she added that the most difficult area for a woman to sustain her career is motherhood because the priority of a mother is her children. In the study, the women who left their job or did not work before did not get enough support from their families, and most of them belong to single families (living with husbands and children). Thus, the role of the joint family is considered a key factor in ensuring women's empowerment in some cases.

3.2.2. Motherhood vs. job

This duality can have unforeseen repercussions for mothers who desire to continue a profession while raising a family, even if motherhood can be incredibly satisfying in many ways. The motherhood penalty can hinder women's attempts to steadily advance up the corporate ladder. It may also affect their capacity to accumulate wealth and provide a stable financial future. The maternity penalty generally presupposes that mothers are unable to maintain the same professional standing as their male coworkers or women who are childless. The impact on a woman's earnings potential is likely the most damaging manner in which this can manifest in the workplace. This study shows that around 7 in 10 participants were not employed – either they left their job or they had never had job experience in their entire life. According to the survey, if we were to categorize the statements and opinions of the respondents who are currently unemployed and who were previously employed, around 8 in 10 think that maintaining a family and a career is not possible, and 1 in 10 think that family is a major factor for a woman *to continue* their job after marriage. Moreover, a good number of women think that married women are given less priority in many job sectors, and some other women believe that the children's future comes first for a mother, which is why many women do not wish to secure a job after becoming a mother. According to respondent Nilufar Ahmed, "*I left my job when my first child was born. I thought only about my child's future at that time*". After giving birth to children, women do not want to carry out their job. On the other hand, in Bangladesh professional daycare centers are rare and their services are not satisfactory for the mother to feel safe keeping her children there and focusing on her work. At the same time, in developed countries, parenting is equally shared between the father and mother, but in Bangladesh, only the mothers are responsible for child-rearing. Therefore, this always creates a dilemma between motherhood and a job for an

educated woman in her professional life.

3.2.3. Social outlook and sexual harassment

Gender inequality in the workforce is significantly influenced by the workplace. Research shows that workplace victimization affects the physical and mental health of around half of all women at some point in their careers. It is argued that sexual harassment contributes to gender inequality in the labor market by imposing costs on men and women whose workplace choices help reduce sex segregation and close the gender wage gap. In a widespread misogynistic society, women are harassed in workplaces, both mentally and sexually. In Dhaka city, highly educated working women face this problem extremely frequently. It was observed that around one-third of highly educated working women leave their jobs because of sexual harassment in Bangladesh. From the perspective of Bangladesh, many men have the notion that sexual harassment makes it more difficult for men and women to make professional decisions that lessen sex segregation and minimize the gender wage gap. The perception among men is that working women are compromising in nature, which is the foundation for such vicious deeds. To diminish this challenge, there are social welfare organizations that discuss women's empowerment on multiple forums and have raised voices against the harassment of women in the workplace. This technique has forced the law to include several severe punishments against these ruthless men. Women are half of our total population; we can't ignore them. If we want to accelerate our development, we must ensure their security in the job sector and their personal lives. Otherwise, our social development function will be imbalanced.

3.3. Justifying the conditions of women's empowerment and other social factors

Empowerment is a broad term that has been used in social science disciplines across the globe. Women's empowerment refers to the way of developing and

overcoming the barriers in a woman's life by increasing her ability in every sphere of her life. The process of empowerment does not mean the improvement of their quality and having available access to productive resources; it refers to the process of enabling free thinking, controlling the decision-making process, working with dignity in society, and controlling one's destiny and the surroundings of one's life.

Firstly, education can play a vital role in ensuring women's empowerment in our society. Higher-educated women face less discrimination and vulnerability than others who are not educated, but in Bangladesh, women's participation in higher education is not satisfactory. It is a must to encourage women's participation in higher education and create awareness among higher-educated women so that they become empowered and receive their proper rights. Facilities for higher-educated women in universities and colleges should be increased. Facilities regarding internet connection, access to information, and security systems must be included in educational institutions for women. The government of Bangladesh spent only 2.1% of its GDP on education and 0.12% on higher education.[22] Therefore, the government should allocate more budget to this sector for better ensuring the participation of women.

Secondly, social institutional support is an important category for establishing women's empowerment. In this category, family support, social institutions, and cultural norms and values are influencing women's empowerment. Many higher-educated women leave their jobs because their families cannot provide them enough support. In most cases we can see women leaving their jobs during pregnancy because they do not receive any leave from job institutions. Therefore, the family and job institution should be more concerned and provide more flexibility regarding this sensitive issue. Social institutions should coordinate and accelerate this development by providing soft loan facilities without any conditions.

22 G. Yamuna, "Impact of higher education on women empowerment" (PhD diss., Gandhigram Rural Institute, 2013).

Thirdly, psychological development for women is a crucial factor to ensure women's empowerment. Through confidence in this area, women can break the chain of obstacles; they become more confident in taking their decisions both in family matters and in job sectors. This will help women become more productive and self-efficient in their internal and external issues.

Finally, financial assistance and financial freedom for women is the most dominant category for women's empowerment. In this category, research shows available job opportunities are the priority for women's empowerment, but sexual harassment in the job sector adds a negative consequence for women's empowerment. Besides available job opportunities, it is also important to provide total security and safety in women's everyday lives. Women should raise their voices and government laws should be stricter and more effective.

4. Discussion

In today's era, even after working in the corporate world and taking up challenging roles as executives, directors, marketing professionals, IT professionals, etc., the age-old image of a woman being a homemaker has not changed. Even if she works, comes home tired and must leave early for the office, she is expected to cook food, take care of children, and perform all of the other household duties that her male counterpart may volunteer to assist with, but where they hold no responsibilities. This study found some factors which challenge women's ability to continue their jobs. Moreover, society still possesses a chauvinistic attitude, and because of this women face the most serious opposition when they intend to join the workforce. This one factor, while it has been mitigated to some extent, still creates the background for the other factors ,which creates a rather suffocated working environment for women in Bangladesh.

Pregnancy time for women is another great challenge that has created three problems. Firstly, workplaces in Bangladesh have a mentality of not accommodating

or welcoming childbearing mothers. Secondly, the transportation system in Dhaka city is not safe for childbearing mothers. Lastly, in families, childbearing mothers usually do not find much support; as a result, it becomes more difficult for mothers to handle families, jobs and themselves. This research found that many families in the study area are still quite conservative regarding letting women work, especially after marriage. Due to the non-cooperation of their in-laws, a good percentage of women drop out of the work force. This is linked to the factor of social outlook, which still remains quite hostile to working women. After marriage, most of the husband's family stop women from studying. Then, it is quite tough for them to ignore the family's decision. As a center of confidence, the family should be more generous and come forward to solve these problems as early as possible. If women have economic involvement with their families, they will be prioritized to make family decisions that consider important parameters for women's empowerment.

In corporate environments, where people of both genders participate in all activities with equal vigor and enthusiasm, such vague differentiation is the biggest challenge for a woman. Many promising young university graduates enter the job market, but their enthusiasm starts to decline over time due to family responsibilities. This mid-way exodus of female employees reduces the number of potential women in senior positions. When they are ready to get back into the job market, their skills have often become outdated. Those who continue to pursue their career juggle between home and work to find a balance. The societal mindset must be changed to bring more women into the job market: be it at the workplace or at home, the recognition of women's capabilities is something society finds it hard to accept. The need for work and family life balance is a critical issue that needs to be addressed. Wherever possible, through flexible working arrangements, female employees can be retained. Gender sensitivity among men is critical for enhancing opportunities for women in organizations. The structural

problems of bringing more women into the job market can be overcome through the right type of policies, environments, and attitudes at workplaces. For the larger section of the female workforce, higher education, appropriate training and skills development, as well as the use of technology are critical for entering into and continuing in the job market. Then, more focus should be given to the higher education sector to promote women's empowerment.

Conclusion

Based on this study, it was found that the culture of Bangladesh, social outlook, early marriage, a lack of family support, unavailable facilities for women at the tertiary level, child birthing time for women, an insecure job environment, sexual harassment in the job sector, a lack of personal security or safety, and family duties are main reasons for higher-educated women dropping out of their jobs. At the same time as women dropping out of their jobs, these factors are working as obstacles to their empowerment. Many women have no involvement in economic activities because they do not receive enough support from their families, and it is not possible for them to continue their jobs and household activities at the same time. This is why they leave their jobs and do not enter the job market. At the same time, when they give birth to children, they focus more on their children's lives rather than their jobs. Sexual harassment in the job sector is not a new concern, but it adds a new dimension as a reason for women to drop out of their jobs in recent times. The social institutions are not working in an integrated way, as skill development training and bank loan facilities are not flexible enough for women. Women's participation in tertiary education and women's development policies are not satisfactory enough; these elements accelerate the problem.

To improve this situation, it is suggested that family support can change the entire scenario. Family members and husbands should come forward to help women, where husband and wife can share their household activities. At the same

time, maternity and paternity leave should be given in every organization. Organizations should have enough facilities for professional daycare centers. To reduce sexual harassment, women have raised their voices against harassment in the workplace. This technique has forced the law to include several severe punishments against these ruthless men. Social institutions should be more productive and helpful to establish women's empowerment; they can provide skill development training and soft loan facilities to develop a women's career. The government must increase budget allocation and invest money to promote tertiary education for women. Finally, our national women's development policy should be re-evaluated; it should be widespread and women-friendly to establish women's empowerment in Bangladesh.

AUKŠTOJO MOKSLO IR MOTERŲ ĮGALINIMO KORELIACIJA: AUKŠTĄJĮ IŠSILAVINIMĄ ĮGIJUSIŲ IŠTEKĖJUSIŲ DIRBANČIŲ IR BEDARBIŲ MOTERŲ TYRIMAS BANGLADEŠE, DAKOJE

Md Habibur Rahman

Ružomberoko katalikiškasis universitetas, Slovakija

Santrauka. Per pastaruosius kelis dešimtmečius moterų dalyvavimas aukštajame moksle didėja. Nepaisant to, Bangladeše aukštąjį mokslą studijuoja mažiau moterų nei vyrų. Daug aukštąjį išsilavinimą turinčių moterų Dakos mieste negali finansiškai išlaikyti savo šeimų. Tačiau dauguma dirbančių moterų išeina iš darbo įpusėjus karjerai dėl visuomenėje nustatytų draudimų, nestabilios darbo aplinkos, šeimos ryšių trūkumo ir prastų vaikų priežiūros paslaugų. Šio tyrimo tikslas – įvertinti, kaip socialiniai ir šeiminiai veiksniai veikia aukštesnio išsilavinimo moterų polinkį dirbti pagal įgytą profesiją. Šiame tyrime dėmesys sutelkiamas į dalyvių perspektyvas švietimo, įgalinimo ir šeimos vaidmenų klausimus ir

siekiama sužinoti, kaip jie apibrėžia įgalinimą, atsižvelgiant į jų pačių kasdienio gyvenimo patirtį. Vadovaujantis kokybiniu požiūriu atliktas giluminis interviu, jis vertintas kaip duomenų rinkimo įrankis siekiant nustatyti pasitraukimo iš darbo priežastis. Šiame tyrime bandoma apžvelgti pagrindinius iššūkius, su kuriais susiduria aukštąjį išsilavinimą įgijusios moterys darbo sektoriuje. Taip pat tyrimai rodo ryšį tarp moterų įgalinimo ir kitų socialinių veiksnių, užtikrinančių moterims saugią darbo aplinką. Preliminarios išvados atskleidžia, kad moterys (palyginus dviejų kartų išsilavinimo lygį – dalyvių ir jų motinų) daro pažangą įgydamos išsilavinimą. Be to, remiantis tyrimų duomenimis teigtina, kad paauglių santuoka kenkia moterims, kurios nori dirbti. Taip pat darytina išvada dėl dirbančių moterų ir numatomo jų vaikų skaičiaus. Pabaigoje pateikiamos kelios rekomendacijos dėl to, kaip pagerinti situaciją.

Reikšminiai žodžiai: aukštasis mokslas; moterų įgalinimas; parama šeimai; darbo saugumas; Dakos miestas.

ARE THERE SOCIAL SUPPORT SERVICES FOR MALE VICTIMS AND PERPETRATORS OF DOMESTIC VIOLENCE?

Jegede Oluwaseun Ayotunde

E-mail jegedeoluwaseun535@gmail.com; oljegede@stud.mruni.eu

Mykolas Romeris University, Lithuania

Supervisor Vilka Lolita

E-mail lolita.vilka@rsu.lv

Summary. **Aim**. This study examines the social support services available to male victims and perpetrators of domestic violence in order to restate a help-seeking attitude among underserved groups to support their functionality in child and family wellbeing.

Method. Nine semi-structured interviews were conducted. The study participants comprised five social workers, two crisis counsellors, one case manager, and a social rehabilitation specialist. All professionals had a minimum of 5 years of experience working with families and people suffering from domestic violence and other forms of crises. MAXQDA® 2020, a programme for qualitative data analysis, was used to analyse the study data.

Results. This study identifies that male perpetrators of domestic violence receive little to no support, as most of the social support services available to address domestic violence are focused on victims. When men become victims, they do not receive adequate support, as women and children are prioritised. The study also reveals that when men seek help, they face barriers including insufficient resources and unhealthy professional attitudes, making access to support difficult – especially when they are perpetrators of domestic violence.

Conclusion. Domestic violence policies and practises, according to this study, should encourage and support social support services for male victims and perpetrators. Such services should concentrate on strategies that will increase the perpetrator's motivation and readiness to change, as well as urge male victims to seek help. The conclusion of the study is that social workers require training and resources to work with male victims and perpetrators.

Keywords: domestic violence, crisis theory, perpetrators, family, men victims.

Introduction

Domestic violence is a global issue with a high prevalence within families. It has far-reaching effects on the social, physical, economic, and mental health of all involved parties, including witnesses.[1] The Council of Europe defines domestic violence (DV) as "any act of physical, sexual, psychological, or economic violence that occurs within the family or domestic unit, regardless of biological or legal family ties, or between former or current spouses or partners, regardless of whether the perpetrator shares or has shared the same residence with the victim".[2] Intimate Partner Violence (IPV) is a frequently occurring form of domestic violence[3] that encompasses physical, sexual, and emotional abuse, as well as controlling behaviour by an intimate partner. Common IPV-related physical injuries include bruising and welts, soft-tissue injuries, fractures and occasionally vital organ harm that can lead to death. In households with children, IPV is typically a complex issue that leads to the child's emotional and physical abuse. According to a recent study, children exposed to domestic violence (DV) and IPV are at a greater risk of problems with their holistic development.[4] Similarly,

1 "Violence against women", World Health Organization, March 9, 2021, https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women..

2 Council of Europe, "Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence", *Council of Europe Treaty Series* No 210. (2011).

3 *Ibid*., 1.

4 Terra Pingley, "The impact of witnessing domestic violence on children: A systematic review", (2017).

several studies have found an increased prevalence of psychological issues among children who witness domestic violence.[5,6] Moreover, domestic violence affects the entire family and contributes to economic crises.

Due to its impact on the family unit and society, social support and therapeutic interventions for victims of domestic violence have evolved over time. A recent study collected 337 articles on social support and evaluated 27 that are focused on social support for IPV survivors. According to the study's findings, there is strong evidence to support IPV interventions focused on improving access to social support by using advocates with increasing connectivity to community-based systems and connections to enhance the mental health outcomes of IPV victims.[7] On the other hand, there is scant evidence that they improve adherence to either IPV prevention or treatment. Similarly, previous studies that approached DV from a gender and ecological perspective demonstrated an improvement in social services[8] that promote women's empowerment,[9] engage stakeholders,[10] enhance the transformation of traditional gender norms[11] through community involvement[12] and education, and integrate services to mitigate violence against

5 Arta Dodaj, "Children witnessing domestic violence", *Journal of Children's Services* (2020).

6 "Safe Shores", *Domestic Violence Impacts the Entire Family* (Safe Shores, October 30, 2020), https://www.safeshores.org/2020/10/30/domestic-violence-impacts-the-entire-family/.

7 Emilomo Ogbe, Stacy Harmon, Rafael Van den Bergh and Olivier Degomme, "A systematic review of intimate partner violence interventions focused on improving social support and/mental health outcomes of survivors", *PLoS one* 15, no. 6 (2020): e0235177.

8 Veronica Ekström, "Carriers of the troublesome violence–the social services' support for female victims of domestic violence", *European journal of social work* 21, no. 1 (2018): 61-73.

9 Erwin Bulte and Robert Lensink, "Women's empowerment and domestic abuse: Experimental evidence from Vietnam", *European economic review* 115 (2019): 172-191.

10 Naira Kalra et al., "Training healthcare providers to respond to intimate partner violence against women", *Cochrane Database of Systematic Reviews* 5 (2021).

11 Agumasie Semahegn et al., "Are interventions focused on gender-norms effective in preventing domestic violence against women in low and lower-middle income countries? A systematic review and meta-analysis", *Reproductive health* 16, no. 1 (2019): 1-31.

12 Alexa N.Gainsbury, Rachel A. Fenton and Cassandra A. Jones, "From campus to communities: evaluation of the first UK-based bystander programme for the prevention of domestic violence and abuse in general communities", *BMC public health* 20, no. 1 (2020): 1-11.

women.[13] In addition, depending on their age and involvement, children exposed to DV receive interventions[14] alongside their mothers in women's shelters or other residential facilities. Interactive social interventions are employed to access and address the needs of children[15] by NGOs and government social services, such as camp programmes,[16] play therapy, and other social support mechanisms.

1. The current study

There is no doubt that professionals, NGOs, and government agencies are exerting a great deal of effort to support DV victims, the majority of whom are categorised as women[17,18] and children.[19] However, it is still unclear whether male DV victims are also in the focus of social interventions in the case of family DV, which could support their efforts to heal from their experiences. This includes the perpetrators of DV, who are mostly men.[20]

Practical Relevance. This research will provide policymakers across Lithuania, Latvia, Slovakia and the European Union at large with up-to-date information on the need to support male victims to aid their recovery. It will also highlight the need to recognise that male DV perpetrators do not entirely need to be treated as criminals, but instead should be supported (via rehabilitation and education) for the holistic wellbeing of the family system. This will aid in the

13 Jennifer M. First, Nathan L. First and J. Brian Houston, "Intimate partner violence and disasters: A framework for empowering women experiencing violence in disaster settings", *Affilia* 32, no. 3 (2017): 390-403.

14 Linda E Benavides, "Protective factors in children and adolescents exposed to intimate partner violence: An empirical research review", *Child and Adolescent Social Work Journal* 32, no. 2 (2015): 93-107.

15 Nancy Boyd Webb, *Social work practice with children* (Guilford Publications, 2018).

16 Chan M. Hellman and Casey Gwinn, "Camp HOPE as an intervention for children exposed to domestic violence: A program evaluation of hope, and strength of character", *Child and Adolescent Social Work Journal* 34, no. 3 (2017): 269-276.

17 Crime Data Brief, "Intimate Partner Violence, 1993-2001". Bureau of Justice Statistics.

18 "Violence against women prevalence estimates – Global fact sheet", World Health Organization, 2018, https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women.

19 Michele Lloyd, "Domestic violence and education: Examining the impact of domestic violence on young children, children, and young people and the potential role of schools", *Frontiers in psychology* 9 (2018): 2094.

20 Sarah E. Romans, Marion R. Poore and Judy L. Martin, "The perpetrators of domestic violence", *The Medical Journal of Australia* 173, no. 9 (2000): 484-488.

development of the social intervention framework for male victims and perpetrators of DV in Lithuania, Latvia, Slovakia and the European Union.

Goal. To analyse the support given to male victims and perpetrators of family DV.

Research object. Social support services for male victims and perpetrators of family DV. The main objective of this study is to examine the social support offered to male victims and perpetrators of DV in order to help them function in child and family well-being. There is less research on social interventions for male DV victims and perpetrators. Prior research on male victims has concentrated on the obstacles that prevent them from seeking assistance,[21,22] and there have been relatively few studies on social support for perpetrators of DV. This paper is part of a master's thesis that investigates the inclusive quality of social interventions delivered in cases of family DV, with a focus on the holistic development and safety of the child in the family.

1.1. Why is male victim and perpetrator support so important?

A thorough study of the paradigm of the family system reveals that family members are interconnected, meaning that the health and happiness of each member contributes to the family's overall equilibrium and functionality. According to this view, both problematic and nonproblematic behaviours are produced, sustained, and repeated through interaction patterns among family members. Bowen argues that a family operates as a unit (or system) that affects each individual member.[23] This shows that within a family, negative emotions such as tension or anxiety can spread from one individual through all of their relationships,

21 Alyson L. Huntley et al., "Help-seeking by male victims of domestic violence and abuse (DVA): a systematic review and qualitative evidence synthesis", *BMJ open* 9, no. 6 (2019): e021960.

22 Tanis Moore , "Suggestions to improve outcomes for male victims of domestic abuse: a review of the literature", *SN Social Sciences* 1, no. 10 (2021): 1-18.

23 Murray Bowen, *Family Therapy in Clinical Practice* (New York: Jason Aronson, 1978).

and that friction might eventually lead to more serious problems. Bowen believed that families should be studied as systems rather than as loose, unrelated interactions between diverse individuals. Therefore, it is reasonable to conclude that the experiences of a father or husband who is a victim or perpetrator of DV may have an influence on the family's structure. It is well-established that DV victims experience many negative physical, emotional, psychological, and social effects, some of which may constrain them from being as supportive of other family members as they formerly were. On the other hand, the perpetrator may feel terrible for disrupting the family's usual functioning and causing emotional distress.

Furthermore, male victims and perpetrators of DV not only need social support to sustain their functionality in the family system; they need an equivalent amount of assistance to women and children in order to be able to manage immediate crises. According to the crisis theory, in order for people to be able to deal with new developments and crises, it is imperative that they deal with previous crisis events and situations.[24] When people are unable to find answers to the challenges they have encountered in the past, they increase their likelihood of being unable to address future problems.

On the other hand, persons who develop new crisis management skills are better equipped to deal with future crisis events.[25] Anyone can become a victim of DV, just as anyone can become an aggressor. Perpetrators might be of any age, gender, race, socio-economic status, ethnicity, religion, occupation, or education. Due to the fact that distinct types of violence and degrees of danger are demonstrated by each offender, it is probable that the prevalent belief that abusers are continually hostile and angry is inaccurate. Numerous individuals feel that perpetrators are violent and mentally ill. In contrast, the fourth edition of the Diagnostic and Statistical Manual of the American Psychological Association has

24 "Crisis Interventions: Aguilera's (1998) Crisis Theory", Essays24.com. 03, 2017. Accessed 03, 2017. https://www.essays24.com/essay/Crisis-Interventions-Aguileras-1998-Crisis-Theory/74578.html.

25 *Ibid*., 24.

no diagnostic category for perpetrators (DSM-IV).

Despite the fact that no single psychological profile can be ascribed to all perpetrators, some of the most commonly employed behavioural tactics used by abusers include the use of power and controlling behaviours through different forms of intimidation, including psychological and physical abuse, putting on different acts in public and in private, claiming to become enraged, laying the blame on someone else and underestimating or denying the abuse. It is crucial to recognise that persons who abuse others are not fundamentally bad, and may even possess good traits; nonetheless, their abusive actions are unacceptable. Additionally, it is essential to understand that some perpetrators are influenced by traumatic events and adverse childhood experiences, such as neglect or physical or sexual abuse. Some individuals have substance abuse, addiction, and mental health issues, which can result in emotional inconsistency and issues that contribute to their violent behaviours. As a result, perpetrating DV is a vulnerable condition that can be summed up as a crisis that requires support and intervention.[26] Perpetrators of abusive behaviour need social assistance in order to stop their aggressive behaviour and address additional issues exacerbating it. This is vital in order to then integrate them into the family structure in order to support the child's well-being, as children fare best when both parents are involved.

2. Methodology

2.1. Participants and data collection

From August to November, 2022, nine interviews were conducted with nine social workers. The social workers had many years of experience with families experiencing DV and worked with NGOs and government institutions. The participants were purposefully selected using criterion sampling to obtain diverse

26 Walsh Joseph, *Theories for Direct Social Work Practice* Third ed. (Belmont Calif: Cengage Learning, 2013).

perspectives. Purposive sampling[27] is frequently employed in qualitative research to discover information-rich situations to make the most efficient use of available resources.[28] Each participant selected a convenient location for the interview: four were conducted face-to-face at their offices, while others were conducted via Zoom meetings online. The interviews were conducted in a dialogue format using an interview guide – a semi-structured method which comprised, among others, the following questions:

- What is the gender distribution of your clients? (kindly give a rough estimate of the percentage of men, women, and children).
- Can you describe the assistance you provide to males and fathers in cases of DV? If you do not work with males/fathers, either as victims or as perpetrators, please mention any agency in your country that you know of that provides crisis help for men.

The interviews lasted between 15 and 25 minutes and were recorded digitally. The recordings were subsequently transcribed into text.

Table 1. *A profile of participants*

Codes	Office	Experience	Organisation
SW1-LT	Social worker	6 years	Government
SW2-LT	Case manager	9 years	Government
SW3-LT	Social rehabilitation specialist	17 years	Government
SW4-SK	Crisis counsellor	8 years	Government
SW5-SK	Social worker	5 years	Government
SW6-SK	Social worker	7 years	NGO
SW7-LV	Social worker	7 years	Government
SW8-LV	Social worker	22 years	Government
SW9-LV	Crisis counsellor	5 years	NGO

SW – Social worker; LT – Lithuania; SK – Slovakia; LV – Latvia

27 Patton M. Q., *Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory and practice* (4th ed.) (Thousand Oaks, CA: Sage, 2015).

28 *Ibid.*, 27.

2.3. Ethical considerations

This study gave priority to ethical issues and concerns about personal data because they are important parts of social research.[29] This research is a part of a master's thesis that has obtained permission and has ethical consideration documents across the three European countries where data were collected. Participants were provided with information regarding the study, and its objective was described clearly. Participants were assured anonymity and made aware that their participation was voluntary. The information gathered was securely kept.

2.4. Data analysis

This qualitative study employed the thematic analysis method for data analysis to identify meaningful patterns across qualitative datasets.[30] The interview material, the text from the nine interviews, was read multiple times to ensure a comprehensive understanding. The material was classified and organised into words, phrases, and paragraphs pertinent to the study's objective. The meaning units were merged and coded using the MAXQDA® 2020 analysis software – the most widely used and powerful tool for qualitative analysis[31] – to identify associations, linkages, similarities, and differences and organise them into themes.

3. Findings

The data analysis revealed three themes: victim-based interventions, inequality in social support services, and experts' perceptions of male victim and perpetrator support.

29 Mahnaz Sanjari et al., "Ethical challenges of researchers in qualitative studies: The necessity to develop a specific guideline", *Journal of medical ethics and history of medicine* 7 (2014).

30 Braun, V., Clarke, V., and Weate, P., "Using thematic analysis in sport and exercise research", in *Routledge handbook of qualitative research in sport and exercise* (pp. 213-227) (Routledge, 2016).

31 Michael C. Gizzi and Stefan Rädiker, eds. *The Practice of Qualitative Data Analysis: Research Examples Using MAXQDA*. (BoD–Books on Demand, 2021).

Figure 1. *Victim-based interventions (Source: Author)*

Participants were chosen from common state social support services. When asked about the target of their intervention, the study found that the majority of social services are geared toward victims of DV.

Table 2. *Targets of domestic violence interventions*

Codes	Target of your interventions (victims, perpetrator or whole family)
SW1-SK	"We only work with survivors of domestic violence."
SW3-SK	"We work with victims of abuse – men are often the aggressor and we are not working with oppressor."
SW1-LT	"We work with victims. […….] Sometimes, we work with the abusers when children's rights decides that they need to stay in an institution with the child"
SW2-LT	"We work with all family but it happens that men are not interested in getting help."
SW1-LV	"Victims only, I do not work with perpetrators, but when I have them as clients I refer them to crisis centres for rehabilitation."
SW3-LV	"We focus more on victims."

Source: Author

3.1. Inequality in social support

The study revealed that social services are biased on the basis of gender distribution. Participants in the study were asked to provide a general estimate of the distribution of their service recipients, and the majority of them work either with single women or women and children. Their statements are encoded directly below.

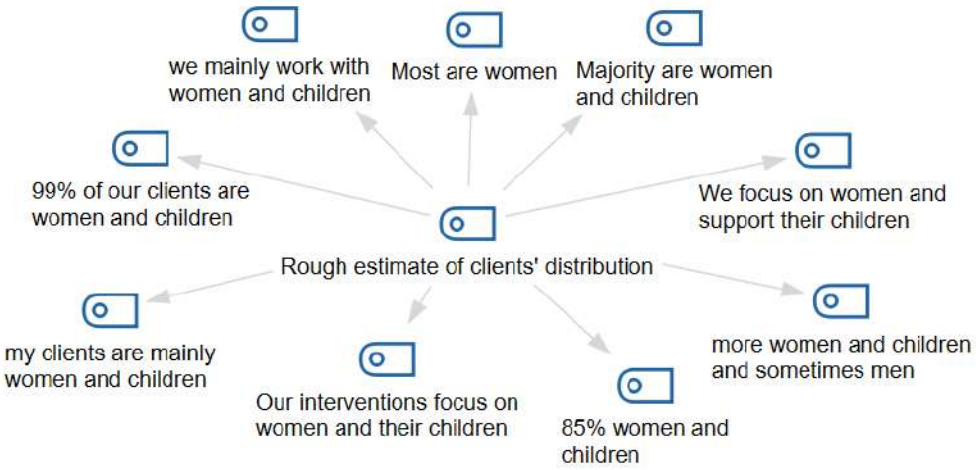

Figure 2. *Clients' demographic distribution (source: Author)*

However, some social workers stated that they also worked with aggressive women or female perpetrators of DV. "So, either we work with the victims, or even if the mom is the perpetrator, and sometimes both. It might be that the mother has experienced violence which made her abuse her children or partner" (SW3-LT). "We also work with women who abuse their children" (SW3-LV). This is where the gender disparity becomes evident: if a female perpetrator of DV receives interventions to promote her recovery and enhance the child's growth and well-being, why is the male perpetrator not helped in the same manner? In addition, the study indicated a lack of social support services and specialised institutions for male victims and perpetrators of DV. When asked if they knew of any other organisations that work with men in crisis, either as victims or perpetrators of DV, the majority of study participants were unable to name any – only a few did. When the researcher followed up on these institutions, it was discovered that they only provided information via their websites and did not have direct contact with men in crisis, while others were focused on women and children.

3.2. Professionals and male victims or perpetrators of domestic violence

Among the study participants who were social professionals in organisations required by policy to work with both sexes and all demographic groups, many were ambivalent about the willingness of men to accept assistance.

> "Fathers of families are not very interested in social support. […] We work with all [of the] family, but it happens that men are not interested in getting help. They are not willing to cooperate, it is hard to involve them in the whole process, but it is not all of them, but for the majority of the families I work with, women and children are my major clients. Of course, we do offer help for men as well but they are not really into that" (SW2-LT).

While it may or may not be the case that men are unwilling to reach out for assistance, male victims of domestic abuse (DA) face several barriers when seeking help from their abusive relationships, and previous research has explored many of these challenges. Recent research reviewed the literature on DA, DV, and IPV with the aim of presenting a list of reasons why male victims of DA may be reluctant to seek assistance. According to the research findings, the reasons for this reluctance include the refusal or reluctance of professionals to view male experiences as abuse, the lack of available supportive services, embarrassment, shame, loss of masculinity, fear of being judged or disbelieved by others, fear of police response, and devotion to their family.[32]

> "Sometimes, men also come here for help. There was a man that came here recently, he said his wife abused him, tied him to chair, but the woman he is talking about is tiny and short and I said 'really'?! She tied you to the chair and you do not have any physical power to withstand her?! Well, I believe that women

32 Huntley et al., *supra note*, 21.

> could be violent too; maybe more emotionally violent or manipulate money or children, but when this man said his wife beat him I said I do not believe you, because you, as a man, you are taller and you have more power and it is impossible. Of course, he does not have any physical problem and he is talking about violence. Shame on him" (SW3-LV).

Again, this may be the case (SW2-LV); men might lie to professionals about their experience with DV to elicit sympathy and not appear as 'bad' as society projects in the case of DV. Still, it is essential to focus more on the motivation of men seeking assistance and to have less doubt. The emotional toll that DV takes on men can be significant; in some cases, the victims may not have physical wounds like women[33] that medical professionals or the police can see, but they are still psychologically traumatised and require support in order to keep the family unit functioning and fulfil their roles as fathers and husbands. This data suggests that professionals' attitudes regarding males seeking help contribute to the barrier preventing men from seeking social support services in DV cases.

4. Discussion

This study aims to examine the social support services available to male victims and perpetrators of DV to support their functionality in child and family wellbeing. According to the study, the majority of social support services available are directed toward victims of DV, and the services geared towards victims are gender biased. This confirms what has been noted before in a previous study[34] – that when DV is anchored in society, men and women receive different levels of attention. The authors of the aforementioned study' concluded that it is crucial for professionals and other health providers to take responsibility for addressing

33 Walby, S. and Towers, J., "Measuring violence to end violence: mainstreaming gender", *Journal of Gender-Based Violence*, vol. 1. (2017).

34 Romans, Poore, and Martin, *supra note,* 20: 484-488.

problems with both perpetrators and victims if DV is to be effectively addressed. The gender prejudice could be attributed to the fact that the majority of victims are women and very few are men.[35] Nonetheless, if the holistic development of the child and family stability is of concern, it is vital to: support males in crisis, whether as victims or perpetrators; avoid gender bias in social support services; and devise interventions that would satisfy the entire family's needs.

This study indicated insufficient social support services and specialised institutions for male victims and perpetrators of DV. This finding corresponds with recent research on the constraints on the help-seeking disposition of men, which indicates that inadequate support and resources prevents male victims of DV from seeking assistance.[36] In the three nations where this study was conducted, there are few, if any, operational and active men's crisis centres, which may be related to the belief held by certain professionals (including study participants) that men are not interested in social support services. In contrast, a recent study reveals that men are willing to discuss their experiences and receive assistance to become better spouses and fathers.[37]

This suggests that professionals' attitudes regarding males seeking help contribute to the barrier preventing men from seeking social support services in DV cases. Help-seeking by male DV victims or perpetrators is a recent phenomenon. Concerns exist regarding the attitude of professionals toward men, as men are faced with stereotypical attitudes, inappropriate approaches,[38] and unhealthy remarks from professionals. These attitudes have been documented to make men feel vulnerable, ashamed, and guilty, and cause them to reconsider the concept of seeking social aid in times of crisis. Similarly, a study indicated that experts'

35 "Domestic abuse and the criminal justice system", Office for National Statistics (ONS) (2020C) (England and Wales: November 2020 Published online: ONS).

36 Moore, *supra note*, 22: 1-18.

37 Huntley et al., *supra note*, 21.

38 *Ibid*., 37.

reactions to the initial help-seeking of male IPV victims also impede their motivation to seek help.[39]

Furthermore, this problem is not exclusive to men, as women also encounter unwelcoming attitudes from professionals when seeking assistance; in research conducted among IPV victims in Hong Kong between 2010 and 2014, 295 out of 980 victims refused on-site counselling (157 male and 823 female). The aforementioned study concluded that healthcare workers need training on how to promote help-seeking behaviour specifically relevant to the needs and individual preferences of male and female IPV victims, as suggested by the victims' reflections on characteristics related to seeking help from on-site services.[40] Social service policy and practice must reinstate a help-seeking attitude among male crisis victims and perpetrators and demonstrate an eagerness to help.

Conclusions

This study aimed to analyse social support services for male victims and perpetrators of DV. Based on the results and discussion, the following conclusions can been identified:

- This study identifies that male victims and perpetrators of DV receive little to no support, as most of the social support services available for addressing DV are focused on victims. Data collected revealed that when men become victims or survivors, they do not receive adequate support, as women and children are prioritised in cases of family DV, leaving the man with little to no support. Furthermore, this study also revealed that when men seek help, they face barriers and challenges with resources and professionals, making receiving support difficult for them, especially when they are DV perpetrators.

39 Julie C. Taylor, Elizabeth A. Bates, Attilio Colosi and Andrew J. Creer, "Barriers to men's help seeking for intimate partner violence", *Journal of interpersonal violence* 37, no. 19-20 (2022): NP18417-NP18444.

40 Anna Wai-Man Choi et al., "Intimate partner violence victims' acceptance and refusal of on-site counseling in emergency departments: Predictors of help-seeking behavior explored through a 5-year medical chart review", *Preventive medicine* 108 (2018): 86-92.

- When a person is affected by a crisis and receives no assistance for recovery, they remain vulnerable and susceptible to future crises. According to a study by Hester,[41] of 96 occurrences of DV reported to the police, the majority were male perpetrators who had more than two repeat incidents, and one man had 52 repeat incidents recorded. Meanwhile, female perpetrators largely had only one repeat incident, and the highest number of repeat incidents for any woman was 8 within the six-year tracking period. The number of repeated occurrences by men might have been different if they had received assistance to enhance their healing during their initial experience.
- This study argues that family members are interdependent (i.e., part of a family system), and everyone is accountable for preserving family equilibrium. When a problem (crisis) impacts the entire system (e.g., DV) and we recognise the need for interventions, the intervention should include and impact the whole family to restore the equilibrium. As Murray Bowen once stated, "that which is created in a relationship may be fixed in a relationship". This can only occur if all family members receive support.

Recommendations

Based on the results of this study, the following recommendations are provided with regards to social support services for male victims and perpetrators of DV:

- This study recommends that national DV policies should incorporate social support for men and promote social support services for male victims and perpetrators. However, it is vital to begin with techniques that focus on the motivation and willingness to change when working with perpetrators by emphasising behaviour modification interventions. This involves encouraging help-seeking attitudes, integrated approaches that teach relationship skills, and support for partners in connection with addictive partners.

41 M. Hester, "Who Does What to Whom? Gender and Domestic Violence Perpetrators in English Police Records", *European Journal of Criminology* 10 (2013): 623- 637.

Social assistance professionals should be trained in objectivity (not approaching clients with personal prejudices, social conventions, or preconceptions) and strategies for working with male victims and perpetrators of family DV.

AR EGZISTUOJA SOCIALINĖS PAGALBOS PASLAUGOS VYRAMS, SMURTO ŠEIMOJE AUKOMS IR KALTININKAMS?

Jegede Oluwaseun Ayotunde

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva

Santrauka. Šiame tyrime nagrinėjamos socialinės paramos paslaugos, teikiamos smurto šeimoje aukoms ir smurtautojams vyrams, siekiant aptarti nepakankamai aprūpintų grupių pagalbos paieškas, taip pat paremti jų funkcionalumą vaiko ir šeimos gerovei.

Buvo atlikti devyni pusiau struktūruoti interviu. Tyrime dalyvavo penki socialiniai darbuotojai, du krizių konsultantai, vienas atvejo vadybininkas ir socialinės reabilitacijos specialistas. Visi specialistai sukaupę ne mažesnę nei penkerių metų darbo su šeimomis ir asmenimis, kenčiančiais nuo smurto artimoje aplinkoje ir kitų krizių, patirtį. Tyrimo duomenims analizuoti buvo naudojama kokybinės duomenų analizės programa MAXQDA® 2020.

Prieita prie išvados, kad vyrai, smurtaujantys šeimoje, gauna mažai paramos arba jos negauna visiškai, kadangi dauguma socialinės paramos paslaugų, skirtų smurtui artimoje aplinkoje spręsti, yra skirtos aukoms. Kai vyrai tampa aukomis, jie negauna tinkamos paramos, kadangi pirmenybė teikiama moterims ir vaikams. Tyrimas taip pat atskleidė, kad kai vyrai kreipiasi pagalbos, jie susiduria su kliūtimis dėl išteklių trūkumo ir netinkamo profesinio požiūrio, todėl sunku

gauti paramą ypač tais atvejais, kai jie smurtauja šeimoje.

Remiantis tyrimu darytina išvada, kad smurto šeimoje politika ir praktika turėtų skatinti ir remti socialinės paramos paslaugas vyrams aukoms ir smurtautojams. Tokios tarnybos turėtų sutelkti dėmesį į strategijas, kurios padidintų smurtautojo motyvaciją ir pasirengimą keistis, taip pat ragintų nukentėjusius vyrus ieškoti pagalbos. Teigtina, kad socialiniams darbuotojams reikia mokymo ir išteklių, kad jie galėtų dirbti su aukomis ir smurtautojais vyrais.

Reikšminiai žodžiai: smurtas šeimoje; krizių teorija; smurtautojai; šeima; aukos vyrai.

THE PERSPECTIVES OF PROFESSIONALS ON A MULTIDISCIPLINARY APPROACH TO SUICIDE PREVENTION AMONG ADOLESCENTS IN SLOVAKIA

Leila Salimova

E-mail lrksalimova@gmail.com

Mykolas Romeris University, Lithuania/ Catholic University in Ruzomberok, Slovakia

Supervisor doc. dr. Marketa Rusnakova

E-mail marketa.rusnakova@ku.sk

Summary. Adolescent suicide continues to be a pivotal issue for healthcare and social systems around the world. According to World Health Statistics, around 700,000 young people die by suicide each year. The causes of this encompass both psychosocial pressures and mental health issues that are made worse by many variables such as financial limitations, poor family relationships, peer bullying, victimization, and many forms of sexual abuse. Strategies at all societal levels are necessary to prevent suicide. This covers preventative measures and safeguards for people, families, and communities. The multidisciplinary strategy is known for taking a comprehensive approach to suicide prevention, bringing together various stakeholders based on their existing contexts and resources. With an emphasis on preventing adolescent suicide in educational settings in Slovakia, this study aims to examine professionals' perspectives on the practical implications of the work of the multidisciplinary team. The research involved a semi-structured interview of five professionals working in the area of suicide prevention in Slovakia. The results reveal a generally positive image of the collaborative efforts of various professionals in the prevention area. However, it is

noted that there is still potential for development, particularly in terms of better cooperation among specialists, state recognition of the problem of youth suicide, and collaborative efforts to reduce suicidal risks.

Keywords: adolescent suicide, multidisciplinary team, prevention, collaboration.

1. Introduction

1.1. Research problem

Globally, adolescent suicide is one of the leading causes of death among young populations. The WHO recognizes suicide as a human disaster, and it is a top priority of concern for many developed countries.[1] In Europe, Estonia (12.9) and Lithuania (12.7) are reported to be the leading countries in suicide rates for both adults and adolescents. Similarly, Slovakia maintains its trend of slightly increasing in the ranking, with 4.9 suicides per 100,000 people in 2019.[2]

Psychologists have established a significant relationship between different mental disorders and suicide attempts, as well as suicidal acts.[3] However, this might not always be true for adolescent suicides due to adolescents' emotional instability, impulsive behavior at this age, and other factors. Along with psychological disorders, global researchers highlight other factors such as financial limitations, poor family relationships,[4] peer bullying and victimization,[5] and

1 "Suicide. Key facts", WHO, accessed December 2022, https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/suicide.

2 EuroStat, *Suicide death rate by age group* (EU: StarLink, 2019). Accessed December, 2022. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00202/default/table?lang=en.

3 José Manoel Bertolote and Alexandra Fleischmann, "Suicide and psychiatric diagnosis: a worldwide perspective", *World psychiatry: official journal of the World Psychiatric Association (WPA)* vol. 1,3 (2002): 181-5.

4 Danuta Wasserman, "Review of health and risk-behaviours, mental health problems and suicidal behaviours in young Europeans on the basis of the results from the EU-funded Saving and Empowering Young Lives in Europe (SEYLE) study", Vol. 50,6 (2016): 1093-1107. doi:10.12740/PP/66954

5 Sophie Moore et al., "Consequences of bullying victimization in childhood and adolescence: A systematic review and meta-analysis", *World journal of psychiatry* vol. 7,1 (2017): 60-76. doi:10.5498/wjp.v7.i1.60.

physical, psychological and sexual abuse.[6]

From the Slovakian statistical data from 2008 to 2017 in the article of prof. Ingrid Emmerová,[7] it is clear that interpersonal conflicts in the family and at school are the most common motives for suicide in the 15–19 age group. The majority of suicide attempts, it is observed, are an expression of fear and an effort to get away from threats, including punishment. When adolescents experience greater difficulty or failure for the first time in their lives, they frequently feel dejected and hopeless. As a result, suicidal attempts are common at this age and can be seen as an emotionally charged way of asking for help.

Lee et al.[8] also considered that the motivation for suicide attempts in adolescence is more related to interpersonal problems and less to financial or illness-related problems. Therefore, the intent of suicide attempts in adolescents is considered less serious and lethal than that of adults, which makes it even more necessary to launch prevention programs for various age groups.

Unfortunately, suicide prevention is too often a low priority for governments and policy-makers. It is noted that suicide prevention needs to be prioritized on global public health and public policy agendas, and awareness of suicide as a public health concern must be raised by using a multidimensional approach that recognizes its social, psychological, and cultural impacts.[9] Moreover, a national suicide prevention strategy is important because it indicates a government's clear commitment to prioritizing and tackling suicide, while providing leadership and guidance on the key evidence-based suicide prevention interventions. In most European countries there is a call to action to employ a multisectoral approach

6 "Preventing Suicide: A Global Imperative", WHO, 2014. ISBN: 978 92 4 156477 9. Accessed December 2022. https://www.who.int/publications/i/item/9789241564779.

7 Ingrid Emmerová, "Samovraždy detí a mládeže v Slovenskej republike – ich motívy a možnosti prevencie", *Pediatr. praxi* 19(5) (2018): 267-269. DOI: 10.36290/ped.2018.053.

8 Jinhee Lee et al., "Characteristics of adolescents who visit the emergency department following suicide attempts: comparison study between adolescents and adults", *BMC Psychiatry* 19, 231 (2019). https://doi.org/10.1186/s12888-019-2213-5.

9 *Ibid.*, 2.

which addresses suicide in a comprehensive manner, as well as bringing together different stakeholders based on their current resources and contexts.[10]

The multidisciplinary approach is already officially recognized as being efficient for suicide risk assessment and management, which has been identified as important for reducing suicidality.[11] Even though in many countries suicide prevention is practiced under the domain of clinical workers regulated by the suicide prevention programs organized by each country individually, the multidisciplinary approach is successfully disseminated among other professionals from different fields in order to jointly determine a collaborative approach to dealing with the client's issues.[12]

As for general suicide prevention in adolescents, there are established good practices of different collaborative approaches, with the involvement of social workers, social pedagogues, psychologists, psychiatrists, police representatives, and other community members. These are, namely: the Signs of Suicide[13] (SOS) Middle School and High School Prevention Programs in the US; Reconnecting Youth[14] (RY), A Peer Group Approach to Building Life Skills in the US; and Saving and Empowering Young Lives in Europe (SEYLE).[15]

School support teams,[16] an illustration of such a multidisciplinary team, were only relatively recently established in Slovakia, but are already displaying promising methods for the coordinated efforts of various prevention specialists.[17] Ho-

10 WHO, "European Framework for Action on Mental Health 2021-2025", Draft for the Seventy-first Regional Committee for Europe (Copenhagen: WHO Regional Office for Europe, 2021). Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO.

11 Cynthia Grant and Jammie Lusk, "A multidisciplinary approach to therapeutic risk management of the suicidal patient", *Journal of Multidisciplinary Healthcare 8* (2015): 291-298.

12 Miren Taberna et al., "The Multidisciplinary Team (MDT) Approach and Quality of Care", *Frontiers in oncology* vol. 10 85 (2020). doi:10.3389/fonc.2020.00085.

13 Retrieved from https://sprc.org/online-library/sos-signs-suicide.

14 Retrieved from http://www.reconnectingyouth.com.

15 Wasserman, *supra note,* 4: 2.

16 Retrieved from https://mpc-edu.sk/sk/project/pop2.

17 Zuzana Krnáčová et al., *Multidisciplinárny prístup. Základné myšlienky a rámce* (Standardy Narodny Projekt, 2020). Accessed December 2022, https://vudpap.sk/wp-content/uploads/2020/10/Multidisciplinarny-prist-up-2020.pdf.

wever, due to its novelty, this strategy might require more investigation and a fact-based evaluation, especially in the field of suicide prevention among adolescents.

1.1.2. Goal of the study

To analyze the practical implications of the work of the multidisciplinary team and each specialist's perspectives on the prevention of adolescent suicide in educational settings in Slovakia.

1.1.3. Object of the study

The object of the study includes the perspectives of professionals on the multidisciplinary approach to suicide prevention among adolescents in Slovakia.

1.1.4. Research questions

1. To what extent can the multidisciplinary approach contribute to the prevention of adolescent suicide in Slovakia?
2. What are the roles of social institutions in the prevention of suicide among adolescents in Slovakia?
3. What are the suicide prevention activities implemented by multidisciplinary teams in Slovakia?
4. What can be suggested to improve the work of multidisciplinary teams working with adolescent suicide in Slovakia?

2. Research methods

2.1. Type of research

This study uses qualitative data coalesced from semi-structured interviews. Unlike a structured interview, a semi-structured interview provides flexibility in its process to understand the issues and events. Therefore, this method is

recognized as a perfect tool to build on the information beyond the questions which are asked in the interview guide.[18]

2.2. Data collecting method

The semi-structured interview guide consisted of nine main questions which covered areas evaluating: the level of involvement in dealing with adolescence suicide (general prevention); the collaborative approach; practical implications; the defining roles of each specialist in this field; possible solutions; and limitations. Additional questions were asked when needed. Generally, the interview considered professional characteristics and personal involvement in the research topic, as well as the educational and professional levels of respondents.

2.3. Sampling procedure

The interview participants were 5 specialists from Slovakia (n = 5). Participants were sampled via the purposive sampling method and invited via a personal network of professionals from Slovakia. Based on theoretical studies, multidisciplinary teams comprise various specialists, including a social service worker, a school social pedagogue, a child/school psychologist, a juvenile inspector/prevention policer, and an NGO activist or a specialist from a support center. The sample number (n = 5) ensures as wide a variation as possible in terms of the dimension of interest and provides a cohesive number to achieve data saturation, theoretical saturation, and informational diversity.[19] Three interviews had their audio recorded, and field notes were taken during the interviews. Two interviews were conducted via written forms. The audio recordings were carefully transcribed verbatim in a Microsoft Word document, and accuracy was ensured via the thorough re-listening and examination of transcribed sheets.

18 Alan Bryman, *Social Research Methods* (Oxford: Oxford University Press, 2012), 216.

19 *Ibid.*, 416.

2.4. Data analysis method

A thematic analysis of this research was conducted to help identify patterns or themes in the interview data. The researcher highlighted statements and phrases from the interviews that were significant to the study. The researcher went back and forth among transcripts until there were consistent and distinct codes. Quotes that were related to each theme were brought together and considered for relationships within and across data sources. This helped the researcher to arrange and refine categories of participants' ideas until they were solidified. Codes were then arranged into subthemes and were brought into main discussions.

2.5. Ethical considerations

Participation in the study was voluntary and informed consent forms were signed by all participants after the purpose of the study had been explained to them. It was also explained to them that they could withdraw from the study at any point without any consequence. In addition, participants' data were kept confidential and no names was used.

3. Analysis of research data

3.1. Socio-demographic information

The results of this study were based on five semi-structured interviews with specialists involved in suicide prevention in adolescents in the city of Ruzomberok, Slovakia. All specialists were between 27 and 69 years old. There were three males and two females. The educational level of all interview participants was master's degree or higher. Their work experience in their positions ranged from 4 to 20 years.

3.2. Qualitative findings

Findings are presented based on the research questions with reference to research objectives, and summarized into **main themes**, **emerging themes**, and **subthemes** alongside specialists' statements that reflect each of these subthemes (see Table 1).

Table 1. *The research questions*

Main themes	Emerging themes	Subthemes
1) The contribution of the multidisciplinary approach to the prevention of adolescent suicide	1.1. Understanding of a multidisciplinary team	Cooperation/togetherness
		Coordination of activities and supportive network
		For the purpose of prevention
	1.2. Views on the level of contribution	Trustful and safe environment
		Capacity of the team
		Problem indication
2) The roles of social institutions in the prevention of adolescent suicide	2.1. Experience with participating institutions	Primary contact (school)
		Secondary contact (psychological support)
		Follow-up (social service organizations)
	2.2. Areas of concentration (main functions)	Psychological functions
		Medical functions
		Social service functions
3) The activities on suicide prevention by the multidisciplinary teams	3.1. Using preventive and intervention measures	Screening tools
		Direct consultation
		Lecturing
		Referring to another specialist
	3.2. System of support	Befriending/relationship building
		School authority involvement
		Parental involvement
4) Suggestions to improve the work of multidisciplinary teams in the prevention of adolescent suicide	4.1. Publicly known preventive strategies	In a school setting
		Aided by social organizations
		Deficiency of strategies
	4.2. Suggestions for improvement	At the government level
		At the local level

3.2.1. The contribution of the multidisciplinary approach to the prevention of adolescent suicide

3.2.1.1. Understanding of a multidisciplinary team

Participants mainly described the multidisciplinary team from three different perspectives. These included *cooperation/togetherness*, *coordination of activities/ creation of a support network for the client*, and *for the purpose of prevention*.

It was discovered that all interview participants had a good understanding of the multidisciplinary team's purpose and basic function. The majority of interviewees linked the word "cooperation/togetherness" with the essence of the multidisciplinary team.

> "… *cooperation of all involved professionals* …" (director of children's organization, 48 y.o.).
>
> "… *in our practice as a team of people who work together with the different expertise*" (psychologist, 69 y.o.).

It was also emphasized that it is important to coordinate activities for the right solution for the client.

> "… *who communicate, exchange information, propose solutions, procedures in order to help the client* …" (social worker, 39 y.o.).

Half of the participants highlighted that the multidisciplinary team works better on the prevention levels and as a primary point of contact.

> "*The multidisciplinary team can also work on prevention of the emergence of problems or against the deepening of problems for clients and vulnerable groups*" (social worker, 39 y.o.).

3.2.1.2. Views on the level of contribution

Participants viewed the level of contribution of the multidisciplinary team

from a few different angles: *trustful and safe environment*, *capacity of team*, and *indication of problematics*.

Almost all participants responded that the creation of trust and safe environment for children plays a key role in the work of the multidisciplinary team.

> "*Because we are in a really close relationship with children and we are communicating with them. So therefore we are here for them when they need us. So we can feel their emotions and we can help them when they have a need*" (social pedagogue, 27 y.o.).
>
> "*… we do not wear white clothes. So here I think children come happily. They want to come here. So they are in a safe place*" (psychologist, 69 y.o.).

The high importance of the competence of the team itself was emphasized as part of the professionals' contributions to the team's successful work.

> "*… we help and coach the teachers to perform the fun meetings with their children, like in a commune way, when they [children] can feel safe and when they can be open about their feelings and about the relationships with the students*" (psychologist, 69 y.o.).
>
> "*It is very important that people in the first contact are informed and educated about warning signs in children and know how to notice their tightness, sadness, depression, self-harm and respond to them adequately*" (social worker, 39 y.o.).

During the interview, many participants indicated the emergence of different problems of adolescents, their work experience in service provision, and observations on potential risk factors.

> "*Probably the most often I go to school too is for bullying issues and cyberbullying. Sometimes problems of children with drugs and smoking in the school*"; "*To improve this problem, I think, we need*

to start to involve any young people on social media and talk about even much more how to solve the issues. Because it's really a problem."; "*So we try to solve a problem with parents but they don't have much time to arrive to school and solve the problem…The values of the family are changed too*" (policeman, 48 y.o.).

3.2.2. The roles of social institutions in the prevention of adolescent suicide

3.2.2.1. Experience with participating institutions

Participants described their experience with different organizations which participate in the prevention of adolescent suicide from the following perspectives: *primary contact (schools)*, *secondary contact (psychological support)*, and *follow-up (social services)*.

The majority of interviewees affirmed the high involvement of school as a main focal point in the prevention of teenage suicide.

"*Usually the school calls us if they have this kind of problem, so we help them*" (psychologist, 69 y.o.).

"*In our school, we have our supporting team that consists of our social pedagogue, school psychologist, career counselor and coordinator for prevention, assistants of principals and special pedagogue*" (social pedagogue, 27 y.o.).

Psychological support was introduced as a second level of contact for more than half of the respondents.

"*There are also psychologists. We work with them if there is a bigger problem… I think professionals, like psychiatrists and psychologists, should be involved more*" (policeman, 48 y.o.).

"*Centers for pedagogical psychological counseling and prevention is a network of state and private counseling centers where*

experts work - special educators, psychologists, social educators, who deal with specific problems of children and counseling parents and teachers" (social worker, 39 y.o.).

Social service providers are closely related to the identification of problems in young people's families, the evaluation of teenagers' environments, and the coordination of the efforts of all concerned specialists.

"*We work with the child's natural environment, especially with his parents if possible, and we exchange information with other experts who work with the child – teachers, special pedagogue, psychologist, social worker from the Office of Social and Legal Protection, child psychiatrist*" (director of children's organization, 48 y.o.).

3.2.2.2. Areas of concentration (main functions)

The areas of concentration are divided into the following main functions: *psychological functions*, *medical functions*, and *social support (alternative) functions*.

Psychological functions prevailed in most of the interviews as one of the most significant areas of support in both prevention and later interventions.

"*Child psychologists and clinical psychologists who work in medical or private facilities dedicated to children with psychological problems*" (social worker, 39 y.o.).

The medical function was brought up in specific cases when the client needed special support and when other specialists had already implemented their primary support functions.

"*… we have to move it forward to another specialist, for example, clinical psychologist or psychiatrist*" (social pedagogue, 27 y.o.).

> "*If we have problems [with teenagers], we transport them to the hospital and then try to talk with parents or give help to the child and parents. In some cases, it is necessary to involve psychiatrists and medications*" (policeman, 48 y.o.).

Some respondents strongly highlighted social support (alternative) functions from other organizations, such as police and children's organizations, when dealing with the prevention of and intervention in adolescent suicide.

> "*Policemen are involved when something happens really quickly, like if a child is standing on the edge or not, he trying already committing suicide. Or if the child is missing from school, and if there are some reasons that are leading to suicidal behavior, … if there's a suspicion of some suicidal attempt or something, social workers may come to the child's house and examine the situation. For example, if there is a child that is abused*" (social pedagogue, 27 y.o.).

> "*I know the organization [PreRod], so I can check with them and their experience with such children because they work with these children for a long period of time. I work with them for a short period and only when they are in crisis*" (policeman, 48 y.o.).

3.2.3. Activities on suicide prevention by multidisciplinary teams

3.2.3.1. Using preventive and intervention measures

Participants described various preventive measures which help in suicide prevention among adolescents. They are grouped in the following aspects: *lecturing*, *direct communication*, and *referring to another specialist*.

Some respondents highlighted lecturing as one of the most commonly used and effective measures.

> "*Overall my job entails to go to school to meet with children and to provide lecture to them. It is helpful to talk about dangerous places, addictions, etc.*" (policeman, 48 y.o.).
>
> "*As a social worker, sometimes I am involved in preventive and intervention activities at schools (in school groups), discussions and activities to prevent the emergence of addictions and help children in groups to solve their relationship and class problems. Such activities help a lot in building healthy relationships*" (social worker, 39 y.o.).

Some specialists indicated direct communication as one of the most effective measures of preventive intervention with adolescents.

> "*I am dealing with all the things that are happening immediately. It's more about bullying on intimacy, a critical intervention, family problems, relationship problems between the classmates or between love mates. Therefore, I usually talk with a student*" (social pedagogue, 27 y.o.).

A number of the interviewees mentioned referral to another specialist in the team or externally in case of the necessity of additional assistance. Among the list of such specialists were the child psychiatrist, psychologist, and social worker.

> "*When the parents don't want to cooperate, we also tend to contact social workers ... and also when there is a suicidal attempt, we inform the social services*" (psychologist, 69 y.o.).

3.2.3.2. System of support

In this emerging theme, participants highlighted the following subthemes: *befriending/relationship building*, *school authority involvement*, and *parental involvement*.

It was revealed that all participants considered relationship building as number

one in the prevention of any kind of issues, including suicide prevention.

> "*Relationship is the number one. Every child should have at least one person in their life that they can go to and talk to*" (psychologist, 69 y.o.).

Some respondents pointed out that it is important to agree on all steps with the school administration in case of interventional activities.

> "*At first we have to talk with the principal of the school if something like that occurs at school, but also if we want to do any prevention activities*" (social pedagogue, 27 y.o.).

> "*On any of our preventive activities, we have to consult with the school administration first. They explain the situation and we come to the class activity prepared*" (director of children's organization, 48 y.o.).

When it comes to parental involvement, it was revealed that many specialists highlighted this aspect as very challenging, but at the same time very significant in prevention.

> "*Parents are very important because children should come first to their parents when they have got a problem. And they should help to solve it. But children don't find support in their parents*" (policeman, 48 y.o.).

> "*And parents should be the ones who are involved [in prevention]. It's important because it includes their children*" (social pedagogue, 27 y.o.).

3.2.4. Suggestions to improve the work of multidisciplinary teams in the prevention of adolescent suicide

3.2.4.1. Publicly known preventive strategies

According to the interview participants, the responses were grouped the following way: *in a school setting*, *aided by social organizations*, and regarding the *deficiency of strategies*.

At least half of the respondents considered teachers to be primarily responsible for prevention activities in schools.

> "*Teacher is the first one who should take care of prevention … prevention in my point of view is in the philosophy of the school, when you come to the school and you feel safe, you feel good. You know that this is a safe place and I am trying to push this mindset towards the staff at schools*"; "*There is a manual for schools on prevention. Topic on suicides together with mental health is one of them. The schools are obliged to cover these topics. Sometimes it can be handled by a teacher of different subjects, but sometimes it can be a psychologist, sometimes they call policemen*" (psychologist, 69 y.o.).

Besides schools, the respondents noted the involvement of various social organizations and their valuable contribution to the prevention of suicide.

> "*There is some funding for professional workplaces working with children and youth, supports organizations and campaigns and programs to improve the mental health of children and youth*" (social worker, 39 y.o.).

> "*Organization IPCKO also has their three stations in the town to provide support for children when needed. IPCKO takes a huge role on its shoulder to talk about suicide openly*" (social pedagogue, 27 y.o.).

Roughly half of the respondents reported that there is a stark deficiency of government funding and any kind of support for suicide prevention campaigns and events. Moreover, some comments included the perception of the indifference of

the state to the problem of suicide in the country.

> "*There are not really many things that are made by the government. Well, we have a national suicide prevention day [September 10] but we don't really see something that the government is doing*" (social pedagogue, 27 y.o.).

3.2.4.2. Suggestions on improvement

Interview participants provided suggestions for improvement through two perspectives: *at the government level* and *at the local level.*

At least one participant placed an emphasis on the importance of coordinating efforts at the governmental level.

> "*We need more specialists in the police who work on the prevention of crime including suicide. We should better communicate with the schools and teachers. Generally, the government should take this issue as a priority nowadays*" (policeman, 48 y.o.).

Still, the majority of the respondents insisted upon the involvement of locally-based initiatives in the prevention of suicide among adolescents.

> "*Better connection, more communication and exchange of information between experts and especially more experts in first contact with children at schools, at facilities, on the street and training-education of already working teachers, youth workers about this issue*" (social worker, 39 y.o.).

4. Discussion

This part of the study describes the interview participants' feedback in relation to the available literature and existing studies. The results are discussed using the main themes derived from the research questions.

4.1. The contribution of the multidisciplinary approach to the prevention of adolescent suicide

In this theme, professionals from Slovakian organizations had largely similar opinions and perceptions about the work of a multidisciplinary team. In summary, participants described it as a cohesive structure that works together and collaborates to solve a common issue.

This correlates with the concept described by Carpenter et al.,[20] who considered that a multidisciplinary approach allows professionals and clients to come together with useful procedures and solutions with an adequate number of interventions. This is based on the connection and coordination of experts from one or more institutions and the active involvement of the client. It is also emphasized that the experience of success from multidisciplinary collaboration strengthens the team and at the same time allows it to solve more challenging tasks.

In fact, it was also confirmed by the opinions of interview participants that collaborative work in teams is very effective in detecting and tackling many issues of adolescents, including their augmentation to actual suicidal cases. Throughout the interviews, the participants many times indicated the issues of bullying, drug and alcohol abuse, excessive use of social media, and parent-child relationships. Multiple global researchers also concur that the main risk factors include a family history of suicide attempts, exposure to violence, impulsivity, aggressive or disruptive behavior, access to firearms, bullying, feelings of hopelessness or helplessness, and acute loss or rejection.[21,22,23]

---

20 John Carpenter et al., "Working in Multidisciplinary Community Mental Health Teams: The Impact on Social Workers and Health Professionals of Integrated Mental Health Care", *British Journal of Social Work* 33 (2003): 1081-1103.

21 Danuta Wasserman et al., "Suicide prevention in childhood and adolescence: a narrative review of current knowledge on risk and protective factors and effectiveness of interventions", *Asia-Pacific Psychiatry* 13 (2021).

22 Center for Disease Control and Prevention (CDC), "Youth risk behavior surveillance system data: Adolescent and school health", (2020). Accessed December 2022. https://www.cdc.gov/healthyyouth/data/yrbs/pdf/2019/su6901-H.pdf.

23 "Suicide worldwide in 2019: global health estimates", WHO, Geneva, 2021. License: CC BY-NC-SA 3.0 IGO. Accessed December 2022 https://www.who.int/publications/i/item/9789240026643.

As an additional opinion, some informants connected the phrase "multidisciplinary team" with other terms such as "concilium", "supportive team", "inclusive team", and "interresourceful conference", which have roughly the same meanings and structures similar to the multidisciplinary team concept.

4.2. The roles of social institutions in the prevention of adolescent suicide

In this study, interview participants mentioned specific key social institutions that they work in for the prevention of adolescent suicide in Slovakia. Among those which were mentioned, the prevailing majority were schools.

Usually, the school-based team includes school and external personnel who have formal roles to play as a problem-solving unit in assessing the risky behavior of youths and the environmental conditions. If necessary, this can be connected to further clinical or non-clinical treatment, and the team can provide general education about suicidal ideation and behavior, as well as training on bystander interventions. Gijzen et al.[24] proved that this approach shows promise within three months of post-test assessment, and potentially also has effects on suicide prevention that are sustained over time. Moreover, studies show that programs that focus on increasing social and emotional skills positively affect adolescents' mental health in a sustainable manner, especially when they are performed with the active involvement of family members.

In this regard, the interview participants confirmed the successful system of the School Support Team, which was established relatively recently as a structure to assist the professional and pedagogical staff of the school. This team actively participates in creating an inclusive school culture and works not only with school students, but also with teachers, parents, their community, and other

24 Mandy Gijzen et al., "Effectiveness of school-based preventive programs in suicidal thoughts and behaviors: A meta-analysis", *Journal of affective disorders* vol. 298, Pt A (2022): 408-420. doi:10.1016/j.jad.2021.10.062.

professionals in the education sector and beyond. Krnáčová et al.[25] observed that through multidisciplinary cooperation, the staff effectively supports school children and maximizes their chances of success in a safe and productive environment.

In case of a difficult situation, the participants find it appropriate to refer a case to another specialist with more expertise. Most often, those specialists are identified as psychiatrists, clinical psychologists, and medical staff. This was also not unexpected, since the work of multidisciplinary teams was primarily developed in health sectors. The appearance of psychiatric teams appeared in the 1950s when psychiatrists, psychiatric nurses, psychologists, social workers, and occupational therapists formed such teams to arrange comprehensive treatment and care for mentally ill people.[26]

Today's multidisciplinary team may vary due to changes in social policies, society's needs, innovations, and constant developments in the professional backgrounds of specialists. The roles of each team member may also be augmented with different additional duties and responsibilities. The roles of social workers are considered to be key in any team setting. However, the study of Carpenter et al.[27] showed that social workers identified no less strongly with teams than their health service colleagues. The researchers explained that social workers spoke about their frustrations caused by a lack of understanding of their role by other professions. In this study, social workers' role was also mentioned less often than that of school staff, but in spite of this, the contribution of social work institutions is very important. Additionally, it is suggested that in order to properly handle concerns with youth suicide conduct in particular, school social

25 Zuzana Krnáčová et al., *Multidisciplinárny prístup. Základné myšlienky a rámce*, (Standardy Narodny Projekt, 2020). Accessed December 2022. https://vudpap.sk/wp-content/uploads/2020/10/Multidisciplinarny-prist-up-2020.pdf.

26 Peggy Martin, "The multi-disciplinary team in mental health", in: *Psychiatric Nursing. Palgrave*, Chapter 5, Martin, P. (eds) (London, 1987), 32-37. https://doi.org/10.1007/978-1-349-09408-0_5.

27 Carpenter et al., *supra note,* 20: 12.

workers must not only be present in educational settings but also have their skills updated. According to an exploratory study on school social workers' experiences with youth suicidal behavior in schools in the United States, school social workers were able to intervene with at least one student who threatened suicide (88%), attempted suicide (50%), was hospitalized for suicide risk (64%), or died by suicide (10%).[28]

4.3. Activities on suicide prevention by multidisciplinary teams

According to the United States Youth Risk Behavior Survey, the prevalence of suicidal thoughts and behaviors among high school students varies, with 19% seriously considering attempting suicide, 16% making a suicide plan, 9% attempting suicide, and 3% making a suicide attempt that has to be treated by a doctor. Therefore, treatment and prevention play a huge role in interventions with suicidal youth.

The majority of existing suicide prevention programs in schools are considered universal and target the entire student population. This occurs primarily through the training of school personnel and students to be "gatekeepers". These training sessions teach risk factors, warning signs, and help-seeking behaviors should students be concerned about themselves or a peer.[29]

In this section, the interview participants outlined different types of activities including screening, group interventions, lecturing, and individual consultations. Most of the mentioned screening tools were very basic. In the practice of health and social service providers, a number of universal screening assessments for suicide risk are known, which serve as standardized tools and essential components

28 Jonathan Singer and Karen Slovak, "School Social Workers' Experiences with Youth Suicidal Behavior: An Exploratory Study", *Children & Schools*, pp. 215-228.10.1093/cs/33.4.215 (2011): 33.

29 Substance Abuse and Mental Health Services Administration (SAMHSA). "Treatment for Suicidal Ideation, Self-harm, and Suicide Attempts Among Youth", SAMHSA Publication No. PEP20-06-01-002 Rockville, MD (2020): National Mental Health and Substance Use Policy Laboratory. Substance Abuse and Mental Health Services Administration.

of a comprehensive suicide prevention program. Screening helps providers identify individuals who may be at risk and implement appropriate care and safety plans. Known, validated screening tools include: Ask Suicide-Screening Questions (ASQ)[30]; the Columbia Suicide Severity Rating Scale (C-SSRS)[31]; and the Patient Health Questionnaire-9 Modified for Teens (PHQ-A),[32] which are often used in medical and other settings for youth.

Regarding indirect interactions such as lecturing and group intervention activities, the participants emphasized the effectiveness of those methods in educational settings. This is an opinion expressed in the views of Singer et al.,[33] where it is highlighted that universal suicide prevention programs for students can integrate awareness exercises, the curriculum, and/or skill development focusing on healthy coping and other proven protective factors for suicide, such as improving problem-solving skills and fostering connectivity.

For the successful implementation of these interventions, the interview participants noted that it is extremely important to build strong relationships with young people, as well as keep the school authority informed and include parents when needed. The literature study revealed that the success of a case is more likely to be achieved if there is a strong connection with the child's family, school personnel, community leaders, social workers, and psychologists, as well as the provision of adequate support and easy access to health care.[34,35] Moreover,

30 Retrieved from https://zerosuicide.edc.org/resources/resource-database/ask-suicide-screening-questions-asq-toolkit.

31 Retrieved from https://cssrs.columbia.edu/wp-content/uploads/ScoringandDataAnalysisGuide-for-Clinical-Trials-1.pdf.

32 Retrieved from https://www.childrenshospital.org/sites/default/files/2022-03/PHQ%20Form.pdf.

33 Jonathan Singer, Terry Erbacher and Perry Rosen, "School-based suicide prevention: A framework for evidence-based practice", *School Mental Health: A Multidisciplinary Research and Practice Journal* 11(1) (2019): 54–71. https://doi.org/10.1007/s12310-018-9245-8.

34 Rebecca T. Leeb, Terri Lewis and Adam J. Zolotor, "A Review of Physical and Mental Health Consequences of Child Abuse and Neglect and Implications for Practice", *American Journal of Lifestyle Medicine* 5 (2011): 454 - 468.

35 Krista Kutash et al., "Quality Indicators for Multidisciplinary Team Functioning in Community-Based Children's Mental Health Services", *Administration and Policy in Mental Health and Mental Health Services Research* 41 (2013): 55-68.

these findings are supported by Bronfenbrennner's[36] Ecological Model, which describes relations between the child and the immediate environment such as the family, school, and peer group to be vital in the formation of a child's personality and behavior.

4.4. Suggestions to improve the work of multidisciplinary teams in the prevention of adolescent suicide

Participants in this study especially emphasized the implementation of different activities at the local level, noting better networking and sharing of knowledge among all members of the team. It has been widely observed that collaborative multidisciplinary practice is the best approach to addressing the varied social care needs of societies. While this argument has been mirrored in recent national government policies and guidelines of regulatory bodies of the Government of Slovakia (School Acts), the work of support teams (NP POP II[37]) at school serves as a pilot project and only began in 2020. From the interviews, it is clear that school personnel already find it very beneficial and impactful. However, there is a need to provide more evidence-based research to study its impact on tackling issues connected with the prevention of suicidal behaviors. On another note, whilst the interview participants indicated their successful collaboration with external specialists who are also involved in prevention work (social workers, police), the program goal does not necessarily refer specifically to this type of cooperation.

5. Recommendations

Based on the findings of this study, the following recommendations are proposed:

1. The different specialists of the multidisciplinary team should strengthen their work in suicide prevention by collaborating across all sectors.

36 Urie Bronfenbrenner, "Ecological Models of Human Development", *International Encyclopedia of Education,* pp. Vol. 3, 2nd, Ed. Oxford: Elsevier. (1994).

37 Retrieved from https://mpc-edu.sk/sk/project/pop2.

2. Parents should be more aware of their adolescents' issues and be more involved with specialists from these teams.
3. Police officers should be more actively involved in suicide prevention programs together with other specialists such as social workers, medical staff, and public organizations.
4. The Ministry of Education and other stakeholders should continue supporting the School Support Teams program infrastructurally and financially and help expand it throughout the country.
5. The Slovak Republic's national government needs to acknowledge the problem of adolescent suicide and start formulating a coordinated strategy for nationwide suicide prevention efforts.

Conclusion

This study aimed to analyze the opinions of various professionals on the practical implications of the multidisciplinary team in suicide prevention among adolescents in Ruzomberok, Slovakia. This study also aimed to reveal some gaps in implementation, successful practices, and recommendations for improvement.

Based on the outcomes of this study, it can be concluded that multidisciplinary team collaboration plays one of the key roles in mitigating young people's issues, including in the area of suicide prevention. As was revealed during the research, Slovakia has already piloted the work of the support team in many schools in the country. Beyond its main goal to assist the professional and pedagogical staff of the school – who actively participate in creating an inclusive school culture and work not only with school students, but also with teachers, parents, their community, and other professionals in the education and non-educational sectors – the interview results showed that issues connected with suicidal behavior among adolescents can also be successfully tackled.

The best results come from proactive efforts that are integrated with multiple

professionals and their joint initiatives. On the example of schools in Slovakia, they are an ideal setting for the implementation of prevention efforts focused on raising awareness, identifying youth at risk through screening and observation, and providing referrals and interventive activities. Those educational settings that adopt a holistic strategy and multidisciplinary approach to suicide prevention not only lower suicide risk factors, but also raise the possibility that at-risk children would feel safe in and attached to school, which, in turn, strengthens important protective characteristics against suicide risk.

PROFESIONALŲ NUOMONĖ APIE DAUGIADALYKĮ POŽIŪRĮ Į PAAUGLIŲ SAVIŽUDYBIŲ PREVENCIJĄ SLOVAKIJOJE

Leila Salimova

Ružomberoko katalikiškasis universitetas, Slovakija

Santrauka. Paauglių savižudybės yra viena iš svarbiausių sveikatos priežiūros ir socialinių sistemų problemų visame pasaulyje. Pasaulio sveikatos statistikos duomenimis, kasmet nuo savižudybės miršta apie 700 000 jaunų žmonių. Priežastys apima ir psichosocialinį spaudimą, ir psichikos sveikatos problemas, kurias apsunkina daugelis kintamųjų: finansiniai apribojimai, prasti šeimos santykiai, bendraamžių patyčios, viktimizavimas, bet kokia seksualinės prievartos forma. Siekiant užkirsti kelią savižudybėms būtinos strategijos visuose visuomenės lygmenyse. Tai apima prevencines priemones ir apsaugos priemones žmonėms, šeimoms ir bendruomenėms. Daugiadalykė strategija yra žinoma dėl visapusiško požiūrio į savižudybių prevenciją, ji suburia įvairias suinteresuotas šalis ir yra pagrįsta esamais jų kontekstais ir ištekliais. Kadangi švietimo įstaigose Slovakijoje

skiriama daug dėmesio paauglių savižudybių prevencijai, buvo išsikeltas tikslas išnagrinėti specialistų požiūrį į praktines daugiadalykės komandos darbo pasekmes. Tyrimo metu atliktas pusiau struktūrinis interviu su penkiais Slovakijos prevencijos srityje dirbančiais profesionalais. Rezultatai atskleidė iš esmės teigiamą įvairių prevencijos srities specialistų bendradarbiavimo įvaizdį. Tačiau nustatyta, kad plėtros potencialo dar yra, ypač siekiant gerinti specialistų bendradarbiavimą, skatinant, kad valstybė pripažintų jaunimo savižudybių problemą ir bendromis pastangomis su visuomene mažintų savižudybės riziką.

Reikšminiai žodžiai: paauglių savižudybės; daugiadalykė komanda; prevencija; bendradarbiavimas.

DIGITAL SOCIAL WORK IN PROFESSIONAL PRACTICE: THE PERSPECTIVES OF INDONESIAN SOCIAL WORKERS

Brelyantika Indra Jesa

E-mail brjesa@stud.mruni.eu

Mykolas Romeris University, Lithuania/ Universitas Catholica Ruzomberok, Slovakia

Supervisor doc. dr. Justinas Sadauskas

E-mail justas_sad@mruni.eu

Summary. Digital technology impacts and influences every aspect of human life, including social work practice. Social work practice is dynamic and develops over time. This work is not only relational in practice, but also informational, yet the use of digital technology in social work practice is not something new – it started a relatively long time ago. Social workers have increasingly made use of technology, partly due to COVID-19 restrictions requiring them to maintain social distancing. Digital technology will not and cannot substitute in-person meetings, but can supplement social work practice. This study involved a qualitative methodology: semi-structured interviews with six social workers in Indonesia aged 24–30 years. The results show that digital social workers perceive the benefit of technology used to support their practice. There are two ways in which digital technology supports their work: first, communication with the client; second, data and information. Digital technology offers social workers and clients the ability to save time, money, energy, and the environment.

Keywords: digital social work, digital technology, service users and perspective.

Introduction

Digital technology has been integrated into people's lives,[1] and nobody can opt out of the implications of this technology.[2] Developments in the Internet and computer technology, such as social networking, webcams, texting, virtual reality, and smartphone applications, have significantly transformed how people communicate and interface with the environment.[3] Social work practice is being influenced, impacted on, and intersected by digital technologies.[4] Digital technologies are enabling new areas of specialisation, such as online therapies or diagnoses based on user behaviour analysis in social networks. The ability to use technology to acquire, adapt, and develop new knowledge and social intervention approaches is a crucial challenge for the social work profession.[5] Technology pervaded direct social work practice long before COVID-19,[6] yet the COVID-19 pandemic and the need for physical distancing dramatically accelerated the systematic use of video calls and other digital technologies to interact with service users.[7]

Research shows that social workers are progressively utilising technology to

1 Adhiarso, D. S., Utari, P., and Hastjarjo, S., "The Impact of Digital Technology to Change People's Behavior in Using the Media", *Digital Press Social Sciences and Humanities 2*, 00005, (2019): https://doi.org/10.29037/digitalpress.42256

2 Golkind, L., Wolf, L., & Freddolino, P. P., *Digital Social Work: Tools for Practice with Individuals, Organisations, and Communities* (Oxford University Press, 2019).

3 Mishna, F., Bogo, M., Root, J., Sawyer, J. L., and Khoury-Kassabri, M., ""It just crept in": The Digital Age and Implications for Social Work Practice", *Clinical Social Work Journal*, 40(3), (2012): 277–286. https://doi.org/10.1007/s10615-012-0383-4.

4 Antonio López Peláez, Raquel Pérez García and Mª Victoria Aguilar-Tablada Massó, "E-social work: building a new field of specialisation in social work?", *European Journal of Social Work* (2017): https://doi.org/10.1080/13691457.2017.1399256.

5 Peláez, López & Chaime, Marcuello-Servós, "E-Social Work And Digital Society: Re-Conceptualizing Approaches, Practices And Technologies", *European Journal of Social Work* Vol. 21, Issue 6 (2018): 801–803. https://doi.org/10.1080/13691457.2018.1520475.

6 Mishna, F., Milne, E., Bogo, M., and Pereira, L. F., "Responding to COVID-19: New Trends in Social Workers' Use of Information and Communication Technology", *Clinical Social Work Journal*, 49(4), (2021): 484–494. https://doi.org/10.1007/s10615-020-00780-x.

7 Pink, S., Ferguson, H., and Kelly, L., "Digital social work: Conceptualising a hybrid anticipatory practice", *Qualitative Social Work* (2021). https://doi.org/10.1177/14733250211003647.

provide services to clients, communicate with clients, collect information about clients, communicate with and about colleagues, manage programs, and educate and supervise students and practitioners.[8] Service users expect professional social workers to have robust communication and relationship-building skills, including skills in the use of mobile communication technologies.[9] New digital technologies are both re-configuring professional practice and transforming social workers' knowledge and identity.[10] A grand challenge for social work is to harness technological progress and utilise digital advancements for social good.[11]

Digital technology-enhanced services do not eliminate face-to-face social work, but rather can work to support traditional models. For example, the Internet and communication technologies allow social workers to decide whether to provide only text-based therapy or to augment face-to-face interventions by texting with clients.[12] Social workers' regular use of digital technologies, mainly social media and text messaging, has resulted in new forms of interacting and communicating with clients and delivering information to the general public.[13] Several digital technologies can be used to design intervention strategies, collect data, and process information. The emphasis on discourse technology as a determinant of social change supports the role of technology as a prospect for social transformation and a solution to many challenges. Technology may represent a

8 Reamer, F. G., "Ethical Standards for Social Workers' Use of Technology: Emerging Consensus", *Journal of Social Work Values & Ethics, Fall* Vol. 15, Issue 2 (2018).

9 Simpson, J. E., "Staying in Touch in the Digital Era: New Social Work Practice", *Journal of Technology in Human Services* 35(1) (2017): 86–98. https://doi.org/10.1080/15228835.2017.1277908.

10 Donata Petružytė et al., "Envisioning the future of (techno) social work education: perspectives of Japanese and Lithuanian social work educators", *Social Work Education* (2022). https://10.1080/02615479.2021.202349.

11 Cosner Berzin, S., Singer, J., and Chan, C., *Practice Innovation through Technology in the Digital Age: A Grand Challenge for Social Work* (American Academy of Social Work and Social Welfare, 2015).

12 Dubus, N., "Texting: The third client in the room", *Clinical Social Work Journal* 43(2), (2015): 209–214. https://doi.org/10.1007/s10615-014-0504-3.

13 Reamer, F. G., "Evolving Ethical Standards in the Digital Age", *Australian Social Work* 70(2), (2017):148–159. https://doi.org/10.1080/0312407X.2016.1146314.

new horizon for the professional practice of social work.[14] Every Child Matters (ECM) and the Integrated Children's System (ICS) in the United Kingdom are instructive examples concerning the use of digital technologies and information in the area of social work practice.[15]

In Indonesia, social workers' practices are also impacted by digital technology. According to a National Socioeconomic Survey in 2021, 62.1 percent of the Indonesian population accessed the Internet in 2021. This high use of the Internet reflected a climate of information openness and the acceptance by society of the development of technology and changes toward an information society.[16] The contribution of technological development in Indonesia brought changes in various social services. At the end of the Industry 4.0 era, there has been a lot of practice in social work by optimising information and communication technology to reach service users faster and more broadly.[17]

In collaboration with the Social Welfare Data and Information Centre of the Ministry of Social Affairs of the Republic of Indonesia, the Directorate of Child Social Rehabilitation launched the Case Management Application. This new digital-based application was created to facilitate Social Workers handling child cases in their practice. The reason for this is that the number of child cases increased dramatically during October 2020, reaching 15,599 cases and requiring a fast response from all institutions.[18] In 2019, the Social Ministry stated that social workers must use technology to improve services because the culture of society has shifted from face-to-face interaction to interactions in cyberspace.[19]

14 Pereira-García, A., "Social Work and ICT", *ICERI2020 Proceedings, 1,* (2020): 7531–7534. https://doi.org/10.21125/iceri.2020.1631.

15 Sue Watling and Jim Rogers, *Social Work in a Digital Society* (SAGE Publications, 2012).

16 Indonesian Telecommunications Statistic (2021).

17 Meilanny Budiarti, Santoso Maulana, Irfan R. Nunung Nurwati, "Transformation of Social Work Practies Toward Society 5.0", *Studi CSR, P., & Sosial dan Pemberdayaan Masyarakat, K.* Vol. 6, Issue 02 (2020).

18 "Tingkatkan Kualitas Layanan, Pekerja Sosial Kini Dibekali Aplikasi Baru", 26 November 2020, https://www.mnctrijaya.com/news/detail/37985/tingkatkan-kualitas-layanan-pekerja-sosial-kini-dibekali-aplikasi-baru.

19 „Mensos: Pekerja Sosial Harus Manfaatkan Teknologi untuk Meningkatkan Pelayanan", 7 Oktober 2019, https://poskota.co.id/2019/10/07/mensos-pekerja-sosial-harus-manfaatkan-teknologi-untuk-meningkatkan-pelayanan.

The aim of the study

To analyse perspectives on digital social work among Indonesian social workers in their professional practice.

Objectives of the research

To understand the perception of digital social work among social workers in Bandung city, Indonesia.

To determine the digital tools being used by social workers in Bandung city, Indonesia.

To investigate the significance of digital technology for social workers in their practice.

1. Literature Review

1.1. Digital Social Work

Digital technology is a tool, system, device, or resource that produces, stores, processes, or transmits data, such as social media, online games, multimedia, and mobile phones.[20] Digital technology in social work practice is not unfamiliar, and has been in use for a considerable length of time. The first book to describe the potential of technology in social work – *Computer Use in Human Service: A Guide to Information Management* – was published in 1982 by Dick Schoeh. This work suggested that digital social work should be perceived and developed as a hybrid (suggesting that digital social work is simultaneously digital and physical), anticipatory (indicating how social workers engage with digital media and technologies while thinking ahead towards future in-person visits regarding the safety or risk of the families they work with) and flexible practice (accommodating uncertainties as they arise and being sensitive to how social workers improvise as

20 Railean, E. A., *Assessment, Testing, and Measurement Strategies in Global Higher Education* (Igi Global 2020).

they navigate emerging possibilities).[21]

Before the term *digital social work* was first used, many others were deployed. In the Netherlands, Grebel and Steyaert used a similar concept in 1995: social informatics, which was related to social work education. They defined social informatics as "the ability to gather and interpret data efficiently and effectively into functional information for professionals acting in social work settings, effectively using IT applications". Furthermore, e-social work can be defined as using ICT within this techno-social sphere.[22] E-social work comprises online research, therapy (individual, group, and community dynamics), teaching and training social workers, and monitoring social service programmes.[23] Social workers use technology in various aspects of social work practice, including online counselling,[24] record keeping,[25] education,[26] community development,[27] and advocacy.[28]

The age of technology users is a crucial aspect. Prensky suggested that younger technology users were essentially different from older ones, using the metaphor of digital natives for younger people to assume that they are competent users of technology, unlike digital immigrants (older people) as a tendency.[29] While the

21 Pink, Sarah, Harry Ferguson, and Laura Kelly, "Digital social work: Conceptualising a hybrid anticipatory practice", *Qualitative Social Work* 21, no. 2 (2022): 413-430. https://doi.org/10.1177/14733250211003647.

22 López Peláez, A., and Díaz, H. L., "Social work challenges in the XXI century: Citizenship, technology and E-social work" (2015): 29–55.

23 Barsky, A. E., "Social Work Practice and Technology: Ethical Issues and Policy Responses", *Journal of Technology in Human Services 35*(1) (2017): 8–19. https://doi.org/10.1080/15228835.2017.1277906.

24 Hilty, D. M., Ferrer, D. C., Parish, M. B., Johnston, B., Callahan, E. J., & Yellowlees, P. M., "The effectiveness of telemental health: A 2013 review", *Telemed Journal and E-Health* 19(6) (2013): 444–454. doi:10.1089/tmj.2013.0075.

25 National Association of Social Workers (NASW). (2016). "Draft standards for technology and social work practice". Developed in conjunction with Council on Social Work Education, Association of Social Work Boards, and Clinical Social Work Association. https://www.socialworkers.org/practice/standards/review/tech/0605/default.asp?back=yes.

26 Judd, R. G., and Johnston, L. B., "Ethical consequences of using social network sites for students in professional social work programs", *Journal of Social Work Values and Ethics* 9(1) (2012): 5–12.

27 Brady, R., McLeod, D., & Young, J., "Developing ethical guidelines for creating social media technology policy in social work classrooms", *Advances in Social Work* 16(1) (2015): 43–54.

28 Belluomini, E., "Using digital self-advocacy to empower social work populations", *New Social Worker* (2014), http://www.socialworker.com/feature-articles/technologyarticles/using-digital-self-advocacy-to-empower-social-work-populatio/.

29 Prensky, M., "Digital Natives, Digital Immigrants", *On the Horizon* 9(5) (2001).

findings of White and Le Cornu instead suggest that people are digital residents or digital visitors, they recognise that people vary in their comfort level and familiarity with technology in a manner that is independent of their age, gender, social background or education. Age is not a reliable indicator of digital literacy, but digital residents are somewhat comfortable with technology, familiar with different platforms and applications, and have developed ways of approaching unfamiliar technologies and gaining support in using them. Conversely, digital visitors recognise the need to be familiar with various applications but have little interest in technology.[30]

A paradigm shift in the social work profession is necessary in order to see technology as imperative and not extraneous, too tricky, or burdensome. There is the potential to create a new generation of social workers; a new breed that fully harnesses technology for social good.[31] Technology can help professional development with access to education and training materials, such as online documents and interactive learning materials. This can also help in learning about technology and the ways in which technologies can aid in the working lives of social workers and thus improve experiences and outcomes for service users.[32]

2. Methodology

In this study, a qualitative method was used to explore perspectives on digital social work in Indonesia. This qualitative method helped to understand how digital technology is used among Indonesian social workers in Bandung City, Indonesia.

30 Joanne Westwood et al., *Social Media in Social Work Education* (Critical Publishing, 2014).

31 Cosner Berzin, S., Singer, J., and Chan, C., "Practice Innovation through Technology in the Digital Age: A Grand Challenge for Social Wor*k", American Academy of Social Work and Social Welfare* Paper No. 12 (2015).

32 Watling and Rogers, *supra note,* 15.

2.1. Participants and Data Collection

Purposive sampling was used in this study, with a criteria of a minimum of two years of experience as a social worker in order to be involved in the interview. Six social workers met the criteria and participated in this study in Bandung, Indonesia. Participants were 24–30 years old, three male and three female, each with 2–6 years of experience in social work practice. All interviewees had the same level of education, a bachelor's degree, and graduated from the same university in Bandung, Indonesia. This study used a semi-structured interview via an online platform (zoom meeting) for data collection.

There were three main questions to understand perspectives on digital social work:

- Based on your experience, explain what digital social work is. What does it look like in your working practice? Tell us more about the digital social work methods/technologies you use in your practice or organisation. In which step of your practice do you use it?
- Social workers can use a wide range of digital and electronic options. Can you share with us what type of digital technology you use? When was the first time you used this technology, and what is your reason for using it?
- What does digital social work with children and youth mean to you as a social worker, your organisation, and your clients?

2.2. Ethical Considerations

Social workers gave their consent to participate in this study voluntarily, and were contacted online after they agreed on a time and date. This study did not need a letter of permission from any organisation in Indonesia.

2.3. Data Analysis

The data analysis method used in this study is thematic analysis. This analysis

closely examines the data to identify common themes, topics, ideas, and patterns of meaning that come up repeatedly from the interviews.

Table 1. *Characteristics of respondents*

No	Age	Sex	Education	Work Experience	Area of Social Work	Code
	24	Male	Bachelor's in Social Work	Two years	Generalist	(S1)
	24	Female	Bachelor's in Social Work	Two years	Children with disability	(S2)
	24	Female	Bachelor's in Social Work	Two years	Children with disability	(S3)
	26	Male	Bachelor's in Social Work	Four years	Generalist	(S4)
	30	Male	Bachelor's in Social Work	Six years	Children with disability	(S5)
	25	Female	Bachelor's in Social Work	Three years	Medical	(S6)

3. Results and Discussion

3.1 Perspectives on Digital Social Work in Professional Practice

The digital social work paradigm has been conceptualised as the intersection between digitalisation and social work: an emerging area of specialisation that aims to address issues and define itself as the ability of social work to analyse, discover, and develop solutions to social needs and problems with the support of technology.[33]

Digital social work can be understood as everything related to technical support to help the social worker in professional practice. Described by Castillo De Masa's research, the perspective of digital social work is understood as a technological development that supports social workers in their practice with service users. In the interviews, one social worker mentioned that this technology helps

33 Castillo De Mesa, J. "Digital Social Work: Towards Digital Disruption in Social Work Trabajo Social Digital ; E-Social Work View project". (2021). https://www.researchgate.net/publication/356345110.

social work practice because it gives clients more options for contact in person or online, and is more manageable and accessible:

"Digital social work is social work in practice by utilising technological developments and making the work easier" (S1).

There are different benefits received by social workers when applying this digital technology, such as more accessible work and the acceleration of services when using digital technology. Social workers in Indonesia have many service users from different cities, and technology helps them connect with clients without needing to travel. Service users receive the same information as in an offline session.

Digital technology also increases social workers' capacity in professional practice because technology gives them a new option for working. Using both online and offline methods can support their work. Based on research from Pink Digital, social work is perceived as a hybrid practice using digital and physical means. The use of digital technology can help clients connect with social workers when they cannot meet in person for a variety of reasons.[34]

"It's helpful and gives more options for clients and me because sometimes we plan to meet in person, then it's suddenly raining or they cannot come to the institution because of some reason. We still can continue the work and change it by using a zoom meeting" (S2).

3.2. Types of Technology Used in Professional Practice

Two primary categories of technology are used by social workers to support community organisation and social work advocacy. The first tools that mediate communication and message delivery are e-mail, listservs, and social networks such as Twitter, Facebook, and blogs. The second tools for data collection and

34 Pink, S., Ferguson, H., & Kelly, L. *Digital social work: Conceptualising a hybrid anticipatory practice. Qualitative Social Work*. (2021). https://doi.org/10.1177/14733250211003647.

visualisation include GIS (Geographical Information Systems), donor management software to manage relationships with donors including inviting donors to donate online, and automated subscription-based alert systems.[35]

Social workers use different types of digital technology. The first is part of their communication with the client, helping mediate communication and message delivery. Many tools start with social media, such as WhatsApp for video or voice calls, Facebook and Instagram, Zoom Meetings, and Google Workspace.

"I used many types of technology, starting from WhatsApp for making the schedule with the client about the meeting, then we conducted online therapy by zoom meeting with them… before the therapy, we had a WhatsApp group with the parents and told them about the online therapy so they can prepare" (S5).

Social workers mentioned many digital technologies that help communicate with service users. The first is WhatsApp. Social workers use this for different purposes, and they can make a WhatsApp group with the service users to make communication and coordination easier. Social workers share their preparations for online therapy in the group so that service users can prepare for it. Besides this, WhatsApp is used to schedule interventions with clients. Social workers ask by text regarding clients' availability for sessions. WhatsApp is also used to conduct voice/video calls. One social worker performed counselling with their client via video call, and this worked well as the client could share their feelings.

WhatsApp was chosen as one of the most widely used apps for communication between social workers and service users for several reasons. Based on Statista data, Indonesia has the third-most WhatsApp users in the world. The number of WhatsApp users in the country reached 84.8 million in June 2021.[36] During the process of online communication, it is easier to choose a platform already widely

35 Singer, J. B., & Sage, M., "Technology and Social Work Practice: Micro, Mezzo, and Macro Applications", (2015). https://ecommons.luc.edu/socialwork_facpubs.

36 "Indonesia Pengguna WhatsApp Terbesar Ketiga di Dunia", https://databoks.katadata.co.id/datapublish/2021/11/23/indonesia-pengguna-whatsapp-terbesar-ketiga-di-dunia#:~:text=Berdasarkan%20data%20Statista%2C%20Indonesia%20merupakan,juta%20pengguna%20pada%20Juni%202021.

used by clients, such as WhatsApp.

In their practice, social workers also use digital technology for data collection during an assessment. For data collection, they use smartphones, computers, google spreadsheets and recordings.

"We start the assessment by using a google form to fill in the evaluation, and for a paperless google spreadsheet/workspace, we used it to make the schedule of psychosocial intervention in real time because we have many clients and we start to plan and organise every day" (S3).

At the beginning of social work practice, many stages begin – from assessment to termination. The first step is assessing the client's needs and problems. While collecting information, most social workers mentioned that Google Forms is mainly used during the assessment. Using Google Forms makes data more organised and faster because social workers do not need to write. It also uses less paper, which makes their work more environmentally friendly. Another benefit of using Google Forms was that social workers could be more focused on the client because they did not need to write, and social workers could give more attention because they could observe the non-verbal actions that clients showed. One social worker used a combination of recording and Google Forms. They would record the session and, after, enter it in the form. Google Spreadsheets/Documents are also used to share information with other social workers. This platform will help other workers keep informed about the schedule for clients in the real-time and with an updated version.

Another type of technology used by social workers is for disseminating information.

"I am also using social media such as the Instagram account of the hospital to share information about kidney diseases, heart disease or transplantation to reach the awareness of people" (S6).

In valuing the importance of human relationships, social workers seek to

strengthen relationships among people in a purposeful effort to promote, restore, maintain, and enhance the well-being of individuals, families, social groups, organisations, and communities.[37] Digital technologies, particularly websites, phone apps and social media, assist social workers in promoting their work to the public and keeping service users informed. One phone application developed by the ministry of social affairs, SIKS-Mobile, enhances society's access to mobile phone services. Websites and social media have a common goal of reaching out to more people to receive information and raise awareness. Medical social workers use Instagram to make the public aware of certain diseases. This can be viewed as one way of disease prevention, and can also be used to emphasise the need for family support after surgery or transplantation that can influence a patient's recovery.

3.3. The Significance of Digital Technology in Social Practice for Clients and Social Workers

Parton suggested that social work had moved from an activity based on relational knowledge to one based on informational knowledge. He developed the idea expressed by Manoviceh[38] that the database, initially a method for organising and accessing data, has become a privileged form of cultural expression. In this digital age, technology offers many benefits to clients – convenience, accessibility, and efficiency.[39]

Social workers perceive that digital technology makes work more convenient for themselves and social users. Both clients and social workers can save money and time when they conduct online sessions because they do not need to travel from one city to another to meet. Another benefit for social workers is making their work faster, because using traditional methods such as writing takes longer

37 "Read the Code of Ethics", https://www.socialworkers.org/About/Ethics/Code-of-Ethics/Code-of-Ethics-English.

38 Lev Manovich, *The Language of New Media* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 2001).

39 Nigel Parton, "Changes in the form of knowledge in social work: From the 'social' to the 'informational?", *British Journal of Social Work* 38(2) (2008): 253-269. doi:10.1093/bjsw/bc1337.

than typing. Using digital technology also gives social workers and clients more options during the help process. Clients can choose which method is more convenient – sometimes they may meet offline, and sometimes they may prefer to do so online for a variety of reasons.

"It is very beneficial because in this era, if we only used the traditional way, it would take such a long time and we would be left behind. If we combine the traditional and modern way, for example, we assess via an in-person interview and then enter data into a Google Form, it will save time" (S1).

A social worker can develop their capacity by using digital technology. Social work is a dynamic profession. Work in the past differs from the work in this era, and social workers need to upgrade themselves. Social media and technology are a growing body, and the literature focuses on helping many professions, such as social work, counselling, education, and community practice.[40] Technology can support professional development with access to education and training materials, such as online documents and interactive learning materials. It can also help in learning about technology and how technologies can aid working life for social workers and improve experiences and outcomes for service users.[41]

One of the social workers mentioned that digital technology helps him participate in online workshops or webinars, which increase his knowledge and skill in working with clients and contributes in the workplace, helping him to improve his social work position.

"Not only for client service, I like to join online workshops or webinars because it increases my knowledge and my skills and will add to my qualifications as a social worker. We do not need to travel to participate in a workshop with technology. We sit at home and can participate" (S4).

The last thing the social workers mentioned was related to the environment.

40 Hick, S. F., and McNutt, J. G. (Eds.), *Advocacy, activism, and the Internet* (Chicago, IL: Lyceum, 2002).

41 Watling and Rogers, *supra note,* 15.

Green social workers are social workers who have played a prominent role in environmental issues that increasingly impact communities' well-being, both locally and globally.[42] Without realising it, when social workers use digital technology such as Google Forms or Google Spreadsheets instead of writing and printing, this can also protect the environment because they use less paper. A social worker will also keep a budget for buying paper when writing on a computer.

"By using less paper indirectly, we also save the earth, and we also received appreciation from the head of the institution about this idea to use less paper" (S1). "It saves time, energy, and money" (S3).

Conclusions and Recommendations

This study was conducted to answer three objectives regarding the perception of digital social work, the type of digital tools used by social workers, and the significance of digital technology for social workers in their practice. Among Indonesian social workers in Bandung City, the digital social work concept is understood as everything related to technology supporting their practice to accelerate service and make their work easier. All respondents are used to technology during their practice. Digital technology is understood not to fully change their practice from offline to online, but to serve as a supplementary option.

The type of digital technology that is used helps social workers in two ways: communication with clients or the delivery of a message. Social workers use social media for communication. WhatsApp is the most used social media application for service users and social workers because many clients in Indonesia already use it. The social worker follows the social media that the service users have so that the client can access services easily. This digital technology allows service users and social workers to save time and money because they do not

42 Lena Dominell, "Green Social Work Green Social Work: From Environmental Crises to Environmental Justice", *Polity Press* (2012). https://books.google.sk/books?id=MgivwUTJAyUC&printsec=frontcover&hl=sk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.

need to travel, but they still receive the same information as they would in an offline session, such as in counselling sessions. Disseminating information, increasing public awareness, and reaching more people outside service users by using social media and websites is also applied by social workers, and includes apps such as Instagram and Facebook. The second function of digital technology is for data information, which a social worker mainly uses during an assessment. Google Forms was chosen because of its ease of use compared to writing by hand. Google Spreadsheets is used to organise information and data from service users and keep other partners informed of the most recent news.

Another remark about the significance of digital technology in social workers' practice is that social workers can improve their knowledge and skills by joining webinars of online discussions. This also benefits the environment by using less paper. The concept of digital social work is related to the benefits of this technology for both service users and clients, such as convenience, accessibility, and efficiency.

Due to its limited time, this research only covers social workers aged 24–30 years in different areas of practice. Further research could be carried out by involving more social workers with varying age ranges and broader approaches.

SKAITMENINIS SOCIALINIS DARBAS PROFESINĖJE PRAKTIKOJE: SOCIALINIŲ DARBUOTOJŲ VEIKLOS PERSPEKTYVA INDONEZIJOJE

Brelyantika Indra Jesa

Mykolo Romerio universitetas,

Rožumberoko katalikiškasis universitetas, Slovakija

Santrauka. Skaitmeninės technologijos veikia kiekvieną žmogaus gyvenimo sritį, taip pat ir socialinio darbo praktiką. Socialinio darbo praktika yra dinamiška ir laikui bėgant tobulėja. Darbas yra ne tik santykių praktika, bet ir informacinio pobūdžio. Skaitmeninių technologijų naudojimas socialinio darbo praktikoje nėra kažkas naujo. Tai prasidėjo palyginti seniai. Socialinis darbuotojas pradėjo labai plačiai naudoti technologijas. Viena iš priežasčių buvo COVID-19 apribojimai siekiant išlaikyti socialinį atsiribojimą. Skaitmeninės technologijos nepakeis ir negali pakeisti asmeninių susitikimų, tai tegali būti priedas socialinio darbo praktikoje. Tyrimas atliktas taikant kokybinę metodiką, pasitelkti pusiau struktūruoti interviu su šešiais socialiniais Indonezijos darbuotojais, kurių amžius nuo 24 iki 30 metų. Rezultatai atskleidė, kad skaitmeninis socialinis darbas suvokiamas kaip technologija, naudojama palaikyti ir pritaikyti socialinių darbuotojų praktikai. Yra dvi skaitmeninės technologijos pritaikymo galimybės: pirma skirta bendrauti su klientu, o antra – duomenų informacija. Skaitmeninės technologijos leidžia socialiniams darbuotojams ir klientui taupyti laiką, pinigus, energiją ir aplinką.

Reikšminiai žodžiai: skaitmeninis socialinis darbas; skaitmeninės technologijos; paslaugų vartotojai ir perspektyva.

VAIZDO MODELIAVIMO TAIKYMO YPATUMAI VAIKAMS, TURINTIEMS AUTIZMO SPEKTRO SUTRIKIMĄ

Lukas Kamarauskas

E. paštas l.kamarauskas1@gmail.com

MRU Edukacinių technologijų valdymo programos alumnas

Kuratorė prof. dr. Odeta Merfeldaitė

E. paštas o.merfeldaite@mruni.eu

Santrauka. Mokslinėje literatūroje gausu tyrimų, nagrinėjančių vaizdo modeliavimo taikymą vaikams, turintiems autizmo spektro sutrikimą. Daugumoje iš jų aiškinamas šio metodo taikymo poveikis įvairiems gebėjimams ugdyti, tačiau nedaugelyje iš jų atsispindi gairės, nurodančios, kaip ir nuo ko pradėti taikyti vaizdo modeliavimą. Šiame straipsnyje analizuojami vaizdo modeliavimo taikymo ypatumai vaikams, turintiems autizmo spektro sutrikimą, taikant mokslinės literatūros analizės metodą, – nagrinėti 2015–2022 metais paskelbti moksliniai straipsniai iš EBSCO ir „PsycInfo“ duomenų bazių. Straipsnyje siekiama išsiaiškinti, kas yra vaizdo modeliavimas ir kokie yra jo taikymo ypatumai. Kaip kurti mokomuosius vaizdo įrašus? Kokie gali būti filmuojami modeliai ir ar svarbus jų pasirinkimas? Taip pat aiškinamasi, nuo ko pradėti ugdymą ir kaip tikslingai tai padaryti. Tyrimo metu nustatyta, kad vaizdo modeliavimas nėra vien tik vaizdo įrašo sukūrimas ir jo demonstravimas asmeniui, kuris mokosi. Tam, kad modeliavimas būtų veiksmingas, reikia išanalizuoti daug faktorių: kokie yra asmens vizualiniai ir imitaciniai įgūdžiai, ar asmuo galės žiūrėti vaizdo įrašą su įgarsinimu ar be, ar mokinys gebės peržiūrėti visą vaizdo įrašą, ar vis dlto geriau jį sutrumpinti ir rodyti dalimis. Literatūros apžvalgoje išsiaiškinta, kad yra trys vaizdo modeliavimo taikymo būdai ir juos galima pateikti filmuojant bendraamžius,

suaugusiuosius, personažus ar pačius mokinius.

Reikšminiai žodžiai: vaizdo modeliavimas, vaizdo modeliavimo taikymo ypatumai, autizmo spektro sutrikimas.

Įvadas

Žodinė informacija, paverčiama vaizdu, dažnai vaikui daro reikšmingesnę įtaką ir yra geriau įsimenama. Neatsiejama Alfa kartos dalis yra naujausios technologijos – telefonai ir kompiuteriai, internetas, kurių populiariausios informacijos pateikimo vienetas yra būtent vaizdas, automatiškai suformuojantis individus, kurie vaizdinę informaciją supranta geriau nei žodinę. Mąstymas paveikslėliais – taip šį gebėjimą apibūdina mokslininkė Grandin[1]. Mokslininkė, 65-erių metų sužinojusi autizmo spektro sutrikimo diagnozę, suprato, kodėl iki ketverių metų nekalbėjo ir negalėjo suprasti aplinkinių žmonių kalbos. Mokslinių tyrimų duomenimis daugiau nei pusė vaikų, turinčių autizmo spektro sutrikimą, nenaudoja žodinės kalbos kaip bendravimo priemonės, taip pat daugiau nei pusė negali suprasti kitų asmenų žodinės kalbos, todėl nuolatinis šeimos narių ar pedagogų įgūdžių mokymas žodžiu gali būti visai nenaudingas[2].

Nepaisant vaikų, turinčių autizmo spektro sutrikimą, kalbos raiškos ir supratimo ribotumų, jie turi gerą atmintį ir vizualinės informacijos suvokimą, taip pat polinkį laikytis režimo[3]. Mokslininkų teigimu, daugumos mažai kalbančių ar nekalbančių vaikų, turinčių autizmo spektro sutrikimą, minėtos stiprybės ugdymo procese yra nepanaudojamos, o sritys, kuriomis ypač domimasi, priskiriamos sunkumams.

---

1 Temple Grandin, *Visual Thinking* (London: Rider, 2022), 10-11.

2 Lijana Navickienė ir kt., „Vaikų, turinčių autizmo spektro sutrikimų, raidos bruožai ir pagalbos galimybės", *Kaip padėti vaikui, turinčiam autizmo spektro sutrikimų?* (2019): 16-18, https://vilkijosdaigelis.lt/images/dokumentai/t%C4%97vams/Kaip_padeti_vaikui_turinciam_autizmo_sutrikimu.pdf.

3 Toma Jokubaitienė ir Algirdas Ališauskas, „Vaikų, turinčių autizmo spektro sutrikimą, ugdymosi sėkmę lemiantys veiksniai", *Specialusis ugdymas* 2, 40 (2019): 74-75, https://etalpykla.lituanistikadb.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2019~1600670409010/.

Pasaulinės sveikatos organizacijos 2022 metų duomenimis 1 iš 100 vaikų turi autizmo spektro sutrikimą[4]. Higienos instituto 2022 metų duomenimis Lietuvoje šis skaičius kiek kitoks – 1 iš 125[5], todėl nagrinėti, kokie yra minėtų vaikų ugdymo metodai ir kaip juos pritaikyti ugdymo procese, yra labai svarbu. Atsižvelgiant į tai, kad vaikai, turintys autizmo spektro sutrikimą, vaizdinę informaciją supranta geriau nei girdimąją, mokslinėje literatūroje galima rasti įvairių ugdymo metodų ir pagalbos priemonių. Pierce ir kt. nagrinėjo, kaip vizualinė dienotvarkė padeda vaikams, turintiems autizmo spektro sutrikimą, pereiti nuo vienos veiklos prie kitos[6]. Macdonald ir kt. analizavo vizualinės dienotvarkės svarbą mokinių, turinčių autizmo spektro sutrikimą, mokymosi kokybei[7]. Cihon ir kt. tyrime gavo teigiamus vaikų veiklos komentavimo rezultatus taikant žetonų sistemą[8]. Larran, Schuster ir Hein sisteminėje tyrimų apžvalgoje analizavo struktūruoto mokymo (TEACCH) ir pasikeitimo vizualinėmis kortelėmis (PECS) metodikas[9]. Mokslinėje literatūroje gausu vaizdo modeliavimo – mokymosi stebint filmuotus modelius, metodo galimybės socialiniams, darbiniams,

4 „Autism", World Health Organization, žiūrėta 2022 m. lapkričio 29 d., https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/autism-spectrum-disorders.

5 „Vaikų ligotumo įvairiapusiais raidos sutrikimais apžvalga", Higienos institutas, žiūrėta 2022 m. lapkričio 29 d., https://www.hi.lt/uploads/pdf/leidiniai/Informaciniai/Visuom._sveik._netolyg._VSN/2021/Vaiku_raidos_sutrikimai_2016-2020.pdf.

6 Janelle M. Pierce, Amy D. Spriggs, David L. Gast ir Deanna Luscre, „Effects of Visual Activity Schedules on Independent Classroom Transitions for Students with Autism", *International Journal of Disability, Development and Education* 60, 3, (2013): 253-269, https://search-ebscohost-com.skaitykla.mruni.eu/login.aspx?direct=true&db=eue&AN=89431964&site=ehost-live.

7 Libby Macdonald, David Trembath, Jill Ashburner, Debra Costley ir Deb Keen, „The use of visual schedules and work systems to increase the on-task behaviour of students on the autism spectrum in mainstream classrooms", *Journal of Research in Special Educational Needs* 18, 4 (2018): 254-266, https://search-ebscohost-com.skaitykla.mruni.eu/login.aspx?direct=true&db=eue&AN=132135569&site=ehost-live.

8 Joseph H. Cihon et al., „A Preliminary Evaluation of a Token System with a Flexible Earning Requirement", *Behavior Analysis in Practice* 12, (2019): 548-556, https://search-ebscohost-com.skaitykla.mruni.eu/login.aspx?direct=true&db=cmedm&AN=31976263&site=ehost-live.

9 Julie Larran, Isabell Schuster ir Sascha Hein, „The feasibility of implementing autism intervention methods in formal education settings welcoming refugee and asylum-seeking children: A systematic review of the literature", *Child & Adolescent Development* 179, (2021): 7-28, https://search-ebscohost-com.skaitykla.mruni.eu/login.aspx?direct=true&db=eue&AN=154715515&site=ehost-live.

akademiniams, asmens higienos ir kitiems įgūdžiams[10].

Lietuvoje vaizdo modeliavimas kaip pagalbos rūšis pradėta taikyti 2019 metais. Darbo autorius kartu su Lietuvos autizmo asociacija „Lietaus vaikai“ ir VĮ „Lietuvos oro uostai“ 2020 metais parengė informacinį vaizdo įrašą, kuriame vaizduojama, kas bus oro uoste, kokia bus viso proceso pradžia ir pabaiga, kaip reikia tinkamai elgtis tokioje aplinkoje; kartu su prekybos tinklu „Rimi“ parengė mokamąjį filmuką apie apsipirkimą ir sunkumus, iškylančius parduotuvėje; „UNO Parks“ sukūrė vaizdo įrašą, kuriame mokoma, kaip elgtis medžiuose įrengtose trasose, naudotis laipiojimo priemonėmis. Taip pat konferencijos leidinyje „Autizmas: pažinti, suprasti, padėti“ nagrinėtos vaizdo modeliavimo taikymo galimybės[11]. Nepaisant sukurtų informacinių vaizdo įrašų ir atliktos tyrimų apžvalgos Lietuvoje dar trūksta tyrimų, kuriuose būtų nurodyta, kaip šį metodą pritaikyti praktikoje. Tyrimo metu siekta išsiaiškinti, kas yra vaizdo modeliavimas ir kokie yra jo taikymo ypatumai? Kaip kurti mokomuosius vaizdo įrašus? Kokie gali būti filmuojami modeliai ir ar svarbus jų pasirinkimas? Taip pat verta pasiaiškinti, nuo ko pradėti ugdymą ir kaip tikslingai tai padaryti.

Tyrimo tikslas – išnagrinėti vaizdo modeliavimo taikymo ypatumus vaikams, turintiems autizmo spektro sutrikimą.

Tyrimo uždaviniai:

1. atskleisti, kas yra vaizdo modeliavimas ir kokios yra šio metodo rūšys;
2. įvertinti, kokių gebėjimų vaikams gali būti taikomas vaizdo modeliavimas;
3. atskleisti vaizdo įrašuose esančių modelių įvairovę;
4. išanalizuoti, kaip kurti ir pritaikyti mokomuosius vaizdo įrašus.

Tyrimo metodas: mokslinės literatūros apžvalga – 2015–2022 metais EBSO ir

10 Kevin M. Ayres, Jason Travers, Sally B. Shepley ir Rachel Cagliani, „Video-Based Instruction for Learners with Autism“, iš *Handbook of Social Skills and Autism Spectrum Disorder-Assessment, Curricula, and Intervention,* Justin B. Leaf, (USA: Springer, 2017), 223-239, https://www.proquest.com/docview/2027387674/EB0A03FBEBC84E4DPQ/1?accountid=166077.

11 Lukas Kamarauskas, „Vaizdo modeliavimo taikymo galimybės“, iš *Autizmas: pažinti, suprasti, padėti,* Irena Kaffemanienė, Renata Geležinienė, Margarita Jurevičienė, Laima Tomėnienė, (Vilnius: Vilniaus universiteto Šiaulių akademija, 2022), 126-133.

„PsycInfo“ duomenų bazėse paskelbtų straipsnių. Publikacijų tinkamumas apžvalgai vertintas peržiūrint straipsnių pavadinimus, santraukas ir visus tekstus. Apžvalgai tinkamomis laikytos tos publikacijos, kuriose pateikiami empiriniai tyrimai ir rezultatai, atskleidžiantys vaizdo modeliavimo taikymo aspektus: kaip kurti vaizdo modeliavimo įrašus, kokius filmuojamus modelius pasirinkti, taip pat nuo ko pradėti ugdymą taikant šį metodą.

1. Vaizdo modeliavimo nauda vaikams, turintiems autizmo spektro sutrikimą

1.1. Vaizdo modeliavimo samprata

Mokslinėje literatūroje pripažįstama, kad modeliavimas yra viena iš galingiausių priemonių, perteikiančių vertybes, nuostatas, taip pat minties ir elgesio modelius[12]. Tyrimuose modeliavimo procesas vadinamas skirtingai: vieni mokslininkai ir teoretikai modeliavimą apibūdina kaip paprastą mėgdžiojimą[13], antri – kaip identifikavimą ar imitavimą[14], treti – kaip naujo elgesio įgijimo strategiją ar pagalbos rūšį[15],o vienas iš socialinės kognityvinės teorijos kūrėjų Bandura pabrėžia, kad modeliavimas yra taikomas psichologinio atitikimo procesams (dėmesiui, išlaikymui atmintyje, kūrimui ir motyvacijai) apibūdinti ir tai yra kur kas plačiau nei mėgdžiojimas ar imitavimas[16].

Pirmieji 1961 metais modeliavimą nagrinėjo mokslininkai Ross, Bandura ir

12 Albert Bandura, *Socialiniai minties ir veiksmo pagrindai. Socialinė kognityvi teorija* (Vilnius: VU Specialiosios psichologijos labaratorija, 2009), 99-100.

13 Melih Cattik ir Serhat Odluyurt, „The Effectiveness of the Smart Board-Based Small-Group Graduated Guidance Instruction on Digital Gaming and Observational Learning Skills of Children with Autism Spectrum Disorder", *The Turkish Online Journal of Educational Technology* 16(4), (2017): 85-86, https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1160646.pdf.

14 Marjorie H. Charlop, Laura Gilmore ir Gina Chang, „Using Video Modeling to Increase Variation in the Conversation of Children with Autism", *Journal of Special Education Technology* 23(3), (2008): 47-48, https://search-ebscohost-com.skaitykla.mruni.eu/login.aspx?direct=true&db=eue&AN=43918553&site=ehost-live.

15 John O. Cooper, Timothy E. Heron ir William L. Heward, *Applied Behavior Analysis* (Hoboken: Pearson Education, 2020), 533.

16 Bandura, *op. cit.*, 101-102.

Sheila[17]. Jie atliko tyrimą, kuriuo siekė išsiaiškinti, ar agresyvų elgesį galima įgyti stebint kitus asmenis. Tyrimą sudarė trys fazes – modeliavimas, agresijos sužadinimas, uždelstas imitavimas. Gauti tyrimo rezultatai parodė, kad vaikai, matę agresyvų modelį, pademonstravo daug agresyvesnę reakciją nei tie, kurie nematė.

Šis eksperimentas paskatino Harring ir kt. atlikti pirmąjį vaizdo modeliavimo tyrimą, kuriuo siekta išsiaiškinti, ar vaizdu pateiktos instrukcijos gali padėti asmenims, turintiems raidos sutrikimų, apsipirkti parduotuvėje[18]. Eksperimento rezultatai parodė ne tik teigiamus minėto įgūdžio, bet ir jo generalizacijos rezultatus – asmenys galėjo įgūdį demonstruoti kitose situacijose, parduotuvėse, su kitais žmonėmis. Praėjus daugiau nei trims dešimtmečiams po Harring ir kt. tyrimo publikacijos, literatūroje aptinkama daugiau nei 40 tyrimų vertinant vaizdo modeliavimo efektyvumą, daugiau nei pusšimtis naratyvų, sisteminių apžvalgų ir metaanalizių apie vaizdinės medžiagos pateikimo ypatumus ir galimybes, pradedant nuo vaizdajuosčių, DVD grotuvų, išmaniųjų lentų ir pabaigiant mobiliaisiais telefonais ir virtualios realybės priemonėmis[19].

Vaizdo modeliavimas – tai mokymo metodas, kurio metu asmuo, kuris mokosi, stebi kito asmens atliekamą specifinį įgūdį ar elgesį ir vėliau jį visiškai arba dalinai atkartoja[20]. Tam, kad asmuo galėtų tikslingai mokytis stebdamas kitus, jam reikia gebėti koncentruoti dėmesį, išlaikyti pamatytą informaciją atmintyje, galvoje, kurti ir planuoti naujus veiklos scenarijus, o atlikus juos, gauti išorines ar vidines pastipras juos pakartoti dar kartą[21]. Šiuos Banduros mokymosi modelio procesus galima geriau suprasti pasitelkiant kasdienes situacijas, pavyzdžiui, praeinant oro uosto terminalą. Pirmą kartą atvykęs į oro uostą žmogus atkreipia

17 Saul McLeod, „Bobbo Doll experiment", žiūrėta 2022 m. lapkričio 29 d., https://www.simplypsychology.org/bobo-doll.html.

18 Thomas G. Haring, Craig H. Kennedy, Mary J. Adams, Valerie Pitts-Conway, „Teaching generalization of purchasing skills across community settings to autistic youth using videotape modeling", *Journal of Applied Behavior Analysis* 20, (1987): 89–96, https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1285955/.

19 Ayres, Travers, Shepley ir Cagliani, *supra note,* 10: 223-239.

20 Cooper, Heron ir Heward, *supra note,* 15: 533.

21 Bandura, *supra note,* 12: 99-100.

dėmesį ne į nuorodas ar ženklus, o į žmones. Jis stebi jų elgesį – kur pastatomi lagaminai, kam paduodami kelionės bilietai, kada ir kokia kryptimi einama į patikros punktą. Asmenys mokosi žiūrėdami, kokia veiksmų seka skysčiai supilami į sandarius indelius, kaip atliekama daiktų rentgeno spinduliais patikra ir kaip asmenys praeina pro arkinį metalo ieškiklį (dėmesio procesai). Skraidant dažniau šie procesai nuolatos kartojami ir išlaikomi atmintyje. Gerai perpratus kitų žmonių elgesį oro uoste, prasideda kūrimo procesai, kai stebėtojas, išmokęs žmonių elgesį, pradeda kurti naujus, jam palankius, veiksmus, pvz., prieš skrydį nesijuosia diržo, kad nereikėtų jo atsisegti prieš einant pro metalo ieškiklį, kelionės bilietus laiko arčiau savęs, kad nereikėtų jų ilgai ieškoti prieš paduodant oro uosto darbuotojams. Šių procesų visuma vienaip ar kitaip pastiprinama, t. y. suteikiama vertinga pasekmė, pvz., skrydis, greita patikra, poilsis, gėrimas ar pokalbis su šalia esančiu žmogumi (motyvacijos procesai)[22].

1.2. Mokymosi iš vaizdo įrašų tikslingumas vaikams, turintiems autizmo spektro sutrikimą

Dažna problema, su kuria susiduria daugelis vaikų, turinčių kalbos raidos, o ypač autizmo spektro sutrikimų, yra ta, kad jie išmoksta būtent tai, ko yra mokomi, ir įgytų įgūdžių negeba apibendrinti naujomis sąlygomis arba jiems nepavyksta atlikti jokių atsako pakeitimų[23]. Pavyzdžiui, vaikas geba išmokti pasisveikinti su suaugusiuoju, kai šis jį moko tą padaryti, tačiau negeba pasisveikinti su bendraamžiu. Gali išmokti įvardyti savo batus, tačiau negali įvardyti kitokios spalvos brolio batų. Norint išvengti apibendrinimo problemų reikia iškart išmoktą įgūdį perkelti į kitas aplinkos sąlygas (su skirtingais daiktais ir žmonėmis, skirtingoje aplinkoje) arba mokymo metu pateikti vis skirtingus pavyzdžius. Ayres ir kt. teigia, kad šis faktorius reikalauja daug resursų – mokymui reikia papildomų

22 Cooper, Heron ir Heward, *supra note,* 15.

23 Mark L. Sundberg, *Vaikų, turinčių autizmo spektro ir kitų raidos sutrikimų, kalbos ir socialinių* įgūdžių *vertinimo programa (VB-MAPP)* (Vilnius: Didakta, 2020), 119.

žmonių, žaislų ir aplinkos[24]. Viso to galima išvengti, jeigu mokomasi įgūdžio iš jau įrašytų skirtingų vaizdo įrašų. Pavyzdžiui, vaizdo įrašu vaikui galima parodyti, kad rankas namuose galima nusisausinti į rankšluostį, o kavinėje į tualetinį popierių ar rankų džiovintuvą. Gyvo modeliavimo metu reikėtų nukeliauti į minėtas aplinkas ir to mokyti atskirai, kas pareikalautų ne tik daugiau laiko, bet ir kompetencijų susitvarkyti su galimai pasireiškusiu vaiko nepageidaujamu elgesiu[25]. Charlop, Lang ir Rispoli teigimu, stebint įvairius įgūdžius per mobilųjį telefoną, kompiuterį ar planšetę mokymasis gali tapti sklandesnis todėl, kad televizijos ir monitorių dizainas sukurtas riboti dėmesio lauką, o tai leidžia sutelkti dėmesį į ekrane pateikiamą informaciją[26]. Stebint ir kartojant filmuotą vaizdo medžiagą lengvinamas dėmesio išlaikymas atmintyje[27]. Taip pat vaizdo įrašų stebėjimas per mobiliuosius telefonus ar interaktyvias lentas motyvuoja vaikus ir gali tapti pastiprinimu mokantis įvairių įgūdžių[28].

2. Pagrindiniai vaizdo modeliavimo taikymo aspektai

Mokymasis naudojant vaizdines instrukcijas reikalauja dviejų pagrindinių stebėtojo įgūdžių. Pirmiausia, asmeniui, kuris mokosi, reikia turėti vizualinius įgūdžius – gebėti sekti ir matyti, kas yra pavaizduota ekrane. Pasak Banduros, išmokimo stebint dažnį ir lygį veikia modeliuojamų veiklų pastebimumas, išskirtinumas ir sudėtingumas[29]. Paprastus, gerai pastebimus veiksmus galima greitai išmokti stebint, tačiau sudėtingesniems įgūdžiams reikia papildomo motyvuojančio vizualinio stimulo, pavyzdžiui, ryškesni objektai ar garsai, ar tiesiog didesnis

24 Ayres, Travers, Shepley ir Cagliani, *supra note,* 10: 223-239.

25 *Ibid.*

26 Marjorie H. Charlop, Russell Lang ir Mandy Rispoli, „Teaching play and social skills with video modeling", *Play and Social Skills for Children with Autism Disorder* Marjorie H. Charlop, Russell Lang ir Mandy Rispoli (USA: Springer, 2018).

27 Blythe A. Corbett ir Maryam Abdullah, „Video Modeling: Why does it work for children with autism?", *Journal of Early and Intensive Behavior Intervention* 2(1), (2005): 2-8, https://psycnet.apa.org/fulltext/2014-52006-002.html

28 *Ibid.*

29 Bandura, *supra note,* 12: 99-100.

ekranas, per kurį rodoma vaizdo medžiaga. Antra, mokinys turi gebėti imituoti kitų atliekamus veiksmus. Jeigu asmuo nemoka to padaryti, vaizdo modeliavimo taikymas neturės apčiuopiamos naudos[30].

Norint pradėti taikyti vaizdo modeliavimą reikia įvertinti ne tik stebėtojo vizualinius ir imitacinius įgūdžius, bet ir kitus papildomus veiksnius (žr. 1 lentelę)[31]. Svarbu išsiaiškinti, kas bus mokomo įgūdžio modeliai – nepažįstami asmenys, broliai ir seserys, draugai ar net animacinių filmukų ar pasakų personažai. Nikopoulos, Keenan[32]; Rudy ir kt.[33]; Corbett ir Abdullah[34] tvirtinimu, mokant elgesio, kuriam reikia bendravimo su kitais vaikais, pavyzdžiui, socialinių ar žaidimo įgūdžių, naudingiausia naudoti bendraamžių ar brolių ir seserų modelius. Bereznak ir kt. teigia atvirkščiai, kad vaikai gali sėkmingai mokytis tiek iš bendraamžio, tiek iš suaugusiojo modelio, nesvarbu, koks gebėjimas ugdomas[35]. Minėti mokslininkai sutinka, kad filmuoti suaugusiuosius yra kur kas paprasčiau – užtrunka mažiau laiko, todėl galima greičiau pradėti ugdomąjį poveikį. Bandura pabrėžia, kad dėmesys į stebimus modelius yra kreipiamas ne tik dėl įgūdžio funkcinės vertės, bet ir dėl modelių patrauklumo, t. y. vaikas gali mokytis iš įdomių ir kitais būdais teikiančių pasitenkinimą modelių, o tų, kuriems trūksta patrauklių savybių, tiesiog ignoruoti, nors ir jų modeliuojamas įgūdis gali būti įdomesnis ir kasdienėje aplinkoje naudingesnis[36].

30 Ayres, Travers, Shepley ir Cagliani, *supra note,* 10.

31 *Ibid.*

32 Christos Nikopolous ir Mickey Keenan, *Video modeling and behaviour analysis. A Guid for Teaching Social Skills to Children with Autism* (London: Jessica Kingsley Publishers, 2006), Video Modelling And Behaviour Analysis: A Guide for Teaching Social Skills to Children With Autism - PDF Free Download (epdf.tips)

33 Nikki A. Rudy et al., „Effects of video modeling on teaching bids for joint attention to children with autism", *Behavioral interventions* 29(4), (2014): 269-285, https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/bin.1398

34 Corbett, Abdullah, op. cit, 2-8

35 Sally Bereznak, Kevin M. Ayres, Linda C. Mechling ir Jennifer L. Alexander, „Video Self-Prompting and Mobile Technology to Increase Daily Living and Vocational Independence for Students with Autism Spectrum Disorders", *Journal of Developmental and Physical Disabilities* 24(3), (2012): 269-285, https://search-ebscohost-com.skaitykla.mruni.eu/login.aspx?direct=true&db=asn&AN=74980599&site=ehost-live

36 Bandura, *supra note,* 12.

1 lentelė. *Pagrindiniai vaizdo modeliavimo taikymo aspektai*

Svarstytini stebėtojo įgūdžiai
Vizualiniai įgūdžiai: ar mokinys turi pakankamų vizualinių įgūdžių, kad galėtų sekti tai, kas pavaizduota ekrane?
Imitaciniai įgūdžiai: ar mokinys geba imituoti kitų atliekamus veiksmus?
Svarstytini aspektai prieš pateikiant vaizdo turinį
Sukursite vaizdo įrašą patys ar ieškosite internete jau sukurto vaizdo įrašo?
Kokią vaizdo modeliavimo rūšį pasirinksite? Pagrindinis vaizdo modeliavimas; filmavimas iš mokinio perspektyvos; paties mokinio filmavimas.
Nuspręskite, ar vaizdo įrašai bus su papildomu įgarsinimu ar ne.
Svarstytini aspektai pateikiant vaizdo turinį
Rodyti visą demonstruojamą įgūdį ar tik dalį jo?
Išsiaiškinti, kas pateiks vaizdinę medžiagą – mokytojas, terapeutas, šeimos narys ar tai padarys pats mokinys.
Ar turėsite mentorių ar prižiūrėtoją, kuris konsultuos jus viso mokymo metu?
Ar turite mokslinį (-ių) tyrimą (-ų), kuriuo galite remtis taikydami vaizdo modeliavimą?
Nuspręskite, kas ir kaip rinks tyrimo duomenis siekiant įvertinti intervencijos veiksmingumą.
Ar turite nepriklausomų stebėtojų, kurie galėtų užtikrinti procedūrų ir rezultatų objektyvumą?

Šaltinis: adaptuota pagal Ayres ir kt.[37]

Šis fenomenas atsispindi ir straipsnio autoriaus 2020 metais atliktame vieno atvejo eksperimente. Tyrimo metu buvo siekta įvertinti vaizdo modeliavimo taikymą, vaikų, turinčių autizmo spektro sutrikimą, socialiniams gebėjimams ugdyti. Vieno iš eksperimento dalyvio rezultatai parodė, kad ne vaizdinė pagalba ir ne vaizdo įrašuose demonstruojamo įgūdžio praktinė vertė nulėmė išmokimo greitį, o patys vaizdo įrašo modeliai – pažįstami žmonės[38]. Cardon, Wangsgard

37 Ayres, Travers, Shepley ir Cagliani, *supra note,* 10: 223-239.

38 Lukas Kamarauskas, „Vaikų, turinčių autizmo spektro sutrikimą, socialinių gebėjimų ugdymas taikant vaizdo modeliavimą" (magistro baigiamasis darbas, Mykolo Romerio universitetas, 2020), 33-68, https://vb.mruni.eu/object/elaba:65372351/MAIN.

ir Dobson[39]; Besler ir Kurt[40]; Hughes[41]; Ergenekon ir kt.[42] atliktuose tyrimuose dalyvavę asmenys neturėjo jokio kito pasirinkimo, tik stebėti jiems pateikiamus modelius. Jeigu vaizdo įraše esančio žmogaus labai vengiama, jo demonstruojamas elgesys gali būti išmokstamas lėčiau arba visai neišmokstamas, todėl tikėtina, kad, leidus asmeniui pasirinkti modelį, įgūdis gali būti išmokstamas greičiau. Šiai hipotezei patvirtinti reikia išsamesnių tyrimų.

Kitas svarbus veiksnys yra vaizdo modeliavimo rūšies pasirinkimas[43]. Jų yra kelios: pagrindinis vaizdo modeliavimas (angl. *basic video modeling*), filmavimas iš mokinio perspektyvos (angl. *point-of-view video modeling*), paties mokinio filmavimas (angl. *video self-modeling*). Pagrindinio vaizdo modeliavimo metu yra filmuojamas kito asmens atliekamas elgesys. Paties mokinio filmuotuose vaizdo įrašuose, priešingai, yra filmuojamas asmuo, kuris mokosi. Vaizdo įrašai iš mokinio perspektyvos yra filmuojami specialia kamera, kuri fiksuoja elgesį ar įgūdį būtent taip, kaip mato pats vaikas. Bellini ir kt. tyrimų apžvalgoje nurodoma, kad, mokant kasdienių gyvenimo, maisto ruošos ir savipriežiūros įgūdžių, naudingiausias yra filmavimas iš mokinio perspektyvos[44]. Pažįstamų asmenų filmavimas pagrindinio vaizdo modeliavimo metu efektyvesnis socialiniams gebėjimas

39 Teresa Cardon, Nichole Wangsgard ir Nicole Dobson, „Video Modeling Using Classroom Peers as Models to Increase Social Communication Skills in Children with ASD in an Integrated Preschool", *Education and Treatment of Children* 42(4), (2019): 515-536, https://search-ebscohost-com.skaitykla.mruni.eu/login.aspx?direct=true&db=eric&AN=EJ1229944&site=ehost-live.

40 Fatma Besler ir Onur Kurt, „Effectiveness of Video Modeling Provided by Mothers in Teaching Play Skills to Children with Autism", *Educational Sciences: Theory and Practice* 16(1), (2016): 209-230, https://www.researchgate.net/publication/301235717_Effectiveness_of_Video_Modeling_Provided_by_Mothers_in_Teaching_Play_Skills_to_Children_with_Autism.

41 Haley Ciara Hughes, „Training Functional Analysis Skills with Instruction with Video Modeling and Video-Self Monitoring" (masters theses, Western Michigan University, 2019), 15-47, https://scholarworks.wmich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5625&context=masters_theses.

42 Yasemin Ergenekon, Elif Tekin-Iftar, Alper Kapan ir Nurgul Akmanoglu, „Comparison of Video and Live Modeling in Teaching Response Chains to Children with Autism", *Education and Training in Autism and Developmental Disabilities* 49(2), (2014): 200-213, https://search-ebscohost-com.skaitykla.mruni.eu/login.aspx?direct=true&db=eue&AN=96106837&site=ehost-live.

43 Ayres, Travers, Shepley ir Cagliani, *supra note,* 10.

44 Scott Bellini, Jessica K. Peters, Lauren Benner ir Andrea Hopf, „A Meta-Analysis of School Based Social Skills Interventions for Children With Autism Spectrum Disorders", *Remedial and Special Education* 28(3), (2007): 153-162, https://psycnet.apa.org/record/2007-03233-002.

ugdyti, o paties mokinio filmavimas naudingas tada, kai tam tikras įgūdis jau yra, bet reikia papildomos pagalbos (priminimo), kaip jį atlikti. Kalbant apie paties mokinio filmavimą svarbu paminėti tai, kad dažnai mokymąsi sunkina negebėjimas matyti savo elgesio, atpažinti ir taisyti padarytas klaidas, todėl mokslinėje literatūroje neretai aptinkamas abiejų vaizdo modeliavimo rūšių taikymas – pagrindinio įgūdžio mokomasi stebint teisingą modelį ir papildomai filmuojamos, analizuojamos mokinio klaidos ir jos koreguojamos[45].

Mokymasis iš savo klaidų atsispindi ir iš specialisto perspektyvos, pvz., atliekant ugdymo procedūras ar užduotis, pravartu pasižiūrėti į save iš šono vaizdo įraše, įvertinti, ką padarei gerai, o ką blogai. Atsukus ir pakartojus nufilmuotus vaizdo įrašus, galima mokytis iš savo klaidų, kurių galbūt nepastebime natūraliame vaikų ugdymo procese[46]. Vaizdo modeliavimas gali praversti vertinant problemas ar sunkumus, su kuriais susiduria šeimos, pvz., klausantis tėvų pasakojimo apie netinkamą ar probleminį vaiko elgesį galima praleisti kai kurias detales arba tėvai gali dalies informacijos nepasakyti. O jei tėvai specialistui parodytų vaizdo įrašą, kuriame demonstruojamas tam tikras vaiko elgesys, minėtų neatitikimų būtų galima išvengti[47].

Taip pat prieš kuriant vaizdo įrašą reikėtų įvertinti, ar mokiniui bus naudinga ne tik stebėti modelį, bet ir klausyti, kas atliekama vaizdo įraše. Visos vaizdo modeliavimo rūšys gali būti taikomos su garsiniu įgūdžio komentavimu arba be jo, pvz., filmuojant vaizdo įrašą, kuriame rodoma, kaip naudotis tualetu, papildomai gali būti įrašytas ir asmens balsas, kuris įgarsina kiekvieną šio įgūdžio žingsnį. Smith, Ayres ir Mechling atlikto tyrimo rezultatai parodė, kad asmenys, kuriems

45 Laura J. Whitman, „Evaluation of the Effects of Video Modeling Types and Technologies" (masters theses, University of South Florida, 2020), 4-11, https://digitalcommons.usf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=9693&context=etd.

46 Nataly Lim ir Xiaoyi Hu, „The effects of video modeling on staff implementation of behavioral procedures in China", *Behavioral Interventions* 35(4), (2020): 704-716, https://search-ebscohost-com.skaitykla.mruni.eu/login.aspx?direct=true&db=asn&AN=147152071&site=ehost-live.

47 Hughes, *supra note*, 41: 15-47.

vaizdo įrašas buvo demonstruojamas su papildomu įgarsinimui, išmoko įgūdžio geriau nei tie, kuriems įgarsinimo nebuvo[48]. Panašūs rezultatai gauti ir Bennett, Gutierrez ir Honsberger tyrime[49]. Mokslininkų eksperimente siekta palyginti vaizdo modeliavimą su ir be įgarsinimo mokant profesinių dvasininko įgūdžių asmenis, turinčius autizmo spektro sutrikimą. Nepaisant to, ar vaizdo įrašai buvo su įgarsinimu ar be, tyrimo dalyviai po mokymo atliko dvasininko užduotis didesniu nei 90 % tikslumu. Bennett ir kt. studijoje gauti rezultatai parodė priešingai – kad vaizdo modeliavimas su įgarsinimu gali ne padėti atlikti tam tikrą įgūdį, o kaip tik jį apsunkinti. Mokslininkai tyrime primena, kad asmenims turintiems autizmo spektro sutrikimą, kyla sunkumų atlikti du ar daugiau veiksmus ir suvokti informaciją, pateikiamą dviem ar daugiau kanalų (tyrimo atveju stebėti ir klausyti, kas sakoma vaizdo įraše)[50].

Žiūrint iš eksperimentuotojo perspektyvos, vaizdo įrašai su papildomu įgarsinimu reikalauja daugiau žinių ir laiko resursų. Įgarsinant vaizdo įrašą svarbu, kad kalbos tempas nebūtų per greitas ar per lėtas, taip pat reikėtų išlaikyti optimalų žodžių skaičių sakinyje – vengti nereikalingų žodžių, įgarsinti tik būtiniausius[51]. Greičiausiai dėl šių priežasčių vaizdo modeliavimas su papildomu įgarsinimu mokslinėje literatūroje yra nagrinėtas mažiau.

Pasirinkus vaizdo modeliavimo rūšį ir sukūrus ar suradus vaizdo turinį, po to reikėtų nuspręsti, ar vaizdine pagalba demonstruoti visą įgūdį ar tik jo dalį[52].

48 Molly Smith, Kevin Ayres, Linda Mechling ir Katherine Smith, „A comparison of the effects of video modeling with narration versus video modeling without narration on the functional skill acquisition of adolescents with autism", *Education and Training in Autism and Developmental Disabilities* 14, (2013): 165–179, https://www.researchgate.net/publication/256702897_A_comparison_of_the_effects_of_video_modeling_with_narration_versus_video_modeling_without_narration_on_the_functional_skill_acquisition_of_adolescents_with_autism.

49 Kyle D. Bennett, Anibal Gutierrez ir Toby Honsberger, „A comparison of video prompting with and without voice-over narration on the clerical skills of adolescents with autism", *Research in Autism Spectrum Disorders* 7(10), (2013): 1273-1281, https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1750946713001396.

50 Kyle D. Bennett, Christina Crocco, Tara O. Loughrey ir Logan S. McDowell, „Effects of Video Prompting Without Voice-Over Narration Among Students With Autism Spectrum Disorder", *Behavioral Development Bulletin* 22(1), (2017): 152-156, https://psycnet.apa.org/fulltext/2017-02480-001.html.

51 *Ibid*.

52 Ayres, Travers, Shepley ir Cagliani, *supra note,* 10.

Rudy drauge su kolegomis mokslininkais siekė išsiaiškinti vaizdo modeliavimo efektyvumą vaikų, turinčių autizmo spektro sutrikimą, jungtiniam dėmesiui[53]. Mokomuosius vaizdo įrašus sudarė ne visas įgūdis ar veiksmas, o tik keli jungtinio dėmesio komponentai – netoliese esančių objektų parodymas, aplinkinių dėmesio atkreipimas, kito asmens žiūrėjimo krypties nustatymas. Gauti rezultatai rodo, kad vaizdo modeliavimo metodas buvo efektyvus mokant jungtinio dėmesio komponentų dviems iš trijų vaikų, tačiau išmokti įgūdžiai nebuvo perkelti į kitą aplinką. O Charlop ir kt. tyrimo vaizdo įrašus sudarė visas įgūdis – dviejų suaugusiųjų dialogas apie įvairius žaislus[54]. Stebėdami vaizdo įrašą vaikai turėjo klausyti, apie ką kalba suaugusieji, ir iš karto po to jiems buvo duodama instrukcija patiems pakalbėti apie parinktus žaislus. Po procedūrų berniukai parodė didesnį klausimų ir atsakymų skaičių ir didesnę jų įvairovę. Įdomu tai, kad kartais galima visai negauti teigiamų rezultatų, jeigu rodyti pasirinktas yra visas įgūdis. Pavyzdžiui, Ergenekon ir kt. vienam iš tyrimo dalyvių vaizdo medžiagos naudojimas kaip tik sudarė barjerą mokytis, nes jo funkcionavimo lygis neatitiko demonstruojamo įgūdžio[55]. Paprastai tariant, vaizdo įrašas buvo per ilgas, todėl dėl žemesnių gebėjimų vaikas negalėjo koncentruoti dėmesio ir jį peržiūrėti visą, dėl to nemokėjo ir savarankiškai pakartoti. Galbūt pateikus tik dalį vaizdo įrašo, dalyvis būtų išmokęs vieną komponentą, vėliau kitą ir galiausiai pademonstravęs visą įgūdį. Taigi minėti tyrimai parodo, kad labai svarbu tikslingai parinkti vaizdinę medžiagą atsižvelgiant į mokomą įgūdį ir individualius asmens gebėjimus.

Ayres ir kt. nurodo, kad norint pradėti taikyti vaizdo modeliavimą svarbu nuspręsti, kas pateiks vaizdinę medžiagą ir papildomas instrukcijas mokiniui[56]. Daugelyje ankstesnių tyrimų vaizdo modeliavimo įrašus parengė ir įgyvendino tyrėjai ir mokytojai, tačiau Besler ir Kurt savo bandomajame tyrime apmokė vaikų

53 Rudy et al., *supra note,* 33: 269-285.

54 Charlop, Lang ir Rispoli, *supra note,* 26.

55 Ergenekon, Tekin-Iftar, Kapan ir Akmanoglu, *supra note,* 42: 200-213.

56 Ayres, Travers, Shepley ir Cagliani, *supra note,* 10.

motinas, kaip paruošti vaizdinę medžiagą, kaip tikslingai pasirinkti filmuojamus modelius ir kaip atlikti procedūras[57]. Tyrimo rezultatai parodė, kad motinų sukurta ir pateikta mokomoji vaizdo medžiaga gali būti tokia pat veiksminga kaip ir specialistų. Tačiau motinoms greičiausiai nebūtų pavykę sukurti vaizdo įrašų ir pritaikyti jų savo vaikams be tinkamo specialisto priežiūros, tikslingų duomenų rinkimo ir jų vertinimo.

Išvados

Taigi modeliavimas nagrinėtoje mokslinėje literatūroje apibrėžiamas nevienodai. Vieni mokslininkai teigia, kad tai – mėgdžiojimas, antri – kad identifikavimas ar imitavimas, treti pabrėžia, kad tai yra naujo elgesio įgijimo strategija ar pagalbos rūšis. Nors ir šios sąvokos apibrėžtis literatūroje skiriasi, mokslininkai prieina prie išvados, kad tai yra viena iš galingiausių priemonių, perteikiančių vertybes, nuostatas, minties ir elgesio modelius.

Vaizdo modeliavimas – tai mokymo metodas, kai mokinys stebi asmens atliekamą specifinį įgūdį ar elgesį ir vėliau jį visiškai arba dalinai atkartoja. Yra kelios šio metodo rūšys: pagrindinis vaizdo modeliavimas, filmavimas iš mokinio perspektyvos ir paties mokinio filmavimas. Pagrindinio vaizdo modeliavimo metu yra filmuojamas kito asmens atliekamas elgesys. Paties mokinio filmuotuose vaizdo įrašuose, priešingai, yra filmuojamas pats mokinys. Vaizdo įrašai iš mokinio perspektyvos yra filmuojami specialia kamera, kuri fiksuoja elgesį ar įgūdį būtent taip, kaip mato pats vaikas.

Norint pritaikyti vaizdo modeliavimą svarbu įvertinti ar vaikas geba sekti ir matyti, kas yra pavaizduota ekrane, ir gali imituoti kitų atliekamus veiksmus. Taip pat svarbu įvertinti vaiko stipriąsias ir silpnąsias savybes: ar jo mokymąsi pagerins ar pablogins vaizdo įrašo įgarsinimas žodžiu, ar jis gebės koncentruoti dėmesį ir peržiūrėti visą vaizdo įrašą, ar vis dėlto jam reikia rodyti tik jo dalį.

57 Besler ir Kurt, *supra note,* 40: 209-230.

Literatūros apžvalgoje aptinkama plati vaizdo įrašuose esančių modelių įvairovė. Vieni mokslininkai mokomiesiems vaizdo įrašams naudoja nepažįstamus asmenis, antri – brolius ir seseris, kiti – animacinių filmukų ar pasakų personažus. Skirtingą modelio pasirinkimą lemia ugdomas gebėjimas ir modelių patrauklumas vaikui.

Vaizdo modeliavimo taikymui reikia ne tik mokinio gebėjimų analizės ir filmuojamų modelių pasirinkimo, bet ir tyrėjų kompetencijų. Kaip ir prieš daugelį kitų, mokslų pagrįstos praktikos metodų taikymą, tyrėjui reikia atlikti įvairių tyrimų apžvalgas, rasti mentorių ar prižiūrėtoją, kuris konsultuos metodo taikymo metu, turėti nepriklausomą stebėtoją norint užtikrinti procedūrų ir rezultatų objektyvumą, taip pat sistemingai rinkti tyrimo duomenis siekiant įvertinti intervencijos veiksmingumą.

APPLICATION OF VIDEO MODELING FOR CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM DISORDERS

Lukas Kamarauskas

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. The scientific literature is full of studies that examine the application of video modeling to children with autism spectrum disorder. Most of them explain the impact of using this method of various skills development, but few of them reflect guidelines on how and from where to start using video modeling. The article analyzes the features of the application of video modeling for children with autism spectrum disorder, using the method of scientific literature analysis – scientific articles published in 2015–2022 from Ebscho and PsycInfo databases were analyzed. The article aims to establish: What is video modeling?

What are the features of its application? How can training videos be created? What models can be filmed and is it important to choose them? Where should education start? How can it be done purposefully? The study found that video modeling is not just about creating a video and showing it to the learner. In order for modeling to be effective, many factors need to be analyzed: What are the person's visual and imitative skills? Where will the person be able to watch the video with or without sound? Will the learner be able to watch the entire video or is it better to shorten it and show it in parts? The literature review found that there are three ways of applying video modeling, and they can be provided by filming peers, adults, characters or the students themselves.

Keywords: video modeling, features of the application of video modeling, autism spectrum disorder.

SPECIALISTŲ, DIRBANČIŲ SU AUTIZMĄ IR KITŲ RAIDOS SUTRIKIMŲ TURINČIAIS VAIKAIS, KOMPETENCIJŲ TOBULINIMAS TARPINSTITUCINIO BENDRADARBIAVIMO KONTEKSTE

Eglė Steponėnienė

E. paštas egsteponeniene@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universitetas

Gabrielė Malinauskienė

E. paštas gamalinauskiene@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universitetas

Rusnė Žilytė

E. paštas rusnezilyte1997@gmail.com

VšĮ „Sėkmingi vaikai“

Kuratorė prof. dr. Odeta Merfeldaitė

E. paštas o.merfeldaite@mruni.eu

Santrauka. Šio straipsnio tikslas yra įvertinti specialistų, dirbančių su autizmą ir kitų raidos sutrikimų turinčiais vaikais, pasitenkinimą mokymais. Tyrimas atliktas 2022 m. Tyrime dalyvavo 60 mokymų dalyvių, kurie buvo atrinkti pagal numatytus kriterijus. Pasirinkta anketinė apklausa. Nustatyta, kad dalyviai yra patenkinti visais mokymais ir rekomenduotų tokius mokymus kitiems. Didžioji dauguma dalyvių sustiprino savo socialines, dalykines, iniciatyvumo ir kūrybingumo kompetencijas. Į socialinių ir dalykinių kompetencijų didinimą orientuotos mokymų temos buvo aktualesnės nei skirtos iniciatyvumo ir kūrybingumo plėtotei. Mokymų dalyviai patenkinti mokymų pristatymu, per mokymus pateiktomis

užduotimis. Tyrimas atskleidė, kad absoliuti dauguma specialistų dirba su raidos sutrikimų turinčiais vaikais. Didžiąją specialistų dalį sudaro specialieji pedagogai ir logopedai.

Reikšminiai žodžiai: pasitenkinimas mokymais, kompetencijų kokybės gerinimas, tarpinstitucinis bendradarbiavimas, nevyriausybinės organizacijos.

Įvadas

Ugdymo politikos lyderė pasaulyje UNESCO 2015 metais nurodė, kad lygios galimybės ir įtrauktis yra kokybiško ugdymo pagrindai[1]. Įtraukiojo ugdymo sistemos, kurios gerbia įvairius poreikius, gebėjimus ir ypatumus, šalina kliūtis visiems tiems, kurie nori mokytis, kad jie galėtų dalyvauti ir ugdytis, naikina bet kokias diskriminacijos formas ugdymo aplinkoje, yra pagrindinis įtraukties idėjos siekis[2].

Lietuvoje mokytojai vertinami kaip pagrindiniai įtraukiojo ugdymo vykdytojai. Mokytojų pasirengimas, dalykinės ir socialinės kompetencijos, pozityvios vertybinės nuostatos priimant mokinių ir jų ugdymosi poreikių įvairovę, gebėjimas dirbti komandoje ir bendradarbiavimas yra įtraukios mokyklos pagrindas[3].

2022 metais Nacionalinės švietimo agentūros (toliau – NŠA) 61-oje Lietuvos ugdymo įstaigoje atliktas tyrimas atskleidė mokytojų dalykinių ir socialinių kompetencijų tobulinimo svarbą. Tai suteikia galimybę mokytojams organizuoti šiuolaikišką ugdymą, klasėse kurti tinkamas sąlygas įvairių poreikių mokiniams. Tačiau taip pat buvo atskleista, kad mokytojams trūksta lyderystės įgytoms kompetencijoms diegti praktiškai. Dalyje mokyklų nėra visiškai suvokta nuostata kurti

1 „Incheon declaration and framework for action towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all", World Education Forum, Incheon, Republic of Korea 2015, žiūrėta 2022 m. lapkričio 28 d., https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000233137.

2 E. Wild, „Schülerinnen und Schüler mit dem Förderschwerpunkt", *Unterrichtswissenschaft* 43, 7, (2015): 1–27.

3 „Įtraukiojo ugdymo įgyvendinimas bendrojo lavinimo mokyklose", Vilniaus pedagoginė psichologinė tarnyba, žiūrėta 2022 m. lapkričio 28 d., http://vilniausppt.lt/wp-content/uploads/2020/11/REKOMENDACIJOS-galutinis.pdf.

įtraukią mokyklą per nuolatinį mokytojų profesinį tobulėjimą. Rekomenduojama tiek specialistams, tiek administracijai kryptingiau išnaudoti kolegialaus mokymosi ir bendradarbiavimo galimybes, analizuoti profesinio tobulėjimo poveikį ugdymo(si) kokybei ir rezultatams, mokinių įtraukčiai ir asmeniniams pasiekimams[4].

Raudeliūnaitė ir Steponėnienė taip pat nurodo tarpinstitucinio bendradarbiavimo svarbą kuriant įtraukią ugdymo įstaigų kultūrą[5]. Pažymėtina, kad tarpinstitucinis bendradarbiavimas padeda mokykloms kurti ir puoselėti įtraukiojo ugdymo kultūrą, formuoti įtraukiojo ugdymo nuostatas. Tai vertintina kaip viena iš priemonių visų mokinių lygiavertei įtraukčiai[6].

Ypač daug sunkumų kyla mokytojams įtraukiant autizmo spektro sutrikimą turinčius vaikus į klasės bendruomenę, stokojama dalykinių kompetencijų: kaip individualizuoti ugdymo procesą esant dideliam skaičiui vaikų, kokius metodus ir kaip pritaikyti praktiškai; stinga metodinių leidinių, pasigendama bendradarbiavimo su kitais pedagogais[7]. Specialistų apklausa parodė, kad mokytojų socialinės kompetencijos, tokios kaip pozityvumas, atvirumas ir pagarba mokinių įvairovei, dalykinės kompetencijos ir nuolatinis jų tobulinimas, turi įtakos įtraukiosios aplinkos organizavimo kokybei[8].

VšĮ „Sėkmingi vaikai“, atliepdama kompetencijų tobulinimo poreikį tarpinstitucinio bendradarbiavimo kontekste ir vykdydama projektą „Viešosios įstaigos plėtros stiprinimas, diegiant VB-MAPP metodiką ir pasitelkiant tarpinstitucinį

4 „Įvertintas įtraukusis ugdymas Lietuvos mokyklose“, Švietimo naujienos, žiūrėta 2022 m. lapkričio 30 d., https://www.svietimonaujienos.lt/ivertintas-itraukusis-ugdymas-lietuvos-mokyklose/.

5 Eglė Steponienė ir Rita Raudeliūnaitė, „Challenges for Primary School Teachers in Ensuring Inclusive Education for Children with Autism Spectrum Disorders“, *Pedagogika* 138(2) (2020): 209–225. https://doi.org/10.15823/p.2020.138.12.

6 „Įvertintas įtraukusis ugdymas“, Švietimo naujienos, žiūrėta 2022 m. lapkričio 30 d., https://www.svietimonaujienos.lt/ivertintas-itraukusis-ugdymas-lietuvos-mokyklose/?fbclid=IwAR2Qcd7Gfj2_x7dDWT7y_efhUK8my0WjqhdfqJa3aNNm__dheXvz6-Z-A8Q.

7 Eglė Steponėnienė ir Rita Raudeliūnaitė, „Supporting factors for primary school teachers in ensuring inclusive education for children with autism spectrum disorders“, *Society. Integration. Education* 4 (2022): 84–98.

8 „Įvertintas įtraukusis ugdymas“, *supra note*, 6.

bendradarbiavimą kompetencijų kokybei gerinti", organizavo kompetencijų tobulinimo mokymus specialistams, dirbantiems su raidos sutrikimų turinčiais vaikais. Šiame straipsnyje aptariami kompetencijas tobulinusių specialistų, dirbančių ir besiruošiančių dirbti su raidos sutrikimų turinčiais vaikais, tyrimo duomenys. Straipsnio parengimas finansuojamas valstybės biudžeto lėšomis pagal LR Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos kvietimą „Nevyriausybinių organizacijų fondo 2022 m. nevyriausybinių organizacijų institucinio stiprinimo projektų atrankos konkursas 2022 m.".

Tyrimo tikslas – ištirti mokymų dalyvių pasitenkinimą per mokymus tobulintomis kompetencijomis tarpinstitucinio bendradarbiavimo kontekste.

Tikslui pasiekti keltas probleminis klausimas: kokią reikšmę specialistams turi mokymai stiprinant socialines, dalykines ir iniciatyvumo kompetencijas?

Tyrimo objektas – respondentų pasitenkinimas per mokymus įgytomis kompetencijomis.

Tyrimo metodai: literatūros apie tarpinstitucinį bendradarbiavimą ir kompetencijas, kurios reikia darbe su raidos sutrikimų turinčiais vaikais, apžvalga, anketinė apklausa pasitenkinimui per mokymus įgytomis kompetencijomis ištirti, duomenų analizė.

1. Kompetencijos, kurių reikia kuriant įtraukią aplinką vaikams, turintiems raidos sutrikimų

Įtraukusis ugdymas yra „sisteminės reformos procesas, kuris apima ugdymo turinio, metodų, požiūrių, vertybių, struktūrų ir strategijų pokyčius, užtikrinančius mokymosi kliūčių įveikimą, ir socialiniu teisingumu bei dalyvavimu grįstą visų ugdytinių mokymosi išgyvenimą"[9]. Ugdymo grupėje esančiam vaikui, turinčiam specialiųjų ugdymosi poreikių, „galibūti: nepritaikyta aplinka, nepritaikytos

9 Stefanija Ališauskienė ir Lina Miltenienė, „Inkliuzinis ar įtraukusis ugdymas: socialinių konstruktų interpretacijos švietimo kaitos kontekste", *Specialusis ugdymas/special education* 1, 38 (2019): 11–32.

ugdymo programos, mokyklos kultūra ir mokytojų nepasirengimas“[10].

Norint, kad būtų užtikrintas mokymosi kliūčių įveikimas, ugdymo specialistai turi būti įgiję esmines kompetencijas dirbti su raidos sutrikimų turinčiais vaikais[11].

Socialinės kompetencijos yra skirtingai suprantamos įvairiose mokslo šakose, pavyzdžiui, psichologijoje, sociolingvistikoje, taip pat ir taikomuosiuose moksluose, švietime, socialiniame darbe, medicinoje ir kt. Psichologijoje socialinė kompetencija apibrėžiama kaip asmenybės bruožas, kurį sudaro įvairūs aspektai, tokie kaip bendradarbiavimas, empatija, pasitikėjimas, pagarba kitiems žmonėms, tolerancija, sąžiningumas, savikontrolė ir emocinis intelektas. Pedagoginiu požiūriu svarbūs tokie aspektai kaip socialinis ir tarpkultūrinis mokymasis, gebėjimas prisitaikyti prie įvairių socialinių situacijų mokymosi ir darbo aplinkoje. Socialinių kompetencijų ugdymas vyksta visą gyvenimą[12].

Remiantis Kanningu, socialines kompetencijas galima apibrėžti kaip visapusišką žinių, gebėjimų ir įgūdžių potencialą, padedantį užtikrinti socialiai priimtiną elgesį. Socialiai priimtinas elgesys – tai toks elgesys, kuris padeda siekti tikslų konkrečiose situacijose ir užtikrina socialinį pripažinimą. Paprastai jis suvokiamas kaip įvairių sudedamųjų savybių, taip pat motyvacijos, nuostatų, vertybių ir kt. raiška[13].

Būsimų ir esamų ugdymo specialistų socialinės nuomonės, patirties ir pasaulėžiūros didėjimas ar mažėjimas, jų požiūris į profesiją daugeliu atžvilgiu priklauso nuo to, kiek ugdymo procese yra suformuoti jų profesiniai įgūdžiai ir **dalykinės**

10 Teresa Aidukienė, *Kaip užtikrinsime inkliuzinio ugdymo kokybė?* (Vilnius: Švietimo ir mokslo ministerija, 2014).

11 Lina Miltienė, Rita Melienė ir Daiva Kairienė, „Specialistų kompetencija dirbti su mokiniais, turinčiais specifinių mokymosi sutrikimų“, *Specialusis ugdymas* 1, 28 (2013): 73–84.

12 Susan Seeber ir Eveline Wittamann, „Social competence research: A review“, iš *Competence-based Vocational and Professional Education*, Martin Mulder (Springer, 2017), 1029–1050.

13 Uwe Kanning, „Soziale Kompetenz – Definition, Strukturen, Prozesse“, *Zeitschrift für Psychologie* 210, 4, (2001): 154–163.

kompetencijos[14]. Dalykinė kompetencija apima gebėjimus ir įgūdžius, taip pat dalykines žinias, kurios yra siejamos su tam tikromis profesinių užduočių sritimis. Siekiant atlikti profesinės veiklos užduotis, vien tik dalykinių žinių neužtenka. Norint dalykines kompetencijas efektyviai ir tikslingai pritaikyti, svarbu žinoti metodikas, strategijas ir tam tikras taktikas[15].

Ugdymo specialistai turi gebėti sudaryti sąlygas ir galimybes kiekvienam vaikui dalyvauti bendroje veikloje, aktyviai veikti ir kaupti individualią patirtį. Vaikų su specialiaisiais ugdymosi ypatumais mokytojai turi išmokti tenkinti jų poreikius bendradarbiaudami, dirbdami komandoje su specialistais ir tėvais, taikydami naujoviškus metodus ir informacines komunikacines technologijas[16].

Iniciatyvumo kompetencija. Kaip rodo 2022 metais NŠA atlikti tyrimai, ugdymo įstaigose dirbantys specialistai vis dar stokojo iniciatyvumo įvairiuose mokymuose įgytas žinias ir gebėjimus pritaikyti praktiškai[17]. Švietimo įstaigose dirbantys specialistai turi gebėti integruoti žinias ir prisitaikyti tiek prie atskirų mokinių, tiek grupių. Kad nebūtų sustiprintos vien tik techninės žinios, reikia gebėti derinti teoriją ir praktiką, kritiškai apmąstyti savo mokymosi procesą[18]. Pasak Adomavičienės ir Zubrickienės, norint būti iniciatyviam ar imtis iniciatyvos, reikia vadovautis savimi ir visą laiką būti aktyviam, formuoti save remiantis principais, kurie atitinka savas vertybes, o ne tuo laiku vyraujančią nuotaiką ar aplinką[19]. Lyderystė skatina imtis iniciatyvos, organizuoti veiklą, kurti priemones, kurios aktyvina mokymąsi ir patį mokymą. Todėl čia svarbi vadovo ir pedagogo sąveika. Švietimo įstaigos vadovas turėtų nebijoti imtis iniciatyvos ir

14 Jamshid Orishev ir Rasul Burkhonov, „Project for training professional skills for future teachers of technological education", *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal* 2 (2021): 139–150.

15 Sabine Grimm, „Der Schnittstellenmanager in der Beschaffung", iš *Personalentwicklung in der Beschaffung*, E. Frölich ir A. Karlshaus (Springer Berlin Heidelberg, 2017), 133–151.

16 Renata Kielaitė, *Kartu įveikime mokymosi sunkumus* (Šiauliai: Lucilijus, 2013).

17 „Įvertintas įtraukusis ugdymas Lietuvos mokyklose", *supra note*, 4.

18 „Teacher Education in Europe", European trade union committee for education, žiūrėta 2022 m. gruodžio 14 d., https://www.csee-etuce.org/images/attachments/ETUCE_PolicyPaper_en.pdf.

19 Jūratė Adomaitienė ir Ilona Zubrickienė, „Projektai mokymosi procese: Iniciatyvumą įgalinantys aspektai", *Andragogika* 1, 6 (2015): 59.

atsakomybės kartu su pedagogu tobulinti profesinę kompetenciją ir ugdymo proceso kokybę[20].

Švietimo įstaigos darbuotojams ne tik svarbu tobulinti kompetencijas, bet ir vadovautis vertybėmis. Europos specialiojo ugdymo plėtros agentūra (2012) įtraukiojo mokytojo profilyje apibrėžė keturias esmines vertybes, kuriomis turėtų remtis visi mokytojai, dirbantys įtraukioje švietimo sistemoje[21]:

1. *Pagarba mokinių įvairovei*. Skirtumai gali būti galimybės ir ištekliai, kuriais grindžiamas kiekvieno mokinio ugdymasis. Su šia vertybe sietinos kompetencijos susijusios su įtraukaus ugdymo samprata ir mokytojo požiūriu į mokinių įvairovę.
2. *Pagalba visiems mokiniams.* Mokytojai puoselėja aukštus kiekvieno mokinio pasiekimų lūkesčius. Su šia vertybe sietinos kompetencijos susijusios su visų mokinių akademinio, praktinio, socialinio ir emocinio ugdymosi skatinimu, taip pat veiksmingomis ugdymo strategijomis heterogeninėse klasėse.
3. *Darbas drauge su kitais*. Bendradarbiavimas ir darbas komandoje yra pagrindiniai visų mokytojų veiklos būdai. Su šia vertybe sietinos kompetencijos apima bendradarbiavimą su įvairiais švietimo profesionalais ir darbą su šeimomis.
4. *Asmeninis profesinis tobulėjimas*. Mokytojai prisiima visą atsakomybę už mokymąsi visą gyvenimą. Su šia vertybe sietinos kompetencijos susijusios su mokytojų gebėjimu reflektuoti savo praktinę veiklą ir pirminiu rengimu kaip pagrindu nuolatiniam individualiam profesiniam tobulinimuisi ir asmens tobulėjimui.

2. Tyrimo metodologija

Atlikta kiekybinė anketinė apklausa. Taikant anketinės apklausos metodą

20 Inga Ašmenaitė, „Pedagogų lyderystė mokymuisi ikimokyklinėse ugdymo įstaigose“ (magistro baigiamasis darbas, Lietuvos edukologijos universitetas, 2021), 18.

21 Europos specialiojo ugdymo plėtros agentūra, *Inkliuzinio švietimo mokytojo profilis* (Odense, Danija: Europos specialiojo ugdymo plėtros agentūra, 2012).

galima gauti patikimą ir tikslingą informaciją apie iškilusią problemą iš respondentų[22].

Tyrimo imtis. Tyrime dalyvavo 60 tikslinės atrankos būdu atrinktų specialistų. Atrenkant tyrimo dalyvius kriterijai specialybei ir pareigoms nebuvo keliami. Visi tyrime sutikę dalyvauti tiriamieji dirba įstaigose, kurios ruošiasi įtraukiajam ugdymui, arba jau dirba su vaikais, turinčiais autizmo ar kitų raidos sutrikimų, taip pat dalyvavo mokymuose „Viešosios įstaigos plėtros stiprinimas, diegiant VB-MAPP metodiką ir pasitelkiant tarpinstitucinį bendradarbiavimą kompetencijų kokybei gerinti".

Tyrimo eiga. Apklausa atlikta 2022 m. lapkričio 17 d., paskutinę mokymų dieną. Tiriamiesiems, kurie nespėjo ar neturėjo galimybės užpildyti anketos iškart po mokymų, buvo skirtos dvi papildomos dienos. Respondentai galėjo patys nuspręsti, ar nori dalyvauti tyrime, pasirinkti jiems patogų laiką ir vietą atsakyti į anketose pateiktus klausimus. Anketą užpildė visi 60 respondentų. Anketose pateikti visi atsakymai ir jie yra tinkami duomenų analizei. Duomenų analizei atlikti naudotasi „IBM SPSS 28" programine įrangos versija.

Tyrimo instrumentas. Tyrimo anketa buvo sudaryta straipsnio autorių, remiantis projekto „Viešosios įstaigos plėtros stiprinimas, diegiant VB-MAPP metodiką ir pasitelkiant tarpinstitucinį bendradarbiavimą kompetencijų kokybei gerinti" reikalavimais ir mokymų medžiaga, siekiant įvertinti tiriamųjų pasitenkinimą mokymais. Anketą sudarė keturi teiginiai ir aštuoni klausimai. Teiginiai vertinami 5 balų Likerto skalėje, kur 1 reiškia visiškai nesutinku, o 5 – visiškai sutinku. Klausimai buvo uždari, pateikti keli galimi atsakymo variantai. Duomenų analizei atlikti naudota „IBM SPSS 28" programinė įrangos versija. Klausimyno patikimumui nustatyti naudota Kronbacho alfa – klausimynų patikimumo matas. Šio mato skalė nuo 0 iki 1. Duomenys laikomi statistiškai reikšmingais, kai

22 Vytautas Dikčius, *Anketos sudarymo principai* (Vilnius, 2011), 2, žiūrėta 2022 m. lapkričio 28 d. https://www.academia.edu/29780033/ANKETOS_SUDARYMO_PRINCIPAI.

reikšmė yra ≥0,7[23]. Anketos klausimų gauta reikšmė yra labai aukšta, siekianti a > .906. Tai reiškia, kad visi klausimai yra patikimi ir atitinka paskirtį, nereikia pašalinti ar pakeisti kurį nors iš klausimų, jie atitinka statistinius Kronbacho alfa koeficiento rodiklius. Remiantis pateiktomis alfa koeficiento gairėmis rezultatas yra labai patikimas.

Tyrimo etika. Tyrimas atliktas laikantis visų tyrimui būtinų etikos principų. Apklausa atlikta užtikrinant respondento konfidencialumą ir anonimiškumą. Remiantis geranoriškumo principu buvo užtikrintas respondentų savanoriškas pasirinkimas dalyvauti ar nedalyvauti apklausoje. Anketos formatas pasirinktas toks, kad bet kuriuo metu respondentas gali nutraukti dalyvavimą apklausoje. Teisingumo principas užtikrintas anketos klausimus suformulavus taip, kad nebūtų galima identifikuoti respondento, buvo renkami tik apibendrinimui reikalingi duomenys. Siekiant užtikrinti grįžtamąjį ryšį ir remiantis teisės gauti tikslią informaciją principu, apklausos pradžioje nurodyti kontaktai, kuriais galima susisiekti kilus klausimų, norint sužinoti apibendrintus apklausos rezultatus ar kt.[24].

3. Tyrimo rezultatų analizė ir apibendrinimas

Respondentų buvo klausiama, ar anksčiau teko dalyvauti kompetencijų tobulinimo mokymuose. Dauguma respondentų – 88,3 proc. – pasirinko atsakymą „Taip“, 11,7 proc. respondentų pažymėjo atsakymą „Ne“. Apibendrinus rezultatus matyti, kad daugumai respondentų yra tekę dalyvauti kompetencijų tobulinimo mokymuose.

Į pateiktą klausimą, kaip dažnai dalyvauja kompetencijų mokymuose, daugiau nei pusė (56,7 proc.) respondentų pažymėjo, kad dalyvauja kompetencijų tobulinimo mokymuose tris kartus per metus ir dažniau. Du kartus per metus

23 Mat Roni, S., and Djajadikerta, H. G., *Data analysis with SPSS for survey-based research* (Springer, Singapore, 2021). https://doi.org/10.1007/978-981-16-0193-4.

24 Vilma Žydžiūnaitė, *Baigiamojo darbo rengimo metodologija* (Vitae Litera, 2012), 72.

dalyvauja 21,7 proc., vieną kartą per metus – 6,7 proc., rečiau nei kartą per metus – 5 proc., o pirmą kartą dalyvauja 10 proc. respondentų. Iš gautų atsakymų matyti, kad didžioji dalis tyrimo dalyvių jau yra dalyvavę kompetencijų kėlimo mokymuose ir daugiau nei pusė tai daro ne rečiau kaip tris kartus per metus.

Respondentus suskirsčius į penkias grupes pagal patirtį dirbant su raidos sutrikimų turinčiais vaikais, patirties neturėjo 3,3 proc. respondentų, iki vienerių metų darbo patirties buvo įgiję 10 proc., iki trejų metų – 26,7 proc., 3–5 metų – 15 proc. tyrimo dalyvių, o 45 proc. respondentų nurodė turintys daugiau nei penkerių metų patirties. Išanalizavus gautus tyrimo duomenis matyti, kad dauguma su vaikais dirbančių respondentų turi patirties su raidos sutrikimų turinčiais vaikais, tik maža dalis apklaustųjų jos neįgijo.

Apklaustų asmenų pasiskirstymas pagal užimamas pareigas: vadovo pareigas nurodė 10 proc. respondentų, administracijos darbuotojo – 8,3 proc., logopedo – 18,3 proc., specialiojo pedagogo – 23,3 proc., socialinio pedagogo – 15 proc., kitą variantą (socialinis darbuotojas, ergoterapeutas, kineziterapeutas, psichologas, savanoris, priešmokyklinio ugdymo mokytojas) nurodė 23,3 proc. respondentų ir tik 1,7 proc. neatsakė į klausimą. Apibendrinus duomenis galima daryti išvadą, kad didžiąją dalį mokymų dalyvių sudarė specialieji pedagogai ir logopedai.

Tyrimo dalyviai įvertino savo pasitenkinimą visu mokymo ciklu bendrai (balais nuo 1 iki 5, kur 1 – visiškai nesutinku, 5 – visiškai sutinku). 65 proc. respondentų visiškai sutiko su teiginiu, kad mokymai buvo aktualūs, atitiko lūkesčius ir poreikius; sutiko – 25 proc.; nei sutiko nei nesutiko – 10 proc. Su teiginiu, kad mokymai pagilino žinias ir (ar) įgūdžius, visiškai sutiko 73,3 proc. dalyvių; sutiko – 23,4 proc.; nei sutiko nei nesutiko – 3,3 proc. Kad mokymuose dalyvauti patiko, visiškai sutiko 75 proc. respondentų; sutiko – 16,7 proc.; nei sutiko nei nesutiko – 8,3 proc. Teiginiui, kad „Aš esu visiškai patenkinta (-as) organizuotais mokymais“: visiškai pritarė 71,7 proc.; sutiko – 20 proc.; nei sutiko nei nesutiko – 6,7 proc.; nesutiko tik 1,7 proc. Su teiginiu dėl visiško pasitenkinimo taikytais

metodais visiškai sutiko 69,5 proc. respondentų; sutiko – 25,4 proc.; nei sutiko nei nesutiko – 5,1 proc. Parinktos mokymų temos yra labai aktualios: visiškai sutiko – 73,3 proc.; sutiko – 18,3 proc.; nei sutiko nei nesutiko – 6,7 proc.; nesutiko – 1,7 proc. Kad mokymus rekomenduotų kitiems, visiškai sutiko – 76,7 proc. respondentų; sutiko – 15 proc.; nei sutiko nei nesutiko 8,3 proc. (žr. 3 pav.).

Remiantis gautais duomenimis galima daryti išvadą, kad respondentai patenkinti visu mokymo ciklu bendrai ir rekomenduotų tokius mokymus ir kitiems.

Respondentų buvo prašoma nurodyti, kurios mokymų temos buvo aktualiausios, buvo galimi keli atsakymo variantai. Atliepdamos ir papildydamos viena kitą pirmos trys temos buvo labiau orientuotos į iniciatyvumo ir kūrybingumo organizacijoje plėtrą. Penkios paskutinės temos – į socialinių ir dalykinių kompetencijų didinimą. Temą „NVO raida pasaulyje ir Lietuvoje, lyderystės apraiškos NVO sektoriuje“ nurodė 8,3 proc. respondentų, „NVO ir biudžetinių įstaigų tarpinstitucinio bendradarbiavimo galimybės ir iššūkiai“ – 31,6 proc. apklaustų asmenų, „NVO veikla nematomos negalios srityje – nuo idėjos ir realybės“ – 41,6 proc. tyrimo dalyvių, o temą apie esmines kompetencijas, kurių reikia ugdant raidos sutrikimų turinčius vaikus, nurodė 71,6 proc. respondentų. Tema „Kompetencijų stiprinimas pagal VB-MAPP metodiką“ suskirstyta į keturias potemes. Išanalizavus gautus duomenis nustatyta, kad daugiausia respondentų (90 proc.) pasirinko potemę „Socialinių ir žaidimo įgūdžių ugdymas“, „Savarankiškumo įgūdžių ugdymas“ – 85 proc. respondentų, „Įtraukties barjerų atpažinimas ir įveika“ – 81,6 proc. respondentų, „Kas tai yra ir kam to reikia?“ – 76,6 proc. respondentų.

Respondentų buvo prašoma nurodyti, kurios mokymų temos buvo mažiau aktualios. Respondentai galėjo pasirinkti kelis atsakymo variantus. Temą „NVO raida pasaulyje ir Lietuvoje, lyderystės apraiškos NVO sektoriuje“ nurodė pusė (50 proc.) respondentų, „NVO ir biudžetinių įstaigų tarpinstitucinio bendradarbiavimo galimybės ir iššūkiai“ – 41,6 proc. Trečdalis respondentų (33,3 proc.) nurodė temą, „NVO veikla nematomos negalios srityje“. Temą „Esminės

kompetencijos, kuri reikia ugdant vaikus, turinčius raidos sutrikimų“ nurodė 6,6 proc. respondentų. Tema „Kompetencijų stiprinimas pagal VB-MAPP metodiką“ suskirstyta į keturias potemes. Analizuojant pateiktus duomenis prie trijų potemių: „Kas tai yra ir kam to reikia?“, „Įtraukties barjerų atpažinimas ir įveika“, „Socialinių ir žaidimo įgūdžių ugdymas“, respondentai pasiskirstė po lygiai (3,33 proc.) ir nurodė jas kaip mažiau aktualias temas. Kaip mažiau aktualią temą 5 proc. respondentų nurodė ir „Savarankiškumo įgūdžių ugdymą“. Kad visos temos aktualios, nurodė 45 proc. respondentų.

Remiantis klausimų apie aktualias ir mažiau aktualias mokymų temas atsakymų analize, galima daryti apibendrinančią išvadą, kad mokymų dalyviams temos, orientuotos į socialinių ir dalykinių kompetencijų didinimą, buvo aktualesnės nei temos, orientuotos į iniciatyvumo ir kūrybingumo plėtotę. Galima teigti, kad taip yra todėl, kad tarp mokymų dalyvių didesnė dalis buvo specialistai, dirbantys tiesiogiai su vaikais, ir tik 6 buvo vadovai ir 5 administracijos darbuotojai.

Respondentai vertino savo kompetencijų sustiprinimą po mokymų balais nuo 1 iki 5, kur 1 reiškė visiškai nesustiprintas, o 5 reiškė visiškai sustiprintas kompetencijas. Analizuojant suminius respondentų gautus rezultatų vidurkius, socialinių kompetencijų (kitų poreikių supratimas ir gerbimas, socialinė atsakomybė, pagarba įvairovei, pagalba kitiems, į(si)traukimas į bendruomenės socialinį gyvenimą ir pan.) sustiprinimas respondentų įvertintas M = 4,43. Dalykinių kompetencijų (žinios apie raidos sutrikimus, pagalbos būdus) sustiprinimas respondentų įvertintas M = 4,43. Iniciatyvumo ir kūrybingumo žinių (NVO plėtra, lyderystė NVO, socialinės gerovės kūrimas nematomų negalių atvejais) sustiprinimas respondentų įvertintas M = 4,26.

Apibendrinus tyrimo rezultatus teigtina, kad dauguma dalyvių per šiuos mokymus sustiprino savo socialines ir dalykines kompetencijas M = 4,43 (žr. 1 pav.).

1 pav. *Kompetencijų sustiprinimo po mokymų vertinimas suminiais vidurkiais*

Tyrimu siekta išsiaiškinti, kokie, respondentų nuomone, aspektai lemia pasitenkinimą mokymų pristatymu (vertinimų vidurkiai, kai 1 reiškia visiškai nesutinku, o 5 – visiškai sutinku). Matyti, kad respondentai patenkinti mokymų lektorių išsamiai ir suprantamai atsakytais klausimais (M = 4,86), lektorių kompetencija ir dėstomų temų išmanymas taip pat reikšmingas aspektas pasitenkinimui (M = 4,86). Daugumos respondentų nuomone, svarbu, kad mokymų lektoriai išsamiai ir suprantamai atsakytų į dėstomus klausimus (M = 4,83). Galima teigti, kad mokymuose buvo naudotos tinkamos techninės priemonės (M = 4,8). Respondentai pažymi, kad mokymų medžiaga pristatyta aiškiai ir suprantamai (M = 4,73). Šiek tiek mažiau respondentų paminėjo, kad mokymų trukmė ir tempas buvo tinkami (M = 4,43). Išanalizavus tyrimo rezultatus galima teigti, kad puikus mokymų lektorių bendravimas su mokymų dalyviais ir mokymų lektorių kompetencija (M = 4,86) yra svarbūs aspektai, lemiantys pasitenkinimą mokymų pristatymu (žr. 2 pav.).

2 pav. *Pasitenkinimo mokymų pristatymu vertinimas suminiais vidurkiais*

Vertinant respondentų pasitenkinimą per mokymus pateiktomis užduotimis buvo pateikti keturi teiginiai, kuriuos jie vertino penkiabalėje sistemoje. Kiekvieną teiginį apklaustieji vertino skalėje balais nuo 1 iki 5, kai 1 reiškė neigiamą, o 5 – teigiamą vertinimą. Išanalizavus suminius iš respondentų gautus rezultatų vidurkius galima teigti, kad respondentai patenkinti užduočių kiekiu ir pateikimo dažniu, užduočių sudėtingumo derme su mokymų turiniu (M = 4,58). Tyrimo dalyviai patenkinti, kad atlikdami užduotis turėjo galimybę pritaikyti įgytas žinias (buvo simuliuojamos praktinės situacijos, aptarimai ir pan.) (M = 4,55). Taip pat svarbus aspektas, kad lektoriai pakomentavo užduočių rezultatus (M = 4,63). Respondentai sutiko, kad užduotys ugdė kritinį mąstymą (M = 4,58), buvo susietos su teorine mokymų medžiaga ir praktiniais pavyzdžiais (M = 4,73). Apibendrinus tyrimo rezultatus, matyti, kad respondentai yra patenkinti per mokymus pateiktomis užduotimis, o su teorine mokymų medžiaga ir praktiniais pavyzdžiais sietos užduotys yra svarbiausias pasitenkinimo užduotimis aspektas (M = 4,73) (žr. 3 pav).

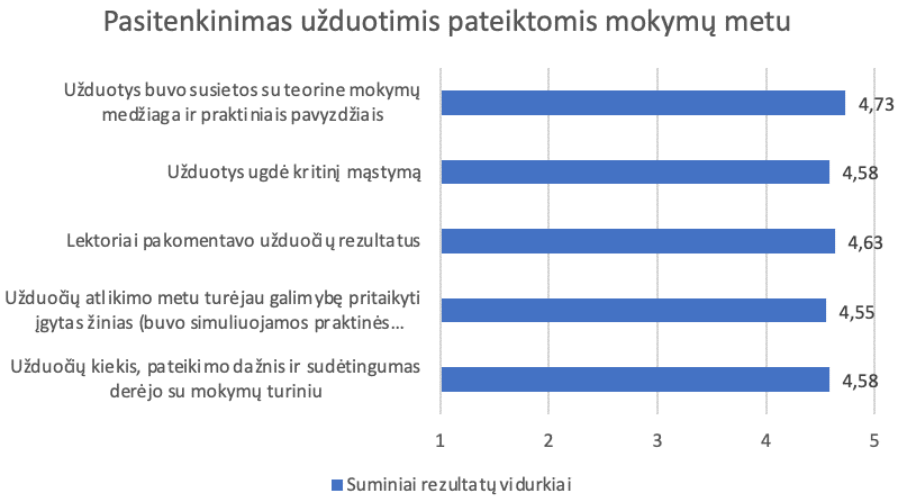

3 pav. *Pasitenkinimo pateiktomis mokymų metu užduotimis vertinimas suminiais vidurkiais*

Tyrimu siekta išsiaiškinti, ar respondentams aktuali tarpinstitucinio bendradarbiavimo galimybė. Didžioji dauguma respondentų – 90,2 proc. – nurodė atsakymą „Taip“, 8,2 proc. tyrimo dalyvių pažymėjo „Sunku pasakyti“, o variantą „Kita“ nurodė 1,6 proc. apklaustų asmenų. Remiantis gautais tyrimo rezultatais galima daryti išvadą, kad Lietuvoje tarpinstitucinio bendradarbiavimo galimybė yra aktuali. Tai parodė tiek teorinės literatūros analizė, tiek šio projekto vykdymo metu atlikta apklausa.

Išvados

Remiantis gautais duomenimis galima daryti išvadą, kad mokymai reikšmingi, respondentai patenkinti visu mokymo ciklu bendrai ir rekomenduotų tokius mokymus kitiems. Įvertinta, kad pateiktos užduotys ir informacija jiems buvo naudinga praktiškai. Tai rodo, kad šie mokymai buvo reikšmingi ir prisidėjo prie dalyvių kompetencijų tobulinimo. Remiantis klausimų apie aktualias ir mažiau aktualias mokymų temas atsakymų analize galima daryti apibendrinančią išvadą, kad mokymų dalyviams temos, orientuotos į socialinių ir dalykinių kompetencijų didinimą, buvo aktualesnės nei temos, orientuotos į iniciatyvumo ir

kūrybingumo plėtotę. Iš dalies tam įtakos galėjo turėti tai, kad didesnė mokymų dalyvių dalis buvo specialistai, dirbantys tiesiogiai su vaikais, 6 iš jų buvo vadovai ir 5 – administracijos darbuotojai. Atrenkant tyrimo dalyvius kriterijai specialybei ir pareigoms nebuvo keliami.

Apibendrinus tyrimo rezultatus galima daryti išvadą, kad dauguma dalyvių per šiuos mokymus sustiprino savo socialines, dalykines, iniciatyvumo ir kūrybingumo kompetencijas. Lietuvoje tarpinstitucinio bendradarbiavimo galimybė yra labai aktuali, tai parodė teorinės literatūros analizė ir projekto vykdymo metu atlikta apklausa.

STRENGTHENING INTER-INSTITUTIONAL COOPERATION IN THE ENHANCEMENT OF THE COMPETENCES OF SPECIALISTS WORKING WITH CHILDREN WITH AUTISM AND OTHER DEVELOPMENTAL DISABILITIES: A STUDY OF SATISFACTION WITH TRAINING

Eglė Steponėnienė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Gabrielė Malinauskienė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Rusnė Žilytė

Public Institution "Sėkmingi vaikai", Lithuania

Summary. The purpose of this article is to assess the satisfaction with training of professionals working with children with autism and developmental

disabilities. The study was conducted in 2022. Research involved 60 training participants who were selected according to the established criteria. A questionnaire survey was created. The training participants were found to be satisfied with the entire training cycle and would recommend such training to others. Most of the participants strengthened their social, subject, initiative and creativity competencies. Training topics focusing on increasing social and subject competencies were more relevant than topics focusing on initiative and creativity development. The training participants were satisfied with the presentation of the training and the tasks presented during the training.

The study revealed that the absolute majority of specialists work with children with developmental disabilities and most of them are special pedagogues and speech therapists.

Keywords: satisfaction with training, improving the quality of competences, inter-institutional cooperation, non-governmental organizations.

TAPIMAS ATVEJO VADYBOS PROCESO DALYVIU ANKSTYVOJOJE PAAUGLYSTĖJE

Rūta Sungailienė

E. paštas ruvaiciute@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universitetas

Kuratorė prof. dr. Jolanta Pivorienė

E. paštas jolantapiv@mruni.eu, jota.pivore@gmail.com

Santrauka. 1989 m. Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencijos 12 straipsnio nuostata apibrėžia vaiko dalyvavimo teisę – išsakyti savo nuomonę ir dalyvauti sprendžiant su juo susijusius ir jį liečiančius klausimus. Lietuvoje teisės aktų gausa iliustruoja vaiko dalyvavimo teisę, tačiau praktikoje stebima, kad vaiko teisės būti išklausytam įgyvendinimas nėra pakankamai užtikrinamas. Atvejo vadybos procesas kaip pagalbos vaikui ir (ar) jo šeimai metodas Lietuvoje buvo įteisintas 2018 m., tačiau mokslinėje literatūroje vaiko dalyvavimo teisės įgyvendinimas atvejo vadybos proceso kontekste menkai analizuojamas. Lietuvos ir užsienio šalių tyrėjai pasisako už ankstyvosios paauglystės vaiko įtraukimo dalyvauti sprendimų priėmimo procese svarbą, kadangi taip formuojasi svarbiausi jo įgūdžiai, didėja streso įveikos gebėjimai. Atlikto kokybinio tyrimo duomenys atskleidė dvilypį specialistų požiūrį į ankstyvosios paauglystės vaiko dalyvavimą, tapimą atvejo vadybos proceso dalyviu ir jo nuomonės išklausymą. Pastebėta, kad specialistų, inicijuojančių ir organizuojančių atvejo vadybos procesą nuomonių gausa atspindi bendros praktikos, sudarant sąlygas įtraukti ir dalyvauti ankstyvosios paauglystės etape esančiam vaikui, nebuvimą.

Reikšminiai žodžiai: atvejo vadybos procesas; ankstyvoji paauglystė; paauglio dalyvavimas ir įtraukimas.

Įvadas

Temos aktualumas ir naujumas. Siekiant efektyvaus atvejo vadybos proceso įgyvendinimo svarbu, kad būtų užtikrinamas vaiko įtraukimas į atvejo vadybos procesą. Vaiko dalyvavimo teisė įteisinta Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencijoje (1989), kurios 12 straipsnis garantuoja vaiko teisę išsakyti savo nuomonę visais jį liečiančiais klausimais, ir priduriama, kad vaikams turi būti sudaroma galimybė dalyvauti priimant sprendimus, kurie tiesiogiai turi įtakos jų ateičiai[1]. Lietuvos teisės aktuose – LR Civiliniame kodekse, Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme, LR Vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatyme, LR Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstatyme, Atvejo vadybos tvarkos apraše yra reglamentuojamas vaiko nuomonės išklausymo poreikis, sudarant sąlygas vaikui dalyvauti ir išsakyti savo nuomonę, sprendžiant su juo susijusius ir jį liečiančius klausimus. Tačiau Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus ataskaitoje akcentuojama, kad specialistų praktikoje vis dar neužtikrinamas tinkamas vaiko teisės būti išklausytam įgyvendinimas, teigiama, kad vaikams nesudaromos sąlygos reikšti savo nuomonę ir dalyvauti sprendimų priėmime, arba į šios teisės įgyvendinimą buvo žiūrėta formaliai – nebuvo skiriamas būtinas dėmesys šios teisės turiniui ir tinkamam įgyvendinimui[2].

Vaikai dėl juos žalojančios patirties kreiptis pagalbos į suaugusiuosius yra linkę itin retai[3]. Menkas vaikų įsitraukimas siejamas su galimų pasekmių baime[4], dėl specialistų kompetencijų stokos, susijusios su vaikams būdingais bendravimo

1 „Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija“, *Valstybės žinios*, 1995-07-21, Nr. 60-1501.

2 „Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus 2020 metų veiklos ataskaita (2020)“, http://vtaki.lt/lt/administracine-informacija/veiklos-ataskaitos.

3 Ilona Tamutienė, „Vaiko apsaugos veiksmingumo problemos Lietuvoje“, *Viešoji politika ir administravimas*, 17, 1 (2018): 24-37. http://dx.doi.org/10.5755/j01.ppaa.17.1.20605.

4 Jonas Ruškus, Jūratė Chudabienė, Roberta Motiečienė, Rasa Naujanienė, „Vaiko balso reikšmė vaiko ir šeimos gerovės politikos ir jos įgyvendinimo kontekste“, *Socialinis darbas*, 27 (1) (2021): 9-32. https://doi.org/10.7220/2029-5820.27.1.1.

modeliais[5], taip pat gėda, nepasitikėjimas ar galimybių išsakyti savo nuomonę, atitinkančių jų amžių ir galimybes, nesudarymas[6]. Pasak Murray, siekiant vaiko komunikacijos, vaiko poreikių atpažinimo ir supratimo, suaugusiajam būtina sukurti su vaiku abipusį, reflektyvų ir intersubjektyvų santykį, taikant jautrumo, emocinio intelekto, motyvacijos, klausymo, pedagogikos ir globos etikos principus[7]. Užsienio mokslinėje literatūroje vaikų dalyvavimas yra aptariamas išsamiai, tiriant ne atskirus atvejus, procesus, o analizuojant vaikų dalyvavimą ir įtraukimą remiantis dalyvavimo modeliais, iš kurių populiariausi yra Arnstein[8], Hart[9], Treseder[10], Shieras[11].

Temos ištirtumas. Tyrimų laukas, nagrinėjant ankstyvosios paauglystės vaikų įtraukimą ir dalyvavimą atvejo vadybos procese, nėra platus tarp Lietuvos ir užsienio šalių tyrėjų. Lietuvoje stinga mokslinių straipsnių, analizuojančių atvejo vadybos procesą. O užsienio šalyse mokslininkai plačiau analizuoja atvejo vadybos taikymą sveikatos priežiūros įstaigose, darbe su neįgaliaisiais. Užsienio mokslininkai paliečia vaiko dalyvavimą vaiko teisių apsaugos sistemoje, globos įstaigose, socialinių darbuotojų patirtį įgyvendinant vaiko dalyvavimo teisę. Lietuvos mokslininkai atvejo vadybos metodo įgyvendinimą tiria per sveikatos priežiūros prizmę, minimaliai paliesdami patirtį, teikdami paslaugas sunkumus patiriančioms šeimoms. Lietuvos tyrėjai analizuoja vaiko teisių įgyvendinimo problemas vaikų dienos centruose, vaiko teisių teisingumo įgyvendinimą, vaiko

5 „Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus 2019 metų veiklos ataskaita (2019)“, http://vtaki.lt/lt/administracine-informacija/veiklos-ataskaitos.

6 Tamutienė, *supra note,* 3.

7 Jane Murray, „Hearing young children's voices“, *Intenational Journal of Early Years Education,* 27(1) (2019). https://doi.org/10.1080/09669760.2018.1563352.

8 Sherry R. Arnstein, „A ladder of citizen participation“, *Journal of the American Planning Association* 35(4), (1969): 216–224.

9 Roger A. Hart, „Children's Participation: From tokenism to citizenship“, *Innocenti Essay*, no. 4, *International Child Development Centre, Florence*, (1992).

10 Treseder, P. *Empowering Children and Young People* (London: Save the Children Fund, 1997).

11 Žr.: Nigel Cantwell, Chrissie Gale, Kenny McGhee, Kate Skinner, *Pasiruošimas palydimajai globai. Praktinės rekomendacijos* (Tarptautinė SOS vaikų kaimų organizacija, 2017).

teisių veiksmingumo problemas Lietuvoje. Lietuvos vaiko teisių apsaugos sistemos reforma ir atvejo vadybos proceso įgyvendinimas prasidėjo 2018 m., tačiau stokojama tyrimų apie atvejo vadybą ir nėra nei vieno tyrimo apie atvejo vadybininkų ir kitų specialistų patirtį, taikomus metodus, susijusius su efektyviu vaiko įtraukimu į atvejo vadybos procesą.

Mokslinė problema. Vaiko teisių apsaugos kontrolierė metinėse veiklos ataskaitose atkreipia dėmesį į tai, kad yra svarbu tinkamai garantuoti paauglių teisių įgyvendinimą, kadangi priešingai veikiant paauglio interesams, padidėja rizika nesusiformuoti svarbiausiems jo įgūdžiams, atsparumui neigiamiems aplinkos veiksniams, būsimam socialiniam ir ekonominiam vystymuisi[12]. Žukauskienės teigimu, tai ypač aktualu ankstyvojoje paauglystėje – jautriausiame paauglystės etape, kai vyksta spartūs biologiniai pokyčiai, patiriama gana daug streso ir turimi palyginti maži įveikos gebėjimai[13].

Straipsnio tikslas – atskleisti specialistų patirtis, kaip ankstyvosios paauglystės etape esantis vaikas tampa atvejo vadybos proceso dalyviu.

1. Atvejo vadybos metodo įgyvendinimas darbe su vaiku ir (ar) jo šeima

1.1. Atvejo vadybos samprata ir principai

Per pastaruosius kelerius metus dėl 2018 m. įvykusios reformos Lietuvos vaiko teisių apsaugos sistemoje atvejo vadybos sąvoka visuomenėje tapo plati ir vienu ar kitu atveju dažniau žinoma, kaip pagalbą vaikui ir (ar) jo šeimai organizuojančių institucijų taikomas pagalbos metodas, siekiant vykdyti galimų vaiko teisių pažeidimų prevenciją ir teikiant pagalbą ugdant vaiko ir (ar) jo tėvų gebėjimus savarankiškai užtikrinti vaiko teises ir teisėtus interesus. Tačiau dėl ankstesnio atvejo vadybos metodikos vystymosi ir paplitimo sveikatos priežiūros įstaigose ir kitose

12 „Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus 2020 metų veiklos ataskaita (2020)“. http://vtaki.lt/lt/administracine-informacija/veiklos-ataskaitos.

13 Rita Žukauskienė, *Raidos psichologija: integruotas požiūris* (Kaunas: Margi Raštai, 2012).

institucijose, dar iki pokyčių Lietuvos vaiko teisių apsaugos sistemoje mokslinėje literatūroje ir teisės aktuose galima patikti įvairialypių atvejo vadybos sąvokos ir paties metodo taikymo aptarimų, įgyvendinant atvejo vadybą skirtingose paslaugų teikimo socialinio darbo lauko srityse.

Harkey atvejo vadybą apibrėžia kaip profesionalų ir bendradarbiavimu grįstą procesą, kurio metu įvertinamos, planuojamos, įgyvendinamos, koordinuojamos, stebimos ir įvertinamos galimybės ir paslaugos, kurių reikia asmens poreikiams patenkinti. Viso atvejo vadybos proceso metu atvejo vadybininkai veikia atsižvelgdami į individo interesus, norus, poreikius ir vertybes. Atvejo vadybininkai yra atsakingi ne tik už plano įgyvendinimo priežiūrą, bet ir už tai, kad teiktų pagalbą paslaugų gavėjams ir konsultacinę pagalbą organizuojančioms ir teikiančioms įstaigoms ir specialistams, siekiant vertinti ir suprasti pagalbos galimybes, identifikuoti, kas geriausiai atlieptų kliento poreikius, siekiant pagalbos tikslų įgyvendinimo, interesų ir lūkesčių atliepimo[14].

Anot Vasiliauskienės ir Kavaliauskienės, atvejo vadybininkas – tarpininkas tarp sunkumus patiriančios šeimos ir pagalbą šeimai teikiančių institucijų. Atvejo vadybininko veikla – suburti specialistus, galinčius teikti aktualią pagalbą šeimai ir koordinuoti paslaugų procesą, suteikiant galimybių šeimoms nustatyti ir išnaudoti turimus išteklius, identifikuojant rizikos veiksnius, su kuriais susiduria šeima ir vaikas[15].

Atvejo vadybos metodas remiasi individualiu požiūriu į klientą ir jo situacijos visumą. Viso atvejo vadybos proceso metu, sudarius pagalbos planą, atvejo vadybininkas išlieka atsakingas už stebėseną dėl papildomų paslaugų ar organizacijų įtraukimo į atvejo vadybos procesą, atsižvelgiant į individualią kliento situaciją ir pagalbos organizavimo ir teikimo procese vykstančius pokyčius. Anot Raipos

14 Jane Harkey, „Case Management at the Intersection of Social Work and Health Care“, *Social Work Today*, 17, 1, (2017): 20. https://www.socialworktoday.com/archive/011917p20.shtml.

15 Indra Vasiliauskienė ir Vanda Kavaliauskienė, „Atvejo vadybininko veikla teikiant paslaugas šeimai, patiriančiai socialinę riziką“, *XX-oji nacionalinė mokslinė konferencija „Į sveiką gyvenseną ir skaidrią būtį Vydūno keliu“. Konferencijos pranešimų medžiaga*, 2021 m., Klaipėdos universitetas. ISBN 978-609-481-100-5.

ir Čepuraitės, atvejo vadybininko pareiga – suteikti klientams visą informaciją apie bendruomenėje teikiamas paslaugas, jų pobūdį ir užtikrinti šių paslaugų prieinamumą. Atvejo vadybininkas, atsižvelgdamas į kliento poreikius, situacijos pobūdį, padeda žmogui apsispręsti, kurios paslaugos padėtų gerinti situaciją tiek asmeniniame, tiek šeimos gyvenime, o eigoje – bendradarbiaujant su socialiniais partneriais, paslaugų teikėjais, vykdo stebėseną, kokią įtaką kliento gyvenimui daro viena ar kita paslauga, esant poreikiui teikia siūlymus dėl papildomų paslaugų prieinamumo[16].

Vasiliauskienė, Kavaliauskienė nurodo, kad visiems socialinio darbo klientams nėra tikslinga taikyti to paties problemų sprendimo metodo ar modelio, kadangi kiekviena situacija yra unikali. Todėl atvejo vadybos procesas, nors ir nuoseklus, tačiau suteikia laisvę atvejo vadybininkui ir jo komandai kurti pagalbos šeimai tinklą įvairiapusiškai, tačiau orientuotai į kliento situaciją. Svarbu pabrėžti, kad tai, kas anksčiau padėjo identiškoje situacijoje, nebūtinai tiks ir su panašia problema susidūrusiam kitam pagalbos gavėjui, todėl procesą organizuojantiems specialistams svarbu išlikti objektyviems organizuojant pagalbą atvejo vadybos proceso kontekste[17].

1.2. Atvejo vadybos proceso teisinis reglamentavimas socialiniame darbe su vaiku ir (ar) jo šeima

2017 m. pabaigoje Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos informavo visuomenę apie 2018 m. liepą planuojamus Lietuvos vaiko teisių apsaugos sistemos pertvarkos pokyčius. Pristatomame projekte atsispindėjo teisinės ir socialinės vaiko teisių apsaugos atribojimas ir atsirado atvejo vadybos metodo įteisinimo Lietuvoje užuomazgos. Aptariamos dvi sritys – teisinė vaiko teisių apsauga, kurią įgyvendina Valstybės

16 Alvydas Raipa ir Daiva Čepuraitė, „Atvejo vadybos modelio taikymas asmens sveikatos priežiūros įstaigose modernaus viešojo valdymo kontekste:, *Viešoji politika ir administravimas*, 16 (2) (2017): 165-178. DOI:10.13165/VPA-17-16-2-01.

17 Vasiliauskienė ir Kavaliauskienė, *supra note,* 15.

vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba, jos centriniai ir teritoriniai skyriai ir socialinė vaiko teisių apsauga, kurią įgyvendina savivaldybės administracija ir jai pavaldūs struktūriniai padaliniai, valstybės įstaigos, savivaldybės įstaigos ir nevyriausybinės organizacijos. Šios institucijos apima prevencijos organizavimą (paslaugos, programos ir kt.), globos proceso priežiūrą ir globėjų rengimą, postvenciją (pasekmių šalinimą). Socialinės vaiko teisių apsaugos paslaugų teikimo organizavime, kaip pagalbos priemonė šeimai ir (ar) vaikui, išryškėjo ir atvejo vadybos procesas kaip intervencija (pagalbos planas, koordinuotai teikiamos paslaugos)[18].

Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme įtvirtinta, kad pagalba vaikui ir šeimai turi būti orientuota į kompleksinės pagalbos vaikui ir jo šeimai organizavimą, paslaugų teikimą, kitos įvairios pagalbos teikimą, kai reikalinga kompleksinė ilgalaikė tęstinė pagalba, kad būtų padėta vaikui ir šeimai išspręsti kylančius sunkumus[19]. Atvejo vadybininkas gali būti paskiriamas ir vaikams, patiriantiems socialinių sunkumų, turintiems specialiųjų poreikių ar teisę pažeidusiems vaikams, taip pat Lietuvos Respublikos švietimo įstatyme vaikui garantuojama tarpinstitucinio bendradarbiavimo koordinatoriaus pagalba. Akcentuojama, kad pagalba, inicijuota vaikui, taip pat gali būti teikiama vaikų tėvams ir (ar) kitiems vaiko atstovams pagal įstatymą[20].

Kaip ir buvo minėta pradžioje, Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme apibrėžtą atvejo vadybos procesą ir jo įgyvendinimo nuostatas išaiškina Socialinės apsaugos ir darbo ministro 2018 m. kovo 29 d. įsakymu Nr. A1-141 patvirtintas Atvejo vadybos tvarkos aprašas. Aprašas numato vaiko ir jį auginančio (-ių)

18 „Vaiko teisių apsaugos sistemos naujovės Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo kontekste“, Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijosm, 2017 m., https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/veiklos-sritys/seima/VTAS-centralizacija/VTA%20sistemos%20pertvarka%20VTAPI%20kontekste%202017-11-16.pdf.

19 „Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas“, galiojanti suvestinė redakcija nuo 2021-03-01, *Valstybės žinios*, 1996-04-12, Nr. 33-807.

20 „Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas“, galiojanti suvestinė redakcija nuo 2022-01-01, *Lietuvos aidas,* 1991-08-06, Nr. 153-0.

atstovo (-ų) pagal įstatymą ar jo besilaukiančių asmenų, fizinio asmens, vykdančio laikinąją priežiūrą, atvejo vadybos inicijavimo ir taikymo, atvejo nagrinėjimo, pagalbos vaikui ir (ar) šeimai poreikių vertinimo, kompleksinės pagalbos plano sudarymo ir įgyvendinimo, šeimos stebėsenos, pagalbos plano apsvarstymo, atvejo vadybos proceso užbaigimo, atvejo vadybos koordinavimo savivaldybėje tvarką[21].

Atvejo vadybos procesą ir atvejo vadybininko paskyrimą vaikui ir (ar) šeimai inicijuoja Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba, esant pagrįstai informacijai apie galimą vaiko teisių pažeidimą ir esant būtinybei vertinti pagalbos vaikui ir (ar) šeimai poreikį ir / arba nustačius vaiko apsaugos poreikį. Tačiau atvejo vadybos procesas gali būti inicijuojamas ne tik Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos, bet ir vaiko tėvų prašymu ar pagalbą vaikams ir (ar) šeimoms organizuojančių ir teikiančių įstaigų, organizacijų prašymu, vadovaujantis Atvejo vadybos tvarkos aprašu[22].

Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme apibrėžiamas atvejo vadybos proceso koordinavimas, kurį užtikrina atvejo vadybininkas, kuris yra socialinis darbuotojas, koordinuojantis atvejo vadybos procesą, paskirtas savivaldybės socialinių paslaugų įstaigos ar kitos įstaigos, kuriai savivaldybė suteikė įgaliojimus teikti socialines paslaugas šeimoms savivaldybėje, vadovo ar jo įgalioto asmens[23].

Vykdant minimalios ir vidutinės priežiūros priemonę, taip pat skiriamas atvejo vadybininkas. Lietuvos Respublikos vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatyme nurodoma, kad vaikui paskirtų minimalios priežiūros priemonių vykdymas prasideda nuo Koordinuojančios institucijos vadovo, gavusio administracijos direktoriaus sprendimą, ne vėliau kaip kitą darbo dieną, iš savo institucijos

21 „Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2018 m. kovo 29 d. įsakymas Nr. A1-141 „ Dėl atvejo vadybos tvarkos aprašo patvirtinimo““, galiojanti suvestinė redakcija nuo 2020-01-01, TAR 2018-03-30, Nr. 4881.

22 *Ibid*.

23 „Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas“, galiojanti suvestinė redakcija nuo 2021-03-01, *Valstybės žinios*, 1996-04-12, Nr. 33-807.

paskyrus *atvejo vadybininką*[24].

Koordinuotai teikiamų švietimo pagalbos, socialinių ir sveikatos priežiūros paslaugų tvarkos apraše taip pat minima atvejo vadybininko veikla ir jo vykdomos funkcijos, organizuojant Koordinuotai teikiamų švietimo pagalbos, socialinių ir sveikatos priežiūros paslaugų teikimą vaikui[25].

2. VAIKO DALYVAVIMO TEISĖS ĮGYVENDINIMAS DARBE SU VAIKU IR (AR) JO ŠEIMA

2.1. Vaiko dalyvavimo teisės teisinis reglamentavimas

Vaiko teisė būti išklausytam ir dėmesys jo pažiūroms – viena pagrindinių Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos (1989) vertybių, apibūdinanti teisinio ir socialinio vaiko statuso klausimą. Anot Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus, Valstybė turi garantuoti vaiko teisę būti išklausytam tiesiogiai arba priimti ar pakeisti įstatymus taip, kad vaikas galėtų šia teise visapusiškai naudotis: užtikrinti, kad vaikas gautų visą reikiamą informaciją ir patarimus, kad galėtų nuspręsti taip, kaip geriausia jo interesams[26].

Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencijos 12 straipsnio pirmoji dalis užtikrina:

1. Vaikui, gebančiam suformuluoti savo pažiūras, teisę laisvai jas reikšti visais jį liečiančiais klausimais (dalyvavimo teisė).
2. Vaikui būtinai turi būti suteikiama galimybė būti išklausytam bet kokio jį liečiančio teisminio ar administracinio proceso nagrinėjimo metu tiesiogiai

24 „Lietuvos Respublikos vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymas“, galiojanti suvestinė redakcija nuo 2021-06-30, *Valstybės žinios*, 2007-07-19, Nr. 80-3214.

25 „Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro, Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2017 m. rugpjūčio 28 d. įsakymas Nr. V-651/A1-455/V-1004 „Dėl koordinuotai teikiamų švietimo pagalbos, socialinių ir sveikatos priežiūros paslaugų tvarkos aprašo patvirtinimo““, TAR, 2017-08-30, Nr. 13864.

26 „Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus 2019 metų veiklos ataskaita (2019)“, http://vtaki.lt/lt/administracine-informacija/veiklos-ataskaitos.

arba per atstovą ar kitą atitinkamą organą, nacionalinių įstatymų numatyta tvarka[27].

Vaiko teisė reikšti savo nuomonę taip pat yra apibrėžiama Lietuvos Respublikos Civiliniame kodekse. Kodekso 3.164 straipsnyje apibrėžiamas nepilnamečio vaiko dalyvavimas užtikrinant jo teises. Straipsnis numato vaiko išklausymą, kai sprendžiamas su juo susijęs klausimas. Vaikas, gebantis suformuluoti savo pažiūras, turi būti išklausomas tiesiogiai, jeigu yra priešingai – turi būti išklausytas per atstovą, į jo norą turi būti atsižvelgiama, jeigu tai neprieštarauja jo geriausiems interesams[28].

Vaiko teisę išsakyti savo nuomonę taip pat reglamentuoja Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 4 str. 4 p. Įstatyme nurodoma, kad vaikas, gebantis suformuluoti savo pažiūras, turi būti išklausomas, jeigu tai neprieštarauja jo interesams, o į jo nuomonę turi būti atsižvelgiama[29].

Lietuvos Respublikos vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymo 4 straipsnyje vienas iš vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros principų – vaiko dalyvavimas, priimant su juo susijusius sprendimus[30].

Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstatymo 3 straipsnyje kaip vienas prioritetinių veiklos principų išskiriamas vaiko dalyvavimo ir išklausymo principas[31].

Vaiko dalyvavimo teisė yra reglamentuota ir Atvejo vadybos tvarkos aprašo 3 skyriaus 17 punkte. Nurodoma, kad atvejo nagrinėjimo posėdžiai turi būti organizuojami užtikrinant vaiko teisę būti išklausytam – vaikui turi būti sudarytos sąlygos dalyvauti atvejo nagrinėjimo posėdyje, jei jis pareiškia tokį norą, išskyrus

27 „Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija“, *Valstybės žinios*, 1995-07-21, Nr. 60-1501.

28 „Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinis kodeksas“, *Valstybės žinios*, 2000-09-06, 74-2262.

29 „Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas“, galiojanti suvestinė redakcija nuo 2021-03-01, *Valstybės žinios*, 1996-04-12, Nr. 33-807.

30 „Lietuvos Respublikos vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymas“, galiojanti suvestinė redakcija nuo 2021-06-30, *Valstybės žinios*, 2007-07-19, Nr. 80-3214.

31 „Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2007-12-29, Nr. 140-5756.

atvejus, kai tai prieštarauja vaiko interesams[32].

Iš analizuotos Lietuvos įstatyminės bazės, apimančios vaiko dalyvavimo teisę, sprendžiant su juo susijusius ir jį liečiančius klausimus, galima nustatyti, kad Lietuvos Respublikos įstatymuose atsispindi Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos (1989) nuostata, kuri užtikrina vaiko dalyvavimo teisės įgyvendinimą.

2.2. Vaiko dalyvavimo teisės įgyvendinimo problemos

Aptardama vaiko dalyvavimo teisės įgyvendinimą Stripeikienė nurodo, kad tik vaiko teisių gerbimas, didesnė pagarba ir atsižvelgimas į vaiko nuomonę suteikia daugiau galimybių priimti labiausiai vaiko interesus atitinkančius sprendimus taip užtikrinant prigimtinę vaiko teisę į pagarbą, kartu ir kuo geresnę aplinką vaikui harmoningai augti ir vystytis[33].

Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus ataskaitoje (toliau – Ataskaita), aptariant vaiko teisę būti išklausytam ir dalyvauti jį liečiančių klausimų sprendime pabrėžtina, kad praktikoje vis dar nėra užtikrinamas tinkamas vaiko teisės būti išklausytam įgyvendinimas. Per ataskaitinį laikotarpį (per 2020 m.) kontrolierius stebėjo, kad skirtingose situacijose, kai vaikams nebuvo sudarytos sąlygos reikšti savo nuomonę ir dalyvauti sprendimų priėmime arba į šios teisės įgyvendinimą buvo žiūrėta formaliai, nebuvo skiriamas būtinas dėmesys šios teisės turiniui ir tinkamam įgyvendinimui[34].

Murray moksliniuose tyrimuose aptarė, dėl kokių priežasčių svarbu išgirsti vaiko balsą ir kas slepiasi už to, jeigu vaiko nuomonė nėra išklausoma. Autorė pastebi, kad vaiko nuomonės ignoravimas jam suponuoja tai, kad jis nėra

32 „Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2018 m. kovo 29 d. įsakymas Nr. A1-141 „Dėl atvejo vadybos tvarkos aprašo patvirtinimo"", galiojanti suvestinė redakcija nuo 2020-01-01, TAR 2018-03-30, Nr. 4881.

33 Janina Stripeikienė, „Vaiko teisė į pagarbą", *Jurispundencija* 24 (4) (2017): 293-310. DOI: https://doi.org/10.13165/JUR-17-24-2-05.

34 „Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus 2020 metų veiklos ataskaita (2020)", http://vtaki.lt/lt/administracine-informacija/veiklos-ataskaitos.

vertinamas kaip visavertis šeimos narys, visuomenės dalis, ir moko vaiką būti nedemokratišku. Pabrėžiama, kad neatsižvelgimas į vaiko nuomonę atskiria vaiką nuo galimybės būti pripažintam ir svarbiam, slopina vaiko gerovę, tapatumo jausmą ir vystymąsi, mažina mokymosi motyvaciją, savarankiškumą ir savireguliaciją[35].

Collins akcentuoja, kad vaikų dalyvavimas sprendžiant su juo susijusius klausimus praktikoje specialistams yra didelis iššūkis dėl įvairių priežasčių, taip pat ir diskriminacija dėl vaiko amžiaus, galimybių pabendrauti su vaiku atmetimas ir vengimas, motyvacijos paskatinti vaiką dalyvauti stoka. Vaiko įtraukimas ir vaiko teisių įgyvendinimas labiau atsispindi teoriniu lygmeniu, o ne praktikoje, susijusioje su vaiko apsaugos įgyvendinimu siekiant užtikrinti vaiko dalyvavimo teisę dalyvauti priimant su juo susijusius sprendimus[36].

3. Pagalbos procesą organizuojančių specialistų požiūris į ankstyvosios paauglystės vaiko įtraukimą tapti atvejo vadybos proceso dalyviu

Ankstesniuose šio straipsnio skyriuose buvo aptarta JT Vaiko teisių konvencijos (1989) 12 straipsnio nuostata, apibūdinanti vaiko dalyvavimą sprendžiant su juo susijusius ir jį liečiančius klausimus. Šios vaiko teisės susietumas su Lietuvos Respublikoje galiojančiais įstatymais akivaizdus – vaiko dalyvavimo teisė yra reglamentuota Civiliniame kodekse (2000), Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme (2021), Vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatyme (2007), Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstatyme (2007) ir Atvejo vadybos tvarkos apraše (2019). Šiame dokumente vaiko dalyvavimo teisė apibūdinama per vaiko dalyvavimą atvejo vadybos posėdyje, kuriame vaikas turi teisę išsakyti savo nuomonę ar būti išklausytas prieš posėdį, į vaiko nuomonę turi būti atsižvelgiama priimant

35 Murray, *supra note*, 7.

36 Tara M. Collins, „A child's right to participate: Implications for international child protection", *The International Journal of Human Rights*, 21 (1) (2017): 14-46. https://doi.org/10.1080/13642987.2016.1248122.

sprendimus, jeigu tai neprieštarauja jo interesams[37]. Tačiau atvejo vadybos tvarkos apraše (2019) pasigendama vaiko kaip aktyvaus ne tik atvejo nagrinėjimo posėdžio, bet ir paties atvejo vadybos proceso dalyvio sąvokos ar apibūdinimo.

3.1. Tyrimo metodologija

Tyrimo metodas. Pasirinktas tyrimo metodas – kokybinis tyrimas. Anot Žydžiūnaitės ir Sabaliausko, kokybinio tyrimo pritaikymas padeda įžvelgti, kaip veikia įvairūs socialiniai procesai, perprasti, kaip tiriamieji „įjungia“ savo bruožus ir įpročius į elgseną, sprendimus ir veiklos rezultatus, kuriuos galima stebėti įvairiuose lygmenyse[38].

Tyrimo imtis. Kokybiniam tyrimui įgyvendinti pasitelkta kriterinė tiriamųjų atranka. Tiriamieji buvo atrenkami remiantis šiais apsibrėžtais kriterijais:

- Atvejo vadybininkai, socialiniai darbuotojai ir vaiko teisių apsaugos teritorinio skyriaus specialistai, dalyvaujantys atvejo vadybos procese vaikui ir (ar) jo šeimai ir dirbantys socialinės paramos centruose, Savivaldybėje, Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos teritoriniuose skyriuose.
- Specialistas dalyvauja atvejo vadybos metodo įgyvendinime nuo 2020 m. sausio 1 d. patvirtinto LR socialinės apsaugos ir darbo ministro atvejo vadybos tvarkos aprašo pakeitimo įsakymo.
- Specialistas turi ne mažesnę nei dvejų metų atvejo vadybos darbo patirtį.

Kadangi kokybinių tyrimo duomenų, taikant giluminį interviu, surinkimas, transkribavimas, analizė ir interpretacija yra imlūs laikui[39], pirminė numatyta imtis – 15 specialistų, dalyvaujančių įgyvendinant ir organizuojant atvejo vadybos metodą.

---

37 „Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2018 m. kovo 29 d. įsakymas Nr. A1-141 „ Dėl atvejo vadybos tvarkos aprašo patvirtinimo““, galiojanti suvestinė redakcija nuo 2020-01-01, TAR 2018-03-30, Nr. 4881.

38 Vilma Žydžiūnaitė, Stanislav Sabaliauskas, *Kokybiniai tyrimai: principai ir metodai* (Vilnius: Vaga, 2017).

39 *Ibid*.

Tyrimo dalyviai parinkti iš vieno didžiųjų Lietuvos miestų, vadovaujantis patogumo principu, kadangi tyrėja – buvusi atvejo vadybos praktikė ir dėl darbinių aplinkybių toliau bendradarbiaujanti su atvejo vadybininkais minėtame mieste.

Tyrimo duomenų rinkimo instrumentas. Gaižauskaitės ir Valavičienės nuomone, kokybiniai interviu leidžia surinkti giluminius, su kontekstu susietus, atvirus tyrimo dalyvių atsakymus, išreiškiančius jų požiūrius, nuomones, jausmus, žinias, patirtį, todėl pasirinktas pusiau (iš dalies) struktūruotas interviu[40]. Bitino, Rupšienės ir Žydžiūnaitės nuomone, pusiau struktūruoto interviu privalumas – tyrėjo galimybė lengviau suprasti tiriamą problemą, atrasti iš anksto nenumatytus tiriamos problemos aspektus[41]. Pusiau struktūruotą interviu sudarė septyni klausimų blokai, pasiliekant galimybę užduoti papildomus klausimus.

3.1.1. Specialistų požiūris į ankstyvosios paauglystės vaiko įtraukimą dalyvauti atvejo vadybos procese

Specialistai, inicijuojantys ir organizuojantys atvejo vadybos, kaip pagalbos šeimai ir (ar) vaikui procesą, yra arčiausiai ankstyvosios paauglystės etape esančio vaiko. Tyrimo duomenų analizė atskleidė specialistų požiūrį į ankstyvosios paauglystės vaiko įtraukimą ir dalyvavimą atvejo vadybos procese (žr. 1 lentelę).

40 Gaižauskaitė, I., Valavičienė, N., *Socialinių tyrimų metodai: kokybinis interviu* (Vilnius: Standartų spaustuvė, 2016).

41 Bronislovas Bitinas, Liudmila Rupšienė ir Vilma Žydžiūnaitė, *Kokybinių tyrimų metodologija. Vadovėlis vadybos ir administravimo studentams* (Klaipėda: S. Jokužio leidykla-spaustuvė, 2008).

1 lentelė. *Specialistų požiūris į ankstyvosios paauglystės vaiko dalyvavimą atvejo vadybos procese*

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantis teiginys
Specialistų požiūris į ankstyvosios paauglystės vaiko dalyvavimą atvejo vadybos procese	Įtraukiant atsižvelgiama, kas atsakingas už situaciją	*„[...] reikia aplinkybių visumą žiūrėti, kiek ir kur tą vaiką įtraukti. Jeigu prisidirbęs, tada turi atsakyt [...].“ (**I8**)*
	Ieškoma galimybių dalyvauti vaikui	*„Jeigu vaikas na nėra gal kalbus ar bijo kitų žmonių, vėl gi žiūrim [...], kaip čia padėti vaikui socializuotis.“ (**I7**);* *„[...] jeigu yra svarbus klausimas, reikia jį pakviesti, reikia išklausyti, bet reikia tada jo atsiklausti, ar jis nori su suaugusiais kartu sėdėti.“ (**I14**)* *„Sunkiausias darbas yra susitarti su jais, kad jiem reikia paslaugų. [...] paperki su kai kuriais dalykais [...] nieko nedaro šiaip sau, ypač paaugliai. Svarbu išgirsti, kokie to vaiko poreikiai.“ (**I15**)*
	Ieškoma kompromiso	*„[...] turėjom mergaitę [...] atsisakydavo dalyvauti, neprisibelsi. Svarbu vaiką išklausyt, bet kaip per prievartą mes to vaiko išklausysim? „[...] atsitraukti reikia. Spaudimas yra, kiekvienas sako: mes turim išklausyti vaiko nuomonę [...] vaiko teises pasikviesti, atvejo vadyba turi padaryti tą posėdį, kad vaikas išgirstų. Mūsų noras padaryti tik savo, bet kaip vaikui jaustis?“ (**I1**)*
	Pasitelkiama pagalba ryšiui užmegzti	*„Per mokyklas atsargiai einu su socialiniais pedagogais, per specialistus [...], kažkokias grupes, kurios turi artimą ryšį su vaiku.” (**I13**)*
	Vaikui nereikia visko žinoti	*„[...] galbūt tam vaikui tikrai visko tiek nereikia žinoti. Akcentuojam teisinius aspektus, santykius [...], kur tėvai nepamato galbūt, daro ne taip [...], nereikia, kad vaikas girdėtų.“ (**I7**)*
	Atsižvelgiama į vaiko amžių, sveikatą	*„Manau, viskas priklauso nuo amžiaus ir brandos [...]. Jie tikrai gali sakyti tą savo nuomonę, bet irgi negali pasitikėti aklai, nes turi bendrai vertinti visą situaciją.“ (**I9**)*
	Būti vaiko aplinkoje	*„[...] kur su paaugliais yra problemos [...], aš pati ieškau su jais kontakto, važiuoju į tas globos įstaigas ir ieškau ne per tėvus, o gryno su vaiku kontakto, kad bandyti jį įtraukti, kažkuo paveikti.“ (**I12**)*
	Vaikams siūloma pagalba	*„[...] pamatai, galbūt neišsako kokios pagalbos reikia. [...] pamatai, galbūt kažko jam reiktų [...], užimtumo, psichologinės pagalbos. Tada jau siūlai.“ (**I2**)*

Išryškėjo dvilypis požiūris į vaiko dalyvavimą. Dalis specialistų vertina teigiamai ir pasisako, kad: *ieškoma galimybių vaikui dalyvauti; pasitelkiama pagalba ryšiui užmegzti; ieškoma kompromiso; specialistui reikia būti vaiko aplinkoje; vaikams siūloma pagalba.* Tyrimo dalyviai siekia sudaryti sąlygas įtraukti vaiką į atvejo vadybos procesą, pasitelkia pagalbą ir stengiasi išgirsti vaiką, atsižvelgti į jo pageidavimus. Kita dalis specialistų nurodo, kad jų praktikoje: *įtraukiant atsižvelgiama, kas atsakingas už susidariusią situaciją šeimoje; vaiko nereikia įtraukti, siekiant apsaugoti tėvų autoritetą; įtraukiama atsižvelgiant į vaiko amžių, sveikatą*, tai leidžia daryti prielaidą, kad dalis specialistų vengia atsakomybės, susijusios su vaiko įtraukimu dalyvauti atvejo vadybos procese, prioritetu labiau renkasi darbą su vaiko atstovais pagal įstatymą, jeigu situacija kilo ne dėl vaiko kaltės. Priešingu atveju specialistai linkę įtraukti vaiką į dalyvavimą, kadangi atvejo vadybos procesas yra jo elgesio pasekmė.

3.1.2. Ankstyvosios paauglystės vaiko tapimas atvejo vadybos proceso dalyviu

Tyrimo duomenų analizė atskleidė veiksnius, lemiančius ankstyvosios paauglystės etape esančio vaiko įtraukimą ir dalyvavimą atvejo vadybos procese: *specialistai nėra įsitikinę, ar vaikas turėtų dalyvauti; atsižvelgiama, ar situacija yra tiesiogiai susijusi su vaiko elgesiu; bandoma formuoti ryšį su vaiku; tėvų prašoma sudaryti sąlygas bendrauti su vaiku; vaiko įtraukimo dalyvauti siekiama per tėvus / specialistus; vaikui organizuojama pagalba; vaikas atsisako dalyvauti atvejo vadybos procese* (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. *Ankstyvosios paauglystės vaiko tapimas atvejo vadybos proceso dalyviu.*

Kategorija	**Subkategorija**	**Patvirtinantis teiginys**
Ankstyvosios paauglystės vaiko tapimas atvejo vadybos proceso dalyviu	Specialistai nėra įsitikinę, ar vaikui reikia dalyvauti	*„[...] nieks nenori bendrauti su penkiais skirtingais specialistais [...], vaikas bendrauja su VTAS'u, atvejo vadybininke ir socialine darbuotoja, psichologu [...] socialiniu pedagogu. [...] nesutinku, vaikui per sunku šešiem asmenim pasakoti tą patį." (**I15**)*
	Atsižvelgiama, ar situacija tiesiogiai susijusi su vaiko elgesiu	*„Jeigu procesas yra inicijuojamas dėl vaiko teisių pažeidimų, kurie būtent yra susiję su vaiku, jo elgesio pasekmėm [...], tai tokiais atvejais jis ir yra įsitraukęs automatiškai." (**I5**)*
	Bandoma formuoti ryšį su vaiku	*„[...] turi būti priėjimas prie jo, kad neišsigąstų. Ir galėtų drąsiai pasakyti, kaip jam atrodo ta situacija. Pasisako, papasakoja [...]" (**I2**)*
	Tėvų prašoma sudaryti sąlygas pasimatyti su vaiku	*„[...] prašom tėvų sudaryti sąlygas, kad būtų įmanoma susitikti su šeimos nariais [...], prisistatyti, vaikam paaiškinti [...], kas mes tokios, kad lankysimės, bendrausime [...]. (**I3**)*
	Vaikas atsisako dalyvauti AV procese	*„[...] nedalyvauja todėl, nes pats to nenori. Su tokiais atvejais susiduriam, kai vaikas atsisako bet kokių paslaugų [...], jam dažnai neaktualu tuo paauglystės laikotarpiu [...]." (**I5**)*
	Siekiama vaiką įtraukti per tėvus / specialistus	*„[...] vaikas neturi ryšio su tėvais stipraus, tėvai nėra autoritetas. Tai socialiniam darbuotojui pagrindinis iššūkis sugretinti tiek vaikus, tiek tėvus. Jeigu nevyksta komunikacija, tikėtis teigiamo noro įsitraukti sudėtinga." (**I5**)*
	Vaikui organizuojama pagalba	*„Atvejo vadyba juk būna pradėta dėl vaikų. Gaunamas [...] pažeidimas iš vaiko teisių apsaugos, į tai reaguojam ir dirbam." (**I11**)*

Gauti tyrimo rezultatai iliustruoja skirtingus specialistų, inicijuojančių ir organizuojančių atvejo vadybos procesą požiūrius dėl vaiko dalyvavimo atvejo vadybos procese, tai leidžia daryti prielaidą, kad, kalbant apie vaiko tapimą atvejo vadybos proceso dalyviu, sistemoje nėra bendro sutarimo. Anot Bijleveld[42], net ir vienoje organizacijoje dirbantys specialistai gali turėti skirtingų požiūrių į tai, ką reiškia vaiko dalyvavimas, ko norima arba kokį dalyvavimo lygį realu pasiekti. Tyrėjos teigimu, kad tyrimai rodo, kad praktiškai socialinis darbuotojas linkęs

42 Ganna G. Bijleveld, Exploring the essence of enabling child participation within child protection services. *Child & Family Social Work*, 1-8 (2019). DOI: 10.1111/cfs.12684.

pirmiausia nuspręsti, kas jo nuomone yra geriausia vaikui, nepaliekant galimybės reikšmingai paveikti vaikų pageidavimus. Bijleveld manymu, atvejo vadybos specialistai pasisako apie patiriamus sunkumus išsiaiškinant realius vaikų poreikius, norą gauti mokymus ir konkrečius įrankius siekiant išklausyti vaiko nuomonę.

Išvados

1. Specialistų, inicijuojančių ir organizuojančių atvejo vadybos procesą požiūriai dalijasi į dvi pozicijas: dalis specialistų pasisako už tai, kad vaikų nuomonė turi būti išklausoma, deda pastangas tam, kad ankstyvosios paauglystės vaikas būtų išgirstas, siekia jį įtraukti pasitelkdamas kitų specialistų pagalbą, naudojasi turima galimybe būti vaiko aplinkoje. Kita dalis specialistų pasisako už tai, kad reikia atsižvelgti į situaciją, dėl kurios kilo vaiko teisių pažeidimas, vaiko amžių ir brandą, sveikatos būklę, išlaikyti tėvų autoritetą vaiko atžvilgiu.
2. Atvejo vadybos specialistai neturi bendros nuomonės dėl ankstyvosios paauglystės vaikų įtraukimo į atvejo vadybos procesą. Paaugliai labiau tampa aktyviais proceso dalyviais, jeigu atvejo vadybos procesas inicijuotas tiesiogiai dėl jų elgesio problemų. Tokiu atveju specialistai, dedantys pastangas ir siekdami organizuoti pagalbą, sulaukia pasipriešinimo – paaugliai atsisako dalyvauti.

Rekomendacijos

Atvejo vadybą inicijuojantiems ir organizuojantiems specialistams rekomenduotina dalyvauti kvalifikacijos tobulinimo mokymuose, susijusiuose su vaiko, esančio ankstyvosios paauglystės etape, poreikiais. Mokymai galėtų būti organizuojami siekiant aptarti vaiko raidos etapus, koks elgesys būdingas atitinkamo amžiaus vaikui ir kokie metodai tinkamiausi siekiant įtraukti dalyvauti vaiką sprendimų priėmimo procesuose, kai sprendžiami klausimai tiesiogiai susiję su juo.

BECOMING A PARTICIPANT IN THE CASE MANAGEMENT PROCESS IN EARLY ADOLESCENCE

Rūta Sungailienė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. In 1989, the provisions of Article 12 of the United Nations Convention on the Rights of the Child defined the child's right to participate – to express their opinion and to participate in solving issues related to and affecting them. In Lithuania, an abundance of legal acts illustrate the child's right to participate, but in practice it is observed that the implementation of the child's right to be heard is not sufficiently ensured. The case management process, as a way of helping the child and/or their family, was legalized in Lithuania in 2018, but the implementation of the child's right to participate in the context of the case management process is poorly analyzed in the scientific literature. Scientists from Lithuania and abroad advocate for the importance of involving the child in the decision-making process in early adolescence, because this is how their most important skills are formed and their ability to cope with stress increases. The data of the qualitative research conducted in this study reveal the twofold approach of specialists towards the participation of a child in early adolescence, becoming a participant in the case management process and having their opinion listened to. It is observed that the abundance of opinions of specialists who initiate and organize the case management process reflects the absence of a common practice that enables the child to be included and participate at the stage of early adolescence.

Keywords: case management process, early adolescence, adolescent participation and involvement.

LAIKINOSIOS GLOBOS KOKYBĘ UŽTIKRINANČIOS PRIELAIDOS LAIKINŲJŲ GLOBĖJŲ POŽIŪRIU

Jurgita Grinkevičienė

E. paštas j.grinkeviciene@gmail.com

Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas

Kuratorė prof. dr. Rita Raudeliūnaitė

E. paštas ritara@mruni.eu

Santrauka. Laikinasis globėjas yra vienas iš svarbiausių asmenų laikinosios globos procese, nuo kurio didžiąja dalimi priklauso pagalbos globojamam vaikui kokybė. Straipsnyje iškeltas probleminis tyrimo klausimas: kokios yra vaiko laikinosios globos kokybę laiduojančios prielaidos? Tyrimo tikslas – atskleisti vaiko laikinosios globos kokybę laiduojančias prielaidas. Straipsnyje pateikiami kokybinio tyrimo rezultatai, atskleidžiantys vaiko laikinosios globos kokybę laiduojančias prielaidas remiantis laikinųjų globėjų patirtimi. Tyrimas atskleidė, kad laikinųjų globėjų pasirengimas vaiko globai yra svarbi vaiko laikinosios globos kokybę laiduojanti prielaida. Laikinųjų globėjų pasirengimui vaiko globai reikšmės turi globėjų paruošiamieji ir tęstiniai mokymai, asmeninė globėjų patirtis ugdyti, globoti vaikus, paties globėjo motyvacija globoti vaiką, jo nuolatinis tobulinimasis siekiant gerinti pagalbą vaikui, informacija apie vaiką, kad būtų galima pasirengti atliepti jo poreikius ir padėti vaikui globos metu. Be to, kad laikinasis globėjas gebėtų tinkamai atliepti vaiko poreikius, būtina ir atsakingų institucijų parama ir pagalba viso laikinosios globos proceso metu teikiant pagalbą ne tik vaikui, tačiau ir globėjui, atliepiant jo poreikius globojant vaiką, suteikiant emocinę paramą, atokvėpį. Taip pat reikšmės turi globėjo šeimos pasirengimas priimti globojamą vaiką, globėjų savitarpio pagalbą. Tyrimu identifikuoti kokybiškos

pagalbos vaikui kriterijai laikinojoje globoje, sietini su visapusišku vaiko poreikių tenkinimu, žiūrėjimu į vaiką kaip į asmenybę, bendravimu su vaiku, saugios aplinkos jam užtikrinimu.

Reikšminiai žodžiai: laikinoji globa; laikinieji globėjai; laikinosios globos kokybė; vaikas.

Įvadas

Remiantis 1959 m. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija, kiekvienas vaikas turi teisę augti šeimoje, būti globojamas, sveikai vystytis[1]. Valstybės, ratifikavusios šią konvenciją, prisiima pareigą gerbti vaiko teisę į šeimą, suteikti jam paramą ir apsaugą.

Nepaisant to, kad didelė dalis pasaulio valstybių yra ratifikavusios Jungtinių Tautų vaiko teisių konvenciją, siekiant didžiausios naudos vaikams, vaiko teisių pažeidimai fiksuojami nuolat. Anot Dudaitės ir Kairienės[2], taip yra todėl, kad egzistuoja skirtingų išteklių problema, kai tėvai neturi sąlygų ir galimybių tinkamai įgyvendinti savo pareigas. Daraškevičienės[3] teigimu, vis dar egzistuoja hierarchinio tipo vaikų auklėjimas, kai tėvai vaiko nelaiko sąmoningu, lygiaverčiu asmeniu, turinčiu tam tikras teises ir nuomonę. Tai lemia, kad ne visose šeimose yra paisoma vaiko poreikių, užtikrinamos tinkamos sąlygos jam augti. Kai taip nutinka, siekiant apsaugoti vaiko teises ir interesus įsikiša kompetentingos valstybės institucijos. Pabrėžtina, kad vaikai nuo tėvų yra atskiriami tik kraštutiniu atveju, kai, atsižvelgiant į geriausius vaiko interesus, tai yra neišvengiama ir būtina, kad būtų apsaugota vaiko fizinė ir psichinė sveikata, nekiltų pavojus jo saugumui ir kai nėra jokių galimybių kitais būdais apsaugoti vaiką (Lietuvos

1 „Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija“, *Valstybės žinio*, 1995 07 21, Nr. 60 – 1501.

2 Jolita Dudaitė ir Brigita Kairienė, „Žiniasklaidos formuojamas požiūris į vaiko teisių įgyvendinimą“, *Specialusis ugdymas* 1 (2017): 77-95.

3 Audronė Daraškevičienė, „Vaiko auklėjimas šiuolaikinėje Lietuvoje: tėvų požiūris“, *Lietuvos etnologija* (2018): 109-128.

Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas[4]).

Tokia aplinka, kurioje yra nesaugu, kai vaikas patiria psichologinį, fizinį, seksualinį smurtą, tėvų nepriežiūrą, gali sukelti vaikams ilgalaikių pasekmių, kurios yra ne tik fizinės, tačiau ir psichologinės, o tai gali neigiamai paveikti vaiko raidą, socializaciją ir tolimesnius pasiekimus gyvenime[5]. Remiantis Barkauskiene ir Zacharevičiene[6], vaikų, augusių nesaugioje aplinkoje arba patyrusių smurtą artimoje aplinkoje, emocinė sveikata gali būti sutrikdyta. Tokie vaikai gali susidurti su elgesio ir emociniais sunkumais.

Kai biologinė šeima nėra pajėgi tinkamai pasirūpinti vaiku ir prevencinė bei kita pagalba vaikui ir šeimai yra neefektyvi, vaikas yra atskiriamas nuo šeimos ir jam paskiriama laikinoji globa. Ši priemonė yra taikoma siekiant apsaugoti vaiką ir užtikrinti jo teises, sukuriant geriausias įmanomas sąlygas gyvenant be tėvų. Taigi, siekiant atliepti vaiko interesus, inicijuojamas laikinosios globos nustatymo ir globėjo paskyrimo procesas (Įsakymas „Dėl vaiko globos organizavimo nuostatų patvirtinimo“[7]). Vaiko laikinoji globa (rūpyba) apibūdinama kaip vaiko priežiūra, auklėjimas ir atstovavimas, kai vaikas laikinai netenka tėvų globos. Tokia globos forma yra užtikrinama šeimose, šeimynose, globos centruose, ar vaikų globos (rūpybos) institucijose[8].

Nepaisant to, kad laikinoji globa laikoma vienu iš geriausių pagalbos vaikui būdų jam sunkiu metu, tačiau dėl vaikų globos sistemos, organizacinių ir administracinių procedūrų nepakankamumo ne visada yra užtikrinama reikiama laikinoji globa vaikui laiku ar pagalba ir parama laikiniesiems globėjams, kurie

4 „Lietuvos Respublikos vaiko teisių pagrindų įstatymas“, *Valstybės žinios,* 1996, Nr. 33-807.

5 Rima Breidokienė ir Sigita Ignatovičienė, *Pozityviosios tėvystės įgūdžių ugdymo pratybos*, 2015 m., https://sppd.lrv.lt/uploads/sppd/documents/files/all/Pozityvios_tevystes_igudziu_ugdymo_pratybos.pdf.

6 Rasa Barkauskienė ir Aurelija Zacharevičienė, *Darbas su vaikais, turinčiais elgesio ir emocinių sunkumų bei sutrikimų. Metodinė priemonė socialiniams pedagogams* (Vilnius, 2019).

7 „Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. kovo 27 d. nutarimas Nr. 405 „Dėl vaiko globos organizavimo nuostatų patvirtinimo““, *Valstybės žinios*, 2002-04-05, Nr. 35-1275.

8 *Globa*, Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, žiūrėta 2021 m. lapkričio 18d., https://vaikoteises.lt/ivaikinimas-ir-globa/globa/.

prisiima atsakomybę ir padeda vaikams jiems sunkiu metu. Todėl laikinoji globa gali būti nepakankamai kokybiška ir efektyvi[9]. Siekiant užtikrinti laikinosios globos kokybę, pirmiausia svarbu atskleisti prielaidas, kurios garantuoja kokybišką laikiną globą.

Vaiko teisės ir jų užtikrinimo problemika yra dažnai analizuojama mokslinėje literatūroje. Viena iš pastaruoju metu aktualiausių ir dažniausiai analizuojamų problemų, susijusių su vaiko teisių apsauga ir interesų paisymu, yra vaiko laikinoji globa. Priežastys, kurios lemia laikinosios globos poreikį, procedūras ir šio proceso dalyvius plačiai aprašė K. Barbell ir M. Freundlich[10]. Pripažįstama, kad bene pagrindinės priežastys, kurios lemia laikinosios globos poreikį vaikams, yra tai, kad aplinka, kurioje vaikas auga, jam nėra saugi. Dažniausiai nesaugumas pasireiškia smurtu ar nepriežiūra, kas neigiamai veikia vaiko emocinę ir fizinę sveikatą (Fayaz[11]; Petersen, Joseph ir Feit[12]; Gardenhire ir kt.[13]; Day, Hibbert ir Cadman[14]; Strijker ir kt.[15]). Atliktų tyrimų metu nustatyta, kad laikiniesiems globėjams dažnai trūksta pasiruošimo ir valstybinių institucijų paramos teikiant pagalbą vaikui. Taip pat susiduriama ir su kitomis problemomis, padedant vaikui, kurios analizuojamos mokslinėje literatūroje. Laikinųjų globėjų rūpesčiai, priimant sprendimus dėl vaikų sveikatos klausimų, aptariami Barnett ir kt.[16] tyrime. Teisines kliūtis, su kuriomis susiduria laikinieji globėjai padėdami vaikui,

9 Dalia Stražinskaitė ir Irena Zaleskienė, „Alternatyvioji tėvystė: auginimo ir globos reiškinių tarpusavio sąveika“, *Pedagogika* (2017): 147-163.

10 Kathy Barbell and Madelyn Freundlich, *Foster care today* (Washington, DC: Casey Family Programs, 2001).

11 Irfan Fayaz, „Child abuse: effects and preventive measures“, *The International Journal of Indian Psychology* 7(2) (2019): 871-884.

12 Petersen, A., J. Joseph, and M. Feit, *Committee on Child Maltreatment Research, Policy, and Practice for the Next Decade: Phase II.* (Washington (DC): National Academies Press (US), 2014).

13 Julie Gardenhire, Cydney Schleiden and Cameron C. Brown, „Attachment as a tool in the treatment of children within foster care“, *Contemporary Family Therapy* 41(2) (2019): 191-200.

14 Caroline Day, Pam Hibbert and Spike Cadman, *A Literature Review into Children Abused and/or Neglected Prior Custody,* (2008), https://core.ac.uk/download/pdf/4157521.pdf

15 Johan Strijker, Erik J. Knorth and Jana Knot-Dickscheit, „Placement History of Foster Children“, *Child welfare* 87(5) (2008): 107-124.

16 Erin Barnett et al., „Decision-making around psychotropic medications for children in foster care: Perspectives from foster parents“, *Children and Youth Services Review* 70 (2016): 206-213.

nagrinėjo Bowman ir kt.[17]. Wojciak ir kt.[18], taip pat Garcia ir Hamilton-Giachritsis[19] analizavo, su kokiais iššūkiais susiduria laikinieji globėjai, siekdami užmegzti ir palaikyti gerus tarpusavio santykius tarp globotinio ir kitų šeimos narių.

Vaikų globos kokybę ir šios socialinės paslaugos vadybą bene plačiausiai Lietuvoje analizavo Žalimienė[20], Vitkauskas[21], Stražinskaitė[22], Mazolevskienė ir Morkvėnienė[23], Barkauskienė ir Zacharevičienė[24] bei kiti. Apie potencialių globėjų rengimą moksliniuose straipsniuose rašė Giedrimas[25]. Bardauskienė[26] tyrė socialinio darbuotojo veiklos efektyvumą ir jį ribojančius veiksnius dirbant su socialinę riziką patiriančiomis šeimomis. Ilgūnienė ir Žadeikaitė[27] nagrinėjo šeimynų patirtį globojant vaikus.

Pažymėtina, kad didžioji dalis Lietuvoje atliktų tyrimų yra daugiausia orientuoti į nuolatinę vaikų globą (Ilgūnienė, Žadeikaitė[28]; Burvytė, Kocai[29]; Giedrimas[30];

17 Jacquelynne Bowman et al., *Family Law Advocacy for Low and Moderate Income Litigants* (MCLE, Inc, 2018).

18 Armeda Stevenson Wojciak, Lenore M. McWey and Jeffery Waid, „Sibling relationships of youth in foster care: A predictor of resilience", *Children and Youth Services Review* 84 (2018): 247-254.

19 Manuela Garcia Quiroga and Catherine Hamilton-Giachritsis, „Attachment styles in children living in alternative care: A systematic review of the literature", *Child & youth care forum* 45(4) (2016): 625-653.

20 Laimutė Žalimienė, „Socialinių paslaugų vadyba: balansavimas tarp socialinio teisingumo ir ekonominio racionalumo", *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos* 1 (2006): 183-189; Laimutė Žalimienė, *Vaikų socialinės globos kokybė ir jos vertinimas* (Vilnius: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2007).

21 Kęstutis Vitkauskas, „Vaiko globos organizavimo principų įgyvendinimas Lietuvoje", *Viešoji politika ir administravimas* 31 (2010): 133-146.

22 Dalia Stražinskaitė, *giminės vaikų globos ugdomosios funkcijos raiška* (daktaro disertacija, Lietuvos edukologijos universitetas, 2017).

23 Aldona Mazolevskienė ir Judita Morkvėnienė, „Vaikų, netekusių tėvų globos, kokybiško ikimokyklinio ugdymo(si) raiška", *Pedagogika* (2016): 147-159.

24 Barkauskienė ir Zacharevičienė, *supra note,* 6.

25 Zigmas Giedrimas, „Potencialių globėjų ir įtėvių švietimas, keičiant jų nuostatas", *Socialinis ugdymas* 3 (2014): 74-85.

26 Raminta Bardauskienė, „Socialinio darbuotojo veiklos efektyvumas ir jį ribojantys veiksniai", *Socialinis darbas* 14(2) (2016): 162-173.

27 Rita Ilgūnienė ir Loreta Žadeikaitė, „Vaiko globos organizavimas šeimynoje: globėjų pasirengimas globoti vaikus", *Socialinis ugdymas* 10 (2009): 56-66.

28 *Ibid*.

29 Sigita Burvytė ir Elena Kocai, „Socialinių darbuotojų požiūris į vaikų globos namuose augančių vaikų ryšius su biologiniais tėvais", *Socialinis ugdymas* 1(2017): 62-79.

30 Giedrimas, *supra note*, 25: 74-85.

Kiaunytė, Lygnugarienė[31], Rimkus[32]), tačiau trūksta tyrimų, kuriuose būtų analizuojama laikinoji vaikų globa, laikinųjų globėjų patirtis globojant vaiką.

Siekiant užtikrinti kokybišką pagalbą globojama vaikui, tikslinga tirti, kokios yra realios laikinųjų globėjų patirtys globojant vaikus. Probleminis tyrimo klausimas: kokios yra vaiko laikinosios globos kokybę užtikrinančios prielaidos?

Tyrimo tikslas – atskleisti vaiko laikinosios globos kokybę užtikrinančias prielaidas.

Tyrimo objektas – vaiko laikinosios globos kokybės prielaidos.

Tyrimo uždaviniai:

1) atskleisti teorines vaikų laikinosios globos kokybės užtikrinimo prielaidas;
2) identifikuoti vaikų laikinosios globos kokybės užtikrinimo prielaidas remiantis laikinųjų globėjų patirtimi.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros ir dokumentų, susijusių su analizuojama tema, analizė, pusiau struktūruotas interviu, kokybinė turinio analizė.

1. Teorinės laikinosios globos kokybės prielaidos

Globėjas yra vienas iš svarbiausių asmenų laikinosios globos procese, nuo kurio didžiąja dalimi priklauso pagalbos vaikui kokybė[33]. Pirminė pagalbos vaikui kokybę užtikrinanti priemonė yra laikinųjų globėjų atranka ir jų tinkamumo globoti vaiką vertinimas ir pasiruošimas. Potencialus globėjas įvertinamas pagal penkis gebėjimus: saugios aplinkos užtikrinimą ir fizinių poreikių tenkinimą, vaiko poreikių tenkinimą ir raidos sunkumų kompensavimą, vaiko ryšių su jo biologine šeima užtikrinimą, pagalbą vaikui užmezgant saugius ir patvarius ryšius,

31 Asta Kiaunytė ir Viktorija Lygnugarienė, „Vaiko globos sisteminė pertvarka kaip iššūkis socialinių darbuotojų profesionalumui: kas parodo supervizijos ir intervizijos poreikį?“, *Social Work. Experience & Methods/Socialinis darbas: patirtis ir metodai* 23(1) (2019): 69-94.

32 Valdas Rimkus, „Socialinės pagalbos poreikis šeimoje globojamam vaikui ir jo globėjui: globėjų požiūrio analizė“, *Tiltai* 1(2016): 105-131.

33 Dalia Stražinskaitė, „Ne giminės vaikų globos ugdomosios funkcijos raiška“ (daktaro disertacija, Lietuvos edukologijos universitetas 2017), https://www.lituanistika.lt/content/73593.

bendradarbiavimą sprendžiant vaiko ir šeimos problemas[34]. Šie gebėjimai gali būti laikomi pagalbos vaikui kokybės kriterijais, kadangi įvertina svarbius aspektus, lemiančius rūpinimąsi vaiku jam sunkiu metu, gerų sąlygų ir visokeriopos pagalbos jam suteikimą, taip pat pagalbą grįžti į biologinę šeimą. Taigi, visapusiškai įvertinus laikinojo globėjo galimybes, motyvaciją ir pasirengimą tapti globėju, iš dalies galima užtikrinti laikinosios globos kokybę.

Skiriant laikinąją globą pirmenybė teikiama globėjais skirti vaikui artimus asmenis, darant prielaidą, kad artima aplinka vaikui bus pati palankiausia. Vis dėlto tyrimais nustatyta, kad artimieji, be papildomo pasirengimo, ne visada yra patys tinkamiausi globėjai sunkumų patyrusiam vaikui[35]. Laikinajam globėjui tenka didelė atsakomybė ir sudėtinga užduotis padėti vaikui ir visai šeimai, kad vaikas galėtų kuo greičiau grįžti pas savo tėvus[36]. Stresas, nerimas ir iššūkiai, susiję su laikinaisiais globėjais, yra analizuojami įvairiuose moksliniuose tyrimuose, kuriuose teigiama, kad tinkamų įgūdžių neturintis globėjas gali patekti į sudėtingas situacijas dėl negebėjimo atliepti vaiko poreikius, tinkamai reaguoti į jo emocijas ir netinkamą elgesį[37]. Vertinant šį aspektą nurodoma, kad tinkami ir pakankami mokymai globėjui yra ne tik vaiko gerovės pagrindas, tačiau tai užtikrina ir globėjų gerovę[38].

Šiuo metu Lietuvoje kiekvienas fizinis asmuo, kuris nori tapti globėju, privalo dalyvauti globėjų rengimo mokymuose (GIMK), tačiau artimiesiems

34 „Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos direktoriaus 2019 m. spalio 4 d. įsakymas Nr. BV-289 „Dėl globėjų (rūpintojų) ir įtėvių paieškos, rengimo, atrankos, konsultavimo ir pagalbos jiems paslaugų teikimo rekomendacijų"", TAR, 2019-10-07, Nr. 15900.

35 Armeda Stevenson Wojciak," 'It's complicated.'Exploring the meaning of sibling relationships of youth in foster care", *Child & Family Social Work* 22(3) (2017): 1283-1291.

36 Alexander Haselgruber et al., „Perspective matters: Differences between child- and caregiver-reports of emotion regulation mediating the relationship between cumulative childhood trauma and mental health problems in foster children", *Child abuse & neglect* vol. 107 (2020): 104558.

37 Anna Martens et al., „Foster caregiver experience of pediatric hospital-to-home transitions: a qualitative analysis", *Academic pediatrics* 18(8) (2018): 928-934.

38 Heather L.Storer et al., „In search of connection: The foster youth and caregiver relationship", *Children and youth services review* 42 (2014): 110-117.

(giminaičiams, seneliams ir kt.) tokie mokymai yra tik rekomenduojami[39]. Ši programa sudaro prielaidas visuomenės švietimui, suteikia galimybę nuolat mokytis ir tobulėti, ji keičia būsimų globėjų nuostatas ir supratimą apie vaiko ugdymą ir jo poreikius[40]. Pagrindinių GIMK mokymų programa apima globėjų mokymą apie atvirumą ir bendradarbiavimą, vaiko raidą, sutrikimus, jų kompensavimą, vaiko elgesio problemas, išsekimą, globotinių traumas ir krizes. Artimųjų giminaičių rengimo vaiko globai programoje mokoma apie vaiko raidos poreikius, prieraišumą, netektis, ryšių su biologine šeima palaikymą, auklėjimą. Tęstiniuose mokymuose skiriama dėmesio budintiems globotojams, globėjams (rūpintojams), įtėviams ir asmenims, dirbantiems su vaikais bendruomeniniuose vaikų globos namuose[41].

Mokymai, kuriuos turi išklausyti būsimieji globėjai, yra labai svarbūs, tačiau laikinosios globos procese taip pat labai svarbios ir globėjo asmeninės savybės[42]. Laikinasis globėjas turi būti jautrus ir empatiškas vaiko psichologinei savijautai, neteisti jo tėvų, būti motyvuotas padėti vaikui[43]. Motyvacija, kodėl asmuo nori tapti vaiko globėju, yra vienas iš esminių laikinųjų globėjų rengimo programos aspektų[44]. Globėjo motyvacija yra ypač svarbus veiksnys, kadangi tai padeda globėjui susidoroti su kilusiais iššūkiais, suvokti savo pasirinkimus ir būti atspariam ne visada teigiamam visuomenės požiūriui į jo pašaukimą padėti vaikui jam sunkiu metu. Jeigu asmuo neturi pakankamai motyvacijos ir nėra tinkamai paruoštas

39 „Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. kovo 27 d. nutarimas Nr. 405 „Dėl vaiko globos organizavimo nuostatų patvirtinimo"", *Valstybės žinios*, 2002-04-05, Nr. 35-1275.

40 Giedrimas, *supra note*, 25: 74-85.

41 „Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos direktoriaus 2020 m. rugpjūčio 31 d. įsakymas Nr. BV-300 „Dėl Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos direktoriaus 2013 m. birželio 5 d. įsakymo Nr. BV-30 „Dėl Asmenų, siekiančių įgyti teisę vykdyti asmenų pasirengimo globoti (rūpintis) ar įvaikinti vaiką patikrinimą atestacijos tvarkos aprašo patvirtinimo" pakeitimo"", TAR, 2020-09-01, Nr. 18390.

42 Leslie Ponciano, „Attachment in foster care: The role of maternal sensitivity, adoption, and foster mother experience", *Child and Adolescent Social Work Journal* 27(2) (2010): 97-114.

43 Garcia Quiroga and Hamilton-Giachritsis, *supra note*, 19: 625-653.

44 Zigmas Giedrimas, Sigita Ignatovičienė, Rima Breidokienė ir Eva Ignatovič, *Vaikas, gimęs mūsų širdyse: Atmintinė vaiko globėjams ir įtėviams*, 2013 m., https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/pdf/6525_vaikas-gimes-musu-sirdyse-atmintine-globejams-internetui.pdf.

(ir pasiruošęs) tapti globėju, tai gali lemti ir jo patiriamas psichologines problemas[45].

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad net ir asmuo, kuris yra išklausęs visus reikiamus mokymus, pasižymi tinkamomis savybėmis, yra motyvuotas ir kt., nebūtinai bus pajėgus tinkamai laikinai globoti vaiką. Todėl valstybinės institucijos, kurių užduotis – užtikrinti vaiko teisių tinkamą įgyvendinimą, privalo nuolat stebėti, kaip vyksta laikinosios globos procesas, ir vertinti jo sėkmę ir tinkamumą[46]. Siekiant užtikrinti pagalbos vaikui teikimo kokybę (užtikrinti geriausius vaiko interesus), globėjams turi būti teikiamos ir tęstinės paslaugos. Tos paslaugos apima informavimą apie vaikų ugdymą, priežiūrą, socialines, psichologines, teisines konsultacijas, savipagalbos grupių organizavimą[47].

Be jau aptartų laikinosios globos kokybę garantuojančių prielaidų, pagalbos vaikui ir laikinosios globos kokybę užtikrinti galima orientuojantis į vaiką, prisitaikant prie jo poreikių, vertinant vaiką kaip individualų ir savo nuomonę turintį asmenį, jaučiant pagarbą jam kaip ir bet kuriam kitam asmeniui, o visa pagalbos sistema turi būti skirta apginti vaiką[48]. Anot Collings, Neil ir Conley Wright[49], dar vienas iš pagalbos vaikui kokybę lemiančių veiksnių yra globėjų ir biologinių tėvų bendradarbiavimas, kurį užtikrinti jiems patiems gali būti sudėtinga, todėl turi būti skiriama papildoma speciali psichologinė ir kitokia pagalba, kad šis ryšys ir bendradarbiavimas būtų užtikrintas ir vyktų sklandžiai.

---

45 Gardenhire, Schleiden and Brown, *supra note*, 13: 191-200.

46 Theodore P. Cross et al.. „Why do children experience multiple placement changes in foster care? Content analysis on reasons for instability“, *Journal of Public Child Welfare* 7(1) (2013): 39-58.

47 „Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos direktoriaus 2019 m. spalio 4 d. įsakymas Nr. BV-289 „Dėl globėjų (rūpintojų) ir įtėvių paieškos, rengimo, atrankos, konsultavimo ir pagalbos jiems paslaugų teikimo rekomendacijų““, TAR, 2019-10-07, Nr. 15900.

48 Annabel Goodyer, *Child-centred foster care: a rights-based model for practice* (Jessica Kingsley Publishers, 2011).

49 Susan Collings, Neil Elsbeth and Amy Conley Wright, „Practices to improve communication between birth parents and permanent families“, *Advances in Social Work and Welfare Education* 20(2) (2018): 144-150.

2. Tyrimo metodika

Tyrimo metodai. Tyrimui atlikti buvo pasirinktas kokybinis tyrimas taikant pusiau struktūruoto interviu metodą. Pasak Gaižauskaitės ir Valavičienės[50], kai tyrimo tema yra menkai ištyrinėta, kokybinio interviu metodas puikiai tinka atskleisti įvairiems nagrinėjamos temos aspektams, kadangi padeda atrasti netikėtumų ir nežinomų aspektų. Individualaus interviu metu labiausiai tikėtina, kad tyrimo dalyviai jausis laisvai ir galės išsakyti savo nuomonę. Šis metodas padeda atskleisti tyrimo dalyvių mintis, nuostatas, požiūrį, įsitikinimus[51]. Kokybinio tyrimo tikslas – atskleisti vaiko laikinosios globos kokybę užtikrinančias prielaidas remiantis laikinųjų globėjų patirtimi. Siekiant atskleisti vaikų laikinosios globos kokybę užtikrinančias prielaidas buvo pateikti šie interviu klausimai: Ko reikia, kad būtų užtikrinta kokybiška vaiko laikinoji globa? Kaip laikinasis globėjas užtikrina kokybišką pagalbą vaikui laikinosios globos metu?

Tiriamųjų atranka ir tyrimo organizavimas. Tyrime naudota tikslinė tyrimo dalyvių atranka. Tyrimo dalyviai pasirinkti pagal šiuos kriterijus: 1) ne mažesnė nei 1 metų patirtis globojant vaiką; 2) globėjas yra išklausęs GIMK mokymus; 3) vaikas globojamas šeimoje arba šeimynoje; 4) laikinasis globėjas šiuo metu globoja bent vieną vaiką.

Kriterinės atrankos būdas yra veiksmingas, nes padeda surinkti kokybiškus duomenis[52]. Tyrime dalyvavo 12 tyrimo dalyvių, atitinkančių tyrėjo nusistatytus kriterijus. Tyrimo dalyviai rėmėsi savo prisiminimais ir apmąstymais reflektuodami savo patirtį. Interviu vyko 2022 m. sausio ir vasario mėn. Visi interviu vyko nuotoliniu būdu, įrašant interviu.

Tyrimo etika. Siekiant gauti patikimus ir nuoširdžius tyrimo dalyvių

50 Inga Gaižauskaitė ir Natalija Valavičienė, *Socialinių tyrimų metodai: kokybinis interviu* (Vilnius: MRU, 2016).

51 *Ibid.*

52 Liudmila Rupšienė, *Kokybinio tyrimo duomenų rinkimo metodologija* (Klaipėda: Klaipėdos Universiteto leidykla, 2007).

atsakymus į klausimus, interviu metu autorė laikėsi pagarbos asmens privatumui, konfidencialumo ir anonimiškumo, laisvanoriško dalyvavimo tyrime ir teisingumo principų[53].

Kokybinio tyrimo duomenų analizė. Pusiau struktūrizuoto interviu duomenys analizuoti taikant kokybinę turinio analizę[54]. Šis tyrimo duomenų analizės metodas leidžia išryškinti esminius aspektus tekste ir turiniu pagrįsti rezultatus. Atliekant turinio analizę didelis kiekis tyrimo duomenų yra taip susisteminamas, kad iš jų galima pateikti glaustą santrauką[55].

Interviu duomenys buvo renkami ir analizuojami tokia seka: 1) interviu įrašymas; 2) interviu transkribavimas; 3) interviu kodavimas; 4) interviu duomenų skirstymas į kategorijas ir subkategorijas; 5) tyrimo duomenų analizė, interpretacija.

3. Tyrimo rezultatai

Tyrimo duomenys atskleidė, kad **laikinojo globėjo pasirengimas vaiko globai** yra svarbi vaiko laikinosios globos kokybės prielaida, sietina su laikinųjų globėjų paruošiamaisiais ir tęstiniais mokymais, asmenine globėjų patirtimi, savarankišku globėjo tobulėjimu, globėjų savitarpio pagalba, globėjo bendradarbiavimu su atsakingomis institucijomis, globėjo asmeninėmis savybėmis, motyvacija, informacijos apie vaiką prieš pradedant globoti poreikiu, GIMK mokymų tobulinimu, atokvėpiu, globėjo šeimos pasirengimu priimti globojamą vaiką (1 pav.).

53 Vilma Žydžiūnaitė, *Baigiamojo darbo rengimo metodologija. Mokomoji knyga*. (Klaipėda: Klaipėdos valstybinė kolegija, 2011),

54 Haradhan Kumar Mohajan, „Qualitative research methodology in social sciences and related subjects", *Journal of economic development, environment and people* 7(1) (2018): 23-48.

55 Christen Erlingsson and Petra Brysiewicz, „A hands-on guide to doing content analysis", *African journal of emergency medicine* 7(3) (2017): 93-99.

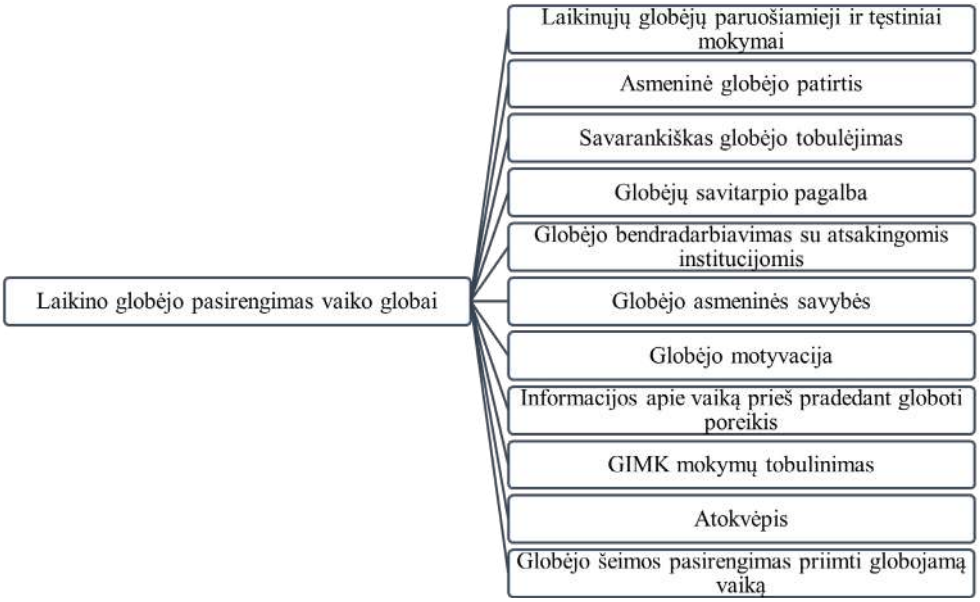

1 pav. *Laikinojo globėjo pasirengimas vaiko globai*

Tyrimu atskleista, kad ***laikinųjų globėjų paruošiamieji ir tęstiniai mokymai*** yra svarbi laikinosios vaiko globos kokybės prielaida. Anot tyrimo dalyvių, *„mokymai yra labai gerai, mes tuose mokymuose gavom kažkokios informacijos.“ (A2); „Pirminiai privalomi globėjo mokymai duoda didžiulę, didžiulę naudą. Net nauda nepavadinsi, tai reikalingumas, reikia tų kursų: pastato ant kojų kaip globėją, išmoko, supažindina. Pirmoje vietoje yra kursai.“ (A5).* Kai kurių tyrimo dalyvių manymu, mokymų nauda itin priklauso ir nuo paties globėjo: *„koks tu žmogus ir kaip tu į viską žiūri.“ (A9).* Tyrimo dalyviai pripažino, kad mokymai supažindina su pagrindiniais vaiko globos principais ir globėjo atsakomybėmis: *„Pabaigus mokymus pasidarė aiškiau vaiko elgesys, kaip vaikas elgiasi, kaip toliau reiktų elgtis (…)“ (A10).* Taigi tyrimo duomenys rodo, kad globėjų mokymai yra reikalingi ir reikšmingi ypač prieš pradedant globoti pirmąjį vaiką.

Asmeninė globėjo patirtis. Anot tyrimo dalyvių, asmeninė patirtis juos labai pastiprina: *„<...> turiu didelę patirtį. Aš jau tūkstantį situacijų esu turėjusi ir retai kuri nustebina, todėl, kad retai būna tiek nauja situacija, kad negaliu palyginti su*

kažkuria prieš tai buvusia.“ (A8); „Bet mes daug ir iš savęs turime patirties, aš esu dirbusi pedagoginį darbą 3 metus mokyklose, todėl visokių situacijų mačiau, kaip jas spręsti, kaip pedagogai tvarkosi.“ (A2); „Mokomės ir iš patirties.“ (A4). Patirtis daugiausia naudos globėjams duoda, kadangi suteikia žinių apie tai, kaip elgtis įvairiose situacijose, kaip reaguoti: *„Aš manau, kad tikrai padeda, nes tas žinojimas ir įstatymų ir kitas dalykas ir bendravimas ir su biologiniais tėvais ir su institucijomis. Realiai pačioje pradžioje tu nežinai, ką iš kur gali pareikalauti ir kas, kur, ką daugiau mažiau turi daryt, o jau kuomet esi praėjęs kažkokį tarpą, tuo labiau jei tenka su teisine sistema susidurti, tai vėlgi atsiranda daugiau supratimo.“ (A10); „<...> šiaip dabar jau nebe taip stresuojam, jau daug lengviau, viską darom automatiškai. Nebėra tiek streso ir baimės. Viską per tiek metų išmokom.“ (A12).* Tyrimas rodo, kad turima vaiko globos, vaikų ugdymo asmeninė patirtis pastiprina globėjus emociškai ir didina jų kompetenciją: globėjui tampa lengviau susitvarkyti su emocijomis, kitais sunkumais, taip pat padėti vaikui žinant, kaip kokiose situacijose geriau pasielgti.

Tyrimu identifikuota, kad ***savarankiškas globėjo tobulėjimas***, kuris apima papildomus mokymus, kursus ir konsultacijas, taip pat svarbi vaiko globos kokybę užtikrinanti prielaida. Pasak tyrimo dalyvių: *„Aišku labai svarbu ir tai, kad globėjai patys domėtųsi. Šiaip dabar tai daug tų mokymų online, vis turėdama laiko aš prisijungiu, pasiklausau.“ (A6); „Dabar yra daug seminarų, kursų, psichologinių straipsnių, tai aš nuolat domiuosi, skaitau, klausau, randu atsakymus į elgseną vaiko.“ (A5); „<...> žmogaus asmeninis noras nuolat tobulėti, šitas kelias yra nuolatinis auginimas savęs, nes jeigu neaugsi pats – negalėsi padėti vaikui.“ (A8).* Tai rodo, kad globėjas turi siekti savarankiškai tobulėti, plėsti savo kaip globėjo kompetencijas, kad galėtų veiksmingai padėti vaikui.

Tyrimas atskleidė, kad laikiniesiems globėjams svarbi ir ***globėjų savitarpio pagalba*** užtikrinant globos kokybę. Anot jų, *„ta patirtis, reali patirtis, pasidalinti vieniems su kitais, kaip sprendžia vienas situaciją, ar kitas, tai, manau, tikrai yra*

naudinga, nes tai susitinka tokie pat žmonės, kurie „dirba“ tokį pat darbą, taip pavadinkime, na pasidalinti savo patirtim, o galbūt aš net neišmąstyčiau tokios problemos sprendimo, ar ne, kaip kitas globėjas, pavyzdžiui, ir tai pasiteisina... Tai aš manau tikrai naudingas dalykas.“ (A6); „<...> tai didžiulė pagalba. Netgi pasakyčiau, kad tai žymiai didesnė pagalba iš globėjų su patirtim, negu kad globos centro darbuotojų, nes jie jau turi patirties, supranta apie problemas, rūpesčius, vargus ir džiaugsmus. Taip, man buvo labai didelė pagalba iš globėjų.“ Globėjų tarpusavio pagalba laikoma reikšminga dėl patirties tokiose pačiose ar panašiose situacijose, pasidalijimas kuria tarpusavyje padeda išvengti klaidų, pastiprina globėją žinojimu apie tai, kaip reikėtų pasielgti vienoje ar kitoje situacijoje.

Globėjo bendradarbiavimas su atsakingomis institucijomis – dar viena reikšminga prielaida, padedanti užtikrinti vaiko laikinosios globos kokybę. Pasak laikinųjų globėjų, *„darbuotojų palaikymas, supratimas, priėmimas, kad gali pasikalbėti bet kada – tai man visada buvo labai didelis pastiprinimas iššūkiuose. <...> Ir labai gera yra, kai darbuotojai turi tą nuostatą, kad gali taip pasitikti globėją nevertinant, nesmerkiant, o bandant suprasti ir žiūrėti kartu kaip galima spręsti tuos sunkumus, tai tokį ir objektyvesnį žvilgsnį įneša.“ (A7); „Laikinoj globoj padeda globos institucijos darbuotojai, koordinatorė paskirta, jeigu reikia, psichologas.“ (A5).* Paaiškėjo, kad specialistų įsitraukimas pastiprina laikinuosius globėjus, padeda jiems priimti sprendimus, susijusius su vaiku ir pagalba jam. Globėjų bendradarbiavimas su kitomis institucijomis sudaro prielaidas suteikti tikslingą pagalbą vaikams.

Globėjo asmeninės savybės taip pat svarbios, kai kalbama apie globos kokybę užtikrinančias prielaidas. Kadangi tik labai kantrus, empatiškas, švelnus, supratingas ir motyvuotas globėjas gali priimti vaiką tokį, koks jis yra, su visomis savo traumomis ir sunkumais. Taip pat tinkamos globėjo asmeninės savybės padeda spręsti kylančias problemas ir sunkumus, kurių būna tikrai daug, o nesprendžiant arba sprendžiant netinkamai nukenčia laikinosios globos kokybė. Tyrimo

dalyviai teigia: *„Geležinė kantrybė, šaltas protas, patirtis su vaikais, ar su savais, ar su giminaičių. Kantrybė gal reikalinga labiausiai, nes sunku būna ir kalbėtis ir mokytis ir išaiškinti ir, žinoma, reikia mokėti prieiti prie to vaiko. (…) ir empatiškam reikia būti, be abejo, kelti vaikui pasitikėjimą, ne tik tai savo žodžiais, bet ir veiksmais su juo, su kitais šeimos nariais, rodyti jam pavyzdį savo šeimoje, kaip ta šeima turi atrodyti." (A6); „Aš manyčiau, kad daugiausiai tai turėtų būti supratimo, tada tokio neužsispyrimo, nuoširdumo – būtinai, švelnumo – būtinai ir žaismingumo reikia. Tada reikia, kad tas vaikas turėtų į ką atsiremti, kad vaikas žinotų, kad, jei kas nors atsitiko, jo nebars, o kaip tik, kad jis norėtų paskambinti mamai arba globėjai pirmiausiai, jeigu kas nors atsitinka. (…)" (A9).* Taip pat globėjas turi būti psichologiškai ir emociškai tvirtas, kad galėtų padėti sunkumų patiriančiam vaikui: *„Globėjas turi turėti stiprią psichologinę būseną ir nuolat ją stiprinti, nes būti globėju, tai ne tik auginti svetimą vaiką, bet ir atstovėti prieš visuomenę ir institucijas už savo ir vaiko interesus. Turi būti psichologiškai tvirtas žmogus." (A5).*

Vaiko laikinosios globos kokybę taip pat lemia ***globėjo motyvacija*** padėti vaikui. Anot tyrimo dalyvio, *„reikia mylėti vaikus pirmiausiai ir reikia turėti didžiulį norą, motyvaciją padėti tam nuskriaustam vaikui, taip, tos motyvacijos daugiausiai reikia turėti, norėti padėti tam suluošintam vaikui išeiti iš to juodo gyvenimo ir fiziologinę sveikatą ir psichologinę sveikatą išgydyti." (A5).* Tai rodo, kad globėjo vidinė motyvacija padėti vaikui padeda jam suteikti kokybišką pagalbą vaikui.

Interviu metu atskleista, kad, siekiant užtikrinti kokybišką pagalbą, yra didelis ***informacijos apie vaiką, prieš pradedant jį globoti, poreikis,*** kad globėjas galėtų pasiruošti priimamam vaikui į šeimą tiek dėl savęs, tiek ir dėl paties vaiko, kad iš karto būtų teikiama tikslinga pagalba. Anot globėjo, *„<...> mums tikrai labai padėdavo tokios situacijos, kai, prieš gaunant vaiką, yra pateikiama informacija apie jį ir, kad galim mes, kaip šeima, truputį pasiruošti ir psichologiškai ir visaip kaip ir vietą paruošti." (A7).* Nepaisant informacijos apie vaiką svarbos, atlikus tyrimą išaiškėjo tai, kad jos trūksta. Anot globėjo, *„norisi, kad aiškiai išdėstytų*

susiklosčiusią situaciją, na sąžiningai be užuolankų, be nuslėpimų, o ne taip, kad pasakiau vieną, o atvežiau visai ką kitą" (A6). Atsižvelgiant į tyrimo dalyvio teiginį, galima įžvelgti, kad globėjams ne visada suteikiama visa informacija apie vaiką, o tai gali lemti nepakankamą globėjo pasirengimą globoti vaiką.

Svarbus ir ***GIMK mokymų tobulinimas*** įtraukiant daugiau praktinių situacijų, globėjų patirčių, kad mokymai taptų realistiškesni. Globėjų teigimu, *„aš sakyčiau reikėtų daugiau ne tai, kad tų sausų mokymų arba ten žinai tos teorijos „kaip būtų, jeigu būtų" arba, vat, taip va būna, bet konkrečių globėjų pasakojimų, su realiom situacijom „va pas mane buvo vaikas, va buvo tokia situacija ir mes taip ir taip sprendėm ir kuo tai baigėsi". Tai, va, tada tu pamatai ir tu susimąstai." (A6).*

Kadangi laikinojoje globoje globėjai susiduria su daugybe iššūkių ir sunkumų, jiems reikalingas ***atokvėpis***, kad pailsėtų emociškai, neperdegtų. Anot globėjų, *„<...> jiems irgi reikia paslaugų, globėjams, dalinimosi, dailės terapijų, kitų terapijų, kurios padėtų lengviau į viską pažiūrėti, nukrauti savo jausmus. Tai vat tokių praktiškų kūrybiškų stovyklų, su vaikais stovyklų kur gali išvažiuoti globėjai, kur turėtų savo užsiėmimų, o vaikai savo. Labai tam matau perspektyvų. (…)" (A7); „<...> turėtų duoti kokias nors atostogas, atokvėpį. Kad nors į metus duotų kokią nors savaitę per metus, kad galima būtų išvažiuoti. Čia pagrindinis dalykas – kad išleistų be vaikų ramiai pailsėti." (A12).* Nepaisant atokvėpio svarbos, iš laikinųjų globėjų pasisakymų galima spręsti, kad jis nėra užtikrinamas, o tai gali riboti laikinosios globos kokybę, kadangi emociškai ir / ar fiziškai pervargęs globėjas, tikėtina, negali suteikti kokybiškos pagalbos vaikui.

Taip pat tyrime dalyvavę laikinieji globėjai atskleidė, kad atsiremia į savo šeimos narius tiek ieškodami paramos ir pagalbos sau, tiek ir padėdami vaikui susidoroti su kylančiais sunkumais: *„<...> jeigu ten asmeniškai šeimoj kažkokios problemos kyla su tuo vaiku dėl jo kažkokių įgūdžių, ar ten kažko kito, tai tada sprendžiu šeimoje." (A3); „Pirmiausiai tariamės šeimoje su kitais šeimos nariais, kur čia tie ir kokie sunkumai, kokie iššūkiai, kas patinka, kas nepatinka. <...> Ieškome*

kartu kaip komanda sprendimų.“ (A7). Todėl galima teigti, kad svarbus ir ***globėjo šeimos pasirengimas priimti globojamą vaiką.*** Todėl ruošiant globėjus laikinai globoti vaiką svarbu neužmiršti ir jo šeimos narių, teikti jiems paramą, kadangi į pagalbos vaikui teikimo procesą įsitraukia visa šeima, taigi ir iššūkiai, aktualūs kiekvienam šeimos nariui.

Atlikus tyrimo duomenų analizę nustatyti **kokybiškos pagalbos vaikui kriterijai**, jam esant laikinojoje globoje: visapusiškas vaiko poreikių tenkinimas, žiūrėjimas į vaiką kaip į asmenybę, bendravimas su vaiku, saugios aplinkos užtikrinimas (2 pav.).

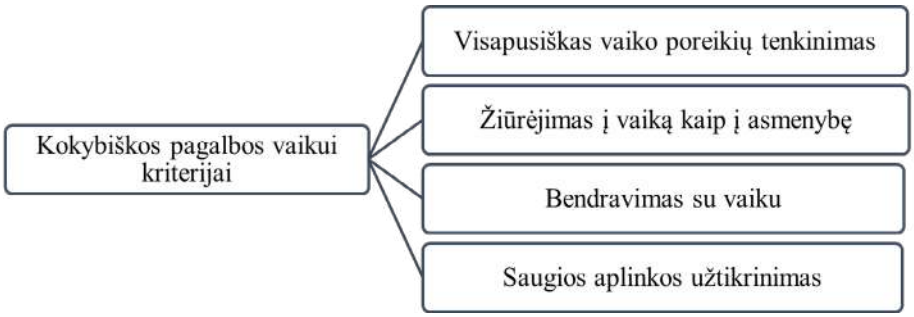

2 pav. *Kokybiškos pagalbos vaikui kriterijai jam esant laikinoje globoje*

Tyrimas atskleidė, kad svarbus kokybiškos pagalbos globojamam vaikui kriterijus yra ***visapusiškas vaiko poreikių tenkinimas***. Tyrimo dalyvių teigimu, *„tai vaiko poreikių tenkinimas, psichologinės pagalbos, fiziologinės, pas gydytojus, pagal raidą pagalba.“ (A1); „Aš įsivaizduoju, kad pirmiausiai yra atsižvelgiama į vaiko poreikius, įvertinama, kokia yra raida ir bandoma atliepti tuos poreikius, kurie yra individualūs to vaiko, nes labai skirtingos tos situacijos. Socialiniai, psichologiniai, dvasiniai visokie poreikiai gali būti, priklausomai iš kokios situacijos vaikas paimtas. Fiziologiniai, žinoma. (…)“ (A7).* Tenkinant visapusiškus vaiko poreikius, anot tyrimo dalyvių, svarbu įvertinti jo lūkesčius ir poreikius: *„Tenkinti kiek įmanoma jo lūkesčius: pagrindinius ir šalutinius įvairius. Kaip įmanoma daugiau supratimo, duoti suprasti, ko tu iš jo nori ir stengtis išsiaiškinti, ko jis iš tavęs tikisi.“*

(A10); „Kokybiška pagalba vaikui, galvoju gal tada, kai juo visapusiškai pasirūpini. Vaikas gi savo poreikius turi, tai gal kai išsiaiškinti tuos poreikius ir maksimaliai bandai su institucijomis kartu bendradarbiaujant tuos poreikius patenkinti, tada ir būna ta kokybiška pagalba." (A12). Iš tyrime dalyvavusių laikinųjų globėjų pasisakymų matyti, kad visapusiškas vaiko poreikių tenkinimas apima ne tik fiziologinius poreikius, tačiau ir socialinius, saugumo, psichologinius. O svarbiausia tai, kad laikinieji globėjai įžvelgia individualizuotos pagalbos vaikui suteikimo svarbą įvertinant jo situaciją.

Tyrimas rodo, kad kitas svarbus kokybiškos pagalbos vaikui kriterijus – ***žiūrėjimas į vaiką kaip į asmenybę.*** Anot tyrimo dalyvių, *„kai vaikas rūpi ir globėjui ir socialiniams darbuotojams ir kitiems, kai daugiau žiūrima į vaiką kaip į žmogų, kaip į asmenybę, o ne tik kaip į daiktą, ar darbo objektą, kurį reikia sutvarkyti, padaryti pagal tam tikras taisykles, popierius kažkokius surašyti." (A12); „Man atrodo, svarbiausias dalykas, kad tą vaiką reikia pamilti, kad tas vaikas tau patiktų ir tu į jį nežiūrėtum kaip į pragyvenimo šaltinį, o žiūrėtum kaip į asmenybę. Reikia atrasti ryšį su vaiku, svarbiausia, kad globėjui vaikas rūpėtų, o nebūtų nustumtas į šoną." (A4).* Taigi, matyti, kad laikinieji globėjai vertina vaiką kaip individualų ir savo nuomonę turintį asmenį, jaučia pagarbą jam kaip ir bet kuriam kitam asmeniui.

Tyrimo dalyviai atskleidė, kad žiūrėjimas į vaiką kaip į asmenybę – tai pastangos vaiką suprasti ir priimti tokį, koks jis yra, nepaisant to, su kokiais sunkumais jis susiduria: *„Na pirmiausiai atvirumas priimti vaiką ir matyti vaiką tokį, koks jis yra. Čia jau yra menas. Kad nesusieti vaiko su jau turėtomis patirtimis, neturėti išankstinių nuostatų. Matyti vaiką su visais jo raidos sutrikimais ar nukrypimais, su jo išgyvenimais per visas tas sritis žvelgiant. Jį atpažinti, ką jis moka, ką jis geba ir atliepti po truputį kur reikia pagalbos, pastiprinimo ar sprendimo. <...>" (A7).* Taip pat, anot tyrimo dalyvių, svarbu su vaiku bendrauti kaip su individualia asmenybe ir žiūrėti iš jo perspektyvos: *„Na iš tikrųjų tai padeda to vaiko supratimas, reikia*

tą vaiką suprasti ir tiesiog rasti bendrą kalbą ir bus gerai. Iš vaiko perspektyvos žiūrėjimas. Dažniausiai tai padeda.“ (A9). Šie aspektai atskleidžia, kad laikinieji globėjai vertina kiekvieno vaiko individualumą ir unikalumą, tai yra labai svarbu siekiant atliepti vaiko poreikius. Galima teigti, kad toks laikinųjų globėjų požiūris į vaiką sudaro prielaidas laikinosios globos kokybei užtikrinti.

Bendravimas su vaiku yra kitas svarbus teikiamos pagalbos vaikui kokybės kriterijus. Tyrime dalyvavę laikinieji globėjai nurodė: *„Manau, geriausias dalykas yra bendravimas su vaiku. Stengtis išsiaiškinti, ko vaikas iš tavęs tikisi, ar nėra labai stipriai nusiteikęs prieš tave.“ (A10).* Bendravimas, pasak laikinųjų globėjų, padeda išsiaiškinti vaiko poreikius, atskleisti tai, kas jį neramina, o turint šią informaciją galima suteikti kokybiškesnę pagalbą vaikui: *„Kad su tuo vaiku pakalbėti kada reikia, nes būna visokių situacijų ten, tie vaikai pasiklysta savo minčių labirintuose – tai pasikalbėti, paaiškinti, nežinau, būti artimai.(…) jeigu manęs reikia, tai aš galiu ir valandą ir dvi ir tris kalbėti ir klausyti. Tai čia, manau, ir yra ta pagalba, kad tas vaikas nėra atstumtas, kad jis nėra nereikalingas, kad kažkam yra svarbu, ką jis gyvenime daro ir kas su juo vyksta.“ (A4).* Tai rodo, kad vaikams svarbus ir reikalingas asmeninis ryšys, dėmesys ir parama iš šalia esančių asmenų jam sunkiu metu. Remiantis laikinųjų globėjų pasisakymais galima teigti, kad laikinieji globėjai, vadovaudamiesi principu, kad svarbu bendrauti su vaiku laikinosios globos metu, ne tik geriau atliepia jo poreikius, tačiau ir teikia emocinę paramą, kuri labai svarbi šiuo emociškai sunkiu metu (kai vaikas atskiriamas nuo biologinės šeimos).

Kitas svarbus kriterijus – ***saugios aplinkos vaikui užtikrinimas***. Tai iliustruoja tyrimo dalyvių mintys: *„Pirmiausiai tai turbūt jautri ir empatiška jo aplinka būtina.“ (A8); „Sukūrimas saugios aplinkos iš tikrųjų labai svarbus.“ (A9); „<...> man atrodo, kad pirmiausiai tai svarbu, kad vaikas būtų saugioje aplinkoje, kur jis jaustųsi mylimas, ir ne kad jis čia tik trumpam, o kad jis atvyko į šeimą, kurios dalis jis yra, kur jo laukia, kur nori juo pasirūpinti, kur jo neatstumia.“ (A11).* Saugi

aplinka, tyrimo dalyvių suvokimu, yra ne tik pasirūpinimas vaiku, bet ir visapusiškos paramos vaikui teikimas viso laikinosios globos proceso metu: „<...> *suteikdami jam saugius namus, ramybę, pasitikėjimą, kad vaikas įgytų pasitikėjimą asmenimis, su kuriais jis gyvena, bendrauja, na, kad būtų vaikas kažkaip paruošiamas, sakykime susitikimui su psichologu, policija, jeigu reikia ar su kažkuo, kad jis nebijotų, suprastų, kad jo niekas labiau nenuskriaus ir kad visi veiksmai yra tik tam, kad pagelbėti vaikui, išspręsti susiklosčiusią situaciją. <...>" (A6).* Taigi, matyti, kad saugi aplinka vaikui esant laikinojoje globoje prisideda prie kokybiškos pagalbos teikimo, kadangi taip vaikas pastiprinamas emociškai, jam suteikiama atrama, o tai gali teigiamai paveikti jo psichologinę gerovę.

4. Diskusija

Pasak Vitkausko[56], teikiant laikiną pagalbą vaikui realizuojama valstybės strategija vaiko globos organizavimo srityje. Šiame procese svarbus vaidmuo tenka asmeniui (asmenims), pas kurį laikinai patenka vaikas, t. y. laikinajam globėjui, kuris turi pasirūpinti vaiku jam sunkiu metu. Anot Rimkaus[57], tinkamas globėjų paruošimas – vienas iš laikinosios globos kokybės kriterijų. Tinkamam globėjų pasirengimui laikinai globoti vaiką yra organizuojami GIMK mokymai. Nepaisant to, tyrimo metu atskleista, kad vien jų nepakanka, jie neatliepia laikinųjų globėjų poreikių (labiausiai dėl to, kad juose pateikiama tik esminė, daugiau teorinio pobūdžio informacija, trūksta realių situacijų / pavyzdžių analizės). Atliekant tyrimą nustatyta, kad siekiant, jog laikinasis globėjas būtų tinkamai pasirengęs padėti vaikui jam sunkiu metu, reikšminga yra nuolatinė institucijų teikiama pagalba viso laikinosios globos proceso metu. Taip pat išsiaiškinta, kad globėjai, siekdami atliepti vaiko poreikius ir suteikti kokybišką pagalbą, tobulėja savarankiškai (dalyvauja papildomuose mokymuose, kursuose, konsultacijose). Tyrimo

56 Vitkauskas, *supra note*, 21: 133-146.

57 Rimkus, *supra note*, 32: 105-131.

metu atskleistas dar vienas svarbus aspektas – globėjų asmeninės patirties poreikis (jis pastiprina emociškai ir didina kompetenciją). Tačiau ne visi globėjai turi pakankamai asmeninės patirties. Todėl kita šiuo tyrimu identifikuota laikinųjų globėjų tinkamo pasirengimo sąlyga – globėjų savitarpio pagalba, kuri pastiprina globėjo žinias, kaip reikėtų pasielgti vienoje ar kitoje situacijoje. Dalijimasis patirtimi su kitais globėjais padeda išvengti klaidų ir papildomai paruošia globėją galimiems sunkumams.

Kad laikinoji globa būtų kokybiška, be tinkamo globėjų pasirengimo, ji turi būti orientuota į vaiką, pritaikyta prie jo poreikių, vaikas turi būti vertinamas kaip individualus ir savo nuomonę turintis asmuo, turi būti jaučiama pagarba jam kaip ir bet kuriam kitam asmeniui, o visa pagalbos sistema turi būti skirta apginti vaiką[58]. Tiriant nustatyta, kad kokybiška pagalba vaikui – tai visapusiškas vaiko poreikių tenkinimas atsižvelgiant į jo norus, suteikiant visą reikiamą pagalbą (kuri apima ir materialius, ir emocinius, ir kitus poreikius) nuoširdžiai juo rūpinantis, bendraujant, užtikrinant saugią aplinką, taip pat atvejis, kai specialistai įsitraukia į laikinąją globą ir teikia profesionalią pagalbą vaikui. Taigi, galima teigti, kad laikinieji globėjai supranta ir įvertina laikinosios globos kokybę užtikrinančias prielaidas, jų reikalingumą.

Laikinajam globėjui tenka didelė atsakomybė ir sudėtinga užduotis padėti vaikui ir visai šeimai, kad vaikas galėtų kuo greičiau grįžti pas savo tėvus[59]. Tyrimo metu atskleista, kad ta, jog laikinieji globėjai galėtų įgyvendinti šią užduotį, jiems reikalinga įvairiapusiška pagalba: galimybė dalyvauti savitarpio pagalbos grupėse, gauti išsamią informaciją apie vaiką prieš pradedant globą, taip pat reikia ir atokvėpio. Tačiau tyrime dalyvavę laikinieji globėjai atskleidė, kad jiems trūksta informacijos apie į jų šeimą atvykstančius vaikus (kalbama užuolankomis, kai kuri svarbi informacija nutylima), todėl laikinasis globėjas negali tinkamai padėti

58 Goodyer, *supra note,* 48.

59 Haselgruber et al., *supra note*: 36.

vaikui pasiruošti. Kita išryškėjusi problema, kuri riboja kokybiškos pagalbos vaikui užtikrinimą, – tai, kad globėjams trūksta atokvėpio, kuris svarbus jų gerai emocinei sveikatai palaikyti.

Tyrimas padėjo atskleisti reikšmingą ir iki šiol literatūroje mažai analizuotą aspektą – tai laikinųjų globėjų šeimos narių pasirengimas priimti globojamą vaiką. Nustatyta, kad laikinieji globėjai laikinosios globos metu kylančius sunkumus ir iššūkius pirmiausia sprendžia šeimoje, kartu ieško sprendimų. Mokslinėje literatūroje laikinoji globa dažniausiai apibūdinama kaip vaiko, jo biologinių tėvų ir laikinojo globėjo sąveika[60], o teisės aktuose įtvirtinta pagalba daugiausiai orientuota į socialinę, psichologinę, teisinę ir kitą pagalbą vaikui ir globėjui[61]. Tai suponuoja, kad laikinojo globėjo šeimos nariai, jų emocinė ir kitokia gerovė yra pamirštama arba nepakankamai įvertinama kaip svarbi laikinosios globos kokybės užtikrinimo prielaida. Atsižvelgiant į tai būtų tikslinga atlikti papildomus tyrimus apie laikinojo globėjo šeimos narių pasirengimą priimti globojamą vaiką, iššūkius, su kuriais jie susiduria, ir kokios pagalbos jiems reikėtų.

Išvados

1. Mokslinių šaltinių ir dokumentų, susijusių su vaiko laikinąja globa, analizė atskleidė, kad pagrindinė laikinosios globos kokybės užtikrinimo prielaida yra laikinojo globėjo pasirengimas padėti vaikui jam sunkiu metu. Pasirengimas lemia gebėjimą užtikrinti saugią aplinką vaikui ir patenkinti jo fizinius, emocinius, raidos etapą atitinkančius poreikius, taip pat gebėjimą užtikrinti vaiko ryšius su biologine šeima, gebėjimą bendradarbiauti sprendžiant vaiko ir šeimos problemas.

60 Asta Šivickytė ir Vilma Žydžiūnaitė, „Laikinųjų globėjų patirtys bendraujant su globojamo vaiko tėvais“, *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai* 2.2 (2008): 109-130.

61 „Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos direktoriaus 2019 m. spalio 4 d. įsakymas Nr. BV-289 „Dėl globėjų (rūpintojų) ir įtėvių paieškos, rengimo, atrankos, konsultavimo ir pagalbos jiems paslaugų teikimo rekomendacijų““, TAR, 2019-10-07, Nr. 15900.

2. Tyrimo rezultatai taip pat rodo, kad laikinųjų globėjų pasirengimas vaiko globai yra svarbi vaiko laikinosios globos kokybę užtikrinanti prielaida. Globėjo pasirengimas vaiko globai apima GIMK mokymus ir jų nuolatinį tobulinimą, asmeninę globėjų patirtį, savarankišką tobulėjimą, savitarpio pagalbą, globėjo bendravimą su atsakingomis institucijomis, asmenines jo savybes, motyvaciją, visos reikiamos informacijos apie vaiką turėjimą, atokvėpį ir visos globėjo šeimos pasirengimą priimti globojamą vaiką.

Pasiūlymai

1. Iš naujo apsvarstyti organizuojamų GIMK mokymų turinį, į juos įtraukti realias, globėjams įvykusias sudėtingas situacijas laikinojoje globoje, praktinius užsiėmimus, pakviesti kitus globėjus pasidalyti patirtimi.
2. Norint paimti vaiką iš biologinės šeimos turi būti dedamos didžiausios pastangos išsiaiškinti visą reikšmingą informaciją apie vaiką, jo sveikatą, poreikius ir kt. ir ją perduoti laikinajam globėjui, kad jis galėtų tinkamai pasiruošti priimti vaiką į šeimą ir atliepti jo poreikius.
3. Sudaryti laikiniesiems globėjams sąlygas periodiškai pakeisti aplinką, gauti atokvėpį, kurio metu jie galėtų emociškai ir fiziškai pailsėti.
4. Išsiaiškinti laikinojo globėjo šeimos narių patirtį, patiriamus sunkumus ir iššūkius, pagalbos poreikį ir sudaryti sąlygas gauti paruošiamuosius mokymus, kursus, emocinę ir kitą pagalbą, kad globėjai būtų kuo geriau pasirengę priimti į šeimą laikinai globojamą vaiką.

PREREQUISITES FOR ENSURING THE QUALITY OF TEMPORARY CARE FROM THE PERSPECTIVE OF TEMPORARY GUARDIANS

Jurgita Grinkevičienė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. The temporary guardian is one of the most important persons in the temporary guardianship process, on which the quality of assistance to the child under guardianship largely depends. This article raises the following research question: What are the assumptions guaranteeing the quality of temporary child care? The purpose of the study is to reveal the assumptions guaranteeing the quality of temporary child care. The article presents the results of a qualitative study that reveals the assumptions guaranteeing the quality of temporary care for a child based on the experience of temporary guardians. The study reveals that the readiness of temporary guardians to care for a child is an important prerequisite for the quality of temporary care for a child. Preparatory and ongoing training of guardians, the personal experience of guardians in educating and caring for children, the guardian's own motivation to care for the child, their continuous improvement in order to improve support for the child, and information about the child in order to prepare the guardian to respond to their needs and help are important for the preparation of temporary guardians for child care. In addition to the temporary guardian being able to adequately respond to the child's needs, the support and assistance of the responsible institutions during the entire temporary guardianship process is also necessary, providing assistance not only to the child, but also to the guardian, responding to their needs while caring for the child, and providing emotional support and respite. The readiness of the guardian's family to accept the fostered child and provide mutual assistance to the

guardian are also important. This research identified the criteria of quality help for a child in temporary care, which are associated with the comprehensive satisfaction of the child's needs, viewing the child as an individual, communicating with the child, and ensuring a safe environment for them.

Keywords: temporary care; temporary guardians; quality of temporary care; child.

SOCIALINIO DARBO EKSTREMALIOMIS SĄLYGOMIS KAIMIŠKOSE VIETOVĖSE VERTINIMAS: PASLAUGŲ GAVĖJŲ PATIRTIS

Nijolė Kriaučiūnienė

E. paštas liuoliukas@gmail.com

Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas

Kuratorė prof. dr. Valdonė Indrašienė

E. paštas v.indrasiene@mruni.eu

Santrauka. 2019 metų pabaigoje kilus pasaulinei COVID-19 pandemijai, su naujais iššūkiais susidūrė tiek pavieniai asmenys ar asmenų grupės, tiek institucijos ir jų darbuotojai. Darbuotojams teko prisitaikyti prie naujų darbo organizavimo ir teikimo sąlygų, o paslaugų gavėjams teko ne tik kovoti su jau egzistuojančiomis problemomis, bet papildomai patirti didesnę socialinę atskirtį ir susidurti su įvairiomis naujovėmis. Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti socialinio darbo ekstremaliomis sąlygomis kaimiškose vietovėse organizavimo ypatumus remiantis paslaugų gavėjų vertinimu. Straipsnyje pateikiamas tyrimas, kuris buvo atliktas vertinant Ignalinos rajono kaimiškų vietovių socialinių paslaugų organizavimą ir jų organizavimo pokyčius COVID-19 pandemijos metu remiantis socialinių paslaugų gavėjų patirtimi. Tyrimo metu buvo nustatyta, kad asmeninė paslaugų gavėjų patirtis, susijusi su socialinėmis paslaugomis ir jų pokyčiu COVID-19 pandemijos metu, yra vidutinio lygio, o pagrindiniais iššūkiais galima laikyti socialinių darbuotojų apsilankymų dažnumą ir kokybę, tiesioginio kontakto trūkumą ir įsisenėjusias paslaugų gavėjų priklausomybes.

Reikšminiai žodžiai: ekstremalios sąlygos; kaimiškos vietovės; socialinis darbas; socialinės paslaugos; socialinių paslaugų gavėjai.

Įvadas

Dirbant su asmenimis ar asmenų grupėmis nuošalesnėse vietovėse, tokiose kaip kaimas, susiduriama su opiomis problemomis, kurios dažniausiai siejamos su didesniu skurdu, mažesnėmis įsidarbinimo galimybėmis, didesne žala dėl darbo rinkos krizės ir, žinoma, stigmatizuotu socialiniu statusu. 2020 m. socialinį darbą apsunkino ir komplikavo visą pasaulį sukrėtusi COVID-19 pandemija, kuri ne tik paveikė žmonių sveikatą, bet apribojo ir daugelio institucijų veiklą. COVID-19 pandemija paveikė tiek socialinius darbuotojus, tiek ir socialinės rizikos asmenis ar grupes, kuriems yra suteikiamos atitinkamos socialinės paslaugos. Ekstremalių situacijų sąlygomis (taip pat ir COVID-19 pandemijos) socialinės rizikos asmenys ar grupės (taip pat ir kaimo gyventojai) visada nukenčia labiausiai, nes jau ir taip susiduria su skurdu, nedarbu, įvairiomis priklausomybėmis ar kitomis įsisenėjusiomis problemomis, kurios neigiamai veikia jų statusą ar gyvenimo būdą[1].

Socialinis darbas ir jo organizavimas, socialinio darbo kaimiškose vietovėse klausimai ir socialinis darbas ekstremaliomis sąlygomis yra gana dažnai mokslininkų nagrinėjama tema. Pabrėžiama, kad pastaruoju metu didžiausio susidomėjimo sulaukia tyrimai, susiję su COVID-19 pandemija. Socialinio darbo subtilybes ir pokyčius COVID-19 pandemijos metu tyrė Farkas ir Romaniuk[2]. Mokslininkai gilinosi į labiausiai pažeidžiamų asmenų grupių Lotynų Amerikoje socialinės apsaugos problemiką[3], analizavo socialinio darbo praktikos etines problemas ir iššūkius pandemijos metu[4]. Vis dėlto dera pažymėti, kad daug

1 Nora Lustig and Mariano Tommasi, "Covid-19 and social protection of poor and vulnerable groups in Latin America: a conceptual framework", *CEPAL Review-Special issue*, December 31, 2020, https://hdl.handle.net/11362/46939.

2 Kathleen J. Farkas and Richard Romaniuk, "Social work, ethics and vulnerable groups in the time of coronavirus and Covid-19", *Society register* 4, 2 (2020): 67-82, https://doi.org/10.14746/sr.2020.4.2.05.

3 Lustig and Tommasi, *op. cit.*

4 Sarah Banks et al., *Ethical challenges for social workers during Covid-19: A global perspective* (Rheinfelden: International Federation of Social Workers, 2020), 3-8.

mokslinių tyrimų yra grindžiami socialinių darbuotojų patirtimi ir praktika, o ne paslaugų gavėjų vertinimu.

Straipsnio naujumas atsiskleidžia šiais aspektais: 1) Ignalinos rajono savivaldybės kaimo gyventojų požiūris į socialinių paslaugų organizavimą analizuojamas socialinių paslaugų vertinimo kontekste, atsižvelgiant į socialinių paslaugų pokyčius COVID-19 pandemijos metu; 2) socialinio darbo ekstremaliomis sąlygomis kaimiškose vietovėse vertinimas grindžiamas aprašomosios statistikos ir daugiamatės matematinės statistikos metodais.

Mokslinę problemą suponuoja klausimas: kaip užtikrinti kokybiškas socialines paslaugas ekstremaliomis sąlygomis kaimiškose vietovėse?

Tyrimo tikslas – išanalizuoti socialinio darbo ekstremaliomis sąlygomis kaimiškose vietovėse organizavimo ypatumus remiantis paslaugų gavėjų vertinimu.

Tyrimo uždaviniai: 1) aptarti socialinio darbo ekstremaliomis sąlygomis kaimiškose vietovėse vertinimo tyrimus; 2) nustatyti socialinių paslaugų organizavimo vertinimą COVID-19 pandemijos metu Ignalinos rajone.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros, dokumentų ir statistinių duomenų analizė, anketinė apklausa.

1. Socialinio darb ekstremaliomis sąlygomis kaimiškose vietovėse ypatumai

Socialinio darbo praktika yra profesija, kuri perima žmogaus elgesio ir socialinių sistemų įgūdžius ir teorijas, sprendžiant įvairaus pobūdžio socialines problemas, o socialinis darbuotojas yra profesionalas, kurio pagrindinis tikslas – didinti bendrą gyventojų gerovę, padėti patenkinti pagrindinius, sudėtingus individų ir (arba) bendruomenių poreikius, pirmenybę teikiant pažeidžiamiems, engiamiems ir skurde gyvenantiems asmenims[5]. Socialinis darbas yra atitinkamo pobūdžio intervencija, kurios metu yra įsikišama į asmenų, grupių ar

5 Afomachukwu Okafor, "Role of the social worker in the outbreak of pandemics (A case of COVID-19)", *Cogent Psychology* 8, 1 (2021): 1, https://doi.org/10.1080/23311908.2021.1939537.

bendruomenių gyvenimą, siekiant teigiamų mąstysenos, elgsenos ir (ar) įpročių pokyčių, suteikiančių galimybę asmenims veikti ir funkcionuoti nepriklausomai[6]. Kitaip tariant, socialinis darbas gali būti siejamas tiek su rūpesčiu[7], tiek su visuomenės „gerinimu" ir teigiamais pokyčiais, tiek ir su pažeidžiamų asmenų, grupių ar bendruomenių apsauga[8]. Analizuojant socialinio darbo ypatumus nustatyta, kad didžiausios problemos socialinio darbo praktikai kyla atokesnėse vietovėse (taip pat ir kaimiškose vietovėse). Socialinių paslaugų teikimas kaimiškose vietovėse yra kur kas sudėtingesnis dėl prieinamumo, nepakankamo finansavimo, profesionalių darbuotojų trūkumo ir asmenų nenoro gauti pagalbą[9]. Tyrimai rodo, kad socialinio darbo ir socialinių paslaugų organizavimo iššūkiai kaimiškose vietovėse yra akivaizdesni dėl rasinės gyventojų įvairovės, didesnio skaičiaus senyvo amžiaus žmonių ir mažesnių pajamų[10]. Kaimiškose vietovėse yra labiau susiduriama su žemesniu išsilavinimo lygiu, izoliacija ir išteklių, taip pat ir užimtumo, trūkumu[11], didesniu skurdo lygiu[12].

Socialiniams darbuotojams teikiant socialines paslaugas kaimiškose vietovėse tenka susidurti su įvairaus pobūdžio problemomis: jie dažnai turi atlikti savo užduotis izoliuotai, o daugeliui kaimiškų vietovių bendruomenių trūksta išteklių visapusiškai priežiūrai teikti. Be to, nustatyta, kad kaimiškose vietovėse gyvenantys asmenys turi mažesnių gyvenimo lūkesčių, kurie apsunkina patį socialinio darbuotojo vaidmens suvokimą[13].

---

6 Dovilė Lisauskienė, „Socialinio tinklo intervencijos modelio taikymas dirbant su jaunimu", *Socialinis darbas: patirtis ir metodai* 17 (2016): 82, http://dx.doi.org/10.7220/2029-5820.17.1.4.

7 Valdas Rimkus and Brigita Kreivinienė, "Pozityvus socialinis darbas: nuo probleminio modelio link asmens stiprybių ugdymo", *Tiltai: socialiniai mokslai* 3 (2017): 17, https://doi.org/10.15181/tbb.v77i3.1668.

8 Farkas and Romaniuk, *supra note,* 2: 67-82.

9 Michael R. Daley, *Rural social work in the 21st century* (Chicago: Lyceum Books, 2015), 5-6.

10 Dawna D. Nelson and Lang-Lindsey Katina, "Rural Healthcare and Telehealth: The Importance of Social Work Departments at HBCUs in Developing a Competent Workforce in the Rural South", *Journal of Community Engagement and Scholarship* 12, 3 (2020): 39-46, https://doi.org/10.54656/PQRE6833.

11 Daley, *supra note,* 9: 5-6.

12 Rachel L. Wright and Harmon W. Kristin, "Challenges and Recommendations for Rural Field Education: A Review of the Social Work Literature", *Field Educator* 9, 2 (2019): 1-11.

13 *Ibid*.

COVID-19 pandemija pateikė radikalių sveikatos ir socialinės priežiūros paslaugų pokyčių ir sukėlė pražūtingų socialinių ir ekonominių padarinių visame pasaulyje[14]. Ši pandemija paskatino tam tikrus apribojimus, susijusius su žmonių laisve ir pasirinkimu[15]. Mokslininkai akcentuoja socialinės nelygybės problemas, susijusias su sveikatos ir socialinių paslaugų prieiga[16], išaugusias vienatvės, izoliacijos, sielvarto problemas[17], atskleidė finansinius, nedarbo, nepritekliaus ir gyvenimo sąlygų pokyčių iššūkius[18], nustatė atitinkamus sunkumus, susijusius su egzistuojančia diskriminacija, nesaugia aplinka ir augančiu smurtu[19]. Nustatyta, kad pandemijos laikotarpiu žmonės susidūrė su netikėtu finansiniu spaudimu, darbo praradimu, maisto trūkumu, nesaugiomis būsto ir gyvenimo sąlygomis, diskriminacija, sielvartu, izoliacija, o svarbiausia – sumažėjusia prieiga prie sveikatos ir socialinių paslaugų[20].

Siekiant kontroliuoti COVID-19 pandemijos plitimą, visame pasaulyje buvo imtasi epidemiologinių priemonių, kurių atsakas įvairiose šalyse buvo skirtingas, atsižvelgiant į jų visuomenės sveikatos aplinkybes, mokslines rekomendacijas ir politinius prioritetus[21]. Tai apėmė nacionalinį „uždarymą“ (karantiną), kuris grindžiamas piliečių gyvenimo būdo apribojimais, taip pat ir tokiomis

14 Rachelle Ashcroft et al., “Preparing social workers to address health inequities emerging during the COVID-19 pandemic by building capacity for health policy: a scoping review protocol”, *BMJ open* 11, 11 (2021): 1-7, http://dx.doi.org/10.1136/bmjopen-2021-053959.

15 Apurvakumar Pandya and Pragya Lodha, “Social connectedness, excessive screen time during COVID-19 and mental health: a review of current evidence”, *Frontiers in Human Dynamics* 3, 1-9, (2021), https://doi.org/10.3389/fhumd.2021.684137.

16 Elissa, M. Abrams and Stanley J. Szefler, “COVID-19 and the impact of social determinants of health”, *The Lancet Respiratory Medicine* 8, 7 (2020): 659-661, https://doi.org/10.1016/S2213-2600(20)30234-4.

17 Marla Berg-Weger and John E. Morley, “Loneliness and social isolation in older adults during the COVID-19 pandemic: Implications for gerontological social work”, *The journal of nutrition, health & aging* 24, 5 (2020): 456-458, https://doi.org/10.1007/s12603-020-1366-8.

18 Heather A. Walter-McCabe, “Coronavirus pandemic calls for an immediate social work response”, *Social Work in Public Health* 35, 3 (2020): 69-72, https://doi.org/10.1080/19371918.2020.1751533.

19 Mary Kate Dennis, “Collecting grief: Indigenous peoples, deaths by police and a global pandemic”, *Qualitative social work* 20, 1-2 (2021): 149-155, https://doi.org/10.1177/1473325020973301.

20 Abrams and Szefler, *supra note,* 16: 659-661.

21 Sasmita Poudel et al., “Epidemiology, causes, clinical manifestation and diagnosis, prevention and control of coronavirus disease (COVID-19) during the early outbreak period: a scoping review”, *Infectious diseases of poverty* 9, 1 (2020): 1-12, https://doi.org/10.1186/s40249-020-00646-x.

priemonėmis kaip „izoliacija namuose“, socialinis atsiribojimas ir darbo vietų, parduotuvių ir kitų paslaugų uždarymas ar apribojimas[22]. Laikui bėgant konkrečios karantino priemonės buvo sušvelnintos, tačiau pagrindiniai suvaržymai ir laipsniškas tokių apribojimų griežtinimas ir švelninimas vis dar vyksta[23]. Vis dėlto išskirtinių profesijų atstovai, teikiantys skubios pagalbos paslaugas, ir toliau vykdė (vykdo) savo veiklą, tiesa, prisitaikydami prie pandeminės situacijos.

Socialinis darbas apibrėžiamas kaip „skubios pagalbos profesija“, tačiau 2020 m. karantino metu socialiniai darbuotojai buvo raginami priimti sudėtingus sprendimus dėl asmeninio kontakto su savo klientais ir iš naujo atrasti būdus, kaip toliau padėti žmonėms gauti reikalingas konsultavimo paslaugas ir organizuoti tam tikrus izoliacijos įveikimo būdus[24]. Kitaip tariant, COVID-19 pandemija paskatino drastiškus kasdieninio gyvenimo pokyčius, taip pat ir būdus, kaip padėti tiek sau kaip socialinių paslaugų teikėjui, tiek ir kitiems kaip socialinių paslaugų gavėjams. COVID-19 pandemija ir jos plitimo kontrolės, prevencijos priemonės apribojo įprastai socialinių darbuotojų teikiamas paslaugas ir egzistuojančias pareigas, tačiau sykiu atskleidė naujus socialinių paslaugų vartotojų poreikius ir reikalavimus[25]. Tyrėjai nurodo, kad socialinis darbas COVID-19 pandemijos sąlygomis yra sudėtingas ir kupinas sunkumų, rizikos[26], o socialiniai darbuotojai turi nuolatos kovoti su egzistuojančia neteisybe ir diskriminacija[27]. Socialinių darbuotojų praktika apima įvairius mikro, mezzo ir makro lygmenis, o jų darbo sudėtingumas itin išryškėjo kovojant už socialinį teisingumą, ypač prieš

22 Gareth Iacobucci, “Covid-19: UK lockdown is “crucial” to saving lives, say doctors and scientists”, *BMJ*, 368 (2020): m1204, https://doi.org/10.1136/bmj.m1204.

23 Henry Aughterson, Alison R. McKinlay, Daisy Fancourt and Alexandra Burton, “Psychosocial impact on frontline health and social care professionals in the UK during the COVID-19 pandemic: a qualitative interview study”, *BMJ open 11*, 2 (2021): 1-10, http://dx.doi.org/10.1136/bmjopen-2020-047353.

24 Elena Cabiati, “Social workers helping each other during the COVID-19 pandemic: Online mutual support groups”, *International Social Work* 64, 5 (2021): 676-688, https://doi.org/10.1177/0020872820975447.

25 Banks et al., *supra note,* 4: 3-8.

26 Lena Dominelli, “Surviving COVID-19: Social work issues in a global pandemic (Child protection and welfare, social care)”, *Stirling: Stirling University* (2020).

27 Patrick O’Leary and Ming-Sum Tsui, “Ten gentle reminders to social workers in the pandemic”, *International Social Work* 63, 3 (2020): 273-274, https://doi.org/10.1177/0020872820918979.

ksenofobiją ir rasizmą, kuris nepaprastai išaugo COVID-19 pandemijos metu[28]. COVID-19 pandemija sukėlė daugybę pokyčių visuomenės gyvenime, tačiau patys svarbiausi yra siejami su fiziniu ir psichiniu atsaku į patį grėsmės suvokimą ir taikomus apribojimus[29]. Pandemijos metu susidurta ne tik su fizinėmis sveikatos grėsmėmis, bet ir su papildomais iššūkiais, keliančiais pavojų asmenų psichologinei ir socialinei gerovei[30].

Atskleista, kad šiuo laikotarpiu socialiniai darbuotojai turėjo ne tik užtikrinti paslaugų gavėjų gerovę, bet ir patys išlikti saugūs ir sveiki, todėl teko ieškoti naujų paslaugų teikimo ir organizavimo būdų, kurie užtikrintų abiejų pusių saugumą ir patenkintų kylančius poreikius[31]. COVID-19 pandemija iš esmės apribojo tiesioginę socialinių darbuotojų praktiką. Didžioji dalis konsultacijų ir pagalbos persikėlė į elektroninę erdvę naudojant atitinkamas informacines ir komunikacines technologijas[32], o tiesioginės konsultacijos ir susitikimai buvo varžomi papildomai įvedus asmenines apsaugos priemones, kurios apsunkino bendravimo procesus, susijusius su empatija, emocijomis ir kitais svarbiais aspektais socialinio darbo praktikoje[33]. Pasak tyrėjų[34], COVID-19 pandemija sukėlė papildomų etinių iššūkių socialiniams darbuotojams, kurie siejami su patikimumu, sąžiningumu ir empatiškų santykių kūrimu nuotoliniu būdu, prioritetų nustatymu tenkinant paslaugų gavėjų poreikius, paslaugų gavėjų teisėmis, emocijomis ir gerąja

28 Vivian J. Miller and HeeSoon Lee, "Social work values in action during COVID-19", *Journal of Gerontological Social Work* 63, 6-7 (2020): 565-569, https://doi.org/10.1080/01634372.2020.1769792.

29 Joanna Marshall, Ian A. James and Laura-Jayne Carter, "Meeting the needs of people living in care homes during the COVID-19 pandemic", (UK: NHS Foundation Trust, 2020), 5-6.

30 Cabiati, *supra note,* 24: 676-688.

31 Malcolm Golightley and Margaret Holloway, "Social work in the time of the COVID-19 pandemic: All in this together?", *The British Journal of Social Work* 50, 3 (2020): 637-641, https://doi.org/10.1093/bjsw/bcaa036.

32 Faye Mishna et al., "Responding to COVID-19: New trends in social workers' use of information and communication technology", *Clinical Social Work Journal* 49, 4 (2021): 484-494, https://doi.org/10.1007/s10615-020-00780-x.

33 Tom Kingstone et al., "Exploring the impact of the first wave of COVID-19 on social work practice: A qualitative study in England, UK", *The British Journal of Social Work* 52, (2022): 2043-2062, https://doi.org/10.1093/bjsw/bcab166.

34 Mishna et al., *op. cit.,* 484-494.

praktika.

Be to, paslaugų gavėjai COVID-19 pandemijos metu ne tik turėjo taikytis su priešpandeminiu laikotarpiu įsisenėjusiomis problemomis, bet papildomai susidūrė su didesne socialine atskirtimi ir izoliacija, stiprinančia paslaugų gavėjų emocinį nestabilumą, kai kilo papildomų problemų, susijusių su psichologine ir socialine asmenų gerove[35]. COVID-19 pandemijos metu dar labiau pablogėjo asmenų, gaunančių socialines paslaugas, gyvenimo sąlygos, susijusios su nedarbingumu, sveikatos problemomis, skurdu ir nepritekliumi, nelygybe, o svarbiausia – socialine izoliacija[36].

2. Socialinio darbo ekstremaliomis sąlygomis kaimiškose vietovėse vertinimo tyrimas

2.1. Tyrimo metodika

Kiekybinis tyrimas atliktas siekiant išanalizuoti socialinio darbo ekstremaliomis sąlygomis kaimiškose vietovėse organizavimo ypatumus paslaugų gavėjų vertinimu. Informacijos rinkimo metodas – anketinė apklausa. Tyrimo imtis – 372 Ignalinos rajono kaimiškų vietovių socialinių paslaugų gavėjai.

Surinkti tyrimo duomenys buvo apdorojami statistinių duomenų apdorojimo programomis „MS Excel“ ir „IBM SPSS 22“. Statistinių duomenų pateikimas buvo grindžiamas aprašomosios statistikos ir daugiamatės matematinės statistikos metodais, kuriais surinkta informacija galėjo būti analizuojama tiek atskirai pagal išskirtas potemes, tiek ir kartu apibendrinus duomenis, naudojant absoliučius (n) ir procentinius dažnius (proc.). Statistinių duomenų analizė buvo paremta uždarų klausimų klausimynu sociodemografiniams rodikliams gauti ir tyrimo dalyvių socialinių paslaugų patirčiai įvertinti, taip pat suminėmis klausimų skalėmis (Likerto skalė), kur 1 reiškė visiškai nesutinku, o 5 – visiškai sutinku

35 Farkas and Romaniuk, *supra note,* 2: 67-82.

36 Banks et al., *supra note,* 4: 3-8.

arba 1 – labai pablogėjo, 5 – labai pagerėjo. Tyrimo metu surinkti duomenys buvo pateikiami bendro vidurkio (BV) ir standartinio nuokrypio (SN) pavidalu, kuris atskleidė, kaip individualūs vertinimai išsidėstė vidurkio atžvilgiu. Taip pat buvo apskaičiuota mediana ir moda, kurios atskleidė atsakymų pasirinkimo dažnumą kiekvieno teiginio atžvilgiu. Kadangi surinkti duomenys neatitiko normalumo sąlygų, apskaičiuojant statistinius reikšmingumus buvo naudojami *Spearman* ir *Chi kvadrato* koreliacijų koeficientai, kuriais remiantis statistiškai reikšmingais duomenimis buvo laikomi tie, kurių reikšmingumo lygmuo $p < 0.05$.

Tyrimo etika. Prieš pradedant tyrimą buvo gautas žodinis Ignalinos rajono savivaldybės sutikimas atlikti anketines apklausas ir žodinis kiekvieno tyrimo dalyvio sutikimas dalyvauti apklausoje. Anketų pildymas rėmėsi respondentų savanoriškumo principu. Respondentams buvo paaiškinta, kad jų dalyvavimas šiame tyrime nėra privalomas, tačiau jų atsakymai prisidėtų prie bendrų paslaugų tobulinimo. Suteikta informacija apie tyrimo tikslą ir paaiškinta, kad gauti duomenys bus panaudoti tik tiriamajam darbui atlikti. Anketose garantuojamas anonimiškumas ir gautų duomenų konfidencialumas, skelbiami tik apibendrinti duomenys neatskleidžiant respondentų tapatybės.

2.2. Tyrimo rezultatai

Vertindami socialinio darbo reikšmę ir vertybes, respondentai išsakė savo nuomonę dėl septynių teiginių (žr. 1 lentelę). Gauti rezultatai rodo, kad tyrimo dalyviai gana palankiai vertina socialinio darbo reikšmę ir vertybes (BV = 3.82, SN = 0.828).

1 lentelė. *Socialinio darbo reikšmės ir vertybių vertinimas*

Socialinio darbo reikšmė ir vertybės	N	BV	SN	Mediana	Moda
Man yra padedama spręsti asmenines ir socialines problemas.	**372**	4.06	0.797	4	4
Mano gyvenimo kokybė pamažu gerėja.	**372**	3.63	0.881	4	4
Mano visi poreikiai yra patenkinami.	**372**	3.54	0.954	4	4

Socialinio darbo reikšmė ir vertybės	N	BV	SN	Mediana	Moda
Mano socialinis funkcionalumas yra pamažu atkuriamas.	**372**	3.61	0.795	4	4
Mano mąstysena, elgesys ir įpročiai kinta teigiama linkme.	**372**	3.54	0.821	4	3
Mano teisės nėra pažeidžiamos.	**372**	4.12	0.800	4	4
Aš jaučiu pagarbą, užuojautą ir empatiją iš savo socialinio darbuotojo.	**372**	4.24	0.748	4	4
Bendras socialinio darbo reikšmės ir vertybių vertinimas	**372**	**3.82**	**0.828**	**4**	**4**

N – tyrimo dalyvių imtis, BV – bendras vidurkis, SN – standartinis nuokrypis

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis tyrimo rezultatais (2022)

Analizuojant tyrimo rezultatus galima pastebėti, kad respondentai nevisiškai sutinka su tuo, kad visi jų poreikiai yra patenkinami (BV = 3.54, SN = 0.954) ir jų mąstysena, elgesys ir įpročiai pamažu kinta teigiama linkme (BV = 3.54, SN = 0.821). Tyrime dalyvavę socialinių paslaugų gavėjai tik dalinai sutiko, kad jų socialinis funkcionalumas yra pamažu atkuriamas (BV = 3.61, SN = 0.795), o gyvenimo kokybė pamažu gerėja (BV = 3.63, SN = 0.881). Tyrimo dalyviai atskleidė tai, kad jiems yra padedama spręsti asmenines ir socialines problemas (BV = 4.06, SN = 0.797), kad jų teisės nėra pažeidžiamos (BV = 4.12, SN = 0.800), o iš socialinių darbuotojų yra juntama pagarba, užuojauta ir empatija (BV = 4.24, SN = 0.748).

Tyrimo metu buvo siekiama nustatyti pagrindinius socialinio darbo iššūkius. Analizuojant rezultatų pasiskirstymą (žr. 2 lentelę) galima teigti, kad tyrimo dalyviai nors ir vidutiniškai, vis dėlto gana palankiai vertino socialinio darbo iššūkius (BV = 3.07, SN = 0.956).

2 lentelė. *Socialinio darbo iššūkių vertinimas*

Socialinio darbo iššūkiai	N	BV	SN	Mediana	Moda
Mano konfidencialumas yra užtikrinamas.	**372**	4.18	0.828	4	4
Socialines paslaugas gaunu neteisingai.	**372**	2.05	1.106	2	1
Esu dar labiau atskirtas (-a) nuo visuomenės.	**372**	2.12	1.042	2	2
Esu saugus dėl gaunamų socialinių paslaugų.	**372**	3.70	0.868	4	4

Socialinio darbo iššūkiai	N	BV	SN	Mediana	Moda
COVID-19 pandemijos metu mano poreikiai išaugo.	**372**	3.12	0.919	3	3
COVID-19 pandemijos metu mano poreikiai pakito.	**372**	3.09	0.952	3	3
Mano socialinė gerovė pablogėjo COVID-19 pandemijos metu.	**372**	3.06	0.953	3	3
Mano psichologinė sveikata pablogėjo COVID-19 pandemijos metu.	**372**	3.31	0.934	3	4
Mano fizinė sveikata pablogėjo COVID-19 pandemijos metu.	**372**	3.19	0.905	3	3
COVID-19 pandemijos sukelti padariniai apsunkino mano galimybes gauti socialines paslaugas, kai man jų reikėjo.	**372**	2.88	1.053	3	3
Bendras socialinio darbo iššūkių vertinimas	**372**	**3.07**	**0.956**	**3.0**	**3.0**

N – tyrimo dalyvių imtis, BV – bendras vidurkis, SN – standartinis nuokrypis

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis tyrimo rezultatais (2022)

Tyrimo dalyviai visiškai nesutiko su teiginiais, kad socialines paslaugas gauna neteisingai (BV = 2.05, SN = 1.106), kad yra dar labiau atskirti nuo visuomenės (BV = 2.12, SN = 1.042) ir kad COVID-19 pandemijos sukelti padariniai apsunkino jų galimybes gauti socialines paslaugas (BV = 2.88, SN = 1.053). Tik dalinai buvo pritariama tam, kad COVID-19 pandemijos metu išaugo (BV = 3.12, SN = 0.919) ir pakito (BV = 3.09, SN = 0.952) poreikiai, pablogėjo socialinė gerovė (BV = 3.06, SN = 0.953), psichologinė (BV = 3.31, SN = 0.934) ir fizinė (BV = 3.19, SN = 0.905) sveikata. Kita vertus, paslaugų gavėjai buvo įsitikinę, kad yra saugūs dėl socialinių paslaugų gavimo (BV = 3.70, SN = 0.868) ir jų konfidencialumo užtikrinimo (BV = 4.18, SN = 0.828). Tokie rezultatai patvirtina, kad socialinių paslaugų gavėjai jaučiasi saugiai dėl pačių paslaugų gavimo, jų konfidencialumo užtikrinimo ir pagrindinių poreikių patenkinimo net ir COVID-19 pandemijos atveju.

Analizuojant teiginių apie socialinio darbo vykdymo pokyčius COVID-19 pandemijos metu vertinimą galima teigti, kad bendrai tyrimo dalyviai juos vertino palankiai (BV = 3.89, SN = 0.905). Remiantis respondentų atsakymais (žr. 3

lentelę) pasakytina, kad tyrime dalyvavusius socialinių paslaugų gavėjus tenkina socialinio darbuotojo vizitai ir jų dažnumas (BV = 4.03, SN = 0.836) ir kokybė (BV = 4.02, SN = 0.803), o respondentų poreikiai dažnai ir tinkamai įvertinami ir patenkinami (BV = 3.90, SN = 0.851). Rezultatai taip pat atskleidė, kad nuotolinės konsultacijos juos tenkina sąlygiškai (BV = 3.83, SN = 0.999), o privalomos apsaugos priemonės tiesioginio kontakto metu tikrai netrukdo ir nesukuria papildomų problemų komunikuoti (BV = 3.82, SN = 1.007).

3 lentelė. *Socialinio darbo vykdymo pokyčių COVID-19 pandemijos metu vertinimas*

Socialinio darbo vykdymo pokyčiai COVID-19 pandemijos metu	**N**	**BV**	**SN**	**Mediana**	**Moda**
Man visiškai užtenka teikiamų socialinių paslaugų mano vietovėje.	372	3.76	0.933	4	4
Socialinio darbuotojo vizitai ir jų dažnumas mane visiškai tenkina.	372	4.03	0.836	4	4
Socialinių darbuotojų vizitų kokybė mane visiškai tenkina.	372	4.02	0.803	4	4
Mano poreikiai yra tinkamai įvertinami ir patenkinami.	372	3.90	0.851	4	4
Nuotolinės konsultacijos mane tenkina.	372	3.83	0.999	4	4
Privalomos apsaugos priemonės tiesioginio kontakto metu man netrukdo ir nesukuria papildomų problemų komunikuoti.	372	3.82	1.007	4	4
Bendras socialinio darbo vykdymo pokyčių COVID-19 pandemijos metu vertinimas	**372**	**3.89**	**0.905**	**4**	**4**

N – tyrimo dalyvių imtis, BV – bendras vidurkis, SN – standartinis nuokrypis

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis tyrimo rezultatais (2022)

Tyrimo metu surinkti duomenys atskleidė tam tikrus reikšmingus skirtumus. Nustatyta, kad mažiau išsilavinę, mažiau pajamų gaunantys, mažiau vaikų turintys (ar jų visai neturintys), rečiau susitinkantys su savo socialiniais darbuotojais, visada priklausę socialinių paslaugų gavėjų grupei asmenys yra labiau linkę neigiamai vertinti socialinio darbo reikšmę ir vertybes *(dėl išsilavinimo: $p = 0.025$, $r_s = 0.116$; dėl pajamų: $p = 0.007$, $r_s = 0.139$; dėl vaikų skaičiaus: $p = 0.000$, $r_s = 0.204$; dėl socialinių darbuotojų vizitų: $p = 0.001$, $r_s = -0.169$; dėl ilgalaikio priklausymo*

socialinių paslaugų gavėjų grupei: $p = 0.002$, $\chi^2 = 17.012$), iššūkius *(dėl vaikų skaičiaus: $p = 0.015$, $r_s = 0.126$; dėl socialinių darbuotojų vizitų: $p = 0.001$, $r\ r_s = -0.169$)* ir pokyčius *(dėl pajamų: $p = 0.017$, $r_s = 0.124$; dėl vaikų skaičiaus: $p = 0.018$, $r_s = 0.122$; dėl socialinių darbuotojų vizitų: $p = 0.037$, $r_s = 0.108$; dėl ilgalaikio priklausymo socialinių paslaugų gavėjų grupei: $p = 0.026$, $r_s = 0.115$)*.

Siekiant tinkamai įvertinti socialinių paslaugų organizavimo pokyčius COVID-19 pandemijos metu, buvo pateiktos dvi pagrindinės klausimų grupės, susijusios su asmeniniu gaunamų socialinių paslaugų ir gaunamų socialinių paslaugų pokyčių patirties vertinimu šiuo laikotarpiu. Tyrimo duomenys atskleidė (žr. 4 lentelę), kad tyrime dalyvavę socialinių paslaugų gavėjai tik vidutiniškai vertina asmeninę gaunamų socialinių paslaugų patirtį COVID-19 pandemijos metu (BV = 3.32, SN = 0.870). Tyrimo dalyviai labiausiai nesutiko su tuo, kad gaunamos socialinės paslaugos COVID-19 pandemijos metu padėjo išmokti naudotis technologinėmis priemonėmis (BV = 2.88, SN = 1.032), o labiausiai pritarė tam, kad socialinės paslaugos COVID-19 pandemijos metu prisidėjo prie socialinės atskirties mažinimo (BV = 3.59, SN = 0.902). Socialinių paslaugų gavėjai yra įsitikinę, kad gaunamos socialinės paslaugos COVID-19 pandemijos metu jiems padėjo pagerinti bendrą gyvenimo kokybę (BV = 3.54, SN = 0.896) ir prisidėjo prie problemų sprendimo (BV = 3.53, SN = 0.893). Tačiau visais kitais atvejais buvo nustatyta, kad gauti vertinimai nors ir yra palankūs, yra tik patenkinamo lygio, t. y. tyrimo dalyviai tik sąlygiškai sutiko, kad gaunamos socialinės paslaugos COVID-19 pandemijos metu vienu ar kitu atveju prisidėjo prie teigiamų tyrimo dalyvių pokyčių. Tyrimo dalyviai tik dalinai pritarė teiginiui, kad socialinės paslaugos COVID-19 pandemijos metu padėjo pagerinti psichologinę sveikatą, pakeisti negatyvų mąstymą, blogus įpročius, pagerinti asmeninį elgesį, padidinti pasitikėjimą savimi, pagerinti emocinį stabilumą, tapti savarankiškesniam (-ei), prisidėjo prie geresnių bendravimo įgūdžių, atsakomybės ugdymo, prie skurdo mažinimo ir smurto mažinimo artimoje aplinkoje. Tokie vertinimai rodo, kad

socialinio darbo praktikai dar yra tobulėjimo kelių, kad būtų patenkinami ne tik paslaugų gavėjų poreikiai, bet ir užtikrinama jų bendra gerovė, psichologinis stabilumas, smurto ir skurdo mažinimas, įpročių keitimas, įvairių kompetencijų ir savarankiškumo ugdymas.

4 lentelė. *Asmeninis gaunamų socialinių paslaugų patirties vertinimas COVID-19 pandemijos metu*

Asmeninis gaunamų socialinių paslaugų patirties vertinimas COVID-19 pandemijos metu	**N**	**BV**	**SN**	**Mediana**	**Moda**
Gaunamos socialinės paslaugos COVID-19 pandemijos metu padėjo pagerinti mano psichologinę sveikatą.	372	3.42	0.899	3	3
Gaunamos socialinės paslaugos COVID-19 pandemijos metu padėjo pakeisti mano negatyvų mąstymą.	372	3.28	0.866	3	3
Gaunamos socialinės paslaugos COVID-19 pandemijos metu padėjo man išmokti naudotis technologinėmis priemonėmis.	372	2.88	1.032	3	3
Gaunamos socialinės paslaugos COVID-19 pandemijos metu man padėjo pakeisti mano blogus įpročius.	372	3.18	0.790	3	3
Gaunamos socialinės paslaugos COVID-19 pandemijos metu man padėjo pagerinti mano asmeninį elgesį.	372	3.26	0.779	3	3
Gaunamos socialinės paslaugos COVID-19 pandemijos metu padėjo padidinti mano pasitikėjimą savimi, t. y. jaučiuosi labiau pasitikintis (-i) savimi, lengviau bendrauju su kitais žmonėmis ir gebu užmegzti naujus santykius.	372	3.28	0.904	3	3
Gaunamos socialinės paslaugos COVID-19 pandemijos metu prisidėjo prie mano socialinės atskirties mažinimo.	372	3.59	0.902	4	4
Gaunamos socialinės paslaugos COVID-19 pandemijos metu padėjo pagerinti mano bendrą gyvenimo kokybę.	372	3.54	0.896	4	3
Gaunamos socialinės paslaugos COVID-19 pandemijos metu prisidėjo prie mano geresnių bendravimo įgūdžių tobulinimo.	372	3.21	0.807	3	3
Gaunamos socialinės paslaugos COVID-19 pandemijos metu man padėjo pagerinti mano emocinį stabilumą.	372	3.37	0.909	3	3

Asmeninis gaunamų socialinių paslaugų patirties vertinimas COVID-19 pandemijos metu	**N**	**BV**	**SN**	**Mediana**	**Moda**
Gaunamos socialinės paslaugos COVID-19 pandemijos metu prisidėjo prie mano problemų sprendimo.	372	3.53	0.893	4	4
Gaunamos socialinės paslaugos COVID-19 pandemijos metu man padėjo tapti savarankiškesniam (-ei).	372	3.31	0.847	3	3
Gaunamos socialinės paslaugos COVID-19 pandemijos metu prisidėjo prie mano atsakomybės ugdymo.	372	3.30	0.859	3	3
Gaunamos socialinės paslaugos COVID-19 pandemijos metu prisidėjo prie mano skurdo mažinimo.	372	3.44	0.839	3	4
Gaunamos socialinės paslaugos COVID-19 pandemijos metu prisidėjo prie smurto mažinimo mano artimoje aplinkoje.	372	3.12	0.824	3	3
Bendras asmeninio gaunamų socialinių paslaugų patirties COVID-19 pandemijos metu vertinimas	**372**	**3.32**	**0.870**	**3**	**3**

N – tyrimo dalyvių imtis, BV – bendras vidurkis, SN – standartinis nuokrypis

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis tyrimo rezultatais (2022)

Remiantis tyrimo duomenimis (žr. 5 lentelę), asmeninis gaunamų socialinių paslaugų pokyčių patirties vertinimas COVID-19 pandemijos metu yra vidutinio lygio (BV = 3.34, SN = 0.748). Nors vertinimai yra daugiau ar mažiau neutralūs, vis dėlto socialinių paslaugų gavėjai linksta į pagerėjimo pusę. Tyrimo dalyviai labiau sutinka nei nesutinka su tuo, kad pagerėjo jų asmeninių ir socialinių problemų sprendimas (BV = 3.43, SN = 0.739), poreikių patenkinimas (BV = 3.47, SN = 0.739), konfidencialumo užtikrinimas (BV = 3.42, SN = 0.709) ir galimybė gauti socialines paslaugas (BV = 3.43, SN = 0.747). Tačiau matyti, kad labiau yra nesutinkama nei sutinkama su tuo, kad pagerėjo socialinių paslaugų pakankamumas vietovėje (BV = 3.23, SN = 0.749), socialinių darbuotojų vizitų kokybė (BV = 3.27, SN = 0.725), socialinių darbuotojų apsilankymų dažnumas (BV = 3.21, SN = 0.755), tiesioginis kontaktas su socialiniu darbuotoju (BV = 3.25, SN = 0.845), konsultacijų pobūdis (BV = 3.33, SN = 0.770) ir socialinių paslaugų

patikimumas (BV = 3.31, SN = 0.707). Tokie tyrimo dalyvių vertinimai rodo tam tikrą socialinių paslaugų stabilumą.

5 lentelė. *Asmeninis gaunamų socialinių paslaugų pokyčių patirties vertinimas COVID-19 pandemijos metu*

Asmeninis gaunamų socialinių paslaugų pokyčių patirties vertinimas COVID-19 pandemijos metu	**N**	**BV**	**SN**	**Mediana**	**Moda**
Mano asmeninių ir socialinių problemų sprendimas.	372	3.43	0.739	3	3
Mano poreikių patenkinimas.	372	3.47	0.739	3	3
Mano konfidencialumo užtikrinimas.	372	3.42	0.709	3	3
Galimybė gauti socialines paslaugas.	372	3.43	0.747	3	3
Socialinių paslaugų pakankamumas mano vietovėje.	372	3.23	0.749	3	3
Socialinių darbuotojų vizitų dažnumas.	372	3.21	0.755	3	3
Socialinių darbuotojų vizitų kokybė.	372	3.27	0.725	3	3
Tiesioginis kontaktas su socialiniu darbuotoju.	372	3.25	0.845	3	3
Konsultacijų pobūdis.	372	3.33	0.770	3	3
Socialinių paslaugų patikimumas	372	3.31	0.707	3	3
Bendras asmeninio gaunamų socialinių paslaugų pokyčių patirties COVID-19 pandemijos metu vertinimas	**372**	**3.34**	**0.748**	**3**	**3**

N – tyrimo dalyvių imtis, BV – bendras vidurkis, SN – standartinis nuokrypis

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis tyrimo rezultatais (2022)

Kaip ir vertinant socialinių paslaugų organizavimą, taip ir socialinių paslaugų organizavimo pokyčių vertinimas atskleidė, kad mažiau išsilavinę, mažiau pajamų gaunantys, mažiau vaikų turintys (ar jų visai neturintys), rečiau susitinkantys su savo socialiniais darbuotojais, visada priklausę socialinių paslaugų gavėjų grupei asmenys yra labiau linkę neigiamai vertinti gaunamas socialines paslaugas *(dėl išsilavinimo: $p = 0.002$, $r_s = 0.157$; dėl pajamų: $p = 0.000$, $r_s = 0.193$; dėl vaikų skaičiaus: $p = 0.000$, $r_s = 0.230$; dėl socialinių darbuotojų vizitų: $p = 0.023$, $r_s = -0.118$; dėl ilgalaikio priklausymo socialinių paslaugų gavėjų grupei: $p = 0.045$, $\chi^2 = 9.722$)* ir pokyčius *(dėl pajamų: $p = 0.013$, $r_s = 0.128$; dėl vaikų skaičiaus: $p = 0.047$, $r_s = 0.103$; dėl socialinių darbuotojų vizitų: $p = 0.041$, $r_s = 0.106$; dėl*

socialinio statuso: $p = 0.009$, $\chi^2 = 32.412$) COVID-19 pandemijos metu.

Išvados

Asmeninė gaunamų socialinių paslaugų ir jų pokyčio patirtis COVID-19 pandemijos metu yra vidutinio lygio, t. y. nors socialinės paslaugos ir yra tobulintinos, socialinių paslaugų gavėjai jas vertina patenkinamai, o pagrindiniai iššūkiai yra susiję su socialinių darbuotojų vizitų dažnumu ir kokybe, tiesioginio kontakto trūkumu ir įsisenėjusiomis paslaugų gavėjų priklausomybėmis. Nors ir egzistuoja pagalba dėl įvairių problemų, yra rodoma pagarba, užuojauta ir empatija iš socialinių darbuotojų pusės, o socialinių paslaugų gavėjų teisės nėra pažeidžiamos, vis dėlto teikiama pagalba ne visais atvejais patenkina visus paslaugų gavėjų poreikius ar atkuria jų socialinį funkcionalumą ar padeda keisti įsisenėjusią mąstyseną, elgesį ir įpročius.

Tyrime dalyvavę socialinių paslaugų gavėjai yra įsitikinę, kad gaunamos socialinės paslaugos COVID-19 pandemijos metu padėjo pagerinti bendrą gyvenimo kokybę ir prisidėjo prie tam tikrų problemų sprendimo. Mažiau išsilavinę, mažiau pajamų gaunantys, mažiau vaikų turintys (ar jų visai neturintys), rečiau susitinkantys su savo socialiniais darbuotojais, visada priklausę socialinių paslaugų gavėjų grupei asmenys yra labiau linkę neigiamai vertinti socialinių paslaugų organizavimą ir jų pokyčius COVID-19 pandemijos metu.

THE EVALUATION OF SOCIAL WORK UNDER EXTREME CONDITIONS IN RURAL AREAS: EXPERIENCES OF SERVICE BENEFICIARIES

Nijolė Kriaučiūnienė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. With the outbreak of the COVID-19 pandemic at the end of 2019, both individuals and groups of individuals as well as institutions and their employees faced new challenges. Employees had to adapt to new conditions of work organization and provision, and service recipients not only had to fight with already existing problems, such as poverty, deprivation, unemployment or addiction, but also had to face greater social exclusion and various innovations that did not exist before. Therefore, the purpose of this research is to analyze the peculiarities of the organization of social work under extreme conditions in rural areas according to the evaluation of service users.

In order to collect empirical data, a quantitative study was carried out in 2022. The SPSS data processing program was used to analyze the research data. The research subject was 372 beneficiaries of social services in the rural areas of the Ignalina district.

The research results revealed that, according to the subjective opinion of the research participants, both personal experiences of receiving social services and their changes during the COVID-19 pandemic are at a medium level – i.e., although social services need to be improved, the recipients of social services rate them satisfactorily, and the main challenges are related to the frequency and quality of visits by social workers, the lack of direct contact, and the long-standing dependencies of service recipients.

Keywords: extreme conditions, rural areas, social work, social services, beneficiaries of social services.

ŽALOS MAŽINIMO PRINCIPŲ TAIKYMAS SOCIALINIŲ DARBUOTOJŲ IR „LYGUS – LYGIAM“ KONSULTANTŲ VEIKLOJE

Aistė Petuškaitė

E. paštas petuskaite.aiste@gmail.com

Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas

Kuratorius doc. dr. Tomas Butvilas

E. paštas tbutvilas@mruni.eu

Santrauka. Šiame straipsnyje pateikiamas tyrimas, kuriuo siekta gauti daugiau žinių apie asmenis, kurie psichoaktyviųjų medžiagų žalos mažinimo paslaugas teikia „lygus – lygiam“ principu – „lygus – lygiam“ konsultantus. Jų veikla Lietuvoje nėra reglamentuota ar išsamiai tyrinėta, tačiau praktiškai vykdoma. Mokslo žinios jau kalba apie „lygus – lygiam“ intervencijų efektyvumą, todėl tikėtina, kad „lygus – lygiam“ principu teikiamos paslaugos ateityje bus integruotos į pagalbos psichoaktyviąsias medžiagas vartojantiems asmenims sistemą.

Tyrimu siekta palyginti, kaip „lygus – lygiam“ konsultantai ir vieni iš „tradicinių“ žalos mažinimo paslaugų teikėjų – socialiniai darbuotojai – taiko žalos mažinimo principus teikdami paslaugas pasichoaktyviąsias medžiagas vartojantiems asmenims.

Tyrimo metu atskleistas „lygus – lygiam“ principas, išskirti žalos mažinimo principai, nustatyti pagrindiniai žalos mažinimo principų taikymo panašumai ir skirtumai tarp profesionalių pagalbos teikėjų – socialinių darbuotojų ir „lygus – lygiam“ konsultantų. Kokybinis tyrimas atskleidė, kad socialinių darbuotojų veiklai nebūdingas bendradarbiavimo su psichoaktyviąsias medžiagas vartojančių bendruomenėmis principas. Ši grupė labiau linkusi orientuotis į kliento

abstinenciją, pastebimas su tuo susijęs moralinis kliento vertinimas. Bendradarbiavimo su klientu principą socialiniai darbuotojai taiko platesniu mastu, negu „lygus – lygiam“ konsultantai. Autonomijos principo taikymą socialiniame darbe apsunkina „dvigubo mandato dilema“. „Lygus – lygiam“ konsultantai į psichoaktyviųjų medžiagų vartojimą žiūri itin pragmatiškai, daugiau dėmesio skiria humanizmu paremtomis problemos sprendimo strategijoms. Abi grupės pirmenybę teikia kliento gyvybės ir sveikatos apsaugai, remiasi individualiu požiūriu į klientą ir patiria sunkumų dėl emocijomis paremto noro daryti įtaką klientų sprendimams.

Reikšminiai žodžiai: „lygus – lygiam“ principas; žalos mažinimas; socialiniai darbuotojai; psichoaktyviosios medžiagos.

Įvadas

Žalos mažinimo paslaugos yra viena iš valstybės reglamentuotų priemonių, skirtų mažinti psichoaktyviųjų medžiagų (toliau tekste – PAM) paklausą. Pripažįstama, kad žalos mažinimo paslaugų prieinamumas ir aprėptis Lietuvoje nėra pakankami, numatoma jų plėtra[1]. Tačiau net ir be valstybės intervencijos žalos mažinimo paslaugų teikėjų ratas vis labiau plečiasi. Šalia „tradicinių“ žalos mažinimo paslaugų teikėjų (medicinos personalo ir socialinių darbuotojų, dirbančių valstybinėse ir savivaldybių institucijose, nevyriausybinės organizacijose), atsiranda nauji subjektai – asmenys, teikiantys žalos mažinimo paslaugas „lygus – lygiam“ principu. Jų veikla Lietuvoje nėra reglamentuota ar išsamiai tyrinėta, tačiau praktiškai vykdoma, todėl tai yra itin aktualus reiškinys moksliniam tyrimui. Temos aktualumą dar labiau paryškina mokslo jau turimos žinios, kalbančios apie „lygus – lygiam“ intervencijų (potencialų) efektyvumą.

O užsienio mokslinėje literatūroje su „lygus – lygiam“ principu susiję darbai

1 „Lietuvos Respublikos Seimo 2018 m. gruodžio 13 d. nutarimas Nr. XIII-1765 „Dėl valstybinės narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės ir vartojimo prevencijos 2018–2028 metų programos patvirtinimo“, TAR, 2018-12-19, Nr. 20781.

buvo publikuoti prieš daugiau nei du dešimtmečius. Turner ir Shepherd nurodo, kad būtent šiuo laikotarpiu viena iš „lygus – lygiam“ veiklos formų – „lygus – lygiam“ švietimas įgijo populiarumą“[2]. Susidomėjimas, būdingas Vakarų Europos valstybėms, Lietuvą aplenkė, todėl šio tyrimo kontekste minimų autorių darbai išlieka aktualūs Lietuvos kontekstui. Informacijos apie „lygus – lygiam“ principą ir juo grindžiamą veiklą lietuvių kalba yra nedaug. Stonienė ir Rotberga[3] tyrė „lygus – lygiam“ švietimo galimybes tarp švirkščiamųjų narkotikų vartotojų. „Lygus – lygiam“ elementą taip pat galima rasti metodinėse Užkrečiamų ligų ir AIDS centro[4], Nacionalinio integracijos instituto[5] darbo su jaunimu rekomendacijose.

Taigi, svarstant, kokią vietą gali užimti „lygus – lygiam“ tipo intervencijos PAM vartojančių asmenų pagalbos sistemoje ir kokios galimos šių intervencijų perspektyvos, visų pirma turime disponuoti žiniomis, kurių iki šiol neturime – kaip veikia „lygus – lygiam“ konsultantai Lietuvoje. Šias žinias įgysime atsakę į klausimus: kaip veikia „lygus – lygiam“ principas? Kaip asmenys, veikiantys „lygus – lygiam“ principu, taiko žalos mažinimo principus, teikdami paslaugas PAM vartojantiems asmenims? Kiek jų požiūris ir laikysena kliento atžvilgiu yra panašūs į profesionalių pagalbos teikėjų – socialinių darbuotojų – požiūrį ir laikyseną?

Atsižvelgiant į tai, **tyrimo objektu** pasirinktas žalos mažinimo principų taikymas socialinių darbuotojų ir „lygus – lygiam“ konsultantų veikloje, teikiant paslaugas PAM vartojantiems asmenims.

Suformuotas **tyrimo tikslas** – palyginti žalos mažinimo principų taikymą

2 Turner, G., & Shepherd, J., „A method in search of a theory: peer education and health promotion“, *Health Education Research* 14(2) (1999): 235–247, https://academic.oup.com/her/article/14/2/235/790316.

3 Stonienė, L. ir Rotberga S., „Lygių įtraukimo intervencijos metodo tarp švirkščiamųjų narkotikų vartotojų diegimo patirtis Lietuvoje“, *Visuomenės sveikata* 2 (53) (2011): 46-53, https://www.hi.lt/uploads/pdf/visuomenes%20sveikata/2011.2(53)/VS_2011_2(53)_Stoniene.pdf.

4 Užkrečiamų ligų ir AIDS centras, *Moksleivių švietimo apie ŽIV ir kitas lytiškai plintančias infekcijas (LPI) metodinės rekomendacijos* (Kaunas: Vitae Litera, 2014), http://www.ulac.lt/uploads/downloads/leidiniai/9%20-%20LPI%20metodines.pdf.

5 Nacionalinis integracijos institutas, *Bendraamžių švietėjų metodinis leidinys „Pozityvas“. Vadovas bendraamžių švietėjui* (Vilnius: Kitos knygos, 2011).

socialinių darbuotojų ir „lygus – lygiam“ konsultantų veikloje, teikiant paslaugas PAM vartojantiems asmenimis.

Uždaviniai:

1. Išanalizuoti „lygus – lygiam“ principo reikšmę.
2. Išskirti pagrindinius žalos mažinimo principus, taikomus darbe su PAM vartojančiais asmenimis.
3. Susipažinti su žalos mažinimo principų taikymo ypatumais „lygus – lygiam“ konsultantų veikloje.
4. Nustatyti žalos mažinimo principų taikymo ypatybes socialinių darbuotojų veikloje.

Darbe taikyti **metodai:** sisteminė mokslinės literatūros ir dokumentų analizė ir apibendrinimas, kokybinis tyrimas – pusiau struktūruotas interviu, duomenys analizuoti pagal turinio analizės (angl. *content analysis*) metodą.

1. „Lygus – lygiam“ principas

Sąvoka „lygus – lygiam“ kyla iš anglų kalboje naudojamo junginio „peer to peer“. Žodis „peer“ anglų kalboje reiškia „bendraamžiai“, „panašaus amžiaus žmonės “, tačiau yra naudojamas žymiai platesne prasme. „Peer“ gali nurodyti bet kokį bendrą, žmones vienijantį požymį[6]. Požymiai gali būti objektyvūs, tokie kaip amžius ir lytis, ir subjektyvūs, pvz., „išgyventa patirtis“ (angl. *lived experience*)[7]. Bendros žmonių charakteristikos žymiai prisideda prie lygiaverčio santykio kūrimo, kuris ir yra „lygus – lygiam“ principo esmė. Nors nėra vienos teorijos, kuri paaiškintų „lygus – lygiam“ principo veikimą[8], geriausiai jis apibū-

6 Nacionalinis integracijos institutas, *Bendraamžių švietėjų metodinis leidinys „Pozityvas“. Vadovas bendraamžių švietėjui* (Vilnius: Kitos knygos, 2011).

7 Greer, A. M., „Work experiences and conditions among people who use drugs engaged in peer work: a critical examination of peer work in British Columbia, Canada“, (A dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of doctor of philosophy. The University of British Columbia, 2019), https://open.library.ubc.ca/cIRcle/collections/ubctheses/24/items/1.0383396#downloadfiles.

8 Turner, G., & Shepherd, J., „A method in search of a theory: peer education and health promotion“, *Health Education Research* 14(2) (1999): 235–247, https://academic.oup.com/her/article/14/2/235/790316.

dinamas per teorijas, besiremiančias socialine įtaka (viena žinomiausių – socialinio išmokimo teorija (angl. *Social learning theory*)[9]. Apibendrinant šių teorijų pritaikomumą galima teigti, kad tapatinimasis su į save panašiais asmenimis ar jų grupėmis gali lemti šiems asmenims ar jų grupėms būdingo elgesio perėmimą. Tokia tikimybė didėja, jeigu jų elgesys asmeniui bus aktualus ir suprantamas, palaikomas didžiosios daugumos grupės atstovų ar grupės lyderio, o žadamos elgesio pasekmės – pozityvios.

Pagrindinėmis „lygus – lygiam“ veiklos formomis laikytinos: „lygus – lygiam“ švietimas (angl. *peer education*), kuris orientuojasi į poveikį elgesiui per informacijos teikimą, „lygus – lygiam“ konsultavimas (angl. *peer counseling*), nukreiptas daugiausia į emocinį kliento palaikymą, ir „lygus – lygiam“ parama (angl. *peer support*), kurios metu teikiama pagalba yra abipusė. Išvardytos veiklos formos gali susipinti tarpusavyje, perimti viena kitos elementus. Tokia didelė veikimo formų įvairovė lemia itin platų „lygus – lygiam“ principo pritaikomumą, todėl visai nestebina tai, kad šio principo plėtra minima ir strateginiuose tarptautiniuose ir nacionaliniuose dokumentuose. Plačiausias Europos Sąjungos lygmens strateginis dokumentas, skirtas narkotikų politikai „2021–2025 m. ES narkotikų strategija“[10] skiria pakankamai daug dėmesio asmenų, turinčių asmeninės su narkotikų vartojimu susijusios patirties, įtraukimui tiek į pagalbos teikimo procesą, tiek į pagalbos paslaugų kūrimą ir narkotikų politikos formavimą. Šio dokumento pagrindu Lietuvoje rengiamas „Nacionalinės darbotvarkės narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės, vartojimo prevencijos ir su narkotikais susijusios žalos klausimais iki 2035 metų“ projektas[11], kuris pateikia rekomendaciją, susijusią su asmenų, tu-

9 Bandura, A. *Socialiniai minties ir veiksmo pagrindai. Socialinė kognityvi teorija* (Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija, 2009).

10 Europos Sąjungos Taryba, *2021–2025 m. ES narkotikų strategija,* 2021, https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-14178-2020-REV-1/lt/pdf.

11 „Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl nacionalinės darbotvarkės narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės, vartojimo prevencijos ir su narkotikais susijusios žalos klausimais iki 2035 metų“ projektas“, Reg. Nr. 21-29402 (2021), https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/16bf9bd00c9111ecb4af84e751d2e0c9?jfwid=10nvo6so94.

rinčių narkotikų vartojimo patirties įtraukimą į pagalbos sistemos kūrimą. Pabrėžtina, kad kol kas Lietuvoje „lygus – lygiam“ principas taikomas gana siaurai (tokios paslaugos „Lietuvoje nėra reglamentuotos ir išplėtotos“[12]) – dažniausiai jis minimas kalbant apie jaunimo švietimą ir darbą su psichoaktyviąsias medžiagas (toliau – ir PAM) vartojančiais asmenimis, daugiausia – teikiant žalos mažinimo paslaugas.

2. Žalos mažinimas

2.1. Žalos mažinimas teikiant paslaugas PAM vartojantiems asmenims

Narkotikų, tabako ir alkoholio departamentas žalos mažinimą apibūdina kaip „politiką, intervencijas ir programas, kuriomis siekiama sumažinti sveikatos, socialines ir ekonomines narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo pasekmes žmonėms, bendruomenėms ir visuomenei“[13].

Žalos mažinimo koncepcija susiformavo XX a. 8-ajame dešimtmetyje Nyderlanduose ir kitose Europos šalyse kaip atsakas į ŽIV epidemiją, kai, siekiant suvaldyti šio mirtino viruso plitimą, švirkščiamuosius narkotikus vartojantiems asmenims buvo pradėtos teikti adatų ir švirkštų keitimo programos[14]. Žalos mažinimo koncepcija rėmėsi požiūriu, kad kai kurie žmonės niekada nenutrauks narkotikų vartojimo, tačiau su vartojimu susijusios rizikos ir žala vis tiek turi būti kontroliuojamos. Toks abstinencijos nereikalaujantis požiūris leido asmenims, kurie dar nėra pasirengę, negali ar nenori atsisakyti PAM vartojimo, naudotis jiems aktualiomis sveikatos priežiūros paslaugomis[15].

12 „Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo projektas“, *supra note*, 11.

13 Narkotikų, tabako ir alkoholio departamentas, „Žalos mažinimas“, 2022, https://ntakd.lrv.lt/lt/zalos-mazinimas/zalos-mazinimas-1.

14 Lushin, V. and Anastas, J. W., „Harm Reduction in Substance Abuse Treatment: Pragmatism as an Epistemology for Social Work Practice“, *Journal of Social Work Practice in the Addictions* 11(2011):96–100, https://web-p-ebscohost-com.skaitykla.mruni.eu/ehost/detail/detail?vid=4&sid=b8c08117-a56f-4cc8-9138-eb-8d570571a9%40redis&bdata=JnNpdGU9ZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#AN=58617804&db=sih.

15 *Ibid.*

Žalos mažinimo perspektyva sulaukia nemažai kritikos, o, pasak Čaplinsko, yra „labiausiai ginčytina idėja narkotikų srityje“[16]. Brocato ir Wagner[17] įvardija pagrindines JAV kilusio pasipriešinimo prieš žalos mažinimą priežastis: 1) buvo manoma, kad mažinant žalą augs vartojimas, o kartu didės ir žala visuomenei, 2) teikiant žalos mažinimo paslaugas yra siunčiama žinutė tęsti narkotikų vartojimą. Panašūs argumentai buvo girdimi ir Lietuvoje, juos savo leidinyje „Narkotikų žalos mažinimo programų skatinimas ir plėtra Lietuvoje“ apibendrino nevyriausybinių organizacijų ir ekspertų koalicija „Galiu gyventi“[18].

Nepaisant iki šiol vykstančių diskusijų, žalos mažinimo paslaugos švirkščiamuosius narkotikus vartojantiems asmenims (adatų ir švirkštų keitimas, pakaitinis gydymas, perdozavimų prevencija) pasauliniu mastu yra laikomos efektyviomis ir pagrįstomis, siekiant sumažinti per kraują plintančių infekcijų plitimą ir mirčių nuo perdozavimų skaičių[19, 20]. Akcentuotina, kad Pasaulio sveikatos organizacija pripažįsta ir „lygus – lygiam“ principu vykdomų intervencijų efektyvumą švirkščiamųjų narkotikų žalos mažinimo srityje[21]. O „lygus – lygiam“ principu vykdomas švietimas ir medžiagų sudėties testavimas pasilinksminimo vietose vertinami kaip potencialiai efektyvios žalos mažinimo priemonės, tačiau

16 Saulius Čaplinskas, „Atsako į AIDS ir narkomaniją kontroversijos. Mokomoji knyga“, iš *Užkrečiamųjų ligų aktualijos. Užkrečiamųjų ligų ir AIDS centro 2012 m. mokomieji leidiniai. 4 tomas,* (2012), 61-132, http://www.ulac.lt/uploads/downloads/T4.pdf.

17 Brocato, J. & Wagner, E. E., „Harm reduction: A Social Work Practice Model and Social Justice Agenda“, *Health & Social Work* 28. (2003): 2, 117-125, https://www.researchgate.net/publication/10735418_Harm_reduction_A_social_work_practice_model_and_social_justice_agenda.

18 Nevyriausybinių organizacijų ir ekspertų koalicija „Galiu gyventi“, *Narkotikų žalos mažinimo programų skatinimas ir plėtra Lietuvoje* (Vilnius: Koalicija „Galiu gyventi“, 2009), http://galiugyventi.lt/wp-content/uploads/2015/03/2009-zalos-mazinimo-istorija-LT.pdf.

19 Worl Health Organisation, *Consolidated guidelines on HIV prevention, diagnosis, treatment and care for key populations* (2014), https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/128048/9789241507431_eng.pdf?sequence=1.

20 United Nations General Assembly, *Our joint commitment to effectively addressing and countering the world drug problem.* Outcome document of the 2016 United Nations General Assembly special session on the world drug problem, Resolution adopted on 4 May 2016, https://undocs.org/A/RES/S-30/1.

21 Worl Health Organisation, *Consolidated guidelines on HIV prevention, diagnosis, treatment and care for key populations,* (2014), https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/128048/9789241507431_eng.pdf?sequence=1.

jų pagrindimui reikia išsamesnių tyrimų[22].

2.2. Žalos mažinimo principai

Žalos mažinimo doktriną geriausiai galima apibūdinti per žalos mažinimo principus: humanizmo, pragmatizmo, individualizmo, kliento autonomijos, bendradarbiavimo su klientu ir PAM vartojančių asmenų bendruomenėmis. Šie vienas su kitu glaudžiai susiję principai labai aiškiai atspindi, kokios laikysenos turėtų būti žalos mažinimo paslaugų teikėjas kliento atžvilgiu ir kokį santykį su juo turėtų kurti ir palaikyti.

Pragmatizmo principui yra būdinga: realybės (kliento elgesio, PAM vartojimo fakto) priėmimas; orientavimasis į realios ir klientui aktualios žalos mažinimą, o ne į abstinenciją; realių, greitai pasiekiamų tikslų kėlimas; tikslų hierarchija, taikoma atsižvelgiant į kliento poreikius ir jo patiriamą žalą (visų pirma – gyvybei, sveikatai, socialinei, ekonominei situacijai).

Individualizmo principą galima apibūdinti per: orientaciją į kliento poreikius ir jo individualią situaciją; metodų ir pagalbos būdų pritaikymą individualiai situacijai.

Bendradarbiavimo su klientu principo taikymui būdinga: kliento įtraukimas į pagalbos procesą; kliento įgalinimas išnaudojant jo stiprybes; pozityvaus elgesio pastiprinimas, mažų pergalių „atšventimas“; supratimas, kad elgesio keitimas yra procesas; atkryčių prevencija.

Autonomijos principo taikymas pasireiškia: atsakomybės klientui perleidimu; gebėjimu priimti žalingus kliento sprendimus; kliento klaidų, kaip mokymosi proceso, priėmimu.

Pagrindinis ir visus kitus apimantis žalos mažinimo principas yra humanizmas, pasireiškiantis vadovavimusi humanistinėmis vertybėmis: pagarba klientui,

22 European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (n. d.). *Policy and practice briefings. Nightlife, festivals and other recreational settings,* https://www.emcdda.europa.eu/best-practice/briefings/nightlife-festival-and-other-recreational-settings_en#.

jo orumo įvertinimu; biopsichosocialiniu požiūriu į psichoaktyviųjų medžiagų vartojimą; nemoralizuojančiu, nesmerkiančiu, nevertinančiu požiūriu; neribotu kliento palaikymu.

Išskiriamas ir bendradarbiavimo su PAM vartojančių asmenų bendruomenėmis principas, nurodantis, kad PAM vartojančių asmenų bendruomenės turėtų būti įtraukiamos į žalos mažinimo programų kūrimo, vykdymo ir vertinimo procesus[23].

3. Žalos mažinimo principų taikymas socialiniame darbe ir „lygus – lygiam“ konsultantų veikloje, teikiant paslaugas asmenims, vartojantiems psichoaktyviąsias medžiagas

Tyrimo organizavimas ir metodika. Siekiant palyginti, kaip socialiniai darbuotojai ir „lygus – lygiam“ konsultantai, teikiantys paslaugas PAM vartojantiems asmenims, taiko žalos mažinimo principus, pasirinktas kokybinis tyrimo metodas. 2022 m. sausio mėn. atlikti 8 kokybiniai pusiau struktūruoti interviu su tyrimo dalyviais, atrinktais pagal mišrią tikslinę atranką: 4 „lygus – lygiam“ konsultantais, teikiančiais žalos mažinimo paslaugas PAM vartojantiems asmenims ne trumpiau negu dvejus metus ir laikantiems save „lygus – lygiam“ konsultantais; 4 socialiniais darbuotojais, teikiančiais žalos mažinimo paslaugas PAM vartojantiems asmenims arba dirbančiais ne išimtinai į abstinenciją orientuotose gydymo programose, turinčiais socialinio darbo išsilavinimą (bakalauro ar kt. mokslinius laipsnius) ir ne mažiau dvejų metų profesinės patirties.

3.1. Žalos mažinimo principų taikymas „lygus – lygiam“ konsultantų veikloje

Pragmatizmo principas. „Lygus – lygiam“ konsultantų veikla yra išimtinai orientuota į žalos mažinimą. Tyrimo dalyviai žalos mažinimą apibūdino kaip savo veiklos pagrindą: *„L1: „<...> pagrindinis konceptas, su kuriuo mes ir dirbame.“*,

23 Harm Reduction International (n. d.), *What is harm reduction?,* https://www.hri.global/what-is-harm-reduction.

„L2: „<…> visas pagrindas mūsų veiklos <…>.“, „L3: „<…> mūsų veikloje žalos mažinimas yra šimtu procentų svarbus <…>.“ Apibūdindami savo veiklos tikslus, „lygus – lygiam“ konsultantai, visų pirma, išskiria savo klientų gyvybės ir sveikatos apsaugą ir nemini abstinencijos siekio: *L2: „<...> mūsų tikslas yra apsaugoti žmonių sveikatą ir gyvybes.“, „L1: „<...> mūsų tikslas nėra įkalbėti žmogų nevartoti.“* Tyrimo dalyviai pabrėžia išsamios informacijos apie psichoaktyviąsias medžiagas ir jų keliamas rizikas svarbą ir į tai orientuotą savo veiklos pobūdį. Pragmatiškas požiūris pasireiškia ir vertinant PAM vartojimą kaip reiškinį – ši tyrimo dalyvių grupė pabrėžia, kad visi asmenys daro sveikatai žalingus sprendimus *(„L4: <...> mūsų psichologija veikia taip <...>“.)*, todėl PAM vartojimas neturėtų būti išskiriamas.

„Lygus – lygiam konsultantai daug dėmesio skiria **individualizmo principui.** Tai pasireiškia vertinant kliento poreikius. Atliekant vertinimą atsižvelgiama tiek į išorines aplinkybes *(„L4: „<...> labai priklauso nuo konteksto ir nuo to, kaip tas žmogus pakliūna pas tave <...>.“)*, tiek į fizinę ar emocinę kliento savijautą *(„L2: „<...> identifikuojam, kokios medžiagos.“, L3: „<...> kiekvienas žmogus ateina su savo kažkokiu emociniu fonu.“)*, jo išreiškiamus poreikius *(„L2: „<...> kiti tiesiog pasikalbėti nori.“)*. Kartais tam pasitelkiama ir klientą atlydėjusių asmenų pagalba.

„Lygus – lygiam“ konsultantai kliento elgesio keitimą mato kaip procesą ir į problemų sprendimą įtraukia patį klientą: *„L3: „<…> galima žmogų išklausinėti apie tai, kokių veiksmų kitą kartą jis imtųsi ir netgi išvystyti kažkokį elgesio algoritmą <...>.“* Taip jie sudaro galimybes klientui keisti elgesį. Kartu su kliento palaikymu, daugiausia pasireiškiančiu per džiaugsmingų emocijų išreiškimą *(„L4: „<...> pasidžiaugi kartu su žmogum „Jė, faina tau, jėga, nepamiršk gert Vytauto <...>“.)*, toks veikimo būdas atspindi **bendradarbiavimo su klientu principą.**

Šiai tyrimo dalyvių grupei yra būdinga įgyvendinti ir **bendradarbiavimo su PAM vartojančių asmenų bendruomenėmis principą.** Labiausiai jis atsiskleidžia

aktyviai bendradarbiaujant su panašią veiklą užsienyje vykdančiomis organizacijomis, taip siekiant tobulinti Lietuvoje teikiamų žalos mažinimo paslaugų pobūdį: *„L2: „<…> turime labai gerą tinklą tarptautinių organizacijų, su kuriom bendradarbiaujam, tai dalinamės patirtimi su jomis, vykdome kartu projektus, pasisemiam iš jų patirčių ir patarimų.“* Pabrėžtina, kad „lygus – lygiam“ konsultantai mėgina auginti ir vietinę bendruomenę, įtraukdami į veiklą pavienius klientus ir skatindami juos atstovauti savo teises visuomenėje. Kol kas įtraukimas vykdomas nedidele apimtimi *(„L4: „Mes tą darom visai mažai.“)*, tačiau vertinamas kaip svarbus veiklos elementas: *„L4: „Nes tai yra geras būdas, kaip palaikyti savo augimą ir vystyti bendruomenę.“*

„Lygus – lygiam“ konsultantai labai daug dėmesio skiria **kliento autonomijos principui.** Jų veikloje akcentuojama kliento sprendimų laisvė – sprendimus priima pats klientas, kitaip būtų pažeidžiamos žmogaus teisės: *„L1: „<...> jeigu žmogus nenori su mumis būti, tai mes jo per prievartą nelaikome ir jisai gali išeiti <...>.“*, *„L2: „<...> ir tai, manau, yra žmogaus teisės, kad negali versti žmogaus kažko daryti, bet tu gali jam padėti, jį nukreipti.“*, *„L3: „<...> žmogaus priimtas sprendimas yra jo asmeninis sprendimas <...>.“*. Akcentuojama, kad paties kliento priimtas sprendimas gali duoti pozityvesnį rezultatą: *„L2: „<...> ir tas rezultatas geresnis ir greitesnis, ir tas žmogus pats geriau jaučiasi, kai jį pats priima.“*. Kliento autonomijos pažeidimai galimi tik išskirtiniais atvejais, kai kyla ūmi grėsmė kliento arba aplinkinių gyvybei ar sveikatai: *„L3: „<...> kai jis pradeda fizinę kažkokią žalą daryti kitiems asmenims <...> galim iškviesti apsaugos darbuotojus, policiją, tam tikrais atvejais.“*

Vis dėlto tyrimo metu pastebėta, kad tam tikrais atvejais siekiant išvengti žalos klientui, yra naudojamas kliento įtikinimas: *„L3: „<...> man pavyksta įtikinti asmenį apie tai, kad jo atliekami veiksmai turi ilgalaikius žalingus padarinius jo sveikatai <...>.“* Tokia strategija gali apriboti kliento autonomiją, todėl ji galėtų būti naudojama tik išimtiniais atvejais, siekiant išvengti realios grėsmės klientui,

galinčios įvykti čia ir dabar. Bandymas įtikinti klientą gali būti susijęs su tuo, kad „lygus – lygiam“ konsultantai, nors ir neprisiima atsakomybės už kliento sprendimus (išskyrus atvejus, kai klientas dėl apsvaigimo negali pats pasirūpinti savimi: *„L2: „<...> tada, kaip ir, vietoj jo, tą atsakomybę už jo sveikatą prisiimam mes.“*), jaučia stiprią moralinę atsakomybę dėl klientų elgesio: *„L4: „Ir tas visada yra skaudu, kad, tiesiog, tu negali padėt visiem, ir tu vis tiek jautiesi atsakingas už tuos žmones.“*

„Lygus – lygiam“ bendravimui su klientu būdingas lygiavertiškumas: *„L2 „<...> nesvarbu, koks amžius, kokia lytis, kokia tapatybė <...>.“, „<...> nežiūrima iš aukšto <...>.“*, neformalumas: *„L1: <...> stengiamės paaiškinti jam ne kaip kokie mokslininkai, dėstytojai ar mokytojai, bet tiesiog, kaip žmogus žmogui, suprantama kalba <...>.“*, empatija: *„L1: „<...> pagrindinis gal dalykas, tai yra <...> empatija į tą žmogų <...>“*. Taip kuriamas santykis nekelia klientui reikalavimo „pasitempti“, prisitaikyti prie paslaugų teikėjo reikalavimų, „klientą pasitinka ten, kur jis yra“. Tai rodo, kad kliento orumui teikiama svarba, taigi, taikomas **humanizmo principas.** Didelės reikšmės šiam santykiui turi pasitikėjimas, skatinantis klientą grįžti: *„L2: „<...> kuomet tu suteiki tą pasitikėjimą žmogui, tada jau žino, kad gali parašyt, kad gali klaust <...>.“* Pasitikėjimas neįmanomas be pagarbos asmeniui, todėl yra neatsiejamas nuo humanizmo principo. „Lygus – lygiam“ konsultantų laikysena klientų atžvilgiu yra nemoralizuojanti ir neteisianti. Klientų elgesys nevertinamas tokiomis moralinėmis kategorijomis, kaip „geras“ ar „blogas“: *„L1: „<...> mes nesakome <...> nedarykite to, nes tai yra blogai.“*. Žmogus neteisiamas, jeigu *„L2: „<...> nepasielgė pagal rekomendacijas <...>.“* „Netinkamas“ klientų elgesys neeliminuoja jų iš paslaugų teikimo: *„L1: „<...> jeigu jis ten padarė <...> paties neplanuotą klaidą, tai nereiškia, kad tu jau ten užsirašysi pas save, va, šitas, aš jau daugiau tikrai su juo nešnekėsiu. Tai ne, tiesiog <...> gali kitą kartą vėl ateiti tas pats žmogus ir tu jam vėl teiksi paslaugas <...>.“, „L2: „<...> visą laiką galima išsikalbėt, išsiaiškint, kas buvo ir, jeigu yra šansas teikti paslaugas, ir noras, kad*

jos būtų suteiktos, tada jas teikiam.“ Toks neribotos paramos teikimas, skatinant kliento refleksiją, suteikiant galimybę mokytis jo neatstumiant, neabejotinai yra humanizmo principo dalis.

Humanistinis požiūris atsiskleidžia ir vertinant klientų vartojimo priežastis. Tyrimo dalyviai psichoaktyviųjų medžiagų vartojimą yra linkę vertinti ne kaip klientų problemos šaltinį, tačiau kaip strategiją spręsti savo gyvenimo problemas: *„L2: „<…> dažniausiai problema nebūna jų narkotikų vartojimas.“*, *„L2: „<...> dažnai būna savigyda. <...>.“* Yra pabrėžiama, kad vien tik nutraukus šių medžiagų vartojimą šios problemos neišsispręs: *„L1: „Jeigu jam pavyksta atsisakyti psichoaktyviųjų medžiagų, tai ties tuom nesibaigia viskas <...>.“* Tai rodo, kad PAM vartojimo reiškinys matomas plačiau negu vien tik kaip kriminalinis aktas ar sveikatos problema: *„L2: „<…> narkotikų vartojimas nėra kriminalinė problema, o yra socialinė.“* Sprendimo būdu laikoma edukacija ir bendravimas su žmogumi, empatija: *„L2: „Ir vienintelis būdas, kaip mes galim tai spręsti, tai ir yra bendrauti, kalbėtis su žmonėm, edukuoti juos ir, tiesiog, atsiminti, kad <…> visi einam, realiai, per tas pačias patirtis, tik skirtingus scenarijus.“* Svarbu pabrėžti, kad „lygus – lygiam“ konsultantai, matydami, kad klientui reikalinga profesionali pagalba, stengiasi: *„L1: „<...> žmogų nukreipti pas specialistus <...>.“* Taip „lygus – lygiam“ pagalba tampa savotišku „tiltu“ į specializuotos pagalbos tarnybas.

3.2. Žalos mažinimo principų taikymas socialinių darbuotojų veikloje

Nustatyta, kad socialiniai darbuotojai taiko **pragmatizmo principą**. Jie, visų pirma, orientuojasi į klientų gyvybės ir sveikatos apsaugą: *„S1: „Mano tikslas, kad jis būtų saugus čia ir dabar, kas susiję su narkotikų vartojimu.“* Daugiausia dirbdami su švirkščiamąsias medžiagas vartojančiais klientais, jie daug reikšmės teikia išsamiam informavimui apie šių medžiagų riziką ir strategijas, padedančias išvengti užkrečiamųjų ligų ar perdozavimų, taiga – orientuojasi į realios ir klientui aktualios žalos mažinimą: *„S2: „Kad bent jau ne ne visai nevartotų, bet*

tada, kad žinotų visą informaciją, pas mus ką gali pasiimti <...> kad gali gydytis.“, S4: „<…> gali gauti ir perdozavimo naloksono rinkinį <...>.“ Akcentuotina, kad ir abstinencijai socialiniai darbuotojai skiria daug dėmesio – ji minima ir kaip veiklos tikslas, ir kaip galimas rezultatas. Vartojimo nenutraukiantys klientai nėra šalinami iš pagalbos sistemos, tačiau abstinencija yra skatinama ir vertinama: *„S4: „<...> kad jisai galėtų stabilizuotis, kad galėtų gyventi, ta prasme, nevartoti ir panašiai.“, „<...> ir kad nebūtų, svarbiausia, atkryčio.“* Tokį požiūrį galimai lemia socialiniame darbe plačiai paplitusi „dvigubo mandato dilema“. Vis dėlto svarbu pažymėti, kad net ir vykdydami kontrolės funkciją *(„S2: „<…> na, atliekam tuos testus šlapimo <...>.“, S4: „<...> jo visą tą gydymosi eigą, ką mes turime prižiūrėti <...>.“),* tyrimo dalyviai pragmatiškai pripažįsta, kad jų galios daryti įtaką kliento elgesiui yra ribotos: *„S4: „Bet faktas, kad mes negalime kontroliuoti pilnai jo, šimtu procentų. Mes tik įstaigoje galim su juo šnekėtis, bet už įstaigos jeigu, mes jo kontroliuoti negalim <...>.“* Abstinencija galimai pabrėžiama ir dėl didelio klientų grupės pažeidžiamumo. Aktyvus kliento vartojimas užkerta kelią jam gauti tam tikras paslaugas, susigrąžinti į šeimą vaikus ir pan., todėl socialinis darbuotojas, būdamas orientuotas į šių problemų sprendimą, automatiškai orientuojasi į kliento abstinenciją.

Tyrimo dalyviai pabrėžia **individualaus požiūrio** svarbą. Jis pasireiškia per kliento situacijos *(S3: „<...> kiekviena situacija labai individuali, skirtingai jautri.“),* kliento asmenybės *(„S4: „<…> jie visi skirtingi <...>.“)*, būsenos *(„S3: „<...> aš bandau įžvelgti dažniausiai medžiagą, nes nuo to labai priklauso, kaip tu su žmogum bendrauji.“)* ir poreikių *(„S4: „Tai čia tiesiog kompleksas visas tų pagalbos priemonių, tiesiog, visos jos yra individualios, kiekvienam taikomos.“)* vertinimą.

Socialinių darbuotojų veikloje itin ryškus **bendradarbiavimo su klientu principas.** Tai rodo kliento įtraukimo į pagalbą aspekto akivaizdumas – klientas skatinamas būti aktyvus visuose proceso etapuose: įvertinant savo situaciją, poreikius, keliant tikslus, numatant tinkamiausias pagalbos galimybes ir atstovaujant savo

teisėms ir poreikiams kitose institucijose: *„S4: „<...> šnekamės <...> ką jie mato savyje, ko jie siekia.“, S1: „<...> aš klausiu <...> ką mes galėtumėm kartu padaryti.“* Pozityvūs kliento elgesio pokyčiai yra pastiprinami per palaikymą ar tam tikrus paskatinimus: *„S2: „Tiesiog aš ją pagyriau. Pagyriau, kad ji šaunuolė.“, „S4: „Iš pradžių, pagyrimais, paskui, tiesiog, pereinam prie kažkokių, galbūt, lengvatinių sąlygų.“*

Ši tyrimo dalyvių grupė netaiko **bendradarbiavimo su PAM vartojančių asmenų bendruomenėmis principo.** Bendradarbiavimas vyksta tik su kitomis pagalbą teikiančiomis įstaigomis, sprendžiant individualias klientų problemas ir atstovaujant jų individualiems poreikiams.

Tyrimo dalyviai įgyvendina kliento **autonomijos principą** ir nurodo, kad sprendimų priėmimas už klientą prieštarautų socialinio darbo principams: *S2: „<...> mes sprendimų tikrai negalime priimti, tai yra kaip ir socialinio darbo principai pagrindiniai, kad mes <...> negalim pasakyti ir nurodyti, kaip elgtis, kad žmogus pats turi apsispręsti.“* Pagalbos procese negali būti naudojama prievarta: *„S2: „Jis yra laisvas ir yra jo laisva valia. <...> prievartos nėra.“, „S4: „Jo priversti negalima, jokiais būdais, kažkokį vieną ar kitą gydymą taikyti, jisai turi pats savo laisva valia pasirinkti, ką jis nori daryti <...>.“*, tai yra bendražmogiškas principas: *„S1: „<...> na, nereikia ir būt vartojančiu <...> nenori tai nenori. <...>.“* Nors atsakomybė už sprendimus yra atiduodama klientui: *„S3: „<...> aš visada pabrėžiu, kad atsakomybė yra kliento, nes renkasi ir vartoja jis.“*, pagalbos procese atsakomybėmis stengiamasi dalytis: *„S4: „<...> turbūt, atsakomybė tiek ir vieno, tiek ir kito yra <...>.“, „<...> tiek pat ir jisai turėtų įsitraukti į tą visą veiklą.“*

Atvejai, kai susiduriama su kliento ambivalencija keičiant elgesį, sprendžiami kantriai: *„S1: „Na, jeigu nori ne šiandien, gerai <...>.“, „S2: „<...> nespaudžiant, neliepiant kažko <...>“*, ieškant tinkamiausio situacijai veikimo būdo – aktyvesnio arba pasyvesnio darbuotojo dalyvavimo: *„S2: „<...> iš mano iniciatyvos tas kvietimas ir truputį nedavimas ramybės, kad ateik pas mane aptarsim <...>.“, „S4:*

„<...> įkyrumu, turbūt, lįsdamas kalbėti, norėdamas su juo kažką tai padaryti, tai tiesiog gali pabloginti tą situaciją.“ Pabrėžtina, kad socialiniai darbuotojai kartais patiria sunkumų taikydami autonomijos principą – kartais jiems sunku priimti regresuojantį kliento elgesį ar sumažėjusią motyvaciją, kyla pykčio ir beviltiškumo emocijos: *„S1: „Aišku ir pyktis kartais ir neviltis.“*, *„S1: „<...> ateina, išeina, ateina, išeina, niekas jų situacijoj nesikeičia.“*

Humanizmo principo taikymą labiausiai atspindi kliento asmenybės priėmimas: *„S1: „<...> tai yra toks priėmimas žmogaus, tokio, koks jis yra.“* Priėmimas ir pagarba gali būti demonstruojami skirtingais būdais: ne į bausmes nukreiptu požiūriu, o orientavimusi į kliento problemų priežastis: *„S2: „Nebausti kažkaip <...> bet bandom kažkaip sužinoti to priežastį.“*, saugumo jausmo kūrimu: *„S1: „Pareigūnus kviečiame jau tik ekstra atveju. <...> Tam, kad klientas jaustųsi saugus, aišku.“*, atvira, į pagalbą orientuota darbuotojo pozicija: *„S4: „<...> jaučiuosi, kaip darbuotojas, norintis padėti tiems žmonėms <...>.“*, neformaliu bendravimu: *„S2: „<...> paprastai, paprasta kalba, žmogiška <...>.“*, klientams svarbių smulkmenų apgalvojimu: *„S3: „<...> turėjimo <...> net rūbų, jeigu kažką sušlampa <...>.“*, ar svetingumu: *„S1: „Turim galimybę pavaišinti tai kava, tai sausainiais.“*, *„S3„<...> jaukumo sukūrimas tiems žmonėms <...>.“*

Tyrimo dalyviai nurodo, kad žiūri į savo klientus neteisiančiai ir nemoralizuojančiai. Bendraudami jie stengiasi nevartoti moralinį svorį turinčių žodžių: *„S2: „<...> tu negali jam sakyti, kad tai yra blogai <...>.“*, *„S3: „<...> pagrindinis dalykas nesakyti: <…> „Taip negalima, ar tu žinai, kad draudžiamos medžiagos?“*, priimti klientą toks, koks jis yra. Tačiau tyrimo metu pastebėtas ir moralinis darbuotojų vertinimas klientų atžvilgiu: *„S4: „<…> kiekvienas klientas yra geras klientas, bet jis geras tik tol, kol kažką tai daro.“* Tai leidžia suprasti, kad skatinama klientų iniciatyva, tikimasi motyvacijos, o jeigu to nėra, klientas nėra vertinamas kaip „geras“. „Nepatogių“ klientų moralinis vertinimas labiau atitinka pozityvistinį ligos modelį negu žalos mažinimo perspektyvą.

Tyrimo dalyviai įvardijo ir neribotos paramos aspektą – jie priima savo klientus po įvykusio incidento, neatstumia jų: *„S1: „Nu, sakau: „Kaip smagu su jumis kalbėt, bendraut, kai jūs be [grasinimo įrankio] (pakeista autorės).“* ir taip leidžia klientams mokytis iš klaidų. Tam padeda empatiškas požiūris į klientą: *„S1: „Aišku, daug reikia visko pasidaryti ir susitvarkyti <...> Nu, nėra lengva.“*

PAM vartojimą socialiniai darbuotojai vertina iš įvairių perspektyvų – jis gali būti nulemtas emocinių sunkumų: *„S1: „Emocinės, atėję iš šeimos <...>.“*, *„S3: „<...> kai nesugeba kitaip susitvarkyti su viduje kylančiais dalykais <...>“*, socialinių, su santykiais susijusių sunkumų: *„S2: „<...> jis atkrito dėl visos situacijos šeimoje <...>“*, *„S4: „<...> socialines problemas, tai galbūt jie tas problemas tik ir sprendžia tuo būdu <...>“*, aplinkos: *„S1: „Ir, aišku, įtakos turi <...> draugai, sakykim, tie patys vartojantys, vaikinas.“* Tyrimo dalyviai taip pat mano, kad klientai dar iki pradėdami vartoti psichoaktyviąsias medžiagas susidūrė su šiais sunkumais: *„S1: <…> dalis tų problemų atėję dar iki narkotikų vartojimo.“*, *S3: „<...> narkotikų vartojimas, dažniausiai, yra tik pasekmė tos savijautos.“* Taip pat tyrimo dalyviai mano, kad dalis jų klientų problemų išsispręstų, jeigu jie nutrauktų vartojimą, tai ypač liečia su sveikata susijusias problemas: *„S4: „<...> todėl kad sveikatos problemos <...> Tų visų vartojimų pasekmė yra.“* Kita vertus, nutraukę vartojimą, jie susidurtų su prieš tai nespręstomis problemomis, jų tam tikra prasme padaugėtų: *„S2: „<...> tų problemų jam, turbūt, atsiranda daugiau, pradeda matyti aplinkui tas problemas.“*

Išvados ir rekomendacijos

Nors abi tyrimo dalyvių grupės taikė žalos mažinimo principus, teikdamos paslaugas PAM vartojantiems asmenims, tarp tyrimo dalyvių grupių egzistuoja žalos mažinimo principų taikymo *panašumai ir skirtumai*:

1. Abi grupės pirmenybę teikia kliento gyvybės ir sveikatos apsaugai, taip įgyvendindamos pragmatizmo principą, tačiau socialiniai darbuotojai yra

labiau linkę orientuotis į abstinencijos siekimą. Tyrimo kontekste orientacija į abstinenciją nepažeidžia pragmatizmo principo, nes žalos mažinimo perspektyva nekvestionuoja abstinencijos kaip tolimesnio siekio pagal tikslų hierarchiją.

2. Abi grupės taiko individualizmo principą ir jam teikia daug reikšmės. Labiausiai individualizmo principo taikymas pasireiškia per klientų poreikių vertinimą.

3. Bendradarbiavimo su klientu principą socialiniai darbuotojai taiko platesne apimtimi. Nustatyta, kad svyruojanti kliento motyvacija ir atkryčiai socialiniams darbuotojams kelia sunkumų, todėl jiems svarbu skirti pakankamai dėmesio jausmų refleksijai. Kliento palaikymas yra būdingas abiems tyrimo dalyvių grupėms.

4. Bendradarbiavimą su psichoaktyviąsias medžiagas vartojančių asmenų bendruomenėmis vykdo tik „lygus – lygiam“ konsultantai. Daugiausia bendradarbiavimas vyksta su užsienyje veikiančiomis organizacijomis. Taip pat esama mėginimų burti didesnę bendruomenę Lietuvoje. Atsižvelgiant į tyrimo dalyvių išsakytas mintis, „lygus – lygiam“ konsultantams rekomenduotina stiprinti strategijas, susijusias su didesniu klientų įtraukimu į jų pačių teisių atstovavimą ir taip siekti, kad žalos mažinimo paslaugos įgautų didesnį žinomumą ir reikšmę visuomenėje.

5. Abi grupės taiko autonomijos principą. „Lygus – lygiam“ konsultantams kliento autonomija suprantama per žmogaus teisių prizmę, jai teikiama daug reikšmės. Autonomija gali būti varžoma tik išimtiniais atvejais. Socialiniams darbuotojams būdingas kontrolės aspektas, susijęs su „dvigubo mandato dilema“ socialiniame darbe. Abi grupės patiria sunkumų taikydamos autonomijos principą. Siekiant įveikti minimus sunkumus, abiem grupėms svarbu skirti pakankamai dėmesio jausmų refleksijai. „Lygus – lygiam“ konsultantams taip pat rekomenduotina reflektuoti darbo su konkrečiais atvejais strategijas komandoje, o socialiniams darbuotojams skirti dėmesį strategijoms, kurios padėtų susidoroti su „dvigubo mandato dilema“.

6. Abiem grupėms būdingas humanizmo principo taikymas. Vis dėlto socialiniame darbe pastebimas asmeninis moralinis kliento vertinimas, siejamas su kliento motyvacija keisti elgesį. Todėl reikia didinti žinias apie priklausomybės ligas ir elgesio keitimo stadijų ypatybes.

APPLYING HARM REDUCTION PRINCIPLES TO THE WORK OF SOCIAL WORKERS AND PEER-TO-PEER COUNSELLORS

Aistė Petuškaitė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. This article presents a study that sought to gain more knowledge about individuals who provide peer-to-peer harm reduction services for psychoactive substances users. Their activities in Lithuania are not regulated or studied in detail, but, in practice, they provide services. Scientific knowledge already speaks to the effectiveness of peer-to-peer interventions, so it is likely that peer-to-peer services will be integrated into the system of support for people who use psychoactive substances in the future.

The research aimed to compare how peer-to-peer counselors and one of the traditional harm reduction service providers – social workers – apply harm reduction principles in their activities. During the research, the peer-to-peer principle was revealed, the principles of harm reduction were determineted, and the main similarities and differences between the application of the principles of harm reduction between professional aid providers – social workers and peer-to-peer consultants – were identified.

A qualitative study revealed that the work of social workers is not characterized by the principle of cooperation with communities that use psychoactive

substances. This group is more focused on the client's abstinence, and the moral assessment of the client is noticeable. The principle of cooperation with the client is applied more broadly by social workers than by peer-to-peer consultants. The application of the principle of autonomy in social work is complicated by the double mandate dilemma. Peer-to-peer consultants are particularly pragmatic about the use of psychoactive substances. They focus more on humanism-based problem-solving strategies. Both groups prioritize the protection of the client's life and health, rely on an individual approach to the client, and experience difficulties because they want to influence client decisions.

Keywords: peer-to-peer principle, harm reduction, social workers, and psychoactive substances.

ATEITIES TEISININKO PROFESIJA TECHNOLOGIJŲ KONTEKSTE

Ada Tarasevičiūtė

E. paštas adtaraseviciute@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla

Kuratorius Dmitrij Mačiugin

E. paštas dmitrij.maciugin@motieka.com

Santrauka. Teisininko profesijai yra skiriama ypatinga reikšmė teisinėje valstybėje, kadangi nepriekaištinga teisininko reputacija atspindi šios valstybės atstovaujamas vertybes – teisingumo vykdymą, teisinės pagalbos suteikimą, asmens teisių ir laisvių apsaugą, teisės viešpatavimą. Nuolat progresuojant informacinėms technologijoms, didėjant jų įtakai sociumui, taip pat pastebimi vykstantys pokyčiai konservatyvumu ilgą laiką pasižymėjusioje teisės sistemoje. Ateities teisininkai yra įpareigoti pasitelkti technologijų teikiamą naudą ir integruoti jas profesinėje kasdienybėje, kad jų siūlomos teisinės paslaugos atitiktų nuolat klestinčio ir besikeičiančio pasaulio standartus.

Pirmoje straipsnio dalyje glaustai aptariama technologijų įtaka šiuolaikiniam pasauliui, jų poveikis žmogaus gyvenimo būdui, aiškiai ir glaustai aptariama, kaip kito jų reikšmė šiame amžiuje.

Antroje straipsnio dalyje apibrėžiama, kurioms kompetencijoms atlikti pasitelkiamos teisinės technologijos (angl. *LegTech, Legal Technologies*) advokato darbe, teismų veikloje ir praktikoje, taip pat aptariama, kodėl išmaniosios technologijos yra svarbios rengiant ateities teisininką profesiniam keliui.

Remiantis žurnalų „Teismai.lt“, „Forbes“, „Washington Post“, „Spectrum“, prognozėmis, įmonių „Gartner“, „McKinsey & Company“, „Wolters Kluwer“ ir kitais

duomenimis, taip pat kompetentingais mokslinės doktrinos šaltiniais, trečioje straipsnio dalyje pateikiama, kurias teisės sritis kur kas labiau paveiks, kurias kompetencijas galimai pakeis teisinės technologijos, palengvindamos ir praplėsdamos teisininko karjeros galimybes ir didesnį teikiamų paslaugų efektyvumą.

Straipsnio išvadose pateikiama analizė dėl teisininko profesijos perspektyvų joje naudojant besivystančias teisines technologijas.

Reikšminiai žodžiai: teisinės technologijos, LegTech, informacinės technologijos, kibernetinis saugumas, automatizavimas, dirbtinis intelektas, teisės socialinis veikimas, debesų kompiuterinė programinė įranga, virtuali realybė.

Įvadas

Temos aktualumas. Maždaug nuo XXI a. technologijos pradėjo itin tobulėti, suteikdamos kiekvienam subjektui unikalias galimybes maksimaliai pagerinti gyvenimo kokybę, užtikrinti esamų ir naujų teikiamų paslaugų našumą ir pranašumą konkurencingoje darbo rinkoje. Todėl technologijos tapo neatsiejama daugelio žmonių gyvenimo dalimi tiek vykdant profesines teises ir pareigas, tiek kasdienėje buityje. Ne išimtis ir teisės paslaugas teikiančios institucijos ir jose dirbantys specialistai, pasitelkiantys technologijų teikiamą naudą siekiant užtikrinti profesionalų, ne mažiau svarbų efektyvų paslaugų teikimą.

Technologijomis paremtame pasaulyje, kuriame technologijos vystosi žaibiškai ir be kurių dauguma profesijų atstovų neįsivaizduoja savo kasdienės darbo rutinos, teisininkai turi stengtis išlikti aktualūs ir technologiškai kompetentingi ar bent jau išprusę. Suprasdami net elementarius kompiuterių ir išmaniųjų telefonų aspektus, teisininkai gali bendrauti su savo klientais ne tik fizinėje įstaigoje, bet ir virtualioje erdvėje būdamas bet kuriame pasaulio taške. Ne mažiau svarbu, kad tokios žinios suteikia galimybę teisininkui objektyviai reaguoti į kliento teisines problemas ir vykdyti pavedimus, gauti skaitmeninius dokumentus iš klientų, taip suprasti ir teisiškai kvalifikuoti problemų kilmę, pateikti konkrečius šių

problemų sprendimo būdus. Siekdami išlikti konkurencingi, įpareigoti suteikti profesionalias ir operatyvias paslaugas savo klientams, teisininkai turi susitaikyti su tuo, kad yra svarbu integruoti tradicinius technologinius teisinius sprendimus šiuolaikinėje aukštųjų technologijų aplinkoje, kuri nuolat kinta ir modernėja. Ir šis prisitaikyk – ir – išlik (konkurencine prasme) požiūris vyrauja ne tik advokatų bendruomenėje, tačiau ir teismuose ar kitose teisinių paslaugų teikimo sferose, kadangi vėluojant prisitaikyti prie išmanių technologijų rinkos, tokių paslaugų gavėjai bus suinteresuoti ieškoti alternatyvių tiekėjų, kurie suteiktų jiems daugiau patogumo teikiant teisines paslaugas (pavyzdžiui, teismus vis labiau gali pakeisti arbitražai, kurie gali vykdyti posėdžius tiek virtualioje erdvėje, tiek bet kurioje kitoje pasaulio valstybėje ir pan.).

Taigi, teisininkams svarbu pasitelkti išmaniąsias technologijas, kad išliktų aktualūs, kompetentingi tarp klientų. Tokioje konkurencingoje šiuolaikinėje aplinkoje būtina išsiaiškinti, kuriame tobulėjimo taške yra technologijos šiuo metu, kaip teisininkai naudojasi šiomis technologijomis ir ko jie gali tikėtis ateityje.

Straipsnio tikslas – remiantis moksline doktrina, atliktais moksliniais tyrimais, technologijų įtakos teisės sektoriuje analize, atskleisti, kaip technologijos veikia teisės institucijų ir jų profesionalų kompetencijas šiuolaikiniame gyvenime, ir argumentuotai pateikti prognozę, kaip tai galimai paveiks teisininko profesiją ateityje.

Tyrimo uždaviniai:

1) pateikti trumpą analizę, kaip kito technologijos per pastaruosius du dešimtmečius, kodėl jos reikšmingos šiuolaikinėje perspektyvoje ir kaip išmaniosios technologijos veikia žmogaus gyvenimo gerovę;

2) remiantis moksline doktrina atskleisti, kokias teisės sritis lemia šių dienų technologijos, kuriuos teisinius žingsnius efektyviai gali atlikti skaitmeninės technologijos, sutaupydamos teisininko laiką;

3) pateikti apibendrinančias išvadas, kaip technologijos pakeitė teisininko profesinę kasdienybę ir kaip galimai ją vis labiau pakeis ateityje.

Tyrimo objektas – technologijų įtaka ateities teisininko profesijai.

Tyrimo metodika. Pagrindiniai straipsnyje taikomi metodai yra šie: dokumentų analizės, istorinis, lingvistinis, lyginamasis, loginis-analitinis.

1. Technologijų kitimas pasaulyje šiuolaikinėje perspektyvoje

Dėl itin spartaus globalizacijos proceso visuomenė nuolat evoliucionuoja – kinta požiūris į išorinę aplinką, žmonių požiūris į tarpusavio ryšius, gan stipriai saistomus išmaniosiomis technologijomis. Technologijos tapo neišvengiama kasdienio visuomenės gyvenimo dalimi ir kuo daugiau visuomenės sužino apie technologinę plėtrą, tuo daugiau jos gali technologijomis pasinaudoti. Kai naujovė po jos pristatymo ir propagavimo pasiekia tam tikrą lygį, išradimas tampa visuomenę formuojančia dalimi.

Šiuolaikiniame kontekste internetu naudojasi kur kas daugiau žmonių nei XXI a. pradžioje. Tyrimų duomenimis, 2000 m. interneto prieigą turėjo kiek mažiau nei 7 % pasaulio gyventojų (apytiksliai 425 mln.)[1], kai 2022 m. daugiau nei pusė pasaulio gyventojų (kiek daugiau nei 4 mlrd.)[2], turėjo prieigą prie interneto[3]. Panašios tendencijos būdingos išmaniųjų telefonų naudojimosi sričiai. 2000-ųjų pradžioje visame pasaulyje buvo 740 milijonų mobiliųjų telefonų prenumeratų. Po dvidešimties metų šis skaičius perkopė 8 milijardus, o tai reiškia, kad tada pasaulyje mobiliųjų telefonų buvo daugiau nei žmonių[4]. Toks faktas parodo, kad technologijų naudojimas yra ne tik visuomenės vystymosi rezultatas, bet ir

1 „Pasaulio gyventojai“, Wikipedia, žiūrėta 2022 m. gruodžio 28 d., https://lt.wikipedia.org/wiki/Pasaulio_gyventojai.

2 *Ibid.*

3 „How has technology changed – and changed us – in the past 20 years?“, World economic forum, žiūrėta 2022 m. gruodžio 28 d., https://www.weforum.org/agenda/2020/11/heres-how-technology-has-changed-and-changed-us-over-the-past-20-years/.

4 *Ibid.*

sąlyga. Pavyzdžiui, informacinių technologijų rinka 2022 m. siekė 8179,48 mlrd. JAV dolerių[5], kai apskaičiuota, kad pasaulinės tiesioginio pardavimo rinkos dydis (kosmetikos, asmeninės priežiūros priemonių, namų apyvokos prekių, ilgalaikio vartojimo prekių pardavimai Šiaurės Amerikoje, Europoje, Azijoje, Ramiojo vandenyno valstybėse) 2022 m. turėjo siekti 200,1 mlrd. JAV dolerių[6]. Vadinasi, 2022-aisiais tiesioginio pardavimo rinkos dydis sudarė apytiksliai tik 2,45 % informacinių technologijų rinkos. Daug valstybių, taip pat ir Lietuva, rungiasi pasaulinėje rinkoje dėl technologijų kūrėjų milžinų įsisteigimo jų teritorijoje (pakanka prisiminti istoriją dėl taivaniečių atstovybės Lietuvoje atidarymo siekiant pritraukti investicijas), nes valstybėms tai reikštų pajamas į biudžetus, t. y. papildomą finansavimą švietimui, kultūrai, sportui, viešųjų paslaugų teikimui, taip pat teismų veiklai ir pan. Todėl technologijų pėdsakų šiuolaikinėje perspektyvoje ignoruoti negalima, nes jie suteikia vektorių visuomenės vystymuisi ir tobulėjimui.

2000–2020 m. technologijos pakeitė pagrindinius sektorius, taip pat ir žiniasklaidą, sveikatos priežiūrą, be abejo, ir teisės sritį. Skaitmeninės technologijos pateko į kiekvieną socialinės sistemos procesą ir veiklą. Tiesą sakant, jos sukūrė kitą pasaulinę ryšių sistemą. Šiuo metu mokyklą baigusį abiturientą apima svetimybės jausmas, kai jo paprašoma išsiųsti popierinį laišką registruotu paštu, kai jis bent 5–10 savo gyvenimo metų su kitais asmenimis bendravo skaitmeninėje erdvėje, naudodamasis bendravimo platformomis ar elektroniniu paštu. Dėl vienos iš daugelio priežasčių – sparčios technologijų plėtros – teisės socialinis veikimas periodiškai kinta, kadangi turi prisitaikyti prie naujai besiformuojančių visuomenės

5 „Information Technology Global Market Report 2023 – By Type (IT Services, Computer Hardware, Telecom, Software Products), By Organization Size (Large Enterprise, Small And Medium Enterprise), End User Industry (Financial Services, Retail & Wholesale, Manufacturing, Healthcare, Other End User Industries) – Market Size, Trends, And Global Forecast 2023-2032“, The Business Researcher Company, žiūrėta 2023 m. sausio 26 d., https://www.thebusinessresearchcompany.com/report/information-technology-global-market-report.

6 „Direct Selling Market Size, Share & Trends Analysis Report By Product (Health & Wellness, Cosmetics And Personal Care, Household Goods & Durables), By Region (North America, Europe, Asia Pacific), And Segment Forecasts, 2022 – 2028“, Grand view research, žiūrėta 2022 m. sausio 26 d., https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/direct-selling-market-report.

standartų. Taip šiuolaikinėje teisinių terminų apyvartoje atsirado tokie terminai kaip elektroninė byla, nuotoliniai posėdžiai, elektroninės užklausos, elektroninis parašas ir kita. Ir tokių terminų atsiradimas Lietuvoje sietinas su paskutiniu dešimtmečiu.

Išmaniosios technologijos ne mažiau svarbios ir kiekvienam būsimam teisininkui ugdymo procese, kadangi nuo išsiugdytų kompetencijų ir gebėjimo naudoti technologines naujoves darbo rutinoje priklauso didžioji dalis teisininko profesinės sėkmės: konkurencinis pranašumas, įvairių paslaugų teikimo spektro ir pajamų didinimas ir pan. Šiuolaikinės technologijos atvėrė plačias galimybes daugiafunkciams įrenginiams, tokiems kaip išmanusis laikrodis, išmanusis telefonas. Kompiuteriai tampa vis spartesni, mobilesni ir galingesni nei bet kada anksčiau. Dėl visų šių revoliucijų technologijų rinkoje ateities teisininkai ir teisės specialistai, siekiantys prisitaikyti prie periodiškai kintančių teisinių technologijų, turi galimybę į lengvesnį, greitesnį, geresnį, komfortiškesnį profesinį kelią.

2. Technologijų įtaka teisininko profesijai

Įprastai teisininkai nebuvo žinomi kaip entuziastai, nusiteikę rimtiems pokyčiams. 2013 m. išleistoje knygoje „Tomorrow's Lawyers" Richardas Susskindas prognozavo, kad per ateinančius du dešimtmečius (anot britų rašytojo, preliminariai iki 2033 m.) teisininkų darbo specifika kardinaliai pasikeis, o tradiciniai verslai, kurie nesugeba prisitaikyti, neabejotinai neišliks[7]. Nagrinėjant pastarojo dešimtmečio tendencijas išsiaiškinta, kad praėjus kiek daugiau nei 9 metams nuo Richardo Susskindo pateikiamų prognozių, teisės sektorius jau yra sparčiai pažengęs į priekį informacinių technologijų prasme, teisės specialistai įžvelgia šiame žingsnyje potencialą ir sėkmingai investuoja į esamų ir naujų technologijų diegimą ir plėtrą. Šioje dalyje būtina pridurti, kad Richardo Susskindo prognozė

7 Richard Brike, „Tomorrow's Lawyers: An Introduction to Your Future", Local Solutions. Global Reach., žiūrėta 2022 m. gruodžio 29 d., https://www.jamsadr.com/blog/2014/tomorrows-lawyers-an-introduction-to-your-future.

yra paremta natūraliu teisininkų prisitaikymu prie technologijų raidos, tačiau bent jau Lietuvoje technologijų naudojimas, bent jau valstybiniame sektoriuje, yra iš dalies nulemtos kokios nors krizės, pavyzdžiui, kaip bus aptarta toliau, pandemija (kai teismai buvo priversti aktyviau naudotis seniai žinomomis technologijomis ir teismų posėdžius organizuoti per skaitmenines technologijas („Zoom", „Teams" ir kitas platformas). Vien šis pavyzdys iliustruoja, kad teisininkai (bent jau jų atskiros grupės) nėra naujų technologijų entuziastai, tačiau net ir jie priversti paklusti technologijų plėtrai ir diegti naujas (teisines) technologijas savo darbe, siekdami konkurencinio pranašumo ir paprasčiausio išlikimo. Šiame straipsnyje daugiausia dėmesio skiriama teisinėms technologijoms (*Legal tech*), kurios reiškia informacines technologijas ir programinę įrangą, kuri iš esmės pakeičia teisinių paslaugų naudojimą profesiniame gyvenime[8]. Kalbant plačiau, tai yra technologijų rinkinys, kuris palengvina advokatų ir kitų teisės specialistų darbo praktiką ir suteikia klientams galimybę gauti kuo geresnes kompetentingų institucijų teikiamas teisines paslaugas.

Nuo 2019 m. pabaigos siautusi SARS-CoV-2 pandemija itin paspartino skaitmeninių technologijų diegimą ir plėtrą teisininkų profesijoje. Tuo metu teisės sritis pradėjo gauti naudos iš technologijų sektoriaus – daugiausia dėl susiklosčiusios pandeminės situacijos visame pasaulyje. Vaizdo konferencijos padėjo teisininkams organizuoti virtualius susitikimus nepažeidžiant saugumo reikalavimų, debesų kompiuterinė programinė įranga (angl. *Cloud Computing*) leido lengvai pereiti prie nuotolinio ir efektyvaus darbo, automatizuoti sprendimai supaprastino varginančius darbus ir pan. Nekyla abejonių, kad išmaniosios technologijos ir toliau keis teisės sektoriaus ateitį. Tačiau šiuo metu naudojamos technologijos keisis, bus tobulinamos ir greitai prisitaikys tarp teisininkų. Siekiančios sėkmingos ateities advokatų kontoros ir kitos teisės institucijos pamažu diegia naujas technologijas. Jos apima naujausias dirbtinio intelekto (angl. AI – *artificial*

8 „Legal technology", Wikipedia, žiūrėta 2022 m. gruodžio 29 d., https://en.wikipedia.org/wiki/Legal_technology.

intelligence) formas, robotiką, mašininį mokymąsi, virtualią realybę, didelės apimties duomenis ir dar daugiau aspektų. Siekdamos augti, teisės institucijos noriai investuos į perspektyvias ateities technologijas. Kaip jau minėta, tai nėra vien tobulėjimas vardan tobulėjimo, o viena iš esminių ateities konkurencinio pranašumo prieš konkurentus palaikymo priemonių, *inter alia*, – *Customer Experience* (kliento patirties) gerinimas, kurį į savo verslo vystymosi strategijas įtraukia advokatų kontoros, dėl kurio yra pasirengę kovoti ateityje.

Dar 2018 metais Amerikos verslo žurnalas „Forbes" nurodė, kad investicijos į teisės technologijų sektorių, palyginti su praėjusiais metais (2017 m.), išaugo 700 proc.[9]. Stamfordo technologinių tyrimų ir konsultacijų įmonė „Gartner" savo 2021 m. teisinių technologijų tendencijų ir prognozių ataskaitoje nurodo, kad iki 2025 m. investicijos į teisines technologijas padidės trigubai[10]. Nekyla abejonių, kad šiuo metu informacinių technologijų plėtrai skiriamas didelis finansavimas.

Remiantis pateikiamais duomenimis neabejojama, kad reaguodamos į šias tendencijas teisės institucijos, jose dirbantys specialistai noriai diegia technologines naujoves, daug investuoja į naujas technologijų sistemas. Tokios institucijos ne tik žengia greta teisės technologijų, tačiau ir užtikrina našesnę, efektyvesnę, klientų lūkesčius atitinkančią paslaugų kokybę.

Kitame skyriuje pateikiami esminiai pavyzdžiai, kurie yra taikomi teisės sektoriuje ir dėl kokių priežasčių technologijos tampa neatsiejama būsimų ir esamų teisininkų profesine dalimi.

9 Bigle Legal, *Guide to implementing the digitas legal transformation in law firms,* (2021), 3, https://uploads-ssl.webflow.com/618ab93c789793cd33384912/61ddb71d0c536527b4e6c74a_Ebook%20Law%20firms%202022%20%5BInglés%5D.pdf.

10 „5 Legal Tchnology Trends Changing In-House Legal Departaments", Gartner, žiūrėta 2022 m. gruodžio 29 d., https://www.gartner.com/smarterwithgartner/5-legal-technology-trends-changing-in-house-legal-departments.

2.1. Technologijų reikšmė būsimų teisininkų ugdymo procese

Universitetų bibliotekose sukaupta daug vertingos informacijos, kuria kiekvienas studentas turi teisę pasinaudoti ugdymo proceso metu. Ši popierinė medžiaga kiekvienam studentui, taip pat šio straipsnio autorei yra geriausias įrankis gauti gerus įvertinimus už egzaminus. Tačiau gyvenant naujoje technologijų eroje nenuostabu, kad į pagalbą spausdintinio turinio mokslinei doktrinai, teisės aktams ir kitiems teisės šaltiniams yra pasitelkiama skaitmenizuota ordinarinė teisė ir teismų praktika, kiti naudingi teisės šaltiniai. Studentai, dėstytojai, mokslininkai, kiti asmenys gali paprasta klaviatūros klavišų kombinacija CTRL+F sparčiai rasti reikiamą ištrauką iš skaitmeninių vadovėlių, taip sutaupydami laiko šių ištraukų paieškai fizinėje bibliotekoje. Tai, be abejonės, sutaupo ne tik laiko, bet ir iš tam tikros perspektyvos, tausoja aplinką, nes studentui nereikia vykti į universitetą naudojant motorines transporto priemones, universitetams nereikia užsakyti 200+ vadovėlių, taip išsaugojami medžiai ir pan. Reikia tik surasti elektroninę teisinę medžiagą internete. Esama pagrindo sakyti, kad dabartinė karta yra protingiausia per visą istoriją, kadangi šiuo metu faktiškai nebeliko informacijos, kuri nebūtų prieinama jos ieškotojui naudojant technologijas.

Vienas iš kelių esminių pavyzdžių yra www.lrkt.lt (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo) tinklapis. Internetinėje svetainėje yra įkelti visi Konstitucinio Teismo nutarimai, priimti nuo 1993 m., kada Konstitucinis Teismas pradėjo vykdyti jam suteiktas kompetencijas. Šio konstitucinę teisminę kontrolę vykdančio teismo nutarimai yra rodiklis ne tik kiekvienam subjektui, tačiau taip pat teisėkūros subjektams, teismams, vykdantiems teisingumą. Studentams tai taip pat puiki pagalba siekiant plačiau suprasti įstatymų peripetijas, jų veikimą visuomenėje ir pačios Konstitucijos esmę.

Kitas puikus pavyzdys yra teisės portalas www.infolex.lt. Šia internetine svetaine naudojasi ne tik teisės specialistai, siekdami greitai ir efektyviai surasti

reikiamą teisės normą, teismų praktiką ar kito pobūdžio teisinę informaciją, tačiau šis portalas gan plačiai naudojamas ir studentų. Teisės studijų studentams tai puikus internetinis portalas, kuriame galima surasti profesionalių teisės specialistų parengtus mokslinius straipsnius, jau minėtą teismų praktiką, teisės normas, taip pat yra puiki galimybė plačiau susipažinti su teisininko profesijos šakomis – advokato, antstolio, notaro, teismų, taip pat kitų institucijų vykdoma veikla. Ateities teisininkų ugdymo procesas neapsiriboja internetinėmis svetainėmis, kuriose laikoma plataus turinio informacija, pagerinanti ugdymo kokybę.

Svarbu paminėti pasitelkus algoritmus sukurtą tinklapį www.moodle.com. Jame teisės studijų studentai (ir ne tik) turi galimybę virtualiai bendrauti su studijų grupės studentais, dėstytojais, stebėti dėstytojų įkeliamą mokslinę medžiagą, patys įkelti savo atsiskaitymo darbus, stebėti studijų rezultatus ir daryti pažangą.

Prie kitų svarbių technologijų pavyzdžių galima priskirti internetines naršykles (pavyzdžiui, „Google“), per kurias studentai ir kiti asmenys gali surasti bet kokią jiems reikiamą informaciją (elektronines publikacijas, teismų praktiką ir kita).

Kitas svarbus aspektas – dabartinės technologijos leidžia siekti mokslinio laipsnio nuotoliniu būdu ir skleisti savo mokslinius darbus, juos įkeliant į atvirus teisės žurnalų leidinius, kurie gali būti pasiekiami bet kuriame pasaulio krašte. Studentams nereikia persikraustyti į kitus žemynus ar jų žemynų kitas valstybes tam, kad galėtų studijuoti prestižiniuose universitetuose (pavyzdžiui, Mančesterio (Jungtinė Karalystė), Edinburgo (Jungtinė Karalystė), Kolumbijos (Jungtinės Amerikos Valstijos – toliau JAV), Bostono (JAV)[11]. Šiuo metu ne vienas žymus universitetas suteikia galimybę studijuoti teisę (ar atlikti stažuotes) nuotoliniu būdu arba mišriu būdu (laikant egzaminus universiteto valstybėje, o visus dalykus mokytis nuotoliniu būdu). Tai, be abejonės, sustiprina teisininkų kvalifikaciją,

11 Adegbite Sheriff, „Top 15 Universities with Distance Learning in the World“, World Scholarship Vault, 2022 m. spalio 14 d., https://worldscholarshipvault.com/universities-with-distance-learning/.

leidžia sparčiau keistis teisinėmis žiniomis ir patirtimi tarp skirtingų tautų ir jurisdikcijų ar paprasčiausiai didina teisinio švietimo prieinamumą.

Spartus, platus ir skaitmeninis teisės mokslas yra ne tik studijų kokybės užtikrinimo ir net jų palengvinimo priemonė, bet ir esminis reikalavimas mokslo įstaigoms ir būsimiems darbdaviams prisitaikyti prie besivystančių technologijų, kadangi šių technologijų naudojimas yra ir bus viena iš sąlygų, kurią iškels būsimi teisininkai (studentai) mokslo įstaigoms ir darbdaviams. Šiuolaikinis teisės studentas ir (ar) praktikas vargu ar rinksis studijuoti ten ar dirbti ten, kur jis negalėtų atlikti paprasčiausių užduočių naudodamas technologijas. Tokia studijų ar darbo vieta neužaugins ir net nepritrauks potencialių teisės specialistų ir ateityje neišliks.

Taigi, galima teigti, kad technologijos reikšmingai prisideda prie teisinio švietimo kokybės gerinimo ir būsimų teisės specialistų technologijų naudojimo įgūdžių plėtojimo. Šiandien teisės moksle ir (ar) praktikoje yra paprasta ir greita surasti reikiamą informaciją, komunikuoti tarpusavyje, nebūtina ilgų valandų praleisti universiteto bibliotekos patalpose, taip pat iš gamtai draugiškos perspektyvos, studentai nėra priversti motorinėmis priemonėmis vykti (ar skristi) į universitetą ar netiesiogiai įpareigoti universitetą užsakyti didesnį kiekį vadovėlių. Ateityje esamos ir būsimos technologijos leis studentams ir kitiems asmenims dar labiau susisteminti esamas teisės žinias nei surasti reikiamą atsakymą per trumpą laiko tarpą, *inter alia*, skleisti savo mokslinius darbus platesnei auditorijai, taip užtikrinant, kad teisinis švietimas nesustos evoliucionuoti.

2.2. Technologijų svarba advokatų vykdomoje veikloje

Technologijų naudojimas teisininko profesijoje spartina teisinį darbą ir leidžia kokybiškiau teikti teisines paslaugas klientams ir kitiems asmenims (įvertinant didesnės apimties teisinę medžiagą, per trumpesnį laiką, būnant greitai pasiekiamam per nuotolinio ryšio priemones ir kita). Tai gali būti labai naudinga bet

kuriai advokatų kontorai. Naudojant technologijas aukšto lygio analizė gali būti atlikta per kelias minutes. Sudėtingi skaičiavimai ir klaidų taisymas dabar gali būti atlikti per kelias sekundes. Anksčiau tai užtrukdavo daug laiko ir taip pat buvo gana varginanti kanceliarinė užduotis. Dabar sunku įsivaizduoti, koks jausmas apimtų šiuolaikinį teisininką, jei jis prie spausdinimo mašinėlės įveltų gramatinę klaidą lapo paskutinės pastraipos pabaigoje ir tektų iš naujo spausdinti tą patį tekstą. Tačiau šiuo metu technologijos gali padėti taisyti klaidas akimirksniu, net pasiūlo konkrečios klaidos taisymo variantus, *inter alia*, valdyti didelį duomenų ar bylų kiekį. Advokatų tarybos pirmininkas Mindaugas Kukaitis teigia, kad Lietuvos advokatūra savo elektronines sistemas ėmėsi modernizuoti dar 2015 m. Tai suponuoja, kad ordinarinės teisės kontekste institucijos yra pasirengusios diegti teisines technologijas[12]. Toliau bus aptarti esminiai advokatų darbo uždaviniai, kuriuos palengvina technologijų naudojimas.

- **Popierinius procesinius dokumentus keičia elektroniniai dokumentai**

Teisės sektorius turi atitikti savo klientų poreikius. Visiems puikiai suprantama, kad dėl naujų technologijų rinkoje keičiasi vartotojų elgsena, tarpusavio santykiai, o jų lūkesčiai taip pat auga. Dėl šių priežasčių nepriklausomi teisininkai, pavyzdžiui, advokatų kontoros turi tobulinti savo veiklą, kad išliktų aktualūs ir konkurencingi tarp klientų. Pavyzdžiui, iki spartaus technologijų vartojimo išaugimo teisės paslaugų sektoriuje buvo plačiai naudojamas popierius, kurį pasitelkus buvo rengiami procesiniai dokumentai, įvairios sutartys ir kiti teisės specialisto ruošiami dokumentai, tačiau šiuo metu yra sparčiai išpopuliarėjusios įvairios skaitmeninės procedūros, pavyzdžiui, elektroninių dokumentų ruošimas, elektroninių sąskaitų išrašymas. Visa tai leidžia keistis elektroniniais dokumentais su klientu ar kontrahentu, kuris yra kitame pasaulio krašte realiu laiku. Popierines duomenų bazes keičia modernios elektroninės svetainės, archyvuojančios įvairaus pobūdžio duomenis. Be to, teisininkai, siekdami atlikti kasdienes

12 „Kaip technologijos keičia teisinių paslaugų rinką?“, *Teismai.lt*. 1(33) (2019): 25-27.

užduotis, pasitiki valdymo įrankiais ir programinės įrangos sprendimais. Nors šie nauji sprendimai yra žingsnis link didesnio teisės specialistų efektyvumo ir našumo, tai gana nukrypsta nuo ankstesnių dokumentų rengimo metodų. Todėl skaitmeninis darbas teikiant teisines paslaugas ir bendradarbiaujant su teismais yra neatsiejama šiuolaikinio advokato veiklos dalis, kuri, *inter alia*, taip pat mažina jo klientų patiriamas išlaidas (pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso (toliau – CPK) 80 str. 7 d. nustato, kad teikiant ieškinį elektroninių ryšių priemonėmis advokato klientas gali sutaupyti net 25 procentus nuo žyminio mokesčio sumos)[13]. Todėl retas teisminis procesas šiandien inicijuojamas advokatams ar jų klientams teikiant atspausdintą ieškinį ar pareiškimą kitokiu nei skaitmeniniu būdu.

- **Šalių paaiškinimus ar liudytojų parodymus paprasčiau užfiksuoti garso įrašymo įrenginiais**

Diktavimo įrenginys gali būti vienas geriausių advokato draugų, kai reikia įrašyti ir tvarkyti sakytinę informaciją. Yra daugybė diktavimo technologijų, kurios jau daug metų buvo viešai prieinamos. Technologijoms vystantis šie įrenginiai daugeliui teisės specialistų tapo tikru išsigelbėjimu. Diktavimo įrenginiai padeda teisininkams atlikti įvairias užduotis, pavyzdžiui, įrašyti įvairaus pobūdžio teisinius pranešimus.

Šie technologiniai prietaisai yra naudojami dviem populiariais būdais. Pirmasis būdas yra balso įrašymas, o antrasis – balso atpažinimo technologija, transkribuojanti (žodinį tekstą paverčianti rašytiniu tekstu) tai, kas buvo pasakyta realiuoju laiku[14]. Šis, antrasis tipas, leidžia teisės specialistams greitai peržiūrėti pokalbius ir užrašus, nereikia grįžti ir klausytis viso įrašo. Advokatai dažnai tam naudoja profesionalaus lygmens balso įrašymo įrenginį, tačiau teisininkai šiai

13 „80 straipsnis. Žyminio mokesčio dydis“, Infolex, žiūrėta 2023 m. sausio 2 d., https://www.infolex.lt/ta/77554:str80.

14 „Top Five Ways Lawyers Use Dictation Technology“, Attorney at work, žiūrėta 2023 m. sausio 2 d., https://www.attorneyatwork.com/top-5-ways-lawyers-use-dictation-technology/.

užduočiai atlikti taip pat gali įdiegti technologiją, integruotą išmaniajame telefone. Be jokios abejonės, tokias procedūras advokatai atlieka esant įrašomosios šalies sutikimui ir (ar) esant teismo leidimui daryti įrašą, pavyzdžiui, teismo posėdžio metu.

- **Bylų archyvavimas ir užduočių paskirstymas internetinėje svetainėje**

Bylų valdymo programinę įrangą naudoja įvairaus dydžio advokatų kontoros ir ji yra labai paplitusi. Tokia programinė įranga leidžia advokatams organizuoti ir tvarkyti teisminius dokumentus, automatizuoti bylas, įkelti procesinių dokumentų šablonus, išnagrinėtas bylas ir t. t. Advokatai, diegiantys šią technologiją ar naudojantys esamas technologijas (pavyzdžiui, „OneDrive“ ar kita), gali suskirstyti didelį kiekį duomenų, su kuriais jie turi dirbti, į lengvai pasiekiamus duomenų skyrius. Be to, šiuolaikinės technologijos leidžia pasidalyti elektronine nuoroda į konkretų advokatų parengtą procesinį dokumentą su klientu, kurią paspaudęs klientas galėtų realiu laiku pateikti komentarus ir (ar) atlikti papildymus ar taisymus.

Be to, advokatai savo veikloje naudoja ir kitas technologijas, padedančias valdyti procesinius terminus ir užduotis, kurios sutaupo daug laiko, kadangi leidžia teisininkams mažiau laiko skirti organizacinio pobūdžio užduotims ir sutelkti dėmesį į savo prioritetus. Lietuvoje gerai žinomas praktikos valdymo sprendimas yra Lietuvos teismų informacinė sistema (toliau – „Liteko“). 2006-02-11 Teismų taryba priėmė nutarimą Nr. 13 P-435, kuriame įtvirtino tokias „Liteko“ atliekamas funkcijas: teismų veiklai reikalingų dokumentų registravimas; teikiama informacija apie proceso dalyvius; bylų nagrinėjimo eigos registravimas, ir daug kitų funkcijų[15]. Be to, advokatai savo užimtumą gali fiksuoti ir Lietuvos advokatūros administruojamoje advokatų savitarnos sistemoje.

15 „Dėl Lietuvos teismų informacinės sistemos nuostatų patvirtinimo“, Teismai.lt., žiūrėta 2023 m. sausio 5 d., https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:ubon_QyMrfYJ:https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2006/02/20060211-435.doc&cd=1&hl=lt&ct=clnk&gl=lt&client=safari.

- **Specialioje svetainėje paprasta rasti reikalingos bylos precedentą**

Advokatams yra prieinamos kelios naujos tyrimo priemonės, leidžiančios greitai ir patikimai gauti reikiamą informaciją nagrinėjant atstovaujamos bylos precedentines bylas. Įvairios skirtingos mokslinių tyrimų priemonės dažniausiai yra labai specializuotos vienoje konkrečioje teisės srityje, tačiau neretai galima lengvai surasti įvairių teisės šakų bylas vienoje svetainėje. „Infolex" yra dar viena iš šių tyrimo priemonių. Ši internetinė svetainė suteikia galimybę teisininkams pamatyti, kokius teisėjai priėmė precedentinių bylų sprendimus, kad advokatai galėtų geriau įvertinti savo argumentų svarumą. Bet kurio advokato įvairios strategijos po ranka gali būti naudinga priemonė prieš įžengiant į teismo salę.

- **Diegiama apsauga nuo kibernetinių atakų**

Kibernetinės atakos kelia vis didesnį pavojų. Jų grėsmės daugelis laiku neįvertina. Anot Jungtinių Amerikos Valstijų dienraščio „Washington Post", 2020 m. pasaulio ekonomika patyrė daugiau nei 1 trilijoną dolerių nuostolių dėl kibernetinių įsilaužimų[16]. Grėsmė, kad įsilaužėliai pasieks privačią informaciją, kuria tarpusavyje dalijasi advokatas ir jo klientas, yra labai rimtas reiškinys, kadangi duomenys turi būti įslaptinti, taip pat maksimaliai užtikrintas konfidencialumas. Tačiau verta pasidžiaugti, kad yra kuriamos ir nuolat tobulinamos saugumo priemonės, leidžiančios šio pavojaus atsiradimą sumažinti. Daugelis advokatų kontorų tiek Lietuvoje, tiek visame pasaulyje atsižvelgia į skaitmeninio saugumo riziką, diegdamos labiau į privatumą orientuotas technologijas bendraujant su savo klientais net ir dėl įprastų, nekonfidencialių dalykų. Verta pasidžiaugti, kad per pastaruosius kelerius metus išaugo investicijos į kibernetinę apsaugą, kadangi atsirado ir plačiai pritaikomos šifruotos pranešimų siuntimo paslaugos. Yra keletas paslaugų rūšių, siūlančių šifruotus ryšio bendravimo metodus.

16 Tonya Riley, „The Cybersecurity 202: Global losses from cybercrime skyrocketed to nearly $1 trillion in 2020, new report finds", *Washington Post,* 2020 m. gruodžio 7 d., https://www.washingtonpost.com/politics/2020/12/07/cybersecurity-202-global-losses-cybercrime-skyrocketed-nearly-1-trillion-2020/.

Šifruotas bendravimas e. paštu[17]: gerai žinomos šifruotos e. pašto paslaugos, kurias teikia „Gmail", yra plačiai naudojamos dėl saugumo pranašumo, palyginti su daugeliu kitų e. pašto platformų. Visos šios paslaugos užtikrina šifravimą, tačiau kibernetinio saugumo ir privatumo specialistai teigia, kad abi šalys, naudojančios, pavyzdžiui, „Gmail" programėlę, dažniausiai yra pačios saugiausios, nes tik vienas e. pašto paslaugų teikėjas dalyvauja saugant metaduomenis, susijusius su e. laiškų siuntimu, pvz., kompiuterio IP adresą ir kt.

Šifruotas bendravimas tekstiniais pranešimais[18]: „Whatsapp" yra žinoma ir plačiai naudojama pranešimų siuntimo programa, siūlanti šifravimo paslaugą. Taip pat verta paminėti „Apple iMessaging", kuri sulaukė kritikos aukšto lygio teisminėje byloje dėl to, kad yra tokia saugi, kad JAV vyriausybė negalėjo pasiekti tam tikrų „iMessages" turinio[19]. Šios pranešimų platformos pripažįstamos kaip žymiai saugesnės nei tradicinės SMS žinutės.

Šifruotas bendravimas telefono skambučiais[20]: nors yra keletas paslaugų, pvz., „Whatsapp", advokatai gali naudotis bendraudami su savo klientais šifruotais telefono skambučiais, dauguma renkasi tradicinius telefono skambučius, nes saugumo rizika yra santykinai minimali, palyginti su kitomis „nulaužiamojo ryšio" sistemomis.

- **Tam tikras teisines užduotis atlieka algoritmų būdu kurtos sistemos**

Tradiciškai teisininkai buvo pratę visas teisines užduotis atlikti rankiniu būdu. Nors teisės specialistai daug dėmesio skiria bendravimui su įvairių sričių verslo atstovais, jie taip pat turi skirti šiek tiek laiko vykdyti susijusias užduotis. Dabar

17 Joel Witts, „What is Email Encryption, How Does It Work, and How Can It Protect Your Organization?", *Expert Insights*, 2022 m. rugsėjo 22 d., https://expertinsights.com/insights/what-is-email-encryption-how-does-it-work-and-how-can-it-protect-your-organization/.

18 Anthony Spadafora, „The best encrypted messaging apps in 2023", *Toms's guide*, 2023 m. sausio 13 d., https://www.tomsguide.com/reference/best-encrypted-messaging-apps.

19 „FBI – Apple encryption dispute", Wikipedia, žiūrėta 2023 m. sausio 4 d., https://en.wikipedia.org/wiki/FBI–Apple_encryption_dispute.

20 George Mutune, „How to Encrypt Phone Calls (Top 4 methods)", *CyberExperts.com*, 2021 m. lapkričio 9 d., https://cyberexperts.com/how-to-encrypt-phone-calls/.

legali programinė įranga, pvz., tekstų rengyklės ir programinė įranga „eDiscovery“ šiuo atveju perima užduotis ir jas atlieka automatiškai[21]. Tai ne tik padidina operacijų tempą, prideda metaduomenis, kurių nėra popieriniuose dokumentuose, tačiau gali būti itin svarbūs kaip įrodymai, taip pat suteikia advokatams pakankamai laiko susitelkti į kitas produktyvias užduotis.

Kita šios technologijos nauda teisės sistemoje yra ta, kad sumažinama klaidų, kurios gali būti įmanomos dėl bet kurio fakto ir skaičiaus nepastebėjimo ar klaidingo interpretavimo, rizika, o tai galiausiai lemia drastiškus sprendimo pakeitimus. Šioje srityje technologiniai sprendimai itin palengvina prieigą prie įvairaus pobūdžio reikšmingų smulkmenų.

- **Mažina teisininko atotrūkį nuo realios situacijos, susiklosčiusios visuomenėje**

Kitas technologijų poveikis teisininko profesijai yra tas, kad jos užpildo atotrūkį tarp teisininkų ir visuomenės. Teisės specialistai turi puikią galimybę sekti nusikalstamumo tendencijas visuomenėje. Vienas iš pavyzdžių ordinarinėje teisėje yra svetainė www.ird.lt. Joje skelbiami nusikalstamų veikų žinybinio registro duomenys, kuriuose fiksuojamas nusikalstamumas pagal savivaldybes, ataskaitos ir analizės apie viešojo saugumo būklę, neblaivių asmenų padaromus nusikaltimus ir kito pobūdžio informacija. Tai suteikia teisininkams aiškų supratimą, su kokiomis problemomis šiais laikais susiduria klientai, ir jie pateikia atitinkamus sprendimus.

- **Teisės specialistams paprasta komunikuoti tiek su klientais, tiek su kolegomis, tiek reklamuotis**

Teisinėmis priemonėmis pagrįstos mobiliosios programėlės ir programinė įranga suteikia teisės srityje patogumo susiklosčius įvairioms situacijoms. Teisininkai gali dirbti kartu svarbiais klausimais naudodami tokius technologinius

21 „Microsoft Purview eDiscovery solutions“, Microsoft, žiūrėta 2023 m. sausio 13 d., https://learn.microsoft.com/en-us/microsoft-365/compliance/ediscovery?view=o365-worldwide.

įrankius kaip „Google“ dokumentai, „Microsoft Teams“, „Slack“ ir kita. Jiems neprivaloma komunikuoti gyvai, kad galėtų parengti procesinį dokumentą ar diskutuoti apie tam tikrus bylos aspektus. Dėl šio patogaus žingsnio advokatai ir advokatų kontoros dabar gali aptarnauti kur kas daugiau klientų, neatsižvelgiant į geografinę padėtį. Taip pat šie techniniai sprendimai padeda paprastiems vartotojams susisiekti su geriausiais teisės specialistais net neišeinant iš namų. Dėl to visa teisinė ekosistema yra labai patogi tiek teisininkams, tiek jų klientams, o asmenys gali pasirinkti norimą teisės specialistą, kuris teikia paslaugas net ir kitame regione.

Be to, tokie portalai kaip „LinkedIn“, „Facebook“, „Instagram“, „Tik Tok“ ir kiti leidžia advokatams tiek mokamai, tiek nemokamai skleisti reklamą apie save, publikuoti apžvalgas, naudingas verslui ir vartotojams, gerinti pačios advokatų profesijos įvaizdį. Todėl šiuolaikinės technologijos leidžia advokatams būti arčiau savo potencialių klientų, tiesiogiai pardavinėti savo paslaugas.

- **Didėjantis elektroninio parašo poreikis**

Skaitmeniniai parašai pastaraisiais metais tapo vis populiaresni. Pagrindinė to priežastis buvo COVID-19 pandemija, nes skaitmeniniai parašai užtikrina didesnį nuotolinio darbo saugumą, padidina įmonių produktyvumą ir sumažina išlaidas. Šis jau plačiai naudojamas technologinis įrankis gali būti kaip ranka rašytas arba biometrinis (skaitmeninis piršto atspaudas) parašas. Ji išsiskiria kaip auganti tendencija ir sprendimas pramonėje. Pramonės būklės tyrime, kurį pateikė įmonių teisinių operacijų konsorciumas ir įmonių teisininkų asociacija, galima matyti labai svarbius duomenis, susijusius su šia tendencija. 87 % respondentų jau buvo įdiegę skaitmeninio parašo įrankius, jų pagrindinis tiekėjas buvo Amerikos įmonė „DocuSign“[22]. Lietuvoje advokatams tapo įprasta naudoti tokias elektroninio parašo sistemas kaip „GoSign“, „Dokobit“, per kurias advokatai pasirašo

22 Alicia Koch, „The tech series – Digital signatures“, *GoLegal Industry News And Insight*, 2022 m. liepos 1 d., https://www.golegal.co.za/tech-digital-signatures/.

atstovavimo ir teisinių paslaugų teikimo sutartis su savo klientais ir kitus sandorius su įvairiais tiekėjais.

- **Pažangių technologijų naudojimas kasdienėje veikloje**

Žinoma, kad užsienio advokatų kontoros, taip pat kai kurios Lietuvos advokatų kontoros praktikuoja AI naudojimą tam tikriems darbams atlikti, pavyzdžiui, įmonių teisiniams patikrinimams (angl. *due diligence*). Šiuo atveju AI gali peržiūrėti konkrečių įmonių sutartis ir veiklos dokumentus, pateikti savo pastabas ir atskleisti riziką, kurią gali sukelti minėti dokumentai potencialiems įmonių pirkėjams. Tokie pavyzdžiai jau egzistuoja ir vis labiau šios technologijos taps realiu advokatų darbo įrankiu.

2.3. Technologijų reikšmė teismams, vykdantiems teisingumą

2019 m. vasarį Europos Tarybos Ministrų Komitetas priėmė deklaraciją dėl manipuliatyvių galimybių algoritmų procesuose. Joje pabrėžiamas vienas iš itin svarbių aspektų – valstybių narių atsakomybė remiant autonomiškumą, lygybę ir gerovę skatinančių duomenų apdorojimo ir mašininio mokymosi technologijų tyrimus[23]. 2019 m. gruodžio mėn. U. von der Leyen, išrinkta vadovauti Europos Komisijai, pradėjusi kadenciją nustatė naujas plataus užmojo kryptis ir viena iš jų buvo skaitmeninių technologijų diegimas Europos Sąjungos valstybėse[24]. Nenuostabu, kad Europos Sąjungos Teisingumo Teismas (toliau – ESTT) šį prioritetą iškėlė kaip vieną iš svarbiausių didinant ESTT pažangumą. Kibernetinis saugumas, lengvesnis tarpvalstybinis bendradarbiavimas procesiniais klausimais, ekonominių resursų sumažinimas, greitas ir efektyvus ginčų nagrinėjimas – itin svarbūs ESTT prioritetai. Europos Žmogaus Teisių Teismo (EŽTT) pozicija labai panaši – technologijas yra pareiga taikyti teismo kasdienėje veikloje, tačiau itin

23 Vilniaus universiteto Teisės fakulteto mokslinės grupės „Žmogaus teisės ir technologijos“ vadovas, „Dirbtinio intelekto metodai teisės taikymo srityje – galimybes varžo etiniai klausimai“, *Spectrum*, 2(30) (2019): 30, https://naujienos.vu.lt/wp-content/uploads/2019/09/SPECTRUM30_el_versija.pdf.

24 „Europos Komisijos prioritetai 2019-2024 m.“, Europos Komisija, žiūrėta 2023 m. sausio 13 d., https://lithuania.representation.ec.europa.eu/strategija-ir-prioritetai/europos-komisijos-prioritetai-2019-2024-m_lt.

svarbu jomis naudotis išmintingai ir laikantis žmogaus teisių ir laisvių[25].

Svarbu paminėti, kad vis daugiau teisėjų ir advokatų teikia pirmenybę teisinių technologijų naudojimui teismo salėje (teismo posėdžio metu), net jei tie teisėjai ar advokatai dar ne itin plačiai naudoja informacines technologijas darbo praktikoje. Pavyzdžiui, Niujorko advokatų asociacija apklausė visus 193 teisėjus, dirbančius Niujorko aukščiausiuosiuose ir baudžiamuosiuose teismuose[26]. 74 teisėjai, atsakę į apklausą, teigė, kad jie dažniausiai jau naudoja technologijas savo teismo salėse ir daugelis nori padidinti jų vaidmenį. Verta paminėti, kad apklausa buvo atlikta naudojant internetinę anketą, platinamą e. paštu.

Svarbu paminėti, kad Lietuvos ordinarinės teisės kontekste teismų institucijos supranta technologijų teikiamą naudą, taip pat tai, kad, norint maksimaliai teikti efektyvias, sparčias ir profesionalias paslaugas, būtina diegti teisines naujoves. Pasak Kauno apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus pirmininko ir Teisėjų tarybos Informacinių technologijų komiteto pirmininko Dariaus Kantaravičiaus, šiandien Lietuvos teismus galima vadinti viena atviriausių ir moderniausių teismų sistemų Europoje[27]. Pasak Teisėjų tarybos informacinių technologijų komiteto pirmininko, tai įrodo šie paprasti, tačiau fundamentalią technologijų reikšmę teisės sistemai atskleidžiantys, veiksniai: atviruose teismo posėdžiuose gali dalyvauti kiekvienas asmuo; žiniasklaida turi teisę filmuoti ir kitaip perteikti teismo sprendimo paskelbimą (esant teismo leidimui); yra plati galimybė sekti bylos eigą internete, susipažinti su teismo sprendimu. Ir tai yra tik keletas preliminarių pavyzdžių, kurie įrodo, kad šie rezultatai yra pasiekti remiantis didele technologijų įtaka.

Teismai turi imtis vadovaujančio vaidmens, atsakingai diegiant technologijas

25 „Justice in Europe facing the challenges of digital technology“, Council of Europe, žiūrėta 2023 m. sausio 27 d., https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/justice-in-europe-facing-the-challenges-of-digital-technology.

26 The Association Of The Bar Of The City Of New York, „*Technology in the Courts: Perspectives From the New York City Judiciary*“, New York: 2016, https://www2.nycbar.org/pdf/report/uploads/20073126-TechnologyintheCourtsPerspectivesFromtheNewYorkCityJudiciaryCRIMJUSOPS6.3.16.pdf.

27 „Kaip technologijos keičia teisinių paslaugų rinką?“, *supra note,* 12.

kasdienėje teismų veikloje, itin daug dėmesio skirdami greitam ir kuo mažiau kaštų reikalaujančiam teisinės bylos nagrinėjimo procesui. Ypač 2019 m. kilusios COVID-19 pandemijos akivaizdoje pajaustas itin didelis technologijų poreikis teismų veikloje ir jis tapo vis akivaizdesnis, kadangi teismai pradėjo sparčiau vykdyti veiklą elektroniniu ir virtualiu būdu, tad, remiantis pastarųjų dešimtmečių tendencijomis, tikėtina, kad tai išliks ir ateityje. Galima akcentuoti, kad ir šiuo metu nemaža dalis teismo darbuotojų, taip pat teisėjai, jų padėjėjai ir sekretorius dirba mišriu būdu – iš namų ir pačiame teisme. Tai įrodo, kad teismų darbuotojai yra pakankamai gerai aprūpinti reikiamomis technologijomis ir išugdyti tinkamai jomis naudotis vykdydami teisingumą. Be to, atsižvelgiant į didelį teisėjų darbo krūvį ir informacijos ir duomenų kiekį teismo procese, IT taikymas teismo ir teisminiame procese padidina teisminių procesų efektyvumą, leidžia lengviau ir greičiau gauti informaciją, o ilgainiui sumažina stresą ir pagerina teismų pareigūnų bendrą savijautą. Teisinių technologijų taikymas sumažina neveiksmingumą, netikslumą, skaidrumo, vientisumo trūkumą – pagrindines priežastis, dėl kurių vėluojama įvykdyti teisingumą.

- **Duomenis galima pateikti elektroniniu būdu**[28]

Yra daug sričių, kuriose galima naudingai įdiegti teisines technologijas. Per elektroninių duomenų / informacijos mainų sistemą (EPP sistema) advokatai procesinius dokumentus, įrodymus gali teikti elektroniniu būdu. Analogiška tvarka teismai įteikia šalims teismų dokumentus. Be to, centralizuota prieiga prie skaitmeninės informacijos suteikia teisėjui akimirksniu prieigą prie visų teismų informacijos ir duomenų, o tai palengvina bylų paskirstymą, perskirstymą, susipažinimą su vykstančiomis bylomis tarp tų pačių šalių. Teismams nereikia papildomai užsiimti „pašto veikla“ ir siuntinėti šalių procesinius dokumentus bylos dalyviams, kai šių dokumentų tinkamas įteikimas šiems dalyviams įvykdomas

28 „Paslaugos“, Lietuvos teismų elektroninių paslaugų portalas, žiūrėta 2023 m. sausio 26 d., https://e.teismas.lt/lt/public/paslaugos/.

pasitelkus technologijas (per EPP sistemą). Be abejonės, šių technologijų naudojimas sumažina bylinėjimosi ir kitas išlaidas, susijusias su teisminiu procesu, taip pat laiką, kurio reikia procesinių dokumentų ir įrodymų, taip pat teismų dokumentų įteikimui.

- **Bylos medžiaga, pateikiama skaitmenizuotu formatu, padeda greičiau išaiškinti bylai svarbias aplinkybes**

Norint patenkinti bendruosius ir specifinius teismų pareigūnų ir pagalbinio personalo poreikius, kuriamos pritaikytos programinės įrangos ir sistemos, pvz., internetinė biblioteka, paieškos įrankių rinkiniai, sprendimų vedliai ir kt. Kadangi dauguma žmonių vis labiau išmano technologijas ir yra gana priklausomi nuo jų, atstovaujamas klientas tikisi, kad bylos įrodymai teismo salėje bus pateikti elektroninėmis priemonėmis ir technologijų priemonėmis. Diagramos, nuotraukos, vaizdo įrašai gali paskatinti teisėjų ir kitų bylos dalyvių susidomėjimą ir dėmesį. Kai teisėjai naudojasi technologijomis teismo salėje, jie pastebi, kad tai padidina jų gebėjimus efektyviai vykdyti procesą, pavyzdžiui, pateikti, priimti ir dalytis įrodymais. Pavyzdžiui, elektroniniai ekranai ir parodos projektoriai gali leisti stende greitai ir lengvai apžiūrėti eksponuojamą turinį. Šiuolaikinės technologijos gali padėti advokatams pateikti tvirtesnius bylos argumentus nei bet kada anksčiau. Tai suteikia teismams prieigą prie daugybės naujų įrodymų ir naujų, patrauklių būdų juos pateikti.

Švietimo tyrimai parodė, kad mokiniai geriau ir ilgiau išsaugo informaciją, kai sukelia daugiau tam tikrų pojūčių. Pagal šią logiką, jei advokatams sėkmingai tai pavyks, prisiekusiųjų komisija geriau supras bylą. Technologijos suteikia teisininkams tam reikalingų išteklių. 2012 m. byloje Bradley prieš valstybę apiplėšimo auka atpažino užpuolikus savo „Facebook“ nuotraukose[29]. Šios nuotraukos

29 John Patzakis, „5 Case Studies of Social Media Evidence in Criminal Investigations“, *X1 discovery*, 2022 m. lapkričio 16 d., https://blog.x1discovery.com/tag/law-enforcement-social-media-investigations-lexisnexis-case-law-criminal-matters-criminal-cases-bradley-v-state-hoffman-v-state-us-v-anderson-people-v-mincey-us-v-collins/.

tikrai nebuvo pažangiausios, tačiau vaizdinė demonstracija padėjo prokurorams pasiekti apkaltinamąjį nuosprendį. Atsiradus daugiau technologijų, jos gali padėti teisininkams efektyviau panaudoti įrodymus ir laimėti bylas. Trimačiai pastatų modeliai gali suteikti prisiekusioms komisijoms įžvalgos apie nusikaltimo vietą, kurios kitaip nebūtų. Panašiai skaitmeniniai aukos sužalojimų atvaizdai gali padėti atidžiau ir kompetentingiau įvertinti padarytos žalos sunkumą.

Lietuvoje tapo įprasta praktika, kai teismų posėdžių metu (ypač per paaiškinimų davimą ar liudytojų apklausas), esant teismo leidimui, advokatai atsineša projektorius ir specialias projektoriams skirtas lentas ir demonstruoja teismui ir kitiems bylos dalyviams skaidres, ištraukas iš įrodymų ir kitas vizualizacijas, kurios padeda bylos dalyviams labiau įsigilinti į aptariamas faktines aplinkybes per jų vizualinį kontaktą su šiais aplinkybes patvirtinančiais įrodymais. Taip proceso dalyviai koncentruojasi ir įsisąmonina advokatų dėstomus argumentus. Analogiškai tokios pat taktikos advokatai imasi ir tais atvejais, kai teismo posėdis vyksta per „Zoom“ ar „Teams“ platformas, į kurias advokatai paprasčiausiai gali įkelti skaidres ar kitas vizualizacijas ir visi bylos dalyviai jas tiesiogiai matys savo ekranuose.

Grįžtant prie teismų, bylos medžiagos skaitmenizacija taip pat padeda teismams greitu CTRL+F ar kitos klavišų kombinacijos paspaudimu rasti ieškomą šalių procesiniuose dokumentuose nurodytą argumentą ar įrodymą tiek rašant procesinio sprendimo argumentus, tiek tiesiogiai teismo posėdyje, kai kyla poreikis pasitikrinti bylos dalyvių, liudytojų, ekspertų ar kitų asmenų nurodomų aplinkybių pagrįstumu. Toks spartus bylos medžiagos pasiekiamumas, kaip nurodyta anksčiau, be abejonės, užtikrina teisingesnio ir pagrįstesnio teismo procesinio sprendimo priėmimą.

- **Galimybė dalyvauti teismo posėdyje nuotoliniu būdu**

Teisminio proceso metu vis dažniau yra pasitelkiamos interneto vaizdo transliacijų programos, leidžiančios nuotoliniu būdu dalyvauti posėdžiuose, bendrauti

tarp šalių. Taip pat diegiamos programinės įrangos, padedančios sušvelninti konfliktus, kurie dažnai kyla tarp ieškovo (-ų) ir atsakovo (-ų) pusių, pavyzdžiui, teismo posėdį galima organizuoti nuotoliniu būdu arba teismo posėdis gali vykti mišriu būdu: viena pusė gali dalyvauti teisme nuotoliniu būdu, o kita – gyvai. Daugelyje teismų yra būdingos vaizdinės bylos, o kai kurie teismai naudoja internetines vaizdo transliacijos programas, tokias kaip „Zoom", „Skype" ar „Facetime", kad toli esantys, itin saugomi ar įkalinti asmenys galėtų dalyvauti teismo posėdyje ir išklausyti nuosprendį. Dar galima akcentuoti, kad per pastaruosius mėnesius įsigaliojo CPK pakeitimai, kurie įpareigojo proceso dalyvius pasisakyti dėl galimybės organizuoti teismo posėdžius nuotoliniu būdu (žr., pavyzdžiui, CPK 111 str. 2 d. 6 p.). Sugrįžtant prie šio pakeitimo pradžios, 2021 m. rugpjūčio 27 d. protokoliniu nutarimu Teisėjų taryba priėmė rekomendacijas dėl nuotolinių teismo posėdžių[30]. Taigi, galimybė teismams organizuoti teismo posėdžius nuotoliniu būdu tiek supaprastino teismo organizacinį krūvį, tiek sumažino šalių bylinėjimosi ir kitas išlaidas.

- **Virtualios realybės technologija dažnai apsaugo nuo nukentėjusių asmenų įrodymų pakeitimo**

Vienas iš perspektyviausių teismo salės technologijų pasiekimų yra virtuali realybė. Virtuali realybė skleidžia 3D skaitmeninius atvaizdus realioje aplinkoje, sąveikaudama su realiuoju laiku. Ši technologija gali užtikrinti aukų parodymų teisingumą. Aukos, ypač seksualinės prievartos bylose, teismo salėje dažnai jaučiasi pažeidžiamos, todėl gali nenorėti duoti parodymų asmeniškai, būdamos vienoje patalpoje su kaltinamuoju. Tuo pačiu metu liudijimai, duoti virtualios realybės naudojimo metu, rečiau sukelia tam tikrus prisiekusiųjų jausmus, galinčius trikdyti teisminio proceso nuoseklumą. Virtualios realybės parodymai yra saugus ir veiksmingas kelias. Naudojant virtualią realybę aukos gali pasirodyti

30 „Rekomendacijos dėl nuotolinių teismo posėdžių", Teismai.lt., žiūrėta 2023 m. sausio 27 d., https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2021/08/rekomendacijos-del-nuotoliniu-posedziu-patvirtintos_skelbimui.pdf.

teisme kaip holograma, kuri atrodo arčiau asmeninių parodymų nei vaizdo konferencijos. Tada prisiekusieji gali labiau užjausti auką ar ja patikėti. Šie išsamesni vaizdai leidžia teismui pamatyti subtilius neverbalinius veiksmus, turinčius įtakos patikimumui. Žinoma, kad tokios technologijos veiktų, pačios teismo salės turi išreikšti norą jas palaikyti.

Naudodama virtualios realybės ausines, kameras ir tradicinius žaliojo ekrano efektus, Stafordšyro universiteto tyrimų grupė sukūrė sistemą, kuri padėjo pasinerti prisiekusiesiems į nusikaltimo vietą, tuo pačiu metu advokatui vedant prisiekusiuosius į įvykio vietą. Jungtinėje Karalystėje yra pasitelkiamas virtualios realybės technologinis metodas, kad padėtų prisiekusiesiems baudžiamosiose bylose patirti tai, ką nukentėjusioji ir kaltinamoji pusės patyrė nusikaltimo metu ir padėtų susieti šią patirtį su nusikaltimo vietoje surinktais įrodymais[31].

- **Kitų technologijų naudojimas teismų veikloje**

Prie kitų teismuose naudojamų technologijų galima priskirti garso įrašymo įrangos naudojimą, kai teismo posėdžiai yra įrašomi, o garso įrašas yra neatsiejama teismo protokolo dalis. Teismo posėdžio garso įrašo medžiaga leidžia bylos dalyviams ir (ar) aukštesnės instancijos teismams išgirsti, kas buvo aptariama teismo posėdžio metu, šią informaciją panaudoti argumentacijai.

3. Technologijų poveikis teisininkų profesijai ateityje

Kaip buvo minėta, šiuo metu technologijos reikšmingai veikia kiekvieną pramonės ir paslaugų teikimo šaką, o teisės sektorius nėra išimtis. Šiuolaikiniai sprendimai iš pradžių galėjo trikdyti, tačiau vis greičiau suprantama, kad tokie sprendimai yra būtini. Kitaip tariant, pati rinkos raida skatina pokyčius įvairiose pramonės šakose. Visada yra labai sudėtinga prognozuoti, kas nutiks ateityje, kaip niekas nesitikėjo, kad pasaulyje įsivyraus pandemija, kuri turės milžinišką

31 Adario Strange, „UK court using VR to transport jurors to the scene of the crime“, *Mashable*, https://mashable.com/article/virtual-reality-criminal-trials.

poveikį teisinei sistemai apskritai. Esame sužavėti dėl technologijų sektoriaus poslinkio į priekį per pastaruosius du dešimtmečius, todėl neabejotina, kad teisės institucijose vis daugiau įžvelgsime pokyčių. Remiantis ekspertų prognozėmis pateikiamos naudojamų technologijų tobulesnės „versijos" ir tam tikros, dar nenaudojamos technologinės naujovės, į kurias didelė tikimybė bus investuojama ateityje. Ekspertai sutarė, kad reikšmingiausia 2022 m. tendencija bus išaugęs biudžetas, kurį įmonės ir teisės skyriai skirs investicijoms į teisines technologijų priemones[32]. Tokia pat tendencija laukiama ir ateityje. Dėl COVID-19 paspartėjo strategijų, kurios jau buvo taikomos šiame sektoriuje, transformacijos, 2022 m. išlaidos teisinėms technologijoms ir toliau didėjo siekiant pagerinti gamybą ir efektyvumą. Stamfordo technologinių tyrimų ir konsultacijų įmonė „Gartner" nurodo, kad dėl šių įrankių teisės institucijos ir jų specialistai iki 2024 m. automatizuos 50 % savo darbo[33].

Toliau aptariamos kelios teisinės sritys, kuriose numatomos technologijų atsiradimo ir (ar) jų tobulinimo tendencijos.

- **Vis didesnio bylų kiekio apdorojimas ir tobulinama bylų valdymo sistema**

Vienas iš pagrindinių pokyčių teisės sektoriuje yra plataus turinio duomenų panaudojimas kuriant duomenimis pagrįstas strategijas ir užtikrinant strategiškesnį sprendimų priėmimą[34]. Ši naujovė ilgainiui žada daug naudos. Teisės specialistai gali analizuoti didelius teisinių duomenų kiekius, kad iš jų gautų vertingos informacijos. Informacija, gauta iš tokios analizės, gali padėti užtikrinti kur kas geresnę klientų aptarnavimo kokybę, taip pat suteikti teisės specialistams galimybę pagerinti darbo efektyvumą ir našumą. Technologinės naujovės, tokios

32 Macarena Plaza, „10 Trends in the Legal Tech Sector for 2022", *LawAhead*, https://lawahead.ie.edu/10-trends-in-the-legal-tech-sector-for-2022/.

33 „5 Legal Tchnology Trends Changing In-House Legal Departaments", *supra note,* 10.

34 Leandro DalleMule and Thomas H. Davenport, „What's Your Data Strategy?", *Harward Business Review*, 2017 m. gegužė – birželis, https://hbr.org/2017/05/whats-your-data-strategy.

kaip natūralios kalbos atpažinimas ir vizualizacijos įrankiai, gali padaryti visą šį procesą kur kas sklandesnį. Teisės specialistai, turėdami reikiamą informaciją, gali suteikti klientams kompetentingesnes paslaugas ir užsitikrinti konkurencinį pranašumą rinkoje.

Kita pažangi technologija, kuri nuosekliai vis tobulinama, yra bylų valdymo sistema, kurioje administracinis ir teisminis procesas galėtų būti integruotas į bylų eigą, bylų sekimą, teismo tvarkaraštį ir momentinę stenogramą[35]. Teismo posėdžių salėje technologijų diegimas, naudojant teismo įrašymo ir perrašymo sistemą, sumažins teisėjų darbo krūvį ir stresą.

Lietuvoje jau egzistuoja pakankamai efektyvi EPP sistema, per kurią bylos dalyviai gali apsikeisti procesiniais dokumentais ir kitais dokumentais. Tačiau ši sistemą nepritaikyta didelės apimties dokumentams (dažniausiai iki 100 MB)[36], todėl dažniausiai proceso dalyviai turi atskirais lydraščiais įkėlinėti į EPP sistemą atskirus procesinius dokumentus ir kitus dokumentus. Taip navigacija bylos medžiagoje pasunkėja ir užsivilkina. Be to, tiek EPP sistema, tiek „Liteko“ sistema pasižymi sutrikimais, dėl kurių proceso dalyviai šiomis sistemomis negali naudotis net po kelias valandas paeiliui. Autorės žiniomis, Teismų administracija planuoja atnaujinti minėtas sistemas, tačiau šiuo metu nėra aišku, kada šis atnaujinimas bus realizuotas. Bet kuriuo atveju teismų ir kitų proceso dalyvių naudojamų sistemų atnaujinimas yra nuolatinis darbas ir neverta tikėtis, kad stringančios „Liteko“ ir EPP sistemos konkuruos ar bus suderinamos su vis į priekį žengiančiomis technologijomis.

- **Klientai gaus greitesnius atsakymus iš savo atstovų**

Teisės institucijos, ypač advokatų kontoros, daug dėmesio skirs klientų patirčiai jų teikiamų paslaugų metu. Nors teisės sektorius šioje srityje šiek tiek atsiliko,

35 „Court case managment“, Synergy, žiūrėta 2023 m. sausio 13 d., https://www.synisys.com/synergy-ecase/court-case-management/.

36 „Aktuali informacija 2022-02-01“, žiūrėta 2023 m. sausio 13 d., https://e.teismas.lt/lt/public/news/aktuali-informacija-2022-02-01/.

tačiau konkurencija privers advokatų kontoras, tiek pavienius advokatus gerinti klientų asmeninę patirtį. Klientų lūkesčiai reiškia, kad advokatų kontoros turi priimti greitus ir efektyvius sprendimus. Technika leis įmonėms automatizuoti klientų aptarnavimą, realiuoju laiku reaguodama per pokalbių robotus ir DI. Klientų centrai klientams pateiks tiesioginius atnaujinimus, debesimis pagrįstos projektų valdymo sistemos pateiks laiku ir nuoseklius pranešimus, užtikrindamos klientams visišką skaidrumą. Kaip minėta anksčiau, DI jau dabar naudoja tam tikros advokatų kontoros teikti atskiras teisines paslaugas (pvz., atlikti teisinius patikrinimus). Ateityje DI galės pateikti tiesioginius ir profesionalius atsakymus į klientų klausimus, kuriuos peržiūrės advokatai ir pateiks savo klientams. DI taip pat galės surašyti profesionalias pretenzijas, procesinius dokumentus ir aprašyti esamus dokumentus. Verta akcentuoti, kad šiuo metu yra sukurtos atskiros DI sistemos, kurios jau gali surašyti smulkias pretenzijas ar atsakyti į teisinius klausimus, pavyzdžiui „ChatGPT“. Šių sistemų atsiradimas jau prasidėjo, o jų apmokymas dar truks šiek tiek laiko, kol jos bus visa apimtimi integruotos į teisinių paslaugų teikimą.

- **Technologijos perims techninius darbus ir net atstovavimą teisme**

Virtualios advokatų kontoros gali būti ateitis, o teisininkai pasirinks daugiau savarankiškumo ir lankstumo, galbūt mažiau stabilumo ir daugiau neapibrėžtumo – žinoma, priklausomai nuo atskirų įmonių. Vis dėlto, vadovaujantis racionaliu požiūriu, advokatai galės pardavinėti daugiau paslaugų ir koncentruotis į konkurenciją su kitais advokatais dėl klientų, o teisinių paslaugų teikimo techninį darbą paprasčiausiai paliks AI sistemoms. Teisinės technologijos bus svarbiausios supaprastinant advokatams techninių užduočių atlikimą (transkriptų (stenogramų) rengimą, atskirų procesinių dokumentų ar jų dalių surašymą, įrodymų analizę ir jų aprašymą ir pan.). Šios technologijos taip pat galės perimti iš advokatų atstovavimą teismuose ir kitose institucijose ar derybose. „Robotas“ advokatas – tai AI kūrinys, kuris veikia išmaniajame telefone, klausosi teismo argumentų

ir suformuluoja atsakymus atsakovui realiuoju laiku. Pasak kūrėjų, pagrindinis „roboto“ advokato tikslas yra demokratizuoti teisinį atstovavimą, padarant jį nemokamą tiems, kurie to negali sau leisti, kai kuriais atvejais panaikinant brangių advokatų poreikį[37].

Didžiulė teisininko laiko dalis skiriama teisinių dokumentų kūrimui, analizei ir tvarkymui. Ateities teisės technologijos bus vis labiau automatizuotos, o pasikartojančios ir varginančios užduotys bus paprastos. Ko gero, akivaizdžiausias automatizavimo variantas yra teisinių dokumentų kūrimas ir peržiūra. Ateities įmonėse – mažose ir didelėse – šis elementas greičiausiai bus visiškai automatizuotas. Iš tiesų, daug įmonių jau yra šiame kelyje. „Lexis Create“ yra viena iš teisinių dokumentų automatizavimo galimybių[38]. Šis įrankis leidžia teisininkams rasti reikiamas funkcijas, sumažinti klaidų skaičių, užtikrinti, kad dokumentai būtų kruopščiai parengti klientui, parinktos teisingos citatos, ir kt. Automatizavimo technologijos sukurtos taip, kad dokumentus ruošti būti kuo paprasčiau, o tai suteiks teisininkams laiko sudėtingesnėms užduotims spręsti.

Tarptautinės valdybos konsultavimo įmonės „McKinsey & Company“ tyrimo duomenimis, 25 proc. teisininkų laiko būtų galima sutaupyti naudojant automatizavimo priemones ir kitus tinkamus teisinius technologijų sprendimus[39]. Nyderlandų informacinių paslaugų įmonės „Wolters Kluwer“ apklausa parodė, kad teisininkai suvokia šių technologijų poreikį. 72 proc. respondentų teigė, kad jie nerimauja dėl didėjančio dokumentų sudėtingumo ir apimties[40]. Todėl tai yra viena iš pagrindinių technologijų, kurią svarbu tobulinti siekiant didesnio teisės institucijų efektyvumo.

37 Megan Cerullo, „AI-powered „robot" lawyer won't argue in court after jail threats“, *CBS News*, 2023 m. sausio 26 d., https://www.cbsnews.com/news/robot-lawyer-wont-argue-court-jail-threats-do-not-pay/.

38 „Lexis Create. The most intelligent legal drafting tool“, Lexis Nexis, https://www.lexisnexis.co.uk/products/lexis-create.html.

39 „Top 5 Trends in the Legal Industry 2022“, Vxt, žiūrėta 2023 m. sausio 15 d., https://www.vxt.co.nz/blog/top-5-trends-in-the-legal-industry-2022.

40 Macarena Plaza, „10 Trends in the Legal Tech Sector for 2022“, LawAhead, https://lawahead.ie.edu/10-trends-in-the-legal-tech-sector-for-2022/.

- **Didėjančios investicijos kibernetiniam saugumui**

Pandemija sukėlė nerimą keliantį kibernetinių atakų padidėjimą. Remiantis audito bendrovės „Deloitte“ ataskaita „Teisinių paslaugų ateities tendencijos“, vis daugiau klientų ieško įmonių, siūlančių teisines konsultacijas, susijusias su skaitmeniniais klausimais, duomenų apsauga ir kibernetiniu saugumu[41]. Ne išimtis ir Lietuva. Viešojoje erdvėje nuskambėjo bent keli atvejai, kai buvo nulaužtos automobilių nuomos svetainės duomenų bazės[42] ar atskirų nuomonės formuotojų paskyros, o už pavogtą turinį buvo prašyta išpirkos[43]. Kita vertus, patys advokatai turi ir tvarko labai svarbią informaciją apie savo klientus. Ataskaitoje apie teisininko profesijos profilį 2021 m. Amerikos advokatų asociacija nurodė, kad tais metais 29 proc. teisininkų patyrė kibernetinio įsilaužimo atakas savo įmonėse[44]. Taip gali nutikti dėl kompiuterio ar išmaniojo telefono praradimo ar vagystės, piratavimo, įsibrovimo ar pažeistos svetainės. Pavyzdžiui, yra klastojamos partnerių elektroninės pašto dėžutės ir per jas prašoma darbuotojų pervesti konkrečias pinigų sumas, siekiant padengti skubias išlaidas teisinių paslaugų teikimo forma, arba darbuotojams jų elektroniniais paštais yra siunčiamos nuorodos, kurių nevertėtų atidarinėti, kadangi galima paprasčiausiai automatiškai persiųsti saugomą elektroninę informaciją (slaptažodžius, prisijungimo duomenis ir pan.) vadinamiesiems „hakeriams“. Teismai taip pat nėra apsaugoti nuo minėtų veiksmų. Todėl, laikui bėgant, labai svarbu turėti žinių apie kibernetinį saugumą. Vadinasi, kibernetinis saugumas tampa viena iš svarbiausių teisinių technologijų tendencijų, nes turi įtakos verslo reputacijai, santykiams su klientais ir uždarbiui.

---

41 Plaza, *supra note*, 40.

42 Patricija Kirilova, „Kibernetinio saugumo ekspertai apie tai, kas ir kodėl atsitiko su „CityBee“: tiek slaptažodžių, tiek duomenų apsauga išties labai silpna“, *LRT*, 2021 m. vasario 18 d., https://www.lrt.lt/naujienos/mokslas-ir-it/11/1347303/kibernetinio-saugumo-ekspertai-apie-tai-kas-ir-kodel-atsitiko-su-citybee-tiek-slaptazodziu-tiek-duomenu-apsauga-isties-labai-silpna.

43 „Viktorija Siegel atvirai apie socialiniuose tinkluose paviešintas jos erotines nuotraukas: buvo reikalaujama išpirkos“, *Delfi*, 2023 m. sausio 12 d., https://www.delfi.lt/veidai/eteris/viktorija-siegel-atvirai-apie-socialiniuose-tinkluose-paviesintas-jos-erotines-nuotraukas-buvo-reikalaujama-ispirkos.d?id=92256777.

44 David G. Ries, „2021 Cybersecurity“, American Bar Association, 2022 m. gruodžio 22 d., https://www.americanbar.org/groups/law_practice/publications/techreport/2021/cybersecurity/.

- **Padaugės informacinių technologijų specialistų poreikis**

Kita svarbi teisinių technologijų tendencija, kurią galima stebėti ir kurią „Gartner“ prognozuoja, yra teisinių skyrių samdomų darbuotojų įvairovės didėjimas. Jie prognozuoja, kad 2023 metais trečdalyje įmonių teisės skyrių dirbs teisės technologijų ekspertas, atsakingas už skaitmeninės transformacijos valdymą ir vidinių procesų automatizavimą[45]. „Gartner“ teigimu, šiuo metu teisės skyriuose yra atotrūkis tarp specialistų, turinčių teisinių žinių, ir tų, kurie išmano technologijas, kurių reikia, kad šios darbo eigos būtų efektyvesnės[46]. Dėl pandemijos nebegalima teigti, kad teisės sektorius yra atsparus pokyčiams ir kad jis patyrė didesnių sunkumų nei kitos pramonės šakos. Šis sektorius atsidūrė pažangos akivaizdoje, kai gali padaryti didelį kiekybinį ir kokybinį šuolį. Tikėtina, kad teisinių technologijų sritis kartu su protingomis suinteresuotųjų šalių investicijomis padės iš esmės tobulėti šiai sričiai ir kartu reaguoti į augančius iššūkius, su kuriais susiduriama.

- **DI ir kitos technologijos padės teismams efektyviau atlikti administracinius darbus ir efektyviau vykdyti teisingumą[47]**

2019 m. Estija paskelbė apie AI plėtrą siekdama spręsti smulkias bylas, kai žala nesiekia 7000 eurų. AI galės veikti savarankiškai, o jo sprendimai bus automatiškai vykdomi be teisėjo kontrolės. Iki šiol šios technologijos bandymai buvo atlikti 2021 m. Kai kurios kitos šalys taip pat nusprendė žengti šį žingsnį. Kinijoje buvo sukurta technologija, skirta rašytinėms procedūrų ataskaitoms analizuoti, siekiant nuspręsti, pateikti skundą ar ne[48]. Apskaičiuota, kad labiausiai paplitusių nusikaltimų atveju šios technologijos efektyvumas yra 97 proc. Be to, Estija

45 Rob van der Meulen, „Gartner Predicts That by 2023 “Lawbots” Will Handle a Quarter of Internal Legal Requests“, *Gartner*, 2019 m. sausio 30 d., https://www.gartner.com/en/newsroom/press-releases/2020-01-30-gartner-predicts-that-by-2023-lawbots-will-handle-a-quarter-of-internal-legal-request.

46 *Ibid*.

47 Laura Stahn, „Estonia: A Fully Digital Judicial System?“, *Cyberjustice*, 2022 m. gegužės 3 d., https://cyberjustice.blog/2022/05/03/estonia-a-fully-digital-judicial-system/.

48 *Ibid*.

neseniai žengė žingsnį skaitmeninės teismų sistemos link. Tiesą sakant, kalbos atpažinimo įrankis pakeis tarnautojus ilgoms apklausoms. Buvo paskelbta, kad šio įrankio tikslumas siekia 92 proc. Pristatančios šias dvi skaitmenines priemones Estijos tikslas yra paspartinti savo teisines procedūras. Šias naujoves palankiai vertina piliečiai ir specialistai, nes skaitmeninės technologijos yra Estijos visuomenės kasdienio gyvenimo dalis. Tačiau svarbu šias naujoves vertinti ne kaip žmonių pakaitalą, o kaip pagalbą gerinant viešųjų paslaugų funkcionavimą.

Išvados

Lietuvoje apie technologijų įtaką teisininko darbui kalbama stebėtinai mažai. Užsienio valstybėse technologijos gan sparčiai keičia advokatų kasdienę veiklą, taip pat ir teismus. Lietuvoje nors ir lėčiau, tačiau šis procesas taip pat sistemingai vyksta. Dėl šios priežasties teisinės technologijos stipriai veikia ateities teisininko profesiją.

Naujausia technologijų pažanga rodo, kad teisininko profesija patirs vis didesnę transformaciją. Reaguodami į tai teisininkai gali priimti technologines tendencijas arba neigti šių tendencijų poveikį jų profesiniai sėkmei. Kompiuteriai jau pakeitė teisinių tyrimų (paieškos) atlikimo techniką. Nesvarbu, ar teisininkai tyrinėja, bendrauja ar tvarko dokumentus, kompiuteriai iš dalies pakeitė teisininko profesiją. Esminė pareiga tenkinti kliento poreikius verčia teisininkus atkreipti dėmesį į šiuolaikines technologijų tendencijas. Taigi, teisininkų konkurencingumą rinkoje gali nulemti turimas žinių kiekis apie šių dienų teisių technologijas ir tai, kaip plačiai ir efektyviai jos yra naudojamos ir (ar) gali būti panaudotos gerinant teikiamų teisinių paslaugų kokybę ir klientų patirtį gaunant šias paslaugas.

Technologijų svarba atsiskleidžia teisininkų ugdymo procese, kadangi šios technologijos padeda ne tik sekti savo pažangos rezultatus studijų metu, tačiau ir moko rasti teisingus atsakymus į rūpimus klausimus, greitai ir efektyviai virtualioje erdvėje surasti teismų praktiką, nutarimus, įstatymus ar tiesiog sekti

karjeros galimybes norimoje teisės srityje. Technologijos taip pat padeda užtikrinti teisinio švietimo platesnį prieinamumą ir mokslinės minties sklaidą visame pasaulyje, nepriklausomai nuo kalbos barjero. Taip pat būtina paminėti šį svarbų aspektą, kad studentams yra privalu studijų metu pažinti ir išmokti naudotis pažangiomis technologijomis, kadangi tai tampa būtina sąlyga konkurencingoje rinkoje, siekiant pritraukti kuo daugiau klientų teisinėms paslaugoms gauti. Sykiu šių technologijų turėjimas yra būtina sąlyga studentų ir (ar) praktikų būsimiems darbdaviams, kurie gali nepritraukti darbuotojų, jei nėra orientuoti į technologijų naudojimą kasdienėje veikloje.

Technologijos šiomis dienomis itin pasitarnauja teisininko kasdienybėje: galima organizuoti virtualius susitikimus; greitai ir efektyviai parengti, pateikti ir apdoroti procesinius dokumentus elektroninėje erdvėje; informaciją fiksuoti garso įrašymo įrenginiais; sutrumpinti bylos nagrinėjimo terminą; sustiprinti teisinį argumentą; užtikrinti kuo didesnę apsaugą nuo kibernetinių atakų; suprasti visuomenėje vyraujančias nusikalstamumo tendencijas. Tai tik dalis teisininko kasdienybės žingsnių, kuriuos galima palengvinti pasitelkus teisines technologijas. Svarbu paminėti, kad šiuo metu naudojamos technologijos iš dalies palengvina teisininkams techninių užduočių atlikimą, tačiau visiškai šių užduočių neatlieka.

Abejonių nekyla dėl to, kad teisinių technologijų paklausa laikui bėgant vis augs. Norint išlikti sėkmingam ir konkurencingam teisininkui (ar teisines paslaugas teikiančiai institucijai), svarbu naudoti teisines technologijas, integruoti jas į kasdienę praktiką ir taip sutaupyti daug laiko, suteikiant greitas, profesionalias paslaugas klientams ir užtikrinant jų poreikius bei lūkesčius. Pastebima, kad technologijų plėtra vis labiau bus įžvelgiama šiose teisinėse procedūrose: tikėtina, kad visi procesiniai dokumentai bus rengiami skaitmenizuotu formatu; bus išsprendžiamas vis didesnis bylų kiekis naudojant technologijas; daugelis advokatų kontorų perkels vykdomą veiklą į virtualią erdvę; teisininkams su klientais bus įprasta komunikuoti virtualiu būdu; daugelis teismo posėdžių persikels į virtualią

erdvę; teisės institucijoms bus itin reikalingi IT specialistai; paprastas procedūras atliks DI algoritmai. Teisininkai (ar teisines paslaugas teikiančios institucijos) perduos techninį darbą technologijoms ar net kai kurias svarbias paslaugas ar darbus, taip bandydami padidinti darbo našumą, o patys galės koncentruotis į savo konkurencinio pranašumo užtikrinimą ir didinimą.

THE FUTURE LEGAL PROFESSION IN THE CONTEXT OF TECHNOLOGY

Ada Tarasevičiūtė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. The profession of a lawyer is given special importance in a legal state, since the impeccable reputation of a lawyer reflects the values represented by this state: the administration of justice, the provision of legal aid, the protection of individual rights and freedoms, and the rule of law. With the continuous progress of information technologies, increasing their influence on society, ongoing changes in the legal system, which has been characterized by conservatism for a long time, are also noticeable. The lawyers of the future are obliged to use the benefits provided by technology and integrate them in their professional routine, so that the legal services they offer meet the standards of the ever-growing and changing world.

The first part of this article briefly discusses the impact of technology on today's world and its impact on the daily lifestyles of people, and clearly and concisely discusses how their significance has changed in the last century.

The second part of the article defines which competencies are used by legal technologies in the lawyer's work, court activities and practice, and also discusses

why smart technologies are important in preparing a future lawyer for the professional path.

Based on the forecasts of the magazines *Teismai.lt*, *Forbes*, *Washington Post*, *Spectrum*; the companies Gartner, McKinsey & Company, Wolters Kluwer; and other data and competent sources of scientific doctrine, the third part of the article presents the areas of law which will be much more heavily affected. It also discusses which competences will be potentially replaced by legal technologies, facilitating and expanding legal career opportunities and the greater efficiency of services provided.

The conclusions of the article provide an analysis of the perspectives of the legal profession using developing legal technologies.

Keywords: legal technologies, LegTech, information technologies, cyber security, automation, artificial intelligence, social performance of law, cloud computing software, virtual reality.

NEPAPRASTOSIOS PADĖTIES KILMĖ, SAMPRATA IR ATSKYRIMAS NUO KITŲ TEISINIŲ REŽIMŲ

Orinta Pakštytė

E. paštas o.pakstyte@gmail.com

Mykolo Romerio universitetas

Kuratorė prof. dr. Birutė Pranevičienė

E. paštas praneviciene@mruni.eu

Santrauka. Šiame straipsnyje, remiantis moksline literatūra ir Lietuvos nacionaliniais bei tarptautiniais teisės aktais, analizuojama nepaprastosios padėties kilmė ir samprata, nurodomi skirtumai nuo kitų specialiųjų teisinių režimų. Nepaprastoji padėtis kaip ypatingasis teisinis režimas atsirado dar Romos laikais, todėl norint įsigilinti į šiuolaikinę nepaprastosios padėties sampratą reikia išanalizuoti gilumines šio teisinio režimo šaknis, kurios prasideda Romos teisėje. Remiantis moksliniais šaltiniais straipsnyje analizuojamos trys pagrindinės valstybinės padėtys, kurios buvo skelbiamos Romos laikais susidūrus su tam tikra ypatingąja situacija. Romėnų nepaprastosios padėties reguliavimo modelis persikėlė ir į dabartinį teisinį reglamentavimą, todėl būtent per nepaprastosios padėties kilmės analizę bus lengviau suprasti ir įsigilinti į šiuolaikinę nepaprastosios padėties sampratą. Padedant nacionaliniams ir tarptautiniams teisės aktams, kurie nepaprastosios padėties sampratą apibrėžia per žmogaus teises saugančius įstatymus, bus pateikiami pagrindiniai nepaprastosios padėties sampratos ypatumai, kurie padės šį teisinį režimą atskirti nuo kitų specialiųjų padėčių. Atskyrimo klausimas yra svarbus norint pasiekti tinkamų situacijos valdymo rezultatų ir išvengti netinkamo teisinio reguliavimo ir žmogaus teisių pažeidimo.

Reikšminiai žodžiai: nepaprastoji padėtis, karantinas, ekstremalioji situacija.

Įvadas

Temos aktualumas. 2021–2022 metais pasaulis susidūrė su vienos didžiausios šalies Rusijos agresija. Ukrainoje kilęs karas visas valstybes paliko išgąstyje ir privertė pagalvoti apie savo šalies saugumą ir jos gyventojus. Didelis migrantų antplūdis Baltarusijos, taip pat ir Lenkijos pasienyje valstybės valdžią privertė greitai sureaguoti į kilusią grėsmę ir taikyti tam tikras saugos priemones, t. y. skelbti tam tikrą ypatingąją padėtį valstybėje, tačiau, Birutės Pitrėnaitės teigimu, „kad valstybėje būtų galima pradėti taikyti Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje ir Lietuvos Konstitucijoje nustatytų žmogaus teisių bei laisvių apribojimus, turi būti įvestas ypatingas teisinis režimas, o jį įvedus – pertvarkyta (pritaikyta veikti ekstremaliomis sąlygomis) valstybės ir vietos valdžios institucijų veikla“[1]. Todėl paskelbus nepaprastąją padėtį teko prisiminti, kas yra ta nepaprastoji padėtis ir kuo ji skiriasi nuo neseniai skelbtų kitų teisinių režimų, tokių kaip karantinas ir ekstremalioji situacija.

Nors šio teisinio režimo sampratą ir taikymą aptarė savo darbuose Birutė Pitrėnaitė, Aušra Vainorienė, tačiau Lietuva praktiškai susidūrė su nepaprastąja padėtimi pirmą kartą, ją paskelbus praėjusiais metais, todėl visos žinomos teorinės žinios staiga turėjo būti pritaikytos praktiškai, o tai sukėlė nemažai problemų ir papildomų klausimų. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad paskelbus nepaprastąją padėtį keičiasi tam tikra valstybinių institucijų veikla, atsiranda papildomų taisyklių piliečiams, todėl, norint užtikrinti teisingą šios teisinės padėties reguliavimą, svarbu išsiaiškinti šios padėties kilmę, sampratą ir skirtumą nuo kitų teisinių režimų.

Pasauliui susidūrus su pandemijos ir karo problema, išryškėjo specialiųjų režimų gausa. Nevienodų režimų skelbimas tokioje pačioje situacijoje kelia klausimą ir problemą, kokie yra šių teisinių režimų skirtumai, nes nuo atitinkamo režimo

1 Birutė Pitrėnaitė, „Teisinio reglamentavimo įtaka ekstremalių situacijų valdymo veiksmingumui“, *Jurisprudencija* 83, 5 (2006): 91.

pasirinkimo priklauso skelbimo, valdymo ir žmogaus teisių suvaržymo klausimai.

Straipsnio **tikslas** – remiantis moksline literatūra ir nacionaliniais, taip pat tarptautiniais teisės aktais atskleisti ir išanalizuoti nepaprastosios padėties sampratą ir šio teisinio režimo skirtumo nuo kitų ypatingųjų padėčių problemą.

Tyrimo uždaviniai:

1) išanalizuoti nepaprastosios padėties kilmę ir teisinį reglamentavimą Romos teisėje;
2) remiantis nacionaliniais ir tarptautiniais teisės aktais atskleisti nepaprastosios padėties sampratą;
3) nurodyti nepaprastosios padėties skirtumus nuo kitų specialiųjų teisinių režimų.

Tyrimo objektas – nepaprastosios padėties institutas.

Tyrimo metodika. Straipsnyje taikyti pagrindiniai tyrimo metodai: analizės, analitinis, istorinis ir lingvistinis metodai. Analizės metodas buvo taikomas analizuoti Lietuvos ir nacionalinius teisės aktus, taip pat nagrinėti Lietuvos ir užsienio autorių mokslinius straipsnius ir kitą mokslinę literatūrą. Istorinis metodas buvo pasitelktas siekiant atkurti praeities įvykius, juos išanalizuoti ir tinkamai pateikti. Lingvistinis metodas buvo taikytas teisės įstatymų turiniui pateikti ir jį aiškinti.

1. Nepaprastosios padėties instituto genezė

Valstybė ir jos piliečiai jau nuo seniausių laikų susidurdavo su tam tikromis specialiosiomis situacijomis – ar tai būdavo karas, politiniai nesutarimai, ar įvairios stichinės nelaimės. Būtent tokių situacijų metu labiausiai buvo norima apsaugoti valstybės piliečius ir pačią valstybės teritoriją, tai paskatino valstybės vadovus ieškoti gan ekstremalių apsaugos priemonių. Šios problemos fragmentų galima įžvelgti dar Senovės Romos politikoje, kai valstybė susidurdavo su vidinėmis ir išorinėmis sudėtingomis situacijomis, bet jas išspręsti kliūdydavo keli aspektai.

Pirmiausia tai, kad Respublika neturėjo kariuomenės, kuri galėtų palaikyti viešąją tvarką. Taip pat kiekvieną jėgos panaudojimą buvo galima apskųsti, nes jau buvo formuojamas žmogaus teisių aspektų įtvirtinimas. Kreipimasis į baudžiamuosius teismus buvo labai lėtas ir ilgas procesas, todėl buvo ieškoma priemonių, kurios leistų apsaugoti žmogų ir valstybę suvaržant tam tikras jo laisves ir nesulaukiant už tai atsakomybės.

Taip buvo pradedami skirti diktatoriai, kurių pareiga buvo vadovauti nepaprastosios padėties metu. „Susidūrus su ekstremaliomis situacijomis Senovės Romoje būdavo paskiriamas diktatorius, kuris galėdavo imtis veiksmų ir vadovauti šiai situacijai laisvai, nevaržomas konstitucinių įpareigojimų."[2] Taip atsirado terminas *senatus consultum ultimum*[3], kuris leido pažeisti įstatymus siekiant nuslopinti visuomenės priešus, pažadant jiems politinę ir teisinę priedangą. Net jei diktatorius ir būdavo patrauktas baudžiamojon atsakomybėn dėl piliečio nužudymo, tačiau, jei jis visus veiksmus atliko remdamasis *senatus consultum ultimum* principu, atsakomybės galėjo išvengti.

Kaip ir daugumai tautų, Romos Respublikai taip pat nepavyko išvengti tiesioginio priešų puolimo, todėl tokiais atvejais būdavo skelbiama *tumultus*[4]. Šis režimas buvo paskelbtas porą kartų: Italijos pilietinio karo ir Galų puolimo metu. Ši speciali valstybės padėtis leido piliečius šaukti į kariuomenę, pareigūnams vilkėti karinę uniformą ir suvaržyti tam tikras piliečių laisves, dažniausiai ji būdavo deklaruojama kartu su *lustitium*[5] paskelbimu. Šį terminą galima laikyti gan prieštaringu, nes nuo jo įvertinimo ir taikymo priklauso, ar tai piliečių ir valstybės apsauga, ar tai valstybės vadovų piktnaudžiavimo suteikta valdžia. Aušra

2 Robert J. Bonner, „Emergency Government in Rome and Athens ", *The Classical Journal* 18, no. 3 (1992): 144–52, http://www.jstor.org/stable/3289221.

3 *Senatus consultum ultimum* („galutinis Senato dekretas") yra šiuolaikinis terminas, vartojamas Romos Senato nutarimams, kuriais suteikiama moralinė pagalba magistratams naudotis visomis savo galiomis ir nepaisyti įstatymų, kad apsaugotų valstybę.

4 *Tumultus* yra nepaprastosios padėties skelbimas, kai yra akivaizdi priešo ataka.

5 *Lustitium* – laikinas magistratų ir teisėjų jurisdikcijos ir teisminių operacijų sustabdymas civilinėse ir baudžiamosiose bylose. Jį skelbia magistratas ediktu, dažniausiai senato įgaliojimu.

Vainorienė savo straipsnyje taip pat kėlė klausimą: „Ar laikyti *iustitium* visiška anomija, kurioje panaikinama visų teisinių struktūrų valdžia, ar suvokti tai kaip pamatinį teisės egzistavimą, kuris sutampa su teisinės tvarkos kraštutinumu?“[6] Ši problema aktuali, nes žmogaus teisių gynimas jau kuris laikas yra daugumos šalių prioritetas, ne išimtis buvo ir Romos Respublika, kuri ieškojo teisės reguliavimo būdų, kurie leistų neatidėliotinais atvejais vis dėlto suvaržyti tam tikras asmens laisves apsaugos tikslais, tačiau galima matyti, kad vis dėlto nebuvo tam tikros ribos, teisinės atsakomybės už tam tikrus valstybės vadovų atliekamus veiksmus, nes reikia nepamiršti, kad kalbama apie žmogaus prigimtines teises, kurias besąlygiškai turėtų ginti valstybė. Paskelbus *iustitium* valstybėje, būdavo sustabdomas teisminis valdžios procesas ir tai lemdavo, kad žmogus galėdavo būti teisiamas be teismo, prarasti gyvybę nesulaukęs verdikto. Tai parodo, kad nebuvo paisoma nei žmogaus prigimtinių teisių, tokių kaip teisė į gyvybę, į laisvę, garbę ir orumą, nei pozityviųjų teisių – teisės į gynybą, į teisingą teismą ir t. t.

Nors Romos Respublikoje taikant nepaprastosios padėties teisinius režimus vis dėlto iškilo tam tikra problemika, pagal šį taikymo šabloną yra sukurtas mūsų šiuolaikinis nepaprastosios padėties reguliavimo modelis. Galima pastebėti, kad mes taip pat susiduriame su tam tikromis gana panašiomis problemomis, kurios išryškėjo būtent paskelbus šį specialųjį režimą pirmą kartą nuo nepriklausomybės laikų, tačiau tai nestabdo toliau laikytis šio perimto modelio.

2. Nepaprastosios padėties samprata teisiniuose aktuose

2.1. Nepaprastosios padėties reglamentavimas LR Konstitucijoje

Aptarus pagrindinius teisinius režimus, kuriuos valstybės gali skelbti pavojingų situacijų metu, prieiname prie vieno iš pagrindinių, specialaus teisinio režimo, kuris įtvirtintas LR Konstitucijoje, tai – nepaprastoji padėtis. Žinoma,

6 Aušra Vainorienė, „Išimtinė padėtis: teisiniai pagrindai ir iššūkiai“, *Teisės apžvalga* 1(13) (2016): 23-43, https://portalcris.vdu.lt/server/api/core/bitstreams/22b65b34-f404-4d04-b666-735db0b83fcf/content.

kad Konstitucija – aukščiausią galią teisės šaltiniuose turintis dokumentas, kuris nustato pagrindines žmogaus teises ir pareigas, taip pat įtvirtina pagrindines leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės valdžios funkcijas. LR Konstitucijos 144 str. įtvirtina, kad nepaprastoji padėtis skelbiama, kai „valstybėje iškyla grėsmė konstitucinei santvarkai ar visuomenės rimčiai“[7]. Taigi svarbiausias dokumentas įtvirtina tokį režimą kaip nepaprastoji padėtis ir įvardija pagrindinius skelbimo pagrindus. Galima pastebėti, kad LR Konstitucija neįvardija detaliai, kokių situacijų metu yra skelbiamas šis specialus teisinis režimas, ir nepaaiškina, kokios situacijos priskirtos prie situacijų, kurios kelia grėsmę konstitucinei santvarkai ar visuomenės rimčiai. Taip pat Konstitucijos 144 str. įtvirtina subjektus, kurie turi teisę skelbti nepaprastąją padėtį, kaip ir buvo minėta aukščiau pateiktoje informacijoje, šio režimo skelbimas priskirtas Seimo jurisdikcijai, o neatidėliotinais atvejais šią funkciją gali atlikti Respublikos Prezidentas[8]. LR Konstitucijos 145 str. taip pat nurodo, kad nepaprastosios padėties metu nėra draudžiama apriboti tam tikras žmogaus teises[9]. Taip pat nepaprastosios padėties institutą įvardija ir kiti Konstitucijos straipsniai: 67 str. 20 d.[10], 84 str. 17 d.[11], 147 str.[12] Taigi galima teigti, kad LR Konstitucija įtvirtina pagrindinius nepaprastosios padėties aspektus: skelbimo pagrindą, subjektus, kuriems suteikta valdžia tai padaryti, ir tam tikrų žmogaus teisių suvaržymą, tačiau smulkiai nedetalizuoja, kokios tiksliai situacijos reikalauja neparastosios padėties skelbimo, kokios yra leidžiamosios, vykdomosios valdžios subjektų funkcijos šio režimo metu ir kokios tiksliai ir kokiu mastu gali būti apribojamos žmogaus teisės. Būtent tam yra skirti kiti LR įstatymai.

7 *Lietuvos Respublikos Konstitucijos* 144 str. (*Lietuvos Aidas*, 1992-11-10, Nr. 220).

8 *Ibid.*

9 *Ibid.*, 145 str.

10 Įtvirtina, kad Seimas įveda karo padėtį, nepaprastąją padėtį, skelbia mobilizaciją ir priima spendimus panaudoti ginkluotąsias pajėgas.

11 Respublikos Prezidentas įstatymo nustatytais atvejais skelbia nepaprastąją padėtį ir pateikia šį sprendimą tvirtinti artimiausiam Seimo posėdžiui.

12 Straipsnis įtvirtina taisyklę, kad nepaprastosios padėties ar karo padėties metu Konstitucija negali būti taisoma.

2.2. Nepaprastosios padėties įstatymas

Vienas iš pagrindinių įstatymų, reguliuojantis šį specialųjį režimą, – Lietuvos Respublikos nepaprastosios padėties įstatymas. Kaip įtvirtina LR nepaprastosios padėties įstatymo 1 str. 1 d., šio įstatymo paskirtis – nustatyti šio teisinio režimo pagrindus, tvarką, laikiną asmenų naudojimąsi tam tikromis teisėmis, taip pat ir tam tikrų institucijų veiklą bei kitus aspektus[13]. Nors šis įstatymas smulkiau analizuoja svarbiausius nepaprastosios padėties punktus, reikia pabrėžti ir sutikti, kad „nepaisant to, kad Konstitucija įsigaliojo 1992 m. lapkričio 2 d., įstatymų leidėjas priimti įstatymą, reguliuojantį nepaprastąją padėtį, – Lietuvos Respublikos nepaprastosios padėties įstatymą prisiruošė tik beveik po 10 metų, t. y. 2002 m. birželio mėn.“[14]. Taigi galima pamąstyti, kaip būtų reguliuojama nepaprastoji padėtis, jei tai būtų reikalinga norint apsaugoti valstybę ir piliečius. Galima pastebėti, kad nors šiuo metu yra įstatymas, kuris reguliuoja nepaprastąją padėtį, tačiau tada, kai prireikė ją skelbti 2021–2022 metais, vis dėlto iškilo tam tikrų nesklandumų ir teigiama, kad teisinis nepaprastosios padėties instituto reguliavimas reikalauja atidesnio apsvarstymo ir tikslinimo, nes, susidūrus su ypatinga situacija, leidžiamajai ir vykdomajai valdžiai, kaip manoma, prireikė įstatymą interpretuoti savo nuožiūra. Įstatymo pakeitimų buvo 19 nuo įstatymo išleidimo, bet galima pastebėti, kad reikšmingų pasikeitimų neįvyko. Įvertinus tai, kad nepaprastoji padėtis nuo Lietuvos nepriklausomybės laikų buvo skelbiama tik pirmą kartą, nenuostabu, kad vis dėlto nepavyko įvertinti praktinio pritaikymo, tik dabar galima pradėti įvertinti šio įstatymo teorinę ir praktinę sąsają ir jį redaguoti. Taigi galima daryti išvadą, kad Nepaprastosios padėties įstatymas buvo priimtas tik kaip teorinis dokumentas, kad valstybė tiesiog turėtų atskirą dokumentą, kuris atspindėtų šio specialaus režimo teisinį reguliavimą. Matyti, kad staiga ištikusi situacija

13 „Lietuvos Respublikos nepaprastosios padėties įstatymas", *Valstybės žinios*, 2002-06-26, Nr. 64-2575.

14 Elena Masnevaitė, Audronė Gedmintaitė ir Vigita Vėbraitė, „Nepaprastosios padėties įvedimo procedūra: praktika prieš teisinį reguliavimą", *Kelyje su Konstitucija* (2022): 192-219. https://www.journals.vu.lt/open-series/article/view/29803/28848.

(karas Ukrainoje, pandemija) parodė, kiek trūkumų turi šis dokumentas.

2.3. Nepaprastoji padėtis LR Seimo statute

Kalbant apie teisės aktus, kurie reglamentuoja teisinį nepaprastosios padėties reguliavimą, reikėtų paminėti LR Seimo statutą. Šis dokumentas buvo išleistas 1994 m., taigi po dvejų metų, kai buvo priimta LR Konstitucija. Atsižvelgiant į tai, kad šiame statute, palyginti su Konstitucija, nepaprastosios padėties reguliavimas truputėlį buvo praplėstas, taip pat primintina, kad Nepaprastosios padėties įstatymas dar nebuvo išleistas. Taigi tuo laikotarpiu Seimo statutas buvo vienas iš pagrindinių dokumentų, kuris gal ir ne visai aiškiai, tačiau leido suprasti, kaip nepaprastosios padėties reguliavimas turėtų atrodyti. Nepaprastajai padėčiai aptarti yra skirti Seimo statuto 164 str.[15], 169 str.[16], 172 str.[17], 186 str.[18]. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad, kuriant Nepaprastosios padėties įstatymą, buvo remtasi šiuo statutu, nes pastebėtina, kad kai kurias statuto nuostatas galima aptikti šiame įstatyme arba bent jau užčiuopti panašią jų formuluotę, pavyzdžiui, tokia taisyklė kaip „nepaprastosios padėties metu Konstitucijos negalima keisti“. Ją galima aptikti Konstitucijoje, tada vėliau išleistame Seimo statute, o paskui ir po 8 metų perkeltą į Nepaprastosios padėties įstatymą, taigi kai kurios nuostatos liko nepakitusios. Susidūrus su ypatingąja padėtimi, vis dėlto buvo pastebėta, kad kai kurias normas reikia įforminti kitaip. Žinoma, kad pagal Seimo statutą (suvestinė

15 Seimo statuto 164 str. įtvirtina: *„Respublikos Prezidento, Seimo Pirmininko arba Seimo Pirmininką pavaduojančio Seimo Pirmininko pavaduotojo, arba Vyriausybės motyvuotu teikimu įstatymų ir Seimo nutarimų projektai gali būti svarstomi ypatingos skubos tvarka. Šioje dalyje nurodytų subjektų teikimu įstatymų ir Seimo nutarimų projektų svarstymo ypatingos skubos tvarka procedūra gali būti taikoma tik tais atvejais, kai būtina nedelsiant užtikrinti gyvybiškai svarbius visuomenės ir valstybės interesus, t. y. įvedant arba įvedus karo ar nepaprastąją padėtį, taip pat ją atšaukiant, skelbiant arba paskelbus mobilizaciją, skelbiant demobilizaciją, priimant sprendimą panaudoti ginkluotąsias pajėgas ginkluoto užpuolimo atveju ir (ar) prireikus ypač skubiai vykdyti tarptautinius įsipareigojimus, stichinės nelaimės ar kitomis ekstremaliomis aplinkybėmis, kilus tokiai grėsmei valstybės ar visuomenės saugumui, kuriai pašalinti būtini ypač skubūs Seimo sprendimai.“*

16 Seimo statuto 169 str. įtvirtina taisyklę, kad nepaprastosios padėties metu Konstitucija negali būti keičiama.

17 Seimo statuto 172 str. teigia, kad valstybės biudžetas negali būti svarstomas ar priimamas skubos tvarka, išskyrus nepaprastosios padėties atvejus.

18 Seimo statuto 186 str. skirtas Seimo nutarimų priėmimo nepaprastosios padėties metu tvarkai nustatyti.

redakcija (2022-05-27–2022-06-29) Seimo Pirmininkas rengia nutarimų projektus dėl nepaprastosios padėties, mobilizacijos skelbimo ir atšaukimo[19], tačiau, žiūrint praktiškai, jau kurį laiką tai darė Vyriausybė, taigi galima matyti, kad nors įstatymiškai buvo įforminta, kad projektų rengimas yra Seimo Pirmininko pareiga, praktiškai šis veiksmas buvo atliekamas supaprastintai ir tai darė Vyriausybė. Suprantant, kad praktiškai tam tikros normos yra atliekamos kitaip, kyla reikiamybė tai keisti ir raštiškai, atliekant įstatymo redakciją. Sutiktina su Seimo Pirmininkės Viktorijos Čmilytės-Nielsen pareiškimu, kad vis dėlto Seimo pirmininkui sunku yra rengti nutarimų projektus, kai jis neturi visos informacijos, reikalingos tokiems nutarimams ruošti[20]. Taigi akcentuotina, kad 2022 m. birželio 30 d. įsigaliojus naujai Seimo statuto redakcijai, 186 str. 1 d. jau buvo pakeista ir perrašyta, kad nutarimų projektus dėl nepaprastosios padėties „rengia ir Seimui teikia Vyriausybė arba Seimo Pirmininkas ar jo pareigas laikinai einantis Seimo Pirmininko pavaduotojas“[21]. Taigi pastebėtina, kad tam tikros reguliavimo taisyklės normos išliko nuo pat pirmųjų dokumentų išleidimo, o kitas, susidūrus su tam tikra realia situacija, reikia taisyti, nes praktinis susidūrimas nesutampa su teoriniu įstatymo išdėstymu.

2.4. Nepaprastoji padėtis tarptautinėje teisėje

Nepaprastosios padėties teisinį pagrindą reguliuoja ne tik Lietuvos įstatymai, tačiau ir tarptautinės teisės normos, tačiau nepaprastosios padėties reguliavimas labiau pasireiškia per žmogaus teises ginančius įstatymus. Pavyzdžiui, Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 4 str. įtvirtina žmogaus teisių suvaržymo galimybę, tačiau tai gali būti padaryta tik „susidarius nepaprastajai padėčiai,

19 „Lietuvos Respublikos Seimo statutas“, *Valstybės žinios*, 1994-02-25, Nr. 15-249.

20 Milena Andrukaitytė, „ Seimo pirmininkė siūlo koreguoti procedūras dėl nepaprastosios padėties skelbimo“, *15 min*, 2022 m. balandžio 6 d., https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/seimo-pirmininke-siulo-koreguoti-proceduras-del-nepaprastosios-padeties-skelbimo-56-1663486.

21 „Lietuvos Respublikos Seimo statutas“, *Valstybės žinios*, 1994-02-25, Nr. 15-249.

dėl kurios iškyla grėsmė tautos išlikimui“[22]. Taigi pasakytina, kad tarptautinės nuostatos yra perkeltos į nacionalinę valstybių teisę, nes Nepaprastosios padėties įstatymo teisinis reguliavimas taip pat leidžia suvaržyti žmogaus teises tiek, kiek to reikia esant tam tikrai situacijai. Kitas teisės aktas, kuris leidžia tam tikrų įsipareigojimų nukrypimą nepaprastosios padėties metu, tai – Europos Žmogaus teisių konvencija. Šio dokumento 15 str. įtvirtina galimybę taip pat suvaržyti asmens teises, tačiau tai turi būti daroma proporcingai ir jei nėra paneigiamos kitos tarptautinės normos[23]. Iš pateiktų pavyzdžių, galima pastebėti, kad vis dėlto nėra tikslaus vieno tarptautinio akto, kuris reguliuotų paprastąją padėtį ir tai palikta kiekvienos valstybės vidiniam reguliavimui, tačiau reikėtų atsižvelgti į tai, kad tos normos negali prieštarauti esamiems tarptautiniams įsipareigojimams. Nepaprastosios padėties aspektai, kalbant apie tarptautinę teisę, yra reguliuojami per žmogaus teisių apsaugos įstatymus, nes nepaprastosios padėties metu yra suvaržomos žmogaus teisės, taigi tarptautinės normos, kurios saugo žmogaus teises ir laisves, pamini tokius atvejus kaip nepaprastoji padėtis, kokiu mastu ir kaip yra leidžiama nesilaikyti žmogaus teisų apsaugos normų įvedus šį specialųjį režimą.

Taigi galima teigti, kad nepaprastoji padėtis yra reguliuojama ne tik nacionalinių, bet ir tarptautinių normų. Lietuvoje šio ypatingojo režimo reguliavimo pagrindai yra nurodomi Konstitucijoje – aukščiausią galią turinčiame dokumente. Per Seimo atliekamų funkcijų prizmę kai kurie pagrindai nurodomi Seimo Statute, o smulkiau įtvirtinti nepaprastosios padėties teisinį reguliavimą skirtas Nepaprastosios padėties įstatymas. Tačiau nepaprastosios padėties normos neapsiriboja vien tik nacionaline teise. Kai kurias pagrindines taisykles galima įžvelgti ir tarptautinėje teisėje, tačiau tai įtvirtinama gana netiesiogiai, labiau krypstant į žmogaus teisių apsaugą ir nepaprastosios padėties reguliavimą išvedant būtent iš šio pobūdžio normų.

22 „Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas“, *Valstybės žinios*, 2002-08-02, Nr. 77-3288.

23 „Europos žmogaus teisių konvencija”, *Valstybės žinios*, 1995-05-16, Nr. 40-987.

3. Nepaprastosios padėties atskyrimas nuo kitų teisinių režimų

3.1. Nepaprastosios padėties atskirtis nuo specialiosios padėties

2020–2022 metais įvyko daug įvairiausių nesklandumų pasaulyje: pandemijos, kariniai konfliktai. Tai skatino valstybes imtis tam tikrų saugos priemonių. Apžvelgus įvairių valstybių veiksmus galima pasakyti, kad dauguma jų buvo paskelbusios tam tikrus specialius režimus savo teritorijose, tačiau ne visos valstybės pasirinko vienodą teisinį režimą. Tokios šalys kaip: Japonija, Moldova, mūsų kaimynės šalys Estija ir Latvija, taip pat Ispanija ir Italija pasirinko skelbti nepaprastąją padėtį negalėdamos suvaldyti pandemijos COVID-19 plitimo. Kitos šalys, pvz., Jungtinė Karalystė, Portugalija, Austrija, taip pat ir Lietuva nusprendė skelbti karantiną, susilaikydamos nuo gana kraštutinės priemonės – nepaprastosios padėties skelbimo. Lietuvos atveju vieno režimo nepakako – buvo paskelbtas ir karantinas, ir ekstremalioji padėtis. Todėl, matant net kelis teisinius režimus, svarbu suprasti, kuo jie skiriasi. Nepaprastosios padėties atskyrimas nuo kitų teisinių režimų padės labiau suprasti šio režimo taikymo ypatumus, reguliavimą, todėl bus aptariami trys teisiniai režimai, pastaraisiais metais paskelbti Lietuvoje: nepaprastoji padėtis, karantinas ir ekstremalioji situacija.

LR Konstitucijos 144 str.[24] kalbama apie nepaprastosios ir karo padėties sampratą ir pagrindinę skelbimo priežastį, tačiau neminimi tokie režimai kaip karantinas ar ekstremalioji padėtis. Tačiau galima pamatyti, kad būtent Konstitucijos 48 straipsnyje yra paminėta, „kad valstybėje gali kilti ir kiti „ypatingi atvejai“, susiję su „stichinėmis nelaimėmis ir epidemijomis“[25]. Taigi galima daryti išvadą, kad Konstitucija nors ir netiesiogiai, tačiau užsimena, kad gali kilti situacijų,

24 *Lietuvos Respublikos Konstitucijos 144 str.:* „Jeigu Valstybėje iškyla grėsmė konstitucinei santvarkai ar visuomenės rimčiai, Seimas gali visoje valstybės teritorijoje ar jos dalyje įvesti nepaprastąją padėtį. Jos trukmė – iki šešių mėnesių.“, *Lietuvos Aidas*, 1992-11-10, Nr. 220.

25 Vaidotas A. Vaičiatis, „Specialieji teisiniai režimai Lietuvos teisinėje sistemoje“, *Teisė* 117 (2020): 79-98, file:///C:/Users/orint/Downloads/22280-Article%20Text-40109-1-10-20210108%20(6).pdf.

kurių metu gali būti skelbiamas kitoks teisinis specialusis režimas negu nepaprastoji padėtis. Būtent šių dviejų specialiųjų režimų užuomazgų galima rasti Civilinės saugos įstatyme[26] ir Žmonių užkrečiamųjų ligų profilaktikos ir kontrolės įstatyme[27]. Civilinės saugos įstatymas[28] įvardija: „Ekstremalioji situacija – dėl ekstremaliojo įvykio susidariusi padėtis, kuri gali sukelti ar sukelia didelį pavojų gyventojų gyvybei ar sveikatai, jų būtiniausioms gyvenimo (veiklos) sąlygoms, turtui, aplinkai, gyvybiškai svarbių valstybės funkcijų atlikimui, viešajai tvarkai arba gyventojų žūtį, sužalojimą, turtinę ar kitą žalą."[29] Taigi ekstremalioji situacija – tai tam tikra padėtis, kurią sukelia įvykis. Norint visiškai suprasti, kokia šio teisinio režimo samprata, reikia išsiaiškinti, kokie įvykiai sudaro ekstremalaus įvykio sąvoką. Įstatymas[30] išskiria keturis įvykius, kurių metu yra skelbiama ekstremalioji situacija. Tai gali būti gamtinis, socialinis, ekologinis ir techninis įvykis. Gamtiniai įvykiai suprantami kaip gamtos stichijų sukelti įvykiai: uraganas, potvynis, žemės drebėjimas. Socialiniai įvykiai labiau susiję su visuomene ir žmonėmis, tai – streikas, maištas, taip pat jiems gali būti priskiriamos ir įvairios finansinės krizės. Situacijos, kurias sukelia medicininių atliekų susikaupimas arba pavojingų atliekų susikaupimas ir panašūs įvykiai, gali būti priskiriami ekologiniams įvykiams. Į techninių įvykių grupę įtraukiama: pastatų slinkimas, įvairios avarijos kanalizacijose ir naftotiekyje. Iš skelbiamos informacijos galima matyti, kad ekstremalioji situacija Lietuvoje skelbiama gan dažnokai, šiuo metu dar tęsiasi paskelbtos ekstremaliosios situacijos dėl Gedimino kalno nuožliaužų pavojaus (paskelbta 2017 m. gruodžio 18 d.), dėl masinio užsieniečių antplūdžio ekstremalioji situacija buvo paskelbta 2021 m. liepos 2 d. ir vis dar galioja[31]. Taigi

26 „Lietuvos krizių valdymo ir civilinės saugos įstatymas", *Valstybės žinios*, 1998-12-31, Nr. 115-3230.

27 „Lietuvos Respublikos žmonių užkrečiamųjų ligų profilaktikos ir kontrolės įstatymas", *Valstybės žinios*, 1996-10-30, Nr. 104-2363.

28 „Lietuvos krizių valdymo ir civilinės saugos įstatymas", *op. cit.*

29 *Ibid.*

30 *Ibid.*

31 „Ekstremalios situacijos", Civilinė sauga, žiūrėta 2023 m. vasario 24 d., https://civsauga.lt/ekstremaliuju-situaciju-valdymas/ekstremalioji-situacija/.

galima sakyti, kad ekstremalioji situacija skelbiama, kai bendras įvykio pavojaus lygis nėra labai didelis, tačiau vis dėlto reikia tam tikrų griežtesnių valstybės priemonių, – šiuo atveju paaiškėja pagrindinis ekstremaliosios situacijos skirtumas nuo nepaprastosios padėties. Kitas kriterijus, kuris parodo ekstremaliosios situacijos skelbimo reguliavimą Lietuvoje, tai – subjektai, kurie gali skelbti šį režimą. Nuo ekstremaliosios situacijos lygio priklauso ir šios situacijos skelbimo subjektai – tai yra savivaldybės lygio ar valstybės lygio nepaprastoji padėtis. Būtent tai lemia, ar šį specialųjį režimą skelbia savivaldybės administracija ar vyriausybė. Iš šių subjektų galima pastebėti, kad nepaprastoji padėtis yra vis dėlto griežtesnis specialusis teisinis režimas, nes jį skelbia ir aukštesnis valstybės organas – Seimas.

3.2. Nepaprastosios padėties ir karantino atskirtis

Dar vienas iš teisinių režimų, kuris buvo paskelbtas pandemijos metu, tai – karantinas. Kol Lietuva pandemijos situaciją sprendė skelbdama ne tokį kraštutinį režimą, o šiek tiek švelnesnius – tai karantiną ir ekstremaliąją situaciją, mūsų kaimynė Latvija pasirinko patį griežčiausią režimą ir skelbė nepaprastąją padėtį. Būtent tokių padėčių išsiskyrimas verčia kelti klausimą, kokį režimą vis dėlto valstybės turėtų rinktis. Pagal LR Užkrečiamųjų ligų įstatymą 2 str. 21 d.: „Karantinas – specialus užkrečiamųjų ligų profilaktikos ir kontrolės priemonių taikymo režimas, nustatomas atskiriems objektams ar apkrėstose teritorijose, kai registruojami nežinomos kilmės užkrečiamųjų ligų sukėlėjų paplitimai arba ypač pavojingų užkrečiamųjų ligų atvejai, taip pat pavojingų užkrečiamųjų ligų protrūkiai ar epidemijos.“[32] Kaip matyti, karantinas – tai yra atskiras Vyriausybės skelbiamas režimas pavojingos ligos atveju ir yra daug švelnesnis režimas palyginti su nepaprastąja padėtimi. Kaip ir minėta, galima pastebėti, kad karantino ir nepaprastosios padėties skirtumai yra panašūs į ekstremaliosios situacijos ir nepaprastosios padėties skirtumus. Pirmiausia, skiriasi subjektas, kuris turi galią

32 „Lietuvos Respublikos krizių valdymo ir civilinės saugos įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1998-12-31, Nr. 115-3230.

skelbti karantiną, nes žinoma, kad karantiną skelbia Vyriausybė, taip pat svarbu atkreipti dėmesį į skelbimo pagrindus. Karantinas skelbiamas būtent užkrečiamų ligų atveju, norint riboti ligos plitimą – tai tam tikras apsaugos priemonių paketas. Nepaprastosios padėties skelbimo pagrindas skiriasi nuo karantino skelbimo pagrindų, – apie tai tai trumpai buvo kalbama 2 straipsnio dalyje, tačiau, trumpai primenant, nepaprastoji padėtis skelbiama, kai iškyla tam tikras pavojus konstitucinei santvarkai ir visuomenės rimčiai[33]. Taigi, kyla klausimas, ar užkrečiamą ligą galima laikyti nepaprastosios padėties įvedimo pagrindu, ar tai kelia grėsmę konstitucinei santvarkai ir visuomenės rimčiai, nes nuo šio atsakymo į klausimą priklauso, kokios priemonės bus parinktos valdyti situaciją ir kiek stipriai bus varžomos piliečių teisės. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad vis dėlto su tokio masto situacija Lietuva jau senokai nebuvo susidūrusi, ir tai verčia gerokai apsvarstyti ir teisiškai išstudijuoti ypatingas situacijas reguliuojančius įstatymus dar kartą, nes susidūrus praktiškai su situacija, sąlygos gerokai keičiasi. Galima matyti, kiek buvo visuomenės pasipiktinimo valdžia, griežtais draudimais, tačiau reikia įvertinti, kad didelė visuomenės dalis vis dėlto nėra teisiškai išsilavinusi, todėl jai sudėtinga suprasti, kaip tam tikras teisinis režimas yra teisiškai reguliuojamas. Tai iš dalies ir verčia piktintis gana nepalankiais vadžios sprendimais, ypač jei reguliavimas susijęs su konstitucinėmis ir prigimtinėmis žmogaus laisvėmis ir teisėmis.

3.3. Žmogaus teisių suvaržymas taikant specialiuosius režimus

Kalbant apie specialiuosius teisinius režimus, neišvengiamai reikia kalbėti apie tam tikrų žmogaus teisių ribojimus. Kalbant apie visus tris režimus, ar tai būtų karantinas, ekstremalioji padėtis ar nepaprastoji, – įstatymuose yra įtvirtintas tam tikras piliečių teisių ribojimas ir pareigos. Prasidėjus pandemijos laikotarpiui, bandant išvengti greito ligos plitimo, paskelbus ekstremaliąją padėtį ir karantiną, buvo pradėta riboti tam tikras žmogaus teises ir veiklą. Įstatymuose yra

33 „Lietuvos Respublikos nepaprastosios padėties įstatymas", *Valstybės žinios*, 2002-06-26, Nr. 64-2575.

įvardyti ūkinės veiklos, judėjimo, renginių, privataus gyvenimo laisvių ribojimas. Iš žiniasklaidos galima sužinoti, kad didelių nuostolių patyrė verslo ir ūkinės veiklos sektoriai, kadangi buvo ribojama prekyba, paslaugų teikimas, gamyba. Šiuo atveju ir iškilo tam tikra dilema prasidėjus suvaržymams: visuomenė sunerimo ir buvo pradėtas kelti klausimas, ar valstybė iš tikrųjų turi jurisdikcinę galią pažeisti šias žmogaus konstitucines teises. Tačiau Konstitucinis Teismas, nagrinėdamas Vyriausybės nutarimo „Dėl karantino Lietuvos Respublikos teritorijoje paskelbimo" papunkčių teisėtumą, atkreipė dėmesį į tai, kad žmogaus teisių ribojimas nėra neteisėtas, jei laikomasi tam tikrų sąlygų. Pirmiausia, tai turi būti įtvirtinta įstatymu ir yra būtina kitų piliečių teisėms ir pareigoms ginti, o antra, jeigu yra išlaikomas proporcingumo principas ir žmogaus teisės negali būti ribojamos labiau nei tai reikalauja siekiamas tikslas[34]. Taigi, nors įstatymai ir leidžia riboti tam tikras piliečių teises, tačiau tai turi būti daroma laikantis tam tikrų principų ir atsakomybės. Kaip ir buvo minėta, pasirinktas tinkamas teisinis režimas sufleruoja apie geriausių priemonių pasirinkimą. Nepaprastoji padėtis yra griežčiausias specialusis teisinis režimas, kuris varžo daugiau žmogaus teisių, todėl prieš kiekvieną veiksmą svarbu įvertinti, kokio lygio priemonių situacija iš tikrųjų reikalauja.

Taigi apibendrinant galima teigti, kad visi įstatymuose ir Konstitucijoje įvardyti specialieji teisiniai režimai skelbiami norint apsaugoti visuomenę nuo pavojaus, tačiau svarbu atkreipti dėmesį į pavojaus lygį ir mastą. Nuo pasirinkto režimo priklausys subjektai, kurie turi teisę skelbti šią padėtį, taip pat bus nuspręsta, kokios ir kokiu lygmeniu gali būti apribojamos žmogaus teisės. Atlikus visus veiksmus tinkamai, galima išvengti pavojingos situacijos padarinių ir netinkamo teisinio reguliavimo, taip pat pažeistų žmogaus teisių.

34 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2023 m. sausio 24 d. nutarimas", TAR, 2023-01-24, Nr. 1176.

Išvados

Nepaprastosios padėties kaip teisinio reguliavimo šaknis galima užčiuopti jau Romos teisėje, kada šaliai susidūrus su tam tikromis ypatingomis situacijomis, kitų valstybių užpuolimais, siekiant apsaugoti savo žemes ir gyventojus buvo skelbiamos ypatingosios padėtys. Jų metu vadovams buvo suteikiamos išskirtinės teisės priimti tam tikrus sprendimus. Būtent šį modelį perėmė dabartinės valstybės, tačiau dabar jis labiau išplėtotas ir teisiškai išvystytas.

Dabartinis nepaprastosios padėties teisinis reguliavimas išdėstytas tarptautiniuose ir nacionaliniuose teisės aktuose. Šiuose įstatymuose galima matyti ir šio specialaus režimo skelbimo pagrindus, tam tikrų institucijų veiklos reguliavimą, ir žmogaus teisių suvaržymo sąlygas ir mastą, tačiau pabrėžtina, kad iki visiškai tinkamo teisinio reguliavimo teisės aktus reikia koreguoti, kad neliktų vietos interpretacijoms.

Staiga susidūrus su išimtine situacija yra svarbu pasirinkti tinkamą režimą. Dabartiniai sukrečiantys įvykiai parodė specialiųjų režimų gausą, tai paskatino kalbėti apie specialiųjų padėčių skirtumus. Nors karantinas, ekstremali padėtis ir nepaprastoji padėtis yra režimai, kurie skirti suvaldyti tam tikras išimtines situacijas, tačiau jie skiriasi skelbimo pagrindais, subjektais, kurie turi galią skelbti, reguliavimu ir žmogaus teisių suvaržymo mastu.

THE ORIGIN AND CONCEPT OF THE STATE OF EMERGENCY AND ITS SEPARATION FROM OTHER LEGAL REGIMES

Orinta Pakštytė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. Based on scientific literature and Lithuanian national and international legal acts, this article analyzes the origin and concept of the state of emergency and distinguishes differences from other special legal regimes. The state of emergency, as a special legal regime, first appeared in Roman times. To delve into the current concept of the state of emergency, it is necessary to analyze the deep roots of this legal regime, which began in Roman law. Based on scientific sources, the article analyzes the three central state positions that were announced in Roman times when faced with a particular special situation. The Roman state of emergency regulation model has also moved into the current legal regulation, so it will be easier to understand and delve into the modern concept of the state of emergency by analyzing the origin of the state of emergency. With the help of national and international legislation that presents the idea of the state of emergency through laws protecting human rights, the main features of the state of emergency will be shown, which will help to distinguish this legal regime from other special situations. Separation is essential to achieve appropriate results in the management of the situation and avoid inappropriate legal regulation and violation of human rights.

Keywords: state of emergency, ancient Rome, quarantine, emergency situation, emergency law, violation of human rights, special legal regime.

PASYVIOVIOJI RINKIMŲ TEISĖ LIETUVOS RESPUBLIKOJE: SAMPRATA, ISTORINIS ASPEKTAS IR AKTUALŪS TEISINIO REGULIAVIMO POKYČIAI

Martyna Puodžiūtė

E. paštas mapuodziute@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla

Kuratoriai Juta Večerskytė-Brosel

E. paštas juta_vecerskyte@mruni.eu

doc. dr. Juozas Valčiukas

E. paštas vjuozas@mruni.eu

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjama Lietuvos Respublikoje nustatyto pasyviosios rinkimų teisės amžiaus cenzo problematika, susijusi su jaunimo įtraukimu į valstybės valdymą. Amžiaus cenzo reikalavimams pakitus po 2022 metų Konstitucijos pataisos, ši tema tampa vis labiau aktuali jauniems žmonėms ir kelianti diskusinius klausimus būsimų rinkimų kontekste. Visų pirma, straipsnyje aptariamas aktyviosios ir pasyviosios rinkimų teisės santykis, pasyviajai rinkimų teisei keliami reikalavimai Lietuvos Respublikoje. Visų antra, analizuojamas nepriklausomos Lietuvos istorinis laikotarpis, aptariant tarpukario laikotarpiu galiojusį konstitucinį reguliavimą. Galiausiai aptariamas Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimuose keliamas amžiaus cenzo reikalavimas bei jo pakeitimai, kiek tai svarbu palyginti Lietuvos Respublikoje susiklosčiusį amžiaus cenzą savivaldos ir valstybės valdymo kontekste.

Reikšminiai žodžiai: Lietuvos Respublikos Konstitucija, pasyvioji rinkimų teisė, amžiaus cenzas, Lietuvos Respublikos savivaldybės taryba.

Įvadas

Temos aktualumas. 2020 m. sausio 17 d. buvo pateiktas siūlymas pakeisti Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – Konstitucija) 56 straipsnį. Konstitucijos 56 straipsnyje yra nustatyti reikalavimai, kuriuos turi atitikti asmenys, kandidatuojantys į Lietuvos Respublikos Seimą (toliau – Seimas). Iš pateikto Konstitucijos pakeitimo įstatymo projekto galima matyti, kad siekis buvo sumažinti kandidatų į Seimą amžiaus cenzą nuo 25-erių iki 21-erių metų. Siekiant pakeisti Konstitucijos 56 straipsnyje nustatytą reguliavimą buvo atsižvelgta į tai, kad galiojusi sąlyginai aukšta amžiaus riba kandidatams Seimo rinkimuose yra išlikusi tik trijose Europos Sąjungos valstybėse, t. y. Italijoje, Graikijoje ir Kipre. Siūlymu pakeisti Konstituciją buvo siekiama įgalinti jauną žmogų ir suteikti galimybę didesniam skaičiui piliečių dalyvauti Lietuvos politikoje vykstančiuose procesuose ir valstybės valdyme.

Temos naujumas. Aptariama Konstitucijos 56 straipsnio pataisa dėl kandidatavimo į Seimo narius amžiaus cenzo sumažinimo priimta 2022 metais. Nors, kaip matyti, toks ribojimų atlaisvinimas nėra naujas reiškinys daugumoje Europos Sąjungos valstybių narių Lietuvos Respublikos (toliau – ir Lietuva) teisinėje tradicijoje, tai naujoves formuojantis įvykis.

Temos problemiškumas. Pasyviosios rinkimų teisės amžiaus cenzo mažinimas yra naujas, teisėkūroje nepažintas pokytis, sukėlęs nemažai diskusijų visuomenėje. Po priimtos Konstitucijos 56 straipsnio pataisos tapo aktualus praktinis jos įgyvendinimo klausimas.

Mokslinio straipsnio tikslas. Išanalizuoti Konstitucijos 56 straipsnio pataisos įgyvendinimo probleminius klausimus, susijusius su sumažinto pasyviosios rinkimų teisės amžiaus cenzu.

Tyrimo objektas. Konstitucinis teisinis reguliavimas susijęs su Pasyviosios rinkimų teisės amžiaus cenzu rinkimuose į Seimą.

Tyrimo metodai. Rengiant straipsnį buvo taikyti duomenų rinkimo, apdorojimo ir analizės metodai: tematinės analizės ir dokumentų atrankos; dokumento turinio analizė (Konstitucija, įstatymai, moksliniai straipsniai) ir istorinis bei lyginamosios analizės.

Tyrimo tikslui įgyvendinti keliami tokie uždaviniai:

1. atskleisti pasyviosios rinkimų teisės konstitucinę sampratą;
2. išnagrinėti Konstitucijos 56 straipsnio pataisa įtvirtintą naująjį konstitucinį teisinį reguliavimą, jį palyginant su tarpukario Lietuvos Konstitucijomis;
3. palyginti pasyviosios rinkimų teisės amžiaus cenzo keliamus reikalavimus Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybos (toliau – savivaldybių tarybų) rinkimuose.

1. Konstitucinė pasyviosios rinkimų teisės samprata

Rinkimų teisė Lietuvos Respublikoje yra grindžiama teisės normomis ir teisės principais, kurie yra įtvirtinti Konstitucijoje[1]. Išskirtini yra konstituciniai visuotinių, tiesioginių ir lygybės kriterijais grįstų rinkimų bei slapto balsavimo rinkimų teisės principai. Konstitucijos skirsnyje „Žmogus ir valstybė“ yra įtvirtintas visuotinumo principas. Konstitucijos 34 straipsnis leidžia, rinkimų dieną 18 metų turintiems visiems piliečiams turėti rinkimų teisę. Nurodoma išimtis, kad teismo pripažinti neveiksniais piliečiai negali dalyvauti rinkimuose[2]. Konstitucijos 55 straipsnyje yra apibrėžiama visuotinė, lygi, tiesioginė ir slapto balsavimo rinkimų teisė, kuria remiantis yra renkami Seimo nariai.

Rinkimų teisė Lietuvos Respublikoje yra reglamentuojama Konstitucijoje ir yra apibrėžiama kaip asmens teisė dalyvauti rinkimuose. Dalyvavimas rinkimuose yra skirstomas į aktyviąją rinkimų teisę ir pasyviąją rinkimų teisę[3]. Aktyvioji

1 Saulius Katuoka, „Rinkimų teisės principai“, 2010 m. https://www.vrk.lt/documents/10180/432479/1664_katuoka_rinkimu_principai.pdf/af7c971e-d895-4d3b-bcb3-f5aeffa88597.

2 *Ibid*.

3 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. kovo 29 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 40-1973.

rinkimų teisė yra apibrėžiama kaip galimybė, pasirenkant laisva valia, balsuoti už iškeltus kandidatus ar kandidatą, viešosios valdžios institucijų rinkimuose[4]. Pasyvioji rinkimų teisė yra apibrėžiama kaip valstybės piliečio teisė kandidatuoti ir būti išrinktam į atstovaujamąją valstybės arba savivaldybės instituciją. Pasyviajai rinkimų teisei yra keliami didesni reikalavimai nei aktyviajai rinkimų teisei[5]. Paprastai tariant, aktyviąją rinkimų teisę dar galima apibrėžti kaip teisę rinkti, o pasyviąją – teisę būti išrinktam[6].

Rinkimų teisėms dažniausiai gali būti taikomi pilietybės, amžiaus, lyties, išsilavinimo, turto ir sėslumo cenzai. Kalbant išimtinai apie pasyviąją rinkimų teisę, jai keliami reikalavimai įtvirtinti Lietuvos Respublikos rinkimų kodekse (toliau – Rinkimų kodeksas)[7]. Konkrečiai pasyviajai rinkimų teisei pagal įstatymą taikomi pilietybės, amžiaus ir sėslumo cenzai. Pilietybės cenzas reiškia, kad rinkimų teisė suteikiama tik Lietuvos Respublikos piliečiams ir nuolatos Lietuvoje gyvenantiems asmenims. Amžiaus cenzas reiškia, kad pasyvioji rinkimų teisė į savivaldybių tarybas suteikiama pilnametystės sulaukusiems asmenis. Tuo tarpu pasyvioji rinkimų teisė į Seimą suteikiama asmenims sulaukusiems 21-erių metų. Pasyviąją rinkimų teisę į Lietuvos Respublikos Prezidentus (toliau – Prezidentas) asmenys įgyja sulaukę 40-ies metų. Galiausiai sėslumo cenzas išreiškia reikalavimą, kad asmuo, siekiantis pasinaudoti pasyviąja rinkimų teise, turi būti tam tikrą laiką išgyvenęs Lietuvos Respublikos teritorijoje[8].

Pagal Konstitucija pretenduojantys į Seimą pasyviąja rinkimų teise gali pasinaudoti Lietuvos Respublikos piliečiai, rinkimų dieną, esantys ne jaunesni nei 21-erių metų amžiaus, nuolatos gyvenantys Lietuvoje, nesusiję su priesaika ar

4 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. spalio 1 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 114-4367.

5 *Ibid*.

6 Eglė Bilevičiūtė ir kt. *Lietuvos konstitucinė teisė* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2022), 333, https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/18751/Lietuvos%20konstitucine%20teise.pdf?sequence=3&isAllowed=y.

7 „Lietuvos Respublikos rinkimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo konstitucinis įstatymas“, TAR, 2022-07-20, Nr. 15851.

8 „Rinkimų cenzai”, Visuotinė lietuvių enciklopedija, žiūrėta 2023 m. kovo 18 d., https://www.vle.lt/straipsnis/rinkimu-cenzai/.

pasižadėjimu kokiai nors užsienio valstybei[9]. Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau – Konstitucinis teismas) 1998 m. lapkričio 11 d. nutarimą sąvokos „nesusijęs su priesaika ar pasižadėjimu užsienio valstybei" turinys iškelia reikalavimą asmeniui, kad jis užsienio valstybei nebūtų davęs priesaikos ar pasižadėjimo ar būtų jų atsisakęs. Susijusi priesaika ar pasižadėjimu yra laikoma bet kokia galiojanti ar asmenį su užsienio valstybe jungianti priesaika ar pasižadėjimas, kuris turi sąsajų su užsienio valstybe[10].

Apibendrinant, darytina išvada, kad pasyvioji rinkimų teisė reglamentuojama Konstitucijoje. Teisei būti išrinktam yra keliami daug griežtesni cenzai. Konkrečiai pasyviajai rinkimų teisei yra taikomi šie cenzai: taikomi pilietybės, amžiaus ir sėslumo.

2. Pasyviosios rinkimų teisės: amžiaus cenzo reikalavimo reguliavimas tarpukario Konstitucijose ir šiandieną

Analizuojant Lietuvos konstitucinį teisinį reguliavimą išimtinai tik dėl Seimo rinkimų, 1922, 1928 ir 1938 metų Konstitucijose buvo įtvirtinti visuotinio balsavimo, lygaus balsavimo, tiesioginio balsavimo ir slapto balsavimo principai. Šie principai labiausiai yra siejami su aktyviąja rinkimų teise. 1922 metų Konstitucijoje nustatyta, kad Seimas renkamas proporcine, dar kitaip žinoma kaip proporcingąja, rinkimų sistema[11]. Pasyviosios rinkimų teisės reikalavimuose išsiskiria reglamentavimas dėl amžiaus cenzo klausimo. Kandidatuoti į Seimo narius pagal 1922 ir 1928 metų Konstitucijas galėjo 24-erių metų amžiaus sulaukę Lietuvos piliečiai[12], tačiau nuo 1938 metų pasyviosios rinkimų teisės amžiaus cenzas buvo pa-

9 Bilevičiūtė, *supra note,* 6: 338.

10 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. lapkričio 11 d. nutarimas", *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 100-2791.

11 Indrė Pukanasytė, „Rinkimų teisė Lietuvos respublikos Konstitucinio Teismo ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje" (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2014), 20, https://www.lvb.lt/permalink/f/16nmo04/ELABAETD2119951.

12 „1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucija", lrk, žiūrėta 2023 m. kovo 18 d., https://www.lrk.lt/lietuvos-konstitucijos-istorija/202-1922-m-lietuvos-valstybes-konstitucija.

didintas iki 30-ies metų[13]. Pažymėtina ir tai, kad 1922 ir 1938 metų Konstitucijose Seimo nario kadencijos trukmė skiriasi. Atitinkamai 1922 metų Konstitucijoje Seimo nario kadencijos trukmė buvo treji metai, o 1938 metų – prailginti iki penkerių metų[14]. Jei lyginti su amžiaus cenzo reikalavimais rinkimuose į Prezidento postą, pagal 1922 metų Konstitucijos 43 straipsnį į Prezidento poziciją galėjo būti renkami visi Lietuvos Respublikos piliečiai, kurie taip pat turėjo teisę kandidatuoti į Seimą ir buvę ne jaunesni nei 35-erių metų amžiaus. 1928 metų Konstitucijoje kandidatų amžiaus cenzas į Prezidento poziciją buvo padidintas iki 40-ies metų amžiaus, šis amžiaus cenzas galiojo ir 1938 metų Konstitucijoje. Be kita ko, nepakito šiuo metu galiojančioje 1992 metų Konstitucijoje[15].

Nuo pat 1992 metų Konstitucijos priėmimo, pasyviosios rinkimų teisės amžiaus cenzas į Seimo narius buvo padidintas iki 25-erių metų. 1992 metų Konstitucijoje pastebėtini keli pokyčiai nuo 1938 metų Konstitucijos, susiję su pasyviąja rinkimų teise bei kadencijos trukme. Nepriklausomybės metais priimtoje Konstitucijoje pasyviosios rinkimų teisės amžiaus cenzas į Seimą buvo sumažintas nuo 30-ies iki 25-erių metų amžiaus; Seimo narių kadencijos trukmė išliko nepakitusi; Prezidento amžiaus cenzas buvo nepakeistas nuo 1938 metų galiojusios Konstitucijos, tačiau kadencija, nuo septynerių metų buvo sutrumpintas iki penkerių metų trukmės[16]. Bėgant laikui, keičiantis visuomenės suvokimui ir augant naujoms kartoms buvo imtas kelti pasyviosios rinkimų teisės amžiaus cenzo į Seimo narius probleminius klausimus.

Taigi, 2020 m. kovo 11 d. Seimo narių grupė, siekdama sumažinti pasyviosios rinkimų teisės amžiaus cenzą iki 21-erių metų, pateikė siūlymą Konstitucijos 56

13 Vilma Akmenytė-Ruzgienė ir Žydrūnas Mačiukas, „1920-1940 m. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimai: faktai ir skaičiai“, Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2023 m. kovo 18 d., https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=38152&p_k=1.

14 Pukanasytė, *supra note,* 11: 20.

15 „1928 m. Lietuvos Valstybės Konstitucija“, lrk, žiūrėta 2023 m. kovo 18 d., https://www.lrk.lt/39-konstitucijos-istorija/203-1928-m-lietuvos-valstybes-konstitucija.

16 „Lietuvos Respublikos Konstitucija“, *Lietuvos aidas*, 1992-11-10, Nr. 220-0.

straipsnio pataisos įgyvendinimui[17]. Po Konstitucijos pataisos projekto Liberalų sąjūdžio frakcija teigė, kad sumažinus pasyviosios rinkimų teisės amžiaus cenzą iki 21-erių metų, neproporcingai didelis amžiaus cenzo skirtumas tarp savivaldybių tarybų ir Europos parlamento rinkimų sumažėtų Europos Sąjungos lygiu. Taip pat padidėtų jaunų žmonių atstovavimas nacionaliniu lygiu[18]. Šiuo metu 16-oje Europos Sąjungos valstybių narių piliečiai gali kandidatuoti į parlamento rinkimus sulaukę 18-os metų[19].

2020 metais inicijuotame Įstatymo pakeitimo projekte dėl Konstitucijos 56 straipsnio buvo atkreiptinas dėmesys į tai, kad sumažinus pasyviosios rinkimų teisės amžiaus cenzą bus siekiama didinti jaunimo atstovavimą ir atsižvelgti į jaunų žmonių nuomonę, priimant, be kita ko, ir jaunimui svarbius ir aktualius klausimus. Teikiant įstatymo projektą buvo atsižvelgiama į tai, kad pagal galiojančius įstatymus į savivaldybių tarybas gali kandidatuoti 18 metų sulaukę asmenys, o į Europos Parlamento narius – 21-erių metų sulaukę asmenys[20].

Prieš tai buvo teiktas siūlymas mažinti pasyviosios rinkimų teisės amžiaus cenzą iki 23-ejų metų, tačiau toks amžiaus cenzo pakeitimo pasiūlymas buvo atmestas dėl nepakankamo balsų skaičiaus. Antrą kartą, 2021-aisias metais, teikiant įstatymo keitimo projektą, rugsėjo mėnesį, pirmojo balsavimo metu „už" balsavo 95 Seimo nariai[21]. Antrojo balsavimo metu, kuris vyko 2022 m. balandžio 21 d. pasisakė „už" 101 Seimo narys. Tad galima teigti, kad tokia Įstatymo pataisa buvo priimtina Seimo nariams.

17 Monika Kutkaitytė, „Seimo Liberalų sąjūdžio frakcijos pranešimas: „Liberalai siūlo keisti Konstituciją leidžiant į Seimą kandidatuoti nuo 21 metų amžiaus", Lietuvos Respublikos Seimas, 2020 m. sausio 17 d., žiūrėta 2023 m. kovo 18 d., https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=35403&p_k=1&p_t=269699.

18 *Ibid.*

19 Jūratė Skėrytė, „Grupė parlamentarų siūlo mažinti amžiaus cenzą kandidatuoti į Seimą", *Delfi,* žiūrėta 2023 m. kovo 18 d., https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/grupe-parlamentaru-siulo-mazinti-amziaus-cenza-kandidatuoti-i-seima.d?id=83747315.

20 Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, „Dėl Vyriausybės nutarimo projekto teikimo", Lietuvos Respublikos Vyriausybė, žiūrėta 2023 m. kovo 18 d., https://lrv.lt/uploads/main/meetings/docs/1775671_imp_7481eb48762a7859f8466819eb2c148f.pdf.

21 Milena Andrukaitytė, „Seimas per pirmąjį balsavimą pritarė iniciatyvai leisti kandidatuoti nuo 21 metų", *Delfi,* žiūrėta 2023 m. kovo 18 d., https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/seimas-per-pirmaji-balsavima-pritare-iniciatyvai-leisti-kandidatuoti-nuo-21-metu.d?id=88259987.

Seimo pirmininkės Viktorijos Čmilytės-Nielsen teigimu, leidimas kandidatuoti į Seimą sulaukus 21-erių metų amžiaus – būtų paprasčiausias ir tiesiausiais būdas parodyti pasitikėjimą jaunais žmonėmis. Lietuvoje esantys jauni žmonės niekuo nesiskiria nuo jaunų žmonių visoje Europos Sąjungoje, kandidatuojančių į Europos Parlamentą[22]. Lietuvoje esantys jauni žmonės yra tokie patys užsispyrę, siekiantys tikslų ir teigiamų pokyčių, norintys daryti įtaką ir atstovauti, kaip ir jauni žmonės visoje Europos Sąjungoje, siekiantys tapti Europos Parlamento nariais. 2022 m. balandžio 21 d. vyko antrasis balsavimas dėl Konstitucijos 56 straipsnio pataisos, kurio metu buvo galutinai pritarta šio įstatymo projekto pakeitimui. Toks Įstatymo pakeitimas įneš nemažą kiekį naujovių, turės didelę įtaką, siekiant, kad jaunų žmonių balsas būtų išgirstas ir jiems būtų suteikta galimybė prisidėti prie valstybės valdymo procesų.

Pažymėtina, kad 2020 metais atliktoje Jaunimo įtraukimo Lietuvoje galimybių analizėje išskirti šie pagrindiniai barjerai ribojantys jaunų žmonių įsitraukimą į Lietuvos valdžios institucijas: 1) baimė būti neišgirstiems; 2) nepakankamas suaugusių žmonių suvokimas jaunimo poreikių klausimais; 3) politikų nenoras kalbėtis su jaunais žmonėmis[23]. Greta šių svarbių kriterijų, sąlygojančių jaunimui įsilieti į valstybės valdymą, išskirtinas taip pat ir siekis daryti įtaką sprendimams, kurie būtų aktualūs ir turėtų poveikį jauniems žmonėms.

Seimo posėdžių metu ne kartą buvo išreikšta nuomonė, kad viena iš pagrindinių problemų, kuri gali kilti leidus kandidatuoti į Seimą nuo 21-erių metų, pasak kai kurių Seimo narių, yra jaunų žmonių kompetencijų ir patirties trūkumas. Tačiau, tinkamos kompetencijos ir patirtis yra įgyjama. Daugelis jaunų žmonių, norėdami kandidatuoti į Seimą savo politinį kelią žengia daug anksčiau. Jauni žmonės įsitraukia į įvairias visuomenines ir/ar politines organizacijas, kuriose

22 Kutkaitytė, *supra note,* 17.

23 Jaunimo reikalų departamentas prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, „Jaunimo į(si)traukimo Lietuvoje galimybių analizė tyrimo ataskaita“, 2020 m., 16, žiūrėta 2023 m. kovo 18 d., https://jrd.lt/informacija-dirbantiems-su-jaunimu/informacija-apie-jaunima/tyrimai/Jaunimo-%C4%AFtraukimo-Lietuvoje-galimybi%C5%B3-analiz%C4%97-2020.pdf.

veikdami įgauna naudingų žinių ir gebėjimų, susipažįsta su atstovavimu, girdi ir siekia gerinti jaunų žmonių girdimumą valdžios institucijose. Visos šios patirtys ateityje daugeliu aspektų prisideda, siekiant ateities valstybės valdymo institucijose. Kitu atveju, jauni žmonės, atėję į valstybės valdžios institucijas su savimi atsineša didelį kiekį naujų idėjų, kurios gali praturtinti įstatymų leidžiamosios valdžios galimybes.

Įvertinus Konstitucijos 149 straipsnio nuostatą, kurioje įtvirtinta, kad „įstatymas dėl Konstitucijos keitimo įsigalioja ne anksčiau kaip po vieno mėnesio nuo jo priėmimo", darytina išvada, kad straipsnyje aptariama Konstitucijos pataisa dėl amžiaus cenzo į Seimo narius, asmenys jau nuo 21-erių metų galės pasinaudoti, kai bus galimybė kandidatuotis į Seimą 2024-aisiais. Pažymėtina, kad daugumoje Europos Sąjungos valstybių narių minimalus amžiaus cenzas į parlamentą yra 18-os metų, t. y. pilnametystė. Išskyrus 9 valstybės nares iš 27, t. y. Belgiją, Bulgariją, Kiprą, Čekiją, Estiją, Airiją, Latviją, Lietuvą bei Slovakiją. Šiose valstybėse kandidatuoti į įstatymų leidžiamosios valdžios sudėtį suteikta teisė tik nuo 21-erių metų. Tačiau yra valstybių, kuriuose amžiaus cenzas šiek tiek didesnis. Pavyzdžiui, Rumunijoje įtvirtintas 23-ejų metų amžiaus cenzas, o Italijoje bei Graikijoje – 25-erių metų amžiaus cenzas, kaip kad buvo Lietuvoje iki aptariamos pataisos priėmimo[24]. Be kita ko, kandidatūroms į nacionalinius parlamentus didžiausias 25-erių metų amžiaus cenzas yra vis dar išlikęs tik 3 Europos Sąjungos valstybėse, t. y. Italijoje, Graikijoje ir Kipre[25].

Paminėtina, kad Lietuvoje 2018 metais kandidatuojant į savivaldybių tarybų nario poziciją buvo priimtas pasyviosios rinkimų teisės amžiaus cenzo mažinimas

24 „Europos Parlamentas: rinkimų tvarka", Faktų apie Europos Sąjungą suvestinė, Europos Parlamentas, žiūrėta 2023 m. kovo 18 d., https://www.europarl.europa.eu/factsheets/lt/sheet/21/europos-parlamentas.-rinkimu-tvarka.

25 „Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 56 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto", Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2023 m. kovo 18 d., https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?jfwid=-cfkfx30n3&documentId=9fad287062cb11eaa02cacf2a861120c&category=TAK.

nuo 20-ies iki 18-os metų[26]. Toks įstatyminis reguliavimas leidžia spręsti, kad savivaldos atstovams, palyginus su Europos Sąjungos valstybėmis narėmis, keliami mažesni reikalavimai nei nacionaliniu, t. y. pretenduojant į Seimo narius, lygmeniu. Atstovaujant, kaip savivaldybės tarybos nariui, jaunas žmogus susiduria su mažiau sprendimų, darančių įtaką visai valstybei, tačiau Europos Parlamente vystomi ir diskutuojami klausimai apie visą Europos Sąjungą. Atsižvelgiant į tai, kad Europos Parlamente iš 11 Europos Parlamento narių iš Lietuvos, jauniausias yra 58-erių metų amžiaus, galima pastebėti tas pačias, kompetencijų ir nepasitikėjimo jaunais žmonėmis problemos.

Todėl, spręstina, kad žemo amžiaus cenzo problematika į valstybės valdžios institucijas apima ne tik dėl aukščiausiąją teisinę galią turinčio teisės akto keitimo proceso, tačiau ir dėl abejonių jaunų žmonių sugebėjimais, galimai imlumo operatyviai perprasti įvairius procesus ir atitinkamai įgyti reikiamas kompetencijas įstatymų leidyboje atstovaujant tautą.

Apibendrinant darytina išvada, kad pasyviosios rinkimų teisės amžiaus cenzo pokyčiai yra pastebi nuo 1920 metų Konstitucijos tiek kandidatams į Seimą, tiek ir į Prezidento poziciją. Tačiau, kaip matyti, pretendentų į valdžios institucijas amžiaus cenzas yra ne griežtinamas, o remiantis tarptautine praktika – mažinamas. Tokiu būdu sudarant sąlygas jauniems žmonėms, be kita ko, prisidėti prie tolimesnio valstybės kūrimo.

3. Savivaldybių tarybų rinkimų amžiaus cenzo reguliavimo klausimai

Taigi, išnagrinėjus teisinio reguliavimo pokyčius susijusius su pretendentų amžiaus cenzu į Seimo narius, toliau tikslinga palyginimui išanalizuoti savivaldos bruožus šiuo aspektu. Visų pirma nurodytinas aktualus Konstitucinio Teismo 2007 m. vasario 9 d. nutarimas, kuriame nurodyta, kad savivaldybių tarybų

26 „Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymas", TAR, 2022, Nr. 2022-15851.

rinkimai yra priskiriami politiniam procesui[27]. Akivaizdu, kad rinkimai neatskiriama politinio gyvenimo dalis, kuri turi didelę įtaką demokratiškumui. Tuo tarpu demokratiškumas yra laikomas pagrindiniu valstybės tautos valios išreiškimu, įgyvendinant tautos suverenitetą[28].

Savivaldybių tarybų rinkimai kaip ir Seimo rinkimai yra priskiriami visuotiniams, lygiems bei tiesioginiams rinkimams. Savivaldybių tarybos yra renkamos slaptu balsavimu ketverių metų kadencijai[29]. Savivaldybių tarybų nariai yra renkami slaptu balsavimu, tiesioginių rinkimų metu daugiamandatėse rinkimų apygardose pagal proporcinę rinkimų sistemą. Pastebėtina, kad savivaldybės meras yra renkamas taip pat tiesioginių rinkimų metu, tačiau pagal absoliučios daugumos rinkimų sistemą vienmandatėje rinkimų apygardoje, t. y. visoje savivaldybėje.

Kelti savo kandidatūrą savivaldybių tarybų rinkimuose, vadovaujantis Konstitucijos 119 straipsniu[30], gali Lietuvos Respublikos piliečiai ir nuolatos Lietuvoje gyvenantys asmenys. Taigi, skirtingai nei į Seimo narius, savo kandidatūrą į savivaldybių tarybų narius gali kelti ne tik Lietuvos Respublikos piliečiai, bet ir kitų valstybių piliečiai ar asmenys neturintys pilietybės[31].

Kandidatūros į savivaldybių tarybų rinkimus amžiaus cenzas buvo oficialiai pakeistas 2018 m. birželio 14 d. priimtu įstatymu[32], pagal kurį, nuo 1994 m. liepos 13 d. galiojusio Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo, 2 straipsnio 2 dalies pakeitimą: „Savivaldybės tarybos nariu gali būti renkamas nuolatinis šios savivaldybės gyventojas, kuriam rinkimų dieną yra sukakę 18

27 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. vasario 9 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 19-722.

28 Bilevičiūtė, *supra note,* 6: 333.

29 „Rinkimai”, Visuotinė lietuvių enciklopedija, žiūrėta 2023 m. kovo 18 d., https://www.vle.lt/straipsnis/rinkimai/.

30 „Lietuvos Respublikos Konstitucija“, *Lietuvos aidas*, 1992-11-10, Nr. 220-0.

31 Bilevičiūtė, *supra note,* 6: 339.

32 „Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo Nr. I-532 2 straipsnio pakeitimo įstatymas“, TAR, 2018-06-26, Nr. 10516.

metų"[33]. Atitinkamai, po 2018-ų metų įvykusio pakeitimo – pasyvioji rinkimų teisė suteikiama asmeniui sulaukusiam pilnametystės.

Atkreiptinas dėmesys, kad minėtas Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymas galiojo iki 2022 m. rugsėjo 1 d., kurį pakeitė tą pačią dieną įsigaliojęs Rinkimų kodeksas[34]. Rinkimų kodeksas pakeitė tuo metu galiojusius: Seimo rinkimų, Prezidento rinkimų, Savivaldybių tarybų, Europos Parlamento rinkimų, Vyriausios rinkimų komisijos ir Politinių kampanijų finansavimo ir finansavimo kontrolės įstatymus. Būtent naujai priimtas ir įsigaliojęs šis kodeksas reglamentuoja visus išvardintus įstatymus[35]. Tokiu būdu buvo siekiama atnaujinti, susisteminti ir apjungti visas Lietuvos Respublikoje vykdomų rinkimų nuostatas[36].

Tokia 2018 metais priimta įstatymo pataisa buvo siekiama leisti jauniems žmonėms aktyviau įsitraukti į savivaldoje esančių problemų sprendimus. Rengiant pataisą buvo atsižvelgiama į užsienio valstybių, tokių kaip Prancūzija, Vokietija, Lenkija ir Belgija, be to, Baltijos šalių, kaip antai, Estijos ir Latvijos, patirtis ir jų keliamus reikalavimus, kandidatuojant į vietos savivaldą. Suteikti jauniems žmonėms balsą taip pat svarbu ir atsižvelgiant į Lietuvoje sparčiai mažėjantį žmonių skaičių bei siekiant skatinti jaunų žmonių pilietiškumą. Pasak Seimo narių: kandidatų amžiaus pokytis ir kompetencijų tinkamumas bus vertinamas rinkėjų[37]. Sutiktina, kad šie kriterijai turi būti paliekami spręsti rinkėjams, tuo pačiu sudarant galimybes atstovaujančius kandidatus rinktis iš kuo platesnio tokių subjektų rato, kartu užkertant kelią nepateisinantiems (be objektyvių atribojančių

33 „Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymas", *Valstybės žinios*, 1994-07-13, Nr. 53-996.

34 „Lietuvos Respublikos rinkimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo konstitucinis įstatymas", TAR, 2022-07-20, Nr. 15851.

35 Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija, „Seime priimtas Rinkimų kodeksas", žiūrėta 2023 m. kovo 18 d., https://www.vrk.lt/naujienos/-/content/10180/1/seime-priimtas-rinkimu-kodeksas.

36 Henrikas Šinkūnas, „Rinkimų kodeksas: kas, ką, kada ir kaip?", *Teise.Pro,* 2022 m. rugsėjo 23 d., https://www.teise.pro/index.php/2022/09/23/h-sinkunas-rinkimu-kodeksas-kas-ka-kada-ir-kaip/.

37 Jadvyga Bieliavska, „Į savivaldybės tarybas – jau nuo 18-kos?", *Kauno diena*, žiūrėta 2023 m. kovo 18 d., https://kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/politika/i-savivaldybes-tarybas-jau-nuo-18-kos-840821.

kriterijų) diskriminaciniams aspektams.

Tikslinga akcentuoti Lietuvos Respublikos Vyriausiosios rinkimų komisijos atliktą statistiką apie 2019 metais vykusių savivaldybių tarybų rinkimų kandidatų amžių. Vyriausiosios rinkimų komisijos duomenimis 2015-aisiais metais vykusių savivaldybių rinkimų metu, savivaldybių tarybų amžiaus vidurkis buvo 51 metai 1 mėnuo[38], išrinktų kandidatų – 53 metai.2019-aisias metais, t. y. po amžiaus cenzo pakeitimo nuo 20-ies iki 18-os metų – kandidatų amžiaus vidurkis siekė 48-erius metus 1 mėnesį, o išrinktų – 51-erius metus. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad 2019-aisias metais vykusių savivaldybių tarybų rinkimų metu, jaunesnių kandidatų amžiaus kategoriją sudarė 20,06 proc. kandidatų[39]. Kaip buvo nurodyta pirmiau, pasyviosios rinkimų teisės amžiaus cenzas į savivaldybių tarybų rinkimus buvo priimtas 2018 m. birželio 14 d. įstatymu[40]. Kas sąlygoja pagrįstą prielaidą, kad šis įstatymo pakeitimas turėjo įtaką kandidatų amžiaus vidurkiui. Pastebėtina, kad 2019-aisias metais vykusių rinkimų metu, kuriuose į savivaldybių tarybas pirmą kartą galėjo kandidatuoti 18-ą metų sulaukę asmenys, į Vilniaus miesto tarybą buvo išrinkta jauniausia 18-os metų amžiaus tarybos narė. Todėl tokie pokyčiai, kai jie įvyksta ne tik konstitucinio reguliavimo lygmenyje, tačiau ir faktiškai gyvenime, rodo apie tokių pokyčių savalaikiškumą ir reikalingumą.

Sumažintu pasyviosios rinkimų teisės amžiaus cenzu yra siekiama įtraukti jaunus žmones į valstybės ir savivaldos valdymo procesus. Įtraukus jaunus žmones bus aktyviau atstovaujami jų interesai ir atsižvelgiama į jiems aktualias problemas. Analizuojant 2015-aisias ir 2019-aisias metais vykusius savivaldybių tarybų rinkimus galime matyti akivaizdžiai keleriais metais sumažėjusį amžiaus vidurkį.

38 „2015 m. Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimai", Lietuvos Respublikos Vyriausioji rinkimų komisija, žiūrėta 2023 m. kovo 18 d., https://www.vrk.lt/statiniai/puslapiai/2015_savivaldybiu_tarybu_rinkimai/output_lt/rinkimu_diena/stat2.html.

39 „Kandidato į savivaldybių tarybas 2019 m. portretas", Lietuvos Respublikos Vyriausioji rinkimų komisija, žiūrėta 2023 m. kovo 18 d., https://www.vrk.lt/2019naujienos/-/content/10180/43/kandidato-i-savivaldybiu-tarybas-2019-m-portretas.

40 „Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų įstatymo Nr. I-532 2 straipsnio pakeitimo įstatymas", TAR, 2018-06-26, Nr. 10516.

Tam įtakos turėjo suteikta galimybė anksčiau kandidatuoti į savivaldybių tarybas ir rezultate turėti jaunesnius ne tik kandidatus, bet ir išrinktus savivaldybių tarybų narius.

Atsižvelgiant į tai, kas pirmiau nurodoma„ darytina išvada, kad neigiamas požiūris į pasyviosios rinkimų teisės amžiaus cenzo mažinimą yra labiau nusistovėjęs požiūris nei teisinis ar faktinis pagrindas, neleidžiantis jauniems žmonėms įsitraukti į valstybės valdymą. Jaunų žmonių atstovavimas savivaldybių tarybose suteikia galimybę išbandyti save, įsitraukiant į valstybės atstovavimą miestų ir rajonų savivaldybėse, ateityje planuojant ir įgyjant patirtiems, tam kad įsitraukti į valstybės valdymo procesus ne tik nacionaliniu, tačiau ir tarptautiniu mastu.

Išvados

1. Konstitucinė pasyvioji rinkimų teisė yra grindžiama Konstitucijoje įtvirtintais Konstituciniais principais, įstatymuose įtvirtintais cenzais, kurie suteikia galimybę Lietuvos piliečiams ir gyventojams įsitraukti į demokratinės visuomenės formavimą, dalyvaujant valdymo institucijų rinkimuose bei valstybės valdymo procesuose.
2. Analizuojant 1928, 1928, 1938 metų Konstitucijas, galiojusias Lietuvos teritorijoje bei 1992 m. įsigaliojusią Konstituciją, pastebėtinas kintantis pasyviosios rinkimų teisės į Lietuvos Respublikos Seimą, amžiaus cenzo reikalavimas. Konstitucijos 56 straipsnio pataisai keliamos kliūtys nebuvo pagrįstos ir neturinčios teisinio pagrindo. Ši Konstitucijos pataisa buvo labiau sietina su nusistovėjusiu visuomenės požiūriu į jaunų žmonių kompetencijas bei patirtis.
3. Sumažintas pasyviosios rinkimų teisės amžiaus cenzas suteiks galimybę, jauniems žmonėms, įsitraukti į valstybės valdymo procesus, kelti jiems aktualius probleminius klausimus, neišvengiamai įnešdami naujovių. Aktyvesnį jaunų žmonių įsitraukimą jau galima pastebėti 2019 metais vykusiuose savivaldybių tarybų rinkimuose, kai buvo sumažintas, nustatytas amžiaus cenzas kandidatuojant.

PASSIVE ELECTORAL RIGHT: THE CONCEPT AND RELEVANT REGULATORY DEVELOPMENTS

Martyna Puodžiūtė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. The article examines the issue of setting the age limit for passive electoral rights in the Republic of Lithuania in the relation to the involvement of young people in state governance. With the change in the age limit requirements after the 2022 amendment to the Constitution, this topic is becoming more and more relevant for young people and raises issues for discussion in the context of the upcoming elections. First of all, the article discusses the relationship between active and passive electoral law and the requirements for passive electoral law in the Republic of Lithuania. Secondly, the historical period of independent Lithuania is analyzed by discussing the constitutional regulation in force in the interwar period. Finally, the age requirement election of municipal councils in the Republic of Lithuania and its changes are discussed, with a view to comparing the age requirement in the Republic of Lithuania in the context of municipal and state governance.

Keywords: Constitution of the Republic of Lithuania, passive electoral right, age limit, Municipal Council of the Republic of Lithuania.

SOME ASPECTS OF THE INITIAL ASSESSMENT OF THE QUALIFICATION OF JUDGES IN UKRAINE

Mykhailo Vlasov

E-mail mishavlasov31.ua@gmail.com

Mykolas Romeris University Law School/Taras Shevchenko National University of Kyiv

Supervisor prof. dr. Eglė Bilevičiūtė

E-mail eglek@mruni.eu

Summary. This study identifies certain aspects of the initial assessment of the qualification of judges in Ukraine. In the course of the study, the reasons for the introduction of the initial assessment of the qualification of judges in Ukraine were investigated, the legal status of the bodies that carry out the initial assessment of the qualification of judges and the legal status of the decisions of these bodies were determined. The procedure, results and peculiarities of appealing against decisions on the initial assessment of the qualification of judges in Ukraine are presented. As a result of this research, conclusions are formulated regarding the initial assessment of judges' qualification in Ukraine.

Keywords: evaluation, qualification, initial evaluation, re-evaluation, High Qualification Commission of Judges of Ukraine.

Introduction

The relevance of the topic. An important component of ensuring the quality and independence of justice is the timely and objective assessment of the competence of judges, the effectiveness of in-service training, and the determination of professional skills. This also includes a thorough analysis of reversed decisions,

the consideration of complaints, corrected mistakes, motives for forming separate opinions in dispute resolution, and compliance with procedural deadlines. The problems of a subjective, selective approach are manifested in the different attitudes of the participants in the assessment of qualification in order to confirm or not confirm the suitability of a judge for a position. They also occur when holding competitions during the study of dossiers and interviews by members of the High Qualification Commission of Judges of Ukraine (hereinafter HQCJ). These issues require further scientific analysis and the improvement of regulatory and legal regulation to prevent abuses of the right to a fair trial, the right to quality judicial services, and administrative procedures with the implementation of good governance principles. Analysts have diametrically opposing positions on the application of the current methodology of judges' evaluation. Most are firmly convinced that the current model of the initial assessment of judges' qualification does not meet the requirements of the current legislation, and is characterised as an inappropriate, overly demanding, and unfair procedure that violates and jeopardises the legal status of judges.

The novelty of the research. This research topic is very important and extremely relevant because the initial assessment of judges' qualifications is a new procedure in Ukrainian legislation. It was introduced after an unsuccessful attempt to lustrate the judiciary, and began to operate in 2016. This model is implemented in a special form inherent exclusively to Ukrainian legislation: there is no similar model of selection and qualification of the judiciary in any country in the world. Given the absence of analogous models of judicial qualification in the world, the study of this topic remains relevant and necessary for its comprehensive improvement and development.

The purpose of the research. The purpose of this article is to analyse the problems of the initial assessment of judges' qualification based on the results of the author's own theoretical research by investigating the model of the initial

assessment of judges' qualification in Ukraine.

The objectives of the research. Taking into account the problems of the study and the relevance of the topic, the following objectives of this study can be identified:

1. To establish the reasons for the introduction of the initial assessment of the qualification of judges in Ukraine.
2. To analyse the legal status of the body that assesses the initial qualification of judges in Ukraine and the legal status of its decisions.
3. To investigate the procedure, results and peculiarities of appealing against such decisions and to formulate conclusions on the application of the initial assessment of the qualification of judges in Ukraine.

The methodology of the research. The research methods used in this study include the following.

The literal (textual) method, which allowed an initial understanding of the content of the laws to be obtained and precise legal definitions to be defined.

The review of scientific literature was used to establish theoretical knowledge in the field of study and to develop critical thinking on the topic in order to solve the tasks of this study.

The comparative legal method was used to compare domestic and foreign experience in stabilising and unifying the application of the initial assessment of the qualification of judges in Ukraine.

The method of abstraction was used to study the procedure, results and peculiarities of appealing against the decisions of the body which assesses the initial qualification of judges in Ukraine.

The alternative method was used to compare opposing points of view in the course of researching the topic due to the fact that there is debate among scholars about the proper application of the initial assessment of the qualification of judges in Ukraine.

The interview method was used to obtain information from more experienced colleagues in the legal field.

1. Reasons for the implementation of the initial assessment of the qualification of judges in Ukraine

Among the subjects of judicial law, the key place is occupied by the judge, who in their professional activity personifies the judiciary. It is on the professionalism and personal qualities of a judge that the authority of the entire judicial system of the country depends and the public's expectations for a fair and impartial trial are realised.

The assessment of qualification is an extraordinary procedure for checking all judges for compliance with the job requirements based on three criteria: competence, integrity and professional ethics.

Ukrainian judges are qualified according to three procedures: the initial assessment of qualification (before the amendments to the Constitution); the assessment of qualification for compliance with job requirements; and the assessment of qualification within competitions to higher courts. Each of these procedures has its own specifics. The assessment of qualification is conducted by the HQCJ.

The assessment takes place in two stages: 1) exam; 2) dossier check and interview.

The current procedure for the assessment of the qualification of judges began in 2016 and continues to this day.

After the completion of the lustration vetting procedure for judges introduced by the laws "On Purification of Government"[1] and "On Restoration of Confidence in the Judiciary"[2] – or at least after it became clear that lustration would not lead to the total renewal of the judiciary – on 12 February 2015 the Verkhovna

1 Law of Ukraine "On Purification of Government", GOV. UA, accessed 20.03.2020, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-18#Text.

2 Law of Ukraine "On Restoration of Confidence in the judiciary", GOV. UA, accessed 05.01.2017, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1188-18#Text.

Rada of Ukraine adopted Law of Ukraine No. 192-III "On Ensuring the Right to a Fair Trial", which entered into force on 28 March 2015.[3]

This law imposed on the HQCJ the obligation to ensure the initial assessment of the qualification of judges in order to make decisions on their ability to administer justice.

Taking into account the position stated by the Ukrainian authorities on the need to choose between dismissal of all judges and granting them the right to resubmit their candidatures for competitions or their evaluation, the Venice Commission and the Directorate General of Human Rights and the Rule of Law of the Council of Europe expressed the opinion that it may be necessary and justified to take exceptional measures to eradicate corruption and incompetence in the judiciary. However, the dismissal of all judges, according to the conclusions of the Venice Commission, would not be an adequate solution to the problems identified by the authorities.[4] At the same time, the Venice Commission and the Directorate General emphasised that even the assessment of qualification provided for in paragraph 6 of the Transitional Provisions should be considered as completely exceptional and subject to extremely strict safeguards to protect judges who are fit for office. Moreover, this issue should be considered on the basis of an additional and substantive rule of law and requires a constitutional basis.[5]

This is how the constitutional consolidation of this legal mechanism was

3 Law of Ukraine "On Ensuring the Right to a Fair Trial", GOV. UA, accessed 05.01.2017, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19#Text.

4 Analytical review "Qualification Assessment of Judges 2016-2018: Interim Results" prepared by experts of civil society organisations, Kyiv, April 2019, https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2019/04/1554460296qualification_report_ full_eu.pdf.

5 "Urgent Joint Opinion of the Venice Commission and the Directorate General of Human Rights and Rule of Law (DG-i) of the Council of Europe on the Draft Law "On Amendments to Certain Laws of Ukraine on the Procedure for the Election (Appointment) of Members of the High Council of Justice (HCJ) and the Activities of Disciplinary Inspectors of the HCJ", European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), CDL-PI(2021)004, Strasbourg, 5 May 2021, https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiOrOjGnP37AhV6gv0HHWI_DZkQFnoECBUQAQ&url=https%3A%2F%2Frm.coe.int%2Furgent-joint-opinion-of-the-vc-and-the-dg-of-human-rights-and-the-rule%2F1680a3ce1b&usg=AOvVaw2kfGXUufnRgkR2jwMU7pUc.

arrived at. Currently, the procedure of confirmation of suitability for the position and its consequences in the form of dismissal in case of the detection of the incompatibility of the judge with the position based on the criteria of competence, professional ethics, or integrity, or as a result of the refusal of the judge to undergo the assessment, are enshrined in the Basic Law of Ukraine. Amendments were published on 29 June 2016 and entered into force 3 months later, which means that this legal mechanism is mandatory for all acting judges for the entire period of the constitutional amendments.[6]

The procedure for the qualification assessment of judges is regulated by the Procedure and Methodology for Qualification Assessment of Judges,[7] developed, as stated in the preamble of this document, in accordance with: the Law of Ukraine "On the Judicial System and Status of Judges[8]"; the Law of Ukraine "On Ensuring the Right to a Fair Trial"[9]; the European Charter on the Statute of Judges[10]; Recommendation CM/JS (2010) 12 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states on judges' independence, effectiveness and duties, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 17 November 2010[11]; the OSCE Kyiv Recommendations on the Independence of the Judiciary in Eastern Europe, South Caucasus and Central Asia "Administration of

6 "Constitution of Ukraine", GOV. UA, accessed 30.09.2016, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

7 "Procedure and methodology of qualification assessment of judges", GOV. UA, 11.12.2015, https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr014414-15#Text.

8 Law of Ukraine "On the Judicial System and Status of Judges", GOV. UA, accessed 15.12.2022, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text.

9 Law of Ukraine "On Ensuring the Right to a Fair Trial", GOV. UA, accessed 05.01.2017, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19#Text.

10 "European Charter on the Status of Judges", EUR-Lex Lisbon, accessed 10 July 1998, https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjy9YzDoP37AhWkgv0HHbNNAccQFnoECAsQAQ&url=https%3A%2F%2Fcourt.gov.ua%2Fuserfiles%2F05.pdf&usg=AOvVaw1jtZ1lr5ECQh8DhxD1G0CA.

11 "Recommendation CM/Rec(2010)7", adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe, EUR-Lex, accessed 11 May 2010, https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjAk52jof37AhXzg_0HHaBrAuMQFnoECAkQAQ&url=https%3A%2F%2Frm.coe.int%2F16806b9361&usg=AOvVaw3o1dwSkhw6k7CJvuomeC85.

the Judiciary, Selection and Accountability of Judges"[12]; Opinion No. 17 (2014) on the evaluation of judges, quality of justice and respect for the independence of the judiciary of the Consultative Council of European Judges[13]; and the Joint Opinion of the Venice Commission and the Directorate General of Human Rights and the Rule of Law of the Council of Europe on the Law of Ukraine "On the Judicial System and Status of Judges."[14]

2. The legal status of the bodies that carry out the initial assessment of the qualification of judges and the legal status of the decisions of these bodies

According to the Law of Ukraine "On the Judicial System and Status of Judges,"[15] the HQCJ is a permanent body of the judiciary in Ukraine. It is a legal entity that has a seal with the image of the State Emblem of Ukraine and its name; it also maintains an independent balance sheet and accounts with the State Treasury of Ukraine. The legal basis of the HQCJ is the Constitution of Ukraine,[16] the Law of Ukraine "On the Judiciary and Status of Judges," the Rules

12 "Kyiv Recommendations on the Independence of the Judiciary in Eastern Europe, South Caucasus and Central Asia", OSCE, 23-25 June 2010, https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiznujdof37AhWOhP0HHeA3APgQFnoECA4QAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.osce.org%2Ffiles%2Ff%2Fdocuments%2Ff%2F7%2F86319.pdf&usg=AOvVaw3cXrKFWQ1jua5owbETKcr1.

13 "Opinion No. 17 (2014) of the Consultative Council of European Judges to the Committee of Ministers of the Council of Europe on the evaluation of judges, the quality of justice and respect for the independence of the judiciary", EUR-Lex, Strasbourg, 24 October 2014, https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiKupejov37AhXzi_0HHaYkAkMQFnoECAoQAQ&url=https%3A%2F%2Frm.coe.int%2F-17-2014-%2F1680792012&usg=AOvVaw1xTKr4T-WAvMV4WbId_dOQ.

14 "Joint Opinion of the Venice Commission and the Directorate General of Human Rights and the Rule of Law of the Council of Europe (DG - i) on the Draft Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges"" and Certain Laws of Ukraine on the Activities of the Supreme Court and Judicial Governance Bodies", CDL-AD (2020)022, Strasbourg, 09 October 2020, https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjU54a4o_37AhUNhP0HHUe3BK8QFnoECBEQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.coe.int%2Fuk%2Fweb%2Fkyiv%2F-%2Fjoint-opinion-of-the-venice-commission-and-the-directorate-general-of-human-rights-and-rule-of-law-of-the-council-of-europe-on-the-draft-amendments-to&usg=AOvVaw3gqbwFOH9al4d8vGOgcYDf.

15 Law of Ukraine "On the Judicial System and Status of Judges", GOV. UA, accessed 15.12.2022, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text.

16 "Constitution of Ukraine", GOV. UA, accessed 30.09.2016, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

of Procedure of the HQCJ,[17] the Code of Judicial Ethics[18] and other legal acts. According to the Regulations of the HQCJ, the main principles of its activity are openness, transparency, rule of law, equality of rights of participants, the right to appeal its decisions in accordance with the law, the right to defence, collegiality of decision-making, independence, fairness, objectivity, full clarification of circumstances, and binding decisions.

Some lawyers note that the lack of a clearly defined legal status of the HQCJ (whether it is a state body, a public authority or a judicial community) raises many questions. In search of answers to these questions, R. Igonin focused on the administrative and legal nature of the body. He noted that "given our conclusions regarding the nature of the powers exercised by the HQCJ, the inexpediency of their transfer to judges, the inability of the legislative branch to fulfil them, the only possible alternative is to define it as an independent executive body with a special status in the judicial system of Ukraine, and we believe that the HQCJ is exactly such a body."[19] In the author's opinion, this point of view is absolutely unacceptable.

As noted above, the organisation and functioning of the HQCJ is regulated by the Law of Ukraine "On the Judicial System and Status of Judges,"[20] which establishes legal provisions exclusively on the organisation and activities of the judiciary. It would be illogical for this special judicial law to provide for the activities of another branch of power.

Most international legal instruments governing the selection of professional judges, judicial careers and dismissal processes emphasise that a judge must

17 "Regulations of the HQCJ", GOV. UA, accessed 02.07.2019,https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr81-695-16#Text.

18 "Code of Judicial Ethics", GOV. UA, accessed 22.02.2013, https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text.

19 Igonin R.V., "Administrative and legal nature of the HQCJ", *Advocate* (2011): 34-39.

20 Law of Ukraine "On the Judicial System and Status of Judges", GOV. UA, accessed 15.12.2022, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text.

set and maintain high standards of judicial conduct in order to enhance public confidence in the judiciary, which is essential to maintain judicial independence (Bangalore Principles of Judicial Conduct[21]). The Montreal Universal Declaration on the Independence of Justice (1983)[22] and the European Charter on the Statute of Judges (1998)[23] provide that decisions on the dismissal or disciplinary liability of judges may be taken only by a court or by a decision on the proposal, advice or consent of a committee or body at least half of which is composed of elected judges. Regarding compliance with these requirements, the law provides that the Congress of Judges of Ukraine appoints the majority of the judges of the HQCJ. According to the law, the HQCJ consists of eleven members: six judges appointed by the Congress of Judges of Ukraine; two persons appointed by the Congress of representatives of higher law schools and scientific institutions; one person appointed by the Minister of Justice of Ukraine; one person appointed by the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights; and one person appointed by the Head of the State Judicial Administration (part 1 of Article 92 of the law). However, it should be noted that according to the joint opinion of the Venice Commission and the Directorate General of Human Rights and Legal Affairs of the Council of Europe on the legislation of Ukraine, the procedure for establishing the HQCJ was not unambiguously positive.[24] Thus, international experts doubted the expediency of appointing a member of the HQCJ by the executive branch. This objection was based on the fact that the majority of the HQCJ is composed of judges, and therefore such an appointment by the executive

21 "Bangalore Principles of Judicial Conduct", GOV. UA, accessed 19.05.2006, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text.

22 "Montreal Universal Declaration on the Independence of Justice", Montreal, 1983. https://ips.ligazakon.net/document/MU83323.

23 "European Charter on the Status of Judges", EUR-Lex, Lisbon, accessed 10 July 1998, https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjy9YzDoP37AhWkgv0HHbNNAccQFnoECAsQAQ&url=https%3A%2F%2Fcourt.gov.ua%2Fuserfiles%2F05.pdf&usg=AOvVaw1jtZ1lr5ECQh8DhxD1G0CA.

24 Valko. V., "Year of Zelensky and courts: promises and reality", *Ukrayinska Pravda* May 11, 2020, https://www.pravda.com.ua/columns/2020/05/11/7251195/.

branch is hardly reasonable and necessary. The international experts noted that the presence of a voting member representing the Minister of Justice in the HQCJ may raise doubts, at least on the level of appearance, as to the independence of the HQCJ. They also stressed the importance of guarantees of political independence of the other ten members of the HQCJ, including six judges. Thus, the very procedure of their appointment should guarantee an impartial attitude of HQCJ members towards candidates and prevent abuse of the right to appeal.

Further, the judiciary, like any other system, is defined by certain structural and functional relationships, including regarding coordination, organisation and management. If judges themselves should not be empowered to take decisions on disciplinary sanctions against their colleagues, then such powers should not be left to the executive branch either, as this may also turn into a closed corruption process.

In the author's opinion, the powers of the HQCJ enshrined in Article 91 of the Law confirm that the HQCJ belongs to the judiciary. Accordingly, the HQCJ: 1) keeps a record of the number of judges in courts of general jurisdiction, including vacant ones; 2) keeps a record of the number of administrative positions in courts of general jurisdiction and immediately notifies the relevant panel of judges and the High Council of Justice (HCJ) in case of vacancy of the chairman or deputy chairman of the court; 3) selects candidates for the position of judge for the first time, checks the compliance of candidates for the position of judge with the requirements established by law, and conducts qualification certification; 4) submits to the HCJ a proposal on the appointment of a candidate for further submission to the President of Ukraine; 5) recommends a candidate for election to the position of a judge for an indefinite term; 6) assesses the number of vacant positions of judges and announces a competition for candidates for special training at the National School of Judges of Ukraine; 7) decides on the dismissal of a judge accused of committing a criminal offence on the basis of a motivated decision of

the Prosecutor General of Ukraine; 8) considers complaints in disciplinary cases of judges of local and appellate courts and, if necessary, opens disciplinary cases and carries out disciplinary proceedings; 9) makes decisions in disciplinary cases and, if necessary, imposes disciplinary sanctions on judges of local and appellate courts; 10) decides on the early removal of a disciplinary sanction imposed on a judge; and 11) exercises other powers determined by law.

The HQCJ has the right to request any necessary information from judges, the State Judicial Administration of Ukraine, judicial authorities and other judicial bodies, state and local authorities, enterprises, institutions, business entities of different forms of ownership and subordination, associations, public organisations, and interested organisations and individuals. Refusal to provide such information entails liability in accordance with the law.

The HQCJ has both jurisdictional and non-jurisdictional powers. Most of its powers are non-jurisdictional and are related to accounting, monitoring, personnel and information support of the judiciary.

The HQCJ is the first and main link in the chain of appointment procedures in the judicial system of Ukraine, as other institutions (the Verkhovna Rada of Ukraine or the HCJ, in particular) only review the decisions prepared and thoroughly analysed by the HQCJ.

Thus, the Law of Ukraine "On the Judicial System and Status of Judges"[25] does not provide for the functioning of regional offices or representative offices of the HQCJ in the regions and the city of Sevastopol, which makes it necessary for a judge or a candidate for the position of a judge to personally participate when their case is under consideration by the HQCJ. This leads not only to the distraction of judges from performing their professional duties, but also to a significant increase in the workload of each HQCJ member due to the large number of

25 Law of Ukraine "On the Judicial System and Status of Judges", GOV. UA, accessed 15.12.2022, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text.

cases and the need for an individual approach to their resolution.

It is worth emphasising the need to consider the responsibility of a judge as a component of their status. According to Art. 56 of the Constitution of Ukraine,[26] "everyone has the right to compensation at the expense of the state or local self-government bodies for material and moral damage caused by unlawful decisions, actions or omissions of state authorities, local self-government bodies, their officials and officers in the exercise of their powers." Therefore, the author considers it appropriate to supplement the Law of Ukraine "On the Judicial System and Status of Judges" with an article that would regulate the responsibility of the HQCJ (or its members) for inaction or improper performance of their duties.

3. The procedure, results and peculiarities of appealing HQCJ decisions

3.1. Procedure for the initial assessment of the qualification of judges

The initial assessment of qualification is conducted to decide on the judge's ability to administer justice in the relevant court.

The tasks of the initial assessment of qualification include confirmation of the judge's ability to administer justice in the relevant court.

The initial assessment of the qualification of judges of the Supreme Court of Ukraine, higher specialised courts, and courts of appeal is conducted by the qualification and disciplinary chambers of the HQCJ together with the formation of a panel of three persons from the mixed composition of representatives of each chamber of the HQCJ.

Collegiums are formed by resolutions of the HQCJ, which determine the composition of the collegiums, their heads and the procedure of their activities.

The assessment of qualification, including initial and repeated assessments of

26 "Constitution of Ukraine", GOV. UA, accessed 30.09.2016, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

judges of local courts who took the oath of a judge before the entry into force of the relevant law and administer justice, shall be conducted by the qualification chamber of the HQCJ in accordance with its decision.

The decision to conduct the initial and repeated assessment of qualification must contain the terms, schedule, place and time of the assessment.

The decision is published on the official website of the HQCJ[27] within two working days from the date of the relevant decision.

The participation of judges in initial and repeated assessment of qualification is mandatory.

The initial assessment of qualification includes the following stages:

- An anonymous written test is conducted during the initial assessment of qualification in the form of a written presentation, by the judge, of the established legal views and the case law of the European Court of Human Rights proposed by the Commission.
- During the initial assessment of qualification, the judge shall perform a practical task by solving a typical case proposed by members of the criminal or qualification chamber, taking into account the specialisation and court instance of the judge.

The judge's dossier is assessed and the interview is conducted as follows.

- Consideration of the judicial dossier consists of systematising, analysing, collecting, clarifying, and supplementing the information by a member of the qualification chamber in order to determine the preliminary indicators of the qualification assessment criteria.
- The verification of the judge's dossier covers the period of their work as a judge since January 1, 2012, and, if available, the entire period of their work as a judge.
- The responsible structural subdivision of the secretariat of the HQCJ, as well as the inspector of the HQCJ in case of the necessity of supplementing the judge's dossier with additional information, shall ensure the

27 "Website of the HQCJ", GOV. UA, accessed 15.12.2022, https://vkksu.gov.ua/.

implementation of measures to fill the judge's dossier with information under the authority of a member of the qualification chamber.

The judicial dossier is considered by a member of the qualification chamber on the basis of relevant and reliable information.

The judge has the right to become acquainted with the materials of the dossier no later than five working days before the interview, except in cases of the assessment of qualification by the decision of the HQCJ in connection with the imposition of a disciplinary penalty. The judge can make copies of the materials and provide duly certified copies of documents that supplement, refute or clarify the information contained in their dossier.

The judge has the right to provide their explanations, including in writing. Written explanations shall be provided by the judge no later than the next working day after the day of familiarisation with the materials of the judge's dossier. The judge shall give oral explanations during the interview.

Based on the results of the consideration of the judge's dossier, a member of the qualification chamber shall draw up a protocol no later than five days before the meeting, which shall be read out during the interview.

The interview consists of discussing the results of the review of the judge's dossier and has the following stages.

- A reading by a member of the qualification chamber of the report on the results of the consideration of the judge's dossier.
- Providing the judge with the opportunity to supplement, refute or clarify the information contained in the report.
- Consistent discussion with the judge of the indicators (in accordance with the criteria) to finally establish the professional level of the judge. This discussion takes place in the form of a report by a member of the qualification chamber on each individual indicator, with the simultaneous provision to the judge of the opportunity to give explanations or justifications.

During the interview, the data on the compliance of the judge with ethical

and anti-corruption criteria shall be subject to mandatory discussion. During the interview, the judge undergoing the qualification assessment shall have the right to provide explanations on the issues related to the inspection of information and documents of their dossier, to make comments, and to provide documents and information on the sections of the judge's dossier.

At any stage of the qualification assessment, a judge has the right to provide the qualification chamber with duly certified copies of documents to supplement, refute or clarify the information contained in the judicial dossier.

3.2. Results of the initial qualification of judges

Based on the results of the initial assessment of qualification, the criminal executive or qualification chamber gives a reasoned opinion on the judge's ability to administer justice in the relevant court.

If the results of the initial assessment of qualification do not confirm the ability of the judge to administer justice in the relevant court, a decision is made to remove the judge from administering justice in the relevant court with the compulsory enrolment of the judge in the National School of Judges of Ukraine for retraining and further assessment of re-qualification to confirm the ability to administer justice in the relevant court.

The decision not to confirm the ability of a judge to administer justice based on the results of the initial assessment of the qualification shall specify: the period of disqualification of the judge; the duration of retraining of the judge at the National School of Judges of Ukraine, taking into account the specialisation and instance of the court where the judge holds a position; the requirements to the National School of Judges of Ukraine on the results of retraining; and the period of repeated qualification assessment.

After the judge has completed retraining, the National School of Judges of Ukraine shall submit a report on the results of retraining to the HQCJ within

three days after the completion of retraining. Within 5 days from the date of receipt of the report of the National School of Judges of Ukraine, the qualification chamber shall decide on the re-qualification assessment of the judge and notify the judge thereof.

3.3. The peculiarities of appealing against decisions on the initial qualification of judges

The analysis of the above provisions shows that the assessment of qualification is a special procedure aimed at determining the ability of a judge to administer justice in the relevant court according to the criteria established by law. At the same time, if the results of such an assessment reveal that the judge does not meet the criteria of competence, professional ethics or integrity, or if the judge refuses to undergo such an assessment, this shall be grounds for dismissal of the judge from office.

According to the content of Articles 1 and 3 of the Law of Ukraine "On the High Council of Justice" of 21 December 2016, No. 1798VIII, the decision to dismiss a judge from office falls within the competence of the HCJ.[28] That is, a decision on the dismissal of a judge falls exclusively within the competence of the HCJ after consideration of the HQCJ's submission on the dismissal of a judge at its meeting. Based on the results of such consideration, the HCJ adopts a reasoned decision which finally resolves the issue of the judge's career, is binding, causes the relevant legal consequences, and may be appealed in court.

At the same time, according to the provisions of Law No. 1402VIII (Article 88),[29] a judge (candidate for the position of a judge) has the right to appeal the decision of the HQCJ based on the results of the assessment of qualification to the administrative court. The decision of the HQCJ to recognise a judge as

28 Law of Ukraine "On the High Council of Justice", GOV. UA, accessed 07.05.2022, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text.

29 Law of Ukraine "On the Judicial System and Status of Judges", GOV. UA, accessed 15.12.2022, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text.

incompatible with the position does not in itself lead to the dismissal of the judge, but is only the basis for such a dismissal. When considering the HQCJ's submission on the dismissal of a judge, the HCJ may not agree with the conclusion of the HQCJ. Given that the qualification assessment procedure, summarising its results (by the HQCJ), and applying the consequences (by HCJ decision) are separate stages of a single proceeding, the decision of the HQCJ not to confirm the judge's ability to administer justice in the relevant court does not have independent legal consequences, but is part of this qualification proceeding.[30]

The dismissal of a judge from office is a constitutional function of the HCJ. Within the framework of the qualification proceedings, the HCJ has the right to check the motivation and validity of the HQCJ's decision. In case of detecting shortcomings that are of significant importance, in particular affecting the objectivity of the assessment, the HCJ has not only the right but also the obligation to prevent the violation of the judge's rights. In this way, the HCJ ensures constitutional guarantees of judicial independence, a component of which is the impossibility of early dismissal of a judge on grounds not expressly provided for by the Constitution of Ukraine.[31]

The HCJ may decide to reject the motion for dismissal of a judge from office. In this case, the judge continues to hold office, and the decision of the HQCJ not to confirm the judge's ability to administer justice in the relevant court loses its legal significance.

Taking into account the above legal regulation, as well as the status and powers of the HCJ and the HQCJ in the procedure of the assessment of the qualification of a judge, the Grand Chamber of the Supreme Court believes that appeals against the decision of the HQCJ on the assessment of the qualification of a judge

30 "Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court, case No. 9901/852/18", accessed 30 September 2020,https://reyestr.court.gov.ua/Review/91998640.

31 Mykolenko O. I., "Problems of appealing against the results of qualification assessment to confirm the conformity of a judge to the position held (44 problems of appealing against the results)", *Pravova gosudarstvo* № 31, (2018): 44-52, http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2018_31_8.

provided for in part 1 of Article 88 of Law No. 1402VIII are possible only after such a decision has been subject to consideration by the HCJ. A similar legal position was expressed in the decision of the Grand Chamber of the Supreme Court of 26 February 2020 in case No. 9901/637/18.[32]

Taking into account the sequence (stages) of making a final decision on the dismissal of a judge who has not passed the qualification assessment and, as a result, does not correspond to the position held, judicial control should be exercised over the final decision that the HCJ is authorised to make.

Conclusions

The assessment of the qualification of judges in its current form has proven to be an ineffective mechanism for restoring confidence in the judicial system, eliminating corruption and abuses of power, and ensuring transparent, fair and qualified justice. The absolute majority of judges successfully pass the assessment of qualification. Only 6% of the judges subjected to the assessment procedure are recommended for dismissal, and less than one percent are dismissed.

The HQCJ conducts this assessment despite conflicts of interest and having excessive discretionary powers, the correct use of which cannot be verified. The public is deprived of the opportunity to effectively participate in this procedure. Although this process may look transparent from the outside, as the interview is broadcast online, the result of the judge's evaluation cannot be verified, as the HQCJ's decisions are usually unmotivated.

Thus, such expensive procedures do not give the expected effect of reform. In fact, they only confirm the results of previous judicial selection procedures, which were recognised as non-transparent and corrupt and did not create conditions for the qualitative renewal of the judiciary.

32 "Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court, case No. 9901/637/18", accessed 26 February 2020,https://reyestr.court.gov.ua/Review/89083216.

KAI KURIE UKRAINOS TEISĖJŲ PIRMINIO KVALIFIKACIJOS VERTINIMO ASPEKTAI

Mykhailo Vlasov

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva / Taraso Ševčenkos nacionalinis Kijevo universitetas, Ukraina

Santrauka. Atliekant tyrimą buvo nustatyti tam tikri Ukrainos teisėjų pradinio kvalifikacijos vertinimo aspektai. Taip pat buvo ištirtos teisėjų pirminio kvalifikacijos vertinimo Ukrainoje įvedimo priežastys, pirminį teisėjų kvalifikacijos vertinimą atliekančių įstaigų teisinis statusas ir šių įstaigų sprendimų teisinis statusas. Pateikta sprendimų dėl teisėjų pirminio kvalifikacijos vertinimo Ukrainoje apskundimo tvarka, rezultatai ir ypatumai. Atlikus tyrimą suformuluotos išvados dėl pirminio teisėjų kvalifikacijos vertinimo Ukrainoje.

Reikšminiai žodžiai: vertinimas, kvalifikacija, pirminis vertinimas, pakartotinis vertinimas, Ukrainos teisėjų aukštosios kvalifikacijos komisija.

EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ KONVENCIJOJE GARANTUOJAMŲ TEISIŲ IR PAGRINDINIŲ LAISVIŲ APSAUGA COVID-19 PANDEMIJOS METU

Kornelija Mažulytė-Radavičienė

E. paštas mazulytekornelija@gmail.com

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla

Kuratorius prof. dr. Saulius Katuoka

E. paštas skatuoka@mruni.eu

Santrauka. 2019 m. gruodžio mėnesio pabaigoje Kinijoje, Uhano provincijoje užfiksuotas SARS-CoV-2 virusas vos per kelias savaites išplito pasauliniu mastu, o iki 2020 m. gruodžio mėnesio pabaigos nusinešė daugiau kaip 1,8 mln. gyvybių visame pasaulyje[1]. 2020 m. kovo 11 d. Pasaulio sveikatos organizacijai koronavirusą pripažinus pasauline pandemija, valstybės pradėjo taikyti įvairias priemones kovai su šiuo virusu. Taikant jas neišvengiamai buvo apribotos ir tam tikros žmogaus teisės ir pagrindinės laisvės, reglamentuotos Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje. Toks žmogaus teisių ir laisvių apribojimas kaip atsakas į koronaviruso pandemiją sukėlė daug dvejonių dėl jo teisėtumo, pagrįstumo ir proporcingumo.

Reikšminiai žodžiai: Konvencija, nepaprastoji padėtis, COVID-19, teisėtas apribojimas, pagrįstas apribojimas, proporcingas apribojimas, nediskriminavimas, teisė į gyvybę, teisė į laisvę ir saugumą, judėjimo laisvė, teisė į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą.

1 „The true death toll of COVID-19 Estimating global excess mortality", WHO, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 12 d. https://www.who.int/data/stories/the-true-death-toll-of-covid-19-estimating-global-excess-mortality.

Įvadas

2019 m. gruodžio mėnesio pabaigoje Kinijoje, Uhano provincijoje, užfiksuotas SARS-CoV-2 virusas (toliau – COVID-19 arba koronavirusas) per kelias savaites išplito daugumoje valstybių ir iki 2020 m. gruodžio mėnesio pabaigos nusinešė daugiau kaip 1,8 mln. gyvybių visame pasaulyje[2]. 2020 m. kovo 11 d. Pasaulio sveikatos organizacijai (toliau – PSO) COVID-19 pripažinus pasauline pandemija, valstybės pradėjo taikyti įvairias atsakomąsias priemones kovai su šiuo virusu, kurios neišvengiamai apribojo tam tikras žmogaus teises ir pagrindines laisves, reglamentuotas Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje (toliau – Konvencija arba EŽTK). Valstybių taikytų apribojimų ir draudimų kovoje su COVID-19 pobūdis daugeliui kelia abejonių dėl šių priemonių suderinamumo su EŽTK. Atsižvelgiant į tai, šios temos tyrimo objektas ir yra EŽTK įtvirtintų žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos standartai, išvystyti Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – Teismas arba EŽTT) praktikoje ir šių standartų taikymas COVID-19 pandemijos metu, sykiu vertinant, ar galimas / leidžiamas nukrypimas nuo šių standartų COVID-19 pandemijos metu.

Apie COVID-19 pandemijos poveikį įvairioms atskiroms teisės sritims, taip pat ir žmogaus teisių teisei Mykolo Romerio universitetas 2022 m. išleido mokslo studiją „Teisė ir COVID-19 pandemija“[3]. Akcentuotina, kad nors gausios teisinės literatūros apie EŽTK įtvirtintų teisių ir pagrindinių laisvių naudojimąsi ir jų apsaugą COVID-19 pandemijos metu dar nėra, vis dėl to šioje studijoje publikuoti doc. dr. Dovilės Gailiūtės-Janušonės straipsnis tema „Žmogaus teisių reikalavimai ir pandemija“, prof. dr. Danutės Jočienės straipsnis tema „Pandemijos poveikis tarptautinių sutarčių žmogaus teisių srityje įgyvendinimui: Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija“ ir prof. dr. Justino Žilinsko straipsnis tema „Privalomoji vakcinacija kaip pandemijų valdymo priemonė ir jos teisėtumo klausimai

2 „The true death toll of COVID-19 Estimating global excess mortality“, *supra note*, 1.

3 Lyra Jakulevičienė ir kt., *Teisė ir COVID-19 pandemija* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2022).

tarptautinės teisės požiūriu“ yra išsamiausi ir aktualiausi COVID-19 pandemijos kontekste nacionaliniu lygiu.

Tarptautiniu lygmeniu COVID-19 pandemijos poveikį žmogaus teisėms taip pat yra nagrinėję įvairūs socialinių mokslų atstovai: žmogaus teisių teisės profesorius Liverpulio universitete Konstantsin Dzehtsiarou, kuris 2020 m. išleido straipsnį tema „COVID-19 ir Europos žmogaus teisių konvencija“[4], dr. Ronagh McQuigg, kuri 2022 m. išleido straipsnį tema „COVID-19 pandemija ir Europos Žmogaus Teisių Teismas“[5], Alain Zysset, kuris 2022 m. liepos 12 d. išleido straipsnį tema „Nukrypti ar apriboti? COVID-19 pandemija, proporcingumas ir pagrindimo spraga Europos žmogaus teisių teisėje“[6]. Svarbu paminėti, kad 2022 m. spalio mėnesį Europos Žmogaus Teisių Teismas išleido informacinį pranešimą tema „COVID-19 sveikatos krizė“ (*angl. Factsheet – Covid-19 health crisis*[7]), kuriame trumpai aptarti Europos Žmogaus Teisių Teismo gauti pareiškimai, susiję su COVID-19 pandemija ir kuriuose keliami klausimai įvairių EŽTK nuostatų pagrindu. Taip pat šiame informaciniame pranešime trumpai yra aptarti dar Teismo neišnagrinėti pranešimai.

Šio straipsnio tikslas yra nustatyti, ar valstybės, taikydamos priemones kovoje su COVID-19 pandemija, nacionalinėje teisėje privalo įsivesti nepaprastos padėties teisinį režimą pagal EŽTK 15 straipsnį ir ar valstybių įvestos apribojančios priemonės yra teisėtos, pagrįstos ir proporcingos EŽTK 2 straipsnio „Teisė į gyvybę“, 5 straipsnio „Teisė į laisvę ir saugumą“, 8 straipsnio „Teisė į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą“ ir Konvencijos Protokolo Nr. 4 2 straipsnio „Judėjimo

4 Kanstantsin Dzehtsiarou, „COVID-19 and the European Convention on human rights“, *Strasbourg observers,* (2020), https://clr.iliauni.edu.ge/wp-content/uploads/2020/07/Kanstantsin-Dzehtsiarou-pp.53-58.pdf.

5 Ronagh McQuigg, „Responding to a crisis: the European Court of Human Rights and the COVID-19 pandemic“, *Queen's University Belfast* 4, (2022): 383-394, https://pureadmin.qub.ac.uk/ws/portalfiles/portal/326855031/Article_Responding_to_a_Crisis_Accepted_.pdf.

6 Alain Zysset, „To Derogate or to Restrict? The COVID-19 Pandemic, Proportionality and the Justificatory Gap in European Human Rights Law“, *Springer Nature* 4,3, (2022): 285–301, https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s42439-022-00065-6.pdf?pdf=button.

7 European Court of Human Rights, „COVID-19 health crisis“, (2022), https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Covid_ENG.pdf.

laisvė“ atžvilgiu.

Atliekant tyrimą taikyti šie pagrindiniai mokslinei analizei būdingi metodai: lingvistinis, loginis, sisteminis, analitinis ir turinio analizės tyrimo metodai.

1. Nukrypimai nuo naudojimosi Konvencijoje reglamentuotomis teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis koronaviruso pandemijos metu

Pagal EŽTK 1 straipsnį, visos valstybės, Konvencijos dalyvės, yra įsipareigojusios ne tik garantuoti kiekvienam jų jurisdikcijoje esančiam žmogui teises ir laisves, reglamentuotas Konvencijoje[8] ir jos papildomuose protokoluose, bet ir apriboti naudojimąsi EŽTK reglamentuotomis žmogaus teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis trimis EŽTK numatytais teisiniais būdais[9]: padarant išlygą dėl tam tikros Konvencijos nuostatos (EŽTK 57 straipsnis); pasinaudojant klasikiniais žmogaus teisių ribojimo pagrindais, reglamentuotais atitinkamų EŽTK straipsnių atitinkamose dalyse; pasinaudojant Konvencijos 15 straipsniu.

COVID-19 pandemijos metu Europos Tarybos valstybės narės, įsivertinusios esamą faktinę padėtį savo šalies viduje, atsižvelgdamos į COVID-19 pandemijos paplitimo mastą ir nepaisydamos įsipareigojimų pagal Konvenciją, kaip atsaką į COVID-19 pandemiją savo nacionalinėje teisėje įsivedė skirtingus specialiuosius teisinius režimus, pavyzdžiui, Lietuvoje, 2020 m. kovo 14 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu[10] buvo įvestas karantinas, o Estijos ir Latvijos Vyriausybės 2020 m. kovo 12 d. paskelbė nepaprastąją padėtį.

1.1. Nepaprastoji padėtis koronaviruso pandemijos kontekste

Valstybės, Europos Tarybos narės, siekdamos apriboti naudojimąsi Konvencijoje įtvirtintomis žmogaus teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis, įvedant

8 „Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija“, *Valstybės žinios*, 1995-05-16, Nr. 40-987.

9 Regina Valutytė, Danutė Jočienė ir Rima Ažubalytė, *Legality of Human Rights Restrictions During the COVID-19 Pandemic Under the European Convention on Human Rights* (Tilburg Law Review, 2021).

10 „Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2020 m. kovo 14 d. nutarimas Nr. 207 „Dėl karantino Lietuvos Respublikos teritorijoje paskelbimo““, TAR, 2020-03-14, Nr. 5466.

nepaprastąją padėti turi vadovautis EŽTK 15 straipsniu, numatančiu, kad „kilus karui ar esant kitokiai nepaprastai padėčiai, dėl kurių atsiranda grėsmė tautos gyvavimui, kiekviena Aukštoji Susitariančioji Šalis gali nukrypti nuo įsipareigojimų pagal šią Konvenciją, tačiau tik tiek, kiek tai reikalinga dėl susidariusios padėties, ir jei tokios priemonės neprieštarauja kitiems įsipareigojimams pagal tarptautinę teisę“[11]. Be to, pagal EŽTK 15 straipsnio 3 dalį, „kiekviena Aukštoji Susitariančioji Šalis, besinaudojanti šia teise nukrypti nuo įsipareigojimų, privalo išsamiai informuoti Europos Tarybos Generalinį Sekretorių apie priemones, kurių ji ėmėsi, ir apie tokių priemonių ištakas ir motyvus. Ji taip pat turi informuoti Europos Tarybos Generalinį Sekretorių, nuo kokios datos šios priemonės neteko galios ir Konvencijos nuostatos vėl buvo imtos visapusiškai įgyvendinti“[12].

Toliau, atsižvelgiant į EŽTK 15 straipsnį, bus vertinama, ar COVID-19 pandemija atitinka nepaprastosios padėties požymius, nustatytus šiame straipsnyje.

Visų pirma, siekiant įvertinti, ar situaciją galima laikyti nepaprastąja padėtimi, reikia ją vertinti per Europos žmogaus teisių komisijos (toliau – Komisija) 1969 m. lapkričio 5 d. sprendime Graikijos byloje, kuri buvo inicijuota pagal Danijos peticiją Nr. 3321/67, Norvegijos peticiją Nr. 3322/67, Švedijos peticiją Nr. 3323/67 ir Nyderlandų peticiją Nr. 3344/67 (toliau – Graikijos byla) nustatytus nepaprastosios padėties požymius[13]:

1) „nepaprastoji padėtis turi būti dabar esanti arba neišvengiama;
2) nepaprastosios padėties poveikis turi liesti visą tautą;
3) nepaprastoji padėtis turi kelti grėsmę organizuoto visuomenės gyvenimo tęstinumui;

11 „Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija“, *Valstybės žinios*, 1995-05-16, Nr. 40-987.

12 *Ibid.*

13 „Case of Ireland v. The United Kingdom“, HUDOC.ECHR.COE., žiūrėta 2022 m. sausio 26 d., https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-57506%22]}.

4) krizė arba pavojus turi būti išimtinis ta prasme, kad įprastinės priemonės ar apribojimai, leidžiami Konvencijos viešojo saugumo, sveikatos ir tvarkos palaikymui, yra aiškiai nepakankami“[14].

Šiuolaikinė *arba neišvengiama situacija.* Pastebėtina, kad COVID-19 pandemija atitinka pirmąjį Graikijos byloje suformuotą požymį, nes koronavirusas, prasidėjęs 2019 m. pabaigoje, tebesitęsia iki šiol.

Tokia situacija, kurios poveikis susijęs su visa tauta. Valstybė turi diskrecijos teisę savarankiškai spręsti, ar susiklosčiusi situacija yra nepaprastoji padėtis, kelianti grėsmę tautos išlikimui ir gyvavimui, ir tuo pagrindu naudojasi išimtinėmis galiomis apriboti naudojimąsi žmogaus teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis[15]. EŽTT 1996 m. gruodžio 18 d. sprendime byloje *Aksoy prieš Turkiją* (peticijos Nr. 21987/93)[16] nusprendė, kad pagal EŽTK 15 straipsnį Turkijoje paskelbta nepaprastoji padėtis buvo suderinama su EŽTK, nepaisant to, kad nepaprastoji padėtis buvo įvesta tik pietrytinėje Turkijos dalyje. Taigi, ir COVID-19 pandemijos kontekste, net jei užkrečiamos ligos protrūkis užfiksuojamas vienoje tam tikros valstybės teritorijoje, reikia manyti, kad užkrečiama liga išplis ir paveiks visą tautą, sukeldama grėsmę visos tautos išlikimui, todėl valstybė gali įsivesti nepaprastąją padėti visoje teritorijoje kaip prevencinę priemonę apsaugoti visos šalies gyventojų sveikatą ir gyvybę.

Situacija, sukelianti grėsmę organizuotam visuomenės gyvenimo tęstinumui. **Š**i aplinkybė siejasi su mirtingumu ir reiškia, kad dėl šios situacijos sumažėjus gyventojų skaičiui šalyje situacija turi būti pripažįstama nepaprastąja padėtimi. Per COVID-19 pandemiją visame pasaulyje mirė virš 6 mln. žmonių, o mirštančiųjų nuo COVID-19 viruso skaičius nuolatos didėja kiekvieną dieną. Tai rodo, kad

14 Saulius Katuoka ir Marijus Krasnickas, „Nukrypimai nuo įsipareigojimų pagal Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją nepaprastosios padėties atveju“, *Jurisprudencija* 3(105) (2008): 29.

15 *Ibid*.

16 „Case of Aksoy v. Turkey“, HUDOC.ECHR.COE, žiūrėta 2022 m. sausio 26 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-58003%22]}.

COVID-19 sukėlė grėsmę organizuotam visuomenės gyvenimo tęstinumui.

Išimtinė krizė arba pavojus kai įprastinės priemonės ar apribojimai, leidžiami Konvencijos viešojo saugumo, sveikatos ir tvarkos palaikymui, yra aiškiai nepakankami. Šis požymis yra orientuotas į EŽTK numatytus klasikinius žmogaus teisių ribojimo pagrindus, kurie suteikia galimybę nuolatiniams EŽTK garantuojamų žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apribojimams net ir neįsivedus nepaprastosios padėties teisinio režimo. Vis dėlto, nors EŽTK leidžia apriboti naudojimąsi tam tikromis teisėmis neįsivedant nepaprastosios padėties, tačiau tie apribojimai taip pat turi būti teisėti, pagrįsti ir proporcingi. Nors šis požymis suteikia valstybėms vertinimo laisvę, vis dėlto valstybės neturėtų įvesti nepaprastosios padėties, kai, siekiant EŽTK numatyto tikslo užtikrinti visuomenės sveikatą, viešąjį saugumą ir palaikyti tvarką, galima pasinaudoti klasikiniais žmogaus teisių ribojimo pagrindais[17]. Būtent COVID-19 pandemijos metu ne visos valstybės savo nacionalinėje teisėje kaip atsaką į COVID-19 pandemiją įsivedė nepaprastąją padėti pagal EŽTK 15 straipsnį, o pasinaudojo klasikiniais žmogaus teisių ribojimo pagrindais reglamentuotais atitinkamų EŽTK straipsnių atitinkamose dalyse.

Valstybės, siekdamos nukrypti nuo įsipareigojimų pagal EŽTK, gali tai padaryti tik proporcingai, t. y. tuo atveju, jeigu vadovaujantis įprastais įstatymais, atitinkančiais EŽTK reikalavimus, būtų buvę nepakankama grėsmei įveikti[18].

Pagal Konvencijos 15 straipsnį, valstybių taikomos priemonės turi atitikti kitus valstybės įsipareigojimus pagal tarptautinę teisę. Ši sąlyga reiškia, kad priemonės, kuriomis yra nukrypstama nuo įsipareigojimų pagal EŽTK, neturi prieštarauti kitiems įsipareigojimams pagal kitus tarptautinės teisės aktus, pagal kuriuos yra įsipareigojusios Europos Tarybos valstybės narės. Tuo atveju, jeigu valstybė savo

17 Dovilė Gailiūtė-Janušonė, „Nukrypimai nuo įsipareigojimų pagal Europos žmogaus teisių konvenciją COVID-19 sukeltos pandemijos kontekste“, iš *Lietuvos teisė 2020: esminiai pokyčiai: COVID-19 pandemijos sprendimai: teisiniai, valdymo ir ekonominiai aspektai,* d. 1 (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2020): 37.

18 *Ibid.*, 36.

veiksmais nukryptų nuo įsipareigojimų pagal EŽTK, taip valstybė pažeistų ne tik įsipareigojimus pagal kitas tarptautinės teisės sutartis, paprotinę teisę, bendruosius tarptautinės teisės principus ir *jus cogens* normas, bet ir pagal Konvencijos 15 straipsnį[19].

Valstybė apie pasinaudojimą Konvencijos 15 straipsniu privalo išsamiai informuoti Europos Tarybos Generalinį Sekretorių (EŽTK 15 straipsnio 3 dalis). Komisija 1958 m. rugsėjo 26 d. pranešime byloje *Graikija prieš Jungtinę Karalystę* (peticijos Nr. 176/56)[20] nurodė, kad pagrindinis informavimo Generaliniam Sekretoriui tikslas yra tas, kad apie nukrypti leidžiančią nuostatą būtų paskelbta viešai, nes būtent per Generalinį Sekretorių kitos Susitariančios Valstybės yra informuojamos apie nukrypti leidžiančią nuostatą. COVID-19 pandemijos metu nuo 2020 m. kovo iki balandžio mėnesių vos 10 valstybių, EŽTK dalyvių, t. y. Albanija, Armėnija, Estija, Sakartvelas, Latvija, Šiaurės Makedonija, Moldovos Respublika, Rumunija, San Marinas ir Serbija pranešė Europos Tarybos Generaliniam Sekretoriui apie nepaprastosios padėties įvedimą[21]. Vis dėlto negalima vertinti, kad tos valstybės, kurios savo nacionalinėje teisėje įsivedė nepaprastąją padėtį, bet neinformavo apie tai Europos Tarybos Generalinio Sekretoriaus, apribojo naudojimąsi EŽTK reglamentuotomis teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis neteisėtai, nepagrįstai ir neproporcingai. Juk pati Konvencija suteikia galimybę, nepasinaudojus Konvencijos 15 straipsniu ir neinformavus apie tai Europos Tarybos Generalinio Sekretoriaus, apriboti naudojimąsi Konvencijoje reglamentuotomis teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis siekiant apsaugoti žmonių sveikatą.

19 Gailiūtė-Janušonė, *supra note*, 17.

20 „Application No. 176/56 by the Government of the Kingdom of Greece lodged agains the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northen Irelan", ECHR.COE., žiūrėta 2022 m. sausio 26 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-73858%22]}.

21 „Derogation in time of emergency", HUDOC.ECHR.COE., žiūrėta 2022 m. sausio 26 d., https://www.echr.coe.int/documents/fs_derogation_eng.pdf.

2. Naudojimosi žmogaus teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis, reglamentuotomis EŽTK, užtikrinimas COVID-19 pandemijos metu

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad nukrypti nuo naudojimosi Konvencijoje reglamentuotomis teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis galima tik teisėtai, pagrįstai ir proporcingai. Tai yra klasikinė taisyklė, kuri taikoma nuo pat EŽTT veiklos pradžios. **Teisėtumo reikalavimas** yra siejamas su įstatymo buvimu valstybių nacionalinėje teisėje, o EŽTK išreikštas formuojant nuostatas tokiais pasakymais: „pagal įstatymą, „numato įstatymas", „įstatymo nustatyta tvarka", „išskyrus įstatymų numatytus atvejus". Be kita ko, įstatymas turi atitikti du reikalavimus – prieinamumo ir numatomumo[22]. Asmeniui turi būti sudarytos sąlygos tinkamai susipažinti su konkrečiu atveju taikytinomis teisės normomis, suformuluotomis pakankamai tiksliai, kad asmuo galėtų reguliuoti savo elgesį[23]. **Pagrįstumo reikalavimas** numato, kad nukrypimas nuo įsipareigojimų pagal EŽTK yra daromas siekiant apsaugoti nacionalinį saugumą, viešąją tvarką, sveikatą ar moralę, kitų asmenų teises ir laisves, o **proporcingumo reikalavimas** numato, kad valstybių taikomas naudojimosi žmogaus teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis apribojimas turi būti būtinas demokratinėje visuomenėje, nes valstybės siekiamo tikslo neįmanoma pasiekti kitomis priemonėmis, mažiau varžančiomis žmogaus teises ir laisves. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad proporcingumo reikalavimas nevertintinas, jeigu nėra pagrįstumo reikalavimo.

2.1. Nediskriminavimo principo taikymas apribojant naudojimąsi Konvencijoje reglamentuotomis žmogaus teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis

EŽTK 15 straipsnyje nėra keliama diskriminacijos draudimo sąlyga nepaprastosios padėties metu. Tačiau atkreiptinas dėmesys į Konvencijos 12 protokolo preambulę, iš kurios galima pastebėti, kad Europos Tarybos valstybės narės, būdamos EŽTK dalyvėmis, gerbia pagrindinį principą, pagal kurį visi asmenys

22 Valutytė, Jočienė ir Ažubalytė, *supra note,* 9: 4.

23 *Ibid.*

įstatymui yra lygūs ir turi būti įstatymo vienodai ginami. Taigi, taip, kaip visos Konvencijoje garantuojamos teisės ir pagrindinės laisvės turi būti užtikrinamos asmenims be jokios diskriminacijos, taip ir apribojimas naudojimusi šiomis teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis esant nepaprastai padėčiai turi būti taikomas be jokios diskriminacijos pagal Konvencijos 14 straipsnyje numatytus požymius.

EŽTT 2018 m. gruodžio 19 d. sprendime byloje *Molla Sali prieš Graikiją* (peticijos Nr. 20452/14)[24] nurodė, kad ne kiekvienas skirtingas elgesys su asmeniu yra diskriminacija, o tik toks, kuris yra objektyviai nepagrįstas ir nepateisinamas. Vertindamas skirtingą elgesį Teismas, visų pirma, įvertina, ar asmenys yra panašiose situacijose ir ar su asmenimis panašiose situacijose yra elgiamasi skirtingai; ar su asmenimis, esančiais skirtingose situacijose, yra elgiamasi skirtingai; antra, jei taip, ar toks skirtingas elgesys ar skirtingo elgesio nebuvimas yra objektyviai pateisinamas: a) siekiant teisėto tikslo, b) ar taikomos priemonės yra proporcingos siekiamam tikslui[25].

Pabrėžtina, kad šis Teismo sprendimas yra aktualus ir COVID-19 pandemijos metu, nes taikant priemones kovai su šio viruso plitimu būtina užtikrinti, kad šios priemonės yra nediskriminuojančios pagal Konvencijos 14 straipsnį.

2.2. Konvencijos 2 straipsnyje reglamentuotos teisės į gyvybę užtikrinimas koronaviruso pandemijos metu

Teisė į gyvybę reglamentuota EŽTK 2 straipsnyje, kurio 1 dalyje yra numatyta, kad „kiekvieno asmens teisę į gyvybę saugo įstatymas. Negalima tyčia atimti niekieno gyvybės, išskyrus vykdant teismo nuosprendį dėl nusikaltimo, už kurį tokią bausmę nustato įstatymas“[26]. Akcentuotina, kad EŽTK 6 protokolu dėl mirties

24 „Case of Molla Sali v. Greece“, HUDOC.ECHR.COE, žiūrėta 2022 m. sausio 26 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-188985%22]}.

25 „Guide on Article 14 of the European Convention on Human Rights“, HUDOC.ECHR.COE, žiūrėta 2022 m. sausio 26 d., https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwj56uD4hf32AhXElYsKHaTdCz4QFnoECAMQAw&url=https%3A%2F%2Fwww.echr.coe.int%2FDocuments%2FGuide_Art_14_Art_1_Protocol_12_ENG.pdf&usg=AOvVaw0mc-f3G9jBXAxeGTR_ztTE.

26 „Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija“, *supra note*, 4.

bausmės panaikinimo nuo 1999 m. rugpjūčio 1 d. visos Europos Tarybos valstybės narės panaikino mirties bausmę. EŽTT 2011 m. kovo 24 d. sprendime byloje *Giuliani ir Gaggio prieš Italiją* (peticijos Nr. 23458/02)[27] nurodė, kad Konvencijos 2 straipsnis yra viena svarbiausių Konvencijos nuostatų, nuo kurios taikos metu negalima nukrypti net ir pagal EŽTK 15 straipsnį.

EŽTT 2014 m. liepos 17 d. sprendime byloje *Centre for legal resources on behalf of Valentin Câmpeanu prieš Rumuniją* (peticijos Nr. 47848/08)[28] pažymėjo, kad Konvencijos 2 straipsnio 1 dalis įpareigoja valstybę ne tik susilaikyti nuo tyčinio ir neteisėto gyvybės atėmimo, bet ir imtis tinkamų priemonių jos jurisdikcijoje esančių asmenų gyvybei apsaugoti bet kokios veiklos, tiek viešos, tiek neviešos, kurioje gali kilti pavojus teisei į gyvybę, kontekste, o 2002 m. sausio 17 d. sprendime byloje *Calvelli ir Ciglio prieš Italiją* (peticijos Nr. 32967/96)[29] nurodė, kad pozityvioji pareiga pagal Konvencijos 2 straipsnį kyla ir sveikatos priežiūros kontekste.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2013 m. gegužės 16 d. nutarime konstatavo, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijos 53 straipsnio 1 dalies nuostatos, įtvirtinančios valstybės pareigą saugoti žmogaus sveikatą, negali būti aiškinamos neatsižvelgiant į jų sąsają su Konstitucijos 19 straipsnyje įtvirtinta valstybės pareiga saugoti žmogaus gyvybę[30], o vykdydama savo konstitucinę funkciją rūpintis žmonių sveikata, valstybė turi sudaryti sąlygas, kad sveikatos priežiūros paslaugos būtų visiems realiai prieinamos laiku[31]. Teisės į sveikatą ir gyvybę yra reglamentuotos ir kitų valstybių konstitucijose, pavyzdžiui, Latvijos, Estijos,

27 „Case of Giuliani and Gaggio v. Italy", HUDOC.ECHR.COE, žiūrėta 2022 m. sausio 26 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-104098%22]}.

28 „Case for Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Câmpeanu v. Romania", HUDOC.ECHR.COE, žiūrėta 2022 m. sausio 26 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-145577%22]}.

29 „Case of Calvelli and Ciglio v. Italy", HUDOC.ECHR.COE, žiūrėta 2022 m. sausio 26 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-60329%22]}.

30 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. vasario 26 d. sprendimas dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. gegužės 16 d. nutarimo nuostatų išaiškinimo", TAR, 2014-02-27, Nr. 2176.

31 *Ibid.*

Lenkijos konstitucijose. Taigi, EŽTK 2 straipsnyje reglamentuotos „Teisės į gyvybę“ užtikrinimas COVID-19 pandemijos metu turi būti aiškinama per teisės į sveikatą prizmę.

2.2.1. Sveikatos paslaugų teikimo apribojimas kaip atsakas į koronaviruso pandemiją

EŽTT 2017 m. gruodžio 19 d. sprendime byloje *Lopes de Sousa Fernandes prieš Portugaliją* (peticijos Nr. 56080/13)[32] konstatavo, kad sveikatos priežiūros kontekste valstybės turi priimti teisės aktus, įpareigojančius privačias ar valstybines ligonines imtis tinkamų priemonių pacientų gyvybei apsaugoti. Teismas 2013 m. balandžio 29 d. byloje *Hristozov ir kiti prieš Bulgariją* (peticijos Nr. 47039/11 ir 358/12)[33] nurodė, kad gali būti sprendžiama dėl EŽTK 2 straipsnyje reglamentuotos teisės į gyvybę pažeidimo valstybės institucijoms sukėlus pavojų asmens gyvybei, atsisakius suteikti sveikatos priežiūros paslaugas, kurias jos įsipareigojusios suteikti gyventojams apskritai.

COVID-19 pandemijos kontekste valstybės priėmė teisės aktus, kuriais apribojo sveikatos priežiūros paslaugų teikimą tuo atveju, jeigu tai nėra būtina. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Vyriausybė 2020 m. kovo 14 d. priėmė nutarimą dėl karantino Lietuvos Respublikoje paskelbimo Nr. 207[34], kuriuo apribojo planinių asmens sveikatos priežiūros paslaugų teikimą. Latvijos Respublikos Vyriausybė 2021 m. rugsėjo 28 d. priėmė nutarimą dėl epidemiologinių saugos priemonių COVID-19 plitimui sustabdyti Nr. 662[35] ir paskelbė, kad stabdo ar apriboja

32 „Case of Lopes De Sousa Fernandes v. Portugal“, HUDOC.ECHR.COE, žiūrėta 2022 m., sausio 26 d. https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-179556%22]}.

33 „Case of Hristozov and others v. Bulgaria“, HUDOC.ECHR.COE, žiūrėta 2022 m., sausio 26 d. https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-114492%22]}.

34 „Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2020 m. kovo 14 d. nutarimas Nr. 207 „Dėl karantino Lietuvos Respublikos teritorijoje paskelbimo““, *supra note,* 10.

35 „Epidemiological Safety Measures for the Containment of the Spread of COVID-19 Infection“, LIKUMI, žiūrėta 2022 m. sausio 26 d. https://likumi.lv/ta/en/en/id/326513-epidemiological-safety-measures-for-the-containment-of-the-spread-of-covid-19-infection/.

planinių stacionarių ir dienos stacionaro paslaugų teikimą[36]. Estija 2020 m. kovo 12 d. savo šalyje pasiskelbė nepaprastąją padėtį[37], dėl kurios buvo visiškai uždrausta teikti planinę specializuotą medicinos pagalbą privačiose gydymo įstaigose[38]. Taigi, šios valstybės COVID-19 pandemijos metu apribojo naudojimąsi sveikatos paslaugų teikimu teisėtai, t. y. arba savo nacionalinėje teisėje turėdamos įstatymą, numatantį tokią galimybę, arba pasiskelbdamos nepaprastąją padėtį šalies viduje.

Vertinant sveikatos paslaugų teikimo apribojimo kaip priemonės pagrįstumą, atkreiptinas dėmesys į tai, kad ši priemonė buvo taikyta siekiant apsaugoti valstybių jurisdikcijoje esančių asmenų sveikatą COVID-19 pandemijos metu. Tuo laiku daugiausia dėmesio buvo skiriama COVID-19 virusu užsikrėtusiems pacientams, taip siekiant apsaugoti jų sveikatą, o asmenys, kuriems reikėjo bet kokios kitos sveikatos paslaugos, kuri pandemijos metu buvo apribota ir neorganizuojama, buvo palikti „likimo valiai".

Taigi, valstybių priimti teisės aktai, kuriais buvo sustabdytas planinių ir nebūtinų sveikatos priežiūros paslaugų teikimas COVID-19 pandemijos metu, prieštarauja EŽTT 2017 m. gruodžio 19 d. sprendimui byloje *Lopes de Sousa Fernandes prieš Portugaliją* (peticijos Nr. 56080/13)[39] ir 2013 m. balandžio 29 d. sprendimui byloje *Hristozov ir kiti prieš Bulgariją* (peticijos Nr. 47039/11 ir 358/12)[40]. Tad nors valstybių įsivestas sveikatos paslaugų teikimo apribojimas COVID-19 pandemijos metu ir yra teisėtas, vis dėlto yra neproporcingas, pernelyg ribojantis žmogaus teisę į sveikatą, kurią užtikrina valstybių konstitucijos ir kuri išplaukia iš absoliučios žmogaus teisės į gyvybę, reglamentuotos Konvencijos 2 straipsnyje ir apribojantis naudojimąsi būtent šia teise.

---

36 „Epidemiological Safety Measures for the Containment of the Spread of COVID-19 Infection", *supra note*, 35.

37 Merilin Kiviorg ir Päivi Margna, „COVID-19 in Estonia: A Year in Review", *Verfassungsblog*, 12 März 2021. https://verfassungsblog.de/covid-19-in-estonia-a-year-in-review/.

38 „Estonia: COVID-specific news for Life Sciences and Healthcare sector", ICLG, žiūrėta 2022 sausio 26 d., https://iclg.com/briefing/11834-estonia-covid-specific-news-for-life-sciences-and-healthcare-sector.

39 „Case of Lopes De Sousa Fernandes v. Portugal", *supra note,* 32.

40 „Case of Hristozov and others v. Bulgaria", *supra note,* 33.

2.3. Konvencijos 5 straipsnyje reglamentuotos teisės į laisvę ir saugumą užtikrinimas COVID-19 pandemijos metu

Teisė į laisvę ir saugumą yra reglamentuota EŽTK 5 straipsnyje. Šio straipsnio 1 dalyje numatyta, kad kiekvienas asmuo turi teisę į laisvę ir saugumą. Laisvė negali būti niekam atimta kitaip, kaip EŽTK 1 straipsnyje numatytais atvejais, įskaitant, bet neapsiribojant, EŽTK 5 straipsnio 1 dalies e) punktu, numatančiu, kad „teisėtai sulaikomi asmenys, galintys platinti užkrečiamąsias ligas, psichiškai nesveiki asmenys, alkoholikai, narkomanai ar valkatos“[41]. Taigi, EŽTK 5 straipsnio 1 dalies e) punktas numato galimybę valstybėms imtis teisėtų, pagrįstų ir proporcingų priemonių ir neįsivedant specialaus teisinio režimo – nepaprastosios padėties.

EŽTT 2005 m. sausio 25 d. sprendime byloje *Enhorn prieš Švediją* (peticijos Nr. 56529/00)[42] nustatė, kad prieš sulaikant asmenį būtina įvertinti, ar infekcinės ligos plitimas yra pavojingas visuomenės sveikatai ar saugumui ir ar užsikrėtusio asmens sulaikymas yra kraštutinė priemonė, siekiant užkirsti kelią ligos plitimui, nes apsvarsčius švelnesnes priemones nustatyta, kad jų nepakanka viešajam interesui apsaugoti. Teismas taip pat nurodė, kad kai šie kriterijai nebetenkinami, išnyksta laisvės atėmimo pagrindas pagal Konvencijos 5 straipsnio 1 dalies e) punktą.

COVID-19 pandemijos akivaizdoje valstybės, atsižvelgdamos į EŽTK 5 straipsnio 1 dalies e) punktą, savo jurisdikcijoje taikė priverstinės saviizoliacijos priemones. Lietuvos Respublikos Vyriausybė 2020 m. kovo 14 d. nutarimu dėl karantino Lietuvos Respublikoje paskelbimo Nr. 207[43] asmenims, grįžusiems iš užsienio valstybių, numatė privalomą 14 dienų saviizoliaciją. Saviizoliacijos

41 „Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija“, *supra note*, 4.

42 „Case of Enhorn v. Sweden“, HUDOC.ECHR.COE, žiūrėta 2022 m. sausio 26 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-68077%22]}.

43 „Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2020 m. kovo 14 d. nutarimas Nr. 207 „Dėl karantino Lietuvos Respublikos teritorijoje paskelbimo““, *supra note,* 10.

taisykles COVID-19 pandemijos metu Lietuvoje nuolat skelbė ir atnaujino Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerija. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministras 2020 m. kovo 12 d. įsakymu Nr. V-352 paskelbė taisykles „dėl asmenų, sergančių COVID-19 liga (koronaviruso infekcija), asmenų, įtariamų, kad serga COVID-19 liga (koronaviruso infekcija), ar turėjusių sąlytį su sergančiuoju COVID-19 liga (koronaviruso infekcija), izoliavimo namuose ar kitoje gyvenamojoje vietoje". Pastebėtina, kad sveikatos apsaugos ministerija šias taisykles keitė mažiausiai 69 kartus[44]. Estijoje 2021 m. lapkričio 11 d. Vyriausybė pateikė rekomendacijas, kad tie, kurie pasiskiepiję nuo COVID-19 viruso ar yra persirgę šiuo virusu, privalo izoliuotis, jeigu su juo gyvena COVID-19 virusu užsikrėtęs asmuo, o šios saviizoliacijos terminas turi būti mažiausiai penkios dienos[45]. Latvijoje 2021 m. kovo 12 d. Vyriausybė patvirtino taisykles, kurios numato, kad asmuo, grįžtantis iš ne pirmos būtinybės kelionės iš trečiųjų šalių, privalo izoliuotis 10 dienų savo gyvenamojoje vietoje arba turistų apgyvendinimo vietoje[46]. Taigi, šios valstybės teisėtai apribojo naudojimąsi Konvencijos 5 straipsnyje reglamentuota teise į laisvę į saugumą, nes, pasinaudodamos šio straipsnio 1 e) dalyje reglamentuotu klasikiniu žmogaus teisių ribojimo pagrindu, savo šalies viduje priėmė teisės aktus, kuriais įvedė priverstinę asmenų izoliaciją COVID-19 pandemijos metu.

Valstybių taikytos asmenų saviizoliacijos priemonės yra pagrįstos ir proporcingos, t. y. jomis valstybės siekė teisėto tikslo – užkirsti kelią platinti užkrečiamąją ligą – COVID-19 virusą ir taip mažinti ne tik užsikrėtimų šiuo virusu skaičių,

44 „Asmenų, sergančių COVID-19 liga (koronaviruso infekcija), asmenų, įtariamų, kad serga COVID-19 liga (koronaviruso infekcija), ar turėjusių sąlytį su sergančiuoju COVID-19 liga (koronaviruso infekcija), izoliavimo namuose ar kitoje gyvenamojoje vietoje taisyklės", LRS, žiūrėta 2022 m. sausio 26 d., https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/ea60cec0650b11eaa02cacf2a861120c.

45 „Vaccinated people are advised to self-isolate if they have been in close contact with a family member who has been diagnosed with COVID-19", KRIIS, žiūrėta 2022 m. sausio 26 d., https://kriis.ee/en/news/vaccinated-people-are-advised-self-isolate-if-they-have-been-close-contact-family-member-who.

46 „Government sets regulation for self-isolation, returning from non-essential trips from third countries", EM.GOV.LV., žiūrėta 2022 m. sausio 26 d., https://www.em.gov.lv/en/article/government-sets-regulation-self-isolation-returning-non-essential-trips-third-countries?utm_source=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F.

bet ir mirštamumo skaičių.

EŽTT dėl saviizoliacijos teisėtumo COVID-19 pandemijos metu išnagrinėjo dvi bylas: 2021 m. balandžio 13 d. byla *Terheş prieš Rumuniją* (peticijos Nr. 49933/20)[47] ir 2021 m. birželio 11 d. byla *Feilazoo prieš Maltą* (peticijos Nr. 6865/19)[48].

2021 m. balandžio 13 d. byla *Terheş prieš Rumuniją* (peticijos Nr. 49933/20)[49], susijusi su 52 dienų pareiškėjo laisvės apribojimu uždarant jį jo paties namuose. Tokią saviizoliacijos priemonę Rumunijos valdžios institucijos taikė siekdamos įveikti COVID-19 pandemiją, kai daliai Rumunijos gyventojų 2020 m. kovo 16 d. Rumunijos prezidento dekretu buvo nustatyti griežti apribojimai išvykti iš namų nesant objektyvių aplinkybių, suteikiančioms teisę išvykti iš namų. Taigi, pareiškėjas, remdamasis EŽTK 5 straipsnio „Teisė į laisvę ir saugumą“ 1 dalimi, kreipėsi į EŽTT nurodydamas, kad būtent toks 52 dienų pareiškėjo izoliavimas prilygo laisvės atėmimui. EŽTT nusprendė, kad pareiškėjo peticija yra nepriimtina, nes ji nėra suderinama su EŽTK nuostatomis ir konstatavo, kad pareiškėjo judėjimo laisvės, numatytos EŽTK Protokolo Nr. 4 2 straipsnyje apribojimas nebuvo tokio aukšto lygio, kad izoliavimas galėtų prilygti pareiškėjo laisvės atėmimui. Pareiškėjas galėjo ne tik laisvai palikti savo namus esant pateisinamoms priežastims, bet ir valdžios institucijos jo nepersekiojo, jis nebuvo priverstas gyventi ankštoje patalpoje ir jam nebuvo apribotas socialinis bendravimas. Atsižvelgdamas į tai Teismas nurodė, kad nėra pagrindo manyti, kad pareiškėjui buvo atimta laisvė Konvencijos 5 straipsnio 1 dalies prasme.

EŽTT 2021 m. birželio 11 d. bylą *Feilazoo prieš Maltą* (peticijos Nr. 6865/19)[50] išnagrinėjo iš esmės ir nustatė įvairių EŽTK garantuojamų teisių ir pagrindinių

47 „Case of Terheş v. Romania“, HUDOC.ECHR.COE, žiūrėta 2022 m. sausio 26 d., http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-210026.

48 „Feilazoo v. Malta“, HUDOC.ECHR.COE, *žiūrėta 2022 m. sausio 26 d.*, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-208447.

49 „Case of Terheş v. Romania“, *op. cit.*

50 „Feilazoo v. Malta“, *supra note,* 48.

laisvių pažeidimų, o vienas iš jų – 5 straipsnio „Teisė į laisvę ir saugumą“ 1 dalies pažeidimas. EŽTT, nagrinėdamas visus Nigerijos piliečio sulaikymo aspektus, atsižvelgė ir į laiką, praleistą *de facto* izoliacijoje, ir laiką po izoliacijos, kai pareiškėjas buvo priverstinai karantinuotas su naujai atvykusiais žmonėmis COVID-19 pandemijos metu. Teismas ypač akcentavo aplinkybę, kad pareiškėjas buvo paliktas vienas konteineryje beveik 75 dienas be natūralios šviesos ir šviežio oro ir per šio laikotarpio pirmąsias 40 dienų pareiškėjui nebuvo suteiktos galimybės mankštintis. Be to, minėtas pirmąsias 40 dienų pareiškėjas taip pat buvo *de facto* izoliuotas. EŽTT paminėjo, kad pagrindinis principas yra tas, kad joks savavališkas laisvės atėmimas negali būti suderinamas su 5 straipsnio „Teisė į laisvę ir saugumą“ 1 dalimi. „Savavališkumo“ sąvoka neapsiriboja tik neatitikimu nacionalinei teisei, todėl laisvės atėmimas gali būti teisėtas pagal vidaus teisę, bet vis tiek savavališkas ir todėl prieštaraujantis EŽTK. Kad nebūtų įvardytas kaip savavališkas, sulaikymas turi būti vykdomas sąžiningai; jis turi būti glaudžiai susijęs su Vyriausybės nurodytu sulaikymo pagrindu; sulaikymo vieta ir sąlygos turi būti tinkamos; sulaikymo trukmė neturi viršyti pagrįstai reikalaujamos trukmės siekiamam tikslui. Taigi, EŽTT padarė išvadą, kad pareiškėjo sulaikymo pagrindas – veiksmai, kurių buvo imtasi siekiant jį deportuoti, – nebuvo galiojantys visą jo laisvės atėmimo laikotarpį. Todėl buvo pažeista Konvencijos 5 straipsnio „Teisė į laisvę ir saugumą“ 1 dalis.

Teigtina, kad 2021 m. balandžio 13 d. sprendime byloje *Terheş prieš Rumuniją* (peticijos Nr. 49933/20)[51] pareiškėjui taikyta priverstinė saviizoliacija atitinka 2005 m. sausio 25 d. sprendime byloje *Enhorn prieš Švediją* (peticijos Nr. 56529/00)[52] nustatytus kriterijus, nes asmuo buvo sulaikytas siekiant užkirsti COVID-19 viruso plitimą, o švelnesnių priemonių kaip sulaikyti asmenį jo paties namuose su galimybe esant svarioms aplinkybėms palikti saviizoliacijos vietą,

51 „Feilazoo v. Malta“, *supra note*, 48.

52 „Case of Enhorn v. Sweden“, *supra note,* 42.

nebuvo. Tačiau vertinant 2021 m. kovo 11 d. sprendimą byloje *Feilazoo prieš Maltą* (peticijos Nr. 6865/19)[53] pabrėžtina, kad nors ir nustačius, kad asmuo buvo izoliuotas siekiant užkirsti kelią infekcinės ligos – COVID-19 plitimui, vis dėlto pareiškėjo sulaikymas buvo neproporcingas, nes asmuo buvo sulaikytas nehumaniškomis sąlygomis, o jam buvo galima taikyti švelnesnes priemones.

2.4. Konvencijos Protokolo Nr. 4 2 straipsnyje reglamentuotos Judėjimo laisvės užtikrinimas koronaviruso pandemijos metu

Judėjimo laisvė yra reglamentuota EŽTK Protokolo Nr. 4 2 straipsnyje[54]. Šio straipsnio 1 dalyje numatyta, kad „kiekvienas asmuo, teisėtai esantis valstybės teritorijoje, turi teisę joje laisvai judėti ir laisvę pasirinkti gyvenamąją vietą“[55]. Be to, Konvencijos Protokolo Nr. 4 2 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad „kiekvienas asmuo turi teisę išvažiuoti iš bet kurios šalies, taip pat ir iš savosios“[56]. Konvencijos Protokolo Nr. 4 2 straipsnio „Judėjimo laisvė“ 3 dalis numato, kad asmens teisėms, numatytoms Konvencijos Protokolo Nr. 4 2 straipsnio 1 ir 2 dalyse įgyvendinti „negali būti taikomi jokie apribojimai, išskyrus tuos, kuriuos numato įstatymas ir kurių demokratinėje visuomenėje reikia valstybės ar visuomenės saugai, viešai tvarkai palaikyti, užkirsti kelią nusikalstamumui, apsaugoti žmonių sveikatą ar moralę arba kitų asmenų teises ir laisves“[57]. Taigi, būtent 3 dalis ir suteikia valstybėms teisę apriboti naudojimąsi judėjimo laisve neįsivedant nepaprastosios padėties teisinio režimo.

COVID-19 pandemijos metu valstybėse taikyti judėjimo laisvės ribojimai pasireiškė užsieniečių atvykimo į šalį uždraudimu, savo piliečių išvykimo į užsienio valstybes ribojimu, judėjimo šalies viduje ir kitais suvaržymais[58]. Lietuvos Res-

53 „Feilazoo v. Malta“, *supra note,* 48.

54 „Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija“, *supra note*, 4.

55 *Ibid*.

56 *Ibid*.

57 *Ibid*.

58 Lyra Jakulevičienė, *Judėjimo laisvės suvaržymai Lietuvoje per COVID-19 pandemiją tarptautinės teisės požiūriu* (Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės institutas,

publikos Vyriausybė 2020 m. kovo 15 d. nutarimu Nr. 207 įvedė judėjimo laisvės apribojimus dviejose srityse – judėjimo per sieną ir šalies viduje[59]. Latvijoje Vyriausybė 2020 m. kovo 12 d. priėmė nutarimą Nr. 103, su pakeitimais, padarytais 2020 m. balandžio 23 d., dėl nepaprastosios padėties paskelbimo[60], kuriuose buvo reglamentuoti judėjimo laisvės apribojimai COVID-19 pandemijos metu. Latvijos Respublikoje judėjimo laisvės apribojimai buvo susiję su asmenų ir transporto priemonių judėjimo per oro uostus, jūrų uostus, geležinkelius ir kelius Europos Sąjungos išorės sienos kirtimo punktuose, taip pat sienos perėjimo punktuose uždraudimu. Estijos Respublikos Ministras Pirmininkas 2020 m. kovo 26 d. priėmė įsakymą Nr. 32 „dėl judėjimo apribojimo kirtus valstybės sieną“[61], kuriuo nustatė, kad asmenims, kuriems leidžiama atvykti į Estijos Respubliką, taikomas 14 dienų judėjimo laisvės apribojimas (draudimas išvykti iš savo gyvenamosios vietos ar nuolatinės buvimo vietos ir judėti Estijos teritorijoje, išskyrus esant objektyviai pateisinamoms išvykimą aplinkybėms, pavyzdžiui, vizitas pas sveikatos priežiūros specialistą pagal policijos pareigūno nurodymą ir pan.). Taigi, atkreiptinas dėmesys į tai, kad tiek Lietuva, tiek Latvija, tiek Estija apribodamos naudojimąsi Konvencijos Protokolo Nr. 4 2 straipsnyje reglamentuota „Judėjimo laisve“ tai darė teisėtai, savo nacionalinėje teisėje turėdamos atitinkamą įstatymą.

Valstybių taikyti judėjimo laisvės apribojimai, kuriais buvo siekiama sumažinti COVID-19 viruso plitimą, buvo pagrįsti ir atitiko EŽTK Protokolo Nr. 4 2 straipsnio 3 dalyje numatytą tikslą apsaugoti žmonių sveikatą. Ši priemonė COVID-19 pandemijos kontekste yra proporcinga, nes būtent nuolatinis asmenų

2020), 67.

59 *Ibid*.

60 „Par Ministru kabineta 2020. gada 21. aprīļa rīkojumu Nr. 202 un 2020. gada 23. aprīļa rīkojumu Nr. 218, ar kuriem grozīts 2020. gada 12. marta rīkojums Nr. 103 "Par ārkārtējās situācijas izsludināšanu", LIKUMI, žiūrėta 2022 m. sausio 26 d., https://likumi.lv/ta/id/314421-par-ministru-kabineta-2020-gada-21-aprila-rikojumu-nr-202-un-2020-gada-23-aprila-rikojumu-nr-218-ar-kuriem-grozits-2020-gada-12.

61 „Order of the person in charge of emergency situation for imposing a restriction on movement after crossing the state border“, RIIGITEATAJA, žiūrėta 2022 m. sausio 26 d., https://www.riigiteataja.ee/en/eli/527032020003/consolide/.

judėjimas tarp valstybių ir valstybių viduje, nuolatinis tarpusavio kontaktas skatina COVID-19 viruso plitimą.

Europos Žmogaus Teisių Teismas 2020 m. balandžio 14 d. gavo pareiškėjo prašymą byloje *Magdić prieš Kroatiją* (peticijos Nr. 17578/20)[62]. Byla susijusi su Kroatijos valdžios institucijų taikytomis priemonėmis nuo 2020 m. kovo 9 d. iki 2020 m. gegužės 11 d., siekiant užkirsti kelią COVID-19 viruso plitimui. Pareiškėjas prašyme skundėsi ne tik 2020 m. kovo 19 d. Civilinės Saugos Tarnybos priimtu sprendimu uždrausti visus viešus renginius ir daugiau kaip penkių asmenų susibūrimus vienoje vietoje, sprendimu sustabdyti parduotuvių darbą ir leidimu organizuoti mišias laikantis epidemiologinių priemonių, bet ir draudimu palikti gyvenamąją vietą (pastarasis draudimas nebuvo absoliutus, nes Kroatijos gyventojai galėjo išvykti iš savo gyvenamosios vietos dėl pateisinamų priežasčių, pavyzdžiui, vykti į darbą, vykti slaugyti sergantį šeimos narį ir pan.). Taigi, pareiškėjas prašyme Teismui skundėsi, kad minėtos Kroatijos priemonės pažeidė jo religijos laisvę, susirinkimų laisvę ir judėjimo laisvę.

Europos Žmogaus Teisių Teismas 2022 m. liepos 5 d. priėmė sprendimą byloje *Magdić prieš Kroatiją* (peticijos Nr. 17578/20)[63], kuriuo Teismas vienbalsiai priėmė sprendimą prašymą pripažinti nepriimtinu. Savo sprendimą Europos Žmogaus Teisių Teismas motyvavo tuo, kad pareiškėjas savo prašyme nepateikė jokios informacijos apie savo asmeninę padėtį, išskyrus savo tapatybę ir profesiją. Jis nepateikė jokios informacijos, kuri parodytų, kaip konkrečiai ginčijamos priemonės jį paveikė ar gali paveikti tiesiogiai, ar buvo nukreiptos prieš jį dėl jo galimų individualių savybių. Pavyzdžiui, pareiškėjas skundėsi, kad ginčijamos priemonės pažeidė jo religijos laisvę, tačiau nenurodė, kokiai religinei bendruomenei jis priklauso. Panašiai, skųsdamasis dėl susirinkimų laisvės pažeidimo, jis

62 „Dalibor MAGDIĆ v. Croatia“, HUDOC.ECHR.COE., žiūrėta 2022 m. sausio 26 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-210389%22]}.

63 „Dalibor MAGDIĆ v. Croatia Decision“, HUDOC.ECHR.COE., žiūrėta 2022 m. sausio 26 d., https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-219139%22]}.

nenurodė, kokiuose viešuose susirinkimuose jis negalėjo dalyvauti dėl aptariamų priemonių. Taip pat pareiškėjas skundėsi dėl judėjimo laisvės pažeidimo nenurodydamas, kur ir kada jis ketino keliauti, bet negalėjo keliauti dėl ginčijamų priemonių. Visiškas tokių individualių duomenų nebuvimas neleidžia Teismui atlikti individualaus pareiškėjo situacijos vertinimo. Taigi, atrodo, kad pareiškėjas nori bendrai skųstis dėl ginčijamų priemonių manydamas, kad dėl jų priėmimo automatiškai buvo pažeistos jo laisvės, todėl Teismas, atsižvelgdamas į visą turimą medžiagą ir nurodytas aplinkybes, išreiškė nuomonę, kad pareiškimas yra *actio popularis* ir pareiškėjas nėra laikomas auka Konvencijos 34 straipsnio prasme. Tuo pagrindu Teismas sutiko su Kroatijos Vyriausybės prieštaravimais ir atmetė pareiškėjo pareiškimą pagal Konvencijos 35 straipsnio 4 dalį kaip nesuderinamą *ratione personae* su Konvencijos nuostatomis pagal 35 straipsnio 3 dalies a punktą.

2.5. Konvencijos 8 straipsnyje reglamentuotos teisės į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą užtikrinimas koronaviruso pandemijos metu

Teisė į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą yra reglamentuota EŽTK 8 straipsnyje. Šio straipsnio pirmoje dalyje numatyta, kad „kiekvienas turi teisę į tai, kad būtų gerbiamas jo privatus ir šeimos gyvenimas, būsto neliečiamybė ir susirašinėjimo slaptumas“[64]. Tačiau pagal EŽTK 8 straipsnio 2 dalį valstybės gali nukrypti nuo Konvencijos 8 straipsnio nepasinaudojus Konvencijos 15 straipsniu ir neįsivedus savo nacionalinėje teisėje specialaus teisinio režimo – nepaprastosios padėties, „kai tai būtina demokratinėje visuomenėje valstybės saugumo, visuomenės saugos ar šalies ekonominės gerovės interesams, siekiant užkirsti kelią viešos tvarkos pažeidimams ar nusikaltimams, taip pat žmonių sveikatai ar moralei arba kitų asmenų teisėms ir laisvėms apsaugoti“[65].

COVID-19 pandemijos kontekste aktualus EŽTT 2016 m. liepos 4 d.

64 „Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija“, *supra note*, 4.

65 *Ibid*.

sprendimas byloje *Y. Y. prieš Rusiją* (peticija Nr. 40378/06)[66], kurioje Teismas nustatė, kad su pacientu susijusi asmeninė informacija priklauso jo asmeniniam gyvenimui, o asmens duomenų, ypač medicininių duomenų, apsauga yra labai svarbi, kad asmuo galėtų naudotis savo teise į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą. Vidaus teisėje turi būti numatytos tinkamos apsaugos priemonės, kad būtų užkirstas kelias tokiam asmens sveikatos duomenų perdavimui ar atskleidimui, kuris gali būti nesuderinamas su Konvencijos 8 straipsnio garantijomis.

COVID-19 pandemijos metu valstybės taikė dvi priemones, apribojančias naudojimąsi Konvencijos 8 straipsnyje reglamentuota teise į privatų ir šeimos gyvenimo gerbimą, su tikslu apsaugoti žmonių gyvybes ir sveikatą. Tai:

1) vakcinavimas nuo COVID-19 viruso;
2) skaitmeninio COVID-19 pažymėjimo taikymas visose kasdienėse srityse.

Vakcinavimas nuo COVID-19. 2020 m. pabaigoje valstybės pradėjo skiepyti savo gyventojus nuo COVID-19 viruso. PSO nurodė, kad siekiant sustabdyti COVID-19 viruso plitimą yra labai svarbu užtikrinti lygias galimybes gauti saugias ir veiksmingas vakcinas[67] ir pateikė globalios COVID-19 vakcinacijos strategiją[68], pagal kurią, siekiant iki 2022 m. vidurio vakcinuoti 77 proc. visų pasaulio gyventojų, reikia visų pirma vakcinuoti senyvo amžiaus ir rizikos grupei priklausančius asmenis, vėliau visus suaugusius asmenis, o vaikus ir paauglius vakcinuoti paskiausiai.

Ilgainiui valstybės nustatė įvairiausius apribojimus nuo COVID-19 nepasiskiepijusiems asmenims naudotis EŽTK garantuojamomis teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis. Vienas iš tų apribojimų – nepasiskiepijusiems asmenims arba

66 „Case of Y.Y. v. Russia“, HUDOC.ECHR.COE., žiūrėta 2022 m. sausio 26 d., https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-161048%22]}.

67 „COVID-19 vaccines“, World Health Organization, žiūrėta 2022 m. sausio 26 d., https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/covid-19-vaccines.

68 „Strategy to Achieve Global COVID-19 Vaccination by mid-2022“, World Health Organization, žiūrėta 2022 m. sausio 26 d., https://www.who.int/publications/m/item/strategy-to-achieve-global-covid-19-vaccination-by-mid-2022.

nepersirgusiems COVID-19 virusu buvo neišduodamas skaitmeninis COVID-19 pažymėjimas, leidžiantis naudotis visomis EŽTK garantuojamomis teisėmis ir laisvėmis be jokių apribojimų. Tokie valstybių veiksmai iškėlė du klausimus: visų pirma, ar nuo COVID-19 nepasiskiepijusieji asmenys nėra diskriminuojami pasiskiepijusių asmenų atžvilgiu, motyvuojant tuo, kad šiems yra suteikiama galimybė be apribojimų naudotis visomis paslaugomis, taip užtikrinant EŽTK reglamentuotų teisių ir pagrindinių laisvių garantiją; ir antra, ar EŽTK garantuojamų teisių ir pagrindinių laisvių užtikrinimas COVID-19 pandemijos metu asmenims, pasiskiepijusiems nuo COVID-19 viruso ir turintiems šį pažymėjimą, nereiškia priverstinės vakcinacijos poreikio ir organizavimo nuo COVID-19 viruso nepasiskiepijusiems asmenims.

Lietuvoje skiepijimo nuo COVID-19 viruso paslaugų teikimo tvarka įgyvendinta 2020 m. gruodžio 23 d. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakymu dėl gyventojų skiepijimo COVID-19 ligos (koronaviruso infekcijos) vakcina organizavimo tvarkos aprašu[69]. Latvijoje vakcinacijos nuo COVID-19 viruso tvarka buvo įvesta 2020 m. birželio 5 d. priėmus COVID-19 infekcijos kontrolės įstatymą[70], Estijoje – 2021 m. rugpjūčio 23 d. priėmus įsakymą dėl priemonių ir apribojimų, būtinų siekiant užkirsti kelią COVID-19 viruso plitimui[71]. Taigi, kaip galima matyti, valstybės skiepijimo nuo COVID-19 viruso praktika buvo taikyta teisėtai.

Taikant priverstinės vakcinacijos nuo COVID-19 viruso reikalavimą ir nepasiskiepijusiems asmenims apribojant naudojimąsi EŽTK reglamentuotomis teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis yra siekiama teisėto tikslo – apsaugoti žmonių

69 „Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2020 m. gruodžio 23 d. įsakymas Nr. V-2997 „Dėl gyventojų skiepijimo covid-19 ligos (koronaviruso infekcijos) vakcina organizavimo tvarkos aprašo patvirtinimo"", TAR, 2020-12-25, Nr. 28474.

70 „Law on the Management of the Spread of COVID-19 Infection", LIKUMI, žiūrėta 2022 m. sausio 26 d., https://likumi.lv/ta/en/en/id/315278-law-on-the-management-of-the-spread-of-covid-19-infection.

71 „Measures and Restrictions Necessary for Preventing Spread of COVID-19", RIIGITEATAJA, žiūrėta 2022 m. sausio 26 d., https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/517122021004/consolide.

sveikatą. Tačiau teigtina, kad šios priemonės įgyvendinimas iš pirmo žvilgsnio yra diskriminuojantis tuos asmenis, kurie yra nepasiskiepiję nuo COVID-19 viruso, nes pasiskiepijusiems nuo COVID-19 viruso asmenims yra suteikiama galimybė be apribojimu naudotis visomis paslaugomis, taip užtikrinant EŽTK reglamentuotų teisių ir pagrindinių laisvių garantiją.

EŽTT 2018 m. gruodžio 19 d. byloje *Molla Sali prieš. Graikiją* (peticijos Nr. 20452/14)[72] konstatavo, kad ne kiekvienas skirtingas elgesys su asmenimis, esančiais panašiose situacijose, yra laikomas diskriminuojančiu, nebent toks skirtingas elgesys neturi objektyvaus ir pagrįsto pagrindo. EŽTT pateiktame 2021 m. rugpjūčio 21 d. vadove dėl EŽTK 14 straipsnio ir dėl Konvencijos 12 protokolo 1 straipsnio[73] numatyta, kad Teismas, spręsdamas bylas, susijusias su diskriminacijos buvimu ar nebuvimu, vertina:

1) ar buvo skirtingai elgiamasi su asmenimis tapačiose ar atitinkamai panašiose situacijose arba ar nebuvo skirtingai elgiamasi su asmenimis atitinkamai skirtingose situacijose;

2) jei taip, ar toks skirtingas elgesys arba tokio skirtingo elgesio nebuvimas yra objektyviai pateisinamas. Visų pirma:

   a) ar juo siekiama teisėto tikslo;

   b) ar naudojamos priemonės yra pagrįstai proporcingos siekiamam tikslui.

Taigi, COVID-19 pandemijos kontekste galima pasakyti, kad valstybės skirtingai elgėsi su asmenimis tapačioje COVID-19 pandemijos situacijoje, nes tiems asmenims, kurie pasiskiepiję nuo COVID-19 viruso, užtikrino naudojimąsi visomis Konvencijos garantuojamomis teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis. Tačiau tiems asmenims, kurie buvo nepasiskiepiję nuo COVID-19 viruso, taip pat nepersirgę šiuo virusu, vis dar taikė apribojimus, kurie vienaip ar kitaip ribojo naudojimąsi EŽTK reglamentuotomis teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis. Svarbu,

72 „Case of Molla Sali v. Greece“, *supra note,* 24.

73 „Guide on Article 14 of the European Convention on Human Rights“, *supra note,* 25.

kad toks skirtingas elgesys yra objektyviai pateisinamas visų pirma dėl to, kad juo siekiama teisėto tikslo – apsaugoti žmonių sveikatą. Ši priemonė yra proporcinga siekiamam tikslui, nes apribojant naudojimąsi EŽTK reglamentuotomis žmogaus teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis, nepasiskiepiję nuo COVID-19 viruso žmonės yra skatinami vakcinuotis, o kuo daugiau vakcinuotų žmonių, tuo didesnės galimybės pažaboti viruso plitimą ir sumažinti mirštančių žmonių skaičių.

2021 m. balandžio 8 d., COVID-19 pandemijos metu, Teismas priėmė sprendimą byloje *Vavřička ir kiti prieš Čekijos Respubliką* (peticijos Nr. 47621/13 ir kitos 5)[74], kuris galimai padės sprendžiant dėl priverstinės vakcinacijos COVID-19 pandemijos atveju taikymo galimybės. Teismas nustatė, kad valstybės, nustatydamos privalomą ikimokyklinio amžiaus vaikų skiepijimą nuo tam tikrų ligų, nepažeidžia Konvencijos 8 straipsnyje reglamentuotos „Teisės į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą", nes valstybės turi plačią nuožiūros laisvę ir gali taikyti priemones, kurios, atsižvelgiant į nacionalinę sistemą, įvertintos kaip proporcingos valstybės siekiamiems teisėtiems tikslams – apsaugoti kitų asmenų sveikatą ir teises.

Vis dėlto pabrėžtina, kad priverstinis asmenų vakcinavimas negali būti taikomas išimtinai visiems asmenims. Teigtina, kad prieš vakcinuojant būtina atsižvelgti į tai, ar šie asmenys neserga lėtinėmis ligomis, nesuderinamomis su vakcinomis nuo COVID-19 viruso.

Skaitmeninio COVID-19 pažymėjimo taikymas praktikoje. Dauguma pasaulio valstybių savo praktikoje pradėjo taikyti skaitmeninius COVID-19 pažymėjimus kaip priemonę „išfiltruoti" vakcinuotus arba persirgusius nuo šio viruso asmenis nuo tų, kurie nėra pasiskiepiję nuo COVID-19 arba nėra persirgę šiuo virusu. Dėl skaitmeninių COVID-19 pažymėjimų žmonės galėjo pradėti naudotis visomis paslaugomis, kuriomis be apribojimų naudojosi iki prasidedant

74 „Case of Vavřička and others v. The Czech Republic", HUDOC.ECHR.COE., žiūrėta 2022 m. sausio 26 d., https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-209039%22]}.

COVID-19 pandemijai.

2021 m. birželio 14 d. Europos Parlamentas ir Europos Sąjungos Taryba priėmė reglamentą „dėl sąveikiųjų COVID-19 skiepijimo, tyrimo ir persirgimo pažymėjimų (ES skaitmeninio COVID pažymėjimo) išdavimo, tikrinimo ir pripažinimo sistemos, kuria siekiama sudaryti palankesnes sąlygas asmenims laisvai judėti COVID-19 pandemijos metu“[75] (toliau – Reglamentas). Šis Reglamentas buvo atnaujintas 2022 m. vasario 1 d. ir tapo privalomas visose 27 Europos Sąjungos valstybėse narėse, taip pat Šveicarijoje, Islandijoje, Norvegijoje ir Lichtenšteine, kurios, be kita ko, yra ir Europos Tarybos valstybės narės. Atsižvelgiant į tai, kad pagal Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo 288 straipsnio 2 dalį, „reglamentas yra taikomas visuotinai. Jis privalomas visas ir tiesiogiai taikomas visose valstybėse narėse“[76], tai reiškia, kad reglamentuose įtvirtintų normų galiojimui valstybės narės teritorijoje nereikia papildomų nacionalinių teisinių priemonių, kuriomis reglamento nuostatos būtų perkeltos į valstybės narės teisinę sistemą[77]. Atsižvelgiant į tai, kad visos Europos Sąjungos valstybės narės yra Europos Tarybos narės, tai būtent šiose valstybėse Reglamentas yra taikomas tiesiogiai, o juo įgyvendinama priemone skaitmeninis COVID-19 pažymėjimas šiose šalyse yra taikomas teisėtai.

Turint skaitmeninį COVID-19 pažymėjimą asmeniui yra suteikiama galimybė ne tik naudotis visomis paslaugomis šalyje, kurioje šios paslaugos yra ribojamos šio pažymėjimo neturintiems asmenims, bet ir saugiai keliauti visoje Europos Sąjungoje. O tai rodo, kad šiems asmenims yra užtikrinamas naudojimasis visomis EŽTK reglamentuotomis teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis, o ypač tomis,

75 „Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2021/953 dėl sąveikiųjų COVID-19 skiepijimo, tyrimo ir persirgimo pažymėjimų (ES skaitmeninio COVID pažymėjimo) išdavimo, tikrinimo ir pripažinimo sistemos, kuria siekiama sudaryti palankesnes sąlygas asmenims laisvai judėti COVID-19 pandemijos metu“, EUR-LEX, žiūrėta 2022 m. sausio 26 d., https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/953/oj?locale=lt.

76 „Sutartis dėl Europos Sąjungos veikimo“, EUR-LEX, žiūrėta 2022 m. sausio 26 d., https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=CELEX%3A12012E%2FTXT.

77 „Fratelli Variola Spa v. Amministrazione delle finanze dello Stato“, EUR-LEX, žiūrėta 2022 m. sausio 26 d., https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A61973CJ0034.

kuriomis buvo apribota naudotis COVID-19 pandemijos metu. Taigi, skaitmeninio COVID-19 pažymėjimo taikymas yra pagrįstas, nes jo tikslas yra garantuoti visų EŽTK reglamentuotų žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių užtikrinimą COVID-19 pandemijos metu ir kuo mažiau apriboti naudojimąsi šiomis žmogaus teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis siekiant apsaugoti žmonių sveikatą.

Tačiau skaitmeninio COVID-19 pažymėjimo taikymas nėra proporcingas, tai patvirtino ir pati Europos Taryba. Skaitmeninis COVID-19 pažymėjimas kaip priemonė savaime apriboja tam tikras žmogaus teises, garantuojamas EŽTK.

Šio pažymėjimo taikymas akivaizdžiai apriboja naudojimąsi EŽTK 8 straipsnyje reglamentuota „Teise į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą", nes skaitmeniniame COVID-19 pažymėjime be tokių asmens duomenų kaip vardas, pavardė ir gimimo data, taip pat yra nurodyta informacija apie persirgimą COVID-19 virusu arba vakcinacijų nuo šio viruso skaičius, skaitmeninio COVID-19 pažymėjimo galiojimo laikas. Be kita ko, šiame pažymėjime yra pateikiamas „QR" kodas, kurį nuskenavęs asmuo gali susipažinti su visais šiais asmens duomenimis. COVID-19 pandemijos kontekste aktualus EŽTT 2016 m. liepos 4 d. sprendimas byloje *Y. Y. prieš Rusiją* (peticija Nr. 40378/06)[78], kuriame Teismas nurodė, kad su pacientu susijusi asmeninė informacija priklauso jo asmeniniam gyvenimui, o jo asmens duomenų, ypač tų, kurie susiję su asmens medicinine istorija, apsauga yra labai svarbi tam, kad asmuo galėtų pasinaudoti Konvencijos 8 straipsnyje reglamentuota teise į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą.

Europos Taryba, aiškindama skaitmeninių COVID-19 pažymėjimų atitikimą Konvencijai, nurodė, kad skaitmeninio COVID-19 pažymėjimo naudojimas ne medicininiais tikslais kelia daug ir itin svarbių žmogaus teisių užtikrinimo klausimų. Tai ypač aktualu, kai skaitmeninis COVID-19 pažymėjimas yra naudojamas siekiant suteikti išskirtinę galimybę naudotis paslaugomis ar patekti į tam tikras teritorijas, arba kaip reikalavimas atvykti į šalį. Asmenims, kurie neturi tokio

78 „Case of Y.Y. v. Russia", *supra note,* 66.

pažymėjimo arba negali įrodyti, kad anksčiau buvo užsikrėtę COVID-19 virusu, toks naudojimosi pagrindinėmis teisėmis ir laisvėmis apribojimų panaikinimas nebūtų taikomas[79]. Skaitmeninių COVID-19 pažymėjimų taikymas ne medicininiais tikslais akivaizdžiai pažeidžia Konvencijos 8 straipsnyje garantuojamą „Teisę į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą", nes šiuose pažymėjimuose yra pateikiama labai daug asmens duomenų, kurių atskleidimas tretiesiems asmenims yra asmens pasirinkimo teisė ir laisvė. Iššifruojant skaitmeninių COVID-19 pažymėjimų „QR" kodus elektroniniais prietaisais (skaitytuvais, mobiliaisiais telefonais su programėle ir pan.) asmenims nėra užtikrinama, kad šie asmens duomenys yra apsaugomi laikantis BDAR.

Taigi, atsižvelgiant į tai, kad skaitmeniniuose COVID-19 pažymėjimuose yra kaupiami itin jautrūs asmens duomenys – medicininė informacija, kurios apsaugos lygis turi būti itin aukštas, darytina išvada, kad šių COVID-19 pažymėjimų taikymas ne medicininiais tikslais yra neproporcingas.

Išvados

Valstybės, EŽTK dalyvės, savo nacionalinėje teisėje įsivedusios nepaprastąją padėtį pagal EŽTK 15 straipsnį kaip atsaką į COVID-19 pandemiją tai padarė teisėtai, nes COVID-19 pandemija atitinka 1969 m. Graikijos byloje Komisijos suformuluotus nepaprastosios padėties požymius.

Turi būti laikoma, kad valstybės, kurios savo nacionalinėje teisėje įsivedė nepaprastąją padėtį, bet neinformavo apie nepaprastosios padėties įvedimą Europos Tarybos Generalinio Sekretoriaus, apribojo naudojimąsi EŽTK reglamentuotomis teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis teisėtai, nes pasinaudojo EŽTK tam tikrų straipsnių atitinkamose dalyse reglamentuotais teisėtais žmogaus teisių apribojimo pagrindais, kuriuos taikant nėra pareigos informuoti Europos Tarybos

79 „Statement on human rights considerations relevant to vaccine pass and similar documents", Council of Europe Committee on Bioethics (DH-BIO), žiūrėta 2022 m. sausio 26 d., http://rm.coe.int/0900001680a259dd.

Generalinį Sekretorių apie tokių žmogaus teisių apribojimų taikymą.

Nepaisant to, kad EŽTK nenumato diskriminacijos draudimo sąlygos nepaprastosios padėties metu, tačiau atsižvelgiant į Konvencijos 12 protokolo preambulę Konvencijoje garantuojamos teisės ir pagrindinės laisvės turi būti užtikrinamos asmenims be jokios diskriminacijos, taip ir apribojimas naudojimusi šiomis teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis esant nepaprastai padėčiai turi būti taikomas be jokios diskriminacijos pagal Konvencijos 14 straipsnyje numatytus požymius.

Valstybės COVID-19 pandemijos metu pagrįstai skirtingai elgėsi su asmenimis tapačioje situacijoje, nes tiems asmenims, kurie pasiskiepiję nuo COVID-19 viruso, užtikrino naudojimąsi visomis EŽTK ir jos Protokolo Nr. 4 garantuojamomis teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis, o tiems asmenims, kurie buvo nepasiskiepiję nuo COVID-19 viruso, taip pat nepersirgę koronavirusu, vis dar taikė apribojimus, kurie vienaip ar kitaip ribojo naudojimąsi Konvencijoje reglamentuotomis teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis, nes šiuo skirtingu elgesiu buvo siekiama teisėto – apsaugoti žmonių sveikatą.

Skaitmeninio COVID-19 pažymėjimo taikymas nėra proporcingas siekiamam tikslui, nes jame kaupiami asmens duomenys apie žmogaus sveikatą, kurie yra atskleidžiami tretiesiems asmenims ne medicininiais tikslais, apriboja Konvencijos 8 straipsnyje reglamentuotą „Teisę į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą“, o tokio pažymėjimo privalomas taikymas siekiant gauti kitokias nei medicinines paslaugas pažeidžia asmeniui galimybę pasirinkti – atskleisti savo asmens duomenis tretiesiems asmenims ar ne.

Pasiūlymai

Užtikrinti sveikatos priežiūros paslaugų teikimo tęstinumą ir neužkrečiamųjų ligų prevenciją, paskirstant valstybines gydymo įstaigas, kurios teiks paslaugas tik COVID-19 virusu sergantiems asmenims arba atliks testavimo paslaugas, bet

atsiribos nuo kitų sveikatos priežiūros paslaugų teikimo, kurių teikimą užtikrins kitos valstybinės gydymo įstaigos, neteikiančios gydymo paslaugų COVID-19 virusu sergantiems asmenims ir COVID-19 testavimo paslaugų

Garantuoti asmens duomenų apsaugą taikant skaitmeninius COVID-19 pažymėjimus medicininiais tikslais, užtikrinant, kad asmens duomenys nebus kaupiami ir saugomi, ir nenaudoti skaitmeninių COVID-19 vakcinacijos pažymėjimų skenavimo įrenginių, o pasinaudoti, pavyzdžiui, spalvų sistema, kuri identifikuotų, ar asmuo yra vakcinuotas / persirgęs COVID-19 virusu, ar ne.

THE PROTECTION OF THE RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS GUARANTEED IN THE EUROPEAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Kornelija Mažulytė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. In 2019, the SARS-CoV-2 virus, recorded in the Wuhan province of China at the end of December, spread globally in just a few weeks. By the end of December 2020, it had claimed more than 1.8 million lives around the world. On March 11, 2020, after the World Health Organization recognized the coronavirus as a global pandemic, countries began to apply various measures to combat this virus. When applying these measures, certain human rights and fundamental freedoms regulated in the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms were inevitably restricted by various means. Such a restriction of human rights and freedoms as a response to the coronavirus pandemic has caused many doubts about its legality, reasonableness and proportionality.

Keywords: Convention, state of emergency, COVID-19, lawful restriction, reasonable restriction, proportionate restriction, non-discrimination, right to life, right to liberty and security, freedom of movement, right to respect for private and family life.

THE HISTORY OF ADMINISTRATIVE JUSTICE IN UKRAINE: ORIGDIN, DEVELOPMENT AND CURRENT STATE

Denys Barabash

E-mail debarabash@stud.mruni.eu

Law School of Mykolas Romeris University/Taras Shevchenko National University of Kyiv

Supervisor prof. dr. Eglė Bilevičiūtė

E-mail eglek@mruni.eu

Summary. This article is devoted to the study of the history of administrative justice in Ukraine. Throughout the country's history, administrative justice has come a long way. For decades there were disputes about the need for its introduction into the legal system of Ukraine. This article describes the historical conditions for the development of administrative justice and analyzes the key legislative acts for this process. The author reveals the problems and difficulties that arose during the development of administrative justice in Ukraine and its current state.

Keywords: history, administrative justice, development, judicial system, the Code of Administrative Proceedings of Ukraine (the CAP of Ukraine), judicial reform, procedure, strategy.

Introduction

The type of law enforcement that involves state activity, as a result of which judicial power is exercised, is usually called administrative justice.

In Ukraine, administrative justice "is the activity of administrative courts in

the consideration and resolution of administrative cases in the manner established by the Code of Administrative Proceedings in Ukraine."[1] Thus, the content of administrative justice is the implementation of justice in administrative cases through the settlement of public legal disputes.

"The main task of administrative justice is a fair, impartial, and timely resolution of disputes in the field of public relations to effectively protect the rights, freedoms, and interests of individuals, rights, and interests of legal entities from violations by government officials."1 In turn, throughout the history of mankind, administrative justice has undergone significant development.

In the process of the development of the state, an essential component is the emergence of effective administrative justice. Without this, it is impossible to imagine the existence of a modern progressive European Union member state. There are many issues under development that are different in nature. This is an issue for any state, including Ukraine. As a result, there is a need to analyze the emergence of administrative justice in Ukraine, its development, and its current status. This involves research from its first stages to the present day.

As of today, Ukraine is in the process of reforming following European standards. Administrative justice is no exception. That is why the correct choice of transformation in this sphere is important. It is also worth paying attention to reforming the administrative judicial system of Ukraine, noting that defining the role of administrative justice in the system of justice bodies in Ukraine is a very important process today.

Even though the process of the development of administrative justice in independent Ukraine began more than 20 years ago, today there is an objective necessity for its transformation. The gradual introduction of administrative justice in Ukraine was envisaged by the Concept of judicial and legal reform, approved by

1 "The Code of Administrative Proceedings of Ukraine", Verkhovna Rada of Ukraine, accessed 22 December 2022, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15?lang=en#Text.

the resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine on 28 April 1992.[2] At the time of the adoption of this document, Ukraine showed relatively rapid development in the area of administrative justice. It took almost ten years to set up a system of administrative courts.

Today, Ukraine is closer than ever before to the next stage of its integration into the European community.[3] This provides strong motivation for strengthening and continuing work on the development of its administrative justice.

The topic of administrative justice in Ukraine has been explored in scientific works of Ukrainian and foreign scientists, but there is a lack of scientific work on the current situation of the development of administrative justice in Ukraine while integrating into the European Community.

In the scientific works of such Ukrainian scientists as A. M. Bandurka[4]; N. M. Tyshchenko4; Yu. Bityak, V. Garashchuk, O. Dyachenko[5]; O. V. Kuzmenko[6]; A. T. Komzyuk, V.M. Bevzenko, R.S. Melnyk[7] and others, attention was paid to the establishment and development of administrative justice in Ukraine.

This scientific work outlines the emergence of administrative justice in Ukraine and its current status, which are important for addressing theoretical and practical obstacles to the process of the development of administrative justice in Ukraine.

This scientific work aims to reveal the prerequisites for the emergence and conditions under which administrative justice developed in Ukraine throughout history.

2 "On the Concept of judicial reform in Ukraine", Verkhovna Rada of Ukraine, accessed 22 December 2022, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2296-12?lang=en#Text.

3 Marianna Fakhurdinova, "Funding and impetus for reform: what will give Ukraine EU candidate status", *The European Pravda*, May 11, 2022, https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/05/11/7139235/.

4 A.M. Bandurka, N.M. Tyshchenko, *Administrative process: Study guide* (K., 2001).

5 Yu. Bytyak, V. Garashchuk, O. Dyachenko and others, *Textbook edited by Yu. Bytyak* (Kyiv, Yurinkom Inter, 2007), 544.

6 O.V. Kuzmenko, *Administrative Justice in Ukraine: a Study Guide* (K.: Atika, 2007), 156.

7 A.T. Komzyuk, V.M. Bevzenko, R.S. Melnyk, *Administrative Process of Ukraine: A Study Guide* (Kyiv, Precedent, 2007), 531.

Taking into account the purpose of the research and the relevance of the topic, this scientific work will focus on the following objectives:

- to outline the emergence of administrative justice in Ukraine;
- to highlight the problems and difficulties that have arisen in the process of the development of administrative justice in Ukraine;
- to indicate the current state of administrative justice in Ukraine.

During the process of this research, the author used different theoretical methods, including: scientific literature analysis, historical methods, and others.

Scientific literature analysis was used to study existing scientific research in the field of administrative justice development. The historical method was used to study how administrative justice has developed in Ukraine from its inception to the present.

The author also used such methods as generalization, systematic analysis and the philosophical method.

1. The emergence of administrative justice in Ukraine

The existence of administrative justice is a fundamental requirement of a society based on the rule of law. It signifies a commitment to the principle that the government, and its administration, must act within the scope of legal authority.[8]

Administrative justice concerns how we interact as individuals when the government, or those working on its behalf, act in ways that appear wrong, unfair or unjust. It encompasses matters of everyday importance to all of us, such as housing, education, healthcare, immigration, planning, social security and taxation.[9]

8 Folke Bernadotte Academy and Office for Democratic Institutions and Human Rights, *Handbook for Monitoring Administrative Justice* (Warsaw, 2013) Acessed 22 December 2022. https://www.osce.org/files/f/documents/1/3/105271.pdf.

9 „What is administrative justice?", The UK Administrative Justice Institute (UKAJI), accessed 22 December 2022, https://ukaji.org/what-is-administrative-justice/.

Administrative justice, as a rule, is understood as a special type of justice, the purpose of which is to consider complaints of citizens, their associations, other individuals and legal entities against illegal actions or omissions of executive authorities and local self-government bodies (administrative bodies) and their officials and officers, which cause material or (and) moral damage to the plaintiffs.[10]

The development and formation of administrative justice were not simple: the rudiments of administrative justice in Ukraine date back to the 16th and 17th centuries, but the active development of the administrative justice of that time began in the 18th and 19th centuries. At that time, the concept of supervision began to function, which was carried out by the Senate and the Prosecutor's Office. In the early 1870s in the Russian Empire, which included Ukraine at that time, members of the State Duma initiated the creation of such institutions that would impartially resolve disputes arising in administrative matters. They successfully worked in each province. The functions of the highest body of administrative justice belonged to the Senate.[11]

After the revolution of 1905, proposals for the formation of administrative justice were actively discussed. In 1907, as part of the administrative reform introduced by P. O. Stolypin, it was also envisaged to establish administrative courts. Before the February Revolution of 1917, it was decided to entrust the functions of the Supreme Administrative Court to the Government Senate, introduce administrative judges' posts in judicial districts, and oblige district courts to consider certain administrative cases. Thus, the revolutionary development of Ukrainian history at the beginning of the twentieth century accentuated the obvious need to create administrative courts as fully-fledged judicial bodies that had to resolve disputes in the field of administration (instead of existing quasi-judicial

10 S. Linetsky, „Administrative justice in Ukrainian: variations on a theme", *Legal Journal* No. 2, (2003).

11 „History of development of administrative justice in Ukraine", Official website of the Supreme Administrative Court of Ukraine, accessed 22 December 2022, http://vasu.gov.ua/history/.

bodies).[12]

In 1917, the idea of administrative justice acquired new features. That year, the Provisional Government issued a law on the establishment of the Administrative Court. Administrative judges considered disputes between state bodies and self-government bodies, as well as public organizations. The further creation of administrative courts was prevented by the October Revolution of 1917. However, even in those turbulent years, the expediency of creating administrative courts headed by the Supreme Administrative Court was actively discussed.[13]

The Constitution of the Ukrainian People's Republic (UPR) of 1918 provided that judicial power was exercised exclusively by courts within the framework of civil, criminal and administrative legislation. During the reign of Hetman I. Skoropadskyi, a provision was enshrined at the legislative level, according to which the General Court was empowered to consider administrative cases, and during the Directory, the draft of the Fundamental Law of the UPR paid considerable attention to administrative justice.[14]

In 1923, the Institute of Soviet Law in Ukraine developed a draft Regulation on the Supreme Administrative Court and the regional and provincial administrative courts of the Republic.

Paragraph 19 of this Regulation provided for the following conditions of appeal:

- contradiction of the content of the administrative act to the law;
- distortion of the essential essence and purposes of the law by the act;

12 O. Paseniuk, „Formation of administrative justice in Ukraine", *Bulletin of the Central Election Commission* № 1 (2005): 50-53.

13 „Establishment and development of administrative justice" Zaporizhzhia District Administrative Court, acessed 22 December 2022, https://adm.zp.court.gov.ua/sud0870/history1/adm_ust_history.

14 A. Kozachenko, *History of the development of constitutionalism in Ukraine: Study guide* (Poltava, Astraya, 2020), 217.

- non-compliance with the legal form and procedure of the act of management, etc.[15]

However, from the mid-1920s to the end of the 1930s, the interest of legislators and statesmen in the problems of administrative justice, given the prevailing totalitarian political regime, faded. The main reason for the failure to create administrative courts and the absence of an administrative process in the Soviet era was the dominant state ideology of those times, as well as the specifics of the system of law itself, which served the administrative-command system of law and did not imply the creation of judicial guarantees of state responsibility to its citizens. Only the Constitution of the USSR of 1977 and the Constitution of the Ukrainian SSR of 1978 enshrined the right of citizens to appeal to the court against the actions of officials and state and public bodies, which was to be implemented in the manner prescribed by law.[16]

On 5 June 1981 the Verkhovna Rada of the Ukrainian Soviet Socialist Republic adopted the Law of the Ukrainian Soviet Socialist Republic "On the Judicial System of the Ukrainian SSR," according to which justice in the Ukrainian SSR was administered only by the courts. In the Ukrainian SSR, there were courts of the USSR and courts of the Ukrainian SSR. The Law enshrined the system, tasks, and basic principles of judicial proceedings in the Ukrainian SSR. The law stipulated that the local court considered civil, economic, administrative, criminal and other cases as a court of the first instance, as well as in connection with the revealed circumstances in cases provided by law.[17]

In November 1987, the Law of the Ukrainian SSR "On the procedure for appealing to the court against unlawful actions of officials who violate the rights of

15 Folke Bernadotte Academy and Office for Democratic Institutions and Human Rights, *supra note*, 8.

16 Stefaniuk V.S., „Prospect of introduction of administrative justice in Ukraine", *Scientific notes of NaUKMA. - 2003. - Vol. 22, part 2: Social sciences*. - P. 279-282, http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10190/Stefanyuk_Perspektyvy_zaprovadzhennya_administratyvnoyi.pdf?sequence=1&isAllowed=y

17 „On the Judicial System of Ukraine", Verkhovna Rada of Ukraine, accessed 22 December 2022, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2022-10/ed19810605?lang=en#Text.

citizens" was adopted. These novelties became the basis for the addition in April 1988 of the Civil Procedure Code of the Ukrainian SSR to Chapter 31-a, namely Article 248-1, which stipulated that a citizen had the right to file a complaint in court if they believed that the actions of an official had infringed their rights. Actions taken by officials on their behalf or on behalf of the body they represent could be appealed in court.[18] This, along with other special laws, determined the recent embryonic state of administrative justice in Ukraine.[19]

2. The development of administrative justice in Ukraine after the declaration of independence in 1991

On 24 August 1991, the Verkhovna Rada of the Ukrainian Soviet Socialist Republic adopted the Act of Declaration of Independence of Ukraine, according to which Ukraine is an independent, sovereign state and only the Constitution and laws of Ukraine are in force on its territory.[20]

The creation of a system of legislation was the main task of state-building. The first steps towards reforming the judicial system were the Concept of Judicial and Legal Reform in Ukraine, which was approved by the Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine of 28 August 1992 and the Law of Ukraine "On Status of Judges" of 15 December 1992 which was the initial stage in the implementation of the idea of creating a system of administrative courts in independent Ukraine. They defined the basic principles, ideas, tasks and orientation of this judicial system.[21]

On 28 June 1996, a significant event took place in Ukraine – the Constitution

18 „On introducing additions and amendments to the Civil Procedure Code of the Ukrainian SSR", Verkhovna Rada of Ukraine, accessed 22 December 2022, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/5803-11?lang=en#Text.

19 „What is administrative justice?", The UK Administrative Justice Institute (UKAJI), accessed 22 December 2022, https://ukaji.org/what-is-administrative-justice/.

20 „On Declaration of Independence of Ukraine", Verkhovna Rada of Ukraine, accessed 22 December 2022, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12?lang=en#Text.

21 „On Status of Judges", Verkhovna Rada of Ukraine, accessed 22 December 2022, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2862-12?lang=en#Text.

of Ukraine was adopted. According to Art. 55 of the Constitution of Ukraine, everyone is guaranteed the right to appeal in court against decisions, actions or omissions of state authorities, local self-government bodies, officials and officers, who are obliged to act only on the basis, within the powers, and in the manner prescribed by the Constitution and laws of Ukraine.[22]

Ensuring guarantees of the subjective rights of citizens concerning administrative bodies is the duty of the rule of law. This necessitated the creation of administrative justice in Ukraine which, on the one hand, would protect the subjective rights of citizens; on the other, through judicial practice, it would ensure the legality of the activities of public authorities and thus contribute to strengthening the rule of law in the state. Therefore, the introduction of administrative proceedings was due to the legal nature of public law disputes, where a citizen is opposed by a powerful administrative apparatus. At the same time, it should be noted that the purpose of administrative justice should be to exercise only legal control, and not control over the expediency of management activities. Administrative legal protection should be judicial legal protection because it is the courts that most closely meet the requirements of independence and impartiality set by human rights bodies.

The creation of administrative justice not only guaranteed the strengthening of law and order in the sphere of administrative activity, but also provided an opportunity for an individual citizen to exercise their rights concerning public authorities by appealing against their unlawful decisions, actions or omissions. As a result, there was a significant approach to the implementation of the provisions of Article 55 of the Constitution of Ukraine.8

At this stage of development in Ukraine, the process of implementation and application in the practice of normative legal acts in the field of administrative justice is underway. The legislation of Ukraine provides many opportunities for

22 Folke Bernadotte Academy and Office for Democratic Institutions and Human Rights, *supra note*, 8.

the creation of a truly democratic and independent judicial system, which, in turn, contributes to the creation of conditions for the effective protection of human and civil rights and freedoms from violations and unlawful encroachments, i.e., embodies the fundamental principles of any state based on the rule of law.

Administrative courts are one of the most accessible and effective institutions for protecting the rights, freedoms and interests of individuals and legal entities against violations by public authorities, local self-government bodies, their officials and officers, and other entities in the exercise of their administrative functions based on legislation, including the exercise of delegated powers. In addition, their activity, as a manifestation of democratic orientation, contributes to increasing the authority of not only the judiciary but also the head of state, public administration and self-government bodies in Ukraine.

O. M. Paseniuk argues that the creation of a system of administrative courts headed by the Supreme Administrative Court of Ukraine is one of the most important achievements of judicial reform in Ukraine. Starting from the first years of independence of our state, step by step, consistently, and reasonably from scientific and political points of view, this idea was implemented.[23]

The extension of the jurisdiction of courts to all legal relations arising in the state and the creation of vertical administrative courts became obvious. However, it took almost ten years to create a system of administrative courts. Thus, in the process of development of administrative justice, even on the fact of its existence, different, often opposing points of view were always expressed: from "the institution of administrative justice is alien to Soviet law" (1925) and "there can be no administrative lawsuit in Soviet law" (1947), to such positions as "an administrative court is needed" (1998) and "the need to separate jurisdictional control over the legality of public administration from civil proceedings" (1997). Unfortunately, the negative attitude to administrative justice observed in the last

23 Folke Bernadotte Academy and Office for Democratic Institutions and Human Rights, *supra note*, 8.

30–40 years of the previous century exists in our time, which hinders the process of its formation and development.[24]

Until 1996, the solution to the problem of administrative courts was hampered by the rejection of this type of justice by the judicial system and other state structures. Only with the introduction of the principle of specialization of courts of general jurisdiction at the constitutional level did administrative justice cease to be only a theoretical problem, and its introduction gradually began to move from the plane of general theoretical discussions to the sphere of law-making.[25]

The first legislative initiatives on this issue appeared in 1996, although in the conditions of the beginning of the reform of the judicial system (at that time the norms of the old Law "On the Judiciary" of 1992) their implementation was impossible. At the same time, the idea that without the introduction of administrative justice in Ukraine the reform of its state apparatus was hopeless, and the protection of the rights and freedoms of citizens was imperfect and far from democratic standards, was increasingly asserted. The Concept of Administrative Reform in Ukraine, approved by the Decree of the President of Ukraine "On measures to implement the Concept of administrative reform in Ukraine" of 22 July 1998 actually marked the beginning of the development of administrative justice.[26]

The Law of Ukraine "On Judicial System of Ukraine" of 7 February 2002 was the completion of one of the stages of judicial reform.[27] It defined the legal basis for the organization of the judiciary and the administration of justice in Ukraine, the system of courts of general jurisdiction, the basic requirements for the

24 Folke Bernadotte Academy and Office for Democratic Institutions and Human Rights, *supra note*, 8.

25 V. Bevzenko, "Prerequisites and factors of formation of the theory of state regulation", *Legal Informatics* № 4 (12) (2006), http://ippi.org.ua/sites/default/files/06bvtdr.pdf.

26 „On measures to implement the Concept of administrative reform in Ukraine", Verkhovna Rada of Ukraine, accessed 22 December 2022, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98/ed19980722?lang=en#Text.

27 „On Judicial System of Ukraine", Verkhovna Rada of Ukraine, accessed 22 December 2022, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3018-14/ed20020207?lang=en#Text.

formation of a corps of professional judges, and the system and procedure for judicial self-government, as well as establishing the general procedure for ensuring the activities of the courts and regulating other issues of the judiciary. It is based on its provisions that legislation on the procedure of judicial proceedings will be developed at future stages of its formation.

Moreover, from 2003, for the first time, regional or minority languages could be used in courts along with the state language following the Law of Ukraine "On Ratification of European Charter for Regional or Minority Languages" in the manner prescribed by the procedural law.[28]

One of the main innovations was the functioning of an automated court document management system in courts of general jurisdiction. This system provides for the determination of the personal composition of the court to consider a particular case on the principle of the probability of distribution of cases during the registration of claims, petitions and complaints in court. When determining the personal composition of the court to consider a particular case, the automated document management system takes into account the workload of each judge, their specialization, as well as the requirements of the procedural law.

The working group of the Cabinet of Ministers of Ukraine under the leadership of the First Deputy Chairman of the Supreme Court of Ukraine, V. S. Stefaniuk, developed a draft of the Administrative Procedure Code. An alternative draft of the Code was developed by the people's deputies of Ukraine (I. B. Koliushko and others). However, they were later merged into one consolidated draft of the Administrative Procedure Code, which was adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine in the second reading on 1 July 2004. It was also decided to change the name of the draft Administrative Procedural Code of Ukraine to the Code of

28 „On Ratification of European Charter for Regional or Minority Languages", Verkhovna Rada of Ukraine, accessed 22 December 2022, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-15?lang=en#Text.

Administrative Proceedings of Ukraine.[29]

The final draft law was submitted by the people's deputies of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine and adopted in the third reading. Thus, 305 deputies out of 398 registered in the hall voted for the adoption of the Code. As a result, the Code of Administrative Proceedings of Ukraine (hereinafter – CAP of Ukraine) was adopted on 6 July 2005. The CAP of Ukraine entered into force on 1 September 2005.[30]

The CAP of Ukraine defines the powers of administrative courts to consider cases of administrative jurisdiction, the procedure for applying to administrative courts and the procedure for conducting administrative proceedings. The CAP of Ukraine contains provisions defining the general tasks, principles of administrative proceedings, and the terms used in administrative proceedings.

To increase the openness and accountability of the judiciary by creating more convenient conditions for public access to court decisions, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the Law of Ukraine "On Access to Judicial Decisions" on 22 December 2005.[31] The Law defined the procedure for access to court decisions to ensure the openness of the courts of general jurisdiction, the predictability of court decisions, and promote the uniform application of legislation. It implements the principle of publicity and openness of the administrative process, providing every citizen with free access to court decisions.

The experience of other countries around the world shows that in the vast majority of them (for example, France, and Germany), specialized judicial bodies use systematized administrative legislation – administrative codes – to consider administrative cases. They regulate in detail the process of making administrative

29 Paseniuk O. M., „Administrative Procedural Code of Ukraine (draft)", *Bulletin of the Supreme Court of Ukraine*- № 5 (27) (2001): 160-165.

30 "The Code of Administrative Proceedings of Ukraine", *supra note*, 1.

31 „On Access to Judicial Decisions", Verkhovna Rada of Ukraine, accessed 22 December 2022, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15?lang=en#Text.

decisions, their implementation, the procedure for appealing to higher instances, the rights of subjects of administrative proceedings, the status of state and municipal employees, their rights and functional duties, responsibility for improper performance of these duties and other important issues of management. In addition, unlike the general codified act – the administrative code – in some European countries, in particular in Poland, administrative courts are guided in their activities by procedural legislation, such as a code of administrative proceedings. Such experience is advisable for the further development of administrative legislation.[32]

With the entry into force of the CAP of Ukraine, the practical functioning of the national system of administrative justice began. The adoption of the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" of 7 July 2010 contributed to the renewal of views on the national judicial system. This Law defined the legal framework for the organization of the judiciary and the administration of justice in Ukraine to protect the rights, freedoms and legitimate interests of individuals, the rights and legitimate interests of legal entities, and the interests of the state based on the rule of law. It also defined: the system of courts of general jurisdiction; the status of a professional judge, people's assessor, and juror; and the system and procedure for judicial self-government. Moreover, it established a system and general procedure for ensuring the activities of courts and regulates other issues of the judiciary and the status of judges.[33] The law is characterized by several novelties, and it stipulates that the participation of people's assessors and jurors in the administration of justice is no longer considered their civic duty.

Article 59 of the Constitution of Ukraine declares the right of every person to legal aid, in cases provided for by law. This assistance is provided free of charge,

32 Kovaliv M.V., Havryltsiv M.T., Stakhura I.B., *Administrative Proceedings: a textbook* (Lviv, Lviv State University of Internal Affairs, 2014), 596.

33 „On the Judiciary and the Status of Judges", Verkhovna Rada of Ukraine, accessed 22 December 2022, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19?lang=en#Text.

and it is also clearly defined that the bar operates in Ukraine to ensure the right to defense against prosecution and to provide legal assistance in resolving cases in courts and other state bodies.[34] This constitutional provision acquired new features in administrative proceedings with the adoption of the Law of Ukraine "On Free Civil Legal Aid" on 2 July 2011, which defines the content of the right to free legal aid, the procedure for exercising this right, the grounds and procedure for providing free legal aid, and state guarantees for the provision of free legal aid.[35]

To regulate the costs associated with the consideration of administrative cases, to promote the increase of the level of financing of courts, to ensure proper conditions for the functioning of courts and judges, and to increase the efficiency of their work related to the protection of the rights, freedoms, and interests of citizens, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the Law of Ukraine "On Court Fee" on 8 July 2011. The provisions of the Law define the concept of court fees, payers and objects of the collection of court fees, rates, benefits for the payment of court fees, the procedure for payment and refund of court fees, grounds for deferral and payment in instalments of court fees, the reduction of their amount or exemption from payment, and the direction of court fees.[36]

To increase the access of the population of Ukraine to legal aid, for socially vulnerable groups of the population to receive it free of charge, to increase the prestige of the Bar and the responsibility of lawyers for their professional activities, and to restore the corporate structure of the Bar in Ukraine, the Law of Ukraine "On the Bar and Legal Practice" was adopted on 5 July 2012.[37]

---

34 „The Constitution of Ukraine", Verkhovna Rada of Ukraine, accessed 22 December 2022, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?lang=en#Text.

35 „On Free Civil Legal Aid", Verkhovna Rada of Ukraine, accessed 22 December 2022, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17?lang=en#Text.

36 „On Court Fee", Verkhovna Rada of Ukraine, accessed 22 December 2022, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17?lang=en#Text.

37 "On the Bar and Legal Practice", Verkhovna Rada of Ukraine, accessed 22 December 2022, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17?lang=en#Text.

3. The current state of administrative justice in Ukraine

It should be noted that on 20 May 2015 the President of Ukraine approved the Strategy of reforming the judicial system, judicial proceedings and related legal institutions for 2015–2020 by Decree No. 276/2015. According to the Strategy, the purpose of the judicial reform is to establish a legal order based on a high level of legal culture in society, the activities of all subjects of social relations based on the rule of law, and the protection of human rights and freedoms along with their fair restoration within a reasonable time in case of their violation.[38]

One of the greatest achievements of recent years in this direction was the introduction of amendments to Article 125 of the Constitution of Ukraine in June 2016. These amendments were declared: "To protect the rights, freedoms and interests of a person in the field of public law relations, administrative courts operate." [39]

Thus, a fundamental milestone of the judicial reform was the adoption by the Verkhovna Rada of Ukraine on 2 June 2016 of the Law of Ukraine No. 1401-VIII "On amendments to the Constitution of Ukraine (regarding justice)"[40] and the Law of Ukraine No. 1402-VIII "On the Judiciary and the Status of Judges."[41] The amendments to the Constitution of Ukraine provided for: the procedure for the establishment, reorganization and liquidation of the court as a public authority; raising the age (from 25 to 30 years) and professional (professional experience increased from 3 to 5 years) requirements for candidates for the position of judge; one-time indefinite appointments, etc.

In turn, the Law of Ukraine No. 1402-VIII "On the Judicial System and Status

38 „On the Strategy of reforming the judicial system, judicial proceedings and related legal institutions for 2015-2020", Verkhovna Rada of Ukraine, accessed 22 December 2022, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015?lang=en#Text.

39 „On measures to implement the Concept of administrative reform in Ukraine", *supra note*, 26.

40 „On amendments to the Constitution of Ukraine (regarding justice)", Verkhovna Rada of Ukraine, accessed 22 December 2022, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19?lang=en#Text.

41 Bevzenko, *supra note,* 25.

of Judges" of 2 June 2016, inter alia, introduced a transition to a three-tiered system of courts. As a result, along with other higher specialized courts, the High Administrative Court of Ukraine was subject to liquidation. At the same time, the Supreme Court was established.[42]

On 3 October 2017, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the Law of Ukraine No. 2147-VIII "On Amendments to the Commercial and Procedural Code of Ukraine, The Civil Procedural Code of Ukraine, the Code of Administrative Proceedings of Ukraine and other legislative acts."[43]

The newly established Supreme Court, which started its work on 15 December 2017, consists of the Grand Chamber of the Supreme Court, the Administrative Court of Cassation, the Commercial Court of Cassation, the Criminal Court of Cassation, and the Civil Court of Cassation.

The Grand Chamber of the Supreme Court is a permanent collegial body whose main task is to overcome the inconsistency of judicial practice. To this end, this body, in cases determined by law:

- reviews court decisions in cassation to ensure uniform application of the law by the courts;
- acts as a court of appeal in cases considered by the Supreme Court as a court of the first instance;
- analyzes court statistics and studies and generalizes court practice;
- exercises other powers defined by law.

Strengthening the positions of administrative justice is also facilitated by the new edition (2017) of the CAP of Ukraine, which contains many innovations, updates and improvements that are now being tested in practice (for example, dispute settlement with the participation of a judge, written proceedings on appeal

42 Bevzenko, *supra note*, 25.

43 „On Amendments to the Commercial and Procedural Code of Ukraine, The Civil Procedural Code of Ukraine, the Code of Administrative Proceedings of Ukraine and other legislative acts", Verkhovna Rada of Ukraine, accessed 22 December 2022, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/2147-19?lang=en#Text.

and cassation, consideration of cases in the Administrative Court of Cassation of the Supreme Court, referral of cases to the Grand Chamber, etc.).[44]

At present, the reform of the judicial system of Ukraine is actively continuing. This process is guided by the Decree of the President of Ukraine No. 231/2021 of 11 June 2021 "On the Strategy for the Development of the Justice System and Constitutional Justice for 2021–2023." The purpose of the Strategy for the Improvement of the Justice System is: to determine the main directions and priorities for the further improvement of the legislation of Ukraine on the judiciary, the status of judges and judicial proceedings in conjunction and interaction with other justice institutions for the practical establishment of the rule of law, effective and fair judicial proceedings; and strengthening the functional foundations of the judiciary following the standards of human rights protection and values defined by the Constitution of Ukraine and the international legal obligations of Ukraine. The main goal of the Strategy for the Development of the Constitutional Judiciary is to define priorities for the improvement of constitutional and legal regulation, primarily in matters of the procedure for selecting judges of the Constitutional Court of Ukraine, ensuring their integrity, professional competence and political impartiality. It also aims to ensure transparent grounds and effective mechanisms for bringing judges to justice, guaranteeing that The Constitutional Court of Ukraine makes reasonable decisions and conclusions based on the principles of the rule of law, the priority of human rights and freedoms, and the values and principles defined by the Constitution of Ukraine.[45]

Thus, the Verkhovna Rada generally supported the liquidation of the District Administrative Court, as reported by several members of parliament on 13 December 2022. By another draft law, the Verkhovna Rada of Ukraine established

44 "The Code of Administrative Proceedings of Ukraine", *supra note*, 1.

45 „On the Strategy for the Development of the Justice System and Constitutional Justice for 2021-2023", Verkhovna Rada of Ukraine, accessed 22 December 2022, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/231/2021#Text.

the Kyiv City District Administrative Court.[46]

Conclusion

Summarizing all of the above, it becomes apparent that administrative justice in Ukraine has come a long way. Signs of the emergence of administrative justice in Ukraine as an institution date back to the 16th–17th centuries, but only since the end of the 20th century has it become possible to talk about the existence of modern administrative justice. Only after the collapse of the USSR and the declaration of Ukraine's independence in 1991 did the "real" history of administrative justice in Ukraine begin. Drawing on its rich historical experience, Ukraine began to develop its own administrative justice.

During this process, many different problems and difficulties arose, ranging from disputes over the role of administrative justice in Ukraine to the outright rejection by the legislator of the importance of administrative justice for the judicial system. This can be explained by the fact that Ukraine, with its long and complicated history, has had to seriously change the vector of development of the state more than once. Because of this, there has been considerable disagreement, both among statesmen and academics. Finally, a decision was made to base the future development of administrative justice in Ukraine on the experience of the European Union Member States.

Today, the development and reform of administrative justice in Ukraine continue. Currently, the legislator is focused on amending the current legislation. There is also a general process of liquidation in several courts, including administrative ones. Such changes cannot but cause resistance from their opponents, which creates pressure on the legislator. In such circumstances, it is important to cope with this pressure, as well as possible criticism, to continue making changes

46 „The Rada liquidated the District Administrative Court and created a replacement", Radio Svoboda, accessed 22 December 2022, https://www.radiosvoboda.org/a/news-rada-likvidatsiia-oask/32174585.html.

aimed at improving the current legislation of Ukraine following the standards of the European Union Member States.

More and more new challenges will likely appear in the future for the successful completion of these reforms, but this should in no way become an obstacle to changes and the further development of administrative justice, which Ukraine has chosen.

UKRAINOS ADMINISTRACINIO TEISINGUMO ISTORIJA: KILMĖ, PLĖTRA IR DABARTINĖ BŪKLĖ

Denys Barabash

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva / Taraso Ševčenkos nacionalinis Kijevo universitetas, Ukraina

Santrauka. Straipsnis skirtas administracinio teisingumo Ukrainoje istorijos studijoms. Administracinio teisingumo istorija susijusi su gana ilgu raidos keliu. Dešimtmečius vyko ginčai dėl būtinybės jį įtraukti į Ukrainos teisinę sistemą. Straipsnyje aprašomos istorinės administracinės justicijos raidos sąlygos ir analizuojami pagrindiniai šiam procesui reikalingi teisės aktai. Atskleidžiamos problemos ir sunkumai, iškilę kuriant administracinę justiciją Ukrainoje ir dabartinę jos būklę.

Reikšminiai žodžiai: istorija, administracinė justicija, raida, teismų sistema, Ukrainos administracinių bylų teisenos kodeksas, teismų reforma, procedūra, strategija.

ADMINISTRACINIŲ PROCEDŪRŲ KODEKSAS LENKIJOJE

Emilija Gutauskaitė

E. paštas gutauskaite.emilija@gmail.com

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla

Kuratorė prof. dr. Ieva Deviatnikovaitė

E. paštas ieva@mruni.eu

Santrauka. Straipsnyje apžvelgiama šiuolaikinė Lenkijos Respublikos Administracinių procedūrų kodekso struktūra, apibrėžiama, kad Kodeksas yra sudarytas iš dešimt dalių, kai kurios suskirstytos į skyrius, o antra dalis suskirstyta į poskyrius. Taip pat analizuojamas administracinės procedūros apibrėžimas, nurodoma, kad administracinė procedūra yra pats fundamentaliausias ir pats svarbiausias institutas santykyje tarp asmenų ir viešosios administracijos. Be to, aptariamos administracinių procedūrų stadijos, t. y. pradžios stadija, tyrimo stadija, administracinio sprendimo priėmimo stadija, administracinio sprendimo trūkumų šalinimo stadija, administracinio sprendimo apskundimo stadija, administracinio sprendimo vykdymo stadija, sprendimo peržiūros stadija, procedūros atnaujinimo stadija ir naujo sprendimo priėmimo stadija. Šios stadijos išplaukia iš Lenkijos Kodekse įtvirtintų nuostatų ir yra labai svarbios, nes žingsnis po žingsnio atskleidžia viešojo administravimo procesus.

Analizuojant Kodekso normas, remiantis administracinės teisės doktrina, nustatyta, kad Lenkijos mokslininkų darbuose stokojama aiškių administracinių procedūrų stadijų tyrimų, apsiribojama tik išsamia vienos iš stadijų analize.

Reikšminiai žodžiai: Lenkijos Administracinių procedūrų kodeksas, administracinė procedūra, stadijos, viešasis administravimas, administravimo subjektas.

Įvadas

Temos aktualumas. Europos valstybė, tokia kaip Lenkija, turi šimtametę administracinių procedūrų teisinio reguliavimo patirtį. Lenkijoje administracinių procedūrų klausimas sureguliuotas 1928 metais, o Administracinių procedūrų kodeksas priimtas 1960 metais[1]. Šiame Lenkijos administracinių procedūrų kodekse buvo įtvirtinti administracinės procedūros principai – proporcingumo, nešališkumo, vienodo požiūrio, taip pat buvo įtvirtinti institutai.

Išanalizavus Lenkijos administracinės procedūros sampratą pasakytina, kad ji yra laikoma reikšmingiausia teisinė kategorija ryšyje tarp asmens ir valstybės[2]. Administracinė procedūra yra kaip garantas nuo viešosios administracijos piktnaudžiavimo jai suteikiamų įgaliojimų. Be to, administracinė procedūra yra viešosios administracijos veiklos ir savikontrolės, skaidrumo apsauga. Taigi administracinės procedūros reikšmė svarbi ne tik visų valstybių teisiniam reguliavimui, tačiau jos reikšmė neabejotina ir šiuolaikiniam administracinės teisės mokslui.

Nors Lietuvos teisinėje literatūroje darbų, kuriuose tyrinėjamas administracinės procedūros institutas, yra, bet Lietuvos teisės literatūroje dar niekas neanalizavo Lenkijos administracinės procedūros teisinio reguliavimo. Lenkijos administracinės procedūros apimties, eigos stadijų mokslinė analizė turėtų reikšmės ir Lietuvos teisiniam reguliavimui, nes Lenkija yra valstybės pavyzdys, kaip turi būti sureguliuotos administracinės procedūros stadijos. Lenkijos teisės moksle tyrimų apimančių išsamią administracinių procedūrų analizę nėra daug. Darbe paminėtas Paweł Piotr Majczak[3] mokslinis tyrimas.

---

1 „Kodeks postępowania administracyjnego", ISAP, žiūrėta 2023 m. vasario 14 d., https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19600300168/U/D19600168Lj.pdf.

2 Ieva Deviatnikovaitė ir Simona Bareikytė, „Administracinė procedūra: Čekijos ir Lietuvos patirtis", *Teisės apžvalga* 23, 1 (2021): 207, https://portalcris.vdu.lt/server/api/core/bitstreams/cf5124c7-8722-4a57-a391-f44a7746d902/content.

3 Paweł Piotr Majczak, „Podstawa prawna decyzji administracyjnej", *IUS NOVUM* 10, 4 (2016): 375, https://www.lazarski.pl/fileadmin/user_upload/oficyna/Ius_Novum_4-16_DRUK.pdf#page=375.

Darbo tikslas yra išanalizuoti Lenkijos Administracinių procedūrų kodekso struktūrą ir administracinės procedūros stadijas.

Siekiant apibrėžto tikslo darbe iškelti šie uždaviniai:

1) atskleisti Lenkijos Kodekso struktūrą, t. y. iš kiek dalių sudarytas, kokius turi skyrius;
2) aptarti Lenkijos administracinės procedūros sampratą ir išskirti kodifikuotas administracinės procedūros stadijas ir institutus, nustatyti jų turinį.

Rengiant straipsnį taikyti bendri teisės tyrimų metodai: deskriptyvinis, lingvistinis, dokumentų analizės, sisteminis, apibendrinimo.

1. Kodekso struktūra

1960 m. birželio 14 dieną priimtas Lenkijos Administracinių procedūrų kodeksas[4] sudarytas iš dešimt dalių, kai kurios suskirstytos į skyrius, o antra dalis suskirstyta į poskyrius. *Pirmoje dalyje* apibrėžtos bendrosios nuostatos. Šios dalies pirmame skyriuje nustatytos Kodekso taikymo sritys, t. y. kokias nuostatas Kodeksas reglamentuoja, kokioms nuostatoms netaikomas, nustatyti viešojo administravimo subjektai: ministrai, centrinės valdžios administravimo subjektai, vaivados, kiti vietos valdžios administravimo subjektai (sujungti ir nesujungti), vietos valdžios vienetų subjektai ir Kodekse išvardytos įstaigos ir subjektai)[5]. Antrame skyriuje apibrėžtos bendrosios taisyklės, kuriose nustatyta, kad viešojo administravimo subjektai atlikdami savo veiklą vadovaujasi proporcingumo, nešališkumo ir vienodo požiūrio principais, taip pat šie subjektai turi užtikrinti aktyvų šalių dalyvavimą kiekviename proceso etape, turi atlikti savo veiklą išsamiai ir greitai, be to, viešojo administravimo subjektai, kuriems prigimtis leidžia, siekia taikaus ginčų sprendimo[6]. Trečiame skyriuje nurodyti aukštesnio

4 „Kodeks postępowania administracyjnego“, *supra note*, 1.

5 *Ibid*.

6 *Ibid*.

lygio subjektai ir aukščiausi subjektai[7]. Ketvirtame skyriuje nustatyta valdžios institucijų jurisdikcija[8]. Penktame skyriuje nustatytas viešojo administravimo darbuotojo ir valdžios pašalinimas. Šeštame skyriuje nurodytos šalys[9]. Apibrėžta, kas laikoma šalimi, kas – šalies atstovu. Septintame skyriuje nustatyta bylos nagrinėjimo pabaiga. Nustatyti bylos nagrinėjimo terminai. Aštuntame skyriuje nurodyti laiškų pristatymo, įteikimo būdai, taip pat laiško atspaudui keliami reikalavimai. Devintame skyriuje nustatyti atvejai, kada asmuo šaukiamas į viešojo administravimo įstaigą, taip pat šaukimui keliami reikalavimai. Dešimtame skyriuje apibrėžti terminai[10].

Antroje dalyje aptartos bendrosios administracinės procedūros nuostatos, kurios nustato taisykles, kuriomis remiantis administracinė procedūra yra vykdoma pirmąjį kartą, taip pat vykdoma apeliacinė administracinė procedūra, proceso atnaujinimas, administracinio sprendimo vykdymas, supaprastinta procedūra. Svarbu pabrėžti, kad ši dalis yra sudaryta iš keturiolikos skyrių ir tai didžiausia Lenkijos Administracinių procedūrų kodekso dalis, kurią sudaro 103 straipsniai.

Trečioje dalyje nustatytos specialiosios nuostatos socialinės apsaugos klausimais, kurios susijusios su socialinio draudimo nuostatų taikymu Kodekse, taip pat apeliacinės institucijos, kompetentingumo nustatymas socialinio draudimo klausimais.

Ketvirtoje dalyje atskleistas prokuroro dalyvavimas iškeltoje byloje.

Ketvirtoje A dalyje įtvirtinta administracinės baudos skyrimo tvarka, susilaikymas nuo administracinės nuobaudos skyrimo, administracinės baudos senaties termino nuostatos.

Kodekso *penkta* ir *šešta dalys* panaikintos.

Septintoje dalyje nurodyta sertifikatų, pažymos išdavimo tvarka.

---

7 „Kodeks postępowania administracyjnego“, *supra note*, 1.

8 *Ibid*.

9 *Ibid*.

10 *Ibid*.

Aštuntoje dalyje reglamentuojamos skundų ir prašymų nuostatos, kurios nustato bendrąsias taisykles, taikomas skundams ir prašymams, viešojo administravimo subjekto kompetentingumas nagrinėti skundus ir prašymus, skundų ir prašymų priėmimo tvarka, priežiūros ir kontrolės tvarka.

Aštuntoje A dalyje numatytas Europos Sąjungos bendradarbiavimas.

Devintoje dalyje nustatyta mokesčių ir bylinėjimosi išlaidų tvarka.

Dešimtoje dalyje apibrėžtos baigiamosios nuostatos, nustatančios kompetenciją viešojo administravimo įstaigos vardu viešojo administravimo subjektui priimti sprendimus, taip pat nustatyta, kad kituose teisės aktuose priimti sprendimai yra galutiniai, jei nesusiję su tokiu sprendimu, kuris buvo paliktas galioti teismo procese ar nebuvo apskųstas šiame procese dėl praleisto termino paduoti skundą[11].

2. Administracinių procedūrų stadijos

Aptariant Lenkijos administracinių procedūrų stadijas verta žinoti, kad Lenkijos Administracinių procedūrų kodekse administracinė procedūra nėra apibrėžta. Nepaisant to, Lenkijos administracinės teisės doktrinoje nustatyta, kad administracinė procedūra yra procesinių veiksmų seka, kuriuos atlieka viešoji administracija arba kiti subjektai, kurie siekia išspręsti administracinę bylą administracinio sprendimo forma, taip pat procesiniai veiksmai, atliekami siekiant patikrinti administracinį sprendimą[12]. Taigi, teigtina, kad Lenkijoje administracinė procedūra suvokiama tarytum viešojo administravimo subjekto veikla, kurios metu, laikantis nustatytų taisyklių yra priimamas administracinis sprendimas arba sudaroma administracinė sutartis, kuri išoriškai išreiškia viešojo administravimo subjekto valią[13].

11 „Kodeks postępowania administracyjnego", *supra note*, 1.

12 Deviatnikovaitė ir Bareikytė, *supra note*, 2: 190.

13 *Ibid*.

Tačiau Lenkijos Administracinių procedūrų kodekso struktūros analizė leidžia daryti išvadą, kad jame yra apibrėžtos aiškios administracinių procedūrų stadijos.

Pradžios stadija. Pagal Kodekso 61 straipsnį, administracinė byla pradedama šalies prašymu ar administravimo subjekto iniciatyva. Pagal to paties straipsnio 3 dalį, bylos iškėlimo pagal šalies prašymą data laikoma prašymo įteikimo viešojo administravimo institucijai diena[14]. Pagal to paties straipsnio 4 dalį, jei byla iškelta administravimo subjekto iniciatyva, jis turi pranešti apie bylos pradžią visoms bylos šalims[15]. Be to, pagal kodekso 14 straipsnio 1a dalį, byla vedama raštu, popierine ar elektronine forma. Kodekso 63 straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad bylą sudaro prašymai, teikimai, paaiškinimai, skundai, kurie turi būti pateikiami raštu, faksu arba žodžiu į protokolą[16]. Pagal Kodekso 9 straipsnį, viešojo administravimo subjektas, užtikrindamas, kad procese dalyvaujančios šalys ir kiti asmenys nepatirtų jokios žalos dėl įstatymo nežinojimo, jiems pateikia reikiamus paaiškinimus ir nurodymus[17].

Tyrimo stadija. Kodekso 8 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad administravimo subjektas nagrinėja bylą taip, kad sukeltų šalių pasitikėjimą viešąja valdžia ir turi vadovautis proporcingumo, nešališkumo ir vienodo požiūrio principais[18]. Lenkijos Kodekso 75 straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad viskas, kas gali prisidėti prie bylos išaiškinimo ir neprieštarauja įstatymui, turi būti pripažinta įrodymais, t. y. dokumentai, liudytojų parodymai, ekspertų išvados ir patikrinimai[19]. Kodekso 77 straipsnio 1 dalyje apibrėžta, kad viešojo administravimo subjektas privalo išsamiai surinkti ir apsvarstyti visus įrodymus[20]. Taip pat šio straipsnio 2 dalyje

14 „Kodeks postępowania administracyjnego", *supra note*, 1.

15 *Ibid*.

16 *Ibid*.

17 *Ibid*.

18 *Ibid*.

19 *Ibid*.

20 *Ibid*.

nurodyta, kad viešojo administravimo subjektas bet kuriuo proceso etapu gali iš dalies pakeisti, papildyti ar atšaukti savo sprendimą dėl įrodymų rinkimo[21]. Pagal Kodekso 78 straipsnio 1 dalį, šalies prašymas rinkti įrodymus administravimo subjekto turėtų būti patenkintas, jei įrodinėjimo dalykas yra bylai reikšminga aplinkybė[22]. Šioje stadijoje Kodekso 79 straipsnio 2 dalyje pabrėžtina, kad šalis turi teisę dalyvauti renkant įrodymus, taip pat gali užduoti klausimus liudytojams, ekspertams, šalims ir gali teikti paaiškinimus[23].

Administracinio sprendimo priėmimo stadija. Lenkijos Kodekso 104 straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad viešojo administravimo institucija išsprendžia klausimą priimdama sprendimą, jei Kodekso nuostatos nenustato kitaip[24]. Šio straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad sprendimu nusprendžiama dėl visos bylos arba jos dalies esmės ar kitaip toje instancijoje byla užbaigiama[25]. Paweł Piotr Majczak apibrėžia, kad Kodekso 104 straipsnio 1 dalyje administracinis sprendimas suprantamas formaliąja prasme, o to paties straipsnio 2 dalis suprantama materialiąja prasme[26].

Administracinis sprendimas šalims įteikiamas raštu, bet Kodekse yra numatyti keli atvejai, kai sprendimas šalims gali būti paskelbtas žodžiu (Kodekso 109 straipsnio 1 ir 2 dalys). Atkreipus dėmesį į Kodekso 107 straipsnio 1 dalį galima įžvelgti, kokie reikalavimai keliami administraciniam sprendimui. Taigi, administraciniame sprendime turi būti nurodytas viešojo administravimo įstaigos paskyrimas, priėmimo data, puslapio ar puslapių žymėjimas, teisinio pagrindo nustatymas, faktinis ir teisinis pagrindas, informacija apie tai, kaip sprendimą galima apskųsti, apie teisę atsisakyti skundo ir skundo atsisakymo pasekmės, institucijos, įgaliotos priimti sprendimą, darbuotojo parašas, vardas, pavardė

21 „Kodeks postępowania administracyjnego", *supra note*, 1.

22 *Ibid*.

23 *Ibid*.

24 *Ibid*.

25 *Ibid*.

26 Majczak, *supra note*, 3: 375.

ir pareigos, taip pat jei priimtas sprendimas, dėl kurio galima pareikšti ieškinį bendram teismui, prieštaravimas dėl sprendimo ar skundas administraciniam teismui – informacija apie ieškinio, prieštaravimo dėl sprendimo arba skundo priimtinumą ir ieškinio mokesčio ar stojamojo mokesčio dydis už skundą ar prieštaravimą dėl sprendimo, jeigu jie yra nuolatinio pobūdžio, arba mokesčio ar santykinio pobūdžio įrašo apskaičiavimo pagrindas, taip pat galimybė šaliai kreiptis dėl atleidimo nuo išlaidų ar teisės į pagalbą suteikimo[27].

Pagal Kodekso 107 straipsnio 3 dalį, faktinis sprendimo pagrindas pirmiausia turėtų apimti faktus, kuriuos administravimo subjektas laikė įrodytais, įrodymus, kuriais jis rėmėsi, ir motyvus, dėl kurių buvo atsisakyta pripažinti kitus įrodymus ir jų įrodomąją galią, taip pat teisinį pagrindimą, t. y. sprendimo teisinio pagrindo paaiškinimą su nuoroda į įstatymo nuostatas[28].

Kodekso 108 straipsnio 1 dalyje apibrėžta, kad skundžiamas sprendimas gali būti nedelsiant vykdomas tuo atveju, kai būtina žmonių sveikatai arba gyvybei apsaugoti ar nacionaliniam ūkiui apsaugoti nuo didelių nuostolių arba dėl kitų socialinių interesų[29].

Administracinio sprendimo trūkumų šalinimo stadija. Viešojo administravimo subjektas gali savo iniciatyva ar šalies prašymu ištaisyti rašymo ir skaičiavimo klaidas, kitas akivaizdžias klaidas, kurias padarė priimtame sprendime (Kodekso 113 straipsnio 1 dalis). Kodekso 113 straipsnio 2 dalyje nurodyta, kad administravimo subjektas, priėmęs sprendimą, vykdymo institucijos ar šalies prašymu išaiškina nuostatas, kurios kelia abejonių dėl sprendimo turinio[30]. Nutartis dėl klaidų ištaisymo ar nuostatų išaiškinimo gali būti skundžiama (Kodekso 113 straipsnio 3 dalis).

Taip pat administracinis sprendimas gali būti pripažintas negaliojančiu. Pagal

27 „Kodeks postępowania administracyjnego“, *supra note*, 1.

28 *Ibid*.

29 *Ibid*.

30 *Ibid*.

Kodekso 156 straipsnio 1 dalį, viešojo administravimo subjektas pripažįsta sprendimą negaliojančiu, jeigu jis yra išduotas pažeidžiant jurisdikcijos nuostatas; išduotas be teisinio pagrindo ar šiurkščiai pažeidžiant įstatymą; susijęs su byla, kuri anksčiau buvo išspręsta kitu galutiniu sprendimu, arba byla, kuri buvo išspręsta tyliai; buvo adresuotas asmeniui, kuris nėra bylos šalis; buvo neįgyvendinamas jo išdavimo dieną ir jo neįgyvendinimas yra nuolatinis; jo įvykdymo atveju būtų padaryta veika, už kurią baudžiama pagal įstatymą; yra trūkumas, dėl kurio jis negalioja pagal įstatymą[31]. Kodekso to paties straipsnio 2 dalyje pabrėžta, kad sprendimas negalioja dėl 1 dalyje išvardytų priežasčių, jei nuo jo įteikimo ar paskelbimo dienos praėjo 10 metų ir jei sprendimas sukėlė negrįžtamus teisinius padarinius[32]. Pagal Kodekso 172 straipsnio 1 dalį paprastai viešojo administravimo institucija, t. y. aukštesnio lygio institucija yra kompetentinga pripažinti sprendimą negaliojančiu. Tačiau jeigu sprendimą priėmė ministras ar vietos valdžios apeliacinė komisija, kompetentinga pripažinti sprendimą negaliojančiu yra sprendimą priėmusi institucija. Kodekso to paties straipsnio 2 dalyje nurodyta, kad bylos dėl sprendimo panaikinimo pradedamos šalies prašymu arba *ex officio*[33]. Institucija pradeda procedūrą *ex officio* tuo atveju, kai sužino apie prielaidą, dėl kurios administracinis sprendimas yra negaliojantis, pavyzdžiui, dėl savikontrolės, dėl trečiojo asmens skundo[34]. Byloje dėl panaikinimo priimtas sprendimas yra sprendimas naujoje byloje ir gali būti skundžiamas pagal bendrąsias taisykles[35].

Administracinio sprendimo apskundimo stadija. Apeliacinis skundas yra pagrindinė apskundimo priemonė administraciniame procese[36]. Įgalioti su-

31 „Kodeks postępowania administracyjnego", *supra note*, 1.

32 *Ibid.*

33 *Ibid.*

34 „Nieważność decyzji administracyjnej", *Lexplay*, 2023 m. vasario 8 d., https://lexplay.pl/niewaznosc-decyzji-administracyjnej/.

35 *Ibid.*

36 „Odwołanie od decyzji administracyjnej w świetle KPA", *Infor*, 2023 m. vasario 9 d., https://www.infor.pl/prawo/gmina/postepowanie-administracyjne/5354497,Odwolanie-od-decyzji-administracyjnej-KPA.html.

bjektai, apskųsdami administracinį sprendimą, gali prašyti patikrinti pirmosios instancijos institucijos priimto sprendimo teisėtumą[37]. Šalis gali apskųsti pirmos instancijos sprendimą tik vienai institucijai (Kodekso 127 straipsnio 1 dalis). Kodekso prasme šalis sprendimą gali apskųsti tik tada, kai yra priimtas negalutinis administracinis sprendimas. Negalima apskųsti ministro arba vietos valdžios apeliacinės komisijos pirmoje instancijoje priimto sprendimo, tačiau šalis su prašymu gali kreiptis į šią instituciją dėl bylos nagrinėjimo iš naujo ir ši institucija bylą nagrinės iš naujo, kaip antros instancijos, o šiai tvarkai atitinkamai taikomos nuostatos dėl administracinio sprendimo apskundimo (Kodekso 127 straipsnio 3 dalis). Aukštesnio lygio viešojo administravimo institucija yra kompetentinga nagrinėti skundą, jei įstatymai nenustato kitos apeliacinės institucijos (Kodekso 17 straipsnis). Apeliacinio skundo teisę turi ne tik šalis, kuri dalyvavo nagrinėjant bylą pirmosios instancijos teisme, ją turi ir šalis, kuri nedalyvavo šiame procese, bet turi teisinį suinteresuotumą. Šią teisę taip pat turi proceso dalyviai: procese dalyvaujančios visuomeninės organizacijos (Kodekso 31 straipsnis), prokuroras (Kodekso 188 straipsnis). Apeliacinis skundas viešojo administravimo subjektui paduodamas per sprendimą priėmusią instituciją (Kodekso 129 straipsnio 1 dalis). Skundas paduodamas per 14 dienų nuo sprendimo įteikimo šaliai dienos, o kai sprendimas paskelbtas žodžiu, tada nuo jo paskelbimo šaliai dienos (Kodekso 129 straipsnio 2 dalis).

Administracinio sprendimo vykdymo stadija. Kodekso 130 straipsnio 1 dalyje apibrėžta, kad administracinis sprendimas nevykdomas nepasibaigus skundo padavimo terminui[38]. Apeliacinio skundo padavimas sustabdo sprendimo vykdymą (Kodekso 130 straipsnio 2 dalis). Kai kuriuose sprendimuose nustatytas konkretus prievolės įvykdymo terminas[39]. Esant situacijai, kai prievolė neįvykdyta

37 „Odwołanie od decyzji administracyjnej w świetle KPA“, *supra note*, 36.

38 „Kodeks postępowania administracyjnego“, *supra note*, 1.

39 „Kiedy decyzja administracyjna podlega wykonaniu?“,*dzialkanadmorzem.pl*, 2023 m. vasario 10 d., https://www.dzialkanadmorzem.pl/warto-wiedziec/baza-wiedzy/kiedy-decyzja-administracyjna-podlega-wykonaniu-92.

per nustatytą laiką, galima pradėti vykdymo procesą[40]. Toks terminas dažniausiai yra konkrečios prielaidos, kurios yra akto nuostatose, pasekmė[41]. Jeigu pačioje nuostatoje toks terminas neapibrėžiamas, institucija neturi teisinio pagrindo jo skirti[42]. Taip pat sprendimas dėl įpareigojimo gali būti apkaltinamas ir vadinamas griežtu skubiu vykdytinu bei nurodo prievolę, kuri turi būti įvykdyta nedelsiant[43]. Toks atvejis nurodytas Kodekso 108 straipsnio 1 dalyje, t. y. kai tai būtina žmogaus gyvybei apsaugoti, kai reikia apsaugoti nacionalinį ūkį nuo didelių nuostolių ir dėl itin svarbaus partinio ar kitokio socialinio intereso[44]. Tačiau svarbu atskirti sprendimus, kurie vykdytini, nuo tų, kurie nevykdytini[45]. Sprendimas yra vykdomas nepasibaigus apskundimo terminui, jei jis atitinka visų šalių prašymą arba jei visos šalys atsisakė teisės apskųsti sprendimą (Kodekso 130 straipsnio 4 dalis). Išimtinis atvejis yra statybos leidimas[46]. Pagal statybos įstatymo nuostatas proceso šalys šiuo klausimu yra nekilnojamo turto esančio objekto, kuriam taikomas leidimas, įtakos zonoje savininkai ir amžini uzufruktoriai[47]. Todėl procese dėl leidimo išdavimo investuotojui dalyvauja kelios šalys ir dėl to investuotojas, gavęs sprendimą, negali jo iš karto įvykdyti[48]. Šiuo atveju jis privalo palaukti, kol sprendimas įsiteisės, o per šį laikotarpi turi teisę kitos proceso šalys pateikti apeliaciją[49].

Sprendimo peržiūros stadija. Tik išankstinis sprendimo ar nutarties negaliojimo pagrindų pašalinimas suteikia viešojo administravimo subjektui toliau iš naujo svarstyti sprendimą[50]. Sprendimo teisėtumo patikrinimo administravimo

40 „Kiedy decyzja administracyjna podlega wykonaniu?“, *supra note*, 39.

41 *Ibid*.

42 *Ibid*.

43 *Ibid*.

44 „Kodeks postępowania administracyjnego“, *supra note*, 1.

45 „Kiedy decyzja administracyjna podlega wykonaniu?“, *supra note*, 39.

46 *Ibid*.

47 *Ibid*.

48 *Ibid*.

49 *Ibid*.

50 „Stwierdzenie nieważności decyzji lub postanowienia“,*Lex*, 2023 m. vasario 13 d., https://sip.lex.pl/procedury/stwierdzenie-niewaznosci-decyzji-lub-postanowienia-1610614161.

subjektas negali atlikti savavališkai, jis turi vykti tam tikra tvarka[51]. Administravimo subjektas pirmiausia patikrina, ar skundžiamas aktas neturi itin rimtų trūkumų, kadangi jie reiškia sprendimo ar nutarties negaliojimą[52]. Taip pat patikrinama, ar nėra pažeidimų, kurie suteikia pagrindą atnaujinti administracinę bylą[53].

Procedūros atnaujinimo stadija. Procedūros atnaujinimas galimas tik konkrečiais atvejais[54]. Šios procedūros metu galima patikrinti sprendimus, kurie yra galutiniai, t. y. tuos kurių negalima apskųsti[55]. Kodekso 145s traipsnio 1 dalyje nustatyta, kad byloje, baigtoje galutiniu sprendimu, procesas atnaujinamas, jei įrodymai, kuriais remiantis buvo nustatyti reikšmingi bylai faktai, buvo melagingi; sprendimas priimtas dėl nusikaltimo; sprendimą priėmė darbuotojas ar viešojo administravimo įstaiga, kuriai taikomas nušalinimas pagal Kodekso 24, 25 ir 27 straipsnius; šalis procese nedalyvavo ne dėl savo kaltės; paaiškėjo naujos, sprendimą priėmusiai institucijai nežinomos, turinčios reikšmės bylai faktinės aplinkybės ar sprendimo priėmimo dieną buvę nauji įrodymai; viešojo administravimo subjektas sprendimą priėmė neturėdamas teisės aktų reikalaujamos kitos institucijos pareigų; preliminarų klausimą kompetentinga institucija arba teismas išsprendė kitaip nei vertino priimdama sprendimą (Kodekso 100 straipsnio 2 dalis); sprendimas priimtas kito sprendimo ar teismo nutarties pagrindu, kuris vėliau buvo panaikintas arba pakeistas[56]. Dėl šio straipsnio 1 dalies 1 ir 2 punktuose nurodytų priežasčių procesas gali būti atnaujintas prieš nustatant, kad įrodymai buvo suklastoti ar padarytas nusikaltimas teismo ar kitos institucijos sprendimu, jei buvo suklastoti įrodymai ar padarytas nusikaltimas yra akivaizdus, o proceso

51 „Stwierdzenie nieważności decyzji lub postanowienia“, *supra note*, 50.

52 *Ibid*.

53 *Ibid*.

54 „Wniosek o wznowienie postępowania“,*Biznes.gov.pl*, 2023 m. vasario 14 d., https://www.biznes.gov.pl/pl/opisy-procedur/-/proc/570.

55 *Ibid*.

56 „Kodeks postępowania administracyjnego“, *supra note*, 1.

atnaujinimas yra būtinas siekiant išvengti pavojaus žmogaus gyvybei arba sveikatai ar didelės žalos viešajam interesui (Kodekso 145 straipsnio 2 dalis). Taip pat dėl to paties straipsnio 1 dalies 1 ir 2 punktuose nurodytų priežasčių procesas gali būti atnaujintas ir tuo atveju, kai procesas teisme ar kitoje institucijoje negali būti pradėtas dėl praleisto termino ar dėl kitų įstatyme nurodytų priežasčių (Kodekso 145 straipsnio 3 dalis). Dar proceso šalis gali prašyti atnaujinti procesą, jei Konstitucinis Tribunolas yra nusprendęs, kad norminis aktas prieštarauja Konstitucijai, tarptautinei sutarčiai ar įstatymui, kurio pagrindu priimtas sprendimas, o skundas dėl atnaujinimo turi būti paduotas per vieną mėnesį nuo Konstitucinio Tribunolo nuosprendžio įsiteisėjimo dienos. (Kodekso 145a straipsnio 1 ir 2 dalys). Proceso šalis gali prašyti atnaujinti procesą, jei buvo priimtas Europos Sąjungos Teisingumo Teismo sprendimas, turintis įtakos priimto sprendimo turiniui, o skundas dėl atnaujinimo paduodamas per vieną mėnesį nuo Europos Sąjungos Teisingumo Teismo sprendimo rezoliucinės dalies paskelbimo Europos Sąjungos oficialiajame leidinyje dienos (Kodekso 145aa straipsnio 1 ir 2 dalys). Procesas atnaujinamas priimant sprendimą (Kodekso 149 straipsnio 1 dalis). Taip pat Kodekso 149 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad sprendimas yra pagrindas kompetentingai institucijai nagrinėti bylą dėl atnaujinimo priežasčių ir bylos išsprendimo iš esmės[57]. Atsisakymas atnaujinti procesą priimamas nutartimi ir ši nutartis gali būti skundžiama (Kodekso 149 straipsnio 3 ir 4 dalys). Viešojo administravimo įstaiga, kompetentinga nagrinėti Kodekso 149 straipsnyje nurodytus sprendimus, yra institucija, kuri priėmė sprendimą paskutinėje instancijoje (Kodekso 150 straipsnio 1 dalis).

Naujo sprendimo priėmimo stadija. Viešojo administravimo subjektas gali panaikinti arba pakeisti sprendimą, kuriuo šalis įgijo teisę, taip pat kitais atvejais ir kitomis sąlygomis nei nurodyta Kodekso nuostatose, jeigu tai numatyta specialiose nuostatose (Kodekso 163 straipsnis).

57 „Kodeks postępowania administracyjnego“, *supra note*, 1.

Išvados

Lenkija turi šimtametę administracinių procedūrų teisinio reguliavimo patirtį. Lenkijos Administracinių procedūrų kodeksas priimtas 1960 m. birželio 14 dieną. Jis sudarytas iš dešimt dalių, kai kurios suskirstytos į skyrius, o antra dalis suskirstyta net į poskyrius. Kodekse įtvirtinti administracinės procedūros principai, bendrosios taisyklės, specialiosios nuostatos, administracinės baudos skyrimo tvarka, reglamentuotos skundų ir prašymų nuostatos, mokesčių ir bylinėjimosi išlaidų tvarka, apibrėžtos baigiamosios nuostatos.

Lenkijoje administracinė procedūra suvokiama tarytum viešojo administravimo subjekto veikla, kurios metu, laikantis nustatytų taisyklių, yra priimamas administracinis sprendimas arba sudaroma administracinė sutartis, kuri išoriškai išreiškia viešojo administravimo subjekto valią. Dėl šios priežasties Administracinė procedūra yra pats fundamentaliausias ir pats svarbiausias institutas santykyje tarp asmenų ir viešosios administracijos.

Lenkijos kodekso sisteminė analizė nustato aiškias administracinės procedūros stadijas, t. y. pradžios stadija, tyrimo stadija, administracinio sprendimo priėmimo stadija, administracinio sprendimo trūkumų šalinimo stadija, administracinio sprendimo apskundimo stadija, administracinio sprendimo vykdymo stadija, sprendimo peržiūros stadija, procedūros atnaujinimo stadija ir naujo sprendimo priėmimo stadija. Kodekse įtvirtinta nemažai institutų, kurių esmė – užtikrinti priimtų sprendimų teisėtumą, pagrįstumą ir, svarbiausia, teisingumą. Kodekse pasirinkta dvipakopė sprendimo priėmimo ir sprendimo įvertinimo institutų sistema, t. y. žemesnio administravimo subjekto ir aukštesnio administravimo subjekto kaip apeliacinės instancijos. Kodekse suteiktos teisinės priemonės pačiam viešojo administravimo subjektui taisyti, keisti savo priimtą administracinį sprendimą.

THE CODE OF ADMINISTRATIVE PROCEDURES IN POLAND

Emilija Gutauskaitė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. This article reviews the modern structure of the Code of Administrative Procedures of the Republic of Poland, observing that the Code is made up of ten parts, some parts are divided into chapters, and the second part is divided into subsections. The definition of administrative procedure is also analyzed, where it is indicated that administrative procedure is the most significant legal category in the relationship between individuals and public administration. In addition, the stages of administrative procedures are discussed – i.e., the initiation stage, the investigation stage, the administrative decision-making stage, the administrative decision elimination stage, the administrative decision appeal stage, the administrative decision enforcement stage, the decision review stage, the procedure renewal stage, and the new decision-making stage. These stages derive from the provisions established in the Polish Code and are very important because they reveal the processes of public administration in a step by step fashion.

Analyzing the norms of the Code, based on the doctrine of administrative law, it was found that there is a lack of clear studies of the stages of administrative procedures in the works of Polish researchers, being limited to a detailed analysis of only one of the stages.

Keywords: Polish Code of Administrative Procedures, administrative procedure, stages, public administration, entities of administration.

ADMINISTRACINIAI SPRENDIMAI

Agnė Paluckaitė

E. paštas a.paluckaite@gmail.com

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla

Kuratorė prof. dr. Eglė Bilevičiūtė

E. paštas eglek@mruni.eu

Santrauka. Administracinių sprendimų teisėtumo kontrolė yra ypač svarbi siekiant, kad valstybės tarnautojai nepiktnaudžiautų savo padėtimi ar nepablogintų asmenų esamos padėties. Tokiu pagrindu yra siekiama apsaugoti žmogaus teises. Viešojo administravimo subjektų paskirtis – tinkamai laikytis įstatymų, teisingai taikyti įstatymą. Tiek pareiškus pareiškėjui skundą ar prašymą, tiek savo valia ginčus nagrinėjančios institucijos gali atlikti priimtų sprendimų pagrįstumo patikrinimą, įvertinti jų teisėtumą, todėl netoleruotinas joks valstybės tarnautojo galimas įstatymo pažeidimas. Kai yra tikrinamas administracinių aktų teisėtumas, tikrinamas konkretaus akto teisėtumas, ar jis atitinka įstatymus, būtinus principus. Taip pat, pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 33 straipsnį, šalies gyventojai turi teisę kritikuoti ir apskųsti viešojo administravimo subjektus ar valstybės tarnautojų darbą[1]. Svarbu ir tai, kad, norint greitai, tinkamai ir mažais kaštais apsaugoti žmogaus teises, toks ginčų nagrinėjimas ikiteismine tvarka yra ypač reikšmingas, nes dar iki teismo yra išnagrinėjama nemažai skundų – tai padeda sumažinti teismų krūvį.

Reikšminiai žodžiai: administraciniai sprendimai, administracinis procesas, individualus administracinis aktas, norminis teisės aktas, administraciniai ginčai, žmogaus teisės.

1 „Lietuvos Respublikos Konstitucija“, *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014.

Įvadas

Viešojo administravimo įstaigos ir jų tarnautojai sprendžia kilusius klausimus dėl teisių ir pareigų, kurie kyla asmenims ar tam tikroms grupėms[2]. Tačiau tuo pagrindu, kad subjektams yra suteikti įgaliojimai spręsti asmenų klausimus, kyla ir pavojų, kad dėl tam tikrų aplinkybių tarnautojas gali ir pažeisti asmenų teises netinkamai taikydamas įstatymą. Pagrindinis valstybės institucijų tikslas – padėti žmogui teisingai gyventi, apginti pažeistas savo teises[3]. Priėmus netinkamą sprendimą ar vengiant atlikti reikiamus kompetencijai priskirtus veiksmus, pareiškėjas gali kreiptis į žmogaus teises ginančias teismines institucijas, tokias kaip Lietuvos administracinių ginčų komisija, Mokestinių ginčų komisija, kitas ikiteismines institucijas ir teismą. Pažeidus žmogaus teises, kyla ginčas tarp viešojo administravimo subjekto ir piliečio, ginančio galimai pažeistas ar pažeistas savo teises ir laisves. Pagrindinis administracinės justicijos tikslas – veiksmingai apsaugoti žmogaus teises, o kvaziteismai padeda greitai ir pigiai išspręsti kilusį ginčą.

Akcentuotina, kad viešojo administravimo subjektai save dažnai vertina pagal subordinacijos principą, kuris reiškia aukštesnę padėtį[4]. Viešojo administravimo subjektai turi daugiau galių, todėl asmens žmogaus teisės gali būti pažeistos, nes turi paklusti priimtiems sprendimams[5].

Pagrindinė straipsnio problema – administracinio sprendimo pagrįstumo ir apskundimo svarba teisinėje sistemoje.

Straipsnio aktualumas ir naujumas – tai svarbu visuomeniniame kontekste, žmogaus teisių srityje. Tai aktuali tema, nes netinkamas valstybės tarnautojų

2 Birutė Pranevičienė, *Kvaziteismai administracijos kontrolės sistemoje* (Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2003), 19.

3 *Ibid.*

4 Kulvinskienė-Paužaitė Jurgita „Kiti ginčo sprendimo būdai administracinių bylų teisenoje ir jų praktinio taikymo problemos“, *Teisė* 86 (2013): 38.

5 Pranevičienė, *op. cit.*

veikimas ar netinkamai priimti administraciniai sprendimai išlieka gana opi problema, todėl būtina, kad teisės mokslininkai įsigilintų į šią temą, analizuotų ją.

Prof. dr. Ieva Deviatnikovaitė savo straipsniuose yra pažymėjusi, kad administracinis sprendimas dažnai yra sietinas su individualiais administraciniais aktais, taip pat administracinės procedūros sprendimais ir administracinėmis paslaugomis, tačiau neįtraukiant asmenų konsultavimo viešojo administravimo institucijos kompetencijos klausimais ar informacijos teikimo[6]. Laura Paškevičienė yra pasisakiusi, kad viešojo administravimo subjektų sprendimus procedūrine prasme reguliuoja viešoji teisė, tačiau problemų ir diskusija aktuali dėl konkrečių teisinių santykių, kurie kyla dėl valstybinio turto naudojimo, disponavimo ir priskirtinumo tarp privatinės ir viešosios teisės[7].

Straipsnio tikslas – ištirti administracinių sprendimų svarbą administraciniame procese.

Tyrimo uždaviniai:

1) išanalizuoti administracinių sprendimų pagrįstumą ir teisėtumą;
2) išnagrinėti administracinių sprendimų apskundimo tvarką.

Tyrimo objektas – administraciniai sprendimai Lietuvoje.

Atliekant mokslinį tyrimą taikyti šie **tyrimo metodai:** mokslinės literatūros analizė nagrinėjant Lietuvos teisės mokslininkų tyrimus – analizuoti straipsniai susiję su administraciniu sprendimų priėmimu, pagrįstumu ir kitais svarbiais aspektais. Dokumentų analizės metodu tiriami teisės aktai, reglamentuojantys viešojo administravimo subjektus ir administracinių sprendimo pagrįstumo ir teisėtumo kontrolės ypatumus. Kritiniu metodu buvo vertinami esminiai administracinių sprendimų probleminiai aspektai.

6 Ieva Deviatnikovaitė, „Naujosios viešojo administravimo teisinio reguliavimo nuostatos“, *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka* 25 (2020): 97.

7 Paškevičienė, Laura „Viešojo administravimo subjektas kaip sutarties šalis“, (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2014), 202.

1. Administracinių sprendimų samprata

Nagrinėjant administracinius sprendimus svarbu išsiaiškinti administracinių sprendimų sampratą. Remiantis Viešojo administravimo įstatymo 2 straipsnio 5 punktu administraciniu sprendimu yra laikomas įstatymų tvarka įtvirtintas vienkartinio pobūdžio viešojo administravimo subjekto priimtas sprendimas dėl tam tikros teisės pritaikymo. Akcentuotina, kad tai gali būti skirta konkrečiam asmeniui arba tam tikrai numatytai asmenų grupei[8].

Reikia paminėti, kad 1999 metais birželio 27 dieną, kai buvo priimtas Lietuvos Respublikos Viešojo administravimo įstatymas (toliau – Įstatymas), ne kartą buvo koreguota ir administracinio sprendimo sąvoka. Šiuo metu Įstatyme vietoje individualaus administracinio akto vartojamas įvardijimas – administracinis sprendimas. Pabrėžtina, kad nuo 2020 metų lapkričio 1 dienos administracinio sprendimo samprata apima ir administracinės procedūros sprendimo sritis[9]. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad administracinės procedūros sprendimas yra įvairūs individualūs administraciniai aktai[10]. Administracinio sprendimo samprata yra sietina su individualiais administraciniais aktais, tarp jų – administracinės procedūros sprendimais ir administracinėmis paslaugomis, tačiau neįtraukiant asmenų konsultavimo viešojo administravimo institucijos kompetencijos klausimais ar informacijos teikimo[11].

Nagrinėjant norminio akto sampratą galima įžvelgti, kad tai – administracijos priimtas daugkartinio taikymo teisės aktas, kuris nurodo elgesio taisykles, skirtas individualiai neapibrėžtai asmenų grupe[12].

Paminėtina, kad viešojo administravimo sąvoka yra svarbi nagrinėjant

8 „Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymas“, TAR, 2020, Nr. 2020-12819.

9 Deviatnikovaitė, *supra note,* 6: 100.

10 Laura Paškevičienė, „ Išankstinio administracinių ginčų nagrinėjimo ne teisme institutas Lietuvoje: teisinio reguliavimo aiškinimo problematika“, *Teisė* 111 (2019): 83.

11 Deviatnikovaitė, *supra note,* 6: 97.

12 "Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymas", TAR, 2020, Nr. 2020-12819.

administracinio sprendimo sąvoką, nes viešasis administravimas skirtas įgyvendinti individualių, norminių aktų sprendimų priėmimą, taip pat teikti viešąsias paslaugas atliekant vidaus administravimą. Pabrėžtina, kad tai apima įvairias funkcijas – planavimą, vadovavimą, veiklos kontrolę.

2. Administracinių sprendimų rūšys

Viešojo administravimo subjektai savo valią išreiškia priimdami kiekvienai situacijai pritaikytus įvairaus pobūdžio administracinius sprendimus, kuriuos galima išskirti pagal juridines savybes: individualus administracinis aktas, norminis administracinis aktas, vidaus administravimo aktai ir administracinės sutartys[13].

Individualus administracinis aktas yra skirtas vienam konkrečiam asmeniui, taip pat ir nurodytai grupei, tačiau nurodoma, kad tai vienkartinio taikymo aktas. Taip pat atkreiptinas dėmesys į tai, kad individualus teisės aktas – vienkartinis teisės taikymo aktas – skirtas konkrečiam subjektui ar individualiais požymiais apibūdintiems subjektams. Individualus administracinis teisės aktas yra įstatymo normų, taip pat kitų hierarchiškai aukštesnės pakopos norminių teisės aktų normų taikymo priemonė.

Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas yra išskyręs individualių ir norminių administracinių aktų skirtumus. Individualiam būdinga tai, kad akte yra pažymėtas teisės normų taikymo rezultatas konkretiems subjektams, turintiems šio subjekto teisinį statusą. Antrasis bruožas – aktas priimamas viešojo administravimo subjekto, kuris turi įstatyme įtvirtintus įgaliojimus. Trečiasis – aktu įtvirtinamos aiškios teisės ir pareigos suinteresuotiems asmenims kaip konkretiems subjektams. Ketvirtas – galiojimas nėra tęstinis, tai vienkartinis aktas. Ir penktasis – tai skirta tik individualiais požymiais pažymėtai subjektų grupei ar konkrečiam subjektui. Šeštasis bruožas – šis aktas yra skirtas tik konkrečiam asmeniui.

13 „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktika, taikant Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymo normas“, pritarta 2016 m. birželio 1 d. pasitarime, 30 apibendrinimas, 431, https://www.lvat.lt/data/public/uploads/2018/01/biuletenis_30-apibendrinimas.pdf.

Septintasis – paskelbimui ir įsigaliojimui nėra taikoma skelbimo ir įsigaliojimo tvarka[14].

Norminiai aktai yra laikomi pagrindiniu administracinės teisės šaltiniu – jie tiesiogiai atspindi administracinės teisės funkciją[15]. Taip šie (norminiai administraciniai aktai) teisėkūros procese yra priimami su susijusiais įstatymais nustatant konkrečias elgesio taisykles viešojo administravimo srityje, sukonkretinant normas, pavyzdžiui, kelių eismo taisykles[16].

Norminiai aktai priimami siekiant reguliuoti vienarūšius visuomenės santykius ilgesniam laikui, tačiau pabrėžtina, kad tai nėra skirta konkrečiam asmeniui kaip individualus administracinis aktas, bet skirta tam tikram ratui. Norminiai administraciniai aktai yra skirti reglamentuoti visas viešojo administravimo sritis ir vykdomąją valdžią, taip pat Prezidento dekretus, Vyriausybės nutarimus, įvairius nuostatus, taisykles, kuriuos reikia patvirtinti Vyriausybės nutarimais[17].

Individualūs teisės aktai yra tvarkomojo pobūdžio, kuriais yra priimami operatyvūs viešojo administravimo valdymo sprendimai. Juose yra išreikštas taikomasis teisės pobūdis, skirtas konkrečiam asmeniui ar asmenų grupei, įtvirtinama viešojo administravimo subjekto valia tam tikru klausimu. Šiame sprendime nėra privalomosios elgesio taisyklės. Institucijos, galinčios tai priimti, yra visi viešojo administravimo subjektai arba turintys viešojo administravimo institucijų bruožų. Individualus administracinis aktas yra svarbus tuo, kad juo išsprendžiamos individualios situacijos ar iškilę klausimai, todėl ir jų adresavimas yra skirtas ne visuomenei, o konkrečiam asmeniui. Taip pat šiuo aktu gali atsirasti, baigtis ar pasikeisti teisiniai santykiai[18].

---

14 „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktika, taikant Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymo normas“, *supra note,* 13: 431.

15 Audrius Bakaveckas ir kt., *Lietuvos administracinė teisė: bendroji dalis* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas), 497.

16 *Ibid.*

17 *Ibid.*

18 *Ibid.*

Valdymo aktus galima išskirti pagal veikimą erdvėje – juos priima aukščiausieji viešojo administravimo subjektai, jie galioja visoje valstybėje, o jei juos priima centrinės administravimo įstaigos, šie veikimo aktai taip pat galioja visoje šalyje arba tam tikroje dalyje[19]. Priėmus tam tikroje savivaldybėje aktai galioja tos savivaldybės teritorijoje[20].

Vietinio pobūdžio valdymo aktas yra priimamas įvairių organizacijų, kurios yra nevyriausybinės, kurios priima sprendimus, galiojančius organizacijos viduje[21].

Akcentuotina, kad visi priimti sprendimai vienaip ar kitaip veikia viešąjį valdymo procesą.

3. Administracinių sprendimų pagrįstumas ir teisėtumas

Vertinant sprendimų pagrįstumą ir teisėtumą daug dėmesio turi būti skiriama tam, kaip viešojo administravimo įstaigos priima administracinius sprendimus. Pagrindinis jų tikslas yra skaidriai, greitai, efektingai ir nešališkai priimti reikiamus individualius administracinius sprendimus, tarp jų – licencijavimo ar kitas viešąsias paslaugas, privaloma atitinkamai laikytis administracinių procedūrų[22].

Reikia akcentuoti, kad vertinant sprendimų teisėtumą svarbu atsižvelgti, ar tai individualus administracinis aktas ar norminis, vidaus administravimo aktas ar administracinės sutartys.

Pasak Arvydo Andruškevičiaus, *„ne kiekvienas formaliai teisėtas valdymo aktas yra tuo pačiu ir teisingas: jei pozityviąją teisės normą taikantis viešojo administravimo subjektas pagal konkrečios teisinės situacijos aplinkybės nepaisytų protingumo ir proporcingumo kriterijų, tai reikštų, kad tarp šio subjekto ir asmens susiklosto*

19 Bakaveckas ir kt., *supra note*, 15: 498.

20 *Ibid*., 499.

21 *Ibid*., 20.

22 *Ibid*., 375.

teisingumo požiūriu iškreiptas teisinis santykis"[23]. Administracinis sprendimas, nesvarbu, individualus ar norminis, yra teisėtas, jei nėra priešingas materialiosioms ir procesinių įstatymų normoms[24].

Nagrinėjant administracinių sprendimų pagrįstumo klausimą teigtina, kad viešojo administravimo subjektai gana dažnai priima neteisėtus sprendimus, o šiuo pagrindu pareiškėjai kreipiasi į Lietuvos administracinių ginčų komisiją, kitas ikiteismines institucijas ar teismą. Taip pat reikia atkreipti dėmesį į tai, kad kvaziteismai greičiausiai ir nešališkai išsiaiškina sprendimo teisėtumo klausimą palyginti su teismu.

Administracinė diskrecija leidžia viešojo administravimo subjektui priimti sprendimą turint veiksmų laisvę, kuri užtikrina lankstumą, nes įstatymų leidėjas negalėjo numatyti aplinkybių, kurios gali nutikti ateityje, tačiau tai jokiu būdu nereiškia savivalės. Nagrinėjant skundus, sprendimo pagrįstumą, yra ieškoma priežasčių, lėmusių kilusį ginčą – siekiama išsiaiškinti, ar tai realus pažeidimas ar tariamas. Jei skundas yra pagrįstas, galima pereiti prie kito etapo – vertinamo akto netobulumo ir netinkamo norminio akto taikymo[25]. Norminio akto netobulumas reiškia, kad netinkamai buvo pasirinktas objektas, reguliavimas arba yra teisinio reguliavimo spraga. Netinkamas akto taikymas yra kompetencijos stoka, piktnaudžiavimas savo tarnybine padėtimi arba netinkamas naudojimas.

Svarbu, kad norminio akto priėmimą riboja Konstitucija, įstatymų viršenybė ir poįstatyminio viršenybės akto nuostata[26]. Individualūs administraciniai sprendimai turi remtis nešališkumo, objektyvumo principais ir įstatymo viršenybe, tokiu pagrindu priimti sprendimai atitiks nepiktnaudžiavimą valdžia ir kitus

23 Arvydas Andruškevičius, *Administracinė teisė: bendrieji teorijos klausimai, valdymo aktų institutas, ginčo santykių jurisprudenciniai aspektai* (Vilnius : Registrų centras, 2008), 349.

24 Laimutė Sušinskienė, „Ikiteisminis administracinių ginčų nagrinėjimas" (magistro darbas, Mykolo Romerio universitetas, 2016), 28.

25 Pranevičienė, *supra note,* 2: 174.

26 Brigita Stravinskaitė, „Ar kvaziteismams suteikta diskrecija neprieštarauja LR Konstitucijos nuostatai, kad teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdo tik teismai?", 16.

būtinus administravimo tikslus. Valstybės tarnautojai priimdami savo kompetencijai priskirtus administracinius sprendimus turi laikytis sąžiningumo, nešališkumo ir teisingo aplinkybių vertinimo, kad nebūtų nei piktnaudžiavimo valdžia, nei asmens padėties pabloginimo.

Prof. A. Vaišvila yra pasisakęs, kad valstybė turėtų suprasti, kad kiekvienas asmuo yra vertingas, todėl turi būti užtikrinamas žmogaus orumas, sąžiningas aplinkybių vertinimas ir teisingas materialiųjų ir nematerialiųjų vertybių paskirstymas[27].

Tačiau teigtina, kad toks įstatymų (ABTĮ ir MAĮ, IAGNTĮ, kiti) atskirų įstaigų nustatymas sykiu apriboja ir asmens pasirinkimą kreiptis į nešališką ir nepriklausomą įstaigą siekiant teisėto nagrinėjimo.

Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymo 10 straipsnyje yra įtvirtinta, kaip turi būti priimtas administracinis sprendimas įstatymų nustatyta tvarka: šiuos sprendimus gali priimti tik subjektai, turintys reikiamus įgaliojimus, sprendimas gali būti priimtas savo iniciatyva arba gavus asmenų prašymą ar skundą, turi būti laikomasi terminų – per 20 darbo dienų priimti reikiamą sprendimą, taip pat galima pratęsti dar 10 darbo dienų, tačiau būtina informuoti asmenį ir nurodyti priežastį, kodėl yra pratęsiamas terminas[28]. Terminų nesilaikymas yra laikomas pagrindu manyti, kad viešojo administravimo institucijos netinkamai atlieka savo veiksmus.

Pabrėžtina, kad administraciniame sprendime privaloma nurodyti subjekto pavadinimą, kuris priėmė sprendimą, datą, registracijos numerį, svarbu paminėti atliktą veiksmą, teisinį ir faktinį pagrindą, kitas svarbias aplinkybes. Sprendime turi būti paminėti ir sprendimo motyvai, taip pat apskundimo tvarka – kur asmuo gali skųstis, per kokį terminą tai gali padaryti ir koks teisės aktas tai numato. Sprendime privalo būti paminėtas ir priėmusio asmens vardas, pavardė, pareigos,

27 Pranevičienė, *supra note,* 2: 33.

28 „Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymas", *Valstybės žinios*, 1999-07-09, Nr. 60-1945.

o pats aktas turi būti pasirašytas[29].

4. Administracinių sprendimų apskundimo tvarka

Administracinių sprendimų apskundimo tvarką reglamentuoja Lietuvos Respublikos Viešojo administravimo įstatymo 14 straipsnis, kuriame įtvirtinta, kad asmuo gali apskųsti viešojo administravimo institucijos priimtą sprendimą, taip pat veiksmą, neveikimą ir vilkinimą pačiam viešojo administravimo subjektui įstatymo nustatyta tvarka. Arba gali skųsti ir ikiteisminei ginčų nagrinėjimo institucijai ar administraciniam teismui[30]. Vertinant skundžiamas institucijas jos apima kolegialios institucijos, valstybės, savivaldybės įstaigos, įmonės, viešosios įstaigos, taip pat asociacijos, kurių savininkas yra valstybė ar savivaldybė, taip pat valstybės politikai, pareigūnai, tarnautojai ir įstatymų numatyti tam tikri asmenys (tiek fiziniai, tiek juridiniai), turintys suteiktus statusus ar įgaliojimus vykdyti viešąjį administravimą[31].

Įstaigos, į kurias asmenys gali kreiptis dėl žmogaus teisių pažeidimo: Lietuvos administracinių ginčų komisija, Mokestinių ginčų komisija, Seimo kontrolierių įstaiga, Vaikų, Lygių galimybių kontrolieriai, administracinis teismas.

Apskundimas svarbus ne tik dėl žmogaus teisių apsaugos, bet ir dėl veiksmų teisėtumo kontrolės. Kai yra apskundžiami tam tikri veiksmai, neveikimas, netinkamas veikimas ar priimti sprendimai, institucijos, nagrinėjančios tokius ginčus, kontroliuoja ir viešojo administravimo subjektą[32].

Pagrindinis tikslas gavus skundą dėl viešojo administravimo yra apsaugoti žmogaus teises. Kvaziteismų kontrolės sistema susideda iš įvairių valdymo sričių, nes yra pasiskirstyta pagal kompetencijas. Mokestinių ginčų komisija nagrinėja mokestinius ginčus, Lietuvos administracinių ginčų komisija nagrinėja

29 „Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymas", *Valstybės žinios*, 1999-07-09, Nr. 60-1945.

30 *Ibid.*

31 Deviatnikovaitė, *supra note,* 6: 97.

32 Pranevičienė, *supra note,* 2: 16.

administracinius ginčus, kilusius dėl centrinių, teritorinių valstybinio, savivaldybių administravimo subjektų priimtų individualių administracinių aktų ir veiksmų teisėtumo, vilkinimo ar neveikimo. Seimo ir Lygių teisių kontrolierių įstaigos nagrinėja ginčus pagal savo kompetencijos ribas, kurios apima klausimus nuo biurokratizmo iki diskriminacijos. Apskundus administraciją yra atliekama nuosekli institucijos ir pareigūnų veiklos kontrolė[33]. Taip pat pabrėžtina, kad pateikus skundą užtikrinami viešojo ir privataus intereso santykiai, nešališkai sprendžiamas kilęs ginčas ar problema apsaugant žmogaus teises.

Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje dėl alternatyvių ginčų tarp viešojo administravimo institucijų ir privačių asmenų sprendimo yra pasisakyta, kad ikiteisminis ginčų nagrinėjimas yra žymiai lankstesnis negu teismo, taip pat yra nemaža tikimybė, kad ginčas baigsis taikiu susitaikymu, o tai yra efektyvesnis ir pigesnis procesas[34]. Neteisminis ginčų nagrinėjimas yra kur kas lankstesnis nei teismo, kadangi sudaro sąlygas ginčui baigtis taikiu susitarimu, kuris yra efektyvesnis ir pigesnis procesas. Kvaziteismai laikosi tokių pačių teisminio proceso principų kaip ir teismai.

Vertinant apskundimo terminus reikia pasakyti, kad Administracinių bylų teisenos įstatymo 29 straipsnyje paminėta, kad jei specialus įstatymas nenustato kitaip, skundai, tarp jų prašymai ar pareiškimai, administraciniam teismui paduodami per vieną mėnesį nuo skundžiamo teisės akto paskelbimo, individualaus akto, pranešimo apie veiksmą ir atsisakymą atlikti veiksmus įteikimo dienos[35]. Paminėtina, kad jei subjektas neatlieka savo pareigų ar vilkina nagrinėjimą iki tol, kol baigiasi nagrinėjimo terminas, pareiškėjas gali apskųsti per du mėnesius nuo dienos, kai pasibaigė nagrinėjimo terminas. Dėl norminių administracinių teisės aktų teisingumo ir Valstybinės duomenų apsaugos inspekcijos kreipimosi į

33 Pranevičienė, *supra note*, 2:83.

34 Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2001 m. rugsėjo 5 d. rekomendacija Nr. Rec (2001) 9 dėl alternatyvių ginčų tarp viešojo administravimo institucijų ir privačių asmenų sprendimo priemonių.

35 „Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1999-02-03, Nr. 13-308.

Europos Sąjungos teisminę instituciją dėl Europos Komisijos sprendimo padavimo terminai nenustatomi[36].

Paminėtina, kad, norint tinkamai apskųsti viešojo administravimo subjektą, reikia tinkamai surašyti ir pateikti skundą teisėtumo kontrolės institucijai. Reikalavimai skundui yra keliami Administracinių bylų teisenos įstatymo 24 straipsnyje, kuriame reglamentuojama, kad skundas, taip pat prašymas ar pareiškimas turi atitikti formos ir turinio reikalavimus. Tokie skundai paduodami raštu, galimas ir elektroninis formatas. Pačiame skunde turi būti nurodyta: teismo pavadinimas, kuriam yra teikiamas skundas, pareiškėjo vardas, pavardė ar pavadinimas, jei tai juridinis asmuo, taip pat asmens kodas, gyvenamoji vieta, elektroninio pašto adresas, telefono, fakso numeriai ar kitų elektroninių ryšių priemonių adresai, taip pat reikalingi visi atstovo duomenys, jeigu toks yra – vardas, pavardė, adresas, elektroninio pašto adresas, telefono, fakso numeriai ar kitų elektroninių ryšių priemonių adresai. Būtina išsakyti pageidavimus dėl atsiliepimo į skundą, teismo sprendimo, kitų procesinių dokumentų gavimo elektroninių ryšių priemonėmis. Pareiškėjas privalo nurodyti viešojo administravimo subjektą ar kitą asmenį, kurio teisės aktą ar veiksmus (neveikimą) ar vilkinimą atlikti veiksmus skundžia, įvardydamas konkrečiai – pavadinimą, buveinę, elektroninio pašto adresą, telefono ir fakso numerius, kitų elektroninių ryšių priemonių adresus, taip pat trečiųjų suinteresuotų asmenų vardus, pavardes ar pavadinimus, asmens kodus, jei jie žinomi, taip pat kitus svarbius duomenis. Teikiant skundą labai svarbu yra nurodyti konkretų skundžiamą veiksmą (neveikimą) ar teisės aktą, jo įvykdymo (priėmimo) datą ir aplinkybes, kuriomis pareiškėjas motyvuoja savo reikalavimą, nurodo savo reikalavimą ir pateikia pageidavimą dėl bylos išnagrinėjimo rašytinio proceso tvarka, pridėdamas dokumentų sąrašą ir nurodydamas surašymo vietą ir datą, ir galiausiai, žinoma, turi būti pasirašytas. Jei pareiškėjas pateikė, jis ir pasirašo, o jei atstovas, tada šis pasirašo su pridėtu įgaliojimu. Pažymėtina, kad skundo su

36 „Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1999-02-03, Nr. 13-308.

priedais egzempliorių (kopijų) turi būti tiek, kad būtų galima įteikti kiekvienai šaliai ir dar liktų egzempliorius teisme ar Komisijoje[37]. Tokie formalūs reikalavimai nagrinėjami apskundimo tvarka, tačiau yra svarbūs norint teisingai pasinaudoti apskundimo tvarka. Beveik identiški reikalavimai reglamentuojami ir IAGNTĮ 7 straipsnyje kreipiantis į Lietuvos administracinių ginčų komisiją, taip pat ir kitų ikiteisminių institucijų skundų reikalavimus reglamentuoja jų įstatymai.

Pabrėžtina, kad Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas yra pasisakęs, kad laikosi tokios praktikos, kad individualiame administraciniame akte privalo būti nurodyta apskundimo tvarka. Ši pareiga kyla ir subjektui, kuris priėmė sprendimą[38]. Tokia pareiga kyla iš to, kad įstatymų leidėjas norėjo, kad nepaisant išsilavinimo, amžiaus, kitų aplinkybių asmuo suprastų, kur ir per kokį terminą gali kreiptis norėdamas apginti savo galimai pažeistas teises. Jei nebus teisingai išaiškinta apskundimo tvarka, bus pažeistas gero viešojo administravimo principas ir Konstitucijoje įtvirtintas principas, kuris nurodo, kad valdžios įstaigos turi tarnauti žmonėms. Apskundimo tvarkos nenurodymas yra laikomas priežastimi, kuri neleido laiku pasinaudoti procesine teise kreiptis į teismą ar Komisiją[39].

Išvados

Teigtina, kad vienas svarbiausių dalykų nagrinėjant administracinius sprendimus yra jų teisėtumas ir pagrįstumas, sąžiningumas. Todėl viešojo administravimo subjektai, priimdami administracinius sprendimus, turi užtikrinti, kad jie yra teisingi ir teisėti. O teisingumą vykdančios institucijos – komisijos, kontrolieriai ir teismai – užtikrina, kad to būtų laikomasi.

Vykdomos kvaziteismingumo, teisingumo ir kontrolės funkcijos yra būtinos norint apsaugoti žmogaus teises nuo viešojo administravimo subjektų neteisėtų

37 „Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1999-02-03, Nr. 13-308.

38 „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktika, taikant Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymo normas“, *supra note,* 13: 516.

39 *Ibid*., 517.

sprendimų ar jų veiksmų.

Kvaziteismas ikiteisminėje stadijoje gali greičiau nei teismas ištirti administracinių sprendimų teisėtumą ir pagrįstumą, taip sutaupyti laiko ir pinigų. Be to, taip mažinamas teismų krūvis.

Rekomendacijos

Rekomenduojama toliau tobulinti viešojo administravimo subjektų priimtų sprendimų teisėtumo kontrolę.

Rekomenduojama skatinti viešojo administravimo subjektų norą sąžiningai, teisėtai, teisingai įvertinus visas reikiamas aplinkybes priimti sprendimą pagal kompetenciją.

Rekomenduojamas didesnis teisės mokslininkų, kvaziteismų, administracinių teismų pasisakymas ir diskusijų kėlimas dėl viešojo administravimo subjektų priimamų sprendimų kokybės.

ADMINISTRATIVE DECISIONS

Agnė Paluckaitė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. Control of the legality of administrative decisions is particularly important in order to ensure that civil servants do not abuse their position or worsen the current situation of individuals. Such a basis aims to protect human rights. The purpose of public administration entities is to properly comply with laws and to correctly apply the letter of the law. Both after an applicant has filed a complaint or request as well as on their own initiative, dispute resolution institutions check the validity of the adopted decisions and assess their legality.

Therefore, any possible violation of the law by a civil servant cannot be tolerated. When the legality of administrative acts is checked, the legality of a specific act is checked in terms of whether it complies with the law and necessary principles. Also, according to Article 33 of the Constitution of the Republic of Lithuania, the country's residents have the right to criticize and complain about public administration entities or the work of civil servants. It should also be noted that in order to protect human rights quickly, properly and at low costs, the examination of disputes in the pre-trial procedure helps a lot, because a number of complaints are examined before the court, which reduces the workload of the courts.

Keywords: administrative decisions, administrative process, individual administrative act, normative legal act, administrative disputes, human rights.

ONLINE HATE SPEECH AND THE RESPONSIBILITY OF USERS

Roberta Rombolà

E-mail rombola.roberta@gmail.com

Università degli Studi di Torino, Italy / Mykolas Romeris University Law School

Supervisor prof. dr. Eglė Bilevičiūtė

E-mail eglek@mruni.eu

Summary. Following the alarming escalation of hate speech, misinformation and propaganda in online spaces, the European Union has been focused on regulating the Internet in order for it to be a fairly moderated space. In this vein, various pieces of legislation, including the recent Digital Services Act, have been and continue to be introduced. Behind such legislation there is an underlying aim: to hold service providers accountable for the content they make available. Just as much as in other fields, the European Union is set to prevent technology companies from escaping accountability on the issue of online content.

Nevertheless, social media providers do not create content themselves. Mostly, they provide a platform for individuals, users, to share their own. As such, users can post whatever they want within the limits imposed by the internal conditions of the service providers on the one hand, and by the law on the other. Art. 10 of the European Convention on Human Rights is the root of this: freedom of speech is not absolute, as it can be limited under certain conditions. In this respect, a relevant case concerning the responsibility of users for online hate speech was recently decided by the European Court of Human Rights: *Sanchez v. France*. The case demonstrated the necessary of clearly defining the conditions related to the responsibility of internet users for what regards hate speech – not just related to

their own content, but also to what individuals post in relation to it.

Keywords: hate speech; ECHR case-law; cybercrime; discrimination; social medias

Introduction

The Internet experienced a collective shock when Twitter, one of the biggest social media networks in the contemporary world, banned President Donald Trump from its platform. Twitter's decision was motivated on the grounds of "incitement of violence"[1] following Trump's messages about the outcome of the 2020 US presidential elections.

The Internet is widely seen as the optimal space for freedom of speech, as it offers a platform for anyone to voice their own opinion. Therefore, such a powerful figure being silenced on social media was a milestone in contemporary discourse.

However, it has become increasingly clear that freedom of speech does not equal fair, moderate discussions. Modern discourse is characterised by polarisation and a growing sense of division stemming from a conception of social relations characterised by the concepts of "us" and "them".[2]

In this context, the question arises of who is responsible for the spread of hate and misinformation. On the one hand, social media platforms offer a place for this to occur and oftentimes neglect the issue of governance and moderation of their own spaces. On the other hand, it is individuals themselves who post and share hatred on social media and it would be infantilising them to deny their role in this act.

In addition, this situation is free to exist given the lack of a sufficiently broad

1 Twitter Inc., "Permanent Suspension of @realDonaldTrump", Twitter Blog, 8 January 2021, https://blog.twitter.com/en_us/topics/company/2020/suspension.

2 Sabina Civila, Luis M. Romero-Rodrìguez and Amparo Civila, "The Demonization of Islam through Social Media: A Case Study of #Stopislam on Instagram", *Publications* 8, no. 4 (2020): 52.

and homogenous legal framework. While the European Union (EU) has increasingly introduced rules on the matter, especially concerning providers of spaces, the specificities around the extent to which users are responsible are still blurry.

On this matter, on 2 September 2021 the Fifth Section of the European Court of Human Rights (hereinafter referred to as ECtHR or the Court) decided on *Sanchez v. France*, a case concerning the alleged infringement of Article 10 of the European Convention on Human Rights (ECHR).

The case sheds interesting light on, on the one hand, what constitutes the line between (religious) hate speech and freedom of expression in a political context. On the other hand, it illustrates how the responsibility for hate speech is split between more than just one subject: namely, the user and the service provider.

To frame the issue adequately, this paper first provides an analysis of *Sanchez v. France* through the display of the relevant facts and then via the reasoning of the Court in the dissenting opinion of Judge Morou-Vikström. This is followed by a critical analysis of its *ratio decidendi*, in particular for what regards the relevance given to the political context. The Court expanded broadly on the issue of responsibility but failed to offer a clear justification for its flawed reliance on past case-law. As will be made clear, this case is useful in order to understand the need for certain rules on the matter of online hate speech, to avoid legal uncertainty, and to diminish the possibility to circumvent the law.

1. A brief note on online hate speech

There is no set definition of hate speech, as the concept is in constant evolution. However, a commonly accepted meaning is "Forms of expression aimed at persecuting people by vilifying their racial, ethnic or other identifies".[3] In recent years, the power of hate speech has been further intensified due to the development

3 Cherian George, "Hate Speech Law and Policy", In *The International Encyclopedia of Digital Communication and Society*, edited by Robin Mansell and Peng Hwa Ang (John Wiley & Sons, Inc., 2015), 2-10.

of technology and, more specifically, the Internet. The globalisation of the digital space has caused an increase in the number of online hate groups and hate-related activities taking place in cyberspace,[4] and has resulted in a new conception of hate speech which has become a concept of its own: online hate speech.

Indeed, such new spaces have been provided to intolerant individuals for the spread of racist, homophobic and xenophobic opinions, among others. Online hate speech differs from traditional forms of expression because it provides advantages to the attacker which they would not have in real life. Such differences concern, for instance: the scale of the publication, which can reach more people than traditional printed views; and the lack of editorial mediation between the author the publisher, which would be identified as the service provider (Facebook posts and tweets on Twitter are an example of publications which do not go through any kind of review or filtering). In fact, Brown suggests five main factors which make online hate speech stand out against other forms of expression: anonymity, invisibility, community, instantaneousness and harm.[5] The concept of instantaneousness serves as particularly relevant for this section, as it relates to the fast spread of the effects of the content and the subsequent necessity for the provider or the moderator to act promptly and accordingly.

From a legal point of view, the majority of national legislations in the EU have rules in place for what concerns hate speech, a concept usually attributed to the wider spectrum of hate crimes and discrimination. Even in the absence of national protection, individuals' needs on this matter would still be fulfilled by the European Convention on Human Rights (ECHR), which limits freedom of expression to the extent disclosed in Art. 10.2. Both the EU and the Council of Europe have attempted to regulate the subject over the years, introducing measures such

4 James Banks, "European Regulation of Cross-Border Hate Speech in Cyberspace: The Limits of Legislation", *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice* 19, no. 1 (2011): 1-14.

5 Alexander Brown, "What is so special about online (as compared to offline) hate speech?", *Ethnicities* 18, no. 3 (2018): 297–326.

as the Convention on Cybercrime (2001), the Framework Decision on combating certain forms and expressions of racisms and xenophobia by means of criminal law (2008) and the Code of Conduct on Countering Illegal Hate Speech Online (2016). Most recently, the approval of the Digital Services Act has sparked discussion for the introduction of new, defined obligations for service providers.

Notably, most rules on this topic concern the responsibility of service providers. The EU, in particular, is concerned with the liability of powerful firms and is focused on the recognition of their culpability for what regards not just singular cases, but the whole of the online discourse.

For what regards individuals, however, the matter of liability is left to national legislations to be defined in detail, likely because the violation of the law is usually related to criminal law, a field governed by national law. This often requires supranational courts to interpret national laws in light of supranational conventions.

This will be clear in the next section, where *Sanchez v. France* will be analysed. The matter at stake was the responsibility of the applicant, a local politician, for offensive content directed at Islamic individuals posted on his Facebook "wall". The applicant was not convicted for the content of the hate speech itself, but rather for his lack of vigilance and reaction.

2. Sanchez v. France

2.1. Facts

Sanchez (the applicant), a local politician and candidate in the French Parliamentary elections at the time of the events, published a post on his Facebook wall about F.P., his political opponent, on 24 October 2011. The page was managed by Sanchez solely who, by his own admission, perused it every day. While accessible to anyone, only accepted "friends" had permission to comment. Sanchez's post

was commented on by a number of users, including S.B. and L.R., who expressed discriminatory opinions on Algerian immigrants and Muslims and explicitly mentioned F.P. and his partner L.T.

L.T. became aware of the comments the day after they were posted and, promptly thereafter, went to S.B.'s workplace, whom she knew personally. S.B. deleted his comment immediately after L.T. left. On 26 October 2011, L.T. requested that the public prosecutor of her constituency file a criminal complaint against Sanchez, S.B. and L.R. on account of the offending comments published on Sanchez's Facebook wall. On 27 October 2011, Sanchez shared a post on his Facebook page, asking users to "be careful with the content of [their] comments".[6] However, he did not remove L.R.'s comment. When interviewed by the gendarmes, Sanchez explained that, while he made use of his Facebook account every day, he was unable to read the large number of comments published and he had neither known of L.R.'s comment before being summoned nor been able to delete S.B.'s comment himself.

Following the lodging of the criminal complaint and the subsequent investigation, the applicant, S.B. and L.R. appeared before Nimes Criminal Court for charges of incitement to hatred or violence against a group under Section 23.1 and Section 24.8 of the Law of 19 July 1881 and Section 93-3 of Law no. 82-652 of 19 July 1982.

On 28 February 2013, S.B. and L.R. were found guilty as charged and ordered to pay a fine. Sanchez was convicted on the same grounds, but did not suffer from electoral disqualification as requested by the public prosecutor. He was ordered to pay a total fine of €5,000. Following an appeal by the applicant, the Nimes Court of Appeal upheld his conviction, but reduced his fine to €3,000. Relying on Art. 10 ECHR, the applicant appealed, claiming that the comments did not violate the Convention. The case reached the Court of Cassation, which dismissed the

6 *Sanchez v. France*, 45881/15 European Court of Human Rights, 1 (2021), para. 10.

appeal and found no violation of Art. 10. Sanchez thus brought the decision of the Court of Cassation before the ECtHR, claiming that the conviction was in violation of Art. 10 of the Convention.

2.2. Reasoning of the Court

The ECtHR upheld the decision of the Court of Cassation and thus found no violation of Art. 10 ECHR.

In its decision, the ECtHR highlighted that the applicant's conviction was undoubtedly an interference of his freedom of expression. However, the objective of the Court is not to determine the existence of an interference, but whether the latter is in compliance with the requirements set out by Art. 10.2 ECHR, specifically whether it is "prescribed by law", "necessary in a democratic society" and whether it pursues a legitimate aim.

As regards the first issue, the Court considered the national law which triggered the decision in the first place. Specifically, the French prosecutor claimed a breach of Sections 23 and 24 of the Law of 19 July 1881 on the Freedom of the Press and Section 93-3 of the Law 82-652 of 29 July 1982. The former provisions define the unlawfulness of any incitement of violence and discriminatory speech on the grounds of ethnicity, nationality, race or religion. Section 93-3 determines the liability of the applicant. In the context of an "electronic means of public communication", the "publication director" shall be prosecuted as principal, unless it is proved that they had no effective knowledge of the content or had gained awareness but had acted promptly. The Court noted that there is no specific caselaw on the responsibility of a Facebook user over comments posted on their page. However, given the "novel character" of the issue at stake, the Court observed that it is sufficient for the solution adopted to be "possible and reasonably foreseeable" for it to be legitimate.[7]

7 *Sanchez v. France*, 45881/15 European Court of Human Rights, 1 (2021), para. 72.

In opposition, the Court relied heavily on case-law when determining whether the interference pursued a legitimate aim, and found that the legitimate aim was that of protecting the reputation of others, as provided by Art. 10.2 ECHR. Among the relevant framework, it cited the European Commission Against Racism and Intolerance's (ECRI) General Policy Recommendation No. 15, which extends hate speech to the scope of "denigration, hatred or vilification" as well as "harassment, insult, negative stereotyping, stigmatization or threat".[8]

Furthermore, in its assessment of whether interference is necessary in a democratic society, the ECtHR considered the political backdrop of the events. Relying particularly on *Delfi v. Estonia* (hereinafter referred to as *Delfi*), the Court carried out a balancing test between the necessity of the interference, the context of the comments and the reaction of the applicant.

The nature of the comments in themselves was not debatable: the words posted were unlawful. On the one hand, they defined Muslims as delinquents (the comments specifically associated them with "drug dealers and prostitutes", and those who "throw stones at white people's cars")[9]; on the other, they associate Sanchez's political opponent and his partner with contributing to the delinquency in Nimes. These comments were, thus, not simply of a polemic nature, but intended to "arouse a strong feeling of rejection and hostility",[10] thus contributing to their illegal nature.

Furthermore, the comments must be analysed in the context in which they fit. The comments fit in a two-fold context, of which both factors must be considered. First, this is a digital space, where information spreads easily. Secondly, the political context plays an important role. While free political debate must be particularly promoted and protected in a democratic society, politics create an

8 "ECRI General Policy Recommendation No. 15 on combating hate speech", https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-15-on-combating-hate-speech/16808b5b01, 3.

9 *Sanchez v. France*, 45881/15 European Court of Human Rights, 1 (2021), paras. 6, 7.

10 *Ibid.,* para. 17.

environment which is sensitive to risks of hatred and violence, including racist or xenophobic discourse. This does not, in any way, justify or mitigate the severity of the language used, nor does it minimise the claims inferred through the comments. In fact, the peculiarity of covering a political role in the public eye implies that the applicant is put in a special position: they must monitor, with care, that the polarising context does not prevent the protection of democracy and its principles.

While there is no concrete evidence that Sanchez had been informed of the content of the comments, his own declarations that he was the sole moderator of the account and that he consulted the wall every day created the strong presumption of awareness. Moreover, L.R.'s comment was actually not removed until 6 weeks had passed, making it unlikely that Sanchez had not become aware of the message in this time span. Therefore, the French judiciary had relevant and sufficient reasons to find the applicant guilty, while respecting the limits and requirements imposed by the ECHR.

2.3. The dissenting opinion of Judge Mourou-Vikström

Judge Morou-Vikström disagreed on the lack of a violation of Art. 10 ECHR, offering two main justifications.

Firstly, Morou-Vikström suggested that the majority committed a mistake in relying on *Delfi*. Indeed, *Delfi* explicitly only concerned the case of a news portal run on a commercial basis and excluded from its judgement other online spaces, such as social media platforms. By merely relying on foreseeability, the ECtHR failed to give a proper explanation of why it relied on the *Delfi* case to find Sanchez liable.

Secondly, the dissenting opinion criticized the burden placed on the applicant in terms of the vigilance requirement. On the one hand, the mere presumption that the applicant was aware of the comments is not a sufficiently concrete piece

of evidence to find accountability: the self-admission that the page was perused daily does not necessarily imply that Sanchez became aware of the comments in the span of a day. Moreover, Morou-Vikström considered the requirement of prompt removal to place a heavy burden on the user, who runs a disproportionate risk of criminal prosecution. Here, the difference between *Delfi* and *Sanchez* is self-obvious: while the former is a large platform run by employed staff, the latter concerns a private page whose holder runs it on a non-commercial basis.

Given these elements, the judge found that the requirements for limitations set out by Art. 10.2 ECHR had not been respected. The risk, following this judgement, is that, given the uncertainty on the matter, holders systematically censor certain comments in fear of prosecution. This would create a real threat for freedom of expression.

2.4. Analysis

Sanchez v. France is a building block of the case-law of the ECtHR on the complex issue of the evolution of hate speech in the modern world. While the main subject at issue remains the alleged infringement of Art. 10 ECHR, the Court must give proper regard to the context in which said infringement took place.

Hate speech does not only present itself in light of the digital space, but is also strictly linked to the context of political debate. The digital ecosystem provides a new structure for intercommunication and affects the way society and social relations evolve.[11] In this context, polarising issues mix with an environment where information can travel quickly and is often uncontrolled. The Court was aware of this and approached the issue accordingly through two main elements: the space in which the event occurred and the political context in the background. Judge Mourou-Vikström's dissenting opinion was indeed related to such issues.

While the Court recalled that those in a public role have a particular

11 Civila, M. Romero-Rodrìguez and Civila, *supra note*, 2: 52, 15.

responsibility in tackling hate speech, as they are able to exercise influence on a vast audience, Judge Mourou-Vikström expressed disagreement over this level of responsibility. Indeed, her opinion found the requirement to monitor the Facebook wall unreasonable and considered that it posed an interesting question on what the expected time-limit is to delete another's message. Nevertheless, the applicant admitted that he checked the page every day and a high level of presumption could be inferred from the comment he had posted 3 days after the event, where he warned his "friends" to be careful with the content of their comments. In fact, even after being summoned for investigations, the applicant had maintained the remaining comment by L.R. on his profile.

While the major responsibility of the applicant in his role as a political figure may be questioned, it is undoubtable that the digital context makes the case different from other traditional situations of the spread of information, such as in a newspaper. The concept of foreseeability is used in order to find a link with past case-law which does not consider the matter specifically. In particular, the Court relied on *Delfi*. The case concerned a large news portal which published hundreds of newspaper articles per day and was known to attract inflammatory content. *Delfi*'s judgement is explicitly reserved to a "large professionally managed Internet news portal run on a commercial basis" and excludes "other fora on the Internet where third-party comments can be disseminated",[12] such as social networks. There is no solid relation between a news portal, run on a commercial basis, and the personally owned profile of someone in a public position, who is the sole manager of the page. Indeed, quite the difference exists between the requirements that can be imposed on an employed team of moderators on the one hand and on a single individual who uses their platform to post personal opinions on the other.

Overall, the Court failed to give an appropriate justification of why it applied

12 *Delfi v. Estonia*, 64569/09, European Court of Human Rights, (2015), paras. 115, 116.

seemingly unrelated rules to the case in question. As the world, Europe included, is more sensitive to online issues, differential features which make online spaces unique are evident. While it is reasonable to find that some judgements on Art. 10 can be relied on for online hate speech, the Court must give a proper explanation of this reliance.

Therefore, while the Court is careful in approaching the issue in an appropriate way, it remains in question whether it is fair and legitimate to apply similar rules to both commercial entities and single individuals, even if the latter are public figures.

Conclusion

The development of the Internet has brought various benefits, such as the facilitation of communication and the spread of knowledge. However, such benefits have risks attached, and these also include the issue of hate speech. Individuals and groups use more and more social media and other digital spaces in order to spread hate. Islamophobia (the "manifestation of dislike towards people who profess Islam or come from countries where it is professed")[13] has become prominent on social media, and has increased thanks to online tools such as comments and the possibility of sharing.[14] A 2013 study performed on Facebook, for instance, found that out of 50 Facebook pages, there were 191 different examples of hate speech against Muslims.[15] Notably, in a 2018 interview, Mark Zuckerberg, the founder of Facebook, made the quite controversial declaration that the platform would not remove users posting false statements on the Holocaust. The measure was reversed shortly after, following a series of calls from Jewish activist

13 *Sanchez v. France*, 45881/15 European Court of Human Rights, 1 (2021), para. 3.

14 *Ibid.*, para. 6.

15 Imran Awan, "Islamophobia on Social Media: A Qualitative Analysis of the Facebook's Walls of Hate", *International Journal of Cyber Criminology* 10, no. 1 (2016): 1–20, 19.

groups to classify Holocaust-denial as hate speech.[16] Nevertheless, this event displayed a stark reality: that social media platforms are a world of their own, which self-regulate with complex, often debatable consequences.

Against this background, national, European and international legislators must ensure the existence of a legal framework which efficiently tackles online hate speech. Such a framework must be able to address current issues. This would not only be an efficient tool against discrimination, but would also ensure legal certainty. Indeed, as the dissenting opinion in Sanchez v France states, the risk of uncertain and disproportionately strict responsibility is that, through the fight against discrimination, a controversial consequence occurs. Specifically, instead of the creation of a safe online space where there is no fear to express one's voice and confrontation is possible of a level playing field, the risk is systematic censorship. This might be caused by individuals' fear of being prosecuted for something they did not post in the first place, generating the deletion of any controversial content *en masse*. Nevertheless, this is not the role of a human rights court such as the ECtHR, but rather of the legislator. In this sense, it is also important to have collaboration between the State and social media providers. Efficient internal rules, such as those related to content moderation, may prevent much online content from even being posted at all.

16 Elizabeth Dwoskin, "Mark Zuckerberg's Reversal on Holocaust Denial Is a 180", *The Washington Post*, October 12, 2020, https://www.washingtonpost.com/technology/2020/10/12/zuckerberg-holocaust-denial-facebook/.

NEAPYKANTOS KALBA INTERNETE IR NAUDOTOJŲ ATSAKOMYBĖ

Roberta Rombolà

Turino universitetas, Italija/Mykolo Romerio universitetas, Lietuva

Santrauka. Po nerimą keliančių neapykantą kurstančių kalbų, dezinformacijos ir propagandos išplitimo internetinėje erdvėje Europos Sąjunga sutelkė dėmesį į interneto reguliavimą, kad jis taptų moderuojama erdve. Šiuo požiūriu buvo ir yra priimami įvairūs teisės aktai, įskaitant neseniai priimtą Skaitmeninių paslaugų įstatymą. Už tokių teisės aktų slypi pagrindinis tikslas – reikalauti, kad paslaugų teikėjai būtų atsakingi už jų teikiamą turinį. Kaip ir kitose srityse, net ir internetinio turinio klausimu Europos Sąjunga yra pasirengusi neleisti technologijų įmonėms išvengti atsakomybės.

Nepaisant to, socialinės žiniasklaidos paslaugų teikėjai patys nekuria turinio. Dažniausiai jie suteikia platformą asmenims, jų vartotojams dalytis savo turiniu. Vėliau vartotojai gali skelbti ką tik nori, neviršydami, viena vertus, paslaugų teikėjų vidaus sąlygų ir, kita vertus, įstatymų nustatytų ribų. To pagrindas yra Europos žmogaus teisių konvencijos 10 straipsnis: asmenų žodžio laisvė nėra absoliuti, nes tam tikromis sąlygomis ji gali būti apribota. Šiuo atžvilgiu Europos Žmogaus Teisių Teismas neseniai priėmė svarstyti atitinkamą atvejį – *Sanchez prieš Prancūziją* dėl vartotojų atsakomybės už neapykantą internete kurstančią kalbą. Byla atskleidė, kaip būtina aiškiai apibrėžti sąlygas, susijusias su interneto vartotojų atsakomybe už neapykantą kurstančią kalbą, susijusią ne tik su jų pačių turiniu, bet ir su tuo, ką asmenys skelbia sykiu.

Reikšminiai žodžiai: neapykantos kalba; EŽTT teismų praktika; elektroniniai nusikaltimai; diskriminacija; socialiniai tinklai.

PAVOJINGAS KĖSINIMASIS KAIP BŪTINOSIOS GINTIES TEISĖTUMO SĄLYGA

Ugnė Urbonaitė

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla

E. paštas ugurbonaite@stud.mruni.eu

Kuratorius doc. dr. Tomas Girdenis

E. paštas girdenis@mruni.eu

Santrauka. Šiame straipsnyje, vadovaujantis baudžiamosios teisės doktrina ir daug dėmesio skiriant Lietuvos teismų suformuotai praktikai, pateikiami kertiniai būtinosios ginties aspektai, taip pat vienos iš būtinosios ginties teisėtumo sąlygų, apibūdinančių kėsinimąsi, nuo kurio galima gintis, samprata, su ja susijusios ir teorinės, ir praktinės problemos. Straipsnyje, atsižvelgiant į teismų praktiką, aptariami pavojingą kėsinimąsi apibūdinantys požymiai. Atsižvelgiant į Lietuvos teisėjų pateikiamus argumentus, taip pat nemažai dėmesio skiriama siekiant atskleisti specifinį reiškinį, kai abi pusės yra agresoriai, veikiantys puolimo tikslais, ir ginties provokacijos, dažnai sukeliančios problemą atribojant ją nuo būtinosios ginties, vertinimo problemiką teismų praktikoje ir baudžiamosios teisės teorijoje. Be to, šiame straipsnyje analizuojama galimybė pasinaudoti teise į būtinąją gintį prieš pareigūnų ar kitų teisės aktais apibrėžtų valstybės tarnautojų veiksmus, kuriais ribojamos žmogaus teisės ir laisvės.

Reikšminiai žodžiai: baudžiamoji teisė, būtinoji gintis, kėsinimosi pavojingumas, teisė į būtinąją gintį, ginties provokacija, pareigūnų veiksmai, būtinoji gintis muštynių metu.

Įvadas

Temos aktualumas. Demokratinių valstybių nacionalinėse teisės sistemose žmogaus gyvybė pripažįstama aukščiausia vertybe. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 19 straipsnyje įtvirtinta nuostata „Žmogaus teisę į gyvybę saugo įstatymas“[1] pagrindžia faktą, kad kiekvieno asmens gyvybė – tai unikali ir nuo žmogaus neatskiriama prigimtinė vertybė. Tačiau kasdienybėje neretai pasitaiko situacijų, kai šiai įstatymų saugomai vertybei yra keliama grėsmė arba tiesiogiai daroma žala. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad valstybei nacionaliniuose teisės aktuose įtvirtinus žmogaus teises, ne visada pavyksta užtikrinti efektyvią jų apsaugą. Todėl baudžiamieji įstatymai suteikia teisę asmenims patiems imtis konkrečių veiksmų ginti savo gyvybę, sveikatą, fizinę ar lytinę laisvę, nuosavybę ir būsto neliečiamybę.

Nagrinėjamos temos aktualumą rodo tai, kad pavojingo kėsinimosi, kaip vienos iš būtinosios ginties teisėtumo sąlygų, analizei būdingas mokslinių tyrimų nepakankamumas. Didžioji dalis šios srities mokslininkų per pastaruosius dvidešimt metų koncentravosi į būtinosios ginties ribų peržengimo, o ne kėsinimosi pavojingumo vertinimo problemas teismų praktikoje. Be to, aktualumą pagrindžia ir teisėjų formuojama nuomonė, dėl kurios tam tikrose situacijose pastebimi prieštaravimai baudžiamosios teisės doktrinoje įtvirtintoms, pavojingą kėsinimąsi apibūdinančioms kertinėms nuostatoms.

Nagrinėjamos temos naujumas atsiskleidžia analizuojant pavojingo kėsinimosi vertinimo problemiką baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje ginantis nuo pareigūnų veiksmų, muštynių metu ir atribojant ginties provokaciją nuo būtinosios ginties. Būtent šiems aspektams kitų mokslininkų darbuose iki šių dienų buvo skiriama itin mažai dėmesio.

Straipsnio tikslas – atskleisti pavojingą kėsinimąsi apibūdinančių požymių

1 „Lietuvos Respublikos Konstitucija“, *Lietuvos Aidas*, 1992-11-10, Nr. 220.

vertinimo problemiką baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje.

Tyrimo uždaviniai:

1) analizuojant mokslininkų darbus ir teismų praktiką atskleisti būtinosios ginties sampratą ir pavojingam kėsinimuisi būdingus požymius;
2) vadovaujantis Lietuvos teismų praktika išanalizuoti galimybes pasinaudoti teise į būtinąją gintį ginantis nuo pareigūnų veiksmų, ginties provokacijos ir abiejų pusių, veikiančių puolimo tikslais, atvejais.

Tyrimo objektas – pavojingo kėsinimosi kaip būtinosios ginties teisėtumo sąlygos vertinimo problemos baudžiamosios teisės doktrinoje ir teismų praktikoje.

Tyrimo metodai. Pagrindiniai straipsnyje taikyti metodai: dokumentų analizės, lingvistinis, loginis-analitinis. Dokumentų analizės metodas taikytas siekiant išnagrinėti teismų praktiką ir teisės aktus. Lingvistinis metodas taikytas siekiant pateikti būtinosios ginties institutą apibūdinančius kertinius aspektus ir pavojingo kėsinimosi – vienos iš būtinosios ginties teisėtumo sąlygų – požymių turinį. Loginis-analitinis metodas pasitelktas siekiant atlikti sistemiškas teismų praktikoje formuojamas kėsinimosi pavojingumą apibūdinančias nuostatas.

1. Būtinoji gintis ir kėsinimosi pavojingumas kaip viena iš būtinosios ginties teisėtumo sąlygų

1.1. Būtinosios ginties samprata

Anot šiuolaikinės Lietuvos baudžiamosios teisės pagrindėjo, vieno iš naujojo Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso rengėjų Vytauto Piesliako, teisė gintis nuo pavojingos veikos yra viena iš prigimtinių žmogaus teisių. Ši teisė gali būti įgyvendinama dviem būdais: pasyviai ginantis grasinant pranešti teisėsaugai ar pabėgant iš įvykio vietos arba aktyviai ginantis darant tam tikrą fizinę ar turtinę žalą besikėsinančiajam ar jo turtui[2]. Pabrėžtina, kad teisė aktyviai gintis darant

2 Vytautas Piesliakas, *Lietuvos baudžiamoji teisė. Antroji knyga. Aplinkybės, darančios įtaką baudžiamajai atsakomybei, ir nusikalstamos veikos teisiniai padariniai* (Vilnius: Justitia, 2008), 17.

kitam asmeniui žalą baudžiamojoje teisėje įvardijama kaip būtinoji gintis. Ši teisė reglamentuojama Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 28 straipsnyje[3]. Tokia gintis yra galima tik nuo pavojingo kėsinimosi, kai viena pusė nesiruošia panaudoti smurto, o smurtas panaudojamas esant netikėtai užpultam[4]. Analizuojant būtinosios ginties atsiradimo pagrindą atkreiptinas dėmesys į tai, kad teisė į būtinąją gintį atsiranda tik susidūrus su pavojingu kėsinimusi[5]. Teismų praktikoje yra suformuota nuostata, kad būtinoji gintis – tai specifinė situacija, kai asmuo padaro baudžiamajame įstatyme numatyto baudžiamojo nusižengimo ar nusikaltimo požymius formaliai atitinkančią veiką gindamas save ar kitus asmenis, nuosavybę, būsto neliečiamybę, valstybės ar visuomenės interesus nuo pradėto ar tiesiogiai gresiančio pavojingo kėsinimosi[6]. Vadinasi, pavojingas kėsinimasis yra siejamas ne tik su kėsinimusi į žmogaus sveikatą, gyvybę ir kitas prigimtines baudžiamojo įstatymo saugomas vertybes, bet ir su asmeniui nuosavybės teise priklausančiais objektais. Kitas labai svarbus būtinosios ginties aspektas, įtvirtintas Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 28 straipsnio II dalyje – asmuo, veikdamas būtinosios ginties ribose, neatsako pagal baudžiamąjį kodeksą. Vadinasi, žala, padaryta ginantis nuo pavojingo kėsinimosi, pripažįstama padaryta dėl būtinosios ginties ir neužtraukia baudžiamosios atsakomybės, jei pati veika ir padaryta žala atitinka įstatyme įtvirtintas būtinosios ginties teisėtumo sąlygas[7].

Privalu atkreipti dėmesį į tai, kad būtinąją gintį apibūdina penkios jos teisėtumo sąlygos. Trys iš jų apibūdina kėsinimąsi, nuo kurio galima gintis, – tai kėsinimosi pavojingumas, realumas ir akivaizdumas. Kitos dvi sąlygos apibūdina

3 „Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas“, *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 89-2741.

4 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. spalio 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-326/2013“.

5 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 1997 birželio 13 d. nutarimas Nr. 4 „Dėl teismų praktikos taikant įstatymus dėl būtinosios ginties ir jos ribų peržengimo“, *Teismų praktika* Nr. 7 (1997).

6 „Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Biuletenis 2019 m. liepa-gruodis Nr. 52,“ *Teismų praktika* 320 (2019).

7 Pavelas Kujalis, „Baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių samprata,“ *Jurisprudencija* 34(26) (2002): 60-63.

gynybą. Remiantis baudžiamosios teisės teorija, būtinosios ginties metu žala yra daroma užpuolikui[8]. Antroji gynybą apibūdinanti sąlyga – neturi būti viršytos būtinosios ginties ribos. Būtinosios ginties ribos gali būti peržengiamos tik tuo atveju, kai yra tenkinamos trys sąlygos: besikėsinančiajam asmeniui tiesiogine tyčia padaromas sunkus sveikatos sutrikdymas arba nužudymas ir gynyba nėra proporcinga puolimui – asmuo ginasi stipriau negu yra puolamas[9].

1.2. Kėsinimosi pavojingumą apibūdinantys požymiai

Kaip ir minėta anksčiau, vienas iš kėsinimosi pavojingumą apibūdinančių požymių yra galimybė gintis nuo pavojingos, Baudžiamajame kodekse uždraustos veikos[10]. Pavojingumas – tai realios grėsmės kėlimas baudžiamojo įstatymo saugomoms vertybėms. Remiantis pateiktu požymiu darytina išvada, kad įstatymas suteikia žmonėms teisę ginti tik įstatymo ir kitais teisės aktais saugomas asmens teises, visuomenės, valstybės interesus nuo kėsinimosi, kuris atitinka baudžiamajame įstatyme numatytos nusikalstamos veikos požymius – pavojingumą baudžiamojo įstatymo saugomoms vertybėms ir priešingumą Baudžiamajame kodekse įtvirtintoms normoms. Pavojingu kėsinimusi laikomos tik tos baudžiamajame įstatyme numatytos veikos, kurios gali pasireikšti veikimu. Vadinasi, teise į būtinąją gintį negalima pasinaudoti prieš veiką, kuri daroma neveikimu[11].

Akcentuotina, kad ne nuo visų nusikalstamų veikų galima gintis, o tik nuo tų, kurios kelia realų pavojų prigimtinėms žmogaus vertybėms[12]. Tokių vertybių sąrašas yra pateiktas Baudžiamojo kodekso 28 straipsnyje, kuriame išskiriamos šios esminės vertybės: gyvybė, sveikata, nuosavybė, būsto neliečiamybė, visuomenės,

8 Karolis Judzentavičius, „Būtinosios genties ribų peržengimo analizė bei vertinimo problemos teorijoje ir teismų praktikoje“ (magistro baigiamasis darbas, Mykolo Romerio universitetas), 14-17.

9 Rokas Uscila, „Aukos ir nusikaltėlio inversija: viktimologinė analizė,“ *Jurisprudencija* 47(39) (2003): 44-45

10 Piesliakas, *supra note, 2:* 19.

11 Gintaras Švedas ir kt., *Lietuvos baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. I knyga* (Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla, 2022), 289.

12 *Ibid.*

valstybės interesai. Todėl negalima konstatuoti, kad būtinoji gintis naudotina nuo visų nusikalstamų veikų. Pavyzdžiui, Baudžiamojo kodekso 154 straipsnyje teigiama, kad asmuo, kuris paskleidžia apie kitą asmenį tikrovės neatitinkančią informaciją, galinčią pažeminti, paniekinti ar pakirsti pasitikėjimą juo, „baudžiamas bauda arba laisvės apribojimu, arba areštu, arba laisvės atėmimu iki vienerių metų“[13]. Šiame straipsnyje aprašyta nusikalstama veika nesuteikia asmenims teisės pasinaudoti teise į būtinąją gintį dėl to, kad būtinoji gintis galima tik nuo realiai grėsmę keliančių veiksmų, o ne nuo kalbų.

Kitas kėsinimosi pavojingumą apibūdinantis požymis – būtinoji gintis – galima ir nuo mažamečių bei nepakaltinamų asmenų pavojingų veiksmų[14]. Teismų praktikoje neretai keliamas klausimas, ar galima naudoti būtinąją gintį ginantis nuo asmenų, kurie nėra sulaukę baudžiamajai atsakomybei patraukti tinkamo amžiaus ar yra teismo pripažinti nepakaltinamais remiantis teismo psichiatrine ekspertize. Vadovaujantis įstatymu, kėsinimasis nepraranda pavojingumo vien dėl to, kad besikėsinantis asmuo arba nėra sulaukęs amžiaus, nuo kurio gali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn, arba dėl nustatytų medicininio ir juridinio kriterijų pripažįstamas nepakaltinamu[15]. Tačiau tokiems asmenims būtinosios ginties atveju, remiantis humanizmo principu, nes įstatyminiu pagrindu toks reglamentavimas neįtvirtintas, daroma žala turi būti kuo mažesnė, o jei yra galimybė, reikia stengtis išvengti žalos jų sveikatai, turtui[16].

Taigi, apibendrinant esminius kėsinimosi pavojingumo požymius, pabrėžtina, kad kėsinimosi pavojingumą apibūdina tai, kad pasikėsinantis asmuo siekia pažeisti ar pažeidžia baudžiamojo įstatymo saugomas fundamentalias vertybes, kurios reglamentuojamos Baudžiamojo kodekso 28 straipsnio 2 dalyje. Teigtina,

13 „Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas“, *supra note,* 3.

14 Jonas Prapiestis ir kt., *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis (1-98 straipsniai)* (Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004), 183.

15 Vladas Pavilionis ir Remigijus Merkevičius, *Būtinoji gintis* (Vilnius: Justitia, 1999), 52.

16 Darius Prapiestis ir Jonas Prapiestis, „Humanizmo principas Lietuvos baudžiamojoje politikoje“, *Kelyje su Konstitucija* (2022): 271.

kad kėsinimosi pavojingumas priklauso nuo kėsinimosi intensyvumo, užpuoliko ir besiginančiojo jėgų santykio, galimos žalos dydžio ir kėsinimosi metu naudojamų priemonių[17].

2. Teise į būtinąją gintį galima pasinaudoti tik nuo pavojingo kėsinimosi

2.1. Kėsinimosi pavojingumo problemika baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje ginantis nuo pareigūnų veiksmų

Baudžiamosios teisės doktrinoje pabrėžiama, kad pavojingu kėsinimusi nėra laikomi įstatymo ar kitų teisės aktų apibrėžti pareigūnų ir kitų valstybės tarnautojų veiksmai, kuriais ribojamos žmogaus teisės ir laisvės. Tačiau asmuo nepraranda galimybės pasinaudoti teise į būtinąją gintį, kai pareigūno ar kito valstybės įgalioto asmens veiksmai yra akivaizdžiai neteisėti[18]. Šio reiškinio vertinimo problemika geriausiai atsispindi teismų praktikoje, kai teisėjams tenka pareiga nustatyti, ar konkrečioje situacijoje asmens veiksmus galima traktuoti atliktus esant būtinajai ginčiai, ar tai jo pretekstas siekiant išvengti savo įsipareigojimų nevykdymo. Be to, kitas svarbus aspektas yra tas, kad vertinant kėsinimosi pavojingumą ginantis nuo pareigūnų veiksmų ne visada įmanoma tiksliai nustatyti, ar tarnybą atliekantys pareigūnai teisėtai prieš kitus asmenis panaudojo savo veiksmus, neperžengdami jiems suteiktų kompetencijos ribų. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra konstatavęs, kad „pareigūno įgaliojimų viršijimas turėtų būti konstatuojamas tik tuo atveju, jei būtų nustatyta, kad veiksmai, darantys žalos kito asmens teisėms, laisvėms ar teisėtiems interesams, kuriuos asmuo nors ir turėjo teisę atlikti, tačiau pagal konkrečios situacijos aplinkybes buvo negalimi arba nebuvo būtini“[19].

Akcentuotina ir tai, kad kėsinimosi pavojingumo vertinimo priešpriešą

17 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. lapkričio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-291-942/2018“.

18 Aurelija Morkūnienė ir Algirdas Muliarčikas, „Policijos specialiųjų priemonių panaudojimo subjektai Lietuvoje ir jų diskrecija“, *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka* 2029-1701 (2010): 114-115.

19 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. gegužės 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-74-976/2017“.

baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje išryškina teisėjų argumentai, kuriais jie konstatuoja, kaip besiginantysis realiai galėjo ir turėjo suvokti pareigūnų veiksmus, įvertinęs susiklosčiusioje situacijoje objektyvias aplinkybes.

Analizuojant pareigūnų veiksmų teisėtumą svarbu atkreipti dėmesį į Lietuvos Respublikos policijos įstatymą, kuriame konstatuojama, kad policijos pareigūnai turi teisę panaudoti šaunamuosius ginklus, gumines lazdas, kovinių imtynių veiksmus, antrankius, surišimo priemones ir kitas specialiąsias priemones prieš asmenis, kurie kėsinasi į policijos pareigūno sveikatą, gyvybę, ginant kitus asmenis nuo kėsinimosi į jų sveikatą ir gyvybę, taip pat sulaikant nusikalstamas veikas padariusius asmenis, kurie naudodami fizinę jėgą priešinasi policijos pareigūnams[20]. Taip pat pareigūnams, dirbantiems laisvės atėmimo bausmes vykdančiose institucijose, yra suteikta teisė panaudoti ginklus ir kitas specialiąsias priemones esant būtinajai ginčiai. Tačiau nusikaltėliui daroma žala turi būti kuo mažesnė.

Vilniaus apygardos teismas, 2021 m. birželio 29 d. išnagrinėjęs bylą Nr. 1A-304-468/2021, nustatė, kad nuteistasis, grasindamas panaudoti fizinį smurtą ir jį panaudojęs, pasipriešino valstybės tarnautojui, o būtent prie statomo namo nevykdė valstybės tarnautojo, tiksliau Valstybinės darbo inspekcijos Vilniaus skyriaus vyriausiojo darbo inspektoriaus, teisėtų reikalavimų ir norėdamas išvengti Valstybinės darbo inspekcijos inspektorių atliekamo patikrinimo, vartodamas necenzūrinius žodžius, rankomis stumdė valstybės tarnautoją[21].

Detaliau nagrinėjant pateiktą bylą galima kelti klausimą: kas šioje situacijoje suponuoja teisėtą valstybės tarnautojų elgesį? Ar atliekamo patikrinimo metu nuteistasis turėjo realią galimybę identifikuoti, kad patikrinimą vykdantys asmenys yra valstybės tarnautojai, o ne savanaudiškomis paskatomis veikiantys nusikaltėliai? Iš bylos faktinių aplinkybių matyti, kad prieš pradėdami patikrinimą

20 „Lietuvos Respublikos policijos įstatymas“, *Valstybės žinios,* 2000, Nr. 90-2777.

21 „Vilniaus apygardos teismo 2021 m. birželio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-304-468/2021“.

valstybės tarnautojai „prisistatė, nurodė savo pareigas <...> pažymėjimas kabėjo nuo pat pradžios ant kaklo“[22]. Tiek baudžiamosios teisės teorijoje, tiek teismų praktikoje ši aplinkybė yra vertinama vienodai – tokie valstybės tarnautojų veiksmai laikomi teisėtais. Vilniaus apygardos teismas konstatavo, kad prisistatymas ir savo pareigų nurodymas suponuoja, kad atliekama pareiga yra pagrįsta ir teisėta, todėl susiklosčiusios situacijos metu nuteistasis negalėjo pasinaudoti būtinąja gintimi. Tačiau ar toks teisėjų argumentas, kad inspektorių veiksmai buvo teisėti, automatiškai preziumuoja faktą, kad tais veiksmais valstybės tarnautojai nesukėlė būtinosios ginties situacijos nuteistojo atžvilgiu ir nesiekė padaryti žalos A. R. fundamentalioms baudžiamojo įstatymo saugomoms vertybėms, pavyzdžiui, sveikatai? Remiantis pateiktomis faktinėmis bylos aplinkybėmis akcentuotina, kad tarp nuteistojo ir nukentėjusiojo valstybės tarnautojo buvo kilęs tik žodinis konfliktas, dėl įtariamo neteisėto inspektorių patikrinimo. Dėl to nuteistasis, susinervinęs dėl valstybės tarnautojų veiksmų, tiksliau, vaikščiojimo po teritoriją, ne mažiau kaip keturis kartus trenkė per valstybės tarnautojo ištiestą ranką ir laikydamas rankoje kastuvą užsimojo juo trenkti. Teisėjų kolegijos teigimu, konstatuoti, kad inspektoriai būtų pradėję puolamuosius veiksmus nuteistojo atžvilgiu ar kad toks puolimas buvo tiesiogiai gresiantis ir dėl to nuteistasis neturėjo kito pasirinkimo tik gintis, nėra. Vadinasi, šioje situacijoje teisėjų argumentai, kad nuteistasis neturėjo teisės pasinaudoti būtinąja gintimi, yra pagrįsti ir teisingi. Inspektorių vaikščiojimas po teritoriją nėra ir negali būti laikomas sukeliančiu realią grėsmę kitų asmenų pagrindinėms vertybėms.

Taigi remiantis pateikta byla ir baudžiamosios teisės doktrina konstatuotina, kad būtinoji gintis galima tik prieš neteisėtus veiksmus, kuriais pareigūnai kėsinasi padaryti žalą asmenų interesams, panaudojant fizinę jėgą ar specialiąsias priemones. Anot Gintaro Švedo, Vilniaus universiteto baudžiamosios justicijos katedros vedėjo, „pareigūno veiksmų neteisėtumas turi būti objektyvus faktas, o

22 „Vilniaus apygardos teismo 2021 m. birželio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-304-468/2021“.

ne vaizduotės rezultatas, nes priešingu atveju galima kelti atsakomybės už pasipriešinimą pareigūnui klausimą“[23]. Aiškinant pareigūnų veiksmų neteisėtumą privalu atsižvelgti į objektyvų ir subjektyvų neteisėtų veiksmų aiškumą. Analizuojant aiškaus neteisėtumo objektyvumą svarbu koncentruotis į besikėsinančiojo pareigūno veiksmus ir vertybes, kurioms daroma žala arba yra reali tokios žalos grėsmė. Aiškiai neteisėtais galima pripažinti tik tokius pareigūno veiksmus, kurie neįeina į institucijos, kuriai priklauso pareigūnas, kompetenciją arba veiksmus, kuriuos atlikti pareigūnas nėra įgaliotas ir tai daroma grubiai pažeidžiant procedūros reikalavimus[24]. Dėl šios priežasties būtinoji gintis prieš pareigūnus yra vertinama specifiškai: įgyvendindami jiems paskirtus uždavinius, pareigūnai turi teisę duoti sau nepavaldiems asmenims teisėtus nurodymus, o jei asmenys jų nevykdo ar priešinasi – panaudoti fizinę prievartą[25]. Jei pareigūnų reikalavimai yra teisėti ir pagrįsti, vadinasi, jie yra privalomi visiems fiziniams ir juridiniams asmenims. Priešingu atveju asmuo, kurio baudžiamuoju įstatymu saugomoms fundamentalioms vertybėms yra tiesiogiai daroma žala arba yra reali tokios žalos grėsmė, turi teisę į būtinąją gintį.

2.2. Būtinoji gintis, kai abi pusės veikia puolimo tikslais

Tiek baudžiamosios teisės teorijoje, tiek teismų praktikoje konstatuojama, kad muštynės – tai specifinis reiškinys, kurio skiriamasis bruožas tas, kad nėra besiginančiųjų, būtent todėl, kad abi pusės yra agresorės ir fizinį smurtą naudoja ne gynybos, o puolimo tikslais[26] Todėl darytina išvada, kad asmuo muštynių metu neturi teisės pasinaudoti teise į būtinąją gintį. Tačiau keltinas klausimas: ar toks šio specifinio reiškinio vertinimas yra pagrįstas ir teisėtas? Kodėl asmens veiksmai smurtinių konfliktų metu negali būti pripažinti atitinkantys būtinąją gintį, jei

23 Švedas ir kt., *supra note,* 11: 290.

24 Pavilionis ir Merkevičius, *supra note*,15: 45.

25 „Lietuvos Respublikos policijos įstatymas“, *supra note,* 20.

26 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. gruodžio 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-520-303/2015“.

prieš prasidedant konfliktui viena iš šalių tikslingai siekia ir savo fizinę jėgą nukreipia į gyvybiškai svarbius kito žmogaus organus, pavyzdžiui, galvos, širdies ar plaučių sritis? Kodėl tokioje situacijoje žmogus negali pasinaudoti teise į būtinąją gintį tam, kad užkirstų kelią realiam baudžiamojo įstatymo saugomų fundamentalių vertybių žalos padarymui?

Būtinosios ginties vertinimo problemas atspindintis pavyzdys – Lietuvos Aukščiausiojo Teismo byla, kurioje akcentuojama, kad teisė į būtinąją gintį nekyla net ir tada, kai asmeniui jau yra padaryta žala baudžiamojo įstatymo saugomoms vertybėms, tiksliau, sveikatai. Minėtoje byloje, išanalizavus surinktus įrodymus, nustatyta, kad V. M. nuteistas už tyčinį nužudymą, nors jo brolis R. M. pirmasis pradėjo konfliktą, kumščiu sudavė V. M. į petį ir mėgino suduoti į veidą. Bėda ta, kad šioje ir kitose analogiškose bylose teisėjai konstatuoja, kad kilusių konfliktų metu neatsiranda teisė į būtinąją gintį, nepaisant aplinkybių, kad asmeniui, panaudojusiam smurtą kaip gynybinius veiksmus, jau buvo padaryta žala jo esminėms vertybėms ar tokios žalos grėsmė buvo reali. V. M. buvo nuteistas už tyčinį nužudymą todėl, kad, anot bylą nagrinėjusių teisėjų, R. M. veiksmai nėra laikomi pavojingu kėsinimusi, nes „konfliktinė situacija tarp brolių buvo įprasta, konfliktas įvykio metu buvo eilinis ir R. M. savo veiksmais nesudarė būtinosios ginties situacijos“[27]. Kitas svarbus šios ir kitų analogiškų bylų aspektas – teisėjų vertinimu, kaip pavojingas kėsinimasis negali būti traktuojami užsimojimai smogti į gyvybiškai svarbius žmogaus organus, nes tam tikrose situacijose, atsižvelgiant į asmenų tarpusavio santykius, tai gali būti traktuojama kaip įprastas pykčio išraiškos būdas, nesukeliantis realios grėsmės žmogaus fundamentalioms vertybėms[28].

Išanalizavus pateiktas bylas paaiškėjo akivaizdi priešprieša tarp teismų

27 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. lapkričio 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-611\2006“.

28 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. lapkričio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-685\2007“.

formuojamos praktikos ir baudžiamosios teisės teorijoje pateikto pavojingo kėsinimosi kaip vienos iš būtinosios ginties teisėtumo sąlygų traktavimo. Esminis ir labai prieštaringai vertinimas šio specifinio reiškinio aspektas – teismų teigimas, kad muštynių metu fizinis smurtas naudojamas tik puolimo tikslais, todėl teisė į būtinąją gintį nekyla. Vadinasi, tam, kad atsirastų galimybė pasinaudoti būtinąja gintimi, asmuo, nepaisant fakto, kad pavojus ir žalos grėsmė yra realūs, negali imtis aktyvių veiksmų ir panaudoti fizinę jėgą kaip gynybą siekdamas apsaugoti savo sveikatą ir gyvybę prieš puolantįjį, bet laukti, kol bus padaryta žala jo fundamentalioms vertybėms. Atsižvelgus į šias teismų praktikoje formuojamas nuostatas galima kelti klausimą, ar toks muštynių vertinimas yra adekvatus ir neprieštarauja baudžiamosios teisės teorijoje įtvirtintai būtinosios ginties esmei. Juk būtinoji gintis ir yra skirta tam, kad žmonėms būtų suteikiama galimybė apsaugoti save nuo pavojų fundamentalioms vertybėms keliančių kitų asmenų neteisėtų veiksmų, kuriais arba jau yra padaryta žala asmeniui, arba tokios žalos grėsmė yra reali[29]. Be to, keltinas dar vienas probleminis klausimas: ar teisėjai pagrįstai ir teisingai vertina konfliktus, pirmenybę teikdami tarpusavio santykiams, kurie siejo asmenis iki konflikto pradžios?[30] Nes iš pateiktų bylų galima daryti išvadą, kad asmuo neturi teisės pasinaudoti būtinąja gintimi vien dėl to, kad smurtinių situacijų metu jis su nukentėjusiuoju buvo susiję giminystės ryšiais.

2.3. Ginties provokacijos vertinimas teismų praktikoje

Analizuodami kėsinimosi pavojingumą neretai teismai susiduria su problema atribojant būtinąją gintį nuo ginties provokacijos. Baudžiamosios teisės teorijoje ginties provokacija apibūdinama kaip žalos padarymas besikėsinančiajam po to, kai užpuolimas buvo sąmoningai sukeltas paties besiginančiojo, kuris siekė

29 *Konstitucinė jurisprudencija: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis 2011 m. balandis-birželis* Nr. 2(22) 132 (2011).

30 Tomas Girdenis, „Nužudymo vienu ar keliais smūgiais kvalifikavimo problemos Lietuvos Aukščiausiojo teismo praktikoje“, iš *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai,* mokslinis redaktorius Gintaras Švedas (Vilnius: Registrų centras, 2014), 198-199.

panaudoti užpuolimą kaip pretekstą savo neteisėtiems veiksmams pateisinti[31].

Teismų praktikoje dažnai pasitaiko situacijų, kai nusikalstamą veiką padarę asmenys, siekdami išvengti baudžiamosios atsakomybės, savo neteisėtus ir pavojingus veiksmus teisina būtinosios ginties provokacija, nepaisant fakto, kad jie patys išprovokavo konfliktą. Vienas iš pavyzdžių, patvirtinančių šį teiginį, – Kauno apygardos teismo 2022 m. rugsėjo 12 d. išnagrinėta byla Nr. 1A-313-844/2022[32]. Pateiktoje byloje teisėjų kolegija nustatė, kad R. G. ir L. A. buvo nuteisti už tai, kad veikdami kaip bendrininkai viešoje vietoje įžūliais veiksmais tyčia ne mažiau dešimt kartų kumščiais sudavė ir ne mažiau kaip du kartus įspyrė A. M. į įvairias kūno vietas ir tuo pačiu būdu padarė nežymų sveikatos sutrikdymą ir A. M. broliui – V. M. Nuteistųjų teigimu, nukentėjusysis A. M. išprovokavo tokius jų veiksmus. A. M. suduotas metaliniu vamzdžiu smūgis paveikė R. G. emocinę būseną, dėl šios priežasties jis, būdamas streso būsenoje, ėmėsi atsakomųjų veiksmų – trenkė A. M. Tačiau teisėjų kolegija, atsižvelgusi į bylos faktines aplinkybes, konstatavo, kad nuteistųjų veiksmai buvo atlikti tiesiogine tyčia. Išnagrinėjus bylą net nekyla abejonių, kad nuteistųjų veiksmuose yra visi pagrindiniai objektyvieji ir subjektyvieji konkrečios nusikalstamos veikos, numatytos baudžiamojo kodekso 284 straipsnyje, sudėties požymiai. Nuteistieji patys išprovokavo konfliktą ir siekė savo veiką panaudoti kaip pretekstą neteisėtiems veiksmams pateisinti.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2016 m. sausio 14 d. byloje 2K-78-498/2016 konstatavo, kad „ginties provokacija negali būti vertinama pagal būtinosios ginties taisykles, nes ji suplanuota tyčiniam nusikaltimui padaryti“[33]. Minėtoje byloje V. A. buvo nuteistas už tai, kad, pasipiktinęs jo ir jam priklausančio traktoriaus su priekaba fotografavimu, paėmęs metalinį vamzdį juo vieną kartą smogė V. V. į galvą ir taip jam nežymiai sutrikdė sveikatą. O V. V., remiantis ta pačia Baudžiamojo

31 Prapiestis, *supra note* 14:188.

32 „Kauno apygardos teismo 2022 m. rugsėjo 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-313-844/2022“.

33 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2016 m. sausio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-78-489/2016“.

kodekso 140 straipsnio 1 dalimi, taip pat buvo nuteistas už tai, kad, atsilygindamas V. A. už smūgį į galvą metaliniu vamzdžiu, papurškė V. A. į akis dujų, taip nežymiai sutrikdydamas V. A. sveikatą. V. V. kasaciniame skunde nurodė, kad Kaišiadorių apylinkės ir Kauno apygardos teismai, nagrinėdami šią bylą, padarė vieną esminę klaidą – V. V. veiksmų nepripažino būtinąja gintimi ir nepagrįstai jį nuteisė. Kasatorius teigė, kad V. A., veikdamas tiesiogine tyčia, pirmas pradėjo naudoti fizinį smurtą ir nežymiai sutrikdė jo sveikatą ir toliau ruošėsi smogti pakartotinai beržine malka. Remdamasis šiais faktais V. V. pabrėžė, kad V. A. kėsinimasis sutrikdyti jo sveikatą buvo realus ir akivaizdus. Dėl šios priežasties V. V. veiksmai – dujų papurškimas į akis – turi būti vertinami kaip būtinoji gintis. Anot kasatoriaus, Kauno apygardos teismo argumentas, kad kasatorius pirmas pradėjo ir išprovokavo konfliktą, yra nepagrįstas. V. V. teigė, kad atėjo į mišką vedinas pilietinės pareigos – norėjo fotoaparatu užfiksuoti galimą nusikalstamą veiką. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, Kaišiadorių apylinkės ir Kauno apygardos teismai, išanalizavę faktines bylos aplinkybes, konstatavo, kad nagrinėjama situacija atitinka ginties provokaciją. Nagrinėjant bylą buvo nustatyta, kad V. V. sužalodamas V. A. nebuvo būtinosios ginties būsenoje, nes pats kasatorius išprovokavo konfliktą, o dujomis purkšdamas V. A. į veidą sąmoningai tyčia atsilygino šiam už jo suduotą smūgį į galvą. Abu asmenis iki įvykio siejo konfliktiniai santykiai. Svarbu atkreipti dėmesį į faktinę aplinkybę, kad V. V. iš namų pasiėmė ne tik fotoaparatą, bet ir dujų balionėlį suvokdamas, kad reikalui esant jį panaudos prieš V. A. Kilusio konflikto metu kasatorius buvo susikoncentravęs vien į V. A. veiksmų fiksavimą, jo fotografavimą, o ne į pavojaus išvengimą. Teismai pabrėžė faktą, kad V. V., būdamas jaunesnis ir fiziškai pranašesnis už V. A., nebandė šio asmens sustabdyti fizine jėga, tačiau žinodamas dujų poveikį du kartus purškė jų kitam žmogui į veidą. Lietuvos Aukščiausiojo teismo vertinimu, apeliacinės instancijos teismas iš nustatytų bylos aplinkybių padarė pagrįstą išvadą, kad, demonstratyviai fotografuodamas ir suvokdamas būsimo konflikto grėsmę, V. V. tyčia miške artinosi prie

V. A., taip demonstruodamas priešišką nusiteikimą ir provokuodamas konfliktą. Šioje byloje V. V. veiksmai nebuvo pripažinti atitinkantys būtinosios ginties teisėtumo sąlygas, nes nagrinėjama situacija, anot teismų, atitiko ginties provokaciją[34].

Išanalizavus pateiktą bylą kyla klausimas, ar teismų argumentai, kad V. V. veiksmai nėra pripažįstami būtinąja gintimi todėl, kad jis nesusikoncentravo į pavojaus išvengimą ir suvokdamas būsimo konflikto grėsmę toliau fotografavo V. A., neprieštarauja baudžiamosios teisės teorijoje įtvirtintai nuostatai, kad „asmuo teisę į būtinąją gintį gali įgyvendinti nepriklausomai, ar jis turėjo galimybę išvengti kėsinimosi“[35]. Remiantis pateiktais teismų argumentais darytina išvada, kad nagrinėjamos bylos atveju V. V. veiksmai V. A. atžvilgiu laikomi ginties provokacija vien dėl to, kad V. V. yra jaunesnis, fiziškai pranašesnis už V. A. Be to, keltinas klausimas, ar faktinė aplinkybė, kad V. V. iš namų pasiėmė dujų balionėlį manydamas, kad reikalui esant jį panaudos prieš V. A., tikrai suponuoja ginties provokaciją, o ne pasiruošimą būtinajai ginčiai. Ar tikrai žmogus, suprasdamas, kad jo sveikatai ar gyvybei gali kilti pavojus, negali iš anksto ruoštis atremti besikėsinančiojo veiksmus? Nagrinėjamu atveju V. V. su savimi turėjo legalią savigynos priemonę – dujų balionėlį. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad, vadovaujantis Lietuvos Respublikos ginklų ir šaudmenų kontrolės įstatymo Nr. IX-705 pakeitimo įstatymu, nėra draudžiama įsigyti dujų balionėlį kaip savigynos priemonę. Lietuvos Respublikoje draudžiama su savimi turėti dujų balionėlį su nuodingosiomis medžiagomis[36]. Taip pat svarbu pabrėžti teismo teiginį, kad V. V. nebandė sustabdyti V. A. fizine jėga. Baudžiamajame įstatyme nėra nurodyta, kad, jei asmuo yra fiziškai pranašesnis už besikėsinantįjį, jis privalo jo veiksmus atremti fizine jėga. Asmuo turi teisę pasinaudoti bet kokiomis priemonėmis, atitinkančiomis

34 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2016 m. sausio 14 d. nutarti baudžiamojoje byloje Nr. 2K-78-489/2016“.

35 Švedas ir kt., *supra note,* 11.

36 „Lietuvos Respublikos ginklų ir šaudmenų kontrolės įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2002-02-06, Nr. 13-467.

kėsinimosi pobūdį tam, kad apsaugotų savo gyvybę ar sveikatą[37].

Problema ta, kad analizuojant Lietuvos teismų praktiką matyti tendencija, kad neretai teismai nepagrįstai riboja būtinąją gintį, teisėtus veiksmus pripažindami ginties provokacija. Pateikta Lietuvos Aukščiausiojo Teismo byla yra pavyzdys, kad kartais teisėjai, vertindami faktines bylos aplinkybes, neįžvelgia būtinosios ginties situacijose, kuriose asmenys elgiasi teisėtai ir socialiai naudingai. Teisėjų argumentai, kad kaltininkai, suvokdami konflikto grėsmę, pirmiausia turi koncentruotis į pavojaus išvengimą, prieštarauja teisės pasinaudoti būtinąja gintimi nepriklausomai nuo to, ar galima išvengti pavojaus, esmei. Be to, atsižvelgiant į teisėjų pateikiamus argumentus, privalu akcentuoti, kad neteisinga asmens veiksmus vertinti kaip ginties provokaciją remiantis jo objektyviomis savybėmis – fiziniu pajėgumu ir amžiumi.

Išvados

Kartais teismai nepagrįstai riboja būtinąją gintį ir savo priimamais sprendimais konstatuoja būtinosios ginties nebuvimą situacijose, kurių metų asmenims kyla realus pavojus esminėms baudžiamojo įstatymo saugomoms vertybėms.

Išanalizavus teismų praktiką nustatyta, kad tam tikrose situacijose teisėjai ignoruoja esminį būtinosios ginties aspektą, nors tai yra prigimtinė kiekvieno žmogaus teisė ir ji įgyvendinama nepriklausomai nuo to, ar buvo galima išvengti pavojingo kėsinimosi atsisakant konkrečių aktyvių veiksmų besikėsinančiojo atžvilgiu.

Pasitaiko bylų, kuriose teisėjai kartais nepagrįstai koncentruojasi tik į vieną valstybės tarnyboje dirbančių asmenų veiksmų teisėtumą pagrindžiantį faktą – prisistatymą, dokumentų, patvirtinančių jų atliekamas pareigas, parodymą ir kitas objektyvias aplinkybes ir dėl šios priežasties konstatuoja būtinosios ginties nebuvimą nepaisant to, kad pareigūnai veikė peržengdami savo kompetencijos

37 Prapiestis ir kt., *supra note*, 14:186.

ribas ir savanaudiškų paskatų vedini padarė žalos kitų asmenų baudžiamojo įstatymo saugomoms vertybėms.

Remiantis atliktu tyrimu galima teigti, kad jei konfliktai kyla tarp asmenų, susijusių giminystės ryšiais, – būtinosios ginties situacija nekyla. Teismai linkę preziumuoti, kad artimieji žino vieni kitų elgesį ir todėl negali į artimojo smurtinius veiksmus, kuriais yra padaroma žala arba yra reali jos grėsmė gyvybiniams organams, atsakyti smurtu.

Ginties provokacijos vertinimo problemiką atspindi teisėjų argumentai, kuriuose jie, vadovaudamiesi tik objektyviomis asmens savybėmis, nepagrįstai nuteisia asmenis už tyčinių nusikaltimų padarymą neatsižvelgdami į faktą, kad jie elgėsi teisėtai ir socialiai naudingai.

DANGEROUS ENCROACHMENT AS A CONDITION FOR THE LEGALITY OF THE NECESSARY DEFENSE

Ugnė Urbonaitė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. This article, guided by the doctrine of criminal law and paying great attention to the practice formed by Lithuanian courts, presents the key aspects of the necessary defense and one of the conditions of the legality of the necessary defense, describing the concept of encroachment against which it is possible to defend and the theoretical and practical problems related to it. This article, taking into account court practice, discusses the characteristics of dangerous encroachment. Also, taking into account the arguments presented by Lithuanian judges, considerable attention is paid to uncovering the specific phenomenon when both sides are aggressors, acting for the purpose of attack, and the problem

of evaluation of defense provocation, which often causes a problem by separating it from the necessary defense in court practice and criminal law theory. In addition, this article analyzes the possibility of exercising the right to self-defense against the actions of officials or other state employees defined by legislation that limits human rights and freedoms.

Keywords: criminal law, self-defense, danger of encroachment, right to self-defense, provocation of defense, actions of officers, necessary defense during fights.

NETIESIOGINĖS TYČIOS IR NUSIKALSTAMO PASITIKĖJIMO ATRIBOJIMO PROBLEMOS

Emil Oberlian

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla

E. paštas ugurbonaite@stud.mruni.eu

Kuratorius doc. dr. Tomas Girdenis

E. paštas girdenis@mruni.eu

Santrauka. Šioje publikacijoje analizuojamas netiesioginės tyčios ir nusikalstamo pasitikėjimo intelektualinio momento turinys, jo atribojimo kriterijai nusikalstamose veikose prieš kitą žmogų: jo sveikatą ir gyvybę. Neretais faktinė riba tarp šių kaltės rūšių yra labai nežymi, todėl tinkamas kaltės turinio nustatymas sudaro prielaidą teisingai kvalifikuoti asmens įvykdytą nusikalstamą veiką. Remiantis doktrina ir teismų praktika straipsnyje nagrinėjama: kokias nusikalstamos veikos aplinkybes turi suvokti asmuo norėdamas konstatuoti, kad jis suvokė daromos veikos pavojingą pobūdį, kokie kriterijai patvirtina, kad asmuo veikos darymo metu suvokė daromos veikos rizikingumą. Be to, straipsnyje nagrinėjama Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika: požymiai, kurie, teismų nuomone, liudija veikos pavojingo pobūdžio ar rizikingumo suvokimą, kaip vertinamos asmens psichinis santykis nusikalstamose veikose žmogaus gyvybei ir sveikatai, kai naudojamas ne intensyvus smurtas. Atlikus teismų praktikos analizę paaiškėja, kad teismai neretai daro klaidas vertinant ir nustatant veikas padariusių asmenų kaltės turinį. Antroje straipsnio dalyje nagrinėjamas antras intelektualiojo kaltės momento elementas – padarinių numatymas. Autoriaus nuomone, padarinių numatymas yra vienas iš turiningiausių kaltės elementų, lemiančių veiką padariusio asmens kaltės formą ir rūšį. Tinkama šio požymio analizė ir vertinimas yra itin

svarbus nustatant veiką padariusio asmens kaltę, ypač nusikalstamose veikose, kuriose kaltinamasis panaudoja ne itin intensyvų smurtą.

Reikšminiai žodžiai: tyčia, neatsargumas, netiesioginė tyčia, nusikalstamas pasitikėjimas, pavojingo pobūdžio suvokimas, veikos rizikingumo suvokimas, padarinių numatymas.

Įvadas

Kaltė, kaip vienas iš pagrindinių nusikalstamos veikos sudėties požymių, taip pat būtinoji baudžiamosios atsakomybės sąlyga dėl jos pažinimo ypatumų neretai vadinama vidine arba nematoma nusikalstamos veikos puse. Kadangi kaltė apibūdina procesus, vykstančius nusikalstamą veiką padariusių asmenų galvoje (psichikoje), mokslininkai laikosi nuomonės, kad kaltė yra subjektyviosios nusikalstamos veikos pusės šerdis.

Kaltės pažinimo pagrindą sudaro dviejų kaltės momentų nustatymas – intelektualus ir valinio momentų. Įvairūs įstatyminiai intelektualinio ir valinio elementų deriniai formuoja dvi kaltės formas, t. y. tyčią ir neatsargumą, kurios pagal Baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 15 ir 16 straipsnius yra skirstomos į kaltės rūšis. BK įtvirtinti kaltės rūšių apibrėžimai tikrai nėra tobuli ir neatskleidžia visos kaltės rūšių koncepcijos, todėl aiškinant minėtų kaltės formų ar jų rūšių formuluotes ir pritaikant jas konkrečiuose situacijose kyla nemažai neaiškumų ir abejonių. Netiesioginės tyčios ir nusikalstamo pasitikėjimo atribojimo problema yra, ko gero, viena iš aktualiausių ir sudėtingiausių tiek teisės doktrinoje, tiek teismų praktikoje. Apie kaltę ir jos turinio vertinimą iš baudžiamosios teisės pozicijų rašė nemažai autorių – S. Bikelis, V. Piesliakas, T. Girdenis, J. Šukytė ir kiti autoriai.

Tyrimo *objektas* – netiesioginės tyčios ir nusikalstamo pasitikėjimo intelektualiojo momento turinys ir kriterijai, kuriais remiantis motyvuojamas vienos ar kitos kaltės rūšies būvimas.

Tyrimo *tikslas* – remiantis teisės doktrina ir teismų praktika nusikalstamose

veikose žmogaus sveikatai ir gyvybei identifikuoti pagrindines šių kaltės rūšių nustatymo problemas.

Siekiant užsibrėžto tikslo keliami šie *uždaviniai*: 1) remiantis teisės doktrina ir teismų praktika atskleisti BK nurodytų netiesioginės tyčios ir nusikalstamo pasitikėjimo apibrėžimų atotrūkius; 2) atsakyti, ar asmuo nusikalstamos veikos padarymo ar darymo metu visais atvejais gali suvokti daromos nusikalstamos veikos objektą, kokią įtaką tai turi asmens psichiniam santykiui su daroma veika; 3) nustatyti, kokias kriterijai remiantis galima padaryti išvadą apie tai, kad asmuo suvokė daromos veikos pavojingumą ar rizikingumą; 4) išnagrinėti teismų praktiką nusikalstamose veikose žmogaus sveikatai ir gyvybei, kai prieš nukentėjusįjį panaudojamas ne itin intensyvus smurtas.

Straipsnio temai atskleisti taikyti dedukcijos, lyginamasis, sisteminės analizės, analitinis, kritinis metodai.

1. Veikos pavojingo pobūdžio suvokimo samprata ir jo nustatymo kriterijai

Pirmoji intelektualiojo kaltės momento dedamoji – tai daromos veikos pavojingo pobūdžio suvokimas. Įstatymų leidėjas BK veikos pavojingo pobūdžio suvokimą (jo laipsnį) atskirose kaltės rūšyse apibrėžia labai abstrakčiai ir net klaidinančiai dėl kelių priežasčių: 1) BK 16 straipsnyje nenurodoma neatsargios kaltės rūšių (nusikalstamo pasitikėjimo ir nerūpestingumo) veikos pavojingo pobūdžio suvokimo laipsnio, ar jis tapatus tyčinės kaltės rūšių (tiesioginės ir netiesioginės) pavojingo pobūdžio suvokimui ar ne; 2) sistemiškai aiškinant BK 16 straipsnio 2 dalyje nurodytą nusikalstamo pasitikėjimo apibrėžimą galima prieiti prie klaidingos išvados, kad ir netiesioginės tyčios, ir nusikalstamo pasitikėjimo pavojingo pobūdžio suvokimo laipsnis yra vienodas; 3) lingvistinis BK 15 ir 16 straipsnių aiškinimas lemia klaidingą prielaidą, kad pats kaltininkas privalo

vertinti padarytą veiką kaip pavojingą ar nepavojingą[1]; 4) BK nenurodo, kokiais kriterijais remiantis būtų galima tinkamai įvertinti, ar asmuo suvokė daromos veikos pavojingumą ar ne.

BK 15 straipsnio 3 dalyje nurodoma, kad *nusikaltimas ar baudžiamasis nusižengimas yra padarytas netiesiogine tyčia, jeigu jį darydamas asmuo suvokė pavojingą nusikalstamos veikos pobūdį*[2]. O BK 16 straipsnio 2 dalyje nustato, kad *nusikaltimas ar baudžiamasis nusižengimas yra padarytas dėl nusikalstamo pasitikėjimo, jeigu jį padaręs asmuo numatė, kad dėl jo veikimo ar neveikimo gali atsirasti šiame kodekse numatyti padariniai*[3]. Anksčiau minėta, kad BK 15 ir 16 straipsniuose numatytos atskirų kaltės rūšių formuluotės nėra tobulos, todėl aiškinantis veikos pavojingo pobūdžio suvokimo esmę būtina remtis doktrinos ir teismų praktikos išaiškinimais.

Teisės teorijoje ir teismų praktikoje sąvoka „pavojingas pobūdis“ aiškinama kaip vienas iš nusikalstamos veikos pavojingumą apibūdinantis elementas. Veikos pavojingumo pobūdį lemia vienintelis kriterijus – tai vertybės, į kurias kėsinamasi vertingumas[4]. Pavyzdžiui, kontrabanda skiriasi nuo išžaginimo ar nuo vagystės pavojingumu, kurį lemia skirtingas veikos objektas[5]. Atsižvelgiant į tai, Aukščiausiojo Teismo praktikoje pavojingo nusikalstamos veikos pobūdžio suvokimas aiškinamas kaip *kaltininko supratimas, kad jis savo veika kėsinasi (sudaro realų pavojų) į įstatymo saugomas vertybes ir ši veika tiek pavojinga, kad gali sukelti sunkius padarinius*[6]. Iš pirmo žvilgsnio toks LAT išaiškinimas yra logiškas ir atitinkantis veikos pavojingo pobūdžio sampratą. Tačiau iškyla klausimas: ar

1 Gintarė Stasiulytė, „Netiesioginės tyčios ir nusikalstamo pasitikėjimo atribojimo problemos“ (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2017), 23.

2 „Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas“, Valstybės žinios, 2000-10-25, Nr. 89-2741.

3 *Ibid*.

4 Vytautas Piesliakas, *Lietuvos Baudžiamoji Teisė, 1 knyga* (Vilnius: Justitia, 2009), 131.

5 *Ibid*.

6 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015 m. gruodžio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-498-746/2015“; „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2016 m. lapkričio 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-193-895/2016“; „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2020 m. liepos 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-54-628/2020“.

nusikalstamą veiką darantis asmuo visais atvejais suvokia, kokią vertybę pažeidžia ar sudaro realų pavojų? Tikriausiai, kad ne. Abejotina, kad kiekvienas žmogus, norintis papirkti valstybės tarnautoją, suvokia, kad tokia veika jis pažeidžia tokius teisinius gėrius kaip valstybės tarnyba (jos principus) ir viešasis interesas. Iš kitos pusės, sunku patikėti, kad asmuo, suduodamas vieną smūgį peiliu, nesuvokia savo veikos pavojingumo žmogaus sveikatai ar net gyvybei. Problema ta, kad tam tikras BK specialiosios dalies straipsnių saugomas vertybes gali suvokti tik pakankamai plataus akiračio ir socialiai išprusę asmenys. Teisės doktrinoje nuomonės skiriasi ir vieni autoriai pasisako už objekto suvokimo įtraukimą į tyčios turinį, kiti nusikalstamo veikos objekto suvokimui teikia reikšmės tik tada, kai objektas tiesiogiai nurodomas straipsnio dispozicijoje[7]. Vis dėlto, remiantis pavojingo pobūdžio termino samprata ir Aukščiausiojo Teismo išaiškinimais, gali išplaukti logiška išvada, kad asmuo negali suvokti veikos pavojingo pobūdžio, jeigu nesuvokia tiesioginės vertybės, kuriai keliamas pavojus. Tačiau tai nėra tiesa. Sprendžiant veiką padariusio asmens pavojingo pobūdžio suvokimo laipsnį neapsiribojama vieno objektyvaus požymio analize ir vertinimu, bet žiūrima į visą nusikalstamos veikos aplinkybių visumą.

V. Piesliakas nurodo, kad pavojingą daromos veikos pobūdžio suvokimą apima dviejų momentų suvokimas: 1) faktinių daromos veikos aplinkybių, t. y. objektyviųjų inkriminuojamos nusikalstamos veikos sudėties požymių suvokimas ir 2) daromos nusikalstamos veikos socialinės reikšmės suvokimas[8]. Panašiai veikos pavojingo pobūdžio suvokimą apibrėžia S. Bikelis teigdamas, kad veikos pavojingo pobūdžio suvokimo prielaida yra faktinių nusikalstamos veikos aplinkybių suvokimas[9]. Mokslininko nuomone, faktinės aplinkybės suvokimas apima du

7 Skirmantas Bikelis, *Tyčinė kaltė baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007), 50.

8 Vytautas Piesliakas, *Lietuvos Baudžiamoji Teisė, 1 knyga* (Vilnius: Justitia, 2009), 360; Skirmantas Bikelis, „Nusikalstamos veikos pavojingo pobūdžio suvokimas tyčioje", *Jurisprudencija* 60 (2004): 63-73, 64; Avtorskij Kolektiv pod redakcijai A. I. Raroga, Rosijskoje Ugolovnoje Pravo (Moskva: 2003), 167.

9 Bikelis, *supra note*, 8: 65.

būtinus aspektus – aplinkybės fizinių savybių suvokimą ir jos socialinės reikšmės (turinio) suvokimą[10]. Taigi, norint konstatuoti asmens tyčią ar neatsargumą, be nusikalstamos veikos objekto suvokimo būtina nustatyti: ar asmuo suvokė, kokią pavojingą veiką realizavo, kokiu būdu buvo padaryta veika, koks yra nusikalstamos veikos dalykas, kokie padariniai kilo, kokie įrankiai buvo panaudoti ir kt. Visų šių objektyviųjų požymių atspindys nusikalstamą veiką padariusio asmens sąmonėje suteikia jam galimybę suprasti, kokioms socialinėms vertybėms yra keliamas pavojus ar daroma žala[11]. Gebėjimas suvokti savo veikos socialinę reikšmę būdingas kiekvienam pakaltinamam ir įstatymo nustatyto amžiaus žmogui remiantis jo gyvenimiška patirtimi, išsilavinimu ir moralės nuostatomis. Vadinasi, nustatant pavojingą veiką padariusio asmens kaltės intelektualinį turinį svarbu įvertinti, kokį veikos pavojingumo laipsnį jis suvokė. „Pavojingumo laipsnis“ yra antras nusikalstamų veikų pavojingumui matuoti vartojamas terminas, kurį apibūdina kiti objektyvieji požymiai – tai nusikalstamos veikos padarymo būdas (intensyvumas), veikos dalykas, panaudotos priemonės, padariniai, taip pat kai kurie subjektyvūs požymiai – veikos motyvai ir tikslas[12]. Būtent fakultatyviųjų požymių kruopšti analizė leis tinkamai įvertinti veikos pavojingo pobūdžio suvokimo laipsnį.

Atsižvelgiant į tai, kas pasakyta, manytina, kad kaltinamasis gali suvokti ir įvertinti savo elgesio pavojingumo laipsnį ir tada, kai nesuvokia tiesioginės baudžiamojo įstatymo saugomos vertybės. Be asmens psichinio santykio su veikos objektu, būtina įvertinti asmens psichinį santykį su kitais pagrindiniais ir fakultatyviais požymiais. Tikėtina, kad tokiais atvejais nusikalstamos veikos subjektu gali būti asmuo, net ir nesusipažinęs su BK specialios dalies dispozicija, remdamasis socialiniu veikos vertinimu ir moralės nuostatomis gali suvokti nusikalstamos

10 Bikelis, *supra note*, 8: 64.

11 Raroga, *supra note*, 8: 167.

12 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2022 m. vasario 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-35-719/2022“.

veikos pavojingumą. Taigi, autoriaus nuomone, pagrindinis požymis, lemiantis nusikalstamos veikos pavojingumo suvokimo laipsnį, yra BK specialios dalies straipsniuose įvardytų pavojingos veikos požymių suvokimas.

Manytina, kad BK 15 straipsnio 1 ir 2 dalių formuluotės „suvokė daromos veikos pavojingą pobūdį" yra netikslios ir turi būti aiškinamos kaip „suvokė daromos veikos pavojingą pobūdį ir laipsnį". Ištyrus ir įvertinus veiką padariusio asmens santykį su nusikalstamos veikos pavojingumo laipsniu galima padaryti bendrą išvadą apie nusikalstamos veikos pavojingumą įstatymo saugomiems teisinėms gėriams, tiksliau, nustatyti asmens psichinį santykį su daromos veikos pavojingumo suvokimu ir padarinių numatymu.

2. Nusikalstamos veikos rizikingumo suvokimo samprata, atskyrimas nuo pavojingo pobūdžio suvokimo

Nesunku pastebėti, kad įstatymų leidėjas BK 16 straipsnio 2 ir 3 dalyse apibūdindamas nusikalstamo pasitikėjimo intelektualųjį momentą nurodo tik pavojingą veiką padariusio asmens psichinį santykį su padarinių numatymu. Dar daugiau, netiesioginės tyčios ir nusikalstamo pasitikėjimo psichinis santykis su padariniais formuojamas identiškai. Dėl šios priežasties gali atrodyti, kad šios kaltės rūšys skiriasi tik valiniu momentu. Tačiau tai nėra tiesa. Dalis mokslininkų naudojasi BK 16 straipsnio spraga ir išreiškia poziciją, kad esant nusikalstamam pasitikėjimui, kaltininkas nesuvokia savo veikos pavojingumo, kad pagrindinis nusikalstamo pasitikėjimo požymis yra pareiga ar galimybė tai suvokti[13]. Iš tiesų, toks asmens psichinio santykio su pavojinga veika esant nusikalstamam pasitikėjimui aiškinimas yra klaidingas, kadangi tampa neaišku, kaip atriboti asmens psichinį santykį su veika esant nusikalstamam nerūpestingumui.

Vis dėlto, nepaisant BK 16 straipsnio 2 dalies apibrėžimo, doktrinoje ir praktikoje sutariama, kad nusikalstamo pasitikėjimo esmė slypi asmens pasitikėjimo

13 Gintarė Stasiulytė, *Netiesioginės tyčios ir nusikalstamo pasitikėjimo atribojimo problemos* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. Prieiga per ELABa – Nacionalinė Lietuvos Akademinė Elektroninė Biblioteka, 2017), 22, 23.

lengvabūdiškume, nes asmuo neapgalvoja savo veiksmų ir pasitiki tam tikromis aplinkybėmis, kurios užkirs kelią žalingiems padariniams[14]. Paprastai tyčiniuose nusikalstamuose veikose galima įžvelgti adekvatumą (proporcingumą) tarp to, ką padarė asmuo, ir dėl ko kilo padariniai, o neatsargiuose nusikaltimuose veikose toks atitikmuo nėra įžvelgiamas[15]. Būtent tai ir lemia, kad nusikalstamo pasitikėjimo intelektualiam kaltės momentui labiau būdingas rizikingumo pažeisti tam tikrą įstatymo saugomą vertybę suvokimas.

Išsamiai nusikalstamo pasitikėjimo turinys buvo aptartas vienoje iš LAT nutarčių, kurioje buvo nurodyta, *kad kaltininkas suvokia, kad veikia rizikingai, nes paprastai pažeidžia kokias nors taisykles, instrukcijas ir pan., kurių privalo laikytis ir kartu numato tokią savo elgesio abstrakčią pavojingų padarinių atsiradimo galimybę*[16]. Toks nedrausmingumas, neatsakingas požiūris į įstatymo saugomus teisinius gėrius dažniausiai lemia pavojingų padarinių kilimą. Įprastai veikos objektyvus pavojingumas esant nusikalstamam pasitikėjimui yra kur kas mažesnis nei esant netiesioginei tyčiai, būtent dėl to asmens sąmonėje veika suvokiama kaip rizikinga. Atskleisdamas asmens intelektualųjį kaltės turinį esant nusikalstamam pasitikėjimui teismas pažymėjo, kad asmuo *ne šiaip tikisi sėkmės, kad galbūt padariniai dėl jo veikos nekils, bet ir vertina savo veikimo (neveikimo) pobūdį, situaciją, kurioje daroma veika, ir yra įsitikinęs, jog egzistuoja konkrečios aplinkybės (aplinkybė), kurios būtent jo sukurtoje situacijoje užkirs kelią pavojingiems padariniams. Tokiomis aplinkybėmis, kaltininko nuomone, gali būti jo paties asmeninės savybės (patirtis, meistriškumas, jėga ir pan.), kitų įvykyje dalyvaujančių (galinčių dalyvauti) asmenų žinomas, prognozuojamas, atsargus ir pan. elgesys; situacijos, kurioje kaltininkas veikia, ypatumai (nuspėjamas kitų asmenų elgesys ir pan.);*

14 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2008 m. liepos 1 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-299/2008“.

15 Jolita Šukytė, „Neatsargios kaltės numatymo nusikalstamų veikų sudėtyse problemos“, *Socialinių mokslų studijos* 5 (2) (2013): 669, 657.

16 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015 m. gruodžio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-498-746/2015“.

kaltininko naudojamų įrankių, priemonių kokybė, patikimumas ir pan.[17].

Paminėtina, kad tiek pavojinga, tiek rizikinga veika gali sukelti sunkiausius padarinius, nors esant rizikingumui tikimybė, kad nukentėjusiam asmeniui bus sunkiai sutrikdyta sveikata ar net atimta gyvybė, yra kur kas mažesnė. Tinkamas kaltės turinio nustatymas tokiais atvejais negali priklausyti nuo kilusių padarinių, į pirmą planą iškyla veikos pavojingumo laipsnį ir padarinių numatymą apibūdinančių požymių analizė ir vertinimas, kurių pagrindu bandoma nustatyti asmens kaltės turinį[18].

Kaip ir buvo paminėta, paprastai daromos veikos rizikingumo suvokimas konstatuojamas tada, kai asmuo pažeidžia norminių aktų reikalavimus ir tiesiogiai nesikėsina į įstatymo saugomas vertybes. *G. M. nuteistas už tai, kad, <...> vairuodamas automobilį <...> pažeidė Kelių eismo taisyklių 9, 127, 128 punktų reikalavimus: sukeldamas pavojų kitiems eismo dalyviams, pasirinkdamas važiavimo greitį, turėdamas atsižvelgti į važiavimo sąlygas, ypač į kelio ir meteorologines sąlygas, kad galėtų sustabdyti transporto priemonę iki bet kurios iš anksto numatomos kliūties, sulėtinti greitį ir prireikus sustoti, jeigu to reikia dėl susidariusių aplinkybių, neatsižvelgė į meteorologines sąlygas, nepasirinko saugaus greičio ir automobilio nesustabdė, dėl to partrenkė jo važiavimo kryptimi keliu einančią pėsčiąją A. Z. ir padarė <...> nesunkų sveikatos sutrikdymą.*[19] Kaip matyti iš įvykio aplinkybių, G. M. pažeisdamas kelių eismo taisykles negalėjo konkrečiai numatyti, kam ir kokią žalą gali padaryti, be to, greičiausiai nuteistasis buvo įsitikinęs, kad egzistuoja konkrečios aplinkybės (aplinkybė), kurios būtent jo sukurtoje situacijoje užkirs kelią pavojingiems padariniams, t. y.: *jo paties asmeninės savybės (patirtis, meistriškumas, jėga ir pan.), kitų įvykyje dalyvaujančių (galinčių dalyvauti) asmenų*

17 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015 m. gruodžio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-498-746/2015“.

18 Vytautas Piesliakas, „Kaltės turinio nustatymo problemos bylose dėl nusikaltimų žmogaus gyvybei ir sveikatai“, *Socialinių Mokslų Studijos* 4 (2009): 7-24, 8.

19 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2021 m. vasario 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-18-976/2021“.

žinomas, prognozuojamas, atsargus ir pan. elgesys. Būtent tai yra vienas iš esminių skirtumų tarp veikos pavojingo pobūdžio ir rizikingumo suvokimo. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad nustatant asmens psichinį santykį su daroma veika, t. y. sprendžiant, ar asmuo suvokė daromos veikos pavojingą pobūdį ar rizikingumą, galima remtis padarinių kilimo tikimybe. Kaip ir buvo minėta, paprastai esant neatsargiai kaltės formai padariniai nėra tokie adekvatūs ir proporcingi. Logiška, kad kuo didesnę padarinių kilimo tikimybę suvokia asmuo, tuo mažiau tikėtina, kad jo psichinis santykis su veika atitiks rizikingumo suvokimą. Šis kaltės turinio nustatymo kriterijus bus plačiau aptartas kitoje straipsnio dalyje.

Taigi, siekiant atriboti veikos pavojingumą nuo rizikingumo, pirmiausia būtina detaliai ištirti ir įvertinti visas objektyvias nusikalstamos veikos padarymo aplinkybes. Objektyvių požymių nustatymas turi itin reikšmingas, kadangi argumentai ir išvados dėl kaltės formos ir turinio iš esmės priklauso nuo objektyviųjų sudėties požymių, t. y. kokie nusikaltimo padarymo įrankiai buvo panaudoti, sužalojimų kiekis, sužalojimų vieta, jų nutraukimo priežastis, kaltininko ir nukentėjusiojo tarpusavio santykiai, elgesys įvykio metu, taip pat prieš nusikaltimą ir po jo padarymo, ir kt.[20]. Tik nusikalstamos veikos aplinkybės atskleidžia tikruosius asmens ketinimus.

Teisės doktrinoje neretai nurodoma, kad asmeniui elgiantis nusikalstamai pasitikinčiai, veikos pobūdžio vertinimas kaip rizikingo yra suponuotas padarinių numatymo. Šis rėmimasis asmeniui žinomų padarinių kilimo tikimybe, lemiančių veiksnių visuma ir pagrindžia psichinio santykio su veika vertinimą kaip rizikingo, bet ne pavojingo baudžiamojo įstatymo saugomų vertybių atžvilgiu[21].

3. Kaltė ir jos pagrindimas smurtinio pobūdžio nusikalstamose veikose

Viena iš pagrindinių problemų tiriant ir vertinant veiką padariusio asmens

20 Piesliakas, *supra note*, 18: 7-24, 11; „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2020 m. gegužės 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-115-788/2020“.

21 Šukytė, *supra note*, 15: 669, 659.

kaltės turinį iškyla tada, kai veikos pavojingumas neatitinka tų padarinių, kurie atsirado. Pavyzdžiui, kai kaltinamasis atima gyvybę, suduoda vieną smūgį į galvą, krūtinę ar pilvą. Taip pat neretas atvejis, kai nukentėjusysis miršta nuo traumų, kurias patiria krisdamas. Tačiau būtų klaidinga traktuoti padarinius kaip pagrindą asmens padarytai veikai kvalifikuoti, nes kvalifikuojant veiką, kai padaryta tyčia ar neatsargumas, svarbu išlaikyti balansą tarp objektyvių ir subjektyvių nusikalstamo sudėties požymių[22].

Sunkus sveikatos sutrikdymas ar mirties sukėlimas, kai prieš nukentėjusįjį panaudojamas ne itin intensyvus smurtas, yra retas, bet teismų praktikoje pasitaikantis reiškinys[23]. Lietuvos teismų praktikoje vyrauja tendencija tokias nusikalstamas veikas vertinti kaip padarytas esant netiesioginei tyčiai. Tačiau pasitaiko išimčių. Pavyzdžiui, kai konflikto metu suduodamas vienas smūgis į veidą ir nukentėjusysis nuo suduoto smūgio krisdamas trenkiasi galva į grindinį ir miršta[24], arba kai žodinio konflikto metu nuteistasis tyčia ramentu suduoda vieną smūgį į lūpas ir smakrą, dėl ko nukentėjusysis praranda pusiausvyrą, trenkiasi veidu į grindinį ir po kurio laiko miršta[25]. Išoriškai abi veikos yra labai panašios, tačiau pirmuoju atveju asmuo buvo nuteistas pagal BK 129 straipsnio 1 dalį, o antruoju atveju – pagal BK 132 straipsnio 1 dalį. Pirmuoju atveju teismas nurodė, kad *nuteistasis V. K., elgdamasis aptartu būdu, suprato savo veiksmų pavojingumą kito žmogaus gyvybei, numatė, kad jie gali sukelti sunkius padarinius, iš jų – ir mirtinus, ir nors nenorėjo atimti gyvybės nukentėjusiajam, tačiau sąmoningai leido šiems padariniams kilti, t. y. netiesiogine tyčia nužudė kitą žmogų*[26]. Dar daugiau,

22 Piesliakas, *supra note*, 18: 7-24, 10.

23 Tomas Girdenis, „Nužudymo vienu ar keliais smūgiais kvalifikavimo problemos Lietuvos aukščiausiojo teismo praktikoje“, iš *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai: recenzuotų mokslinių straipsnių baudžiamosios teisės, bausmių vykdymo ir baudžiamojo proceso klausimais rinkinys* (2014), 187-202, 187.

24 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2020 m. birželio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-153-511/2020“.

25 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2019 m. sausio 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-74-788/2019“.

26 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2020 m. birželio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-153-511/2020“.

teismas atkreipė dėmesį į panaudoto smurto pobūdį ir intensyvumą – tai, teismo manymu, patvirtina nuteistojo netiesioginės tyčios turinį. Antroje byloje teismas savo sprendimą motyvavo tuo, kad *suduodamas nukentėjusiajam smūgį ramentu, P. V. nesuvokė, kad kelia pavojų jo gyvybei, nenumatė, kad dėl smūgio šis gali griūti ir patirti mirtiną traumą. Kita vertus, nuteistasis turėjo ir galėjo numatyti, kad bet koks ramento panaudojimas prieš kitą žmogų, net ir norint tik jį pagąsdinti, gali lemti neigiamų padarinių kito žmogaus sveikatai ar gyvybei atsiradimą (nusikalstamas nerūpestingumas), taigi privalėjo susilaikyti nuo tokio pavojingo elgesio*[27].

Iš dalies tokie sprendimai atrodo nelogiški. Autorius tokią teismų praktiką vertina kritiškai, kadangi tampa neaišku, kokiais atvejais asmuo, suduodamas vieną smūgį į galvą ar pilvą, gali suvokti tokios veikos pavojingumą žmogaus gyvybei, o kokiais ne. Išties teismų praktikoje teisingai nurodoma, kad *suaugęs, normalaus protinio išsivystymo žmogus, kad ir vieną kartą visa jėga smūgiuodamas į kito žmogaus gyvybei svarbų organą, negali nesuprasti, kad nuo tokio pavojingo veikimo kitas žmogus gali nugriūti, pavojingai susitrenkti galvą ar kitaip susižaloti, patirti įvairių traumų ir komplikacijų, tarp jų ir tokių, kurios gali lemti jo mirtį.* Nepaisant to, net ir nedidelio pavojaus įstatymo saugomiems objektams suvokimas savaime negali būti pripažįstamas kaip atitinkantis vidinį (psichinį) santykį, numatytą netiesioginėje tyčioje. Dėl šios priežasties teisiškai vertinant nusikalstamų veikų aplinkybes atriboti veikos pavojingumo nuo rizikingumo tampa neįmanoma. Nors Aukščiausiojo Teismo praktikoje nurodoma, kad *kvalifikuojant įvairių konfliktų metu padarytą gyvybės atėmimą kaip nužudymą ar neatsargų gyvybės atėmimą, atsižvelgtina į unikalią byloje esančių aplinkybių visumą*[28], neretai teismai apsiriboja tik formaliu kaltės turinio atpasakojimu, kad kaltininkas suvokė, kad kelia pavojų gyvybei, numatė, kad gali atimti gyvybę, ir nors nenorėjo atimti

27 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2019 m. sausio 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-74-788/2019“.

28 *Ibid.*

gyvybės, tačiau sąmoningai leido tokiems padariniams atsirasti[29].

Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad Kasacinis teismas nustatydamas kaltės turinį savo jurisprudencijoje yra ne kartą atsižvelgęs į kaltinamojo elgesį iš karto po nusikalstamos veikos padarymo. Priklausomai nuo to, ar kaltinamasis gaivino nukentėjusį, ar padėjo jam atsikelti, ar pasiūlė iškviesti greitąją medicinos pagalbą ir pan.[30], tai gali papildomai patvirtinti arba paneigti tyčios ar neatsargumo kaltininko veikoje buvimą. Antai prieš tai minėtoje byloje, kurioje V. K. sudavė vieną smūgį kumščiu į nukentėjusiojo galvą, apie netiesioginę tyčią nužudyti teismo manymu liudija pagalbos neiškvietimas sunkiai sužalotam ir be sąmonės paliktam nukentėjusiajam. Iš dalies tokią teismų poziciją galima kvestionuoti, kadangi reikia turėti omenyje, kad vidiniai išgyvenimai ir elgesys po nusikalstamos veikos iš esmės neįeina į kaltės momentų (intelektualųjį ar valinį) turinį, todėl tai negali būti suprantama kaip aplinkybė, apibūdinanti asmens kaltės turinį veikos padarymo metu[31]. Tačiau esama ir priešingų nuomonių, pvz., T. Girdenis atkreipia dėmesį į tai, kad kaltininko elgesys po nusikalstamos veikos yra itin svarus argumentas nustatant valinį momentą[32]. Mokslininkas nurodo, kad vieno ar kelių smūgių sudavimas neparodo, kad kaltininkas suvokia didelę mirties tikimybę, tačiau tai nereiškia, kad šis suvokimas negali atsirasti jau po atlikto smūgio, matant, kad nukentėjusysis nejuda, nereaguoja, negali paeiti.

Kitoje byloje *V. L. nuteistas už tai, kad <...>, būdamas apsvaigęs nuo alkoholio, tyčia nužudė savo šeimos narį – sugyventinę M. E., t. y. tarpusavio konflikto metu sudavė jai vieną smūgį į pilvą, taip padarė didžiosios taukinės ir plonųjų žarnų pasaito plyšimą su aplinkinėmis kraujosruvomis minkštuose audiniuose, to*

29 Girdenis, *supra note*, 23: 187-202, 190.

30 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2022 m. birželio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-144-489/2022“; „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015 m. vasario 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-54-677/2015“; „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2010 m. lapkričio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-394/2010“.

31 Raroga, *supra note*, 8: 158.

32 Girdenis, *supra note*, 23: 187-202, 191.

komplikacija – vidinis kraujavimas į pilvaplėvės ertmę, ūmus širdies ir kvėpavimo veiklos sutrikimas, nuo to nukentėjusioji M. E. mirė[33]. Šioje byloje Aukščiausiasis teismas remdamasis ankstesne teismų praktika konstatavo, kad V. L. veika atitinka netiesioginės tyčios turinį. Teismas nurodė, kad *nukentėjusiajam mirus nuo tokio smūgio sukeltų padarinių, net ir tuo atveju, kai kaltininkas to nenorėjo ir nesitikėjo, daroma išvada, kad, pasirinkęs tokį pavojingą elgesio būdą, laiku nesusilaikęs nuo jo, kaltininkas parodė savo abejingumą dėl to, kad nukentėjusysis gali patirti mirtiną traumą, taigi sąmoningai leido mirčiai kilti.* Pastebėtina, kad teismo argumentai yra itin formalūs, pasigendama vidinio santykio su pavojinga veika ir padarinių numatymo atskleidimo. Vertindamas padarinių numatymą teismas apsiriboja tradicine formuluote, kad *suaugęs, normalaus protinio išsivystymo žmogus, kad ir vieną kartą visa jėga smūgiuodamas į kito žmogaus gyvybei svarbų organą, negali nesuprasti, kad nuo tokio pavojingo veikimo kitas žmogus gali pargriūti, pavojingai susitrenkti galvą ar kitaip susižaloti, patirti įvairių traumų ir komplikacijų, tarp jų ir tokių, kurios gali lemti jo mirtį.* Tačiau atrodo neįtikinama, kad V. L. smurtaudamas prieš sugyventinę suvokė realią mirties tikimybę, veikos padarymo būdas taip pat patvirtina rizikingumo, o ne pavojingumo žmogaus gyvybei suvokimą. Objektyviai vertinant, tokios veikos kaip asmens pastūmimas, smūgio (ar kelių smūgių) sudavimas į pilvą, petį, koją ar net galvą negali asmens sąmonėje būti suvokiamos kaip pavojingo pobūdžio žmogaus gyvybei, tačiau priklausomai nuo kitų aplinkybių (pvz., jei nukentėjęs asmuo yra neblaivus ar bejėgiškos būklės dėl fizinių ypatumų), asmuo gali suvokti tokios veikos rizikingumą žmogaus gyvybei. Jeigu palygintume šią situaciją su kita byla, kurioje *D. B. buvo nuteistas pagal BK 135 straipsnio 1 dalį už tai, kad sunkiai sutrikdė žmogui sveikatą: <...> bute, konflikto metu tyčia ne mažiau kaip vieną kartą smogė nenustatytu įrankiu E. T. į galvą ir ne mažiau kaip septynis kartus smogė kumščiu į galvą bei*

33 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2022 m. kovo 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-47-648/2022“.

įvairias kūno vietas, nekyla abejonių, kad šios veikos pavojingumas žmogaus gyvybei yra didžiausias iš visų aukščiau minėtų. Nusikalstamos veikos pavojingumo laipsnis, t. y. padarymo būdas, intensyvumas ir panaudotos priemonės iš esmės tik patvirtina veikos pavojingumo pobūdį žmogaus gyvybei. Nereti atvejai, kai asmuo prieš kitą žmogų panaudoja ypatingą įrankį, kurį retas ryžtųsi panaudoti net konfliktinėje situacijoje, – peilį (ar panašų įrankį) ir suduodą vieną ar kelis smūgius į gyvybiškai svarbias kūno sritis. Tokios veikos pavojingas pobūdis ir padarinių kilimo tikimybė yra dar didesnė. Kyla klausimas: kodėl tokiais atvejais kaltininkui nėra inkriminuojamas pasikėsinimas nužudyti, kai nukentėjusysis lieka gyvas.

Manytina, kad nusikaltimų žmogaus gyvybei ir sveikatai objekto ypatumas, tiksliau kalbant, šių teisinių vertybių neatskiriamumas vienas nuo kito (gyvybė negali egzistuoti be sveikatos ir atvirkščiai) lemia tai, kad suaugęs, normalaus protinio išsivystymo žmogus panaudodamas smurtą prieš kitą žmogų (net ir objektyviai ne itin pavojingą) pirmiausia suvokia veikos pavojingumą žmogaus sveikatai. Būtent kaltininko vidinis santykis su pavojinga veika ir padarinių numatymo laipsnis tai tik patvirtina. Tačiau priklausomai nuo pasirinkto veikos būdo jis gali suvokti ne tik veikos pavojingumą sveikatai ir rizikingumą gyvybei, t. y. vertinant tokio pobūdžio veikas turi būti atskirai vertinamas veikos pavojingo pobūdžio suvokimas žmogaus sveikatai ir gyvybei.

4. Padarinių numatymas suvokiant nusikalstamos veikos pavojingumą / rizikingumą

Antroji intelektualiojo kaltės momento dedamoji – tai pavojingos veikos padarinių numatymas. Autoriaus nuomone, padarinių numatymas yra vienas iš turiningiausių kaltės elementų, iš esmės lemiančių veiką padariusio asmens kaltės formą ir rūšį. Deja, bet Aukščiausiasis Teismas formuodamas praktiką ypač daug dėmesio šiam kaltės elementui neskiria ir paprastai tik apsiriboja išvada,

kad asmuo būdamas suaugęs ir normalaus protinio išsivystymo numatė, kad gali atimti nukentėjusiam gyvybę.

Pavojingų padarinių numatymas yra suprantamas kaip neteisėtai veikiančio asmens sąmonėje iškylantis vaizdas, kuriame jis aiškiai mato savo veiksmų padarinius, kurie įvyks ar gali įvykti dėsninga seka. Intelektualaus kaltės turinio nustatymas materialiomis sudėtimis aprašytose nusikalstamose veikose neapsiriboja tik daromos veikos pavojingo pobūdžio suvokimo nustatymu. Todėl konstatuojant asmens tyčią ar neatsargumą būtina nustatyti, kad asmuo numatė dėl jo pavojingos veikos (veikimo, neveikimo) galinčius kilti padarinius. Be to, kvalifikuojant asmens veiką kaip padaryta tyčia ar dėl neatsargumo būtina atsižvelgti į atitinkamai kaltės formai būdingą padarinių numatymo laipsnį. Akivaizdu, kad asmuo ne visada gali numatyti tam tikro poelgio rezultatus (padarinius), pvz., priklausomai nuo asmens intelektinio išsivystymo, amžiaus, gyvenimiškos patirties ir kitų aplinkybių žmogus gali nenumatyti tam tikros veikos padarinių. Antai asmeniui, užsiiminėjančiam kovos menais, gydytojui ir paaugliui suduodant vieną smūgį į galvą, gyvybės atėmimo numatymas, tikėtina, kad skirsis. Be to, teisės doktrinoje ir teismų praktikoje laikomasi pozicijos, kad žmogus vis dėlto negali numatyti padarinių, kurie kyla iš atsitiktinio priežastinio ryšio. Tačiau pagrindinis klausimas, kuris iškyla nustatant intelektualųjį kaltės turinį: kokį padarinių kilimo laipsnį turi suvokti asmuo esant netiesioginiai tyčiai ir nusikalstamam pasitikėjimui? Paprastai teismų praktikoje apsiribojama tik fakto, kad asmuo numatė padarinius, nustatymu ir tik retais atvejais pažymima, kad asmuo suvokė, kad sunkių padarinių kilimo tikimybė buvo akivaizdi, labai akivaizdi, reali[34].

Nors įstatymų leidėjas BK 15 ir 16 straipsniuose netiesioginės tyčios ir nusikalstamo pasitikėjimo padarinių numatymo laipsnį apibrėžia identiškai ir nedetalizuoja jų numatymo laipsnio, vis dėlto pripažintina, kad intelektualinis kaltės momentas, susijęs su padarinių numatymo lygiu netiesioginėje tyčioje ir

34 Girdenis, *supra note*, 23: 187-202, 191.

nusikalstame pasitikėjime, nėra analogiškas. Tai reikštų, kad netiesioginei tyčiai ar nusikalstamam pasitikėjimui konstatuoti nepakaktų nustatyti bet kokio laipsnio padarinių kilimo galimybės suvokimo. Priklausomai nuo veikos pavojingo pobūdžio, kaltinamojo valios ir kitų su veika susijusių objektyvių aplinkybių, padarinių kilimo tikimybė asmens sąmonėje gali būti suvokiama kaip neišvengiama, reali ir mažai tikėtina. Akivaizdu, kad kuo mažesnė padarinių kilimo tikimybė nusikalstamą veiką padariusio asmens sąmonėje, tuo labiau tikėtina, kad katės forma atitiks nusikalstamo pasitikėjimo ar net nerūpestingumo turiniui[35].

Atsižvelgdamas į numatymo laipsnio sąvokos paskirtį baudžiamojoje teisėje, S. Bikelis siūlo išskirti tris numatymo laipsnius, kai: 1) kaltininkas numato padarinius kaip praktiškai neišvengiamus; 2) jis numato padarinius kaip gana tikėtinus; 3) padariniai numatomi kaip nelabai tikėtini[36]. Vis dėlto, net ir diferencijavus padarinių numatymą į tris kategorijas būtų pakankamai sunku atriboti padarinių numatymą kaip gana tikėtiną ir nelabai tikėtiną.

Viena iš įdomesnių baudžiamųjų bylų, kurioje teismų išvados dėl nuteistųjų kaltės formos nesutapo ir kurią Aukščiausiasis Teismas perdavė nagrinėti iš naujo apeliacine tvarka[37]: *V. R. ir L. R., tiksliai nenustatytu laiku, būdami apsvaigę nuo alkoholio, tai turėjo įtakos nusikalstamos veikos padarymui, po automobiliu rado nukentėjusiąją G. M., kuri dėl užvažiavusio automobilio buvo praradusi sąmonę, po to V. R. ir L. R. iš po minėto automobilio ištraukė G. M., patikrino jai pulsą, dėl apsvaigimo, sumišimo ar asmeninio nepatyrimo objektyviai neįvertino G. M. būklės, t. y. V. R. ir L. R. neįsitikino, ar ji gyva, to nenumatė, nors galėjo ir privalėjo tai numatyti, todėl nesiėmė būtinų priemonių sąmonės netekusiai G. M. gaivinti, toliau elgdamiesi nusikalstamai nerūpestingai ir aplaidžiai, įkėlė G. M. į minėto automobilio bagažinę, nuvežė be sąmonės esančią G. M. prie upės ir įmetė G. M. į upę, ten*

35 Bikelis, *supra note*, 8: 63-73, 68.

36 Bikelis, *supra note*, 7: 114.

37 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2020 m. liepos 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-54-628/2020“.

įvykus mechaninei asfiksijai dėl kvėpavimo takų uždarymo vandeniu, G. M. mirė, taip dėl neatsargumo atėmė nukentėjusiajai G. M. gyvybę. Apeliacinis teismas išnagrinėjęs bylą pripažino, kad pirmosios instancijos teismas padarė neteisingą išvadą, kad V. R. ir L. R. veikė netiesiogine tyčia ir perkvalifikavo veiką iš BK 129 straipsnio 1 dalies į BK 132 straipsnio 1 dalį. Iš tikrųjų nustatytos nusikalstamos veikos aplinkybės leidžia suabejoti, ar nuteistieji veikos padarymo metu numatė, kokius padarinius sukels jų pavojinga veika. Teisėjų kolegija konstatavo, kad *bylos duomenimis jų tyčia – konkrečiai, kad jie veždami ir išmesdami nukentėjusiąją į upę aptiko gyvybės požymius – nėra nustatyta*[38]. Taip pat teisėjų kolegija nurodė, kad *nuteistųjų elgesys buvo itin lengvabūdiškas ir neatsakingas: V. R. užvažiavus ant G. M., kažkokių veiksmų galutinai įsitikinti, ar nukentėjusioji gyva, išskyrus minėtą pulso matavimą, nuteistieji nesiėmė; be to, nebandė jos nei gaivinti patys, nei iškviesti greitąją pagalbą, taip net ir pagal savo klaidingą įsitikinimą, kad esą „jau viskas", nukentėjusiajai užkirsdami nors ir menkiausią šansą būti išgelbėtai. Atsižvelgiant į išdėstytų aplinkybių visumą, nuteistųjų veiksmai atitinka BK 132 straipsnio 1 dalies požymius – nusikalstamą nerūpestingumą*[39]. Vertinant nuteistųjų intelektualųjį kaltės momento turinį pagal tai, kas pasakyta, matyti, kad V. R. ir L. R. išmesdami nukentėjusios kūną į upę negalėjo suvokti veikos pavojingumo nei sveikatai, nei gyvybei, kadangi jie buvo įsitikinę, kad G. M. gyvybė nutrūko. Atitinkamai, negalėdami suvokti daromos veikos pavojingumo įstatymo saugomiems gėriams, nuteistieji negalėjo numatyti tokios veikos padarinių, kadangi jie tik norėjo atsikratyti kūno ir nuslėpti nusikalstamos veikos padarymą, o ne nužudyti G. M. Tad, autoriaus nuomone, šioje byloje Apeliacinis teismas tinkamai įvertino nusikalstamos veikos turinį.

Svarbu pažymėti, kad veikos pavojingo pobūdžio suvokimas, padarinių numatymas ir padarinių norėjimas iš dalies yra susiję tarpusavyje, todėl neturi būti

38 „Lietuvos apeliacinio teismo 2022 m. sausio 28 d. nuosprendis, priimta baudžiamojoje byloje Nr. 1A-17-1076/2022".

39 *Ibid.*

vertinami izoliuotai vienas nuo kito. Logiška, kad kuo didesnę veikos padarinių tikimybę numato asmuo, tuo labiau tikėtina, kad jis veikos darymo metu suvokia veikos pavojingumą įstatymo saugomiems vertybėms. Be to, sutiktina su teiginiu, kad asmuo negali nesuvokti viso nusikalstamos veikos pavojingo pobūdžio, nenumatant vieno iš svarbiausių jo požymių – padarinių, kuriuos didele dalimi lemia nusikalstamos veikos pavojingumą. Atsižvelgiant į tai manoma, kad kuo didesnį veikos pavojingumo pobūdį suvokia veiką darantis asmuo, tuo didesnę padarinių tikimybę jis numato ir tuo labiau tikėtina, kad jis siekė tų padarinių. Teismų praktikoje pabrėžiama, kad kaip įrodinėjimo gairę – bet ne absoliučią taisyklę – galima formuoti prielaidą, kad *kuo didesne rizika uždrausto padarinio požiūriu pasižymi atliekamas veiksmas, tuo labiau įtikinamas yra tyčios nustatymas*[40].

Vis dėlto, kartais teismų praktikoje galima aptikti kvestionuojamų nusikalstamos veikos aplinkybių ir kaltės turinio vertinimą. Vienoje Aukščiausiojo teismo byloje *R. S. buvo nuteista už tai, kad dėl neatsargumo sunkiai sužalojo nukentėjusiąją naujagimę A. S., būtent: žinodama, kad laukiasi, elgėsi nerūpestingai ir buvo visiškai abejinga kūdikio vystymosi procesui – nesilankė pas gydytojus, nesidomėjo vaisiaus raida ir galimais rizikos veiksniais, 2019 m. (duomenys neskelbtini) d. vakare ir 2019 m. (duomenys neskelbtini) d. ryte prieš gimdymą vartojo alkoholį, dėl to 37 nėštumo savaitę <...> VšĮ Klaipėdos universitetinės ligoninės Akušerijos-ginekologijos departamente, <...>, būdama apsvaigusi nuo alkoholio (nustatyta 2,02 promilės etilo alkoholio koncentracija), pagimdė naujagimę – A. S., pastarosios kraujyje nustatyta mirtina 4,09 promilės etilo alkoholio koncentracija. Tai sukėlė naujagimei hipoksiją ir centrinės nervų sistemos pažeidimą, tai atitinka sunkų sveikatos sutrikdymą. Taip R. S. dėl neatsargumo sunkiai sutrikdė nukentėjusiosios naujagimės A. S. sveikatą*[41]. Šioje byloje teismas vertindamas nustatytas nusikalstamos veikos

40 „Lietuvos apeliacinio teismo 2022 m. sausio 28 d. nuosprendis, priimta baudžiamojoje byloje Nr. 1A-17-1076/2022“.

41 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2021 m. vasario 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-1-942/2021“.

aplinkybes ir surinktų įrodymų visumą konstatavo, kad pirmosios ir apeliacinės instancijos teismai pagrįstai konstatavo, kad R. S. veika padaryta dėl nusikalstamo nerūpestingumo, nors, autoriaus nuomone, objektyviosios nusikalstamos veikos aplinkybės pagrindžia netiesioginės tyčios kaltės turinį. Pirmiausia, nuteistoji pati patvirtino *žinojusi, kad turi lankytis pas gydytoją (pirmojo nėštumo metu tai ir darė), jai turėjo būti atliekamos tam tikros procedūros, taip pat žinojo, kad nėštumo metu turi visai nevartoti alkoholio, nes tai kenkia kūdikiui. Atitinkamai R. S. stiprųjį alkoholinį gėrimą vartojo suvokdama objektyviai galimą alkoholio žalą vaisiui. Taip pat nuteistoji, turėdama patirties apie nėštumo ir gimdymo procesą, turėjo ir galėjo numatyti, kad dėl jos nevienkartinio neigiamo elgesio vartojant stiprųjį alkoholinį gėrimą gali kilti pavojingi padariniai – žalingą poveikį gali patirti gimęs naujagimis.* Dėl šių aplinkybių atrodo neįtikinama, kad nuteistoji nesuvokė nei daromos veikos pavojingumo, nei rizikingumo jos organizme besivystančiam naujagimiui. Be to, pačios nuteistosios parodymai ir gyvenimiška patirtis kelia abejonių, kad ji nesuvokė veikos žalingumą nukentėjusiajai A. S. Ši byla iš esmės prieštarauja doktrinoje ir teismų praktikoje formuojamam intelektualiojo kaltės turinio elementui ir jo nustatymo kriterijams. Autoriaus nuomone, R. S. veika turėjo būti kvalifikuota pagal BK 135 straipsnio 1 dalį, esant netiesioginei tyčiai.

Išvados

Išanalizavus mokslininkų nuomonę ir teismų praktiką galima teigti, kad pavojingą veiką darantis ar padaręs asmuo ne visada gali suvokti tai, kokią įstatymo saugomą vertybę (objektą) jis pažeidė. Nepaisant to, veikos pavojingo pobūdžio suvokimą taip pat patvirtina tokių požymių suvokimas kaip pavojinga veika ir jos padarymo būdas, nusikalstamos veikos dalykas, panaudotos priemonės, motyvai ir tikslai. Neretai veikos pavojingumo suvokimą gali liudyti socialinės tokio poelgio reikšmės suvokimas.

Tokių objektyvių požymių kaip nusikalstamos veikos dalykas, nusikalstamos

veikos padarymo būdas, vieta, laikas, panaudotos priemonės, taip pat kai kurių subjektyvių požymių – veikos tikslo ir motyvų – kruopštus įvertinimas suteikia bylą nagrinėjantiems teismams galimybę nustatyti konkretų kaltinamojo psichinį santykį su daroma veika, t. y. ar kaltinamasis suvokė daromos veikos pavojingumą ar rizikingumą. Be to, manytina, kad nusikalstamos veikos subjekto amžius, gyvenimiška patirtis, išsilavinimas taip pat gali lemti didesnį ar mažesnį veikos pavojingo pobūdžio suvokimo laipsnį.

Atvejai, kai asmuo yra nužudomas vienu ar keliais smūgiais į galvą, krūtinę ar pilvą, manytina, neatitinka netiesioginės tyčios turinį ir turi būti kvalifikuojami kaip neatsargūs gyvybės atėmimai esant nusikalstamam pasitikėjimui. Paprastai tokių kategorijų bylose kaltinamųjų panaudotas fizinis smurtas nėra objektyviai tiek pavojingas, kad galima būtų konstatuoti, jog asmuo suvokė daromos veikos pavojingą pobūdį nukentėjusiojo gyvybei. Atitinkamai, konstatavus, kad asmuo suvokė daromos veikos rizikingą pobūdį žmogaus gyvybei, padarinių kilimo tikimybė kaltinamojo sąmonėje gali būti suvokiama tik kaip mažai tikėtina.

Atlikus teismų praktikos analizę paaiškėjo, kad pagrindinės kvalifikavimo problemos kyla dėl to, kad teismai neretai vengia išsamaus netiesioginės tyčios ar nusikalstamo pasitikėjimo intelektualinio turinio atskleidimo arba netinkamai įvertina nusikalstamos veikos fakultatyvias aplinkybes.

IMPLIED INTENTION AND CRIMINAL RELIANCE – LIMITATION ISSUES

Emil Oberlian

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. This publication analyzes the content of the intellectual moment of indirect intent and criminal trust, and its limiting criteria in criminal acts against

another person regarding their health and life. Often, the actual border between these types of guilt is very slight, so the proper determination of the content of guilt is a prerequisite for correctly qualifying a criminal act committed by a person. Based on doctrine and court practice, the article examines: what circumstances of a criminal act a person must be aware of in order to state that they were aware of the dangerous nature of the act; and what criteria confirm that the person was aware of the riskiness of the act at the time of the act. In addition, the article examines aspects of the practice of the Supreme Court of Lithuania: signs that, in the opinion of the courts, testify to the perception of the dangerous nature or riskiness of the act; and how the mental relationship of a person in criminal acts against human life and health is assessed when non-intense violence is used. The analysis of court practice reveals that courts often make mistakes in assessing and determining the content of perpetrator's guilt. The second part of the article examines the second element of the intellectual moment of guilt – the anticipation of consequences. In the author's opinion, foreseeing consequences is one of the most meaningful elements of guilt that determine the form and type of guilt of the person who committed the act. Proper analysis and assessment of this feature is particularly important in determining the guilt of a person who has committed a crime, especially in criminal acts where the accused uses less intense violence.

Keywords: intent, negligence, indirect intent, criminal trust, awareness of the dangerous nature, awareness of the riskiness of the act, foreseeing the consequences.

ES INVESTICIJŲ PANAUDOJIMAS KAIP PRIEMONĖ LIETUVOS EKSPERTINIŲ ĮSTAIGŲ VEIKLOS TOBULINIMUI KRIMINALISTINĖS TECHNINĖS POLITIKOS PERSPEKTYVOJE

Eimantas Švelnys

E. paštas eisvelnys@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla

Kuratorius prof. dr. Vidmantas Egidijus Kurapka

E. paštas egidijus@mruni.eu

Santrauka. Kriminalistinė techninė politika yra nauja sąvoka, kuri dar nėra iki galo išnagrinėta. Kriminalistinė politika yra strateginės krypties kūrimas siekiant užtikrinti baudžiamosios politikos įgyvendinimą praktiškai pritaikant nusikaltimų tyrimo efektyviausius, racionaliausius, prieinamus ir ekonomiškus kriminalistikos būdus ir priemones.

Lietuvos Respublikoje yra šios svarbiausios valstybinės ekspertinės įstaigos: Lietuvos teismo ekspertizės centras, Lietuvos policijos Kriminalistinių tyrimų centras, Valstybinė teismo medicinos tarnyba, Valstybinė teismo psichiatrijos tarnyba prie Sveikatos apsaugos ministerijos, Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamento prie Vidaus reikalų ministerijos Gaisrinių tyrimų centras. Svarbus jų veiklos tobulinimo rezervas yra tinkamas ES investicijų panaudojimas, kad Lietuvoje būtų naudojamos naujausios kriminalistikos technologijos. Europos sąjungos (toliau – ES) investicijos tampa labai svarbiu veiksniu, galinčiu suteikti itin reikiamą finansinę paramą Lietuvos ekspertinėms įstaigoms. Šiame straipsnyje analizuojamos ES investicijų panaudojimo galimybės siekiant įsigyti naujausias kriminalistikos technologijas ir tobulinant Lietuvos ekspertinių įstaigų veiklą.

Reikšminiai žodžiai: kriminalistinė techninė politika, Lietuvos ekspertinės įstaigos, ES investicijos, ES projektai, Europos horizontas.

Įvadas

Temos aktualumas. 2004 m. Lietuvai įstojus į ES **atsivėrė** galimybės dalyvauti įvairiuose europiniuose projektuose, bendradarbiauti su įvairiomis ES institucijomis, agentūromis, įstaigomis ir pan. ES struktūrinė parama buvo skirta nuosekliai mažinti socialinius ir ekonominius skirtumus tarp ES šalių narių ar atskirų regionų. Struktūrinės paramos pamatines vertybes galima išreikšti dviem žodžiais – „solidarumas“ ir „sanglauda“. Solidarumas susijęs su tuo, kad paramos tikslas yra ekonomiškai ir socialiai skurdesnius regionus palyginti su ES vidurkiu. Sanglauda susijusi su tuo, kad pajamų ir turtinių skirtumų tarp skurdesnių ir turtingesnių regionų mažinimas yra naudingas visiems. Šiuo metu Lietuvos ekspertinės įstaigos gerokai pasistūmėjo į priekį ir yra pasiekusios tam tikrą Europos lygį, tačiau dar yra nemažai problemų, kurias reikia spręsti ir tam reikia ES investicijų pagalbos.

Straipsnio **tikslas** – **išanalizuoti** ES investicijų panaudojimo galimybes Lietuvos ekspertinių įstaigų tobulinimui.

Tyrimo uždaviniai:

1) išanalizuoti kriminalistinės techninės politikos sąvoką;
2) įvertinti ES investicijų panaudojimo galimybes Lietuvos ekspertinėse įstaigose.

Tyrimo objektas – ES investicijos, kaip priemonė Lietuvos ekspertinių įstaigų tobulinimui.

Tyrimo metodika – pagrindiniai straipsnyje taikyti metodai: statistinių duomenų analizės, loginis-analitinis, interviu ir apibendrinimo. Statistinių duomenų analizės metodu siekta surinkti kuo daugiau statistinės oficialios informacijos apie ES investicijų panaudojimą Lietuvoje. Oficiali informacija rinkta iš Valstybės kontrolės, taip pat iš Lietuvos teismo ekspertizės centro (toliau – LTEC), Lietuvos

policijos kriminalistinių tyrimų centro (toliau – LPKTC), Valstybinės teismo medicinos tarnybos (toliau – VTMT), Finansų ministerijos. Pasitelkus loginį-analitinį metodą buvo įvertinta ir susisteminta visa surinkta informacija. Interviu metodu buvo imti interviu iš ekspertinių įstaigų, kurios formuoja kriminalistinę techninę politiką Lietuvoje, atstovų. Interviu buvo imti iš LPKTC metodininko Genriko Nedveckio, VTMT direktoriaus dr. Romo Raudžio, LTEC direktoriaus dr. Giedriaus Mozūraičio. Apibendrinus susistemintą informaciją padarytos išvados ir parengti pasiūlymai atsižvelgiant į išryškėjusias problemas.

1. Kriminalistinė techninė politika ir ekspertinės įstaigos

Kriminalistinė techninė politika yra nauja sąvoka, kuri dar nėra visiškai išnagrinėta. „Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje“ pateiktas toks žodžio „politika“ apibrėžimas: „politika (*gr. politikē (technē)* – valstybės valdymo menas), universalus visuomenės organizavimo būdas, bendro žmonių gyvenimo reguliavimo sistema, kuria siekiama palaikyti visuomeninio gyvenimo tvarką, vidinio ir išorinio pasaulio stabilumą reguliuojant konfliktus“[1]. Galima sutikti su rusų autorių nuomone, kad „kriminalistinė politika yra strateginės krypties kūrimas siekiant užtikrinti baudžiamosios politikos įgyvendinimą praktiškai pritaikant nusikaltimų tyrimo efektyviausius, racionaliausius, prieinamus ir ekonomiškus kriminalistikos būdus ir priemones“[2]. Mykolo Romerio universiteto autorių nuomone, kriminalistinės politikos turinį sudaro šiuolaikinės kriminalistinės (įskaitant ekspertinę) veiklos principai, tikslai, prioritetai, perspektyvos ir strategijos, taip pat pagrindinės kriminalistinio kovos su nusikalstamumu priemonių arsenalo plėtros, tobulinimo, įgyvendinimo ir efektyvaus naudojimo praktikoje kryptys,

1 Jūratė Novagrockienė, „Politika“, žiūrėta 2023 m. kovo 20 d., https://www.vle.lt/straipsnis/politika/.

2 K. I Sotnikov, O. L. Romanova, „Criminalistics and criminal politics“, *Vestnik of St. Petersburg University of the Ministry of Internal Affairs of Russia* 92 (2021): 160.

suderinti su dabarties ir ateities procesais (prognozavimu)[3]. Būtent strateginė kryptis ir yra pati aktualiausia nagrinėjant ES investicijų panaudojimo Lietuvos ekspertinių įstaigų tobulinimui klausimą. Strategija paprastai apima du pagrindinius procesus: formulavimą ir įgyvendinimą. Formulavimas apima aplinkos ar situacijos analizavimą, diagnozės kūrimą ir pagrindinių principų plėtojimą. Tai apima tokią veiklą kaip strateginis planavimas ir strateginis mąstymas. Įgyvendinimas susijęs su veiksmų planais, kurių buvo imtasi, kad būtų pasiekti tikslai, laikantis nustatytos orientacinės politikos. Bruce'as Hendersonas 1981 metais rašė: „Strategija priklauso nuo gebėjimo numatyti būsimas dabartinių iniciatyvų pasekmes." Autoriaus nuomone, nepaisant pašalinių veiksnių, pagrindiniai reikalavimai strategijai kurti:

1) daug žinių apie aplinką, rinką ir konkurentus;
2) gebėjimas nagrinėti šias žinias kaip interaktyvią dinaminę sistemą;
3) vaizduotė ir logika renkantis tarp konkrečių alternatyvų.

Pasak Hendersono, strategija naudinga dėl „ribotų išteklių, priešininko pajėgumų ir ketinimų nežinojimo; negrįžtamo išteklių įsipareigojimo; būtinybės koordinuoti veiksmus per tam tikrą laiką ir atstumą; nežinios dėl iniciatyvos kontrolės; ir priešų abipusio tarpusavio suvokimo pobūdžio"[4]. Norint tinkamai panaudoti ES investicijas, būtina nuodugniai ištirti Lietuvos ekspertines įstaigas, jų aktualiausias tobulinimo kryptis, susidėlioti strategiją. Tik tinkamai parengus strategiją bus galima pereiti prie jos įgyvendinimo.

Ekspertinės įstaigos Lietuvoje formuoja (dalyvauja formuojant) kriminalistinę techninę politiką. Todėl būtina nuodugniau panagrinėti ir jų veiklos probleminius aspektus, tarp kurių vienas svarbiausių yra naujų technologijų diegimas, susijęs su reikšmingomis finansinėmis sąnaudomis, dėl to tampa aktuali naujų

3 Vidmantas Egidijus Kurapka, Žaneta Navickienė ir Ilona Tamelė, "Pagrindinių kriminalistinės politikos sąvokų klausimu – harmonizavimo vektorius", *Kriminalistika ir teismo ekspertologija : mokslas, studijos, praktika,* XVIII, 13-20, (2022): 18.

4 „The concept of of strategy", žiūrėta 2023 m. kovo 20 d, https://www.bcg.com/publications/1981/concept-of-strategy.

rezervų paieška ir tinkamas panaudojimas.

Šiuo metu Lietuvos Respublikoje yra šios svarbiausios valstybinės ekspertinės įstaigos:

a) Lietuvos teismo ekspertizės centras;

b) Lietuvos policijos Kriminalistinių tyrimų centras;

c) Valstybinė teismo medicinos tarnyba;

d) Valstybinė teismo psichiatrijos tarnyba prie Sveikatos apsaugos ministerijos;

e) Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamento prie Vidaus reikalų ministerijos Gaisrinių tyrimų centras.

Formuoti valstybės politiką teismo ekspertizių srityje, taip pat organizuoti, koordinuoti ir kontroliuoti jos įgyvendinimą pavesta Teisingumo ministerijai.

1 lentelė. *Subjektų, formuojančių ir įgyvendinančių valstybės politiką teismo ekspertizių srityje, sistema*

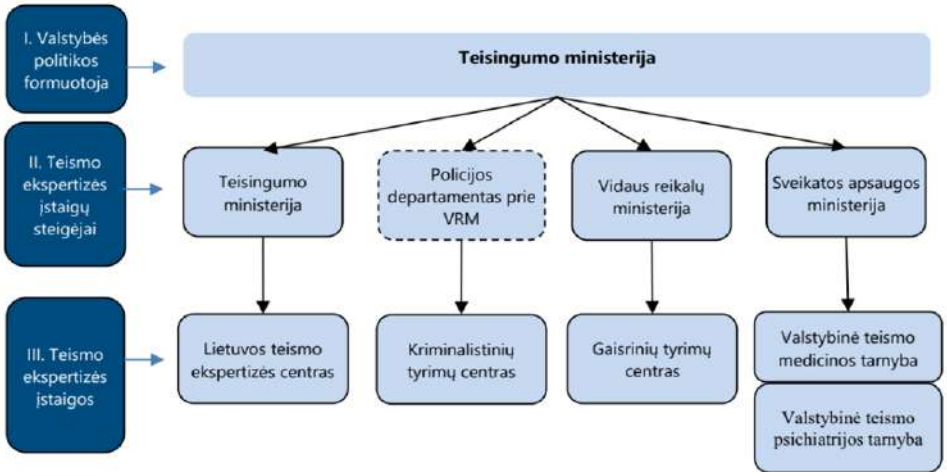

Ekspertinius tyrimus atlieka teismo ekspertizės įstaigos (specialiai įsteigta valstybės įstaiga ar valstybės įstaigos padalinys, kurių pagrindinė veikla – teismo ekspertizių atlikimas[5]) ir privatūs teismo ekspertai. Taip pat tam tikros rūšies ekspertiniai tyrimai atliekami ir kitose valstybės įstaigose, pvz.: Muitinės

5 „Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos nuostatai", *Valstybės žinios*, 1998-07-15, Nr. 63-1816.

laboratorijoje, Finansinių nusikaltimų tyrimų tarnyboje, Lietuvos banke ir kt.

Norint įvertinti Lietuvos ekspertinių įstaigų pastangas diegti naujausias tyrimo technologijas ir iškylančias problemas siekiant, kad jų lygis atitiktų šiuolaikinį Europos lygį, buvo atliktas empirinis tyrimas: interviu su ekspertinių įstaigų atstovais. LTEC direktoriaus Giedriaus Mozūraičio teigimu, *„be abejonės, mūsų lygis atitinka, nes LTEC yra akredituotas pagal ISO17025 kokybės vadybos standartą, tai reiškia, kad tiek europiniu lygiu, tiek pasauliniu lygiu pripažįstama, kad LTEC visi procesai yra sureglamentuoti pagal kokybės vadybos taisykles, metodai yra akredituoti, patikimi ir garantuojantys, kad būtų pasiekti geriausi rezultatai. Tam naudojami pakankami instrumentai ir naujos technologijos ir tais rezultatais gali pasitikėti ne tik Lietuvos teisėsaugos institucijos bet ir užsienio šalių partneriai.“* LPKTC metodininko Genriko Nedveckio manymu, *„LPKTC atliekami ekspertiniai tyrimai atitinka šiuolaikinį Europos lygį, nes LPKTC nuolat yra atnaujinama įranga bei nuolat investuojama į specialistų žinias dalyvaujant įvairiuose mokymuose. Nuo 2007 m. LPKTC yra akredituotas pagal tarptautinį standartą ISO/IEC 17025 „Tyrimų, bandymų ir kalibravimo laboratorijų kompetencijai keliami reikalavimai“ ir tai rodo nešališką trečiųjų šalių patvirtinimą, kad LPKTC laboratorijose atliekami tyrimai atitinka tarptautinę praktiką (ne tik Europos, bet ir pasaulio) ir standartą. LPKTC yra Europos teismo ekspertizės institutų tinklo (toliau – ENFSI) narys ir laikosi ENFSI rekomendacijų, dalyvauja ekspertų darbo grupėse, kompetencijos tikrinimo testuose. Lietuvos Respublikos nacionalinis akreditacijos biuras pratęsė akreditaciją pagal standartą LST EN ISO/IEC 17025:2018 iki 2026 metų. Šiuo metu LPKTC yra 43 akredituoti metodai ir atliekamos 29 kriminalistinių tyrimų rūšys.“* VTMT direktoriaus Romo Raudžio nuomone, *„<...> Jeigu mes lygintume Lietuvos teismo mediciną su Pabaltijo šalimis, tai pagal aprūpinimą technologijomis gal šiek tiek nusileidžiame estams, tačiau esame stipresni už Latvijos teismo mediciną, kuri pastaraisiais metais susiduria su tam tikrais finansiniais iššūkiais. Tačiau jeigu lygintume Lietuvą su Vokietijos, Danijos teismo medicinos institutais,*

tai, ko gero, tas lygmuo ne tiek ypatingai žemesnis kiek ten, žymiai dažniau ir greičiau atnaujinamos technologijos laboratorinei įrangai, įvairios technologijos. Ir jeigu lyginsime save su Vakarų Europos valstybėmis, mes atliekame gerokai daugiau mirusiųjų tyrimų ir atliekame didžiulius tyrimų kiekius tirdami gyvus nukentėjusius, sužalotus asmenis. Vakarų Europoje šių tyrimų skaičiai yra gerokai mažesni. Kadangi darome daugiau tyrimų nei vakariečiai, ekspertų šiuo metu nėra pakankamai. <...>".

Pateikiamos ir autoriaus įžvalgos.

Valstybės kontrolė 2016 m. lapkričio 17 d. valstybinio audito ataskaitoje „Teismo ekspertizių atlikimo organizavimas" Nr. VA-P-40-3-2341 nurodė, kad nėra numatyta pakankamai priemonių, kurios padėtų sutrumpinti ekspertinių tyrimų rezultatų teikimo terminus, o vienas iš veiksnių, didinančių eiles ekspertiniams tyrimams atlikti – žmogiškųjų išteklių trūkumas[6].

Remiantis LR teisingumo ministerijos plėtros programa, teismo ekspertizės įstaigoms trūksta finansavimo įsigyti naują laboratorinę įrangą, Ekspertiniam darbui naudojama infrastruktūra neatitinka higienos normų ir kitų ekspertiniam darbui keliamų reikalavimų. Reikalavimus ekspertinius tyrimus atliekančioms laboratorijoms nustato tarptautiniai dokumentai (kokybės standartas LST EN ISO 17025, Tarptautinės laboratorijų akreditavimo organizacijos ILAC standartas G19:08/2014, Europos teismo ekspertizės institutų tinklo ENFSI dokumentai ir kt.). LTEC naudojamas pagrindinis pastatas Vilniuje Lvovo g. (šiuo metu valdomas Turto banko, atitinkamai LTEC nuomojamas) visiškai neatitinka minėtuose tarptautiniuose dokumentuos ir Lietuvoje galiojančių higienos normų reikalavimų: patalpų išdėstymas yra netinkamas tyrimų laboratorijoms, dėl per mažo patalpų ploto neįmanoma plėtoti ir vystyti atliekamų ekspertinių tyrimų, esama elektros instaliacija, vandentiekio, vėdinimo sistemos yra nepakankamo

6 „Lietuvos Respublikos valstybės kontrolės 2016-11-17 valstybinio audito ataskaita Nr. VA-P-40-3-23", žiūrėta 2023 m. kovo 20 d., https://www.valstybeskontrole.lt/LT/Product/23663.

pajėgumo vis didėjančiai ir sudėtingėjančiai ekspertinių tyrimų apkrovai. Pabrėžtina, kad ekspertams nėra sudaromos galimybės tobulinti kvalifikaciją atsižvelgiant į modernėjančias nusikalstamų veikų atlikimo technologijas. Praktiniams mokymams vykdyti LTEC neturi reikiamos infrastruktūros, tam tikslui įrengtų mokymo klasių, mokamųjų priemonių eksperimentams ir vizualioms demonstracijoms atlikti. Tokios priemonės yra daugumoje ES šalių teismo ekspertinėse laboratorijose. Viena iš kitose ES šalyse naudojamų teisėsaugos pareigūnų mokymų priemonių, kurios trūksta Lietuvoje, yra mokomieji filmai. Šiuo metu ekspertinių tyrimų užsakymo procesai nėra skaitmenizuoti.

Šiuo metu nėra unifikuotos kvalifikacijos kėlimo „krepšelio“ sistemos, tačiau įvertinus kvalifikacijos kėlimo poreikius, skiriamus asignavimus ir kitus finansavimo šaltinius, vidutinis „krepšelis“ per metus yra apie 100 eurų, kai minimalus poreikis yra 500 eurų. Galimybių tobulinti kvalifikaciją Lietuvoje beveik nėra, tačiau ekspertai galėtų intensyviau dalyvauti kitose šalyse ENFSI organizuojamuose su kvalifikacijos kėlimu susijusiuose renginiuose ar kituose komerciniais pagrindais siūlomuose teoriniuose-praktiniuose mokymuose. Nemokamų renginių yra labai mažai, o pasinaudoti galimybe kelti kvalifikaciją kitais formatais reikia lėšų. Pvz., informacinių technologijų ekspertams, kurių paklausa yra didžiausia, skirti mokymai vienam ekspertui kainuoja nuo 2500 iki 6000 eurų, neįskaitant kelionės ir nakvynės išlaidų[7].

Pasak ekspertinių įstaigų atstovų, pagrindinės problemos, su kuriomis susiduria Lietuvos ekspertinės įstaigos: kvalifikuoto personalo paieška ir išlaikymas; konkurencija su privačiu sektoriumi; didelė personalo kaita kai kuriose ekspertinėse srityse; ekspertų skaičiaus mažėjimas; dalies ekspertų pensinis amžius, nepakankamas biudžetinis finansavimas, taip pat darbo užmokestis.

Siekiant efektyviai valdyti teismo ekspertizių sritį, manytina, tikslinga valstybės

7 „Teisingumo sistemos plėtros programos pagrindimas“, žiūrėta 2023 m. kovo 20 d., https://tm.lrv.lt/uploads/tm/documents/files/dokumentai/Administracin%C4%97%20informacija/Pl%C4%97tros%20programos/2021-2030%20metu%20teisingumo%20sistemos%20pletros%20programos%20pagrindimas.pdf.

mastu planuoti šios srities plėtrą nustatant strategines kryptis ir prioritetus. Valstybės politikos teismo ekspertizių srityje formavimą ir jos įgyvendinimo organizavimą, koordinavimą ir kontrolę palengvintų, jei būtų nuspręsta, kokiais būdais ministerijos, kurių valdymo srityje yra teismo ekspertizės įstaigos, galėtų prisidėti prie politikos formavimo ir jos įgyvendinimo organizavimo.

2. ES investicijų panaudojimo galimybės Lietuvos ekspertinėse įstaigose

Visi ES piliečiai ir daug kitų pasaulio regionų tiesiogiai arba netiesiogiai gauna naudos iš ES biudžeto. ES parama padeda milijonams studentų, tūkstančiams mokslininkų ir daugeliui miestų, regionų ir ne pelno organizacijų. ES finansavimo gali prašyti visi ES piliečiai. ES vykdoma keliasdešimt skirtingų finansavimo programų[8]. Ar galima teikti paraišką ir gauti lėšų pagal kurią nors iš jų, priklauso nuo verslo arba projekto pobūdžio. Finansavimo galimybės taip pat teikiamos pagal programas, kurias tiesiogiai įgyvendina valstybės narės, pvz., Ekonomikos gaivinimo ir atsparumo didinimo priemonė arba Teisingos pertvarkos fondas. Prieš teikiant paraišką finansavimui gauti visada pravartu susipažinti su kvietimo gairėmis, taip galima išsiaiškinti, ar yra atitinkami reikalavimai paraiškai teikti. Kiekvienoje finansavimo programoje ir skelbime apie konkursą pateikiami konkretūs kriterijai. Dotacijų atveju, jei pasiūlymas yra priimtinas ir atitinka kriterijus, atrankos procesas paprastai prasideda nuo to, kad nepriklausomi ekspertai

8 2021–2027 m. programos: Europos horizontas, Euratomo mokslinių tyrimų ir mokymo programa, ITER, Programa „InvestEU“, Europos infrastruktūros tinklų priemonė, Skaitmeninės Europos programa, Bendrosios rinkos programa, ES kovos su sukčiavimu programa, Bendradarbiavimo mokesčių klausimais programa (FISCALIS), Bendradarbiavimo muitinių klausimais programa „Muitinė“, Europos kosmoso programa, Europos regioninės plėtros fondas (ERPF), Sanglaudos fondas (SF), REACT-EU, Parama Kipro turkų bendruomenei, Ekonomikos gaivinimo ir atsparumo didinimo priemonė, Techninės paramos priemonė, Euro apsauga nuo padirbinėjimo, Sąjungos civilinės saugos mechanizmas („rescEU“), „ES – sveikatos labui“, „Europos socialinis fondas +“, programa „Erasmus+“, Europos solidarumo korpusas, Teisingumo programa, Piliečių, lygybės, teisių ir vertybių programa, „Kūrybiška Europa“, Europos žemės ūkio garantijų fondas (EŽŪGF), Europos žemės ūkio fondas kaimo plėtrai (EŽŪFKP), Europos jūrų reikalų, žuvininkystės ir akvakultūros fondas, Aplinkos ir klimato politikos programa (LIFE), Teisingos pertvarkos fondas, Prieglobsčio, migracijos ir integracijos fondas, Integruoto sienų valdymo fondas, Vidaus saugumo fondas, atominės elektrinės eksploatacijos nutraukimas (Lietuva), branduolinė sauga ir atominių elektrinių eksploatacijos nutraukimas, Europos gynybos fondas, Europa pasaulyje. Kaimynystės, vystymosi ir tarptautinio bendradarbiavimo priemonė, humanitarinė pagalba, bendra saugumo ir gynybos politika, užjūrio šalys ir teritorijos, pasirengimo narystei pagalba.

pasiūlymą vertina pagal atrankos ir sutarties skyrimo kriterijus.

ES valstybės narės ir Europos komisija identifikuoja problemas ir numato investicijų kryptis. LR Vyriausybė ir ministerijos nustato prioritetines sritis, kurioms būtų skiriamas finansavimas Lietuvoje. Kitame etape LR Finansų ministerija teikia Veiksmų programą ir Partnerystės sutartį tvirtinti Europos komisijai. Vėliau ministerijos nustato priemones prioritetams įgyvendinti, rengia ir tvirtina dokumentus, nustatančius projektų finansavimo tvarką. Po to įgyvendinančios institucijos skelbia kvietimus teikti paraiškas pagal numatytas priemones[9].

ES ilgalaikis biudžetas kartu su iniciatyva „Next Generation EU“ (NGEU) – laikinąja priemone, skirta ekonomikos gaivinimui skatinti, – bus didžiausias iki šiol Europoje finansuotas skatinamųjų priemonių rinkinys. Europos ekonomikai po COVID-19 atkurti iš viso skiriama 2,018 trln. Eur. Saugumui ir gynybai planuojama skirti 14,9 mlrd. Eur. Naudos gavėjai gali būti valstybinės policija, muitinė ir kitos specializuotos teisėsaugos tarnybos (įskaitant nacionalinius elektroninių nusikaltimų padalinius, kovos su terorizmu padalinius ir kitus specializuotus padalinius), vietos viešosios įstaigos, nevyriausybinės organizacijos, tarptautinės organizacijos, ES agentūros, privačios ir viešosios teisės bendrovės, tinklai, tyrimų institutai ir universitetai[10].

Finansavimo programų, įgyvendinamų pagal 2021–2027 m. daugiametę finansinę programą, sąrašas, suskirstytas pagal išlaidų kategorijas ir grupes.

2021–2027 m. programoje **„Europos horizontas“** numatyta finansavimo priemonė Kova su nusikalstamumu ir terorizmu 2022 m. Šiuo kvietimu numatyti tokie rezultatai:

1) patobulinti Europos šalių teismo ekspertinių įstaigų ir policijos veiklas, analizuojant sudėtingas nusikaltimo vietas, įvairius tipų pėdsakus;
2) trumpesnis teismo procesas;

9 „Finansavimo skyrimo, vertinimo ir įgyvendinimo schemos“, žiūrėta 2023 m. kovo 20 d., https://2014.esinvesticijos.lt/lt//finansavimas/finansavimo-skyrimo-schema#1_schema.

10 „NextGenerationEU“, žiūrėta 2023 m. kovo 20 d., https://next-generation-eu.europa.eu/index_en.

3) pateikti bendrus europinius metodus, skirti rizikos ir (arba) grėsmių analizei, atitinkamų saugumo priemonių nustatymui ir taikymui, kartu tikrinant, renkant ir analizuojant sudėtingose nusikaltimų vietose surinktų medžiagų pėdsakus, atsižvelgiant į teisines ir etines veiklos taisykles, teismo ekspertizės įrodymų atsekamumas, sąnaudų ir naudos aspektai, taip pat pagrindinės teisės, pvz., privatumas ir asmens duomenų apsauga;

4) saugumo politikos formuotojai patobulino naujoviškų sprendimų naudojimo kriminalistinių institutų ir policijos institucijų atliekamiems nusikaltimų vietų tyrimams reglamentą;

5) geresnis supratimas apie pagrindinius reiškinius, reguliuojančius medžiagos perkėlimą iš paviršiaus į kitą, medžiagos išlikimą vieną kartą, medžiagos atkūrimo procesą, taip pat apibūdinimą ir lūkesčius dėl foninio triukšmo;

6) mokslo bendruomenei prieinami pagrindiniai duomenų rinkiniai, padedantys interpretuoti mikropėdsakų, biologinių pėdsakų, biometrinių pėdsakų ir cheminių pėdsakų perdavimo veiklos lygiu;

7) patobulintas įrodymų rinkimas nusikaltimo vietoje dėl didesnio naujų technologijų naudojimo;

8) policijos institucijoms ir teismo ekspertizės institutams pateikiami naujoviški biologinių skysčių identifikavimo metodai, skirti kriminalistinėms reikmėms;

9) kriminalistams ir policijos institucijoms, vykdančioms nusikaltimų vietų tyrimus, teikiamos šiuolaikiškos ir naujoviškos mokymo programos[11].

Siekiant ištirti ES investicijų panaudojimo galimybes Lietuvos ekspertinėse įstaigose pasitelktinas interviu su šios įstaigos atstovu. LTEC direktorius Giedrius Mozūraitis nurodė: „<...> *Lietuvoje yra pakankamai plačiai sudarytos sąlygos pasinaudoti ES investicine aplinka. Yra įvairių programų, į kurias gali aplikuoti*

11 „ES finansavimo programos“, žiūrėta 2023 m. kovo 20 d., https://commission.europa.eu/funding-tenders/find-funding/eu-funding-programmes_lt.

teismo ekspertizės įstaigos, taip pat ir kartu su užsienio šalių partneriais. Taip pat yra galimybės dalyvauti programose dėl kvalifikacijos kėlimo, dėl naujausios įrangos įsigijimo ar naujų ekspertinių instrumentų sukūrimo. Šiuo metu dalyvaujame ES projektuose, pagal kuriuos tiek kuriame naujus instrumentus, kurie bus panaudoti teismo ekspertizės atlikimui, tiek ir mokinant mūsų užsakovus ir teismo ekspertus virtualioje aplinkoje, tiek atlikti procesinius veiksmus, tiek ir pasinaudojant virtualios realybės galimybėmis atlikti arba pasiruošti atlikti teismo ekspertizes, t. y. formuluoti klausimus, paruošti medžiagą ir t. t. <...>“. LPKTC metodininko Genriko Nedveckio nuomone, „<...> *Pasakytina, kad Lietuvos policija maksimaliai išnaudoja ES investicijas naujų technologijų ekspertiniams tyrimams atlikti įsigijimui. LPKTC yra atsakinga už policijos kriminalistinių tyrimų srities vystymą ir atnaujinimą. Pastaraisiais metais buvo gerokai išplėstos laboratorinio tyrimo galimybės (ypač informacinių technologijų, cheminių, biologinių, balistinių, trasologinių ir kt.) bei diegiamos naujos technologijos įvykio vietų tyrimuose (bepiločiai orlaiviai, 3D skenavimo įranga, įvairių rūšių pėdsakų paieškos įranga). LPKTC pagal savo kompetenciją nuolat dalyvauja įvairiuose ES projektuose, kaip vykdytojai arba kaip partneriai (vidaus saugumo projektai, Norvegijos finansinio mechanizmo lėšomis finansuojami projektai, Europos kaimynystės priemonių projektai ir kt.). Tokio dalyvavimo nauda yra ir naujos įrangos įsigijimas, ir specialistų mokymai.* <...>“. VTMT direktorius Romas Raudys nurodė, kad „<...> *per pastaruosius 20 metų esame dalyvavę ne viename projekte. Berods 2005 m. metais startavo DRUID projektas „Driving under the influence of alcohol and drugs“. To projekto metu mes įdiegėme naujų technologijų, nes buvome gavę ES finansavimą, įsigijome įrangos. Mūsų toksikologiniai tyrimai padarė didelį žingsnį į priekį. Po to, kai įstaigos pavaldumas pasikeitė ir mūsų steigėju nuo 2015 m. tapo SAM (prieš tai buvo teisingumo ministerija), dalyvavimas pačiuose ES projektuose kaip savarankiškam žaidėjui tapo apsunkintas, nes dažniausiai galėjome būti kaip subkontraktoriai ar partneriai, todėl mums savarankiškai tų projektų surasti yra gerokai sunkiau. Negalime*

sakyti, kad mes nesinaudojame ES investicijomis, bet šiandieninis įstaigos statusas šiek tiek sukelia tam tikrų kliuvinių. Tikrai gal būtų galima daugiau naudotis, tiesiog jeigu koks nors universitetas dalyvauja ES projekte, kur teismo medicina yra nuošalyje, ne tos tematikos, tuomet mums sunku prie kažko prisišlieti. Dabartinis įstaigos statusas mums sudaro kliūtis savarankiškai dalyvauti ES projektuose, mes galime būti tik partneriai, subkontraktoriai, kol mūsų niekas nepakviečia ir neįtraukia į projektą, mūsų pačių galimybės dalyvauti ES projektuose yra pakankamai ribotos. <...>".

Kalbant apie ES finansuojamus projektus būtų galima paminėti keletą LTEC ir LPKTC vykdomų projektų (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. *LTEC ir LPKTC vykdomi projektai*

Projekto vykdytojas	Projekto pavadinimas	Projekto trukmė	Projekto biudžetas
LTEC	Tarptautinis Europos Sąjungos dalinai finansuojamas projektas LAW-GAME, kurio tikslas – pasitelkus dirbtinį intelektą sukurti saugų, kontroliuojamą ir efektyvų virtualios realybės simuliatorių, skirtą ikiteisminio tyrimo pareigūnų mokymams[12].	2021 m. rugsėjo 1 d. – 2024 m. rugpjūčio 31 d.	6 999 490 Eur
LTEC	Tarptautinis Europos Sąjungos dalinai finansuojamas projektas ROXANNE, projekto tikslas – PLATFORMA, leidžianti integruoti ir vizualizuoti kalbos signalų, vaizdo ir tinklų analizės rezultatus taikant naujausius metodus, derinant su jau turimų tyrimo sistemų duomenimis, taip pat užtikrinti saugų ir greitą duomenų apsikeitimą tarp skirtingų šalių[13].	2019 m. rugsėjo 1 d. – 2022 m. lapkričio 23 d.	7 000 000 Eur

12 „Tarptautinis Europos Sąjungos dalinai finansuojamas projektas LAW-GAME", Lietuvos teismo ekspertizės centras, žiūrėta 2023 m. balandžio 11 d., https://ltec.lrv.lt/lt/administracine-informacija/projektai/tarptautinis-europos-sajungos-dalinai-finansuojamas-projektas-law-game.

13 „Tarptautinis Europos Sąjungos dalinai finansuojamas projektas ROXANNE", Lietuvos teismo ekspertizės centras, žiūrėta 2023 m. balandžio 11 d., https://ltec.lrv.lt/lt/administracine-informacija/projektai/tarptautinis-europos-sajungos-dalinai-finansuojamas-projektas-roxanne.

LTEC	Tarptautinis Europos Sąjungos finansuojamas projektas CERTAIN-FORS, kurio tikslas – sukurti balso pavyzdžių duomenų bazę, kuria būtų galima dalytis su ENFSI teismo ekspertizės kalbos ir garso analizės darbo grupės (FSAAWG) nariais[14].	2022 m. sausio 1 d. – 2023 m. gruodžio 31 d.	1 744 563,31 Eur
LPKTC	„Naujosios kriminalistinės technologijos įvykio vietos tyrimams ir viešajam saugumui užtikrinti“[15]	2020 m. vasario 20 d. –2022 m. gegužės 19 d.	850 091,23 Eur
LPKTC	Lietuvos ir Latvijos policijos projektas Nr. LLI-288 „Policijos kinologų pajėgumų stiprinimas siekiant viešojo saugumo didinimo Latvijos ir Lietuvos pasienio teritorijose, Police K9“[16]	2015 m. lapkričio 30 d.	576 876 Eur

Kokias įžvalgas galima padaryti atlikus šį tyrimą? Išanalizavus ES finansuojamus projektus Lietuvos ekspertinėse įstaigose darytina išvada, kad pagrindiniai projektų vykdytojai yra LTEC ir LPKTC. Šiuo atveju reikėtų, kad ir kitoms ekspertinėms įstaigoms būtų sudarytos galimybės įsitraukti į ES finansuojamus projektus.

Kaip jau buvo minėta, LR Vyriausybė ir ministerijos nustato prioritetines sritis, kurioms bus skiriamas finansavimas remiantis ES valstybių narių ir ES komisijos identifikuotomis problemomis ir numatytomis investicijų kryptimis. Kadangi Lietuvoje ekspertinės įstaigos priklauso skirtingoms ministerijoms, šiuo atveju yra sunkiau koordinuoti veiksmus ir nustatyti bendras problemas. Šiuo atveju

14 „Tarptautinis Europos Sąjungos finansuojamas projektas CERTAIN-FORS“, Lietuvos teismo ekspertizės centras, žiūrėta 2023 m. balandžio 11 d., https://ltec.lrv.lt/lt/administracine-informacija/projektai/tarptautinis-europos-sajungos-finansuojamas-projektas-certain-fors.

15 “2014–2020 metų Europos kaimynystės priemonės projektas ENI-LLB-2-265 „Naujosios kriminalistinės technologijos įvykio vietos tyrimams ir viešajam saugumui užtikrinti“, Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centras, žiūrėta 2023 m. balandžio 11 d., https://ktc.policija.lrv.lt/lt/projektai/2014-2020-metu-europos-kaimynystes-priemones-projektas-eni-llb-2-265-naujosios-kriminalistines-technologijos-ivykio-vietos-tyrimams-ir-viesajam-saugumui-uztikrinti.

16 “Lietuvos ir Latvijos policijos projektas Nr. LLI-288 „Policijos kinologų pajėgumų stiprinimas siekiant viešojo saugumo didinimo Latvijos ir Lietuvos pasienio teritorijose, Police K9“, Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centras, žiūrėta 2023 m. balandžio 11 d., https://ktc.policija.lrv.lt/lt/projektai/lietuvos-ir-latvijos-policijos-projektas-nr-lli-288-policijos-kinologu-pajegumu-stiprinimas-siekiant-viesojo-saugumo-didinimo-latvijos-ir-lietuvos-pasienio-teritorijose-police-k9-1.

būtų tikslinga sujungti ir įkurti vieną bendrą įstaigą, pavaldžią LR teisingumo ministerijai. Taip būtų išvengiama funkcijų dubliavimo, būtų lengviau planuoti biudžetą ir skirstyti lėšas. Sujungus ekspertines įstaigas taip pat palengvėtų ir ES projektų įgyvendinimas, nes visas procesų valdymas būtų koordinuojamas vienos ministerijos.

Manytina, kad ES finansavimas suteikia puikias galimybes tobulinti lėšų reikalaujančias sritis. Tai, ar bus gautas finansavimas ir įsisavintos skiriamos lėšos, didžiąja dalimi priklauso nuo pačių ES valstybių vidaus politikos. Būtent šiuo metu ypatingas dėmesys turėtų būti skiriamas ES lėšų įsisavinimo klausimams spręsti. Turėtų būti sudaromos galimybės su ES finansavimu dirbantiems specialistams kelti kvalifikaciją ir gauti atitinkamus mokymus. Neretai paraiškos ES investicijoms gauti būna atmetamos dėl netinkamai užpildytų ar laiku nepateiktų reikiamų dokumentų, nepateikus kvalifikacijos reikalavimus pagrindžiančių dokumentų, praleidžiant numatytus terminus ir dėl kitų priežasčių, kurių būtų galima lengvai išvengti turint kvalifikuotus specialistus. Taip pat vykdant projektus dažnai susiduriama su administravimo problemomis, dėl kurių pradėti vykdyti projektai stringa, yra stabdomi ar nutraukiami. Projektų rengimui ir administravimui neretai valstybinės įstaigos samdo specialistus iš šalies. Tačiau visada yra geriau turėti kvalifikuotus specialistus įstaigos viduje, kurie turi ne tik projektų valdymo žinių, bet ir atitinkamų žinių apie įstaigą, kuri dalyvauja ES projektuose. Taip greičiau gaunama reikalinga informacija ir efektyviau vykdomi projektai, viešieji pirkimai.

Išvados

Išanalizavus ES investicijas ir finansavimą darytina išvada, kad šiuo metu Lietuva turi visas galimybes pasinaudoti ES parama kriminalistikos srityje. Pagrindinės kliūtys pasinaudoti ES investicijomis Lietuvoje yra pačios Lietuvos teisinis ekspertinių įstaigų veiklos reglamentavimas. Nors šiuo metu tiek ekspertinės

įstaigos intensyviai dalyvauja įvairiuose ES projektuose, vis dėlto kai kurios sritys negauna pakankamai investicijų. Pagrindinės sritys, kurioms reikia ES investicijų, yra infrastruktūros modernizavimas, praktinių mokymų organizavimas ir naujos įrangos įsigijimas.

Lietuvoje nėra sukurta kriminalistikos technikos ir technologijų panaudojimo politika. Analizuojant Lietuvos ekspertines įstaigas buvo nustatytas nepakankamas teismo ekspertizės įstaigų techninis aprūpinimas. Ekspertiniam darbui naudojama infrastruktūra neatitinka higienos normų ir kitų ekspertiniam darbui keliamų reikalavimų. Praktiniams mokymams vykdyti LTEC neturi reikiamos infrastruktūros, tam tikslui įrengtų mokymo klasių, mokomųjų priemonių eksperimentams ir vizualioms demonstracijoms atlikti.

Siekiant pagerinti ES investicijų įsisavinimą tikslinga centralizuoti projektų valdymo sistemą. Taip būtų pasiekiamas didesnis projektų rengimo, administravimo, viešųjų pirkimų efektyvumas. Reikėtų kelti su projektais dirbančių specialistų kvalifikaciją, tai galėtų padėti sumažinti klaidų ir pažeidimų skaičių. Viešųjų pirkimų efektyvumą konsoliduoti skatina pirkimai. Konsoliduotojo pirkimo esmė – kelių perkančiųjų organizacijų susijungimas perkant tas pačias prekes ar paslaugas.

USING EU INVESTMENTS AS A TOOL FOR THE IMPROVEMENT OF LITHUANIAN EXPERT INSTITUTIONS IN THE PERSPECTIVE OF CRIMINAL TECHNICAL POLICY

Eimantas Švelnys

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. Forensic technical policy is a new concept that has not yet been fully explored. Criminological policy is the creation of a strategic direction in order to ensure the implementation of criminal policy by applying in practice the most effective, rational, accessible and economical methods and tools of criminalistics for the investigation of crimes.

In the Republic of Lithuania, the following expert institutions are involved in this: the Lithuanian Forensic Expertise Center, the Lithuanian Police Criminal Investigation Center, the State Forensic Medicine Service, the State Forensic Psychiatry Service under the Ministry of Health, the Fire Protection and Rescue Department under the Ministry of Internal Affairs, and the Fire Investigation Center.

In order to use the latest forensic technologies in Lithuania, appropriate investments are required. Thus, European Union investments become a very important factor that can provide much-needed financial support to Lithuanian expert institutions. This article analyzes the possibilities of using European Union investments in order to acquire the latest forensic technologies and improve the activities of Lithuanian expert institutions.

Keywords: forensic technical policy, Lithuanian expert institutions, EU investments, EU projects, European horizon.

LIETUVOS IR UKRAINOS KRIMINALISTŲ BENDRADARBIAVIMAS: PAGRINDINĖS KRYPTYS IR ĮŽVALGOS

Emilija Garškovaitė

E. paštas emgarskovaite@mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo akademija

Laura Bagdonaitė

E. paštas labagdonaite@mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo akademija

Matas Linkevičius

E. paštas malinkevicius1@mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo akademija

Ilona Tamelė

E. paštas ilonatam@mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo akademija

Kuratorius prof. dr. Henryk Malewski

E. paštas malewski@mruni.eu

Santrauka. Tarptautinis bendradarbiavimas suteikia galimybių mokymuisi ir profesiniam tobulėjimui, plečia žinias ir įgūdžius, tobulina praktiką ir procedūras. Straipsnyje analizuojami pagrindiniai istoriniai Lietuvos ir Ukrainos bendradarbiavimo aspektai, kryptys ir perspektyvos, vertinami pasiekti rezultatai kriminalistikos mokslo ir didaktikos srityse, taip pat nagrinėjama nevyriausybinių organizacijų veikla. Pabrėžiama, kad Lietuvos ir Ukrainos kriminalistų bendradarbiavimas turi daug galimybių ir perspektyvų, kurios gali būti naudingos abiem

šalims. Straipsnyje pateikiami konkretūs pavyzdžiai, kaip Lietuva ir Ukraina bendradarbiauja kriminalistikos srityje, kas suteikia pagrindą daryti išvadą, kad Lietuva ir Ukraina yra pasiryžusios glaudžiau bendradarbiauti kriminalistikos srityje ir kad toks bendradarbiavimas turi didelį potencialą.

Reikšminiai žodžiai: Lietuva, Ukraina, kriminalistikos mokslas, didaktika, nevyriausybinės organizacijos, bendradarbiavimas.

Įvadas

Nusikalstamumui peržengiant nacionalines sienas ir tampant vis globalesniam, skirtingų šalių bendradarbiavimas kriminalistikos srityje tampa vis aktualesnis siekiant veiksmingai tirti ir išaiškinti nusikaltimus. Be to, tarptautinis bendradarbiavimas suteikia mokymosi ir profesinio tobulėjimo galimybių. Bendradarbiaujant su kitų šalių kriminalistais mokslininkais ir teisėsaugos institucijų praktikais susipažįstama su skirtingais požiūriais į nusikaltimų tyrimą, metodus ir technologijas, taip plečiant žinias ir įgūdžius, tobulinant praktiką ir procedūras. Be to, tarptautinis bendradarbiavimas gali prisidėti prie skirtingų kriminalistikos mokyklų pagrindinių mokslinių paradigmų harmonizavimo, taip sukuriant bendrą viziją ir nusikaltimų prevencijos, taip pat nusikaltimų tyrimų standartus. Jau ne vieną kartą mokslininkai kriminalistai buvo rašę apie bendros Europos kriminalistikos erdvės kūrimą ir visuomeninių organizacijų veiklą stiprinant tarptautinius santykius[1]. Šiame straipsnyje nagrinėjama, kaip Lietuva ir Ukraina stiprina bendradarbiavimą kriminalistikos mokslo, didaktikos ir praktikos srityse.

Tyrimo *objektas* – Lietuvos ir Ukrainos bendradarbiavimo santykiai kriminalistikos mokslo ir didaktikos srityse ir nevyriausybinių organizacijų veikla šiame kontekste.

1 Plačiau žr. Rolf Ackermann, Vidmantas Egidijus Kurapka, Henryk Malewski, Valery Shepitko, „Schaffung eines einheitlichen europäischen kriminalistischen Raumes. Die Tätigkeit öffentlicher Organisationen zur Stärkung der internationalen Beziehungen", *Kriminalistik. Unabhängige Zeitschrift für die kriminalistische Wissenschaft und Praxis* Heft 6 (2020): 355-363.

Šio straipsnio *tikslas* – išanalizuoti pagrindinius istorinius Lietuvos ir Ukrainos bendradarbiavimo aspektus, kryptis ir perspektyvas.

Siekiant užsibrėžto tikslo, keliami tokie pagrindiniai uždaviniai:

1) įvertinti pasiektus rezultatus kriminalistikos mokslo srityje;
2) įvertinti pasiektus rezultatus kriminalistikos didaktikos srityje;
3) įvertinti, kaip nevyriausybinės organizacijos prisideda prie bendradarbiavimo stiprinimo.

Tyrimo *metodai*. Siekiant šio tikslo buvo taikomi empiriniai kokybiniai duomenų rinkimo metodai, autoriai pasitelkė mokslinės literatūros analizės, alternatyvų, loginės analizės metodus. Taip pat buvo atliktas nevyriausybinių organizacijų – Lietuvos kriminalistų draugijos ir Ukrainos tarptautinio kriminalistų kongreso (toliau – Ukrainos kriminalistų kongresas) – pirmininkų interviu taikant struktūrizuotų ekspertų interviu metodą, tad darbas yra pagrįstas ne tik teoriniais, bet ir praktiniais aspektais. Autoriai ištyrė suinteresuotųjų šalių nuomones, patikslino informatyvius duomenis, atskleidė visiškai netikėtus ir iš anksto nenumatytus tiriamos temos aspektus, taip pat gavo informacijos tolimesniems tyrimams, kurie gali peraugti ir į baigiamuosius darbus.

1. Kriminalistikos mokslo aspektai Ukrainos ir Lietuvos bendradarbiavimo kontekste

Buvusios Sovietų Sąjungos uždarumas stabdė užsienio technikos ir technologijų pažangą kriminalistikos srityje, dėl ko Lietuvos kriminalistinė technika akivaizdžiai atsiliko nuo kitų išsivysčiusių laisvų Europos šalių. Kriminalistiniai tyrimai buvo prastai organizuoti ir fragmentiški, nes jie buvo orientuoti į atskirus mokslinius interesus, o ne praktinius poreikius. Be to, nusikaltimų rodikliai buvo labai iškraipomi, todėl nebuvo suprantama, kas tikrai vyksta praktikoje. Lietuvoje sovietmečiu kriminalistikos mokslas buvo orientuotas daugiau į teorinius pagrindus ir metodologiją, o į kriminalistinę techniką – nepakankamai. Bendras

Sovietų Sąjungos ekonominis-techninis atsilikimas lėmė ir gana žemą kriminalistikos technikos lygį Lietuvoje, o tiesioginių kontaktų su išsivysčiusių šalių kriminalistais beveik nebuvo. Tarpukario Lietuvos Respublikos kriminalistikos mokslo raida buvo pamiršta, o kriminalistų darbai buvo slepiami[2].

Iki Sovietų Sąjungos subyrėjimo (1990 m.) tarp Lietuvos ir Ukrainos nebuvo ir negalėjo būti esminių kokybinių skirtumų kriminalistikos moksle, didaktikoje ir praktikoje, nes abiejų šalių kriminalistika buvo Rytų Europos kriminalistikos mokyklos struktūrose. Skirtumai pradėjo ryškėti tada, kai Lietuva po 1990 m. ryžtingai ir nedelsdama pradėjo reformas, kurių kryptis buvo vakarietiškos demokratijos, kai Ukraina vis dar buvo paveikta Sovietų Sąjungos mentaliteto ir „vertybių". Demokratizacijos procesai Ukrainoje prasidėjo vėliau ir iki Maidano revoliucijos nebuvo itin kryptingi.

Tačiau dabar tiek Lietuva, tiek Ukraina, vienodai suprasdamos kriminalistikos mokslo ir didaktikos[3] reikalingumą, stengiasi atsiriboti nuo savo praeities ir plėtoti kriminalistikos mokslą orientuodamosi į Europos Sąjungos šalyse egzistuojančių mokyklų teoriją ir praktiką, taip pat paraleliai atrasti savo kriminalistikos kūrimo viziją. Yra keletas pagrindinių kriminalistikos mokyklų, o visas šalis galima apskritai priskirti vienai ar kitai mokyklai. Bet kiekvienoje šalyje esama tam tikrų ypatumų (teisinių, istorinių, kultūrinių ir kt.), todėl straipsnyje kalbama

2 J. Juškevičiūtė ir kt., „Kriminalistikos vystymosi Lietuvoje perspektyvos", *Kriminalinė justicija* T.1 (1993): 65-70.

3 Plačiau žr. apie didaktiką: Валерій Юрійович Шепітько, Гендрик Малєвскі, Відмантас Егідіюс Курапка, „Криміналістична дидактика в контексті руху до єдиного європейського криміналістичного простору: погляди студентів Литви та України", (Valery Yu. Shepitko, Henryk Malewski, Vidmantas Egidijus Kurapka, „Criminalistic didactics in the movement to wards aunified european criminalistic space: views of Lithuanian and Ukrainian students", *Journal of the national academy of legal sciences of ukraine* Volume 29, Issue 4 (2022), *Вісник Національної академії правових наук України* № 4 (2022): 129-146; Henryk Malewski ir kt., „Didactics and the views of students in Lithuania, Ukraine, and Poland on the necessity of studying criminalistics disciplines", *International Comparative Jurisprudence* Vol. 8 No. 2 (2022): 193-208; Henryk Malevski, Vidmantas Egidijus Kurapka ir Ilona Tamelė, „Motivation and expectations of students - an important factor in the implementation of the new bachelor's degree program „Law and Criminalistics"", *Криміналіст першодрукований* № 21-22 (2021): 10-38; Henryk Malewski, Vidmantas Egidijus Kurapka ir Ilona Tamelė, „Lietuvos kriminalistų draugijos kongresų apžvalga – akademinė didaktika", Zborník príspevkov, 17. medzinárodný kongres Kriminalistika a forenzné vedy: veda, vzdelávanie, prax, Bratislava, Slovenská respublika, Akadémia policajného zboru v bratislave, 16. - 17. september 2021, P. 197-218; Henryk Malewski, Vidmantas Egidijus Kurapka ir Žaneta Navickienė, „Mykolo Romerio universiteto studentų požiūris į kriminalistikos didaktikos aktualijas", *Problemy współczesnej kryminalistyki* tom XXII (2018): 113-128 ir kt.

apie nacionalinius kriminalistikos modelius.

Lietuvoje kriminalistika nuo jos pagrindų atsiradimo iki dabartinių laikų patobulėjo ne tik praktinėje jos taikymo srityje, bet ir mokslinėje. Lietuvos kriminalistai, ypač po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m., siekė tobulinti savo kriminalistikos žinias, dalytis jomis su kitomis valstybėmis, semtis iš jų patirties ir persikelti į tarptautinę erdvę, kuri atvertų šio mokslo duris ir leistų jį plačiau suprasti, pažinti ir taikyti.

Šiuo tikslu ir siekiant suburti kriminalistikos mokslo ir praktikos specialistus, plėtoti jų interesus mokslinėje, techninėje, švietėjiškoje, informacinėje ir kitose srityse, glaudžiai susijusiose su kriminalistikos mokslu, 2001 m. gruodžio 3 d. buvo įsteigta Lietuvos kriminalistų draugija (toliau – LKD)[4], kuri pradėjo funkcionuoti 2002 m. sausio 21 d.[5]. LKD steigimas buvo inicijuotas Mykolo Romerio universiteto kriminalistų, sulaukusių palaikymo ir iš ekspertinių įstaigų, policijos, prokuratūros ir teismų atstovų. Idėja apie tokios draugijos sukūrimą kilo dar to meto Lietuvos policijos akademijos mokslininkams, supratusiems, kad, norint kovoti su nusikalstamumu ir užtikrinant žmonių saugumą, yra privalomas glaudus ryšys ne tik tarp nacionalinių, bet ir tarptautinių teisėsaugos ir justicijos institucijų atstovų.

LKD skatina kriminalistikos mokslo plėtojimą, siekia užtikrinti kriminalistų bendradarbiavimą tarp skirtingų valstybių ir organizacijų, kad būtų garantuotas efektyvesnis nusikaltimų prevencijos ir kovos su nusikalstamumu procesas.

Taip viena iš svarbiausių LKD veiklų tapo kasmetinio kartu su Mykolo Romerio universitetu ir Lietuvos teismo ekspertizės centru tarptautinio kongreso „Kriminalistika ir teismo ekspertologija: mokslas, studijos, praktika“ (toliau – Kongresas) organizavimas, kuriame dalyvauja dešimtys Europos šalių ir savo išmintimi aktyviai dalijasi įvairių šalių kriminalistai mokslininkai, pvz., iš Lenkijos,

4 Vidmantas Egidijus Kurapka ir kt., *Kriminalistika: teorija ir technika* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012), 247-248.

5 „Lietuvos kriminalistų draugija“, žiūrėta 2023 m. kovo 25 d., https://kriminalistai.wordpress.com/apie-mus/.

Latvijos, Slovakijos, Kazachstano, Ukrainos, Vokietijos ir t. t. Šis Kongresas suteikia galimybę parodyti Lietuvoje vykstančius procesus, susipažinti su naujausiomis pasaulio kriminalistikos ir teismo ekspertizės plėtros kryptimis, taip pat kitų šalių teisėsaugos institucijų patirtimi[6].

Kongresas vyko jau 18 kartų. Kongresas iš pradžių vyko tik Lietuvoje, tačiau vėliau kitų dalyvaujančių šalių atstovai pareiškė norą priimti svečius savo šalyse. Todėl buvo nuspręsta, kad Kongresas kas antrus metus bus organizuojamas kitoje šalyje, kurios atstovai išreiškia norą būti šeimininkais. Per šias konferencijas matyti Lietuvos ir Ukrainos kriminalistų bendradarbiavimas mokslo srityje – bendrai rašomi straipsniai. Išanalizavus šiuos straipsnius galima padaryti išvadą, kad Lietuvos ir Ukrainos kriminalistai mokslininkai domisi vienas kito darbais, skaito ir cituoja kitų autorių darbus savo straipsniuose ir taip bendradarbiauja tarpusavyje. Apžvelgus visas iki šiol vykusias konferencijas, galima palyginti Lietuvos ir Ukrainos kriminalistų dalyvių ir jų parašytų straipsnių skaičius (žr. 1 pav.).

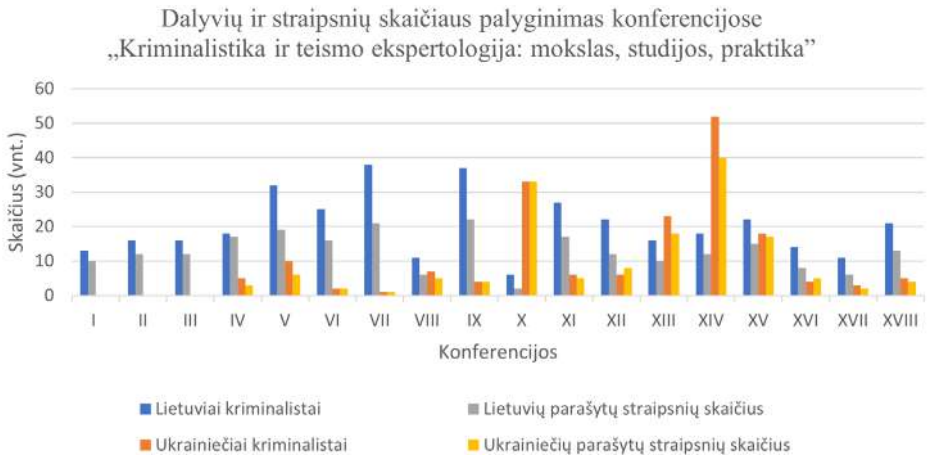

1 pav. *Lietuvos ir Ukrainos kriminalistų dalyvių ir jų parašytų straipsnių skaičius*

Iš šios diagramos duomenų matyti, kad Lietuvos kriminalistai mokslininkai dažniau rašo straipsnius su bendraautoriais, tiek su Lietuvos, tiek su užsienio šalių atstovais. Tai gali rodyti Lietuvos mokslininkų atvirumą naujoms idėjoms

6 Kurapka ir kt., *supra note*, 4: 247-248.

ir pasiryžimą bendradarbiauti su kitais, kadangi būtent per bendrus darbus gali gimti naujos idėjos ir kriminalistikos mokslas tobulėti. O Ukrainos darbuose ryškios bendraautorystės tendencijos nepastebimos, nes, remiantis pateiktais duomenimis, šios šalies mokslininkai dažniausiai rašo straipsnius vieni, be bendraautorių. Palyginus Lietuvos mokslininkų kriminalistų ir Ukrainos šalies atstovų, parašiusių straipsnius Kongreso leidinyje, skaičius, matyti, kad lietuvių dažniausiai yra daugiau nei ukrainiečių. Tai galima lengvai paaiškinti, nes Lietuva yra Kongreso „savininkė“, kaip ir atvirkščiai, pvz., X bei XIV konferencijoje, kuri vyko Ukrainoje, ir XIII konferencijoje, kuriose Ukrainos kriminalistų buvo daug daugiau nei Lietuvos kriminalistų.

Kitas patikimas rodiklis, parodantis, kad moksliniai straipsniai kiekvienos šalies mokslininkų yra skaitomi ir vertinami, yra citavimas. Analizuojant konferencijų straipsnius, aiškėja, kad Lietuvos mokslininkai kriminalistai cituoja Ukrainos kriminalistus, o Ukrainos kriminalistai – lietuvius. Tai parodo abipusį susidomėjimą kitos šalies darbais ir idėjomis, kuriomis remiantis rašomi nauji straipsniai (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. *Citavimų skaičiai iš visų konferencijų*

	Konferencijos																	
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV	XV	XVI	XVII	XVIII
X	1	4	1	4	1	4		–	2	1	–	–	–	1	1	1	1	–
Y	3	5	1	7	1	7	–	–	2	1	–	–	–	1	1	1	5	–
Z	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3	2	–	1	3	–	1	1	–
K	–	–	–	–	–	–	–	–	–	5	2	–	1	4	–	2	1	–
X – lietuvių straipsnių skaičius, kuriuose buvo cituojami ukrainiečiai																		
Y – kiek ukrainiečių straipsnių buvo cituojama lietuvių straipsniuose																		
Z – ukrainiečių straipsnių skaičius, kuriuose buvo cituojami lietuviai																		
K – kiek lietuvių straipsnių buvo cituojama ukrainiečių straipsniuose																		

Išnagrinėjus šiuos duomenis galima daryti išvadą, kad Lietuvos mokslininkai kriminalistai dažniau cituoja Ukrainos mokslininkus kriminalistus, o ne atvirkščiai, pvz., 22 Lietuvos kriminalistų mokslininkų parašytuose straipsniuose yra

pacituoti 35 Ukrainos mokslininkų kriminalistų straipsniai, o 11 Ukrainos atstovų parašytų straipsnių yra pacituota 15 Lietuvos mokslininkų kriminalistų straipsnių (IX konferencijoje bendraautorių E. V. Kurapkos, S. Matulienės ir E. Bilevičiūtės straipsnyje „Kriminalistikos didaktika Lietuvoje: lūkesčiai ir galimybės“ cituojamas V. Shepitko straipsnis „Криминалистика XXI века: предмет познания, задачи, тендеции в новых условиях“; V. Shepitko straipsnyje „Criminalistics in the system of legal sciences and its role in the global world“, išspausdintame X konferencijoje, cituojami net keli Lietuvos kriminalisto H. Malevski straipsniai).

Tokias tendencijas galėjo nulemti geografinė šių valstybių padėtis, nes Ukraina ir Lietuva neturi bendros valstybių sienos ir yra „atskirtos“ arba apsunkintos bendradarbiavo prasme negu, pvz., su kaimyninėmis valstybėmis. Kitas aspektas, kurio negalima pamiršti, yra populiacijos, nes Ukraina keliolika kartų didesnė už Lietuvą, atitinkamai ir Ukrainos mokslininkų, praktikuojančių kriminalistiką, yra daugiau, o tai sudaro geresnes galimybes Ukrainos mokslininkams cituoti nacionalinius mokslininkus kriminalistus. Tačiau sykiu tai yra ir gera galimybė Lietuvos kriminalistams atrasti Ukrainos kriminalistų straipsnius pagal savo interesus. Būtina atkreipti dėmesį į tai, kad iki Rusijos karo prieš Ukrainą dažnai buvo cituojami Rusijos kriminalistai Lietuvių kriminalistų straipsniuose. Toks reiškinys gali būti susijęs su istorinėmis sąlygomis, kadangi Lietuva ilgą laiką buvo Rusijos imperijos dalis ir vėliau sovietinio bloko šalis, todėl perėmė nemažai Rusijos kriminalistikos mokyklos modelio pagrindų.

Paskutinis aspektas, kurį reikia paminėti kalbant apie šių dviejų valstybių bendradarbiavimą kriminalistikos mokslo srityje, tai bendri darbai, parašyti tiek Lietuvos, tiek Ukrainos atstovų. Vienas tokių yra kriminalistikos vadovėlis[7], parašytas Lietuvos ir Ukrainos kriminalistų. Kitas pavyzdys – bendrai parašytas straipsniai: „Vieningos Europos kriminalistinės erdvės kūrimas. Visuomeninių

7 H. Malevski, V. Shepitko (ed.), *Textbook of Criminalistics, Volume 1: General Theory* (Apostille Publishing House LLC, Kharkiv 2016).

organizacijų veikla tarptautiniams ryšiams stiprinti“[8], „Kriminalistikos didaktika judėjimo link vienos Europos kriminalistinės erdvės kontekste: Lietuvos ir Ukrainos studentų požiūriai“[9], „Didaktika ir Lietuvos, Ukrainos, Lenkijos studentų požiūris į kriminalistikos disciplinų studijų būtinumą“[10]. Bendri projektai, parašyti dviejų valstybių, – Ukrainos ir Lietuvos – atstovų, labiausiai atspindi šių šalių tarpusavio bendradarbiavimą mokslo srityje.

Reikia pabrėžti, kad svarbi dalis mokslo publikacijų procese yra mokslo leidinių redakcinės kolegijos, kadangi jos yra atsakingos už mokslo straipsnių ir kitų darbų recenzavimą, redagavimą ir priėmimą į spaudą. Kuo tarptautiškesnė mokslo redakcinė kolegija, tuo daugiau leidiniai gali gauti įvairių požiūrių ir mokslinių idėjų. Tai taip pat padeda užtikrinti, kad mokslo straipsniai būtų vertinami objektyviau ir atsižvelgiama į skirtingus kultūrinius ir mokslinius požiūrius. Atsižvelgiant į tai, Lietuvos mokslininkai taip pat turi atstovų Ukrainos mokslinių leidinių redakcinėse kolegijose[11], kuriose taip pat yra publikuojami jų darbai. Savo ruožtu, ukrainiečių mokslininkai yra vertinami kaip reikšmingi Lietuvos kriminalistų draugijos mokslo tarybos nariai. Be to, jie taip pat publikuoja savo straipsnius Lietuvos mokslo žurnaluose[12].

Taigi tiek Lietuvos, tiek Ukrainos mokslininkai yra gerai integruoti į tarptautinę mokslinę bendruomenę. Taip mokslininkai gali keistis idėjomis ir patirtimi, o tai gali prisidėti prie kokybiškų mokslinių darbų kūrimo ir naujų mokslo sričių

8 Ackermann ir kt., *supra note*, 1: 355-363.

9 В. Шепітько, Г. Малєвскі, В. Е. „Курапка, Криміналістична дидактика в контексті руху до єдиного європейського криміналістичного простору: погляди студентів Литви та України“, *Вісник НАПрНУ* №4, (2022), DOI: 10.31359/1993-0909-2022-29-4-129.

10 H. Malewski ir kt., „Didactics and the views of students in Lithuania, Ukraine, and Poland on the necessity of studying criminalistics disciplines“, *International Comparative Jurisprudence* Vol. 8 No. 2 (2022).

11 Pvz. „Наукові праці Націонаного Університету „Одеська Юридична Академія““; „Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine"; „Криміналіст першодрукований“ Національного університету „Юридична академія України імені Ярослава Мудрого““; „Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics“ „Національний науковий центр „Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса“ ir kt.

12 „Kriminalistika ir teismo ekspertizė: mokslas, studijos, praktika“, Kongreso leidinys, Academic journal -International Comparative Jurisprudence ir kt.

pažinimo. Be to, tai taip pat gali padėti geriau suprasti kultūrines, kalbines ir kitas skirtis tarp šių šalių, kurios gali turėti įtakos moksliniam bendradarbiavimui ir mokslinių idėjų plėtrai. Galima pabrėžti, kad yra labai daug perspektyvų ir potencialo tobulinti šį bendradarbiavimą.

2. Didaktikos aspektai ir nevyriausybinių organizacijų indėlis

Kaip kiekviena mokslo šaka, kriminalistika taip pat turi savo didaktikos aspektą, kuris padeda organizuoti mokymąsi ir lavinimąsi efektyviau. Nuo kokybiško mokymosi proceso priklauso ne tik kriminalistikos specialistų kompetencija, bet ir visa kriminalistikos mokslo vystymosi perspektyva. Šioje dalyje aptariama kriminalistikos didaktikos svarba ir vaidmuo ugdant kompetentingus ir savarankiškus kriminalistikos specialistus, Lietuvos ir Ukrainos kriminalistikos didaktikos pagrindinius istorijos tarpsnius, taip pat šios disciplinos ateitį.

Lietuvos kriminalistikai, o dar labiau didaktikai per Lietuvos kriminalistikos mokslo gyvavimo istoriją reikėjo išgyventi daug iššūkių, pakilimo ir kritimo bangų, bet, nepaisant visko veikiant sunkumus, kriminalistikos didaktika įrodė savo svarbą ir šiuo metu išgyvena teigiamus pokyčius.

Pereinamajame laikotarpyje Lietuva ištrūko iš sovietinių gniaužtų ir Rytų kriminalistikos sistemos ir pasuko Vakarų kryptimi. Įkūrus Lietuvos policijos akademiją, mokslininkai parengė kriminalistikos sistemą pakopiniam mokymui, kuri buvo gerai įvertinta tarptautinės mokslinės bendruomenės. Į sistemą buvo inkorporuota specializuotų kriminalistikos kursų, kurie ne tik tobulino esamų kriminalistų kompetencijas, bet ir padėjo plėsti teisininkų akiratį. Metodinių priemonių diegimas buvo svarbus faktas, kaip ir 1998 metais išleistas kriminalistikos vadovėlis lietuvių kalba, kuris vis dar naudojamas iki šiol[13].

Prasidėjus XXI amžiui kriminalistikos mokslo supratimas stipriai pasikeitė,

13 Vidmantas Egidijus Kurapka, Henryk Malewski ir Snieguolė Matulienė, „Kriminalistika Lietuvoje 1990-2020: nuo naujų paradigmų paieškos iki realizuotų mokslinių koncepcijų ir ateities įžvalgų“, *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka* (24), (2020): 263 -264.

tai lėmė ir didaktikos pasikeitimus. Rinkos ekonomika stipriai paveikė civilinės teisės sritį, dėl to šioje sferoje dirbantys mokslininkai pradėjo abejoti kriminalistika kaip mokslu ir jos reikalingumu. Be to, nepakankamas teisės studentų informuotumas apie kriminalistikos discipliną lėmė pastebimas kriminalistikos kurso siaurėjimo tendencijas ar net visišką jo atsisakymą. Konstatuotas atitolęs kai kurių teisėsaugos pareigūnų, mokslininkų, universitetų požiūris į kriminalistiką. Ši tendencija taip pat buvo pastebėta ir Vakarų šalyse, tačiau, kai ši banga atėjo į postsovietines valstybes, Vakarų šalys šią problemą jau buvo išsprendusios. Deja, šis požiūris sukėlė neigiamų padarinių Lietuvoje – kriminalistika tapo pasirenkamu dalyku Mykolo Romerio ir Vilniaus universitetuose nepaisant to, kad buvo parašyta gana daug mokslinių disertacijų ir buvo suburtas gana platus kriminalistikos mokslininkų kolektyvas. Šiek tiek vėliau buvo likviduota Kriminalistikos katedra, tai buvo labai stipus smūgis Lietuvos kriminalistikai[14].

Antrasis XXI amžiaus dešimtmetis pasižymi Europos šalių kriminalistikos renesansu. Vėl stipriai didėjo susidomėjimas kriminalistikos mokslu, todėl sparčiai padidėjo siūlomų programų skaičius. Didėjant kriminalistikos žinių poreikiui ėmė trūkti specialistų. Mokslininkai stengėsi atsižvelgti į rinkos poreikius, todėl siūlė vis daugiau kriminalistikos kursų, kuriuose studentams buvo suteikta galimybė siekti savo karjeros derinant darbą policijos sistemoje su kriminalistikos studijomis. Buvo sukurti atskiri kriminalistikos padaliniai, kurie pradėjo siūlyti ne tik tradicinėmis tapusias bakalauro, magistrantūros ir doktorantūros lygio studijas, bet ir kvalifikacijos kėlimo kursus. Taip pat buvo pastebėta svarba tęsti tarptautinių vadovėlių leidybą, kadangi vadovėliai yra puiki kriminalistų rengimo metodinė priemonė.

Šiuo laikotarpiu pastebima džiuginanti tendencija, kad kriminalistikos mokslas ir didaktika ne tik stipriai pajudėjo į priekį, bet ir labai sustiprėjo. Nuo 2016 m. Mykolo Romerio universitete tam tikrose programose įvyko tam tikri pozityvūs

14 Kurapka, Malewski ir Matulienė, *supra note,* 13: 270-272.

pokyčiai – kriminalistikos dalykas iš alternatyviai pasirenkamo tapo privalomu dalyku, pvz., teisės bakalauro studijų programa, teisės ir valstybės sienos apsaugos bakalauro studijų programa, policijos veiklos bakalauro studijų programa, kurioje kriminalistika studijuojama net du semestrus, nuo 2012 metų pradėta vykdyti teisės ir ikiteisminio proceso programa, į kurią įeina kriminalistikos dalykas[15]. 2019 m. buvo pradėta vykdyti nauja kriminalistikos studijų specializacija „Teisė ir kriminalistika", kuri sulaukė didelio studentų susidomėjimo[16].

Lietuvos mokslininkai nusibrėžė tikslą iki 2030 metų sukurti Lietuvos kriminalistų ir ekspertinių institucijų kolektyvą, kuris plėtotų Lietuvos kriminalistikos didaktikos ir nusikalstamų veikų aiškinimo ir tyrimo praktiką, apsvarstytų ir parengtų pakopinę kriminalistikos mokymo ir kvalifikacijos kėlimo, teisėsaugos ir justicijos pareigūnų programą ir sukurtų kriminalistinės politikos mokslinę koncepciją, užtikrinančią bendrą Europos viešojo saugumo erdvę.

Šiai ambicingai vizijai įgyvendinti reikia pasitelkti bendradarbiavimą ir kooperavimąsi su kitomis Europos Sąjungos šalimis. Taigi toliau nagrinėjama Ukrainos patirtis kriminalistikos didaktikoje.

Kriminalistikos mokslas ir didaktika Ukrainoje taip pat turėjo savo nuokrypių ir pakilimų. Tai gali paaiškinti ir tas faktas, kad Ukrainos kriminalistikos mokslas yra priskiriamas Rytų Europos kriminalistikos mokyklai. Suspausta sovietinės „rankos", Ukrainos kriminalistika orientavosi tik į Rytų kriminalistikos mokyklą. Tačiau subyrėjus Sovietų Sąjungai, Ukraina, tapusi nepriklausoma valstybe, pradėjo kurti savo politinę, ekonominę ir teisinę sistemas ir buvo pradėti tam tikri procesai kriminalistikos srityje diegiant Europos Sąjungos šalių ir Amerikos mokyklų žinias. Kai kurie autoriai[17] Ukrainoje kriminalistikos tobulėjimą

15 Kurapka, Malewski ir Matulienė, *supra note*, 13:281.

16 Vidmantas Egidijus Kurapka ir Henryk Malewski, „Po dvidešimties metų... straipsnio „Kriminalistikos mokslas vykdant teisės reformą Lietuvoje" pėdsakais", *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka* (27) (2021): 78-88.

17 Plačiau žr. Valery Shepitko ir Mykhaylo Shepitko, „Criminalistics and forensic sciences in Ukraine: history and current trends", iš *Kriminalistikos teorijos plėtra ir teismo ekspertologijos ateitis: kolektyvinė monografija. Liber*

skirsto į tris pagrindines sritis: 1) universitetinio mokslo plėtra (mokslas švietimo įstaigose); 2) akademinio mokslo raida (mokslinių tyrimų institutų veiklos ribose); 3) plėtra ministerijų kompetencijos ribose (Ukrainos vidaus reikalų ministerijos mokslo ir tyrimų padaliniuose, Ukrainos teisingumo ministerijų teismo ir ekspertų institucijose, Ukrainos sveikatos apsaugos ministerijoje ir kt.). Autorių teigimu, universitetinis kriminalistikos mokslas remiasi moksliniais tyrimais, orientuotais į teisės ir teisėsaugos institucijas. Kriminalistikos mokslo tobulėjimas Ukrainoje apima bendrų ir atskirų kriminalistikos teorijų plėtrą, kriminalistikos technikos problemų tyrinėjimą, taktikos ir metodų atskirose nusikalstamose veiklose tyrinėjimą ir ekspertologiją. Sukurtas mokslininkų kolektyvas bando išspręsti kilusias kriminalistikos problemas ir sudaryti aiškią strategiją, nukreiptą į ateitį. Akcentuotina, kad atitinkamos problemos atsispindi daugelyje Ukrainos mokslininkų parašytų disertacijų, mokslinių straipsnių ir tarptautinių konferencijų pristatymuose. Ukrainos kriminalistikos dalykas vis labiau tapatinasi su bendrais pasaulio principais: 1) kriminalistikos įtakos plėtra; 2) kriminalistikos postulatų technologizavimu ir informatizavimu; 3) kriminalistikos žinių suvienodinimu. Ukrainos integracija į tarptautinę bendruomenę ir Europos bendriją reikalauja suvienodinti mokslinę kriminalistikos terminiją. 2020 metais Ukrainos teisę pasiekė pokyčiai – kriminalinių veikų kvalifikavimo ir bausmių. Šie pasikeitimai privertė ir kriminalistus pradėti teikti teisėsaugos pareigūnams veiksmų algoritmus, reikiamus metodus nusikalstamoms veikoms likviduoti. Ukrainos integracija į tarptautinę bendruomenę padėjo ne tik Ukrainos mokslininkams, bet ir viso pasaulio kriminalistams. Ukraina įrodė visai tarptautinei bendruomenei, kad turi sukaupusi labai daug reikšmingos patirties[18].

Šie pokyčiai Ukrainos nebūtų pasiekę, jei mokslininkai ir praktikai kriminalistai nebūtų susibūrę ir įkūrę kriminalistų asociacijos – Ukrainos kriminalistų

Amicorum Profesoriui Vidmantui Egidijui Kurapkai (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2022), https://cris.mruni.eu/server/api/core/bitstreams/9fedc1c4-325f-4b09-ba45-b58f6771c06d/content.

18 Shepitko, *supra note*, 17.

kongreso. Tai yra nevyriausybinė organizacija, kuri skatina kriminalistikos mokslo tobulinimą ir plėtoja bendradarbiavimą su kriminalistų draugijomis kitose šalyse[19].

Ukrainos kriminalistų kongreso tikslas yra skatinti ir plėtoti kriminalistikos žinias ir praktiką Ukrainoje, remti mokslinius narių tyrimus, organizuoti mokymus ir seminarus, taip pat bendradarbiauti su kitomis kriminalistikos organizacijomis ir institucijomis tiek Ukrainoje, tiek už jos ribų. Be to, Ukrainos kriminalistų kongresas siekia prisidėti prie kriminalistikos mokslo tobulinimo, didaktikos ir aukšto teismo ekspertizės lygio užtikrinimo[20].

Logiška, kad turėdamos panašios praeities patirties, Lietuva ir Ukraina sukūrė itin stiprius ir draugiškus bendradarbiavimo santykius, kurie trunka jau ilgus metus. Daug įdomių ir sėkmingų projektų gimė bendradarbiaujant.

Dar prieš Rusijos karą prieš Ukrainą Jaroslavo Išmintingojo nacionalinio teisės universiteto Kriminalistikos katedros vedėjas profesorius V. Šepitko kartu su Baudžiamosios teisės katedros profesoriumi M. Šepitko ir Kriminalistikos katedros docentu O. Musienko atliko tarptautinę stažuotę Mykolo Romerio universitete. Pagal Teisės ir kriminalistikos stažuotės programą mokslininkai skaitė paskaitas studentams, dalyvavo praktiniuose užsiėmimuose, taip pat studijavo galimybes aprūpinti auditorijas modernia kriminalistikos įranga, naudojama studentų studijų metu. Per stažuotę įvyko svarbūs susitikimai su Mykolo Romerio universiteto rektore I. Žalėniene, buvo akcentuotas Teisės ir kriminalistikos studijų programos populiarumas Lietuvoje ir poreikis plėsti bendradarbiavimą su Jaroslavo Išmintingojo nacionaliniu teisės universitetu, mokslininkai lankėsi Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centre, policijos ir kriminalistinės technikos parodoje. Stažuotės rezultatai buvo diegiami į abiejų universitetų mokymo

19 „Конгрес Криміналістів“, žiūrėta 2023 m. kovo 25 d., https://crimcongress.com/ua/.

20 М. В. Шепітько, „Реалізація поглядів Ганса Гросса: виклики сьогодення та погляд у майбутнє, Christian Bachhiesl: Forensic Epistemology According to Hans Gross“, in *Наукові читання пам'яті Ганса Гросса. Збірник тез міжнародної нау* Вдовічен Віталій Анатолійович ua (Red.) (2021), 64.

programas ir ugdymo procesą – taip prisidėta prie Lietuvos ir Ukrainos kriminalistikos didaktikos plėtros. Kiek vėliau Viešojo saugumo akademijos dekanė S. Matulienė vyko su vizitu į Jaroslavo Išmintingojo nacionalinį teisės universitetą Charkove ir susipažino su kriminalistikos poligonu, kuriame yra daug simuliacinių įvykių vietų, skirtų studentams mokytis ir atlikti kriminalistikos užduotis. Idėjos, svajonės ir įgyta patirtis buvo parvežtos į Mykolo Romerio universitetą ir pristatytos mokslinei bendruomenei. Kitu svarbiausiu projektu tapo Lietuvos ir Ukrainos autorių jau minėto bendro kriminalistikos vadovėlio anglų kalba išleidimas[21]. Projektas truko ketverius metus ir dar nėra pasibaigęs. Mokslininkai planavo parašyti tris tomus, tačiau šiuo metu procesas sulėtėjo. Nepaisant sunkumų yra parengtas 2 tomas, kurį planuojama išleisti 2023 m. pabaigoje.

Tačiau Ukrainos ir Lietuvos kriminalistika „bendrauja“ ne tik per universitetų atstovus, bet ir per kriminalistų draugijas. Lietuvos kriminalistų draugija bendradarbiauja su Ukrainos kriminalistų kongresu siekdama tobulinti kriminalistikos mokslą, dalytis savo patirtimis ir įžvalgomis. Kaip minėta, Ukrainos kriminalistų kongreso atstovai aktyviai dalyvauja Lietuvos kriminalistų draugijos rengiamame Kongrese.

Siekiant harmonizuoti skirtingų kriminalistikos mokyklų bendradarbiavimą 2017 m. LKD iniciatyva kartu su Lenkijos kriminalistų draugija ir Ukrainos kriminalistų kongresu buvo priimtas ir paskelbtas Palangos Memorandumas. Vienas iš svarbiausių jo punktų buvo kvietimas įkurti Europos nacionalinių kriminalistikos asociacijų federaciją, kuri turėtų padėti ne tik geriau pažinti jos narių problemas ir pasiekimus, bet ir tapti mokslinių ir taikomųjų projektų iniciatoriumi einant į bendrą Europos kriminalistinę erdvę[22].

2021 m. spalio 12 d. buvo žengtas kitas rimtas žingsnis link Europos nacionalinių kriminalistikos asociacijų federacijos kūrimo – buvo pasirašytas federacijos

21 H. Malevski, V.Shepitko (ed.), *Textbook of criminalistics. Volume I: General Theory* (Apostille Publishing House LLC, 2016).

22 Kurapka, Malewski ir Matulienė, *supra note*, 13: 256–91.

steigimo aktas tarp Lietuvos kriminalistų draugijos ir Ukrainos kriminalistų kongreso. Tikimasi, kad bendra kriminalistikos erdvės padės sklandžiau bendradarbiauti kriminalistikos ir teismo ekspertologijos mokslų klausimais.

3. Interviu apibendrinimas

Atlikus interviu patvirtintos kai kurios straipsnio tiriamosios temos teorinės detalės, sužinotas mokslininkų požiūris į tam tikrus aspektus. Tai padeda geriau suprasti, kaip mokslininkai suvokia bendradarbiavimo temos perspektyvas ir kryptis, kas trukdo pasiekti tam tikrų tikslų.

Apibendrinant galima padaryti tokias išvadas:

1. Ukrainoje kriminalistika Sovietų Sąjungos laikais buvo labiau policinis mokslas ir turėjo rimtų trūkumų. Tačiau dabartinis požiūris į kriminalistikos mokslą keičiasi, plečiasi jos supratimas, atsiranda vis daugiau nuomonių, kad jis gali būti panaudotas ne tik tyrimams, bet ir prevencijai, baudžiamajam persekiojimui, gynybai, teismams ir administracinėms procedūroms.

2. Kriminalistikos mokslas Ukrainoje integruojasi į Europos erdvę, į jį pažvelgiama plačiau. Ukrainos mokslininkai supranta, kad svarbu plėtoti ir inkorporuoti į kriminalistikos mokslą tokias sritis kaip biologija, chemija, DNR ir kriminalistinė genetika, kad svarbu studijuoti naujas kriminalistikos mokslo tendencijas, taip pat Amerikos ir Didžiosios Britanijos mokyklas.

3. Lietuvos ir Ukrainos bendradarbiavimas kriminalistikos srityje siekia net Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikus, kai buvo kuriami Lietuvos Statutai, kuriuose terminu „Во́зный“ (lot. *ministerialis*) buvo vadinamas asmuo, atliekantis šiuolaikinio tyrėjo funkcijas. Dėl tarptautinio bendradarbiavimo Ukrainoje buvo įkurtos profesinės kriminalistikos bendruomenės, nevyriausybinės organizacijos ir tyrimų centrai, pavyzdžiui, prof. Bokarijaus vardu pavadintas kriminalistikos institutas. Ukraina, prisidėdama

kuriant bendrą Europos kriminalistikos asociacijų federaciją, tapo strategiškai svarbia šalimi kriminalistikos mokslo plėtrai.

4. Ukrainos ir Lietuvos kriminalistų bendradarbiavimas yra produktyvus, vykdomi bendri moksliniai projektai, kasmet rengiami tarptautiniai kriminalistikos mokslo ir ekspertologijos kongresai. Abiejose šalyse veikia kriminalistikos draugijos, kurios skatina šios srities plėtrą. Ukrainos mokslininkai tikisi, kad abiejų šalių bendradarbiavimas ir toliau stiprės.

Nepriklausomoje į Vakarus orientuotoje Lietuvoje kriminalistikos vystymasis po Sovietų Sąjungos žlugimo buvo sudėtingas uždavinys. Sovietinio stiliaus požiūris į kriminalistiką buvo paveikus, tačiau taip pat buvo stengiamasi iš naujo įvertinti mokymo programas universitetuose ir perimti geriausią Vakarų tradicijų, pavyzdžiui, germanų kriminalistikos mokyklos, praktiką. Atkurdama nepriklausomybę 1990 m. Lietuva pasirinko į Vakarus orientuotą politikos, ekonomikos ir kitų sričių vystymosi kryptį priešingai nei Ukraina, kuri nematė poreikio veržtis į Vakarų Europą.

1. Dėl ribotų Lietuvos išteklių užsienio patirtis Lietuvai buvo labai svarbi plėtojant kriminalistiką. Nuo 1990 m. aktyviai ieškoma žinių ir informacijos iš užsienio šalių, dalyvaujama konferencijose, mokymuose, lankomasi universitetuose ir policijos įstaigose. Glaudžiai bendradarbiaujama su Ukrainos Jaroslavo Išmintingojo nacionaliniu teisės universitetu, keičiamasi publikacijomis, vykdomi bendri moksliniai projektai, išleistas kriminalistikos vadovėlis ir ateityje planuojama publikuoti dar du tomus.

2. Sienų atvėrimas leido keistis informacija apie naujus metodus ir tyrimų algoritmus iš kitų šalių, o tai buvo ypač naudinga tiriant, pvz., prekybos žmonėmis nusikaltimus, kurių padaugėjo dėl organizuoto nusikalstamumo augimo. Kuriant ir diegiant naujus kriminalistikos metodus svarbų vaidmenį atliko tarptautinis bendradarbiavimas, taip itin reikšmingas buvo prisijungimas prie duomenų bazių ir keitimasis informacija. Dėl šių pastangų Lietuvos kriminalistika dabar pasiekė tarptautinius Vakarų šalių standartus.

3. Lietuvos ir Ukrainos kriminalistų mokslininkų bendradarbiavimas suintensyvėjo 2014 m. Rusijai aneksavus Krymą ir ypač prasidėjus karui Ukrainoje. Viena iš bendradarbiavimo formų yra karo nusikaltimų tyrimai. Vykdomi ir kiti įvairūs projektai, kuriais remiama Ukraina, pavyzdžiui, projektas „Horizontas". Kitas bendras projektas yra dėl skaitmeninės informacijos naudojimo įrodinėjant karo nusikaltimus, be to, daug dėmesio skiriama moksliniams tyrimams ir paskelbta nemažai mokslinių straipsnių.
4. Labai svarbu, kad mokslininkai ir universitetai iš šių skirtingų šalių tęstų bendradarbiavimą ir dalintųsi žiniomis, kadangi tai padeda skatinti tarptautinį mokslinį progresą. Tačiau karas ir kitos kliūtys gali trukdyti šiam bendradarbiavimui, todėl svarbu ieškoti kūrybiškų sprendimų ir nenustoti plėtoti ryšių su kitomis šalimis.
5. Taip pat yra svarbu, kad Ukrainos mokslininkams ir studentams būtų sudarytos sąlygos atvykti į konferencijas ir kitas renginius, kuriuose jie galėtų dalytis savo žiniomis ir patirtimi. Padedant spręsti pragyvenimo ir apgyvendinimo klausimus galima užtikrinti, kad tokios kelionės būtų prieinamos visiems.
6. Lietuvos kriminalistų draugija ir Ukrainos kriminalistų kongresas bendradarbiauja ir stengiasi įkurti Europos kriminalistikos draugijų federaciją, kuri padės vienytis institucijoms, susijusioms su kriminalistikos ir ekspertologijos moksline ir praktine veikla. Tai yra svarbus žingsnis siekiant padidinti bendradarbiavimą ir padidinti mokslinį progresą šioje srityje.
7. Vis dėlto svarbu stebėti padėtį Ukrainoje ir ieškoti būdų, kaip galima būtų padėti jiems įveikti karo padarinius ir sugrįžti į normalų gyvenimą.

Išvados

Šiuo metu keliose Europos šalyse veikia nacionalinės kriminalistų draugijos, kurios atlieka svarbią funkciją plėtodamos kriminalistiką ir teismo ekspertologiją, nemažai pasiekdamos naujoviškos kriminalistikos srityje. Bendros informacinės

erdvės egzistavimas sudaro sąlygas tolesniam kriminalistų, kitų šalių mokslininkų ir praktikų, taip pat mokslo mokyklų atstovų vienijimuisi, šiuolaikinių kriminalistikos priemonių ir metodų plėtrai, kriminalistikos žinių populiarinimui. Lietuvos ir Ukrainos bendradarbiavimo pavyzdys puikiai rodo, kaip dvi šalys, dar prieš 15 metų beveik neturėjusios laisvo ir modernaus kriminalistikos mokslo, sugebėjo sukurti efektyvią, veikiančią, į nuolatinį tobulėjimą orientuotą kriminalistikos mokslo sistemą, ir turėdamos bendrą viziją gali prisidėti prie skirtingų kriminalistikos mokyklų susivienijimo ir harmonizuotos bendros Europos kriminalistikos erdvės kūrimo.

1. **Apibendrinant Lietuvos ir Ukrainos bendradarbiavimą kriminalistikos mokslo srityje formuluojamos išvados:**

- Buvusios Sovietų Sąjungos uždarumas ir ekonominis-techninis atsilikimas stabdė Lietuvos ir Ukrainos kriminalistikos technikos ir mokslinės raidos pažangą.
- Iki Sovietų Sąjungos subyrėjimo Lietuvos ir Ukrainos kriminalistika buvo panašioje situacijoje, tačiau po 1990 m. Lietuva ryžtingai pradėjo reformas, kurios buvo orientuotos į vakarietišką demokratiją, o Ukraina dar iki revoliucijos Maidane buvo paveikta Sovietų Sąjungos struktūrų.
- Šiuolaikinė Lietuvos kriminalistika yra nuolat tobulinama ir mokslininkai siekia dalytis savo žiniomis su kitomis valstybėmis, kad patobulintų kriminalistikos mokslą ir jo taikymą tarptautinėje erdvėje.
- Bendradarbiavimas mokslo srityje tarp Lietuvos ir Ukrainos kriminalistų vyksta per tarptautinius kriminalistikos mokslo kongresus. Bendro abiejų šalių mokslininkų darbo rezultatas – bendri projektai, išleisti įvairūs straipsniai ir vadovėlis.
- Tiek Lietuvos, tiek Ukrainos mokslininkai yra gerai integravęsi į tarptautinę mokslo bendruomenę ir dalyvauja tarptautinių leidinių redakcinėse kolegijose.

- Kongresas yra svarbus formatas, kuris suteikia galimybių Lietuvos ir Ukrainos kriminalistams susipažinti su kitų mokslininkų darbais, dalytis savo žiniomis ir bendradarbiauti mokslo srityje.

2. **Apibendrinant Lietuvos ir Ukrainos bendradarbiavimą kriminalistikos didaktikos srityje siūlytinos išvados:**

- Lietuvos kriminalistikos didaktikai teko susidurti su daugeliu iššūkių, tačiau, nepaisant sunkumų, kriminalistikos didaktika įrodė savo svarbą ir šiuo metu išgyvena teigiamus pokyčius.

- Pereinamuoju laikotarpiu buvo įsteigta Policijos akademija, kurioje buvo sukurta kriminalistikos mokymo sistema, palankiai įvertinta tarptautinės mokslo bendruomenės. XXI amžiuje kriminalistikos kaip mokslo suvokimas patyrė reikšmingų neigiamų pokyčių, kuriems įtakos turėjo rinkos ekonomika ir kriminalistikos kurso siaurinimas. Tačiau XXI a. antrajame dešimtmetyje Europos šalyse vėl kilo susidomėjimas kriminalistika, todėl sparčiai daugėjo kriminalistikos programų.

- Ukrainos kriminalistikos mokslas ir švietimas turėjo pakilimų ir nuosmukių, tačiau perimant žinias iš Europos Sąjungos šalių ir Amerikos mokyklų padaryta pažanga trijose pagrindinėse srityse: universitetinio mokslo plėtros, akademinio mokslo plėtros ir ministerijų kompetencijų išplėtimo.

3. **Apibendrinant Lietuvos ir Ukrainos nevyriausybinių organizacijų svarbą bendradarbiavimo stiprinimo kontekste teiktinos išvados:**

- Lietuvos kriminalistų draugija rengia mokslines konferencijas, seminarus, konkursus, inicijuoja ir vykdo mokslinius tyrimus, bendradarbiauja su mokslo, studijų ir praktinėmis institucijomis, dalyvauja ekspertų rengimo, sertifikavimo ir akreditavimo programose, plėtoja kriminalistikos teorijos ir praktikos bendradarbiavimą.
- Ukrainos kriminalistų kongreso tikslas yra skatinti ir plėtoti kriminalistikos žinias ir praktiką Ukrainoje, remti narių mokslinius tyrimus, organizuoti mokymus ir seminarus, taip pat bendradarbiauti su kitomis kriminalistikos organizacijomis ir institucijomis tiek Ukrainoje, tiek už jos ribų.

- Ukrainos ir Lietuvos kriminalistika bendradarbiauja ne tik per universitetų atstovus, bet ir per kriminalistų draugijas, siekiama tobulinti kriminalistikos mokslą, dalytis savo patirtimis ir įžvalgomis.
- Žengtas reikšmingas žingsnis link nacionalinių Europos kriminalistikos asociacijų federacijos kūrimo – tarp Lietuvos kriminalistų draugijos ir Ukrainos kriminalistų kongreso buvo pasirašytas aktas dėl federacijos steigimo. Tikimasi, kad sukurtas bendras kriminalistikos erdvės projektas padės pagerinti bendradarbiavimą ir diskusijas dėl kriminalistikos ir teismo ekspertologijos mokslų klausimų.

COOPERATION BETWEEN LITHUANIAN AND UKRAINIAN CRIMINALISTS: MAIN DIRECTIONS AND INSIGHTS

Emilija Garškovaitė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Laura Bagdonaitė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Matas Linkevičius

Mykolas Romeris University, Lithuania

Ilona Tamelė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. International cooperation provides opportunities for learning and professional development, expanding knowledge and skills and improving practices and procedures. This article analyses the main historical aspects, directions and perspectives of cooperation between Lithuania and Ukraine, evaluates the results achieved in the fields of criminalistics science and didactics, and examines the activities of non-governmental organisations. It is emphasised that Lithuanian-Ukrainian criminalistic cooperation has many opportunities and perspectives which can be beneficial for both countries. The article provides concrete examples of cooperation between Lithuania and Ukraine in the field of criminalistics, which gives grounds to conclude that Lithuania and Ukraine are committed to closer cooperation in the field of criminalistics and that there is great potential for such cooperation.

Keywords: Lithuania, Ukraine, criminalistics science, didactics, non-governmental organisations, cooperation.

KRIMINALISTINIS VAIZDO FIKSAVIMAS PER ŽMOGAUS SAUGUMO, JO TEISIŲ IR LAISVIŲ PRIZMĘ VILNIAUS MIESTE

Laura Kunigėlytė-Kvaraciejė

E. paštas laura.kunig@gmail.com

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla

Kuratorius prof. dr. Vidmantas Egidijus Kurapka

E. paštas egidijus@mruni.eu

Santrauka. Straipsnis parengtas remiantis baigiamojo bakalauro darbe plėtota tema ir atliktu tyrimu. Straipsnyje analizuojamas kriminalistinis vaizdo fiksavimas per žmogaus saugumo ir jo laisvių ir teisių prizmę. Gilinamasi į modernių technologijų naudojimą kriminalistikoje, siekiant užtikrinti visuomenės saugumą ir šio naudojimo sąsajas su žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimo problematika. Remiantis sistemine mokslinės literatūros analize, dokumentų analize, teisinių dokumentų analize, anketine apklausa, pateikiami atlikto tyrimo rezultatai. Taikant anketinės apklausos metodą išsiaiškinta, kad vaizdo fiksavimo priemonių naudojimas Vilniaus mieste vertinamas teigiamai, o tyrimo dalyviai problemiškais technologijų sankirtos su žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimu klausimais prioritetą teikia saugumui. Tai pagrindžia technologijų naudojimo svarbą siekiant užtikrinti gyventojams daugiau saugumo.

Reikšminiai žodžiai: kriminalistinis vaizdo fiksavimas, žmogaus saugumas, žmogaus teisės, žmogaus laisvės.

Įvadas

Tyrimo aktualumas. Viena svarbiausių kriminalistikos užduočių – laiku ir efektyviai ištirti nusikalstamą veiklą nustatant objektyvią tiesią, remiantis turimais įrodymais, užtikrinant prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių apsaugą[1].

Siekiant užtikrinti visuomenės saugumą ir apsaugoti žmonių gyvybes svarbu, kad baudžiamosios justicijos įstaigos naudotų pažangiausią programinę įrangą, vaizdo fiksavimo sistemas ir kt. Ypač šiuo metu aktualu, kad duomenys, renkami naujausiomis technologijomis, būtų tinkamai apsaugoti, o išaugęs nelegalių migrantų kiekis, kariniai veiksmai kaimyninėse šalyse, dažnėjančios biometrinių duomenų vagystės kelia didesnę riziką duomenų nutekinimui ar panaudojimui šnipinėjimo tikslais[2]. Todėl nacionalinės saugumo sistemos, padedančios identifikuoti pavojingus asmenis, laiku ir tinkamai reaguoti į iškilusius rizikos faktorius sukūrimas yra būtinas žingsnis, neabejotinai padėsiantis apsaugoti visuomenę nuo nusikalstamumo.

COVID-19 pandemijos pasekmės, suprastėję ekonominiai rodikliai, migrantų krizė, karas Ukrainoje, suaktyvėję kaimyninių valstybių kariniai veiksmai ir agresija yra nusikalstamumo augimo veiksniai. Saugumas tampa svarbiausiu visuomenės prioritetu. Naujosios kriminalistinio vaizdo fiksavimo technologijos, biometrinio identifikavimo sistemos jų pritaikymas ir efektyvus naudojimas neabejotinai padėtų kovoti su nusikalstamumu ir sumažinti riziką, kurią kelia dabartinės grėsmės. Tačiau kaip užtikrinti asmens duomenų apsaugą ir pasiekti reikiamą rezultatą norint užtikrinti visuomenės saugumą? Tema yra aktuali šių laikų problemoms spręsti. Kyla poreikis įvertinti, kaip jaučiasi piliečiai, kaip veikia miesto saugumo sistemos, ir inicijuoti diskusiją apie tai, kokios priemonės ir būdai padėtų užtikrinti visuomenės saugumą nacionaliniu lygmeniu, kokios

1 Kurapka, M. E. „Kriminalistikos teorijos pagrindai“, iš *Kriminalistika: teorija ir technika*, red. Juodkaitė-Granskienė, G. , Nedveckis, G. ir Burda, R. (Vilnius: Mykolo Riomerio universitetas, 2012), 26-48.

2 Acar, H. ir Pekcandanoglu, M., “Analysis of Russia’s Cyber Security and Cyber Espionage Policies”, *Turkish Journal and of Russian Studies* 3, (2020): 167-189.

galėtų būti naujųjų technologijų galimybės ne tik atskleidžiant jau padarytus nusikaltimus, bet ir užkertant kelią nusikaltimų darymui.

Tyrimo problema: ar naujųjų technologijų taikymas tiriant nusikalstamas veikas atitinka proporcingumo principą ir užtikrina asmens teises ir laisves?

Tyrimo tikslas – išanalizuoti kriminalistinių vaizdo fiksavimo priemonių teisinio reglamentavimo ypatumus, jų panaudojimą Vilniaus mieste per žmogaus saugumo, teisių ir laisvių prizmę.

Tyrimo uždaviniai:

1) išsiaiškinti naujųjų vaizdo fiksavimo technologijų taikymo galimybes tiriant nusikaltimus;
2) ištirti, kaip piliečiai vertina saugumo, žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimo lygį naudojant naująsias kriminalistinio vaizdo fiksavimo ir identifikavimo technologijas.

Tyrimo metodai. Darbo tikslui pasiekti ir uždaviniams įgyvendinti buvo taikomi keli mokslinių tyrimų metodai: teisinių dokumentų, mokslinės literatūros analizė. Moksliniam tyrimui pasitelkti empiriniai ir teoriniai metodai: sisteminė mokslinės literatūros analizė, teisės aktų apžvalga, anketinė apklausa, interviu.

1. Vaizdo fiksavimo technologijų naudojimas kriminalistikoje

1.1. Techninių priemonių naudojimo tiriant nusikaltimus principai ir jų samprata

Darbo su duomenimis saugumo užtikrinimas, duomenų autentiškumo nustatymas yra pagrindiniai kriminalistinio tyrimo principai. Nustatant duomenų autentiškumą svarbu įvertinti kiekvieną informacijos pėdsaką ir požymį, suskirstyti pėdsakus į kategorijas, nustatyti pėdsakų atsekamumą (požymių skaičių) ir kokybę, tiesiogiai ištirti situaciją, aplinką, kad būtų galima nustatyti atskirų objektų būklę, rasti ir įvertinti dokumentinius įrodymus, gauti informaciją, kurios reikia

tyrimui, atlikti patikrinimus, nustatyti juslinę ir loginę informaciją, taip pat apsaugoti informaciją, kad ji nebūtų ištrinta, sufalsifikuota, pagrobta ir kt.[3].

Šaltinių patikimumo nustatymas – vienas pagrindinių kriminalistinio tyrimo principų, aktualus ir dirbant su techninėmis priemonėmis. Tiriant nusikaltimus dažnai informacija gaunama iš nežinomų arba nepatikimų šaltinių. Manipuliavimas informacija, jos falsifikavimas gali lemti statistinių savybių pokyčius. Kad būtų galima patikėti gauta informacija, reikia nustatyti, kokia tikroji turinio kilmė, kaip turinys buvo apdorotas, ar jis buvo autentiškas, ar juo manipuliuojama[4]. Tokį principą galima apibūdinti kaip daugialypės terpės informacijos turinio autentiškumo, apdorojimo ir kilmės nustatymą.

Naujų technologinių priemonių proporcingumo principas nurodo, kad naujų technologinių priemonių turi būti panaudojama tik tiek, kiek reikia nusikaltimo esmei atskleisti.

Tikslios kalbos vartojimas yra kriminalistinio tyrimo principas, aktualus ir panaudojant technines priemones. Tiriant nusikaltimus yra svarbu aiškiai ir tiksliai aprašyti nusikaltimo vietą, kuri bus reikšminga policijos, prokuratūros, teismo tyrėjų darbui[5].

Taigi, naudojant technines priemones nusikaltimų tyrimo procese yra būtina vadovautis tam tikrais principais, užtikrinančiais darbo su duomenimis patikimumą, skaidrumą, privatumą ir kitas kriminalistikai svarbias charakteristikas.

1.2. Veido atpažinimo technologijos, jų perspektyva tiriant nusikalstamas veikas ir identifikuojant jas padariusius asmenis

Naujausių kriminalistinių vaizdo fiksavimo priemonių, susijusių su asmenų identifikavimu, naudojimas ypač reikšmingas kriminalistiniuose tyrimuose,

3 Acar ir Pekcandanoglu, *supra note*, 2.

4 *Ibid.*

5 Broodbeck, S. M. C., "From Hans Gross Laser Scanning – Principles of Crime Scene Documentation Now and Then", iš *Kriminalistikos teorijos plėtra ir teismo ekspertologijos ateitis* (Vilnius: Lietuvos kriminalistų draugija, Mykolo Romerio universitetas, 2022), 63-74.

vizualios vaizdo įrašymo priemonės puikiai perteikia įvykio aplinkybes, neretai užfiksuojant papildomus tyrimui naudingus duomenis.

Atkreipiant dėmesį į duomenų, su kuriais dirbama, jautrumą, moralines, etines normas, yra būtina, kad asmenys, dirbantys su šiais duomenimis, būtų kvalifikuoti savo srities specialistai.

Dirbtinio intelekto pagrindu sukurtos technologijos suteikia naujų nusikaltimo pėdsakų aptikimo galimybių, tokių kaip skaitmeninių įrodymų radimas, kompiuteriais atliekama ekspertizė, įsilaužimų aptikimai ir kt. Dirbtinį intelektą galima apibrėžti kaip sukurtą kompiuterinį procesą, kuris gali imituoti žmogaus veiksmus[6]. Daugumoje dirbtinio intelekto programų svarbiausias principas yra informacijos interpretavimas. Dirbtinis intelektas gali padidinti sprendimų tikslumą šiose kriminalistikos srityse: nusikaltimo vietos rekonstrukcija (naudojami įvesties duomenys iš nusikaltimo vietos), atkurti ir gauti duomenys, kibernetinė teismo ekspertizė, duomenų analizė. Tačiau dirbtinio intelekto taikymas išryškina kriminalistikoje svarbią tokių technologijų infrastruktūros ir joje esančių duomenų apsaugos problemą[7].

Genetinė DNR duomenų analizė priskiriama prie šiuolaikinių priemonių, naudojamų kriminalistikoje. Ji gali būti apibūdinama kaip nusikaltimo vietoje esančių biologinių mėginių sąsajų su asmens identifikacija nustatymas pritaikius pažangios molekulinės biologijos metodus[8]. DNR duomenų analizė kriminalistikoje gali būti pravarti sprendžiant dėl skirtingų to paties įvykio versijų, renkantis tarp alternatyvių liudytojų parodymų, parengiant visuomenei skelbtiną informaciją. Tokiais atvejais gaunami žymenys nėra „griežti“, juos galima naudoti kaip

6 Gupta, S., Sharma, V. ir Johri, P., “Artificial Intelligence in Forensic Science”, *International Research Journal of Engineering and Technology (IRJET)* 7 (5) (2020): 7181-7184.

7 Mukkamala, S., ir Sung, A. H., “Identifying Significant Features for Network Forensic Analysis Using Artificial Intelligent Techniques”, *International Journal of Digital Evidence* 1 (4) (2003): 1-17.

8 Dumache, R., Ciovan, V., Muresan, C. ir Enache, A., “Molecular DNA Analysis in Forensic Identification”, *Clinical Laboratory,* 62 (1-2) (2016): 245-248.

papildančius[9]. Pavyzdžiui, viena iš DNR analizės technologijų yra teismo DNR fenotipų nustatymas – FDP analizė. FDP analizė daro statistines išvadas apie tai, kaip žmogus gali atrodyti arba kokia gali būti jo biogeografinė kilmė, remiantis genetine analize iš nežinomų donorų pėdsakų[10].

Biometrinis veido atpažinimas naudojant biometrinę duomenų analizę yra viena svarbiausių ir sparčiausiai besivystančių dirbtinio intelekto technologijų, šiuo metu naudojamų saugumo ir teisėsaugos tikslais. Biometrinis veido atpažinimas yra dirbtinio intelekto forma, kuri apima automatinį veido bruožų erdvinio ir geometrinio pasiskirstymo išskyrimą, skaitmeninimą ir palyginimą siekiant identifikuoti asmenį[11]. Naudojant skaitmeninę subjekto veido nuotrauką veido bruožų padėties kontūrinis žemėlapis paverčiamas skaitmeniniu šablonu, naudojant algoritmą veido atvaizdas lyginamas su duomenų bazėje saugomu atvaizdu. Biometrinės veido atpažinimo sistemos gali būti integruotos su viešose ir privačiose erdvėse jau veikiančiomis uždarojo kontūro televizijos sistemomis, kad būtų galima nustatyti asmenų tapatybę realiuoju laiku. Biometrinės duomenų technologijos padeda surasti įtariamą nusikaltimu asmenį ir jį identifikuoti. Biometrinės duomenų analizės metodas pasižymi galimybe integruoti biometrinius ir kitus duomenis (pavyzdžiui, išmaniųjų telefonų metaduomenis, finansinius, medicininius ir mokestinius įrašus), o biometrinių veido atvaizdų šablonai gali būti naudojami kartu su skaitmeniniais vaizdais, telefonų metaduomenimis ir interneto naršymo istorija, kad būtų galima susidaryti vis išsamesnį asmens judėjimo ir gyvenimo būdo vaizdą. Kinija naudoja biometrines veido atpažinimo sistemas, kad per vaizdo stebėjimo kameras viešose vietose identifikuotų asmenis,

9 Wienrith, M., "Governing anticipatory technology practices. Forensic DNA phenotyping and the forensic genetics community in Europe", *Critical Studies of Contemporary Biosciences* 37 (2) (2018): 137-152.

10 McCartney, C., *Forensic Identification and Criminal Justice: Forensic, Science, Justice and Risk* (London, New York: Routledge, 2012).

11 Smith, M. ir Miller, S., "The ethical application of biometric facial recognition technology", *Als and Society* 37, (2022): 167-175.

įtariamus padarius smulkius nusikaltimus, pavyzdžiui, einant per gatvę[12].

Pagrindiniai probleminiai etiniai biometrinių duomenų rinkimo ir analizavimo technologijos taikymo aspektai susiję su etinėmis vertybėmis ir jų realizavimu. Smith ir Miller teigimu[13], liberaliose demokratinėse šalyse pripažįstama būtinybė garantuoti asmens teisių ir laisvių apsaugą (asmens saugumas, privatumas, autonomija) sukuria įtampą tarp teisėto biometrinės informacijos rinkimo teisėsaugos, nacionalinio saugumo ir vyriausybinių paslaugų teikimo tikslais ir teisės į privatumą bei autonomiją.

Viena vertus, dirbtiniu intelektu grindžiamos programos, veido atpažinimo technologijos yra itin perspektyvios tiriant nusikaltimus. Kita vertus, kyla nemažai duomenų apsaugos, panaudojimo ir etinių probleminių aspektų jų taikymo srityje, kurios teisinis reguliavimas dar tik tobulinamas.

2. Vaizdo fiksavimo technologijų atitikties proporcingumo principui problemika

2.1. Tiriamų technologijų naudojimo problemos žmogaus teisių ir laisvių atžvilgiu

Shevchuk[14] atkreipia dėmesį į tai, kad naujoviškos taktinės ir metodinės technologijos kriminalistinio tyrimo procese yra paklausios ir dažnai naudojamos, nes taikant jas gali būti teikiamos geresnės ar naujesnės paslaugos, pasiūlomi praktiškai naudingi sprendimai, kuriuos vykdo specialūs subjektai (teisėjai, tyrėjai ir kt.). Vis dėlto naujosios technologijos jų panaudojimo kriminalistikoje atžvilgiu pasižymi dviprasmiškumu žmogaus saugumo ir teisių bei laisvių užtikrinimo požiūriu.

12 Pisani, P. H. ir kt., "Adaptive Biometric Systems: Review and Perspectives", *ACM Computing Surveys* 1 (1) (2019): 1-37.

13 *Ibid.*

14 Shevchuk, V., "Innovative Essence of Criminalistics and Prospective Directions of its Developmen", *Kriminalistika* 2, (2022): 153-168.

Visuotinė žmogaus teisių deklaracija nurodo, kad kiekvienas asmuo turi teisę į asmens saugumą (3 str.), visi žmonės yra lygūs įstatymui, nediskriminuojami ir turintys teisę į įstatymų apsaugą (7 str.), niekas negali patirti savavališko kišimosi į jo privatų, šeimos gyvenimą, buitį, susirašinėjimą, kėsintis į garbę ir reputaciją, kiekvienas turi teisę būti apsaugotas įstatymo nuo panašių veiksmų (12 str.) ir kt.[15]. Europos Žmogaus Teisių Teismas nurodo, kad technologijos turi informacijos sklaidos pranašumų, bet ir kelia riziką užtikrinant žmogaus teisių įgyvendinimą[16]. Jų panaudojimas realizuojant viešąjį saugumą ir atsekant nusikaltimų pėdsakus gali kelti problemiškų klausimų, susijusių su žmogaus teisėmis ir laisvėmis, pavyzdžiui, užtikrinant Europos Sąjungos pagrindinių laisvių chartijos 6–9 str., kuriuose nurodomos visuotinės kiekvieno žmogaus teisės į laisvę ir saugumą, pagarbą privačiam ir šeimos gyvenimui, komunikacijos slaptumą, asmens duomenų apsaugą. Minima chartija nurodo, kad asmens duomenys gali būti tvarkomi tik juos naudojant konkretiems tikslams ar kitais įstatyme nustatytais pagrindais ir kad kiekvienas asmuo turi teisę susipažinti su surinktais duomenimis ir reikalauti, kad jie būtų ištaisomi. Taip pat aptartinas ir keitimasis privačia informacija apie asmenį. Verbicko[17] pastebėjimu, kai per sąveikaujančias technologijas keičiamasi privataus asmens duomenimis, siekiant pasinaudoti naujoviškais techniniais sprendimais, tai ne visada atitinka pagarbos žmogaus teisėms kriterijų.

Technologijų panaudojimas gali labai skirtis atsižvelgiant į jų pritaikymo tikslą, būdą, mastą. Dirbant su asmens duomenimis ir asmenine privačia informacija svarbus proporcingumo principo taikymas. Jis padeda spręsti „perteklinių duomenų“ problemą, kai asmens duomenys naudojami daugiau nei reikia tokiam

15 „Visuotinė žmogaus teisių deklaracija“, *Valstybės žinios,* 2006-06-17, Nr. 68-2497.

16 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2015 m. birželio 16 d. sprendimas byloje *Delfi As v. Estonia*, peticijos Nr. 64569/09“, http://hudoc.echr.coe.int/ fre?i=001-155627.

17 Mindaugas Verbickas, „Technologijos ir teisė: pokyčiai sveikatos paradigmoje“, iš *Konstitucija ir teisinė sistema. Liber Amicorum Vytautui Sinkevičiui,* red. A. Tvaronavičienė ir kt. (Vilnius: Mykolo Riomerio universitetas, 2021), 669-697.

tikslui pasiekti[18].

Technologijų proporcingumo klausimas turi būti gvildenamas atsižvelgiant į tai, kaip suprantama pati kriminalistika ir kokių tikslų norima pasiekti. Kriminalistai įgyvendina tiriamąją, aptikimo, įrodomąją arba užtikrinimo funkcijas. Šių funkcijų realizavimas yra reglamentuojamas baudžiamojo proceso teisės aktų. Nusikaltimo įrodinėjamas yra tiesiogiai susijęs su įrodymais, medžiaga, pateikta ir išaiškinta teismo medicinos ekspertų analize ir kt. Įrodomojo pobūdžio veiksmai susieti su kriminalistinėmis taktikomis ir techninių priemonių pritaikymo principais. Atsižvelgiant į tokius pirminius kriminalistikos tikslus ir specifiką, bet kokios abejonės dėl kriminalistinių veiksmų atlikimo sankirtų su kitais teisiniais principais, pavyzdžiui, pagarbos žmogaus teisėms ir laisvėms, sukels dviprasmybių.

Kriminalistinį tyrimą atliekantis tyrėjas, naudodamas technologines priemones, pirmiausia siekia surinkti kuo daugiau informacijos procese, kuris apskritai yra sunkus ir sudėtingas – tik vėliau vertina jos panaudojimo problemas. Kriminalistiniame tyrime taikytinas kūrybiškas produktyvus mąstymas, kuris padeda spręsti nestandartines situacijas, plėtoti įvairias versijas, naudoti ir taikyti skirtingus darbo metodus. Tyrėjas yra „ne faktų registratorius“. Asmuo turi individualiai kūrybiškai naudoti nusikaltimo tyrimo veiklą.

Apibendrinant pasakytina, kad individualumo ir lankstumo kriterijus galima laikyti esminiais atliekant kriminalistinį tyrimą, kai taikomos technologijos žmogaus teisių ir laisvių kontekste.

2.2. Empirinis tyrimas

Siekiant ištirti, kaip kriminalistinį vaizdo fiksavimą per žmogaus saugumo, jo laisvių ir teisių prizmę vertina specialistai-teisėsaugos pareigūnai ir identifikuoti jų požiūrį į kylančias kriminalistinio vaizdo fiksavimo problemas, atliktas

18 Petraitytė, I., „Asmens duomenų apsauga ir teisė į privatų gyvenimą“, *Teisė* 80, (2011): 163-174.

kiekybinis tyrimas. Kaip papildoma medžiaga siekiant ištirti, kokios technologijos, sistemos yra naudojamos saugumui Vilniaus mieste užtikrinti, atlikti interviu su nusikaltimų tyrėjais, ekspertais ir savivaldybės atstovu. Anketinės apklausos metodas padeda surinkti kiekybinius duomenis ir atskleidžia Vilniaus gyventojų vertinimą ir patirtį. Ekspertų interviu metodas taikytas su tikslu surinkti kokybinius duomenis atskleidžiant šiuo metu naudojamų technologijų įvairovę, ekspertų požiūrį į šiuolaikinių kamerų naudojimą, iš praktinės pusės įvertinti tokių duomenų kokybę ir taikymą.

Anketinė apklausa, iš pradžių sudarius anketinės apklausos klausimyną, buvo atlikta panaudojant internetinį apklausų kūrimo ir atlikimo įrankį „Google Forms". Taikytas atrankos būdas – patogioji netikimybinė atranka (angl. *availability sampling*). Atrenkant galimus tyrimo dalyvius kreiptasi į pažįstamus teisėsaugos institucijose dirbančius pareigūnus.

Pasiektas anketų grąžinimo lygis – 93,6 proc. Surinkus reikiamą respondentų skaičių, sistema „Google Forms" automatiškai apskaičiavo duomenis ir pateikė juos procentine išraiška.

Ekspertų interviu informantai – tai trys Lietuvos Respublikos valstybinėse institucijose (teismo ekspertizių centre, Policijos kriminalistinių tyrimų centre, Vilniaus miesto savivaldybėje) dirbantys ekspertai. Tyrimo dalyviams buvo parengti atskiri klausimynai pagal jų vykdomas funkcijas.

2.3. Interviu su ekspertais

Pasak savivaldybės atstovo, vaizdo stebėjimo kameros įrenginėjamos pagal policijos pateiktus poreikius ir atsižvelgiant į kriminogeninės situacijos analizę. Vaizdo stebėjimo kamerų užfiksuoti vaizdai perduodami į Vilniaus apskrities vyriausiąjį policijos komisariatą, todėl policijos pareigūnai turi galimybę operatyviai reaguoti į daromas nusikalstamas veikas ir teisės pažeidimus. Kartu su policijos pareigūnais savivaldybė įvertina ir pagal finansines galimybes ir kriminogeninės

situacijos analizę imasi būtinų veiksmų vaizdo kameroms įrengti. Sistema neturi techninių galimybių atpažinti užfiksuotų asmenų pagal jų atvaizdą ir nekaupia tokių duomenų. Vaizdo stebėjimas vykdomas siekiant įgyvendinti Lietuvos Respublikos policijos įstatymo 5 straipsnio 1 dalyje numatytus policijos uždavinius: asmens, visuomenės saugumo ir viešosios tvarkos užtikrinimas; nusikalstamų veikų ir administracinių teisės pažeidimų (nusižengimų) prevencija; nusikalstamų veikų ir administracinių teisės pažeidimų (nusižengimų) atskleidimas ir tyrimas; eismo automobilių keliais priežiūra. Vaizdo stebėjimas vykdomas remiantis Reglamento 6 straipsnio 1 dalies e punkte įtvirtinta teisėto asmens duomenų tvarkymo sąlyga; Lietuvos Respublikos policijos įstatymo 5, 6 ir 9 straipsniais; Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymo 6 straipsnio 1 dalies 34 ir 36 punktais; Lietuvos Respublikos asmens duomenų, tvarkomų nusikalstamų veikų prevencijos tyrimo, atskleidimo ar baudžiamojo persekiojimo už jas, bausmių vykdymo arba nacionalinio saugumo ir gynybos tikslais, teisinės apsaugos įstatymu; Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatymu.

Pasak Teismo ekspertizių centro, Policijos kriminalistinių tyrimų centro ekspertų, didžiausi iššūkiai vykdant kriminalistinius tyrimus ir ekspertizes kyla būtent dėl prastos duomenų kokybės. Pareigūnų surinkta informacija dažnai būna netinkamai užfiksuota, dėl to nusikaltusių asmenų identifikavimas tampa neįmanomas, todėl būtina investuoti į tinkamus pareigūnų apmokymus siekiant gerinti duomenų ir įrodymų surinkimo kokybę. Kita problema, su kuria susiduria tyrėjai, yra ta, kad privačios įmonės, kurių teritorijose yra įrengtos vaizdo kameros, savivaldybė duomenimis dalijasi nenoriai. Yra pateikiami jau sukonvertuoti, prastos kokybės vaizdo įrašai, kurie atrodo svarbūs ir tinkami tų įmonių darbuotojams, o faktiškai tokia informacija ne visada būna naudinga ar gelbsti vykdant tyrimą. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad šių subjektų vaizdo kameros fiksuoja duomenis tam tikru laiku ir yra pastoviai atnaujinami ištrinant senesnę informaciją automatiškai, dėl to vėliau vykdant tyrimą duomenys kartais būna neprieinami.

Teismo ekspertizių centro vykdomi vaizdų tyrimai daugiausia yra susiję su eismo įvykiais, o asmenys dažniausiai nėra identifikuojami, nebent atsekami pagal valstybinius automobilių numerius, tačiau šiuolaikinės programos turi galimybę lyginamuoju metodu apytiksliai apskaičiuoti nusikalstamas veikas įvykdžiusių asmenų ūgį, palyginus su aplinkoje esančių objektų išmatavimais.

Policijos kriminalistinių tyrimų centro ekspertų veikla, sietina su vaizdo fiksavimu ir asmenų identifikavimu, daugiausia susijusi su portretų tyrimu ir ekspertizėmis, taip pat vaizdų tyrimu ir ekspertizėmis. Tiek portretų, tiek vaizdų tyrimai yra atliekami rankiniu būdu, nėra įdiegtos sistemos, kuri automatiškai nuskaitytų duomenis ir atliktų duomenų vertinimą.

2.4. Anketinės apklausos rezultatai

Atliekant tyrimą iš pradžių tyrimo dalyvių paprašyta įvertinti, ar jie jaučiasi saugūs mieste, kuriame gyvena. Tyrimo dalyvių atsakymų pasiskirstymas matyti pateiktoje diagramoje (1 pav.).

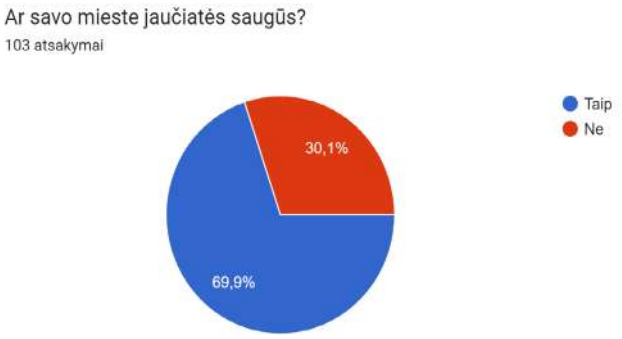

1 pav. *Respondentų pasiskirstymas pagal saugumo mieste įvertinimą*

Atliktas tyrimas parodė, kad respondentai yra linkę jaustis saugūs mieste, kuriame gyvena, jie teigiamai vertina miesto saugumo situaciją. Tai pagrindžia tyrimo metu gautų duomenų pasiskirstymas – 1 pav. matyti, kad žymiai daugiau negu pusė tyrimo dalyvių, t. y. 69,9 proc. nurodė, kad savo mieste jie jaučiasi saugūs.

Toliau atliekant tyrimą aiškintasi, kokius nusikaltimus mieste labiausiai jaučia respondentai.

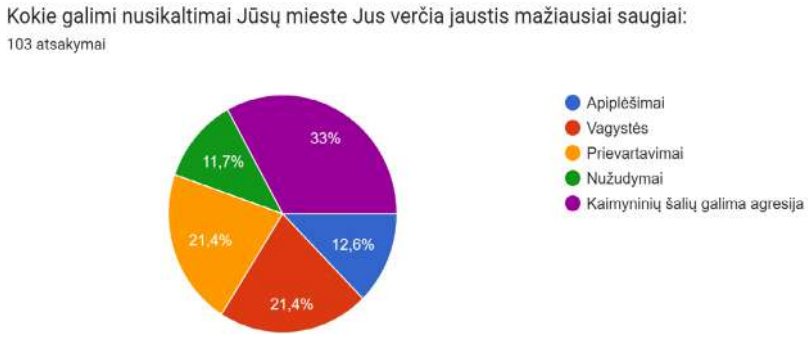

2 pav. *Nusikaltimų, kurie labiausiai skatina jaustis nesaugiems, vertinimas*

Tyrimo metu paklausus dalyvių apie labiausiai mieste jaučiamą nusikaltimų tipą, paaiškėjo kaimyninių šalių galima agresija. Kad nesaugiai mieste jaučia verstis kaimyninių šalių galima agresija, nurodė trečdalis (33 proc.) tyrimo dalyvių. Taigi tyrimas atskleidė, kad nacionalinio saugumo klausimai respondentams šiuo metu yra patys svarbiausi ir kitų nusikaltimų pojūtis nėra toks vyraujantis – panašiai tyrimo dalyvių atsakymai pasiskirstė dėl prievartavimų ir nužudymų (nurodė po 21,4 proc.), vagysčių (21,4 proc.) vertinimo. Jie ne tokie ryškūs kaip nerimas dėl nacionalinio saugumo grėsmių.

Toliau analizuojant saugumo mieste vertinimą, gilintasi į vaizdo įrašymo priemones ir jų išdėstymą siekiant užtikrinti saugumo pojūtį. Respondentų paprašyta pažymėti atsakymų pasirinkimus nurodant, ar daugiau kamerų mieste, jų vertinimu, užtikrintų didesnį saugumą.

3 pav. *Didesnio kamerų kiekio mieste sąsaja su saugumo situacijos pagerėjimu, remiantis tyrimo dalyvių vertinimu*

Išsiaiškinus tyrimo dalyvių vertinimą apie tai, ar didesnis kamerų kiekis mieste pagerintų saugumo situaciją, nustatyta, kad tyrimo dalyviai pasitiki tuo, kad vaizdo kameros mieste užtikrina daugiau saugumo. Tai įrodo tyrimo dalyvių atsakymų pasiskirstymas: dauguma apklaustų specialistų (77,7 proc.) buvo įsitikinę, kad daugiau kamerų užtikrintų geresnį saugumą, manė, kad daugiau kamerų užtikrintų viešąją tvarką. Daug mažesnė respondentų dalis (22,3 proc.) buvo įsitikinę, kad didesnis kamerų kiekis nepadidintų saugumo.

Galiausiai respondentų pasiteirauta, ar, jų manymu, miestui reikia daugiau kamerų.

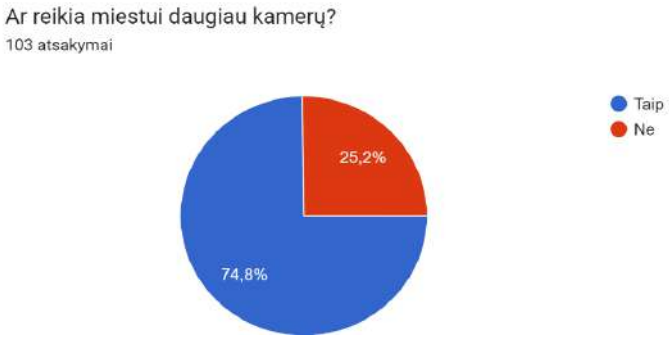

4 pav. *Didesnio kamerų kiekio poreikio vertinimas*

Atliktas tyrimas atskleidė, kad aktyvesnė viešųjų vietų filmavimo praktika miestams būtų naudinga saugumo požiūriu. Tyrime dalyvavusi didžioji dalis

specialistų buvo įsitikinusi, kad daugiau kamerų miestui reikėtų. Net 74,8 proc. tyrime dalyvavusių asmenų manė, kad miestams reikėtų daugiau kamerų.

Baigiant tyrimą nagrinėta respondentų nuomonė apie vaizdo įrašymo priemonių naudojimo atitikimą žmogaus teisių ir laisvių apsaugos įgyvendinimui:

5 pav. *Kamerų miestuose naudojimo atitikties žmogaus teisių ir laisvių apsaugai įvertinimas*

Remiantis tyrimo metu gautais duomenimis aptikta, kad saugumo užtikrinimas tyrimo dalyviams atrodo atitinkamai susijęs su asmens teisių ir laisvių apsauga ir, sprendžiant iš daugumos tyrimo dalyvių atsakymų pasiskirstymo, tam neprieštarauja (5 pav.). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad tik šeštadalis respondentų (16,5 proc.) pažymėjo, kad, jų manymu, miesto kamerų naudojimas prieštarauja žmogaus teisėms ir laisvėms.

Tyrimo dalyvių vertinimu, vaizdo fiksavimo priemonės mieste, aktyvesnis ir platesnis jų išdėstymas neprieštarauja žmogaus teisių ir laisvių apsaugos principų įgyvendinimui. Tyrimas leidžia pabrėžti akivaizdų viešojo saugumo poreikį.

2.5. Tyrimo rezultatų apibendrinimas

Atlikta anketinė teisėsaugos specialistų apklausa atskleidė, kad tyrimo dalyviams saugumas mieste svarbus. Nustačius, kaip vertinama dabartinė saugumo situacija mieste, nustatyta, kad dabartinė saugumo situacija mieste vertinama teigiamai. Kalbant apie didžiausias saugumo grėsmes labiausiai išryškėjo nacionalinio saugumo poreikis. Atliktas tyrimas atskleidė, kad baimė dėl nacionalinio

saugumo grėsmių šiuo metu viršija baiminimąsi kitų viešojo saugumo nusikaltimų, tokių kaip prievartavimai, įsilaužimai ir kt.

Nustačius vaizdo fiksavimo kamerų poreikį, siekiant mieste užtikrinti daugiau saugumo, aptinkamas tyrimo dalyvių įsitikinimas, kad vaizdo fiksavimo kameros mieste padeda užtikrinti daugiau saugumo. Iš tyrimo metu gautų duomenų galima spręsti, kad respondentai, žinodami, kad svarbiausiose viešosiose vietose naudojamos vaizdo įrašymo priemonės, jaučiasi saugesni. Be to, tyrimo metu gauti rezultatai leidžia kalbėti apie poreikį, kad mieste būtų panaudojama daugiau vaizdo kamerų, tai, tyrimo dalyvių vertinimu, dar labiau pagerintų bendrą saugumo situaciją.

Išnagrinėjus, kaip vertinamas saugumo viešosiose vietose užtikrinimo, naudojant vaizdo kameras, atitikimas žmogaus teisių ir laisvių principams, nustatyta, kad, remiantis tyrimo metu gautų respondentų atsakymų pasiskirstymu, vaizdo kamerų naudojimas neprieštarauja žmogaus teisių ir laisvių apsaugos įgyvendinimui. Tokius gautus tyrimo rezultatus galima interpretuoti ir kaip išryškinančius šiuo metu stiprų saugumo poreikį, kurio klausimas tampa svarbesnis už žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimo aspektus (remiantis didžiosios dalies respondentų vertinimu).

Naujųjų technologijų taikymas atliekant kriminalistinius tyrimus, procesinius veiksmus, visuomenės saugumo užtikrinimo ir asmens laisvių ir teisių įgyvendinimo kontekste yra diskutuotina ir tobulintina sritis. Tačiau reikia pažymėti, kad kriminalistinį tyrimą atliekantis asmuo susiduria su dideliu neapibrėžtumu, informacijos stoka, todėl reikia ne riboti tyrimo galimybes prioritetą teikiant asmens laisvėms ir teisėms, bet orientuotis į lankstų technologinių priemonių taikymą ir saugų panaudojimą.

Išvados

Techninės priemonės, remiantis Lietuvos baudžiamojo proceso teise, teisėtai gali būti naudojamos visuose procesinio pobūdžio veiksmuose. Baudžiamojo proceso kodekse naudojamas technines priemones galima apibūdinti kaip įstatymų leidžiamus prietaisus, instrumentus, įrankius ir įvairias technologijas, kurios naudojamos tiriant nusikaltimus įstatymų numatyta tvarka, kai siekiama suprasti, fiksuoti, atskleisti, išsaugoti, atgaminti svarbius duomenis, įrodymus, padedančius išnagrinėti bylą teisme.

Pagrindiniuose tarptautiniuose ir Europos Sąjungos dokumentuose įtvirtintos tokios žmogaus teisės kaip teisė į orumo užtikrinimą, asmens duomenų apsaugą ir privatumą, teisė į teisingą teismą, diskriminacijos draudimas ir kt., kurias reikia apsaugoti kriminalistinio tyrimo procese.

Vaizdo fiksavimo technologijų panaudojimas kelia etinio pobūdžio klausimų, susijusių su asmens saugumo, teisių ir laisvių užtikrinimu, būtent: dėl asmenų diskriminavimo, nesaugios duomenų sklaidos, teisės į privatų gyvenimą, asmens duomenis ir asmeninę informaciją pažeidimų, reputacijos, konfidencialumo užtikrinimo, neproporcingo priemonių panaudojimo esamam tikslui įgyvendinti.

Nepaisant grėsmės tam tikrų žmogaus teisių ir laisvių apsaugos užtikrinimui, atliktas tyrimas parodė, kad, tyrimo dalyvių vertinimu, saugumo užtikrinimas, naudojant tokias kriminologinio vaizdo fiksavimo technologijas, tokias kaip viešojo filmavimo kameros, neprieštarauja žmogaus teisių ir laisvių principų įgyvendinimui, kadangi prioritetas teikiamas saugumui, ypač nacionalinio saugumo srityje.

CRIMINALISTIC RECORDINGS IN VILNIUS VIA THE PRISM OF A PERSON'S SAFETY, RIGHTS, AND FREEDOMS

Laura Kunigėlytė-Kvaraciejė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. This article analyzes criminalistic recordings via the prism of a person's safety, rights and freedoms. The work delves into the use of modern technologies in criminalistics in order to ensure public safety and the connections between its use and the implementation of human rights and freedoms. Based on the systematic analysis of scientific literature, analysis of documents, analysis of legal documents, and a questionnaire survey, the results of the conducted research are presented. Applying the questionnaire survey method, it is found that the use of video recording devices in the city of Vilnius is evaluated positively, and the research participants give priority to security in the problematic intersection of technology with the implementation of human rights and freedoms. This justifies the importance of using technology to ensure greater safety for residents.

Keywords: criminalistic sight recording, human security, human rights, human freedoms.

ĮVYKIO VIETOS TYRIMO PRAKTIKA LIETUVOJE IR JOS TOBULINIMO GALIMYBĖS

Armina Daugnoraitė

E. paštas armeskute@gmail.com

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla

Kuratorius prof. dr. Henryk Malewski

E. paštas malewski@mruni.eu

Santrauka. Straipsnyje pateikta įvykio vietos tyrimo, kaip atskiro procesinio veiksmo, tapatinimo su įvykio vietos apžiūra problemika. Tyrimu siekta išsiaiškinti ne tik įvykio vietos tyrimo, tapatinamo su įvykio vietos apžiūra, teorines problemas, bet ir atskleisti praktikos problemas ir jos tobulinimo galimybės. Atlikus empirinį tyrimą nustatyta, kad įvykio vietos apžiūra tapatinama su įvykio vietos tyrimu. Padarytos išvados, kad praktikoje specialistai (priešingai nei „universalūs“ policijos pareigūnai) nesureikšmina šių procesinių veiksmų skirtumų ir jų neišskiria, nes dirbdami įvykio vietoje geba ir atlieka visus būtiniausius su įvykio vietos apžiūra ir tyrimu susijusius veiksmus, tarp kurių yra ir objektų tyrimas vietoje, t. y. esminis įvykio vietos apžiūros ir įvykio vietos tyrimo atribojimo kriterijus. Taip pat teigtina, kad Lietuvoje diegiama „universalaus“ policijos pareigūno koncepcija, kuria vadovaujantis pirmasis į įvykio vietą atvykęs policijos pareigūnas atlieka pirminius, svarbiausius ir neatidėliotinus procesinius veiksmus, turi trūkumų. Vienas iš tokių trūkumų yra „universalaus“ policijos pareigūno nekompetentingai atliekamos įvykio vietos apžiūros. Todėl galima teigti, kad ne kiekvienas „universalus“ policijos pareigūnas, aprūpintas „kriminalisto lagaminėliu“ ar kitokiomis technikos priemonėmis, sugebės tinkamai ir kompetentingai atlikti įvykio vietos apžiūrą, jeigu jis nebus apmokytas, neturės teorinių žinių ir

praktinių įgūdžių.

Reikšminiai žodžiai: įvykio vietos tyrimas, įvykio vietos apžiūra, objektų tyrimas, specialistas, ekspertizė, „universalus“ policijos pareigūnas.

Įvadas

Įvykio vieta yra viena svarbiausių ir informatyviausių objektų tiriant nusikalstamą veiką. Tačiau įvykio vietos, kaip savarankiško kriminalistinės ekspertizės objekto, pripažinimas yra traktuojamas nevienareikšmiškai. Svarbu akcentuoti tai, kad įvykio vietos apžiūra yra procesinis veiksmas, kuris, siekiant surasti nusikalstamos veikos pėdsakus, objektus ir nustatyti įvykio situaciją, tampa tyrimo objektu, o įvykio vietos tyrimas – atskiru procesiniu veiksmu, kuris įtvirtintas Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse (toliau – LR BPK)[1].

Įvykio vietos tyrimas apibūdinamas kaip aukščiausias įvykio vietos apžiūros lygmuo, kuris dažniausiai atliekamas tiriant sunkius, rezonansinius nusikaltimus. T. Matin teigimu, kriminalistika vis daugiau dėmesio skiria įvykio vietos tyrimui, o ypatingas dėmesys skiriamas objektų apžiūrai ar tyrimui pačioje įvykio vietoje[2]. Pabrėžtina, kad įvykio vietos tyrimą reikia suprasti kaip kriminalistinių techninių kompleksą – taktinius veiksmus, būtinus siekiant nustatyti objektyvią tiesą įvykio vietoje, panaudojant naujausius mokslo ir technikos pasiekimus.

H. Malewski[3] daktaro disertacijoje aiškiai atribojo įvykio vietos apžiūrą nuo įvykio vietos tyrimo ir atskleidė jų sampratas. Įvykio vietos tyrimas apibūdintas kaip savarankiškas procesinis veiksmas, kuris atliekamas įvykio vietoje siekiant aktyviais, ekspertiniais metodais ištirti atskirus pėdsakus, jų visumą arba įvykio situaciją, turint tikslą nustatyti įvykio mechanizmą arba kitas reikšmingas įvykio

1 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2002-04-09, Nr. 37-1341.

2 Tom Matin, *Crime scene: forensic handbook: a field guide for the first responder: bloodstain patter* (Flushing (N.Y): Looseleaf Law Publications, 2010).

3 Henryk Malewski, “Įvykio vietos apžiūra ir įvykio vietos tyrimas: naujas kriminalistinės koncepcijos modelis” (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 1997), 105.

aplinkybes ir pateikti patikimą informaciją, kad būtų neatidėliotinai paaiškintas įvykis ir nustatytas įtariamasis[4]. Todėl įvykio vietos tyrimas tampa atskiru, sudėtingu, kompleksišku, daugiaplaniu veiksmu, kurio metu realizuojamos paieškos, fiksacijos, tyrimo, organizacinės, techninės ir kitokios funkcijos. Šios funkcijos įgyvendinamos keliant ir sprendžiant skirtingų lygių uždavinius. Galima teigti, kad įvykio vietos tyrimas sujungia įvykio vietos apžiūros, objektų tyrimo ir ekspertizės elementus.

Nors įvykio vietos, kaip savarankiško kriminalistinės ekspertizės objekto, pripažinimas yra traktuojamas nevienareikšmiškai, vis dažniau įvykio vietos tyrimas įvardijamas net kaip atskira mokslo šaka[5]. H. Malewski nurodo, kad įvykio vietos tyrimas yra atskiras objektų tyrimas, turintis kvalifikuotos įvykio vietos apžiūros ir ekspertizės elementų[6]. Mokslininko įžvalgoms antrina lenkų kriminalistikos mokslo atstovė V. Kwiatkowska, kuri nurodė, kad įvykio vieta dėl savo svarbos baudžiamajame procese ir kriminalistikoje tampa savarankiška mokslo šaka[7]. J. Matenko ir M. Matenkova taip pat akcentuoja, kad įvykio vietos tyrimą būtina išskirti į atskirą kriminalistikos šaką[8].

Praktikoje įvykio vietos tyrimas neretai tapatinamas su įvykio vietos apžiūra.

Straipsnio tikslas – atskleisti įvykio vietos tyrimo, kaip atskiro procesinio veiksmo, reikšmę ir jo tapatinimo su įvykio vietos apžiūra problemas.

Tyrimo uždaviniai:

1) nustatyti, kaip teisėsaugos pareigūnai supranta įvykio vietos apžiūrą ir įvykio vietos tyrimą;

2) išsiaiškinti, ar įvykio vietos tyrimas tapatinamas su įvykio vietos apžiūra;

4 Malewski, *supra note*, 3.

5 Max Houck, Jay Siegel, *Fundamentals of Forensic Science* (Academic Press, 2010), 29.

6 Malewski, *supra note,* 3.

7 Eglė Bilevičiūtė ir kt., *Europos kriminalistikos bendros erdvės 2020 vizijos įgyvendinimo Lietuvoje mokslinė koncepcija* (Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas, 2016), 562.

8 Jozef Matenko ir Miriam Matenkova, „Significance of the crime scene and specific principles of inspection", *Kriminalistika ir teismo ekspertologija: mokslas, studijos, praktika* XVIII (2022): 202, https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/18521/XVIII%20Vilnius%202022_compressed.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

3) atskleisti įvykio vietos tyrimo įgyvendinimo problemiką praktikoje ir šio veiksmo tobulinimo galimybes.

Tyrimo metodai. Tikslui pasiekti buvo pasirinkti du empirinių tyrimų duomenų rinkimo metodai – anketa ir pusiau struktūrizuoto interviu metodas.

Tyrimo eiga. Tyrimo duomenų rinkimas buvo vykdomas 2017 m. liepos mėn. – 2018 m. sausio mėn. laikotarpiu. Pusiau struktūrizuotas interviu buvo vykdomas informantams patogiu laiku ir jų pasirinktoje vietoje. Visi pokalbiai buvo įrašinėjami naudojant diktofoną, vėliau saugomi kompiuteryje – skaitmeninėje laikmenoje. Per minėtą laikotarpį buvo atlikti penki interviu pokalbiai. Ilgiausias interviu truko 23,34 min., trumpiausias – 7,44 min. Interviu trukmė priklausė nuo informantų atsakymo išsamumo, laiko, kurį jie galėjo skirti interviu, turimos darbo patirties, žinių ir noro dalyvauti tyrime. Prieš pradedant interviu pareigūnai buvo informuojami, kokiu tikslu pateikiami klausimai. Taip pat buvo pranešama apie informacijos konfidencialumą.

Anketinė apklausa taikyta siekiant nustatyti didelio skaičiaus (30 ir daugiau) respondentų apibendrintą nuomonę. Anketa buvo įkelta į internetinį tinklapį www.apklausa.lt. Per minėtą laikotarpį buvo surinkta 100 anketų atsakymų. Nuoroda su prašymu užpildyti anketą buvo paskelbta socialinio tinklo „Facebook“ sukurtoje uždaroje grupėje „Mes policininkai“. Apklausos rezultatai nebuvo viešai skelbiami. Anketoje respondentams buvo pranešta apie informacijos konfidencialumą ir anketos pildymo tikslą.

Tyrimo imtis. Tyrime dalyvavo 100 Lietuvos policijos pareigūnų, 5 Lietuvos policijos Kriminalistinių tyrimų centro specialistai. Tyrimo dalyviai buvo atrenkami pasitelkus tikslinę atranką. Atrenkant tyrimo dalyvius netaikyti demografiniai atrankos kriterijai – lytis, amžius, išsilavinimas. Buvo svarbu, kad informantas dirbtų praktinį darbą policijos įstaigoje.

Įvykio vietos apžiūra – vienas svarbiausių, informatyviausių ikiteisminio tyrimo veiksmų, kurį atliekant gaunama tokia informacija, kurios negalima gauti

kitomis procesinėmis priemonėmis[9], kuris lemia ne tik tolimesnę, bet dažnai ir galutinę tyrimo sėkmę[10]. Daugiau informacijos apie anketinės apklausos rezultatus bus pateikta straipsnio autorės rengiamame magistro darbe „Įvykio vietos tyrimo procesiniai ir kriminalistiniai pagrindai. Nuo teorinės koncepcijos iki jos įgyvendinimo".

1. Teisėsaugos institucijų atliktų įvykio vietos tyrimų praktikos vertinimo analizė

1.1. Anketinės apklausos analizė

Anketine apklausa buvo siekiama atskleisti, kaip įvykio vietos apžiūrą ir įvykio vietos tyrimą supranta policijos pareigūnai, dirbantys praktinį policijos darbą. Anketinėje apklausoje dalyvavo 100 respondentų, dirbančių Lietuvos policijoje: 57 vyrai ir 43 moterys. Respondentų amžius – nuo 23 iki 52 metų. Vidutinis respondentų amžius – 34 metai. Po du respondentus turėjo įgiję vidurinį ir profesinį išsilavinimą. Dešimt respondentų turėjo aukštesnįjį išsilavinimą, iš jų šeši – teisinį. 58 respondentai turėjo bakalauro išsilavinimą, iš jų 39 – teisinį. 28 respondentai buvo įgiję magistro išsilavinimą, iš jų – 23 teisinį. Iš visų anketinės apklausos dalyvių 68 % buvo baigę teisės studijas (žr. 1 pav.).

9 Hendryk Malevski, *Įvykio vietos apžiūra* (Vilnius, 1999), 14.

10 Žaneta Navickienė ir Edvinas Žuravliovas, „Įvykio vietos apžiūra Lietuvoje: problematika ir efektyvaus veiklos modelio diegimo paieškos", *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka* 18 (2017), https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/15088/Navickien%C4%97.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

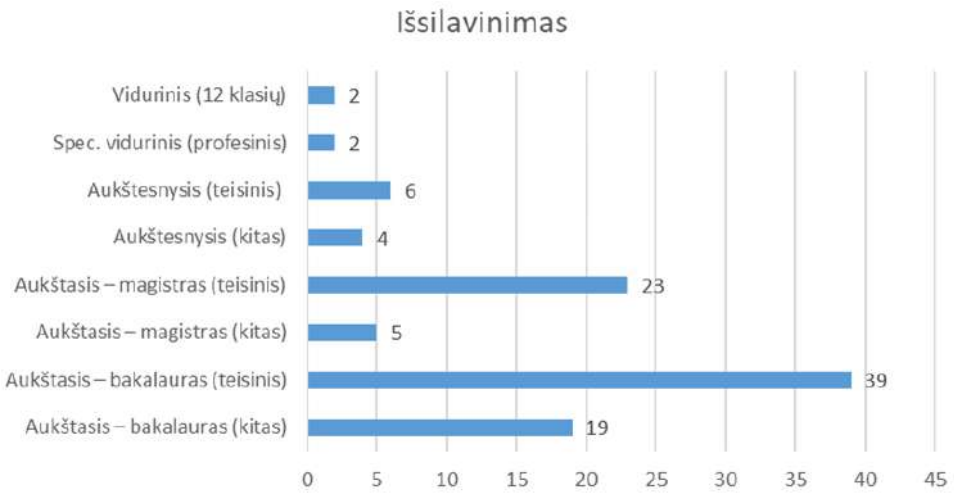

1 pav. *Respondentų išsilavinimas*

Atlikus tyrimą nustatyta, kad 69 respondentai dirbo Kaune, 19 – Klaipėdoje, 3 – Vilniuje, po vieną – Alytuje, Jonavoje, Kėdainiuose, Molėtuose, Pagėgiuose, Panevėžyje, Pasvalyje, Skuode. Respondentų darbo stažo vidurkis – 10 m. 6 mėn. Trumpiausiai dirbantis respondentas – 4 mėn., ilgiausiai – 29 m. 7 mėn. Iš apklausoje dalyvavusių policijos pareigūnų 6 užėmė viršininko pareigas, 51 įvardijo, kad užima tyrėjo pareigas, 4 įvardijo save vyr. tyrėjais (toks trumpinimas dažniausiai naudojamas apibūdinti vyriausiųjų tyrėjų pareigas), 3 – vyresniaisiais tyrėjais, 2 – specialistais, 3 – vyr. specialistais (vyriausiasiais), 4 – vyresniaisiais specialistais, po vieną – vyr. postiniu (vyriausiuoju), vyriausiuoju patruliu ir vyresniuoju patruliu. Nustatyta, kad daugiausia tyrime dalyvavo tyrėjo pareigas užimantys pareigūnai. Iš tyrime dalyvavusių respondentų tik devyniems neteko atlikti įvykio vietos apžiūros, todėl galima teigti, kad respondentai yra gerai susipažinę su įvykio vietos ir apžiūros sąvoka.

Pirmiausia anketinės apklausos metu buvo siekiama išsiaiškinti respondentų nuomonę ir žinias, susijusias su įvykio vietos apžiūra. Galimiems atsakymų variantams buvo pasirinktas įvykio vietos apžiūros apibūdinimas, dažniausiai

pateikiamas mokslinėje ir metodinėje literatūroje[11]. Anketinės apklausos duomenų analizė atskleidė, kad 64 % respondentų įvykio vietos apžiūros tikslą įvardijo kaip siekį surasti, ištirti nusikalstamai veikai turinčius reikšmės daiktus, pėdsakus ir objektus, juos apžiūrėti, ištirti jų požymius, savybes, nustatyti jų tarpusavio ryšius, pažinti įvykio vietos lokalizaciją. Po 18 % respondentų įvykio vietos apžiūros tikslą apibūdino kaip siekį surasti nusikalstamai veikai turinčius reikšmės objektus, juos užfiksuoti ir paimti arba surasti nusikalstamai veikai turinčius reikšmės objektus, juos apžiūrėti, užfiksuoti ir paimti (žr. 2 pav.). Iš analizės matyti, kad dauguma respondentų įvardydami įvykio vietos apžiūros tikslą, įvykio vietą supranta kaip erdvę, kurioje ne tik galima apžiūrėti, užfiksuoti ir paimti objektus ar pėdsakus, rastus įvykio vietoje, bet ištirti jų požymius, savybes, nustatyti jų tarpusavio ryšius, pažinti įvykio vietos lokalizaciją. Vadovaujantis tyrimo analize galima teigti, kad respondentai įvykio vietos apžiūrą vertina kaip pakankamai platų, daugiafunkcį procesinį veiksmą, kurį atliekant ne tik surandami ir paimami objektai ir pėdsakai.

2 pav. *Įvykio vietos apžiūros tikslas*

11 Vidmantas Egidijus Kurapka ir kt., *Kriminalistika. Taktika ir metodika* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas), 2013, 52 ir Janina Juškevičiūtė ir kt., *Kriminalistika* (Vilnius: Mykolo Riomerio universitetas, 2014), 60.

Įvykio vietos apžiūra yra vienas dažniausiai atliekamų procesinių veiksmų – tai pirminis ir vienas svarbiausių ikiteisminio tyrimo veiksmų, kurį atliekant ne tik užfiksuojami turintys reikšmę duomenys ir pėdsakai. Dėl to šis veiksmas gali lemti tolimesnę tiriamo įvykio eigą. Įvykio vietos apžiūros veiksmas yra labai universalus ir gali būti atliekamas tiriant visų rūšių nusikalstamas veikas. Tačiau kyla klausimas, kiek jis gali būti naudingas tuose nusikaltimuose, kuriuose įvykio vieta nėra svarbi, ir ar šis veiksmas netampa pertekliniu. Dauguma, t. y. 73 % apklausoje dalyvavusių policijos pareigūnų įvardijo, kad įvykio vietos apžiūra atliekama tiriant visas nusikalstamas veikas. 21 % respondentų nurodė, kad įvykio vietos apžiūra atliekama tiriant nusikalstamas veikas tik tada, kai pareigūnui atrodo, kad įvykio vietos apžiūrą atlikti tikslinga. Tokie rezultatai rodo, kad pareigūnas turi turėti pakankamai kompetencijos nuspręsti, ar įvykio vietos apžiūrą atlikti tikslinga (žr. 3 pav.). Tačiau, išskirsčius nusikalstamas veikas į grupes pagal rūšis (eismo įvykiai, smurtiniai nusikaltimai, įsilaužimai, plėšimai, lytiniai nusikaltimai, nusikalstamai susiję su narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis, gaisrai, sprogimai, nusikalstamos veikos elektroninėje erdvėje), respondentų nuomone, įvykio vietos apžiūra atliekama visada ir tiriant visas nusikalstamų veikų rūšis (78–94 % respondentų), išskyrus nusikalstamas veikas elektroninėje erdvėje, kurias tiriant įvykio vietos apžiūra neatliekama arba atliekama labai retai. Ne visose įvykio vietose yra tikslinga atlikti įvykio vietos apžiūrą, nes ne visas nusikalstamas veikas tiriant įvykio vietoje galima rasti tam tikrus pėdsakus ar objektus, padėsiančius ištirti nusikalstamą veiką, dėl ko pastarasis veiksmas tampa pertekliniu ir netikslingu.

3 pav. *Įvykio vietos apžiūros atlikimas*

Kiekviena įvykio vieta yra unikali ir atliekant įvykio vietos apžiūrą mokymai, patirtis ir išsilavinimas yra itin reikšmingi prisitaikant prie kiekvienos įvykio vietos[12]. Lietuvos policijoje nuo 2015 metų pradėta įgyvendinti reforma, kuria siekta pagerinti policijos pareigūnų darbo sąlygas. Reformos gairėse numatyta, kad iki 2020 metų bus daugiau investuojama į policijos pareigūnų kvalifikacijos kėlimą, siekiama gerinti darbo sąlygas suteikiant jiems specialias priemones[13]. Policijos pareigūnai aprūpinami vadinamaisiais „kriminalisto lagaminėliais", kuriuose yra visos reikalingos priemonės tinkamai atlikti įvykio vietos apžiūrą ir esant būtinumui (kai įvykio vietoje nėra specialisto ar dėl kitų priežasčių jo pasitelkti

12 Max Houck ir Jay Siegel, *Fundamentals of Forensic Science* (Academic Press, 2010), 45.

13 Lietuvos policija, *„2018 m. policijos veiklos apžvalga"*, policija.lrv.lt, žiūrėta 2023 m. kovo 10 d., https://policija.lrv.lt/uploads/policija/documents/files/administracine-informacija/ataskaitos/2018%20m_%20policijos%20veiklos%20pa%C5%BEyma%20(03).pdf;
Lietuvos policija, *„2019 m. policijos veiklos apžvalga", https://policija.lrv.lt/uploads/policija/documents/files/2019%20policijos%20veikla%20pa%C5%BEyma.pdf;*
Lietuvos policija, *„2020 m. policijos veiklos apžvalga", https://policija.lrv.lt/uploads/policija/documents/files/2020%20policijos%20veikla%20pa%C5%BEyma%202021-03-02(1).pdf;*
Lietuvos policija, *„2021 m. policijos veiklos apžvalga", https://policija.lrv.lt/uploads/policija/documents/files/2021%20policijos%20veikla%20pa%C5%BEyma(1).pdf;*
Lietuvos policija, *„2022 m. policijos veiklos apžvalga", https://policija.lrv.lt/uploads/policija/documents/files/2022%20policijos%20veikla%20pa%C5%BEyma.pdf.*

neįmanoma) paimti objektus ar pėdsakus tolimesniam tyrimui[14]. Tyrime dalyvavę policijos pareigūnai nurodė, kad siekiant pagerinti įvykio vietos atlikimo kokybę reikia atnaujinti technines priemones (16 %). Kaip būtinybę respondentai nurodė ir mokymų poreikį, kurie supažindintų, kaip tinkamai atlikti įvykio vietos apžiūrą (28 %), specialių žinių ir įgūdžių tobulinimą (24 %), metodinių priemonių rengimą (18,8 %). H. Malewski ir Max M. Houch, Frank Crispino ir Terry McAdam[15] savo darbuose pabrėžia, kad siekiant, jog policijos pareigūnas tinkamai atliktų įvykio vietos apžiūrą, yra reikalingi reguliarūs praktiniai mokymai. Akcentuotina ir tai, kad Lietuvoje diegiamo „universalaus" policijos pareigūno koncepcija, kuria vadovaujantis pirmasis į įvykio vietą atvykęs policijos pareigūnas atlieka pirminius, svarbiausius ir neatidėliotinus procesinius veiksmus, turi ir trūkumų[16]. Vienas iš tokių trūkumų ir yra įvykio vietos apžiūros atlikimas, kuris gali peraugti į įvykio vietos tyrimą. Galima daryti išvadą, kad ne kiekvienas „universalus" policijos pareigūnas, aprūpintas „kriminalisto lagaminėliu" ir kitokiomis technikos priemonėmis, sugebės tinkamai atlikti įvykio vietos apžiūrą, o neretai gali ir nepastebėti įvykio vietos tyrimo būtinybės ir visam laikui sunaikinti tyrimui reikšmingus pėdsakus.

Praktikoje matyti, kad apžiūrą atliekant vienam tyrėjui dažniausiai nėra paimami jokie pėdsakai[17]. Tai tik įrodo, kad „universalus" policijos pareigūnas, turėdamas „kriminalisto lagaminėlį", vis tik nesugeba realizuoti pagrindinių įvykio

14 *Ibid.*

15 Max M. Houch, Frank Crispino, Terry McAdam, *The Science of Crime Scenes. 2nd Edition* (Academic Press, 2017), 154.

16 „Lietuvos policijos generalinio komisaro 2021 m. kovo 17 d. įsakymas Nr. 527211 „Dėl kompetencijų apžiūrėti ar tirti įvykių vietas tvarkos aprašo patvirtinimo"";
„Lietuvos policijos generalinio komisaro 2016 m. rugsėjo 12 d. įsakymas Nr. 5-V-723 „Dėl policijos pareigūno, reaguojančio į įvykius, aprūpinimo standarto patvirtinimo"";
Ignas Jačauskas „Bilotaiatė: policijos sistemos pertvarka skirta policijos pareigūnų motyvacijai didinti", *LRT*, žiūrėta 2023 m. kovo 10 d., https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1598403/bilotaite-policijos-sistemos-pertvarka-skirta-pareigunu-motyvacijai-didinti.

17 Žaneta Navickienė ir Edvinas Žuravliovas, „Įvykio vietos apžiūra Lietuvoje: problematika ir efektyvaus veiklos modelio diegimo paieškos", *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka,* 18 (2017), https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/15088/Navickien%C4%97.pdf?sequence=1&isAllowed=y

vietos apžiūros uždavinių, užfiksuoti ir surinkti kuo daugiau įvairių pėdsakų siekdamas ištirti nusikaltimą. Tyrimo duomenys rodo, kad respondentai linkę labiau pasitikėti specialisto žiniomis ir sugebėjimais nei savosiomis. Tai patvirtina nuomonę, kad numatant savarankišką ir kokybišką tyrėjo darbą įvykio vietoje būtinas ne tik jo atitinkamas techninis apginklavimas, bet ir ilgalaikis jo mokymas ir kompetencijų kėlimas.

Svarbu akcentuoti tai, kad Lietuvos policijos mokykloje yra rengiami įvadiniai policijos pareigūnų mokymai, kurių trukmė – tik šešios savaitės[18]. Kitaip tariant, šiuo metu parengti Lietuvos policijos pareigūną užtenka šešių savaičių. Tačiau policijos pareigūno gebėjimai turi apimti tiek administracinės, tiek baudžiamosios teisės žinias, policijos veiklos taktiką, šaudybą, kovinę savigyną, darbo įvykio vietoje specifiką ir t. t.). Galima teigti, kad toks „universalus“ policijos pareigūnas, privalantis tam tikrais atvejais atlikti įvykio vietos apžiūrą, surinkti kuo daugiau pėdsakų ir įžvelgti įvykio vietos tyrimo būtinybę, neturi tam nei teorinių, nei praktinių žinių. Tokios trukmės (6 savaitės) mokymai turėtų būti skirti vienos srities mokymui. Pabrėžtina, kad toks „universalių“ policijos pareigūnų rengimas, kuris apima tik šešių savaičių mokymus, apskritai prasilenkia su bet kokia kompetentingo, praktinių ir teorinių žinių turinčio policijos pareigūno vizija.

Įvykio vietos tyrimas – įvykio vietoje atliekamas savarankiškas procesinis veiksmas, kurio metu aktyviais ekspertiniais metodais siekiama ištirti atskirus pėdsakus, jų visumą arba įvykio situaciją. Šio veiksmo tikslas – nustatyti įvykio mechanizmą arba kitas reikšmingas įvykio aplinkybes ir pateikti patikimą informaciją neatidėliotinam įvykio išaiškinimui ir įtariamojo nustatymui. Įvykio vietos tyrimas – atskiras, sudėtingas, kompleksinis, daugiaplanis veiksmas, kurio metu realizuojamos paieškos, fiksacijos, tyrimo, organizacinės techninės ir kitokios funkcijos. Daugiau nei pusė tyrime dalyvavusių respondentų (53) pritarė,

18 *„Įvadiniai mokymai“*, Lietuvos policijos mokykla, žiūrėta 2023 m. kovo 20 d., https://lpm.policija.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/ivadiniai-mokymai.

kad įvykio vietos tyrimą galima įvardyti kaip savarankišką, sudėtingą procesinį veiksmą, kurio metu yra tiesiogiai ištiriama įvykio vieta. Jų manymu, šis procesinis veiksmas atliekamas tiriant tik labai sunkius, rezonansinius nusikaltimus. 17 respondentų įvykio vietos tyrimą tapatina su kvalifikuota įvykio vietos apžiūra. 16 respondentų įvykio vietos tyrimą išskiria kaip atskirą įvykio vietos apžiūros rūšį, o 14 sulygina šį procesinį veiksmą su paprasta įvykio vietos apžiūrą. Iš tyrimo rezultatų matyti, kad dauguma policijos pareigūnų tinkamai supranta įvykio vietos tyrimo esmę (žr. 4 pav.). Tačiau 65 tyrime dalyvavę policijos pareigūnai įvykio vietos tyrimo tikslą nurodė taip pat kaip ir įvykio vietos apžiūros (62 respondentai, žr. 2 pav.): surasti, ištirti nusikalstamai veikai turinčius reikšmės daiktus, pėdsakus ir objektus, juos apžiūrėti, ištirti jų požymius ir savybes, nustatyti jų tarpusavio ryšius. 42 tyrime dalyvavę respondentai vienodai nurodė tiek įvykio vietos apžiūros, tiek įvykio vietos tyrimo tikslus. Taigi, darytina išvada, kad įvykio vietos apžiūrą ir įvykio vietos tyrimą respondentai tapatina ir laiko tuo pačiu procesiniu veiksmu. Tik 28 respondentai teisingai nurodė, kad įvykio vietos tyrimo tikslas – surasti, operatyviai ekspertiniais metodais ištirti atskirus pėdsakus, jų visumą ar įvykio situaciją ir kitas svarbias aplinkybes. Tačiau tik 13 iš minėtų respondentų teisingai nustatė įvykio vietos tyrimo sąvoką ir įvykio vietos tyrimo tikslą.

4 pav. *Įvykio vietos tyrimas*

Galima daryti išvadą, kad tyrime dalyvavę respondentai neišskiria įvykio vietos tyrimo kaip atskiro procesinio veiksmo ir jį tapatina su įvykio vietos apžiūra.

5 pav. *Įvykio vietos tyrimo tikslas*

Formuojant įvykio vietos tyrimo uždavinius svarbu taikyti mokslinius, techninius metodus ir priemones siekiant kompleksiškai ištirti daiktus, pėdsakus, rastus įvykio vietoje, ir nustatyti įvykio situaciją, kad kuo greičiau būtų atskleistas nusikaltimas. Todėl įvykio vietos tyrimo uždaviniai iš esmės apima ne tik įvykio vietos apžiūros, bet ir ekspertizės, objektų tyrimo uždavinius, kadangi atliekant įvykio vietos tyrimą minėtų veiksmų fragmentai taip pat naudojami. Tyrimo dalyviai išskyrė du pagrindinius įvykio vietos tyrimo uždavinius: nustatyti tiriamo įvykio mechanizmą ir kitas svarbias įvykio aplinkybes, ir pateikti patikimą informaciją siekiant kuo greičiau išsiaiškinti nusikaltimą ir nustatyti įtariamąjį (78 respondentai), surasti, užfiksuoti ir paimti pėdsakus, daiktus ir kitus objektus, turinčius reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti (58 respondentai). Jie puikiai apibūdina įvykio vietos tyrimo pagrindinę užduotį, įvykio vietoje kompleksiškai ištirti daiktus, pėdsakus ir įvykio aplinkybes ir tuo pat metu kelti pagrįstas nusikaltimo versijas, kurios padėtų greitai atskleisti nusikaltimą, nustatyti įtariamąjį (žr. 6 pav.).

Įvykio vietos tyrimo uždaviniai?

Atsakymo variantai	Kiekis	Santykis
Nustatyti tiriamo įvykio mechanizmą ir kitas svarbias įvykio aplinkybes bei pateikti patikimą informaciją, siekiant kuo greičiau išsiaškinti nusikaltimą ir nustatyti įtariamąjį;	78	29.7%
Surinkti informaciją nusikaltėlio paieškai karštais pėdsakais;	33	12.5%
Tiriamaisiais metodais ir priemonėmis operatyviai ištirti objektus kartu su jų aplinka;	38	14.4%
Surasti nusikaltimo padarymo vietą, kai kitu būdu to padaryti negalima;	23	8.7%
Surasti, užfiksuoti bei paimti pėdsakus, daiktus ir kitus objektus, turinčius reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti;	58	22.1%
Nustatyti tiriamo objekto priklausomumą tam tikrai bendrai standartiniai klasei, surasti ir užfiksuoti pėdsakus objekto paviršiuje, nustatyti tiriamo objekto būklę, savybes.	33	12.5%

6 pav. *Įvykio vietos tyrimo uždaviniai*

Įvykio vietos tyrimas atliekamas tiriant sunkius, rezonansinius nusikaltimus, su tikslu kuo greičiau nustatyti nusikalstamą veiką padariusį asmenį. Įvykio vietos tyrimas atliekamas tada, kai reikšmingų tyrimui aplinkybių nustatymas susijęs su specialios kriminalistinės ar kitokios technikos panaudojimu ir specialių metodikų taikymu. 37 % respondentų nuomone, įvykio vietos tyrimas atliekamas tiriant rezonansinius nusikaltimus, 26 % respondentai mano, kad įvykio vietos tyrimas gali būti atliekamas tik tada, kai pareigūnui atrodo tikslinga atlikti tokį veiksmą. Tačiau 33 % tyrime dalyvavę respondentai nurodė, kad įvykio vietos tyrimas, kaip ir įvykio vietos apžiūra, atliekamas tiriant visas nusikalstamas veikas (žr. 7 pav.). Taigi, net trečdalis pareigūnų mano, kad įvykio vietos tyrimas toks pats veiksmas kaip įvykio vietos apžiūra.

7 pav. *Įvykio vietos tyrimo atlikimas*

Kadangi įvykio vietos tyrimas yra daugialypis, tad norint atlikti išsamų įvykio vietos tyrimą dažniausiai vieno specialisto nepakanka. Šis tyrimas reikalauja, kad dalyvautų bent keletas savo sričių specialistų arba visa jų grupė. Taigi, įvykio vietos tyrimo subjektas – specialistas arba jų grupė. Tyrime dalyvavusių respondentų nuomone įvykio vietos tyrimą atlieka specialistas (37,2 %), specialistų grupė (39,9 %) ir tyrėjas (20,8 %) (žr. 8 pav.). B. Fisher nuomone, kiekvienas tyrime dalyvaujantis subjektas – policijos pareigūnas, kriminalistas, įvykio vietos specialistas, teismo ekspertas, koroneris, teismo patologas, fotografas, prokuroras – turi dirbti susikooperavę, nes kiekvienas jų turi savo vaidmenį šioje sistemoje[19]. Svarbu pabrėžti tai, kad, vertinant užsienio šalių literatūrą, jų teisinis šio veiksmo reglamentavimas ženkliai skiriasi nuo mūsų teisinės bazės. Tačiau siekiant, kad tokia sistema veiktų, komandinis darbas yra įvykio vietos tyrimo esmė. Analizuojant tyrimo duomenis nustatyta, kad, respondentų nuomone, ar atlikti įvykio vietos apžiūrą, ar tyrimą sprendžia tyrėjas (40 %) arba prokuroras (40,9 %). LR BPK 205 straipsnis numato objektų tyrimo tvarką. Numatyta, kad objektų tyrimą atlieka specialistai. Pagal LR BPK užduotį atlikti objektų tyrimą skiria ikiteisminio

19 Barry A. J Fisher ir David Fisher, *Techniques of crime scene investigation, seveth edition* (2003), 15.

tyrimo pareigūnas, todėl galima daryti išvadą, kad įvykio vietos tyrimą, kaip ir bet kokį kitą objektų tyrimą, atlikti skiria ikiteisminio tyrimo pareigūnas. Tačiau LR BPK 207 str. įtvirtinta, kad įvykio vietos apžiūrą gali atlikti ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar specialistas. Todėl kyla pagrįstas klausimas: jeigu į įvykio vietą atvyksta vienas specialistas, ar jis pats (savarankiškai) turi priimti sprendimą, ar atlikti įvykio vietos apžiūrą, ar tyrimą? Nors praktikoje specialistui gali ir nekilti klausimų, ką atlikti įvykio vietoje, tačiau teisinėje bazėje galima įžvelgti „spragą“, kad specialistas pats negali nuspręsti, kokį procesinį veiksmą atlikti įvykio vietoje, ir visais atvejais privalo laukti, kad jam būtų duotas nurodymas atlikti konkretų veiksmą.

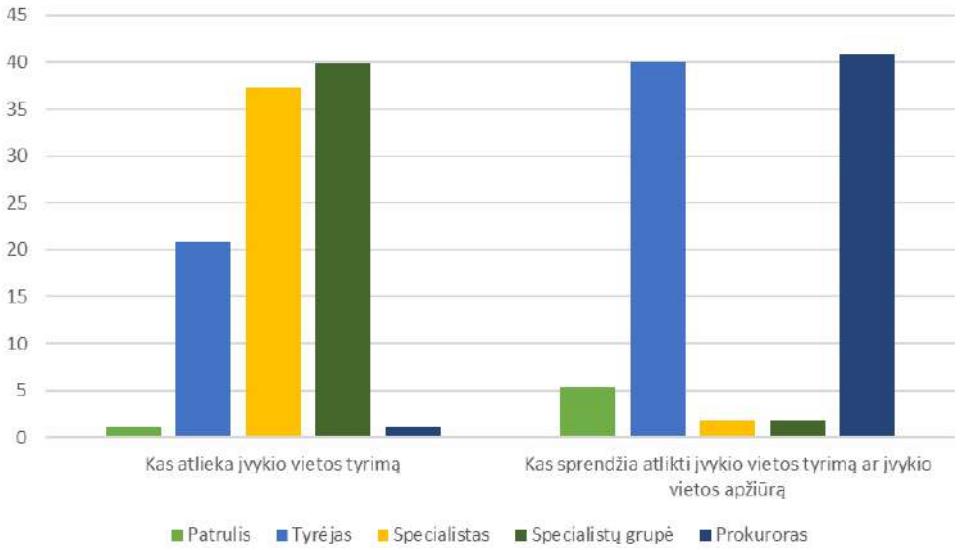

8 pav. *Kas atlieka įvykio vietos tyrimą, kas sprendžia, ar atlikti įvykio vietos tyrimą*

Tiriant sunkias, rezonansines nusikalstamas veikas, įvykio vietos apžiūros nepakanka. Tokiu atveju įvykio vietos apžiūra perauga į įvykio vietos tyrimą. Tokiose įvykio vietose, siekiant kuo greičiau nustatyti nusikalstamą veiką padariusius asmenis, svarbu kuo greičiau surasti ir ištirti rastus objektus ir pėdsakus. Todėl įvykio vietos tyrimas pasižymi ekonomiškumu, greitu informacijos gavimu. Tik 2 % respondentų pasisakė, kad įvykio vietos tyrimas yra nenaudingas. 16 %

respondentų mano, kad įvykio vietos tyrimas yra naudingas visada. 45 % respondentų nuomone, įvykio vietos tyrimas naudingas tiriant tik tam tikras nusikalstamas veikas. Įvykio vietos tyrimas sunkiuose, ypač neaiškiuose nusikaltimuose yra naudingas dėl to, kad tiriant tokio tipo nusikaltimus objektai tiriami įvykio vietoje. Taip sutaupant laiko gaunama informacija, padedanti greičiau išaiškinti nusikalstamą veiką. 16 % respondentų mano, kad įvykio vietos tyrimo naudingumas priklauso nuo nusikaltimo sudėtingumo. 15 % respondentų mano, kad įvykio vietos tyrimo naudingumas priklauso nuo nusikalstamos veikos padarymo situacijos (žr. 9 pav.).

9 pav. *Įvykio vietos tyrimo naudingumas*

Siekiant išsiaiškinti tyrime dalyvavusių policijos pareigūnų nuomonę apie įvykio vietos apžiūros ir tyrimo skirtumus, buvo užduotas atviras klausimas. 15 respondentų neatsakė į pateiktą klausimą. 4 respondentai nurodė, kad įvykio vietos apžiūra ir įvykio vietos tyrimas yra tas pats veiksmas, kuris vadinamas skirtingais pavadinimais (*„skiriasi pavadinimas, taip vadinama kai yra sunkus nusikaltimas, bet esminio skirtumo nėra; kitaip vadinama įvykio apžiūra“)*. 6 respondentai nurodė, kad nežino, kuo skiriasi įvykio vietos apžiūra nuo tyrimo. 11 respondentų

nurodė, kad jokio skirtumo tarp įvykio vietos tyrimo ir apžiūros nėra *(„jokio skirtumo nėra“)*. 6 respondentai nurodė, kad pagrindinis skirtumas tarp minėtų procesinių veiksmų toks, kad įvykio vietos tyrimą atlieka specialistas arba jų grupė *(„Įvykio vietos tyrimas – tai sudėtingas, daugiapakopis, kompleksiškas veiksmas, kuriame dalyvauja keletas savo sričių specialistų. Apžiūrą gali atlikti vienas tyrėjas ar specialistas.“)*. Du respondentai išskyrė įvykio vietos tyrimą kaip aukščiausią (sudėtingiausią) įvykio vietos apžiūrą, taip pat vienas iš šių respondentų nurodė, kad įvykio vietos tyrimo metu rasti objektai tiriami įvykio vietoje *(„Įvykio vietos tyrimas sudėtingiausia įvykio vietos apžiūros rūšis, įvykio vietos tyrimas yra aukščiausias įvykio vietos apžiūros lygmuo, jo metu rasti objektai tiriami įvykio vietoje.“)*. Apie tai, kad įvykio vietos tyrimas išsiskiria objektų tyrimo vieta atsakė 8 respondentai *(„Įvykio vietos tyrimo metu atliekami tyrimai pačioje* įvykio *vietoje, objektai tiriami vietoje.“)*. 10 tyrimo dalyvių įvykio vietos tyrimą išskyrė kaip veiksmą, kurio metu atliekami objektų tyrimai, naudojama speciali technika ir taikomi metodai, atliekamos ekspertizės: *„Siekiant, kad ikiteisminis tyrimas būtų baigtas kuo greičiau, visų pirma atliekamos ekspertizės (tyrimai) iš rezonansinių, sunkių nusikaltimų įvykio vietų tyrimų, taip pat užduotys, kuriose yra įtariamieji asmenys.“* Tačiau pora atsakymų parodė, kad tie tyrimo dalyviai įvykio vietos tyrimą sutapatina su objektų tyrimu: *„Įvykio vietos apžiūros metu paimtų objektų tyrimas.“* Kaip pagrindinį skirtumą tarp įvykio vietos apžiūros ir įvykio vietos tyrimo respondentai nurodė jų atlikimo atvejus pagal nusikaltimo sunkumo lygį. 30 respondentų įvardijo, kad įvykio vietos tyrimas atliekamas tiriant sunkius, labai sunkius ar rezonansinius nusikaltimus, o įvykio vietos apžiūra atliekama tiriant nesunkius nusikaltimus *(„Įvykio vietos tyrimas atliekamas rezonansiniuose įvykiuose“)*.

Iš tyrimo metu gautų rezultatų matyti, kad dauguma respondentų supranta, kad įvykio vietos tyrimas nuo įvykio vietos apžiūros skiriasi savo sudėtingumu, atliekamas tiriant sunkius nusikaltimus specialisto ar jų grupės. Nustatyta, kad

respondentai suvokia, jog įvykio vietos tyrimo metu atliekama daugiau veiksmų nei apžiūros metu. Tačiau respondentai nesugeba išskirti esminio įvykio vietos tyrimo požymio, t. y. įvykio vietoje atliekamo objektų tyrimo, kuris yra bene esminis skirtumas siekiant atskirti įvykio vietos tyrimą nuo įvykio vietos apžiūros ir jų tapatinimo.

1.2. Specialistų atliktų įvykio vietos tyrimų praktikos vertinimo analizė

Tyrime dalyvauti sutiko penki Lietuvos policijos Kriminalistinių tyrimo centro darbuotojai.

1 lentelė. *Respondentų kvalifikacija*

Nr.	Lytis	Miestas	Išsilavinimas	Pareigos	Darbo stažas
1.	Vyras	Vilnius	Aukštasis	Daktiloskopinių tyrimų skyriaus vyriausiasis tyrėjas	23 metai
2.	Vyras	Vilnius	Aukštasis	Kriminalistinių tyrimų specialistas (metodininkas)	30 metų
3.	Vyras	Vilnius	Aukštasis	Transporto priemonių tyrimo skyriaus vadovas	20,5 metų
4.	Vyras	Vilnius	Aukštasis	Padalinio vadovas	20 metų
5.	Vyras	Vilnius	Aukštasis	Daktiloskopinių tyrimų skyriaus vyriausiasis tyrėjas	23 metai

Interviu duomenys atskleidė, kad, respondentų nuomone, įvykio vietos apžiūrą gali atlikti bet kuris policijos pareigūnas ar tyrėjas. Tačiau, kaip ir daugelis mokslininkų bei teoretikų (H. Malewski, Max M. Houch, Frank Crispino, Terry McAdam ir kt.), respondentai išsakė nuomonę, kad pirmasis į įvykio vietą atvykęs pareigūnas turi būti kompetentingas, apmokytas, turėti teorinių žinių ir praktinių įgūdžių, būti aprūpintas reikiamomis kriminalistinėmis priemonėmis tam, kad mokėtų tinkamai atlikti įvykio vietos apžiūrą.

Siekiant išsiaiškinti, ką respondentai žino apie įvykio vietos tyrimą, pirmiausia buvo paklausta, kas, jų nuomone, yra įvykio vietos tyrimas. Ketvirtasis respondentas įvykio vietos tyrimą sutapatino su įvykio vietos apžiūra: *„Ta pati įvykio vietos apžiūra, tik pavadinta kitaip.“ (Nr. 4).* Pirmasis ir antrasis respondentas

įvykio vietos tyrimą įvardijo kaip aukščiausią įvykio vietos apžiūros lygmenį – apžiūra atliekama retai, tiriant sunkias nusikalstamas veikas. Įvykio vietos tyrimas apibūdinamas kaip išsami įvykio vietos apžiūra arba kompleksinis veiksmas, į kurį įeina įvykio vietos apžiūra ir kiti procesiniai veiksmai: *„Išsami įvykio vietos apžiūra." (Nr. 3)*, *„<...> įeina ir įvykio vietos apžiūra, ir kiti procesiniai veiksmai." (Nr. 5).* Specialistai kalbėdami apie įvykio vietos apžiūros atlikimą nurodo, kad įvykio vietos apžiūra turi būti atliekama tiriant beveik visas nusikaltimas veikas. Daugiausiai patirties turintis specialistas išsakė mintį, kad atliekant įvykio vietos apžiūrą viename iš etapų ji gali peraugti į įvykio vietos tyrimą: *„<...> pradedant pačiais lengviausiais nusikaltimais ir einant pagal sudėtingumą arba kvalifikuotumą nusikalstamų veikų, apžiūra atliekama ir kituose nusikaltimuose, ir kažkuriam etape ta apžiūra gali peraugti į įvykio vietos tyrimą." (Nr. 2).*

Nors pirmasis respondentas įvykio vietos tyrimą įvardijo kaip aukščiausią įvykio vietos apžiūros lygmenį, skirtumo tarp įvykio vietos tyrimo ir apžiūros neišskyrė: *„Nieko jie ten nesiskiria. Žodžių žaismas." (Nr. 1).* Kaip ir pirmasis respondentas, kiti įvykio vietos tyrimą tapatino su apžiūra įvardydami, kad skiriasi procesinių dokumentų surašymo pavadinimai: *„Vienintelis skirtumas, galbūt, tai procesinių dokumentų surašymo pavadinimai. Bet ten ir ten yra esmė surasti, užfiksuoti, paimti, išimti, perduoti <...> tiek įvykio vieta, tiek įvykio vietos apžiūra, tiek įvykio vietos tyrimas yra praktiškai tas pats procesas <...>, procesinis veiksmas, veiksmai yra tie patys." (Nr. 4).* Respondentas išreiškia nuomonę, kad įvykio vietos apžiūros ir įvykio vietos tyrimo veiksmai sutapatinami – teoriškai įvykio vietos tyrimas skiriasi nuo įvykio vietos apžiūros, tačiau praktikoje šie veiksmai priskiriami tam pačiam vienam veiksmui: *„<...> Veiksmai yra šitie sutapatinami. Teorija ir praktika skiriasi." (Nr. 3).* Tačiau kalbant apie įvykio vietos atlikimą respondentai vienareikšmiškai atsako, kad šį veiksmą gali atlikti tik specialistas arba jų grupė atsižvelgiant į tai, kokius tyrimus reikia atlikti įvykio vietoje: *„<...> tos srities specialistas, nes kitos srities specialistai neturi reikiamų žinių <...>" (Nr. 3).*

Respondentai nurodė, kad įvykio vietos tyrimo atlikimui vadovauja tyrėjas, tačiau jį atlieka specialistas arba jų grupė: *„Aišku, įvykio vietoje vadovauja tyrėjas. Kadangi specialistas atliekant įvykio vietos tyrimą yra toks kaip dešinioji ranka. Turi patarti ką daryti, ko nedaryti <...> specialistas iš esmės žino,* ką jam reikia daryti, nuvažiavęs į įvykio vietą ir priklausomai nuo nusikaltimo sudėties ir sunkumų ir apimties jis tą ir daro. Jam nereikia nurodymų, jis turi galvoje, čia yra automatizmas.*" (Nr. 2).* Tačiau kyla pagrįstas klausimas, kodėl specialistai kalbėdami apie šio veiksmo atlikimą išskiria jį kaip veiksmą, kurį gali atlikti tik specialistų grupė, tačiau prašant apibūdinti įvykio vietos tyrimą jį sutapatina su įvykio vietos apžiūra, kurią gali atlikti ir vienas pareigūnas. Galima daryti išvadą, kad specialistai, turintys specifinių žinių ir įgūdžių atlikti tiek įvykio vietos apžiūrą, tiek įvykio vietos tyrimą, įvykio vietoje nesureikšmina šių veiksmų apibūdinimo ir jų neišskiria, nes įvykio vietoje geba ir atlieka visus būtiniausius su įvykio vietos apžiūra ir tyrimu susijusius veiksmus, tarp kurių būna ir objektų tyrimas vietoje.

Respondentų paprašius įvaryti, kokias atvejais atliekamas įvykio vietos tyrimas, jie įvardino sunkius, didelio masto, rezonansinius nusikaltimus: *„Tai nužudymai, sprogimai, kriminaliniai nužudymai su šaunamuoju ginklu, masiniai įvykiai su daugybe aukų, katastrofos, nelegali laboratorija, kurioje gaminami nelegaliai narkotikai, kur gaminami nelegalūs pinigai ar kiti dokumentai, irgi atliekamas vietos tyrimas, sunkius ir labai sunkius nusikaltimus." (Nr. 2).*

Įvykio vieta yra informacijos šaltinis, kuris suteikia daug informacijos, padedančios išsiaiškinti nusikalstamą veiką, todėl kvalifikuotų specialistų dalyvavimas būtinas tiek apžiūrint įvykio vietą, tiek ir ją tiriant. Tyrime dalyvavusio specialisto nuomone, įvykio vietą turi apžiūrėti ar tirti tą daryti apmokyti specialistai: *„Kiekvienas turi dirbti savo srityje. Gal ten kažkokį, labai ten, sandėliuką ir gali apžiūrėt, bet įvykio vietoje universalumo tikrai neturi būti." (Nr. 1)*; *„Jeigu neturėsi kompetencijos, gali būti, kad tu nieko gero nesurasi, jokių pėdsakų, jokių tinkamai identifikavimui." (Nr. 2).*

Viena iš problemų, su kuriomis įvykio vietoje susiduria specialistai, yra įvykio vietos apsauga, policijos pareigūnų, atvykusių į įvykio vietą, nekompetencija (dėl įvykio vietos apžiūros, objektų pakavimo): *„Anksčiau didžiausia problema buvo tai bloga įvykio vietos apsauga. <...> Nes dažniausiai būna, specialistas atvažiuoja ne pirmas į įvykio vietą, o ten jau būna tyrėjai, patruliai, visi ten rūko ir nuorūkas mėto <...>.“* Klaidos, padarytos įvykio vietos tyrimo metu, dažniausiai tampa nepataisomomis, kurių atnaujinti neįmanoma, kadangi pėdsakai ar objektai įvykio vietoje išnyksta arba būna sunaikinami.

Nors visi tyrimo dalyviai pabrėžė įvykio vietos apžiūros naudą tiriant nusikalstamas veikas, tačiau nurodė, kad ne visas nusikalstamas veikas tiriant reikia atlikti įvykio vietos apžiūrą. Netikslingai atlikti veiksmai gali būti pertekliniai ir neekonomiški. Galima pastebėti, kad tyrimo dalyviai įvykio vietos tyrimą tapatina su įvykio vietos apžiūra. Kai kurie respondentai išskiria įvykio vietos tyrimą kaip aukščiausią įvykio vietos apžiūros lygmenį – apžiūra atliekama retai, tiriant sunkias nusikalstamas veikas, ją gali atlikti tik specialistų grupė.

Išvados

1. Tiek anketinės apklausos, tiek interviu dalyviai įvykio vietos apžiūrą dažnai tapatina su įvykio vietos tyrimu. Tačiau praktikoje specialistai (priešingai nei „universalūs“ policijos pareigūnai) nesureikšmina šių skirtingų procesinių veiksmų apibūdinimo ir jų neišskiria, nes dirbdami įvykio vietoje geba ir atlieka visus būtiniausius su įvykio vietos apžiūra ir tyrimu susijusius veiksmus, tarp kurių yra ir objektų tyrimas vietoje, t. y. esminis įvykio vietos apžiūros ir įvykio vietos tyrimo atribojimo kriterijus.

2. Pabrėžtina, kad ne kiekvienas „universalus“ policijos pareigūnas, aprūpintas „kriminalisto lagaminėliu“ ar kitokiomis technikos priemonėmis, sugebės tinkamai atlikti įvykio vietos apžiūrą, ypač jeigu jis nebus apmokytas, neturės teorinių žinių ir praktinių įgūdžių. Todėl, norint pasiekti geriausią rezultatą atliekant įvykio vietos apžiūrą ar tyrimą, kaip rekomendacija yra

siūloma nuolat rengti teorinius ir praktinius policijos pareigūnų mokymus, o kaip siekiamybė siūloma, kad įvykio vietos apžiūrą ar tyrimą visais atvejais atliktų patys kompetentingiausi savo srities specialistai.

3. Akcentuotina tai, kad, vadovaujantis mūsų teisiniu reglamentavimu, įvykio vietoje būtent „universalus“ policijos pareigūnas, dažnai neturintis tiek teorinių žinių, tiek praktinių įgūdžių, vadovauja įvykio vietos tyrimui ir duoda nurodymus savo srities specialistui, todėl tokia teisinė bazė turi būti koreguojama.

THE PRACTICE OF INVESTIGATING THE SCENE OF AN INCIDENT IN LITHUANIA AND POSSIBILITIES FOR ITS IMPROVEMENT

Armina Daugnoraitė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. This article presents the problem of identifying the investigation of the scene of an incident as a separate procedural action from the inspection of the scene of the incident. The aim of the study was not only to elucidate the problem of equating the investigation of the scene with the inspection of the scene in theory, but also to reveal the problems and the possibilities of its improvement. After carrying out an empirical study, it was found that the inspection of the scene of an incident is identified with the investigation of the scene of the incident. The conclusion was drawn that in practice specialists (as opposed to “universal” police officers) do not emphasize the differences between these procedural actions and do not distinguish them. This because they are able to perform all the necessary actions related to the inspection and investigation of the scene of the incident while working at the scene, including the examination of objects on the spot – i.e.,

an essential criterion for delimiting the inspection of the scene and the investigation of the scene. It was also concluded that the concept of the "universal" police officer implemented in Lithuania – which is guided by the idea that the first police officer who arrives at the scene of the incident performs the primary, most important and urgent procedural actions – has flaws. One such shortcoming is the incompetent examination of the scene by the "universal" police officer. Therefore, it can be said that not every "universal" police officer equipped with a criminologist's suitcase or other technical tools will be able to properly and competently perform an inspection of the scene of an incident if they are not trained and do not have theoretical knowledge and practical skills.

Keywords: scene investigation, scene inspection, object investigation, specialist, expertise, universal police officer.

PREKYBOS ŽMONĖMIS NUSIKALTIMŲ KRIMINALISTINĖ CHARAKTERISTIKA

Gertrūda Kaminskaitė

E. paštas gekaminskaite@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo akademija

Kuratorius prof. dr. Henryk Malewski

E. paštas henryk.malewski@gmail.com

Santrauka. Šiame straipsnyje, išanalizavus Lietuvos ir užsienio mokslinę literatūrą, pateikiama prekybos žmonėmis nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos koncepcijos ir ją sudarančių elementų įvairovė. Išnagrinėjus kiekvieną prekybos žmonėmis nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos struktūros elementą ir remiantis empiriniu tyrimu – kokybiniu interviu, atskleidžiamos prekybos žmonėmis nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos ypatybės, išskiriančios analizuojamą nusikalstamą veiką iš kitų. Atsižvelgus į išanalizuotą Lietuvos ir užsienio mokslinę literatūrą, taip pat į kriminalistikos disciplinos, kurios viena iš dalių yra kriminalistikos metodika, apimanti nusikalstamų veikų kriminalistinę charakteristiką, objektą, pateikiamas naujas siūlymas dėl to, kokie elementai turėtų sudaryti prekybos žmonėmis nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos struktūrą, kuri galėtų tapti vyraujančiu instrumentu, padedančiu nustatyti prekybos žmonėmis nusikaltimo tyrimo kryptį. Šis siūlymas – penkianarė prekybos žmonėmis nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos struktūra.

Reikšminiai žodžiai: nusikaltimas; prekyba žmonėmis; kriminalistika; kriminalistinė charakteristika; kriminalistinės charakteristikos struktūra.

Įvadas

Tiriama problema ir temos aktualumas. Prekyba žmonėmis – tai šiuolaikinė vergovė, kuri yra nesuprantama XXI amžiaus žmogui, gyvenančiam teisinėje valstybėje. Nusikaltimo „Prekyba žmonėmis“ pavadinimas yra neįprastas, nes prekė yra ne daiktas, kuris neturi valios, proto, jausmų, bet žmogus, kuris tampa nusikalstamo pasaulio subjektų – prekeivių – sandorio objektu (preke). Šis objektas gali būti parduotas ir perkamas, dovanojamas, įkeistas, paskolintas, panaudojamas ir t. t. Tokio sandorio tikslas – asmens išnaudojimas naudai gauti (prekeiviai žmonėmis per metus uždirba apie 150 milijardų dolerių[1]). Dėl šios priežasties prekyba žmonėmis yra didelius pinigus atnešantis neteisėtas tarptautinis verslas.

Atsižvelgiant į pasaulyje vykstančius socialinius pokyčius (pvz., technologinį tobulėjimą, lemiantį būsimų prekybos žmonėmis aukų ieškojimą socialinių tinklų erdvėje), reiškinius (pvz., kariniai konfliktai – 2022 m. vasario 24 d. prasidėjus Rusijos invazijai į Ukrainą Europą užplūdo nuo karo veiksmų bėgantys ukrainiečiai, kurių pažeidžiamumas ir esama padėtis atkreipia prekeivių žmonėmis dėmesį), kurie Lietuvai, žinoma, ir daugeliui užsienio valstybių, kelia susirūpinimą (pvz., visuomenės saugumu), taip pat tai, kad prekybos žmonėmis nusikaltimų tyrimui kryptį suteikia kriminalistinės charakteristikos koncepcija, kurios prekybos žmonėmis tema Lietuvos mokslininkai nėra plačiai nagrinėję, tampa aktualu apie tai parašyti mokslinį straipsnį. Todėl tiriama problema – prekybos žmonėmis nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos specifika.

Temos naujumas ir ištirtumas. Šis straipsnis parašytas remiantis tiek Lietuvos, tiek užsienio mokslininkų literatūra. Kriminalistinės charakteristikos sampratą nagrinėjo S. Kuklianskis, itin plačiai kriminalistinę charakteristiką ir jos struktūrinius elementus analizavo S. Matulienė savo disertacijoje, kuri, galima teigti – vienas pagrindinių mokslinių šaltinių Lietuvoje kriminalistinės charakteristikos

1 „Human trafficking is the exploitation of vulnerable people for their bodies and labor“, A21, žiūrėta 2022 m. gegužės 7 d., https://www.a21.org/content/human-trafficking/gqe0rc.

tema. Eismo įvykių kriminalistinę charakteristiką tyrinėjo V. Paulauskas, kuris taip pat prisidėjo prie kriminalistinės charakteristikos sampratos ir struktūros ištirtumo. Būtent prekybos žmonėmis kriminalistinės charakteristikos tema rašė R. Krikščiūnas. Užsienio autoriai, nagrinėję kriminalistinės charakteristikos sampratą, jos struktūrinius elementus: V. Šepitko, V. Grigorovičius, S. Besonovas. V. Frančuk ir A. Kuntij nagrinėjo smurto artimoje aplinkoje nusikaltimų kriminalistinę charakteristiką, o S. V. Tatarenko pateikė nusikalstamų veikų aplinkai kriminalistinės charakteristikos elementus, jų sampratą. Prekybos žmonėmis kriminalistinės charakteristikos sampratai ir jos struktūros elementams svarbius klausimus nagrinėjo N. Hodžajeva ir O. Skriabinas. Pabrėžtina, kad Lietuvos autorių darbų prekybos žmonėmis nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos tema nėra gausu, todėl šis straipsnis bus naujas ir pirmasis nagrinėjama tema.

Tyrimo tikslas – išanalizuoti ir pateikti prekybos žmonėmis nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos struktūros elementus ir jų specifiką.

Tyrimo uždaviniai:

1) atlikti literatūros šaltinių analizę, aiškinantis nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos koncepcijų ir ją sudarančių elementų įvairovę;
2) pateikti siūlymą, kokie elementai turėtų sudaryti prekybos žmonėmis nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos struktūrą, kuri galėtų tapti vyraujančiu instrumentu prekybos žmonėmis tyrimo krypčiai nustatyti;
3) atskleisti prekybos žmonėmis nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos ypatybes.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros analizės metodas, lyginamasis metodas, empirinio tyrimo metodas – kokybinis interviu, apibendrinimo ir sintezės metodai.

1. Prekybos žmonėmis nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos koncepcijos įvairovė

Kiekvienas prekybos žmonėmis nusikaltimas yra individualus – kitoniškas savo požymiais. Tai reiškia, kad nėra vienodų prekybos žmonėmis nusikaltimo atvejų. Siekiant kaip įmanoma greičiau išaiškinti ir atskleisti visas prekybos žmonėmis nusikaltimo tyrimui reikšmingas aplinkybes, tikslinga išanalizuoti šio nusikalstamo reiškinio savybes. Tai padaryti galima atlikus kriminalistinės konkretaus nusikaltimo charakteristikos analizę.

S. Kuklianskis ir S. Matulienė nurodo, kad „kriminalistinė nusikaltimų charakteristika – tai visuma (sistema) kriminalistiškai svarbių savybių, atskleidžiančių nusikaltimo padarymo procesą ir jo dėsningumus“[2]. V. Paulauskas rašė, kad „kriminalistinė nusikaltimo charakteristika neišvengiamai yra įtakojama baudžiamosios teisės, baudžiamojo proceso ir kriminologijos moksluose suformuotų nusikaltimų charakteristikų. Tačiau kriminalistinė nusikaltimų charakteristika įtraukia į kriminalistinį aspektą tokias sąvokas kaip nusikaltimo objektas, objektyvioji pusė, nusikaltimo subjektas, subjektyvioji pusė, įrodinėtinos byloje aplinkybės, asmenybės kriminogeninės savybės ir pan., t. y. akcentuoja būtent tokius elementus ir jų bruožus, kurie turi reikšmes nusikaltimų tyrimui ir atskleidimui“[3]. Anot V. E. Kurapkos ir H. Malevski, „kiekvienos nusikaltimų rūšies tyrimo metodikos pagrindinis elementas yra kriminalistinė nusikaltimo charakteristika. Tik gerai išmanant jos elementus galima efektyviai, operatyviai ir tikslingai tirti konkretų nusikaltimą, nes priešingu atveju ši veikla yra ne planingas, mokslinėmis rekomendacijomis pagrįstas tyrimas, bet chaotiškas tarpusavyje nesusijusių veiksmų konglomeratas, skirtas siekti labai miglotai suprantamo

2 Samuelis Kuklianskis ir Snieguolė Matulienė, „Kriminalistinės nusikaltimų charakteristikos samprata“, *Jurisprudencija* 29, 21 (2002): 62, https://www3.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/3581/3373.

3 Vilius Paulauskas, „Eismo įvykių ikiteisminio tyrimo kriminalistiniai ypatumai“, *Societal Innovations for Global Growth* 1, 1 (2012): 29, https://etalpykla.lituanistikadb.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2012~1367188622301/J.04~2012~1367188622301.pdf.

tikslo“[4].

Taigi siekiant, kad nusikaltimo tyrimas būtų prasmingas, kruopštus, efektyvus, turintis veiksmų planą ir atliktas kaip įmanoma per trumpesnį laiką, svarbu išmanyti prekybos žmonėmis kriminalistinės charakteristikos elementus. Tačiau mokslinėje literatūroje nėra vieningos nuomonės dėl to, kokie elementai turėtų sudaryti nusikalstamų veikų kriminalistinę charakteristiką. Skirtingi autoriai pateikia vis kitokią, jų manymu, teisingiausią, nusikalstamų veikų kriminalistinės charakteristikos struktūrą. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad Vakarų Europos kriminalistikos mokslo šaltiniuose „nusikaltimų kriminalistinė charakteristika“ kaip mokslinė kategorija, galima teigti, neegzistuoja. Šis terminas aptinkamas tik Rytų ir Vidurio Europos autorių mokslo darbuose. Žinoma, tai nereiškia, kad Vakarų Europos mokslininkai kriminalistikos disciplinos kontekste neanalizuoja prekybos žmonėmis nusikaltimo. Priešingai, prekybos žmonėmis reiškiniui įvairiuose aspektuose skiriama nemažai dėmesio.

V. Šepitko išskiria šiuos nusikalstamų veikų kriminalistinės charakteristikos elementus: nusikaltimo būdas; vieta ir aplinka; nusikaltimo padarymo laikas; įrankiai ir priemonės; kėsinimosi objektas; nukentėjusiojo tapatybė (auka); nusikaltėlio tapatybė; pėdsakai[5]. V. Grigorovičius pateikia tokius nusikalstamų veikų kriminalistinės charakteristikos elementus: nusikaltimo kėsinimosi objektas; nusikaltimo vykdymo ir slėpimo būdas; pėdsakai; informacija apie nusikaltėlio asmenybę, socialiai pavojingo elgesio motyvai ir tikslai; nukentėjusysis; ryšiai tarp kriminalistinės charakteristikos elementų[6]. Manytina, kad V. Grigorovi-

4 Vidmantas Egidijus Kurapka ir Hendryk Malevski, „Šiuolaikinė nusikaltimų tyrimo koncepcija ir jos kriminalistinis bei procesinis užtikrinimas. Pirmieji rezultatai“, *Jurisprudencija* 43, 35 (2003): 82, https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/13548/3390-7096-1-SM.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

5 Валерій Юрійович Шепітько, „Методика розслідування злочинів“, *Криміналістика том 2*, В. Ю. Шепітька (Харків: Право, 2019), 11, https://profbook.com.ua/index.php?route=product/product/download&product_id=5111&download_id=1150.

6 Василий Леонидович Григорович, „Криминалистическая характеристика в частной методике расследования преступлений“, *Концептуальные основы современной криминалистики: теория и практика*, В. Б. Шабанов (Минск: Белорусский государственный университет, 2019), 85–86, https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/233484/1/82-86.pdf.

čiaus pateiktas paskutinis elementas yra perteklinis, nes savaime suprantama, kad nusikalstamų veikų kriminalistinės charakteristikos struktūros elementai yra tarpusavyje susiję koreliaciniais ryšiais. Šie ryšiai – tai ne vienas iš nusikalstamų veikų kriminalistinės charakteristikos struktūros elementų, bet tai, kas sujungia ir palaiko visas minėtos struktūros dalis – elementus.

S. Besonovas pasiūlė tokius nusikalstamų veikų kriminalistinės charakteristikos elementus: nusikaltimo padarymo aplinkybės (pvz., vieta, laikas); nusikaltimo padarymo ir nuslėpimo būdas; pėdsakai ir tikėtinos vietos jiems rasti; nusikalstamos veikos objektas (auka); nusikaltėlis[7]. Pabrėžtina, kad S. Besonovo pateikti elementai skiriasi tik savo formuluote, tačiau jų reikšmė tapati anksčiau minėtų autorių pasiūlytiems elementams, sudarantiems nusikalstamų veikų kriminalistinės charakteristikos koncepciją.

N. Hodžajeva išskyrė šiuos prekybos žmonėmis nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos elementus: informacija apie šaltinį; nusikaltimo situacija; nusikaltimo vykdymo ir slėpimo būdas; nusikaltimo vykdymo mechanizmas; tipinės aukų asmeninės savybės; tipinės nusikaltėlių savybės; dažniausiai pasitaikantys nusikaltimo motyvai; pagrindinių nusikaltimo aplinkybių aspektai[8]. O. Skriabinas nurodo tokius prekybos žmonėmis nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos elementus: nusikaltimo padarymo būdas; nusikaltimo vieta, laikas ir aplinkybės; priemonės ir įrankiai; kėsinimosi objektas; auka ir kaltininkas; nusikaltimo pėdsakai[9]. V. Frančuk ir A. Kuntij pateikė smurto artimoje aplinkoje kriminalistinės charakteristikos struktūros elementus, tačiau jie nesiskiria nuo anksčiau

7 Сергей Александрович Бессонов, „К вопросу о структуре и природе криминалистической характеристики преступлений“, *Вестник Поволжского института управления* 43, 9 (2014): 53–54, https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-strukture-i-prirode-kriminalisticheskoy-harakteristiki-prestupleniy/viewer.

8 Nargiza Isakovna Hodjayeva, „Criminalistic Characteristics Of Crimes Related To Human Trafficking“, *The American Journal of Political Science Law and Criminology* 3, 1 (2021): 124, https://theamericanjournals.com/index.php/tajpslc/article/view/1113/1047.

9 О. М. Скрябін, „Особливості розслідування злочинів у сфері торгівлі людьми у кримінальному судочинстві“, *Право та державне управління* 4 (2020): 134, http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2020/21.pdf.

paminėtų, t. y. naujų elementų nepasiūlė. Šie elementai yra: nusikaltimo situacija; laikas, vieta, priemonės; nusikaltimo būdas; aukos tapatybė; kaltininko tapatybė; pėdsakai[10]. S. Tatarenko pateikė nusikalstamų veikų aplinkai kriminalistinės charakteristikos elementus, kurie ir vėl nesiskiria nuo anksčiau minėtų, tačiau jie prideda naują elementą – nusikalstamos veikos padarinius[11] (kurie netapatinami su pėdsakais, nes jie pateikti kaip atskiras elementas).

R. Krikščiūnas pateikia šiuos prekybos žmonėmis nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos elementus:

1) asmuo, padaręs nusikaltimą (subjektas);
2) nukentėjusysis arba pasikėsinimo dalykas (objektas);
3) nusikaltimo būdas (objektyvioji pusė);
4) nusikaltimo situacija (subjektyvioji pusė)[12].

R. Burda teigia, kad „remiantis tuo, kad kriminalistikos pagrindinė funkcija yra padėti realizuoti baudžiamąjį įstatymą, jos pagrindinės kategorijos turėtų glaudžiai sietis su baudžiamąja teise. Baudžiamojoje teisėje nusikaltimą apibūdina jo sudėtis. Nusikaltimo sudėtį transformavus kriminalistikos reikmėms, t. y. nusikaltimų tyrimui, ji galėtų tapti kriminalistinės nusikaltimų charakteristikos pagrindu“[13]. Pritariant R. Burdos požiūriui siūlytina prekybos žmonėmis nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos struktūros elementais laikyti tuos, kuriuos pateikė R. Krikščiūnas. Tačiau atsižvelgiant į tai, kad kriminalistikos mokslo objektas yra pėdsakai[14], būtent juos derėtų pridėti kaip penktąjį prekybos žmo-

10 Vasyl Franchuk ir Andrzej Kuntij, „Charakterystyka kryminalistyczna przestępstw przemocy domowej zgodnie z ustawodawstwem Ukrainy“, *Edukacja, Terapia, Opieka* 2 (2020): 214, https://czasopisma.pwste.edu.pl/index.php/eto/article/view/23/153.

11 С. В. Татаренко„ „Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень проти довкілля“, *Київський часопис права* 2 (2022): 187, https://czasopisma.pwste.edu.pl/index.php/eto/article/view/23/153.

12 Vidmantas Egidijus Kurapka ir kt., *Kriminalistika. Taktika ir metodika* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013), 731, https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/16914/9789955195238.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

13 Ryšardas Burda, „Nusikaltimai ekonomikai: sampratos modeliavimas ir šiuolaikinė tyrimo metodikos koncepcija“ (daktaro disertacija, Lietuvos teisės akademija, 2000), 39.

14 Jozef Metenko ir Ludvik Juricek, „Criminalistics and criminology: equalities, functions, differences, methodologies“, *Problemy Współczesnej Kryminalistyki* 21 (2017): 168, https://journals.indexcopernicus.com/api/file/

nėmis nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos struktūros elementą. Taip pat pritartina S. Matulienės požiūriui, kad „kriminalistinė nusikaltimų charakteristika turi apimti tikslų ir trumpą atitinkamos nusikaltimų grupės, rūšies ar porūšio pagrindinių savybių ir požymių aprašymą“[15]. Nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos struktūra negali būti pernelyg plati kaip prekybos žmonėmis nusikaltimo normos dispozicija, kuri taip pat tampa neaiški ir griozdiška. Kriminalistinės charakteristikos struktūros išplėtojimas yra netikslingas, nes vienas elementas iš esmės apima kitą, t. y. tampa išvestiniu elementu, pvz., pėdsakai gali apimti pasekmės, nusikaltėlio asmenybė – nusikaltimo motyvus ir pan. Trumpesnė prekybos žmonėmis nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos struktūra tampa aiškesnė ir tikslesnė. Be to, tam tikrų kriminalistinės charakteristikos struktūros elementų atsisakymas nereiškia klaidingos prekybos žmonėmis nusikaltimo tyrimo krypties pasirinkimo ar blogiau – nusikaltimo neištyrimo. Taigi toliau bus analizuojama straipsnyje siūloma penkianarė prekybos žmonėmis nusikaltimo kriminalistinės charakteristikos struktūra.

2. Prekybos žmonėmis nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos struktūra

Asmuo, padaręs nusikaltimą (subjektas). Viena iš prekybos žmonėmis nusikaltimus vykdančių asmenų ypatybių, skiriančių juos nuo kitos rūšies nusikaltimus darančių asmenų, yra ta, kad prekeiviais žmonėmis neretai tampa draugai ar net giminaičiai. Draugystės ar giminystės ryšys – tarsi prekeivio turimas koziris, kuris yra paremtas pasitikėjimu. Būtent šis jausmas (pasitikėjimas) padeda draugą ar giminaitį paversti preke, o prekeivį padaro pavojingesnį nei tą asmenį, kurio su auka nesieja minėtas ryšys.

Prekeiviais žmonėmis gali būti ir asmenys, kurie neturi artimų ryšių su

viewByFileId/554474.pdf.

15 Snieguolė Matulienė, „Kriminalistinė nusikaltimų charakteristika nusikaltimų tyrimo metodikoje: teorinių ir praktinių problemų šiuolaikinė interpretacija“ (daktaro disertacija, Lietuvos teisės universitetas, 2004), 46, https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/16097/Matuliene_disertacija.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

nukentėjusiuoju. Tai – profesionalūs verbuotojai, kuriuos už atlygį pasamdo prekeiviai[16].

Moterys šiame nelegaliame versle būna ne tik aukos, bet ir juodąją rinką prekėmis (žmonėmis) papildančios „verslininkės". Pavyzdžiui, „kai kurios prekybos žmonėmis aukos sutinka su savo „paaukštinimu" iš [...] aukos į prekeivį, nes tai pagerina jų gyvenimo aplinkybes"[17]. Šį nusikaltimą vykdančios moterys dažnai tampa verbuotojomis, kurios kitas moteris įtraukia į prostitucijos verslą.

Prekeiviais žmonėmis gali tapti ir vietinės prostitucijos tinklus valdantys ir kontroliuojantys sąvadautojai[18]. Šio „mažmeninio" prostitucijos verslo „direktoriai" gali pirkti prostitucija užsiimančias „darbuotojas" iš „didmenininkų" – tarptautinių prostitucijos tinklų[19].

Prekeiviai žmonėmis yra ir tie asmenys, kurie skatina ir didina šio nusikalstamo verslo paklausą, pvz., perka moteris savo seksualiniams ar kitokiems iškrypimams tenkinti. Todėl prekybos žmonėmis kriminalistinės charakteristikos elementą – asmenį, padariusį nusikaltimą, apibūdina ir psichiniai nukrypimai, sutrikimai, kuriuos tiria ir nustato medicinos atstovai. Žmonių prekyba užsiimantį asmenį charakterizuoja ir fiziniai gebėjimai, pvz., jėgos – fizinio smurto – naudojimas prieš auką ir pan.

Įtariamus prekyba žmonėmis asmenis apibūdina išsilavinimas, įgūdžiai, specialybė, profesija. Prekybą žmonėmis vykdantiems asmenims „[...] nebūdingas aukštasis išsilavinimas, vyrauja asmenys, turintys vidurinį išsilavinimą"[20]. Galima daryti prielaidą, kad to priežastis yra pinigai, nes žemesnį išsilavinimą įgiję asmenys dažniau dirba mažai apmokamuose ir kvalifikacijos nereikalaujančiuose

16 Kurapka, *supra note,* 12: 732.

17 Baltijos Jūros Valstybių Tarybos darbo grupė kovai su prekyba žmonėmis, *Aiškinamasis žodynas prekyba žmonėmis* (Baltijos Jūros Valstybių Tarybos darbo grupė kovai su prekyba žmonėmis, 2019), 14, https://cbss.org/wp-content/uploads/2020/03/Glossary_LT.pdf.

18 „Human Trafficking Investigation", The Bali process, žiūrėta 2023 m. sausio 29 d., http://www.baliprocess-rso-roadmap.net/wp-content/uploads/2017/02/THB-Training-Manual_PRP.pdf.

19 *Ibid.*.

20 Kurapka, *supra note,* 12: 731.

darbuose. Tokia asmens padėtis pastūmėja nusikalsti. Žinoma, nederėtų pamiršti, kad nusikalstamam elgesiui poveikį daro ir asmens moralinės savybės, doro gyvenimo kaip vertybės supratimas.

Prekyba žmonėmis yra susijusi su organizuotu nusikalstamumu, todėl šį nusikaltimą darančių asmenų veikla pasižymi aukštu organizuotumo lygiu. Organizuotumas pasireiškia: vaidmenų ir užduočių pasiskirstymu (pvz., verbuotojas, aukų į užsienį kurjeris, organizatorius, pardavėjas, pirkėjas, t. y. šio nusikaltimo viena iš ypatybių – didelė subjektų įvairovė); vidine hierarchine struktūra; bendro biudžeto turėjimu; įrankių ir priemonių apsirūpinimu (pvz., transporto priemonėmis aukoms gabenti), disponavimu didelėmis lėšomis; veiksmų planavimu ir pan.[21]. Būtina paminėti, kad prekybos žmonėmis nusikaltimo organizuotumas atsiskleidžia ir per verslumo pobūdį. Dažnai prekyba žmonėmis vykdoma prisidengiant legalaus verslo širma (pvz., įdarbinimo agentūromis), o už žmonių pardavimą gautus „nešvarius“ pinigus paverčia „švariais“ – neva gautais vykdant teisėtą veiklą.

Nukentėjusysis (objektas). Kaip jau buvo minėta baigiamajame darbe, dažniausiai prekybos žmonėmis aukomis tampa jauno amžiaus (tarp jų ir nepilnametės) moterys, tačiau iš tikrųjų prekės lytis priklauso nuo jos panaudojimo – išnaudojimo formos. Pavyzdžiui, prostitucijos, pornografijos ar priverstinių-fiktyvių santuokų industrijoje paklausesnė prekė yra moteris, o priverstinio darbo, nusikaltimų vykdymo, karinių konfliktų – vyrai. Žinoma, yra tokių žmogaus išnaudojimo formų, kurių įgyvendinimui asmens lytis reikšmės neturi, pvz., organų išėmimas, elgetavimas.

Nukentėjusiojo amžius taip pat priklauso nuo žmogaus išnaudojimo formos. Nepilnamečiai dažnai išnaudojami pornografijoje, pvz., pedofilijos – lytinio nukrypimo tenkinimui ar nusikalstamų veikų darymui, pvz., vaikas, neturintis

21 „2007 m. vasario 22 d. Teismų praktikos nusikalstamo susivienijimo baudžiamosiose bylose apibendrinimo apžvalga (Teismų praktika Nr. 26)“, LAT, žiūrėta 2023 m. kovo 13 d., https://www.lat.lt/data/public/uploads/2018/06/ab-26-2.docx.

atitinkamo amžiaus, nebus patrauktas atsakomybėn, ar elgetavimui, pvz., tikėtina, nepilnametis asmuo gauna didesnę išmaldą nei pilnametis ir pan. 2021 m. kovos su prekyba žmonėmis apžvalgos duomenimis Lietuvoje vyraujantis aukų amžius yra 21–40[22].

Fizinė, psichinė sveikata – kitas svarbus asmenį apibūdinantis požymis, į kurį atsižvelgia pirkėjas. Prekę įsigyjantis asmuo, žinodamas jos panaudojimo tikslą, nusiperka fiziškai sveiką arba priešingai – sveikatos sutrikimų turintį žmogų. Pavyzdžiui, asmenį išnaudojant organų išėmimui ar fiziniams darbams svarbu, kad prekė būtų pajėgi atlikti tai, dėl ko buvo nupirkta, o jeigu asmuo išnaudojamas elgetavimui ar prostitucijai – psichinių sutrikimų turintis žmogus pelningesnis, nes jis už suteiktas paslaugas pinigų negauna, o elgetavimo atveju tai yra tikimybė gauti didesnę pinigų sumą. Be to, psichinę negalią turintis asmuo gali nesuprasti tokių – išnaudojamų – veiksmų esmės.

Dingę be žinios asmenys – prekybos žmonėmis aukos. Paslaptingai dingsta ne tik tie, kurie išvyksta užsidirbti pinigų, bet ir tie, kurie bėga nuo karinių konfliktų, siekdami išsaugoti vertingiausia ką turi – savo gyvybę. 2022 m. vasario 24 d. prasidėjus Rusijos invazijai į Ukrainą jos ir gretimų valstybių pasieniuose prasidėjo chaosas – žmonės bėgo toliau nuo karinių veiksmų, t. y. ten, kur saugu ir galima tikėtis prieglobsčio. Tokia (pabėgėlio) padėtis apsaugo nuo tapimo karo, bet ne nuo tapimo, pvz., prekybos žmonėmis, nusikaltimo auka. Anot Slovakijos organizacijos „Caritas“ narės Monikos Molnarovos, „prekybos žmonėmis rizika yra didelė, nes išsekę pabėgėliai su kiekviena nauja diena kelyje tampa vis labiau pažeidžiami. Prekeiviai žmonėmis greičiausiai nusitaiko ir į moteris, kurios keliauja vienos, ir į moteris, kurios keliauja su vaikais“[23]. Kaip teigia Lenkijoje įsikūrusios

22 Sonata Mickutė, *2021 metų kovos su prekyba žmonėmis situacijos Lietuvoje apžvalga* (Vilnius: Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija, 2022), 13, https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Viesasis_saugumas/Prekyba_zmonemis/2021%20METŲ%20KOVOS%20SU%20PREKYBA%20ŽMONĖMIS%20SITUACIJOS%20LIETUVOJE%20APŽVALGA%2B.pdf.

23 „Chaosas Ukrainos pasienyje: dingsta vaikai, fiksuojama prekyba žmonėmis“, Kauno diena, žiūrėta 2023 m. sausio 31 d., https://kauno.diena.lt/naujienos/pasaulis/konfliktai-nelaimes/chaosas-ukrainos-pasienyje-dingsta-vaikai-fiksuojama-prekyba-zmonemis-1068273.

žmogaus teisių organizacijos „Homo Faber“ koordinatorė Karolina Wierzbinska, vilties netekę tėvai vaikus vienus be palydos siunčia susitikti su giminaičiais kaimyninėje šalyje, tačiau yra atvejų, kai vaikai taip ir neatvyksta[24]. Taigi pabėgėlio padėtyje esantis žmogus tampa pažeidžiamas, o pažeidžiamumas yra viena pagrindinių prekybos žmonėmis auką charakterizuojančių savybių, į kurią nukrypsta prekeivių žmonėmis žvilgsniai ir veiksmai.

Nusikaltimo būdas (objektyvioji pusė). Prekybos žmonėmis kriminalistinės charakteristikos trečiasis elementas yra ne nusikaltimo padarymo būdas, bet nusikaltimo būdas, kurio sąvoka yra platesnė, nes ji apima[25]:

- rengimąsi nusikaltimui. Kaip anksčiau minėta rašto darbe, organizuotam nusikalstamumui priskiriamas ir prekybos žmonėmis nusikaltimas, vadinasi, galima preziumuoti, kad žmonių prekyba nevyksta spontaniškai, neapgalvotai, be išankstinio plano. Planas nustato variantus ir etapus kaip grupuotės nariams, veikiant bendrai ir žinant savo vaidmenį, pasiekti nusikalstamą tikslą;
- nusikaltimo padarymą. Kada prekybos žmonėmis nusikaltimas laikomas padarytu, yra aiškiai nurodyta BK 147 str. dalių dispozicijose. Prekyba žmonėmis gali būti įvykdoma parduodant, perkant, kitaip perleidžiant ar įgyjant, verbuojant, gabenant ar laikant nelaisvėje žmogų[26];
- nusikaltimo slėpimą. Nusikaltimo slėpimo tikslas yra maskuoti, naikinti tai, kas fiksuoja, saugo informaciją apie veiką – pėdsakus, objektus ir kitus duomenis (pvz., liudytojo parodymus), kurie teismo gali būti pripažinti įrodymais, padėsiančiais atskleisti tiesą byloje.

Nusikaltimo situacija (subjektyvioji pusė). S. Matulienė, remdamasi H. Malevski pateiktu situacijos skirstymu į prieškriminalistines, kriminalistines ir postkriminalistines[27], siūlo nusikaltimo situaciją skirstyti tapačiai, pakeičiant antrosios

24 „Chaosas Ukrainos pasienyje: dingsta vaikai, fiksuojama prekyba žmonėmis“, *supra note*, 23.

25 Kuklianskis ir Matulienė, *supra note,* 2: 57.

26 „Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas“, *Valstybės žinios,* 2000-10-25, Nr. 89-2741.

27 Hendryk Malevski, „Įvykio vietos apžiūra ir įvykio vietos tyrimas: naujas kriminalistinės koncepcijos modelis“ (daktaro disertacija, Lietuvos policijos akademija, 1997), 129, https://repository.mruni.eu/bitstream/han-

formuluotę iš kriminalistinės situacijos į tiesioginio nusikaltimo situacijos[28] formuluotę. Taigi siūloma ir toliau straipsnyje bus aptarta H. Malevski ir S. Matulienės suformuota nusikaltimo situacijos klasifikacija, nes ji, galima sakyti, atspindi nusikalstamos veikos stadijas – nuo nusikalstamos minties kilimo (užuomazgos) iki jos realizacijos padarinių (rezultato), t. y. sudaro ir apima visą nusikaltimo vystymosi situaciją, kurioje slypi nusikalstamos veikos tyrimui reikšmingi duomenys.

Nusikaltimo situacijos klasifikuojamos į:

- prieškriminalistinę – „tai sąlygų ir aplinkybių, laiko ir vietos, nusikaltimo objekto ir nusikaltėlio tarpusavio ryšių, determinuojančių nusikaltimo būdą, sistema“[29]. Pats šios situacijos pavadinimas nurodo, kad ji apima visus veiksmus, kurie įgyvendinami tam tikrų aplinkybių kontekste, iki tiesioginio nusikalstamo veiksmo vykdymo. Minėti veiksmai yra nusikalstamos idėjos realizavimui geriausios (palankiausios), pvz., vietos, laiko, priemonių, įrankių, įvertinimas ir parinkimas;
- tiesioginę – „tai susiklosčiusių sąlygų ir aplinkybių sistema, kuriose buvo realizuotas nusikalstamas kėslas“[30]. Iš šios situacijos pavadinimo galima suprasti, kad jos metu atliekami veiksmai, kuriais tiesiogiai kėsinamasi į nusikaltimo dalyką (objektą), įgyvendinant tokių veiksmų tikslą;
- postkriminalistinę – šios situacijos pavadinimas nurodo, kad ji susidaro po tiesioginio kriminalinio veiksmo. Postkriminalistinė situacija dėl atliktų nusikalstamų veiksmų dažniausiai pasikeičia, t. y. tampa kitokia nei prieš tai buvusi. Tokie pokyčiai gali būti tiek natūralūs reiškiniai, tiek sąmoningi ar nesąmoningi asmenų veiksmai[31]. Šios situacijos metu slepiami, naikinami ar kitaip maskuojami nusikaltimo pėdsakai.

Pėdsakai. Žodis „pėdsakas“ pagal „Dabartinės lietuvių kalbos žodyną“ reiškia

dle/007/18121/Disertacija_Malevski.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

28 Matulienė, *supra note,* 15: 144.

29 *Ibid*.

30 *Ibid.,* 145.

31 Malevski, *supra note,* 27: 130.

pėdų, buvimo žymę, ženklą[32]. Vadinasi, pėdsakas – tai, kas lieka po įvykusio reiškinio ar panaudoto objekto. Čia svarbus žodis „likti", t. y. kur pasilieka ir kokiu pavidalu gali atsirasti pėdsakai. Pagal tai pėdsakai yra skirstomi į: materialiuosius ir idealiuosius[33]. Materialūs pėdsakai lieka ant fizinių objektų ir jų pavidalas taip pat fizinis. Materialieji pėdsakai yra skirstomi į[34]: atspindžius (pvz., nusikaltėlio pirštų, avalynės), daiktus (pvz., suplėšyti aukos drabužiai ar peilis, kuriuo buvo garsinama aukai), medžiagas (pvz., prekeivis žmonėmis panaudoja fizinį smurtą prieš auką, o jos kraujas išteka ant žemės). Idealieji pėdsakai lieka asmens atmintyje reiškinio prisiminimo ir jo suvokimo pavidalu, todėl galima teigti, kad šis pėdsakas priklauso nuo asmens, priimančio informaciją, intelekto. Idealieji pėdsakai materialinę išraišką gauna tada, kai, pvz., nuo prekybos žmonėmis nukentėjęs asmuo duoda parodymus ikiteisminio tyrimo pareigūnui, kuris juos užfiksuoja raštu. Kadangi kriminalistikos technika dėmesį skiria materialiųjų pėdsakų radimui, fiksavimui ir paėmimui, o kriminalistikos taktika – idealiųjų[35], plačiau apie pėdsakus nebus rašoma. Tačiau svarbu paminėti, kad pėdsakai liudija apie reiškinio, šiuo atveju prekybos žmonėmis nusikaltimo, egzistavimą, o materialiuose ir idealiuose pėdsakuose esanti informacija atskleidžia kitų kriminalistinės charakteristikos elementų ypatybes (pvz., kokiu būdu buvo padarytas prekybos žmonėmis nusikaltimas, kokiomis savybėmis pasižymėjo nusikaltėlis ir pan.).

3. Prekybos žmonėmis nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos ypatybės

Prekybos žmonėmis kriminalistinės charakteristikos ypatybės bus atskleidžiamos pasitelkus empirinį tyrimą – struktūrizuotą ekspertų interviu, kuriam buvo

32 „Dabartinės lietuvių kalbos žodynas", EKalba, žiūrėta 2023 m. kovo 14 d., https://ekalba.lt/dabartines-lietuviu-kalbos-zodynas/pėdsakas?paieska=pėdsakas&i=1fb066fb-ba16-469a-85a2-671a2e6bedc5.

33 Marius Stračinskij, „Kompiuterinių nusikaltimų pėdsakai: samprata, rūšys ir jų susidarymo mechanizmas", *Jurisprudencija* 89, 11 (2006): 51, file:///C:/Users/Gerda/Downloads/%23%23common.file.namingPattern%23%23%20(2).pdf.

34 Janina Juškevičiūtė ir kt., *Kriminalistika* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014), 281–282, https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/16952/9789955196235.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

35 Metenko ir Juricek, supra note, 14: 168.

pasirinkti respondentai: du Mykolo Romerio universiteto profesoriai, mokslų daktarai, du Jaroslavo Mudrijaus nacionalinio teisės universiteto (Ukraina) profesoriai, mokslų daktarai, viena Latvijos universiteto mokslų daktarė, kuri į klausimus atsakė kartu su advokato praktika Latvijoje užsiimančiu advokatu mokslų daktaru, vienas Bratislavos policijos pajėgų akademijos (Slovakija) profesorius. Iš viso buvo apklausti septyni respondentai iš keturių skirtingų šalių. Respondentams buvo pateikti keturi klausimai (kiekvieno klausimo atsakymams skiriamos žemiau pateiktos atskiros lentelės). Siekiant užtikrinti respondentų konfidencialumą, jų atsakymai atitinkamai yra pažymėti nuo R1 iki R7 (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. *Kaip manote, kodėl mokslinė kategorija „nusikaltimų kriminalistinė charakteristika“ nėra plačiai vartojama daugelyje užsienio šalių akademiniame diskurse ir ar tai daro neigiamą įtaką nusikalstamų veikų tyrimui? Ar užsienio šalyse, kurių akademiniame diskurse nėra vartojama mokslinė kategorija „nusikaltimų kriminalistinė charakteristika“, aptinkame kitus teorinius modelius ar konstrukcijas?*

R1	Kriminalistinė charakteristika yra naudojama ir kitose šalyse, tik gal kitu pavadinimu (JAV, Didžiojoje Britanijoje), pvz., nusikaltimo ar nusikaltėlio apibūdinimas, veikimo būdas (Modus operandi sistema), tik gal mažiau teoriškai išnagrinėta ir diskutuota.
R2	Nusikaltimų tyrimui įtakos neturi. Užsienio šalyse yra paplitęs algoritmizavimas – preliminarios informacijos apie nusikalstamą veiką suvedimas į sistemą, kuri pateikia rekomenduojamus elgesio modelius, atsižvelgdama į kriminalistinę atitinkamos veikos charakteristiką. Todėl sakyti, kad užsienyje nėra nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos, negalima, tačiau ji vadinama kitaip.
R3	Pirma, taip gali būti dėl to, kad nusikaltimo kriminalistinių charakteristikų kategorija yra palyginti naujas terminas, kuris anksčiau nebuvo plačiai vartojamas ir nepateko į nusistovėjusią terminiją. Antra, daugelis užsienio šalių turi savo nusikaltimų klasifikavimo sistemas ir tyrimo metodus, į kuriuos ši kategorija gali būti neįtraukta. Trečia, užsienio šalyse gali būti naudojami kiti teoriniai modeliai ir konstrukcijos, apibūdinantys nusikaltimo požymius ir jų analizės metodus, todėl siūlomi kiti terminai. Bet kuriuo atveju tai, kad užsienio šalyse kategorija „nusikaltimų kriminalistinė charakteristika“ nėra plačiai paplitusi, nebūtinai turi neigiamos įtakos nusikalstamų veikų tyrimui ir tai nereiškia, kad šiose šalyse nėra veiksmingų nusikalstamų veikų tyrimo metodų ir būdų.
R4	Skirtingai žiūrima į kriminalistinės charakteristikos sampratą ir jos vietą nusikaltimų tyrime, todėl „nusikaltimų kriminalistinė charakteristika“ yra traktuojama nevienareikšmiškai.

R5, R6	Tokios terminijos vartojimas mokslinėse diskusijose vadinamas mokslinės terminijos užteršimu. Tokio liūdno likimo neišvengė ir kriminalistikos mokslas. Tokie terminai kaip „kriminalistinis nusikaltimo aprašymas“, „nusikaltimo mechanizmas“, „kriminalistinė teisminio nagrinėjimo klasifikacija“ ir kiti kriminalistikos „falsifikatai“ ir „fantomai“ atsirado dėl pseudomokslininkų veiklos kriminalistinėje aplinkoje. Nusikalstamos veikos sudėtis apima keturis būtinus elementus – nusikalstamos veikos objektą, nusikalstamos veikos subjektą, nusikalstamos veikos objektyviąją pusę, nusikalstamos veikos subjektyviąją pusę. Nusikalstamos veikos sudėtis – tai teisiniai (baudžiamosios teisės) nusikalstamos veikos įvykio požymiai. Būtent žinių apie nusikalstamų veikų nusikalstamus požymius panaudojimas leidžia teisiškai (baudžiamąja teisine prasme) įvertinti bet kokį socialiai reikšmingą įvykį. Jokia kita nusikalstamos veikos „charakteristika“, įskaitant „kriminalistinę nusikaltimo charakteristiką“, teisės teorijoje ir praktikoje nenaudojama. „Kriminalistinė nusikaltimo charakteristika“ yra teisiškai neišsilavinusių žmonių veiklos produktas. Vadovaujantis elementaria logika – jei nėra „kriminalistinės nusikaltimo charakteristikos“, tai nėra ir „prekybos žmonėmis kriminalistinės nusikaltimo charakteristikos“ kaip specialaus „kriminalistinės nusikaltimo charakteristikos“ atvejo. Aukščiau išdėstytos aplinkybės yra atsakymas ne tik į 1 punkto klausimą, bet ir į 2–6 punktuose pateiktus klausimus.
R7	Europos kalbų vertimo į anglų kalbą ir atvirkščiai problemos kriminalistikos ir teismo ekspertizės moksluose yra įsisenėjusios ir taip pat labai prieštaringos. Visų pirma dėl to, kad dažnai verčiamos konkrečios šalies realijos, o ne verčiamų žodžių sąvokos turinys. Visiškai neteisinga tapatinti kriminalistikos ir teismo ekspertizės mokslus. Jau nekalbant apie žodynų, kuriuose žodis „criminalistic“ verčiamas kaip kriminalistika arba kaip kriminologija, naudojimą. Kriminalistinė nusikaltimo charakteristika – tai labai sudėtingas kriminalistinis modelis ir jo turinio kūrimo procese gerokai neaiškus modelis, gerokai ir prekybos žmonėmis srityje. Jo įvesties duomenys pasižymi dideliu nepastovumu net ir klasikinėje kriminalistikoje, iš to išplaukia, kad modelio taikymo procese ir tyrimo rezultatai yra gerokai neapibrėžti – jie yra labiau įvertis nei mokslinis rezultatas. Kintamumas čia svarbus, todėl kriminalistai juo naudojasi ne itin dažnai. Tačiau praktiniame tyrime priimami kriminalistinių nusikaltimų charakteristikų modeliai ir stengiamasi jais vadovautis.

Taigi, remiantis respondentų atsakymais, mokslinės kategorijos „nusikaltimų kriminalistinė charakteristika“ nevartojimo užsienio šalyse priežastis galima suskirstyti taip: ji užsienio šalyse apibūdinama kitokiais terminais (R1, R2, R3); nevienareikšmiškas jos traktavimas (R4); nusikaltimų kriminalistinė charakteristika neegzistuoja (R5, R6); terminų vertimo į užsienio kalbą problemos (R7). Pabrėžtina, kad dauguma respondentų mano, kad tai įtakos nusikaltimų tyrimui neturi (R1, R2, R3), likusieji respondentai šiuo klausimu nepasisakė.

2 lentelė. *Ar vienodai svarbūs prekybos žmonėmis nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos struktūrą sudarantys elementai, o gal vienas / keli iš jų yra reikšmingesni (svarbesni), jei taip, tai kokie?*

R1	Kriminalistinės charakteristikos elementai gali būti naudingi ir veikti tik būdami komplekse, nes jie visi yra svarbūs. Bent vieną iš jų (keturių pagrindinių elementų) išėmus – nusikaltimo paveikslo neturėsime.
R2	Nesvarbių, nereikšmingų kriminalistinės charakteristikos elementų neįžvelgiama, nes kiekvienas elementas yra susijęs koreliaciniais ryšiais.
R3	Kiekvienas prekybos žmonėmis nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos struktūros elementas yra svarbus ir gali turėti vertingos informacijos, reikalingos prekybos žmonėmis nusikaltimams tirti ir užkardyti. Nors kiekvienas prekybos žmonėmis nusikaltimų kriminalistinių požymių elementas yra svarbus, kai kuriuose elementuose gali būti daugiau konkrečios ir tyrimui vertingos informacijos. Tačiau kompleksinis jų naudojimas ir analizė kriminalistinės charakteristikos kontekste padės pasiekti geriausią kovos su šios rūšies nusikaltimais rezultatą.
R4	Priklausomai nuo nusikaltimo rūšies vieni iš elementų gali būti labiau reikšmingi, kiti – mažiau. Kalbant apie prekybos žmonėmis nusikaltimus ypatingą reikšmę turi: nusikaltimo būdas; elementai, charakterizuojantys nusikaltėlį ir auką; pėdsakai.
R7	Tai pirmiausia nusikaltimo padarymo būdo ir kaltininko asmens įtaka kriminalistinių pėdsakų atsiradimui ir rūšiai bei pažintinių procesų taikymas šios rūšies nusikalstamų veikų tyrimo metodikoje.

Taigi galima išskirti du požiūrius apie prekybos žmonėmis nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos struktūros elementų reikšmingumą: 1) visi elementai yra reikšmingi ir naudojami komplekse, nes jie yra susiję koreliaciniais ryšiais, todėl vieno reikšmingesnio nėra (R1, R2, R3); 2) vieni elementai yra reikšmingesni nei kiti – nusikaltimo būdas, nusikaltėlis, pėdsakai (R4, R7) ir auka (R4) (žr. 2 lentelę).

3 lentelė. *Ar prekybos žmonėmis nusikaltimų kriminalistinė charakteristika turi savitų bruožų, kurių neturi kitų nusikalstamų veikų kriminalistinės charakteristikos?*

R1	Prekybos žmonėmis nusikaltimai išsiskiria savo daugialypiškumu, sudėtingumu ir tarptautiškumu – tai ir yra pagrindiniai prekybos žmonėmis nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos bruožai, kurių balansas atskirais atvejais yra nevienodas.
R2	Specifika tokia, kad dažniausiai apie prekybą žmonėmis sužinoma iš nukentėjusiojo, kuris kreipiasi pagalbos, tačiau taip yra daugelyje smurtinių bylų, pvz., iššaginimų bylose, todėl jį reikėtų suprasti kaip smurtinių nusikaltimų grupės specifinį bruožą.

R3	Taip. Visų pirma tai taikoma vadinamiesiems materialiesiems nusikaltimams (pvz., vagystėms). Prekybos žmonėmis nusikaltimų kriminalistiniuose požymiuose nėra tokio elemento kaip nusikalstamos veikos dalykas pvz., pinigai, asmeniniai daiktai).
R4	Kriminalistinės charakteristikos elementas – nusikaltimo būdas – išskiriamas į: pasirengimą, įvykdymą, nusikaltimo padarinių slėpimą. Visos minėtos nusikaltimo būdą sudarančios dalys skiriasi nuo kitų nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos.
R7	Konceptualiai ne, detaliai visos nusikalstamos veikos turi tam tikrų specifinių bruožų.

Taigi, remiantis respondentų nuomone, prekybos žmonėmis nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos specifiniai bruožai yra: nusikaltimo daugialypiškumas, sudėtingumas ir tarptautiškumas (R1); dažniausiai pradinės informacijos apie prekybą žmonėmis šaltiniais būna nukentėjusieji (kaip smurtinių nusikaltimų bruožas) (R2); nėra tokio elemento kaip nusikalstamos veikos dalykas, pvz., pinigai, asmeniniai daiktai ir pan. (R3); nusikaltimo būdas (R4); konceptualiai neturi, detaliai visos nusikalstamos veikos turi tam tikrų specifinių bruožų (R7) (žr. 3 lentelę).

4 lentelė. *Ar pritariate teiginiui, kad nusikalstamų veikų (prekybos žmonėmis) kriminalistinės charakteristikos koncepcija – tai mokslininkų subjektyvios nuomonės išraiška? Ar viena iš jų gali tapti kriminalistikos disciplinos objektyvia tiesa, pripažįstama visų mokslininkų arba bent vyraujančia?*

R1	Kiekvieno mokslininko teoriniai darbai yra subjektyvus dalykas. Jeigu visus kriminalistinės charakteristikos elementus sutvarkysime ir paversime sudėtine kriminalistinės informacinės sistemos dalimi, ji taps instrumentu, padedančiu tirti nusikaltimus.
R2	Nesvarbu, kiek autorių pateiks kriminalistinės charakteristikos struktūrą ir į kiek dalių ją suskirstys, tad galima vertinti, kad kriminalistinė charakteristika yra subjektyvi mokslininkų nuomonė, nes kiekvienas jų kriminalistinę charakteristiką mato skirtingai, tačiau visi autoriai yra teisūs, kadangi kalba apie tą patį.
R3	Prekybos žmonėmis kriminalistinių požymių samprata ir struktūra nėra subjektyvios mokslininkų nuomonės išraiška. Ji grindžiama dėsningumų ir faktų, atskleistų tiriant realias nusikalstamas veikas, analize ir sisteminimu, taip pat moksliniais kriminalistikos ir su ja susijusių mokslo sričių tyrimais. Objektyvią tiesą kriminalistikos moksle galima pasiekti taikant mokslinius metodus ir mokslininkams keičiantis patirtimi.

R4	Sudarant nusikaltimo kriminalistinės charakteristikos koncepciją yra svarbus praktinės medžiagos analizavimas, reikia atlikti labai didelius tyrimus, kad būtų galima nustatyti tam tikrus pagrindinius elementus. Tik tokiu pagrindu galima prieiti prie bendro vardiklio – vienos koncepcijos, kuri taps vyraujanti. Kriminalistinės charakteristikos požymiai yra objektyvūs, jeigu analizuojamos realios bylos, iš kurių išskiriami minėti požymiai, todėl jie nepriklauso nuo žmogaus subjektyvios nuomonės.
R7	Ne, nusikalstamų veikų (prekybos žmonėmis) kriminalistiniai požymiai nėra tik išraiška. Tai yra reali žinių visuma, tinkama taikyti daugelyje kriminalistikos žinių dalių, taip pat tyrimo ir įrodymų teorijoje.

Taigi respondentų nuomonės gali būti skirstomos į pritariančias (R1, R2) ir prieštaraujančias (R3, R4, R7) teiginiui, kad kriminalistinės charakteristikos koncepcija – tai mokslininkų subjektyvios nuomonės išraiška. Straipsnio autorės nuomone, nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos struktūrą sudarančių elementų skaičius, formuluotė ir išdėstymas tam tikra tvarka – subjektyvi mokslininkų nuomonės išraiška, tačiau pats elementas savaime, nepriklausomai nuo jo formuluotės (vienas elementas gali apimti kitus elementus arba būti išskaidytas į smulkesnes dalis), yra objektyvus (žr. 4 lentelę).

Išvados ir pasiūlymai

Remiantis atlikta literatūros šaltinių analize ir interviu duomenimis galima teigti, kad nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos koncepcijos įvairovė yra gausi. Skirtingų šalių autoriai pateikia vis kitokią ir dažnai kitaip vadinamą nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos struktūrą, tačiau dauguma jų sutaria, kad svarbiausia yra ne ją sudarančių elementų skaičius, bet juos siejantys koreliaciniai ryšiai – vieno elemento buvimas leidžia daryti tikėtinas prielaidas apie kito elemento egzistavimą.

Nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos struktūra negali būti pernelyg plati kaip prekybos žmonėmis nusikaltimo normos dispozicija, kuri taip tampa neaiški ir griozdiška, todėl trumpesnė struktūra yra aiškesnė ir tikslesnė. Be to, jos išplėtojimas yra netikslingas, nes vienas elementas iš esmės apima kitą. Remiantis

R. Krikščiūno pateikta prekybos žmonėmis nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos struktūra ir atsižvelgiant į tai, kad pėdsakai – kriminalistikos mokslo objektas, siūloma prekybos žmonėmis nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos struktūros elementais laikyti: asmenį, padariusį nusikaltimą; nukentėjusįjį; nusikaltimo būdą; nusikaltimo situaciją; pėdsakus.

Prekybos žmonėmis nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos ypatybes lemia saviti šio nusikaltimo bruožai. Remiantis interviu duomenimis galima daryti išvadą, kad šie bruožai (ypatybės) yra: nukentėjusieji – dažniausi pradinės informacijos apie prekybą žmonėmis šaltiniai; nusikaltimo dalyku tampa gyvas asmuo, tačiau sudaiktinti žmogų yra nekorektiška ir neetiška, todėl nusikaltimo dalyko nėra, yra nukentėjusysis; nusikaltimo būdas, kuris apima pasirengimą, nusikaltimo vykdymą ir slėpimą; galima teigti, kad nusikaltimo būdas atskleidžia kitą šio nusikaltimo bruožą – daugialypiškumą, sudėtingumą ir tarptautiškumą, kuris gali apibūdinti visus kriminalistinės charakteristikos elementus.

CRIMINALISTICS CHARACTERISTICS OF HUMAN TRAFFICKING CRIMES

Gertrūda Kaminskaitė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. In this article, by analysing Lithuanian and foreign scientific literature, the diversity of the concept of the criminalistics characteristics of human trafficking crimes and the diversity of its constituent elements are presented. By examining each element of the structure of the criminalistics characteristics of human trafficking crimes and based on empirical research – qualitative interviews – the criminal characteristics of human trafficking crimes are revealed,

distinguishing this criminal act from others. Taking into account the analysed Lithuanian and foreign scientific literature and the object of the discipline of criminalistics – one of the parts of which is the methodology of criminalistics, which includes the criminalistics characteristics of criminal acts – a new proposal is presented as to what elements should form the structure of the criminalistics characteristics of human trafficking crimes. It is hoped that this could become a prevailing instrument to determine the direction of investigations into the crime of trafficking. This proposal is a five-point structure for the criminalistics characteristics of human trafficking crimes.

Keywords: crime; human trafficking; criminalistics; criminalistics characteristic; structure of criminalistics characteristics.

DINGUSIŲ BE ŽINIOS ASMENŲ REIŠKINIO SAMPRATA, SOCIALINĖS IR KRIMINOLOGINĖS PRIEŽASTYS

Andrija Pačinskaitė

Mykolo Romerio Universitetas

E. paštas andrija.pacinskaite@gmail.com

Kuratorius prof. dr. Vidmantas Egidijus Kurapka

E. paštas egidijus@mruni.eu

Santrauka. Straipsnyje analizuojama ir įvardijama reiškinio samprata, kadangi tiek Lietuvoje, tiek kai kuriose užsienio šalyse, nėra tikslaus dingusio be žinios asmens apibrėžimo. Į dingusių be žinios asmenų reiškinį pažvelgta per socialinę ir kriminologinę prizmes, kadangi laikams keičiantis, priežasčių dėl ko asmenys dingsta daugėja. Demografinė gyvenamoji vieta suponuoja skirtingas dingimo priežastis ir tendencijas. Tai įtakoja šiuolaikinis gyvenimo būdas, konkrečioje šalyje vykstantys socialiniai, ekonominiai procesai, žmonių mobilumas, atviros valstybių sienos, galimybių gausa. Šiuo straipsniu siekiama atskleisti dėl kokių priežasčių žmonės tampa dingę be žinios. Straipsnyje aptariamos retos ir aktualios dingimo priežastys šiomis dienomis. Tikslas buvo realizuojamas atlikus mokslinės literatūros, tarptautinių dokumentų, ES teisės aktų, statistinių duomenų analizę.

Raktiniai žodžiai: dingęs be žinios asmuo, kriminologinės ir socialinės asmenų dingimo priežastys, dingimo priežastys.

Įvadas

Dingę be žinios asmenys tai socialinis, ekonominis reiškinys, su kuriuo susiduria visos pasaulio valstybės, tarp jų ir Lietuva. Išskiriant vaikus, nustatyta, kad Europoje kas 2-3 minutes gaunamas pranešimas apie dingusį vaiką. Kiekvienais metais Europoje dingsta apie 250 000 tūkstančių vaikų[1]. Kasmet pasaulyje pranešama apie maždaug milijoną dingusių nepilnamečių[2]. Dingusių be žinios asmenų reiškinys aktualus kiekvienai Europos valstybei tame tarpe ir Lietuvai. Per dešimt metų Lietuvoje buvo pradėta 32 tūkstančiai 88 ikiteisminiai tyrimai dėl dingusio be žinios asmens. Iš jų dėl nepilnamečių paieškų pradėta 21 tūkstantis 242 ikiteisminiai tyrimai[3], dėl suaugusiųjų 10 tūkstančių 846 ikiteisminiai tyrimai. Laikams keičiantis, priežasčių dėl ko asmenys dingsta daugėja: tampa nusikaltimo aukomis[4], yra pagrobti[5], žūsta stichinių nelaimių metu[6]. Ukrainoje nuo 2022 m. vasario 24 dienos prasidėjus karui, asmenų dingimų atveju ypatingai padidėjo[7], taip pat svarbu paminėti 2023 m. spalio mėn. įsiliepsnojusį karinį konfliktą tarp Hamas ir Izraelio, kurio pasėkoje, žmonės paimami įkaitais, dėl bombardavimų Gazos ruože, šimtai vaikų paskelbti dingusiais, taip pat asmenys žūsta eismo įvykyje, netenka nuovokos ar nesiorientuoja aplinkoje, serga psichikos, senatvinėmis

1 Missing children in Europe, žiūrėta 2021 gruodžio 5 d., https://missingchildreneurope.eu/.

2 Europos karštoji linija 116000 dėl dingusių vaikų Lietuvoje, žiūrėta 2021 m. gruodžio 5 d., https://www.116000.lt/.

3 Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos duomenys apie paskelbtas vaikų paieškas Lietuvoje, 2011 – 2020 m., https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize#/

4 European Union Agency for Criminal Justice Cooperation, "Trafficking in human beings", https://www.eurojust.europa.eu/crime-types-and-cases/crime-types/trafficking-human-beings

5 Association of Chief Police Officers, "Guidance on the management rocording and investigation of missing persons", 2005, Centrex, 10, žiūrėta 2021 m. gruodžio 4 d., http://www.gpdg.co.uk/pact_old/pdf/MissingPersonsInteractive.pdf

6 Joel R. Reidenberg et al., „Privacy and Missing Persons after Natural Disasters", *Commons Lab, Woodrow Wilson International Center for Scholars*, Vol. 2 (March 6, 2013), https://ssrn.com/abstract=2229610.

7 „Dėl chaoso Ukrainos pasienyje dingsta vaikai, fiksuojami prekybos žmonėmis atvejai", 15min, 2022-03-12., www.15min.lt/naujiena/aktualu/pasaulis/del-chaoso-ukrainos-pasienyje-dingsta-vaikai-fiksuojami-prekybos-zmonemis-atvejai-57-1652736?copied.

ligomis[8]; nuspendžia nusižudyti[9]; įvyksta nesmurtinė mirtis; dėl nelaimingų atsitikimų[10], tai pat dėl aplinkybių kurios nesusijos su mirtimi tokių kaip išvykimas slaptai gydytis, dirbti, mokytis, yra sulaikyti teisėsaugos institucijų ar tiesiog nenori artimiesiems pranešti apie savo buvimo vietą[11]; pabėga iš namų dėl patiriamo smurto, buitinių konfliktų, kitų sunkumų.

Lietuvoje dingusių be žinios asmenų reiškinio samprata ir priežastingumas aprašytas labai menkai, neišsamiai ir tik atskirais klausimais. Šio straipsnio tikslas suformuluoti dingusio be žinios asmens apibrėžimą ir įvardinti priežastis dėl kurių dingsta žmonės. Atlikus šios problemos analizę, bus galima užtikrinti efektyvesnę asmens paiešką, tirti dingimo atvejus, bet ir numatyti tam tikras prevencines priemones.

Autorė rėmėsi sisteminės analizės metodu analizuojant mokslinę literatūrą, abstrakcijos metodu atskleidžiant dingusio be žinios asmens ir kitas su šiuo reiškiniu susijusias sampratas., apibendrinimo ir sintezės metodai taikyti apibendrinant išanalizuotą informaciją ir pateikiant išvadas.

Analizuojant užsienio literatūrą, dingusio be žinios asmenų sąvokos apibrėžimą analizavo S. Bruce W. Paul[12], N. Biehal, F. Mitchell, J. Wade[13], atvejų priežastis nagrinėjo M. Cohen Irwin, M. Amanda V., P. Darryl[14], J. R. Reidenberg[15],

---

8 „Why people go missing", Australian Federal Police, žiūrėta 2022 m. sausio 5 d., https://www.missingpersons.gov.au/about/why-people-go-missing.

9 Nina Biehal, Fiona Mitchell ir Jim Wade, *Lost from view Missing persons in the UK (*The Policy Press, 2003), https://www.york.ac.uk/inst/spru/research/pdf/lostFromView.pdf.

10 Kenna Quinet, "Missing Persons", *Problem-Oriented Guides for Police Problem-Specific Guides Series* No. 66, (2012), ISBN: 978-1-932582-20-8, žiūrėta 2021 m. gruodžio 5 d.: 16 https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.399.5793&rep=rep1&type=pdf.

11 Biehal, Mitchell ir Wade, op. cit., 9.

12 Bruce Swanton ir Wilson Paul, "Research brief: Missing persons", *Trends & issues in crime and criminal justice* No. 17, (1989): 2. https://www.aic.gov.au/sites/default/files/2020-05/tandi017.pdf.

13 Biehal, Mitchell ir Wade, op. cit., 9.

14 M. Cohen Irwin, McCormick Amanda V., Plecas Darryl, *A Review of the nature ant Extent of Uncleared Missing Persons Cases in Britich Columbia* (University College of the Fraser Valley 2008): 4, https://ufv.ca/media/assets/ccjr/reports-and-publications/Missing_Persons.pdf.

15 Reidenberg et al., *supra note*, 6.

L. Huey, L. Ferguson[16], pasikartojančių jaunų žmonių dingimų mastą, modelius ir koreliacijas analizavo A. Babuta, A. Sidebotomas[17] "Mising Children Europe" federacija[18], ginkluotų konfliktų metu dingimo atvejus analizavo Inter-Am. & Eur. Hum. Rts. J[19], A. S. Tamayo[20], Ukrainos karo fone, dingusius migrantus[21] . Rasti moksliniai darbai yra parašyti užsienio kalbomis, parašyti remiantis tų šalių problematika ir teisės aktais. Lietuvoje šia tema beveik nėra mokslinių darbų. Lietuvoje, praktiškai visas dėmesys skiriamas nepilnamečių asmenų dingimams. Priežastis, dėl ko vaikai dingsta, Lietuvoje nagrinėjo O. Intė[22], apie nusikalstamų veikų tyrimo situaciją rašė S. Kuklianskis, S. Matulienė[23], išsamiai apie kriminalistinių versijų sampratą, rūšis, ir jų kėlimą rašė A. Barkauskas, išleisdamas mokomąjį leidinį[24].

1. Dingusių be žinios asmenų reiškinio samprata

Prieš pradedant analizuoti dėl kokių priežasčių dingsta žmonės reikalinga

16 Laura Huaey ir Lorna Ferguson, "Going Missing as a Maladaptive Coping Behavior for Adults Experiencing Strain", *Deviant Behavior* Volume 43, (2022): 17-29. https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01639625.2020.1773175.

17 Alexander Babuta, Aiden Sidebottom, "Missing Children: On the Extent, Patterns, and Correlates of Repeat Disappearances by Young People", *Policing: A Journal of Policy and Practice*, Volume 14, Issue 3 (September 2020): 698–711. https://doi.org/10.1093/police/pay066.

18 Missing Children Europe, žiūrėta 2021 m. gruodžio 5 d., https://missingchildreneurope.eu/runaways/.

19 Inter-Am. & Eur. Hum. Rts. J. "The Need to Deal with All Missing Persons including Those Missing as a Result of Armed Conflict, Disasters, Migration, Human Trafficking, and Human Rights Violations (including Enforced Disappearances) in International and Domestic Law and Process" (2016), https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/intereur8&div=9&id=&page=.

20 Alexandra Semma Tamayo, "Missing Persons and Unidentified Human Remains: The Perspective from Armed Conflict Victims Exhumed in Granada, Colombia", *Forensic Science International* Volume 317 (December 2020)., https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0379073820303911?via%3Dihub.

21 Grażyna Baranowska, "Missing migrants Lessons from the EU's response to Ukrainian refugees", 16 May 2022, https://www.delorscentre.eu/fileadmin/2_Research/1_About_our_research/2_Research_centres/6_Jacques_Delors_Centre/Publications/20220516_Baranowska_MissingMigrants.pdf.

22 Odeta Intė, *Dingusių žmonių šeimų paramos centras, Karštosios linijos 116 000, skirtos pranešimams apie dingusius vaikus, integravimo į vaiko teisių apsaugos sistemą Lietuvoje modelis* (Vilnius, 2016), žiūrėta 2021 m. gruodžio 4 d., https://issuu.com/jokubaitis.darius/docs/dingusiu_zmoniu_paramos_centro_bros.

23 Egidijus Kurapka et. al., *Kriminalistika. Taktika ir metodika* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013), 441. https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/16914/9789955195238.pdf?sequence=1&isAllowed=.

24 A. Barkauskas, *Kriminalistinės versijos. Mokomasis leidinys* (Vilnius: LTA Leidybos centras, 2000), 67. Literatūroje nurodomos ir kitos versijų sampratos, pavyzdžiui, Palskys, E. et al. Kriminalistika. Vilnius: Mintis, 1985.

išsigryninti dingusio be žinios asmens apibrėžimą. Kadangi Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministro 2003 metų liepos 16 d. įsakymo Nr. 4RN "Dėl asmenų paieškos instrukcijos patvirtinimo" pakeitimo 2007 m. birželio 26 d. Nr. 1-1RN-2(RN), kuriame nuo 2012 m. birželio 27 d. yra panaikinta žyma "Riboto naudojimo", galima pacituoti vienintelę instrukcijoje randamą ieškomo asmens sąvoką kad t.y. „pasislėpęs ar dingęs fizinis asmuo, kurio buvimo vieta nežinoma ir dėl kurio teisės aktų nustatytais pagrindais bei tvarka priimtas sprendimas paskelbti paiešką ir paieškos vykdytojas vykdo jo paieškos veiksmus"[25]. Tačiau iš šios sąvokos suprantama, kad tai bendra sąvoka: ir dingusio be žinios asmens ir asmens kuris ieškomas padarius nusikalstamą veiką (įtariamojo, kaltinamojo, nuteistojo ir pan.), turime suprasti, kad dingęs be žinios asmuo ir ieškomas asmuo tai nėra vienas ir tas pats.

Kriminologijos instituto Australijoje mokslininkai Swanton, Bruce ir Wilson Paul savo pranešime įžvelgia tą pačią problemą, kurią įvardija šio darbo autorė, jog dingusių asmenų apibrėžimai labai skiriasi, vieno standartinio apibrėžimo nėra, ir teigia, jog dingęs asmuo tai praradęs sveiką protą, praradęs nuovoką, pagrobtas, pabėgęs iš netekinančios buitinės aplinkos ar besislepiantis nuo teisėsaugos institucijų. Be to suformuluoja apibrėžimą, jo dingęs be žinios asmuo yra tas, kuris nesislapsto nuo teisėsaugos institucijų, o dėl pagrįstų priežasčių ar dėl pakitusios sveikatos būsenos sąmoningai ar savanoriškai priima sprendimą, jog apie jo buvimo vietą nebūtų žinoma, arba tai asmuo kuris yra pagrobtas arba neteistai sulaikytas[26]. Jungtinių Amerikos valstijų (toliau JAV) Masačiuseco policijos pranešime dingęs be žinios asmuo įvardijamas kaip asmuo, kuris nėra bėglys, tačiau dažnai bėgantis savo noru, kai tam nėra jokios akivaizdžios priežasties, arba asmuo išėjęs iš namų dėl asmeninių priežasčių ir nenori apie tai pranešti policijai, ir nepaisant to, kad pranešimas gali būti nepragrįstas, ir paieškos ištekliai gali būti riboti gavus

25 Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2003 m. liepos 16 d. įsakymu Nr. 4RN (Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2007 m. birželio 26 d. įsakymo Nr. 1-1RN-2(RN) Asmenų paieškos instrukcija, p. 1.

26 Swanton ir Paul, *supra note*, 12.

pranešimą apie tokį asmenį policijos skyriai negali ignoruoti ir turi reaguoti į tokius pranešimus dėl visų dingusiųjų [27]. York Universiteto autoriai pateikia išsamesnį šio reiškinio apibrėžimą, įvardindami, jog pirmiausia, tai nėra reiškinys, kurį paprasta apibrėžti, tačiau, pirmiausia reikia atsakyti į klausimą ar asmuo dingęs ar tiesiog sąmoninai nutraukęs ryšius su artimaisiais (tėvais, partneriais, vaikais). Svarbu pažymėti, kad tai gali būti asmenys, kurie dingo dėl nuo jų nepriklausančių priežasčių tai yra pateko į avariją, serga demencija, kuri sumažina gebėjimą priimti racionalius sprendimus. Moksliniame šaltinyje keliama problema ir būtinumas atskirti du svarbius dalykus, tai yra nuo asmens nepriklausantį dingimą ir asmens dingimą kaip jo pačio pasirinkimą, nes kai kurie dingę asmenys savęs tokiais nelaiko. Turima omenyje, kai asmenys sukuria naują gyvenimą kitur, ir turi teisę likti dingusiais, tuo atveju, kai nenori, kad būtų atskleista jų buvimo vieta. Jų sprendimas išvykti gali būti susijęs su sunkumais šeimoje, su finansiniais rūpesčiais, asmeninėmis psichinės sveikatos problemomis Taip pat išskiria grupes, kurie negali susisiekti su artimaisiais, dėl artimųjų vedamo gyvenimo būdo ir dažnai keičiamos gyvenamosios vietos. Be šių dingusiais laiko asmenis kurie buvo pagrobti vieno iš tėvų. Dar viena dingusiųjų asmenų grupė tai moterys pabėgusius nuo patiriamos prievartos, smurto šeimoje, bei dingę asmenys, kuriuos po konflikto iš namų išvijo artimieji ir asmenys tapo benamiais, be pastovios gyvenamosios vietos[28]. Svarbu paminėti, kad dingę be žinios asmenys, tai asmenys, kurie tapo ginkluoto karinio konflikto, gamtinių ir žmogaus sukeltų nelaimių, žmogaus teisių pažeidinėjimo aukos.

Analizuojant Europos valstybių narių suformuluotus dingusiojo be žinios asmens apibrėžimus, darytina išvada, kad dauguma valstybių narių neturi privalomų teisinių apibrėžimų, kas yra dingęs asmuo. Reikšmingos išimtys yra šios šalys: Estija, Vengrija ir Airija, kur dingusio asmens apibrėžimas yra numatytas

27 "Missing persons", Great Bbarrington Police departament policy & procedure 2.08 (2008): 1. https://greatbarringtonpolice.com/wp-content/uploads/sites/157/2020/09/2.08-Missing-Persons-.pdf

28 Biehal, Mitchell ir Wade, *supra note*, 9: 2-3.

civilinėje teisėje bei Italijoje, kur neseniai buvo priimtas įstatymas dėl dingusių asmenų. Belgija, Latvija ir Slovakija naudoti apibrėžimus, pateiktus Vidaus reikalų ministerijos ar policijos nuostatuose, o Nyderlandų saugumo ir teisingumo ministerija įtraukė apibrėžimą į savo informacijos politiką dėl veiksmų, susijusių su dingusiais asmenimis. Daugelis šalių, įskaitant Kiprą, Daniją, Prancūziją, Graikiją, Ispaniją nepateikia jokio oficialaus dingusio asmens apibrėžimo, todėl kad policijos institucijos neapsisprendžia kokiomis aplinkybėmis ar tam tikras atvejais turėtų būti laikomas dingusiu asmeniu ar ne[29].

Austrija, Belgija, Bulgarija, Čekija, Estija, Vengrija ir Latvija sukūrė apibrėžimą, pagal kurį identifikuojamos kelios dingusių asmenų kategorijos, atsižvelgiant į dingimo tipą ir (arba) su įvykiu susijusius rizikos lygius. Nors dažniausiai (ir dažnai vienas) esminis apibrėžimo elementas yra informacijos apie dingusio asmens buvimo vietą, kelios valstybės narės, pavyzdžiui, Austrija, Belgija, Čekijos Respublika, Vokietija, taip pat apima kitus veiksnius ar charakteristikas, identifikuojančias konkrečius pogrupius apibrėžimo atveju. Tai apima tokius rodiklius kaip nusikaltimo ar pavojaus buvimas, arba asmenys, kurie yra rasti, bet negali pateikti savo tapatybės arba savo tapatybės įrodyti (Estija, Vengrija, Latvija). Pastarieji pogrupiai taip pat gali apimti atvejus, kai asmenys randami mirę (Estija ir Vengrija). Belgija, Liuksemburgas, Airija ir Lenkija įtraukė kai kurias nuostatas į savo dingusių asmenų apibrėžimą, kurie lemia su dingimu susijusios rizikos lygį. Belgija ir Liuksemburgas išskiria nerimą keliančius ir nekeliančius nerimą atvejus, o Lenkija išskiria tris rizikos lygius. Pirmajame lygyje yra visi tie atvejai, kai trūksta informacijos apie buvimo vietą, kartu su nustatytais rimtais nusikaltimo ar pavojaus požymiais. Antroji kategorija apima dingusių asmenų atvejus, kai nėra rimtų požymių apie gręsiantį pavojų, ir galima daryti prielaidą, kad asmuo paliko savo bendrą aplinką savo noru. Trečioji rizikos kategorija skirta pabėgusiems vaikams,

29 European Commission, "Missing Children in the European Mapping, data collection and statistic", European Union, 2013, žiūrėta 22021 m. gruodžio 15 d., https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/655b34ad-341b-4348-9e3b-38741ff40f23/language-en/format-PDF/source-93365345, 11-12.

išvykusiems asmenims iš kokios nors stacionarios globos įstaigos. Airija taip pat turi panašų trijų etapų rizikos lygį dingusių 18 metų ir vyresnių asmenų klasifikaciją, įtraukta į atitinkamus policijos nuostatus. Čekijoje, Bulgarijoje, Vokietijoje ir Suomijoje naudojamas dingusio asmens apibrėžimas aiškiai apima sąlygą, kad policijai turi būti surašytas rašytinis protokolas, kad asmenį, būtų galima laikyti dingusiu. Tai reiškia, kad telefono skambučio nepakanka. Tačiau kita sąlyga yra aktualu Vokietijos policijai: suaugęs asmuo laikomas dingusiu tik tuo atveju, jei kyla grėsmė gyvybei ir sveikatai, Vokietijos policija, mano, kad pilnamečiai asmenys, turintys visas savo psichines ir fizines galias, turi teisę laisvai pasirinkti savo gyvenamąją vietą ir nuslėpti šią informaciją nuo artimųjų ar draugų. Nebent yra pavojus gyvybei ar sveikatai, tuomet, bus atliekamas tyrimas. Tai netaikoma vaikams[30]. Tokia nuomonė, darbo autorės vertintina neigiama, kadangi, pirminės informacijos metu, ne visais atvejais yra žinoma ar yra grėsmė asmens sveikatai ir gyvybei ir pilnamečių paieška taip pat turėtų būti vykdoma nepaisant jo amžiaus ir sveikatos būklės.

Taigi atlikus įvairių šalių dingusių be žinios asmenų apibrėžimą, autorės nuomone, Lietuvoje dingęs be žinios asmuo tai – mažametis, nepilnametis, pilnametis asmuo, kurio buvo vieta artimiesiems yra nežinoma, dėl to, kad jis nenori apie save pranešti, yra pasiklydęs, dėl sveikatos problemų praradęs nuovoką, tapo nusikaltimo auka, tapo nelaimingo atsitikimo arba stichinės nelaimės, karinio ginkluoto konflikto auka, žuvo eismo įvykyje, paskendo, įvyko natūrali mirtis, pabėgo dėl konfliktų šeimoje, patiriamo smurto, griežtų auklėjimo sąlygų, yra paguldytas ligoninėje kaip neatpažintas asmuo, pristatytas į morgą kaip neatpažintas lavonas, dingo migracijos metu, nusižudė.

30 *Ibid.*

2. Sociologinės ir kriminologinės priežastys įtakojančios asmens dingimą be žinios

Išsiaiškinus, kaip galėtų būti apibrėžtas dingęs be žinios asmuo, toliau seka būtinybė išanalizuoti dėl kokių priežasčių asmenys dingsta, ir į kokias grupes skirstomi. Kai kurie gali tyčia palikti namus. Žmonės gali dingti, jei jie yra pagrobti, parduoti ar nužudyti. Ir daugeliu atvejų taikomas sudėtingas situacijų mišinys, įskaitant įvairius socialinius veiksnius. Dingusieji gali būti tiek suaugusieji tiek vaikai ir visų lyčių, amžiaus ir rasių. Nors dauguma dingusių asmenų yra saugūs ir per kelias dienas nuo pranešimo apie jų dingimą randami. Dalies asmenų paieška tęsiasi kur kas ilgiau nei keletą dienų ar mėnesių, o kai kurie iš jų nerandami ar randami mirę. Tiems, kurie dingsta, dingimas dažnai yra simptomas kitų pagrindinių problemų arba pažeidžiamumo pasekmė, dėl ko atsiranda žala ir piktnaudžiavimo ciklas. Autorė apžvelgs kriminologines ir socialines asmenų dingimo priežastis. Būtina suprasti, kad demografinė gyvenamoji vieta, t. y. valstybė, suponuoja skirtingas dingusių be žinios asmenų reiškinio priežastis ir tendencijas.

Dalis suaugusiųjų dingsta sąmoningai, tai suvokdami. Priežastys dėl, ko taip pasielgia, yra įvairios. Sveikos nuovokos asmenys, nutraukia santykius su artimaisiais tyčia dėl tam tikrų konfliktinių situacijų, ginčų, gali būtų įvardinti kaip " paskutinį lašą" ilgai besitęsiančiame procese, kuomet nutraukiami ryšiai. Kartais tėvai nutraukia santykius su savo vaikais, norėdami išvengti bendravimo su buvusiais sutuoktiniais, kurie juos liguistai persekioja, kitas atvejis, kuomet suaugę vaikai, veda asocialų gyvenimo būdą ir tampa nepakeliama našta ir skausmui pagyvenusiems tėvams, ir tėvai išveja tokius vaikus iš namų, ko apsekoje vaikai tampa benamiais ar įvyksta į kitą šalį, pradėdami naują gyvenimą. Taip pat, vienas iš sutuoktinų nutraukia bet kokius ryšius dėl to, kad patyrė smurtą iš sutuoktinio ir nenori pranešti apie savo buvimo vietą, taip pat kita specifinė kultūrinė priežastis tai pabėgimas nuo priverstinės santuokos. Vaikai nutraukia santykius su savo

tėvais, kuomet nepaisant to, kad vaikai yra suaugę, tėvai nurodinėja kaip gyventi, manipuliuoja, kontroliuoja, netoleruoja vaikų gyvenimo būdo ir pasirinkimų ir pilnamečiai vaikai siekdami gyventi savarankiškai tyčia nutraukia su artimaisiais ryšius, dar viena priežastis, kuomet išsiskiria poros, ir vienas iš vaikų lieka gyventi su tėvu kitas su motina, ko pasėkoje nutrūksta ryšys tarp brolių[31].

2020 m. Europos Sąjungoje (toliau – ES) dėl tyčinio savęs žalojimo mirė 47 252 žmonės. Iš ES šalių 2020 metais didžiausias savižudybių rodiklis užregistruotas Lietuvoje – 100 000 gyventojų teko 21,3 mirties, toliau rikiuojasi Vengrija (17,1), Slovėnija (17,0) ir Estija (16,3)[32]. Dalis dingusių be žinios asmenų, kurių paieška paskelbiama, dingo norėdami nusižudyti arba nusižudė. Savižudybės glaustai susiję su psichikos sveikatos problemomis. Dažnai mėginę nusižudyti ar nusižudę dingusieji serga depresija, šizofrenija, taip pat priima sprendimą pasitraukti iš gyvenimo dėl įvykusio konflikto šeimoje, dėl patiriamų sunkumų ir norėdami pabėgti nuo savo problemų[33]. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad asmeniui dingus tokiomis aplinkybėmis, dingimas būna nebūdingas, asmuo dažniausiai taip pasielgia pirmą kartą savo gyvenime, tačiau pranešantis, įtaria, kad dingusysis nusižudė dėl depresijos ar jau ankščiau kilusių ir išsakytų suicidinių minčių[34]. Lietuvoje, deja, bet nėra vedamos statistikos, kiek iš dingusių asmenų vėliau nustatyta, kad nusižudė. Remiantis Policijos informacine sistema (IAR) dvi iš paieškos nutraukimo priežasčių yrą "mirė" ir "rastas lavonas", todėl darytina išvada, kad registro nutraukimo priežasčių įvardinimas ne visai tikslus, bet reikia suprasti kad šie duomenys apima rastus savižudžių lavonus, vėliau aptariamus asmenis kurie serga demencija ir pasiklydę randami jų lavonai, bei kiti atvejai kai nustatoma, kad asmuo mirė.

31 Biehal, Mitchell ir Wade, *supra note*, 9:15-17.

32 Eurostat, "Deaths by suicide down by almost 14% in a decade", 8 September 2023, https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/edn-20230908-3

33 *Ibid*., 18.

34 M. Cohen, McCormick, Plecas, *supra note*, 14: 4.

Šiuo metu beveik 50 milijonų žmonių visame pasaulyje turi demenciją[35]. Pasaulyje kasmet diagnozuojama beveik 10 milijonų naujų atvejų arba naujas demencijos atvejis – kas tris sekundes[36]. Lietuvoje demencijos ir Alzhaimerio diagnozę turi 39 tūkst. asmenų[37]. Pirmiausia reikia suprasti, kad demencija yra sindromas, o ne konkreti viena liga[38]. Demencija yra terminas vartojamas apibūdinti grupę ligų, kurios laipsniškai sukelia žmogaus psichinės veiklos nuosmukį. Tai platus terminas apibūdinantis atminties, intelekto, racionalumo socialinių įgūdžių ir normalių emocinių reakcijų praradimą. Daugelio asmenų sergančių demencija pagrindinė problema, yra galimas pavojus, kad jie pasiklys[39]. Demencijos tipams priskiriama Alzheimerio liga, su alkoholiu susijusi demencija, dauno sindromas. Demencijai progresuojant būdingas, klaidžiojimas, nesiorientavimas laike ir erdvėje, neatpažįsta artimų žmonių ir pažįstamų, asmuo sunkiai vaikšto, stiprūs elgesio pasikeitimai, agresija. Sergant Alzheimerio liga, prarandama atmintis, praranda laiko tėkmės suvokimą, sunkiai orientuojasi ir gerai pažįstamoje aplinkoje[40]. Pasiklydęs žmogus gali atrodyti nerimastingas, sumišęs – negali atsakyti į klusimus, gali gintis teigdamas, kad jam viskas gerai ir jokios pagalbos nereikia, atsakymai į klausimus gali būti neaiškūs. Dingus demencija sergančiam asmeniui, namiškiams, kurie kreipėsi policiją dėl dingusio artimo, gali būti sunku paaiškinti, kur išėjo asmuo. Yra daug priežasčių, kodėl demencija sergantiems žmonėms gali nepavykti grįžti namo arba į norim vietą: pasikeitusi aplinka, energijos perteklius, praeities ieškojimas, painiojant naktį su diena, jaučiant

35 „Demencijos statistika“, žiūrėta 2022 m. sausio 5 d., https://demencijalietuvoje.org/apie-demencija/demencijos-statistika/.

36 „Dementia Statistics“, Alzheimer's Dizease International, žiūrėta 2022 m. sausio 5 d., https://www.alzint.org/about/dementia-facts-figures/dementia-statistics/.

37 „Sergančių asmenų skaičius pagal diagnozių grupes“, Higienos institutas, žiūrėta 2022 m. sausio 5 d., https://stat.hi.lt/default.aspx?report_id=168.

38 „Kas yra demencija“, žiūrėta 2022 m. sausio 5 d., https://demencijalietuvoje.org/apie-demencija/kas-yra-demencija/.

39 Australian Federal Police, *supra note*, 8.

40 „Alzheimerio liga“, Demencija Lietuvoje, žiūrėta 2022 m. sausio 5 d., https://demencijalietuvoje.org/apie-demencija/alzheimerio-liga/.

diskomfortą ar skausmą[41]. Pasekmės, susijusios su demencija sergančių žmonių dingimu, yra sužalojimai, ekstremalios temperatūros poveikis, dehidratacija ir mirtis[42]. Jei nerandama per 24 valandas, iki pusės pasiklydusių asmenų miršta arba sunkiai susižaloja[43].

Pagal Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencijos pirmame straipsnyje numatyta, jog "vaiku laikomas kiekvienas žmogus, neturintis 18-os metų, jei pagal taikomą įstatymą jo pilnametystė nepripažinta anksčiau."[44] Kiekvienas vaikas turi augti saugioje geriausius jo poreikius atitinkančioje aplinkoje. Deja, bet, beveik kiekvieną dieną pranešama apie dingusius, pabėgusius, pagrobtus ar nežinia kur esančius vaikus. Toks vaikas gali tapti prekybos žmonėmis, seksualinio ar kitokio išnaudojimo auka[45]. Kiekvienai metais Europoje dingsta apie 250 000 tūkstančių vaikų[46].

Lietuvoje 2011 m. iš visų paskelbtų dingusių be žinios vaikų paieškų, net 78 proc. sudarė paieškos, paskelbtos dėl iš specialiųjų auklėjimo ir globos pabėgusių vaikų, 2012 m., 81 proc., 2013 m., 81 proc., 2014 m., 84 proc., 2015 m., 89 proc., 2016 m. 90 proc., 2017 m., 92 proc., 2018 m., 93 proc., 2019 m., 96 proc., 2020 m., 95 proc.

Remiantis statistiniais duomenimis galima teigti, jog dažniausiai pasitaikanti vaiko dingimo priežastis – pabėgimas iš gyvenamosios aplinkos (namų, globos institucijos, pabėgėlių priėmimo centro) dėl konfliktų su tėvais, draugais, aplinkiniais, nesaugios, vaiko poreikių neatitinkančios aplinkos, galimų jo teisių

41 Australian Federal Police, *supra note,* 8.

42 Rowe MA, Vandeveer SS, Greenblum CA, List CN, Fernandez RM, Mixson NE, et al. Persons with dementia missing in the community: Is it wandering or something unique? BMC Geriatr. 2011;11: 28. Žiūrėta 2022 m. sausio 5 d., https://bmcgeriatr.biomedcentral.com/articles/10.1186/1471-2318-11-28.

43 Alzheimer's Association, "2016 Alzheimer's disease facts and figures", *Alzheimer's Dement* 12, 4 (2016): 459–509. Žiūrėta 2022 m. sausio 5 d. https://alz-journals.onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1016/j.jalz.2016.03.001.

44 Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija (Priimta Generalinės Asamblėjos 44/25 rezoliucija pagal Trečiojo komiteto pranešimą (A/44/736 ir Corr. 1), žiūrėta 2021 m. gruodžio 10 d., https://unicef.lt/wp-content/uploads/2017/06/JT-Vaiko-Teisi%C5%B3-Konvencija.pdf.

45 Missing children in Europe, *supra note:* 1.

46 *Ibid*.

pažeidimų, išnaudojimo, smurtavimo prieš jį ir pan. Kartais vaiko sprendimui bėgti turi įtakos draugai ar kiti asmenys (verbuotojai)[47]. Įtakos taip pat gali turėti problemos mokykloje, patiriamos patyčios, problemos su bendraamžiais ar mokytojais gali prisidėti prie noro pabėgti nuo bendraamžių negatyvo ar socialinės negatyvios situacijos[48]. Bėgimas dažnai rodo, kad vaiko gyvenime kažkas negerai. Atliktas "Missing Children Europe" tyrimas parodė, kad 83 % pabėgusių vaikų nurodė, kad pagrindinė priežastis, dėl kurios jie pabėgo, buvo sunkumai namuose, o 63,6 % teigė, kad smurtas buvo pagrindinė problema jų namuose[49]. Kitos neigiamos patirtys, didinančios pabėgimo riziką, yra patyčios, psichinė sveikata ir santykių nutrūkimai. Patekę į gatves pabėgėliai susiduria su vis didesne rizika jų saugumui ir ilgalaikei gerovei. Pabėgusių vaikų amžiaus vidurkis – 15 metų, tai yra dažniausiai bėga paaugliai. Šių vaikų paieška trunka palyginus neilgai, tai yra maždaug per savaitę jie surandami arba atsiranda patys. Apie 20 proc. vaikų pabėgo daugiau nei vieną kartą[50]. Šiuo metu Lietuvos policijoje nėra sukurtos vieningos duomenų bazės apie linkusius bėgti vaikus. Ne kartą spaudoje viešai nagrinėti konkretūs atvejai rodo, kad vaikai bėga iš namų, globos institucijų, socializacijos centrų dėl kažko arba nuo kažko. Tai gali būti nepriežiūra, smurtas, prievarta, konfliktai namuose, mokykloje, globos įstaigoj. Kartais vaikų pabėgimas iš namų gali būti susijęs ir su verbavimu, siekiant juos išnaudoti, įtraukti į prekybą žmonėmis. Pabėgusiam vaikui kyla grėsmė susidurti su įvairiomis rizikomis: pradedant neturėjimu kur nakvoti, lankymusi nesaugiose vietose, baigiant išnaudojimu, įtraukimu į įvairias nusikalstamas veikas. Pabėgęs vaikas nelanko mokyklos, blogėja jo santykiai su aplinkiniais, prarandamas jų pasitikėjimas. Vaiko bėgimas iš savo gyvenamosios aplinkos – problema, kuri glaudžiai susijusi su vaiko socialine gerove ir jo teisių apsauga. Deja, tenka pripažinti, kad Lietuvoje

47 Intė, *supra note*, 22: 5.

48 M. Cohen, McCormick, Plecas *supra note* 21: 5.

49 Missing Children Europe, *supra note*: 1: 3, 2021 m.

50 Intė, *supra note* 22: 5.

vaikas, bėgantis iš savo gyvenamosios aplinkos, neretai laikomas „sunkiu“, „probleminiu“, „mėgstančiu laisvą gyvenimo būdą“[51].

Galimos situacijos, kai asmenys praneša apie savo vaikus, kaip apie dingusius, kai vaikai dingo netyčia. Turima omenyje situacijas, kai vaikas pasiklydo prekybos centre, pliaže, pajūryje[52], kurie buvo sužeisti, žygio metu įstrigo, įlipo ne į tą autobusą, negrįžo sutartu laiku namo, susižeidė[53].

Nustatyta, kad 2021 m., Europoje 26 % buvo tėvų pagrobimo atvejai[54]. Vaikai, kuriuos pagrobė vienas iš tėvų ar kitų šeimos narių, dažnai yra gana maži, dažnai yra ikimokyklinio amžiaus, arba yra pažeidžiami dėl raidos sutrikimo. Manytina, kad tokio amžiaus vaikai pagrobiami dažniau, nes gali lengviau būti paimami dėl riboto situacijos supratimo ar negalėjimo pasipriešinti. Dažniausiai tėvai grobia savo vaikus, kai bylinėjasi dėl vaiko globos, nepasitiki valdžios institucijomis, įstatymais, negali sumokėti teisinių mokesčių dažniau vaikus grobia tėvai, kurie neturi išsilavinimo, nevedę, priklauso etninei mažumai, turintys žemą socialinę ir ekonominę padėtį[55]. Karštosios linijos 116 000 skirtos pranešimams, apie dingusius vaikus integravimo į vaiko teisių apsaugos sistemą Lietuvoje modelyje, randama pagrobto vaiko sąvoką, kurioje įvardinama, kad “Pagrobtas vaikas – tai vaikas, kurį iš vaikų įstaigos arba asmens, pas kurį vaikas teisėtai gyveno, pagrobė tretieji asmenys arba tėvas, motina ar artimas giminaitis, su kuriuo vaikas negyveno.“[56]. Todėl iš šios sąvokos seka dar viena situacija, kaip gali dingti vaikas, tai yra, kai jį pagrobia, ne šeimos narys.

Nepilnametį gali pagrobti siekiant jį išnaudoti seksuliai[57]. Pavyzdžiai: paauglė

51 Intė, *supra note 22:* 6-7.

52 *Ibid*, 7.

53 Quinet, *supra note,* 10: 16.

54 Missing Children. Studies and Statistics, DISAPPEARANCES IN EUROPE IN 2021, https://missingchildren.ch/en/our-actions/studies-statistics.

55 M. Cohen, McCormick, Plecas, *supra note*, 9: 6.

56 Intė, *supra note* 24: 4.

57 Association of Chief Police Officers, *supra note*, 5.

mergina, priversta įsėsti į automobilį ir sulaikyta buvusio vaikino keturioms valandoms; paauglė buvo sulaikyta jėga per pasimatymą ir seksualiai prievartauta; 10 metų mergaitę įviliojo į namus ir seksualiai prievartavo 85 metų pažįstamas vyras. Labiausiai tikėtina ne šeimos pagrobimo vieta yra atvira teritorija, pavyzdžiui, gatvė, viešoji erdvė vieta arba miškinga vietovė. Seksualinis prievartavimas yra pagrindinis ne šeimos pagrobimo motyvas. Verta pabrėžti tai, kad minimus pagrobimus dažnai vykdo šeimos draugai, pažįstami, žmonės aukoms. Išskiriama, jog labiausiai tikėtina trečiųjų asmenų pagrobimo vieta yra atvira teritorija, pavyzdžiui, gatvė, viešoji erdvė arba miškinga vietovė[58]. Atkreiptinas dėmesys į kūdikių pagrobimus. Istoriškai jie visų pirma įvyko sveikatos priežiūros įstaigose ir jas padarė moterys, ieškančios kūdikio, dažnai dėl netikro nėštumo. Žinoma, vaiką gali pagrobti, ir visiškai nepažįstamas asmuo, toks pagrobimas yra retas tačiau tai yra rezonansiniai įvykiai, kurie reikalauja didžiulių policijos pajėgų. Ši priežastis, kaip asmens dingimas autorės nuomonė Lietuvoje labai retai pasitaikantis įvykis.

Atsižvelgiant į pasaulyje vykstančius karinis konfliktus, šiuo metu ypatingai dažnai išgirstame apie pagrobtus žmones. Prasidėjęs konfliktas tarp ginkluotų pajėgų grupuotės Hamas ir Izraelio, Hamas įsiveržus į Izraelį buvo pagrobta apie 240 vaikų ir suaugusiųjų. Praėjo tik keturios savaitės nuo siaubingo teroristinio išpuolio, kuris turi būti pasmerktas griežčiausiai. Iš daugiau nei 240 vaikų ir suaugusiųjų, kuriuos pagrobė Hamas ir kurių būklės pasaulis nežino, tik keli buvo paleisti[59].

Priverstinis vaikų perkėlimas taip pat priskirtinas prie dingusių be žinios reiškinio. Šis atvejis ypatingai, aktualus dėl to, kad 2022 m. liepą Jungtinės Valstijos apskaičiavo, kad Rusija „prievarta deportavo“ apie 260 000 vaikų, o Ukrainos okupuotųjų teritorijų integracijos ministerija teigia, kad 19 492 Ukrainos vaikai šiuo metu laikomi neteisėtai deportuotais. Rusijos parlamento aukštųjų rūmų,

58 Quinet, *supra note*, 10: 20.

59 Vinogradas C, Kershneris I. "Izraelio užpuolikai paėmė apie 240 įkaitų. Štai ką reikia žinoti", „The New York Times“, 2023-11-02. https://www.nytimes.com/article/israel-hostages-hamas-explained.html.

tarptautinio komiteto vadovas Grigorijus Karasinas vaikų deportaciją įvardino kaip prieglobstį nuo bombardavimo ir apšaudymo konfliktų zonose Ukrainoje[60]. Tačiau Ukraina teigia, kad daug vaikų buvo neteisėtai deportuoti, o Jungtinės Amerikos Valstijos teigia, kad tūkstančiai vaikų buvo priverstinai išvežti iš savo namų[61]. Atsižvelgiant į situaciją Ukrainoje, 2023 m. kovo 17 d., Tarptautinio baudžiamojo teismo teisėjų kolegija išdavė arešto orderius dviem asmenims Vladimirui Vladimirovičiui Putinui ir Marijai Aleksejevnai Lvovai-Belovai. Rusijos Federacijos prezidentas Vladimiras Putinas ir Rusijos Federacijos Prezidento kanceliarijos vaiko teisių komisarė Marija Aleksejevna įtariami atsakingi už karo nusikaltimą – neteisėtą gyventojų (vaikų) deportaciją ir neteisėtą gyventojų (vaikų) perkėlimą iš okupuotų Ukrainos teritorijų į Rusijos Federaciją (pagal Romos statuto 8 straipsnio 2 dalies a punkto VII papunktį ir 8 straipsnio 2 dalies B punkto VIII papunktį). Nusikaltimai, kaip įtariama, buvo įvykdyti Ukrainos okupuotoje teritorijoje nuo 2022 m. vasario 24 d. Yra pagrįstas pagrindas manyti, kad prisiima individualią baudžiamąją atsakomybę už minėtus nusikaltimus, (i) už tai, kad veikas padarė tiesiogiai, kartu su kitais ir (arba) per kitus asmenis[62]. Taip pat paminėtina, Hamas ir Izraelio koflikto kontekste, platinama informacija, apie tai, kad prasidėjus konfliktui Izrealio pajėgos sulaikė maždaug 4500 palestiniečių. Maždaug 4500 palestiniečių , dirbusių Izraelyje, yra dingę be žinios, dienraščiui „ The Independent“ sakė palestiniečių darbo ministras Nasri Abu Jaishas . Vienas profsąjungų lyderis JK įsikūrusiam „Tribune“ sakė , kad dingę be žinios 5000 darbuotojų . Izraelio vyriausybės veiklos teritorijose koordinatorius (COGAT) spalio 10 d. atšaukė Gazos gyventojų leidimus dirbti . Iš viso Izraelyje yra daugiau nei 18

60 „Moscow says 700,000 children from Ukraine conflict zones now in Russia“, Euractiv, žiūrėta 2023 m. liepos 17 d., https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/moscow-says-700000-children-from-ukraine-conflict-zones-now-in-russia/.

61 *Ibid.*

62 „Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova“, International Criminal Court, žiūrėta 2023 m. liepos 24 d., https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and.

000 Gazos gyventojų, turinčių darbo leidimus, teigia ekspertai.

Profesinės sąjungos ir žmogaus teisių grupės mano , kad dalis dingusių darbuotojų yra neteisėtai laikomi stovyklose, esančiose neskelbiamose okupuoto Vakarų Kranto vietose. Kai kurie darbuotojai buvo paleisti ir pranešė, kad juos tikrai pagrobė ir sulaikė Izraelio pajėgos, o kol jie susidūrė su siaubingomis sąlygomis[63], dėl ko asmenys autorės nuomone gali būti priskiriami dingusiems be žinios.

Europoje 2018–2020 metais dingo daugiau nei 18 tūkstančių migrantų ir pabėgėlių vaikų. Migruojantys vaikai yra vaikai, kurie migravo iš savo kilmės šalies, bėgdami nuo konfliktų ar persekiojimo, ieškodami išgyvenimo, saugumo, geresnio gyvenimo lygio, išsilavinimo, ekonominių galimybių, apsaugos nuo išnaudojimo ir prievartos, ar kitų veiksnių derinio, apie kurio vykimą sužinojo šalis, į kurią vaikas atvyksta, tačiau valdžios institucijoms ar globėjams buvimo vietos nustatyti neįmanoma. Dešimtys tūkstančių jaunų atvykėlių, pabėgusių nuo smurto ar skurdo, ir toliau dingsta Europoje. Susirūpinimas dėl šių vaikų likimo yra susijęs su didėjančiu kontrabandininkų, kurie rizikingomis ir pavojingomis aplinkybėmis atveža šiuos vaikus į Europą, ir prekeivių žmonėmis, kurie verčia šiuos vaikus seksualiniam ir darbo išnaudojimui, taip pat nusikaltėlių ir elgetavimo tikslams[64]. Dingę nelydimi nepilnamečiai užsieniečiai tai viena iš pažeidžiamiausių vaikų grupių, kadangi jai priklausantys nepilnamečiai keliauja be artimų suaugusių asmenų. Todėl šiems vaikams kyla reali grėsmė tapti išnaudojimo arba prekybos žmonėmis aukomis. ES statistikos agentūros „Eurostat“ duomenimis, vien tik 2015 metais 88 265 nelydimi nepilnamečiai kreipėsi dėl prieglobsčio suteikimo ES valstybėse. Tačiau ne visi šie vaikai oficialiai prašo prieglobsčio, todėl tikslus jų skaičius nežinomas. Beveik pusė pabėgėlių priėmimo centruose apgyvendintų vaikų dingsta per pirmąsias 48 valandas. Svarbu paminėti 2022 m. vasario 24

63 Sharon Zhang, “ Thousands of Gazan Workers in Israel Have Gone Missing Since Gaza Siege Began“, October 30, 2023, žiūrėta 2023 m. spalio 27 d., https://truthout.org/articles/thousands-of-gazan-workers-in-israel-have-gone-missing-since-gaza-siege-began/

64 Missing children in Europe, *supra note,* 1.

dieną įvykusią Rusijos Federacijos invaziją į Ukrainą, kuri paskatino precendento neturintį pabėgėlių antplūdį į Europą. JT duomenimis, vaikai sudaro pusę visų nuo konflikto bėgančių pabėgėlių[65]. Daugiau nei 2,5 mln. vaikų iš Ukrainos pabėgo į ES šalis[66]. Skaičiuojama, kad nelydimų nepilnamečių, ypač pažeidžiamų dingimo atvejams yra apie 6000[67]. Kalbintas Valstybės sienos apsaugos tarnybos Tarptautinio bendradarbiavimo valdymo Europos sienos ir pakrančių apsaugos agentūros Frontex reikalų skyriaus specialistas teigė, jog pats buvo liudininkas, kuomet iš Ukrainos buvo išleisti keturi autobusai pilni vaikų, kurių niekas nefiksavo, neregistravo ir nesudarinėjo sąrašų. Tai buvo vaikai iš globos namų, kuriuos susprogdino. Tarptautinė bendruomenė perspėjo apie dingusių vaikų, patiems pabėgusių iš šalies, tėvų pasiųstų į sieną arba pasiklydimų pasienio punktuose besigrūdančiose žmonių grupėse atvejus[68]. Laiku registruoti ir nustatyti pažeidžiamus vaikus, ypač nelydimus ar atskirtus vaikus, siekiant užkirsti kelią prievartos atvejams. Patikimos statistikos apie nelydimų vaikų skaičių kol kas nėra. Daugybė pranešimų kelia susirūpinimą įskaitant istorijas apie nelydimus vaikus, kuriuos paima nepažįstami žmonės arba „draugo draugas“ Tenka pripažinti, kad šių vaikų paieškai skiriamas mažesnis prioritetas ir dėmesys nei kitoms dingusių vaikų grupėms[69]. Migracijoje žūsta ir paskelbiami dingę ir suaugusieji asmenys. Tarptautinė migracijos organizacija apskaičiavo, kad vienas milijardas žmonių – iš septynių milijardų planetos žmonių – šiandien yra migracijos judėjimo dalis. Naujausi

65 „UNICEF and World Scouting join forces to support refugee children and families fleeing war in Ukraine“, UNICEF, žiūrėta 2023 m. liepos 17 d., https://www.unicef.org/eca/press-releases/unicef-and-world-scouting-join-forces-support-refugee-children-fleeing-ukraine.

66 Unicef, “Two million refugee children flee war in Ukraine in search of safety across borders“, 30 March 2022, https://www.unicef.org/press-releases/two-million-refugee-children-flee-war-ukraine-search-safety-across-borders.

67 Hertie School Jacques Delors Centre, “Missing migrants Lessons from the EU’s response to Ukrainian refugees“, 2022 m. gegužės 16 d., p. 6, https://www.delorscentre.eu/fileadmin/2_Research/1_About_our_research/2_Research_centres/6_Jacques_Delors_Centre/Publications/20220516_Baranowska_MissingMigrants.pdf.

68 „What governments need to know about vulnerability to trafficking among the people fleeing the war in Ukraine“, Prague process, žiūrėta 2023 m. liepos 17 d., file:///C:/Users/20201029s/Downloads/Policy_Brief_ATP_EN%20(1).pdf.

69 Intė, *supra note,* 24: 7.

JT duomenys rodo, kad dėl karų, konfliktų ir persekiojimų šiuo metu pasaulyje yra beveik 108,5 mln. ne savo noru perkeltų asmenų (angl. displaced people).[70] Tarp jų yra beveik 35,3 milijono pabėgėlių, iš kurių maždaug 41 procentas yra jaunesni nei 18 metų amžiaus. Paskutiniais JT duomenimis Europoje registruoti 8,2 mln. pabėgėlių iš Ukrainos[71]. Kasmet tūkstančiai dingsta be žinios keliaujant per nesvetingą vietovę, atviroje jūroje netinkamais ir perpildytais laivais ir kertant pavojingas sienas, dažnai nusikaltėlių gaujų malone[72]. Nors neįmanoma suskaičiuoti bendro žmonių, žuvusių ar dingusių pakeliui į ES skaičiaus, verta paminėti, kad daugiau nei pusė mirčių užregistruotų pagal IOM dingusių migrantų projektą[73] nuo 2014 m. įvyko Europoje arba viduržemio jūroje. Iš 48 423 užregistruotų mirčių 23 980 įvyko Viduržemio jūroje, o dar 815 žmonių Europoje. Dar 11 431 buvo užregistruotas Afrikoje, iš kurių kaip manoma, daug žmonių buvo pakeliui į Europą. Tarptautinė nevyriausybinė žmogaus teisių gynimo organizacija "Amnesty International" 2012 m. pranešė, kad 2006–2012 m. dingo 70 000 žmonių, migruojančių iš Pietų į Šiaurės Ameriką. Lūžio linijos tarp turtingos Šiaurės ir skurdžių Pietų tapo pabėgėlių ir migrantų mirštančiomis zonomis[74]. 2014 m. spalio mėn. laikraščio "Guardian" pranešimas nurodė, kad per pirmuosius devynis 2014 m. mėnesius Viduržemio jūrą bandžiusių kirsti Viduržemio jūrą žuvo 2 500 žmonių. Smurtas Gazoje, Sirijoje, Irake ir Šiaurės Afrikoje paskatino migracijos antplūdį, per kurį į Europą atvyko 160 000 žmonių. Pranešama, kad Italijos laivynas jūroje išgelbėjo 90 000 žmonių. Pavojingos migracijos vyksta ir Pietryčių

70 „Figures at a glance", The UN Refugee Agency, žiūrėta 2023 m. birželio 29 d., https://www.unhcr.org/about-unhcr/who-we-are/figures-glance.

71 "Ukraine Complex Emergency". USAID From The American people. Žiūrėta 2023 m. birželio 29 d. https://www.usaid.gov/sites/default/files/2023-05/2023-05-19_Ukraine_Complex_Emergency_Fact_Sheet_15.pdf.

72 William Swing, Internal and international migration: seizing the opportunities, addressing the challenges, International Organization for Migration, žiūrėta 2021 m. gruodžio 4 d. https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbdl486/files/migrated_files/What-We-Do/docs/DGs-Presentation-Dhaka-HLM.pdf.

73 International Organization for Migration, „Missing migrants project", žiūrėta 2021 m. lapkričio 15 d., https://missingmigrants.iom.int/.

74 Who are the missing, International Commission on Missing, žiūrėta 2023 m. spalio 15 d., https://www.icmp.int/the-missing/who-are-the-missing/.

Azijoje, pavyzdžiui, iš Bangladešo į Tailandą[75].

Lietuva kaip ir dauguma ES šalių į savo nacionalinę teisę yra perkėlusi ES direktyvą dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, kurioje numatyta, kad "Prekyba žmonėmis yra sunkus nusikaltimas, dažnai susijęs su organizuotu nusikalstamumu ir šiurkštus pagrindinių teisių pažeidimas, aiškiai uždraustas ES pagrindinių teisių chartija. Prekybos žmonėmis prevencija ir kova su ja yra prioritetinis Sąjungos ir valstybių narių uždavinys"[76]. 2022–2025 m. strategijoje viena iš pagrindinių nusikalstamų veikų išskiriama prekyba žmonėmis. Strategijoje daugiausia dėmesio skiriama: paklausos, kuri pirmiausia skatina prekybą žmonėmis, mažinimui; prekiautojų žmonėmis verslo modelio suardymui; aukų apsaugai, paramai joms ir jų įgalėjimui; tarptautinio bendradarbiavimo stiprinimui[77]. Prekyba žmonėmis gali pasireikšti seksualinis išnaudojimu, vergiškas darbu, išnaudojimu nusikaltimų vykdymui, prekyba organais, priverstinėmis santuokomis, elgetavimas, vaikų pornografija, moterų išnaudojimu surogatinei motinystei, vaikų išnaudojimas kariuomenėse ir kita. 2017–2018 m. ES buvo užregistruota daugiau kaip 14 000 prekybos žmonėmis aukų . Tikėtina, kad faktinis skaičius yra gerokai didesnis, nes daug aukų lieka nenustatytos. Remiantis JT agentūros duomenimis[78] 2021 m. šiuolaikinėje vergijoje gyveno 49,6 mln. žmonių, iš kurių 27,6 mln. dirbo priverstinį darbą, o 22 mln. buvo priverstinėse santuokose. Šie skaičiai gali būti net keletą kartų didesni, nes šių nusikaltimų latentiškumas yra labai didelis. Moterys ir merginos sudaro 4,9 mln. priverstinio komercinio

75 Mark Rice-Oxley, Mona Mahmood, „Migrants' tales: 'I feel for those who were with me. They got asylum in the sea', The Guardian", 2014 m. spalio 20 d., https://www.theguardian.com/world/2014/oct/20/-sp-migrants-tales-asylum-sea-mediterranean

76 „Europos Parlamento ir tarybos direktyva 2011/36/ES 2011 m. balandžio 5 d. dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir apsaugos", https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32011L0036&from=LT

77 „Fighting trafficking in human beings: New strategy to prevent trafficking, break criminal business models, protect and empower victims", European Commision, žiūrėta 2023 m. rugsėjo 4 d., https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_1663._

78 „Global Estimates of Modern Slavery Forced Labour and Forced Marriage", International Labour Organization, žiūrėta 2023 m. liepos 13 d., https://www.ilo.org/global/topics/forced-labour/lang--en/index.htm.

seksualinio išnaudojimo ir 6 mln. priverstinio darbo kituose ekonomikos sektoriuose. 12% visų priverstinį darbą atliekančių asmenų yra vaikai. Daugiau nei pusė šių vaikų patiria komercinį seksualinį išnaudojimą[79].

Prekyba žmonėmis yra rimta ir sparčiai auganti nusikalstamumo sritis, kuri paveikia milijonus nekaltų žmonių visame pasaulyje ir yra susijusi su rimtu pagrindinių žmogaus teisių pažeidimu. Prekeiviai žmonėmis kontroliuoja ir išnaudoja pažeidžiamas aukas ir naudoja grasinimus, jėgą, sukčiavimą, apgaulę ar grobimą. Prekeiviai žmonėmis daugiausia naudojasi seksualiniu ir darbo išnaudojimu, dažnai nusitaikydami į asmenis, turinčius ribotą išsilavinimą arba ribotas finansines galimybes[80]. Ši problema yra kaip niekad aktuali dėl netoliese vykdomos Rusijos agresijos prieš Ukrainą. 2022 vasario 24 d. prasidėjus Rusijos invazijai Ukrainoje, milijonai žmonių tapo karo aukomis. Šalys, kuriose vyksta užsitęsę konfliktai, turi didžiausią bendrą pažeidžiamumą šiuolaikinei vergovei ir, atitinkamai, didelį šiuolaikinės vergijos paplitimą. Moterys ir vaikai yra ypač pažeidžiami šiuolaikinės vergijos konfliktų metu [81]. Didelis gyventojų perkėlimas po 2022 m. vasario mėn. invazijos į Ukrainą sukėlė susirūpinimą, kad prekeiviai, prisidengę savanoriais, geros valios piliečiais, pasienio miestuose nusitaikė į pažeidžiamus Ukrainos pabėgėlius, ypač moteris ir vaikus. Prekyba žmonėmis šiandieninėje visuomenėje dažniausiai yra įvardinama kaip moderni vergovės forma[82]. Ukrainos pabėgėliams pradėjus plūsti į Lietuvą Kovos su prekyba žmonėmis ir išnaudojimu centro vadovė Kristina Mišinienė 2022 m. kovo mėnesį spaudos pranešime akcentavo, kad centras jau gavo signalų apie piktavalių asmenų būriavimąsi prie pabėgėlių registracijos centrų. Paaiškino, kad „jie neina

79 *Ibid.*

80 European Union Agency for Criminal Justice Cooperation, *supra note*, 4.

81 „Įvadinis kovos su prekyba žmonėmis veiksmų vadovas vidinio perkėlimo kontekste“, Visuotinės apsaugos grupė, žiūrėta 2023 m. birželio 17 d., https://www.globalprotectioncluster.org/wp-content/uploads/Introductory-Guide-on-Anti-Trafficking-in-IDP-Contexts_2020_FINAL-1.pdf. Angharad Smith, Monti Narayan Datta ir Kevin Bales, „Contemporary slavery in armed conflict: Introducing the CASC dataset, 1989-2016“, *Journal of Peace Research*, (2022): 1-11, https://www.csac.org.uk/wp-content/uploads/2020/09/CSAC-Article-FINAL.pdf.

82 „Kas yra prekyba žmonėmis“, http://prekybazmonemis.lt/kas-yra-prekyba-zmonemis/

į vidų, bet aplink pastatė savo verbuotojus, kalbina jaunas moteris „dideliems pinigams, lengvam darbui su visomis garantijomis“[83], todėl tai kelia nerimą, kiek tokių atvejų dar neišvydo dienos šviesos, kuomet karo nualintos moterys pasinaudojo tokiais pasiūlymais. Lietuvoje baudžiamoji atsakomybė už prekybą žmonėmis ar su ja susijusiomis veiklomis yra numatyta šiuose LR Baudžiamojo kodekso straipsniuose: BK 147 „Prekyba žmonėmis“, BK 147(1) Išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms, BK 147(2) Naudojimasis asmenis priverstiniu darbu ar paslaugomis, BK 157 Vaiko pirkimas arba pardavimas.

Tarptautinė Raudonojo Kryžiaus ir Raudonojo Pusmėnulio judėjimo federacija nustato tris nelaimių klasifikacijas: stichinės nelaimės, stichiniai pavojai, kuriuos padidino žmonės, ir nelaimės tiesiogiai sukeltas žmonių. Stichinės nelaimės yra tropinės audros, potvyniai, žemės drebėjimai, cunamiai, ir panašiai. Gamtiniai pavojai, kuriuos padidina žmonės, yra nelaimės, kylančios dėl gamtos pavojų, kurie nebūtų įvykę arba būtų iš esmės sušvelnėję, jei ne tam tikras žmogus veiksmai. Kai kurie pavyzdžiai yra miškų naikinimas, dėl kurio smarkių liūčių metu įvyksta nuošliauža, ir bereikalingas cunamis ir audros žala, atsirandanti dėl pernelyg didelių statybų šalia paplūdimių. Tiesiogiai žmonių sukeltų nelaimių pavyzdžiai yra ginkluoti konfliktai ir pramoniniai įvykiai, pvz. kaip sprogimai[84]. Dėl visų šių išvardintų nelaimių, vienaip ar kitaip gali nukentėti žmonės, t.y. būti sužeisti arba žūti. 2004 m. gruodžio 26 d., Indijos vandenyno povandeninis žemės drebėjimas sukėlė daugybę cunamių. Šalių, besiribojančių su Indijos vandenynu, pakrantėse, žuvo daugiau nei 225 000 žmonių iš 11 šalių. Po cunamių Australijos užsienio reikalų ir prekybos departamentas sulaukė daugiau nei 87 000 telefono skambučių iš australų susirūpinusių dėl šeimos narių ir draugų buvimo vietos. 2005 m. rugpjūčio 23 d. uraganas Katrina smogė Naujajam Orleanui

83 Domantė Platūkytė, „„Čia prekybos vergais nebus“: iš karo ištrūkusios ukrainietės sulaukia įtartinų darbo pasiūlymų, baiminamasi dėl prekybos žmonėmis“, lrt.lt, 2022 m. kovo 21 d., https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1647427/cia-prekybos-vergais-nebus-is-karo-istrukusios-ukrainietes-sulaukia-itartinu-darbo-pasiulymu-baiminamasi-del-prekybos-zmonemis

84 Reidenberg, *supra note, 6.*

ir sukėlė masinius potvynius dėl sugedusios užtvankų sistemos. Potvyniai apsėmė didelę miesto dalį. Naikinimo mastas ir uraganas „Katrina“ buvo beprecedentis, o bendra žala viršijo 81 mlrd. žuvo daugiau nei 1 464 žmonės. Uraganas sunaikino 275 000 namų ir stacionarių telefono linijų, mobiliųjų telefonų bokštų, tiltų ir greitkelių[85]. Nors nėra patikimos ar išsamios statistikos apie kasmet dėl nelaimių dingusių žmonių skaičių, tačiau dėl dažnesnių destruktyvių oro sąlygų ir seisminių įvykių tikėtina, kad dėl šių reiškinių padaugėjo dingusių žmonių[86]. Taip pat svarbu apžvelgt karinių konfliktų sukeltus žmonių dingimus. Karo draskomoje Sirijoje, kuri seniai įklimpusi į smurtinį pilietinį karą, per kurį dingo daug Sirijos piliečių. Ginkluotos opozicijos grupės sulaiko kai kuriuos asmenis, o kiti buvo priverstinai dingę. 2019 metais Sirijoje dėl besitęsiančio konflikto buvo užfiksuotas 100 000 tūkstančių dingusių asmenų, kas reišia vieną didžiausių pasaulyje skaičių[87]. Tikslinga pasakyti, kad 2023 m. spalio mėn. įsiliepsnojęs karinis konfliktas tarp Hamas ir Izraelio jau turi neigiamas pasekmes. Spalio 7 d. „Hamas“ surengė netikėtą teroro išpuolį prieš Izraelį, per kurį, pasak Izraelio vyriausybės, žuvo maždaug 1 400 žmonių, įskaitant mažiausiai 300 karių, jų namuose, muzikos festivalyje ir gatvėse. Nepaisant to, naujienų paveiksle dominuoja naujienos iš Gazos. Taip yra todėl, kad tai, kas dabar vyksta ten, yra neįsivaizduojamo masto humanitarinė nelaimė. Teritorija nėra didesnė nei Oslo savivaldybė, tačiau joje gyvena 2,3 mln. palestiniečių. Po Hamas atakos Tūkstančiai Izraelio bombų buvo paleisti į civilius gyventojus. Nukentėjo mokyklos, gyvenamieji pastatai ir pabėgėlių stovyklos. Nėra duomenų, kiek vaikų buvo palaidota gyvų statybiniuose blokuose po bombų išpuolių[88], tačiau Nepriklausoma vietinė palestiniečių vaiko teisių organizacija, skirta Vakarų Krante, įskaitant Rytų Jeruzalę, ir Gazos Ruože

85 Reidenberg, *supra note*, 6.

86 International Commission on Missing, *supra note*: 80.

87 World population Rewiev, "Challenges of comparing missing persons data between countries", 2023. https://worldpopulationreview.com/country-rankings/missing-persons-statistics-by-country.

88 Kari Tveito , “Å kreve våpenhvile i Gaza er å velge side. Barnas side“, Tidsskriftet Den Noske Legeforening, https://tidsskriftet.no/2023/11/redaksjonell-kommentar/vapenhvile-na.

gyvenančių vaikų teisių gynimui ir propagavimui pranešė, kad 830 palestiniečių vaikų paskelbti dingusiais po sunaikintų pastatų griuvėsiais[89].

Svarbu išskirti dar vieną priežastį dėl ko gali dingti asmenys, tai yra nužudymas. Apie sunkius nusikaltimus pavyzdžiui: pagrobimą, nužudymą, gali būti, jog iš pradžių bus pranešta kaip apie asmens dingimą. Tai priklauso nuo apie dingimą pranešančio asmens turimos informacijos ir tuo metu vyraujančių aplinkybių[90]. Informatikos ir ryšio departamento duomenimis, Lietuvoje 2020 metais užregistruota 110 tyrimų dėl nužudymų, 2021 metais 76 tyrimai[91]. Lietuvoje nuo nepriklausomybės laikotarpio matoma nužudymų atvejų mažėjimo tendencijų[92]. Lietuvoje žmogaus teisės į gyvybę apsaugą užtikrina Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (LR BK), šiame įstatyme numatyta griežčiausia, t. y. baudžiamoji, atsakomybė už neteisėtą gyvybės atėmimą. Lietuvos Respublikos BK numatyti šie tyčiniai ir neatsargūs gyvybės atėmimo kitam žmogui nusikaltimai: „Nužudymas“ (129 straipsnis), „Nužudymas labai susijaudinus“ (130 straipsnis), „Naujagimio nužudymas“ (131 straipsnis), „Neatsargus gyvybės atėmimas“ (132 straipsnis). Paprastu nužudymu (be kvalifikuojamųjų (sunkinančiųjų) ir privilegijuotų (lengvinančiųjų) požymių) laikomas nusikaltimas, numatytas LR BK 129 straipsnio 1 dalyje. Už šį nusikaltimą numatyta baudžiamoji atsakomybė nuo septynerių iki penkiolikos metų[93]. Galima situacija, kad gavus pranešimą apie dingusį žmogų, kuris kaip manoma yra nužudytas arba nusikalstamų veikų tyrimo subjektai turi pakankamai duomenų, jog dingusio asmens atžvilgiu padaryta

89 Defense for Children International Palestine, “2,055 Palestinian children killed in Gaza, more than 800 missing“, 2023 m. spalio 23, https://www.dci-palestine.org/2055_palestinian_children_killed_in_gaza_more_than_800_missing.

90 Association of Chief Police Officers, *supra note*, 5:11.

91 Informatikos ir ryšių departamentas, „Duomenys apie ikiteisminio tyrimo įstaigose užregistruotas nusikalstamas veikas (forma _3Ž-ITĮ)“, https://ird.lt/lt/reports/view_item_datasource?id=9572&datasource=66965.

92 Sigitas Chmieliauskas, “Žmogžudysčių Lietuvoje vertinimas teismo medicininiu, etniniu, socialiniu ir teisiniu požiūriu“, (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, Vilnius, 2019), 58, https://epublications.vu.lt/object/elaba:42312172/.

93 "Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas", *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 89-2741, https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.111555.

nusikalstama veika, numatyta LR BK 129 str. Sudėtingiau pradėti ikiteisminį tyrimą, kai žmogus dingsta neaiškiomis aplinkybėmis. Tokiu atveju, nesant duomenų, kad tas žmogus gali būti nužudytas, bei neturint duomenų apie dingusio asmens buvimo vietą, pirmiausia ikiteisminio tyrimo įstaigoje pradedamas ikiteisminis tyrimas dėl asmens dingimo. Pavyko sužinoti kiek Kauno apskrityje, specializuotiems padaliniams tiriamuoju laikotarpiu buvo perduota ikiteisminių tyrimų pradėtų dėl dingusių be žinios asmens paieškos, o vėliau perduotas specializuotiems padaliniams vykdantiems sunkių smurtinių nusikaltimų tyrimą ir perkvalifikuota į BK 129 str. 2011 m. 1 ikiteisminis tyrimas, 2012 m. 1, 2013 m. 1, 2014 m. 1, 2015 m. 3, 2016 m. 2, 2017 m. 2, 2018 m. 3, 2019 m. 1, 2020 m. 1. Verta paminėti, didelį atgarsį Lietuvoje buvusį atvejį – du vaikus nužudžiusios motinos byla. Policijos pareigūnai gavo iš vaikų artimųjų pranešimą apie dviejų jų vaikų dingimą. Tuomet buvo pradėtas ikiteisminis tyrimas dėl vaikų dingimo, vykdoma aktyvi vaikų paieška, po trijų dienų paieškų vaikų kūnai buvo rasti upėje su smaugimo žymėmis ir šis tyrimas peraugo į nužudymo ikiteisminį tyrimą. Tiesa, vaikų kūnus aptiko, kaip vėliau nustatyta, pati nusikalstamą veiką įvykdžiusi (vaikų motina)[94]. Dar vienas iš visuomenę sukrėtusių nusikaltimų – Ievos Strazdauskaitės pagrobimas. Iš Plungės į Vilnių vykusi mergina 2017 m. Kovo 5-osios vakarą buvo pagrobta greitkelyje ties Elektrėnais. Užpuolikus masino prabangus merginos automobilis. Pagrobėjai užpuolė auką, tyčia sukėlė avariją. Įgrūdę merginą į automobilio bagažinę, nuvežė į Kėdainius, itin žiauriai nužudė, o kūną užkasė aerodromo teritorijoje. Pareigūnai rado merginos automobilį, netrukus ir kūną, galiausiai sučiupo įtariamus žudikus[95] Be to, galimos situacijos, kad apie kai kuriuos dingusius asmenis net nėra pranešta, o šie dingusieji gali būti nužudyti (pvz., pabėgėliai ar nelegalūs imigrantai). Naujagimiai gimę ir nužudyti

94 Edita Karklelienė,"Alma Jonaitienė atskleidė nusikaltimo detales", žiūrėta 2021 m. gruodžio 1 d., http://old.skrastas.lt/?data=2007-12-12&rub= 1066819397&id=1286446897.

95 Andriušis Skirmantas, Pranckūnas Petras, Jakimovienė Sigita ir Bataitytė Rasa, *Lietuvos policijai – 100 Pareitis dabartis ateitis* (Vilnius, Alma Littera, 2018), 205.

taip pat gali būti laikomi dingę be žinios. Tokie atvejai neretai minimi straipsniuose apie vaikų nužudymą[96]. Vienas iš tokių atvejų Prancūzijoje, kai motina nuo 1989 iki 2006 metų nužudė 8 naujagimius[97]. Šiaurės Nyderlanduose motina prisipažino, kad nuo 2003 iki 2009 metų nužudė 4 kūdikius[98]. Abi motinos slėpė savo nėštumą, savo naujagimius nužudė netrukus po jų gimimo, todėl be jų daugiau niekas nežinojo apie šiuos nužudytus vaikus. Šiais atvejais žmogžudystės, padarytos prieš keletą metų, atskleistos tik dėl to, kad atsitiktinai buvo aptiktos kūdikių lavonėlių dalys. Veiksniai įtakojantys nužudymus yra: alkoholio, narkotinių medžiagų vartojimas, menkas išsilavinimas, bedarbystė, skurdas, konfliktai artimoje aplinkoje.

Apibendrinus galima teigti, kad visos išvardytos priežastys yra labai skirtingos, ir kai kurios mūsų šalyje pasitaikančios labai retai, kaip asmenų pagrobimai, kai žmonės tampa nužudymo aukomis, o kitos, kaip vaikų dingimai, netyčiniai ir trumpalaikiai dingimai sudarantys pagrindines dingimo priežastis.

Išvados

Taigi atlikus įvairių šalių dingusių be žinios asmenų apibrėžimą, autorės nuomone, Lietuvoje dingęs be žinios asmuo tai – mažametis, nepilnametis, pilnametis asmuo, kurio buvo vieta artimiesiems yra nežinoma, dėl to, kad jis nenori apie save pranešti, yra pasiklydęs, dėl sveikatos problemų praradęs nuovoką, tapo nusikaltimo auka, tapo nelaimingo atsitikimo arba stichinės nelaimės, karinio ginkluoto konflikto auka, žuvo eismo įvykyje, paskendo, įvyko natūrali mirtis, pabėgo dėl konfliktų šeimoje, patiriamo smurto, griežtų auklėjimo sąlygų, yra paguldytas ligoninėje kaip neatpažintas asmuo, pristatytas į morgą kaip neatpažintas lavonas, dingo migracijos metu, nusižudė.

96 Chmieliauskas, *supra note*, 98: 22.

97 "France infanticide mother's 'relief ' after confession", BBC News, https://www.bbc.com/news/world-europe-10814669

98 „Sietske H. verstikte haar vier baby's", https://nos.nl/artikel/198649-sietske-h-verstikte-haar-vier-baby-s

Demografinė gyvenamoji vieta suponuoja skirtingas dingimo priežastis ir tendencijas. Tai įtakoja šiuolaikinis gyvenimo būdas, konkrečioje šalyje vykstantys socialiniai, ekonominiai procesai, žmonių mobilumas, atviros valstybių sienos, galimybių gausa. Asmenys tampa nusikaltimo aukomis, yra pagrobti, žūsta stichinių nelaimių metu, žūsta karinių, ginkluotų konfliktų metu, asmenys žūsta eismo įvykyje, netenka nuovokos ar nesiorientuoja aplinkoje, serga psichikos, senatvinėmis ligomis; nuspendžia nusižudyti; įvyksta nesmurtinė mirtis; dėl nelaimingų atsitikimų, tai pat dėl aplinkybių kurios nesusijos su mirtimi tokių kaip išvykimas slaptai gydytis, dirbti, mokytis, yra sulaikyti teisėsaugos institucijų ar tiesiog nenori artimiesiems pranešti apie savo buvimo vietą; pabėga iš namų dėl patiriamo smurto, buitinių konfliktų, kitų sunkumų.

Lietuvoje dažniausios dingimo priežastys yra - sąmoningas ryšių nutraukimas su artimaisiais, savižudybė, pasiklydimas dėl demencijos, vaikai pabėgę iš namų, specialiųjų auklėjimo ir globos įstaigų, retai Lietuvoje asmenys tampa tokių nusikaltimų kaip nužudymas, prekyba žmonėmis, pagrobimo aukomis. Užsienio šalyse tendencingomis dingimo priežastimis yra vieno iš tėvų vaiko pagrobimas, vaiko pagrobimas, kai tai padaro nepažįstamas asmuo, netyčinis vaiko dingimas, vaikai ir suaugusieji dingę migracijos metu, nelaimė, nužudymas, dėl vykstančių karo Ukrainoje pabėgėliams išaugo rizika tapti prekybos žmonėmis aukomis, dėl karinio konflikto tarp Hamas ir Izraelio žmonės tampa pagrobimo aukomis ir ieškomi po bombarduojamų miestų griuvėsiais.

THE CONCEPT OF THE PHENOMENON OF MISSING PERSONS, SOCIAL AND CRIMINOLOGICAL REASONS

Andrija Pačinskaitė

Mykolo Romerio Universitetas

E-mail andrija.pacinskaite@gmail.com

Summary. The article analyzes and names the concept of the phenomenon, since both in Lithuania and in some foreign countries, there is no precise definition of a missing person. The phenomenon of missing persons was looked at through social and criminological prisms, because as times change, the reasons why persons disappear increase. Demographic residence implies different causes and trends in disappearances. This is influenced by the modern way of life, the social and economic processes taking place in a specific country, the mobility of people, the open borders of states, and the abundance of opportunities. This article aims to reveal the reasons why people go missing. The article discusses the rare and relevant causes of disappearance these days. The goal was realized after the analysis of scientific literature, international documents, legal acts of the European Union, and statistical data's, why people go missing.

Keywords: missing person, criminological and social reasons for disappearance of person.

KALTĖS YPATUMAI KILUS SUTARTINEI ATSAKOMYBEI LIETUVOJE IR VOKIETIJOJE

Meda Baranauskaitė

E. paštas mebaranauskaitė@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla

Kuratorė dr. Viktorija Budreckienė

E. paštas v.budreckiene@mruni.eu

Santrauka. *Šiame straipsnyje*, remiantis Lietuvos ir Vokietijos teisiniu reguliavimu, teisės moksline doktrina ir Lietuvos teismų praktika, analizuojami kaltės ypatumai sutartinės civilinės atsakomybės kontekste Lietuvos ir Vokietijos teisėje. Siekiant ištirti kaltę kaip civilinės atsakomybės sąlygą, šiame straipsnyje atskleidžiami minėtose valstybėse vyraujantys kaltės sampratos ypatumai, taip pat apžvelgiamos nacionaliniuose teisiniuose reguliavimuose įtvirtintos kaltės formos, aptariama kaltės įrodinėjimo specifika ir kreditoriaus kaltės įrodinėjimo reikšmė. Siekiant išnagrinėti atsakomybės be kaltės taikymo ypatumus ir dėl jų praktikoje kylančią problematiką, išskiriama Lietuvos ir Vokietijos teisinio reguliavimo specifika ir kompleksiškumas. Nors atskira kaltės samprata šių valstybių civiliniuose kodeksuose nėra pateikta, atlikus sisteminę minėtų teisės aktų analizę, šiame straipsnyje prieita prie išvados, kad įstatymų leidėjai kaltės sampratą sieja su sutartinės prievolės neįvykdymu dviem kaltės formomis – tyčia ir neatsargumu. Nagrinėjamų valstybių civiliniuose kodeksuose įtvirtinus skolininko kaltės prezumpciją, kreditoriaus kaltės įrodinėjimas vis tiek lieka reikšmingas, kadangi kreditoriui tenka proporcinga atsakomybės dalis jo atsakomybės už žalą ribose. Viena vertus, Lietuvos ir Vokietijos civiliniuose kodeksuose įtvirtintas sąlygiškai kompleksiškas sutartinės atsakomybės be kaltės reguliavimas turi nemažai

skirtumų ir ypatybių, tačiau tiek Vokietijoje, tiek Lietuvoje sutartinę prievolę garantuoti pažeidusi šalis, įrodžiusi specialiųjų atsakomybės sąlygų visetą, atsako pagal griežtosios atsakomybės taisykles.

Reikšminiai žodžiai: kaltės ypatumai, skolininko kaltės prezumpcija, kreditoriaus kaltės įrodinėjimas, atsakomybė be kaltės, verslininko atsakomybė, prievolė garantuoti.

Įvadas

Temos aktualumas, naujumas, ištirtumas ir mokslinė problema. Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare ir plėtojant vis glaudesnius komercinius santykius su kitose Europos Sąjungos valstybėse, tarp jų ir Vokietijoje, veikiančiais verslo subjektais, padažnėjo ne tik sutarčių sudarymo atvejų, tačiau ir sutartinių ginčų atvejų. Poreikį atlikti Lietuvos ir Vokietijos teisinio reguliavimo lyginamąją analizę suponuoja nacionaliniuose civiliniuose kodeksuose įtvirtinti kaltės ypatumai, aktualūs potencialaus ginčo atveju taikant sutartinę civilinę atsakomybę. Siekiant tinkamai išspręsti ginčą, praktikoje problemų gali kelti ne tik šių valstybių teisinio reguliavimo kompleksiškumas ar ypač atsakomybės be kaltės reguliavimo ypatumai, bet ir šių valstybių civiliniuose kodeksuose įtvirtinti teisinio reguliavimo skirtumai. Nors kaltės, kaip sutartinės civilinės atsakomybės sąlygos, ypatumai Lietuvos teisėje buvo išsamiai tirti 2018 m. spalio 24 d. teismų praktikos dėl sutartinės civilinės atsakomybės taikymo apžvalgoje ir dr. Simonos Selelionytės-Drukteinienės moksliniuose darbuose, mokslinėje doktrinoje trūksta lyginamosios šio probleminio aspekto analizės remiantis Lietuvos ir Vokietijos teisiniu reguliavimu, aktualia teisės moksline doktrina ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo formuojama praktika.

Tyrimo tikslas – išnagrinėti kaltės ypatumus sutartinės civilinės atsakomybės kontekste Lietuvos ir Vokietijos nacionaliniuose reguliavimuose.

Tyrimo uždaviniai. Nagrinėjant Lietuvos ir Vokietijos civiliniuose kodeksuose

įtvirtintus kaltės ypatumus, siekiama išanalizuoti kaltę kaip civilinės atsakomybės sąlygą, aptarti kaltės įrodinėjimo specifiką ir palyginti sutartinės civilinės atsakomybės be kaltės reguliavimą išryškinant Lietuvos ir Vokietijos teisinio reguliavimo skirtumus ir panašumus.

Tyrimo objektas – kaltės ypatumai sutartinės civilinės atsakomybės kontekste Lietuvos ir Vokietijos nacionaliniuose teisiniuose reguliavimuose.

Tyrimo metodika. Siekiant išnagrinėti minėtą probleminį aspektą, šiame straipsnyje taikyti šie metodai: lyginamasis, loginis-analitinis, lingvistinis, dokumentų analizės. Lyginamasis metodas taikytas siekiant išnagrinėti pagrindinius Lietuvos ir Vokietijos teisinio reguliavimo skirtumus, panašumus ir ypatumus. Remiantis loginiu-analitiniu metodu, sistemiškai analizuotas aktualus teisinis reguliavimas, mokslinė doktrina ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika, atsižvelgiant į tikrąją prasmę ir tikslus. Lingvistinis metodas taikytas siekiant atskleisti Lietuvos ir Vokietijos teisės aktuose įtvirtintų kaltės ypatumų turinį. Dokumentų analizės metodas pasitelktas nagrinėjant aktualius teisės aktus, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktiką ir mokslinę doktriną.

1. Kaltė kaip civilinės atsakomybės sąlyga

Tiek Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse (toliau – CK), tiek Vokietijos civiliniame kodekse (vok. *Bürgerliches Gesetzbuch*, sutr. BGB) pagal bendrąją taisyklę, kaltė yra viena iš sutartinės civilinės atsakomybės kilimo sąlygų. Tai yra grindžiama idėja, kad skolininkas gali būti atsakingas tik už kaltais veiksmais padarytą žalą[1]. Remiantis CK nuostatomis ir LAT praktika, be atsakovo neteisėtų veiksmų, pasireiškiančių sutartinės prievolės nevykdymu ar netinkamu vykdymu, dėl to atsiradusių nuostolių ir tarp šių sąlygų egzistuojančio priežastinio ryšio (CK 6.246–6.249, 6.256 straipsniai), norint taikyti sutartinę civilinę atsakomybę

1 Hein Kötz, *European Contract Law. Second edition* (Jungtinės Amerikos Valstijos: Oxford University Press, 2017), 244.

pagal bendrąją taisyklę turi būti nustatyta ir skolininko kaltė. Vokietijos civilinio kodekso 280 straipsnyje, kuris yra laikomas sutartinės atsakomybės taikymo pagrindu, įtvirtinta: „Asmuo atsako už žalą tik tuo atveju, jei jis yra atsakingas už prievolės pažeidimą." Iš to išplaukia, kad kaltė Vokietijos BGB taip pat įtvirtinama kaip viena iš sąlygų civilinei sutartinei atsakomybei kilti[2].

BGB 276 straipsnyje Vokietijos įstatymų leidėjo nustatyta, kad įsipareigojęs asmuo yra atsakingas už tyčinius veiksmus ir neatsargumą. Lietuvos CK 6.248 straipsnio 2 dalis taip pat nustato šias dvi kaltės formas, jų sampratos nedetalizuoja. Nors CK normose, reglamentuojančiose civilinę atsakomybę, nėra pateiktos tyčios ir neatsargumo sampratos, dėl to neatsargumo sąvoka teismų praktikoje nuolat plėtojama neatsargumą skirstant į didelį ir paprastą[3]. Paprastas neatsargumas teismų praktikoje suprantamas kaip griežtesnių rūpestingumo, atidumo taisyklių pažeidimas[4], o didelis neatsargumas kaip kaltės forma pasireiškia neprotingu arba išskirtiniu rūpestingumo nebuvimu, kai asmuo nėra tiek rūpestingas, kiek akivaizdžiai būtina esamomis aplinkybėmis[5]. Tyčios klausimu kasacinis teismas yra nurodęs, kad asmuo padaro žalą tyčia, kai siekia padaryti to tipo žalą arba atitinkamai elgiasi žinodamas, kad konkreti žala atsiras arba labai tikėtina, kad atsiras[6].

Taigi, nors kaltės samprata nei CK, nei BGB nėra pateikta, atlikus sisteminę minėtų teisės aktų analizę, darytina išvada, kad įstatymų leidėjai, atsiedami kaltės sampratą tiek nuo bendrinių, tiek nuo kitose teisės šakose įtvirtintų kaltės sąvokų įvairovės, kaltę, kaip vieną iš sutartinės civilinės atsakomybės sąlygų, sieja su sutartinės prievolės neįvykdymu dviem sutartinę prievolę pažeidusios šalies kaltės

2 Joachim Zekoll ir Gerhard Wagner, *Introduction to German Law* (Nyderlandai: Wolters Kluwer, 2019), 203.

3 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. gegužės 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-222-219/2017".

4 Valentinas Mikelėnas, *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė (I)* (Vilnius: Justitia, 2003), 339.

5 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. balandžio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-180-378/2017".

6 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. balandžio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-180-378/2017"; „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. vasario 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-32-421/2017".

formomis – tyčia ir neatsargumu, nei Lietuvos, nei Vokietijos civiliniame kodekse nepateikiant kaltės, tyčios ar neatsargumo sąvokų.

2. Kaltės įrodinėjimo ypatumai

Tiek CK 6.248 straipsnyje, tiek BGB 280 straipsnyje nustatyta skolininko kaltės prezumpcija. Nors skolininko kaltė preziumuojama vadovaujantis Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso (toliau – CPK) 178 straipsniu, naudodamasis leistinomis įrodinėjimo priemonėmis skolininkas gali tokią prezumpciją paneigti, taip pat įrodyti kitos sandorio šalies kaltę[7]. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad kreditoriaus kaltė nėra preziumuojama, nes CK 6.248 straipsnyje nustatyta būtent skolininko, o ne kreditoriaus kaltės prezumpcija, iš to matyti, kad kreditoriaus kaltę pagal CPK 178 straipsnį privalo įrodyti skolininkas, kuris remiasi šia aplinkybe. Tačiau atvejais, kai skolininkas nurodo aplinkybes, pagrindžiančias kreditoriaus kaltę, šiam tenka pareiga jas paneigti[8].

Kreditoriaus kaltės įrodinėjimas yra reikšmingas, kadangi tiek Lietuvos CK, tiek Vokietijos BGB pripažįstama, kad atvejais, kai kreditorius yra bent iš dalies atsakingas dėl žalos atsiradimo, jam proporcingai tenka atsakomybės dalis. Lyginamosios sutarčių teisės doktrinoje taip pat laikomasi pozicijos, kad kreditoriui gali tekti dalis atsakomybės ne tik tais atvejais, kai jis aktyviais veiksmais ar neveikimu prisidėjo prie žalos atsiradimo, tačiau ir tada, kai jis turėjo galimybę užkirsti kelią potencialiai atsirasiančiai žalai, tačiau nesiėmė veiksmų jai sumažinti (ar išvis užkirsti jai kelią)[9]. Vokietijoje ši teisinė pasekmė kyla iš BGB 254 straipsnio, kuriuo vadovaujantis, kreditorius „turi pareigą užkirsti kelią savo paties žalai“. Vadovaujantis šio straipsnio 1 dalimi, tokiu atveju pareiga atlyginti žalą ir mokėtinos kompensacijos dydis priklauso visų pirma nuo to, dėl kurios šalies kaltės kilo

7 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. balandžio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-213-701/2015“.

8 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. gegužės 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-190-248/2018“.

9 Hein Kötz, *European Contract Law*. Second edition (Jungtinės Amerikos Valstijos: Oxford University Press, 2017), 261.

daugiausiai žalos. Vadovaujantis minėto straipsnio 2 dalimi, ši nuostata taip pat taikoma, jei nukentėjusi šalis neatkreipė skolininko dėmesio į neįprastai didelės žalos riziką, apie kurią skolininkas nežinojo ir neprivalėjo žinoti.

Jeigu dėl žalos atsiradimo kaltas ir kreditorius, atlygintini nuostoliai mažinami proporcingai kreditoriaus kaltei arba skolininkas gali būti atleistas nuo civilinės atsakomybės taip pat ir CK 6.248 straipsnio 4 dalyje įtvirtinto reguliavimo pagrindu. Lietuvos Aukščiausiasis teismas yra nurodęs: „Ši norma yra bendroji civilinės atsakomybės norma, kuri detalizuojama specialiąja sutartinę civilinę atsakomybę reglamentuojančia CK 6.259 straipsnio 2 dalies nuostata, pagal kurią skolininko atsakomybė gali būti sumažinta arba jis gali būti visiškai atleistas nuo atsakomybės, kai kreditorius tyčia ar dėl neatsargumo prisidėjo prie netinkamu prievolės įvykdymu padarytų nuostolių padidėjimo, taip pat kai kreditorius tyčia ar dėl neatsargumo nesiėmė priemonių nuostoliams sumažinti. Tai reiškia, kad, kreditoriui pažeidus sąžiningo ir apdairaus elgesio reikalavimus, skolininko prievolė atlyginti žalą turi būti sumažinama tokiu nuostolių dydžiu, už kurį atsakingas kreditorius, nes skolininkas neprivalo prisiimti atsakomybės už kreditoriaus veiksmus.“[10] Konstatavus kreditoriaus kaltės dėl prievolės neįvykdymo arba netinkamo įvykdymo buvimą, CK 6.259 straipsnis palieka teismo diskrecijai spręsti, ar kreditoriaus kaltės laipsnis, forma, apimtis ir pan. sudaro pagrindą sumažinti skolininko atsakomybę[11], atsižvelgiant į konkrečios bylos aplinkybes. Kita vertus, spręsdamas priteistinų nuostolių mažinimo klausimą, teismas turi pareigą argumentuotai motyvuose paaiškinti tokį savo sprendimą[12].

Taigi, abiejų valstybių įstatymų leidėjai pasirinko nustatyti būtent skolininko kaltės prezumpciją. Kreditoriaus kaltės įrodinėjimas yra reikšmingas, kadangi tiek Lietuvos CK, tiek Vokietijos BGB pripažįstama, jog kreditoriui proporcingai

10 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. gegužės 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-190-248/2018“.

11 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gegužės 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-120/2008“.

12 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. kovo 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-65/2014“.

tenka atsakomybės dalis toje apimtyje, kiek jis atsakingas dėl žalos kilimo.

3. Atsakomybė be kaltės

Tiek Vokietijos BGB, tiek Lietuvos CK įtvirtinta, kad tam tikrais atvejais sutartinė civilinė atsakomybė gali kilti nepriklausomai nuo to, ar nustatyta sutartį pažeidusios šalies kaltė. Kasacinis teismas yra išaiškinęs, kad griežtoji atsakomybė, t. y. atsakomybė be kaltės, taikoma išimtiniais atvejais[13]. Prie išimčių priskirtini tie atvejai, kai konkrečią sutarčių rūšį reglamentuojančios normos arba šalių sudaryta sutartis numato, kad atsakomybė yra griežta, ir kai sutartį pažeidusi šalis yra verslininkas[14]. Tai reiškia, kad jeigu pagal bendrąją taisyklę, sprendžiant ginčą dėl sutartinės civilinės atsakomybės, turi būti nustatytos visos civilinės atsakomybės taikymo sąlygos: neteisėti veiksmai, žala, žalą padariusio asmens kaltė ir priežastinis ryšys tarp neteisėtų veiksmų ir atsiradusios žalos (CK 6.246–6.249 straipsniai)[15], kai sutartinės prievolės neįvykdo ar netinkamai ją įvykdo įmonė (verslininkas), jis atsako visais atvejais, jeigu neįrodo, kad prievolės neįvykdė ar netinkamai ją įvykdė dėl nenugalimos jėgos, jeigu įstatymai ar sutartis nenumato ko kita (CK 6.256 straipsnio 4 dalis)[16].

Nors Vokietijos BGB 276 straipsnio 1 dalyje nustatyta skolininko atsakomybė be kaltės, jeigu nėra susitarta ar iš prievolės esmės neišplaukia žemesnis ar aukštesnis atsakomybės standartas, taip pat ir garantijos suteikimas ir rizikos įsigyti objektą prisiėmimas, bet tuo neapsiribojama, skirtingai nei Lietuvos CK, Vokietijos BGB verslininko atsakomybė be kaltės nenumatyta. Siekiant pagrįsti Lietuvos įstatymų leidėjo valią, mokslinėje teisės doktrinoje ir teismų praktikoje nurodyta, kad sutarties su verslininku išskirtinumas pasižymi tuo, kad verslininkas, vykdydamas komercinę veiklą, siekia pelno, todėl turi prisiimti visą neigiamų savo

13 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. rugsėjo 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-390-687/2016“.

14 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. birželio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-250-687/2017“.

15 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. birželio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-397-969/2015“.

16 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. gegužės 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-196-687/2018“.

veiklos padarinių riziką[17] net ir tais atvejais, kai tinkamas sutartinių prievolių įvykdymas tampa suvaržytas ne dėl priežasčių, priklausančių nuo pačios įmonės[18]. Pažymėtina, kad verslininko atsakomybė be kaltės nėra absoliuti. Minėta, kad vadovaujantis CK 6.256 straipsnio 4 dalimi, verslininkas atsako pagal visas civilinės atsakomybės sąlygas (su kalte), jeigu įrodo, kad prievolės neįvykdė (arba netinkamai ją įvykdė) dėl nenugalimos jėgos, sutartyje numatė taikyti atsakomybę tik esant jo kaltei arba atsakomybė su kalte yra numatyta įstatymuose. Pavyzdžiui, CK 6.200 straipsnio 4 dalies nuostata „jeigu pagal sutartį ar jos prigimtį šalis, atlikdama tam tikrus veiksmus, turi dėti maksimalias pastangas sutarčiai įvykdyti, tai ši šalis privalo imtis tokių pastangų, kokių būtų ėmęsis tokiomis pat aplinkybėmis protingas asmuo“ laikytina specialiąja norma CK 6.256 straipsnio 4 dalies atžvilgiu. Tai reiškia, kad CK 6.200 straipsnio 4 dalyje nustatytą prievolę užtikrinti tam tikrą atidumo, rūpestingumo laipsnį pažeidęs verslininkas atsako už kaltais veiksmais sukeltą žalą, iš to išeina, kad CK 6.256 straipsnio 4 dalyje įtvirtinta norma dėl verslininko atsakomybės be kaltės gali būti netaikoma remiantis CK 6.200 straipsnio 4 dalies norma, lemiančia prievolę pažeidusios šalies veiksmų vertinimą kaltės aspektu naudojant *bonus pater familias* standartą, planuoto rezultato nepasiekusio verslininko elgesį lyginant su etalonu – protingu verslininku toje pačioje situacijoje[19].

Tiek Vokietijos, tiek Lietuvos teisinis reguliavimas ir mokslinė doktrina numato bendrosios taisyklės dėl kaltės taikymo išimtis, susijusias su prievole garantuoti, kuri pasižymi didžiausiu pareigos įvykdymo privalomumu, t. y. vadinamuoju didžiausiu vykdymo intensyvumu. Tai reiškia, kad skolininkas faktiškai neturi galimybių pateisinti prievolės neįvykdymą ar netinkamą įvykdymą, jeigu

17 Mikelėnas, *supra note,* 4: 358.

18 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. gruodžio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-671-248/2015.

19 Simona Selelionytė-Drukteinienė, „Sutartinės civilinės atsakomybės raida ir ateities perspektyvos“, iš *Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas: pirmieji dešimt galiojimo metų: mokslo studija*, Vytautas Pakalniškis, Gediminas Sagatys (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013), 1025.

pagal sutartį ar įstatymą jis garantavo ją įvykdysiąs[20]. Pavyzdžiui, Vokietijos BGB 276 straipsnyje įtvirtinta, kad garantijos prisiėmimo atveju galioja griežtesnio laipsnio atsakomybė. Griežtesnis sutartinės atsakomybės standartas gali būti išvedamas iš sutarties turinio, kai skolininkas suteikia garantiją dėl prekės ar paslaugos kokybės arba prisiima tam tikros prekės įsigijimo riziką, ar garantuoja sumokėsiąs tam tikrą pinigų sumą. Šiuo atžvilgiu skolininkas griežtai atsako už tai, kad jo žinioje būtų sutarties įvykdymui reikalingos lėšos, iš ko matyti, kad finansinės kliūtys nepateisina sutarties neįvykdymo. O pardavėjui neįvykdžius pareigos garantuoti, pirkėjas gali pasinaudoti pirminiais ir antriniais teisių gynimo būdais, išskyrus nuostolių atlyginimą, nepriklausomai nuo pardavėjo kaltės. Nuostolių atlyginimas taikomas tik jeigu pardavėjas sutartyje implicitiškai ar eksplicitiškai pažadėjo, kad daiktas atitinka tam tikrus kokybės reikalavimus arba esant pardavėjo kaltei (tyčiai ar neatsargumui). Pardavėjo kaltė preziumuojama, tačiau prezumpciją jis gali lengvai paneigti, nes pardavėjas neturi pareigos tikrinti parduodamą prekę[21].

Priešingai nei Vokietijos BGB, Lietuvos CK nėra įtvirtinta norma, numatanti prievolę garantuoti pažeidusios šalies atsakomybę už sukeltą žalą be kaltės, tačiau atkreiptinas dėmesys į konkrečių prievolių reguliavimą. Pavyzdžiui, šiame kontekste analizuotina pardavėjo garantija, kad perduotas daiktas yra tinkamos kokybės, įtvirtinta CK 6.317 straipsnio 1 dalyje. To paties straipsnio 2 dalyje ši pardavėjo pareiga detalizuota įtvirtinant įstatymo garantiją: „<...> pardavėjo garantija (patvirtinimas) dėl daiktų nuosavybės teisės ir jų kokybės yra, nepaisant to, ar tokia garantija pirkimo–pardavimo sutartyje numatyta, ar ne“. Kasacinio teismo praktikoje pažymima, kad CK 6.317 straipsnyje įtvirtinta garantija pagal įstatymą galioja visais atvejais nepriklausomai nuo to, ar šalys ją įvardijo sutarties

20 Valentinas Mikelėnas, *Prievolių teisė. Pirmoji dalis*, (Vilnius: Justitia), 2003, 72-73, cituota iš Simona Selelionytė-Drukteinienė, „Sutartinė atsakomybė: grįsta kalte ar be kaltės?“, *Jurisprudencija* 18, 4 (2011): 1434.

21 Simona Selelionytė-Drukteinienė, „Sutartinė atsakomybė: grįsta kalte ar be kaltės?“, *Jurisprudencija* 18, 4 (2011): 1423-1424.

sąlygose. Taip pat įstatymu nustatytas šios garantijos taikymo privalomumas pasireiškia ir tuo, kad pardavėjas neturi teisės riboti tokios garantijos apimties, ir tuo, kad pardavėjo atsakomybė pagal CK 6.334 straipsnį yra griežtoji, t. y. pardavėjas atsako už netinkamos kokybės daikto pardavimą be kaltės[22]. Be to, kasacinio teismo praktikoje dėl pirkėjo teisių gynybos būdų taikymo išaiškinta, kad, jeigu parduotas daiktas neatitinka jam taikytinų įprastų ar sutartyje nustatytų kokybės reikalavimų, pirkėjas gali ginti savo pažeistas teises CK 6.334 straipsnio 1 dalyje nustatytais (specialiaisiais) ir bendraisiais teisių gynimo būdais, pvz., reikalauti atlyginti nuostolius[23]. Tačiau bendrieji teisių gynimo būdai taikomi tik subsidiariai, t. y. kai pirkėjo pažeistos teisės negali būti apgintos taikant specialiuosius gynybos būdus, tokiu atveju pardavėjo pareiga atlyginti pirkėjo nuostolius galėtų būti grindžiama bendrosiomis civilinės atsakomybės teisės normomis (CK 6.245–6.255 straipsniai), be kita ko, reikalaujančiomis nustatyti pardavėjo neteisėtus veiksmus ir kaltę; tokiu atveju pardavėjas gali nuginčyti reikalavimą dėl nuostolių dėl parduotų daiktų trūkumų atlyginimo, jeigu įrodo, kad parduodamas daiktą jis buvo pakankamai rūpestingas ir apdairus įsitikindamas, kad daiktas neturi kokybės trūkumų[24].

Lietuvos CK taip pat aptinkama prievolių, kurios, skirstant pagal skirtingo intensyvumo laipsnį, apima tiek tam tikro rezultato pasiekimą, tiek garantavimą, tiek tam tikro atidumo, rūpestingumo laipsnio užtikrinimą. Pavyzdžiui, CK 6.644 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, kad rangos sutartimi įsipareigojama atlikti tam tikrą darbą ir šio darbo rezultatą perduoti užsakovui. Kasacinis teismas yra išaiškinęs, kad reikšminga rangovo pareigos užtikrinti tam tikrą rezultatą sudėtinė dalis yra pareiga užtikrinti darbo rezultato kokybę, kitaip dar vadinama rangovo pareiga garantuoti darbų kokybės atitiktį sutarčiai – atitikties sutarčiai garantija arba

22 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. birželio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-203-469/2019“.

23 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. spalio 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-373-701/2017“.

24 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. gegužės 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr.e3K-7-63-969/2017“.

kokybės garantija pagal įstatymą[25]. Akcentuojama, kad sprendžiant ginčus dėl garantiniu laikotarpiu atsiradusių statybos darbų trūkumų teisme, netaikomos bendrosios procesinės įrodinėjimo naštos paskirstymo taisyklės t. y. užsakovas privalo įrodyti tik defektų faktą ir neprivalo įrodinėti rangovo neteisėtų veiksmų ir priežastinio ryšio tarp neteisėtų veiksmų ir žalos. O rangovas, siekdamas išvengti atsakomybės, turi įrodyti CK 6.697 straipsnio 3 dalyje nurodytas, jo atsakomybę šalinančias defektų atsiradimo priežastis[26]. Sprendžiant reikalavimą taikyti civilinę sutartinę atsakomybę, kaip ir pirkėjo garantijos atveju, taikytinos sąlygos pagal civilinės atsakomybės taisykles. Be to, CK 6.657 straipsnyje taip pat įtvirtinta rangovo pareiga imtis visų įmanomų priemonių užsakovo jam patikėto turto saugumui užtikrinti ir atsakomybė už šio turto praradimą ar sužalojimą suponuoja rangovo prievolės užtikrinti tam tikrą atidumo, rūpestingumo laipsnį, egzistavimą. Nors BGB, skirtingai nei CK, rangos sutartis laikoma paslaugų sutartimi, kurią pažeidus rangovas atsako su kalte, atsižvelgiant į tai, kad rangovo pareigos dėl daikto kokybės yra garantinio pobūdžio, rangovo atsakomybė kyla taip pat be kaltės, kai užsakovas naudojasi specialiaisiais teisių gynimo būdais.

Taigi, Lietuvos CK ir Vokietijos BGB įtvirtintas skirtingas sutartinės atsakomybės be kaltės reguliavimas. Nors Vokietijos BGB nėra nuostatos, įtvirtinančios verslininko atsakomybę be kaltės, BGB 276 straipsnio 1 dalis tiesiogiai nustato atsakomybės be kaltės kilimo atvejus, tarp jų ir atsakomybę be kaltės už prievolės garantuoti pažeidimą. O Lietuvos CK atsakomybė be kaltės už sutartimi numatytos prievolės garantuoti pažeidimą įtvirtinta konkrečios prievolės reguliavime.

Išvados

Nors atskira kaltės samprata Lietuvos ir Vokietijos civiliniuose kodeksuose nėra pateikta, tačiau atlikus sisteminę minėtų teisės aktų analizę darytina išvada,

25 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. lapkričio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-443-1075/2018“.

26 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. birželio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-197-469/2020“.

kad įstatymų leidėjai, atsiedami kaltės sampratą tiek nuo bendrinių, tiek nuo kitose teisės šakose įtvirtintų kaltės sąvokų įvairovės, kaltę, kaip vieną iš sutartinės civilinės atsakomybės sąlygų, sieja su sutartinės prievolės neįvykdymu dviem sutartinę prievolę pažeidusios šalies kaltės formomis – tyčia ir neatsargumu.

Nepaisant to, kad abiejų valstybių įstatymų leidėjai pasirinko nustatyti būtent skolininko kaltės prezumpciją, kreditoriaus kaltės įrodinėjimas yra reikšmingas, kadangi tiek Lietuvos CK, tiek Vokietijos BGB pripažįstama, jog kreditoriui proporcingai tenka atsakomybės dalis ta apimtimi, kiek jis atsakingas dėl žalos kilimo.

Lietuvos CK ir Vokietijos BGB įtvirtintas skirtingas sutartinės atsakomybės be kaltės reguliavimas: nors BGB nėra nuostatos, įtvirtinančios verslininko atsakomybę be kaltės, BGB 276 straipsnio 1 dalis tiesiogiai nustato atsakomybę be kaltės už prievolės garantuoti pažeidimą. O Lietuvos CK atsakomybė be kaltės už sutartimi numatytos prievolės garantuoti pažeidimą įtvirtinta konkrečios prievolės reguliavime. Už rangos sutartimi prisiimtą prievolę garantuoti tiek Lietuvoje, tiek Vokietijoje rangovo atsakomybė kyla be kaltės.

PECULIARITIES OF FAULT IN THE CONTEXT OF CONTRACTUAL LIABILITY IN LITHUANIA AND GERMANY

Meda Baranauskaitė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. In this article, on the basis of Lithuanian and German legal regulation, legal doctrine and Lithuanian case law, the peculiarities of fault in Lithuanian and German law in the context of contractual civil liability are analysed.

Aiming to examine fault as a condition of civil liability, this article reveals the peculiarities of the concept of fault prevailing in the aforementioned countries, provides an overview of the forms thereof enshrined in the national legal regulations, and discusses the peculiarities of proving fault and the significance of proving the creditor's fault. In order to analyse the peculiarities of the application of liability without fault and the problems arising from this in practice, the specificity and complexity of the Lithuanian and German legal regulation are highlighted. Although the civil codes of these countries do not contain a separate concept of fault, a systematic analysis of the aforementioned legal acts leads to the conclusion that the legislators relate the concept of fault to the non-performance of a contractual obligation in two forms of fault: intention and negligence. The presumption of fault on the part of the debtor in the civil codes of the abovementioned states still makes the proof of the creditor's fault relevant, since the creditor bears a proportionate share of liability to the extent that it is responsible for the damage. On the one hand, the relatively complex regulation of contractual liability without fault in the civil codes of Lithuania and Germany has a number of differences and peculiarities; however, in both countries the breaching party is liable under the strict liability rules if the special liability conditions are proved.

Keywords: peculiarities of fault, presumption of debtor's fault, proof of creditor's fault, civil liability without fault, entrepreneur's liability, obligation to guarantee.

REVISING CORPORATE GOVERNANCE WITHIN THE REORIENTATION TOWARDS SUSTAINABILITY

Kateryna Varava

E-mail kavarava@stud.mruni.eu

Mykolas Romeris University, Law School

Supervisor prof. dr. Virginijus Bitė

E-mail virginijus.bite@mruni.eu

Summary. This article is dedicated to analyzing the demand, state and required actions to shift corporate governance into a sustainable model. This transition is examined through different elements of corporate governance that are affected: corporate purpose, the director's duties, supply chain, the company's liability, and investments. Different concepts of corporate purpose are discussed to evaluate the main objectives of corporate purpose which would serve as the most appropriate during a sustainable transition. The interactions between categories of corporate purpose and directors' duties are examined on the grounds of their interdependence. The director's duties and the company's liability are analyzed through their effect on the decision-making process regarding business operation, accountability terms, and effective enforcement of the new sustainable business model. Investments are discussed as a derivative of the business risk management assessment, which reacts to risk exposure. It is proposed to channel investments into sustainable businesses by allocating investment risk to unsustainable businesses through means of regulations. Furthermore, this article covers the latest trends in the due diligence requirements in the supply chain as a crucial part of the transparency policy of businesses.

Keywords: sustainable corporate governance, corporate purpose, director's

duties, due diligence, supply chain, investors' involvement.

Introduction

The desire to achieve sustainability for humanity's sake directs the development of modern lifestyle, policymaking, economy, business, etc. One of the main pillars of sustainable development is environmental security and the glorification and protection of human rights. Due to the major adverse effects of business operations on environmental stability and social interactions, transformation and reorientation towards socially responsible corporate governance are required of businesses. The aim of this analysis is to determine the necessary and sufficient transitional requirements of corporate governance which would correspond to the demand for sustainability in companies' operation. The corporate governance transformation is examined through the fundamental elements of the formation and running of businesses: corporate purpose, the director's duties, investors' involvement, stakeholders' interests, supply chains, and the company's liability. This research is focused on proposing solutions and legislative policies for the more effective regulation and enforcement of the issues raised.

The following objectives are set:

- to analyze the concept of sustainability in corporate governance and select the main elements of corporate governance in terms of the transition to sustainability;
- to identify the existing requirements of the director's duties, due diligence, and supply chain in corporate governance in selected jurisdictions with developed corporate and business policies;
- to examine the pros and cons of the current state of selected elements and their appropriateness to the sustainable business model;

– to propose recommendations on the appropriate and effective transitional requirements in corporate governance which would correspond to the policy of sustainability.

To achieve the aim of the research, the methods of *data collection* and *data analysis* will be used due to the necessity of analyzing the opinions of experts in corporate governance regarding the implementation of sustainability due diligence policy in different jurisdictions. By applying the method of *correlation analysis* alongside a *comparative* method, the research will reveal the correspondence between different implementations of supply chain due diligence, the director's duties, etc., in corporate governance and the level of fulfillment of sustainability policy according to different regulations. Therefore, the method of correlation analysis will be used to establish more appropriate requirements for the sustainability transition in corporate governance.

This topic is much-discussed among eminent scholars and practitioners in the spheres of law, finance, and economics. The following academics have dedicated their research to responsible investments: Jonathon Zytnick[1]; Patrick Bolton, Zachery Halem, and Marcin T. Kacperczyk.[2] Papers on the different concepts of corporate purpose include those by scholars such as Oliver Hart and Luigi Zingales[3]; Colin Mayer[4]; Dirk Schoenmaker and Willem Schramade,[5] and others. The company's liability and the director's duties as an element of corporate governance were analyzed by Federica Agostini and Michele Corgatelli[6]; Dirk

1 Jonathon Zytnick, "Do Mutual Funds Represent Individual Investors?", *NYU Law and Economics Research Paper* No. 21-04 (2021): 78.

2 Patrick Bolton, Zachery Halem and Marcin T. Kacperczyk, "The Financial Cost of Carbon", *SSRN* (2022), Accessed 10 January 2023, https://ssrn.com/abstract=4094399 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4094399.

3 Oliver Hart and Luigi Zingales, "Companies Should Maximize Shareholder Welfare Not Market Value", *ECGI - Finance Working Paper* No. 521/2017 (2017): 39.

4 Colin Mayer, *Prosperity: Better Business Makes the Greater Good* (Oxford: Oxford University Press, 2018), 288.

5 D. Schoenmaker and W. Schramade, *Principles of Sustainable Finance* (Oxford University Press, Oxford 2019).

6 Federica Agostini and Michele Corgatelli, "Art. 25 of the proposed Due Diligence Directive: Quo Vadis?", *Faculty of law blogs University of Oxford,* 2022. Accessed 10 January 2023. https://blogs.law.ox.ac.uk/blog-post/2022/09/art-25-proposed-due-diligence-directive-quo-vadis.

Schoenmaker, Willem Schramade and Jaap W. Winter[7]; etc. All of the above mentioned and many other papers will be critically analyzed in order to provide a new perspective and the revision of corporate governance within sustainability frameworks.

1. The reorientation of sustainability in business operations

The agenda on sustainable development has become a part of the everyday decision-making process. The UN Sustainable Development Goals,[8] the European Green Deal,[9] and the Paris Agreement[10] fundamentally established the necessity of the transition to sustainable development. The complexity of sustainability as a phenomenon requires an all-around approach and a transition to a new model in many spheres. The lack of a unified definition of sustainability creates a list of common practices which are considered to be able to achieve sustainability. The initial definition was presented by the United Nations Brundtland Commission in 1987, where sustainable development was called for to enable "meeting the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs while extending to all the opportunity to fulfill their aspirations for a better life."[11] Later, with the further development of the topic and the beginning of the legislative process, sustainability was considered to include no adverse environmental effects, social and employee matters, and respect for

7 Dirk Schoenmaker, Willem Schramade and Jaap W. Winter, "Corporate Governance Beyond the Shareholder and Stakeholder Model", *Forthcoming in Erasmus Law Review* (17 Oct 2022): 17.

8 "UN General Assembly (2015) Resolution Adopted by the General Assembly on 25 September 2015. Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development", Accessed 10 January 2023, https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_70_1_E.pd.

9 "Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions The European Green Deal COM/2019/640 final", Accessed 10 January 2023. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2019%3A640%3AFIN.

10 "Paris Agreement to the United Nations Framework Convention on Climate Change, Dec. 12, 2015, T.I.A.S. No. 16-1104".

11 UN. Secretary-General, "Report of the World Commission on Environment and Development: note / by the Secretary-General", *World Commission on Environment and Development,* 1987, Accessed 10 January 2023, http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf.

human rights, anti-corruption and bribery matters,[12] where "no adverse impact on environment and protection of human rights" became the main criteria of the evaluation of sustainability.

To bring sustainability to reality, it is crucial to establish the main affected parties who ask for sustainability and who constrain its achievement. In the modern world, with a free market economy within the framework of democracy, business, civil society, and government are key players in the race for sustainable development. While business contributes with its production to environmental disasters and pollution, neglect of human rights through the supply chain, low working standards, etc., civil society demands through the government that we act and secure human rights and a healthy and safe environment.

The effective enforcement of society's demands can be achieved only through regulations adopted by governments which would frame the sustainable arena for businesses. Soft law, through various corporate codes,[13] proves that there is a trend in shifting towards sustainability in corporate governance through changing corporate purpose, expanding the director's duties, adopting due diligence in the supply chain, and investor involvement. However, the recommendatory nature of these codes demonstrates the absence of full-scale results of environmental preservation and the protection of human rights. Even with the acknowledgment of the importance of sustainability, reluctance between executives is observed in the voluntary integration of sustainable corporate strategies into business models.[14] Businesses are most often willing to reorient towards a socially responsible model in the face of external pressure from society and customers,

12 "Directive 2014/95/EU amending Directive 2013/34/EU as regards disclosure of non-financial and diversity information by certain large undertakings and groups (OJ L 330, 15.11.2014, p. 1–9)", Article 19a.

13 See footnotes 25, 26, 27.

14 Talal Rafi, "Why Corporate Strategies Should Be Focused On Sustainability", *Forbes,* 2021, Accessed 10 March 2023, https://www.forbes.com/sites/forbesbusinesscouncil/2021/02/10/why-corporate-strategies-should-be-focused-on-sustainability/?sh=7fad71487e9f.

investors, and the government through regulations. Regulations play a central role, as through regulations the government reflects the demands of society and consumers, and imposes disclosure and other obligations on businesses to satisfy investors' interests in the transparency of business operations and to protect and channel investments into non-risky businesses.

It is necessary to clarify why it is appropriate for governments to intrude into the private sphere in which businesses sit, and to impose new sustainable but restrictive frameworks. According to the principles of proportionality and necessity, this intrusion is possible to the extent of non-distortion of private primacy in business. In the modern world, the link between cause, consequence, and responsibility for adverse environmental and social effects is lost, and those who are responsible for damages are not held accountable in reality. For example, the Coca-Cola Company has been the world's top plastic polluter by a significant margin every year since 2018.[15] Plastic pollution harms marine life, reduces ecosystems' ability to adapt to climate change, decreases water quality, and affects people's well-being. Nevertheless, the cost of combating and mitigating the adverse results of plastic pollution is borne by governments through spending taxpayers' money on creating landfills, launching recycling programs, etc. Thus, the ultimate payers for the adverse effects of plastic pollution are citizens, and not the company who extracted all of the profit. Making companies accountable and responsible for their unsustainable business policies and protecting people and the planet are the main purposes behind governments creating a legal framework for socially responsible corporate governance.

The question, then, is whether it is possible to make businesses responsible without legally changing the concept of corporate governance, instead by imposing restrictions only regarding environmental regulations. It is argued that corporate

15 "Break Free from Plastic", *Brand Audit Report 2018-2022*, 2022, Accessed 10 January 2023, https://brandaudit.breakfreefromplastic.org/wp-content/uploads/2022/11/BRANDED-brand-audit-report-2022.pdf.

environmental protection cannot be fully achieved until it is successfully internalized within the corporate governance regime, rather than remaining as another external regulation to be complied with at the minimum level.[16] However, the internalization of environmental concerns into businesses' policymaking is impossible without changing the corporate purpose, which would involve environmentally friendly behavior. This also cannot occur without changing the scope of directors' duties and including environmental criteria into the decision-making process. Furthermore, due to globalization, the production and supply chain can take place in different countries with different levels of national environmental protection, which can lead to the unaccountability of the businesses responsible for hazardous environmental effects. The adoption of due diligence in supply chain policies covers all possible links between businesses and causing environmental damage, making the responsible businesses liable.

Thus, there is a demand and necessity for new hard law regulations to reorient businesses towards a socially responsible model by means of transforming corporate governance.

2. Corporate purpose

The successful reorientation of socially responsible corporate governance can only be achieved if corporate governance is driven by socially responsible decision-making. According to the corporate structure, the main body that oversees operating and managing day-to-today business decisions is the board of directors, or a single director. Directors execute their power and adopt certain operational and strategic decisions in conformity with fiduciary duty, meaning acting in the best interests of the company. Current debates surround the question of who is standing behind the best interests of the company. Depending on the

16 David M. Ong, "The Impact of Environmental Law on Corporate Governance: International and Comparative Perspectives", *European Journal of International Law* Volume 12, Issue 4 (1 September 2001): 685–726, https://doi.org/10.1093/ejil/12.4.685.

answer – whether shareholders' interests, the company itself, or stakeholders' interests – the corporate purpose is formulated.

It is commonly believed that the most applicable corporate purpose of shareholder value maximization, established by Friedman, is not effective, is harmful, and does not address the modern demands of business and society.[17] The question which is raised during this debate is: how can we simultaneously make directors accountable for securing stakeholders' social and environmental interests and creating profit for the company?

Different approaches exist that seek to replace the shareholders' primacy approach:

a) to replace the current shareholder value maximization (SVM) approach with shareholder welfare maximization (SWM), where investors agree to have a lower dividend in return for the company behaving in a socially responsible manner taking into account the effects of externalities and prosocial views[18];
b) to introduce the concept of integrated value, which combines financial, social, and environmental value, and force business to internalize social and environmental externalities into the business model, including the interests of current and future stakeholders[19];
c) to establish purpose primacy, where the company is committed to pursuing a communal or a social purpose, with the prohibition of depleting natural or social capital in favor of financial capital.[20]

From all of the abovementioned, the idea of reorientation in corporate governance towards purpose primacy seems the most natural to the author. In this model, the success of a company is evaluated in terms of whether or not its purpose

17 Hart, *supra note*, 3.

18 Oliver Hart and Luigi Zingales, "The New Corporate Governance", *University of Chicago Business Law Review* 1 (1) (2022): 195-216.

19 Schoenmaker and Schramade, *supra note*, 5.

20 Mayer, *supra note*, 4.

has been achieved. In establishing a socially oriented purpose for a company while taking into consideration externalities, directors would be pushed to achieve success, the determinants of which would extend beyond shareholders' and creditors' wealth or wellbeing, and would include those of its employees as well as its investors. The definition of success in the purpose primacy concept of corporate purpose is "producing profitable solutions to the problems of people and planet, not profiting from producing problems for either."[21] Without establishing purpose primacy, good intentions in corporate purpose will be overrun by the reality of capital and product markets in driving individuals and organizations to promote outcomes that are detrimental to most, but beneficial for others.[22]

At this point, there is a call for the adoption at the legislative level of a new concept of corporate purpose for effective reorientation towards sustainability in business. With the adoption of a new sustainable corporate purpose, business success would align the private desire for financial profit with environmental and social benefits.

3. The director's duties

Corporate purpose is directly linked to the director's fiduciary duties. The inclusion into the assessment of the director's decision-making process of different stakeholders' interests and their environmental impact is adopted in various forms. In the UK Company Act 2006, one of the director's duties is to promote the success of the company for the benefit of its members as a whole (that is, its shareholders), and in doing so have regard (amongst other matters) to the interests of employees, suppliers, customers, the community and the environment,

21 *Policy and Practice for Purposefull business. The final report of the Future of the corporation Programme,* (The British Academy, 2021) 61.

22 Colin Mayer, "The Role of Corporate Law Reconsidered: A Brief Response to Paul Davies' Blog", ECGI blog. 2022, Accessed 10 January 2023. https://ecgi.global/blog/role-corporate-law-reconsidered-brief-response-paul-davies%E2%80%99-blog.

maintaining a reputation.[23] From this text, it is clear that shareholder benefits are the main criteria of a company's success, while the formulation "doing so have regard" emphasizes that the interests of stakeholders are taken only as a second thought and would not prevail if a conflict between shareholders and stakeholders were to appear. At the same time, the judgment of the UK Supreme Court in relation to the case of *BTI 2014 LLC v. Sequana SA and others*[24] addressed the issue that directors' duties are owed to the company itself, rather than directly to its shareholders. The judgment interpreted the text of section 172(1) of the 2006 Act in the following manner: "This provision [Art. 172(1)] recognizes that, as a separate entity from its shareholders, a company has responsibilities of legal, societal, environmental and, in a loose sense, moral or ethical nature, compliance with which is likely to secure rather than undermine its success. These responsibilities are not those of its shareholders, even viewed as a whole. But compliance with them is a matter for the directors, as custodians of what Lord Templeman memorably called the 'conscience of the company' in the Winkworth case [1986] 1 WLR 1512, 1516." Thus, according to a precedent, which forms a binding rule in the Common law system, directors' duties were recognized as being owned by the company itself, where the company has social, environmental, and ethical responsibilities with which the directors are obliged to comply.

The idea that directors should perform their duties in accordance with the interests of all affected stakeholders is enshrined in many European corporate governance codes. For example, the Austrian corporate governance code suggests that "the management board shall endeavour to take into account the interests of the shareholders, of the employees and the public good."[25] Moreover, the Ger-

23 UK Companies Act 2006. art.172.

24 "The Supreme Court's Decision in *BTI 2014 LLC (Appellant) v Sequana SA and others (Respondents)* [2022] UKSC 25".

25 "Austrian Code of Corporate Governance (2021)", Accessed 10 January 2023, https://ecgi.global/sites/default/files/codes/documents/austria_corporate-governance-code-012021.pdf.

man code states that "the Management Board is responsible for managing the enterprise in its own best interests, meaning that the Management Board shall systematically identify and assess the risks and opportunities associated with social and environmental factors, as well as the ecological and social impacts of the enterprise's activities."[26] The Norwegian code of practice for corporate governance establishes that "the board of directors should define clear objectives, strategies and risk profiles for the company's business activities such that the company creates value for shareholders in a sustainable manner."[27] From the analysis of the above-listed provisions, it is clear that there is a tendency of shareholders' financial benefits having no more primacy in driving directors' decision-making processes. Instead, ecological, social, and stakeholders' interests stand alongside shareholders' interests, and should be fulfilled in the sustainability frameworks.

While corporate codes are a recommendatory mechanism for companies, the European Commission has proposed establishing binding rules to frame directors' duties and corporate governance based on sustainability. The proposed Directive on Corporate Sustainability Due Diligence (hereinafter the Draft Directive)[28] aimed to adopt EU legislation on the substantive corporate duty to perform due diligence – to identify, prevent, mitigate and account for external harm resulting from adverse human rights and environmental impacts in the company's own operations, its subsidiaries, and in the value chain. The first version of the Draft Directive assigned responsibility for due diligence to the company's directors, who should take into account the input of stakeholders and civil society organizations and integrate due diligence into corporate management

26 "German Corporate Governance Code 2022", Accessed 10 January 2023, https://www.dcgk.de//files/dcgk/usercontent/en/download/code/220627_German_Corporate_Governance_Code _2022.pdf.

27 "The Norwegian Code of Practice for Corporate Governance (2021)", Accessed 10 January 2023, https://nues.no/eierstyring-ogselskapsledelse-engelsk/.

28 "Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on Corporate Sustainability Due Diligence and amending Directive (EU) 2019/1937 COM/2022/71 final", Accessed 10 January 2023, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022PC0071.

systems. In the preamble of the first Draft, Articles 5, 25, and 26 were dedicated to allocating due diligence responsibilities to directors, and in Art. 5 it was stated that "companies conduct human rights and environmental due diligence." Moreover, Art. 25 and 26 established that directors should fulfill their "duty of care" owed to the company, and "directors of companies are responsible for putting in place and overseeing the due diligence." With many debates around Articles 25 and 26 of the Draft Directive and many concerns expressed by the Member States, those articles were removed, and the European Council adopted its negotiating position on the EU's proposed Corporate Sustainability Due Diligence Directive[29] without articles which would assign due diligence obligations directly to the director's scope of duty. The main criticisms of Articles 25 and 26 of the first version of the Draft Directive were raised regarding the concept of "company interest," which does not exist everywhere, and directors' "duty of care," which was borrowed from the Anglo-Saxon tradition and interpreted differently among Member States.[30] Furthermore, Art. 25 of the Draft Directive conceptually looks very much like S. 172 of the UK Company Law 2006, but with an open-ended list of additional aspects that directors must consider, and reference to the more general "best interest of the company" without the prioritization of shareholders' interests.[31] While the Proposal was trying to present a more general corporate purpose with the primacy of the best interests of the company, it could be interpreted differently in the Member States according to their national legislations. Thus, such wording in Art. 25 created more uncertainty rather than facilitating harmonization in the EU.

29 "Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on Corporate Sustainability Due Diligence and amending Directive (EU) 2019/1937 - General Approach. Interinstitutional File: 2022/0051(COD), Brussels, 30 November 2022", Accessed 10 January 2023, https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-15024-2022-REV-1/en/pdf.

30 European Company Law Experts Group (ECLE), "The proposed Due Diligence Directive should not cover the general duty of care of directors", ECGI blog, 2022. Accessed 10 January 2023, https://ecgi.global/blog/proposed-due-diligence-directive-should-not-cover-general-duty-care-directors.

31 Agostini and Corgatelli, *supra note,* 6.

Nevertheless, after removing Art. 25 and 26 from the Draft Directive, policymakers provided too much space for EU Member States to interpret and add on when implementing the rules of the Directive in national legislation. Such unsystematic regulation of the director's duty on due diligence requirements undermines the main objective of sustainability business initiatives: the prevention of the fragmentation of rules within the single market.

The former wording of Articles 25 and 26 was inconsistent and uncertain, but it was at least an attempt to assign due diligence obligations to the scope of the director's duty. In paragraph 63 of the preamble of the first version of the Draft Directive, which was also removed, it was stated that "in all Member States' national laws, directors owe a duty of care to the company. In order to ensure that this general duty is understood and applied … in a harmonised manner, the general duty of care of directors to act in the best interest of the company, by laying down that directors take into account the sustainability matters, ... Such clarification does not require changing existing national corporate structures." Thus, the intention of the first version of the Draft Directive was to present and ensure that the best interests of the company, in service of which the director exercised their duties, should involve human rights, climate change and environmental matters. This was a way to establish the new corporate purpose of a sustainable business model, without which the full and uniform transition to sustainability and the enforcement of due diligence requirements can hardly be realized.

At the EU level, there is a necessity to clarify the definition of the company's best interests which would formulate corporate purpose, and point out who is standing behind those best interests: shareholders' benefit, as in the UK Company Act; stakeholders' interests; or the company itself, with social, environmental, and ethical responsibilities.

4. Supply chain and reporting duties

The importance of monitoring and reporting obligations when establishing socially responsible corporate governance cannot be understated. On the international level, there are already established obligations on the disclosure of non-financial information. The EU Directive as regards disclosure of non-financial information[32] requires companies to include in the non-financial statement information on the due diligence processes implemented by the undertaking. It also must inform regarding, where relevant and proportionate, its supply and subcontracting chains in order to identify, prevent and mitigate existing and potential adverse impacts. Many national legislators went further and adopted different requirements on reporting to access, monitor, and prevent the adverse social and environmental impact of business activities.

Throughout Europe, there is a tendency to adopt due diligence obligations in supply chains. The rationale behind this is that companies must be accountable for the adverse social and environmental impacts which can take place in their supply chain, and companies must identify and evaluate risks based on their supply chain policy and tracing system.[33] On 1 January 2023, the German Act on corporate due diligence obligations in supply chains came into force.[34] This Act established the requirement for companies to exercise due diligence obligations in their supply chains to: prevent or minimize any risks to human rights; reduce environment-related risks; or end the violation of human rights-related or

32 "Directive 2014/95/EU of the European Parliament and of the Council of 22 October 2014 amending Directive 2013/34/EU as regards disclosure of non-financial and diversity information by certain large undertakings and groups Text with EEA relevance. OJ L 330, 15.11.2014", 1–9.

33 Nicolas Bueno and Christine Kaufmannm, *The Swiss Human Rights Due Diligence Legislation: Between Law and Politics* (Cambridge University Press, 2021), Accessed 10 January 2023, https://www.cambridge.org/core/journals/business-and-human-rights-journal/article/swiss-human-rights-due-diligence-legislation-between-law-and-politics/A05D9400EB89436F1D00EE24121D7E05#fn27.

34 „Gesetz über die unternehmerischen Sorgfaltspflichten in Lieferketten", vom 16. Juli 2021, Accessed 10 January 2023, https://www.csr-in-deutschland.de/SharedDocs/Downloads/EN/act-corporate-due-diligence-obligations-supply-chains.pdf;jsessionid=2D9D1A275B4294A2F6A0204214CBACC1.delivery1-master?__blob=publicationFile.

environment-related obligations. Risks to human rights or environment-related risks are defined through the list of prohibited behaviors, while due diligence is defined through the list of obligations that should be performed by the company. These obligations include: establishing a risk management system and a complaints procedure, performing regular risk analyses, issuing a policy statement, documenting and reporting, etc. The Act requires the performance of due diligence with foreign suppliers which are involved in the supply chain.

The Norwegian legislator has also introduced the due diligence duty in the Transparency Act,[35] with the requirement to identify and assess actual and potential adverse impacts on fundamental human rights and decent working conditions that the enterprise has either caused or contributed toward, or that are directly linked with the enterprise's operations, products or services via the supply chain or business partners. Both the German and Norwegian Acts established mechanisms of requesting information from the company by any person, and provided risk-based control represented by the competent authority which would ensure the effective enforcement of liability in case of breaching due diligence obligations.

One of the most progressive mechanisms to ensure companies' accountability is established in France, where legislation requires the publication of a vigilance plan. "The plan shall include the reasonable vigilance measures to allow for risk identification and for the prevention of severe violations of human rights and fundamental freedoms, serious bodily injury or environmental damage or health risks resulting directly or indirectly from the operations of the company and of the companies it controls, as well as from the operations of the subcontractors or suppliers with whom it maintains an established commercial relationship, when

35 "Act relating to enterprises' transparency and work on fundamental human rights and decent working conditions (Transparency Act). LOV-2021-06-18-99", Accessed 10 January 2023, https://www.regjeringen.no/contentassets/c33c3faf340441faa7388331a735f9d9/transparency-act-english-translation.pdf.

such operations derive from this relationship."[36] The plan should include: a map of risks, regular assessment procedures, an alert mechanism, an action plan to mitigate and prevent risks, and a monitoring scheme. In case of failure to comply with these duties, the company shall be liable and obliged to compensate for the harm that due diligence would have enabled them to avoid. Nevertheless, the vigilance plan has its weaknesses in the unclear understanding of the duty of vigilance, its insufficient readability and visibility in the already heavy management report, and a dialogue to be strengthened with trade union organizations and even more so with NGOs. Considering the substantial number of obligations and commitments that companies must comply with, the increased effort required for the duty of vigilance is substantial. This is equivalent to several full-time jobs and relatively large and frequent external service contracts that increase the cost of social and environmental progress expected by consumers and citizens.[37]

Thus, the tendency to legally bind companies with due diligence in supply chain operation and risk assessment management is aimed to protect the national market and allow only sustainability-oriented businesses to approach the market. By requiring compliance with due diligence in the supply chain, governments demand the protection of human rights and conscious environmental behavior from foreign businesses who are involved in the supply chain. The approach through due diligence requirements promotes socially responsible corporate governance – not only nationally, but also internationally. Regarding the rising trend of due diligence in the supply chain, EU policymakers included rules on the value chain, later replaced with the chain of activities, into the Draft Directive in order to harmonize the regulations throughout the internal union market.

36 "French Law no. 2017-399 of 27 March. 2017", Accessed 10 January 2023, https://respect.international/wp-content/uploads/2017/10/ngo-translation-french-corporate-duty-of-vigilance-law.pdf.

37 "Assessment of Duty of Vigilance Law. French High Council for the Economy", 2020. Accessed 10 January 2023, https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/french-high-council-for-the-economy-publishes-first-assessment-of-duty-of-vigilance-law/.

5. The company's liability

The question of the company's liability is tightly connected to the issue of an effective transition to a sustainable business model, the enforcement of due diligence requirements, compensation for the damage caused by breaching due diligence rules, etc. National legislation on due diligence obligations in the supply chain provides a sanction mechanism, with financial penalties and administrative fines[38] for noncompliance with due diligence requirements. The Draft Directive, intended to guarantee adherence to these rules, includes provisions on penalties, the European Network of Supervisory Authorities, civil liability matters, and rights to full compensation.

It is essential to make businesses accountable for their adverse environmental and human rights effects and prevent unsustainable consequences. Regulations are required to establish severe liability for non-compliance with the corporate purpose of sustainability, the director's duties, due diligence in the supply chain, etc. In the current national legislation around the world, there is a lack of efficient liability for breaching sustainability requirements in businesses' operations. For example, in case of non-compliance with a vigilance plan in France, a court can order the company to comply with its vigilance obligations and may impose a penalty for each day of non-compliance. There is also an option to bring a civil lawsuit to seek damages resulting from a company's failure to comply with its vigilance obligations, where compliance would have prevented the harm.[39] The company's liability for breaching requirements within sustainable reorientation should reflect the real damages of such non-compliance. Because the importance and urgency of sustainability is now highly acknowledged, there is a need to establish clear and severe liability (financial, criminal) for unsustainable business

38 See footnote 34.

39 *France's Duty of Vigilance Law*, Business & Human Rights Resource Centre, Accessed 12 March 2023, https://www.business-humanrights.org/en/big-issues/corporate-legal-accountability/frances-duty-of-vigilance-law/.

operations which would force any unsustainable business into insolvency.

Regarding the company's liability in terms of unsustainable business operations, the question of parent and subsidiary liability is crucial. Recent case law of some jurisdictions introduced the trend of holding a parent company accountable for the environmentally adverse activity of its subsidiary. In the landmark Vedanta judgment,[40] the UK Supreme Court stated that "the parent company may incur the relevant responsibility to third parties if, in published materials, it holds itself out as exercising that degree of supervision and control of its subsidiaries, even if it does not in fact do so. In such circumstances its very omission may constitute the abdication of a responsibility which it has publicly undertaken. Once it is recognised that, for these purposes, there is nothing special or conclusive about the bare parent/subsidiary relationship, it is apparent that the general principles which determine whether A owes a duty of care to C in respect of the harmful activities of B are not novel at all." Moving further with the adverse environmental effects of a subsidiary's activities, the Court agreed that Vedanta gave a rise to the duty of care to third parties by publishing materials in which it asserted its responsibility for the establishment of appropriate group-wide environmental control and sustainability standards, for their implementation throughout the group by training, and for their monitoring and enforcement.

With the application of this English common law case, the Hague Court of Appeal held Shell parent company RDS and its subsidiary SPDC liable for oil spills in Nigeria.[41] Based on Vedanta, the court considered that RDS owed the people living in the vicinity of the oil pipeline a duty of care and ordered RDS to ensure that the pipeline was equipped with an LDS.[42] It was also held that Shell committed a tort towards people in the Netherlands in general and the inhabitants of the

40 "Vedanta Resources PLC and another v. Lungowe and others [2019] UKSC 20".

41 "Court of Appeal The Hague 29 Jan. 2021", ECLI:NL:GHDHA:2021:132 (Oguru-Efanga-Milieudefensie/Shell).

42 Van Dam, C., "Is This the Real Life? Is This Just Fantasy? Caught in a Landslide, No Escape From Reality", *European Company Law* 18(3) (2021): 80-83.

Waddengebied (the coastal and inland area of the north of the Netherlands) in particular by not committing to more specific CO_2 reductions.[43]

Thus, published reporting and policy materials which are now required to be presented in some countries by companies in terms of supply chain management (Germany, Norway), environmental and human rights risk assessment (the vigilance plan in France, the Draft Directive), etc., can facilitate raising the parent company's duty of care to third parties.

6. Investment

The allocation of investments dictates which businesses will prosper and which will be shut down. Having in mind the goal of achieving sustainability, there is a need to reallocate investments from unsustainable, high-emissions activities to socially responsible businesses. To reorientate investors towards sustainable business with high ESG scores, the EU launched the EU Taxonomy, which proposed a classification system by establishing a list of environmentally sustainable economic activities. The six environmental objectives of the Taxonomy include climate change mitigation, adaptation, sustainable use and protection of resources and biodiversity, etc.[44] The Taxonomy has proved itself to be merely a tool to channel investments into businesses which comply with sustainability.

The question remains: how can investments be shifted from unsustainable businesses to sustainable ones? Investments are an absolutely private part of the business world, which it is useless to regulate: one cannot force investors to invest in one thing and not another, as this is purely an investor's decision. However, investors' decisions are commonly based on balancing profitability and risk management. Clear rules on directors' duties in compliance with socially responsible

43 Schoenmaker, Schramade and Winter, *supra note*, 7.

44 David Henry Doyle, "A Short Guide to the EU's Taxonomy Regulation", 2021, Accessed 10 January 2023, https://www.spglobal.com/esg/insights/a-short-guide-to-the-eu-s-taxonomy-regulation#:~:text=The%20six%20environmental%20objectives%20of,and%20restoration%20of%20biodiversity%20and.

corporate purpose and binding rules on due diligence in the supply chain and reporting would force investors to assess ESG criteria as a part of risk management for their investment portfolios. While creating their investment policies, investors would then not bear the unjustified risk of losing their investments due to the business in which they had invested failing to comply with regulations on directors and supply chain due diligence. Thus, strong regulations on socially responsible corporate governance will channel investments alongside sustainable business.

The follow-up effect of investments is demonstrated in the concept of the Carbon Premium. In this concept, the financial cost of carbon reflects the full social cost of carbon, which estimates the future damages that are expected to be caused by the effects on climate change of emitting an additional ton of CO_2 into the atmosphere. In an ideal world, the climate crisis would be solved by introducing a global carbon tax which would be equal to the full social cost of carbon. After implementing such a concept, high carbon emission businesses would be assessed as a financial risk by investors, and in return investors would require compensation for exposure to this risk. Moreover, those with greater exposure to climate-change-related risk would have a higher cost of capital, which would mean both lower price multipliers on their projected earnings streams and higher hurdle rates on new investment. This should prompt their businesses and industries to shrink.[45] Thus, while it is observed that investors follow the model of allocating investments into the sphere with clear risk management, the example of the Carbon Premium demonstrates how investors react to higher risk exposure in the investment portfolio by requiring higher compensation, which leads to the winding down of businesses.

Thus, to redirect investments into the sustainable business model, there should be risk exposure inherent in investments allocated into unsustainable businesses,

45 Bolton, Halem and Kacperczyk, *supra note,* 2.

and this risk exposure could be effectively enforced through top-to-bottom regulations, which would make unsustainable businesses unattractive to investors.

Conclusions

Moving towards a sustainable business model requires the revision of corporate governance accordingly. The transformation of corporate governance should be reflected in binding regulations to ensure the harmonized and effective implementation of corporate operations that embrace sustainable business.

The modern corporate purpose, as the grounds for directors' duties, should reflect the role of the environmental, social, and ethical responsibilities of the company throughout the whole decision-making process. There is a necessity to clarify and adopt at the EU level the final beneficiaries behind the concept of the company's best interests. With the adoption of a new sustainable corporate purpose, businesses' success would align the private desire for financial profit with environmental and social benefits.

Alongside the transition of corporate governance in a sustainable direction, the necessity of ensuring effective enforcement through the company's liability plays a major role in securing the vitality of the new sustainable business model. Severe financial and/or criminal liability should make companies and directors accountable for their unsustainable business decisions and operations, and ensure reorientation towards sustainability. The duty of care owed by the parent company to its subsidiaries and third parties in terms of environmental and social compliance, as introduced in recent UK and Dutch cases, proves to be an effective mechanism to make businesses accountable for their adverse activities. The reporting obligations of companies while performing supply chain management (Germany, Norway), environmental and human rights risk assessment (the vigilance plan in France, the Draft Directive), etc., should become a legal ground for raising parent companies' duty of care to third parties.

Lastly, investment is the main financial instrument for developing and growing a business. Investments tend to follow risk fluctuation, mostly react to changing levels of risk exposure, and strive for risk minimization policies. With clear and effective national and international regulations on socially responsible corporate governance that allocate risk exposure to unsustainable business operations, investments will run in parallel with the idea of a sustainable business model.

PERORIENTAVIMAS Į SOCIALIAI ATSAKINGĄ BENDROVIŲ VALDYMĄ: DERAMO TVARUMO PATIKRINIMO REIKALAVIMAI

Kateryna Varava

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva

Santrauka. Šiuo straipsniu siekiama analizuoti paklausą, esamą būklę ir būtinus veiksmus siekiant pakeisti įmonių valdymą į tvarų modelį. Šis perėjimas nagrinėjamas per įvairius paveiktus įmonių valdymo elementus: įmonės paskirtį, direktoriaus pareigas, tiekimo grandinę, įmonės atsakomybę ir investicijas. Aptariamos įvairios įmonės tikslo sampratos siekiant įvertinti pagrindinius įmonės tikslą atliepiančius uždavinius, kurie būtų tinkamiausi tvaraus perėjimo metu. Įmonės tikslo ir direktorių pareigų kategorijų sąveika nagrinėjama atsižvelgiant į jų tarpusavio priklausomybę. Direktoriaus pareigos ir įmonės atsakomybė yra analizuojamos atsižvelgiant į jų poveikį sprendimų priėmimo procesui verslo veikloje, atskaitomybės sąlygas ir efektyvų naujojo tvaraus verslo modelio įgyvendinimą. Investicijos aptariamos kaip verslo rizikos valdymo vertinimo išvestinė priemonė, kuri reaguoja į riziką. Taip pat investicijas siūloma nukreipti į tvarų verslą, reguliavimo priemonėmis paskirstant investavimo riziką netvariam

verslui. Be to, straipsnyje aptariamos naujausios deramo patikrinimo reikalavimų tiekimo grandinėje tendencijos, kurios yra esminė verslo skaidrumo politikos dalis.

Reikšminiai žodžiai: tvarus įmonės valdymas, įmonės tikslas, direktoriaus pareigos, deramas patikrinimas, tiekimo grandinė, investuotojų dalyvavimas.

ĮVAIKINIMO KONFIDENCIALUMAS LIETUVOS RESPUBLIKOJE IR JO PROBLEMIKA

Austėja Klimaševskytė
E. paštas auklimasevskyte@stud.mruni.eu
Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla

Kuratorius Jaroslavas Kozlovskis
E. paštas jaroslav.kozlovskis@vaikoteises.lt

Santrauka: Straipsnyje aptariama įvaikinimo sąvoka, kuri įvardijama kaip teisės aktais nustatytų procedūrų visuma, kai panaikinamos vaiko ir jo biologinių tėvų tarpusavio teisės ir pareigos, tačiau suteikiant analogiškus ryšius įtėvių šeimai. Atskleidžiami įvaikinimo procedūros atsiradimo pagrindai: neterminuotas tėvų valdžios apribojimas, globa (rūpyba). Esant įvaikinimo procedūros atsiradimo pagrindui, vaikui atsiranda galimybė būti įvaikintam, o tai leidžia užtikrinti vaiko teisę augti šeimoje.

Antroje straipsnio dalyje atskleidžiama kiekvieno asmens teisė į privatumą ir duomenų apsaugą remiantis tarptautinio lygmens teisės aktais. Taip pat straipsnyje aptariama įvaikinimo konfidencialumo samprata ir šiuolaikinė įvaikinimo konfidencialumo problemika Lietuvos Respublikoje, kai yra pažeidžiami geriausi vaiko interesai. Dažniausiai įvaikinimo konfidencialumas yra pažeidžiamas, kai pareiškėjas, tvarkydamas įvaikinto vaiko ir trečiojo suinteresuoto asmens duomenis, juos savo paties iniciatyva pakeičia kito asmens kontaktiniais duomenimis. Tokiu atveju pareiškėjas, panaudodamas neteisingus kontaktinius duomenis, trečiam asmeniui atskleidžia įvaikinto vaiko duomenis.

Reikšminiai žodžiai: įvaikinimas, vaikai, įtėviai, įvaikinimo konfidencialumas, vaiko teisės, biologiniai tėvai, įvaikinimo procesas, teisė į privatumą ir

duomenų apsaugą.

Įvadas

Temos aktualumas. Geriausių vaikų interesų užtikrinimas yra vienas svarbiausių principų, kadangi „vaikui būtina papildoma apsauga, pagalba augant ir vystantis, kad vaikystė būtų laiminga, saugi ir vaikai užaugtų geriausiais suaugusiais, kokiais tik gali būti. Būtent todėl, nors vaiko teisės yra tos pačios žmogaus teisės, jos yra išskiriamos kaip atskira grupė, dėl vaikams reikalingos ypatingos apsaugos“[1]. Apskritai, kiekvieno vaiko prigimtinė teisė yra augti šeimoje, tačiau yra atvejų, kai tėvai dėl objektyvių priežasčių negali auginti savo vaikų. Pavyzdžiui neterminuotai apribojus tėvų valdžią ir vaikui gavus galimo įvaikinti vaiko statusą, vaikui atsiranda galimybė būti įvaikintam, kas leidžia užtikrinti vaiko teisę augti šeimoje.

„Pagrindinis dokumentas, kuris išsamiai apibrėžia vaiko pilietines, politines, socialines, kultūrines ir ekonomines teises yra Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija. Šią konvenciją Lietuva ratifikavo 1995 metais ir tokiu būdu, kartu su kitomis šalimis, įsipareigojo užtikrinti visų Konvencijoje numatytų vaiko teisių tinkamą įgyvendinimą ir apsaugą. Svarbu atsiminti tai, kad vaiko teisės ir Vaiko teisių konvencija – tai ne vaiko norų ar užgaidų įgalinimo įrankis, o rimtas tarptautinis dokumentas, kuris saugo žmogų jautriausiu jo gyvenimo laikotarpiu, padeda geriau suprasti pagrindinius vaiko poreikius ir įgalinti vaikus dalyvauti visuomenės gyvenime, kaip savarankiškiems teisių turėtojams, kartu su suaugusiais. Tai instrumentas, kuris įgalina stebėti vyriausybių veiksmus ir pastangas apsaugant vaikystę bei kuriant vaikų ir jų šeimų gerovę“[2]. Žinoma, nacionaliniai teisės aktai yra laikomi taip pat vienais svarbiausių dokumentų įvaikinimo procese.

Įvaikinimo procesas apskritai yra ypatingas tuo, kad jame dalyvauja daug

1 „Vaiko teisių apsauga“, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, žiūrėta 2023 m. sausio 17 d., https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/seima-ir-vaikai/vaiko-teisiu-apsauga?lang=lt.

2 *Ibid.*

subjektų. Įvaikinimo dalyviais yra laikomi: vaikas ir įtėvių šeima. O „biologiniai vaiko tėvai neturi jokių teisių į jų įvaikintą vaiką, įvaikinimo procesas yra konfidencialus. Bet kokia informacija, susijusi su įvaikintu vaiku, gali būti viešinama tik įtėviams leidus arba gavus teismo leidimą“[3].

Tačiau svarbiausia yra tai, kad Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (toliau – LR CK arba CK) 3.221 straipsnio nuostata nustato, kad įvaikinimo procesas yra konfidencialus, todėl šiame straipsnyje svarbu išnagrinėti tai, kaip yra užtikrinamas įvaikinimo konfidencialumas Lietuvoje.

Mokslinė problema ir jos ištirtumas kitų mokslininkų darbuose. Šio straipsnio tema yra nekvestionuojamai aktuali mūsų visuomenei, tačiau mokslinių žinių apie tai stokojama. Tai lemia nežymų šios temos ištirtumą kitų mokslininkų darbuose. Būtent todėl šiame straipsnyje bus siekiama plačiau supažindinti skaitytoją su „įvaikinimo“, „globa (rūpyba)“, „neterminuotas tėvų valdžios apribojimas“ sąvokomis. Taip pat bus atskleidžiami įvaikinimo procedūros atsiradimo pagrindai, su kuriais siejamas įvaikinimo proceso inicijavimas. O pagrindinė šio straipsnio aspiracija – atskleisti įvaikinimo konfidencialumo probleminius aspektus, kurie yra mažiausiai nagrinėjami mokslininkų darbuose.

Tyrimo tikslas – atskleisti įvaikinimo konfidencialumo probleminius aspektus.

Tyrimo uždaviniai:

1) atskleisti įvaikinimo sampratą, remiantis teismų suformuota praktika ir nacionaliniais teisės aktais;
2) išanalizuoti globos aspektą, neterminuotą tėvų valdžios apribojimą;
3) išnagrinėti asmens teisę į privatumą, duomenų apsaugą ir vaiko interesų užtikrinimo tikslą – įvaikinimo konfidencialumą;

3 „Įvaikinimas”, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, žiūrėta 2023 m. sausio 11 d., https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/seima-ir-vaikai/ivaikinimas?lang=lt.

4) aptarti įvaikinimo konfidencialumo problemas Lietuvoje, teisę į privatumą ir duomenų apsaugą.

Tyrimo objektas – įvaikinimo konfidencialumą reglamentuojantys Lietuvos Respublikos teisės aktai.

Tyrimo metodika – mokslinės literatūros analizės ir lingvistinis metodas.

1. Įvaikinimo samprata

Teismų praktikoje yra suformuluota įvaikinimo sąvoka, kurioje įtvirtinta, kad „įvaikinimas – tai teisės aktais nustatytų procedūrų visuma, kuria panaikinamos vaiko ir jo biologinių tėvų tarpusavio teisės ir pareigos, kartu sukuriant analogiškas teises ir pareigas tarp įvaikio ir jo įtėvių. Apskritai įvaikinimas sukuria teisines pasekmes tik tuo atveju, kada jis įformintas pagal įvaikinimo metu galiojusių norminių aktų reikalavimus, t. y. pripažįstamas tik juridinis, bet ne faktinis įvaikinimas“[4]. O Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos įvaikinimu įvardija „procesą, kurio metu be tėvų globos likusiam vaikui panaikinamos tarpusavio asmeninės ir turtinės teisės ir pareigos su tėvais ir giminaičiais pagal kilmę ir sukuriamos tarpusavio asmeninės ir turtinės teisės ir pareigos su įtėviais bei jų giminaičiais, kaip giminaičiams pagal kilmę. Galimybę suteikti naują šeimą vaikui, kuris negali augti biologinėje šeimoje. Tai teisinis procesas, kurio metu visos biologinių tėvų teisės ir pareigos yra perduodamos įtėvių šeimai. Įvaikinti vaikai praranda bet kokius teisinius ryšius su biologiniais tėvais ir tampa visateisiais naujos šeimos nariai. Įvaikinimo dalyviai – vaikas ir įtėvių šeima. Biologiniai vaiko tėvai neturi jokių teisių į jų įvaikintą vaiką, įvaikinimo procesas yra konfidencialus. Bet kokia informacija, susijusi su įvaikintu vaiku, gali būti viešinama tik įtėviams leidus arba gavus teismo leidimą“[5]. Taigi, įvaikinimo sąvoka yra išties plati, kadangi ji apima

4 „Kauno apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2016 m. vasario 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-663-658/2016“, Infolex praktika, žiūrėta 2023 m. sausio 11 d., https://www-infolex-lt.skaitykla.mruni.eu/tp/1220688.

5 „Įvaikinimas“, *supra note,* 3.

tiek nacionalinį, tiek tarptautinį įvaikinimą.

Svarbu paminėti ir tai: „Vaiko teisės ir Vaiko teisių konvencija užtikrina, kad atsižvelgiant į tai, kad vaikas auga ir vystosi, jo apsaugai ir priežiūrai būtų skiriamas ypatingas dėmesys. Taip pat, Vaiko teisių konvencija įpareigoja valstybes skirti visus savo turimus išteklius tam, kad būtų užtikrinta vaikystės apsauga, tinkamos sąlygos vaikų gerovei. Vaiko teisės ir Vaiko teisių konvencija – tai aiškios gairės valstybėms, ką konkrečiai jos turi padaryti, kad užtikrintų tinkamas sąlygas vaikams gyventi ir augti. Tai yra aiškus pripažinimas, kad kiekvienas vaikas, nepriklausomai nuo jokių skirtumų ar ypatumų, yra svarbus, reikšmingas, turi teisę į geriausias įmanomas gyvenimo sąlygas bei reikalingą paramą. Tuo pačiu, Vaiko teisių konvencija pripažįsta šeimos svarbą vaiko gyvenime. Konvencijoje nurodoma, kad valstybės privalo gerbti tėvus ar kitus vaiku besirūpinančius asmenis ir jų teises, taip pat tėvų pasirinkimą vienaip ar kitaip auklėti vaiką, jei tai nepažeidžia geriausių vaiko interesų.“[6]

1.1. Įvaikinimo procedūros atsiradimo pagrindai

1.1.1. Globa (rūpyba)

Konvencijos preambulėje teigiama, kad vaikas visapusiškai ir harmoningai vystytis gali tik augdamas šeimoje, jausdamas laimę, meilę ir supratimą. Šeima yra svarbiausia terpė, kurioje vaikas gali sėkmingai augti, vystytis ir tobulėti. Konvencijos 20 straipsnyje nustatyta, kad vaikas, kuris laikinai arba visam laikui yra netekęs savo šeimos aplinkos arba kuris dėl savo interesų negali toje aplinkoje būti, turi teisę į ypatingą valstybės teikiamą apsaugą ir paramą. Valstybės, vadovaudamosi savo įstatymais, pasirūpina tokio vaiko alternatyvia priežiūra, iš kurių viena – vaiko įvaikinimas. CK 3.209 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad įvaikinimas

6 „Vaiko teisių konvencija – vaikams“ , Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, žiūrėta 2023 m. sausio 12 d., https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/seima-ir-vaikai-2/vaiko-teisiu-apsauga/vaiko-teisiu-konvencija-vaikams.

galimas tik rūpinantis vaiko interesais.

CK 3.212 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad įvaikinimui būtinas vaiko tėvų rašytinis sutikimas, patvirtintas teismo. Tėvų sutikimas nėra būtinas, jeigu tėvai yra nežinomi ar mirę, jeigu tėvams neterminuotai apribota tėvų valdžia arba jeigu tėvai paskelbti mirusiais (CK 3.214 straipsnis). Galima išskirti įvaikinimo procedūros atsiradimo pagrindus: globą (rūpybą), neterminuotą tėvų valdžios apribojimą.

„Globa (rūpyba) – likusio be tėvų globos vaiko, įstatymų nustatyta tvarka patikėto fiziniam arba juridiniam asmeniui, priežiūra, auklėjimas ir ugdymas, kitų jam tinkamų dvasiškai ir fiziškai augti sąlygų sudarymas ir palaikymas, jo asmeninių, turtinių teisių bei teisėtų interesų gynimas ir atstovavimas jiems.“[7] O teismų praktika yra konstatavusi, kad „pagal CK 3.253 straipsnio 1 dalį vaiko laikinoji globa (rūpyba) – laikinai be tėvų globos likusio vaiko priežiūra, auklėjimas, jo teisių ir teisėtų interesų atstovavimas bei gynimas šeimoje, šeimynoje, globos centre ar vaikų globos (rūpybos) institucijoje“[8]. „Tokiam tikslui akivaizdžiai negalėtų pasitarnauti formalus vaiko paėmimas, neužtikrinant vaiko tėvams teisės dalyvauti tokiame procese.“[9]

Globa (rūpyba) yra dviejų rūšių: vaiko laikinoji globa (rūpyba) ir vaiko nuolatinė globa (rūpyba). Vaiko laikinoji globa (rūpyba) pagal CK 3.253 straipsnio 1 dalį – „vaiko laikinoji globa (rūpyba) – laikinai be tėvų globos likusio vaiko priežiūra, auklėjimas, jo teisių ir teisėtų interesų atstovavimas bei gynimas šeimoje, šeimynoje, globos centre ar vaikų globos (rūpybos) institucijoje“. Vaiko laikinosios globos (rūpybos) tikslas – grąžinti vaiką į šeimą.

Svarbu paminėti, kad vaiko laikinoji globa (rūpyba) turi keletą pasibaigimo

7 „Globa“, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, žiūrėta 2023 m. sausio 17 d., https://vaikoteises.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/vaiko-globa-ir-ivaikinimas/globa.

8 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2022 m. sausio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-117-943/2022“, Infolex praktika, žiūrėta 2023 m. sausio 17 d., https://www-infolex-lt.skaitykla.mruni.eu/tp/2054033.

9 *Ibid.*

priežasčių, kai: vaikas yra grąžinamas tėvams; vaikui sulaukus pilnametystės arba emancipavus nepilnamečiui susituokus; atsiranda nuolatinės globos (rūpybos) inicijavimo pagrindas, kai vaikui gali būti nustatoma nuolatinė globa (rūpyba) ir paskiriamas nuolatinis globėjas (rūpintojas) vaiką įvaikinus.

O vaiko nuolatinė globa (rūpyba) yra laikoma kaip „be tėvų globos likusiems vaikams, kurie esamomis sąlygomis negali grįžti į savo biologinę šeimą, ir jų priežiūra, auklėjimas, atstovavimas teisėms bei teisėtiems interesams ir jų gynimas pavedamas kitai šeimai, šeimynai ar vaikų globos institucijai. Nuolatinė globa (rūpyba) nustatoma teismo nutartimi pagal valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos arba prokuroro pareiškimą“[10]. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad CK 3.257 straipsnis įtvirtina nuolatinės globos (rūpybos) nustatymo pagrindus. Vadovaujantis minėtu straipsniu, nuolatinės globos (rūpybos) pagrindai yra tais atvejais, kai:

1) abu tėvai arba turėtas vienintelis iš tėvų yra miręs;
2) abu tėvai arba turėtas vienintelis iš tėvų teismo paskelbti mirusiais arba pripažinti nežinia kur esančiais;
3) vaikas įstatymų nustatyta tvarka atskirtas nuo tėvų;
4) tėvystės ar artimos giminystės ryšiai nuo vaiko radimo dienos nenustatyti per tris mėnesius;
5) tėvai arba turimas vienintelis iš tėvų nustatyta tvarka pripažinti neveiksniais šioje srityje;
6) abiem tėvams arba turimam vieninteliam iš tėvų yra apribota tėvų valdžia.

Vadinasi, vienas iš įvaikinimo procedūros atsiradimo pagrindų būtent ir laikoma globa (rūpyba), kadangi vienas iš vaiko laikinosios ir nuolatinės globos (rūpybos) pasibaigimų variantų yra įvaikinimas. Pravartu žinoti tai, kad „įvaikinimas negali būti atšauktas ar panaikintas – tai yra pagrindinis įvaikinimo ir globos skirtumas. Globa (rūpyba), pasikeitus aplinkybėms, dėl kurių ji buvo nustatyta,

10 „Globa“, *supra note*: 7.

gali būti panaikinta“[11].

Vertėtų paminėti ir CK 3.212 straipsnio nuostatą, kai yra suteikiamas tėvų sutikimas įvaikinti. Ši straipsnio nuostata taikoma tais atvejais, kai yra suteikiamas vaiko tėvų rašytinis sutikimas, patvirtintas teismo dėl įvaikinimo. Žinoma, svarbu aptarti ir šio straipsnio antrą dalį, kurioje nustatyta: „<...> jei įvaikinamo vaiko tėvai yra nepilnamečiai ar neveiksnūs šioje srityje, būtinas jų tėvų arba globėjų (rūpintojų) rašytinis sutikimas, patvirtintas teismo. Jei įvaikinamo vaiko tėvai yra ribotai veiksnūs šioje srityje, būtinas jų ir jų rūpintojų rašytinis sutikimas, patvirtintas teismo. Jei rūpintojas sutikimo neduoda, ribotai veiksnaus šioje srityje asmens prašymu jo rašytinį sutikimą įvaikinti gali patvirtinti teismas. Šiuo atveju papildomo teismo patvirtinimo nereikalaujama. Visais šioje dalyje nurodytais atvejais teismas, nagrinėdamas bylą, privalo išklausyti įvaikinamo vaiko tėvų nuomonę, jei asmuo gali ją išreikšti ir suvokti įvaikinimo procesą, tikslus ir pasekmes. Jei įvaikinamas vaikas turi įstatymų nustatyta tvarka paskirtą nuolatinį globėją (rūpintoją) ir šiam vaikui nustatyta globa (rūpyba) šeimoje, būtinas globėjo (rūpintojo) rašytinis sutikimas, patvirtintas teismo. Atsisakymo duoti sutikimą įvaikinti motyvai turi būti pagrįsti. Teismas, nustatęs, kad atsisakymo duoti sutikimą įvaikinti motyvai yra nepagrįsti, gali priimti sprendimą įvaikinti be globėjo (rūpintojo) sutikimo.“[12] Vadinasi, suteikiamas tėvų sutikimas įvaikinti yra taip pat vienas iš įvaikinimo procedūros atsiradimo pagrindų, kuriuo remiantis vaikas patenka į įvaikinimo procesą.

1.1.2. Neterminuotas tėvų valdžios apribojimas

Neterminuotas tėvų valdžios apribojimas – „ultima ratio (kraštutinė priemonė), taikoma tuomet, kai teismas padaro išvadą, kad tėvai (tėvas ar motina) daro ypatingą žalą vaiko vystymuisi ar visiškai juo nesirūpina, ir nėra duomenų, kad

11 „Įvaikinimas“, *supra note:* 3.

12 „Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas“, *Valstybės žinios*, 2000-09-06, Nr. 74-2262.

padėtis gali pasikeisti“ (CK 3.180 straipsnio 2 dalis)[13]. Tėvų valdžia gali būti laikinai ar neterminuotai apribota šiais pagrindais, kurie numatyti CK 3.180 straipsnyje: „1) kai tėvai (tėvas ar motina) vengia atlikti savo pareigas auklėti vaikus; 2) piktnaudžiauja tėvų valdžia; 3) žiauriai elgiasi su vaikais; 4) daro žalingą įtaką vaikams savo amoraliu elgesiu; 5) nesirūpina vaikais. Šis tėvų valdžios apribojimo sąlygų sąrašas yra baigtinis. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje aiškinant šią teisės normą, konstatuota, kad tėvų valdžia gali būti apribota nustačius bent vieną iš CK 3.180 straipsnio 1 dalyje nurodytų aplinkybių.“[14] Žinoma, „apribojus tėvų valdžią laikinai ar neterminuotai, tėvams sustabdomos asmeninės ir turtinės teisės, pagrįstos giminyste ir nustatytos įstatymų. Išlieka teisė matytis su vaiku, išskyrus atvejus, kai tai prieštarauja vaiko interesams. Apribojus tėvų valdžią neterminuotai, be atskiro tėvų sutikimo vaikas gali būti įvaikintas“ (CK 3.180 straipsnio 3 dalis)[15].

Remiantis CK 3.180 straipsnio 3 dalies nuostata, galima daryti išvadą, kad tai yra vienas iš įvaikinimo procedūros atsiradimo pagrindų, kadangi esant neterminuotai tėvų valdžios apribojimui, be atskiro tėvų sutikimo vaikas gali būti įvaikintas ir taip patenka į įvaikinimo procesą. Kitaip tariant, neterminuotai apribojus tėvų valdžią, teismas nustato vaikui nuolatinę globą (rūpybą). Būtent dėl to, nustačius vaikui nuolatinę globą (rūpybą), yra inicijuojamas vaiko įrašymo į galimų įvaikinti vaikų apskaitą, vadovaujantis Asmenų, norinčių įvaikinti vaikus, ir Galimų įvaikinti vaikų apskaitos Lietuvos Respublikoje tvarkos aprašo, patvirtinto Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002-09-10 nutarimu Nr. 1422, nustatyta

13 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2021 m. liepos 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-251-916/2021“, Infolex praktika, žiūrėta 2023 m. sausio 17 d., https://www-infolex-lt.skaitykla.mruni.eu/tp/2008500.

14 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2021 m. birželio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-314-378/2021“, Infolex praktika, žiūrėta 2023 m. sausio 17 d., https://www-infolex-lt.skaitykla.mruni.eu/tp/2001196.

15 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2017 m. spalio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-280-969/2017“, Infolex praktika, žiūrėta 2023 m. sausio 17 d., https://www-infolex-lt.skaitykla.mruni.eu/tp/1529944.

tvarka.

2. Įvaikinimo konfidencialumas Lietuvos Respublikoje

Vertėtų pradėti nuo to, koks yra skirtumas tarp dabartinio reglamentavimo ir galiojusio Lietuvos tarybų socialistinės Respublikos santuokos ir šeimos kodekso (toliau – SŠK). Šiuo atveju aktualus yra galiojusio SŠK 125 straipsnis dėl įvaikinimo paslapties išsaugojimo užtikrinimo, kurio nuostatoje įtvirtinta, kad „įvaikinimo paslaptį saugo įstatymas. Draudžiama be įtėvių sutikimo, o jiems mirus – be globos ir rūpybos organų sutikimo išduoti civilinės metrikacijos knygų išrašus ir kitokias žinias, iš kurių būtų galima matyti, kad įtėviai nėra įvaikio tėvai. Asmenys, prieš įtėvių valią pagarsinę įvaikinimo paslaptį, atsako pagal įstatymą“[16]. Šis galiojęs reglamentas iš esmės skiriasi nuo dabar galiojančio tuo, kad pakito požiūris į įvaikinimo formą, t. y. SŠK reglamentavo visišką įvaikinimo paslapties išsaugojimą, o dabartinis reglamentavimas teigia, kad „vaikui nuo keturiolikos metų, taip pat buvusiems vaiko artimiesiems giminaičiams pagal kilmę ar kitiems asmenims teismo, nagrinėjusio įvaikinimo bylą, leidimu, gali būti suteikta informacija apie įvaikinimą, jei ši informacija reikalinga dėl vaiko, jo artimojo giminaičio ar kitų asmenų sveikatos ar kitų svarbių priežasčių“[17]. Vadinasi, galima daryti išvadą, kad dabartinis reglamentavimas yra kur kas „švelnesnės“ formos, kadangi priešingai nei SŠK, yra nustatyta CK 3.221 straipsnio nuostata, kurioje teigiama, kad su išduotu leidimu gali būti suteikta informacija apie įvaikinimą, jei ši informacija reikalinga dėl vaiko, jo artimojo giminaičio ar kitų asmenų sveikatos ar kitų svarbių priežasčių.

Svarbu paminėti, kad kiekvienas asmuo turi teisę į privatumą ir duomenų apsaugą. Civilinių teismų praktikoje yra konstatuota, kad „teisė į privatų gyvenimą yra fundamentali tiek Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, tiek Konvencijoje, tiek

16 „Dėl Lietuvos tarybų socialistinės Respublikos santuokos ir šeimos kodekso patvirtinimo“, *Vyriausybės žinios*, 1969-07-30, Nr. 21-186.

17 „Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas“, *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 74-2262.

ir Chartijoje įtvirtinta asmens teisė, kuri gali būti ribojama tik išimtiniais atvejais. <...> LR CK 2.23 straipsnio, reglamentuojančio teisę į privatų gyvenimą ir jo slaptumą, 1 dalyje nurodyta, kad fizinio asmens privatus gyvenimas neliečiamas; 2 dalyje nurodyta, kad privataus gyvenimo pažeidimu laikomas neteisėtas įėjimas į asmens gyvenamąsias ir kitokias patalpas, aptvertą privačią teritoriją, neteisėtas asmens stebėjimas ir pan.; 4 dalyje nurodyta, kad asmens privataus gyvenimo stebėjimas ar informacijos rinkimas apie jį pažeidžiant įstatymą bei kiti neteisėti veiksmai, kuriais pažeidžiama teisė į privatų gyvenimą, yra pagrindas pareikšti ieškinį dėl tokiais veiksmais padarytos turtinės ir neturtinės žalos atlyginimo“[18]. O Europos žmogaus teisių konvencijos (toliau – EŽTK) 8 straipsnio nuostatoje nustatyta, kad „1. kiekvienas turi teisę į tai, kad būtų gerbiamas jo privatus ir šeimos gyvenimas, būsto neliečiamybė ir susirašinėjimo slaptumas. 2. valstybės institucijos neturi teisės apriboti naudojimosi šiomis teisėmis, išskyrus įstatymų nustatytus atvejus ir, kai tai būtina demokratinėje visuomenėje valstybės saugumo, visuomenės saugos ar šalies ekonominės gerovės interesams, siekiant užkirsti kelią viešos tvarkos pažeidimams ar nusikaltimams, taip pat žmonių sveikatai ar moralei arba kitų asmenų teisėms ir laisvėms apsaugoti“[19].

Žinoma, vertėtų paminėti ir Europos Sąjungos Bendrąjį duomenų apsaugos reglamentą (toliau – BDAR), kuris įpareigoja gerbti ir saugoti fizinio asmens duomenis. BDAR reglamentuoja tai, kad „fizinių asmenų apsauga tvarkant asmens duomenis yra pagrindinė teisė. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos (toliau – Chartija) 8 straipsnio 1 dalyje ir Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo (toliau – SESV) 16 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad kiekvienas asmuo turi teisę į savo asmens duomenų apsaugą“[20].

---

18 „Vilniaus apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2022 m. gegužės 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-608-562/2022“, Infolex praktika, žiūrėta 2023 m. sausio 17 d., https://www-infolex-lt.skaitykla.mruni.eu/tp/2089420.

19 „Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija“, *Valstybės žinios*, 1995-05-16, Nr. 40-987.

20 „2016 m. balandžio 27 d. Europos Sąjungos Reglamentas (ES) 2016/679 dėl fizinių asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo“, EUR-Lex, žiūrėta 2023 m. sausio 18 d., https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679&from=LT.

O vienas svarbiausių vaiko interesų užtikrinimo tikslų – įvaikinimo konfidencialumas, kuris įtvirtintas LR CK 3.221 straipsnyje. Žinoma, nagrinėjant Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) jurisprudenciją dėl įvaikinimo konfidencialumo, „itin svarbios tampa vaiko teisė žinoti savo tėvus (Vaiko teisių konvencija 7 straipsnis) ir jo teisė į identiškumą (Vaiko teisių konvencija 8 straipsnis), taip pat biologinių tėvų ir vaiko teisė į privatumą (EŽTK 8 straipsnis) bei įvaikintojų ir vaikų teisė į šeimos gyvenimo gerbimą (EŽTK 8 straipsnis). Pažymėtina, kad įvaikinimo konfidencialumo klausimu nėra vieno reguliavimo standarto ir valstybėse Europos Tarybos narėse“[21]. Kitaip tariant, šioje srityje kiekvienos valstybės narės teismas yra laisvas apsispręsti, nes „teismas yra raginamas būti kūrėju ir naudodamasis jam suteikta kompetencija nustatyti asmens teisių standartus, išplaukiančius iš Konvencijos objekto ir tikslų bei pritaikytinus nūdienos sąlygoms“[22]. Vadinasi, Lietuvos Respublika yra įpareigota užtikrinti įvaikinamo vaiko informacijos slaptumą, nes be įtėvių sutikimo, kol vaikas nėra sulaukęs pilnametystės (remiantis CK 2.5 straipsnio 1 dalies nuostata, kad asmuo tampa pilnametis, kai jam sueina 18 metų,), negali būti atskleisti duomenys apie įvaikinimą. Išskyrus tuos atvejus, kai „vaikui nuo keturiolikos metų, taip pat buvusiems vaiko artimiesiems giminaičiams pagal kilmę ar kitiems asmenims teismo, nagrinėjusio įvaikinimo bylą, leidimu, gali būti suteikta informacija apie įvaikinimą, jei ši informacija reikalinga dėl vaiko, jo artimojo giminaičio ar kitų asmenų sveikatos ar kitų svarbių priežasčių“[23].

2.1. Įvaikinimo konfidencialumo Lietuvos Respublikoje problemika

Įvaikinimo duomenys yra priskirtini itin jautriems asmeniniams duomenims. Asmens duomenų atskleidimas dažniausiai įvyksta juos persiunčiant tretiesiems

21 Gediminas Sagatys, „Įvaikinimo teisinio reguliavimo problemos Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje“, *Jurisprudencija* 104, 2 (2008): 24.

22 *Ibid.*

23 „Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas“, *Valstybės žinios,* 2000, Nr. 74-2262.

asmenims, kai jiems būna atskleisti tokie asmens duomenys: vaiko lankomo darželio ir grupės duomenys, lankomos mokyklos duomenys, registruota gyvenamoji vieta. Tokie asmeniniai duomenys yra priskirtini BDAR 4 straipsnio 1 punkte apibrėžtiems asmens duomenims.

„Atsižvelgiant į vaiko įvaikinimo faktą, neabejotinai atskleidžia ir tam tikrus įvaikinimo duomenis“[24], kurie laikomi konfidencialiais. Administracinių teismų praktikoje buvo konstatuota, kad „BDAR 5 straipsnio 1 dalies d ir f punktai nustato, kad asmens duomenys turi būti tikslūs ir prireikus atnaujinami; turi būti imamasi visų pagrįstų priemonių užtikrinti, kad asmens duomenys, kurie nėra tikslūs, atsižvelgiant į jų tvarkymo tikslus, būtų nedelsiant ištrinami arba ištaisomi; asmens duomenys turi būti tvarkomi tokiu būdu, kad taikant atitinkamas technines ar organizacines priemones būtų užtikrintas tinkamas asmens duomenų saugumas, įskaitant apsaugą nuo duomenų tvarkymo be leidimo arba neteisėto duomenų tvarkymo ir nuo netyčinio praradimo, sunaikinimo ar sugadinimo (vientisumo ir konfidencialumo principas)“[25].

Būtent BDAR 5 straipsnio 1 dalies d ir f punktuose nustatyti principai būna pažeidžiami dėl neatsakingai tvarkomų duomenų. Atsakomybė už tokius pažeidimus tenka pareiškėjui, kaip duomenų valdytojui, nes teismų praktikoje yra suformuluota, kad „tiek pagal BDAR 5 straipsnio 1 dalies d ir f punktus, tiek pagal BDAR 24 ir 25 straipsnius būtent pareiškėjui, kaip duomenų valdytojui, tenka pareiga, atsižvelgiant į duomenų tvarkymo pobūdį, aprėptį, kontekstą bei tikslus, taip pat į įvairias tikimybes bei pavojaus rimtumą fizinių asmenų teisėms ir laisvėms, įgyvendinti tinkamas technines ir organizacines priemones, kad užtikrinti ir įrodyti, kad duomenys tvarkomi laikantis šio reglamento. Pareiškėjui, kaip duomenų valdytojui, tenka pareiga įgyvendinti tinkamas technines ir organizacines

24 „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2022 m. balandžio 27 d. nutartis administracinėje byloje Nr. eA-346-525/2022“, Infolex praktika, žiūrėta 2023 m. sausio 18 d., https://www-infolex-lt.skaitykla.mruni.eu/tp/2078377.

25 *Ibid.*

priemones, kuriomis būtų užtikrinama, kad standartizuotai būtų tvarkomi tik tie asmens duomenys, kurie yra būtini kiekvienam konkrečiam duomenų tvarkymo tikslui. <...> BDAR ir ADTAĮ nenustato konkrečių techninių ir organizacinių priemonių, kurios turi būti taikomos tvarkant vienus ar kitus asmens duomenis. Duomenų valdytojas pats turi pasirinkti atitinkamas technines ir organizacines priemones, kurios užtikrintų, kad duomenys būtų tvarkomi laikantis BDAR reikalavimų“[26]. Vadinasi, pareiškėjas tvarkydamas įvaikinto vaiko ir trečiojo suinteresuoto asmens duomenis, kai „savo iniciatyva pakeitė kito asmens kontaktiniais duomenimis ir panaudojant neteisingus kontaktinius duomenis trečiam asmeniui atskleidė“[27] įvaikinto vaiko duomenis, yra laikoma BDAR 5 straipsnio 1 dalies d ir f punktuose nustatytų principų pažeidimu. Todėl darytina išvada, kad yra pažeidžiama taip pat ir CK 3.221 straipsnio 2 dalies nuostata, kuri garantuoja įvaikinimo konfidencialumą, nes šie duomenys apie įvaikinimą yra priskiriami itin jautrių asmeninių duomenų sąvokai.

Išvados

Įvaikinimas – vienas iš geriausių vaikų interesų užtikrinimo būdų, kadangi yra galimybė suteikti naują šeimą vaikui, kuris dėl objektyvių priežasčių negali augti biologinėje šeimoje. Šis procesas įgyvendinamas visas biologinių tėvų teises ir pareigas perduodant įtėvių šeimai. Tokiu atveju įtėviai įgyja analogiškas teises ir pareigas tarp įvaikio, kaip tarp vaiko ir jo biologinių tėvų. Konvencijos preambulėje teigiama, „kad vaikas visapusiškai ir harmoningai vystytis gali tik augdamas šeimoje, jausdamas laimę, meilę ir supratimą; vaikai turi teisę būti ypač globojami ir remiami“[28]. Konvencijos 20 straipsnyje nustatyta, kad vaikas, kuris laikinai arba

26 „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2022 m. balandžio 27 d. nutartis administracinėje byloje Nr. eA-346-525/2022“ Infolex praktika, žiūrėta 2023 m. sausio 18 d., https://www-infolex-lt.skaitykla.mruni.eu/tp/2078377.

27 *Ibid.*

28 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2015 m. lapkričio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-574-421/2015“, Infolex praktika, žiūrėta 2023 m. sausio 18 d., https://www-infolex-lt.skaitykla.mruni.eu/tp/1154495.

visam laikui yra netekęs savo šeimos aplinkos arba kuris dėl savo interesų negali toje aplinkoje būti, turi teisę į ypatingą valstybės teikiamą apsaugą ir paramą. Vadinasi, valstybės turi užtikrinti tokią vaiko alternatyvią priežiūrą, vadovaujantis savo įstatymais, iš kurių vienas – vaiko įvaikinimas. CK 3.209 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad įvaikinimas galimas tik rūpinantis vaiko interesais.

Įvaikinimo procedūros pagrindiniais atsiradimo pagrindais yra laikomi globa (rūpyba) ir neterminuotas tėvų valdžios apribojimas. Esant vienam iš šių numatytų pagrindų, vaikas gali patekti į įvaikinimo procesą. Pavyzdžiui, jei vaikui yra numatyta laikinoji globa (rūpyba), vienas iš šios laikinosios globos (rūpybos) pasibaigimo variantų yra būtent įvaikinimas. Tai atvejais, kai yra neterminuotas tėvų valdžios apribojimas, vaikas be atskiro tėvų sutikimo gali būti įvaikintas remiantis LR CK 3.180 straipsnio 3 dalies nuostata.

Išanalizavus įvaikinimo konfidencialumo sampratą galima daryti išvadą, kad tai yra vienas svarbiausių vaiko interesų užtikrinimo tikslų. Kitaip tariant, Lietuvos Respublika yra įpareigota užtikrinti įvaikinamo vaiko informacijos slaptumą, kadangi be įtėvių sutikimo, kol vaikas nėra sulaukęs pilnametystės, negali būti atskleisti duomenys apie įvaikinimą. Žinoma, išskyrus atvejus, kai įtėviai duoda leidimą, arba gavus teismo leidimą.

Dažnai pasitaiko atvejų, kai yra pažeidžiamas konfidencialios informacijos saugojimas dėl duomenų tvarkymo spragų, todėl siūlytina teisės aktui leidėjui tobulinti teisės aktus, reglamentuojančius duomenų apsaugą, kad nebūtų pažeidžiamas įvaikinimo konfidencialumo principas.

THE CONFIDENTIALITY OF ADOPTION IN THE REPUBLIC OF LITHUANIA AND ITS PROBLEMS

Austėja Klimaševskytė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. This article discusses the term 'adoption', which is defined as a set of legal procedures established by legislation when rights and obligations between a child and biological parents are abolished whilst analogous alliances are granted for an adoptive family. The main factors of the adoption procedure are looked into, including indefinite restriction of the biological parent's authority and guardianship (care). When these foundations of the adoption procedure are met and satisfied, a child then has an opportunity to be adopted, which then ensures the child's right to grow up in a family setting.

The second part of the article discusses an individual's right to privacy and data protection based on international-level legislation. This part of the article also discusses the concept of confidentiality in the adoption process and its current issues in the Republic of Lithuania, when the best interests of a child are violated. Most often, confidentiality in the adoption process is breached when an applicant uses their initiative to replace the contact information with third-party contact information during the application process, where the adopted child's details become sensitive. In this case, the applicant shares the adopted child's personal details with a third party.

Keywords: adoption, children, adoptive parents, the confidentiality of adoption, rights of the child, biological parents, adoption process, right to privacy, and data protection.

NELYDIMŲ NEPILNAMEČIŲ IŠ UKRAINOS TEISINIS STATUSAS LIETUVOJE

Danielė Levickytė

E. paštas udalevickyte@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla

Kuratorius Jaroslavas Kozlovskis

E. paštas jaroslav.kozlovskis@vaikoteises.lt

Santrauka. Šiame straipsnyje analizuojamas nelydimo nepilnamečio iš Ukrainos statusas Lietuvos Respublikoje. Pirmiausia straipsnyje aptariama vaiko sąvoka, teisinis statusas Lietuvos Respublikoje. Kitose straipsnio dalyse analizuojamas nelydimo nepilnamečio užsieniečio teisinis statusas Lietuvoje. Pavojus – tapti nusikaltimo auka. Nepilnamečiui suteikiamos teisės: laikinoji apsauga, leidimas laikinai gyventi Lietuvos Respublikoje ir teisėto atstovo paskyrimas. Prasidėjus Rusijos karinei agresijai prieš Ukrainą tai itin aktuali tema, nes į Europos Sąjungos šalis atvyko daug nuo karo bėgančių ukrainiečių, dalis jų – nelydimi nepilnamečiai. Lietuvos teisės moksliniuose straipsniuose yra nagrinėtas vaiko teisinis statusas, tačiau būtent apie užsienietį nelydimą nepilnametį mokslinių straipsnių nėra randama. Dėl to manoma, kad, išnagrinėjus Lietuvos Respublikos teisės aktus, Europos Sąjungos direktyvas, tarptautines konvencijas, bus išanalizuota šiuo metu aktuali tema.

Reikšminiai žodžiai: nelydimas nepilnametis, nepilnametis užsienietis, ukrainiečiai, vaikas, laikinoji apsauga, leidimas laikinai gyventi Lietuvoje, teisėtas atstovas.

Įvadas

Vaikai – labiausiai pažeidžiama visuomenės dalis. Vaiko sąvoka analizuojama ne tik teisės moksliniuose straipsniuose, bet ir psichologijoje, sociologijoje, kitose srityse. Pasak psichologijos profesoriaus Davido G. Myerso, vaiko sąvoka turėtų būti apibrėžiama atsižvelgiant į žmogaus amžių ir jo raidos būdingų požymių ryšį[1]. Žvelgiant iš teisinės pusės, vaikas – tai asmuo, kuris nėra sulaukęs 18 metų[2]. Pirmą kartą vaiko sąvoka ir jo amžius nuo suaugusiojo buvo atribotas ir įtvirtintas Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 1989 metais priimtoje Vaiko teisių konvencijoje: „Vaiku laikomas kiekvienas žmogus, neturintis 18-os metų, jei pagal taikomą įstatymą jo pilnametystė nepripažinta anksčiau." Svarbu pasakyti, kad Lietuvoje nacionaliniai teisės aktai apibrėžia vaiko sąvoką, taip pat, pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo (toliau – VTAPĮ) 2 straipsnyje yra įtvirtinta: „Vaikas yra žmogus, neturintis 18 metų, išskyrus atvejus, kai įstatymai numato kitaip." Civilinėje teisėje yra konstatuota, kad visišką civilinį veiksnumą įgauna tik asmenys, sulaukę 18 metų amžiaus, t. y. pilnametystės. Nors vaiko teisės bendrai yra žmogaus teisės, tačiau vis dėlto vaiko teisės yra reglamentuotos atskirai ir joms skiriamas ypatingas dėmesys, kadangi, kaip jau minėta, vaikai yra pažeidžiama visuomenės dalis. Taip pat verta paminėti, kad pirmiausia vaiko apsauga yra įtvirtinta Lietuvos aukščiausią galią turinčiame akte – Lietuvos Respublikos Konstitucijoje. LR Konstitucijos 39 straipsnio 3 dalis nurodo, kad vaikus gina įstatymas[3]. Lietuvoje Seimas ir Prezidento institucija nustato valstybės politiką vaiko teisių apsaugos srityje, o Vyriausybė užtikrina šios politikos įgyvendinimą. Teisės aktuose numatyta, kad vaiko teises užtikrina vaiko atstovas pagal įstatymą, t. y. tėvai globėjai (rūpintojai). Tačiau ne visais atvejais vaikas, esantis Lietuvos Respublikoje, turi atstovą pagal įstatymą. Vienas

1 David Myers, *Psichologija* (Vilnius, 2008), 465.

2 „Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija", *Valstybės žinios*, 1995-07-21, Nr. 60-1501.

3 „Lietuvos Respublikos Konstitucija", *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014.

iš atvejų, kai vaikas neturi atstovo pagal įstatymą, yra nelydimas nepilnametis.

Nelydimų nepilnamečių klausimas tapo ypač svarbus ir aktualus 2022 metais vasarį, kai Ukrainoje dėl įvestos karinės padėties dėl Rusijos karinių veiksmų metu daug žmonių bėgo iš šalies į kitas užsienio šalis. Viena iš šalių, į kurias bėgo Ukrainos piliečiai, – Lietuva. Didelė dalis karo pabėgėlių – nepilnamečiai, kurie atvyko su tėvais, ir nelydimi nepilnamečiai. Nuo karo pradžios iki pat 2023 metų į Lietuvą atvyko 6 212 nepilnamečių iki 6 metų, o 19 300 nepilnamečių – 6–17 metų amžiaus grupės[4]. 2023-01-19 duomenimis, Lietuvos Respublikoje yra 914 nelydimų nepilnamečių[5].

Prasidėjus karo veiksmams Ukrainoje ir į Lietuvą atvykstant nelydimiems nepilnamečiams, Lietuva įsipareigojo pasirūpinti jais ir užtikrinti jų teises ir laisves. Dar tik prasidėjus karui Ukrainoje Europos Sąjunga įspėjo apie itin didelę prekybos žmonėmis grėsmę, kylančią nuo karo bėgantiems nelydimiems vaikams. Dėl to Lietuva ir kitos šalys, sulaukusios nelydimų nepilnamečių, turi visapusiškai apsaugoti iš Ukrainos atvykstančius nelydimus nepilnamečius, kad jie netaptų nusikalstamos veikos aukomis.

Temos aktualumas. Nelydimo nepilnamečio užsieniečio statusas Lietuvos mokslininkų nėra itin analizuotas ir atskleistas jų moksliniuose darbuose. Tai rodo, kad šią temą reikia plačiau analizuoti ir plėtoti.

Straipsnio tikslas – atlikus tiek Lietuvos Respublikos teisės aktų, kurie reguliuoja, vaiko teisinį statusą ir nelydimų nepilnamečių užsieniečių teises ir pareigas, tiek tarptautinių konvencijų ir teisės aktų analizę, atskleisti šiuo metu itin aktualią temą – koks yra nelydimų nepilnamečių iš Ukrainos teisinis statusas Lietuvos Respublikoje.

Tyrimo uždaviniai:

1) atskleisti vaiko sąvoka, jo konstitucinį ir teisinį statusą Lietuvoje;

4 „Karo pabėgėliai iš Ukrainos“, Oficialiosios statistikos portalas, https://osp.stat.gov.lt/ukraine-dashboards.

5 „Lietuva Ukrainai“, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/socialine-integracija/lietuva-ukrainai/ukrainieciai-lietuvoje-statistika.

2) išanalizuoti nelydimo nepilnamečio užsieniečio teisinį statusą Lietuvoje;
3) remiantis Lietuvos Respublikos įstatymais išanalizuoti galimybes pagal įstatymą paskirti atstovą nelydimam nepilnamečiui užsieniečiui, atvykusiam iš Ukrainos.

Tyrimo objektas – nelydimų nepilnamečių, atvykusių iš Ukrainos, teisinis statusas Lietuvoje.

Tyrimo metodai. Straipsnyje taikomi teisės aktų, mokslinės literatūros analizės, lingvistinis ir loginių išvadų metodai.

1. Vaiko teisinis ir konstitucinis statusas Lietuvoje

Pirmiausia, norint atskleisti nelydimo nepilnamečio užsieniečio teisinį statusą, svarbu išanalizuoti apskritai vaiko statusą, jo teises ir sąvoką Lietuvos Respublikoje.

Lietuvos Respublikos aukščiausią galią turinčiame teisės akte, Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – Konstitucija) 39 straipsnio 3 dalyje yra įtvirtinta, kad nepilnamečius gina įstatymas. Konstitucinio teismo doktrinoje yra išaiškinta, kad būtent šio Konstitucijos 39 straipsnio 3 dalis turi būti aiškintina kartu su Konstitucijos 38 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta nuostata, kad valstybė įsipareigoja saugoti ir globoti vaikystę. Minėta Konstitucijos 39 straipsnio 3 dalies nuostata reiškia, kad nepilnamečiams vaikams turi būti garantuojama pakankama ir efektyvi jų teisių ir teisėtų interesų apsauga, taip pat kad įstatymų leidėjas, kitos valstybės institucijos, teisės aktais reglamentuodami nepilnamečių būklę, reguliuodami kitus santykius, turi paisyti nepilnamečių vaikų teisių ir teisėtų interesų[6]. Lietuvos Respublikos Konstitucinis teismas (toliau – Konstitucinis teismas) taip pat yra nurodęs, kad iš „Konstitucijos preambulėje įtvirtinto atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės siekio, kyla konstitucinis vaiko interesų pirmumo imperatyvas. Šis imperatyvas suponuoja valstybės pareigą užtikrinti, kad tiek

6 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. ir 2015 m. rugsėjo 22 d. nutarimai.

priimant įstatymus ir kitus teisės aktus, tiek juos taikant ir sprendžiant kitus su vaiku susijusius klausimus būtų atsižvelgiama pirmiausia į vaiko interesus ir nebūtų sudaroma prielaidų juos pažeisti“[7].

Šiame kontekste reikėtų analizuoti būtent VTAPĮ. Šio įstatymo paskirtis yra gerinti vaikų teisinę apsaugą šalyje, suderinus su Konstitucija ir tarptautinėmis teisės normomis, taip principais vaiko teisių ir laisvių gynimo pagrindus[8]. Kiekvienas asmuo, iki kol jam sukaks 18 metų, privalo turėti atstovą pagal įstatymą. Remiantis VTAPĮ, vaiko atstovai pagal įstatymą gali būti tėvai, jeigu vaikas įvaikintas – įtėviai, globos ar rūpybos atveju – globėjai ar rūpintojai, be to ,įstatymu nustatytais atvejais – valstybinė vaiko teisių ir įvaikinimo tarnyba[9].

O visus vaikų su tėvais teises ir pareigas, įvaikinimo, globos ir rūpybos klausimus nustato Lietuvos Respublikos civilinio kodekso trečioji knyga „Šeimos teisė“.

Reikėtų paminėti ir tai, kad Lietuvoje vaiko sąvoka, teisės, apsauga ir kita aiškinama ne tik per Lietuvos Respublikos įstatymų prizmę, tačiau ir remiantis tarptautinėmis konvencijomis, reglamentais ir pan. Tai išplaukia iš to, kad, Lietuvai 2004 metais įstojus į Europos Sąjungą, Europos Sąjungos teisės normos tapo Lietuvos Respublikos visos teisinės sistemos dalimi[10]. Konstitucijos 138 straipsnis nurodo, kad visos tarptautinės sutartys, kurios yra ratifikuotos LR Seimo, yra sudedamoji LR teisinės sistemos dalis[11]. Anksčiau minėtame VTAPĮ 4 straipsnyje yra nurodytas vienas iš principų – teisės viršenybės, kuriame įtvirtinta, kad būtent vadovaujantis Jungtinių tautų vaiko teisių konvencija (toliau – vaiko konvencija) ir jos fakultatyviais protokolais, Konstitucija, kitomis ratifikuotomis tarptautinėmis sutartimis ir LR įstatymais yra siekiama užtikrinti vaiko teisių apsaugą. Be to, VTAPĮ yra teisės aktas, kuriame Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos

7 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. lapkričio 8 d. nutarimas“, TAR, 2019-11-08, Nr. 17963.

8 „Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1996-04-12, Nr. 33-807.

9 *Ibid*.

10 „Lietuvos Respublikos Konstitucija“, *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014.

11 *Ibid.*

nuostatos yra perkeltos į LR teisinę sistemą[12].

Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija, kurią Lietuva ratifikavo 1995 metais, – pagrindinis tarptautinio lygio dokumentas, kuriame iki šiol yra aiškiausiai išreikštos ir įtvirtintos vaiko teisės – politinės, ekonominės, socialinės, kultūrinės, pilietinės. Šia vaiko konvencija visos valstybės, kurios ją ratifikuoja, įsipareigoja kiekvienam vaikui, kuris priklauso valstybės jurisdikcijai, nepaisant vaiko ar jo tėvų rasės, lyties, kalbos, religijos ir pan., garantuoti visas minėtoje konvencijoje numatytas teises kiekvienam vaikui[13]. Vaiko teisių konvencijos pirmame straipsnyje yra konstatuojamas amžius, iki kada asmuo laikomas vaiku / nepilnamečiu – tai sutampa ir su visuotiniai nepilnamečiu laikomo asmens amžiumi – 18 metų[14]. Reikėtų pridėti ir tai, kad vaiko konvencija numato ne tik teises, bet ir pareigas vaikams: mokytis, gerbti savo tėvus ar globėjus, saugoti savo sveikatą, gerbti valstybę ir įstatymus. Tai numato ir Konstitucijos 41 straipsnis, kuriame konstatuotina, kad iki 16 metų mokslas yra privalomas[15].

Mokslinėje literatūroje vaiko teisinis statusas siejamas su dviem kategorijomis – vaiko teisėmis ir vaiko interesais[16].

Nors vaiko teisės bendrai yra žmogaus teisės, tačiau šiais laikais vaiko teisės traktuojamos atskirai. Manoma, kad taip gali būti dėl to, kad vaikai ne visada gali patys apsiginti

ar kreiptis pagalbos, priklausomai nuo amžiaus ir kitų faktorių, tad vaikų teises reikia išskirti kaip atskirą grupę dėl reikiamos ypatingos ir išskirtinės apsaugos ir jos priežiūros.

Analizuojant vaiko interesus, šie yra įtvirtinti ir VTAPĮ 4 straipsnyje kaip vieni iš vaiko teisių ir laisvių apsaugos įgyvendinimo principų[17]. Lietuvos Aukščiausiasis

12 „Lietuvos Respublikos Konstitucija“, *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014.

13 „Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija“, *Valstybės žinios*, 1995-07-21, Nr. 60-1501 .

14 *Ibid*.

15 „Lietuvos Respublikos Konstitucija“, *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014.

16 Brigita Kairienė, „Vaiko teisinis statusas: įgyvendinimo problemos“, *Socialinių mokslų studijos* 4(4) (2012).

17 „Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1996-04-12, Nr. 33-807.

Teismas savo praktikoje yra išaiškinęs, kad vaiko interesus lemia vaiko, kaip sveikos, dorovingos, tvirtos bei intelektualios asmenybės, raida, jam turi būti suteikta galimybė turėti savo aplinką (tiek fizine, tiek socialine prasme), kurioje jis galėtų būti, užsiimti savo vystymuisi reikiamais dalykais, todėl kiekvienu atveju sprendžiant dėl vaiko interesų turi būti vertinama reikšmingų faktų visuma. Nustatant vaiko interesų turinį, reikia atsižvelgti į objektyvius kriterijus, visų pirma įvertinti vaiko poreikius[18]. Vaiko poreikiai yra ne tik fiziologiniai, ypatingas dėmesys turėtų būti skiriamas jo emociniams, ugdymo poreikiams tenkinti, nes tai sudaro motyvaciją veikti – pasirūpinti savimi ir šalia esančiu, mokytis, dirbti. Tinkamas vaiko poreikių identifikavimas yra viena iš esminių tėvų pareigų. Taigi tėvystė visų pirma yra pareigos vaikui, o ne teisės į vaiką[19].

Geriausių vaiko interesų apsaugos principas, be kita ko, yra plačiai ir aiškiai išanalizuotas Europos Žmogaus teisių teismo praktikoje, kurioje teismas yra konstatavęs: „Geriausių vaiko interesų apsvarstymas yra dvejopo pobūdžio: pirma, reikia užtikrinti, kad vaikas augtų sveikoje aplinkoje ir tėvas (motina) negali imtis priemonių, kurios pakenktų vaiko sveikatai, raidai. Ir antra, turi būti užtikrintas vaiko ryšių su šeima palaikymas (išskyrus tuos atvejus, kai paaiškėjo ypatingas šeimos netinkamumas), nes šių ryšių suvaržymas reiškia vaiko atskyrimą nuo jo šaknų.“[20] Svarbu paminėti, kad 2021 m. Europos Komisija priėmė pirmąją istorijoje išsamią ES vaiko teisių strategiją. Strategijos tikslas – suteikti ir padėti geriausio įmanomo gyvenimo pagrindus ES ir viso pasaulio vaikams. Strategija apima šešias temines sritis: „1) vaikai – demokratinio gyvenimo pokyčius lemianti jėga; 2) vaikų teisė išnaudoti visą savo potencialą nepriklausomai nuo jų socialinės padėties; 3) vaikų teisė nepatirti smurto; 4) vaikų teisė į jų interesus atitinkantį teisingumą; 5) vaikų teisė saugiai naršyti skaitmeninėje aplinkoje ir

18 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. spalio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-444/2014“.

19 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. kovo 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-92/2014“.

20 „Europos Žmogaus teisių teismo 2012 m. balandžio 10 d. sprendimas priimtas byloje Pontes prieš Portugaliją, peticijos Nr. 19554/09“.

pasinaudoti jos teikiamomis galimybėmis; 6) vaikų teisės visame pasaulyje“[21]. Tai rodo, kad kuo toliau, tuo daugiau yra skiriama dėmesio vaiko teisėms, rūpinamasi jų gerove, taip pat stengiamasi, kad būtų užtikrintos jų teisės ir laisvės ir neapsiribojama jau esamomis konvencijomis kaip vaiko teisių užtikrinimo garantu.

Taigi, visuotinai ir teisiškai pripažįstama, kad nepilnametis yra asmuo, nesulaukęs 18 metų. Konstitucija ir kiti teisės aktai numato, kad vaikus gina įstatymus, o iki vaiko pilnametystės už jį pagal įstatymus atsakingi tėvai arba paskirti globėjai (rūpintojai).

2. Nelydimo nepilnamečio, atvykusio iš Ukrainos, teisinis statusas Lietuvoje

Išanalizavus vaiko teisinį statusą pagal Lietuvos Respublikos įstatymus ir tarptautinio lygmens teisės aktus, konvencijas, galima analizuoti, kokį teisinį statusą turi nelydimi nepilnamečiai iš Ukrainos, kurie atvyksta į Lietuvą be atstovų pagal įstatymą. Pats pirmasis dokumentas istorijoje, kuris buvo taikytinas užsieniečiams, priimtas 1789 metais, – „Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija“ (pranc. *Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen*). Šis dokumentas ne tik buvo pirmasis, taikytinas užsieniečiams, bet ir tapo stipriu pagrindu kitiems vėliau priimtiems žmogaus teises įtvirtinantiems dokumentams. O Lietuvos Respublikoje pagrindinis teisės aktas, kuris reguliuoja atvykusių užsieniečių teisinę padėtį ir užsieniečių statusą, yra Lietuvos Respublikos įstatymas dėl užsieniečių teisinės padėties (toliau – UTPĮ). Minėtame įstatyme nepilnamečio užsieniečio sąvoka aiškinama taip: tai asmuo, kuris dar nėra sulaukęs 18 metų amžiaus[22]. O pati nelydimo nepilnamečio užsieniečio sąvoka – „nepilnametis užsienietis, kuris atvyko į Lietuvos Respubliką be tėvų ar kitų teisėtų atstovų arba kuris, atvykęs į Lietuvos

21 Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui „ES vaiko teisių strategija“, žiūrėta 2023m. sausio 12 d., https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:52021DC0142.

22 „Lietuvos Respublikos įstatymas dėl užsieniečių teisinės padėties“, *Valstybės žinios*, 2004-04-30, Nr. 73-2539.

Respubliką, liko be jų tol, kol tie asmenys pradeda juo veiksmingai rūpintis“[23]. Nepilnametis yra laikomas nelydimu net ir tada, kai atvyksta su giminaičiu ar kitu artimu jam asmeniu, tačiau šis nėra jo atstovas pagal įstatymą. Tam pritariama ir Vaiko teisių komiteto generaliniame komentare, kuriame teigiama: „Buvo atskirtas nuo abiejų tėvų ar nuo ankstesnio teisinio ar paprotinio globėjo, tačiau nebūtinai nuo kitų giminaičių. Todėl nelydimu nepilnamečiu gali būti laikomas asmuo, kurį lydi kiti suaugę šeimos nariai.“[24] Be to, UTPĮ reglamentuoja pažeidžiamo asmens sąvoką, į kurią patenka ir nepilnamečiai. Analizuojant nelydimo nepilnamečio, atvykusio iš Ukrainos, teisinį statusą Lietuvoje, svarbu atsižvelgti į tai, kokias teises jie įgauna atvykę į Lietuvos Respubliką.

Pirmiausia, pagrindinė teisė – teisė į prieglobstį (angl. *right to asylum*). Lietuvos Respublika, būdama viena iš Europos Sąjungos narių, kaip ir kitos ES valstybės narės turi įsipareigojimą priimti karo pabėgėlius į savo šalį. Tai įtvirtinta Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 18 straipsnyje[25]. Straipsnyje nurodoma, kad minima teisė į prieglobstį kyla iš 1951 m. liepos 28 d. Ženevos konvencijos ir 1967 m. sausio 31 d. Protokolo dėl pabėgėlių statuso ir Europos Sąjungos sutartį, taip pat Sutartį dėl Europos Sąjungos veikimo. O laikinoji apsauga gali būti apibrėžiama kaip ekstremaliai ES situacijai skirtas mechanizmas, kuris veikia tik jį aktyvuojant išimtinėmis masinio asmenų srauto aplinkybėms. Vis dėlto šiuo konkrečiu atveju 2022 m. kovo 4 d. ES aktyvavo laikinosios apsaugos direktyvą 2001/55/EB (toliau – laikinosios apsaugos direktyva, direktyva), kuria konstatavo, kad tinkamiausia priemonė bėgančių nuo karo agresijos ukrainiečių antplūdžio į Europos Sąjungą metu – laikinoji apsauga[26]. Lietuvoje minimos di-

23 „Lietuvos Respublikos įstatymas dėl užsieniečių teisinės padėties“, *Valstybės žinios*, 2004-04-30, Nr. 73-2539.

24 Vaiko teisių komiteto generalinis komentaras CRC/GC/2005/6 Nr. 6 ir JT „Alternatyvios vaiko priežiūros gairės“ (JT Alternatyvios priežiūros gairės) A/HRC/11/L.13, 8 dalis.

25 „Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija (2016/C 202/02)“, žiūrėta 2023m. sausio 10 d. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=GA.

26 „ Tarybos direktyva 2001/29/EB 2001 m. liepos 20 d. dėl minimalių normų, suteikiant perkeltiesiems asmenims laikiną apsaugą esant masiniam srautui, ir dėl priemonių, skatinančių valstybių narių tarpusavio pastangų prii-

rektyvos nuostatos perkeltos į nacionalinę teisę, štai UTPĮ 92 straipsnio 1 dalyje teigiama: „Jeigu Europos Sąjungos Taryba priima sprendimą, kad yra užsieniečių antplūdis į Europos Sąjungą arba kyla tokio antplūdžio pavojus, vidaus reikalų ministro teikimu Lietuvos Respublikos Vyriausybė priima nutarimą dėl laikinosios apsaugos."[27] 2022 m. kovo 16 dieną Vyriausybės nutarimu buvo nuspręsta, kad pabėgėliams iš Ukrainos Lietuvos Respublikoje bus taikoma laikinoji apsauga[28].

Šiuo atveju laikinoji apsauga Lietuvos Respublikoje užsieniečiams buvo suteikta pirmą kartą, ji gali trukti nuo metų iki trejų, priklausomai nuo padėties Ukrainoje. Užsieniečiai, gavę laikinąją apsaugą, turi teisę nemokamai gyventi Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatytoje vietoje. Taip pat jie turi teisę dirbti arba gauti piniginę pašalpą tuo atveju, kai neturi kitų pajamų Lietuvoje, gauti būtinąją medicinos pagalbą ir socialines paslaugas, o nepilnamečiai dar turi teisę mokytis. Valstybė, kurioje nepilnametis gauna laikinąją apsaugą, turi kiek įmanoma greičiau pasirūpinti asmens švietimu tokiomis pačiomis sąlygomis kaip ir savo piliečiams. Taip pat toks asmuo turi kuo greičiau gauti priežiūrą, būstą ir sveikatos priežiūrą, psichologinę pagalbą. Iš esmės visas III direktyvos skyrius apima valstybių narių įsipareigojimus asmenims, kuriems suteikta laikina apsauga[29]. Pagal direktyvos 2001/55/EB 17 straipsnį, asmenys, gavę laikinąją apsaugą, turi teisę vis tiek prašyti gauti prieglobstį. Kai UTPĮ ir ES direktyvos 2001/55/EB pagrindu asmeniui suteikiama laikinoji apsauga, jam taip pat pagal UTPĮ 40 str. 1 d. 10 p. išduodamas leidimas laikinai gyventi Lietuvos Respublikoje. Reikėtų

mant tokius asmenis ir atsakant už tokio veiksmo padarinius pusiausvyrą", EUR-Lex, žiūrėta 2023 m. sausio 14 d., https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:32001L0055&from=LT.

27 „Lietuvos Respublikos įstatymas dėl užsieniečių teisinės padėties", *Valstybės žinios*, 2004-04-30, Nr. 73-2539.

28 „Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2022 m. kovo 16 d. nutarimas „Dėl laikinosios apsaugos Lietuvos Respublikoje užsieniečiams suteikimo"", TAR, 2022-03-16, Nr. 4886.

29 „Tarybos direktyva 2001/29/EB 2001 m. liepos 20 d. dėl minimalių normų, suteikiant perkeltiesiems asmenims laikiną apsaugą esant masiniam srautui, ir dėl priemonių, skatinančių valstybių narių tarpusavio pastangų priimant tokius asmenis ir atsakant už tokio veiksmo padarinius pusiausvyrą", EUR-Lex, žiūrėta 2023 m. sausio 14 d., https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:32001L0055&from=LT.

paminėti, kad laikinoji apsauga suteikiama automatiškai ES, o leidimo gyventi reikia prašyti tos šalies, kurioje nusprendė asmuo likti. Nuo tada, kai asmuo, gavęs laikinąją apsaugą, neturi leidimo laikinai gyventi Lietuvos Respublikoje, iki tada, kai tą leidimą gauna, esminis skirtumas yra teisė laisvai judėti. Tik tas asmuo, kuriam suteikus laikiną apsaugą ir gavus leidimą gyventi šalyje pagal Direktyvos 2001/55/EB 8 straipsnį, turi teisę keliauti į visas kitas ES valstybes nares[30]. Pagrindinis laikinosios apsaugos tikslas – apsaugoti ukrainiečius, kurie bėga nuo karo, suteikiant jiems teisę į apgyvendinimą ir medicininę priežiūrą. Taip pat nepilnamečiams suteikiama teisė lankyti mokyklą, ukrainiečiams LR leidžiama dirbti. Nagrinėjant šio straipsnio objekto pagrindą – nelydimus nepilnamečius – galima matyti, kad asmenims, atvykusiems iš Ukrainos, daromos išimtys. Pavyzdžiui, kitaip nei kiti asmenys, nelydimi nepilnamečiai ir nepilnamečiai turi teisę į švietimą, nemokamą sveikatos priežiūrą, atstovo paskyrimą, valstybės garantuojamą teisinę pagalbą ir kitas UTPĮ 32 str. numatytas teises, nepaisant to, ar šalyje jie yra teisėtai ar ne[31]. Be kita ko, Europos Komisija komunikate dėl direktyvos įgyvendinimo gairių pabrėžė: „<...> taikant teisines apsaugos priemones, skirtas būtent nelydimiems nepilnamečiams ir atskirtiems nuo tėvų vaikams, siekiama užtikrinti tinkamą pusiausvyrą tarp lankstumo, būtino, kad šie solidarumo veiksmai būtų efektyvūs, ir poreikio užtikrinti, kad būtų laikomasi nelydimiems vaikams taikomų pagrindinių garantijų ir apsaugos priemonių, taigi – visiškai užtikrinama jų apsauga.“[32] Taigi, Lietuvos Respublika, suteikusi nelydimam nepilnamečiui laikinąją apsaugą ir laikiną leidimą gyventi Lietuvoje, sykiu turi užtikrinti ir

30 „Tarybos direktyva 2001/29/EB 2001 m. liepos 20 d. dėl minimalių normų, suteikiant perkeltiesiems asmenims laikiną apsaugą esant masiniam srautui, ir dėl priemonių, skatinančių valstybių narių tarpusavio pastangų priimant tokius asmenis ir atsakant už tokio veiksmo padarinius pusiausvyrą", EUR-Lex, žiūrėta 2023 m. sausio 14 d., https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:32001L0055&from=LT.

31 „Lietuvos Respublikos įstatymas dėl užsieniečių teisinės padėties“, *Valstybės žinios*, 2004-04-30, Nr. 73-2539.

32 „Europos Europos Komisijos komunikatas dėl Tarybos įgyvendinimo sprendimo 2022/382, kuriuo pagal Direktyvos 2001/55/EB 5 straipsnį nustatoma, kad iš Ukrainos yra perkeltųjų asmenų masinis srautas, ir pradedama taikyti laikinoji apsauga, įgyvendinimo gairių“ (2022/C 126 I/01), žiūrėta 2023 m. sausio 14 d., https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:52022XC0321(03)&from=LT.

teisėto atstovo paskyrimą, be to, švietimo galimybes, medicininę pagalbą ir pagalbą kuo greičiau integruotis.

3. Atstovo pagal įstatymą paskyrimas nelydimam nepilnamečiui užsieniečiui, atvykusiam iš Ukrainos

Kaip jau minėta, nelydimiems nepilnamečiams kyla daugiausia grėsmių: prekyba žmonėmis, smurtas, išvežimas į kitą šalį, grobimas, išnaudojimas. Tam, kad šie pavojai nekiltų, valstybė, kurioje yra nelydimas nepilnametis, turi taikyti kiek įmanoma efektyvesnes priemones jį apsaugoti. Antroje potemėje buvo nagrinėjama, kad nelydimas nepilnametis, nepaisant to, ar šalyje atsidūrė teisėtai, pagal LR įstatymus ir tarptautines sutartis gauną laikinąją apsaugą ir leidimą gyventi Lietuvoje. „Įsakymas dėl Lietuvos Respublikoje nustatytų nelydimų nepilnamečių užsieniečių, kurie nėra prieglobsčio prašytojai, amžiaus nustatymo, apgyvendinimo ir kitų procedūrinių veiksmų tvarkos aprašo patvirtinimo“, jo 20 dalis nurodo, kad, nustačius nelydimą nepilnametį užsienietį, Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (toliau – Tarnyba) arba Tarnybos įgaliotas teritorinis skyrius nedelsdami ir ne ilgiau nei per 6 valandas priima sprendimą dėl jo apgyvendinimo Centre. Tačiau to neužtenka. Kaip minėta, teisės aktuose numatoma, kad vaiko teises užtikrina vaiko atstovas pagal įstatymą, t. y. tėvai globėjai (rūpintojai). Nelydimo nepilnamečio atveju, vaikas, esantis LR, neturi atstovo pagal įstatymą. Tačiau tiek pagal Direktyvos 2001/55/EB 16 straipsnio 1 dalį, tiek pagal UTPĮ 32 straipsnio 1 dalį, taip pat atsižvelgiant ir į tai, kad nelydimi vaikai yra labiausiai pažeidžiami, nelydimam nepilnamečiui privalo būti skiriamas atstovas. Pabrėžtina tai, kas jau ir anksčiau buvo paminėta, kad tuo atveju, kai nepilnametis atvyksta su vienu iš giminaičių, tačiau ne tėvais, tai vis tiek nėra jo teisėtas atstovas. Vadovaujantis UTPĮ, „vaiko atstovas – fizinis arba juridinis asmuo, Lietuvos Respublikos teisės aktų nustatyta tvarka paskirtas neveiksnaus užsieniečio ar nelydimo nepilnamečio užsieniečio

globėju (rūpintoju)“[33]. O „teisėtas atstovas – tėvai ar kiti asmenys, pagal valstybės, kurios pilietis ar nuolatinis gyventojas yra nepilnametis užsienietis, teisės aktus atsakingi už nepilnametį, esantį Lietuvos Respublikoje“[34]. Taigi, giminaičiai gali būti teisėti atstovai, tačiau vien giminystės ryšių neužtenka, jie turi būti paskirti atstovais pagal įstatymą teisės aktų numatyta tvarka. Vaikai turi teisę prašyti, kad jie nebūtų atskirti nuo asmenų, su kuriais yra susiję emociniais ryšiais, kurie gali prisiimti atsakomybę už juos. Akcentuotina, kad visais atvejais, kai yra įgyvendinami ar priimami su vaikais susiję sprendimai, pirmiausia turi būti laikomasi ir užtikrinamas vaiko interesų apsaugos principas. Galima teigti, kad pagrindinis atstovo vaidmuo – apsaugoti nelydimų vaikų interesus, taip pat užtikrinti vaiko gerovę, integraciją. Nors įprastais atvejais pasirengimas globai (rūpybai) trunka tris mėnesius. Atsižvelgiant į LR Civilinį kodeksą (toliau – CK) ir Vaiko globos organizavimo nuostatas (toliau – VGON), įtvirtintas teisinis reguliavimas, kuriame nustatomas pasirengimo globai (rūpybai) patikrinimas: asmens pradinis vertinimas, mokymai, organizavimas ir išvados dėl fizinio asmens, norinčio tapti vaiko globėju (rūpintoju), šeimynos steigėju, dalyviu, pasirengimo vaiko globai (rūpybai), šeimynos veiklai parengimas[35]. Tačiau Ukrainoje vykstančio karo kontekste buvo skubiai derinami teisės aktų pakeitimai, kuriais buvo siūloma nustatyti galimybes kiek įmanoma greičiau ar iš karto skirti atstovą nelydimam nepilnamečiui, kuris atvyko į Lietuvą be savo tėvų ar kitų atstovų pagal įstatymą. Tai reiškia, kad įprastai vaiko globėjo (rūpintojo) parinkimo tvarką reglamentuoja CK 3.268 straipsnis, o asmenų, kurie gali būti skiriami vaiko globėju (rūpintoju), – CK 3.269 straipsnis[36]. Tačiau įvykus teisės aktų pakeitimams, esant paskelbtai ekstremaliajai situacijai dėl masinio užsieniečių antplūdžio, buvo

33 „Lietuvos Respublikos įstatymas dėl užsieniečių teisinės padėties“, *Valstybės žinios*, 2004-04-30, Nr. 73-2539.

34 „Lietuvos Respublikos įstatymas dėl užsieniečių teisinės padėties“, *Valstybės žinios*, 2004-04-30, Nr. 73-2539.

35 „Lietuvos Respublikos Vyriausybė 2002 m. kovo 27 d. nutarimas „Dėl vaiko globos organizavimo nuostatų patvirtinimo““, *Valstybės žinios*, 2002-04-05, Nr. 35-1275.

36 „Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas“, *Valstybės žinios*, 2000-09-06, Nr. 74-2262.

supaprastinta nelydimų nepilnamečiams užsieniečiams atstovų paskyrimo tvarka, o tai reiškia, kad, remiantis UTPĮ 140 (27) straipsniu, globėjo (rūpintojo) skyrimui netaikomi Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 3.268 straipsnio 2 dalyje ir 3.269 straipsnyje nustatyti reikalavimai[37]. Iš to galima daryti išvadą, kad Lietuva, koreguodama vaiko laikinosios globos paskyrimo tvarką, atsižvelgė į geriausius vaiko interesus, kad atstovo nereikėtų laukti pernelyg ilgai ir būtų užtikrinama geriausia įmanoma vaiko apsauga. Be to, maža dalis nelydimų nepilnamečių iš Ukrainos yra iš Ukrainos globos namų. Atsižvelgiant į geriausius vaiko interesus, kad vaikai jau pripratę vienas prie kito, jie nėra išskiriami ir apgyvendinami kartu globos namuose Lietuvoje. Kita dalis – nelydimų nepilnamečių, kurie atvykę su artimaisiais, tačiau šie, kaip minėta, pagal įstatymą nėra atsakingi už vaiką. Tačiau jie gali tapti pagal LR įstatymus teisėtais nelydimo nepilnamečio atstovais. Taip pat svarbu paminėti, kad nelydimų nepilnamečių iš Ukrainos įvaikinimas nėra įmanomas, nes pagrindinis tikslas – suteikti laikiną apsaugą vaikams iki to laiko, kol bus saugu jų gimtojoje šalyje ir jie galės grįžti į valstybę. Taigi, Lietuva siekia suteikti nelydimiems nepilnamečiams laikinos globos statusą iki to laiko, kol bus galimybė vaikui grįžti į savo kilmės šalį.

Išvados

Lietuvos Respublikoje viena labiausiai pažeidžiamų visuomenės dalių – vaikai. Vaikų teisės yra įtvirtintos ne tik LR Konstitucijoje, bet ir Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijoje, kurią Lietuva ratifikavo dar 1995 metais. Visuotinai ir teisiškai pripažįstama, kad nepilnametis yra asmuo, nesulaukęs 18 metų. Konstitucijai ir kiti teisės aktai numato, kad vaikus gina įstatymas, o iki vaiko pilnametystės už jį pagal įstatymus atsakingi tėvai arba paskirti globėjai (rūpintojai). Be to, teisės aktuose ir doktrinoje daug dėmesio skiriama geriausių vaiko interesų apsaugos principui. Šis principas yra plačiai ir aiškiai išanalizuotas Europos Žmogaus

37 „Lietuvos Respublikos įstatymas dėl užsieniečių teisinės padėties“, *Valstybės žinios*, 2004-04-30, Nr. 73-2539.

Teisių Teismo praktikoje.

Prasidėjus Rusijos agresijai prieš Ukrainą Europos Komisija priėmė Komunikatą dėl Laikinosios apsaugos direktyvos. Komunikate buvo konstatuota, kad tinkamiausia priemonė bėgantiems nuo karo agresijos ukrainiečiams į Europos Sąjungą metu būtų laikinoji apsauga. Dėl to nelydimiems nepilnamečiams iš Ukrainos svarbu kiek įmanoma greičiau nustatyti laikinąją globą (rūpybą) ir paskirti atstovą pagal įstatymą. Nelydimam nepilnamečiui nustačius laikinąją globą (rūpybą) ir suteikus laikinąją apsaugą, užtikrinama ne tik speciali nelydimų nepilnamečių iš Ukrainos apsauga, bet ir sumažinama prekybos žmonėmis rizika. Be kita ko, užtikrinamos tokios teisės kaip teisė į būstą ir gyvenamąją vietą, teisė į mokslą, galimybė gauti sveikatos priežiūros ir socialines paslaugas. Pabrėžiama, kad pagrindinis Lietuvos tikslas yra pasirūpinti ir suteikti saugumą nelydimam nepilnamečiui užsieniečiui, kol jo šalyje pasibaigs karo padėtis ir jis galės grįžti atgal į kilmės šalį. Dėl tos priežasties nelydimų nepilnamečių asmenų iš Ukrainos nuolatinės globos (rūpybos) nustatymas ir įvaikinimas nėra įmanomas.

Atvykusiems nelydimiems nepilnamečiams iš Ukrainos turi būti nedelsiant suteikta saugi aplinka. Teisės aktuose numatoma, kad vaiko teises užtikrina vaiko atstovas pagal įstatymą, t. y. tėvai, globėjai (rūpintojai). Tai reiškia, kad nelydimam nepilnamečiui iš Ukrainos turi būti kuo skubiau paskirtas teisėtas atstovas. Nors globėjo (rūpintojo) paskyrimas gali užtrukti, tačiau Ukrainoje vykstančio karo kontekste buvo skubiai derinami teisės aktų pakeitimai, kuriais buvo siūloma nustatyti galimybes kuo greičiau ar iš karto skirti atstovą. Šiuo atveju reikėtų paminėti būtent UTPĮ 140 (27) straipsnį, kuriame įtvirtinta supaprastinta nelydimų nepilnamečių užsieniečių atstovų paskyrimo tvarka ir nurodoma, kad tokiems asmenims nėra taikomi Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 3.268 straipsnio 2 dalyje ir 3.269 straipsnyje nustatyti reikalavimai.

Akcentuotina, kad tais atvejais, kai nelydimas nepilnametis atvyksta su giminaičiais, artimais ryšiais susijusiais asmenimis, šie savaime nėra paskiriami vaiko

atstovu pagal įstatymą, tačiau gali būti paskirti vaiko globėju (rūpintoju). Priimant sprendimą dėl globėjo (rūpintojo) vaikui skyrimo yra svarbi jo nuomonė, kuri visais atvejais yra išklausoma, ir jeigu ji neprieštarauja vaiko interesams, į ją yra atsižvelgiama. Svarbu, kad priimant sprendimus, susijusius su nelydimais nepilnamečiais, atvykusiais iš Ukrainos, visais atvejais būtų atsižvelgiama į geriausius jų interesus.

THE LEGAL STATUS OF UNACCOMPANIED MINORS FROM UKRAINE IN LITHUANIA

Danielė Levickytė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. This article analyzes the status of unaccompanied minors from Ukraine in the Republic of Lithuania. Foremost, the article discusses the concept of a child and its legal status in the Republic of Lithuania. The other parts of the article analyze the legal status of an unaccompanied immigrant minor in Lithuania and the danger of becoming a victim of crime. The article also discusses the rights granted to migrants, such as: temporary protection, a temporary residence permit in the Republic of Lithuania, and the appointment of a legal representative. This is a very relevant topic given the onset of Russia's military aggression against Ukraine. Many Ukrainians are fleeing the war, some of them unaccompanied minors, and have arrived in the countries of the European Union. The legal status of children is analyzed in the scientific articles of Lithuanian law, but no scientific articles specifically about foreign unaccompanied minors can be found. After examining the legal acts of the Republic of Lithuania, the directives of the European Union and international conventions, the current topic is analyzed.

Keywords: unaccompanied minor, immigrant minor, Ukrainians, child, temporary protection, temporary residence permit in Lithuania, legal representative, guardianship.

NEPILNAMEČIO VAIKO POREIKIŲ ĮVERTINIMAS NUSTATANT IŠLAIKYMO DYDĮ

Renata Palekienė

E. paštas rjakutyte@yahoo.com

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla

Kuratorė prof. dr. Inga Kudinavičiūtė-Michailovienė

E. paštas ingaieva@mruni.eu

Santrauka. Nors teisinis reguliavimas tampa vis aiškesnis, detalesnis ir sparčiai plėtojasi nacionalinė jurisprudencija, tačiau, kaip matyti iš teismuose nagrinėjamų bylų skaičiaus, vis dar aktualus išlieka klausimas, kaip tinkamai nustatyti išlaikymo nepilnamečiam vaikui dydį, į kokius kriterijus atsižvelgti, kokius vaiko poreikius analizuoti ir vertinti.

Šiame straipsnyje temos naujumas, originalumas ir aktualumas atskleidžiamas vaikų išlaikymo dydžio nustatymą analizuojant per vaikų poreikių įvertinimą. Straipsnyje plačiai analizuojama teismų jurisprudencija. Aptariami atvejai, kaip vaikų išlaikymo dydis keičiasi sumažėjus vaiko poreikiams ar jiems padidėjus, kaip nepilnamečių vaikų išlaikymo dydis koreliuoja su minimalia mėnesine alga, šalies ekonomine padėtimi, vaiko pinigais.

Atlikto tyrimo rezultatai suponuoja išvadą, kad pagrindinės problemos, kylančios teismų praktikoje nustatant išlaikymo dydį nepilnamečiams vaikams, yra tinkamai nustatyti ir įvertinti, kokios išlaidos priskirtinos prie būtinųjų ir / ar papildomų vaiko poreikių.

Reikšminiai žodžiai: nepilnamečių vaikų išlaikymas, būtinieji vaiko poreikiai, papildomi vaiko poreikiai, teismų praktika, valstybės ekonominė padėtis.

Įvadas

Lietuvos Respublikos Konstitucijos[1] (toliau – Konstitucija) 38 str. įtvirtinta pareiga tėvams išlaikyti savo nepilnamečius vaikus. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas[2] (toliau – CK) šią Konstitucijoje įtvirtintą tėvų pareigą detalizavo, 3.155 str. 2 d. įtvirtindamas nuostatą, kad „tėvai turi teisę ir pareigą dorai auklėti ir prižiūrėti savo vaikus, rūpintis jų sveikata, išlaikyti juos, atsižvelgdami į jų fizinę ir protinę būklę sudaryti palankias sąlygas visapusiškai ir harmoningai vystytis, kad vaikas būtų parengtas savarankiškam gyvenimui visuomenėje“. Tėvų pareiga išlaikyti savo nepilnamečius vaikus įtvirtinta ir Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijoje[3], kurios 27 straipsnyje įtvirtinama kiekvieno vaiko teisė turėti tokias gyvenimo sąlygas, kokių reikia jo fiziniam, protiniam, dvasiniam, socialiniam vystymuisi. Prof. habil. dr. V. Mikelėnas vaiko teisę į materialinį aprūpinimą įvardija kaip vieną iš pagrindinių vaiko teisių, be kurios tinkamo įgyvendinimo neįmanoma normali vaiko raida[4].

Nepilnamečio vaiko išlaikymo būtinybė įprastai yra savaime suprantama tėvų pareiga. Tačiau neretai tarp tėvų kyla nesutarimų, koks išlaikymo dydis vaikui būtų teisingas ir ar egzistuoja apskritai vienas išlaikymo dydžio nustatymo modelis, kuris tiktų apskaičiuojant išlaikymo dydį visiems nepilnamečiams vaikams. Ir nors teisinis reguliavimas tampa vis aiškesnis, detalesnis ir sparčiai plėtojasi nacionalinė jurisprudencija, tačiau, kaip matyti iš teismuose nagrinėjamų bylų skaičiaus (per 2021 m. vien su išlaikymo priteisimu teismuose išnagrinėtų bylų skaičius siekia 3584[5]), vis dar aktualus išlieka klausimas kaip tinkamai nustatyti išlaikymo nepilnamečiam vaikui dydį, į kokius kriterijus atsižvelgti, kokius vaiko

1 „Lietuvos Respublikos Konstitucija“, *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014.

2 „Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas“, *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 74-2262.

3 „1989 m. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija“, *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 60 – 1501.

4 Valentinas Mikelėnas, *Šeimos teisė* (Vilnius: Justitia, 2009), 393.

5 „Teismų išnagrinėtos bylos, susijusios su vaikais“, žiūrėta 2022 m. lapkričio 16 d., https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize#/.

poreikius analizuoti ir vertinti.

Pastarųjų metų teismų jurisprudencijos analizė rodo, kad minėtame šaltinyje viena iš dažniausiai nagrinėjamų temų – išlaikymo dydžio nustatymas nepilnamečiams vaikams. O moksliniuose darbuose išlaikymo dydžio nustatymo problematika nors ir nagrinėta, tačiau tik abstrakčiai. Šiame straipsnyje temos naujumas, originalumas ir aktualumas atskleidžiamas vaikų išlaikymo dydžio nustatymą analizuojant per vaikų poreikių įvertinimą. Aptariami atvejai, kaip vaikų išlaikymo dydis keičiasi sumažėjus vaiko poreikiams ar jiems padidėjus, kaip nepilnamečių vaikų išlaikymo dydis koreliuoja su minimalia mėnesine alga (toliau – MMA), šalies ekonomine padėtimi, vaiko pinigais[6].

Straipsnyje nagrinėjamos problemos yra palyginti naujos, keliančios daug diskusijų tarp teisės teoretikų ir praktikų. Aptarta problematika daugiausia bus analizuojama per teismų jurisprudenciją, kuri detaliausiai atspindi santykį tarp teorijos ir praktikos, identifikuojant nepilnamečių vaikų poreikių išlaikymo dydžio turinį ir išlaikymo dydžio nustatymui reikšmingus kriterijus.

Tyrimo tikslas – išanalizuoti, kaip ir kokie nepilnamečių vaikų poreikiai vertinami sprendžiant klausimą dėl išlaikymo dydžio nustatymo, taip pat atskleisti problemas, kylančias teismų praktikoje aiškinant minėtų teisinių santykių reglamentavimą.

Tyrimo uždaviniai:

1) išanalizuoti ir atskleisti nepilnamečio vaiko poreikių turinį ir jų ypatumus nustatant išlaikymo dydį;
2) įvertinti nepilnamečio vaiko poreikių turinio įtaką išlaikymo dydžio nustatymui;
3) nustatyti, kokie kiti veiksniai kartu su vaiko poreikiais koreliuoja nustatant išlaikymo dydį;

6 „Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymas“, *Valstybės žinios*, 89-1706, aktuali redakcija nuo 2022 11 02. Išmokų rūšys reglamentuojamos įstatymo 3 straipsnyje, viena iš jų – išmoka vaikui. Toliau tekste – Vaiko pinigai.

4) ištirti nepilnamečių vaikų poreikių nustatymo ir įvertinimo praktiką Lietuvos teismuose, identifikuoti šiame procese kylančias problemas.

Tyrimo metodai. Šiame tyrime taikyti šie metodai: apibendrinimas, dokumentų analizė, sisteminė analizė, lyginamasis metodas ir kt. Remiantis šiais metodais darbe analizuojami, įvertinami, apibendrinami Lietuvos Respublikos teisės aktai, mokslinė literatūra, teismų jurisprudencija.

1. Būtinieji vaiko poreikiai

2005 m. birželio 23 d. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato nutarimu Nr. 54 patvirtintoje Lietuvos Respublikos teismų praktikos taikant įstatymus, reglamentuojančius tėvų pareigą materialiai išlaikyti savo vaikus, apibendrinimo apžvalgoje nurodyta: „Vaikų išlaikymo tiesioginis tikslas – maksimaliai patenkinti vaiko poreikius ir interesus.“[7] Tad išlaikymo priteisimas iš atskirai gyvenančio ir / ar išlaikymo vaikui neteikiančio tėvo / motinos yra sietinas su pareigos, kylančios iš tėvystės santykių, atlikimu – vaiko poreikių patenkinimu.

Šiuo metu galiojančio CK 3.192 straipsnio 2 dalyje įtvirtinti du pagrindiniai vertinamieji kriterijai, kuriais turi būti vadovaujamasi nustatant išlaikymo nepilnamečiams vaikams dydį – vaiko poreikiai ir tėvų turtinė padėtis. Tačiau nei viename teisės akte nėra numatyta konkreti metodika, kaip turėtų būti apskaičiuojamas išlaikymo nepilnamečiams vaikams dydis. Pareiga išaiškinti ir detalizuoti šių kriterijų turinį šiuo atveju tenka Lietuvos Respublikos teismams ir ypač Lietuvos Aukščiausiajam Teismui (toliau – Kasacinis teismas), kurie formuodami teismų praktiką suvienodina parenkamus išlaikymo dydžiui ir formai nustatyti svarbius kriterijus, taip pat proporcingumo principo tarp vaiko poreikių ir tėvų turtinės padėties ir galimybių taikymą[8].

7 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. birželio 23 d. Lietuvos Respublikos teismų praktikos taikant įstatymus, reglamentuojančius tėvų pareigą materialiai išlaikyti savo vaikus, apibendrinimo apžvalga Nr. 54“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. gegužės 15 d., https://www.infolex.lt/tp/51106.

8 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. vasario 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-16-706/2016“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. gegužės 15 d., https://www.infolex.lt/tp/1206488.

Nustatydamas konkretaus vaiko poreikių turinį teismas turi įvertinti, ar išlaikymas bus pakankamas vaiko būtinoms vystymosi sąlygoms tenkinti, t. y. ar bus patenkinti vaiko poreikiai maistui, aprangai, būstui, sveikatai, mokslui, poilsiui, laisvalaikiui, kultūriniam ir kitokiam ugdymui[9]. Tačiau visapusiškam vaiko vystymuisi turi būti tenkinami ne tik vaiko būtinieji poreikiai (maistas, apranga, higiena ir pan.), bet ir skiriama dėmesio vaiko laisvalaikio, bendravimo, saviraiškos pomėgiams, lavinami gabumai[10].

Tad įvertinus tai, kas pasakyta, darytina išvada, kad individualizuojant nepilnamečių vaikų interesus dėl išlaikymo dydžio nepilnamečių vaikų poreikiai yra skirstomi į dvi grupes: būtinieji vaiko poreikiai ir papildomi vaiko poreikiai.

1.1. Būtinųjų vaiko poreikių apimtis

Būtinųjų vaiko poreikių turinys, analizuojamas Kasacinio teismo praktikoje, nekinta jau daugiau nei dešimtmetį. Tiek 2009 m.[11], tiek 2020 m.[12] Kasacinio teismo nutartyse nurodoma, kad būtinoms vaiko vystymosi sąlygoms sudaryti turi būti patenkinti vaiko poreikiai: maistui, aprangai, būstui, sveikatai, mokslui, poilsiui, laisvalaikiui, kultūriniam ir kitokiam ugdymui.

Toks būtinųjų vaiko poreikių turinio pastovumas ir nekintamumas tik patvirtina šių poreikių ypatingą svarbą – jie yra pamatiniai, juos turi kiekvienas vaikas nepriklausomai nuo jo amžiaus, lyties ir pan. Jie yra skirti tik būtinosioms vaiko vystymosi sąlygoms patenkinti[13].

Tačiau nepaisant to, kad būtinųjų poreikių turinys yra pastovus, nekintantis ir

9 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. kovo 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-209/2013“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. gegužės 15 d., https://www.infolex.lt/tp/652784.

10 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. spalio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-491/2013“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. gegužės 15 d., https://www.infolex.lt/tp/731965.

11 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. lapkričio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-495/2009“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. gegužės 15 d., https://www.infolex.lt/tp/140704.

12 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. balandžio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-164-687/2020“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. birželio 10 d., https://www.infolex.lt/tp/1870327.

13 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. spalio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-273-969/2020“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. birželio 10 d., https://www.infolex.lt/tp/1942772.

juos turi kiekvienas vaikas, prof. dr. Ingos Kudinavičiūtės-Michailovienės teigimu, „kadangi išlaikymo dydis labai priklauso nuo faktinių bylos aplinkybių: tėvų turtinės padėties, vaikų poreikių, jų sveikatos būklės ir pan., todėl teismo priteisiamas nepilnamečiams vaikams išlaikymo dydis įvairiose santuokos nutraukimo bylose gali būti skirtingas“[14].

Tokios pozicijos laikomasi ir Kasacinio teismo praktikoje: „Vaikai turi lygias teises gauti išlaikymą, tačiau kiekvienam iš jų skiriamo išlaikymo dydis gali skirtis priklausomai nuo objektyvių ir subjektyvių priežasčių, būtent vaiko poreikių: gyvenimo sąlygų užtikrinimo, sveikatos priežiūros, fizinio ir dvasinio lavinimo bei kitų.“[15]

Kaip viena iš subjektyvių priežasčių, dėl kurios išlaikymo dydis būtiniesiems vaiko poreikiams gali skirtis, yra vaiko amžius. Vertinant šį kriterijų, vienoje iš bylų pažymėta, kad „šalių 14 m. sūnui (jaunuoliui) aprangai ir avalynei išleidžiama žymiai daugiau, kadangi apranga ir avalynė, tikėtina, jam jau perkama iš suaugusiųjų skyriaus, o tai kainuoja daugiau, nei vaikų rūbai ir avalynė“[16].

Tačiau vaiko amžius yra vertinamoji aplinkybė. Todėl faktas, kad vaikas yra vyresnio amžiaus, nesuponuoja išvados, kad ir jo poreikiai yra didesni, kiekvienu atveju turi būti vertinamos visos konkrečios bylos faktinės aplinkybės[17].

Prie objektyviųjų, nuo vaiko nepriklausančių priežasčių, lemiančių išlaikymo būtiniesiems poreikiams dydžio skirtumą, galima priskirti išlaidas būsto poreikiams. Išlaidų dydis šiems poreikiams patenkinti gali skirtis priklausomai nuo to, ar vaikas su vienu iš tėvų gyvena nuosavybės teise priklausančiame būste ar

14 Egidija Tamošiūnienė ir Inga Kudinavičiūtė-Michailovienė, *Šeimos bylų nagrinėjimo ir teismų sprendimų vykdymo ypatumai* (Vilnius: MRU, 2013), 83-84.

15 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. balandžio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-195/2011“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 25 d., https://www.infolex.lt/tp/201662.

16 „Panevėžio apygardos teismo 2022 m. rugsėjo 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-376-589/2022“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. spalio 10 d., https://www.infolex.lt/tp/2105084.

17 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. lapkričio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-534/2013“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. spalio 2 d., https://www.infolex.lt/tp/756898.

būstas nuomojamas. Tokiu atveju tiek komunalinių išlaidų, tiek būsto nuomos[18] išlaidų dalis, tenkanti vaikui, yra priskiriamos prie būtinųjų išlaidų.

Tačiau būsto kredito išlaidos nėra siejamos su vaiko būtinaisiais poreikiais būstui, kadangi būsto kreditas ir grąžinamos periodinės įmokos reiškia asmens nekilnojamojo turto įgijimą arba jo gausinimą ir tokio asmens turtinės padėties gerėjimą. Tėvų ir vaikų turtas yra atskirtas, todėl vaikas neturi pareigos mokėti dalies vieno iš tėvų būsto kredito įmokų[19].

1.2. Būtinųjų poreikių įrodinėjimas

Kasacinio teismo praktikoje jau ilgą laiką pripažįstama, kad orientaciniu kriterijumi, priteisiant išlaikymą vaiko būtiniems poreikiams patenkinti, pripažintinas MMA dydžio išlaikymas, tačiau šis kriterijus yra tik orientacinis ir taikytinas atsižvelgiant į konkrečias bylos aplinkybes[20].

Sąvoka „orientacinis kriterijus“ reiškia tai, kad MMA dydžio neviršijančių vaiko poreikių įrodinėti civilinėse bylose nereikia. Tad tas iš tėvų, su kuriuo nustatyta vaiko gyvenamoji vieta, kuris rūpinasi vaiku ir realiai prisiima vaiko išlaikymo pareigą, neprivalo teikti įrodymų (pvz., pirkinių čekių) apie tai, kiek jis išleidžia vaiko įprastiniams kasdieniams poreikiams – maistui, aprangai, komunaliniams mokesčiams, kelionėms į mokyklą, gydymo įstaigas, mokslui ir pan. tenkinti. paprastai teikiami vaiko poreikių įrodymai, dėl kurių išlaidos vaiko išlaikymui viršija teismų praktikoje nustatytą orientacinį būtino išlaikymo dydį[21].

Išanalizavus, kaip teismuose nagrinėjamose bylose tėvai įrodinėja vaiko

18 „Vilniaus miesto apylinkės teismo 2022 m. rugsėjo 7 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. e2-15305-1167/2022“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. spalio 10 d., https://www.infolex.lt/tp/2111850.

19 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. gegužės 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-345/2006“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. spalio 1 d., https://www.infolex.lt/tp/61004; „Klaipėdos apygardos teismo 2019 m. gruodžio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. E2A-1258-513/2019“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. spalio 1 d., https://www.infolex.lt/tp/1785749.

20 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. balandžio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-164-687/2020“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. birželio 10 d., https://www.infolex.lt/tp/1870327.

21 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. spalio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-273-969/2020“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. birželio 10 d., https://www.infolex.lt/tp/1942772.

poreikius, nustatyti, kad vaiko poreikiai įrodinėjami pateikiant detalius skaičiavimus, vaiko poreikiams patiriamas išlaidas pagrindžiančius dokumentus (pirkinių čekius, papildomo ugdymo paslaugų sutartis ir t. t.), remiantis aplinkybėmis apie šalyje esančią ekonominę padėtį ir t. t.

Vienoje iš bylų[22] nepilnamečio vaiko būtiniesiems poreikiams patenkinti reikiamos išlaidos buvo įrodinėjamos be rašytinių įrodymų, o įvertinus vaiko amžių, visuotinai žinomą aplinkybę apie išaugusią infliaciją ir jos nulemtą maisto, kitų prekių / paslaugų kainų padidėjimą. Vaiko poreikiams patenkinti reikalingos išlaidos neviršijo MMA. Todėl teismas tokias išlaidas pripažino realiomis, protingomis, todėl pagrįstomis ir įrodytomis[23].

Kitoje byloje[24] ieškovė išlaidas vaiko poreikiams įrodinėjo pateikdama teismui vaiko poreikių lentelę. Tačiau, teismo vertinimu, ieškovės pateikta vaiko išlaidų lentelė neatitiko realios situacijos, nurodytos išlaidos viršijo MMA, o ieškovė nebuvo pateikusi išlaidas pagrindžiančių rašytinių įrodymų. Todėl teismas šioje byloje vaiko poreikius ir jiems patenkinti reikiamą išlaikymo sumą vertino atsižvelgdamas į vaiko amžių, į tai, kad vaiko būtiniems poreikiams patenkinti turi būti skiriamos išlaidos maistui, aprangai, būstui, sveikatai, higienai, mokymui, ugdymui, ir nustatė reikalingą 600 Eur sumą išlaikymui.

Taigi kaip matyti iš pateiktų teismų praktikos pavyzdžių, vertinant vaiko poreikius ir jiems patenkinti reikiamą išlaidų sumą, teismai atsižvelgia į tai, ar vaiko poreikiai viršija MMA ar ne, jei viršija MMA, tai ar pateikti išlaidas pagrindžiantys rašytiniai įrodymai, ar išlaidos vaiko poreikiams yra realios, protingos, atitinkančios vaiko amžių, sveikatos būklę, šalyje esančią ekonominę padėtį ir t. t.

Konkretizuojant išlaidų vaiko būtiniesiems poreikiams patenkinti įrodinėjimą,

22 „Vilniaus miesto apylinkės teismo 2022 m. rugsėjo 7 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. e2-15305-1167/2022“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. spalio 10 d., https://www.infolex.lt/tp/2111850.

23 „Vilniaus miesto apylinkės teismo 2022 m. rugsėjo 7 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. e2-15305-1167/2022“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. spalio 10 d., https://www.infolex.lt/tp/2111850.

24 „Tauragės apylinkės teismo Tauragės rūmų 2022 m. rugpjūčio 11 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. e2-2444-1177/2022“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. rugsėjo 25 d., https://www.infolex.lt/tp/2105904.

atkreiptinas dėmesys į tai, kad vertindami išlaidas maistui, teismai remiasi įvairiais kriterijais ir argumentais. Pavyzdžiui, vienoje iš bylų[25] sprendžiant klausimą, kokia suma maistui turėtų būti tinkama skirti vaikui, einančiam į darželį, teismas atsižvelgė į esamas kokybiškų ir visaverčių produktų kainas rinkoje, taip pat į tai, kad augančiam vaikui reikia užtikrinti sveiką ir visavertį maisto racioną. Teismas akcentavo, kad nors vaikas eina į darželį ir ten gauna maitinimą, tačiau vaikas taip pat maitinasi grįžęs iš darželio, savaitgalių metu, sirgdamas ir būdamas namuose[26].

Kitoje byloje[27] buvo sprendžiamas klausimas dėl konkrečios vienai dienai tenkančios sumos 12 metų vaiko maitinimui. Teismas vadovavosi Statistikos departamento duomenimis ir iš byloje pateiktų duomenų nustatė, kad ieškovė iš esmės atitinka statistinį Lietuvos gyventoją, taigi galima manyti, kad ir išlaidos maistui atitinka nurodytą statistinį dydį – penktadalį visų šeimos lėšų. Taip šioje byloje vaikui išlaidos maistui per mėnesį sudaro apie 164,2 Eur, o per dieną – apie 5,47 Eur.[28].

Vertindamas būtinas išlaidas nepilnamečio vaiko gydymui (vaistams, procedūroms ir kt.), teismas turi nustatyti, kokios išlaidos yra būtinos vaiko sveikatai užtikrinti. Tai gali būti rašytiniai įrodymai iš sveikatos priežiūros institucijų apie vaiko sveikatos būklę, gydyti taikomus medikamentus, fizioterapijos priemones ir kita[29].

Tačiau ne visada protingos ir racionalios išlaidos sveikatai užtikrinti turi būti pagrindžiamos rašytiniais įrodymais. Kartais tokios išlaidos gali būti numanomos

25 „Klaipėdos apylinkės teismo Klaipėdos miesto rūmų 2020 m. sausio 23 d. sprendimas civilinėje byloje E2-440-998/2020“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. rugsėjo 25 d., https://www.infolex.lt/tp/1822411.

26 *Ibid*.

27 „Vilniaus apygardos teismo 2021 m. rugsėjo 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-2429-643/2021“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. rugsėjo 25 d., https://www.infolex.lt/tp/2024843.

28 *Ibid*.

29 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. birželio 23 d. Lietuvos Respublikos teismų praktikos taikant įstatymus, reglamentuojančius tėvų pareigą materialiai išlaikyti savo vaikus, apibendrinimo apžvalga Nr. 54“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. gegužės 15 d., https://www.infolex.lt/tp/51106.

ir savaime suprantamos. Vienoje iš bylų[30], teismui replikuojant į atsakovo teiginį, kad medicininės paslaugos vaikams yra teikiamos nemokamai, buvo pasisakyta, kad nors Lietuvoje gydymas ir yra nemokamas, tačiau ne visos gydymo paslaugos yra teikiamos nemokamai, pvz., papildomi kraujo tyrimai, siekiant nustatyti vitaminų kiekį kraujyje. Augančiam vaiko organizmui reikia vitaminų ir papildų, kurie nėra kompensuojami. Sergant peršalimo ligomis reikiami medikamentai taip pat nėra kompensuojami. Būtina paminėti ir tai, kad kartais gali nutikti nenumatytų įvykių dėl vaiko sveikatos, tai sudarytų papildomų ir nenumatytų išlaidų[31].

Sprendžiant klausimą dėl vaiko poreikių ugdymo išlaidoms yra vertinamos tiek tiesioginės išlaidos (kanceliarinės prekės, kitos mokymosi priemonės ir t. t.), tiek šalutinės (šventės, pinigai klasės reikmėms, edukacinės išvykos ir t. t.).

Vienoje byloje[32] atsakovas ginčijo ieškovės prašomą priteisti 35 Eur mėnesiui sumą mokyklinei aprangai, mokymosi prekėms ir priemonėms. Teismas nesutikdamas su atsakovo argumentais nurodė, kad natūralu yra įsigyti dvi mokyklines aprangas, kad būtų galima pasikeisti, skalbti; aprangą gali tekti keisti dėl nusidėvėjimo, išaugus; kuprinė nebūtinai turėtų būti keleriems metams ir įvairūs mokymosi reikmenys (pieštukai, parkeriai, flomasteriai, sąsiuviniai ir pan.) keičiami kas mėnesį. Prekės kiekvieną mėnesį neturi būti vienodos, tačiau išlaidos mokyklinėms prekėms yra patiriamos kas mėnesį. Taip pat į bylą pateiktas įrodymas apie 25,78 Eur mokestį už daiktų saugojimo spintos skyrelio nuomą mokykloje. Taigi teismas tiek 35 Eur sumą mokyklinei aprangai, mokymosi reikmėms ir priemonėms, tiek 25,78 Eur daiktų saugojimo spintelei mokykloje pripažino įrodytomis ir būtinomis[33].

Prie būtinųjų ir esminių ugdymo poreikių priskiriamos ir korepetitoriaus

30 „Klaipėdos apylinkės teismo Klaipėdos miesto rūmų 2020 m. sausio 23 d. sprendimas civilinėje byloje E2-440-998/2020“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. rugsėjo 25 d., https://www.infolex.lt/tp/1822411.

31 *Ibid.*

32 „Šiaulių apygardos teismo 2021 m. rugsėjo 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-491-569-2021“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 10 d., https://www.infolex.lt/tp/2026534.

33 *Ibid.*

paslaugos rengiantis abitūros egzaminams[34]. Šios išlaidos įrodinėjamos arba pateikiant sudarytą paslaugų sutartį su korepetitoriumi, arba pateikiant atliktus mokėjimus už korepetitoriaus paslaugas.

Taip pat atkreiptinas dėmesys į tai, kad, pvz., net ir pateikus rašytinius įrodymus dėl būtinųjų išlaidų ugdymui, ne visada jos yra pripažįstamos pagrįstomis ir iš tiesų būtinomis. Pvz., sprendžiant klausimą dėl ugdymo įstaigos pakeitimo iš valstybinės į privačią, visų pirma apie tai reikia tinkamai informuoti išlaikymą mokantį tėvą ir kartu spręsti, kokią mokyklą turi lankyti vaikas. Tad vienašališkai priėmus sprendimą leisti nepilnametį vaiką į privačią mokyklą atsakomybę sumokėti su tuo susijusias išlaidas prisiima vienašališką sprendimą priėmęs tėvas[35].

2. Papildomi vaiko poreikiai

Siekiant, kad suaugęs vaikas taptų visaverte asmenybe, išlaikymo dydis negali būti ribojamas vien vaiko minimalių (būtinųjų-fiziologinių) poreikių tenkinimu, visais atvejais svarbu užtikrinti, kad vaikas turėtų materialines sąlygas fiziškai ir socialiai vystytis, ugdyti ir tobulinti savo įgimtus gebėjimus ir įgyti naujų[36].

Didesnes vaiko poreikių tenkinimo išlaidas gali lemti tokios aplinkybės kaip vaiko liga ir dėl jos patiriamos papildomos sveikatos priežiūros išlaidos, vaiko ugdymo išlaidos, kai vaikas turi tam tikrų gebėjimų ir (ar) iki santuokos nutraukimo turėjo galimybę užsiimti veiklomis ar lankyti tokias ugdymo įstaigas, kurias, esant galimybei, reikėtų išsaugoti ir pasikeitus vaiko tėvų tarpusavio statusui, taip pat kitos aplinkybės, kurios svarbios vertinant, kiek tėvų tarpusavio santykių

34 „Vilniaus apygardos teismo 2021 m. sausio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-163-656/2021“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 7 d., https://www.infolex.lt/tp/1958843.

35 „Vilniaus apygardos teismo 2022 m. rugsėjo 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-2096-643/2022“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. lapkričio 3 d., https://www.infolex.lt/tp/2107291.

36 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. gegužės 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-341/2006“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. rugsėjo 15 d., https://www.infolex.lt/tp/67516.

pasikeitimas gali keisti iki tol buvusį vaiko poreikių tenkinimo lygį[37].

Taigi papildomi poreikiai nėra dar viena vaiko poreikių klasifikacija. Tai tie patys būtinieji vaiko poreikiai, tačiau dėl tam tikrų individualių vaiko savybių ir / ar nuo jo nepriklausančių aplinkybių reikia didesnės apimties nei įprastinėmis sąlygomis.

Kaip pavyzdį, kai papildomi vaiko poreikiai yra sietini ne su vaiko individualiais poreikiais, o su nuo jo nepriklausančiomis aplinkybėmis, galima pateikti bylą[38], kurioje buvo analizuojamas klausimas dėl vaiko poreikių būstui. Byloje buvo sprendžiama, ar vaiko tėvams turint bendrą būstą yra pagrindas vaiko mamai nuomotis kitą būstą ir priteisti jai būsto nuomos išlaidas. Teismas pasisakė, kad atsižvelgiant į tai, kad tarp vaiko tėvų santykiai yra įtempti ir kyla nesutarimų dėl naudojimosi butu, todėl vaiko mamos pasirinkimas nuomoti būstą yra suprantamas bendrųjų teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principų kontekste. Be kita ko, teismas šioje byloje būsto nuomos išlaidas priteisė nesant pagrįstų rašytinių įrodymų apie būsto nuomos kainą – remdamasis vaiko mamos žodiniais paaiškinimais posėdžio metu ir aplinkybe apie visuotinai žinomas Vilniaus miesto būsto nuomos rinkoje vyraujančias kainas[39].

O dažniausios teismų praktikoje bylos dėl papildomų vaiko poreikių yra susijusios su papildomomis vaiko sveikatos išlaidomis. Tokiose bylose teismai analizuoja, kokie vaiko poreikiai dėl sveikatos būklės yra didesni nei įprastiniai, kokios tokiems poreikiams reikia sumos, ir nustatydami reikalingo išlaikymo dydį, be kita ko, vadovaujasi prioritetiniu vaiko teisių ir jo interesų gynimo principu[40].

37 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. gruodžio 17 d. Aktualūs vaiko išlaikymo klausimai naujausioje Lietuvos kasacinėje jurisprudencijoje Nr. AC-53-1“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. birželio 15 d., htpps://www.infolex.lt/tp/1974895; „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. gruodžio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-495-1075/2020“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. birželio 15 d., https://www.infolex.lt/tp/1950839.

38 „Vilniaus miesto apylinkės teismo 2022 m. rugsėjo 7 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. e2-15305-1167/2022“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. spalio 10 d., https://www.infolex.lt/tp/2111850.

39 „Vilniaus miesto apylinkės teismo 2022 m. rugsėjo 7 d. sprendimas civ byloje Nr. e2-15305-1167/2022“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. spalio 10 d., https://www.infolex.lt/tp/2111850.

40 „Šiaulių apygardos teismo 2022 m. birželio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-301-372/2022“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 10 d., https://www.infolex.lt/tp/2087328.

Tokiems poreikiams įrodyti byloje turi būti pateikta įrodymų visuma, t. y. nepakanka vien tėvų žodinio paaiškinimo apie vaiko sveikatos būklę ir tam reikiamų išlaidų. Turi būti pateikiami ir rašytiniai – medicininiai – įrodymai, patvirtinantys vaiko sveikatos būklę ir tam reikiamas išlaidas.

Neretai papildomiems vaiko sveikatos poreikiams skirtos išlaidos būna kompleksinės, t. y. ne tik tiesiogiai susijusios su vaiko sveikatos būklės gerinimu, bet ir susijusios su, pvz., išlaidomis vaiką nuvežti pas gydytojus, į reabilitacijos užsiėmimus ir pan.[41]. Laikomasi nuomonės, kad net ir pačioje detaliausioje vaiko poreikių lentelėje neįmanoma itin tiksliai nurodyti visų išlaidų ir pateikti jas patvirtinančių įrodymų, kadangi išlaidos gali skirtis priklausomai nuo vaiko sveikatos būklės, konkrečių poreikių kaitos, taip pat gali atsirasti nenumatytų išlaidų ir pan., t. y. vieną mėnesį jos gali būti mažesnės nei priteista, kitą – didesnės. Be to, išlaikymas vaikui yra priteisiamas ilgesniam laikotarpiui į ateitį (iki jo pilnametystės), todėl turi būti įvertinami jo poreikiai ne tik šiuo momentu, bet ir į ateitį[42].

Reikėtų pabrėžti, kad pastaruoju metu itin dažnai bylose[43] dėl papildomų išlaidų vaiko sveikatos poreikiams tenkinti yra remiamasi išlaidomis vaiko ortodontiniam gydymui. Tačiau teismų praktikoje laikomasi pozicijos, kad tokios išlaidos nėra nuolatinio pobūdžio, todėl spręstina tik dėl vienkartinės konkrečios pinigų sumos šiam gydymui priteisimo. Priešingu atveju susidarytų situacija, kai, realiai padengus išlaidas ortodontiniam gydymui, būtų pagrindas vėl kreiptis į

41 „Kauno apygardos teismo 2021 m. lapkričio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-1674-775/2021“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 10 d., https://www.infolex.lt/tp/2036592.

42 *Ibid*.

43 „Kauno apygardos teismo 2022 m. gegužės 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-747-775/2022“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 15 d., https://www.infolex.lt/tp/2085317; „Vilniaus apygardos teismo 2021 m. rugsėjo 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-2429-643/2021“, *supra note*, 29; „Panevėžio apygardos teismo 2020 m. vasario 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-30-212/2020, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 15 d., https://www.infolex.lt/tp/1817895; „Klaipėdos apygardos teismo 2017 m. sausio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-135-777/2017“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 20 d., https://www.infolex.lt/tp/1412954; „Klaipėdos apygardos teismo 2019 m. gegužės 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-504-777/2019“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 20 d., https://www.infolex.lt/tp/1726350.

teismą dėl tokių periodinių išlaidų sumažinimo.

Panašios pozicijos laikomasi ir bylose dėl išlaidų privačiai ikimokyklinio ugdymo įstaigai[44]. Tokios išlaidos yra laikino pobūdžio, todėl laikytinos atlyginti-nomis pagal faktą. Tačiau tokių išlaidų pripažinimui būtinomis ir realiomis turi būti nustatyta tam tikrų aplinkybių visuma, pvz., teismui turi būti pateikti įrodymai, kad vaikas nepateko į valstybinę ikimokyklinio ugdymo įstaigą, kad ir toliau tebesiekiama patekti į valstybinę ugdymo įstaigą, kad tėvui, su kuriuo nustatyta vaiko gyvenamoji vieta, teko grįžti dirbti, kad galėtų išlaikyti save ir savo vaiką, dėl ko akivaizdu, kad vaiko priežiūra dienos metu yra būtina. Tokiu atveju teismas šias išlaidas vertina kaip papildomas, priteisdamas iš išlaikymą privalančio mokėti tėvo pusę ugdymo įstaigos kainos iki tol, kol vaikas pradės lankyti valstybinę ugdymo įstaigą[45].

Papildomos išlaidos vaiko sportiniams gabumams ugdyti įrodinėjamos pvz., vieno iš tėvų pateiktais pirkinių čekiais, banko sąskaitos išrašais ar paslaugų teikėjo pateikiamomis pažymomis, kuriose detaliai įvardytos išlaidos ir reikiamos priemonės: dalyvavimas Lietuvos ir tarptautiniuose turnyruose, treniruočių dažnumas, išlaidos nuosavam arba samdomam autobusui vykti į varžybas, varžybų aprangos kaina, treniruočių aprangos kaina, sportinės avalynės kaina, kelių apsaugų kaina, nario mokestis, fizinio rengimo stovyklos ir kt.

Pažymėtina, kad, vertindami priteistino išlaikymo papildomoms išlaidoms dydį, teismai atkreipia dėmesį ir į vaiko pasiekimus toje sporto šakoje. Vienoje byloje[46] teismas konstatavo, kad vaikas yra vienas talentingiausių šios kartos krepšininkų, perspektyvus ir turintis galimybių garsinti miesto, klubo vardą profesionaliame vyrų krepšinyje, todėl teismo vertinimu, šis vaiko talentas tėvų

44 „Vilniaus apygardos teismo 2022 m. rugsėjo 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-2228-640/2022“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. lapkričio 10 d., https://www.infolex.lt/tp/2109801.

45 *Ibid*.

46 „Kauno apygardos teismo 2021 m. lapkričio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-1614-324/2021“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 28 d., https://www.infolex.lt/tp/2040905.

turėtų būti puoselėjamas ir prie su tuo susijusių išlaidų turėtų prisidėti abu tėvai[47]. Tačiau vienareikšmiškai teigti, kad tokios išlaidos yra priteisiamos visa apimtimi, būtų neteisinga, kadangi vertinamas ir tėvų turtinės padėties kriterijus[48].

3. Išlaikymo dydžio vaiko poreikiams patenkinti apskaičiavimas

3.1. Tėvų turtinė padėtis

Be aptartų vaiko poreikių, antras kriterijus, lemiantis išlaikymo dydį, yra tėvų turtinė padėtis. Tačiau atkreiptinas dėmesys į tai, kad CK 3.192 str. 2 d. įtvirtintas proporcingumo principas tarp vaiko poreikių ir tėvų turtinės padėties leidžia daryti išvadą, kad teismas neturi priteisti iš išlaikymą turinčio mokėti tėvo daugiau negu leidžia jo turtinė padėtis. Tokį išlaikymo nustatymo modelį dr. G. Sagatys įvardija – „poreikių ir galimybių balanso sistema“[49].

Tai, kokie kriterijai turi būti nustatomi vertinant tėvų turtinę padėtį, detalizuojama kasacinio teismo praktikoje: „darbo užmokestis, kitos su darbo santykiais susijusios pajamos, autorinis atlyginimas, pensija, stipendija, socialinė pašalpa; pajamos iš komercinės ir ūkinės veiklos: nuomos pinigai, dividendai ir kt.; lėšos bankuose ir kitose kredito įstaigose; kilnojamasis turtas (automobiliai, vertingi kilnojamieji daiktai, brangakmeniai) ir nekilnojamasis turtas (gyvenamieji namai, butai, kiti pastatai, žemė, miškas ir kt.); vertybiniai popieriai (akcijos, obligacijos); juridiniai asmenys (individualios įmonės ir kt.) bei jų turtas, taip pat visos kitos pajamos“[50].

Taigi, vertindamas turinčio prievolę teikti išlaikymą nepilnamečiam vaikui

47 „Kauno apygardos teismo 2021 m. lapkričio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-1614-324/2021“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 28 d., https://www.infolex.lt/tp/2040905.

48 „Klaipėdos apygardos teismo 2021 m. rugsėjo 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-768-460/2021“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 28 d., https://www.infolex.lt/tp/2028211.

49 Gediminas Sagatys, „Aktualūs vaiko išlaikymo dydžio nustatymo klausimai“, *Jurisprudencija* 71, 63 (2005): 25.

50 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. vasario 7 d. išplėstinės kolegijos nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-6/2007“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. rugsėjo 15 d., https://www.infolex.lt/tp/75653.

asmens turtinę padėtį, teismas turėtų atsižvelgti į tai, kokio dydžio pajamomis disponuoja toks asmuo, ar tos pajamos reguliarios, taip pat į tai, kokio dydžio turtas valdomas, ar turima reikalavimo teisių arba skolų kitiems asmenims. Svarbu nustatyti, ar išlaikymą turintis teikti asmuo turi neįprastų išlaidų, kitų išlaikomų asmenų, taip pat reikėtų atsižvelgti ir į tokio asmens sveikatos būklę[51].

Kasacinio teismo praktikoje yra nurodoma, kad asmens gebėjimas susikurti turtinę padėtį (jos padidėjimą ar sumažėjimą) turėtų būti vertinamas pagal objektyviuosius ir subjektyviuosius veiksnius: subjektyvūs veiksniai – tai paties asmens pastangos, noras, požiūris ir jo vertinamos galimybės gauti pajamas; objektyvūs – amžius, sveikata, šalies ekonominė situacija ir kt. aplinkybės, kurių asmuo negali valdyti ir negali būti laikomas už jas atsakingu[52].

Analizuojant subjektyviuosius veiksnius pabrėžtina, kad labai dažnai praktikoje pasitaikanti situacija, kai išlaikymą mokėti vengiantis tėvas dirbtinai blogina savo turtinę padėtį: būdamas įmonės vadovu susimažina darbo užmokestį, mažina savo nekilnojamąjį turtą parduodamas ar dovanodamas tretiesiems asmenims ir pan.[53]. Tokie veiksmai laikytini piktnaudžiavimu ir vengimu atlikti iš įstatymo kylančią pareigą, t. y. pareigą išlaikyti nepilnametį vaiką.

Kasacinis teismas atkreipia dėmesį į tai, kad sunki tėvų turtinė padėtis turi reikšmės tik išlaikymo dydžiui, o ne išlaikymo prievolės egzistavimui. Tėvai privalo iš anksto įvertinti esamą turtinę padėtį, savo pasirengimą reikiamai rūpintis vaiku, priešingu atveju tėvams neįvertinus savo pasirengimo užauginti vaiką, ugdyti jo asmenybę, sudaryti būtinas sąlygas vaikui vystytis, atsakomybė už sąmoningai prisiimtą pernelyg didelę socialinę riziką ir pasekmes tenka patiems

51 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. birželio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-330-378/2016“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. rugsėjo 13 d., https://www.infolex.lt/tp/1290887.

52 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. sausio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-32/2010“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. rugsėjo 13 d., https://www.infolex.lt/tp/1473863; „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. vasario 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-27-686/2015“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. rugsėjo 13 d., https://www.infolex.lt/tp/999938.

53 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. birželio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-278/2010“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. rugsėjo 13 d., https://www.infolex.lt/tp/163863.

tėvams. Tėvams į sunkią turtinę padėtį patekus dėl savo nerūpestingo elgesio (nuolatinio girtavimo, turto švaistymo ir kt.), jie negali teisėtai remtis susidariusia sunkia turtine padėtimi prašydami mažesnio išlaikymo dydžio nustatymo[54].

Vertinant objektyviuosius veiksnius (amžių, sveikatą), teismų praktikoje[55] laikomasi pozicijos, kad jei tėvas, turintis pareigą teikti išlaikymą vaikui, yra sveikas, darbingo amžiaus, todėl turi stengtis gauti pakankamas pajamas savo nepilnamečiams vaikams išlaikyti. Vienoje iš bylų tokios aplinkybės buvo pripažintos svarbiomis priteisiant didesnį išlaikymą iš tėvo net ir įvertinus tai, kad abiejų tėvų pajamos buvo analogiškos[56]. Ir atvirkščiai, jei išlaikymą privalančio mokėti tėvo tiek sveikata, tiek turtinė padėtis yra sunkesnė už kito iš tėvų, iš jo priteisiamas mažesnis išlaikymo dydis[57].

Svarbu paminėti, kad vienas iš faktorių, nulemiantis tėvų turtinę padėtį, yra tėvų turimi finansiniai įsipareigojimai. Priklausomai nuo jų prisiėmimo ir vykdymo aplinkybių, finansinės prievolės gali būti vertinamos ne kaip objektyviai mažinančios išlaikymą turinčio teikti tėvo (motinos) pajamas, bet kaip patvirtinančios tėvo (motinos) galimybę vykdyti didesnius finansinius įsipareigojimus, taip pat ir vaikui, arba kaip neatsakingas finansinis elgesys, negalintis būti teisėta priežastis mažinti išlaikymo vaikui dydį[58]. Pavyzdžiui, vertindamas būsto kredito sutarties įtaką tėvo turtinei padėčiai, kasacinis teismas pasisakė, kad mokamas būsto kreditas ir grąžinamos periodinės įmokos reiškia asmens nekilnojamojo turto įgijimą arba jo gausinimą ir tokio asmens turtinės padėties gerėjimą, dėl

54 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. rugsėjo 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-469/2006“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. rugsėjo 15 d., https://www.infolex.lt/tp/65534.

55 „Klaipėdos apylinkės teismo Klaipėdos miesto rūmų 2018 m. sausio 15 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. E2-748-676/2018“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. rugsėjo 19 d., https://www.infolex.lt/tp/1588569.

56 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. spalio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-491/2013“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. gegužės 15 d., https://www.infolex.lt/tp/731965.

57 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. spalio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-426/2009“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. rugsėjo 17 d., https://www.infolex.lt/tp/137909.

58 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. gruodžio 17 d. aktualūs vaiko išlaikymo klausimai naujausioje Lietuvos kasacinėje jurisprudencijoje Nr. AC-53-1“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. birželio 15 d., htpps://www.infolex.lt/tp/1974895.

to būsto kredito įsipareigojimai nereiškia sunkios turtinės padėties ir negali būti pagrindas išlaikymo dydžiui vaikams mažinti[59].

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad nors tėvų gera finansinė padėtis ir leidžia daryti prielaidą, kad jis turėtų prisidėti prie didesnių vaiko poreikių tenkinimo, tačiau tam, kad nebūtų piktnaudžiavimo geros turtinės padėties kriterijumi, teismų praktikoje tam yra suformuoti „saugikliai". Kasacinio teismo praktikoje yra nurodoma, kad skyrium gyvenantis tėvas (motina) neprivalo tenkinti prabangos poreikius, jei tai leidžia jo turtinės galimybės, tačiau taip pat tai nereiškia, kad tėvas (motina), turintis didesnes galimybes, vaiko poreikius gali tenkinti tik minimaliose ribose[60].

Pabrėžtina, kad tėvų turtinei padėčiai įvertinti taip pat svarbu ir tai, kad kai vaikas lieka su vienu iš tėvų, jam neišvengiamai tenka didesnis aprūpinimo teikimas, nes tai susiję su nuolatiniu, kasdieniu, materialiniu aprūpinimo užtikrinimu[61]. Vis intensyvėjant laisvam žmonių judėjimui Europos Sąjungoje, vaiko išlaikymo pašalpos dydis vis dažniau siejamas su laiku, kurį kiekvienas iš tėvų skiria bendravimui su vaiku ir jo auklėjimui[62].

Taigi teigtina, kad tėvų turtinės padėties kriterijus yra reikšmingas, bet ne lemiantis sprendžiant dėl priteistino išlaikymo dydžio, nes išlaikymas visų pirma turi užtikrinti būtinas sąlygas vaikui vystytis[63]. Kasacinio teismo praktika suponuoja išvadą, kad teismo pareiga atsižvelgti į prioritetinį vaiko teisių ir interesų apsaugos ir gynimo principą koreliuoja su pareiga objektyviai ir visapusiškai

59 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. gegužės 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-345/2006", Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. spalio 1 d., https://www.infolex.lt/tp/61004.

60 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. spalio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-273-969/2020", Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. birželio 10 d., https://www.infolex.lt/tp/1942772.

61 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gegužės 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-243/2010", Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. rugsėjo 17 d., https://www.infolex.lt/tp/162275.

62 Inga Kudinavičiūtė-Michailovienė ir Aušra Maslauskaitė, "Children's Maintenance Fund in Lithuania: Legal and Sociological Aspects of its Activities", iš *The International Survey of Family Law,* General editor: Prof. Bill Atkin, 305-322. (Bristol: Jordan Publishing, 2016).

63 „Klaipėdos apygardos teismo 2019 m. rugsėjo 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-884-642/2019", Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. rugsėjo 27 d., https://www.infolex.lt/tp/1759112.

įvertinti tėvų turtinę padėtį ir svarbius interesus taip, kad nebūtų nustatytas toks išlaikymo dydis, kokio realiai dėl objektyvių priežasčių tėvai negalėtų suteikti[64]. Tačiau tokia praktika taikoma ne visose Europos Sąjungos šalyse, pavyzdžiui, Vokietijoje ir Prancūzijoje tėvai gali būti atleidžiami nuo išlaikymo prievolės dėl prastos finansinės padėties[65].

3.2. Valstybės ekonominės padėties santykis su išlaikymo dydžiu

Prof. dr. I. Kudinavičiūtė-Michailovienė atkreipia dėmesį į tai, kad trečias orientacinis kriterijus, kuriuo būtų galima vadovautis nustatant išlaikymo dydį, įtvirtintas CK 6.461 straipsnio 2 dalyje, kurioje nustatyta, kad vieno mėnesio išlaikymo vertė negali būti mažesnė už MMA[66]. Reikėtų pabrėžti, kad MMA išlaikymo dydžio nustatymo prasme turi būti vertinama atskaičius mokesčius[67].

Kaip jau minėta, kasacinio teismo praktikoje laikomasi pozicijos, kad MMA yra tik orientacinis dydis, skirtas patenkinti tik būtinuosius-fiziologinius vaiko poreikius. Tačiau pastaraisiais metais MMA dydis keičiasi itin dažnai[68]. Palyginus teismuose nagrinėjamas bylas dėl išlaikymo vaikams nustatymo (analizuotos bylos, kuriose abiejų tėvų turtinė padėtis ir vaiko poreikiai panašūs), matyti, kad, pvz., 2019 m.[69] bylose priteisiamas išlaikymo dydis vidutiniškai sudarė 200 Eur,

64 „Lietuvos Aukščiausiojo teismo 2017 m. birželio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-288-378/2017“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. rugsėjo 27 d., https://www.infolex.lt/tp/1495821.

65 Inga Kudinavičiūtė-Michailovienė ir Aušra Maslauskaitė, “Enforcement of Parental Obligations: Legal and Sociological Aspects of Contact and Maintenance Arrangements“, iš *Constitutional Values in Contemporary Legal Space II*, University of Latvia Press (2017):116-126.

66 Tamošiūnienė ir Kudinavičiūtė-Michailovienė, *supra note*, 14: 83

67 „Panevėžio apygardos teismo 2019 m. gegužės 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. E2A-379-227/2019“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. rugsėjo 28 d., https://www.infolex.lt/tp/1723217; „Kauno apygardos teismo 2022 m. rugsėjo 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-1027-894/2022“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. lapkričio 10 d., https://www.infolex.lt/tp/2109542

68 2020 m. 607 Eur, 2021 m. 642 Eur, 2022 m. 730 Eur, nuo 2023 m. sausio 1 d. bus 840 Eur.

69 „Panevėžio apygardos teismo 2019 m. kovo 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-200-198/2019“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. spalio 5 d., https://www.infolex.lt/tp/1709333, priteistas 200 Eur išlaikymas; „Vilniaus apygardos teismo 2019 m. gegužės 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-1725-934/2019“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. spalio 5 d., https://www.infolex.lt/tp/1746582, priteistas išlaikymas sudarė 200 Eur; „Klaipėdos apygardos teismo 2019 m. rugsėjo 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-884-642/2019“, *supra note*, 63, priteistas 200 Eur išlaikymas.

2020 m.[70] – 240 Eur, 2021 m.[71] – 296 Eur.

Paprastai minimalios mėnesinės algos dydžio išlaikymas vaikui priteisiamas, jei vaiko tėvai nedirba, neturi turto, o jų pajamos yra minimalios. Tokia pozicija paaiškinama tuo, kad CK 3.192 straipsnyje įtvirtinta tėvų pareiga materialiai išlaikyti savo vaikus yra imperatyvi ir jos nevykdymas negali būti pateisinamas gaunamomis minimaliomis pajamomis, bloga turtine padėtimi, kitų šeiminių ryšių susiformavimu ar kitomis aplinkybėmis[72]. Tad toks dažnas MMA didėjimas sudaro prielaidas tėvams kreiptis dėl anksčiau priteisto išlaikymo padidinimo.

Teismų praktikoje kaip viena iš išlaikymo dydžio nustatymo kriterijų dalių taip pat yra įvardijama ir bendra šalies ekonominė situacija, t. y. infliacija ir kainų augimas. Šios aplinkybės turi įtakos didesnio išlaikymo nustatymui. Teismai remiasi tokiais argumentais kaip pakitusi ekonominė situacija, pasikeitusi valiuta, maisto ir būtinųjų paslaugų kainos didėjimas[73], vaikams skirtų prekių ir paslaugų kainos didėjimas[74].

3.3. Išlaikymo dydžio vaiko poreikiams tenkinti ir valstybės paramos koreliacija

Kaip jau minėta, vertinant tėvų turtinę padėtį turi būti nustatytos visos jų gaunamos pajamos. Valstybės teikiama parama tėvams – vaiko pinigai, neįgalumo

70 „Šiaulių apygardos teismo 2020 m. kovo 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-116-368/2020“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. spalio 5 d., https://www.infolex.lt/tp/1870366, priteistas 250 Eur išlaikymas; „Kauno apygardos teismo 2020 m. birželio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-1018-221/2020“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. spalio 5 d., https://www.infolex.lt/tp/1899300, priteistas išlaikymas – 220 Eur; „Šiaulių apygardos teismo 2020 m. gruodžio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-756-372/2020“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. spalio 5 d., https://www.infolex.lt/tp/1957091, priteistas išlaikymas sudarė 250 Eur.

71 „Kauno apygardos teismo 2021 m. gegužės 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-604-896/2021“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. spalio 8 d., https://www.infolex.lt/tp/1994979, priteistas 250 Eur išlaikymas; „Klaipėdos apygardos teismo 2021 m. spalio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-792-538/2021“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. spalio 8 d., https://www.infolex.lt/tp/2028883, priteistas 300 Eur išlaikymas; „Vilniaus apygardos teismo 2021 m. lapkričio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-2793-560/2021“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. spalio 8 d., https://www.infolex.lt/tp/2039917, priteistas išlaikymas 340 Eur.

72 „Vilniaus apygardos teismo 2018 m. vasario 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-490-619/2018“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. spalio 8 d., https://www.infolex.lt/tp/1570673.

73 „Klaipėdos apygardos teismo 2022 m. balandžio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-329-796/2022“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. spalio 15 d., https://www.infolex.lt/tp/2075246.

74 „Klaipėdos apygardos teismo 2020 m. kovo 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-164-253/2020“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. spalio 15 d., https://www.infolex.lt/tp/1868094.

pašalpa ir pan. – taip pat yra pajamos. Nepaisant to, teismų praktikoje yra skirtingai vertinamas tokių išmokų priskyrimas prie pajamų, turinčių įtakos nustatant išlaikymo dydį nepilnamečiam vaikui.

Kasacinis teismas laikėsi pozicijos, kad vaiko pinigai skirti būtent vaiko poreikiams tenkinti ir jos tikslas yra palengvinti tėvų finansinę naštą, t. y. jiems vykdant savo pareigas išlaikyti vaikus, kad tėvai dėl kurios nors dalies vaikų poreikių tenkinimo neturėtų leisti savo lėšų (jei jų yra), o tokių lėšų tėvams neturint užpildoma tėvų finansų spraga tam, kad, uzufrukto teise valdant vaiko išmoką, galima būtų patenkinti visus vaiko poreikius[75]. Taigi vaiko pinigai yra skirti jo poreikiams tenkinti ir yra finansinė pagalba jį auginantiems tėvams. Dėl to, teismui sprendžiant dėl iš tėvo (motinos) priteistino išlaikymo vaikui dydžio, nustatytas visas vaikui reikalingo išlaikymo dydis mažintinas vaiko pinigais ir tik po to nustatytinos tėvų teiktino išlaikymo dalys, atsižvelgiant į kiekvieno iš jų turtinę padėtį[76].

Po šio kasacinio teismo išaiškinimo teismai bylose automatiškai išskaičiuodavo vaiko pinigus iš vaikui reikalingo išlaikymo sumos. Taip priteisiamo išlaikymo dydis sumažėdavo iki 160 Eur, 190 Eur ir pan., t. y. išlaikymo dydis prilygo tam, kuris buvo priteisiamas prieš penkerius ar daugiau metų. Tada vienoje iš bylų[77] imta svarstyti, ar vaiko pinigais tikrai turėtų būti mažinamas išlaikymo dydis vaikams. Buvo prieita prie išvados, kad tokios išmokos neturi būti vertinamos kaip pinigų suma, kuria valstybė patenkina vaiko poreikius atitinkamomis sumomis, taip mažindama tėvų teikiamo išlaikymo dydį. Tėvų pareiga teikti išlaikymą nepilnamečiams vaikams yra asmeninė pareiga, kuri negali būti perleista kitiems asmenims, taip pat ir valstybei[78].

---

75 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. balandžio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-96-687/2020“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. spalio 20 d., https://www.infolex.lt/tp/1873889.

76 *Ibid.*

77 „Vilniaus apygardos teismo 2020 m. rugsėjo 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-1639-567/2020“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. spalio 20 d., https://www.infolex.lt/tp/1926314.

78 *Ibid.*

Tokios pozicijos imta laikytis ir kasacinio teismo praktikoje nurodant, kad išmokų vaikams dydis ir mokėjimo tvarka keičiasi priklausomai nuo valstybės vykdomos politikos, o jų tikslas yra suteikti paramą tėvams tenkinant vaiko poreikius, tačiau tai nereiškia, kad iš tėvų priteistinas išlaikymas privalomai turėtų būti mažinamas išmokų suma ir tais atvejais, kai tėvų turtinė padėtis leidžia tenkinti vaiko poreikius. Tokiu atveju valstybės mokamos išmokos galėtų būti skiriamos papildomiems vaiko poreikiams tenkinti, bet ne tėvų pareigos vykdymui kompensuoti[79].

Analogiškos pozicijos teismų praktikoje laikomasi ir dėl išmokų pagal Šalpos pensijų įstatymą[80]. Šiame įstatyme yra konkrečiai įvardyti subjektai, turintys teisę gauti šalpos išmokas, taip pat ir neįgalumą turintis asmenys, tėvai – už neįgalumą turinčių vaikų slaugą namuose. Šalpos išmoka yra skiriame ne vienam iš vaiko tėvų už vaiko slaugą, o vaikui. Taigi šios šalpos išmoka skirta būtent vaiko poreikiams, susijusiems su jo susirgimais, tenkinti ir negali būti naudojama jokiems kitiems tikslams. Dėl nurodytų priežasčių ši šalpos išmoka negali būti laikoma tėvų pajamomis. Valstybė, teikdama šią šalpos išmoką, lengvina tėvams tenkančią finansinę naštą dėl vaiko neįgalumo, kad tėvų turimos ir skiriamos vaikui lėšos galėtų būti naudojamos kitiems (papildomiems) jo poreikiams tenkinti[81].

4. Vaiko poreikių kaita ir jos įtaka išlaikymo dydžiui

Atsižvelgiant į tai, kad per tam tikrą laikotarpį vaikų poreikiai gali pakisti, LR CK 3.201 str. nustatyta galimybė pakeisti teismo sprendimu priteisto išlaikymo dydį (padidinti ar sumažinti), nes teismo sprendimas dėl išlaikymo priteisimo

79 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. gruodžio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-495-1075/2020“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. birželio 15 d., https://www.infolex.lt/tp/1950839.

80 „Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymas“, *Valstybės žinios*, 96-1873, aktuali redakcija nuo 2022 09 01.

81 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. balandžio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-164-687/2020“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. birželio 10 d., https://www.infolex.lt/tp/1870327.

neįgyja *res judicata* galios[82].

Taigi vienas iš pagrindų, suteikiantis teisę iš naujo apsvarstyti priteisto išlaikymo vaikams dydį, yra pasikeitę vaiko poreikiai. Aplinkybės, susijusios su vaiko poreikių pasikeitimu, gali būti dvejopos:

a) vaiko poreikių padidėjimas (pvz., dėl vaiko ligos atsirado papildomų sveikatos priežiūros išlaidų, didesnių išlaidų reikia vaiko mokymui, gebėjimų ugdymui, pomėgiams, kt.);

b) vaiko poreikių sumažėjimas (vaikas nebelanko papildomo ugdymo užsiėmimų, pasveiko po ligos, kurios gydymui reikėjo specialių išlaidų, kt.)[83].

Bet kuriuo atveju tas asmuo, kuris reikalauja pakeisti teismo procesiniu sprendimu priteisto išlaikymo dydį, turi pagrįsti, kad egzistuoja faktinės aplinkybės, sudarančios pagrindą tą padaryti[84].

4.1. Vaiko poreikių padidėjimas

Vaiko poreikių padidėjimas teismų praktikoje įrodinėjamas remiantis įvairiais kriterijais: vaiko sveikatos būklės pasikeitimu, su kuriuos susijusios atitinkamos išlaidos[85]; išaugusiomis išlaidomis vaikui pradėjus lankyti mokyklą[86]; pasikeitusia valstybės ekonomine padėtimi (infliacija, išaugusiomis kainomis), dėl kurios išlaikymui skiriamų lėšų nebepakanka net būtiniausiems vaiko poreikiams

82 Pagal Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 279 str. 4 d. įtvirtintą taisyklę teismo sprendimo įsiteisėjimas sukelia *res judicata* (galutinis teismo sprendimas) galią, reiškiančią, kad šalys ir kiti dalyvavę byloje asmenys, taip pat jų teisių perėmėjai nebegali iš naujo pareikšti teisme tų pačių ieškinio reikalavimų tuo pačiu pagrindu, taip pat kitoje byloje ginčyti teismo nustatytus faktus ir teisinius santykius. O minėto straipsnio 5 d. įtvirtinta nuostata, kad teismo sprendimas dėl išlaikymo priteisimo neįgyja *res judicata* galios; „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. gegužės 2 d. nutartis civilinėje byloje 3K-3-260/2014“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. spalio 18 d., https://www.infolex.lt/tp/823261.

83 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gegužės 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-303/2008“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. spalio 25 d., https://www.infolex.lt/tp/86952.

84 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. spalio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-395-313/2018“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. spalio 25 d., https://www.infolex.lt/tp/1648862.

85 „Kauno apygardos teismo 2021 m. birželio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-539-273/2021“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. spalio 26 d., https://www.infolex.lt/tp/2003763.

86 „Šiaulių apygardos teismo 2021 m. gruodžio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-695-372/2021“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. spalio 26 d., https://www.infolex.lt/tp/2043761.

patenkinti[87] ir t. t.

Kaip nustatant išlaikymo dydį vaikui, taip ir vertinant, ar yra būtinybė padidinti teikiamo išlaikymo dydį, pagrindas apskaičiuoti vaiko išlaikymą yra jo poreikiai. Be to, šiuo atveju taip pat taikytinas proporcingumo principas tarp vaiko poreikių ir tėvų turtinės padėties.

Vienoje iš bylų[88] nustatant nepilnamečiui vaikui mokėtino išlaikymo padidinimą, buvo vertinama tai, kad nuo išlaikymo vaikui priteisimo jau praėjo keleri metai, padidėjo kainos, taip pat vaiko poreikiai maistui, drabužiams, higienai, laisvalaikiui padidėjo, vaikas, be mokyklos, pradėjo lankyti papildomus būrelius, dėl to atsirado papildomų mokymosi priemonių, drabužių ir avalynės poreikis, patiriamos kitos susijusios išlaidos, taip pat transporto išlaidos. Taigi teismas, įvertinęs vaiko amžių ir ne tik minimalius būtinuosius poreikius, sprendė, kad yra pagrindas padidinti išlaikymo dydį vaikui[89].

Kitoje byloje[90] išlaikymo didinimas buvo grindžiamas remiantis pasikeitusia vaiko sveikatos būkle: vaikas sirgo bronchine astma, kurios intensyvus paūmėjimas būna nuo rugsėjo iki gegužės ir turi tuštinimosi sutrikimą, tenka primokėti už vaistus ir reguliuoti maistą. Šias aplinkybes teismas pripažinimo svarbiomis, dėl kurių yra pagrindas padidinti priteistą išlaikymą vaikui.

Teismų praktikoje[91] laikomasi pozicijos, kad papildomos vaiko priežiūros poreikis gali būti vienkartinio, laikino arba nuolatinio pobūdžio. Jei tai nuolatinio pobūdžio išlaidos, jos įskaitomos į bendrą mokėtino išlaikymo išmoką. O vienkartinio ar laikino išlaikymo išlaidos (pvz., ortodontinis gydymas) priteisiamos

87 „Kauno apygardos teismo 2022 m. kovo 1 d. nutartis civilinėje byloje 2A-255-894/2022“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. lapkričio 3 d., https://www.infolex.lt/tp/2065690.

88 „Vilniaus apygardos teismo 2021 m. rugsėjo 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-2260-794/2021“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. lapkričio 5 d., https://www.infolex.lt/tp/2023086.

89 *Ibid.*

90 „Kauno apygardos teismo 2021 m. birželio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-539-273/2021“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. spalio 26 d., https://www.infolex.lt/tp/2003763.

91 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo išplėstinės teisėjų kolegijos 2016 m. birželio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-231-969/2016“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. lapkričio 7 d., https://www.infolex.lt/tp/1294628.

konkrečia pinigų suma pagal tokiems vaiko poreikiams turėtų faktinių išlaidų sumą. Tačiau atskirais atvejais pagrindas laikinai pakeisti teismo sprendimu priteistą išlaikymo dydį gali būti ir laikino pobūdžio papildomos vaiko priežiūros poreikio atsiradimas[92].

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad teismų praktikoje suformuota taisyklė, kad atsiradus pagrindui pakeisti vaikui priteisto išlaikymo dydį, vaiko išlaikymo lėšas tvarkantis asmuo turi apie tai informuoti kitą išlaikymą teikiantį asmenį. Todėl tuo atveju, kai išlaikymą privalantis mokėti asmuo nevykdo pareigos mokėti didesnio išlaikymo (kai išlaikymo padidinimo reikalaujama pagrįstai), padidintas išlaikymas (išlaikymo įsiskolinimas padidinto išlaikymo apimtyje) iš išlaikymą mokėti privalančio tėvo gali būti priteisiamas būtent nuo informavimo apie pasikeitusius vaiko poreikius dienos, o ne nuo kreipimosi į teismą dienos[93].

4.2. Vaiko poreikių sumažėjimas

Teigtina, kad dėl išlaikymo dydžio sumažinimo į teismą kreipiasi išimtinai tik tėvai, kuriems kyla prievolė mokėti vaikams išlaikymą. Tam pasitelkiami argumentai: vaiko poreikių sumažėjimas, išlaikymą privalančio mokėti tėvo turtinės padėties, pajamų sumažėjimas arba pablogėjusi sveikatos būklė, netektas darbingumas.

Kasacinio teismo praktikoje laikomasi nuostatos, kad CK 3.201 straipsnio nuostatoms dėl išlaikymo dydžio sumažinimo taikyti teisiškai reikšmingas yra faktinių aplinkybių, sudarančių pagrindą išlaikymo dydžiui nustatyti, esminis pokytis per laikotarpį nuo teismo sprendimo, kuriuo priteistas išlaikymas, priėmimo iki kreipimosi į teismą dėl išlaikymo dydžio pakeitimo. Be to, akcentuotina, kad net ir nustačius esminį tokių aplinkybių pokytį, tai dar savaime nelemia

92 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo išplėstinės teisėjų kolegijos 2016 m. birželio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-231-969/2016“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. lapkričio 7 d., https://www.infolex.lt/tp/1294628.

93 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. vasario 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-70-969/2018“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. lapkričio 9 d., https://www.infolex.lt/tp/1571973.

išlaikymo dydžio pakeitimo, nes tiek tėvų turtinės padėties, tiek vaikų poreikių pasikeitimą teismas turi įvertinti pirmiau nurodyto tėvų prievolių išlaikyti nepilnamečius vaikus reglamentavimo kontekste, atsižvelgdamas į vaiko teisių apsaugos prioriteto, tėvų ir vaikų teisių ir interesų pusiausvyros, tėvų valdžios lygybės principus[94].

Bylų, kuriose būtų remiamasi vaiko poreikių sumažėjimu ir tuo pagrindu reikalaujama sumažinti mokėtino išlaikymo dydį, yra labai nedaug. Vienoje iš jų[95] vaikų poreikių pasikeitimą (sumažėjimą) po teismo sprendimo priėmimo ieškovas grindė tuo, kad atsakovė su vaikais nebesinuomoja buto, vaikai nebelanko darželio, sūnus nebelanko mokamų popamokinių užsiėmimų. Tačiau teismas pažymėjo, kad aplinkybė, jog dalimi buto nuomos išlaidų sumažėjo vaikų išlaikymas, nesudaro pagrindo konstatuoti esminį vaikų poreikių sumažėjimą. Atsakovė nėra įsigijusi buto nuosavybės teise, o panaudos pagrindais gyvena kitam asmeniui nuosavybės teise priklausančiame bute. Be to, sprendime kuriuo buvo priteistas išlaikymas vaikams, nėra nurodyta, kokią vaikams priteisto išlaikymo dalį sudaro buto nuomos mokestis, todėl nėra pagrindo teigti, kad buto nuomos mokesčio dalis sudaro esminę vaikams priteisto išlaikymo dalį. Vaikai pradėjo lankyti mokyklą, todėl atsirado išlaidų vaikų maitinimui mokykloje, kurios buvo įskaičiuotos į mokestį už darželio lankymą nėra kompensuojamos. Pradėjus lankyti mokyklą, neabejotinai atsirado papildomų išlaidų sąsiuviniams, pratybų sąsiuviniams, kanceliarinėms priemonėms ir kt.[96].

Daugiausiai bylų dėl išlaikymo sumažinimo yra grindžiamos išlaikymą turinčio mokėti tėvo pasikeitusia padėtimi, t. y. sveikatos būkle, turtine padėtimi ir

94 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. kovo 28 d. išplėstinės teisėjų kolegijos nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-24/2013“, žiūrėta 2022 m. lapkričio 9 d., http://www.infolex.lt/tp/652783.

95 „Vilniaus apygardos teismo 2020 m. sausio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-675-565/2020“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. lapkričio 9 d., https://www.infolex.lt/tp/1807373.

96 *Ibid.*

pan. Vienoje iš bylų[97] teismas nurodė, kad sprendžiant klausimą, ar išlaikymo sumažinimo reikalaujančio tėvo turtinė padėtis pablogėjo iš esmės, būtina įvertinti, ar ji pablogėjo tiek, kad, atsisakius sumažinti išlaikymo dydį, jis negalėtų tenkinti būtinų, gyvybiškai svarbių savo poreikių ir būtų pažeistas proporcingumo principas. Be kita ko, teismas ypač vertino paties asmens elgesį: išlaikymą mokėti privalantis tėvas net iki nedarbingumo lygio sumažėjimo vengė teikti priteistą išlaikymą vaikui, be to, nesiėmė priemonių tam, kad uždirbtų daugiau pajamų pagal savo darbingumo galimybes. Todėl buvo konstatuota, kad neįrodytos aplinkybės, kad nuo teismo sprendimo priėmimo dienos iki ieškinio dėl išlaikymo sumažinimo pateikimo asmens turtinė padėtis žymiai pasikeitė (pablogėjo), kad jis realiai prarado galimybę mokėti priteistą išlaikymą.

Taigi galima daryti išvadą, kad sprendžiant išlaikymo prievolės subjektų priešpriešinių interesų pusiausvyros nustatymo klausimą, t. y. siekiant nustatyti teisingą pusiausvyrą tarp vaiko teisės gauti didesnį išlaikymą ir išlaikymą mokančio tėvo ar motinos teisės, pablogėjus turtinei padėčiai, teikti mažesnį išlaikymą, prioritetas teiktinas vaiko interesams[98].

Išvados

Būtinųjų vaiko poreikių klasifikacija nekinta jau daugiau nei dešimtmetį, o pačių poreikių turinys yra labai įvairus ir priklauso nuo daugelio aplinkybių (vaiko amžius, vaiko lankoma ugdymo įstaiga (darželis ar mokykla, valstybinė ar privati), vaiko sveikata ir t. t.). Teismui paliekama plati diskrecijos teisė tiek nustatyti vaiko poreikius, jų turinį, tiek nustatyti šiems poreikiams patenkinti reikalingą išlaikymo sumą. Būtinieji poreikiai, viršijantys MMA privalo būti įrodyti rašytiniais įrodymais. O poreikiams, neviršijantiems MMA, pakanka ir vieno iš vaiko

97 „Klaipėdos apylinkės teismo 2018 m. liepos 3 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. E2-839-676/2018“, Infolex praktika, žiūrėta 2022 m. lapkričio 10 d., https://www.infolex.lt/tp/1634159.

98 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. kovo 28 d. išplėstinės teisėjų kolegijos nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-24/2013“, žiūrėta 2022 m. lapkričio 9 d., http://www.infolex.lt/tp/652783.

tėvų paaiškinimų, vaiko poreikių lentelės ar kt.

Papildomi vaiko poreikiai nėra atskira išlaidų kategorija, tai tie patys būtinieji vaiko poreikiai, tačiau dėl individualių vaiko savybių (ligos, gabumų, specialaus ugdymo poreikio ir pan.) yra reikalingi didesnės apimties nei įprastai. Jie yra nustatinėjami kiekvienu konkrečiu atveju ir tik konkrečiam vaikui ir itin detaliai analizuojami ir įrodinėjami rašytiniais įrodymais.

Nustatant išlaikymo dydį, be vaiko poreikių, yra vertinamas ir tėvų turtinės padėties kriterijus, kuris yra reikšmingas, bet ne lemiantis sprendžiant dėl priteistino išlaikymo dydžio, nes išlaikymas visų pirma turi užtikrinti būtinas vaikui vystytis sąlygas. Taip pat yra atsižvelgiama ir į bendrą šalies ekonominę situaciją, t. y. infliaciją ir kainų augimą. Šios aplinkybės turi įtakos didesnio išlaikymo nustatymui.

Vertinant tėvų turtinę padėtį tiek vaiko pinigai, tiek išmokos pagal Šalpos pensijų įstatymą (pvz., neįgalumo) neturėtų būti įskaičiuojami į tėvų gaunamas pajamas ir nustatytas vaikui reikalingas išlaikymo dydis neturėtų būti mažinamas šios išmokos suma. Vaiko pinigai ir išmokos pagal Šalpos pensijų įstatymą turėtų būti skiriami papildomiems vaiko poreikiams tenkinti, jei tėvų turtinė padėtis negali tinkamai jų užtikrinti.

Vaiko poreikių padidėjimo įrodinėjimas neturi specifinio, kitokio nei įprastai įrodinėjimo, nustatant išlaikymo vaikui dydį. Vertinami tiek būtinieji, tiek papildomi vaiko poreikiai ir jiems tenkanti išlaidų suma, tėvų turtinė padėtis. Įrodinėjimas vyksta tiek rašytiniais įrodymais (jei įrodinėjama didesnė nei MMA vaiko poreikių suma), tiek teikiant detalias išlaidų lenteles, tiek įrodymais apie sveikatos būklę, vaiko lankomus būrelius ir pan.

Bylose dėl išlaikymo dydžio sumažinimo pasitelkiami argumentai – vaiko poreikių sumažėjimas, išlaikymą privalančio mokėti tėvo turtinės padėties, pajamų sumažėjimas arba pablogėjusi sveikatos būklė, netektas darbingumas. Tačiau atkreiptinas dėmesys į tai, kad mažinant vaikui mokėtiną išlaikymo dydį, mažėja ir

tikimybė, kad jo poreikiai bus visapusiškai patenkinti, tai lemia, kad kyla grėsmė pažeisti vaiko interesus.

AN ASSESSMENT OF THE NEEDS OF A MINOR CHILD WHEN DETERMINING THE AMOUNT OF MAINTENANCE

Renata Palekienė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. Although legal regulation is becoming more and more clear and detailed and national jurisprudence is rapidly developing, as can be seen from the number of cases pending in the courts, the questions of how to properly determine the amount of maintenance for a minor child, what criteria to take into account, and what needs of the child to analyze and evaluate are still relevant.

In this paper, the novelty, originality and relevance of the topic is revealed by analyzing the determination of child support through the assessment of children's needs. The work extensively analyzes the jurisprudence of the courts. Cases are discussed that consider how the amount of child maintenance changes when the child's needs decrease or increase, how the amount of maintenance for minor children correlates with the minimum monthly salary, the country's economic situation, and "child money".

The results of the conducted research lead to the conclusion that the main problems arising in court practice are: determining that the amount of child support for minor children is properly identified and assessed; and establishing which expenses are attributable to the necessary and/or additional needs of the child.

Keywords: maintenance of minor children, essential needs of a child, additional needs of a child, court practice, economic situation of the state.

VARTOTOJO APSAUGA NUO NESĄŽININGŲ SUTARČIŲ SĄLYGŲ IR NESĄŽININGOS KOMERCINĖS VEIKLOS: „OMNIBUS“ DIREKTYVOS NAUJOVĖS

Eglė Striškaitė

E. paštas egstriskaite@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla

Kuratorė Viktorija Budreckienė

E. paštas viktorija.budreckiene@gmail.com

Santrauka. Vartotojų teisių apsauga yra viena iš labiausiai Europos Sąjungos lygiu išplėtotų reglamentuojamų sričių. Tuo siekiama, kad visoje ES vartotojai turėtų teisę į vienodas apsaugos garantijas. Dėl to 2019 m. lapkričio 27 d. priimta „Omnibus“ direktyva, kuria siekiama harmonizuoti ir modernizuoti vartotojų apsaugą. 2022 m. gegužės 28 d. Lietuvoje įsigaliojus paskutinių teisės aktų pakeitimams buvo baigtas „Omnibus“ direktyvos perkėlimas į Lietuvos Respublikos teisinę sistemą. Praėjus metams po naujo reguliavimo taikymo pradžios, kuriuo daug dėmesio skiriama nesąžiningų sutarčių sąlygų ir nesąžiningos komercinės veiklos kontrolei, kyla poreikis išanalizuoti vartotojų apsaugą šiose srityse ir tai, kokių pokyčių „Omnibus“ direktyvos įgyvendinimas atnešė į Lietuvos reguliavimą. Atsižvelgiant į direktyvos reikalavimus, buvo praplėstas nesąžiningos komercinės praktikos sąrašas, be kita ko, įtraukiant tokius veiksmus kaip suklastotų atsiliepimų teikimas ir paslėpta reklama. Be to, skelbdamas atsiliepimus verslininkas privalo užtikrinti jų skaidrumą. Už nesąžiningą komercinę praktiką ir nesąžiningomis pripažintų sutarčių sąlygų pakartotinį taikymą reikšmingai padidintos sankcijos, taip pat vartotojui suteikiama teisė į kompensaciją, jeigu vartotojas dėl verslininko veiksmų patyrė žalos.

Reikšminiai žodžiai: vartotojų teisių apsauga, nesąžiningos sutarčių sąlygos, nesąžininga komercinė veikla, Omnibus direktyva.

Įvadas

Temos aktualumas. Vartojimo sutartiniuose teisiniuose santykiuose rinkos ekonomikoje dalyvaujama net nesusimąstant apie egzistuojantį teisinį santykį. Vartotojo ir jo teisių apsauga yra viena labiausiai plėtojamų sričių Europos Sąjungos (toliau – ir ES, Sąjunga, Bendrija) teisinėje sistemoje. ES pagrindinių teisių Chartijos 38 straipsnyje nurodoma, kad „Europos Sąjungos politika užtikrina aukštą vartotojų apsaugos lygį“[1]. Be to, vartotojo, kaip specialaus civilinių teisinių santykių subjekto, teisių apsaugos garantijos teisiškai reglamentuotos ir išplėtotos prioritetinės teisinės apsaugos užtikrinimo linkme[2], vartotojų teisių gynimas vertintinas kaip viešasis interesas, svarbus ne tik pačiam vartotojui, bet ir didelei visuomenės daliai[3], ir tai rodo, kad su vartotojų teisių apsauga susijęs tinkamas teisinio reguliavimo įgyvendinimas yra būtinas.

Europos Sąjungoje siekiama, kad visų valstybių narių vartotojai turėtų vienodas galimybes į teisių apsaugą ir pažeistų teisių gynybą vartojimo santykiuose. Esant skirtingam 27 ES valstybių narių ekonominiam išsivystymui ir skirtingam vartojimo teisinių santykių reguliavimui, plečiantis komercinei veiklai ir jos reglamentavimui Bendrijos lygmeniu didėja poreikis didinti ir harmonizuoti vartotojų apsaugos standartus ir plėsti komercinę veiklą vykdančių asmenų pareigas. Lietuvoje vartotojų teisių apsaugos sistema yra iš esmės pagrįsta bendrais visoje ES taikomais apsaugos standartais, kurie iš Sąjungos direktyvų perkeliami

1 „Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija“, (OL C 202, 2016 6 7, p. 389–405), https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=celex%3A12016P%2FTXT.

2 „Klaipėdos apylinkės teismo Klaipėdos miesto rūmų teismo 2018 m. kovo 27 d. sprendimas civilinėje byloje e2-1532-639/2018“, https://eteismai.lt/byla/225636272339351/e2-1532-639/2018.

3 „Vartotojų teisių apsauga vartojimo sutartiniuose santykiuose: teisinio reguliavimo ir teismų praktikos apžvalga“, *Teismų praktika Nr. 30*; „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2001 m. balandžio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-475/2001“; „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. spalio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-536/2008“.

į nacionalinę teisės sistemą. Europos Parlamentas ir Taryba, reaguodama į tai, kad bendrijos mastu yra reikiamybė plėsti reguliavimą vadinamajame B2C (angl. *Businnes to Consumer*) sektoriuje, susijusį su ypač nesąžiningų vartojimo sutarčių sąlygų ir nesąžiningos komercinės veiklos draudimu, priėmė naują, ankstesnes direktyvas iš dalies keičiančią Direktyvą 2019/2161 – vadinamąją „Omnibus" direktyvą (toliau ir – Direktyva).

Priėmus Direktyvą, kad ji būtų įgyvendinta, buvo atlikti Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso[4] (CK) Lietuvos Respublikos vartotojų teisių apsaugos įstatymo[5] (VTAĮ) ir Lietuvos Respublikos nesąžiningos komercinės veiklos vartotojams draudimo įstatymo[6] (NKVVDĮ) pakeitimai, pakeisti poįstatyminiai teisės aktai, kuriems įsigaliojus buvo pradėtos taikyti naujos nuostatos. 2022 m. gegužės 28 d. baigtas „Omnibus" direktyvos įgyvendinimas ir visa apimtimi pradėtas taikyti naujas reguliavimas. Nesąžiningos komercinės veiklos ir nesąžiningų vartojimo sutarčių sąlygų kontrolė, vartotojų teisių apsauga atsižvelgiant į ankstesnį, iki naujausių pokyčių buvusį reguliavimą, yra analizuota tiek užsienio, tiek Lietuvos teisininkų darbuose. Tačiau įgyvendintos Direktyvos nuostatų taikymas yra naujas. Pokyčiai po naujo reguliavimo įsigaliojimo vartotojų apsaugos sistemoje Lietuvoje vis dar nėra plačiai analizuoti ir ištirti moksliniuose darbuose, dėl to šio straipsnio kontekste yra aktualu apžvelgti esančias ir naujai atsiradusias ES ir LR teisės aktų nuostatas, stiprinančias vartotojų apsaugą, taip pat numatančias verslininko atsakomybę už šių teisės aktų pažeidimus.

Šio straipsnio tikslas yra išanalizuoti nesąžiningų vartojimo sutarčių sąlygų kontrolės ir nesąžiningos komercinės veiklos kontrolės reguliavimą ir naujoves šiose srityse, įsigaliojus vartotojų teisių apsaugą stiprinančioms pataisoms po Direktyvos perkėlimo.

4 „Lietuvos Respublikos civilinio kodekso pakeitimo įstatymas Nr. XIV-885".

5 „Lietuvos Respublikos vartotojų teisių apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymas Nr. XIV-23".

6 „Lietuvos Respublikos nesąžiningos komercinės veiklos vartotojams draudimo įstatymo pakeitimo įstatymas Nr. XIV-887".

Siekiant atskleisti temą straipsnyje remiamasi doktrina, teismų ir valstybės institucijų praktika ir teisės aktais, nuosekliai pateikiama bendra vartojimo teisinio santykio ir vartotojo samprata; aptariami nesąžiningų vartojimo sutarčių sąlygų ir nesąžiningos komercinės veiklos aspektai ir pateikiama jų aktualumo naujoje „Omnibus“ direktyvoje analizė; tiriamas verslininko atsakomybės plėtimas vartotojų teisių apsaugos sistemoje pagal „Omnibus“ direktyvos įgyvendinimą.

1. Bendra vartotojo kaip sutarties šalies samprata

Apie vartotojų teises galima kalbėti tik tada, kai tarp asmenų sudaroma sutartis kvalifikuotina kaip vartojimo sutartis, nes ne kiekviena sutartis, pagal kurią taikytinas specifinis reguliavimas, yra vartojimo. Apskritai tinkama vartotojo teisių apsauga gali būti įgyvendinta tik sutarties šalims esant vartojimo teisiniuose santykiuose. Kiekvienu konkrečiu atveju tampa svarbu identifikuoti, kad sutartis yra būtent vartojimo, nes nuo to priklausys sutarties šalių teisinė padėtis, šalių pažeistų teisių ir teisėtų interesų gynimo būdai, taip pat atsakomybės taikymo klausimai. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – LAT) praktikoje[7] yra suformuluoti esminiai požymiai, kuriuos atitinkanti sutartis kvalifikuojama kaip vartojimo: pirma, prekes ar paslaugas įsigyja fizinis asmuo; antra, fizinis asmuo prekes ir paslaugas įsigyja ne dėl savo ūkinės komercinės ar profesinės veiklos, o savo asmeniniams, šeimos, namų ūkio poreikiams tenkinti; trečia, prekes ar paslaugas teikia verslininkas (fizinis ar juridinis asmuo, veikiantis verslo tikslais). Iš to galima spręsti, kad identifikuojant sutarties rūšį yra būtinybė nustatyti tinkamas sutartinio teisinio santykio šalis – viena iš šalių laikytina vartotoju, o kita – verslininku.

Bendras vartotojo kaip vartojimo sutarties šalies apibrėžimas pirmą kartą pateiktas 1968 m. Briuselio konvencijoje dėl jurisdikcijos ir teismo sprendimų

7 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. vasario 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-7-4-611/2020“.

civilinėse ir komercinėse bylose vykdymo[8]. ES teisės taikymo apimtyje vartotojo samprata įtvirtinta direktyvose ir atkartojant ES teisės aktuose įtvirtintas sampratas pateikiama ir nacionaliniuose įstatymuose. Iš esmės, atsižvelgiant į tai, kas įtvirtinta Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2011/83/ES dėl vartotojų teisių[9] 2 straipsnio 1 dalyje, LR CK 6.228[1] straipsnio 2 dalyje ir kituose teisės aktuose[10], vartotoju pripažįstamas tik fizinis asmuo, kuris veikia konkretaus sutartinio teisinio santykio ribose siekdamas asmeninių poreikių tenkinimo tikslų, nesusijusių su jo verslu, prekyba, amatu ar profesija. Mokslinėje literatūroje pabrėžiama, kad vartotojo sąvoka turi būti pakankamai aiški ir tiksli, nes nuo tinkamo subjekto apibūdinimo priklauso, kokios teisės normos bus taikomos, be to, palyginti su kitais civiliniais santykiais ir jų dalyviais vartotojų teises reglamentuojančios normos įtvirtina didesnes pastarųjų gynybos garantijas[11].

Vartojimo santykiai yra grindžiami silpnesniosios sutarties šalies apsaugos doktrina. Ši doktrina riboja bendrą sutarčių laisvės principą nustatydama teisę valstybei įsikišti į šalių sutartinius santykius. Kasacinis teismas[12] akcentuodamas vartotojo kaip silpnesniosios šalies apsaugos būtinybę yra konstatavęs, jog kadangi vartojimo sutartys yra sudaromos prisijungimo būdu, natūraliai vartotojas kaip sutarties šalis dėl objektyvių priežasčių – informacijos, patirties, laiko stokos ir kitų panašių aplinkybių sudarydamas tokią sutartį, atsiduria nelygiavertėje padėtyje kitos sutarties šalies verslininko atžvilgiu, nes yra priverstas sutikti su visomis sutarties sąlygomis. Sudarydamas vartojimo sutartį prisijungimo

8 „1968 m. Briuselio konvencija dėl jurisdikcijos ir teismo sprendimų civilinėse ir komercinėse bylose vykdymo“, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:22007A1221(03)&from=PL

9 „2011 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2011/83/ES dėl vartotojų teisių, kuria iš dalies keičiamos Tarybos direktyva 93/13/EEB ir Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 1999/44/EB bei panaikinamos Tarybos direktyva 85/577/EEB ir Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 97/7/EB“, OJ L 304, 22.11.2011, p. 64–88, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32011L0083

10 Šioje vietoje gali būti minimas ir Lietuvos Respublikos vartotojų teisių apsaugos įstatymas, Lietuvos Respublikos nesąžiningos komercinės veiklos vartotojams draudimo įstatymas, Nesąžiningų sutarčių direktyva ir pan.

11 Lina Novikovienė, „Kai kurie vartotojo sampratos aspektai“, iš *Konferencijos mokslo darbų rinkinys „Vartotojų teisių apsaugos teisiniai aspektai Europos Sąjungoje“* (Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2011 m.), 28.

12 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. lapkričio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-480/2009“.

būdu vartotojas ir verslininkas kaskart individualių sutarties sąlygų neaptaria. Tai šiomis dienomis ypač aktualu, kai vis daugiau sutarčių sudaromos elektroninio ryšio priemonėmis. Tačiau sutinkamai su minėtos doktrinos esme, vartotojas negali ir neturi pareigos įsitikinti, kad sutikdamas su sutarties sąlygomis jis sutiko su sąžiningumo reikalavimą atitinkančiomis sąlygomis. Dėl to tame kontekste, kai yra galimas nesąžiningumo komercinėje veikloje ir / ar vartojimo sutartyje aspektas, Europos Sąjungos vartotojų teisių apsaugos užtikrinimo sistemoje yra laikomasi „vidutinio vartotojo“ standarto. Jis taikomas identifikuojant nesąžiningumo įtaką vartotojo apsisprendimui sudaryti sutartis. Tai hipotetinis visų vartotojų (ar tam tikros vartotojų grupės) vidurkis, kurio pagrindu yra vertinamas suteiktos informacijos poveikis konkretaus vartotojo ekonominiam elgesiui[13]. ES bendrosios rinkos laisvių kontekste vidutinio vartotojo standartas yra Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (ESTT) praktikoje išvesta koncepcija, kuri gali būti apibūdinama per du aspektus: bendrai tai yra protingai gerai informuotas, atidus ir apdairus vartotojas; taip pat standartas taikomas vertinant daugumos vartotojų padėtį tikrinant, ar tam tikros nacionalinės vidaus rinkos priemonės nėra klaidinančios ar kitaip ribojančios vartotojų teises[14]. Europos Komisija parengtose Direktyvos 2005/29/EB dėl nesąžiningos įmonių komercinės veiklos vartotojų atžvilgiu vidaus rinkoje aiškinimo ir taikymo gairėse, pateikdama nuorodas ESTT praktiką nurodo, kad „vidutinio vartotojo nustatymas nėra statistinis tyrimas“[15]. Tai reiškia, kad nacionalinės institucijos ir teismai turėtų gebėti patys, atsižvelgdami į tikėtinus vidutinio vartotojo lūkesčius, bet nesinaudodami

13 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. spalio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-246-1075/2021“, 28 p. https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=16a037fe-0cf0-4fad-b752-69ca388487a9.

14 Vanessa Mak, „Standards of Protection: In Search of the 'Average Consumer' of EU Law in the Proposal for a Consumer Rights Directive“, *European Review of Private Law* Vol. 18, (2010), *TISCO Working Paper Series on Banking, Finance and Services* No. 04/2010, (2010): 4. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1626115.

15 „Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2005/29/EB dėl nesąžiningos įmonių komercinės veiklos vartotojų atžvilgiu vidaus rinkoje aiškinimo ir taikymo gairės“, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021XC1229(05)&from=EN.

ekspertų ataskaitomis ar vartotojų apklausų rezultatais, įvertinti ir nuspręsti, ar veikla gali klaidinti vidutinį vartotoją“[16]. Vidutinio vartotojo koncepcija ESTT remiasi sutartinių vartojimo teisinių santykių atveju siekiant nustatyti, ar konkrečios vartojimo sutarčių sąlygos yra suformuluotos aiškiai ir suprantamai, o jei taip nėra, ar minėtos sąlygos vartotojo atžvilgiu vertintinos kaip nesąžiningos[17]. Taigi vidutinio vartotojo standartas tampa itin aktualiu analizuojant ir vertinant komercinės veiklos sąžiningumą ar (ne)sąžiningas sąlygas.

2. Nesąžiningos sutarčių sąlygos ir nesąžininga komercinė veikla vartojimo santykių kontekste

Vartojimo ginčai neretu atveju kyla tada, kai iš verslininko pusės yra pažeidžiamas sąžiningumo reikalavimas ir dėl tam tikrų pažeidžiančių veiksmų nukenčia vartotojas. Todėl sudarant vartojimo sutartis itin reikšmingas sąžiningumo principas ir jo laikymasis. Praktiniu požiūriu vartotojas, atsižvelgdamas į verslininko pateikiamą informaciją ir sudarydamas sutartį, yra suinteresuotas konkrečiu rezultatu – kokybiškos prekės ar paslaugos gavimu, tikėdamasis verslininko veikimo gera valia. Tačiau tai, kas verslo subjektui, tiesiogiai neorientuotam į vartotojų teisių garantijas, dėl siekiamo pelno, įsitvirtinimo ir konkurencingumo rinkoje gali atrodyti normali komercine praktika, gali būti nesąžininga vartotojo padėties atžvilgiu. *Soft-law* dokumentuose, konkrečiai DCFR (angl. *Draft Common Frame of Reference*) nurodoma, kad „prieštaraujančiu sąžiningumui ir sąžiningai dalykinei praktikai laikomas šalies veikimas nenuosekliai su savo ankstesniais pareiškimais ar veiksmais, kai kita šalis savo nenaudai pagrįstai jais pasitikėjo“[18]. Nors tokia nuostata labiau taikytina komerciniams, ne vartojimo, santykiams, tačiau

16 1998 m. liepos 16 d. sprendimas *Gut Springenheide ir Tusky prieš Oberkreisdirektor Steinfurt*, C-210/96, 31, 32, 36 ir 37 punktai. Taip pat Generalinio advokato N. Fennelly išvados byloje *Estée Lauder Cosmetics GmbH & Co. ORG prieš Lancaster Group GmbH*, C-220/98, 28 punkt.

17 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. spalio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-246-1075/2021“, 31p. https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=16a037fe-0cf0-4fad-b752-69ca388487a9.

18 Viktorija Budreckienė, „Teisminės komercinių sutarčių turinio kontrolės ribos“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio Universitetas, 2016), 75.

tai puikiai iliustruoja ir vartojimo sutartims tinkančią nesąžiningumo koncepciją. Jau minėta, kad vartojimo santykiuose taikoma silpnesniosios sutarties šalies doktrina yra siekiama apsaugoti vartotoją nuo nesąžiningo verslininko elgesio pateikiant sąžiningumo pareigą pažeidžiančias sąlygas ar imantis nesąžiningos veiklos praktikos. Dėl to, kaip pabrėžia kasacinis teismas, „esminis vartojimo sutarčių instituto ypatumas ir vartotojo teisių gynimo teisinis mechanizmas yra įstatyme įtvirtintas nesąžiningų sutarčių sąlygų draudimas ir tokių sąlygų neprivalomumas vartotojui“[19].

Nesąžiningumo kontrolei ir vartotojų apsaugai ES mastu priimtos direktyvos, kaip antai Europos Parlamento ir Tarybos direktyva[20] 2005/29/EB dėl nesąžiningos įmonių komercinės veiklos vartotojų atžvilgiu vidaus rinkoje (Nesąžiningos komercinės veiklos direktyva, NKVVD), Tarybos Direktyva[21] 93/13/EEB dėl nesąžiningų sąlygų sutartyse su vartotojais (Nesąžiningų sąlygų direktyva), kurių nuostatos buvo papildytos Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2019/2161 („Omnibus“ direktyva). Nacionaliniu lygmeniu įgyvendinant direktyvas tai reglamentuota LR CK, Lietuvos Respublikos vartotojų teisių apsaugos įstatyme (toliau – VTAĮ), Lietuvos Respublikos nesąžiningos komercinės veiklos vartotojams draudimo įstatyme.

Nesąžiningos sutarties sąlygos apibrėžimas pateikiamas Nesąžiningų sąlygų direktyvos 3 str. 1 d.: „Ta sutarties sąlyga, dėl kurios nebuvo atskirai derėtasi, yra laikoma nesąžininga, jeigu pažeidžiant sąžiningumo reikalavimą dėl jos atsiranda ryškus neatitikimas tarp iš sutarties kylančių šalių teisių ir pareigų vartotojo nenaudai.“ Direktyvos nuostatos tiesiogiai yra perkeltos į LR CK, kurio 6.228(4) straipsnio 2 dalyje pateikiamas orientacinis sąrašas sąlygų, kurios yra

19 „2009 m. kovo 24 d. Vartotojų teisių apsauga vartojimo sutartiniuose santykiuose: teisinio reguliavimo ir teismų praktikos apžvalga“, *Teismų praktika Nr. 30.*

20 „2005 m. gegužės 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2005/29/EB dėl nesąžiningos įmonių komercinės veiklos vartotojų atžvilgiu vidaus rinkoje“.

21 „1993 m. balandžio 5 d. Tarybos Direktyva 93/13/EEB dėl nesąžiningų sąlygų sutartyse su vartotojais“, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=celex%3A31993L0013.

traktuojamos kaip nesąžiningos, ir nurodoma, kad teismas gali pripažinti nesąžiningomis ir kitas vartojimo sutarties sąlygas, jeigu jos atitinka straipsnyje nustatytus kriterijus. Kilus ginčui dėl sąlygos sąžiningumo verslininkas turi įrodyti, kad ji nėra nesąžininga. VTAĮ 35 (1) straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad vartojimo sutartis dėl nesąžiningų sąlygų nustatymo pagal LR CK 6.228(4) straipsnį kompetenciją nagrinėti turi Valstybinė vartotojų teisių apsaugos tarnyba (toliau – Tarnyba, VVTAT). Tarnyba, remdamasi nagrinėjamų ginčų statistika, pateikia, kad Tarnybos praktikoje[22] dažniausiai pasitaikančios nesąžiningos sąlygos yra tokios, kurios įpareigoja vartotoją vykdyti sutarties sąlygas, su kuriomis jis neturėjo realios galimybės susipažinti iki sutarties sudarymo (LR CK 6.228(4) str. 2 d. 9 p.); kuriomis nustatoma neproporcingai didelė vartotojo civilinė atsakomybė už sutarties neįvykdymą ar netinkamą įvykdymą (LR CK 6.2284 str. 2 d. 5 p.); verslininkui suteikiama teisė vienašališkai be sutartyje numatyto ar pakankamo pagrindo keisti sutarties sąlygas (LR CK 6.228(4) str. 2 d. 10 p.). Dėl šios nesąžiningos sąlygos atvejo spręsta Tarnybos priimtame nutarime[23] vertinant UAB „Perlas energija“ žiniasklaidoje nuskambėjusią situaciją dėl elektros pirkimo-pardavimo buitiniams vartotojams sutarties sąlygų, kuriose įtvirtinama bendrovės teisė vienašališkai keisti sutartį ir šios teisės realizavimo tvarka. Sutartis buvo standartinė, parengta bendrovės vienašališkai, nesuteikiant vartotojui galimybės derėtis, t. y. išreikšti sutikimo ar nesutikimo, su konkrečia sutarties sąlyga, o šiuo atveju – dėl bendrovės teisės esant bet kokiems pagrindams vienašališkai keisti sutartį. Konstatuota, kad bendrovė taip įgyja teisę vienašališkai keisti kainas ir tarifus kaip esmines sutarties sąlygas, dėl to atsiranda galimybė piktnaudžiauti padėtimi ir sutartį keisti net ir nesant tam pakankamo pagrindo. Tokia sutarties sąlyga buvo

22 „Dažniausiai pasitaikančios nesąžiningos vartojimo sutarčių sąlygos“, Valstybinė vartotojų teisių apsaugos tarnyba, žiūrėta 2022 m. gruodžio 19 d., https://www.vvtat.lt/veiklos-sritys/nesaziningos-sutarciu-salygos/dazniausiai-pasitaikancios-nesaziningos-sutarciu-salygos/200.

23 „Valstybinės vartotojų teisių apsaugos tarnybos komisijos 2022 m. rugpjūčio 31 d. nutarimas Nr. 10E-841 „Dėl UAB „Perlas Energija“ elektros energijos pirkimo-pardavimo ir persiuntimo paslaugos teikimo buitiniams vartotojams sutarties sąlygų“, žiūrėta 2022 m. gruodžio 19 d., https://www.vvtat.lt/data/public/uploads/2022/09/2022-08-31-nutarimas-nr.-10e-841-del-uab-perlas-energija.pdf.

pripažinta atitinkančia minėtame LR CK straipsnyje įtvirtintą vartojimo sutarčių sąlygų nesąžiningumo nustatymo kriterijų.

Nesąžiningos komercinės veiklos kontrolei yra aktualios nesąžiningos komercinės veiklos direktyvos nuostatos, kurios Lietuvos Respublikos lygmeniu yra įgyvendinamos per Nesąžiningos komercinės veiklos vartotojams draudimo įstatymą. Atsižvelgiant į minėto įstatymo 3 straipsnio 2 dalį, nesąžininga komercinė veikla yra tokia, kuri iš esmės iškreipia ar gali iškreipti vidutinio vartotojo (ar grupės vidutinių vartotojų) ekonominį elgesį siūlomo produkto atžvilgiu. Įstatymas, atkartodamas direktyvą, numato, kad nesąžininga komercinė veikla gali pasireikšti kaip klaidinanti ir agresyvi komercinė praktika. Tačiau agresyvi komercinė praktika straipsnio kontekste neanalizuotina.

Klaidinanti komercinė veikla pasireiškia klaidinančiais veiksmais ar informacijos neatskleidimu. Atsižvelgiant į NKVVD 6 ir 7 straipsnius, taip pat NKVVDĮ 5 ir 6 straipsnius, klaidinančiais veiksmais pripažįstama veikla, kai nors pateikiama informacija yra faktiškai tiksli, tačiau dėl tam tikro jos pateikimo elemento gali apgauti vidutinį vartotoją, dėl to vartotojas skatinamas priimti tokį sprendimą dėl sandorio, kurio jis kitomis aplinkybėmis nebūtų sudaręs. Panašiai apibūdinamas ir informacijos neatskleidimas, tačiau pati jo esmė yra ta, kad skirtumas nuo klaidinančios veiklos yra verslininko neveikimas – esminė informacija nuslepiama arba ji pateikiama neaiškiai, neįskaitomai, dviprasmiškai ar ne laiku, arba nenurodomas komercinės veiklos konkretus komercinis tikslas.

Siekdama kuo veiksmingiau apsaugoti vartotojus nuo nesąžiningos komercinės veiklos poveikio, VVTAT kasmet vykdo verslo subjektų monitoringą komercinės veiklos vartotojų srityje. 2022 metais Tarybos sprendimu stebėsena[24] vykdyta nekilnojamojo turto pardavimo rinkoje, kadangi egzistuoja keletas patalpų apibūdinimų, kurie vidutiniam vartotojui gali būti neaiškūs ar nesuprantami.

24 „Valstybinės vartotojų teisių apsaugos tarnybos 2022 m. nesąžiningos komercinės veiklos srities stebėsenos ataskaita“, žiūrėta 2023 m. sausio 14 d., https://www.vvtat.lt/doclib/mrnqevygpar4xxq7qdfgxz48c12h913n.

Atsitiktine tvarka parinkus 23 įmones ir išanalizavus jų internetinėse svetainėse teikiamą informaciją, paprašius paaiškinti vartotojų informavimo tvarką prieš sudarant sutartį, nustatyta, kad vartotojų informavimas vis dėlto yra nepakankamas – puslapiuose nenurodoma konkreti patalpos paskirtis, o tai gali lemti vartotojų klaidinimą. Tačiau vartotojų atžvilgiu nustatytas teigiamas tyrimo aspektas – įstatymo pažeidimo nenustatyta ir didžioji dalis verslo subjektų atsižvelgė į joms teiktas rekomendacijas.

Esant nesąžiningai sąlygai ar nesąžiningos komercinės veiklos atvejui įsijungia specifiniai vartotojų teisių gynimo būdai. Kaip jau minėta, nesąžiningomis pripažintos sutarties sąlygos vartotojui yra neprivalomos – tai vienas iš vartotojų teisių apsaugos garantų visoje ES. ESTT nuolat pabrėžia Nesąžiningų sąlygų direktyvos 6 straipsnio 1 dalies[25] svarbą vartotojų apsaugos sistemoje. ESTT aiškina, kad minima nuostata „<...> kurioje numatyta, kad nesąžiningos sąlygos nėra privalomos vartotojui, yra imperatyvi nuostata, skirta sutartimi nustatytą formalią sutarties šalių teisių ir pareigų pusiausvyrą pakeisti realia, atkuriančia sutarties šalių lygybę“[26]. Privalomasis arba imperatyvus jos pobūdis reiškia, kad ji privaloma visoms šalims, valdžios institucijoms ir nuo jos negalima nukrypti. Be to, vartotojai iš esmės negali atsisakyti šios apsaugos nei tiesiogiai, nei netiesiogiai, sutartimi ar vienašališku pareiškimu[27].

3. „Omnibus“ direktyvos naujovės ir jos įgyvendinimo aspektai

Plečiantis komercinei veiklai, stebint didėjančias komercijos, ypač elektroninės, apimtis tiek Lietuvoje, tiek kitose ES valstybėse narėse, buvo nuspręsta priimti ES direktyvų pakeitimus gerinant vartotojų teisių apsaugą ir modernizuojant ją

25 Šioje normoje reglamentuotas nesąžiningų sutarties sąlygų neprivalomumas vartotojui.

26 Sprendimas *Asbeek Brusse*, C-488/11, 38 punktas su nuoroda į Sprendimo *Banco Español de Crédito,* C-618/10, 40 punktą.

27 „Tarybos direktyvos 93/13/EEB dėl nesąžiningų sąlygų sutartyse su vartotojais aiškinimo ir taikymo gairės“, 4.1 punktas, 37. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=celex%3A52019XC0927%2801%29.

visos ES lygmeniu. Įgyvendinant naujas galimybes vartotojams ir plečiant verslininko pareigas ir atsakomybę vartotojų atžvilgiu, 2019 m. lapkričio 27 d. priimta „Omnibus“ direktyva. Šio straipsnio kontekste analizuotinos pagal šią direktyvą įgyvendinamos naujovės tiek, kiek jos susijusios su nesąžiningų sutarčių sąlygų ir nesąžiningos komercinės veiklos reguliavimu, taip pat verslininko atsakomybe už tokio reguliavimo pažeidimus.

Viena esminių ir šiam straipsniui aktualių naujovių pagal „Omnibus“ direktyvą yra tai, kad yra plečiamas nesąžiningos komercinės praktikos sąrašas. Sparčiai didėjant žmonių įsitraukimui į socialinius tinklus, kitas skaitmenines erdves, natūraliai atsiranda nauji verslo būdai siekiant išsilaikyti rinkoje ir kuo labiau pritraukti naujus klientus. Stebint tai ir siekiant sulyginti reguliavimą su aktualijomis praktikoje realiu laiku, „Omnibus“ direktyva yra nustatomos naujos nesąžiningos komercinės veiklos formos. Aiškiausia ir dažniausiai visuomenėje pastebima verslininkų plačiai taikoma praktika – skelbiami netikri vartotojų atsiliepimai ir paslėpta reklama. Tokių veiksmų įtraukimas į nesąžiningos komercinės veiklos apimtį yra itin reikšmingas vartotojų teisių apsaugoje.

Jau direktyvos preambulėje aiškinant jos reikšmę nurodoma, kad priimdami sprendimą dėl pirkimo vartotojai vis dažniau remiasi kitų vartotojų atsiliepimais ir rekomendacijomis[28]. Labai realu, kad nebūdamas visiškai užtikrintas dėl prekės ar paslaugos įsigijimo vartotojas yra linkęs peržvelgti prie tam tikros prekės teikiamus atsiliepimus, kurie suformuoja galutinį asmens apsisprendimą elgtis vienaip ar kitaip. Tačiau atsiliepimai, kurie turėtų atspindėti realiai perkančių ar paslaugomis besinaudojančių asmenų patirtį, deja, ne visada atspindi tikrą situaciją. Taigi naujoji direktyva tiesiogiai uždraudžia skelbti arba įgalioti kitą asmenį teikti suklastotus atsiliepimus ir taip manipuliuoti vartotojų elgsena. Nors dar iki analizuojamų pokyčių reguliavime klaidinantys veiksmai, pavyzdžiui, klaidinanti

28 „Omnibus“ direktyvos preambulės 47 punktas.

reklama jau buvo uždrausta LR Reklamos įstatymu[29] ir prilyginta nesąžiningai komercinei veiklai, Direktyva dar labiau patikslina tokių veiksmų apimtis. Pagal Direktyvą verslininkai, kurie savo internetinėse verslo platformose teikia vartotojų apžvalgas, turi pareigą įrodyti, ar užtikrinama, kad atsiliepimus skelbia tik tikrieji klientai, kurie įsigijo prekes ar paslaugas ir kaip tai užtikrinama. Įsigaliojus tokiam reguliavimui yra nemažai teigiamų tokios praktikos pavyzdžių. Didžiosios internetinės prekyvietės, gavus produktą, tuo elektroniniu paštu, su kuriuo susieta nuotolinė vartojimo sutartis, vartotojui gavus prekę išsiunčia papildomą laišką su užklausa dėl atsiliepimo pateikimo. Tam, kad būtų užtikrintas atsiliepimo skaidrumas, atskiroje nuorodoje prašoma nurodyti savo duomenis, iš kurių, vadovaudamasis duomenų apsaugos reikalavimais, verslo subjektas gali atskleisti tik vardą. Tačiau tokiu atveju, jeigu verslininkas prie konkrečios prekės pateiktam atsiliepimui tą patį priskirtų kitai prekei, tai suponuotų analizuojamo reguliavimo pažeidimą.

Vis dėlto netikrų atsiliepimų skelbimas neapribojamas tiesioginiu jų paskelbimu, pateikiant atsiliepimą raštu elektroninėje erdvėje. Geresnei vartotojų apsaugai pagal Direktyvą verslo subjektams taip uždraudžiama teikti netikras rekomendacijas ir tokiais veiksmais kaip paspaudžiant „patinka“ ar paliekant kitokią teigiamą verslo subjekto vertinimą, suteikiant tam tikrą žvaigždučių skaičių socialinėse medijose, arba pavedant tai padaryti kitiems asmenims neatskleidžiant reklamos fakto. Negana to, pažeidimu pripažįstama ir paplitusi praktika dalytis tik teigiamais atsiliepimais, o neigiamus panaikinti. Tokia praktika yra itin manipuliuojama rekomendacijomis socialinėse medijose, kai naudotojo teigiama patirtis prekyvietėje iškraipoma sudarant įspūdį, kad visas turinys vertinamas palankiai. Tokia Direktyvoje formuojama draudimų idėja išeina iš to, kad socialinėje medijoje teikiama informacija lengvai ir greitai pasiekia vartotoją, ypač per tuos sklaidos kanalus, kuriuos vartotojas yra linkęs sekti ir reguliariai tikrinti.

29 „Lietuvos Respublikos reklamos įstatymo“ (*Valstybės žinios*, 2000-07-31, Nr. 64-1937) 5 str.

Įgyvendinant naujus reikalavimus atitinkamai buvo papildytas NKVVDĮ išplečiant klaidinančių veiksmų sąrašą. Įstatymo 7 straipsnis, reglamentuojantis klaidinančius veiksmus, kurių nereikia įrodinėti, pagal Direktyvos nuostatas papildytas naujais 26 ir 27 punktais. Juose identiškai pakartojant Direktyvos priedą nurodoma, kad verslininko praktika preziumuojama kaip klaidinantys veiksmai, jeigu teikiami neteisingų vartotojų atsiliepimų arba rekomendacijų ar pavedama tai padaryti kitam asmeniui ir vartotojų atsiliepimai ar rekomendacijos socialinėse medijose iškraipomi siekiant reklamuoti produktus. Įtraukus minėtus veiksmus į sąrašą, pagal kurį atitinkamas veiksmas be įrodinėjimo pripažįstamas nesąžininga komercine praktika, didėja galimybė veiksmingiau ginti vartotoją. Esant netikriems atsiliepimams, iškreiptoms ir tikrų vartotojų patirties neatitinkančioms iškraipytoms rekomendacijoms, užslėptai reklamai nelieka pareigos analizuoti, ar tai tikrai paveikė vidutinio vartotojo sąmonę ir suklaidino jį. Vartotoją galimai paveikiantys, bet realiai nesuklaidinę tokio pobūdžio veiksmai vis dėlto laikomi nesąžiningais vartotojų atžvilgiu.

3.1. Verslininko atsakomybė už Direktyvos pažeidimus

Plečiant vartotojų teises ir skatinant apsaugos taisyklių užtikrinimą „Omnibus“ direktyvoje numatytas reikšmingas verslininko atsakomybės už pažeidimus griežtinimas. Užkraunant didesnę atsakomybės naštą, verslo subjektai skatinami atidžiau peržvelgti savo verslo politiką ir ją įgyvendinti kaip įmanoma tiksliau sutinkant su teisės aktų reikalavimais. Iki priimant naują Direktyvą ir atitinkamai nacionalinių teisės aktų pataisas, už nesąžiningą komercinę praktiką ir nesąžiningų sąlygų taikymą buvo numatytos sankcijos, tačiau mažesnės. Be to, be baudos verslo subjektui numatomos ir kitos rūšies atsakomybės forma – kaip žalos vartotojui atlyginimas.

„Omnibus“ direktyvoje numatyta, kad sankcijos, skiriamos už jos nuostatų, perkeltų į nacionalinės teisės aktus, pažeidimus, turi būti veiksmingos,

proporcingos ir atgrasančios verslininkus nuo vartotojo turimų teisių pažeidimo. Reaguodama į tai Lietuva dar iki minėtų įstatymų pakeitimų gerokai sugriežtino baudas už nesąžiningą komercinę veiklą. Pakeistas NKVVDĮ 13 straipsnis numato, kad VVTAT pagal Vyriausybės patvirtintą sankcijų skyrimo aprašą, atsižvelgdama į pažeidimo aplinkybes, pirmą kartą gali skirti iki 3 proc. verslininko metinės apyvartos arba iki 100 000 eurų. Keičiant nesąžiningos komercinės veiklos direktyvos 13 straipsnį „Omnibus" direktyvoje teikta rekomendacija valstybėms narėms nustatyti 4 proc. siekiančią baudą, jeigu pažeidimas yra paplitęs ir peržengia vienos valstybės ribas. Palyginus Direktyvos teiktą skaičių ir Lietuvos nustatytą, matyti, kad NKVVDĮ 13 str. 2d. numato, kad atsakomybė už tokį pažeidimą gali siekti iki 6 proc. prekiautojo metinės apyvartos. Taigi, Lietuvos reguliavimas net viršija rekomendaciją, o tai suponuoja rimtą požiūrį į vartotojo teisių gynimo mechanizmą. Teisininkai komentuoja, kad nustatytos „baudos skamba išties grėsmingai ir vartotojų teisių apsaugos reguliavimą pagal jo griežtumą galima lyginti su asmens duomenų apsaugos reguliavimu bei ES Bendrojo duomenų apsaugos reglamento numatytomis sankcijomis"[30]. Be to, naujasis reguliavimas numato ir tai, kad skiriant atitinkamą sankciją atsižvelgiama ir į tai, kokios finansinės naudos dėl naudoto nesąžiningo veiksmo turėjo verslininkas ar kokių nuostolių išvengė tokiais veiksmais. Tokią aplinkybę pažeidimo kontekste galima vertinti kaip padedančią objektyviai skirti atitinkamą sankciją, ne vien atsižvelgiant į atsakomybę sunkinančias ar lengvinančias aplinkybes.

Be didinamos baudos už pažeidimus, „Omnibus" direktyvoje naujai reglamentuota dar viena verslininko atsakomybės rūšis – vartotojui suteikiama teisė į tinkamą žalos atlyginimą susidūrus su nesąžininga verslininko komercine veikla. Direktyvos preambulė teikia nuorodą į tai, kad valstybės narės turėtų užtikrinti, kad vartotojams, nukentėjusiems nuo nesąžiningos komercinės praktikos, būtų

30 „Vartotojų teisės: baudos ir kitos neigiamos pasekmės verslui", Glimstedt, žiūrėta 2022 m. gruodžio 19 d., https://www.glimstedt.lt/naujienos/vartotoju-teises-baudos-ir-kitos-neigiamos-pasekmes-verslui/.

numatytos teisių gynimo priemonės, kad būtų panaikinti visi tos nesąžiningos praktikos padariniai. Dėl to direktyva numato, kad vartotojas papildomai turi teisę į kompensaciją, sutarties nutraukimą ir kitas teisių gynimo priemones, kurios sąveikauja su kitais ES teisės aktais. Užtikrinant tokią teisę Lietuvos vartotojams, NKVVDĮ papildomas 12(1) straipsniu, kuriame numatyta, kad vartotojai, nukentėję nuo nesąžiningos komercinės veiklos, turi teisę į žalos atlyginimą, kainos sumažinimą arba sutarties nutraukimą, atsižvelgiant į pažeidimo sunkumą ir pobūdį, vartotojo patirtą žalą ir kitas reikšmingas aplinkybes. Tarnybai nustačius ir paskelbus, kad verslininkas vykdė nesąžiningą komercinę veiklą, nuo tos veiklos nukentėję ir žalos patyrę vartotojai VTAĮ nustatyta tvarka turi teisę kreiptis į Vartotojų teises ginančias institucijas prašydami atitinkamos kompensacijos – žalos atlyginimo, sutarties nutraukimo ar kainos sumažinimo.

Direktyvoje skirta dėmesio ir verslininko atsakomybei už nesąžiningas sąlygas vartojimo sutartyse. Pakeistu reguliavimo pagal „Omnibus“ direktyvą siekiama, kad teisinių padarinių pripažinus sutarties sąlygą nesąžininga kiltų ne tik vartotojui, bet ir pačiam verslininkui. Taigi įtraukdama į NSSD 8b straipsnį, valstybė gali taikyti sankcijas tais atvejais, kai sutarties sąlygos nacionalinėje teisėje bet kokiomis aplinkybėmis aiškiai apibrėžiamos kaip nesąžiningos ir verslininkas ir toliau taiko nesąžiningomis pripažintas sąlygas sutartyse su kitais vartotojais. Pripažinus sąlygą nesąžininga, pagal VTAĮ 35(1) straipsnio 8 dalį, verslininkas gali pripažinti, kad taikoma sąlyga yra nesąžininga ir raštiškai įsipareigoti jos netaikyti. Tačiau, jeigu sąlygos esant sprendimui pripažinti jas nesąžiningomis ar pats verslininkas tai pripažįsta ir toliau yra taikomos, VVTAT turi teisę skirti sankcijas, remdamasi 2021 m. gruodžio 15 d. LR Vyriausybės nutarimu Nr. 1069 dėl baudų už vartojimo sutarčių nesąžiningų sąlygų taikymą dydžio nustatymo tvarkos aprašo patvirtinimo[31] (toliau – Aprašas). Aprašas nustato taisykles, pagal

31 „Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2021 m. gruodžio 15 d. nutarimas Nr. 1069 „Dėl baudų už vartojimo sutarčių nesąžiningų sąlygų taikymą dydžio nustatymo tvarkos aprašo patvirtinimo““„ TAR, 2021-12-16, Nr. 25947.

kurias skiriamos baudos už direktyvos pažeidimus. Baudos dydis pagal Aprašo 5 punktą nustatomas 3 etapais. Kaip ir esant nesąžiningai komercinei veiklai, bauda skiriama procentu nuo verslo subjekto metinės apyvartos. Pirmuoju etapu nustatoma bauda siekia 1,5 proc. apyvartos, o jeigu pažeidimas nevienkartinis – iki 3 proc. Antruoju etapu atsižvelgiant į Aprašo 7 punkte nurodytus kriterijus (pvz., pažeidimo trukmė, sąlygos esmingumas) baudos dydis didinamas arba mažinamas, o trečiuoju nustatomas galutinis dydis atsižvelgiant į aplinkybes didinamas arba mažinamas atitinkamai po 40 proc. Tačiau Aprašas ir Įstatymas nustato apribojimus baudų dydžiui, kad jos būtų proporcingos, kaip reikalauja direktyva. VTAĮ 40 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad baudos dydis negali viršyti 200 000 eurų, o skyrus didesnę nei nurodyta, taikoma maksimalaus dydžio įstatyme nurodyta bauda.

VVTAT sprendimų skirti baudas dėl nesąžiningos komercinės veiklos įstatymo pažeidimo po pataisų įsigaliojimo yra tik 2[32], be to, Tarnybos praktikoje kol kas nebuvo atvejo dėl nesąžiningos praktikos peržengimo į kitų valstybių rinką, už kurią taikoma itin griežta sankcija. 2022–2023 m. vasario mėn. 16 Lietuvos įmonių raštiškai įsipareigojo netaikyti nesąžiningomis pripažintų sutarčių sąlygų[33], dėl to galima prielaida, kad verslo subjektai vis dėlto yra linkę keisti savo komercinę praktiką vartotojų naudai, suderinant savo komercinės praktikos nuostatas su vartotojų teises reglamentuojančiais teisės aktų reikalavimais.

Išvados

Vartotojo teisių apsauga yra viena plačiausiai ES lygmeniu išplėtotų teisių apsaugos sistemų. Taikant vartotojo kaip silpnesnės sutarties šalies doktriną,

32 „Valstybinės vartotojų teisių apsaugos tarnybos 2022 m. nutarimai“, žiūrėta 2023 m. sausio 31 d., https://www.vvtat.lt/lietuvos-respublikos-nesaziningos-komercines-veiklos-vartotojams-draudimo-istatymo-pazeidimai/-2022/857.

33 „Patvirtinti pardavėjų, paslaugų teikėjų rašytiniai įsipareigojimai netaikyti nesąžiningų sąlygų“, žiūrėta 2023 m. vasario 9 d., https://www.vvtat.lt/patvirtinti-pardaveju-paslaugu-teikeju-rasytiniai-isipareigojimai-netaikyti-nesaziningu-salygu/844.

vidutinio vartotojo standartą, yra užtikrinama, kad vartotojas vartojimo teisiniuose santykiuose kuo labiau galėtų būti saugomas nuo galimai nesąžiningos verslininko praktikos. ES reaguodama į tai, kad pasitaiko vienodų vartotojų teisių pažeidimų, „Omnibus“ direktyva suvienodino nesąžiningų sutarčių sąlygų ir nesąžiningos komercinės veiklos reguliavimą. Atlikus teisės aktų pokyčių, VVTAT ir teismų praktikos analizę galima daryti išvadą, kad pokyčių įgyvendinimas stiprina vartotojų teisių apsaugą. Įsigaliojus direktyvai, pagal ją buvo priimti LR teisės aktai, kuriais išplėstas nesąžiningos komercinės praktikos ratas ir nustatyta griežtesnė verslininkų atsakomybė už NKVVDĮ pažeidimus.

Atsižvelgiant į „Omnibus“ direktyvą, išplėstas klaidinančios komercinės praktikos ratas. Nuo naujos įstatymų redakcijos įsigaliojimo klaidinančia praktika pripažįstama ir dažnai socialiniuose tinkluose ir kitose internetinėse erdvėse pastebima ir verslininkų plačiai taikoma praktika – netikri vartotojų atsiliepimai ir paslėpta reklama. Prie jų priskirti ne tik tiesioginiai atsiliepimai, bet ir suklastotas vertinimas, atitinkamų reakcijų žymėjimas ar netikros rekomendacijos. Be to, verslininkas įpareigojamas imtis priemonių, kad užtikrintų, jog atsiliepimai atitinka skaidrumo reikalavimą.

Pagal naują reguliavimą vartojimo sutarties sąlygos pripažinimo nesąžininga atveju sąlygos neprivalomumas vartotojui sukelia teisines pasekmes ir verslininkui – jis ne tik įpareigojamas sąlygos netaikyti, bet jam gali būti skirta sankcija – bauda – už tokios sąlygos taikymą esant sistemingai praktikai. Plečiant verslininko atsakomybę nesąžiningos komercinės veiklos apimtimi, numatytos didesnės, labiau atgrasančios baudos, ypač tuo atveju, jeigu tokios veiklos padarinių kilo daugiau nei vienoje valstybėje narėje. LR tam nustatė didesnį nei direktyvoje rekomenduojamą baudos dydį – 6 proc. nuo metinės subjekto apyvartos. Be to, apsunkinant atsakomybę skiriamos ne tik baudos, bet numatomas žalos atlyginimas vartotojui. Tai reiškia, kad nesąžiningos įmonės dabar gali sulaukti ne tik baudų, bet ir kompensacijos reikalavimų iš vartotojų.

Už nesąžiningų sąlygų ir nesąžiningos komercinės veiklos kontrolę iš esmės yra atsakinga VVTAT. Praėjus metams po baigto Direktyvos įgyvendinimo kol kas nematyti reikšmingų neigiamų aspektų, kad būtų skirtos didelės ir atgrasančios baudos už pažeidimus. Iš esamos situacijos duomenų aišku, kad po pasikeitusio reguliavimo tik pavieniams verslo subjektams skirtos baudos už nesąžiningą komercinę veiklą, nesąžiningomis pripažintų sutarčių sąlygų ir rašytinių pasižadėjimų jų netaikyti pažeidimo ir baudų už jas neskirta. Be to, verslininkai yra linkę atsižvelgti į teikiamas rekomendacijas. Dėl to galima tikėtis, kad „Omnibus“ direktyvos nuostatos, ypač reglamentuojančios verslo subjektų atsakomybę, vis labiau atgraso verslo subjektus nuo nesąžiningų veiksmų.

Naujas vartotojų teisių apsaugos reguliavimas ir apsauga nuo nesąžiningų verslininkų veiksmų į reguliavimą suteikia aiškumo, o baudų dydis, kompensacijos vartotojams už jų teisių pažeidimus galimybė skatina verslininkus savo verslo politikoje skirti didesnį dėmesį vartotojo teisėms, užtikrinti veiklos suderinamumą su teisės aktais ir išvengti atsakomybės už jų pažeidimus.

THE PROTECTION OF CONSUMERS FROM UNFAIR CONTRACT TERMS AND UNFAIR COMMERCIAL PRACTICE: INNOVATIONS OF THE OMNIBUS DIRECTIVE

Eglė Striškaitė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. The protection of consumer's rights is one of the most elaborated fields that is regulated by European Union law. It seeks to ensure that all consumers in the EU would have the same level of protection. Due to this, on 27

November 2019, the new Omnibus Directive was adopted as a means to strengthen consumer rights through the modernization of EU consumer protection. After the last amendments to national legislations entered into force on 28 May 2022, the implementation of the Directive in the Lithuanian legal system was officially completed. Almost a year has passed since the start of the application of the new regulation focused on unfair contract terms and the control of unfair commercial practice, hence the need to analyze the kinds of innovations that the implementation of the Omnibus Directive has brought to the legal system of Lithuania. This article focuses on the protection of consumers from unfair commercial practices and, in the case of unfair contract terms, on the expansion of traders' duties and responsibilities regarding the requirements of the Directive. Among other changes, the list of unfair commercial practices now includes posting fake consumer reviews or spreading hidden advertising, and the trader has to verify the credibility of reviews. For unfair commercial practices and continuing to apply terms that have been considered as unfair, much larger fines can be now imposed, and traders now can expect to receive claims of damages if consumers are affected by unfair actions.

Keywords: consumer rights protection, unfair terms in consumer contracts, unfair commercial practices, the Omnibus Directive.

VALSTYBĖS TARNYBA KAIP STIPRAUS VADOVO KONCEPTAS

Sonata Grigaliūnienė

E. paštas sogrigaliuniene@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universitetas

Kuratorius prof. dr. Arvydas Guogis

E. paštas arvydasg@mruni.eu

Santrauka. Valstybės tarnyba ir vadovų lyderystė yra neatsiejamai susiję su valstybe ir jos svarba visuomenei. Atkūrus nepriklausomybę, valstybės tarnyba paveldėjo kai kuriuos sovietinės santvarkos bruožus. Todėl, pasitelkiant geruosius ES valstybių viešųjų paslaugų pavyzdžius, pritaikytus Lietuvai, buvo inicijuoti pokyčiai tiek dėl valstybės tarnautojų, tiek ir dėl aukšto lygio vadovų.

Šiame straipsnyje analizuojamas Valstybės tarnybos įstatymas ir numatomi jo pokyčiai, susiję su valstybės valdomų įmonių vadovais, apžvelgiamas Švedijos valstybės tarnybos modelis, nustatomi skirtumai ir panašumai su Lietuvos valstybės tarnyba. Analizuojama, kaip keisis valstybės tarnybos įstatymas, kokių pokyčių sulauksime, jei įstatymas bus priimtas. Pabrėžiama, kad valstybės tarnybos įstatymo pakeitimai suteiks vadovams daugiau galių, numatoma, kaip tai paveiks valstybės tarnautojus ir kokią naudą pajus visa visuomenė. Kokių teigiamų pokyčių galime tikėtis įsigaliojus įstatymui, ar galime sulaukti ir neigiamų padarinių? Keliamas klausimas: ar dėl vadovų galių padidinimo bus pritraukti į valstybės tarnybą motyvuoti vadovai, kurie sugebės būti lyderiais?

Reikšminiai žodžiai: valstybės tarnyba, lyderis, valstybės tarnautojas, viešasis administravimas, pokyčiai.

Įvadas

Temos aktualumas. Valstybės tarnyba – asmenų profesinė veikla valstybės ir savivaldybių institucijose ir įstaigose, vykdant viešojo administravimo užduotis ir (arba) padedant valstybės ar savivaldybės institucijai atlikti jiems pavestas užduotis, išskyrus ūkines ir (arba) techninio pobūdžio funkcijas[1]. Valstybė neatsiejama nuo valstybės tarnybos, kurios pagrindinis uždavinys – viešųjų paslaugų teikimas.

Valstybės tarnyba šiuo metu nėra patraukli, sunku įdarbinti gerus specialistus. Viešojo sektoriaus vadovai yra nemotyvuoti, jų atlyginimai yra mažesni nei privačiame sektoriuje, jiems trūksta pasirinkimo laisvės ir mobilumo. Šiuo metu apie 30 % konkursų į vadovus neįvyksta, vis dažniau įstaigoms vadovauja laikinieji vadovai. Šiandien yra būtina pertvarkyti valstybės tarnybą. Juk tai, kiek organizacija sugebės pasiekti užsibrėžtus tikslus, didele dalimi priklauso nuo vadovo kompetencijų ir įgūdžių.

Atkūrus nepriklausomybę pirmieji realūs žingsniai kuriant Lietuvos valstybės tarnybą, kaip sistemą buvo žengti tik 1994 metais. Valstybės tarnybos kūrimo procesą apsunkino buvusios sovietinės sistemos ardymas ir jos pakeitimas[2]. Atkūrus Lietuvos valstybės nepriklausomybę valstybės tarnybos įstatymas keitėsi penkis kartus, šiuo metu valstybės tarnybos vėl laukia pokyčiai. Vyriausybė jau yra pateikusi Seimui siūlymus keisti valstybės tarnybos įstatymą, daug dėmesio skiriama vadovų korpusui. Norima stiprinti šią sritį, laukiame stiprių vadovų, lyderių, kurie suteiktų daug naudos viešajam sektoriui. Valstybės tarnybai reikia ne tik vadovų, bet ir lyderių.

Straipsnio tikslas – išnagrinėti, kaip keisis valstybės institucijų vadovų

1 „Apie valstybės tarnybą“, Valstybės tarnybos portalas, žiūrėta 2023m. kovo 20d. , https://portalas.vtd.lt/lt/apie-valstybes-tarnyba -857.html.

2 Jolanta Juralevičienė, „Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos raida 1990 - 1995 metais“, *Viešoji politika ir administravimas* 11, (2005): 55, https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/13677/2425-5174-1-SM.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

įgaliojimai po Valstybės tarnybos įstatymo pakeitimo ir kaip tai paveiks valstybės institucijas. Kiek svarbi lyderystė yra valstybės tarnyboje ir ar naujasis valstybės tarnybos įstatymas išspręs esamas problemas.

Tyrimo tikslai – nustatyti teigiamas šio valstybės tarnybos įstatymo projekto puses, t. y. išsiaiškinti, kiek stiprus vadovas gali paveikti priimamus sprendimus, taip pat įvertinti galimas neigiamas rizikas, suteikus vadovui daugiau įgaliojimų ir laisvės.

Tyrimo objektas – valstybės tarnybos įstatymas ir jo projektas, kurį įgyvendinus pasikeis vadovų uždaviniai ir galimybės valstybės tarnyboje.

Tyrimo uždaviniai – ištirti, kokią reikšmę turi lyderystė valstybės tarnyboje, kaip keisis valstybės tarnyba, kokių galių įgaus vadovai, kokios galimos pasekmės būtų pakeitus valstybės tarnybos įstatymą.

Tyrimo metodai – aprašomasis-apžvalginis, lyginamosios analizės, sintezės, grafinio vaizdavimo.

1. Vadovo svarba viešajame sektoriuje

Strategijos dokumentai, nustatantys Lietuvos valstybės tarnybos vadovų kompetencijų stiprinimo tikslus, neapibrėžia lyderystės sampratos ir nenurodo, kokių vadovų reikia Lietuvos valstybės tarnybai. Lietuvos valstybės tarnautojų kompetencijų sistema, išskirianti ir detaliai apibūdinanti lyderystės kompetenciją, nėra įteisinta teisės aktais, todėl vadovavimo kompetencijos aprašas negali būti laikomas bendru vadovavimo stiprinimo Lietuvos valstybės tarnyboje gairėmis. Panaši situacija šiuo metu yra susidariusi Slovėnijoje[3]. Siekiant išsiaiškinti, kiek lyderis yra svarbus valstybės tarnyboje, reikia panagrinėti, ką mokslininkai sako apie lyderį. Koks jo vaidmuo, kokią įtaką jis gali turėti siekdamas tikslo? Ar visada pakanka vien vadovo, ar vadovas gali būti lyderis, kuris ne tik atlieka jam pavestas

3 Viešosios politikos ir vadybos institutas, „Įstaigų vadovų kompetencijų valdymas ES valstybėse narėse“, 29, žiūrėta 2023 m. kovo 25 d., https://2014.esinvesticijos.lt/media/force_download/?url=/uploads/main/esproducts/docs/99_1e158cc75ea9fdaa089028345a1e82c0.pdf.

užduotis, bet ir turi ateities viziją?

Lyderystė yra labai svarbi šiuolaikinėje visuomenėje. Vienos nuomonės ar lyderystės apibrėžimo tam nėra. „Lyderis yra tas, kuris eina priekyje ir pasekėjams rodo kelią."[4] Tai – tik viena iš daugelio teorijų. Pasak R. M. Stogdillis, lyderystės teorijų gali būti labai daug, kiekvienas lyderis gali skleisti savo žinutę, kiekviena asmenybė yra kitokia ir visi lyderiai yra skirtingi[5]. Dar ir dabar mokslininkai nėra vienbalsiai sutarę, kas yra lyderystė ir kokie pagrindiniai bruožai yra priskiriami lyderiui. Aišku yra tik tai, kad kiekvienas lyderis yra kitoks ir jo pagrindinis darbas yra vesti sekėjus paskui save, kad įgyvendintų iškeltus tikslus, kuriuos jis gali pasiekti tik padedamas savo sekėjų. Pasak E. Pulavičienės, lyderiai gali išsiskirti iš grupės ir prisiimti atsakomybę ne todėl, kad jiems suteiktos tokios teisės, o todėl, kad jie demonstruoja savo gebėjimą vadovauti ir daryti įtaką žmonėms. Vadovai organizacijose turi būti asmenybės, teigiamai veikti žmones, produktyviai naudoti išteklius ir siekti užsibrėžto tikslo[6].

Kuo skiriasi ir kuo panašios yra lyderio ir vadovo sąvokos? Vadovas nebūtinai gali būti lyderis, kaip ir lyderis ne visada yra vadovas. Tačiau abu jie turi sekėjų, kurie paklūsta jų norams pasiekti reikiamą rezultatą. W. Bennisas ir B. Nanusas nurodo, „kad būti vadovu reiškia siekti padaryti darbą, o būti lyderiu – daryti įtaką kitiems ir kurti ateities viziją"[7]. Jis paaiškina skirtumus tarp vadovo ir lyderio. Vadovas – tai yra nustatytos tvarkos vykdytojas, o lyderis – tai asmuo, ieškantis naujovių ir sugebantis savo sekėjus įtikinti sekti jo idėjomis, jas įgyvendinti. Vadovas – tai „asmuo, atsakingas už tai, kad pastangos būtų nukreiptos organizacijos tikslams siekti"[8]. Lyderiui yra aktuali ateitis, o ne praeitis, jam yra

4 Rita Dukynaitė, *Lyderystė Sampratos, klasifikacijos, požymiai* (Vilnius, Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2016), 9.

5 *Ibid*.

6 Eimenė Paulavičienė, „Lyderystė visuotinės kokybės vadybos kontekste", *Ekonomika ir vadyba* (2007), 1034. https://web-s-ebscohost-com.skaitykla.mruni.eu/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=6&sid=f0cebb95-f6e5-48f9-8ca7-d78fa729dce3%40redis.

7 Dukynaitė, *op. cit.*, 20.

8 James. A. F. Stoner, R. Edvard Rreeman ir Daniel R. Gilbert , *Vadyba* (Vilnius, 2008), 7.

svarbios ateities vizijos ir jų įgyvendinimas. „Vadovavimas užtikrina darbo tvarką ir nuoseklumą, lyderystė – pokyčius ir judėjimą."[9] Todėl svarbu atskirti vadovą nuo lyderio. Pagrindinė savybė, skirianti vadovą nuo lyderio, yra ta, kad vadovas turi teisę leisti įstatymus, susijusius su užimamomis pareigomis. Valdymas nebus efektyvus, jei nebus lyderystės. Daug autorių lyderystę traktuoja kaip vieną iš svarbiausių lyderystės įtakos priemonių ar vadovavimo metodų[10].

Šiuo metu sprendžiasi, kokios valstybės tarnybos reikia Lietuvai ir ar užtenka tiesiog turėti vadovą, kuris atlieka įstatymo jam pavestas pareigas, ar jis gali būti lyderis, kuris mato valstybės viziją, ir gali suburti sekėjus, kurie kurtų valstybės ateitį. O gal naujasis valstybės tarnybos modelis valstybei netinka, jokios naudos neduoda, o valstybės biudžeto lėšos bus veltui eikvojamos?

2. Vadovo įgaliojimų kaita valstybės tarnyboje nuo nepriklausomybės atkūrimo

Valstybės tarnybos įstatymas per Lietuvos nepriklausomybės metus buvo keičiamas penkis kartus. Pirmasis veikė 1990–1995 metais, kai valstybės tarnyba buvo reglamentuojama laikinų teisės aktų. Pirmuoju laikotarpiu buvo suformuotas nepriklausomai Lietuvai lojalių valstybės tarnautojų korpusas. Lojalumo valstybei principas tada buvo vienas svarbiausių kriterijų, pagal kurį buvo reglamentuojamas valstybės institucijų ir organizacijų vadovų skyrimas ir atleidimas. Vadovų skyrimo ir atleidimo funkcija nebuvo deleguota jokiai ministerijai ar skyriui. Kiekviena ministerija ar departamentas vadovavosi savo nuostatais ir kriterijais, t. y. tuo metu nebuvo institucijos, kuri formuotų ir administruotų to meto valstybės tarnybą[11]. 1995 metais priimtame Valdininkų įstatyme[12] jau

9 Dukynaitė, *supra note,* 4: 30.

10 Ramūnas Vanagas ir Lina Vyšniauskienė, *Vadybos pagrindai* (Mykolo Romerio universitetas, 2012), 139, https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/16840/9789955194118.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

11 Jolanta Juralevičienė, „Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos raida 1990 - 1995 metais", *Viešoji politika ir administravimas* 11, (2005): 60. https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/13677/2425-5174-1-SM.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

12 „Lietuvos Respublikos valdininkų įstatymas", *Valstybės žinios*, 1995-04-21, Nr. 33-759.

buvo numatytos valstybės tarnybos ir valstybės, savivaldybių tarnautojų sąvokos. Šis įstatymas, taikomas valstybės (savivaldybių) darbuotojams, traktuojamas plačiąja prasme: tai – visi darbuotojai, gaunantys darbo užmokestį iš valstybės ar savivaldybės biudžeto (įtraukiant mokytojus, policijos pareigūnus, teisėjus, medicinos personalą, diplomatus, valstybės tarnautojus ir kt.), išskyrus politikus (rinktuosius)[13]. Įsigaliojus 1995 metų Valdininkų įstatymui, santykiai su darbdaviu buvo grindžiami darbo sutartimis (10, 11 ir 12 straipsniai). Jau 1999 metais priimtame Valstybės tarnybos įstatyme buvo numatyta, kad darbo sutartys su valstybės tarnautojais nesudaromos (11 str. 5 d.)[14]. 1999 metų Valstybės tarnybos įstatymu norėta kompleksiškai sureguliuoti visus valstybės tarnautojų santykius, suvienodinti jų teisinį reglamentavimą ir viską sujungti į vieną teisės aktą. Pagal šią redakciją valstybės tarnautojas yra fizinis asmuo, įgijęs šio ir kitų įstatymų nustatytas valstybės tarnautojo pareigas ir vykdantis viešąsias administracines, ūkines ir technines užduotis valstybės ar savivaldybių institucijose arba teikiantis viešąsias paslaugas plačiajai visuomenei[15].

Pagal 1999 metų Valstybės tarnybos įstatymą buvo galima pretenduoti į vadovo pareigas: „Į įstaigų vadovų pareigas asmenys priimami viešo konkurso būdu arba be konkurso politinio (asmeninio) pasitikėjimo pagrindu. Įstaigas, kurių vadovai yra politinio (asmeninio) pasitikėjimo valstybės tarnautojai, taip pat valstybės politikus, kurie turi teisę skirti šių įstaigų vadovus – politinio (asmeninio) pasitikėjimo valstybės tarnautojus, – nustato įstatymai“[16]. Įstatymas apibrėžia: įstaigų vadovai skiriami viešo konkurso būdu įstaigos steigimo įstatymo ir kitų

13 Adolfas Gylys ir Vaidotas A. Vaičaitis, „Viešojo administravimo problemos ir mūsų teisinis mentalitetas“, *Jurisprudencija* 31(39) (2003): 75. https://repository.mruni.eu/handle/007/13683.

14 Edvardas Žukauskas ir Aleksandras Minkevičius, “Valstybės tarnybos reguliavimo problemos“ ,*Viešoji politika ir administravimas* T. 13, Nr. 4 (2014): 558. https://web-p-ebscohost-com.skaitykla.mruni.eu/ehost/detail/detail?vid=17&sid=6bbfe89a-dfba-4517-8e55-497b37d3d968%40redis&bdata=JnNpdGU9ZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=asn&AN=100540521.

15 Osvaldas Šarmavičius, “Atrankos į valstybės tarnybą pristatymas: kodėl norime keisti?“, *pranešimas konferencijoje Pasikeitimas geros patirties pavyzdžiais skirtingose ES šalyse narėse vykdant atranką į valstybės tarnautojo pareigas, Vilnius,* 2006 m. kovo 21- 22 d. https://www.sigmaweb.org/publications/36763853.pdf.

16 „Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1999-07-30, Nr. 66-2130.

teisės aktų nustatytam terminui. Kadencija negali būti ilgesnė kaip 5 metai. 2021 metų gruodžio 23 dieną buvo išleistas teisės aktas, kuriuo pakeistos priėmimo sąlygos, nurodant: „Į įstaigų vadovų pareigas priimama 5 metų kadencijai konkurso būdu arba įstatymų nustatytais atvejais be konkurso. Įstaigos vadovas, kurio tarnybinė veikla pareigų eitos kadencijos metu visuose atliktuose tarnybinės veiklos vertinimuose buvo įvertinta gerai ir (arba) labai gerai, į tos pačios valstybės ar savivaldybės institucijos ar įstaigos vadovo pareigas antrai kadencijai gali būti skiriamas be konkurso. Asmuo negali eiti tos pačios valstybės ar savivaldybės institucijos ar įstaigos vadovo pareigų daugiau kaip dvi kadencijas iš eilės, jeigu kituose įstatymuose nenustatyta kitaip. Įstatymų nustatytais atvejais į įstaigų vadovų pareigas priimama politinio (asmeninio) pasitikėjimo pagrindu.“[17] Pretendentai į valstybės tarnybą turi atitikti pagrindinius reikalavimus, kurie yra nustatyti valstybės tarnybos įstatyme, tai – valstybinė lietuvių kalba, amžiaus cenzas nuo 18 iki 65 metų (išskyrus politinio pasitikėjimo), universitetinis arba kolegijos išsilavinimas (9 st. 1, 2, 3 d.), taip pat yra nusakoma, kokiais atvejais negali būti asmuo priimtas į valstybės tarnyba (9 st., 2, 3 d.)[18]. Iki 2016 metų Lietuvoje atrankos buvo vykdomos pusiau centralizuotai, nuo 2019 metų sausio 1 dienos Lietuvos karjeros valstybės tarnautojų atrankos procedūras centralizuotai vykdo Viešojo valdymo agentūra.

3. Valstybinių organizacijų vadovų atrankos, įgaliojimai pagal galiojančius teisės aktus

Nuo 2019 metų atrankos į valstybės tarnybą buvo vykdomos centralizuotai per valstybės tarnybos portalą, prie LR VRM valstybės tarnybos departamento, kuris šiuo metu yra pertvarkomas į Viešojo valdymo agentūrą[19]. Šiuo metu vi-

17 „Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymo nr. VIII-1316 8, 11, 14, 16, 17, 18, 19, 21, 27, 29, 30, 47, 49 ir 51 straipsnių pakeitimo ir 37 straipsnio pripažinimo netekusiu galios įstatymas“, TAR, 2022-01-06, Nr. 166.

18 „Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1999-07-30, Nr. 66-2130.

19 „D.U.K. apie Valstybės tarnybos pertvarką“, Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija, žiūrėta 2023 balandžio 4d., https://vrm.lrv.lt/lt/d-u-k-apie-valstybes-tarnybos-pertvarka.

sos atrankos vyksta būtent per agentūrą. Darbuotojo ieškantis subjektas parengia pareigybės aprašymą ir išsiunčia jį Viešojo valdymo agentūrai – per valstybės tarnybos administravimo informacinę sistemą. Skelbimas įkeliamas į Valstybės tarnybos portalą. Pretendentai paraiškas dalyvauti konkurse ir kitus dokumentus teikia per viešojo sektoriaus administracinės informacinės sistemos savitarnos modulį, renkant įstaigos vadovą komisiją sudaro ne mažiau kaip penki nariai, iš kurių daugiau nei pusė turi būti Viešojo valdymo agentūros atstovai, vienas ar du pareigas priimančio asmens pasiūlyti atstovai, kartu gali būti skiriami ne daugiau kaip du buvę ir / ar esami įstaigų vadovai. Prieš atranką Viešojo valdymo agentūra visapusiškai įvertina kandidatus į organizacijos vadovus, įvertina jų bendruosius, vadybos ir vadovavimo įgūdžius. Išsamus įvertinimas dėl priėmimo į pareigas atrankos komitetui yra rekomendacinis. Konkurso komisija gali taikyti tokias atrankos procedūras: pokalbį, praktinę užduotį, rašinį, testą, esė. Konkursą gali sudaryti daugiau nei vienas etapas. Kiekvienas komisijos narys individualiai vertina pretendentų tinkamumą kiekvienu taikomu vertinimo būdu, išskyrus testą – nuo 1 iki 10 balų. Į įstaigos vadovo, įstaigos vadovo pavaduotojo ir įstaigos skyriaus vedėjo pareigas pretenduoja du pretendentai, kurie konkurse surinko daugiausiai balų, bet ne mažiau kaip 6 balus (straipsnio nustatyta tvarka), 11 Valstybės tarnybos įstatymo 2 dalyje – pretendentas, surinkęs ne mažiau kaip 6 balus. Galutinį nugalėtoją iš šių pretendentų išrenka į pareigas priimantis asmuo[20]. Karjeros valstybės tarnautojo ir pakaitinio valstybės tarnautojo tarnybinę veiklą vertina tiesioginis jo vadovas[21]. Pagal galiojančius teisės aktus valstybės tarnautojų, tarp jų ir vadovų, mokymas organizuojamas centralizuotai. Pareigūnų mokymai organizuojami įstaigose ir už tai yra atsakingi priimantys asmenys. Ilgą laiką valstybės

20 „Centralizuota valstybės tarnautojų atranka – kaip ji vyksta?“, Valstybės tarnybos portalas, žiūrėta, 2023 m. kovo 25 d., https://portalas.vtd.lt/lt/text/tekstai/visuomenei/valstybes-tarnautoju-atranka/centralizuota-valstybes-tarnautoju-atranka-kaip-ji-vyksta-881.html.

21 „Tarnybinės veiklos vertinimas“, Lietuvos respublikos vidaus reikalų ministerija, žiūrėta, 2023 m. kovo 25 d., https://vrm.lrv.lt/lt/naudinga-informacija/naujasis-valstybes-tarnybos-istatymas-pokyciu-igyvendinimas/tarnybines-veiklos-vertinimas.

tarnautojų mokymus kontroliavo Valstybės tarnybos departamentas. Valstybės tarnautojai mokosi Valstybės tarnybos departamento direktoriaus įsakymu, licencijuotose įstaigose. Mokymo programos pareigūnams nuo 8 akademinių valandų patvirtintos Valstybės tarnybos departamento direktoriaus įsakymu. Vyriausybė tvirtina valstybės tarnautojų mokymo strategiją (nustato mokymo prioritetus) ir mokymo organizavimo tvarkos aprašą[22]. Valstybės tarnybos įstatymas apibrėžia valdininkų algas, pareigas, socialines garantijas.

Apibendrinant galima teigti, kad Valstybės tarnybos pareigūnų atrankos, mokymai ir vertinimai yra „sutelkti vienose rankose", todėl procesai gali užtrukti ir kainuoti nemažai biudžeto lėšų.

4. Numatomi pasikeitimai vadovo įgaliojimuose valstybės tarnyboje

Valstybės tarnyba šiuo metu susiduria su iššūkiais, nes ji nėra patraukli – nei darbo sąlygomis, nei atlyginimais, nei vadovo valstybinėje įstaigoje įgaliojimais. Lietuvos ministrė pirmininkė I. Šimonytė teigė, kad „šiuo metu neįvyksta 50 proc. valstybės tarnautojų, 30 proc. valstybės tarnybos įstaigų vadovų konkursų. 60 proc. darbuotojų yra nepatenkinti darbu valstybės tarnyboje: darbo užmokestis yra nekonkurencingas. Fiksuojamas maždaug 40 proc. aukščiausios grandies vadovų atlyginimo atotrūkis nuo privataus sektoriaus"[23]. Tad ar reikia pokyčių?

22 „Pagrindinės mokymo organizavimo nuostatos", Valstybės tarnybos portalas, žiūrėta , 2023 m. kovo 25 d., https://portalas.vtd.lt/lt/text/tekstai/valstybes-tarnautojams/valstybes-tarnautoju-mokymas/pagrindines-mokymo-organizavimo-nuostatos-592.html.

23 „Visuomenei ir žiniasklaidai", Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2023 m. kovo 25 d., https://www.lrs.lt/sip/portal.show?P_r=35403&p_k=1&p_t=282959.

1. pav. *Valstybės tarnybos tobulinimo koncepcija*[24]

Viešojo sektoriaus organizacijose yra labai svarbios pokyčių valdymo sistemos. Jos dėl savo veiklos aplinkos ir struktūros, įgyvendindamos pokyčius, susiduria su dideliais sunkumais[25]. Todėl daugelyje mokslinių tyrimų apie organizacinius pokyčius viešajame sektoriuje pabrėžiama lyderystės ir vadovavimo svarba[26, 27]. Galima teigti, kad iškilę sunkumai valstybės tarnyboje dėl vadovų vaidmens Lietuvoje paskatino rengti Valstybės tarnybos įstatymo reformą.

Šiuo metu į viešąją ar biudžetinę įstaigą ateinantis naujas vadovas neturi laisvės įgyvendinti realių pokyčių įstaigoje – negali burti komandos ir pats nusistatyti atlyginimų politikos. Tad šiuo įstatymo pakeitimu norima suteikti vadovams daugiau laisvės, sukurti AVT (aukštesniąją Valstybės tarnybą), decentralizuoti pareigūnų atranką, atsisakyti maksimalaus klerkų ir darbuotojų skaičiaus – įstaigų vadovai patys nuspręstų, kiek ir kokių pareigybių reikia vykdyti veiklą, kad

24 „Valstybės tarnyba“, Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija, žiūrėta 2023 m. kovo 25 d., https://vrm.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/valstybes-tarnyba.

25 Van der Voet, J., Groeneveld, S. and Kuipers, B. „Talking the talk or walking the walk? The leadership of planned and emergent change in a public organization“, *Journal of Change Management* 14, (2014): 171-191, <DOI:10.1080/14697017.2013.805160>.

26 Van der Voet, J., „Change Leadership and Public Sector Organizational Change: Examining the Interactions of Transformational Leadership Style and Red Tape“, *American Review of Public Administration* 46(6), (2015): 660-682. <DOI: 10.1177/0275074015574769>.

27 „Įstaigų vadovų kompetencijų valdymas ES valstybėse narėse“, *supra note,* 3: 29.

būtų pasiekti užsibrėžti tikslai. Tačiau pačių vadovų atranka vyktų centralizuotai, stiprinant jų ugdymą. Centralizuota vadovų atranka padeda užtikrinti vienodus ir profesionalius atrankos standartus, nes atrankos rengėjai yra tam pasiruošę. Kita vertus, atrankos yra centralizuotos, kad būtų užtikrintas maksimalus jų skaidrumas ir visais atvejais – depolitizavimas, o atrankos komisija, komitetas ar institucija savo nuostatų ribose veikia savarankiškai. Savo veikla atrankos komisija yra pavaldi aukščiausiems šalies pareigūnams, o jos narių atranka subalansuoja skirtingų suinteresuotųjų šalių interesus. Kiekvienoje šalyje tai yra daroma skirtingai, pvz., Airija, Estija ir Nyderlandai mokymo paslaugas perka iš privačių paslaugų teikėjų ar akademinių institucijų, o ne teikia jas savo viduje. Airijoje ir Estijoje (kaip ir Nyderlanduose) nėra privalomų standartinių įvadinių mokymo programų[28]. Čia pačiam vadovui suteikta galimybė reikšti lyderystę. Tokia padėtis leidžia greičiau reaguoti į pokyčius. A. Marčinsko ir V. Diskos teigimu, viešojo sektoriaus organizacijų vadovai, susidūrę su sparčiais aplinkos pokyčiais ir būtinybe veikti didėjančio neapibrėžtumo sąlygomis, turi vis labiau atsižvelgti į lyderio vaidmenų reikalavimus, kurie keičiasi. Tai – efektyvi motyvavimo sistema lyderystei[29]. Naujasis Valstybės tarnybos įstatymo projektas yra dar labiau paremtas postų modeliu. Įstatymu siekiama nuo karjeros valstybės tarnautojų pereiti prie samdomų valstybės tarnautojų. Nors 2008–2015 metais Lietuvoje ir Portugalijoje nemažai postų modelio elementų buvo įtraukta į Valstybės tarnybos sistemas, organizuojant Valstybės tarnybą, užsienio autorių teigimu, vis dar yra svarbus tradicinis modelis. Reikia pripažinti, kad Lietuvoje vyrauja karjeros modelio elementai, tačiau atsirado ir postų modelio elementų[30]. Postų modeliui būdingas didesnis atvirumas valstybės tarnyboje, kai į įvairias, taip pat ir aukštesnes,

28 „Įstaigų vadovų kompetencijų valdymas ES valstybėse narėse“, *supra note,* 3: 33.

29 Albinas Marčinskas ir Vadimas Diska, „Vadovų vadybinių vaidmenų prioritetai viešajame sektoriuje“, *Viešasis administravimas* (2009): 46. https://web.s.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=fe6d758f-8c1c-4e28-bcf9-f8459ee1ad93%40redis.

30 „Įstaigų vadovų kompetencijų valdymas ES valstybėse narėse“, *supra note,* 3: 16.

tarnybos pareigas įprasta samdyti naujus darbuotojus tiesiogiai ne tik iš už Valstybės tarnybos ribų, bet ir privataus sektoriaus. Todėl postų modeliui būdingas didelis darbuotojų mobilumas tarp privataus sektoriaus ir Valstybės tarnybos, o terminuotos darbo sutartys yra bendros visiems. Postų modelio viešajai paslaugai iš esmės taikomas bendras darbo santykių reguliavimas, susijęs su konkrečiomis darbo sąlygomis ir atlyginimu[31]. N. Thijs ir kt.[32] nuomone, vis daugiau viešojo administravimo institucijų Šiaurės ir Rytų Europoje samdo darbuotojus Darbo kodekso, o ne Valstybės tarnybos įstatymo pagrindu. O įdarbinimas į Valstybės tarnybą pagal specifinius įstatymus ir toliau vyrauja žemyninėje Europoje. Galima teigti, kad Darbo kodekso taikymas viešojo administravimo įstaigose suteikia daugiau savarankiškumo darbdaviui ir sudaro galimybes lankstesniems darbo santykiams, tačiau tai gali sumažinti darbo santykių skaidrumą viešojo administravimo įstaigose[33].

Dar vieną problemą Valstybės tarnyboje sudaro atleidimo iš tarnybos klausimas, kuris yra susijęs su socialinių garantijų problema. Įvairių garantijų sistema verčia organizacijų vadovybę vykdyti plačias atrankos ir mokymo programas[34]. Bet ir šiuo atveju reforma yra įgyvendinama darbdavio naudai, kai iš dalies yra sumažinamos socialinės garantijos, o tai didina naujosios viešosios vadybos įtaką. Perėjimu prie darbo santykiais paremtų sutarčių yra mažinamos socialinės garantijos Valstybės tarnyboje, todėl toks Valstybės tarnybos įstatymo projektas nebėra patrauklus tarnautojams, kurie jau daug metų dirba toje sistemoje. Tačiau tai gali pritraukti naujų motyvuotų tarnautojų ir gerų vadovų, lyderių, taip pat

31 Lietuvos Respublikos Seimas, „*Viešojo administravimo sistemos Europos Sąjungos valstybėse narėse: valstybės tarnybų modeliai, skaitmenizavimo iššūkiai, viešojo sektoriaus dydžio ir efektyvumo koreliacijos su valstybės perskirstomuoju vaidmeniu*“, 2021, 3. https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=32865.

32 Thijs, N., Hammerschmid, G. and Palaric, E. *Report on Key Characteristics of Public Administration in Member States (Task 1)* (Briuselis, 2017) (neskelbtas šaltinis).

33 „Įstaigų vadovų kompetencijų valdymas ES valstybėse narėse“, *supra note,* 3: 33.

34 Aleksandras Minkevičius ir Vainius Smalskys, *Valstybės tarnyba užsienio šalyse: raida ir tendencijos, Administracinė kultūra* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2018), 13. https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/15490/minkevicius-smalskys_w.pdf?sequence=1&isAllowed=n.

jaunų tarnautojų. Įstatymo projekte taip pat yra numatyti darbo užmokesčio pokyčiai, kurie turėtų keistis. Tai – atlyginimų didinimas vadovams, nes dabartinė darbo apmokėjimo sistema yra labai suvaržyta, o dažnai vadovaujančias pareigas einančio valstybės tarnautojo darbo užmokestis yra žymiai mažesnis už to paties rango vadovo, dirbančio privačiame sektoriuje. Vadovas dabar galėtų pats skirti piniginius priedus kaip skatinimą gerai dirbantiems tarnautojams. Tačiau nepatraukliai atrodo tai, kad, mažinant socialines garantijas, valstybės tarnautojai netenka dalies socialinių garantijų (pvz., priedo už stažą), o tai nemotyvuoja siekti rezultatų. Vienas iš svarbesnių reformos tikslų yra sustiprinti vadovo įgaliojimus, suteikti jam daugiau galių, decentralizuoti darbuotojų atranką ir leisti vadovams greičiau inicijuoti pokyčius.

Pagal 2019 metų EBPO tyrimo duomenis Lietuva pagal tarptautinį Valstybės tarnybos efektyvumo indeksą (InCiSE) užima 20 vietą.

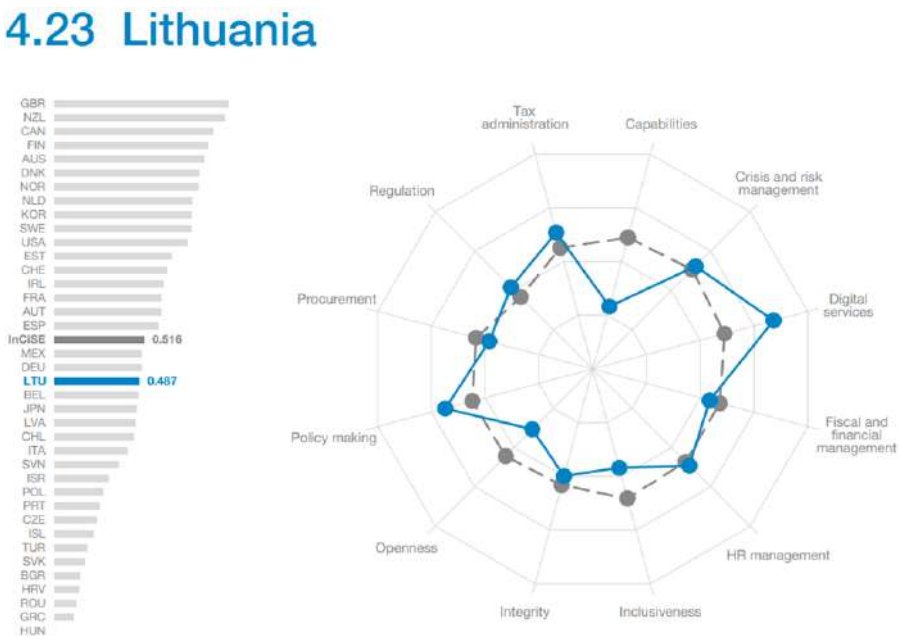

2 pav. *2019 m. InCiSE Lietuvos rezultatų suvestinė (Country profiles of the 2019 InCiSE results)*[35]

35 „The International Civil Service Effectiveness (InCiSE) Index, 2019", INCISE 2019, žiūrėta 2023m. kovo 30 d. https://www.bsg.ox.ac.uk/sites/default/files/2019-04/InCiSE%202019%20Results%20Report.pdf

Geriausias Lietuvos balas yra paskirtas už skaitmenines paslaugas (aštunta vieta bendroje įskaitoje). Lietuva aukščiausią balą pasiekia už internetinių paslaugų prieinamumą ir tinkamumą įprastinei verslo veiklai. Labai aukšti Lietuvos balai yra gauti už technologijų pažangos panaudojimą verslo formavimui gerinti, reguliarių verslo operacijų ir civilinių aktų tvarkymą. Lietuvos balai viršija mokesčių administravimo, politikos formavimo, krizių ir rizikos valdymo, taip pat reguliavimo rodiklių vidurkį. Lietuvos balai yra žemi, palyginti su kitomis šalimis, įgūdžių ir įtraukties srityse. Tačiau galima pastebėti ir keletą gerų rodmenų. Tai – pagrindinių kompetencijų, tokių kaip skaičiavimo ir problemų sprendimo įgūdžių, taip pat aukštojo mokslo lygio. Lietuvos balas dėl „darbo vietos organizacinių gebėjimų“ taip pat yra aukštas[36].

Apibendrinant galima teigti, kad Valstybės tarnybos įstatymo projektas turi ir teigiamų, ir neigiamų pusių. Stipresnis vadovų korpusas gali padaryti Valstybės tarnybą patrauklesnę jaunesniems žmonėms ir anksčiau sukelti pokyčius. Tačiau yra rizika, kad darbuotojus paveiktų tarnautojų tiesioginis priklausymas nuo santykio su vadovu, gali atsirasti nepotizmo atvejų. Neigiamos reakcijos gali atsirasti dėl socialinių garantijų mažėjimo.

5. Švedijos Valstybės tarnybos pavyzdys

Švedija yra kitokio modelio valstybė, kurioje atrankos vykdomos visiškai decentralizuotai. Jos valstybės tarnyba jau sėkmingai gyvuoja nuo 1970 metų reformos. Švedijos viešasis administravimas pasižymi decentralizuota struktūra: čia vyrauja horizontalūs administraciniai santykiai. Politinė ir viešoji valdžia Švedijoje yra padalyta tarp mažų departamentų (ministerijų) (jų yra 11 ir apie 2 tūkst. darbuotojų) ir didelių administracinių agentūrų (yra apie 170, kuriose dirba beveik 400 tūkst. darbuotojų). Centrinė valdžia daug funkcijų perdavė didelę

36 „The International Civil Service Effectiveness (InCiSE) Index, 2019“, *supra note*, 35.

autonomiją turinčioms savivaldybėms[37]. Departamentams vadovauja ministrai – ministrų kabineto nariai. Jie skiria vyresniuosius departamento pareigūnus į valstybės sekretoriaus ir teisės sekretoriaus politines pareigas. Į šias pareigas žmones deleguoja rinkimus laimėjusi partija. Kiekvienas departamentas (ministerija) turi keletą agentūrų (šved. Ämbetsverk), kurioms vadovauja direktoriai, paskirti atsakingo ministro 6 metų kadencijai. Direktorius vadovauja tik kasdieniam agentūros darbui. Politikos įgyvendinimo ir veiklos strategijos klausimus sprendžia Agentūros taryba, kurią sudaro politinių partijų, interesų grupių atstovai, kitų Agentūrų deleguoti asmenys ir Agentūros darbuotojai[38], nors pagal Švedijos konstituciją už politikos ir strategijų formulavimą atsako ministerijos, o agentūros atsakingos už jų įgyvendinimą. Politinėje praktikoje situacija yra kiek kitokia – nyksta riba tarp politikos formavimo ir įgyvendinimo, o agentūrų įtaka politikos formavimui yra didelė[39]. Švedijos valstybinė darbdavių agentūra yra atsakinga už viešojo sektoriaus darbdavių politiką ir ją plėtoja. Agentūros gali plėtoti savo organizaciją, darbo procesus, atlyginimų formavimą ir įgūdžių ugdymą atsižvelgdamos į savo veiklos poreikius. Vyriausybė skiria agentūrų įstaigų vadovus. Atlyginimai nustatomi individualiai, atsižvelgiant į įstaigos vadovo pareigybei keliamus reikalavimus, taip pat kvalifikaciją ir patirtį. Agentūros vadovai skiriami ribotai kadencijai, paprastai šešeriems metams su galimybe pratęsti dar trejiems metams. Jų darbo sutartis negali būti nutraukta nepasibaigus tarnybos laikotarpiui. Tačiau Vyriausybė gali perkelti agentūros vadovą į kitas pareigas. Vyriausybė, skirdama naujus vadovus, kandidatus gali vertinti tik pagal nuopelnus ir kompetenciją. Vyriausybės skyrimo politika turi būti nuspėjama, skaidri ir atskaitinga[40].

37 „Archive:Public employment – Sweden“, Eurostat, žiūrėta 2023 m. kovo 25 d., https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Archive:Public_employment_-_Sweden#Senior_Civil_Servants.

38 Herbut R., „Administracja publiczna – modele, funkcje i struktura“, *Polityka i administracija. Wprowadzenie*. Pod. red. I. Macek i A. Ferensa (Wyd. Uniwersytetu Wroclawskiego, 1999), 45–47.

39 Aleksandras Minkevičius ir Vainius Smalskys, *Valstybės tarnyba užsienio šalyse: raida ir tendencijos*, *Administracinė kultūra* (Mykolo Romerio universitetas, 2018), 71-72. https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/15490/minkevicius-smalskys_w.pdf?sequence=1&isAllowed=n.

40 „State Administration in Sweden - How it works”, Government Offices of Sweden, žiūrėta 2023 m. kovo 27 d., https://www.government.se/government-policy/central-government-adminstration/how-state-administration-

Ką galima iš Švedijos pritaikyti Lietuvoje? Vidutinis mėnesinis atlyginimas Švedijoje viešajame sektoriuje 2020 metais buvo 39 800 SEK, o šalies vidutinis atlyginimas buvo 36 100 SEK. Švedijoje nėra vienodų darbo užmokesčio tarifų, kiekvienas darbuotojas turi tam tikrą laisvę derėtis dėl individualių darbo užmokesčio sąlygų (pvz., atsižvelgiant į darbo rezultatus). Pažymėtina, kad kolektyvinių derybų tendencijoms visuose sektoriuose didžiausios įtakos turi kolektyvinių derybų rezultatai šalies pramonės sektoriuje, o tai diktuoja tam tikrą atskaitos standartą tiek privačiam, tiek viešajam sektoriui[41]. Įdarbinimas vyksta vyriausybinėse įstaigose, pabrėžiant žinias, vadovavimą ir patirtį, siekiant užimti konkrečias pareigas. Finansų ministerija yra atsakinga už įvairių lyderystės ir mokymo programų kūrimą, šios programos agentūroms nėra privalomos, tačiau paprastai jų laikomasi. Kursai skirti ugdyti vyresniųjų valstybės tarnautojų vadovavimo įgūdžius, o kiekviena agentūra turi pareigą pateikti agentūrų vadovams būtinas darbo valstybės tarnyboje gaires. Tęstinį mokymąsi organizuoja kiekvienas darbdavys vidiniuose mokymo centruose arba išorėje[42]. Švedijos Valstybės tarnybos įstatyme (par. 4) apibrėžiama priėmimo į darbą sąlygą *„Vid anställning skall avseende fästas bara vid sakliga grunder, såsom förtjänst och skicklighet.“* (liet. įgūdžiai ir kompetencijos)[43]. Į kompetencijas ir gebėjimus orientuota Valstybės tarnyba tampa patrauklesnė, o valstybės tarnautojų priėmimo decentralizacija supaprastina priėmimo procesą. Šiuo metu Lietuvoje atrankos užtrunka iki 55 dienų nuo konkurso paskelbimo pradžios. Decentralizavus vadovų atranką, sutrumpėtų atrankos procesas, tam reikėtų mažiau biudžeto lėšų, būtų pritraukta daugiau jaunų, talentingų vadovų, kurie greičiau priima ir įgyvendina pokyčius.

Švedija pagal EBPO bendrą reitingą užima dešimtą vietą. Jos aukščiausi balai

works-in-sweden/.

41 „Valstybės tarnautojų darbo užmokesčio sistema Europos Sąjungos valstybėse narėse“, Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2023 m. kovo 27 d., https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=40528.

42 „Archive:Public employment – Sweden“, Eurostat, žiūrėta 2023 m. , kovo 25 d., https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Archive:Public_employment_-_Sweden#Senior_Civil_Servants.

43 „Regeringskansliets rättsdatabaser innehåller lagar, förordningar, kommittédirektiv och kommittéregistret“, Regeringskansliets rättsdatabaser, žiūrėta 2023 m. balandžio 4d., https://rkrattsbaser.gov.se/sfst?bet=1994:260.

yra krizių ir rizikos valdymo, taip pat finansų ir finansų valdymo srityse.

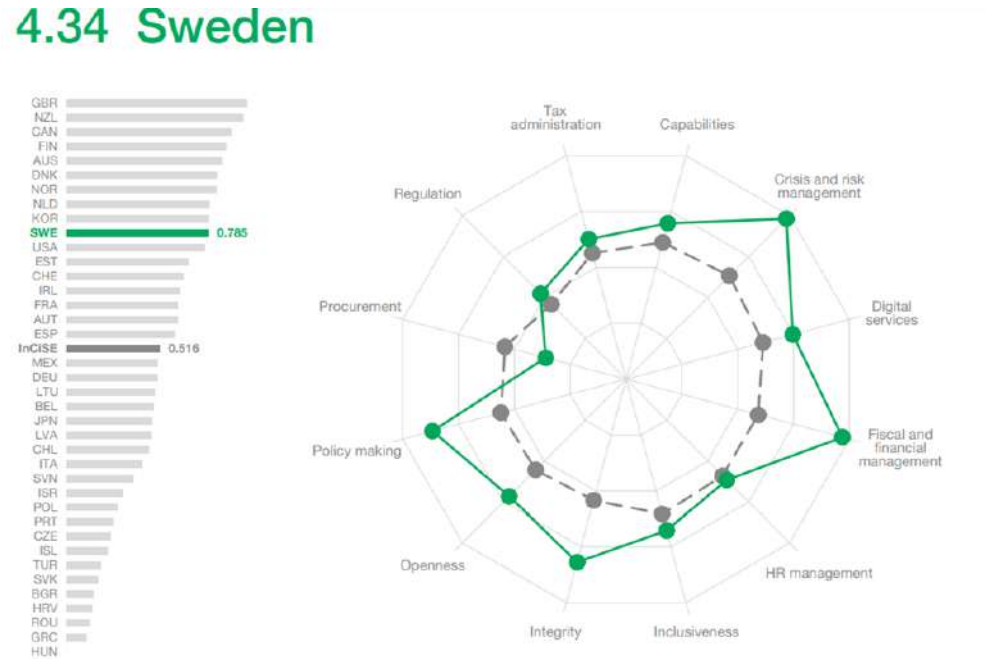

3 pav. *2019 m. InCiSE Lietuvos rezultatų suvestinė (Country profiles of the 2019 InCiSE results)*[44]

Švedija pasiekia aukščiausią balą pagal daugiau nei pusę krizės ir rizikos valdymo rodiklių, o rizikos numatymo balai yra žemesni, tačiau viršija vidurkį. Pagal namų ūkių ir finansų valdymo rodiklį Švedijos balai viršija vidurkį. Aukščiausi balai gaunami ir už atvirą biudžetą, ir už veiklos biudžetą. Kalbant apie sąžiningumą, Švedija geriausiai atitinka informacijos apsaugos lygio rodiklius. Švedija užima šeštą vietą pagal politikos formavimą. Ji pasiekia maksimalų balą už išorinius veiksnius, turinčius įtakos politikos sprendimams. Išskyrus pirkimus, Švedija pasiekia aukštesnes nei vidutines visų rodiklių vertes, o jos žmogiškųjų išteklių valdymo ir įtraukties balai yra vidutiniai[45].

Apibendrinant galima teigti, kad Švedijos viešasis administravimas yra decentralizuota struktūra, kurioje Valstybės tarnyba vyrauja darbo sutarčių pagrindu,

44 „The International Civil Service Effectiveness (InCiSE) Index, 2019", *supra note*, 35.

45 *Ibid.*

kurioje darbuotojai atrenkami pagal įgūdžius ir kompetencijas, tačiau valstybė šiuo požiūriu, o ir daugeliu kitų, yra tarp pirmaujančių pasaulio valstybių.

Išvados

Šiuo metu Lietuvoje yra būtina reformuoti Valstybės tarnybą atsižvelgiant į tai, kad joje trūksta darbuotojų, pati tarnyba nėra patraukli, o dėl mažų atlyginimų ir pasenusių procedūrų sunku pritraukti gerus specialistus.

Vadovų kompetencijų, vadybos įgūdžių ir lyderystės trūkumas stabdo valstybės pažangą. Todėl Valstybės tarnyboje yra aktualus vadovų vaidmens sustiprinimas ir lyderystės skatinimas.

Tarnautojai socialinių garantijų naujame Valstybės tarnybos įstatyme panaikinimą vertina neigiamai, tačiau taip pat galima teigti, kad socialinės garantijos nekuria didesnės pridėtinės vertės valstybės valdyme, o tik sendina Valstybės tarnybą, todėl atsisakius tam tikrų socialinių garantijų Valstybės tarnyba taptų patrauklesnė jauniems specialistams.

Naujajame Valstybės tarnybos įstatyme tam tikra rizika kyla dėl žymesnės priklausomybės nuo tiesioginio vadovo, galimų nepotizmo atvejų, simpatijų, antipatijų ir kitų panašaus pobūdžio psichologinio santykio reiškinių.

Rekomendacijos

Naujojo Valstybės tarnybos įstatymo rengėjams reikėtų tinkamai įvertinti su vadovo įgaliojimais susijusią riziką, kad negaliotų skirtingi kriterijai darbuotojams, vykdantiems savo įgaliojimus Valstybės tarnyboje, imtis atitinkamų apsaugos priemonių, kad būtų išvengta nepotizmo atvejų.

Daugeliui valstybės tarnautojų nepriimtinas socialinių garantijų atsisakymas turėtų būti pakeistas nauda, atnešančia didesnę pridėtinę vertę ne tik valstybės tarnautojams, bet ir valstybei.

Po sėkmingo, iš dalies decentralizuoto, įdarbinimo toks procesas turėtų būti

sustiprintas turint tikslą pereiti prie visiškai decentralizuoto įdarbinimo modelio, kuris dar labiau supaprastintų įdarbinimo procesą.

Valstybės tarnautojams būtini vadybos ir lyderystės kursai, kurie turi būti organizuojami nuolat, atsižvelgiant į turimas kompetencijas, nes tik taip galima įgyvendinti pokyčius.

Atlyginimai viešajame sektoriuje neturėtų skirtis nuo privataus sektoriaus, nes šis aspektas yra labai svarbus norint pritraukti gabių ir iniciatyvių darbuotojų.

THE CIVIL SERVICE AND THE CONCEPT OF A STRONG LEADER

Sonata Grigaliūnienė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. The civil service is inextricably linked to the state and its significance to society. Since Lithuanian independence, the civil service has inherited the traits of the Soviet system and had to endure fundamental changes, from civil servants to high-level managers, using the example of public services in the EU Member States, adapted for Lithuania. In modern society, leadership is clearly essential – not just in the private sector, but also in the public sector. Managers form an extremely significant part of the civil service – along with their role comes the importance of leadership in those positions. This article analyses the Civil Service Law and its anticipated changes in relation to managers of state-owned enterprises, provides an overview of the Swedish civil service model, and discusses its differences and similarities with the Lithuanian civil service. How will the civil service legislation evolve? What changes will emerge, if the act goes through? The amendments to the Civil Service Law will give more authority to

managers, affect civil servants and benefit society. What positive changes can we expect when the act comes into force, or can we expect adverse consequences? Will enabling managers bring motivated managers into the civil service who are capable of leading?

Keywords: civil service, leadership, civil servant, public administration, changes.

REGIONINĖ POLITIKA TEORINIU POŽIŪRIU SOCIOEKONOMINĖS NELYGYBĖS KONTEKSTE

Evaldas Daunoravičius

E. paštas evdaunoravicius@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Viešojo valdymo ir verslo fakultetas

Kuratorius prof. dr. Arvydas Guogis

E. paštas arvydasg@mruni.eu

Santrauka. Šiame darbe yra aktualizuojama socialinės ekonominės nelygybės, atskirties, skurdo visuomenėje problemika, ją siejant su regioninės plėtros aspektu. Aptariami tvaraus socialinio ekonominio vystymosi požiūriai atsižvelgiant į sudėtingėjantį gyvenimo kokybės vertinimą, grindžiamą ne tik per ekonominės veiklos, bendrojo vidaus produkto apimčių didėjimą, bet ir apžvelgiamas regioninės plėtros vaidmuo. Aptariami nelygybės visuomenėje poveikio vertinimai ekonominiam vystymuisi, gyvenimo kokybei ir kitoms visuomeninio gyvenimo sritims. Vertinamas regioninės politikos, kaip tvaraus valstybės teritorinio vystymosi ir socialinės ekonominės pažangos užtikrinimo priemonės, vaidmuo, apžvelgiami pastarojo meto Lietuvos regioninės politikos įgyvendinimo rezultatai ir regioninio išsivystymo padėtis. Vertinant galimą nelygybės poveikį šalies regioninės politikos įgyvendinimui, daromos prielaidos dėl socialine sanglauda paremto ekonominio vystymo, socialiai teisingo perskirstymo, veiksmingų viešojo sektoriaus institucijų, lygių galimybių visuomenėje užtikrinimo ir regioninės plėtros priemonių darnos su kitomis valstybės kuruojamomis sritimis poreikio, siekiant darnios ilgalaikės valstybės ir atskirų jos regionų pažangos.

Reikšminiai žodžiai: socialinė nelygybė, ekonominė nelygybė, regioninė plėtra, socioekonominės nelygybės poveikis, regioninės plėtros veiksmingumas,

socialinė ekonominė plėtra.

Įvadas

Temos aktualumas. Socialinės ir ekonominės nelygybės, nepritekliaus, nevienodų galimybių nusistovėjimas visuomenėje – aktuali šių laikų problema net bendromis ekonomikos augimo ir turto apimties gausėjimo aplinkybėmis. Nors laisvosios rinkos, demokratijos konsolidacijos aplinkoje tiek Europos, tiek Lietuvos atveju pastaraisiais dešimtmečiais pastebėtinas žymus ekonominio vystymasis, tačiau gyvenimo kokybės netolygumų veikiama visuomenės narių atskirtis išlieka aktualia viešosios erdvės diskursų, politinių darbotvarkių tema ir neretai tampa vis aktualesnė liberalėjančios socialinės politikos ir krizinių laikotarpių kontekste[1]. Pabrėžtina, kad tarp šiuolaikinių tvarios plėtros, darnaus vystymosi politinių ir plėtros programinių nuostatų vyrauja socialinės sanglaudos, socialinės atsakomybės, nelygybės prevencijos plėtros kryptys, negalimos išspręsti laisvosios rinkos priemonėmis. Panašiomis nuostatomis grindžiama ir regioninė politika, kurios srities klausimai Lietuvoje aktyviai nagrinėjami įstojus į Europos Sąjungą – kaip vieno svariausių politinių įrankių, kilus integracijos poreikiui priartėti prie minėtai bendrijai būdingų viešojo valdymo ir visuomenės gyvensenos standartų. Regioninė politika aptarta gausios Lietuvos akademikų grupės – V. Ačaitės[2], R. Dapkaus[3], A. Nausėdos[4], A. Žalevičienės[5], Ž. Simanavičienės[6], G. Mačio[7],

1 Harry Garretsen ir kt.. „The future of regional policy", *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society* 6 2 (2013): 180, 10.1093/cjres/rst013.

2 Vita Ačaitė, „Lietuvos regioninės politikos aspektai ES kontekste", *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos* Nr. 1(5) (2005): 8-13.

3 Rimantas Dapkus, „Regionų plėtros politika, jos valdymo modeliai ir įgyvendinimo institucijos", *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos* Nr. 5 (2005): 66-73.

4 Aurimas Nausėda ir Teodoras Tamošiūnas, „Lietuvos regioninės politikos kaitos tendencijos Europos Sąjungos kontekste", *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos* Nr. 1 (14) (2009): 177-186.

5 Aistė Žalevičienė, „Regional policy and structural support of the EU: evaluation experience", *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos* Nr. 2 (26) (2012): 44-53.

6 Žaneta Simanavičienė ir Akvilė Kilijonienė, „Pagrindiniai regioninės politikos įgyvendinimo ir vertinimo aspektai", *Management of organizations: Systematic Research* 32 (2004): 131-143.

7 Gediminas Mačys, *Regionų ekonomika, politika ir valdymas Lietuvoje* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006).

D. Burneikos[8] ir kitų autorių darbuose. Vis dėlto, nepaisant aktualumo ir ilgamečio įdirbio patirties regioninės politikos srityje, susiduriama su reikšmingais iššūkiais, trikdančiais ir sklandų bendruomenių ir valstybės vystymąsi. Galima teigti, kad išliekantys gana reikšmingi šalies regioniniai netolygumai toliau grindžia poreikį dėl įvairialypio regioninės politikos iššūkių vertinimo ir galimų sprendinių formavimo galimybių kokybinei plėtrai užtikrinti. Akcentuotina, kad, vyraujant reikšmingai socialinei, ekonominei nelygybei visuomenėje, sąlygos įgyvendinti plėtros strategijas ir programas sudėtingėja ir didėja visuomenės pažeidžiamumas, kuris aktualizuoja sisteminių sprendimų paieškas[9]. Tad, remiantis minėtais aspektais, siūlytina atsižvelgti į socialinės, ekonominės nelygybės, skurdo problemų daromo poveikio galimas sąsajas su regioninės politikos įgyvendinimo galimybėmis ir iš to kylančiais iššūkiais šios politinės srities perspektyvoms.

Straipsnio tikslas – apžvelgti Lietuvos regioninės politikos įgyvendinimo iššūkių sąsajas su socioekonominės aplinkos sąlygomis.

Uždaviniai:

1) aptarti bendrų regioninės politikos gairių atitiktį socioekonominės aplinkos kontekstui;
2) apžvelgti Lietuvos regioninės politikos gairių įgyvendinimo rezultatus;
3) įvertinti galimą socioekonominės aplinkos poveikį šalies regioninės politikos veiksmingumui.

Darbo metodika: mokslinės literatūros analizė, sintezė, sisteminė analizė ir apibendrinimas.

1. Regioninės politikos atitiktis socioekonominės aplinkos kontekstui

Socioekonominės plėtros, nelygybės mažinimo tikslų siekis pasižymi

8 Donatas Burneika, Rūta Ubarevičienė ir Vytautas Valatka, „Socio-economic segregation in growing urban regions of Lithuania“, *Filosofija. Sociologija* 26(4) (2016): 277–292.

9 Ona Gražina Rakauskienė ir Lina Volodzkienė, *Ekonominė nelygybė: normali ar perteklinė?* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2021), 9-10 https://repository.mruni.eu/handle/007/17770.

kompleksine problemika. Tarptautinės statistikos organizacijos „Statista“ duomenimis, bendro vidaus produkto augimas nuo 1995 m. iki 2021 m. Europos Sąjungoje siekė daugiau nei 43 proc.[10]. Tačiau, palyginti, remiantis „Eurostato“ duomenimis, bendri skurdo rodikliai išlieka stabilūs gana aukštame lygmenyje dešimtmečiais – 2008 m. skurdo rizikos lygis Europos Sąjungoje siekė 15,9 proc., kai 2018 m. duomenimis – 16,8 proc.[11, 12]. O 2019 m. pasiekė ir 21,4 proc., kai mažiausiai penktadalis gyventojų priklausė skurdo rizikos grupei daugiau kaip pusėje Europos Sąjungos šalių. Atitinkamai nelygybė, matuojama pagal disponuojamąsias pajamas, didėjo nuo 30,5 proc. 2010 m. iki 30,7 proc. 2019 m.[13]. Panašios istorinės tendencijos ir moksliniai tyrimai ilgainiui parodė, kad augantis bendrasis vidaus produktas pats savaime negarantuoja gyvenimo kokybės, socialinės visuomenės plėtros[14,15], kaip teigia ir R. Lazutka[16], V. Starkauskienė[17], A. Deaton[18], A. Sen[19], T. Piketty[20], C. Lagarde, J. E. Stiglitz ir E. Brynjolfsson[21] ir kiti autoriai. Akcentuotina, kad tvariai visuomenės gyvenimo kokybei užtikrinti

10 „Gross domestic product of the European Union (EU27) from 1995 to 2021“, statista.com, žiūrėta 2023 m. kovo 12d., https://www.statista.com/statistics/279447/gross-domestic-product-gdp-in-the-european-union-eu/.

11 „Pajamų pasiskirstymo statistika“, ec.europa.eu, žiūrėta 2023 m. kovo 12 d., https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Income_poverty_statistics/lt&oldid=146437.

12 „Skurdžių pajamų statistika“, ec.europa.eu, žiūrėta 2023 m. kovo 12 d., https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Archive:Income_poverty_statistics/lt#Skurdo_rizikos_lygis_ir_riba.

13 Rakauskienė ir Volodzkienė, *supra note,* 9: 92, 98.

14 *Ibid.*

15 Ona Gražina Rakauskienė ir kt., *Gyvenimo kokybės matavimo rodiklių sistema ir vertinimo modelis* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2015), 10, https://repository.mruni.eu/handle/007/16813.

16 Romas Lazutka, „Gyventojų pajamų nelygybė“, *Filosofija. Sociologija* 14 (2) (2003).

17 Viktorija Starkauskienė, „Gyvenimo kokybės veiksniai ir jos kompleksinio vertinimo modelis“ (daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo universitetas, 2011).

18 Angus Deaton, and Arthur A. Stone, “Evaluative and Hedonic Wellbeing Among Those With and Without Children at Home”, *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 111 (4) (2014): 1328-33.

19 Amartya Sen, „The economic consequences of austerity“, *New Statesman*, 4 June 2015, https://www.newstatesman.com/long-reads/2015/06/amartya-sen-economic-consequences-austerity.

20 Thomas Piketty and Gabriel Zucman, „Wealth and Inheritance in the Long Run“, In: *Hand-book of Income Distribution, v. 2A.* Ed. by Jan Fagerberg, David C. Mowery, and Richard R. Nelson (Amsterdam: North Holland, 2015), Chap. 15, pp. 1303{1368. doi: 10.1016/B978- 0- 444-59429-7.00016-9.

21 Cit. Lina Volodzkienė, „Ekonominės nelygybės poveikio socialinei ekonominei pažangai vertinimas ES šalyse“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2020).

būtina visapusė socialinė ekonominė pažanga. Tokia pažanga, anot T. Jackson, yra daugiadimensis procesas, sujungiantis ekonomikos augimo, gyvenimo kokybės ir išteklių naudojimo tvarumo integralumą, garantuojantį gerovę esamoms ir ateities kartoms[22] O. G. Rakauskienės ir V. Servetkienės[23] teigimu, „gyvenimo kokybė yra tarpdisciplininis tyrimų objektas ir daugiadimensinis[24] rodiklis, atspindintis valstybėje vykdomos ekonominės politikos efektyvumą ir visuomenės gerovės lygį". Vertinant nelygybę kaip tvaraus ekonominio ir socialinio sambūvio problemą, J. E. Stiglitzo[25] teigimu, nelygybė labiau yra vykdomos ekonominės politikos, o ne neišvengiamų socialinių veiksnių priežastis, kuriai spręsti būtini sisteminiai įvairių sričių sprendimai. Remdamasis geraisiais Singapūro, Skandinavijos ir kitų šalių ekonominio augimo ir nelygybės mažinimo praktiniais pavyzdžiais, J. E. Stiglitzas pateikia veiksnius nelygybei mažinti, taip pat ir socialinei pažangai užtikrinti: 1) investicijas į mokslą, infrastruktūrą, švietimą ir jo prieinamumą, 2) minimalaus darbo uždarbio įvedimą, 3) teisingos ir progresyvios mokesčių politikos pasitelkimą[26]. Taip pat J. E. Stiglitzas, A. Senas ir J. P. Fitoussi[27] pateikia socialinės ekonominės pažangos koncepciją visuomenės gerovei užtikrinti, apimančią subalansuoto ekonomikos augimo, gyvenimo kokybės, tvarumo (aplinkosaugos) gaires kompleksiniam ir sisteminiam vystymuisi[28]. Panašų požiūrį, remdamasi moksliniais tyrimais, akcentuoja O. G. Rakauskienė[29] teigdama, kad „tik socialinius tikslus, visuomenės gerovę ir gyvenimo kokybę laikant prioritetais ir

22 Tim Jackson, *Gerovė be augimo: ekonomika ribotų išteklių planetai* (Vilnius: Grunto valymo technologijos, 2012) 15-16, 202-204.

23 Rakauskienė ir kt., supra note, 15: 10.

24 Rakauskienė ir Volodzkienė, supra note, 9: 44.

25 Joseph E. Stiglitz, *Rewriting the Rules of the American Economy. An Agenda for Growth and Shared Prosperity* (W. W. Norton & Company, 2015), 256. ISBN 978-0-393-35312-9.

26 Ona Gražina Rakauskienė ir kt., *Socialinė ekonominė nelygybė Lietuvoje* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2017), 16, 31, https://repository.mruni.eu/handle/007/16774.

27 Joseph E. Stiglitz, Amartya Sen, and Jean-Paul Fitoussi, *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress* (Paris: Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress, 2010). http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf.

28 Rakauskienė ir Volodzkienė, *supra note*, 9: 42.

29 Rakauskienė ir kt., supra note, 15: 10.

pagrindinėmis vertinimo dimensijomis, galima tikėtis paskatinti šalies ekonomikos augimą, modernizuoti verslą, didinti konkurencingumą ir kartu sukurti nuolatinį valstybės biudžeto pajamų šaltinį bei įveikti tokias pastaruoju metu Europos Sąjungai aktualias problemas kaip nedarbas, regioniniai skirtumai ir socialinė nelygybė"[30]. Galiausiai, kompleksinį socialinės ekonominės pažangos struktūros požiūrio būdą galima priskirti gerovės valstybės idėjoms, kuriomis galima laikyti visuomenės raidos skatinimą per visuotinų socialinių programų vykdymą, teisingo išteklių perskirstymo, aukšto gyvenimo lygio siekius visai visuomenei, taip pat kitus ekonomiką ir gyvenimo būklę lemiančius veiksnius[31]. Tad itin akcentuotina, kad subalansuoto ekonomikos augimo vieninteliu visuomenės gyvenimo kokybės veiksniu nederėtų laikyti, kadangi tvariai socialinei ekonominei pažangai yra svarbūs prieinamo išsilavinimo, kokybiškos infrastruktūros, socialiai teisingo ekonominės vertės perskirstymo ir kiti veiksniai, kurie grindžia tvariai subalansuotos politikos poreikį nelygybės ar valstybių menkesnio išsivystymo atvejais.

Šiuolaikinei regioninei politikai reikia sisteminio požiūrio ir sprendimų. Tai lemia gana platus šios politinės priemonės tikslų turinys ir spręstinų problemų kompleksiškumas, apimant demokratijos plėtros, ūkio stiprinimo, socialinės gerovės užtikrinimo siekius[32]. Šie siekiai nemaža dalimi remiami nuostatų dėl masto ekonomikos veikiamos laisvos rinkos ilgalaikės rizikos kėlimo subalansuotai plėtrai, socialinei sanglaudai. Nors ekonomikos teorijose galima aptikti oponuojančių pozicijų neigiamam nelygybės vertinimui, tačiau politinėje erdvėje aiškios vyraujančios nuostatos dėl bendro teigiamo poveikio ekonominei, socialinei, žmogiškojo kapitalo plėtrai vykdant diferencijuota teritorine plėtra paremtą regioninę politiką, neatskiriant komplikuotos menkesnio išsivystymo regionų

30 Rakauskienė ir kt., *supra note*, 15: 9.

31 Vidmantas Daugirdas ir kt., *Netolygaus regioninio vystymosi problematika Lietuvoje: socio-ekonominiai gerovės aspektai* (Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2019), 12, https://www.lituanistika.lt/content/88519.

32 Mindaugas Puidokas ir Ingrida Daukaitė, „Lietuvos regioninės politikos tobulinimo kryptys Europos Sąjungos regioninės politikos kontekste", *Viešojo politika ir administravimas* 12 1 (2013): 66, http://dx.doi.org/10.5755/j01.ppaa.12.1.4007.

padėties nuo tai sukeliančių veiksnių. Minėtomis ir kartu tvaraus, integruoto vystymosi idėjomis formuojama ir Europos Sąjungos regioninė politika, pasitelkiama besivystančių regionų išteklių, potencialo panaudojimo ir plėtros skatinimo priemonėmis[33,34]. Bendrąja prasme šios politikos tikslu galima laikyti ekonominių, socialinių ir politinių administracinių priemonių visumos pasitelkimo siekį darniam valstybių regionų vystymuisi užtikrinti[35] ar tolygiam teritoriniam socioekonominiam išsivystymui pasiekti. Dėl to, anot D. Burneikos[36], ji yra artima grynajai socialinei politikai, siekiančiai socialinio teisingumo ir lygybės[37]. Tokios siekiamybės įgyvendinimui reikšminga Europos Sąjungos struktūrinė politika – regioninės politikos priemonė, kartais minima kaip alternatyvi minėtos politikos sąvoka, apimanti visumą teisinių, administracinių ir ekonominių priemonių, orientuotų į gyvenimo lygio vienodinimą, tolydžios regionų plėtros ir konkurencingumo skatinimą skirstant struktūrinės paramos lėšas[38,39]. Galima paminėti tokias bendras ilgalaikes Europos Sąjungos regioninės politikos nuostatas: aktyvios ir lanksčios darbo rinkos skatinimas, viešosios infrastruktūros gerinimas, privačių investicijų ir palankios investicijoms aplinkos skatinimas, žmogiško kapitalo stiprinimas regionuose[40]. Tačiau atsižvelgiant į aktualijas, kurios nuolat keičiasi, akcentuotina politinių gairių, pvz., orientacijos į skaitmenizacijos plėtrą, mokslinių tyrimų ir inovacijų skatinimą ar transporto ir energetikos sektoriaus vystymo

33 Harry Garretsen ir kt., *supra note,* 1: 182.

34 Donatas Burneika, *Regioninė politika Europoje* (Vilnius: Vilniaus universitetas, 2013), 13, https://www.chgf.vu.lt/files/chgf_gi_gkk/chgf_gi_gkk_biblioteka/regionine_politika_europoje_burneika_2013.pdf.

35 *Ibid.,* 15.

36 Burneika, Ubarevičienė ir Valatka, *supra note,* 8: 277–292.

37 Burneika, *op. cit.,* 13, 14.

38 Puidokas ir Daukaitė, *supra note,* 32: 67.

39 Aistė Žalevičienė, „Regioninė politika ir Europos Sąjungos struktūrinė parama: patirties įvertinimas", *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos* 2 26 (2012): 44, https://etalpykla.lituanistikadb.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2012~1367188408584/.

40 Olena Tsyplitska, „Regional policy in EU countries and instruments of provision of regions investment attractivness", *International Humanitarian University Herald. Economics and Management* (2021): 74, 10.32841/2413-2675/2021-47-8.

kryptis pagal klimato kaitos programas[41,42]. Aptariant minėtas nuostatas jų įgyvendinimo priemonės gali apimti: aplinkosaugos ir išteklių tausojimo, transporto sektoriaus ir energetikos infrastruktūros gerinimo, smulkaus ir vidutinio verslo konkurencingumo skatinimo, socialinės įtraukties ir kitų sričių finansavimą ir plėtros planų vykdymą[43]. Tad šiuo atveju regioninę politiką, atsižvelgiant į jos turinį, galima laikyti ne tik gana plataus turinio priemone, orientuota į papildomos visapusės pažangaus vystymosi galimybės suteikimą menkiau išsivysčiusiems ir skurdesniems valstybių regionams, tačiau ir tam tikra neigiamų laisvosios rinkos padarinių stabilizavimo priemone siekiant subalansuotos ir tvarios ilgalaikės vystymosi perspektyvos.

Vis dėlto tvarios regioninės plėtros užtikrinimui yra svarbus veiksmingas organizacinis politikos įgyvendinimo veiksnys. Akademinių tyrimų, atliktų S. O. Becker, P. H. Egger ir M. Ehrlich[44], A. Rodríguez-Pose ir K. Novak[45], A. Rodriguez-Pose ir E. Garcilazo[46] ir kitų tyrėjų darbų įvairovėje grindžiamos nevienareikšmiškos išvados dėl regioninės politikos programų ir šiai priemonei skirtų struktūrinių fondų poveikio vertinimo regionų plėtrai. Kaip vieną tokio pobūdžio tyrimą galima paminėti N. Pontarollo[47] darbą prisidedant prie diskusijų apie Europos Sąjungos politikos 2000–2006 m. investicinio struktūrinių fondų laikotarpio poveikio analizę. Atsižvelgiant į pagal investicines kryptis suskirstytus struktūrinius fondus tirta, ar sanglaudos politika įgyvendino Lisabonos darbotvarkę – 2000 m. ES

41 Tsyplitska, *supra note*, 40: 34.

42 Europos Komisija, „Regioninė politika“, european-union.europa.eu, žiūrėta 2023 m. kovo 14 d., https://european-union.europa.eu/priorities-and-actions/actions-topic/regional-policy_lt

43 Tsyplitska, *op. cit.,* 73.

44 Sascha O. Becker, Peter H. Egger, and Maximilianvon Ehrlich, „Too much of a good thing? On the growth effects of the EU's regional policy“, *European Economic Review* 56 (2012): 648–668.

45 Andrés Rodríguez-Pose and Katja Novak, „Learning processes and economic returns in European Cohesion policy“, *Investigaciones Regionales - Journal of Regional Research* issue 25 (2013): 1-20

46 Andrés Rodríguez-Pose and Jose Enrique Garcilazo, „Quality of Government and the Returns of Investment: Examining the Impact of Cohesion Expenditure in European Regions“, *Regional Studies Volume* 49, Issue 8 (2015): 1274-1290.

47 Chris Jacobs-Crisioni and al., *European territorial trends-Facts and prospects for cities and regions* (Publications Office of the European Union, 2017).

institucijų priimtą politinę ekonominio augimo, užimtumo ir socialinės sanglaudos tikslų darbotvarkę[48], veikusią ir regioninę politiką, ypač atsižvelgiant ar išlaidomis buvo prioretizuojamos tyrimo autoriaus išskirtos „švelnesnės" investicijos – investicijos produktyvumo ir žmogiškojo kapitalo plėtrai. Taip pat apžvelgta, ar struktūrinių fondų finansuojami prioritetai atitiko finansuojamų regionų poreikius, kad būtų pasiekti numatyti konvergenciniai tikslai. Šiam uždaviniui pasitelktas pusiau parametrinis statistinis tyrimo metodas siekiant kuo detalesnių rezultatų. Tyrimo analizė atskleidė, kad po struktūrinių fondų programų, skirtų konkurencingumui skatinti, įgyvendinimo daugelio remtų regionų našumo rodikliai (sukuriamos pridėtinės vertės) neatitiko bendrojo vidaus produkto augimo apimčių, kai kyla rimtų abejonių dėl tvarios, subalansuotos, ilgalaikės plėtros galimybių. Pavienės iniciatyvos, įgyvendinimui turėjusios mažą išteklių dalį ir nesuderintos, buvo neįtrauktos į suplanuotas plėtros strategijos dalis ir apskritai nepasižymėjo teigiamu poveikiu. Tai gali kelti abejonių ne dėl politinių prioritetų parinkimo, tačiau dėl organizacinio įgyvendinimo trūkumų ir fondų paskirstymo netikslingumo atvejų. Vis dėlto paminėtina, kad fondų išlaidos, nukreiptos į žmogiškųjų išteklių plėtrą, pasižymėjo teigiamu poveikiu bendro vidaus produkto ir darbo našumo rodikliams, tad net mažiau išsivystę regionai, su mažesnėmis paskirstytomis investicijomis žmogiškųjų išteklių plėtrai, dažnai užsitikrino konkurencingumo didėjimą. Sykiu teigiamas lėšų poveikis infrastruktūros gerinimui, regionų bendro vidaus produkto plėtrai ir darbo našumo rodikliams buvo reikšmingas tik regionuose, infrastruktūros sričiai skyrusiuose sąlygiškai didesnę lėšų dalį nei kiti regionai[49]. Akcentuotina ir tai, kad, A. Žalevičienės[50] vertinimu,

48 Lietuvos laisvosios rinkos institutas, *Europos Sąjungos Lisabonos darbotvarkės ir jos poveikio Lietuvai įvertinimas* (Vilnius: Lietuvos laisvosios rinkos institutas, 2003), 2, https://www.llri.lt/naujienos/ekonomine-politika/bendroji-ekonomine-politika/analize-europos-sajungos-lisabonos-darbotvarkes-ir-jos-poveikio-lietuvai-ivertinimas/lrinka.

49 John Bachtler ir kt., *EU Cohesion Policy. Reassessing performance and direction* (Londonas: Taylor & Francis, 2016), 69-71, 78-81, http://www.tandfebooks.com/doi/view/10.4324/9781315401867.

50 Žalevičienė, *supra note,* 39: 51.

su regionine politikos struktūrinių fondų investicinio rezultatyvumo problemika Lietuvoje susidurta vykdant 2007–2013 m. investicines programas – dėl projektų rengimo trūkumų ir žmogiškųjų išteklių stokos. Atitinkamai minėtu laikotarpiu Finansų ministerijos inicijuotas mažųjų teritorijų gyvenimo kokybės indeksas, apėmęs materialines, sveikatos, švietimo, infrastruktūros, saugumo ir kitus rodiklius, neparodė stipraus ES investicijų ryšio su gyvenimo kokybės pokyčiais savivaldybėse[51]. Panašių įžvalgų apie regioninės politikos efektyvumo stoką dėl projektinio koordinavimo, planavimo aspektų problemų Lietuvoje yra pateikę M. Puidokas ir I. Daukaitė (2013)[52]. Nepaisant to pabrėžtina, kad skirtingo duomenų prieinamumo, vertinimo ir lyginimo atvejais susiduriama su priemonių rezultatų vertinimo sunkumais[53]. O nepaisant tyrimų ir metodų įvairovės negalima formuluoti galutinių, neginčijamų regioninės politikos masto ar poveikio išvadų[54]. Be to, ilgametė regionų politikos sritis išlieka aktualiu Europos Sąjungos šalių ir jų regionų objektu tvariai ir socioekonominei plėtrai skatinti, tačiau aktualu, kad šioje taip pat reikšmingas veiksmingas organizacinis politikos įgyvendinimo veiksnys[55,56].

2. Lietuvos regioninės politikos gairių įgyvendinimo rezultatai

Nors aktyvi regioninė politika Lietuvoje vykdoma ne vieną dešimtmetį, vis dėlto šioje srityje lig šiol visavertiškai nepasiekiami siektini vystymosi rezultatai. Nors regioninė politika įgyvendinama tam tikru decentralizacijos principu per regionų plėtros tarybų ar savivaldybių kompetencijas rengiant plėtros planus,

51 Daugirdas, *supra note,* 31: 14.

52 Puidokas ir Daukaitė, *supra note, 32*: 76.

53 Sara Davies, „Assessment of effectiveness", iš *Balance of Competences Cohesion Review: Literature Review on EU Cohesion Policy,* Laura Polverari ir John Bachtler (Glazgas: Department for Business, Innovation and Skills, 2014), 14, https://pureportal.strath.ac.uk/en/publications/balance-of-competences-cohesion-review-literature-review-on-eu-co.

54 Bachtler ir kt., *op. cit.,* 12.

55 Žalevičienė, supra note, 39: 44-51

56 Bachtler ir kt., *op. cit.,* 81.

bendrosios politinės gairės ir priežiūra nustatytos nacionaliniu lygmeniu. Vienu pagrindinių regioninės politikos dokumentų galima laikyti Lietuvos Respublikos Regioninės plėtros įstatymą Nr. VIII-1889, apibrėžiantį nacionalinės regioninės politikos tikslą – „skatinti tolygią ir tvarią plėtrą visoje valstybės teritorijoje" ir šio tikslo uždavinius: „1) skatinti regionų prisitaikymą prie kintančių ekonominės ir socialinės aplinkos sąlygų, išnaudojant ir stiprinant kiekvieno regiono konkurencinį pranašumą ir kompetenciją, 2) didinti funkcinių zonų infrastruktūros ir (ar) paslaugų tinklo efektyvumą, užtikrinti, kad šia infrastruktūra ir paslaugomis galėtų naudotis visi gyventojai, 3) mažinti socialinius ir ekonominius skirtumus tarp regionų ir pačiuose regionuose."[57] Akcentuotina, kad minėti uždaviniai pasižymi kompleksiškumu ir tam tikru atveju glaudžiai siejasi ne tik su regioninės politikos įgyvendinimo aspektais, bet ir bendros nacionalinės ekonominės ar socialinės politikos uždaviniais, šiuo atveju labiau pažymint minėto įstatymo trečiojo uždavinio siekį dėl socialinių, ekonominių skirtumų mažinimo, kai Lietuvoje pastaraisiais metais stebėtos palyginti didelės nelygybės apimtys Europos Sąjungos kontekste. Dar vienas minėtinas dokumentas, skirtas suderinti vietos savivaldos, regionų ir centrinės valdžios, taip pat socialinių ir ekonominių partnerių tolygios valstybės plėtros vizijas ir veiksmus joms pasiekti, yra Vidaus reikalų ministerijos parengta regioninės politikos Baltoji knyga (2017)[58]. Šiame dokumente, skirtame 2017–2027 m. regioninės politikos strateginiam laikotarpiui, suformuotos darnios regioninės politikos gairės, principai, strategija ir peržiūros rodikliai. Pirmoji tarpinių rodiklių vertinimo ataskaita liudija ne itin sklandžią nei tikėtasi politikos įgyvendinimo būklę. Minėtoje 2017–2020 m. laikotarpio tarpinių rezultatų ataskaitoje, vertinant geografiškai subalansuoto darnaus ir tvaraus ekonominio augimo iššūkio rezultatus, minimas regionų ekonominių

57 „Lietuvos Respublikos regioninės plėtros įstatymas", *Valstybės žinios*, 2000-08-04, Nr. 66-1987.

58 Gediminas Česonis, „Kaip pasikeis verslo aplinka po 2020 m. Parama regionams" pranešimas konferencijoje ES2020: investicijos regionui ir verslui, Klaipėda, 2018 m. 24-26 d. https://www.kcci.lt/file/manual/G.%20%C4%8Cesonis%20GC_Klaip%C4%97dos%20PPAR.pdf.

skirtumų augimas, padidėjęs 1,86 proc., nors siektinas 2020 m. rezultatas buvo nustatytas 2 proc. mažesnis, palyginti su 2017 m. duomenimis. Bendrojo vidaus produkto vienam gyventojui rodikliai, palyginti su šalies vidurkiu, sumažėjo visose apskrityse, išskyrus Marijampolės ir iki tol jau buvusias labiau išsivysčiusias Kauno ir Vilniaus apskritis. Beveik pasiekta ne mažesnių nei 1200 eurų materialinių investicijų vienam gyventojui rodiklio reikšmė, kurią viršijo visos, išskyrus Utenos, šalies apskritys. Tikslą bendrąjį vidaus produktą vienam gyventojui priartinti prie ES vidurkio ne mažiau nei 10 proc. iki 2020 m. įgyvendino dvi apskritys iš dešimties, todėl vertinama, kad, išskyrus Vilniaus apskritį, esminio proveržio apskrityse neįvyko. Nors vidutinio darbo užmokesčio augimas visose apskrityse gerokai viršijo siektiną 15 proc. augimą, šio fakto reikšmė turėtų būti vertinama atsargiai, kadangi devyniose iš dešimties apskričių vidutinis darbo užmokestis fiksuotas žemesnis už šalies vidurkį. Vertinant gyvenimo sąlygų rodiklius tendencijos išliko panašios. Siekus penktos vietos tarp ES šalių pagal regioninius užimtumo netolygumus, 2020 m. vertinant 20–64 m. amžiaus grupių užimtumą, fiksuota dvylikta vieta šalių reitinge – 2017 m. 5,6 punktų rodiklį 2020 m. keitė 6,0 punktų rodiklis. Liko nepasiektas privačių ir nevyriausybinių organizacijų vidutinio darbo užmokesčio ne didesnio nei 5 proc. skirtumo rodiklis tarp regionų, 2020 m. darbo užmokestį fiksavus 5,6 proc. skirtumu. Užimtųjų ir darbingo amžiaus gyventojų santykio visose savivaldybėse ne mažesnį nei 75 proc. rodiklį pasiekė ar viršijo 30 iš 58 vertintų savivaldybių. Taip pat numatytą tikslą visoms savivaldybėms išlaikyti ne mažesnės nei –0,2 proc. neigiamos *netto* migracijos nuo vidutinio jų gyventojų skaičiaus rodiklį, pasiekė 35 iš 60 savivaldybių[59]. Apibendrinant rezultatus ataskaitoje konstatuotina, kad Baltosios knygos numatyti peržiūros rodikliai nepasiekti nei viename regione – „nei viename iš

59 Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Regioninės politikos grupė, *Lietuvos regioninės politikos Baltosios knygos darniai ir tvariai plėtrai 2017-2030 (toliau – Baltoji knyga) 2020 m. tarpinių rezultatų ataskaita,* (2022), 1-13.

10-ies regionų nebuvo pasiektos visų 8 peržiūros rodiklių reikšmės“[60]. Remiantis bendraisiais vertinimais daromos išvados, kad prie numatytų rezultatų pasiekimo arčiausiai buvo didžiausių miestų – Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos regionai, kai kitų septynių regionų tikslų pasiekimo įvertis vyrauja 40–60 proc. ribose. Taip pat pateikiami nevienareikšmiški integruotos teritorinės plėtros iniciatyvų Tauragė+ ir Šalčininkai+ rezultatai, kuriais siekta savivaldybių iniciatyvos, kolegialiu sprendimu paremtų bendrų veiksmų su interesų grupėmis planavimo ir įgyvendinimo funkcinėse zonose, taip pat kitų organizacinių pastebėjimų[61]. Apžvelgiant minėtus ir kitus regioninės politikos Baltosios knygos siektinų rodiklių tarpinės ataskaitos duomenis vertintina, kad bendra ekonominė, gyvenimo sąlygų padėtis tiek bendru šalies, tiek daugumos atskirų regionų atveju ilgainiui gerėja, tačiau geografiškai subalansuoto darnus ekonominio augimo, vienodos visiems šalies gyventojams gyvenimo kokybės siekis nėra iki galo įgyvendinamas. Todėl lieka labai abejotina šalies visavertiškos tvarios socialinės ekonominės pažangos užtikrinimo galimybė ir pastebėtina, kad regioninės politikos rezultatų šioje srityje dar negalima laikyti reikšmingu indėliu dėl išliekančių ryškių teritorinių išsivystymo skirtumų.

3. Socioekonominės aplinkos poveikis šalies regioninės politikos veiksmingumui

Greta egzistuojančių regioninės politikos įgyvendinimo iššūkių neatmestinos ir pačios ekonominės nelygybės keliamos kliūtys tvariai regioninei plėtrai.

60 Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Regioninės politikos grupė, *supra note*, 59: 11.

61 *Ibid.*, 16 – 17.

J. E. Stiglitz[62], R. H. Murphy[63], C. Collins[64], G. Sitaraman[65] ir kitų autorių akcentuojamas neigiamas nelygybės poveikis socialinei, ekonominei, politinei padėčiai – veiksniams, kurie neatmestini regioninės politikos kontekste. Remiantis O. G. Rakauskienės ir V. Juršėnienės teigimu, tyrimai rodo, kad socialinė ekonominė nelygybė stabdo ekonomikos augimą, mažina gyvenimo kokybę ir žmogiškojo kapitalo būklę, didina žmogaus ir valstybės nesaugumą ir pažeidžiamumą, kelia kitus neigiamus padarinius visuomenėje[66]. Remiantis tarptautiniu statistiniu Gini nelygybės koeficientu, kurio rezultatai nuo 30–40 proc. demonstruoja perteklinę nelygybę, stabdančią gyvenimo kokybės gerėjimą su iššaukiamomis neigiamomis ekonominėmis, socialinėmis pasekmėmis[67], Lietuvoje 2020 m. fiksuotas 35,4 proc. įvertis[68]. Tai galima vertinti kaip vieną iš šalies visaverčio vystymosi trikdžių ženklų, esant reikšmingos nelygybės visuomenėje faktui. Įrodymais grįstų prielaidų dėl nelygybės poveikio socialiniam ekonominiam vystymuisi pateikia O. G. Rakauskienė ir L. Volodzkienė[69], ekonometrinių metodų ir procedūrų modeliais tyrusios diferenciaciją, įvertinusios nelygybės poveikį socialinei ekonominei pažangai. Autorių teigimu, „stipresnis ekonominės nelygybės poveikis ekonomikos augimui pasireiškia ilgesniuoju laikotarpiu“ ir kiek nuolankesniu galimu poveikiu vidutiniu kelių metų laikotarpiu, perteklinė nelygybė ekonomikos augimą stipriau neigiamai veikia turtingesnėse šalyse, skatina emigraciją, kurios

62 Jospeh E. Stiglitz, *The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future* (W. W. Norton & Company, 2012), 560. ISBN 0393345068.

63 Ryan H. Murphy, "The Impact of Economic Inequality of Economic Freedom", *Cato Journal* Vol. 35, No. 1 (2015): 117.

64 Sarah M. Collins et al., „Fish Introductions and Light Modulate Food Web Fluxes in Tropical Streams: A Whole-Ecosystem Experimental Approach“, *Ecology* (2016) https://doi.org/10.1002/ecy.1530.

65 Ganesh Sitaraman, „Divided we fall the founders knew that economic inequality would destroy America's democracy. So why can't the constitution save us?“, *New Republic* Volume 248 Issue 5 (2017): 42-46.

66 Rakauskienė ir kt., *supra note,* 26: 15-17.

67 *Ibid.,* 17.

68 Jekaterina Navickė ir kt., *Skurdo ir pajamų nelygybės prognozės* (Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2022), 4. https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/pdf/Trumprastis_Skurdas_nelygybe_Final.pdf.

69 Rakauskienė ir Volodzkienė, *supra note,* 9: 160-164.

neslopina ekonominis augimas, o akcentuotinas poveikis Lietuvoje pasireiškia per neigiamą poveikį gyvenimo kokybei, tvarumui (aplinkosaugai) ir ekonomikos augimui ketvirtaisiais ir penktaisiais ekonominio augimo metais. Taip pat siekiant išvengti neigiamo nelygybės poveikio, Europos Sąjungos šalims siūloma neviršyti dar 29–30 proc. Gini koeficiento pagal disponuojamas pajamas. R. Čiegio ir A. Diliaus atliktu ekonometriniu su kintamųjų poveikio tyrimu[70], naudojant Gini koeficientų ir įvairių pajamų pasiskirstymo decilių duomenis, apimančius 1995–2014 m. ES šalių rezultatus, vertintas nelygybės poveikis ekonominiam vystymuisi taupymo normos ir socialinių politinių neramumų aspektais. Sugrupavus tiriamas šalis pagal pajamų nelygybės lygį ir įvertinus poveikį ekonominiam augimui, autoriai pateikė išvadas, kad pajamų nelygybė taupymo normos aspektu turėtų skatinti ekonomikos augimą esant sąlygoms, kai turtingesnė visuomenės dalis, verslo įmonės didina investicines išlaidas technologinei plėtrai. Tokias prielaidas galima priskirti žemesnio išsivystymo šalims pagal sukuriamą bendrą pridėtinę vertę su didesniais nelygybės rodikliais ir aukštesnio išsivystymo šalims su tokiais pat didesnės nelygybės visuomenėje rodikliais. Vertinant socialinių politinių neramumų aspektu, pasitelkus įstatymo viršenybės indeksą, nusakantį ūkio subjektų pasitikėjimą visuomenės nuostatomis dėl nuosavybės teisių ir sutarčių vykdymo, nustatyta, kad „nelygybė socialinių politinių neramumų kanalu turėtų lėtinti ekonomikos augimą, nes augantis pajamų nelygybės lygis mažina įstatymo viršenybę“. Tad, anot autorių, prastesnė nuosavybės teisių apsauga žemesnio lygmens pajamų nelygybės šalyse galėjo lėtinti šalių ekonominį augimą[71]. Galiausiai R. Čiegis ir A. Dilius daro išvadą, kad siekiant ekonomikos augimo vis dėlto būtina mažinti pajamų nelygybės lygį įvairios nelygybės pobūdžio šalyse[72]. Antai

70 Remigijus Čiegis ir Aidas Dilius, „Pajamų nelygybės poveikio ekonomikos augimui vertinimas Europos Sąjungos šalių grupėse“, *Regional formation and development studies* 26 3 (2018): 26, https://e-journals.ku.lt/journal/RFDS/article/590/info.

71 *Ibid.,* 50, 52, 53.

72 *Ibid.,* 50.

R. Reicho (2012) ir kitų autorių teigiama, kad būtent tvariai ekonominei plėtrai yra svarbi gera didelės visuomenės finansinė padėtis, kuri sukuria poveikį vartojimui ir ekonomikos plėtrai, kadangi didėjanti ekonominė priklausomybė nuo vis mažesnių visuomenės grupių skatina nestabilumą[73]. Tarptautinio valiutos fondo vertinimais, didesnio masto nelygybė kenkia makroekonominiam stabilumui, socialinei sanglaudai, ekonomikos augimui ir kelia politinę poliarizaciją, o politika gali būti kuriama be neigiamo poveikio vystymuisi[74]. Į tai atsižvelgus galima vertinti, kad regioninė plėtra Lietuvoje, kurią vykdant siekiama tolygios ir tvarios plėtros visoje valstybės teritorijoje[75], yra veikiama teigiamų ir neigiamų veiksnių. Viena vertus, Lietuvos regioninės plėtros programoje yra numatomi uždaviniai stiprinant ekonominę, socialinę, teritorinę sanglaudą, orientuojantis į skirtingą ekonominio augimo potencialą ir netolygią ekonominę plėtrą, atskiriems regionams būdingą didesnę skurdo riziką ir socialinę atskirtį, nepakankamai tvarios aplinkos problemas[76]. Kitu atveju viešųjų ir privačių investicijų efektyvumui gali kelti grėsmę įsivyravusi žmogiškojo kapitalo stoka, nepakankamai išplėtota viešoji infrastruktūra ir paslaugos, kokybiškos vadybos stoka savivaldos institucijose, demografinės atsiliekančių regionų problemos. Be to, kaip buvo nurodyta ankstesnėse straipsnio dalyse vertinant minėtų struktūrinių fondų veiksmingumą net ir augančios bendrojo vidaus produkto apimtys negarantuoja prilygstančio augimo darbo našumo aspektu, kai susiklosto išaugęs netvarios ekonominės būklės, darbo rinkos jautrumas kylant ekonominės aplinkos sutrikimams, o tuo pačiu kylant ir pavojui išaugti skurdui ar socialinei atskirčiai. Taip pat akcentuotina, kad „skirtingas ar nepakankamai panaudojamas regionų ekonominis potencialas kartu atspindi nevienodą savivaldybių finansinį pajėgumą užtikrinti

73 Rakauskienė ir Volodzkienė, *supra note,* 9: 55.

74 „The IMF and Income Inequality“, imf.org, žiūrėta 2023 m. kovo 16 d., https://www.imf.org/en/Topics/Inequality.

75 „Lietuvos Respublikos regioninės plėtros įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2000-08-04, Nr. 66-1987.

76 „Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2022 m. birželio 29 d. nutarimas Nr. 713 „Dėl 2022-2030 m. regionų plėtros programos patvirtinimo““, TAR, 2022-07-05, Nr. 14654.

joms priskirtų viešųjų paslaugų kokybišką ir efektyvų įgyvendinimą ir didinti patrauklumą investicijoms“[77]. Šiuo atveju dar labiau akcentuotina problemika dėl ekonominės veiklos sukuriamos pridėtinės vertės subalansuoto perskirstymo, atitinkamo progresinio perskirstymo principo modelio, trūkumo ir stygiaus visos visuomenės gaunamai socialinei vertei užtikrinti. Tarptautinio valiutos fondo vertinimais sąžininga ir teisinga perskirstymo politika yra pagrindinis socialinės sanglaudos veiksnys[78]. Tad dėl socialinio teisingumo perskirstomų išlaidų išlieka svarbi tam tikro socialinio solidarumo dedamoji, suteikianti galimybių teikti kokybiško švietimo, sveikatos ar kitas esmines žmogiškojo kapitalo vystymą remiančias viešąsias paslaugas, kurios leidžia užtikrinti socialinę sanglaudą ir geresnę gyvenimo kokybę tose vietovėse, kuriose tokių paslaugų prieinamumas vis dar yra ribotas. Be to, priešingu atveju išliekantis deramos gyvenimo kokybės nepakankamumas ir vyraujanti skurdo rizika menkina galimybes pritaikyti naująjį viešąjį valdymą ar kitus modernius valdysenos sprendimus, plačiai įgyvendinamus demokratiškumo ir įtraukimo principus[79] dėl socialiai atskirtų visuomenės grupių narių savirealizacijos, suinteresuotumo ir pilietiškumo slopinimo, nulemto nepalankios socialinės padėties[80]. Remiantis išdėstytu nelygybės kompleksiškumu daroma prielaida, kad regioninė plėtra yra glaudžiai susijusi su nelygybės poveikiu socialinei ekonominei plėtrai, tai leidžia spręsti apie regioninės politikos įgyvendinimo galimybių sąsajas su socialiai teisingai vystomomis kitomis politinėmis sritimis.

77 „Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2022 m. birželio 29 d. nutarimas Nr. 713 „Dėl 2022-2030 m. regionų plėtros programos patvirtinimo““, TAR, 2022-07-05, Nr. 14654.

78 „The IMF and Income Inequality introduction to inequality“, imf.org, žiūrėta 2023 m. kovo 16 d., https://www.imf.org/en/Topics/Inequality/introduction-to-inequality

79 Eglė Jonikaitė, Vita Juknevičienė ir Jurgita Mikolaitytė, „Naujojo viešojo valdymo transformacija: sumanumo dimensija“, *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos* 38, 1 (2016): 41, https://etalpykla.lituanistikadb.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2016~1535458586000/.

80 Rakauskienė ir Volodzkienė, *supra note*, 9: 13, 28-29.

Išvados

Socialinės ekonominės pažangos, socialinės atskirties iššūkius galima laikyti kompleksine ir sistemine problemika. Liberalios ekonominės politikos požiūris į plėtrą, paremtas pelningumo ar bendro ekonomikos apimčių augimo siekiamybe, pasirodė nepakankamas ir neveiksmingas norint užtikrinti aukštą gyvenimo kokybę plačioje visuomenės dalyje, o nesant pakankamo sukuriamos vertės perskirstymo reguliavimo, yra žalingas dėl ekonominių ar socialinių nelygumų plėtojimosi visuomenėje. Esant visapusės socialinės ekonominės pažangos, tvarios valstybės plėtros siekiams, vis labiau orientuojamasi į švietimo ir sveikatos paslaugų prieinamumo, viešosios infrastruktūros plėtros, ekologijos, socialiai teisingo gėrybių perskirstymo ir kitas priemones. O liberalios ekonominės politikos požiūris į plėtrą vertinamas kaip kokybiško gyvenimo prielaidų plėtotė visuomenėje, būtinybė konkurencingai, tvariai, pažangiai valstybei formuoti. Nelygybės problema yra aktuali ne tik tarp skirtingų visuomenės grupių, tačiau ir pačios valstybės teritorinio išsivystymo netolygumų akivaizdoje. Lietuvoje regioninė politika formuojama tolygaus ir tvaraus regioninio vystymosi tikslu, daugiausia remiantis besivystančių regionų išteklių, potencialo panaudojimo ir infrastruktūros, paslaugų plėtros skatinimo priemonėmis. Dėl regioninės politikos tikslingumo yra sudėtinga abejoti, kadangi tai gana reikšminga, solidarumu paremta politinė priemonė teritorinei valstybės atskirčiai mažinti, suteikianti papildomas priemones ir galimybes skurdesniuose, mažiau išsivysčiusiuose regionuose sukurti turtingų regionų suteikiamo kokybiško gyvenimo lygmens sąlygas ar bent jau prie tokių sąlygų kuo labiau priartėti. Tai – tvarios, ilgalaikės valstybės ir visuomenės pažangos priemonė, padedanti spręsti liberalios laisvosios rinkos keliamus iššūkius nelygybės aspektu ir tikslingai pasinaudoti visu valstybės galimu vystymosi potencialu. Vis dėlto, nors Lietuvoje regioninė politika aktyviai vykdoma nuo pat šalies įstojimo į Europos Sąjungą, tačiau vis dar negalima konstatuoti

darnaus valstybės išsivystymo fakto remiantis teritorine dimensija. Nemaža dalis šalies teritorijų negali pasiūlyti konkurencinių gyvenimo sąlygų prieš pažangesnius regionus ir nors tam tikri gyvenimo sąlygų rodikliai, pvz., darbo užmokesčio didėjimas, paslaugų prieinamumas, ilgainiui rodo teigiamą dinamiką, tačiau dar nė vieno kito Lietuvos regiono negalima priskirti išsivystymo tokiam lygiui, kokiu pasižymi sostinės regionas. Įvairiais vertinimais tokią situaciją galima aiškinti įsisenėjusių socialinių, ekonominių problemų vyravimu ir abejonėmis dėl ligi šiol vykdytų regioninės politikos priemonių neveiksnumo. Tokią padėtį derėtų vertinti itin rimtai, kadangi regioniniai išsivystymo netolygumai, kaip ir pačios nelygybės apraiškos, gali nulemti įtampą visuomenėje, didinti jos narių pažeidžiamumą, atskirtį ir nevienodas gyvenimo galimybes, skatinti neigiamus demografinius procesus, sukelti kitas neigiamas politines, socialines, ekonomines pasekmes. Vyrauja nuostatos ir dėl komplikuotos socialinės padėties neigiamo poveikio ekonominiam vystymuisi. Taip pat akcentuotina socialiniu teisingumu, socialine sanglauda grindžiamų nuostatų būtinybė vykdant ekonominę politiką, kurios vertė panaudotina visos visuomenės gerovei užtikrinti. Tokia pozicija artima nuoseklumo, darnumo, tvarumo, socialinės sanglaudos principais grindžiamai regioninei politikai. Tačiau atsižvelgtina į tai, kad regioninės politikos įgyvendinimą pravartu derinti ir su socialiniu teisingumu grįsta perskirstymo politika, savarankiškesnių vietos valdžios institucijų ir bendruomenių užtikrinimu, veiksminga plataus masto socialine, švietimo politika ir viešojo sektoriaus veiksmingumo užtikrinimu.

REGIONAL POLICY IN THE CONTEXT OF SOCIO-ECONOMIC INEQUALITIES

Evaldas Daunoravičius

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. This paper deals with the issue of socio-economic inequality, exclusion and poverty in society in relation to the aspect of regional development. It discusses the approaches to sustainable socio-economic development, taking into account the increasing complexity of the assessment of quality of life based not only on the growth of economic activity and gross domestic product, but also on the role of regional development. The impact of inequalities in society on economic development, quality of life and other areas of social life is discussed. The role of regional policy as an instrument for sustainable territorial development and socio-economic progress is assessed, and the recent performance of regional policy in Lithuania and the state of regional development are reviewed. This paper also analyzes the potential impact of inequalities on the implementation of the country's regional policy. From the results of this analysis, assumptions are made about the need for economic development based on social cohesion, socially equitable redistribution, effective public sector institutions, equal opportunities in society and the need for regional development measures to be consistent with other areas of state responsibility in order to achieve sustainable long-term progress for the country and its regions.

Keywords: social inequality, economic inequality, regional development, impact of socio-economic inequality, effectiveness of regional development, socio-economic development.

ELOGE – SAVIVALDYBIŲ Į(SI)VERTINIMAS PAGAL DVYLIKA GERO VALDYMO PRINCIPŲ. LIETUVOS ATVEJIS

Vaiva Lukoševičienė

E. paštas valukoseviciene@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universitetas

Kuratorius prof. dr. Arvydas Guogis

E. paštas arvydasg@mruni.eu

Santrauka. Siekiant prisitaikyti prie spartaus globalizacijos proceso, viena iš svarbiausių problemų, kurias kelia tarptautinės organizacijos, yra valdymo kokybė. Ieškoma įvairių būdų, kaip optimizuoti demokratinio valdymo formas. Siekiama didinti valdžios atskaitomybę ir atsakomybę, skatinti piliečių įsitraukimą, stiprinti valdžios ir visuomenės santykius ir pasitikėjimą. Kad būtų pasiektas šis tikslas, Europos Sąjunga siūlo daugiau galių suteikti vietos savivaldos institucijoms, kadangi jos yra arčiausiai piliečių, gali efektyviau vertinti poreikius ir veiksmingiau juos tenkinti. Siūloma naudotis Europos Tarybos rekomenduojamais dvylika gero valdymo principų, o ELoGE (*European Label of Governance Excellence*) įgyvendinti kaip priemonę, kuri padeda įvertinti gero valdymo principų egzistavimą savivaldybėse. Straipsnio tikslas – atsižvelgiant į ELoGE vertinimo metodiką nustatyti veiksnius, kurie lemia gero valdymo principų įdiegimą savivaldybėse, taip pat nustatyti svarbiausius požymius, kurie gali paveikti gero valdymo tobulinimą savivaldybėse,

Reikšminiai žodžiai: geras valdymas, gero valdymo principai, ELoGE, vietos savivalda, savivaldybių gyventojai.

Įvadas

Ir valstybinės institucijos, ir organizacijos ar įmonės kasdienybė neįsivaizduojama be gausybės įvairaus pobūdžio veiklos, kurią reikia valdyti ir susisteminti, kad visi būtų patenkinti. Sisteminis požiūris į valdymą yra aktualus ir organizacijai, taip pat visuomenei. Žiedinis ryšys valdant veiklą yra svarbus atsižvelgiant į kintantį gyvenimo būdą, valstybės institucijų valdymo formas ir reformas. Visuomenės raida, naujos technologijos reikalauja vis labiau tobulinti ir kritiškai vertinti įvairias valdymo formas. Nuo pačių seniausių laikų, kai reikėjo valdyti, organizuoti ir planuoti, reikėjo planavimo ir įgyvendinimo įgūdžių. Dabartiniame globalizacijos procese daug kas yra taip pat, tik kitu lygmeniu. Formuojasi valdymo problemos, kurios išryškina demokratinio valdymo trūkumus, pilietinės visuomenės pasyvumą, skaidrumo stoką. „Pasaulio bankas (angl. *World Bank – WB*) pirmasis suformulavo gerojo viešojo valdymo sampratą ir apibrėžė ją kaip politikos strategiją. Jis išskyrė svarbiausių normatyvinių aspektų sąrašą, kurių šalys turi laikytis. Tai – viešųjų paslaugų efektyvumas, atskaitingas administravimas, patikima teisinė sistema ir balansas tarp valdžios ir reglamentavimo (Williams, Young, 1994).“[1] Vėliau ir kitos tarptautinės įstaigos, organizacijos formavo gero valdymo koncepciją, o mokslininkai tyrinėjo ir vis dar tyrinėja, kas yra geras valdymas. Vieno konkretaus apibrėžimo nėra, tai – labai plati sąvoka, pagal kurią yra formuojamos įvairios koncepcijos. Mokslininkų teigimu, ši sąvoka yra susijusi su tokiais politiniais procesais ir rezultatais, kurie yra būtini tam, kad būtų pasiektas tikslas. 2000 metais ES kaip vienas iš strateginių tikslų buvo paskelbtas geras Europos valdymas ir buvo sukurta daugybė priemonių jam įgyvendinti. Gero valdymo įgyvendinimu, atsižvelgiant į tam tikrų sluoksnių pozicijas, siekiama kuo labiau sumažinti korupciją, įsiklausyti į visuomenės poreikius prieš priimant sprendimus, šiuo metu ir ateityje aktyviai į juos reaguoti. Pasak

1 Jolanta Stanislovaitienė, „Sumaniojo viešojo valdymo dimensijų raiška. Atvejis Lietuvoje“, (daktaro disertacija, Kauno technologijos universitetas, 2016), 51. https://www.lituanistika.lt/content/71093.

Petrauskienės ir Predkelytės, „gerą valdymą galima pateikti kaip aplinką, kurioje tiek individai, tiek ir viešosios institucijos yra atsakingi už savo veiksmus“[2].

Straipsnio ***aktualumas*** yra tas, kad geras valdymas nėra tik sprendimai „iš viršaus“. Sprendimai turi tapti efektyvūs, juos reikia vykdyti, suprasti ir jais pasitikėti. Kitaip tariant, geras valdymas turi būti tikslingas ir darniai vystytis. Nacionalinėje darnaus vystymosi strategijoje nurodoma, kad „turi būti toliau vykdoma teritorijos administracinio valdymo reforma, ugdomi regioninių ir vietos institucijų gebėjimai kuo tinkamiau naudotis narystės ES teikiamomis galimybėmis“[3]. Geras demokratinis valdymas atspindi pagrindines demokratinės visuomenės vertybes per dvylika Europos principų, kuriuos sukūrė Europos Taryba. Remiantis šiais principais, Europos tarybos narių vietos valdžios institucijos, siekdamos pagerinti valdymo klausimus, tokius kaip demokratija, visuomenės dalyvavimas, efektyvumas, skaidrumas ir kova su korupcija, taip pat ekonomikos plėtra, gali nuolat ir veiksmingai tobulinti savo valdymą[4]. Savivaldybės yra arčiausiai piliečių, tiesiogiai ir netiesiogiai veikia jų patogų gyvenimą, todėl juos turi sieti glaudus, teritoriniu principu pagrįstas ryšys. Siekiant derinti veiklą ir komunikaciją su vietos gyventojais dvylikos gero valdymo principų taikymas yra ypač svarbus. Straipsnio ***naujumas*** itin aktualus praktiniu požiūriu, kadangi apžvelgus žemiausius gero valdymo principų įvertinimus ir pateikus siūlomas rekomendacijas ir metodikas, vietos savivaldos specialistai turi galimybes tobulinti šių principų įgyvendinimą savo savivaldybėse.

Darbo problema – kaip patobulinti gero valdymo principų įdiegimą savivaldybėse atsižvelgiant į savivaldybių gyventojų prasčiausių principų įvertinimo

2 Rūta Petrauskienė ir Eurika Predkelytė „Gero valdymo principų įgyvendinimą viešosiose institucijose lemiantys veiksniai: teorinis pagrindimas“, *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka* (12) (2014): 147-160, https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/14973/Petrauskien%20.pdf?sequence=1.

3 „Nacionalinė darnaus vystymosi strategija“, žiūrėta 2023 m. kovo 30 d. https://am.lrv.lt/uploads/am/documents/files/ES_ir_tarptautinis_bendradarbiavimas/Darnaus%20vystymosi%20tikslai/NDVS/NDVS.pdf.

4 Bradley Loewen, „From Decentralization to Re-Centralization: Tendencies of Regional Policy and Inequalities in Central and Eastern Europe“, *Administrative Culture*, 18 (2) (2018): 103-126, http://halduskultuur.eu/journal/index.php/HKAC/article/view/162/157.

kontekstą?

Darbo tikslas – identifikuoti veiksnius, lemiančius Europos Tarybos dvylikos gero valdymo principų įgyvendinimą savivaldybėse, apibrėžti, kas yra ELoGE ir išnagrinėti, kaip jie tarpusavyje sąveikauja.

Tikslui pasiekti **iškelti uždaviniai:**

1) apžvelgti Europos Tarybos priimtoje Gero valdymo ir inovacijų strategijoje rekomenduojamus dvylika gero valdymo principų;
2) išanalizuoti ELoGE paskirtį ir jo įgyvendinimo metodiką;
3) aptarti ELoGE įgyvendinimo praktiką Lietuvoje;
4) palyginti ELoGE žemiausius vertinimo rodiklius Lietuvos savivaldybėse jų gyventojų atžvilgiu.

Tyrimo metodika. *Dokumentų analizės metodas* taikytas siekiant gauti informacijos, tiriant mokslinės literatūros šaltinius, įvairius teisės aktus, įgyvendinimo ataskaitas ir rekomendacijas – pasiekti aukštą rekomenduojamų principų įvertinimą. *Lyginamosios analizės metodas* buvo naudojamas siekiant atskleisti dvylika gero valdymo principų įsivertinimą savivaldybėse atitinkamai jos gyventojų vertinimo neatitikimo prielaidoms.

1. Dvylika Europos Tarybos gero valdymo principų

1992 m. priėmus Mastrichto sutartį, Europos Sąjunga daugiausia dėmesio skyrė „europinio“ valdymo modelio kūrimui. Jis grindžiamas Lisabonos sutarties 2 straipsnyje išdėstytomis europinėmis vertybėmis: „pagarba žmogaus orumui, laisve, demokratija, lygybe, teisine valstybe ir pagarba žmogaus teisėms, įskaitant mažumoms priklausančių asmenų teises. Šios vertybės yra bendros valstybėms narėms, gyvenančioms visuomenėje, kurioje vyrauja pliuralizmas, nediskriminavimas, tolerancija, teisingumas, solidarumas ir moterų bei vyrų lygybė“[5], todėl

5 „Europos Sąjungos sutarties ir sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo suvestinės redakcijos (2016/C 202/01)“, žiūrėta 2023 m. kovo 30 d., https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:12016ME/TXT&from=LT#d1e299-13-1.

„europinis“ valdymas apima Europos institucijų ir nevyriausybinių organizacijų veiklą pagal Europos Sąjungos tikslus ir normatyvus. Tai – kertinis akmuo norint tapti lygiavertėmis Sąjungos narėmis[6]. Šios vertybės aktualios ir šiuo metu, tačiau visuomenės išprusimas keičiasi, tampa labiau „pasaulietiškas“ ir tik „stebėtojo“ pozicijos nebepakanka. Europos Taryba, siekdama didesnės vienybės ir siekio išsaugoti demokratiškas vertybes, 2005 metais ET viršūnių susitikime pareiškė, kad demokratija ir geras valdymas visais lygmenimis yra būtinas siekis skatinant stabilumą, užkertant kelią konfliktams, lengvinant socialinės ir ekonominės aplinkos augimą, t. y. kuriant tokias bendruomenes, kuriose žmonėms būtų gera gyventi ir dirbti šiuo metu ir ateityje[7], ir yra privaloma nedelsiant imtis atitinkamų veiksmų. 2007 metais Valensijos deklaracijoje buvo priimta Inovacijų ir gero valdymo vietos lygmeniu strategija, kurios pagrindinis tikslas yra visuomenės gaunama nauda visose Europos šalyse, kai savivaldos veiksmams yra pasitelkiami demokratinio valdymo principai, į juos įtraukiant gyventojus, tenkinant jų teisėtus lūkesčius ir gerinant viešųjų paslaugų kokybę. Vienas iš numatytų strategijos uždavinių tuos tikslus pasiekti – ELoGE, kuris yra suteikiamas savivaldybėms, pasiekusioms tokį valdymo lygį, kuris atitinka dvylika gero valdymo principų.

Europos Tarybos Gero valdymo ekspertų centras teikia vietos, regionų ir nacionalinėms valdžios institucijoms gebėjimų stiprinimo programas ir konsultacijas. Tai padeda Europos šalims užtikrinti gerą valdymą visais lygiais, kurie standartizuoja viešojo administravimo procesus. Centro veikla remiasi Europos standartų rinkiniu ir dvylika gero valdymo principų, kurie dar turi dvidešimt penkias gebėjimo stiprinimo metodikas, leidžiančias įvertinti ir sustiprinti savivaldos gebėjimus. Gero valdymo ekspertų centras nuolat investuoja į mokslinius tyrimus, bendradarbiauja su tarptautinėmis organizacijomis, taip kurdamas praktines

6 Akinyi Chepkirui, „Principles of Good Governance“, *IDOSR Journal of Arts and Humanities* 6(1) (2021): 43-50, https://www.idosr.org/wp-content/uploads/2021/07/IDOSR-JAH-61-43-50-2021..pdf.

7 „Extract from the Valencia Declaration 15th Conference of European Ministers responsible for local and regional government“, Valencia, Spain, 15-16 October 2007, žiūrėta 2023 m. kovo 29 d., https://rm.coe.int/1680701699.

priemones ir pritaikydamas jas konkrečioms reikmėms. Vienas iš centro partnerių yra ISIG – Gorizijos nepriklausomas tarptautinis socialinis institutas, atliekantis socialinius tyrimus. Jis itin prisideda prie dvylikos gero valdymo principų įgyvendinimo vietos savivaldoje, yra parengęs bendrąsias gaires[8] ir normatyvus, kaip stiprinti kiekvieno principo rodiklius pagal vertinimo kriterijus (žr. 1 lentelę):

1 lentelė. *Dvylikos gero valdymo principų bendrosios gairės (sudaryta remiantis ISIG principų aprašymais)*

Principas	
1. Sąžiningi rinkimai, atstovavimas ir dalyvavimas	Pirmasis principas skirtas dalyvavimui, atstovavimui ir sąžiningam elgesiui rinkimuose. Piliečių dalyvavimas yra pagrindinis atstovaujamosios demokratijos elementas ir būtinas laisvų ir sąžiningų rinkimų sraigtas. Piliečių dalyvavimas vyksta visą laiką, per rinkimus arba tarp rinkimų, ir yra politikos formavimo ir sprendimų priėmimo etapų dalis. Politinį dalyvavimą galima apibrėžti kaip aktyvų asmenų ir socialinių grupių įsitraukimą į sprendimų priėmimo procesus, veikiančius jų gyvenimą. Aktyvaus dalyvavimo veiksmai apima oficialų politinį dalyvavimą, pvz., kandidatavimą rinkimuose, balsavimą. Tačiau yra kitų veiksmų, kurie gali paveikti sprendimų priėmimo procesą, pavyzdžiui, piliečių peticijos, prašymai ir pasiūlymai skatinti pokyčius siekiant gerinti bendruomenės interesus.
2. Reagavimas	Antrasis principas yra susijęs su viešojo administravimo gebėjimu gerbti piliečių poreikius ir lūkesčius, profesionaliai nagrinėti skundus, susijusius su viešųjų paslaugų teikimu. Išrinkti atstovai atlieka lemiamą vaidmenį tenkinant piliečių poreikius, jiems padeda valstybės tarnautojai, o visos institucijos pareiga yra žinoti piliečių poreikius ir lūkesčius, nustatyti strategijas, tikslus, ir taisykles. Ne visi piliečiai turi pakankamai galių, kad būtų išgirsti, ir ne visos bendruomenės gali pranešti apie savo poreikius, tačiau tai nereiškia, kad jie turėtų būti ignoruojami arba paliekami nuošalyje.
3. Veiksmingumas ir efektyvumas	Vietos valdžia turi turėti aiškią strategiją ir gebėti veikti veiksmingai ir efektyviai. Vietos valdžia turėtų nustatyti aiškias efektyvių sprendimų priėmimo procesų kryptis ir sukurti valdymo sistemas, kurios galėtų efektyviai įgyvendinti jų strateginius planus. Visuotinai pripažįstama, kad efektyvios organizacijos yra tos, kurios žino, ko nori pasiekti, ir turi aiškų supratimą, kaip pasiekti savo tikslus.

8 „The 12 Principles of Good Democratic Governance“, žiūrėta 2023 m. kovo 30 d., https://isig.it/en/eloge/i-12-principi-europei/.

Principas	
4. Atvirumas ir skaidrumas	Ketvirtasis principas susijęs su viešojo administravimo atvirumu ir skaidrumu. Atvirumo ir skaidrumo sąvokos visuotinai pripažįstamos kaip pagrindiniai demokratinių sistemų veikimo ir piliečių, taip pat viešojo administravimo institucijų pasitikėjimo stiprinimo elementai. Kai viešoji įstaiga priima sprendimą, svarbu, kad sprendimas būtų įgyvendintas ir apie jį būtų pranešama aiškiai ir skaidriai laikantis įstatymų ir iš anksto sutartų procedūrų.
5. Teisės normų laikymasis	Penktasis principas susijęs su teisinės valstybės principu. Teisinė valstybė palaiko demokratines visuomenes, ypač priimant normas, ginančias pagrindines teises. Tai reiškia, kad bet koks įstatymas yra veiksmingas tik tada, kai jis yra vykdomas. Be nuoseklaus įstatymų taikymo negali būti ir teisinės valstybės. Teismų valdžia atlieka svarbų vaidmenį užtikrinant, kad būtų laikomasi įstatymų. Vietos valdžia turi absoliučią pareigą laikytis visų galiojančių įstatymų, taisyklių, politikos ir standartų. Vienas iš esminių teisinės valstybės principo reikalavimų yra tas, kad viešojo administravimo institucijų įgaliojimai turi būti apibrėžti įstatymo.
6. Etiškas elgesys	Šeštasis principas susijęs su išrinktų pareigūnų, viešųjų įstaigų darbuotojų etišku elgesiu. Visų viešųjų sprendimų priėmimo tikslas – skatinti piliečių gerovę vadovaujantis demokratiniais principais. Viešosios gerovės siekimas turi būti svarbiausias sprendimus priimančių asmenų tikslas.
7. Kompetencija ir produktyvumas	Septintasis principas susijęs su valstybės tarnautojų kompetencija ir gebėjimais. Šis principas ypač pabrėžia būtinybę nuolat stiprinti valstybės tarnautojų profesinius įgūdžius, siekiant užtikrinti ir tobulinti jų veiklą, kad būtų pasiekta geresnių rezultatų
8. Naujovės ir atvirumas pokyčiams	Aštuntasis principas susijęs su naujovėmis ir atvirumu pokyčiams, t. y. kaip viešoji valdžia teikia naujas ir novatoriškas paslaugas taip, kad atspindėtų nuolat kintančius bendruomenių poreikius. Socialiniai ir ekonominiai iššūkiai skatina vietos valdžią ieškoti daugiau naujovių ir kūrybiškumo.
9. Patvarumas ir ilgalaikė orientacija	Devintasis principas orientuotas į tvarumą ir ilgalaikę orientaciją. Vietos valdžia susiduria su vis didesniais iššūkiais siekdama užtikrinti, kad jų veikla būtų tvari. Darnus vystymasis yra vis dažnesnė tema savivaldos darbotvarkėse.
10. Patikimas finansų valdymas	Dešimtasis principas skirtas patikimam finansų valdymui. Patikimas finansų valdymas yra pagrindinis gero valdymo ramstis. Tai susiję su viešųjų pinigų naudojimo skaidrumu, veiksmingo paslaugų teikimo užtikrinimu ir sąžiningu finansinių išteklių naudojimu vietos bendruomenių labui. Taip pat svarbu užtikrinti tvarią finansinę ateitį vietos valdžios teikiamoms paslaugoms.

Principas	
11. Žmogaus teisės, kultūrinė įvairovė ir socialinė sanglauda	Vienuoliktasis principas skirtas žmogaus teisėms, kultūrų įvairovei ir socialinei sanglaudai. Žmogaus teisės yra neatimamos pagrindinės visų asmenų teisės, jų pagarba yra „laisvės, teisingumo ir taikos pasaulyje pagrindas“9. „Šios normos būdingos visiems piliečiams, ir kiekvienas valdžios lygis turi užtikrinti, kad joks asmuo nebūtų diskriminuojamas ar atstumtas.“10 Be to, didėjant kultūrų įvairovei, privaloma gerbti žmogaus teises ir užtikrinti socialinę sanglaudą ir socialiai remtinų grupių įtrauktį.
12. Atskaitomybė	Dvyliktasis principas orientuotas į vietos valdžios atskaitomybę. Atskaitomybė reiškia asmenų ir organizacijų įsipareigojimą būti atskaitingiems, t. y. prisiimti atsakomybę už savo veiksmus kitiems ir skaidriai atskleisti savo veiksmų rezultatus.

Bartocz Czepil savo straipsnyje[11] tyrinėja Lenkijos provincijos komunų valdymo kokybės vertinimą ir bando nustatyti ir ištirti sąlygas, lemiančias žemą valdžios kokybės lygį komunoje, gavusioje žemiausią balą. Autorius teigia, kad geras valdymas yra glaudžiai susijęs su vietos bendruomene, nes, pavyzdžiui, vietos gyventojų nesugebėjimas veikti kartu bendram labui sukuria kliūtis problemų sprendimui. Jo nuomone, „neformalūs vietiniai valdymo organai gali pagerinti demokratinį valdymą <...> Komunų dydis turi įtakos vietos demokratijos kokybei. Remiantis 2015 metų duomenimis, nustatyta, kad priešingai nei didelėse komunose, mažose komunose gyvenantys žmonės labiau domisi vietos politika, deklaruoja stipresnį įtakos vietos valdžios institucijoms jausmą, stipresnį piliečių aktyvumą“[12]. Autorius pabrėžia, kad ilgalaikis vienos politinės partijos vyravimas regione taip pat kaip ir komunos biuro, pradinės ir vidurinės mokyklos, valstybinės įmonės ar net komunos lyderio vyravimas ilgainiui paveikia valdymo kokybės vertinimą neigiama linkme.

Apžvelgus visus dvylika gero valdymo principų, kuriuos rekomenduoja

9 „Visuotinė žmogaus teisių deklaracija“, preambulė; http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights.

10 Ištrauka iš Valensijos deklaracijos, 15-osios už vietos ir regionų valdžią atsakingų Europos ministrų konferencijos (Valensija, Ispanija, 2007 m. spalio 15–16 d.) I priedas; https://rm.coe.int/1680701699.

11 Bartosz Czepil, „Quality of Governance at the Communal Level in Poland: An Exploratory Study of the Worst Performer Case from the Opolskie Province“, *Halduskultuur: The Estonian Journal of Administrative Culture and Digital Governance* 21(1), (2020): 22-55, žiūrėta 2023 m. kovo 29 d., https://halduskultuur.eu/journal/index.php/HKAC/article/view/224/182.

12 *Ibid*., 22-55.

Europos Taryba, galima pasakyti, kad jie vienas su kitu yra glaudžiai susiję. Kitaip tariant, negali būti taip, kad vienu principu yra pasiremta, kai kitam įgyvendinti reikia papildomos metodikos ir stiprinimo. Principus galima įvardyti kaip kriterijus, kuriais apibūdinama savivaldybės veikla. Bartozec Czepil atliktas tyrimas Lenkijoje puikiai įrodo, kaip kiekvienas principas yra susipynęs su kitu. Kiekvieno atskirai gero valdymo principų įtvirtinimas ir apsvarstymas kiekvienai savivaldybei suteikia galimybę nustatyti veiklos trūkumus ar vietas, į kurias reikėtų atkreipti dėmesį, ir jas stiprinti. Savivaldybės ir nacionalinio lygmens įstaigos, vertindamos principų kriterijus, turėtų atsižvelgti į daug veiksnių, kaip principus pritaikyti savo vietovėse.

2. ELoGE – Europos tobulo valdymo ženklas

ELoGE[13] – tai Europos Tarybos apdovanojimas vietos valdžios institucijoms, kurios pasiekė aukštą gero valdymo lygį, remdamosi dvylika gero valdymo principų, ir buvo įvertintos pagal Europos Tarybos gero valdymo lyginamąjį standartą[14]. Šis įvertinimas suteikiamas vieneriems metams ir įteikiamas nusipelniusioms savivaldybėms kaip krištolinis dodekaedras, kurio kiekviename langelyje išgraviruotas vienas iš dvylikos gero demokratinio valdymo principų. Išplėstas Europos demokratijos ir valdymo komitetas (SDDG) veikia kaip ELoGE akreditavimo tarnyba, kuri nustatė ELoGE įgyvendinimo tvarką ir taisykles ELoGE įgyvendinimo nuostatuose[15], kurie buvo priimti 2016 m. gegužės 18 d. ir iš dalies pakeisti 2020 m. kovo 24 d. ir 2021 m. spalio 21 d.[16]. Juose yra nurodoma, kad ELoGE procedūra susideda iš dviejų etapų: akreditacijos ir įgyvendinimo.

13 „ELoGE - European Label of Governance Excellence“, žiūrėta 2023 m. kovo 31 d., https://www.coe.int/en/web/good-governance/eloge.

14 „European label of governance excellence benchmarking“, žiūrėta 2023 m. kovo 31 d., https://rm.coe.int/eloge-benchmark-en-17-09/16808d71d4.

15 „ELoGE accreditation platform, regulations for implementing the european label of governance excellence“, žiūrėta 2023 m. kovo 31 d., https://rm.coe.int/eloge-regulations-rev-21-2768-3402-8293-v-1/1680a460ed.

16 *Ibid.*

Šiuo metu ELoGE įdiegimas vyko ar vyksta Bulgarijoje, Kroatijoje, Prancūzijoje, Graikijoje, Vengrijoje, Airijoje, Italijoje, Lietuvoje, Maltoje, Šiaurės Makedonijoje, Norvegijoje, Lenkijoje, Portugalijoje, Rumunijoje, Slovakijos Respublikoje, Ispanijoje (Baskų krašte).

Akreditacija: dėl ELoGE akreditacijos gali kreiptis nacionalinės ar regioninės valdžios atstovai, taip pat nacionalinė ar regioninė įstaiga, turinti praktinės patirties gero valdymo srityje. Teikiant prašymą akreditacijai pateikiamas Nacionalinis savivaldybių savianalizės veiklos vertinimas pagal gerojo valdymo principų gaires. Akreditacija suteikiama, jei akreditavimo tarnyba įsitikina, kad valstybė neprieštarauja, savivaldybės yra gerai informuotos ir gali laisvai dalyvauti, o akredituotas objektas gali kompetentingai administruoti įgyvendinimo procesą. Akreditacija suteikiama ne ilgesniam nei trejų metų laikotarpiui.

Įgyvendinimas: akredituotas objektas yra atsakingas už ELoGE ženklo suteikimo proceso valdymą ir už bet kokius su juo susijusius veiksmus ir pasekmes. Per savo akreditavimo laikotarpį jis įsipareigoja įgyvendinti dvylika gero valdymo principų daugelyje savivaldybių. Pasitelkdama gero valdymo ekspertų centro pagalbą akredituota įstaiga įsipareigoja per metus laiko įgyvendinti ELoGE daugelyje savivaldybių.

Principų vertinimo tvarka: „savivaldybėms (atskirose valstybėse tai yra skirtingi administraciniai vienetai) išreiškus norą savo veiklą ir pažangą įsivertinti remiantis gero valdymo principais, sudaromi esminiai veiklos vykdymo kriterijai. Vertinti turėtų savivaldybės gyventojai, savivaldybės įstaigų darbuotojai ir savivaldybės politikai. Taip pat savivaldybei siekiant įsivertinti savo veiklą siūloma sudaryti grupę iš darbuotojų, tarybos narių, kurie galėtų pateikti savo nuomonę apie Gero valdymo principų įgyvendinimą savivaldybėje, bei nurodytų priežastis, dėl kurių kyla problemos įgyvendinant Gero valdymo principus“[17]. Gyventojams yra pateikiama atskira klausimų anketa, kaip ir savivaldybės darbuotojams, o

17 „European label of governance excellence benchmarking“, *supra note*, 14.

anketų klausimų struktūra sudėliota pagal būtinų turėti kompetencijų lygį, kurie yra susiję su dvylika gero valdymo principų savivaldybės veikloje. Savivaldybės pasiektą lygį savivaldybės veikloje siūloma vertinti pagal nurodytus vertinimo balus (nuo 0 iki 4 balų)[18] (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. *Savivaldybės principo įgyvendinimo lygio vertinimo dalis (sudaryta pagal Europos gero valdymo lyginamąjį indeksą)*[19]

Savivaldybės principo brandumo lygis vertinamas taip:				
Netaikoma	**Labai prastai**	**Visai prastai**	**Visai gerai**	**Labai gerai**
0	1	2	3	4
Netaikoma, nežinau, nuomonės nėra	Žinoma apie pagrindines problemas, kurias reikia spręsti, tačiau šiuo metu nėra, arba yra labai nedaug metodų jas spręsti	Pripažįstamos pagrindinės problemos ir kuriami metodai joms spręsti, nors praktinis įgyvendinimas iki šiol yra ribotas	Yra gerai išplėtoti metodai, skirti pagrindinėms problemoms spręsti pateikiant reikšmingus pavyzdžius	Galima parodyti aiškius geros praktikos įrodymus, kuriais galima dalytis, ir toliau plėtojamas savas požiūris siekiant užtikrinti ilgalaikį ir tvarų tobulėjimą

Kiekvieno iš dvylikos gero valdymo principo taikymo savivaldybės veikloje vertinimo rezultatas apskaičiuojamas sudėjus savivaldybės veiklos vertinimo kriterijų balus ir padalijus iš to principo kriterijų skaičiaus. „Jei savivaldybės pasiektas lygis pagal gero valdymo principų taikymą savivaldybės veikloje yra vertinamas „labai gerai“, vadinasi, savivaldybės valdymo lygis atitinka Inovacijų ir gero valdymo vietiniame lygmenyje strategiją. Jei rezultatas yra nuo 0 iki 1,99, vadinasi, šis gero valdymo principas savivaldybės veikloje nėra taikomas. Nustačius gero valdymo principų įgyvendinimo problemų priežastis, savivaldybė turėtų skirti daugiau dėmesio nepakankamai įgyvendinamo gero valdymo principo diegimui savivaldybės veikloje[20]. Bendras savivaldybės veiklos vertinimo rezultatas ap-

18 „European label of governance excellence benchmarking“, *supra note*, 14.

19 *Ibid.*

20 „Savivaldybių veiklos vertinimo kriterijai pagal gero valdymo principus“, žiūrėta 2023 m. kovo 31 d., https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/GERO%20VALDYMO%20PRINCIPAI%20(002).pdf.

skaičiuojamas sudėjus visų gero valdymo principų vertinimo rezultatų vidurkį ir jį padalijus iš 12[21]. Akredituojanti institucija, kruopščiai išanalizavusi surinktus duomenis, savivaldybėms, sėkmingai baigusioms visą programą, skiria ELoGE. Šis vienerius metus galiojantis apdovanojimas – tai pripažinimas vietos valdžiai, pasiekusiai aukštą gero valdymo lygį pagal Europos Tarybos standartus.

EloGE nėra skirtas kontroliuoti, o greičiau įsivertinti, kaip dvylika gero valdymo principų veikia vietos savivaldoje. Vietos valdžia, įvertinusi principo vertingumą, turi galimybę jį diegti savo veikloje. Tačiau ELoGE – tai procesas be pabaigos. Tai – priemonė, kurią reikia stebėti tam, kad būtų galima suprasti visas stipriąsias ir silpnąsias vietas ir laiku imtis efektyvių veiksmų. Apdovanojimas taip pat prisideda prie konkurencingumo tarp savivaldybių, kuris galiausiai išauga į savivaldybių bendradarbiavimą.

3. Lietuvos atvejis: įsivertinimo ir gyventojų vertinimo balų analizė

Lietuvoje ELoGE veikla buvo vykdoma 2020 metais – VšĮ „Dainava“ buvo akredituota iki 2023 metų. Ši akredituota įstaiga vykdė mokymus padedama Europos Tarybos ekspertų. Taip pat buvo bendradarbiaujama su ISIG institutu dėl ELoGE pasirengimo Lietuvai. Pagal dvylika gerojo valdymo principų aptarta metodika ir ji adaptuota Lietuvai. Parengtas įgyvendinimo planas. Lietuvos savivaldybės atliko savo vertinimą, gyventojų, savivaldybės darbuotojų ir tarybų narių apklausas, rinko dokumentus, leidžiančius patikrinti, ar įsivertinimas buvo pagrįstas. Tai reiškia, kad ypatingas dėmesys buvo skiriamas savo veiklos efektyvumo kėlimui tose srityse, kurioms taikomas savęs vertinimas. Galutinio balo skaičiavimo metodika buvo tokia: savivaldybės darbuotojų ir tarybų narių pateiktų anketų balas sudarė 20 procentų bendro galutinio balo, įsivertinimo balų vidurkis sudarė 50 procentų bendro galutinio balo, piliečių vertinimo balas, gautas per klausimynus, sudarė 30 balų.

21 „European label of governance excellence benchmarking“, *supra note*, 14.

Dalyvauti užsiregistravo 35 savivaldybės. Dalis jų pateko į kitą etapą, nes ne visos atitiko reikalavimus, pavyzdžiui, nebuvo surinktas reikiamas kiekis gyventojų anketų (jų skaičius yra nustatomas pagal savivaldybės gyventojų skaičių). Jų buvo paprašyta suburti ne mažiau nei keturių asmenų komandas, kurios vykdytų savivaldybės įsivertinimo analizę, o savivaldybių darbuotojams ir tarybos nariams nuoroda į klausimynus buvo išsiųsta e. paštu. Gyventojai pildė anketas sistemoje *www.manoapklausa.lt*. Iš 35 savivaldybių 24 visiškai įvykdė metodinius reikalavimus ir baigė visą procesą, kad galėtų būti vertinamos. Iš jų 14 buvo apdovanotos ELoGE gero valdymo ženklu.

Sudarius lyginamąją diagramą pagal pateiktos ataskaitos gero valdymo centrui duomenis su visų savivaldybių įsivertinimo ir visų gyventojų įvertinimo balais[22], paaiškėjo labai ryškus atotrūkis nuo vertinimų apie tai, ką mano gyventojai, ir kaip save įsivertino pati savivaldybė, t. y. joje dirbanti specialistų komanda. Balų vertinimo metodika yra visiems vienoda. Savivaldybėms, įsivertinančioms save, padėjo išsamesnės gairės, į ką turėtų būti atkreiptas dėmesys, o prie kiekvieno principo buvo išdėstyti atskiri rodikliai. Atliekant savianalizę vyko nuolatinės konsultacijos. VšĮ „Dainava“ savo e. svetainėje yra pateikusi dažniausiai užduodamų klausimų lentelę ir patarimus, kaip į juos atsakyti. Tad galima teigti, kad savivaldybių darbas įsivertinant buvo žymiai išsamesnis –pateikta tai, kas vienokiu ar kitokiu būdu yra patvirtinta kaip vykdymo veikla. Prasto gyventojų įvertinimo priežastis taip pat nurodyta. Galima akcentuoti priežastį, dėl ko buvo toks ryškus atotrūkis tarp savivaldybių ir jų gyventojų – visas ELoGE Lietuvoje įgyvendinimo procesas vyko pandemijos laikotarpiu, todėl tai galbūt lėmė žmonių nepasitenkinimą nacionaline valdžia, kuri buvo perkelta ant savivaldos pečių, ir tai atsispindi pateiktoje ataskaitoje[23]. Vis dėlto galima daryti prielaidą, kad įžvelgtinas ben-

22 Autoriaus pastaba: ataskaitoje nėra nurodyta, ar tai visų savivaldybių, kurios gavo ELoGE ženklą, ar 24, kurios visiškai baigė ELoGE projektą.

23 „European label of governance excellence. Report“, žiūrėta 2023 m. kovo 31 d., https://rm.coe.int/final-report-on-the-european-label-of-governance-excellence-in-lithuan/1680a1d401.

dras bruožas – gyventojų nepasitenkinimas. Taigi, yra ką stiprinti savivaldybėse, o anketose pateikiamus teiginius reikėtų formuluoti kitaip. Prasčiausiai vertinami principai išrinkti penki – tie, kurie, pagal ELoGE vertinimo tvarką (surinkus nuo 0 iki 1,99 savivaldybėje principas nėra taikomas) ir atitinkamą logiką, jei vertintume bendrai visą Lietuvą dėl (ne)taikomų principų, Lietuvoje būtų fiksuojami kaip nesuveikę. Remiantis ISIG pateiktų dvylikos gero valdymo principų įgyvendinimo ir rodiklių aprašymu, pateikiami tokie bendri pastebėjimai (žr. 1 pav.).

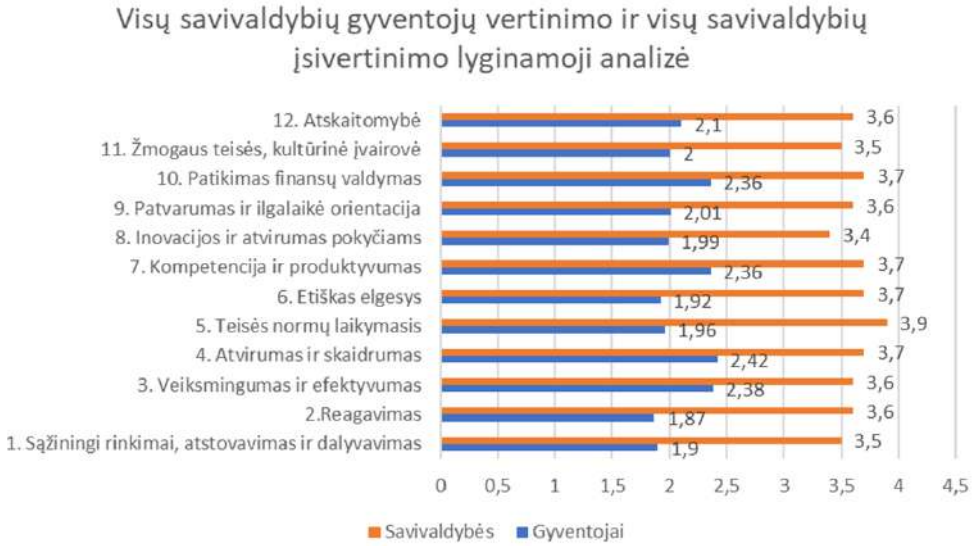

1 pav. *Gyventojų įvertinimo ir savivaldybių įsivertinimo Lietuvoje pagal dvylika gero valdymo principų lyginamoji diagrama (sudaryta autorės pagal gero valdymo ataskaitą Lietuvoje[24])*

Anketoje, pateiktoje savivaldybės gyventojams, vertinant antrą principą (reagavimą), pateiktas teiginys *Savivaldybėje skundai dėl paslaugų teikimo yra nagrinėjami kompetentingai* buvo įvertintas prasčiausiai. Pagal ISIG pateiktą principo aprašymo[25] rodiklį pabrėžiama, kad viešosios paslaugos yra kuriamos siekiant patenkinti piliečių poreikius, o tam paslaugų teikėjai turi suprasti ir tiksliai įvertinti, tinkamai reaguoti, kad paslaugos atitiktų paklausą. Viešųjų paslaugų teikėjai

24 „European label of governance excellence. Report“, *supra note*, 23.

25 „Principio 2 Ricettività“, žiūrėta 2023 m. balandžio 6 d., https://isig.it/wp-content/uploads/2022/01/Documento-A2_EI.pdf.

turi laikytis nuoseklaus požiūrio į bendravimą su piliečiais. Turi būti aiškios ir veiksmingos skundų pateikimo procedūros, kurias piliečiai galėtų suprasti ir jomis naudotis. Dėl prasto tarpusavio bendravimo prarandamas pasitikėjimas, tai trukdo gyventojams naudotis viešosiomis paslaugomis, o paslaugos negali gauti grįžtamojo ryšio ar vertinimo, kad kokybė gerėtų. Gyventojų pasitikėjimo išlaikymas turėtų būti aiškus tikslas – tai sudaro veiksmingo viešojo administravimo pagrindą.

Toliau prastai įvertintas pirmas principas (sąžiningi rinkimai, atstovavimas ir dalyvavimas). Anketos teiginys buvo suformuluotas taip: *Aš esu patenkintas esamomis galimybėmis įtakoti savivaldybės priimamus sprendimus man aktualiais klausimais.* ISIG nurodo[26], kad vietos rinkimai turi vykti laisvai ir sąžiningai, laikantis tarptautinių standartų ir nacionalinių teisės aktų, be jokio sukčiavimo. Organizuodamos rinkimus viešosios įstaigos turi vadovautis tarptautinėmis normomis ir praktikomis, kurios netrukdo piliečiams dalyvauti viešajame gyvenime vietos lygmeniu, dalyvavimas leidžia netrukdomai mokytis ir priimti geresnius sprendimus. Vietos gyventojai turėtų būti aktyviai skatinami dalyvauti sprendimų priėmimo procese ir jiems turi būti suteikiama žinių ir informacijos, kad dalyvavimas būtų prasmingesnis ir veiksmingesnis. Kuriant dalyvavimo procesą reikia galvoti apie būdus, kuriais bus pasiektas rezultatas. Konsultacijos yra ypač veiksmingos formuojant ir rengiant politikos kryptis. Šis procesas yra susijęs su išrinktų atstovų noru reaguoti į tikruosius piliečių poreikius, atstovauti jų interesams ir siekti gerinti jų gyvenimo kokybę.

Penktas principas[27] (teisės normų laikymasis): *Savivaldybėje vyrauja bendri, o ne atskirų gyventojų interesai.* Absoliuti vietos valdžios pareiga yra laikytis visų galiojančių įstatymų, taisyklių ir standartų. Vienas iš esminių teisinės valstybės

26 „Principio 1 Partecipazione Civica, Rappresentanza, Corretto svolgimento delle elezioni", žiūrėta 2023 m. balandžio 6 d., https://isig.it/wp-content/uploads/2022/01/Documento-A1_EI.pdf.

27 „Principio 5 Stato di diritto", žiūrėta 2023 m. balandžio 6 d., https://isig.it/wpcontent/uploads/2022/01/Documento-A5_EI.pdf.

principo reikalavimų yra tas, kad savivaldybių įgaliojimai turi būti apibrėžti įstatymu, o tam Lietuvos Respublikos Konstitucijoje yra skirtas visas X skirsnis. Viešojo administravimo darbas duoda konkretų rezultatą tik tada, kai konkrečiai laikomasi teisinės valstybės normų. Vietos valdžios institucijos bendruomenėje, kurioje jos veikia, visada turi būti atskaitingos ir skaidrios. Būtina tokio pobūdžio informaciją skelbti viešai, todėl svarbu, kad būtų skelbiama skaidri informacija, ar joms buvo taikytos teisminės priemonės ar kitos sankcijos. Teisinės valstybės, taigi ir jos sudedamųjų dalių, esmė reiškia, kad visi vietos valdžios priimti ir taikomi reglamentai ir taisyklės turi savo teisinį reglamentavimą. Veikdamos teisinėje valstybėje savivaldybės turi reaguoti atitinkamai, kad garantuotų pilietinių iniciatyvų teisėtumą, socialinę ir ekonominę valstybės pažangą, reformų plėtojimą ir įgyvendinimą.

Trečias principas[28] (etiškas elgesys) – *Savivaldybėje su visais gyventojais elgiamasi vienodai, nepriklausomai nuo juos siejančių ryšių su išrinktais savivaldybės tarybos nariais ar kitais savivaldybės institucijų darbuotojais.* Tinkamas valdžios elgesys yra glaudžiai susijęs su administracinės veiklos efektyvumu. Elgesys tiesiogiai prisideda prie viešojo administravimo gerinimo, o tuo siekiama užtikrinti ir stiprinti piliečių pasitikėjimą. Valstybės tarnautojams „Etikos kodeksas“ daug reiškia kalbant apie korupciją, kuri yra susijusi su dovanomis, taip pat viešaisiais pirkimais ir savivaldybių turto pardavimu. Interesų konfliktai taip pat priskiriami prie etiško elgesio tobulinimo savivaldybėse, o suinteresuoti asmenys turi atsisakyti dalyvavimo priimant atitinkamus sprendimus.

Aštuntas principas[29] (inovacijos ir atvirumas pokyčiams) – *Savivaldybėje atsižvelgiama į savivaldybės gyventojų siūlymus, kaip gerinti viešųjų paslaugų teikimą savivaldybės gyventojams.* Naujovės – tai bendruomenių gyvenimo gerinimas.

28 „Principio 3 Efficienza ed Efficacia“, žiūrėta 2023 m. balandžio 6 d., https://isig.it/wpcontent/uploads/2022/01/Documento-A3_EI.pdf.

29 „Principio 8 Innovazione e Apertura al Cambiamento“, žiūrėta 2023 m. balandžio 6 d., https://isig.it/wp-content/uploads/2022/01/Documento-A8_EI.pdf.

Socialiniai ir ekonominiai iššūkiai, ypač e. visuomenės pažanga skatina ieškoti daugiau naujovių ir pasitelkti kūrybiškumą. Vietos valdžia turėtų siekti keisti ir pertvarkyti viešųjų paslaugų teikimo būdą. Tai gali būti ir nedideli pakeitimai. Siekiant pokyčių turi būti aiškiai išvystytos vizijos, efektyvus ilgalaikis planavimas ir įgūdžių tobulinimas, kuriuos sietų naujas požiūris į veiklą. Dažnai galima pasitelkti gerąją praktiką – tai, ką įgyvendino kitos savivaldybės, ir pritaikyti sau. Vietos valdžios institucijos dažnai turi panašumų, kadangi esama daug bendrų aspektų – nuo teisinės bazės iki politinės kultūros ir teritorijos. Svarbu eksperimentuoti ir išbandyti užtikrinant, kad rezultatai būtų tokie, kokių tikimasi. Bet kokia gera praktika, kurią vietos valdžia ketina įgyvendinti bendruomenės labui, turėtų būti pagrįsta konkrečiais klausimais ir turėti aiškius tikslus. Be to, turėtų būti teisingai numatytos sritys, kuriose reikia sėkmingai įgyvendinti naujas idėjas, stebėti vystymąsi ir turėti ilgalaikę viziją. Suinteresuotosios šalys turėtų būti tiesiogiai arba netiesiogiai įtrauktos. Vietos valdžia turėtų informuoti piliečius apie naujų sprendimų ir gerosios praktikos įgyvendinimą.

Galima teigti, kaip jau anksčiau šiame straipsnyje minėta, kad principai vieni su kitais susipina. Prasčiausiai gyventojų vertinami penki principai. Reagavimas yra susijęs su etišku elgesiu ir teisės normų laikymųsi. Gyventojų nepasitenkinimas savivaldybės reagavimu teikiant skundus iššaukia valstybės tarnautojų atoveiksmį dėl etiško elgesio ir teisės aktų nesilaikymo. Inovatyvumą galima sieti su skaidriu rinkiminiu elgesiu, atstovavimu ir dalyvavimu, tačiau, kaip pažymėta tekste, ELoGE vertinimas vyko pandemijos metu, tad būtų trukdžių. Be to, 2020 metais Lietuvoje vyko Seimo rinkimai. Tad iš visuomenės sklidę siūlymai dėl rinkimų tvarkos keitimo nebuvo priimti. Vertinimai iš gyventojų pusės parodo, kuriose vietose visoms savivaldybėms reikėtų pasitempti.

Išvados

Europos Tarybos ir ES tikslas yra demokratijos vystymas ir palaikymas. Tikslui

pasiekti yra pasitelkiama dvylika gero valdymo principų. Jais vadovaudamasi vietos savivaldos veikla turi siekti europinio lygio. Tai reiškia, kad rekomenduojami dvylika gero valdymo principų sukuria bendrą aplinką, o visoms Europos Sąjungos valstybių vietos savivaldoms kuria gero valdymo algoritmą. Išanalizavus visus principus paaiškėjo tendencija, kad kiekvienas principas yra „lygiagretus" kitam – esant vienam silpnesniam principui, „dodekaedras" praranda savo simetriškumą.

Europos Sąjungos narėms yra suteikiama galimybė stiprinti savo demokratiškąjį valdymą. Valstybės, išreiškusios norą įsidiegti ELoGE, gauna visapusę pagalbą iš Gero valdymo centro, konsultacijas su ISIG, taip pat kitas metodikas, kurios stiprina silpnąsias valstybių vietas. nėra kontroliavimas ar baudimas, tai mokomoji, pagalbinė priemonė, padedanti įvertinti silpnas ir stiprias savivaldybių veiklos vietas.

Lietuvoje ELoGE buvo diegiamas 2020 metais – užsiregistravo 35 savivaldybės, o apdovanota buvo 14. Akredituojamos savivaldybės buvo kviečiamos į įvairius mokymus ir konferencijas, kad stiprintų veiklą pasitelkdamos dvylika gero valdymo principų. ELoGE padėjo įsivertinti Lietuvos savivaldybėms savo stiprias vietas, o aptikus silpnąsias su įvairių sričių specialistais savivaldybėms buvo rengiami mokymai, kuriuose buvo galima gilinti savo žinias apie gero valdymo principų stiprinimą.

Visų savivaldybių gyventojų vertinimas pagal dvylika gero valdymo principų yra gana žemas. Silpniausiai įvertinti yra penki gero valdymo principai: reagavimas, sąžiningi rinkimai, atstovavimas ir dalyvavimas, teisės normų laikymasis, etiškas elgesys, inovacijos ir atvirumas pokyčiams. Tai galėjo lemti daug priežasčių, bet žvelgiant į visų principų bendras gaires, akivaizdu, kad kiekvienas principas yra susijęs vienas su kitu. Siekiant jų įdiegimo ir gero veikimo savivaldybėse reikia atsižvelgti į vertinimus, taip pat klausimyno formuluotes, kad būtų aišku, kaip stiprinti. Pvz., etiškas elgesys ir teisės normų laikymasis – tinkamas valdžios

elgesys – yra susijęs su teisės normų laikymusi, nuo to priklauso veiklos skaidrumas, gyventojų dalyvavimas, rinkimų organizavimas ir net inovacijų kūrimas vietos lygmeniu.

Rekomendacijos

Savivaldybėms siūloma atsižvelgti į visus gero valdymo principus ne tik norint gauti ELoGE. Veiklos vykdymas, kuris remiasi dvylika gero valdymo principų, taptų žymiai efektyvesnis, o vietos gyventojai taptų labiau patenkinti valdžia. Siūloma iš naujo įvertinti principus toms savivaldybėms, kuriose seniai lyderiauja viena politinė partija, taip pat savivaldybėms, kurios yra gerokai mažiau apgyvendintos ar yra mažesnės negu kitos. Taip pat į šiuos principus reikėtų atkreipti dėmesį toms savivaldybėms, kuriose pastebimas didesnis etninių mažumų susitelkimas.

Gyventojams siūloma aktyviau dalyvauti vietos savivaldos veikloje, reikšti savo nuomonę ir teikti pasiūlymus. Gyventojai turėtų būti politiškai aktyvūs ir domėtis savivaldos priimamais sprendimais, o jeigu jų poreikiai nebūtų tenkinami, visada yra galimybės tam priešintis.

Nors Europos Tarybos dvylika gero valdymo principų yra orientuoti į savivaldybių veiklos tobulinimą, atsižvelgiant į jų taikymą gyventojams, rekomenduojama visoms viešojo sektoriaus įstaigoms susipažinti su minėtų principų valdymo principų gairėmis, kadangi juos pritaikant galima patobulinti teikiamų viešųjų paslaugų kokybę.

ELOGE – THE (SELF-)EVALUATION OF MUNICIPALITIES ACCORDING TO THE 12 PRINCIPLES OF GOOD GOVERNANCE. THE CASE OF LITHUANIA

Vaiva Lukoševičienė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. In the modern world, the problem of governance quality is one of the most significant issues raised by international organizations. In order to adapt to the rapid process of globalization, various methods are being sought to optimize the forms of democratic governance. The aim is to increase government accountability and responsibility, promote citizen involvement, and strengthen government-society relations and trust. In order to achieve this goal, the European Union proposes to give more powers to local self-government institutions because they are closest to citizens and can more effectively assess their needs and fulfil them. To achieve this goal, the 12 principles of good governance recommended by the Council of Europe are used, and ELoGE (European Label of Governance Excellence) is used as a tool to assess the existence of these principles in municipalities. The purpose of this article is to identify the factors that determine the implementation of good governance principles in municipalities and to ascertain the most important guidelines that would influence the implementation of good governance, taking into account the ELoGE evaluation methodology.

Keywords: good governance, principles of good governance, ELoGE, local self-government, residents of municipalities.

LEAN ĮRANKIŲ TAIKYMAS VIEŠŲJŲ PASLAUGŲ SRITYJE: TRETINĖS ASMENS SVEIKATOS PRIEŽIŪROS ĮSTAIGOS ATVEJIS

Prof. dr. Andrius Stasiukynas

E. paštas stasiukynas@mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Viešojo valdymo ir verslo fakultetas

Martyna Atraškevičienė

E. paštas Martyna.Atraskeviciene@mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Viešojo valdymo ir verslo fakultetas

Santrauka. Kokybiškos sveikatos priežiūros paslaugos garantuoja geresnę gyventojų sveikatą, o tai veikia socialinį ir ekonominį šalies vystymąsi. Ligoninių vadovams kyla labai svarbi užduotis padidinti paslaugų prieinamumą, tobulinti darbo procesus nustatant nuostolingas sritis keliant sveikatos priežiūros įstaigų darbuotojų kompetenciją, motyvaciją, ir taip paskatinti pacientų pasitenkinimą gaunamomis paslaugomis. Nors mokslinių darbų yra nemažai, tyrimuose pasigendama sisteminio požiūrio į LEAN įrankių taikymą sveikatos priežiūroje. Šiuo tikslu buvo atliktas LEAN įrankių taikymo tretinėje asmens sveikatos priežiūros įstaigoje kokybinis tyrimas. Tyrimo metu išryškėjo pagrindinės problemos, su kuriomis susiduria asmens sveikatos priežiūros įstaiga: nepakankamas gydytojų ir slaugytojų skaičius, eilių susidarymas, didelis personalo krūvis, ilgas dokumentacijos pildymas, didėjantis pacientų skaičius, organizacinės problemos, sklandžios komunikacijos trūkumas. Tyrimo metu nustatyti taikytini LEAN sistemos įrankiai: proceso žemėlapis, 5S, *Just-in-time.*

Reikšminiai žodžiai: viešosios paslaugos, paslaugų kokybė, LEAN įrankiai, valdymas.

Įvadas

Išsivysčiusiose šalyse (EBPO narėse) daug dėmesio skiriama asmenų sveikatos priežiūros kokybei. Europos komisija išdėstė pagrindinius prioritetus programoje „Sveikatos labui 2021–2027“[1]. Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatyme teigiama: „Gyventojų sveikata yra didžiausia visuomenės socialinė ir ekonominė vertybė, kurią lemia ekonominės sistemos raidos stabilumas, prieinama, priimtina ir tinkama sveikatos priežiūra, kokybiška mityba, darbo, gyvenamosios ir gamtinės aplinkos kokybė, gyventojų pastangos ugdyti sveikatą.“[2] Siekiant aukštos paslaugų kokybės, sveikatos priežiūros įstaigos visame pasaulyje (pvz., Hirslanden klinika St. Anna Šveicarijoje, Virdžinijos Mason ligoninė JAV) taiko LEAN vadybos įrankius. Dažniausiai mokslininkų ištirtos ir įvardijamos problemos, su kuriomis susiduria valstybinės asmens sveikatos priežiūros įstaigos, yra nepakankamas gydytojų ir slaugytojų skaičius, eilių susidarymas, pacientų skundai ir kt. Ligoninių vadovams kyla labai svarbi užduotis padidinti paslaugų prieinamumą, tobulinti darbo procesus, nustatyti nuostolingas sritis, kelti sveikatos priežiūros įstaigų darbuotojų kompetenciją ir motyvaciją, ir taip paskatinti pacientų pasitenkinimą gaunamomis paslaugomis. LEAN įrankiai dažniau taikomi gamybos įmonėse, bet pastaruoju laikotarpiu šis metodas plečiamas ir paslaugų sferoje[3]. Pagrindinius LEAN metodo principus organizacijos pradėjo taikyti ne tik pramonėje, bet ir paslaugų bei aptarnavimo sektoriuose, viešajame administravime, sveikatos priežiūros paslaugų srityje ir daugelyje kitų veiklos sričių. 2000 –ųjų metų pradžioje Sveikatos priežiūros sektoriuje pradėta tirti LEAN metodo pritaikymo sistema. Ištyrus metodo pritaikymo galimybes buvo svarstoma, kad tai galėtų būti paslaugų sektoriaus revoliucija. LEAN įrankių pritaikymas darytų

1 „Europos Komisijos 2021–2027 m. programa „ES – sveikatos labui“ – sveikesnės Europos Sąjungos vizija“, https://health.ec.europa.eu/funding/eu4health-programme-2021-2027-vision-healthier-european-union_lt.

2 „Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1994-08-17, Nr. 63-1231.

3 Moraros J., Lemstra M. ir Nwankwo C., “Lean interventions in healthcare – do they actually work? A systematic literature review”, *International Journal for Quality in Health Care Advance Access* published January 24 (2016).

įtaką geresniems sveikatos priežiūros centrų rezultatams, gerintų pacientų priežiūrą ir didintų organizacijų kuriamą vertę. Beveik 20 metų LEAN sistema yra tobulinama, ji greitai populiarėja ir yra pritaikoma sveikatos priežiūros sektoriuje[4].

Trejose Lietuvos ligoninėse yra diegiama LEAN vadyba. Tačiau nebuvo nustatyta, kad įstaigos, prieš diegdamos LEAN metodą, būtų atlikusios išsamesnius tyrimus apie LEAN įrankių taikymą tretinėje asmens sveikatos priežiūros ligoninėje. Moksliniuose šaltiniuose dar nėra atlikto LEAN įrankių taikymo tyrimo tretinėje asmens sveikatos priežiūros įstaigoje. Atsižvelgiant į tai buvo pasirinkta atlikti tyrimą tretinėje asmens sveikatos priežiūros įstaigoje.

Darbo problema. Kokie LEAN įrankiai gali būti pritaikyti teikiant viešąsias paslaugas tretinėje asmens sveikatos priežiūros įstaigoje?

Darbo objektas – LEAN įrankių taikymas teikiant viešąsias paslaugas tretinėje asmens sveikatos priežiūros įstaigoje.

Darbo tikslas – ištirti, kokie LEAN įrankiai pritaikytini teikiant viešąsias paslaugas tretinėje asmens sveikatos priežiūros įstaigoje.

Darbo uždaviniai:

1) išnagrinėti viešųjų paslaugų teikimo teorines prielaidas sveikatos priežiūros srityje;
2) išnagrinėti LEAN metodo koncepciją ir įrankius;
3) atlikti empirinį tyrimą ištiriant, kokius LEAN įrankius pritaikyti tretinėje asmens sveikatos priežiūros įstaigoje.

Straipsnio struktūra. Straipsnis sudarytas iš trijų dalių. Pirmoje dalyje analizuojami teoriniai viešųjų paslaugų teikimo sveikatos priežiūros srityje aspektai. Antroje dalyje remiantis moksline literatūra aprašomi LEAN koncepcijos ir įrankių teoriniai aspektai. Trečioje dalyje pateikiama empirinio tyrimo metodologija.

4 Aleu, F.G., Van Aken, E., Cross, J., Glover W., "Continuous improvement project within Kaizen: Critical success factors in hospitals", *TOM J* (2018): 335–355.

1. Paslaugų teikimas sveikatos priežiūros srityje

Pagrindinė sveikatos priežiūros sistemos funkcija – sistemingas sveikatos priežiūros paslaugų teikimas. Sveikata yra labai svarbus elementas kiekvieno individo veikloje. Tai veiklos infrastruktūros elementas, kuris nuolat turi dirbti nuosekliai, taip didindamas visuomenės ekonominę ir socialinę vertę[5]. Sveikatos priežiūros paslaugos LR sveikatos priežiūros įstaigų įstatyme[6] traktuojamos kaip įstaigos ir paslaugų užsakovų susitarimu grindžiamas įstaigos veiklos rezultatas. Paslaugų užsakovai gali būti Sveikatos sistemos įstatyme nustatyti Lietuvos nacionalinės sveikatos sistemos veiklos užsakovai, kiti juridiniai ir fiziniai asmenys (žr. 1 pav.).

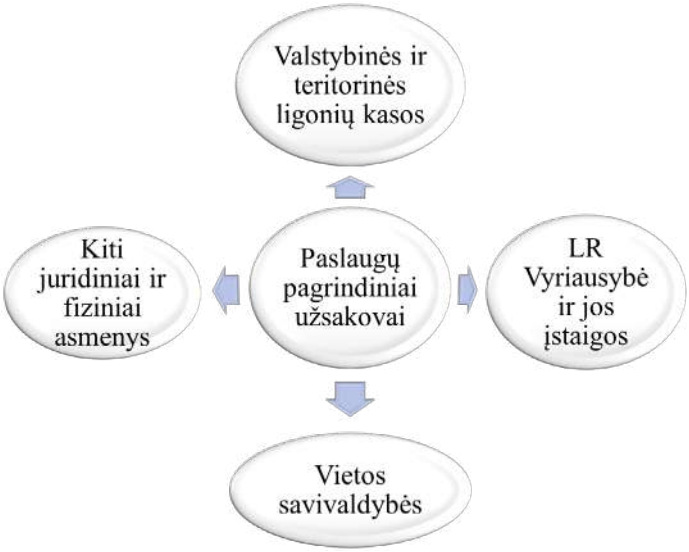

1 pav. *Lietuvos nacionalinės sveikatos sistemos veiklos ir teikiamų paslaugų, patarnavimų užsakovai (sudaryta darbo autorių)*

Sveikatos priežiūros sistema turi būti pakankamai finansuojama, kad galėtų būti užtikrinama susidariusi sveikatos priežiūros paslaugų paklausa. Lietuvos

5 Jurgutis, A., Stašys, R., Vainiomaki, P., "Primary health care quality indicators for a more sustainable health care system in Lithuania", *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development* vol. 26. Nr. 2 (2011): 76–86.

6 „Lietuvos Respublikos sveikatos priežiūros įstaigų įstatymas", *Valstybės žinios*, 1996-07-12, Nr. 66-1572.

Respublikos sveikatos priežiūros įstaigų įstatyme[7] yra aiškiai apibrėžta, kas yra LNSS veiklos ir tiekiamų paslaugų užsakovai, t. y. valstybinės ir teritorinės ligonių kasos, Lietuvos Respublikos Vyriausybė ir jos įstaigos, vietos savivaldybės ir kiti juridiniai ir fiziniai asmenys. Pagrindinės paslaugos, kurios yra teikiamos asmens sveikatos priežiūros įstaigose, taip pat jų veikimas ir finansavimas reglamentuoti teisės aktuose: Pirminės ambulatorinės asmens sveikatos priežiūros paslaugos; Prevencinės programos; Specializuotos ambulatorinės sveikatos priežiūros paslaugos; Brangieji tyrimai ir procedūros; Priėmimo-skubios pagalbos paslaugos; Dienos stacionaro paslaugos; Stebėjimo paslaugos; Ambulatorinės chirurgijos paslaugos; Dienos chirurgijos paslaugos; Stacionarinės paslaugos; Greitosios medicinos pagalbos paslaugos; Slaugos paslaugos; Medicininė reabilitacija; Dantų protezavimas; Vaikų profilaktinių skiepijimų kalendorius; Skubios konsultacinės ir specializuotos skubios konsultacinės sveikatos priežiūros pagalbos paslaugos.

Valstybės sveikatos priežiūros įstaigos pagal klasifikavimo rūšis teikia įvairias paslaugas, kurios yra aprašytos Lietuvos Respublikos sveikatos priežiūros įstaigų įstatyme[8]. Įstaigų teikiamos paslaugos yra akredituotos Valstybinės akreditavimo sveikatos priežiūros veiklos tarnyba prie Sveikatos apsaugos ministerijos. Valstybės asmens sveikatos priežiūros viešosios įstaigos pagrindinį finansavimo šaltinį sudaro privalomojo sveikatos draudimo lėšos, gaunamos sveikatos draudimo įstatymo nustatyta tvarka. Šios įstaigos gali gauti ir valstybės ar savivaldybės biudžeto tikslinius asignavimus nemokamoms paslaugoms teikti ir kitų šiame ir kituose įstatymuose numatytų lėšų. Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatyme[9] (3 str.) ligoninėse teikiamos stacionarinės paslaugos gali būti keleto rūšių: aktyviojo gydymo, ilgalaikio gydymo, transplantacijos ir reabilitacijos. Tretiniame lygyje teikiamos visų lygių asmens sveikatos priežiūros paslaugos, kartu su

7 „Lietuvos Respublikos sveikatos priežiūros įstaigų įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1996-07-12, Nr. 66-1572.

8 *Ibid.*

9 *Ibid.*

Vilniaus universitetu vykdomos trijų pakopų studijos, moksliniai tyrimai, tobulinami sveikatos priežiūros specialistai. Tokiose ligoninėse vyksta medicinos specialybių studentų, rezidentų, sveikatos priežiūros specialistų mokymo, studijų, profesinio tobulinimo procesas, plėtojamas medicinos mokslas. Tai Vilniaus universiteto arba Kauno medicinos akademijos universiteto ligoninės, galinčios teikti tretines asmens sveikatos priežiūros paslaugas. Be visų atliekamų sveikatos priežiūros paslaugų, pasak A. Bubnienės[10], šiuolaikinė sveikatos sistemos funkcija apima sveikatos sistemos strateginį planavimą, jo sukūrimą ir įgyvendinimą, finansų ir atsakomybės paskirstymą, žmogiškųjų išteklių planavimą ir rengimą bei daugybę kitų visuomenės sveikatos veiklos sričių. Norint pasiekti sveikatos priežiūros tobulumo, sveikatos sistema privalomai turi būti tobulinama ministerijoje ir ligoninėse, ypač dėmesį sutelkus į administravimo ir visų procesų valdymą[11]. Autorius Garza-Reyes patvirtina, kad sveikatos sistemos strategijos sukūrimas ir įgyvendinimas yra svarbus šiuolaikinės sveikatos sistemos valdymui ir strategijai.

2. Teorinės LEAN metodo prielaidos

Remiantis įvairių mokslininkų įžvalgomis šiame skyriuje aptariama LEAN koncepcija ir LEAN įrankių taikymo galimybės sveikatos priežiūros įstaigose. Vieni autoriai tvirtina, kad tai nėra gamybos metodas, jie interpretuodami, kad tai mąstymo būdas, kuris leidžia didinti įstaigos efektyvumą. Kiti autoriai teigia priešingai, kad LEAN yra neefektyvus gamybos metodas, kuris neteikia jokios naudos įstaigai, tik kelia daug reikalavimų. Taigi, šiame skyriuje analizuojama vadybos priemonė LEAN.

10 Bubnienė, D.; Ruževičius, J., „Kokybės valdymo sveikatos priežiūros institucijose ypatumai“, *Verslo ir teisėsaktualijos* 5, (2010): 22–40.

11 Garza-Reyes, Jose A., “Lean and Green - a Systematic Review of the State of the Art Literature”, *Journal of Cleaner Production* 102 (2015).

2.1. LEAN koncepcija ir įrankiai

Sparčiai besivystant naujoms technologijoms, vadybos filosofijos kūrimas jaučia globalią konkurenciją. Kaip sukurti tam tikrą vertę vartotojui? Tai yra kiekvienos organizacijos vadybos ir veiklos tobulinimo užduotis. Kiekvienos organizacijos veikla privalo sukurti pridėtinę vertę vartotojui, nes kitaip tai laikoma nuostoliu. Nėra reikšmės, kas tai būtų, ar tam tikros žaliavos, ar įrangos prastovos, nereikalingos operacijos, o gal žmogiškųjų išteklių laiko švaistymas, nekompetentingų darbuotojų priėmimas ir t. t. Visa tai laikoma organizacijos nuostoliais[12].

Pasak T. A. Saurin ir kt.[13], LEAN sistemos supratimas keitėsi, kad šis metodas palaipsniui pradėtas taikyti ne tik gamybos organizacijose, bet ir paslaugų sferoje. Kitų autorių nuomone, LEAN metodas palaipsniui vystėsi pagal laikotarpius prisitaikydamas prie rinkos[14]. P. Hines ir kt.[15] taip pat nurodė tokią LEAN pokyčio strategiją. Pats LEAN apibrėžimas ir jo suvokimas pasikeitė ne vieną kartą. Be autoriaus verslo organizacijos, akademinės žinos ir supratimas apie LEAN nuolat keitėsi (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. *LEAN reiškinio suvokimo kaita pagal laikotarpius*

Eil. Nr.	Autorius (laikotarpis)	Suvokimas
1.	Panizzolo (1998)	Verslo filosofija (menas valdyti verslą)
2.	Haines (2004)	Nurodančioji metodologija
3.	Sveikatos gerinimo institutas (2005)	Organizacinė kultūra
4.	Pettersen (2009)	Mąstymo, veiklos būdas, taktika
5.	Richard J. Holden (2010)	Metodų, būdų ir vadybos įrankių rinkinys
6.	Serafinas ir Ruželė (2014)	Mąstymo, sąvokų, metodų ir įrankių paketas

12 Rotter T. ir kt., "What Is Lean Management in Health Care? Development of an Operational Definition for a Cochrane Systematic Review", *Eval. Health Prof.* vol. 42 (2018): 370–390.

13 Saurin T. A., Marodin G. A., Ribeiro J. L. D., "A framework for assessing the use of lean production practices in manufacturing cells", *International Journal of Production Research* vol. 49 (11) (2011): 217-230.

14 Pettersen J., "Defining lean production: some conceptual and practical issues", *The TQM Journal* vol. 21, ISSN 2 (2009): 130–142.

15 Hines P., Holweg M., Rich N., "Learning to evolve", *International Journal of Operations & Production Management* 10 vol. 24 (2004): 998 – 1010.

Eil. Nr.	Autorius (laikotarpis)	Suvokimas
7.	Marhani (2015)	Kokybės gerinimo metodologija

Šaltinis: sudaryta autoriaus (remiantis Panizzolo[16], Haines[17], Sveikatos gerinimo institutas[18], Pettersen[19], Richard J. Holden[20], Serafinas ir Ruželė[21] , Marhani)

Panizzolo LEAN suvokia kaip meną valdyti verslą, verslo filosofiją. Haines – metodologiją, kuri nurodytų, kaip LEAN turėtų veikti organizacijose. LEAN kaip organizacinės kultūros pagrindą įmonėje nurodė Sveikatos gerinimo institutas. Anot Pettersen, tai – mąstymas, taktika ir veiklos būdas. Richard J. Holden moksliniuose straipsniuose mini vadybos įrankių rinkinį, pasitelkiamus metodus. Serafinas ir Ruželė apibrėžia kaip mąstymo, sąvokų, metodų ir įrankių junginį. Marhani rašo apie kokybės gerinimo metodologiją. LEAN apibrėžiama labai įvairiai, bet ir panašiai, išskiriant svarbiausius aspektus.

Mokslinių straipsnių apžvalga leidžia suvokti LEAN koncepcijos tikslą – sumažinti nuostolius. Moksliniuose šaltiniuose pabrėžiami lygmenys, nusakantys LEAN koncepciją daugiadimensiu požiūriu. Ji aprašoma kaip veikianti struktūra keliuose lygmenyse. Pirmas lygmuo apibūdinamas kaip pagrindinis, kuriame vyrauja lankstus organizacijos požiūris į kokybės vadybą. Kituose lygmenyse LEAN koncepcija tampa pagrindiniais principais, metodais ir technika. Pasak Čiarnienės[22], LEAN koncepcija turi dviprasmę reikšmę, kuri gali būti traktuojama skirtinguose lygmenyse. Pirmajame lygmenyje autorė įvardija strategiją, kuri atspindi LEAN filosofiją ir mąstymo būdą. Antrajame lygmenyje vyrauja metodų ir

16 Panizzolo, R., "Applying the lessons learned from 27 lean manufacturers - The revance of relationships management", *International Journal of Production Economics* Vol. 55 (1998): 223-240.

17 Hines P., Holweg M., Rich N., "Learning to evolve", *International Journal of Operations & Production Management* 10 vol. 24 (2004): 998 – 1010.

18 Sveikatos gerinimo institutas (2005).

19 Pettersen, *supra note*, 14: 130–142.

20 Richard J Holden, Ben-Tzion Karsh, "The technology acceptance model: its past and its future in health care", *Journal of biomedical informatics* Volume 43, Issue 1 (2010): 159-172.

21 Serafinas D., Ruželė D., "Lean organizacijų evoliucija organizacijų vadyba", *Sisteminiai tyrimai* (2014): 69.

22 Čiarnienė, R., Vienažindienė, M. "An Empirical Study of Lean Concept Manifestation", *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 207 (2015): 225 – 233.

principų rinkinys. Trečiajame atsispindi metodai per pritaikytas praktikas. Visuose lygmenyse suderinami elementai leidžia įžvelgti LEAN koncepcijos reikšmę daugiadimensiu požiūriu (žr. 2 pav.).

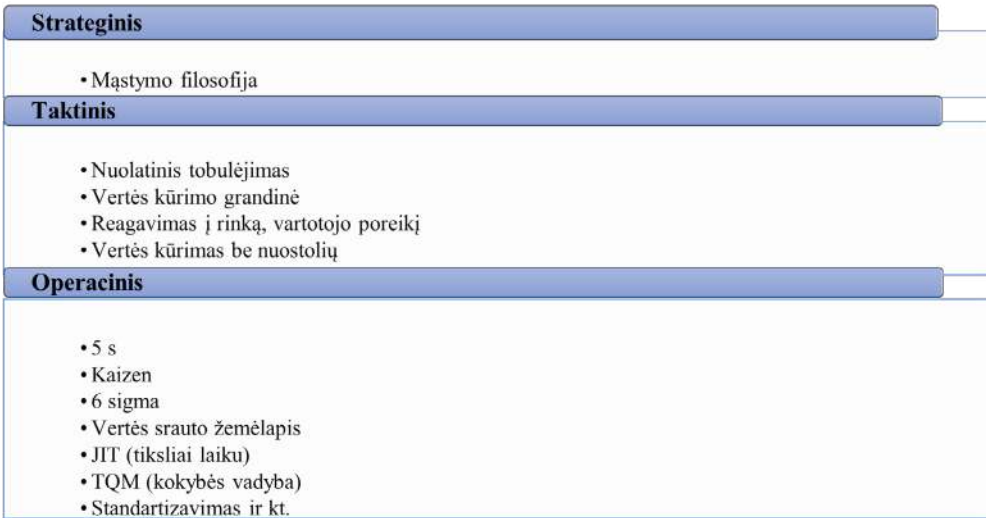

2 pav. *LEAN koncepcija daugiadimensiu požiūriu (sudaryta darbo autorių remiantis Čiarniene)*

LEAN koncepciją tyrė ir kiti autoriai, kurie ją aptarė daugiau kaip filosofinį darinį. Ši LEAN filosofija aprašoma kaip kurianti įmonėms didesnį produktyvumą, paslaugų kokybę, pagerinantį vidinių įstaigos procesų vykdomas veiklas. Kadangi ši, galima sakyti, filosofija kilo iš gamybos procesų, tad reikia daugiau alternatyvių sprendimų naudojant įrankius juos pritaikyti įvairiems projektams rengti ir įgyvendinti. Mąstymas traktuojamas kaip metodika, kuri atsiskleidžia per šiuos pagrindinius lygmenis ir sudaro pačią LEAN koncepciją. Patys reikšmingiausi principai, kuriuos galima išskirti, tai laiku pastebėti tik atsirandančius nuostolius, juos eliminuoti, nuolat atsinaujinti ir tobulėti, sudaryti daugiafunkces grupes, palaikyti gerus santykius su tiekėjais[23]. S. S. Parkhi[24] teigė, kad dažniau-

23 Marhani M., A., Jaapara A., Azmi N., Baria A., Zawawib, M., "Sustainability through Lean Construction Approach: A literature review", *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 101 (2015): 92 – 97.

24 Parkhi S.S., "Lean management practices in healthcare sector: A literature review", *Benchmarking Int. J.* vol. 26 (2019): 1280–1289.

siai įstaigose LEAN koncepcija suvokiama kaip subalansuotas išteklių panaudojimas, kuris padėtų įstaigai sumažinti išlaidas nustatant nuostolius keliančias sritis. Taip pat pabrėžiama, kad LEAN filosofija turi pagrindinį įrankį, padedantį kurti vertę vartotojams išnaudojant atitinkamas taktikas. Todėl labai svarbu suvokti, kad darbuotojai, priskiriami prie nuolatinio įstaigos veiklų atnaujinimo, procesų tobulinimo, klientų poreikio nustatymo, sumažintų išlaidų padidėjimą ir kurtų pridėtinę vertę. Autorius pabrėžė, kad LEAN koncepcija – tai tam tikrų procesų valdymas, pagrįstas koncentruota vadyba, kuri kuria pridėtinę vertę įstaigos procesams. Darbuotojų indėlis siekiant sąnaudų mažinimo užtikrintų kokybišką produktą, įmonė taip užsitarnautų vartotojų patikimumą, lojalumą, konkuruodami išliktų rinkoje saugūs. LEAN gali būti traktuojama kaip socialinė-technologinė gamyba, apimanti individo ir technikos tarpusavio kuriamą vertę. Todėl daug dėmesio turi būti skiriama organizacinei kultūrai ir palankioms darbo sąlygoms. LEAN metodo taikymo nauda organizacijose padėjo joms didinti rezultatyvumą, mažinti sąnaudas, didinti teikiamų paslaugų kokybę, optimizuoti išteklius ir veiklą[25].

LEAN koncepcijos įgyvendinimo svarbą organizacijoje lemia teisingas LEAN įrankių parinkimas ir naudojimas. Per daug metų mokslininkai, vadovai, autoriai sukūrė įvairiausių įrankių ir technikų. Vieni taikomi gamybai, kiti paslaugoms teikti. Bet svarbiausia pabrėžti tuos įrankius, kurie yra dažniausiai taikomi:

- Procesų žemėlapis – vienas iš įrankių, kuris apibrėžia darbų vykdymo pradžią ir pabaigą. Tai dažniausiai grafiškai pavaizduotas procesas. Šis žemėlapis leidžia matyti darbuotojo migraciją proceso metu. Šis įrankio įdiegimas pareikalautų daugiau laiko ir finansinių išlaidų. Tačiau nustačius nereikalingas sferas rezultatas gali būti efektyvus. Tai tam tikras vertės kūrimo srautas. Kiekvienas darbuotojo žingsnis apskaičiuotas. Tai įstaigoms sudarytų galimybę sudaryti strateginius tikslus, kurie teikia finansinio pelno.

25 Shakoor M., Abu Jadayil W., Jabera N., Jaber S., "Efficiency assessment in emergency department using lean thinking approach", *Jordan Journal of Mechanical and Industrial Engineering* Vol. 11 Nr. 2 (2017): 99-103.

- *Six Sigma* – įstaigos veiklos kokybės sistema, paremta statistiniais duomenimis. *Lean Six Sigma* yra naudojama kaip taktika siekiant aukšto organizacijos našumo. Pagrindinis *Six Sigma* sistemos principas – greitas ir efektyvus problemų sprendimas įtraukiant ir įstaigos darbuotojus. *Six Sigmos* procesas ir matavimo metodika apima penkias frazes: *Define, Measure, Analyse, Improve, Control.*
- 5s – įrankis, sukuriantis patogią aplinką darbuotojams. Tai tokia sistema, kuri padeda komfortiškai sudėlioti erdves, kuriose dirba darbuotojai. Teisinga infrastruktūra padeda darbuotojui taupyti laiką ir neatlikti nereikalingų užduočių, t. y. tai darbo vietos sutvarkymas (daiktų, inventoriaus ir kt.), taip pat dokumentacija ir inventorius.
- *Andon* – tai sistema, kuri leidžia veikti „čia“ ir „dabar“. Veiklos procesas naudojamas tam, kad gamyba būtų stebima realiu laiku, o kai susidaro problema, ji pašalinama nedelsiant.
- *Veiklos tęstinumą užtikrinantis procesų srautas* padeda atpažinti ir pašalinti arba tobulinti įvairius nuostolius, t. y. užtikrina veiklos efektyvumą.
- *SMED* – įrankis, padedantis suderinti įrenginių darbo laiką, apkrovą pašalinus nereikalingas operacijas. Šis procesas leidžia reaguoti į aplinkos pokyčius, atsisakyti perteklinių ir nefunkcionalių įrenginių, gaminti mažesniais kiekiais.
- *SMART* – tai tam tikras požiūris į pasiekiamą tikslą, ar jis konkretus, pasiekiamas, tinkamas ir nustatomas laiku. Toks požiūris padeda pasiekti užsibrėžtus įmonės tikslus.
- *Standartizuotas darbas* – tai dokumentacijos kūrimas pagal standartus. Dokumentuose užfiksuota gerosios veiklos praktika leidžia greičiau atrasti reikalingą informaciją. Be to, dokumentuose informacija gali būti panaudojama kaip geriausia praktika identifikuojant nebūtinus procesus ir padėti toliau tobulinti veiklą.

- *Vertės kūrimo srauto metodika* vizualizuoja gamybos srautus, rodo esamų procesų eiliškumą, atskleidžia jų produktyvumą ir numato tobulintinų procesų galimybes[26].

Visi šie įrankiai gali būti panaudojami kiekvienoje organizacijoje. LEAN koncepcija – tai pagalba organizacijoms išeiti iš patogumo zonos ir taupiai ir racionaliai įgyvendinti užsibrėžtus tikslus. Pagrindinė organizacijų užduotis – teisingai pritaikyti metodus ir įrankius, kad būtų suvokiama, kokios naudos jie suteiks įstaigai. Pritaikius bent vieną iš šių įrankių įstaiga rinkoje būtų konkurencinga ir greičiau pasiektų užsibrėžtų tikslų įgyvendinimą.

2.2. LEAN koncepcijos taikymas sveikatos priežiūroje

Sveikatos priežiūros organizacijos skiriasi nuo gamybos įmonių savo veiklos specifika, bet turi ir panašumų. I*šskiriant* tai, kas yra svarbiau, – gaminti transporto priemonę ar teikti gydymo paslaugą, bet kokiu atveju atsiremiama į darbuotojų darbo procesus. Darbuotojai vykdydami užduotis privalo kurti naudą pacientui ar klientui. Organizacijos privalo optimizuoti atsargų vartojimą, laiko sąnaudas ir kurti išliekamąją vertę. Todėl visos įstaigos, taip pat ir sveikatos priežiūros, yra veiksmų rinkinys, siekiantis pridėtinės vertės proceso vartotojams, t. y. klientams / pacientams[27]. Anot V. Mishra ir kt.[28], buvo sukurta pirmoji programa, atliekanti bandymus su vienu iš LEAN sistemos įrankių. Tikslas buvo sumažinti inventoriaus ligoninėse. Tai buvo naujas progresas sveikatos priežiūros organizacijose, padėjęs sumažinti išlaidas. Toliau vaizduojamas LEAN vystymasis iki sveikatos priežiūros perspektyvos (žr. 3 pav.).

---

26 Mundth G., Mothersell W.M., Motwani J., Moore M.L., "The adoption of lean principles and practices: transforming human resources delivery system model", *International Journal of Business Excellence* vol. 20 Nr. 1 (2020): 35-46.

27 Fournier. P.L., Jobin. M.H., "Medical commitment to lean: an inductive model development", *Leadership in Health Services* Vol. 31 No. 3 (2018): 328-338.

28 Mishra V.Samuel, C. Sharma S.K., "Lean, agile and leagile healthcare management–A case of chronic care", *Int. J. Healthc. Management* vol.12 (2019): 314–321.

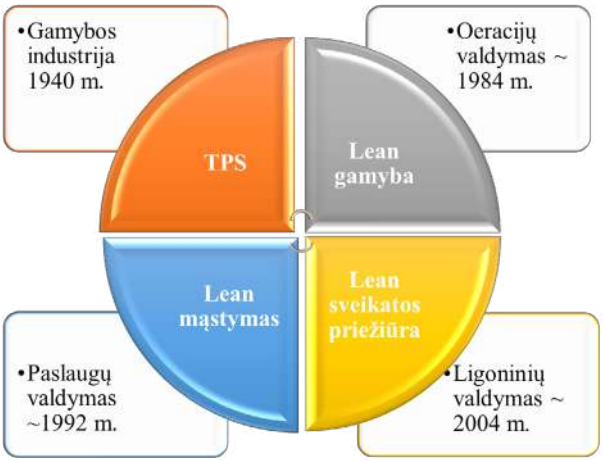

3 pav. *LEAN vystymasis link sveikatos priežiūros (sudaryta darbo autorių remiantis B. Luciano)*

Autorius B. Luciano[29] savo moksliniame darbe apžvelgė LEAN vystymosi perspektyvas link sveikatos priežiūros. Akivaizdu, kad daug laiko turėjo praeiti tol, kol buvo pradėta diegti LEAN sistema ligoninėse. Palyginti su paslaugų sektoriaus vystymu LEAN sistemos požiūriu, sveikatos priežiūroje apie 10 metų nebuvo plėtota optimizavimo veikla LEAN požiūriu. Luciano teigimu, sveikatos priežiūroje LEAN sistema dar negreit pasieks Toyota gamybos lygio. Nepaisant to, LEAN pradėta vystyti sveikatos priežiūroje ganėtinai sparčiai ir pateikė labai gerų rezultatų. Pasak autoriaus, sveikatos priežiūros įstaigų vadovams priėmus sprendimą diegti LEAN metodą, būtų galima sumažinti veiklos nuostolius.

Kadangi vienas *iš pagrindinių* LEAN koncepcijos principų yra nuostolių eliminavimas ir jų pašalinimas, reikia pabrėžti pagrindines nuostolių grupes, tai yra perprodukcija, laukimas, nereikalingi judesiai, eikvojimas procesų metu, atsargos, transportas, defektai ir nerealizuotas darbuotojų potencialas[30].

Jungtinių Amerikos Valstijų ligoninės, pritaikiusios LEAN sistemos įrankius, taip pat sulaukė geresnio rezultato nei tikėjosi. Paslaugų produktyvumui, kainoms,

29 Luciano B. de S., "Trends And Approaches in Lean Healthcare", in *Department of Management Science, Lancaster University Management School* (Lancaster, UK, 2015).

30 Ferreira G.S.A., Silva U.R., Costa A.L., Padua S.I.D.D, „The promotion of BPM and lean in the health sector: main results", *Business Process Management Journal* Vol. 24 No. 2 (2018): 412-422.

išlaidoms, kokybei ir kitoms sritims tai atnešė teigiamų rezultatų. Pasaulinis sveikatos priežiūros komitetas taip pat aprašė ligoninių teigiamus rezultatus ir išskyrė veiklų pagerėjimo grupes: paslaugų kokybę, geresnę pacientų nuomonę, eilių sumažėjimą, pakartotinių vizitų skaičiaus mažėjimą. *Šie teigiami* dalykai susiję su optimaliai panaudotais resursais, t. y. daugiau dėmesio darbuotojams, jų kvalifikacijos kėlimui, patirčiai užsienio šalyse, gydoma daugiau pacientų[31]. Mokslininkai savo darbe pateikė LEAN teorinius koncepcijos sprendimus, pritaikytus praktiškai ligoninėse. Buvo panaudotas 5S *įrankis* – pradėta nuo darbo aplinkos sutvarkymo, ligoninei tai buvo svarbiausias įrankis teikiantis gerų rezultatų. Ligoninės darbuotojai džiaugėsi išnaudotomis patalpomis, nereikalingų daiktų pašalinimu, inventoriaus atsinaujinimu. Taip buvo greičiau suteikiama pagalba pacientui, jo transportavimas pagreitėjo. Labiausiai darbuotojus nudžiugino stalų, vežimėlių, įrenginių su ratukais įrengimas. Kadangi jie visada šalia, darbuotojai sutaupo laiko[32]. S. Gupta ir kt.[33] savo moksliniame darbe analizavo, kaip LEAN sistemos vienas iš įrankių *Six sigma* buvo taikomas JAV sveikatos priežiūros paslaugų sektoriuje. Vienas iš kriterijų buvo optimizuoti paslaugas, procesus, sutrumpinti ir didinti paslaugų efektą. Pasak sveikatos priežiūros atstovų, pritaikius *Six sigma* metodologiją ligoninė pasiekė teigiamų rezultatų. Įdiegimo pagrindas buvo padidinti teikiamų paslaugų kokybę ir kuo labiau sumažinti išlaidas. Švedija pabandė pritaikyti LEAN koncepciją norėdama pakeisti sveikatos sistemą ir pasiekti geriausių rezultatų. Buvo pastebėti keli veiksmingi dalykai: efektyvumo padidėjimas teikiant paslaugas, optimali veiklų atlikimo eiga ir procedūros leido išsiaiškinti, per kiek laiko pacientui suteikiama paslauga[34].

31 Isfahani H. M., Tourani S., Seyedin H., "Lean management approach in hospitals: A systematic review", *Int. J. Lean Six Sigma* 10 (2019): 166–184.

32 Narayanamurthy G., Gurumurthy A., "Is the hospital lean? A mathematical model for assessing the implementation of lean thinking in healthcare institutions", *Operations Research for Health Care* vol.18 (2018): 86-97.

33 Gupta S., Antony J., Lacher F., Douglas J., „Lean six sigma for reducing student dropouts in higher education – an exploratory study", *Total Quality Management and Business Excellence* vol. 31 (2020): 180-190.

34 Gabriela A. B., Guilherme L. T., "Simulation-based analysis of lean practices implementation on the supply chain of a public hospital", *Production* 30(2020): 3-6.

LEAN sistema įstaigoje apima visas sritis nuo darbuotojo iki įstaigos misijos, vizijos, tikslų formavimo, strategijos, organizacinės kultūros, mąstymo būdo, pokyčių valdymo, struktūrinio valdymo. LEAN sistema skatina darbuotojus tobulėti. LEAN – visų procesų įgalinimas siekti geriausių rezultatų naudojant pasirenkamus LEAN įrankius tam, kad būtų įgyvendinti geriausi tikslai ir būtų pasiekti geriausi įstaigos rezultatai.

3. Tyrimo metodologija ir rezultatai

Siekiant objektyviai ištirti, kokie LEAN įrankiai taikytini tretinėje asmens sveikatos priežiūros įstaigoje, buvo analizuojami Lietuvos ir užsienio autorių moksliniai darbai. Tyrimui atlikti buvo pasirinktas kokybinis tyrimas. Interviu metu siekiama identifikuoti pagrindines įstaigoje vyraujančias problemas, patiriamus nuostolius ir nustatyti, kokie įrankiai būtų pritaikyti tretinėje asmens sveikatos priežiūros įstaigoje.

Tyrimo objektas – LEAN įrankių taikymas teikiant viešąsias paslaugas tretinėje asmens sveikatos priežiūros įstaigoje.

Tyrimo uždaviniai:

1) identifikuoti pagrindines problemas, vyraujančias įstaigoje;
2) įvertinti įstaigos padėtį LEAN koncepcijos kontekste;
3) identifikuoti įstaigoje patiriamus esminius nuostolius;
4) nustatyti, kokie LEAN įrankiai gali būti pritaikyti įstaigoje.

Tyrimo tikslas – įvertinus įstaigoje vyraujančias problemas, padėtį LEAN kontekste, patiriamus nuostolius, nustatyti LEAN įrankius tretinėje asmens sveikatos priežiūros įstaigoje.

Tyrimo etapai. Tyrimą sudaro penki etapai. Pirmame etape išryškinti LEAN metodo ir viešųjų paslaugų teikimo teoriniai aspektai, klausimai sugrupuoti į keturis blokus. Antrame etape buvo nagrinėjami įstaigos vidaus dokumentai. Apžvelgta įstaigos strategija, finansiniai rodikliai, kokybės vadybos dokumentai.

Trečiame etape su atrinktais ekspertais buvo atliktas interviu apie LEAN metodo taikymo galimybes įstaigoje ir aiškintasi, kaip tai paveiktų kokybišką paslaugų teikimą. Ketvirtame etape duomenis interpretuojant ir analizuojant buvo nustatyti taikytini LEAN įrankiai tretinėje asmens sveikatos priežiūros įstaigoje. Penktame etape pateiktos išvados (4 pav.).

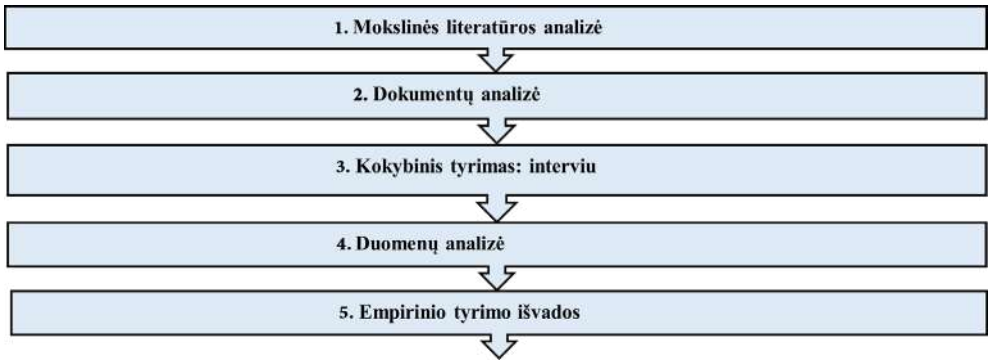

4 pav. *Tyrimo etapai ir jo eiga (sudaryta darbo autorių)*

Tyrimo instrumento pagrindimas. Interviu klausimynas parengtas teorinio modelio pagrindu. Pirma klausimyno dalimi siekta identifikuoti pagrindines įstaigoje vyraujančias problemas, antroje dalyje buvo vertinama įstaigos padėtis LEAN koncepcijos kontekste, trečioje dalyje nustatyti patiriami nuostoliai ir aiškintasi, kaip jie paveiktų paslaugos kokybę, ir ketvirtoje dalyje nustatyta, kokie LEAN įrankiai būtų pritaikyti įstaigoje.

Informantai pasiskirstė pagal lytį – 7 moterys ir 3 vyrai. Pasirinkimo kriterijus – pagal asmenų kompetenciją: kurie prisideda prie politikos formavimo įstaigoje ir kurie įgyvendina politiką; jų suvokimas apie įstaigos valdymą, procesų optimizavimą, gebėjimą teikti pasiūlymus; kurie būtų ne tik vadovai, bet ir turėtų tiesioginį ryšį su pacientu. Ekspertų žinojimas apie LEAN metodą ir tai, kaip jis galėtų pakeisti įstaigos veiklą, buvo vertinamas kaip privalumas. Interviu dalyvavo 10 informantų: direktoriai, jų pavaduotojai, vedėjai, centrų vadovai, vyr. slaugos administratorės.

Tyrimo etika. Laikantis tyrimo etikos principų vardai ir pavardės neviešinamos.

3.1. Tyrimo rezultatai

Pagrindinių problemų identifikavimas įtaigoje. Ekspertai išskyrė keletą svarbesnių problemų, kurios vyrauja įstaigoje. Tai organizacinės problemos, laiku negaunama informacija, finansavimo trūkumas. Pacientų poreikiai sveikatai itin stipriai auga ir nekoreliuoja su finansinėmis lėšomis ir galimybėmis: *„Neįgyvendinamas pirminės sveikatos priežiūros prioritetas. Padidėjęs krūvis, dėl kitų įstaigų neatliekamos išsamesnės paciento apžiūros.“* Nuolatinė sveikatos vadyba nėra visiškai įgyvendinama vien dėl to, kad sveikatos apsauga menkai finansuojama ir jai keliami aukšti standartai: *„Prie to, kad finansavimas mažas vidiniams veiklos procesams, nepamirškime, kad yra didelis noras padėti žmonėms, kuris sunkiai įkainojamas ir išmatuojamas.“* Finansavimo trūkumas neleidžia išspręsti opių įstaigos problemų, sukelia didelį darbuotojų nepasitenkinimą: *„[…] kas liečia organizacinius procesus – jeigu būtų aiškiai vadybiniai dalykai sudėlioti įstaigoje, gal ir nekiltų tiek problemų.“* Ekspertai pabrėžė, kad, jų nuomone, įstaigos vidaus valdymas taip pat nėra tobulas, dėl to susiklosto įvairių problemų.

Sveikatos priežiūros įstaigose patiriami nuostoliai. Ekspertų nuomone, viena iš nuostolingų įstaigoje veiklų yra pertekliniai darbai. *„Norėtume, kad sistema vyktų taip, jog atvyktų pacientai iš pirmo lygio ligoninių jau su tam tikru bagažu ir nereikėtų kartoti tyrimų. Norisi, jog pacientai* būtų teisingai atsiunčiami ir pan. *[…].“* Ekspertų nuomone, kita nuostolinga kryptis – laiko nuostoliai dėl laukimo: *„33 % pacientų atvyksta į priėmimą šeimos gydytojo kompetencijos reikalaujančių paskyrimų. Laukimui yra visada pateisinamų priežasčių.“* Pasak ekspertų, jeigu pirminio lygio įstaigos atliktų daugiau būtinų veiksmų, tretinėje asmens sveikatos priežiūros įstaigoje pacientų buvimo laikas būtų trumpesnis. Sveikatos sistemoje specialistų trūkumas – ilgų eilių susidarymo problema. Pacientai savo

poreikius dažnai išreiškia norėdami patekti pas tam tikrus specialistus, dėl to, pasak ekspertų, eilių nemažėja. Ligoninei dėl šių pacientų pasirinkimo prioritetų kyla iššūkis išpildyti pacientų poreikį. Ekspertai išskyrė dar vieną nuostolingą kryptį – nebūtiną žmonių judėjimą. Pasak ekspertų, pacientų vaikščiojimas, kabineto ieškojimas ir vėlavimas į konsultaciją sudaro eiles, o galų gale jo vieta yra užimama: *„Informacijos sklaidos pacientams trūkumas. Kažkur pacientas blaškosi, tuomet medicinos personalas atsitraukia nuo darbų ieškodami pacientų, t. y. laiko švaistymas, vaikščiojimas ir ieškojimas. Taip pat tyrimų nešiojimas […].“* Ekspertai pabrėžia, kad taip pat aktualus yra darbuotojų krūvio ir lygybės klausimas. *„Ypač opi problema darbuotojų senėjimas. Jaunesni turi padaryti vyresnių žmonių darbus. Ne visada, bet pasitaiko. Vyksta skriauda tam žmogui, kuris dirba už du, atlyginimas jam nuo to nekyla. Jis jaučiasi neįvertintas, galimas ir klaidų padaugėjimas. Moralinė ir materialinė skriauda. Numetinėjamas darbas sukelia agresiją ir pyktį.“* Darbuotojo būsena įstaigoje atspindi ir paslaugų kokybę. Ekspertų nuomonė sutapo dėl to, kad nelygybė tarp darbuotojų krūvių tikrai vyrauja, tačiau stengiamasi nuolatos spręsti šį darbo krūvių paskirstymo klausimą.

Laukiami rezultatai įgyvendinant LEAN. Pokalbių metu pastebėta, kad norimas rezultatas būtų laiku gaunama informacija ir dalijimasis ja, vertė pacientui, taip pat geras darbo organizavimas. Informacijos vėlavimas sudaro netikslingą darbų grandinę. Ekspertų nuomone, svarbu, kad visi darbuotojai turėtų vieną bendrą sistemą ir formuojamą požiūrį į tai, ką daro. Emocinis personalo pasitenkinimas savo darbu ir rezultatais veikia personalo aptarnavimo kultūrą. Pacientų aptarnavimo kultūra taip pat yra vienas iš LEAN įgyvendinimo tikslų. Kitas tikslas, pasak pašnekovų, yra geresnis darbo organizavimas. Ekspertai teigia, kad su vienu pacientu dirba ne vienas gydytojas, dėl to kiekvienas gydytojas turi nemažą atsakomybę po pamainos perduoti ligonį į kito gydytojo rankas. Darbo organizavimo klausimu labai svarbus skyriaus vadovų vadybinis vaidmuo. Ekspertų nuomone, kuo glaudesnis ryšys tarp personalo ir kolegų, tuo geresnė paslauga

yra suteikiama. Kai kurie ekspertai pabrėžia, kad vadovybės tikslai kartais skiriasi nuo darbuotojų tikslų. Apklaustų asmenų nuomone, LEAN padėtų pamatuoti darbuotojų darbą ir jiems įrodyti, kad ne visa jų veikla yra produktyvi. Ekspertai vieningai išskyrė laukiamus rezultatus po LEAN įgyvendinimo: sumažėję kaštai, išnaudota darbuotojų kompetencija, skaidrumo puoselėjimas, administracinės biurokratijos mažinimas.

Taikytini LEAN koncepcijos įrankiai sveikatos priežiūros įstaigose. Ekspertai interviu metu išsakė, kad laukiama visuomeninio vienas kito supratimo, laiku gautos informacijos, kaštų mažinimo, tinkamai išnaudotos darbuotojų kompetencijos, sureguliuotų darbuotojų krūvių, organizacinės kultūros puoselėjimo. Šių elementų visuma gali itin stipriai paveikti pacientų aptarnavimo kultūrą. Be to, pastebima, kad ligoninėje vyraujanti stagnacija ir nepasitikėjimas sveikatos sistema tampa tam tikru dirgikliu darbo aplinkoje. Nustatyta, kad vienas iš išsakytų poreikių – perskirstyta pedagoginė ir klinikinė veikla ligoninėje: skyriaus vadovai turi turėti vadybos žinių. Darbuotojai turėtų turėti vieną bendrą sistemą ir formuojamą požiūrį į tai, ką daro. Dėl to keičiant ar kuriant ligoninės veiklos efektyvumą, administravimo procesus ir jų valdymą būtų atkreiptas dėmesys ir į paslaugų teikimą ir paciento pasitenkinimą teikiamomis paslaugomis. Ligoninėje taikant metodus, atliekant restruktūrizavimą, planuojant įstaigos strategiją, darbuotojų poreikių tenkinimą, paslaugų teikimo procesą, reikia siekti kuo racionalesnio, efektyvesnio, kokybiškesnio įstaigos veiklos procesų tobulinimo. Remiantis teorinėmis įžvalgomis ir išanalizavus interviu rezultatus, tyrimo rezultatai palyginti su literatūros apžvalga, kuri pateikta 2 lentelėje.

2 lentelė. *Tyrimo rezultatų palyginimas su literatūros apžvalga*

Tyrimo tikslo dedamoji	**Literatūroje minėtas teiginys**	**Tyrimo rezultatas Santaros klinikos**
Problemos, kylančios sveikatos priežiūros įstaigose	Dideli pacientų srautai	
	Perteklinių tyrimų skyrimas	
	Ilgas laukimo laikas	
	Incidentai	
	Komunikacijos sklaidos stoka	
	Didelis darbuotojų darbo krūvis	
	Vadybos spragos	
	Sudėtingos dokumentacijos pildymas	
	Biurokratijos perteklius	
Patiriami nuostoliai sveikatos priežiūros įstaigose	Perteklinės paslaugos	
	Laiko nuostoliai dėl laukimo	
	Nebūtinas žmonių judėjimas	
	Pertekliniai personalo darbai, išnaudojama daugiau resursų nei nustatyta	
	Defektai / klaidos / neatitiktys	
	Intelekto nuostoliai ir nepanaudotas kūrybiškumas	
Laukiami rezultatai įgyvendinant LEAN	Darbo vietos perorganizavimas Tikslingas daiktų sudėliojimas	
	Vidinės ir išorinės komunikacijos tobulinimas	
	Procesų standartizavimas Vertės nekuriančios veiklos nustatymas ir pašalinimas	
	Kryptingas pacientų srautų judėjimas	
	Laukimo trukmės sutrumpėjimas	
	Klaidų / neatitikčių skaičiaus mažėjimas	
	Biurokratijos mažinimas	
	Mažesnis darbuotojų nusivylimas, padidėjęs pasitenkinimas darbu, streso mažinimas	
	Ekonominis augimas	
	Paslaugų kokybės gerinimas	
	Pacientų pasitenkinimo paslaugomis didinimas	
Taikytini LEAN koncepcijos įrankiai sveikatos priežiūros įstaigose	Proceso žemėlapis	
	5S	
	Just-in-time	

Tretinėje asmens sveikatos priežiūros įstaigoje LEAN vadybos taikytini įrankiai: proceso žemėlapis, 5S, *Just-in-time*.

Išvados

Išnagrinėjus mokslinę literatūrą nustatyta, kad pagrindinis viešųjų paslaugų bruožas – tinkamas paslaugų prieinamumas kiekvienam piliečiui. Keičiant ar kuriant sveikatos priežiūros įstaigų veiklos efektyvumą, administravimo procesus ir jų valdymą, reikia atkreipti dėmesį į vartotojo pasitenkinimą teikiamomis paslaugomis asmens sveikatos priežiūros įstaigose.

Išanalizuotoje mokslinėje literatūroje teigiama, kad LEAN sistemą sudaro įvairūs įrankiai ir metodai, kuriuos įdiegus į organizacijos veiklą yra tobulinami procesai ir ištekliai. LEAN sistema įstaigoje apima visas sritis nuo darbuotojo iki įstaigos misijos, vizijos, tikslų formavimo, strategijos, organizacinės kultūros, mąstymo būdo, pokyčių valdymo, struktūrinio valdymo. LEAN sistema skatina darbuotojus tobulėti. LEAN yra visų procesų įgalinimas siekti geriausių įstaigos rezultatų panaudojant pasirenkamus LEAN įrankius.

Atlikus LEAN įrankių taikymo tretinėje asmens sveikatos priežiūros įstaigoje empirinį tyrimą buvo nustatytos problemos, su kuriomis susiduriama šiame paslaugų sektoriuje. Pagrindinis aspektas, kuris buvo atskleistas tyrimo metu, yra įstaigos patiriamų nuostolių nustatymas ir laukiamų rezultatų nustatymas įgyvendinant LEAN metodą. Tyrimas patvirtino analizuotos asmens sveikatos priežiūros įstaigos teiginius, kurie buvo paminėti mokslinėje literatūroje. Apibendrinus gautus rezultatus buvo nustatyti pagrindiniai taikytini LEAN įrankiai: proceso žemėlapis, 5S, *Just-in-time*.

THE APPLICATION OF LEAN TOOLS IN PUBLIC SERVICES: THE CASE OF A TERTIARY PERSONAL HEALTHCARE FACILITY

Andrius Stasiukynas

Mykolas Romeris University, Lithuania

Martyna Atraškevičienė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. Quality healthcare services guarantee the better health of the population, which affects the better social and economic development of the country. Hospital managers face the very important tasks of increasing the availability of services, improving work processes, identifying loss-making areas, and raising the competence and motivation of employees of healthcare institutions, thus increasing patient satisfaction with the services received. Although a large number of research papers are observed, studies lack a systematic approach to the application of Lean tools in healthcare. For this purpose, a qualitative study of the application of Lean tools in a tertiary personal healthcare facility was conducted. During the investigation, the main problems faced by the personal healthcare institution became clear: insufficient numbers of doctors and nurses, the formation of queues, the high workload of personnel, the lengthy filling-out of documentation, an increasing number of patients, organizational problems, and a lack of smooth communication. During the research, the following applicable Lean system tools were determined: Process map, 5S, and Just-in-time.

Keywords: public services, service quality, Lean tools, management.

LEAN SISTEMOS TAIKYMAS MOKYMOSI ĮSTAIGOJE. KRETINGOS RAJONO PAGRINDINĖS MOKYKLOS PAVYZDYS

Samanta Mikniūtė

Mykolo Romerio universiteto Viešojo valdymo ir verslo fakultetas

E. paštas samanta.mikniute@outlook.com

Kuratorius doc. dr. Dangis Gudelis

E. paštas dgudel@mruni.eu

Santrauka. Straipsnyje analizuojama LEAN sistemos metodų pritaikymo nauda mokymosi įstaigoje. LEAN metodas pirmiausia buvo siejamas su pramone, vėliau – su verslu, tačiau dabar vis aktyviau kalbama apie LEAN metodologijos taikymą valstybinėse įstaigose, taip pat ir švietime. Teigiama, kad švietimas yra nuolatinis žmogaus vedlys, todėl tai yra tokia sritis, kurioje nuolat reikia inovacijų. Švietimas vis labiau siejamas ne tik su numatytos programos įsisavinimu, bet ir su vertybių bei pasaulietiškumo perteikimu plačiajai visuomenei. Pažymima, kad Lietuvos švietimo įstaigose LEAN pradėtas taikyti remiantis užsienio šalių gerąja praktika. Straipsnyje tvirtinama, kad tam tikri iš pažiūros pramoninės LEAN gamybos metodai gali būti sėkmingai įgyvendinami švietime.

Reikšminiai žodžiai: LEAN, švietimo įstaiga, Kaizen, PDCA, Asaichi.

Įvadas

Mokslas ir švietimas atlieka svarbų vaidmenį žmogaus kasdieniame gyvenime, o problemos, su kuriomis susiduriama, tampa vis sudėtingesnės ir kompleksiškesnės, todėl tobulinti mokymosi įstaigų veiklą yra itin svarbu. Mokymosi įstaigose ypač sparčiai keičiasi programos, atsiranda nuostata, kad iš esmės žmogus

mokosi visą savo gyvenimą. Švietimo samprata visuomenėje taip pat keičiasi, suprantama, kad žmogaus ugdymas apima daugiau nei nustatyta programa, kyla klausimas – kaip paruošti jauną žmogų savarankiškam ir sėkmingam gyvenimui. Kintant visuomenės poreikiams mokymosi įstaigos išgyvena pokyčių laikotarpį, todėl ieškoma, kaip galima tobulinti švietimo įstaigos veiklą. Ši tema yra aktuali, nes žmogaus augimas ir tobulėjimas yra visuomenės gyvenimo centre ir sudaro nemažą individo gyvenimo dalį. Lietuvos švietime pamažu atsiranda įvairių projektų, įgyvendinančių LEAN praktikas. Steigiami mokymai, tačiau LEAN metodologija atsirado gana neseniai, todėl lietuvių kalba dar nėra daug informacijos ar mokslinių darbų apie LEAN taikymo švietime sėkmės istorijas. Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti LEAN naudą švietimo įstaigoje. Siekiant tikslo, remiantis moksline literatūra ir Kretingos rajono mokyklos pavyzdžiu, analizuojama švietimo modernizacijos svarba, svarbiausi LEAN metodo bruožai ir praktinis jo taikymas mokymosi procese.

1. LEAN sistemos ištakos

LEAN – vienos iš pažangiausių vadybos ir inovacijų sistemos pradininku laikomas japonų inžinierius Taiichi Ohno, kuris įsteigė „Toyota“ metodą, iš kurio vėliau kilo LEAN gamybos terminas, pakeitęs pasaulį. Naujovės sukuriamos tada, kai atsiranda poreikis. Iki 1973 m. „Toyota Motor“ buvo įprasta automobilių gamintoja, tačiau pasidėjus naftos krizei ir recesijai kilo poreikis keisti amerikietiško pobūdžio masinę gamybą, o atlikus pakeitimus „Toyota“ sugebėjo išlaikyti pelningumą krizės laikotarpiu 1975, 1976 ir 1977 metais[1]. Vėliau „Toyota“ vėl įrodė savo gamybos pranašumą. „Toyota Motor“ įmonė buvo įkurta prieš daugiau nei 80 metų, 58 metus iš eilės „Toyota“ veikla buvo pelninga, nuostolinga ji tapo

1 Taiichi Ohno, *Toyota Production System Beyond Large Scale Production* (Productivity Press, 2019), 1, http://dspace.vnbrims.org:13000/xmlui/bitstream/handle/123456789/4694/Toyota%20Production%20System%20Beyond%20Large-Scale%20Production.pdf?sequence=1&isAllowed.

tik per dar vieną naftos krizę 2008 metais[2].

Laikai keičiasi. Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui pasikeitė gamyba, jos tikslas tapo ne tik masiškai gaminti prekes ar suteikti vartotojui kokybę, pradėta galvoti apie produktyvumą, kaip padaryti tiek, kiek mums iš tikrųjų reikia, ir kaip atsisakyti vertės nekuriančių procesų[3]. Amerikietiška masinė gamyba nebuvo japoniško darbo pavyzdys, kai išlaidos mažinamos gaminant kuo daugiau to paties modelio prekių. „Toyota" tikslas – sumažinti išlaidas gaminant mažesnius kiekius įvairesnių prekių[4]. Nepaisant tuo metu įmonėse vyravusios masinės gamybos įtakos, „Toyota" toliau pamažu taikė lanksčios gamybos idėjas, iš kurių vėliau kilo LEAN sistema. Nors LEAN kilo iš įmonės „Toyota", tačiau jis nebuvo sukurtas per naktį, LEAN evoliucionavo nuo 1930 metų ir vis dar vystosi iki šių dienų[5].

Dabar LEAN plečiasi į kitas pasaulio valstybes ir jų ekonomikas, tuo pačiu metu plečiasi ir LEAN suvokimas, taikymo metodai. Po Japonijos pirmieji LEAN taikymo atvejai atsirado JAV, juos kaip atsaką „Toyota" taikyti pradėjo H. Fordas ir tik vėliau LEAN pasiekė Europą[6]. Šiandien LEAN metodologija tampa vis populiaresnė ir taikoma plačiau. Iš pradžių LEAN buvo taikomas tik gamybos procese, vėliau pradėtas taikyti versle, dabar LEAN gali būti taikomas **įvairiose srityse**, taip pat ir viešajame sektoriuje. LEAN metodologijos populiarumas visose srityse kyla dėl LEAN sistemoje taikomų kokybės tobulinimo metodų įvairovės, kurie gali patenkinti įvairius vartotojų ir organizacijų poreikius.

2 Justinas Statkus, „"Lean" gamybos vadybos koncepcija ir vertės kūrimo sistema", *Jaunųjų mokslininkų darbai* 48, 1 (2018): 15

3 Ohno, *supra note,* 1.

4 *Ibid.*

5 Statkus, *supra note,* 2: 15.

6 Larry D. Coté ir Jag Sharma, „Leveraging the power of LEAN in local government", Municipal World, žiūrėta 2022 m. lapkričio 12 d., https://www.municipalworld.com/feature-story/leveraging-power-lean-local-government/.

2. LEAN sistemos esmė

Nors LEAN sąvoka nėra itin nauja, ją apibrėžti vis dar sudėtinga. Kol kas nėra tikslaus LEAN apibrėžimo, o tai dažnai kelia sunkumų siekiant tinkamai komunikuoti dėl LEAN taikymo įvairiose organizacijose. Mokslinėje literatūroje LEAN dažnai apibrėžiamas kaip valdymo sistema ir filosofija, kuri paveikia kitas valdymo sistemas ir taip kuria vertę[7]. Pagrindinis LEAN metodo tikslas – sumažinti nebūtinus procesus išgryninant vertę kuriančius procesus, taip didinat bendrąją produkto vertę – „taupioji sistema LEAN plačiąja prasme yra būdas suteikti organizacijos darbuotojams įgūdžių ir priemonių sistemingai atsikratyti vertės nekuriančių veiklų ir išteklių švaistymo, sukuriant patogesnes darbo vietas“[8].

LEAN metodologija gali būti prilyginama revoliucijai, nes tai nėra tik tam tikrų priemonių naudojimas ar kelių žingsnių gamybos procese pakeitimas. Tinkamai pritaikomi LEAN įrankiai yra šios sistemos sėkmės priežastis. Kaip Mikelandželas nuskaptavo marmurą, kuris nebuvo Dovydo statula, taip ir LEAN įrankiai yra skirti nuskaldyti tai, kas neprideda vertės[9]. Daugumai LEAN yra metodų rinkinys, kurį pritaikius galima pasiekti „Toyota“ rezultatų, tačiau dažniausiai to nepakanka. Būti LEAN – reiškia visiškai pakeisti savo verslą: kaip veikia tiekimo grandinė, kaip vadovai koordinuoja darbuotojus ir kaip tie darbuotojai dirba[10]. T. Ohno teigia, kad LEAN – tai daugiau nei tiesiog vieno metodo taikymas, tai – tarpusavyje susietų technikų įvedimas, kurias tinkamai išvysčius ir įgyvendinus galima pasiekti puikių rezultatų, taip gebama veikti ne tik „liekniau“, bet ir lanksčiau, sumažinti nereikalingų sąnaudų[11]. Anot Ohno, taikant LEAN svarbiausia

7 Statkus, *supra note,* 2: 15.

8 Aušra Bilotienė Motiejūnienė, „Lean metodo taikymas specializuotoje asmens sveikatos priežiūros įstaigoje“, *Sveikatos politika ir valdymas* 1, 9 (2016): 90.

9 John Bicheno ir Matthias Holweg, *The Lean Toolbox* (Buckingham: production and inventory control, systems and industrial engineering (picsie) books, 2016), 2.

10 Dag Øivind Madsen, Stig Risvik ir Tonny Stenheim, „The diffusion of Lean in the Norwegian municipality sector: An exploratory survey“, 4, (2017): 1.

11 Ohno, *supra note,* 1: 8.

yra sumažinti išlaidas ir atsikratyti švaistymo[12].

Kadangi LEAN pradžia susijusi su automobilių gamybos pramone, dauguma terminų LEAN terminologijoje yra gamybinio pobūdžio. Siekiant pasiekti LEAN rezultatus reikia įgyvendinti nepertraukiamą srautą (angl. *flow*), t. y. procesas turi „nuolatos tekėti", kaip upė[13]. „Nuolatinis srautas" nereiškia tik fizinių prekių ar paslaugų judėjimo, tai yra plataus pobūdžio informacijos tekėjimas, jo reikia norint nuolat ir sistemingai vykdyti veiklą. Norint pasiekti ir išlaikyti „nuolatinį srautą" reikia nuolat tobulinti tris sritis[14]:

a) mažinti sąnaudas ir atsisakyti nebūtinų procesų;
b) didinti vertę;
c) įtraukti darbuotojus.

Bėgant laikui įmonės ar įstaigos veikla gali keistis, tačiau svarbiausia yra išlaikyti šias tris Bicheno ir Holweg sritis siekiant „nuolatinio srauto" ir vertės kūrimo klientams.

Svarbu suprasti, kad LEAN priklauso nuo asmens suvokimo, jį veikia kasdienis darbas, įpročiai, ką kiekvienas turi daryti, kad sėkmingai klostytųsi darbo eiga. Šią būseną galima pasiekti tobulinant darbuotojų gebėjimus ir užtikrinant pasitikėjimo ir saugumo jausmą[15]. Darbuotojų įsitraukimas taikant LEAN yra metodo sėkmės priežastis. LEAN mokymai taip pat neturi remtis dešimties metodų ar principų išmokimu ar metodologijos perskaitymu, LEAN treneriai ar mokytojai turi tikslingai perteikti esmę[16]. Organizacija gali nesunkiai suorganizuoti LEAN mokymus, tačiau jei nebus darbuotojų susidomėjimo ar įsitraukimo, sunkiai pavyks įgyvendinti pokyčius[17]. Tai ypač aktualu LEAN atveju, nes šio metodo viena pagrindinių filosofijų – darbuotojai yra didžiausias įstaigos turtas.

12 Ohno, *supra note*, 1: 4.
13 Bicheno ir Holweg, *supra note,* 9: 2.
14 *Ibid*.
15 *Ibid.*
16 *Ibid.*
17 *Ibid.*

LEAN remiasi naujų procesų kūrimu ir jų tobulinimu, kaip padaryti daugiau iš tikrųjų darant mažiau, o darbuotojai, dirbdami sukaupia daugiausia patirties, todėl gali geriausiai numatyti tobulintinas sritis.

Remiantis literatūros šaltinių apžvalga LEAN galima suprasti kaip valdymo filosofiją, LEAN organizacijoje veikia kaip sistema, kuri paveikia kiekvieną organizacijos lygmenį[18]. Taigi, LEAN gali būti apibūdinamas kaip trys abstrakcijos periodai: jis prasideda nuo minčių ar filosofijos – ką galima pakeisti, kad darbas vyktų sklandžiau ir klientai būtų patenkinti. Vėliau pereinama į taikomuosius principus, kaip galima pasiekti LEAN, ką pakeisti ir kaip tai įgyvendinti taikant įvairius kokybės gerinimo metodus. Tada pereinama prie kitos LEAN vertybės – darbuotojų ir vadovavimo įsitraukimo, ir tik vėliau gaunama LEAN teikiama nauda – sprendžiamos problemos ir LEAN taikomas praktikoje (žr. 1 pav.).

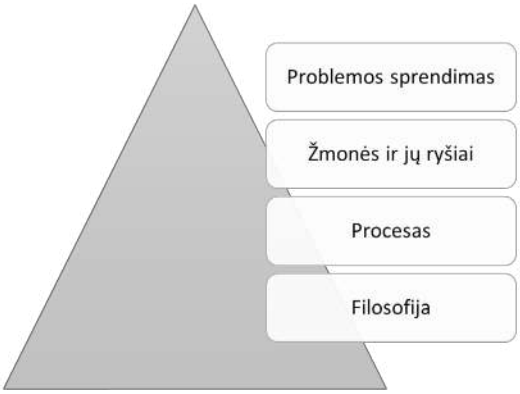

1 pav. *Skirtingi LEAN koncepcijos laiptai. Šaltinis: sudaryta pagal Coetzee et al.*[19]

3. LEAN sandara

LEAN susideda iš dedamųjų metodų ar dalių, kurie priklausomai nuo srities gali kisti. LEAN sistema vis plačiau taikoma organizacijose ir, žinoma, šios

18 Statkus, *supra note,* 2: 16.

19 Melinde Coetzee ir Dries Schreuder, „Psychological career resources identity and life orientation among young emerging adults in a Nigerian setting“, *Journal of Psychology in Africa*, 26(6) (2016): 517-521.

organizacijos LEAN prisitaikė pagal savo poreikius[20]. LEAN metodas taikomas vis plačiau, tačiau suvokti, kas yra LEAN, kartais būna sudėtinga ir tai dažnai kelia sunkumų siekiant tinkamai komunikuoti ar metodą taikyti. Tam dažnai pasitelkiamas įmonės „Toyota“ produkcijos modelio namas (žr. 2 pav.). Nagrinėjant LEAN pabrėžiama gamybos „pačiu laiku“ (angl. *Just-in-time*) ir *Jidoka* sistemos, kurias LEAN tyrinėtojai apibūdina kaip įmonės „Toyota“ gamybos atramas (kolonas). Dvi LEAN dedamosios dalys (kolonos) *Just-in-time* ir *Jidoka* yra neatsiejamos viena nuo kitos siekiant sėkmingai vykdyti veiklą: *Just-in-time* – kitaip „daryti“, *Jidoka* – „sustoti“[21].

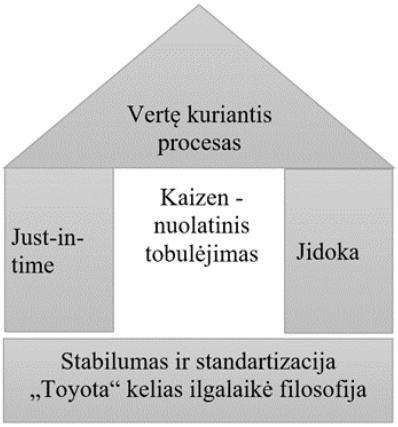

2 pav. *Senasis LEAN namo modelis. Šaltinis: sudaryta autorės pagal Kitazuka et al.*[22]

Tokia LEAN namo sandara iš pažiūros atrodo logiška, aiški ir, kaip rodo praktika, pritaikoma organizacijose. Tačiau ši sandara gali kelti keblumų, nes LEAN yra pristatomas kaip metodų rinkinys – ką, po ko ir kaip reikia įgyvendinti[23]. Kadangi LEAN funkcionalumas yra taikomas vis įvairesnėse srityse, tokia schema negali perteikti kiekvienos organizacijos poreikių ir taip gali būti pametama LEAN esmė.

20 Bicheno ir Holweg, *supra note,* 9: 4.

21 *Ibid*.

22 Bondan Suwandi, Teruaki Kitasuka, Masayoshi Aritsugi, „Low-cost IMU and GPS fusion strategy for apron vehicle positioning“, *TENCON 2017-2017 IEEE Region 10 Conference*, 2017.

23 Bicheno ir Holweg, *supra note,* 9: 4.

Svarbiausia tinkamai prisitaikyti prie besikeičiančios rinkos ir visada į modelį ar sistemą įtraukti vartotoją ir jo poreikius. Todėl pirminės LEAN kolonas *Jidoka* ir *Just-in-time* pakeičia kitos – nuolatinis tobulėjimas ir pagarba darbuotojams. Šiais moderniais laikais vis dar galima matyti organizacijų, paviršutiniškai besiremiančių LEAN metodo technika – tada LEAN tampa tik dar vienu procesu ar optimizacija, o organizacijos rezultatai pradedami matuoti pagal įdiegtų LEAN metodų skaičių. LEAN turi tapti kiekvieno darbuotojo pareiga, darbuotojai turi suvokti LEAN naudą, kad suprastų, kodėl LEAN diegimas turi būti nenutrūkstamas procesas. Tad svarbu, kad darbuotojai organizacijoje jaustųsi gerai ir suprastų savo kaip darbuotojo vertę. Toliau pateikiama dar viena, kiek modernesnė LEAN namo versija:

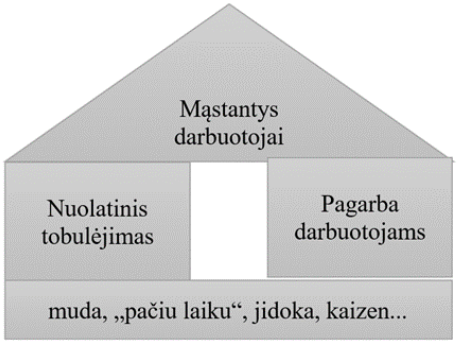

3 pav. *Naujasis LEAN namo modelis. Šaltinis: Bicheno ir Holweg*[24]

Ilgainiui „Toyota“ suprato, kad senojo LEAN namo modelis limituoja LEAN įgyvendinimą ir pernelyg orientuojasi į LEAN metodus[25]. O naujasis LEAN namo modelis gali būti pritaikomas kur kas platesniu mastu. Naujojo namo pamatai atspindi nuolatinius iššūkius, nuolatines pastangas prisitaikyti prie klientų, darbuotojų ir aplinkos poreikių[26]. Norint sėkmingai pritaikyti LEAN organizacijoje reikia sėkmingai laviruoti tarp LEAN metodų taikymo ir LEAN esmės

24 Bicheno ir Holweg, *supra note,* 9: 5–6.

25 *Ibid.,* 5.

26 *Ibid.*

supratimo, ko reikia organizacijai.

4. Švietimo samprata ir problemos

Švietimas atlieka vis svarbesnį vaidmenį žmogaus kasdieniame gyvenime, todėl tobulinti paslaugų kokybę šiandien yra ypač svarbu. Dar senovėje švietimas ir mokslas buvo neatsiejamas nuo kiekvienos didžios civilizacijos, ne veltui senovės Graikijos ir Romos švietimas vis dar kelia visuomenės susidomėjimą ir skatina tyrimus[27]. Švietimo užuomazgos išsivystė senovės Graikijoje, ten mokiniai buvo mokomi pagrindinių tam laikotarpiui reikalingų dalykų, ugdoma harmoningo žmogaus idėja[28]. Graikijos švietimo sistema tapo kitų Europos ir arabų šalių švietimo pagrindu. Lietuvoje taip pat galima rasti švietimo užuomazgų: tautosaka ir įvairios pasakos vaikams parodo, kad lietuviai rūpinosi savo vaikų auklėjimu.

XXI amžius tapo informacijos, paslaugų ir nuolatinio mokymosi amžiumi. Vyraujant aktyviems rinkos ir visuomenes pokyčiams mokslas vis dažniau užima svarbią vietą žmogaus gyvenime, o kartu auga ir jo ugdymo svarba. UNESCO dokumentuose pabrėžiama, kad „švietimas visų pirma turi tarnauti žmogui ir jo gerovei, jis yra viešoji gėrybė, pagrindinė žmogaus teisė ir pagrindas garantuoti kitas teises“[29].

Sparčiai keičiasi ir mokyklos suvokimas. Šiuolaikinės mokyklos veikla pagrįsta ne tik mokinio protiniu tobulinimu, bet turi skatinti brėstančio žmogaus vertybių ir asmenybės formavimą, kadangi ugdo tas vertybes, kurios padėtų žmogui tapti visaverčiu visuomenės nariu ateityje[30]. Kitu atveju į visuomenę išėjęs žmogus gali tapti ekonomiškai nenaudingu – dėl įvairių įgūdžių stokos nesugebėti tinkamai prisitaikyti prie rinkos. Todėl kiekvienas ugdymo etapas mokykloje yra svarbus

27 Mark Joyal, John C. Yardley, ir Iain McDougall, *Greek and Roman education: A sourcebook* (Routledge, 2022), 1.

28 „Senovės Graikijos švietimas“, Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, žiūrėta 2022 m. lapkričio 22 d., https://www.vle.lt/straipsnis/senoves-graikijos-svietimas/.

29 Rimantas Želvys, „Švietimo tikslų transformacija į rezultatų rodiklius Lietuvos ir tarptautinėje švietimo politikoje“, *Acta Paedagogica Vilnensia* 44, (2020):18.

30 *Ibid*.

asmenybės ugdymo procese, pradinėse klasėse paklojami pagrindai, progimnazijoje tie pagrindai toliau formuojami, prasideda brendimo procesas. Aukštesnėse klasėse vaikas ruošiamas egzaminams, mokomas atsakomybių ir domisi tolesniu savo karjeros keliu.

Mokinių rezultatai mokyklose sparčiai prastėja, tą rodo mokinių egzaminai ir sunkiai prie rinkos ekonomikos prisitaikantis jaunimas. Švietimo ir mokymo stebėsenos biuletenyje 2020 akcentuojama, kad „vienam iš penkių mokinių nepavyksta pasiekti minimalaus pagrindinių įgūdžių lygio“[31]. Lietuvos vidutinis švietimo rodiklis nesiekia vidurkio ir išlieka beveik nepakitęs nuo 2009 iki 2019 metų[32]. Šios problemos gali būti siejamos su bendrosiomis ugdymo problemomis: per dideli mokytojų krūviai, mokymosi įstaigų stagnacija, mokytojų trūkumas.

Remiantis Švietimo ir mokymo stebėsenos biuletenio duomenimis Lietuvoje apie 24 proc. pagrindinio ugdymo mokytojų jaučia didelį profesinio tobulinimosi poreikį[33]. Manoma, kad naujų ir inovatyvių mokymosi programų įvedimas pritrauks mokytojus ir kitus suinteresuotus asmenis įgyti reikiamų žinių ir taip paskatins gerinti mokymosi kokybę[34].

5. LEAN taikymas ugdant mokinius

LEAN pradėjus taikyti kituose sektoriuose, metodologijos prioritetai ėmė keistis. Šiuo metu taikant LEAN atsižvelgiama į kur kas gilesnę jo esmę, todėl kai kurie LEAN metodologijos elementai sėkmingai pritaikomi mokyklose. Tradiciškai mokyklose LEAN taikymas nebuvo prioritetas, nes pagrindinė mokyklų

31 „Senovės Graikijos švietimas“, Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, žiūrėta 2022 m. lapkričio 22 d., https://www.vle.lt/straipsnis/senoves-graikijos-svietimas/.

32 *Ibid.*

33 *Ibid.*

34 *Ibid.*

užduotis – šviesti mokinius tam naudojant jau turimus resursus[35]. Tiesa, nedaug mokyklų yra pasiryžusios taikyti industrinio ar daugiau verslo sektoriaus metodologiją tobulinant mokymosi procesą, o dalis mokytojų taip pat gali atmesti šią iš pažiūros industrinę metodologijos idėją[36]. Netlandas, aprašęs LEAN metodologijos taikymą Norvegijos Bærland mokykloje, išskyrė du pagrindinius LEAN taikymo bruožus mokykloje[37]:

1) pagerinti mokinių mokymosi rezultatus;
2) gerinti mokytojų darbo sąlygas.

Apžvelgus šiuos du teiginius matyti dvi dedamosios – mokiniai ir mokytojai. Mokytojai Bærland mokykloje sutinka, kad svarbiausia yra suteikti mokiniams daugiau laiko mokytis, o mokytojams mokyti ir taip pasiekti geresnės kokybės ir sukurti geresnes sąlygas darbe, to galima pasiekti sumažinus administracinius mokytojų darbus[38]. Švietimo įstaigai prieš taikant LEAN svarbu nusistatyti tikslus, uždavinius ir išsikelti klausimą, kas yra jos teikiamas produktas. Kaip jau buvo minėta anksčiau, mokykloje išmokstama ne tik numatytos mokymosi programos, bet kur kas daugiau – ugdomos mokinio vertybės ir bendravimo. Svarbiausia, kad mokinys gautų tinkamą paslaugą, mokymosi nauda prasideda nuo norimų mokymosi rezultatų pasiekimo ir suvokimo, kad atotrūkis tarp esamų žinių ir kompetencijų gali būti užpildytas[39].

Dar viena problema, su kuria susiduria mokyklos, – kaip „klientams“ (t. y. mokiniams) suteikti geresnes paslaugas arba kaip mokytojams geriau perteikti reikiamas žinias mokiniui. Kadangi švietime dėmesio skiriama paslaugų teikimui, kurios leidžia mokiniui išmokti reikiamas pamokas, ugdytis įgūdžius ir įgyti norimas kompetencijas, mokytojas savo paslaugas turėtų siūlyti tinkamu laiku,

35 Torbjørn Netland, „Lean in the primary school?“, *Better operations Thoughts on continuous improvement: from TPS to XPS*, žiūrėta 2022 m. lapkričio 22 d., https://better-operations.com/2015/10/08/lean-primary-school/.

36 *Ibid.*

37 *Ibid.*

38 *Ibid.*

39 Jan Riezebos, „Lean Schools. Tools for Educational Improvement“, (2016): 3.

atitinkamą kiekį ir reikiamoje vietoje[40]. „Yra kitų švietimo įstaigų pavyzdžių, kur ne tik mokytojai, bet ir mokiniai įtraukiami į idėjų ir problemų kėlimą, sprendimų ieškojimą. Taip sukuriama labai stipri mokyklos bendruomenė, susitelkusi bendram tikslui – pagerinti ugdymo kokybę ir rezultatus“[41]. Lietuvoje vis dažniau matyti aktyvių LEAN pavyzdžių mokymosi įstaigose. Pradedami projektai, kurie remiasi užsienio šalių geraisiais pavyzdžiai taikant LEAN švietime: „Lean modelio diegimas Kretingos r., Šiaulių m., Klaipėdos m. Ikimokyklinėse įstaigose“, „Pažangios LEAN metodologijos taikymas mokyklų demokratinių procesų tobulinimui ir mokinių pasiekimų gerinimui“, taip pat kuriami pristatymai, pvz., „LEAN metodologijos taikymas mokyklų veiklos tobulinimui“ ir t. t. Lietuvoje siekiant šių dviejų tikslų mokyklose dažniausiai aprašomi šie LEAN metodai: nuolatinio tobulėjimo (*Kaizen*), nuolatinis mokymasis (PDCA) ir trumpi susirinkimai (*Asaichi*).

Kaizen. Japonų kalba *Kai* reiškia *keiskis*, *Zen – visų labui*. Proceso tobulinimas ir nuolatinis tobulėjimas – šis metodas skirtas visiems pedagogams įsitraukti į organizacijos tobulinimą. *Kaizen* metodu veiklą siekiama patobulinti taip, kad patobulinimas panaikintų kylančių problemų priežastis, taigi, taikant *Kaizen* metodą yra šalinami vertės nekuriantys procesai – išteklių švaistymas. *Kaizen* metodas yra viena iš pagrindinių LEAN dedamųjų, nes veiklos tobulinimas apima ir problemos sprendimo būdą PDCA, ir trumpų susirinkimų metodą *Asaichi*, todėl jam galima priskirti abu toliau nurodomus metodus:

- **PDCA** angliškai reiškia *plan, do, check, act*. PDCA dažnai remiasi *Kaizen* metodu, nes patobulinimai atliekami taikant šį metodą. PDCA metu siekiama surasti problemos priežastį ir ją pašalinti. *Plan* – liet. *proceso stebėjimas*, *do* – liet. *priemonės taikymas*, *check* – liet. *patikrinimas ar numatyta priemonė sprendžia problemą*, *act* – liet. *jei problema išsisprendžia, veikla*

40 Riezebos, *supra note*, 39.

41 Audronė Puišienė, „Švietimo įstaigos pasirengusios taikyti LEAN vadybos metodus“, Švietimo naujienos, žiūrėta 2022 m. lapkričio 22 d., https://www.svietimonaujienos.lt/svietimo-istaigos-pasirengusios-taikyti-lean-vadybos-metodus/.

pritaikoma veikimui. „Kalbant apie PDCA – kompleksinių, sudėtingų problemų sprendimo metodą – mokyklų vadovai pripažino, kad šis metodas įpareigoja labai gerai susiplanuoti savo veiklas, aiškiai įsivardinti problemas, jas spręsti ir stebėti, matuoti rodiklių pokytį.“[42]

- ***Asaichi*** japonų kalba reiškia *pirmas – svarbiausias dalykas ryte*, todėl dabar šis metodas yra suprantamas kaip kasdienis, trumpas susirinkimas, kurio metu aptariamos svarbiausios temos ir priskiriami atsakingi asmenys. *Asaichi* metodas išsiskiria tuo, kad jame dažnai yra naudojama speciali balta lenta, atvaizduojanti iškilusias problemas, siekius ir t. t. „Asaichi susitikimai sutelkia komandą bendram tikslui, stiprina organizacijos gebėjimą sistemingai, remiantis faktais ir duomenimis, kasdien stebėti, valdyti ir reaguoti į su ugdymo kokybe susijusias problemas.“[43]

6. LEAN sistemos taikymo pavyzdys. Kretingos rajono mokykla

LEAN pagrindinėje mokykloje pradėtas taikyti neseniai, 2019 metų spalį, o baigtas 2022 metų balandį. Todėl LEAN sistema mokyklai yra gana nauja. Remiantis užsienio šalių pavyzdžiais švietimo įstaigose geriausiai pasiteisino šie metodai: trumpų susirinkimų ir problemų kėlimo (*Asaichi*), problemų sprendimo (PDSA) ir nuolatinio tobulėjimo bei darbuotojų įtraukimo (*Kaizen*), todėl šie LEAN metodai buvo iš anksto numatyti projekte ir parinkti.

Mokykla naudojosi uždarosios akcinės bendrovės „Gooliver“ suburtos lektorių komandos paslaugomis. Projekto tikslas – žymiai pagerinti pamatuojamus ugdytinių pasiekimus nuolat taikant LEAN metodus[44].

6.1. Išsikelti tikslai

Viena iš svarbiausių LEAN diegimo priežasčių mokykloje – gerinti mokinių

42 Puišienė, *supra note*, 41.

43 *Ibid.*

44 *Ibid.*

rezultatus. Pabrėžiamas šio tikslo pasiekimo sunkumas, nes priešingai nei mokykloje ikimokykliniame ugdyme vaikų vertinimas yra atliekamas tik keletą kartų per metus ir nėra nurodytų tikslių kriterijų, kuriais matuojami vaikų pasiekimai. Dar viena LEAN diegimo priežastis – naujų lyderių atradimas ar ugdymas, kuris, kaip tikimasi, ateityje padės tobulinti mokyklos veiklą. Aktyviai siekiama efektyvesnės veiklos ugdyme – greitesnio problemų nustatymo ir sprendimo. Todėl trečiasis tikslas – efektyvesnis problemų sprendimas.

6.2. Asaichi, Kaizen ir PDCA taikymas

***Asaichi* metodas** labai svarbus išsikeliant problemas mokykloje, tam yra naudojama balta lenta. Trumpų susirinkimų metu yra išsikeliami ir ant lentos užrašomi rodikliai, kurie susiję su problemomis mokykloje. Bendradarbiaujant su kitomis projekte dalyvaujančiomis mokyklomis buvo išsikelti pagrindiniai rodikliai (problemos), kurie yra aktualūs ikimokykliniame ugdyme. Vėliau išsikelti rodikliai buvo aptariami naudojant baltą lentą trumpų susirinkimų metu. *Asaichi* metodas padėjo suvokti pagrindines problemas, jas aptarti, tada išskirti ir aprašyti kasdien matomoje vietoje. Be to, *Asaichi* metodas mokytojus išmokė geriau planuotis savo laiką ir disciplinos, nes reikėjo kiekvieną dieną atrasti laiko trumpiems susirinkimams. Per praktiką reikėjo išmokti, kaip per itin trumpą laiką (15 min.) pravesti produktyvų susirinkimą ir išspręsti kuo daugiau aktualių klausimų.

***Kaizen* metodas** siejamas su **nuolatiniu** tobulėjimu, todėl *Kaizen* mokymu metu svarbu generuoti idėjas ir spręsti, ką galima daryti kitaip, kaip patobulinti veiklą rutinoje. Mokymų metu bendradarbiaudama su kitomis mokyklomis *Kaizen* grupė turėjo susirinkti ir aptarti iškilusias problemas ir ką pavyko pasiekti. Susirinkimuose taip pat buvo aptariama kaip pavyko išspręsti iškilusias problemas ir kokias naujas idėjas būtų galima įgyvendinti. *Kaizen* metodas padėjo išsikelti problemas ir jas paversti siekiu, kad problemos neliktų. Mokyklose

rengiamos šventės dažnai pareikalauja daug išteklių, mokytojams tenka dirbti viršvalandžius. LEAN sistema padėjo geriau susiplanuoti laiką, nes idėjos buvo generuojamos platesniu mastu. Į švenčių organizavimo veiklą buvo įtraukti visi mokyklos darbuotojai, buvo naudojama *Asaichi* metodo balta lenta, kurioje visi galėjo užrašyti savo idėjas šventei.

PDCA metodas siejamas su problemos išsikėlimu ir sprendimo ieškojimu. Įvaldyti PDCA problemos sprendimo cikliškumo metodiką įdomu ir naudinga. PDCA metu yra tarsi atrakinamas problemos kompleksiškumas ir taip konkrečiai ieškomas sprendimas. Mokymų dalyviai užsimena, kad pradžioje atrasti ir efektyviai išsigryninti problemas nebuvo lengva, tačiau padedant lektoriams pavyko pasiekti rezultatų. Susirinkus gimsta labai daug minčių, dažniausiai problemas dalyviams pavykdavo išspręsti dar prieš jas iškeliant diskusijos metu. Kadangi mokykla priklauso viešajam sektoriui, darbuotojai pastebėjo, kad kartais gali būti sunku nustatyti problemos lygmenį. Išsikėlus problemą reikia pagalvoti, ar tie tikslai ir problemos gali būti išsprendžiamos, ar tai jau nebe įstaigos kompetencija. Norint pasiekti gerų LEAN rezultatų įstaigoje svarbu ne tik išsikelti problemą, bet aktualus ir visas problemos išsikėlimo procesas, kai ta problema yra tarsi išgryninama.

6.3. Problemos taikant LEAN

LEAN taikymo pradžia mokykloje buvo sunki, mokymosi kursai intensyvūs ir dažnai vykdavo po darbo valandų, kai mokytojams dar reikia ruoštis pamokoms. Išsiaiškinta, kad mokyklos pedagogai susidūrė su laiko planavimo problema ir žmogiškųjų išteklių trūkumu. Kadangi mokykla yra maža, LEAN mokymuose dalyvavo visi pedagogai, todėl jiems buvo sunku rasti laiko prisijungti į mokymus ir rasti, kas gali juos pavaduoti darbo metu. Taip pat interviu metu minima, kad konsultacinės valandos buvo labai intensyvios ir jose reikėjo aktyviai dalyvauti, todėl dėl išteklių trūkumo buvo jaučiamas darbuotojų nuovargis. Šiuo atveju

diegiant LEAN kyla dar viena problema – papildomas darbo krūvis pedagogams. Dalyvaujant mokymuose sumažėjo laiko pasiruošti pamokoms ar kitai popamokinei veiklai.

Prie krūvio problemos prasidėjo ir tai, kad toks krūvio padidėjimas projekto metu nebuvo numatytas, todėl iš pradžių nebuvo numatytas darbo užmokesčio klausimas. Dar viena iškilusi problema ta, kad LEAN mokymams reikėjo sudaryti minimalią 20 žmonių bendruomenę, o mažose rajonų mokyklose retai dirba tiek pedagogų.

6.4. Darbuotojų įsitraukimas

Darbuotojų įsitraukimas taikant LEAN sistemą yra metodo sėkmės priežastis. Literatūros šaltinių apžvalga parodė, kad LEAN sistema gali būti prilyginama LEAN namui – tvirtų pamatų, kolonų ar stogo statymas priklauso nuo žmonių (darbuotojų).

Vienas svarbiausių skatinančių veiksnių buvo noras keistis ir tobulėti. Pasak pedagogų, neretai švietimo sektorius yra tarsi stagnuojantis. LEAN sėkmingai taikomas versle, tačiau viešajame sektoriuje, o ypač švietime, inovacijos nėra dažnas reiškinys. Nepaisant sunkaus ir ilgo darbo, darbuotojų įsitraukimas taikant LEAN buvo reikšmingas, visi apklausti asmenys pritarė dėl LEAN naudos ir problemų šalinimo. Todėl galima teigti, kad mokyklos darbuotojų noras tobulėti taip pat prisidėjo prie darbuotojų sėkmingo įsitraukimo taikant LEAN.

Itin svarbus darbuotojų įsitraukimui – aktyvus vadovo dalyvavimas LEAN mokymuose. „Goolover“ ekspertai taip pat pabrėžė vadovo įsitraukimo į LEAN mokymus svarbą – jei vadovas nedalyvauja, vargu ar mokymai bus pritaikyti praktiškai.

Geriausia motyvacijos sistema darbuotojams yra suprasti, kad taikomos priemonės teikia naudos ir matyti aiškūs rezultatai. Taip pat svarbu paminėti, kad prie įsitraukimo prisidėjo jungtiniai mokymai, juose dalyvavo ir kitos projekto

mokyklos. Mokyklų susijungimas mokymams buvo ganėtinai naudingas, mokytojai galėjo remtis kitų mokytojų pavyzdžiais ir idėjomis.

6.5. Pasiekti rezultatai

Nuosekliai dirbant su LEAN sistema galima pasiekti reikšmingų rezultatų, kurie gali būti pritaikomi kasdienėje veikloje. Norint pasiekti tinkamų LEAN rezultatų LEAN metodai turi būti tinkamai integruoti įstaigos veikloje. Pagrindinis mokykloje siekiamas rezultatas buvo mokinių pasiekimų gerinimas. LEAN metodų taikymas išgrynino problemas mokykloje, kurias išsprendus pagerėjo mokinių pasiekimai. Mokykloje buvo siekiama geresnių mokinių matematikos rezultatų, pritaikius LEAN atsirado daugiau užduočių, matematikos užduotys tapo integruojamos su kitomis veiklomis ir taip efektyviau pritaikomos kasdienybėje. Pamokų integravimas padeda mokiniams geriau suprasti dalyko esmę ir pritaikyti jį per kitokią prizmę.

Vienas iš pasiekimų pagrindinėje mokykloje taip pat buvo laiko taupymas, kaip per tą patį laiką pasiekti daugiau ir kokybiškiau įgyvendinti tikslus. Šis LEAN rezultatas, žinoma, pasiektas lygiavertiškai įsitraukus visiems darbuotojams, o ne tik vadovams, nes darbuotojai dirbdami sukaupia daugiausia patirties ir kartais gali pasiūlyti gerų idėjų, kadangi remiasi savo patirtimi. Pradėjus taikyti LEAN darbuotojams įstaigos tikslai ir siekiai tapo aiškesni, todėl padidėjo jų įsitraukimas.

Išvados

LEAN reikšmė organizacijai vis auga dėl LEAN metodų gausos ir taikymo vis įvairesnėse srityse. Šiuolaikinėje visuomenėje kaštams vis brangstant, kai kurios organizacijos yra priverstos ieškoti alternatyvių sprendimų, kaip efektyvinti veiklą ir mažinti darbą, kuris neneša pelno. Svarbiausia suprasti, kad LEAN nėra tik metodų rinkinys, kuriuos įgyvendinus garantuota sklandesnio darbo sėkmė.

Norint pasiekti gerą LEAN rezultatą reikia nuosekliai dirbti ir tinkamai taikyti taisykles.

LEAN taikymas švietimo įstaigoje turėtų būti neatsiejama šiuolaikinės visuomenės dalis. Švietimas asocijuojasi su žiniomis, protu, todėl naujovės taip pat turi ateiti į švietimą. Taip kaip reikia suprasti LEAN esmę, reikia suprasti ir švietimą. Svarbiausia švietimo paskirtis yra ugdyti žmogų, jo gebėjimus, socialinius įgūdžius ir t. t. Švietimas yra labai svarbi visuomenės dalis, be kurios valstybės ekonomika nefunkcionuotų.

Apibendrinant galima teigti, kad LEAN metodas retai taikomas švietimo įstaigose, o ypač ikimokykliniame ugdyme, todėl dažnesnis tokių projektų organizavimas gerina mokinių pasiekimus plėtoja Lietuvos švietimo sistemą. Taip pat pastebima, kad visų pokyčių sėkmė priklauso nuo vadovo suinteresuotumo ir įsitraukimo ir nuo darbuotojų noro tobulinti įstaigos ir savo veiklą. Šis darbuotojo ir vadovo derinys gali pasiekti geriausių rezultatų, kai atliekamos bet kokio pobūdžio užduotys, nes ir darbuotojas, ir vadovas supranta esamų pokyčių naudą įstaigai ir palankiai priima galimybę išmokti kažko naujo. Taigi, apžvelgus literatūros šaltinius matyti, kad tinkamai pritaikius LEAN jo naudą gali pasiekti bet kokia organizacija.

THE APPLICATION OF THE LEAN SYSTEM IN AN EDUCATIONAL INSTITUTION: THE EXAMPLE OF KRETINGA DISTRICT PRIMARY SCHOOL

Samanta Mikniūtė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. Based on Lithuanian and foreign literature, this article analyzes the

Lean method, which emphasizes not only the usual Lean benefits for businesses but for state institutions as well. Based on the scientific literature, the first chapter describes essential Lean aspects applicable in various fields. The article describes educational activity and its new concept concerning the modern student. More and more Lithuanian companies or public institutions are adopting Lean practices, but the structure of the education sector in Lithuania is often stagnant, so this topic is new and relevant. Due to globalization processes, education is becoming a more complex subject. Students are changing; therefore, the improvement of educational activities must also proceed periodically. The importance of education is relevant to the economy of the state, and poor quality of education may cause cracks to appear in the economy, which may be difficult to fill later. This article introduces a specific example – an educational institution, where Kaizen, PDCA, and Asaichi methods are applied. In the long run, applying these Lean methods in education helps teachers to spend more time with students, resulting in more time for their education.

Keywords: Lean, Educational institution, Kaizen, PDCA, Asaichi.

TEISINĖS MINTIES ŠVENTĖ

Studentų mokslinių straipsnių rinkinys

Redagavo MB „Kopis“

Maketavo Martynas Švarcas

Išleido Mykolo Romerio universitetas

Ateities g. 20, 08303 Vilnius

www.mruni.eu